

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ

په پښتو ژبه کښې آسان، عام فهم او تحقیقی انداز کښې
علمي او الهامي نکاتو باندې مشتمل، لاجوابه علمي تحفه

رُشْدُ الْقُلُوبِ

فِي تَفْسِيرِ آيَاتِ الْقُرْآنِ

أَوَّلُ جُلْد

له ابتداونه قرآنچود سورة آل عمران پورې

تأليف

مفتي القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب المد

مجانين مکتبہ رشیدین

ملازنگی روضہ غزالی پشاور
091-2580074

حنفی شافعی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ ابن صدیق

واٹس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبل، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ ابن صدیق
حنبل
+923052488551
+923247442395

easypaisa
پیسہ آسان سے

مالکی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَاعْتَابُوا وَلَنُفْرِكَ بَرِينًا أَعْتَدَا

په پښتو ژبه کښې آسان، عام فهم او تحقیقی
انداز کښې، علمی او الهامی نکاتو باندې مشتمل، لاجوابه علمی تحفه

رشد القرآن

فی تفسیر آیات القرآن

اول جلد

له ابتداء نه تر د سورة النساء پوري

تالیف
شیخ القرآن والحديث
حضرت مولانا أسید الله صاحب رحمۃ

جانی مکتبہ رشیدیہ
ملا محمد رفیع عثمانی پشاور 091-2580074

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب ٻول حقوق محفوظ دي

د کتاب نوم : رشد القرآن في تفسير آيات القرآن

تاليف : شيخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب رحمته

تصحیح و نظر ثاني : مولانا تقی الله صاحب

جلد : اول

صفحات : ۶۰۲

تاریخ : ۲۰۱۶ء

جانیف کتب رشیدی

محکم دکنی پرنٹنگ پریس اور 091-2580074

د کتاب تر لاسه کولو ځایونه

پشاور	•	کنډوز	•	بغلان
اکوړه خټک	•	غزني	•	لوگر
کوټه	•	جلال آباد	•	خوست
پروان	•	قندهار		

تقرىظونه

(١) تقرىظ

جامع المعقول والمنقول شيخ القرآن والحديث فضيلة الشيخ حضرت مولانا سميع الحق

صاحب دامت برکاته وفیوضاته

الحمد لحضرة الجلالة والصلوة والسلام على خاتم الرسالة . اما بعد

قرآن کریم د الله تعالى جل جلاله د طرف نه نازل شوې آخرى کتاب دې. په دې وجه باندې دا کتاب د تمامو سابقه آسمانى کتابونو او صحیفو دپاره ناسخ دې او د نزول قرآن د زمانې نه را واخلې تر دې وخته چې د دې کتاب په هره حواله خومره خدمت شوې دې. دومره خدمت ديو کتاب په حصه کښ هم نه دې راغلې. او دا اعزاز او افتخار به ولې دې ته نه وى حاصل ځکه چه دا په کوم ذات باندې نازل شوې دې. هغه فخر موجودات. سرور کائنات. سيد الاولين والاخرين. ختم المرسلين. شفيع المذنبين. خاتم الانبياء. حضرت محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم دې. چه هغه آخرى پيغمبر دې. نو په هغه باندې نازل شوې کتاب آخرى کتاب دې

د حضور صلى الله عليه وسلم نه پس تر قيامته پورې بل پيغمبر نشى راتلې. په دې وجه په دې کتاب مجيد کښ تر قيامته پورې د راتلونکو تمامو مسائلو حل موجود دې يا د عبارة النص او د اشاره النص په شکل او يا د دلالة النص او د اقتضاء النص په رنگ کښ. او مجتهدينو کرامو د خپل اجتهاد او د استنباط په قوت د دې نه د کروړونو مسائلو استنباط او تخریج کړې دې

د دې کتاب عظيم د تفسير په حواله دا خبره به مبالغه نه وى چه د کروړونو په تعداد کښ د دې تفسيرونه مطبوعه او غير مطبوعه موجود دى. چه د هغې د صفحاتو حساب او شمار تقريباً نا ممکن دې. په هر دور کښ علماء محققينو او مفسرينو د دې تراجمو او د تفسير اقدام کړې دې. په دغه خوش بخته افرادو کښ زمونږ د جامعه دارالعلوم حقانيه اکوړه خټک سابق استاد شيخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب قدس سره هم دې. چه هغوى د دارالعلوم حقانيه شيخ الحديث دجامع المعقول والمنقول مولانا مغفور الله صاحب

مدظلہ برادر گرامی دې، هغوی د درس او تدریس سره د دعوت او د تبلیغ په کار کښ با قاعده حصه په پابندئ سره اخستله او دغه شان په مدرسه کښ به یې قبل از وقت ترجمه او تفسیر درس کولو، دا دهغوی معمول وؤ، او بیا په تعطیلات رمضان کښ به ئی هم دوره تفسیر کوله.

هغوی د خپل د مسلمو شیوخو د قرآن نه چه هغه العارف بالله شیخ التفسیر والحدیث حضرت مولانا عبدالهادی شاه منصوری وو او شیخ القرآن مولانا غلام الله خان وؤ، د دوی سره دوه، دوه ځله دوره تفسیر کړې وؤ.

هغوی د ډیر وخت نه د خپلو دواړو شیخینو افادات جمعه کول او ورسره ورسره ئی د نورو متعددو تفاسیرو نه هم استفاده کوله، او په پښتو ژبه کښ ئی د یو بهترین تفسیر ابتداء کړی ده، او هم په تفسیر لیکلو کښ مشغول وؤ چه دې مقام ته را ورسیدلو ﴿ذَلِكَ لِنُنْشِئَ لَكَ مَقَامًا وَكَانَ وَعْدًا﴾ نو د بیماری دوره ورباندې راغله او دهم دغه بیماری په حالت کښ روح ترینه د قفص عنصری نه پرواز وکړو.

دا د ډیرې خوش قسمتی خبره ده چه دهغوی تمام صاحبزادگان بحمد الله علماء او فضلاء دی، هغوی د خپل والد محترم تفسیر ته توجه ورکړه او دهغوی د کیستونو هغه تفسیر په مخه باندې بیائی، ما دهغوی د تفسیر څه حصه ځای په ځای او کتله، ما شاء الله ډیر زیات علمی او تحقیقی او په نایابو نکاتو باندې مشتمل تفسیر دې، او په ډیر محنت او عرقریزی سره ئی مرتب کړې دې.

الله تعالی دې دا تفسیر زرتزره سرته اورسوی او د چاپ اسباب دې ورله پیدا کړی چه عام مسلمانان د دې ملغلرونه فائده واخلي. (آمین، ثم آمین).

زه دمولا نامرحوم صاحبزادگانوته مبارکباد ورکوم اوهغوی دخپل عظیم والد مسند خالی پرې ښودو، اودهغوی په نقش قدم باندې روان دی، اودا ددرس اوتدریس اود تبلیغ اودعوت سلسله ئی جاری ساتلې ده، زما دعا ده چه الله تعالی دې دوی ته مزید توفیق ورکړی چه د خپل والد صاحب رحمه الله علوم او معارف علمی دنیا او تشنگانو دعلم ته مخکښ کړی.

سمیع الحق

خادم دارالعلوم حقانیه

۲۸ رجب المرجب، سنه ۱۴۳۱ هـ

(۲) تقریظ

جامع المعقول والمنقول شیخ القرآن والحديث فصیح اللسان استاذ الكل فی الكل فضيلة الشيخ
الدكتور شیرعلی شاه المدنی صاحب دامت برکاته العالیه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وكفى وسلاماً على عباده الذين اصطفى :

امابعد : د محترم فخرالامثال شیخ الحديث والتفسير مولانا أسید الله «نورالله مرقده» زَرین تفسیر «رشد القرآن» د جلد اول د ابتدائی صفحاتو په لیدو م سترې روښانه او زړه م بیحده خوشحاله شو. د مئت نمونه خورار پیش نظر دا وئیلې شم چه په پښتو ژبه کښ رشد القرآن یو روح پرور، ایمان افروز تفسیر دې. باید - چه عوام او خواص د دې خونده ور، بیش بها تفسیر په رڼا کښ د قرآن پاک د ایمانی ملغلرو نه خپلې سینې منوره کړی، د ښاغلی مفسر رحمة الله علیه د قرآن پاک سره والهانه عقیدت او محبت وؤ. چه هغه د شیخ القرآن حضرت مولانا غلام الله خان رحمة الله علیه نه دوه ځله دوره تفسیر کښ شرکت کړې دې او یوځل ئی د شیخ المفسرین، شیخ القرآن حضرت مولانا عبدالهادی رحمة الله علیه نه دوره تفسیر کړې وه- او بیا ئی مسلسل څو څو ځله طالبانوته په شعبان او رمضان کښ د قرآن پاک تفسیر او ترجمې کړی دی او په خپلو لاسو ئی د رشد القرآن مسوده لیکلې وه چه پښتو روڼو او خویندو ته د تفسیر دا ښکلې وقیعه تحفه په خپل ژوند کښ وړاندې کړی. مگر. ((كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ))

الحمد لله د حضرت مولانا أسید الله رحمة الله علیه خلف الرشید مولانا تقی الله صاحب «حفظه الله تعالی ورواه» د خپل والد بزرگوار دا عظیم الشانه صدقه جاريه په ډیر ښکلې طباعت سره د تفسیر شائقینو ته وړاندې کړی.

محترم مفسر رحمة الله علیه د دې تفسیر په مقدمه کښ د علم تفسیر اکثر اصول او ضوابط په جامع، مانع انداز کښ بیان کړی دی او د عقایدو مسئلې ئی هم د سلفو صالحینو په ډول ذکر کړیدی - رب العالمین جل جلاله دې دا عظیمه صدقه جاريه د محترم مفسر رحمة الله علیه د رفع درجات باعثه او گرزوی اومحترم مولانا تقی الله صاحب او نورو ټولو همکارانو ته دې ددې جلیل القدر شاهکار اجرورنه، ثوابونه نصیبه کړی. والله من وراء القصد وهو یجزي عباده المحسنين

کټبه : شیرعلی شاه کان الله له

خادم اهل العلم، بجامة دارالعلوم الحقایقه اکوره خټک. ۱۴۳۲ / ۷ / ۱۵ هـ

(۳) کلمات مبارکه

د شیخ الحدیث حضرت علامه مولانا مغفور الله مد ظله دارالعلوم حقانیہ اکوړه خټک ،
برادر کبیر د مؤلف رحمه الله .

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين - اما بعد :
په مشاغلو کښ بهرین مشغله د قرآن او د احادیثو مشغله ده، او په ټولو خدمتونو کښ
نافع ترین خدمت د قرآن او د حدیث دې، متقدمینو او متأخرین علما، کرامو د قرآن کریم په
مختلف انداز کښ مختلف خدمتونه کړي دي، معتروم برادر صغیر حضرت علامه شیخ التفسیر
والحدیث مولانا أسید الله رحمه الله رحمة واسعة، وجعل الجنة مناه، د طالب العلمی د دور نه د
قرآن او حدیث سره بی انتها شوق لرلو، د دې وجه نه مولانا رحمه الله د خپل وخت په مشهورو
مشهورو دوره تفسیرونو کښ شرکت کړې وؤ، د فراغت نه وروستو د دغې شوق په بنا باندې
مولانا رحمه الله چه په کومه مدرسه کښ به ئی درس کولو، با قاعده به ئی په پوره کال کښ یو
ختم د تفسیر قرآن هم مکمل کوؤ، مثلاً د تدریس په اوکنی کلونو کښ په ماری تونگ
«سوات» کلی کښ ئی تفسیر قرآن لوستلې وؤ، بیا په دارالعلوم حقانیه اکوړه خټک کښ هم
شائقین د قرآن پاک د مولانا رحمه الله نه پوره پوره استفاده کړې وه، دغه رنگه په دارالعلوم
وانا وزیرستان او تعلیم القرآن کوهاټ او په تعلیم القرآن راولپنډی کښ بار بار د الله تعالی د
آخری کتاب د خدمت موقعه حاصله کړې وه. تقریباً پنځه دیرش کاله دقرآن خدمت الله تعالی
د مولانا رحمه الله نه اخستې وؤ «ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء» .

د هڅانځو علمی نکات او ملغلرې او د خپلې تجربې او مهارت دقائق او د نورو معتبرو
تفاسیرو علمی او تفسیری نکتې مولانا رحمه الله په خپل تفسیر کښ ډیر په محنت سره جمع
کړي دي، د مولانا رحمه الله دا تمنا وه چه دا تفسیری ملغلرې او پوهه د قرآن دې په
مسلمانانو کښ عامه کړې شی، د دې دپاره هغه په خپله پښتو ژبه کښ د قرآن تفسیر لیکل
شروع کړل، کله چه مولانا رحمه الله د سورة ابراهیم دغې آیت ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ حَٰقَّ مَقَاتُهَا﴾
تفسیر لیکلو ته اړسیدو، نو د مولانا بییماری سخته او زیاته شوه او څو گهنټو کښ
ئې د الله تعالی په دربار کښ د قیام عملی مظاهر و فرمائیل، الله تعالی دې د هغه قبر دجنت د

باغیچو نه یوه باغیچه اوگرځوی او د هغه تقصیرات دې معاف کړی. لیکن دا ډیره د خوشحالی خبره ده چه مولانا رحمه الله وروستو صالح او قابل اولاد پریښودو چه دهغوئ دا علمی خدمت ئی د توقف په ځای برابر جاری اوساتلو. دهغوئ په ځامنو کښ **مولوی فناء الله** بقیه تفسیر د خپل والد محترم رحمه الله په انداز کښ د مختلفو تفاسیرو او دهغوئ د ترجمې د کیستونه صفحه د قرطاس ته راړول شروع کړل. **مولوی فناء الله** ته الله تعالی څه علمی استعداد ورکړې دې، د ده سره دده کشر ورور **مولوی تقی الله** هم په دې عظیم الشان خدمت کښ حصه واخسته، د الله په فضل او کرم او د دوی په محنت سره شائقینو ته د دې قیمتی تفسیر اوله برخه ترلاسه شوه.

الله تعالی نه دعا گویم چه دا بقیه کار د هم په بهترین طریقې سره ترسره کړی، او الله تعالی دې دا تفسیر ځما د محترم ورور رحمه الله دپاره ذریعه د مغفرت او سبب د رفع درجاتو او صدقه جاریه اوگرځوی اودهغوئ اولاد او نورو معاونینو ته دې د تکمیل توفیق نصب کړی ((آمین. ثم آمین)).

وصلی الله تعالی تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی اله واصحابه وسلم اجمعین

**مولانا مغفور الله کان الله له
شیخ الحدیث جامع دارالعلوم حقانیه اکوړه خټک**

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ

كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ

إِنَّكَ لَمُنْكَأٌ بِمَنْكَأٍ

اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ

كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ

إِنَّكَ لَمُنْكَأٌ بِمَنْكَأٍ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَرَحْمَتُهُ إِنَّ اللَّهَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ

پیش گفتار

د مؤلف رحمه الله تعارف او مختصر حالات

«از فرزند ارجمند مؤلف رحمه الله»

نوم او نسب : والد محترم «شیخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله رحمه الله» بن الحاج مختار الله «مرحوم» ضلع کالا ډهاکه «تورغر» بلکوت کلی کښې ئ ولادت شوې وؤ. زمونږ جد اعلی د «نصرت بابا» په نوم باندې مشهور وؤ چه دې د يوسف زئ قبيلې يو معروف او مشهور فرد وؤ، د ده اولاد ته نصرت خيل وئيلې کيږي چه دا هم په يو څو قبيلو باندې مشتمل دی چه په هغې کښې زمونږ قوم ته بيئ خيل وئيلې کيږي

پيدائش : چونکه په دغه زمانه کښې زمونږ په علاقې کښې د تاريخ پيدائش اهتمام نه وؤ نو د دې وجې نه د والد محترم تاريخ پيدائش اگرچه يقيني طور باندې معلوم ندې، البته د والد محترم رحمه الله د قول مطابق د دوي تاريخ پيدائش تقريباً نومبر سنه (۱۹۲۵ع) دې.

ابتدائی تعليم : حضرت والد مرحوم رحمه الله ابتدائی تعليم د خپلې علاقې مشهور عالم او بزرگ مولانا عمر ولي رحمه الله نه چه معروف وو په «بلکوت باباجی» سره، حاصل کړې وؤ، چه موصوف مذکور د علوم نقلیه او عقليه يو لوی بحر وؤ او په دغه زمانه کښې به د افغانستان، بلوچستان، کوهدستان وغيره علاقونه طلباء راتلل او د دوي نه به ئ علوم حاصلول.

د بلکوت باباجی رحمه الله د وفات کيدونه بعد په سنه (۱۹۵۱ع) کښې د خپل مشر ورور شيخ الحديث حضرت مولانا مغفور الله صاحب «دامت برکاتهم العاليه» شيخ الحديث «دارالعلوم حقانيه» سره د علم د حاصلولو دپاره سوات منگوري ته سفر وکړو، حالانکه چه په دغه زمانه کښې صرف د علم حاصلولو دپاره سفر کول يو نا آشنا او عجيبه کار وؤ، په مينگوره کښې د مارتونگ بابا رحمه الله او د هغوي فرزند مولانا رشيد احمد مارتونگی رحمه الله په نگراني کښې د برادر محترم نه د فارسي کتابونه، لکه: گلستان، بوستان، زليخا وغيره وئيل، اودغه شان د علم نحو کتابونه لکه کافيه وغيره ئ هم د دوي نه اووئيل.

والد مرحوم رحمه الله به فرمائيل چه په دغه څلورو كالو عرصه كښې د مذكوره استاذانو په تربيت او د برادر محترم په محنت او شفقت سره راته ډير ثمرات او فوائد حاصل شو، «فجزاهم الله خيراً و يجعل الله آخرتهم خيراً من الدنيا».

دې نه بعد بيا چه كله مارتونگ باباجى رحمه الله او مولانا رشيد احمد صاحب رحمه الله مارتونگ ته تشریف راوړو نو والد محترم ورسره تقريباً د اته (۸) كالو په عرصه كښې د منطق كتابونه د مولانا رشيد احمد رحمه الله نه، او د فلسفې كتابونه د حضرت مولانا امان الله صاحب نه، او د علم نحو، علم بيان، علم ميراث او د علم اصول كتابونه د حضرت مولانا لطف الله صاحب نه اوونيل.

اعلى تعليم او فراغت : والد محترم په سنه (۱۹۶۷ع) كښې په رياست سوات مدرسه «دارالعلوم سيدو» كښې موقوف عليه او بعضې نور متفرق كتابونه اوونيل او په سنه (۱۹۶۹ع) كښې د حضرت مولانا خان بهادر چه په «مارتونگ بابا» سره معروف دې دوره حديث مكمل كړه.

اجازت حديث او بيعت : والد محترم ته په سنه (۱۹۶۹ع) كښې با قاعده د احاديثو اجازت د حضرت مارتونگ بابا نه ملاؤ شو، او حضرت مارتونگ بابا رحمه الله په احاديثو كښې د عبدالرحمن الامروهي رحمه الله شاگرد وؤ، د هغه نه ورته د احاديثو اجازت ملاؤ شوې وؤ، او هغه ته د حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهي رحمه الله نه او هغه ته د شاه عبدالعزيز رحمه الله نه د احاديثو اجازت ملاؤ شوې وؤ. او په سنه (۱۹۷۱ع) كښې ئې د موصوف محترم رحمه الله نه د سلسله «قادره او چشتيه» تصوف سلوك او منازل طې كړل.

درس او تدريس : والد مرحوم نورالله قبره د طالب علمي په زمانه كښې د بعضو كتابونو درس كړې وؤ. مثلاً: كافي، شرح تهذيب، قطبي، سلم العلوم وغيره، ليكن د فراغت نه بعد ئې با قاعده د مارتونگ باباجى په اصرار او حكم سره د هغوي په مصاحبت كښې په مارتونگ كښې درس شروع كړو، او تقريباً اته (۸) كالو پورې په مارتونگ كښې ئې د منطق، حكمت او د علم اصول خدمت او كړو، په سنه (۱۹۷۸ع) كښې د حضرت مارتونگ باباجى د وفات نه بعد د خپل مشفق ورور په خواهش د شوال په مياشت، سنه (۱۳۹۸ هـ) كښې په دارالعلوم حقانيه اكوړه خټك كښې ئې تفری وشوه، او تر دولس (۱۲) كاله پورې ئې د شيخ الحديث حضرت مولانا عبدالحق رحمه الله په لاس جوړه شوې د علم باغيچه سرباڼه كوله.

د والد محترم رحمہ اللہ سرہ حضرت شیخ رحمہ اللہ پیر لوی محبت او عسدت وو، حتی چہ حضرت شیخ رحمہ اللہ د ژوند پہ آخری کالونو کښې د ضعف پیرئ او د علالت ه وجہ د خپل مسجد د جمعی و عظم او تقریرئ والد محترم ته حوالہ کړې وو، په دارالعلوم حقانیہ اکوړه خټک کښې ئ دوران درس د مختلفو فنونو کتابونه لکه : شرح جامی، کافیہ، شرح عقائد، حمداللہ، قاضی، سلم العلوم، میبذی، صدرا، ہدایہ رابع، نورالانوار، او په احادیثو کښې موطائین، درس کړل، او د مازدیگر د مونځ نه بعد به ئ هر کال طالبانو ته د قرآن تفسیر کولو چہ د درس حلقي ته به په پیر لوی تعداد سرہ طالبان او د علوم قرآن شائقین حاضریدل، اود سنہ (۱۴۰۹ھ) پورې ئ دلته کښې د علم دین خدمات اوکړل «لجزاهم اللہ احسن الجزاء».

حضرت والد محترم نور اللہ قبرہ سرہ د محبوب مدنی صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو درس او د انواراتو د حدیث حاصلولو دیرہ تمنا او خواہش وو او چونکہ په دارالعلوم حقانیہ کښې د اکابرو علماؤ د موجودگي په وجہ دې مقام ته رسیدل په زمانہ قریبہ کښې مشکل وو، نو په دې غرض او تمنا د حضرت شیخ رحمہ اللہ د وفات نه بعد په سنہ (۱۹۸۶ع) کښې دارالعلوم اسلامیہ زرگری ضلع هنگو ته ئ تشریف یووړو او هلته ئ د علوم عقلیہ سرہ سرہ د احادیثو د درس خواہش هم پوره کړو، اوبیا د مکمل صحاح ستہ و درس دپارہ ئ دارالعلوم وزیرستان وانا ته تشریف یووړو، او بیا د مختلفو جوهاتو په بناء باندې د هغې خائ نه ئ تشریف راوړو، او په دارالعلوم تعلیم القرآن ولیسہ اتک او انجمن تعلیم القرآن کوهات او تعلیم القرآن راجہ بازار پندئ کښې ئ د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو خدمت وکړو، نو د محبوب حقیقی جل جلالہ سرہ تر وصالہ پورې ئ د **قال اللہ او قال الرسول خدمت وکړو** «ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء».

تفسیر د حضرت والد مرحوم «برد اللہ مضجعہ» سرہ د طالب علمی په دوران کښې د قرآن مجید د تلاوت، ذکر، اذکار او د قرآنی معلوماتو حاصلولو دیر شوق وو، د دې دپارہ دوی د مختلفو علماؤ نه افادات حاصل کړل، د درس نظامی مشهور کتاب «تفسیر بیضاوی» ئ د مارتونگ بابا رحمہ اللہ نه و نیلې وو چہ د هغه نه ئ د قرآنی علومو دیرہ ذخیرہ جمع کړه او د بعضي مشکلو مقاماتو حل ئ ورته زده کړو، څه حصہ د قرآن مجید د تفسیر ئ د مولانا رشید احمد رحمہ اللہ مارتونگی نه و نیلې وه، او څه حصہ ئ د مولانا زرداد صاحب کوهستانی رحمہ اللہ نه و نیلې وه. بیا د قرآن مجید باقاعدہ تفسیر ئ د ملک دوه (۲)، مشهورو علماؤ نه اوکړو (۱)، مولانا

عبد الهادی المعروف به شاه منصور بابا رحمه الله ، چه د دوی نه ئی دوه ځله دوره تفسیر کړې وه ، او بل مشهور مفسر شیخ القرآن حضرت مولانا غلام الله خان صاحب وؤ ، د دوي سره ئی هم دوه ځله دوره تفسیر کړې وه او د دوی په صحبت کښ ئی ډیر فوائد حاصل کړل .
والد مرحوم رحمه الله په یو خود نوشته تحریر کښ ئی لیکلی دی چه : مونږ د مولانا غلام الله خان صاحب رحمه الله نه جرأت او کلمه حق وئیل اзде کړیدی او د شاه منصور بابا رحمه الله نه مونږ تواضع او عاجزی اзде کړې ده «الحمد لله على ذلك» .

اخلاق حسنه او صفات عالیه

د حضرت والد مرحوم «اعلی الله درجاته» ښه اخلاق او لوی صفات بیانول مصداق دې د «لیس الخیر کالمعاینه» ، الله جل جلاله دوی ته د زهد او تقوی او په علم باندې د عمل کولو نه ډیره لویه حصه ورکړې وه ، د صفات باطنیو مرضیو عند الله مخزن وؤ ، بنده ته باوجود د نا اهلئ او عدم تفتیش نه د دوی بعضې صفات په مختلفو اوقاتو کښې معلوم شول ، مثلاً : صفت د تواضع او توکل ، استغنا عن الخلق ، خشية الهی وغیره صفات په حضرت والد محترم کښې په ډیر اعلی معیار کښې موجود وؤ ، شکل او صورت ئی مصداق وؤ د دې قول د حضور صلی الله علیه وسلم : «نظر الله امرأته مقالتي الحديث» .

چال چلن او رفتار ئی مصداق وؤ د ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَلَى الْآرْضِ هَوْنًا - اَلَايَهُ﴾ او عقل او فراست ئی مصداق وؤ د ﴿اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ - الحديث﴾ ، عمل او کردار ئی مصداق وؤ د ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ - اَلَايَهُ﴾ د تکلف ، تصنع او د ریا ، نمود ، اود شهرت د خواهش نه مبرا وؤ ، «التجلى عن دار الغرور» او «التقى إلى دار الخلود» ، فکر آخرت همیشه ورسره ملگري وؤ ، د قرآن مجید سره تعلق او قلبی محبت د دوی د ژوند حصه وه ، د دې اندازه د دې نه لگیدلې شی چه والد مرحوم به هر کال د مازدیگر مونځ نه بعد بالالتزام د قرآن مجید تفسیر کولو ، د شوال په میاشتې کښې به ئی شروع کړو او رجب کښې به ئی ختمولو ، د دې تعلق او د محبت په وجه باندې ورته الله جل جلاله د ژوند آخری عمل هم د قرآن تفسیر کول او په قرآن کښې مشغولیدل ورکړی وؤ چه د دې ذکر ورسټور اخی .

تصنيف او تالیف او دینی خدمات

والد مرحوم «غفر له الله» د حضرت مارتونگ بابا رحمه الله په قابل قدر او معتمد شاگردانو کښې وؤ، د دوی په افاداتو باندې مشتمله شرح، «رُشد العلوم - تصورات - (عربی) - شرح سلم العلوم»، او «رُشد العلوم، تصدیقات» (عربی) او «هدیه الملکوت شرح مسلم الثبوت» (پښتو) او دا تفسیر «رشد القرآن» تر (۱۳) پارې پورې د والد محترم په تصنیفاتو کښې شامل دی.

د درس او تدریس مشغلي او تصنیف سره سره د والد محترم د دعوت او تبلیغ سره هم تعلق وؤ، چه هر کال به یې د رجب په چهتیانو کښې د چلی اهتمام کولو، د عوامو تعلق د الله سره جوړول، دین او دینی علومو طرف ته راغب کول، د الله جل جلاله یقین زړونو ته راتلل او د دنیا یقین له زړه نه لرې کیدل، د والد مرحوم د دینی خدماتو یوه لویه حصه وه، د طلباؤ د تربیت او د اصلاح په سلسله کښې په هفته کښې د اجتماعی بیان اهتمام وؤ.

چونکه حضرت والد رحمه الله په سلاسلو اریعه و کښې ماډون وؤ نو ورسره ورسره یې د طلباؤ او عوامو د اصلاح باطن تربیت او تزکیه نفس اهتمام هم کولو، او طلباؤ او خپلو شاگردانو او علماء کرامو ته به یې په کثرت سره د ذکر الله هدایت کولو.

هغه په خپل یوه نوشته تحریر کښې لیکلی: زه خپلو دوستانو او ملگرو ته عرض کوم چه اصل موجب د تقرب الی الله هغه صفات باطنیه او کیفیات دی چه مرضیه عند الله دی، او صرف په معلوماتو حاصلیدو سره وصول الی الله او تقرب الی الله نه راځی، نو لهذا د علوم ظاهریو د حصول سره د صفات باطنیو د حصول اهتمام ضروری دی، او ذریعه یې کثرت د ذکر الله او د صلاح و صحبت اختیارول دی او خروج دې لپاره د دعوت او تبلیغ.

او په یو بل ځای کښې فرمائی: «وبنی للمشتغل فیہ ایضاً کثرة ذکر الله والغروج فی الدعوة الی الله والمشاركة فی مجالس الملحاء والاعتناء کما لایحدث فیہ العجب والکبر، اعاذنا الله بفضلہ وکرمه».

اللقاء الی الرفیق الاعلی

والد مرحوم په (۲۷)، ربیع الاول سنه (۱۴۳۰هـ) مطابق (۲۴) مارچ (۲۰۰۹ع) کښې د

مازديگر مونځ نه مخکښې د قرآن مجيد د تفسير په خدمت کښې مشغول وؤ او د سورة ابراهيم آيت (۱۴) ﴿وَلَسْتَ كَنَزَكُمُ الْأَرْضُ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ تفسير ئ کولو او دهغې يوه توجيه ئ دا وليکله چه : «يا د مقام نه مراد قيام دي په حضور د الله تعالی کښې» او ددې ليکلو نه بعد ئ د عملی تفسير نمونه پيش کولو دپاره ډير تاخير ونکړو او د الله جل جلاله په حضور کښې ئې قيام وکړو

((إِنَّا لِلَّهِ وَأَنَا لِيَوْمِئِذٍ خُشْعُونَ)) ((إِنَّ لِلَّهِ مَا آخَذَ وَلَهُ مَا أَعْطَى وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُسْتَقَرٍّ))

((فلنصبر ولنحتسب ، اللهم لا تحرمنا اجره ولا تفتنا بعده، اللهم ارزقنا رفاقة النبيين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقا)).

د والد مرحوم «نورالله قبره» سره دخلقو عقيدت او د محبت اندازه د جنازې په موقع باندې وشوه چه د پوره صوبې د جنوبی، وسطی او شمالی اضلاعو نه بلا مبالغه په زرگونو علماء، محدثین، مفسرین، مبلغین، مشائخو او عوامو او خواصو شرکت وکړو.

د دې تفسير (رُشْدُ الْقُرْآن) د تالیف سبب او تعارف

حضرت والد مرحوم «بردالله مضجعه» ته د وفات نه يو څوکاله وړاندې بعضې علماؤ او متعلقينو په پښتو ژبه کښې د يو معتمد او محققانه طرز باندې د تفسير ليکلو مشوره ورکړې وه، ځکه چه په پښتو ژبه کښې داسې يو تفسير چه طرز ئ هم محققانه وى او د هغې مطالب عام فهم هم وى، نه وؤ موجود. اگر چه په نژدې زمانه کښې يو محقق عالم په پښتو ژبه کښې يو تفسير ليکلې دې ليکن يو څو دهغه انداز محققانه ندې، او بل د موصوف معهود په ډيرو ځايونو کښې قدومه حوښدلى دى ځکه دده تفسير د صفاتو او متشابهاتو په باره کښې، او ځينې فروعى مسائلو کښې د جمهورو او د سلفو صالحينو نه مخالف دې، نو ددې وجې نه په اهل حق علماؤ باندې دا يو قرض پاتې وؤ چه داسې يو تفسير وليکلې شى چه په هغې کښې دعقايدو په باره کښې د صحيح عقايدو وضاحت عوامو ته وشى او د صفات الهيې او متشابهاتو په باره کښې چه د سلفو صالحينو کوم صحيح مسلك دې د هغې بيان خلقو ته واضح شى

او بل په هغې کښې د قرآن کریم لفظی ترجمه «چه دا د تفسير اهمه حصه وى» د ترکیبى ترجمې ... د لفظى وشى. مثلا والد محرم رحمه الله د ((أَعُوذُ بِأَنْفُسِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)) ترجمه داسې

کوی - پناه نیسم په الله سره د شیطان رتلی شوی نه ، او فرمائی چه داسې ترجمه غلطه ده چه : «پناه غواړم د خدائی نه» .

او دغه شان د ((غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)) ترجمه داسې کوی چه : «په هغوی نه ستا غضب شوې دې او نه هغوی گمراه دی ، او داسې ترجمه کول چه : «نه لار د هغې خلکو چه غضب پرې کړې شوې دې - الخ» د ترکیب په اعتبار سره غلطه ده ، دغه شان نور هم ډیر مثالونه شته چنانچه والد مرحوم «غفرله الله» د صحاح سته و د تدریس د مصروفیت با وجود دا «بار گران» په سر اوچت کړو او تقریباً په سنه (۲۰۰۱ ع) کښې ئ د دې ابتداء وکړه ، او د سلفو صالحینو د تفاسیرو خلاصه او د خپل (۴۰) کلونو درس قرآن نچوړ ئ په دې کښې پیش کړو «چونکه والد محترم رحمه الله د قرآن ابتدائی علوم او اهم او مشکل مقامات د مارتونگ استاذانونه حاصل کړی وو (کما مر) نو په دې وجه ئ د خپل تفسیر په نوم کښې هغوی ته د نسبت کولو لحاظ وکړو . لیکن «یا اسقی» چه د حضرت والد محترم رحمه الله د قلم نه دا تفسیر مکمل نه شو ، اگر چه د دوی د مقصد اصلی اکثره حصه حاصله شوه او د قرآن مجید نیمه حصه تقریباً د دوی د قلم نه اولیکلې شوه .

زمونږ خوش قسمتی داده چه د والد محترم «غفرله الله» درس قرآن چه کوم به دوی هر کال بعد العصر طلباؤ ته کولو د کیستو په شکل کښې او د بعضې معتمد علماؤ سره کتابه محفوظ وو نو د هغې په ملاویدو سره د تفسیر باقی حصې باندې «وروسته د سورة ابراهیم د دې آیت نه ﴿وَلَنَسْخَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ ﴿۱۱﴾ د هغه د فرزند ارجمند محترم مولانا ثناء الله صاحب په لاس او د برادر محترم شیخ الحدیث حضرت مولانا مغفور الله صاحب د نظرات دې کار شروع دې او ډیر زریه دا کار ان شاء الله تعالی پایة تکمیل ته ورسیري

ددې تفسیر یو څو خصوصیات

د دې تفسیر مکمل خویباني خو به په دوران د مطالعې کښې منکشف شی ، البته دلته یو څو اهمو امورو طرفته اشاره کوؤ :

(۱) مخکښې تحریر کښې د دې خبرې وضاحت وشو چه حضرت والد محترم د تفسیر علم با قاعده طور باندې د مولانا غلام الله خان رحمه الله او د مولانا عبدالهادی شاه منصور بابا رحمه الله

نه حاصل کړې دي او دا دواړه حضرات د حضرت مولانا حسين علي رحمه الله شاگردان دي ، لهذا په تفسير کښې د مولانا حسين علي رحمه الله انداز ښکاره په نظر راځي .

(۲) د هر سورة په ابتداء کښې د مخکښې سورة سره په دوو طريقو سره «رېط اسمي . رېط معنوي» په جامع انداز کښې بيانېږي

(۳) د هر سورة په ابتداء کښې د سورة خلاصه اجمالاً او تفصيلاً او د هر سورة د مضامينو ذکر وضاحت

(۴) د هر آيت د بل آيت سره رېط يا صراحتاً يا اشاره ذکر شوې دي

(۵) فقهي مسائلو کښې د احنافو مسلک او په نورو اختلافي مسائلو کښې د علماء ديوبند معتدل طرز اختيار شوې دي .

(۶) د معاشري د خوييانو ذکر او ځاي په ځاي په هغې باندې ناصحانه کلام .

(۷) د تفسير بالماثور سره سره د څلويښتو (۴۰) کالو درس او تدريس نچوړ .

(۸) علمي او الهامي نکاتو باندې مشتمل لا جواب او علمي عبارتونه .

(۹) د سلفو صالحينو تفاسيرو لکه روح المعاني . تفسير قرطبي . تفسير الخطيب . حاشيه شيخ

الهند ، جواهر القرآن . بيان القرآن وغيره . خلاصه په يو مؤثر انداز کښې .

(۱۰) متداول پښتو تفسيرونو کښې د بعضو غلطيانو او کوتاهيانو نشاندهي ، او د خپل مسلک

د حقانيت بيان او په دلائلوسره دهغې تائيد او د توحيد او سنت طرف ته دعوت او د شرک او د

بدعاتو رد په ((وَجَايِلُهُمْ بِالَّذِي هِيَ أَحْسَنُ)) طريقې سره . «تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ» .

په آخر کښې د تمامو معززو لوستونکو په خدمت کښې درخواست کوو چه حضرت والد محترم

شيخ القرآن والحديث مولانا أسيد الله صاحب اودهغه ذريه او خاندان په خپلو دعا گانو او ايصال

ثواب کښې هير نکړي ، او الله جل جلاله دې په خپل دربار عاليه کښې د دوي دا سعي قبوله او

مشکوره وگرځوي او د دوي دپاره دې صدقه جاريه وگرځوي ، او مونږ ته دې الله جل جلاله دخپلې

مرضی توفيق او د والد محترم په نقش قدم باندې د تلو توفيق نصيب کړي .

((آمين ، ثم آمين ، يا رب العالمين)) .

وصلی الله تعالی علی خير خلفه محمد وعلى آله وصحبه وسلم اجمعين برحمتک يا ارحم الراحمين

«ستاسو دعاگو : خادم الطماء والطباء والمشاغخ مولانا قی الله ، حفظه الله»

مقدمه

((أصول القرآن))

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۝ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۝ مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ ۝ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ ۝ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۝ غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّيْنَ ۝

اللهم صل على محمد و على آل محمد كما صليت على ابراهيم و على آل ابراهيم انك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد و على آل محمد كما باركت على ابراهيم و على آل ابراهيم انك حميد مجيد. اللهم صل على سيدنا محمد و آله صلوة دائمة مقبولة تؤدي بما عنا حقه العظيم. جزى الله عنا نبينا محمداً ما هو اهلـه. اللهم اجز عنا نبينا محمداً صلى الله عليه وسلم افضل ما جازيت به نبياً عن قومه و رسولاً عن امته و اجز عنا اهل بيت نبينا افضل ما جازيت به احداً من اهل بيوت المرسلين و اجز عنا اصحاب نبينا محمد صلى الله عليه وسلم افضل ما جازيت به احداً من اصحاب المره اين.

ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا ربنا انك رؤوف رحيم.

اللهم اجز عنا مشائخنا و من خدم القرآن كتابك الكريم ، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ((انما الاعمال بالنيات وانما لامرئ ما نوى))، و قال عليه الصلوة والسلام : ((خيركم من تعلم القرآن وعلمه)) .

اللهم اتفعا بما علمتا و علمنا ما ينفعنا وزدنا علماً- وصلى الله على النبي الكريم.
اما بعد : پس وائی بنده عاجز دا یو خو مباحث دی لپاره د فهم د مطالبو د قرآن چه مائی استفاده کړیده د اساتذه کرامو او د بعض کتب د مشائخ عظام نه- والله المسؤول ان يجعله نافعا بفضله و کرمه

مبحث اول

به بیان دَ علم تفسیر کنبی دَ تفسیر لغوی او اصطلاحی تعریف

لغوی تعریف :

تفسیر دَ فسر، یُفسر، باب تفعیل مصدر دې، مشتق دې د «فسر» نه، چه دهغې معنی «کشف» ده، او بعضو حضراتو ئی معنی «التعریه» کړیده، یعنی دَ اسیې ملا بر بندول، لکه وئیلې کیرې. (فسرُ الفرس ای عربته لينطلق)، لیکن مرجع ددې دواړو یوه ده چه کشف دې. بعضې علماؤ وئیلې دی چه تفسیر مأخوذ دې د «التفسیر» نه، یعنی د مرضونو د معلومولو آلی ته وائی نو چونکه په علم تفسیر سره هم انسان ته د قرآنی آیاتونو مراد معلومیرې نو د دې وجې نه ورته تفسیر وئیلې کیرې. بعضې علماء وائی چه تفسیر مقلوب دې د «سفر» نه او سفر وضاحت او روښانه کیدو ته وائی، لکه «اسفر الصبح».

البته په «فسر» او «سفر» کنبی لږ شان فرق دې چه «فسر» د معقولاتو د کشف او اظهار باندې دلالت کوی او «سفر» د اعیانو او ذواتو په وضاحت باندې دلالت کوی.

د علم تفسیر اصطلاحی تعریف :

د علم تفسیر متعدد تعریفونه شوی دی، دلته کنبی صرف دیو په ذکر کولو باندې اکتفاء کوو «علم یُبحث فیهِ عن کیفیة النطق بالفاظ القرآن ومدلولاتها واحكامها الافرادیة والتركیبة ومعانیها السق تخمل علیها حالة التركيب وتامة لذلك».

د تعریف د الفاظو مختصره تشریح : لفظ د «علم» په درجه د جنس کنبی دې، تمامو علومو ته شامل دې، او په «کیفیه النطق بالفاظ القرآن» کنبی علم قرائت طرفته اشاره ده، یعنی چه په هغې کنبی د الفاظ قرآنیه و تلفظ او د آداء کولو متعلق بحث وی، او په «ومدلولاتها» کنبی علم لغت طرف ته اشاره ده. او په «احکامها الافرادیة والتركیبة» کنبی علم صرف، نحو، علم بیان او علم بدیع طرف ته اشاره ده، «ومعانیها التي» یعنی د لفظ ظاهری او غیر ظاهری دواړو معنو نه پکنبی بحث کیرې او دا متعین کړې شی چه دلته ظاهر معنی مراد ده یا غیر ظاهری معنی. نو پدې سره حقیقت او مجاز طرفته اشاره ده، «تعلق» د دې نه مراد علم ناسخ، منسوخ، اسباب نزول وغیره دی

موضوع د علم تفسیر د علم تفسیر موضوع قرآن حکیم دی، علامه الوسی رحمہ اللہ وائی موضوعه کلام الله.

غرض د علم تفسیر والغرض من معرفة معاني النظم، یعنی غرضی معرفه د معانی او مطالبو د قرآن دی

په تفسیر او تاویل کښي فرق

تاویل د اَوَّلُ یُؤَوَّلُ باب تفعیل مصدر دی، مشتق دي د (اَوَّل) نه په معنی د رجوع او گرځولو سره او تاویل ته هم تاویل ځکه وئیلې کیږي چه په دي کښي آیت متعددو احتمالی معنو طرف ته گرځولې کیږي، او د علامه زمخشری رحمہ الله قول دي چه تاویل د «ایالة» نه مشتق دي په معنی د سیاست سره.

د تاویل او تفسیر په مینځ کښي د فرق په باره کښي ډیر اقوال دی: (۱) بعض وائی چه دا مترادف دی، علامه سیوطی رحمہ الله په الاتقان، ص: (۳۴۶)، ج (۲) کښي لیکي: «لو سُئلوا عن الفرق بين التفسير والتاويل ما اختلفوا اليه».

(۲) امام ترمذی رحمہ الله فرمائی چه په دواړو کښي فرق شته دي او هغه دا چه تفسیر قطعی وی او تاویل قطعی نه وی بلکه محتمل وی.

(۳) د امام راغب رحمہ الله په نزد تفسیر عام دي، کتب سماويه او غیر سماويه دواړو دپاره استعمالیږي او تاویل خاص دي صرف کتب سماويه د مراد او د وضاحت لپاره استعمالیږي (۴) تفسیر د مفرد الفاظو د تشریح لپاره وی او تاویل د پوره آیت او د جملې د وضاحت لپاره وی (۵) تفسیر د کلام وضاحت او بیان ته وائی او د دینه چه کوم مراد حاصل شي هغې ته تاویل وائی (۶) تفسیر د کلام ظاهري معنی لپاره راځي او تاویل د باطني مراد او معنی لپاره راځي

د علم تفسیر تاریخ او تدوین

په علم تفسیر باندې درې دورونه تیر شوي دي:

اول دور: تفسیر فی عهد النبی صلی الله علیه وسلم والصحابة: حضرت جبرئیل علیه السلام به چه کله وحی راوړله نو حضور صلی الله علیه وسلم به د ځان سره په جلدی جلدی تکراره وله چه هیڅ نشی، نو الله جل جلاله د قرآن د حفظ ذمه واری هم واخسته: ﴿إِنْ عَلَيْنَا جُمُوعُهُمْ وَقَدْ آنَسُوا الْقِيَامَةَ، آية: ۱۷﴾ او د دي سره ئی د قرآن د فهم ذمه واری هم واخسته: ﴿ثُمَّ إِنْ عَلَيْنَا لَبَايَةُ﴾ (سورة القیامة، آية: ۱۹).

او هر چه وؤ صحابه كرام رضى الله تعالى عنهم اجمعين نو هغوى د مخاطبينو اولينو په وجه د معاشرې د حالاتو نه او د اسباب د نزول د قرآن نه واقف وؤ، نو پدې وجه هغوى به د قرآن په ظاهرى احكامو او مطالبو باندې په اسانى سره پوهيدل، ليكن چونكه بعضې دقائقو او مشكلو آياتونو باندې پوهيدل هر چا ته آسان نه وؤ نو ددې وجې نه به هغوى ته د تفسير ضرورت راتلو چنانچه د صحابؤ لپاره يو څو مصادر وؤ:

(۱) قرآن يعنې د قرآن په ذريعه به ئ د قرآن تشرېح كوله

(۲) ذات د نبى كريم صلى الله عليه وسلم يعنې د حضور صلى الله عليه وسلم نه به ئ د آيت تفسير او تشرېح معلوموله چه د دې مثالونه په كثره سره موجود دى.

(۳) قوت اجتهاد او استنباط يعنې چه كله به د قرآن او حديث نه دوى ته معلومات ونشو نو بيا به ئ د اجتهاد او استنباط نه كار اخستلو

(۴) اهل كتاب يهود او نصارى يعنې كله به ئ د بعضو واقعاتو تفصيلي معلوماتو لپاره د اهل كتابو علماؤ لكه عبد الله بن سلام، كعب احبار وغيره طرف ته رجوع كوله.

دويم دور: تفسير فى عهد التابعين: تابعينو د قرآن پاك د فهم او تشرېح لپاره دې ذكره څلورو مصادر و ته هم رجوع كوله او (۵) اقوال صحابه رضى الله تعالى عنهم دهغوى لپاره د قرآن د تشرېح ذريعه وه

حضرات تابعينو د قرآن ډير خدمت وكړو او د خلقو د تعليم او تربيت سلسله ئ جارى وساتله. تاريخ د تابعينو تقريباً درې طبقات بيان كړى دى:

(۱) اوله طبقه اهل مكه: چه د دوى استاذ عبد الله بن عباس رضى الله تعالى عنه دې، چه ده په تابعينو كښې د مفسرينو لوى جماعت تيار كړو او د دوى متعلق ابن تيميه رحمه الله فرمائى: «اعلم الناس بالتفسير اهل مكة لانهم اصحاب عبد الله بن عباس رضى الله تعالى عنه».

(۲) اهل مدينه: په دې كښې مختلفو صحابه و رضى الله عنهم د قرآن پاك د تعليم او تفسير خدمت وكړو، مثلاً أبى بن كعب، زيد بن اسلم، ابو العالىه رضى الله عنهم وغيره.

(۳) اهل عراق: د دوى استاد حضرت ابن مسعود رضى الله تعالى عنه وؤ، د ده په شاگردانو كښې مشهور حضرات: علقمه، مسروق، حسن بصرى، قتاده رحمهم الله وغيره وؤ.

په دې دواړو دورونو كښې د «تناقل روايت» طريقه وه، يعنى صحابه كرامو به د حضور صلى الله عليه وسلم نه روايت كولو او تابعينو به د صحابه كرامو نه روايت كولو.

دویم دور التفسیر فی عصور التدوین یعنی د تفسیر با قاعده یو مستقل شکل اختیارول.

د تفسیر ابتداء د خلافت د عباسیو په ابتدائی زمانه کښې شویده. په دې دور کښې د تفسیر بالماثور او تفسیر عقلی طریقه رائج شوه لیکن بیا چه کله نور علوم مدون شو او د علم دائره فراخه شوه نو بیا به هر مفسر د خپل فن مطابق تفسیر کولو، منطقی به د قواعدو د منطق مطابق، فقیه به د فقهې مطابق او نحوی به د نحوی مطابق تفسیر کولو، او دې ته د تفسیر مناهج ویلې کیږی. نو بعضې مفسرین «تفسیر علی منهج الاحادیث» کوی چه د یته تفسیر بالماثور هم وئیلې کیږی چه په هغې کښې دوی احادیث او اقوال د صحابه کرامو جمع کوی، لکه طبری، در منثور وغیره شو. او بعضې منهج د متکلمینو اختیاره وی چه په هغې کښې توجه هغه آیتونو طرف ته وی چه په کومو کښې صفات خداوندی او اسماء الهیه دی، نو دوی د هغې توجه کوی او د خپل مسلک تائید کوی لکه د امام رازی رحمه الله تفسیر «مفاتیح الغیب» وغیره شو.

او بعضې مفسرین د فقهاؤ منهج اختیاروی. دې ته منهج الفقهاء وای چه پدې کښې زیاده تر توجه هغه آیتونو ته وی چه د هغې نه احکام مستنبط کیږی، لکه احکام القرآن، الجامع لاحکام القرآن وغیره شو، او بعضو په خپل تفسیر کښې د نحو، لغت وغیره نه بحثونه کړی وی لکه البحر المحيط، اعراب القرآن، معانی القرآن للزجاج وغیره، او بعضو پکښې دا نهج اختیار کړې وی چه هغوی په خپل تفسیر کښې دا مذکوره تمام امور ذکر کړی وی لکه د شهاب الدین سید محمود آلوسی رحمه الله تفسیر «روح المعانی»

دویم مبحث**حقیقت د وحی او د دې ضرورت**

الله جل جلاله انسان ته د علم د حاصلولو لپاره درې ذرائع ورکړي دي: (۱) حواس ټولو نه اول انسان د دې په ذریعې سره د علم حاصلولو کوشش کوی که چرته هغه علوم د محسوساتو.

مبصراتو. مسموعاتو د قبیلې نه وی، لیکن چه د دې سره ئی تعلق نه وی نو بیا

(۲) عقل دې لیکن عقل لره هم یوه انتهاء وی چه د هغې نه بعد بیا عقل کار نه کوی نو بیا د عقل نه کار اخستل لویه خطره وی نو بیا (۳) وحی: ده، او د وحی ابتداء د هغه ځای نه کیږی چه په کوم ځای کښې د عقل انتهاء وی نو د عقل په ځای بیا د وحی اتباع کول ضروری وی چه د انسان صحیح لارې ته رهنمائی وکړی. مکمل تفصیل ملاحظه کړئ په «علوم القرآن»، د مولانا شمس الحق افغانی

رحمه الله کنبی

د وحی لغوی او شرعی تحقیق

وحی لغوی: «و، ح، ی» پدې ماده کنبې د پتوالی او د سرعت معنی موجوده ده نو چه کوم

خائ کنبې دا ماده راشی نو هلته به دغه معنی ملحوظه وی ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾

«سورة مريم، آية: ۱۱»، دلته وحی په معنی د اشارې سره ده. ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَيْكَ آيَاتِ مِائَةِ﴾

«القصص، آية: ۷» نو دلته د غوره قول مطابق وحی په معنی د «زړه کنبې خبره اچول» سره ده.

خکه چه وحی اصطلاحی ښخې طرفته نده شوې، ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا - الْاِیَه﴾ او بعضې

خایونو کنبې د وحی اطلاق په فطری هدایت او په علم باندې شوې دي لکه: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَىٰ

النَّحْلِ﴾ «سورة النحل، آية: ۶۸» او شیطانی وسوسې ته هم وحی ویلې شوی دی لکه: ﴿وَلَقَدْ

النَّفَّاثَاتِ الْيُحُوْنَ إِلَىٰ اٰمِلَاتِهِنَّ﴾ «سورة انعام، آية: ۱۲۱».

د وحی نسبت چه کله دی روح خیزونو ته اوشی نو په صله کښ ئ «إِلَى» راخی، کما رأیت فی

الأمثلة المذكورة، او کله چه ئ نسبت غیر دی روح خیزونو ته وشی نو په صله کښ ئ «فِي» راخی

لکه: ﴿وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرًا - الْاِیَه﴾، او کله ئ په صله کښ «لَام» راخی لکه: ﴿بِأَنَّ رَبَّكَ

أَوْحَىٰ لَهَا﴾، «سورة زلزال، آية: ۵».

د وحی شرعی تعریف: علماء کرامو د وحی شرعی تعریف داسې بیان کړې دي: «اعلام الله

تعالیٰ لئی من انبیائه بحکم شرعی ونحوه»، یعنی الله تعالیٰ خپل نبی لره د څه حکم شرعی وغیره

احکاماتو ته آگاه کولو ته وحی ویلې کیږی.

په وحی او الهام کنبې فرق

د دواړو په مینځ کنبې فرق دادې چه د وحی مصدر معلوم او متیقن وی چه دا د الله د طرف نه

ده، لیکن الهام کنبې دا یقینی نه وی بلکه د الله د طرفه هم کیدې شی او د شیطان د طرفه وسوسه

هم کیدې شی

د وحی اقسام

د وحی د اقسامو لپاره بنیاد دا آیت کریمه دی: ﴿وَمَا كَانَ لِشَيْءٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ﴾ (سوره شوری، آیه ۵۱).
تفصیل نی دادې چه وحی په دوه قسمه ده:

(۱) وحی بلا واسطه: دا هغه وحی ده چه په هغې کښې د فرشتې واسطه نه وی، بلکه براه راست الله تعالی نبی ته پیغام ورسوی. د دې دوه صورتونه دی: **اول: مدرک بالحواس** لکه ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ او دې ته اشاره ده په آیت کښې چه «او من وراء حجاب» دی. لیکن دا آواز د مخلوقاتو د آواز نه جدا او په عجیبه کیفیت سره وی. او چه دا ثابت شې چه د معراج په موقع د حضور صلی الله علیه وسلم د الله پاک سره کلام بالمشافهه شوې دي نو دا به د مدرک بالحواس بلا واسطه، دویم قسم وی، اول قسم هغه چه «من وراء حجاب» وی او دویم دا چه بغیر حجاب وی. او **دویم: غیر مدرک بالحواس** وی. دې ته «وحی قلبی» وئیلې کیږی، دا که چرته په حالت د بیدارۍ کښې وی نو دیته «الهام» وئیلې کیږی او که چرته په خوب کښې وی نو دیته «رؤیا صادق» وئیلې کیږی. کما فی الحدیث: «**أَوَّلُ مَا يَدْرِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ**»، (بخاری). او دې قسم ته په «الآ وحیا» کښې اشاره ده.

(۲) وحی بالواسطه: لکه: ﴿نَزَّلَهُ بِالرُّوحِ الْكَافِرِ﴾ (شعراء، آیه: ۱۹۳) او دې ته، وحی ملکی وئیلې کیږی. او دې قسم ته اشاره په: ﴿أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ﴾ کښې شویده، او دا هم په دوه قسمه ده: (۱) یو مدرک بالحواس چه د دې یو څو صورتونه دی (الف: وحی تلمیصی: چه دې آواز د جرس «گهنټی» په شان وی لکه حدیث کښې دی «**أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلَوةِ الْجَرَسِ**»، (بخاری).

(ب: وحی تمثلی: چه په هغې کښې فرشته د یو انسان په شکل کښې راشی لکه حدیث کښې دی «**وَأَحْيَانًا يَمْتَلِئُ لِي الْمَلِكُ رَجُلًا**»، (بخاری) او یا لکه په حدیث د عمر رضی الله تعالی عنه کښې چه نقل کړیدی امام مسلم رحمه الله تعالی.

(ج: کله فرشته په خپل اصلی شکل کښې راشی او دا څلور ځلې شوی دی **اول ځل** په غار حرا کښې، **دویم ځل** بعد الفتره. لکه په روایت د بخاری کښې دی «ان جابر بن عبدالله الانصاری

قال : وهو يحدث عن فترة الوحي فقال في حديثه : وبينما انا امشي اذ سمعتُ صوتاً من السماء فرفلعتُ بصرى فاذا الملك الذى جاء الحديث» . **دريم خل** : دَ حضور صلى الله عليه وسلم په فرمائش «وروى انه عليه الصلاة والسلام سأل جبرئيل ان يُرأى في صورته فقال الحديث» ، **خلورم خل** : د معراج په موقع باندې .
(۲) **غير مدرک بالحواس** : ديتۀ وحى روعى وئيلى کيږي لکه حديث کښى دى : «ان رُوح القدس نفث فى روعى» .

د قرآن تعلق د وحى ملکى سره دې . ﴿وَلَقَدْ لَنَزَّلَ رَبِّيَ الْعَالَمِينَ ﴿٣١﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿٣٢﴾﴾
(سورة شعراء) ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (سورة البقرة) .

دريم مبحث

تنزيلات قرآن

علامه زرقانى رحمه الله په مناهل العرفان ، ص : (۳) کښى د قرآن مجيد نزول په درې طريقو سره ذکر کړيدې :

(۱) لوح محفوظ ته نزول : ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ ﴿١﴾ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ ﴿٢﴾﴾ «سورة البروج» . د دې د نزول کيفيت او د وخت علم هيڅ چا ته نشته دې ، البته دا نزول نجماً نجماً نه وو شوې ، بلکه جمله واحدة شوې وو .

(۲) آسمان د دنيا طرفته نزول : او دا نزول هم جمله واحدة وو په مياشت د رمضان المبارک او په ليلة القدر کښې : ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ «سورة البقرة» ، ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾﴾ «سورة القدر» ، او دبيت العزة تذکره هم په احاديثو کښې راځي . حاکم د حضرت ابن عباس رضی الله تعالى عنه حديث ذکر کړې دې «..... فوضع في بيت العزة من السماء الدنيا ————— الحديث»

(۳) دنيا طرف ته نزول : دا نزول په واسطې د جبرئيل عليه السلاه سره په (۲۳) کاله کښې وشو نجماً ، نجماً . حسب ضرورت او مصلحت ، ابتداء د ﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾﴾ نه وشوه او انتها ئى په ﴿وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾ باندې وشوه بعضې علماؤ دا درې تنزيلات په بلې طريقې سره کړيدى (۱) ، اول خل نزول په ليلة مبارکه .

کُنْی «دشعبان پنخلم شب»، ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَرَّكَةٍ﴾ - الایه ﴿﴾ دې ته نزول تقدیری وائی (۲)، آسمان د دنیا ته (۳)، دنیا طرف ته نزول.

بیا زده کړه دا خبره چه دلته یو څو امور قابل د بحث دی

(۱) د حضرت جبرئیل علیه السلام د وحی اخذ کولو کیفیت څنگه وو ؟

نو د دې متعلق د علماء کرامو یو څو اقوال دی. (۱) بعضې حضرات وائی چه حضرت جبرئیل علیه السلام ته به الهام کیدو او د الهام په ذریعې سره حاصلولونه بعد به ئ حضور صلی الله علیه وسلم ته وحی راوړله. (۲) بعضې وائی چه ایحاء د نقوشو به او کړې شوه په لوح محفوظ کښې او جبرئیل علیه السلام به د هغې نه قرآن اخذ کولو او د یادولو نه بعد به ئ وحی راوړله.

(۳) بعضې فرمائی چه د جبرئیل علیه السلام په ژبه باندې به الفاظ د قرآن غیر اختیاری جاری کیدل (۴) صحیح او غوره قول د شیخ اشعری رحمه الله دې چه حضرت جبرئیل علیه السلام به د الله آواز اوریدلو په سماع غیر صوتی سره چه ندې متکیف په کیفیاتو د اصواتو سره. بیا به جبرئیل علیه السلام حضور صلی الله علیه وسلم ته وحی راوړله او د دې تائید په حدیث کښې هم راځی، په روایت د طبرانی کښې دی: «اذا تكلم الله بالوحي اخذت السماء رجفة شديدة من خوف الله، فإذا سمع اهل السماء صَعِقُوا وخرّوا سجداً، فيكون اولهم يرفع رأسه جبرئيل، فيكلمه الله بوجه بما اراد.....»

(۲) آیا د قرآن الفاظ او معنی دواړه منزل من الله دی او که صرف معنی ؟

د دې متعلق یو څو اقوال دی: (۱) صرف معنی منزل من الله ده او الفاظ د جانبه د جبرئیل علیه السلام نه دی. (۲) معنی منزل من الله ده او الفاظ د جانبه د حضور صلی الله علیه وسلم نه دی. (۳)

لیکن صحیح قول دادې چه الفاظ او معنی دواړه د الله جل جلاله د طرفه دی ځکه چه ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ

قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾. ﴿لَا تُحَرِّه بَعْضُهُ لِبَعْضٍ لَّيْسَ لَكَ لِمَتَجَلَّ بِهِ﴾ په دې باندې واضح دلائل دی

(۳) په قرآن، حدیث قدسی او حدیث نبوی کښې فرق:

قرآن، حدیث قدسی او حدیث نبوی په دې درې واړو کښې قدر مشترک دادې چه دا درې واړه وحی من جانب الله دی، لیکن فرق په مینځ د دوی کښې دادې چه: (۱) د قرآن الفاظ او معانی دواړه په حالت د بیداری کښې په مخصوص طریقې سره نازل شوی دی او دا الفاظ متواتر، متعبد بتلاوة او معجز دی، او په حدیث قدسی کښې د یو معین مضمون القاء بالذات من جانب الله یا په واسطه د فرشتې سره وی چه نسبت ئ حضور صلی الله علیه وسلم الله پاک ته کړې وی. الفاظ ئی

متواتر نه وی اونه متعبد بتلاوة وی او نه معجز وی، او که نسبتی الله پاک ته ونشی نو بیا ورته حدیث نبوی صلی الله علیه وسلم ونبلی کبری «التعلیق الفسیح».

او بعضو پدې درې وارو کښې فرق داسې بیان کړې دې چه: قرآن او د حدیث قدسی الفاظ من جانب الله دی او حدیث نبوی کښې صرف معنی من جانب الله ده او بیا په قرآن او حدیث قدسی کښې فرق دادي چه: (۱) د الفاظ د قرآن تحدی «چیلنج» شوې ده ﴿فَأَتُوا سُورَةَ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا﴾ او د حدیث قدسی د الفاظو تحدی نه ده شوې.

(۲) الفاظ د قرآن متعبد بتلاوة (یعنی تلاوتی عبادت دې) دی، او حدیث قدسی متعبد بتلاوة ندې.

(۳) قرآن پوره پوره متواتر دې او د احادیثو قدسیه واکثر حصه غیر متواتر ده «ماهل العرفان، ص: ۳۴»

څلورم بحث

د قرآن کریم تفسیر

د قرآن پاک د صحیح فهم لپاره او د قرآن پاک د نور زړونو ته راتللو لپاره دوه امره ډیر ضروری دی: اول امر: د هغه علومو تحصیل چه په هغې باندې فهم د قرآن موقوف دې چه هغه څوارلس علوم کسبیه دی: علم لغت، علم نحو، علم صرف، علم اشتقاق او درې فنون د بلاغت چه معانی، بیان او بدیع دی، علم قرآن، علم کلام یعنی عقاید، اصول فقه، اسباب نزول، علم فقه، ناسخ او منسوخ، او د هغه احادیثو علم چه د قرآن پاک د مجمل آیتونو په تفسیر کې راغلیدی.

دې ټولو فنونو ته ضرورت نه وو په زمان مبارکه د نبی علیه السلام او صحابو کښې په برکت د صحبت د نبی علیه السلام او د قرب د زمانې دده سره اوروسته چه څومره بعد راتلو د زمانې د نبی علیه السلام نه نو د فهم د قرآن لپاره حاجت راتلو فنونو ته، نو الله جل جلاله حسب وعده چه ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَكُونُونَ﴾ او ﴿ثُمَّ إِنَّا عَلَيْنَا بِآيَاتِهِ﴾ الهام وکړو ائمو د فنونو ته دهر فن د قواعدو او ضوابطو او د هغې د اصطلاحاتو حسب ضرورت، او منبع د کل علومو قرآن دې

تقاصر عنه الهام الرجال

جمع العلم فی القرآن لکن

قنیه لیکن ددی مطلب دا ندی چه چاته دا علوم حاصل نه وی نو هغه د قرآن سره هیڅ تعلق نه لری. بلکه دا علوم ضروری دی لپاره د کمال تفقه په قرآن کښې او د قرآن نه هر څوک نفع اخستی شی. ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾ (۱۳)، «مالایدرک کله لایترک کله» مثل مشهور دې او ددې څوارلسو علومو نه بعد علم وهبی دې چه د الله جل جلاله خاصه عطیه ده چه په خپل فضل سره ئی ورکوی. هغه چاته حه عمل کوی په علم باندې چه دینه اشاره ده په دې حدیث کښې. «من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم»، او د علی رضی الله عنه نه چه کله سوال وکړې شو چه آیا تاسو خاص کړی یی رسول الله صلی الله علیه وسلم په یو شی سره چه بل چاته نوی ملاؤ شوی؟ «وفی روایة هل عندکم کتاب» نو هغوی او فرمائیل: «لا الا کتاب الله او فهم اعطیه رجل مسلم — الخدیث» ددې فهم نه مراد علم وهبی دې چه حاصلیری په سبب د عمل کولو سره په علم باندې علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چه شاید ستا به دا خیال وی چه د علم وهبی حاصلول د بنده د وس نه بهر دې خو حقیقت داسې ندې بلکه ددې د حاصلولو طریقه د هغې اسبابو حاصلول دی په کومو چه الله جل جلاله دا موقوف کړیدی، مثلاً په علم باندې عمل کول او د دنیا نه بی رغبتی وغیره وغیره، علم کسبی او وهبی ته اشاره د قرآن پاک په اول نازل شوی سورت کښې ده: ﴿اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝۱ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝۲ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝۳ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۝۴﴾ دا علم کسبی شو — او چونکه پدې باندې د عمل کولو نه بعد علم وهبی حاصلیری نو ځکه ئی وهبی وروسته ذکر کړو، او وې فرمائیل ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ (۵) . . .

او دویم امر اجتناب دې د کبانرو نه او د تقوی اتمام دې، د بعضی مفسرینو قول دې چه مراد د فوق او تحت نه پدې آیت کښ:

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ نَبِيٍّ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ﴾ (۶)
علوم وهبییه او کسبییه دی چه حاصلیری په تقوی سره چه ذکر ئی په آیت سابق کښ شوی دې پ ۲ مانده آیت ۲۲.

امام غزالی «رح» په کیمیائی سعادت کښ لیکلی دی چه د قرآن کریم تفسیر په درې قسمه کسانو نه ظاهریری، اول په هغه چا چه څوک د علم عربیت نه واقف نوی. دویم په هغه چا چه کبیره

گناه بیابیا کوی یعنی بدعتی وی چه د گناه او د بدعت په وجه د هغه زړه تور شی او د قرآن د معرفت نه محروم شی. دریم هغه کس چه په څه اعتقادی مسئله کښ د ظاهر قائل وی او د قرآن شریف کوم عبارت چه د هغې خلاف وی هغه ئی طبیعت نه منی نو دې کس ته هم د قرآن د پوهې نه حصه نه ملاوېږی، اعاذنا الله (ماخوذ از فضائل قرآن بتغییر حدیث ۸)

پنځم مبحث

د قرآن نومونه

علامه سیوطی رحمه الله په الاتقان فی علوم القرآن کښې د بعضې علماؤ نه نقل کړیدی چه اسماء د قرآن چه مذکور دی په قرآن کښ هغه پنځه پنځوس دی، قرآن عَلم او اسم محضه دې او باقی اسماء صفتیه دی.

د قرآن لغوی او اصطلاحی تعریف

په لفظ د قرآن کښې دوه قوله دی یو دا چه دا مهموز دې لکه دا صحیح او مشهور دې، او بل غیر مهموز او پدې تقدیر باندې نو ن اصلۍ دې، زائد ندې.

قال الزجاج: ((هذا سهو والصحيح ان ترك الهمزة من باب التخفيف و نقل حركة الهمزة الى الساكن قبلها)). بنا په دواړو تقدیرونو سره یعنی که مهموز شی یا غیر مهموز. راجع قول دادې چه قرآن عَلم دې او مشتق ندې ((و به قال الشافعي (رح) وابن كثير (رح) و كثير عن الائمة) - او بعضې وائی چه مشتق دې نو چه غیر مهموز شی نو بعض (۱)، وائی چه مشتق دې د ((قرنت الشئ بالشئ)) نه (اذا ضمته اليه لانضمام السور والايات والحروف بعضها الى بعض و هذا عند الاشعري (رح) وغيره). (۲)، او فراء وائی چه ماخوذ دې د قرائن نه: (لان الايات منه يصدق بعضها بعضها يشابه بعضه بعضا وهي القرائن - القرائن والقريان - الثوران اذا جمعتما في نرواحد والبعران اذا جمعتما في جبل - المنجد) او چه مهموز شی نو بنا په قول راجع علم غیر مشتق دې او چه وصف شی نو عند البعض دا مصدر دې د قراءت لپاره كالرجحان والغفران، (سمى به الكتاب المقروء من باب تسمية المفعول بالمصدر) - او په نزد د بعضو باندې وصف دې په وزن د فعْلان، مشتق دې د قرء نه په معنى د جمع سره. (و منه قرات الماء في الخوض اى جمعه سمي به القرآن لانه جمع السور بعضها الى بعض). (۲)، وقال الراغب لانه جمع ثمرات الكتب

السابقة المتولة (۳)، وقيل لانه جمع انواع العلوم كلها :

جميع العلم في القرآن لكن تقاصر عنه افهام الرجال

د قرآن كريم اصطلاحی تعريف : القرآن كلام الله المتول على رسوله، المكتوب في دفات المصاحف، المنقول اليها على الأحرف السبعة المشهورة نقلاً متواتراً.

نور اسماء د قرآن پدي جدول کښي دی .

نمبر شماره	اسماء القرآن و كم مرة ذكر في القرآن	الايات التي فيها اسم القرآن	السورة و رقم الاية
۲-۱	کتاب ۲۳ - مین ۱۸	حم والكتاب المبین	زخرف ۱
۴-۳	قران ۷۰ - کریم ۱	انه لقران کریم	واقعه ۷۷

وجه التسمية بالقرآن قد ذكرناه واما وجه التسمية بالكتاب فلان الكتاب لغة الجمع والقرآن جمع انواع العلوم والقصص والاخبار على ابلغ وجه - و وجه التسمية بالمبین لانه ابان اى اظهر الحق من الباطل - وجه التسمية بالکريم لکرمه وکثرة نفعه و يسمى الشئ الكثير النفع بالکريم .

۵	کلام ۴ لانه يؤثر في ذهن السامع : مشتق من الکلم بمعنى التأثير	حتى يسمع كلام الله	توبه ۶
۶	النور ۱۲	وانزلنا اليکم نورامینا	نساء ۱۷۵
۸-۷	هدى ۳۲ - و رحمة ۲۱	هدى و رحمة للمؤمنين	يونس ۵۷

وجه التسمية انه هاد فهو من باب المجاز وهو سبب الرحمة

۹	فرقان ۳	تبارک الذى نزل الفرقان على عبده	فرقان ۱
---	---------	---------------------------------	---------

لکونه فارقابين الحق والباطل

۱۰	شفاء ۳	ونزل من القرآن ماهو شفاء	بنی اسرائیل ۸۲
----	--------	--------------------------	----------------

لانه سبب الشفاء الظاهري والباطني.

١١	موعظة ^٦	لقد جاءكم موعظة من ربكم	يونس ٥٧
١٢	شفاء لآل الصدور ^١ وجه التسمية ظاهرة	وشفاء لآل الصدور	يونس ٥٧
١٣	ذكر ^٩ - مبارك ^{١٧}	وهذا ذكر مبارك أنزلناه	انبيا ٥٠
١٤ - ١٥	على ^١ لانه عال على جميع الكتب ^١	وانه في ام الكتاب لدينا لعلى حكيم	زخرف ٤
١٦	حكمة ^{١٥}	حكمة بالغة	قمر ٥
١٧	حكيم ^٤	تلك آيات الكتاب الحكيم	يونس ١
١٨	مهيمن ^١	ومهيمن عليه	مائده ٤٨
١٩	الحبل ^١	واعصموا بحبل الله جميعا	ال عمران ١٥٣
٢٠	صراط مستقيم ^{١٩}	وان هذا صراطي مستقيما	انعام ١٥٣
٢١	قيم ^١	قيما ينذر	كهف ٢
٢٢ - ٢٣	قول ^٩ - فصل ^١	انه لقول فصل	طارق ١١
٢٤	نبا عظيم ^٢	عم يتساءلون عن النباء العظيم	نباء ٢٠١
٢٥ - ٢٦	احسن ^١ الحديث - مثنى ^٢	الله نزل احسن الحديث	زمر ٢٣
٢٧	متشابه ^١	كتابا متشابها مثنى	زمر ٢٣
٢٨	ترويل ^{١٤}	وانه لترويل رب العلمين	شعراء ١٩٢
٢٩	روح ^٥	وكذلك اوحينا اليك روحا من امرنا	حم الشورى ٥٢
٣٠	الوحي ^٢	انما انزلكم بالوحي	انبيا ٤٥
٣١	العرى ^{١١}	قرآنا غريبا لعلكم تعقلون	يوسف ٢
٣٢	البصائر	هذا بصائر من ربكم	انعام ٢٠٣
٣٣	اليان ^١	هذا بيان للناس	ال عمران ١٣٨
٣٤	العلم ^{١٤}	من بعد ما جاءك من العلم	بقره ١٤٥
٣٥	الحق ^{٦٣}	ان هذا هو القصص الحق	ال عمران ٦٢
٣٦	المادى	ان هذا القرآن يهدي	بنى اسرائيل ٩
٣٧	العجب ^١	قرآنا عجبا	جن ١
٣٨	تذكرة ^٧	وانه لتذكرة للمعتقين	الحاقة ٤٨
٣٩	العروة الوثقى ^٧	لقد استمسك بالعروة الوثقى	بقره ٢٥٦
٤٠	الصدق ^٣	والذى جاء بالصدق	زمر ٣٣
٤١	العدل ^٤	وتحت كلمة ربك صدقا وعدلا	انعام ١١٥
٤٢	النادى ^١	ميمنا مناديا ينادى للايمان	ال عمران ١٩٣

فائدہ اذا كان المراد من المنادى القرآن فالمراد من الايمان هو التوحيد وان كان المراد من المنادى هو النبي صلى الله عليه وسلم فالمراد من الايمان اما التوحيد او القرآن.

۴۳	الامر ۴	ذلك امر الله انزله اليكم	طلاق ۵
۴۴	البشرى ۵	هدى و بشرى	بقره ۹۷
۴۵	المجيد ۲	بل هو قرآن مجيد	بروج ۲۲
۴۶	الزبور ۱	ولقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر	انباء ۱۰۵
۴۷-۴۸	بشير ۱ - نذير ۱	قرآنا عربيا لقوم يعملون بشرا و نفرا	حم السجدة ۴

۴۹	العزیز ۱	وانه لكتاب عزيز	حم السجدة ۴۱
۵۰	البلاغ ۲	هذا بلاغ للناس	ابراهيم ۵۲
۵۱	القصص ۳	احسن القصص بما اوحينا اليك	يوسف ۳
۵۲-۵۳	صحف ۲ - مكرم ۲	في صحف مكرمة	عبس ۱۳
۵۴-۵۵	مرفوع ۱ - مطهر ۱	مرفوعة مطهرة	عبس ۱۴

هذا ما ذكره العلامة السيوطي (رح) في الاتقان و زاد بعض العلماء عليه.

۵۶	ذكرى ۱۳	ان هو الاذكري للعلمين	انعام ۹۰
۵۷	ايمان ۱	سمعتنا مناديا ينادى للايمان	ال عمران ۱۹۳
۵۸	آيات بينات ۷	بل هو آيات بينات في صدور الذين اوتوا العلم	عنكبوت ۴۹
۵۹	حكم ۳	وكذلك انزلناه حكما عربيا	رعد ۳۷
۶۰	سبيل الله ۴	لفرق بكم عن سبيله	انعام ۱۵۲
۶۱	كلمة ۲	وتنت كلمة ربك	انعام ۱۱۵
۶۲	كلمات الله ۶	لا تبدل لكلماته	انعام ۱۱۵
۶۳	حديث ۷	ان لم يؤمنوا بهذا الحديث	كهف ۶
۶۴	فضل الله ۱۳	قل بفضل الله و برحمته فبذلك فليفرحوا	يونس ۵۷

۶۵	برهان ^۱	قد جاءكم برهان من ربكم	نساء ۱۷۴
۶۶	بينة	لقد جاءكم بينة من ربكم	انعام ۱۵۷
۶۷	مفصل ^۱	انزل اليكم الكتاب مفصلاً	انعام ۱۱۴
۶۸	نعمت الله ^۶	فاصبحم بنعمته اخوانا	ال عمران ۱۰۳
۶۹	الكوثر ^۱	انا اعطيناك الكوثر	الكوثر ۱
۷۰	الميزان ^۱	الله الذي انزل الكتاب بالحق والميزان	شورى ۱۷
۷۱	الحجة البالغة ^۱	قل لله الحجة البالغة	انعام ۱۴۹
۷۲	تبيان ^۱	وانزلنا اليك الكتاب تبياناً لكل شيء	النحل ۸۹
۷۳	النجوم ^۱	فلا اقسم بمواقع النجوم	واقعه ۵۷
۷۴	النجم ^۱	والنجم اذا هوى	النجم ^۱
۷۵	مصدق ^{۱۰}	مصدقاً مما كنتم	بقره ۴۲
۷۶	عظيم ^۳	ولقد اتيناك سبعاً من المثاني والقران العظيم	حجر ۱۷
۷۷	مزل ^۱	يعلمون انه مزل من ربك بالحق	انعام ۱۱۴

۸ - و قد سماه شاهداً - كقوله تعالى: ((افمن كان على بينة من ربه و يتلوه شاهد منه)) ((هود ۱۸))

والشاهد من الله تعالى هو القرآن .

شپۆرم (۴) مبحث

د قرآن جمع کول

زده کړه دا خبره چه قرآن په ۲۳ کلونو کښ ماکمل شويدي ليکن په زمانه د حيات مبارکه د نبی عليه السلام کښې قرآن پاک نه وو جمع شوي په يو مستقل مصحف کښې ځکه چه په حیا مبارکه د نبی عليه السلام کښې احتمال د نسخ د بعضې احکامو او د تلاوت هم وو، او بعد د حيات مبارک نه دا احتمال منقطع شو، او بل دا چه نبی صلی الله عليه وسلم په خپل حيات کښ مشغول وو په ډيرو امورو عظامو کښې او فارغ نه وو جمع د قرآن ته، او پس د حيات د نبی صلی الله عليه وسلم نه الله راج الهام وکړو خلفاء راشدينو ته نو هغوی جمع کړو قرآن لره - او جمع د قرآن دوه کرته شوي ده : اول په زمانه د خلافت د ابوبکر صديق کښ شويده په مشوره د حضرت عمر رض سره او

دیتہ جمع اولیٰ وثیلہ شی، او دویم وار په خلافت د عثمان رضی اللہ عنہ کښې په مشوره د حذیفه رضی اللہ عنہ سره او دیتہ جمع ثانی وثیلہ شی - او په بعضې روایاتو کښې (کمارواه الحاکم) چه راغلیدی چه جمع د قرآن درې کرته شویده اول په زمانه د نبی علیه السلام کښې او دویم په زمانه د ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کښې او دریم په زمانه د عثمان رضی اللہ عنہ کښې نو مراد د جمع اولی نه پدغه روایت کښې صرف کتابت دې نه جمع په یو مصحف کښ خکه جمع په مصحف واحد کښې په زمانه د حیات د نبی صلی اللہ علیه وسلم کښې نه وه، کما هو مصرح فی حدیث البخاری وغیره، نو صحیح خبره داده چه جمع د قرآن دوه واري شویده، او باعث د جمع اولی او باعث د جمع ثانی او فرق په مابین د جمع اولی او د جمع ثانی کښې معلومېږي د هغه روایتو نه چه روایت ئی کړیدی، امام بخاری رحمه الله :

اول روایت: زید بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ (کاتب د وحی) فرمائی چه ماته ابوبکر رضی اللہ عنہ قاصد راولیږه او زه ئی طلب کړم په زمانه د قتل د اهل یمامه کښې (چه دا قتل وو د بنی حنیفه سره چه پدې کښې مسیلمه الکذاب لعین قتل شوې وو، او وه سوه «۷۰۰») پکښې قراء د قرآن شهیدان شول او په ناموس رسالت ئی خپل ځان قربان کړې وو، (فجزاهم الله عنا احسن الجزاء) او په روایت د بخاری کښې د اویا (۷۰) کسانو ذکر دې - نو چه زه حاضر شوم نو حضرت عمر هم هلته حاضر وو، نو ابوبکر رضی اللہ عنہ و فرمائیل چه عمر رضی اللہ عنہ ماته راغې او وې وثیل چه (یا ابا بکر) بيشکه قتل شدید شويدي په ورځ د یمامه کښې په قراء د قرآن - او ما ته خطره ده کچري جنگ زیات سخت شی په قراؤ په نورو مواقعو د جنگ کښې (نو قراء به شهیدان شی) نو ضائع به شی دیر قرآن او زما رایه داده چه ته امر وکړې په جمع د قرآن - نو حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما او ویل عمر رضی اللہ عنہ ته چه ته به څنگه هغه کار وکړې چه نوی کړې رسول الله صلی الله علیه وسلم نو عمر رضی الله عنه وویل: والله چه دا خیر دي نو همیشه وو عمر رضی الله عنه چه ماته ئی مراجعه کوله حتی چه الله جل جلاله ځما شرح صدر وکړه ددغه کار لپاره او ځما هغه رایه شوه چه کومه رایه د عمر رضی الله عنه ده - زید رضی الله عنه وائی چه ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل چه ته یو ځوان سړې ئی (په قواوو کښې دي ضعف ندې راغلي) او عاقل ئی او متهم نه ئی په کذب اونسیان سره او ته په زمانه د نبی صلی الله علیه وسلم کښې کاتب د وحی وې لپاره د رسول الله صلی الله علیه وسلم نو ته د قرآن تتبع او تفتیش وکړه او جمع ئی کړه!

نو زید بن ثابت رضی الله عنهما فرمائی چه په خدای قسم کچري دوی زه مکلف کړې وې په نقل

کولو د یو غریل ته نو دا به په ما زیاته ثقیله نوې لدې امر نه چه جمع د قرآن ده - او ما دوی ته وویل چه څرنگ به تاسو وکړئ یو کار چه نوی کړې رسول الله صلی الله علیه وسلم (یعنی د قرآن جمع) نو ابوبکر رضی الله عنه وفرمایل چه والله چه دا خیر دې، نو همیشه وؤ ابوبکر رضی الله عنه چه ماته ئی مراجعه کوله حتی چه الله جل جلاله څما شرح صدر وکړه لپاره د هغې خبرې چه د هغې لپاره الله جل جلاله شرح صدر د ابوبکر او عمر رضی الله عنهما کړې وه نو ما تتبع وکړه د قرآن او جمع کولو مې قرآن د عُسب نه یعنی پتو د کجورونه او د لخاف یعنی د سپین کانړی نه (چه پدې کښ قرآن په متفرق طور سره مکتوب وو) او د صدور رجال نه حتی چه ما وموند آخر د سورة توبه د ابوخریمه الانصاری سره چه د بل چاسره م نه وو موندلې مکتوب یعنی دا آیت «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ — اٰی اٰخِر السَّوْرَةِ» - نو کله چه قرآن مکتوب شو نو دغه مکتوب د ابوبکر رضی الله عنه سره وو او بیا پس د وفات دده نه د حضرت عمر رضی الله عنه سره وو او د هغه د وفات نه بعد د حفصه رضی الله عنها سره وو - انتهى .

دویم روایت : د حذیفه بن یمان رضی الله عنهما ته روایت دې چه دې راغې عثمان رضی الله عنه ته . او عثمان رضی الله عنه د فتح ارمینیه او اذربيجان لپاره اهل شام سره د اهل عراق نه د جنگ لپاره تیارول (او حذیفه ولیدو اختلاف د قراء ، چه بغض قراعت د ابی ابن کعب رضی الله عنه وتیلو او بعضو د ابن مسعود رضی الله عنه او بعضو د ابو موسی رضی الله عنه او بعضو د بعضو تردید کولو او تغلیط او تکفیر ئی کولو ، نو حذیفه رضی الله عنه پدې باندې گبرآؤ شو او عثمان رضی الله عنه ته ئی وویل : «ادرك هذه الامة قبل ان يختلفوا في الكتاب اختلاف اليهود والنصارى» یعنی د دې امت د اصلاح غور وکړه پخوا لدې نه چه په دوی کښې د یهود او نصاری پشان اختلاف راشي . نو عثمان رضی الله عنه حفصه رضی الله عنها ته قاصد ولیږه چه مونږ ته هغه مصحف راکړه چه لیکلي شوې وو په زمانه د ابوبکر رضی الله عنه کښ چه مونږ د هغې نه لیکل وکړو نو بیا به ستا مصحف تاته واپس کړو ، نو حفصه رضی الله عنها دغه مصحف ولیږلو نو عثمان رضی الله عنه (کمیتی جوړه کړه) امر ئی وکړو زید بن ثابت او عبد الله بن زبیر او سعید بن العاص او عبد الرحمن بن حارث بن هشام رضی الله عنهم ته او وئې لیکه په مصاحفو کښ او عثمان رضی الله عنه وفرمایل دې درې قریشینو ته (عبد الله بن زبیر ، سعید بن العاص ، عبد الرحمن بن حارث) چه کچرې ستاسو اختلاف راشي د زید بن ثابت رضی الله عنه سره نو (لاکوه بلغة قریش) ځکه چه اول نزول د قرآن په لغت د دوی شویدې نو هغوی پدې ترتیب قرآن جمع کړ او وې ئې لیکه او اطرافو ته ئې

ولیرل او ددی نه ماسوی نورو مصاحفو متعلق ئی امر وکړو نو هغه ئی وسیزول - بخاری ج ۲ / ۷۴۵-۷۴۶

ددې دواړو حدیثینو نه معلومه شوه چه باعث د جمع اولی خطره د ضائع کیدلو د قرآن وه په سبب د شهید کیدلو د قراؤ سره - او باعث د جمع ثانی دفع د اختلاف وه چه مفضی کیدې شوه دیرو مفسدو ته

او فرق په مابین د جمع اولی او ثانی کنبې دادې چه په جمع اولی کنبش لغت د قریش او د غیر قریش ټول موجود وو او دارنگه منسوخ التلاوة او په جمع ثانی کنبش اقتصار وشو فقط په لغت د قریش باندې او همدارنگه په جمع اولی کنبش ترتیب نزول مرعی وو - او په جمع ثانی کنبې ترتیب د لوح محفوظ مرعی دې - هکذا افادنا العلامة الموسوم باسمه الشریف خان بهادر عرف مارتونگ مولنا صاحب رحمه الله.

اووم (۷) مبحث

د قرآن د مضامینو په بیان کنبې

زده کړه دا خبره: چه اهم مضامین د قرآن اته (۸) دی:

- ۱- توحید . ۲- رسالت . ۳- قیامت دیته اصول ثلاثه وئیلی شی ، ۴- تخويف . ۵- بشارت . ۶- احکام ، ۷- جهاد ، ۸- انفاق.

ددې مضامینو باهمی ربط او مناسبت دادې چه توحید اصل الاصول دې (۲) او رسالت مبین د توحید دې، او قیامت لپاره د جزاء او سزاء دې او تخويف لپاره د نه منونکو دې او بشارت لپاره د منونکو دې او احکام لپاره د انتظام د امورو د مسلمانانو دې. او جهاد لپاره د اعلاء د توحید دې او انفاق ته په جهاد کنبې ضرورت راځی.

تفصیل د مسئله توحید

د توحید معنی په شرح المقاصد، ج: ۲، ص: ۲۴ کنبې دا کړې ده: «اعتقاد عدم الشریک فی الالهية وخواصها»: توحید صیغه د مصدر ده د باب تفعیل نه او باب تفعیل کله راځی لپاره د ایجاد د ماخذ الاشتقاق لکه کسرت، قطعته یعنی ایجاد د کسر او قطع م وکړو پدغه شی کنبې او کله راځی لپاره د انتساب د ماخذ الاشتقاق لکه فسقة یعنی نسبت د فسق م وکړو فلانی ته. دلته

باب تفعلیل لپاره د انتساب دې یعنی نسبت د یو والی، او انتساب نه مراد عقلی انتساب دې چه اعتقاد دې یعنی اعتقاد په یو والی او متفرد والی د الله تعالی په خدائی توب، او په خواصو د اولو هیة کښ چه هغی ته صفات الوهیة و نیلې شی (د خدائی توب صفتونه) لکه خالقیه رازقیة وغیره شو.

زده کړه دا خبره ۱ چه ۵۵ آیات د توحید لپاره په قرآن مجید کښ درې قسمه دلائل بیانېږی: ۱ - عقلی، ۲ - نقلی، ۳ - وحی - وجه د حصر داده چه منکر د توحید به خالی نه وی یا به وجه د انکار دا وائی چه توحید خما عقل نه منی لکه فرمائی الله، حکایه عن قولهم: ﴿لَجَّأَ الْإِلَهَ إِلَى الْهَيْئَةِ هَذَا لَقَدْ جَاءَ بِمَا نَحْنُ فِيهِ مِنَ الْإِلَهِ الْأَخْرَجَ إِنْ هَذَا إِلَّا خَيْالٌ﴾ (ص ۵)، نو ددې درد لپاره دلیل عقلی ذکر کولې شی، او یا به وجه د انکار دا وائی چه پدې مسئله کښې ته متفردې بل چا دا مسئله نده کړې بلکه دا نوې (جدیده) مسئله ده لکه دا قول د دوئ شو: ﴿مَا تَوَعَّدُنَا فِي الْيَوْمِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا خَيْالٌ﴾ (ص ۷)، نو ددې درد لپاره دلیل نقلی پیش کیږی، او یا به دا وه وائی چه توحید زموږ د مزاح رواج سره موافق ندې بلکه دا مسئله فتنه انگیزه ده لهذا نور مسائل بیا نوه او توحید پریده کما قال تعالی: ﴿وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُمْ﴾ (رعد: ۳۲) و کما قال تعالی: ﴿وَإِذَا تَنَازَعْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا آتَتْهُمْ بَقْرَةً وَإِنْ غَيْرَ هَذَا أَوْ بَدِّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ﴾ (یونس: ۱۵).

نو ددې په رد کښې دلیل وحی راخی کما قال تعالی: ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ﴾ پس دلیل عقلی په دوه قسمه دې:

(۱) یو عقلی محض دې: او دا هغه دلیل دې چه پدې کښې د خصم نه اقرار نه وی اخستی شوی
 (۲) - او بل عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم دې - دا هغه دلیل دې چه د خصم نه پکښې اقرار اخستلې شوې وی (دج والفضل ما شهدت به الاعداء -

مثال ددې قسم لکه - ﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ

وَمَنْ يُخْرِجِ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَيُخْرِجِ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدِيرِ الْأُمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿يونس - ۳۱﴾

او عقلی محض بیا په دوه قسمه دې یو افاقی دې دا هغه دې چه امور خارجی د ذات د انسان نه دلیل وگرځولې شي په توحید د باری تعالی باندې (۲)، او بل انفسی دې او دا هغه دلیل دې چه خود ذات د انسان او هغه امور چه داخل دی په ذات کښ دا دلیل وگرځولې شي په توحید - کما قال تعالی: ﴿سُبْحَانَ عَابِتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ (حم سجده ۵۳)، او آفاقی بیا په درې قسمه دې (۱) علوی- یا سماوی ، (۲) جوی ، (۳) سفلی، یا ارضی مثالونه ننی دادی:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا﴾ (مدعی) ﴿رَبِّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دلیل عقلی محض انفسی ﴿تَعْلَمُكُمْ تَتَّقُونَ - الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا﴾ - دلیل عقلی محض آفاقی سفلی دې ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَاءً﴾ دلیل علوی ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾ دلیل جوی ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (نتیجه)

او دلیل نقلی په دوه قسمه دې یو اجمالی دې دا هغه دلیل دې چه پدې کښې د یو خاص ننی یا د یو خاص کتاب نوم نوی ذکر شوې، مثال لکه: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (انبیاء: ۲۵)،

او بل نقلی دې: او دا په شپږ قسمه دې: (۱) نقلی د انبیاءو نه لکه: ﴿وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لَأَبِيهِ يُتَابِعْ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا﴾ (مریم ۴۱-۴۲)

فانده: دا قسم دلیل نقلی په درې طورونو سره ذکر کيږي کله د انبیاءو هغه بیان نقل کړې شی چه

خپل قوم ته نې کرې وی لکه دا مذکور آیت - او کله د هغوی طرز او طریقه نقل کیږی په وقت د نزول د تکالیفو او مصائبو کښې لکه: ﴿وَلَقَدْ نَادَيْنَا نُوْحًا فَلْيَعْمَلْ لِمَعْجِيْبُوْنَ ۝﴾ صافات ۷۵

یعنی انبیاؤ په وقت د مصیبت کښې صرف د الله جل جلاله بلنه کوله، او کله د هغې ابتلاء ذکر کولې شي چه په انبیاؤ راغلی وی لکه: «وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ — الایه» (ص ۳۴) لکه ﴿وَوَطَّنْ دَاوُدَ اٰمَنًا فَتَنَّهُ فَاٰسْتَغْفِرَ رَبَّهُ ۝﴾ (ص ۲۴)

(۲) دلیل نقلی د مؤمنین سابقینو لکه: ﴿اَلَّذِيْنَ ءَاتَيْنَهُمُ الْكِتٰبَ يَتْلُوْنَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ اُوْلٰئِكَ يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ ۝﴾ (بقره ۱۲۱)

(۳) د جناتو نه لکه: ﴿قُلْ اُوْحٰى اِلٰى اَنَّهُ اَسْمَعَ نَفَرِيْنَ لَمِيْنٍ فَقَالُوْا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا ۝۱۰۱﴾ همدی الی الزبد قَاتَمًا بِهٖ وَلَنْ تُشْرِكَ بِرَبِّنَا اَحَدًا ۝۱۰۲﴾

(جن ۱ - ۲)

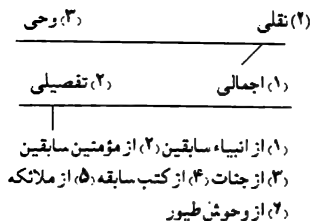
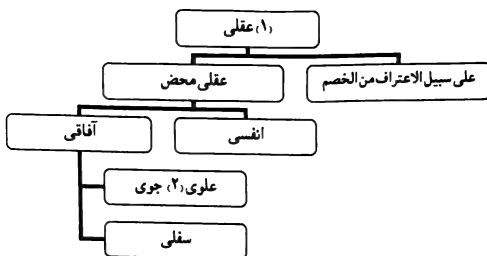
(۴) د کتب سابقینو نه لکه: ﴿وَاٰتَيْنَا مُوسٰى الْكِتٰبَ وَجَعَلْنٰهُ هُدٰى لِّبَنِيْ اِسْرٰٓءِیْلَ اَلَا تَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِیْ وَكِيْلًا ۝﴾ (بنی اسرائیل: ۲)

(۵) د ملانکو نه لکه: ﴿اُوْلٰئِكَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ يَبْتَغُوْنَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيْلَةَ اِلَيْهِمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُوْنَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُوْنَ عَذَابَهُ ۝۱۰۱ اِنْ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُوْرًا ۝﴾ (بنی اسرائیل ۵۷)

(۶) دلیل نقلی د وحوش طیورونه لکه د نمل نه او هد هد نه، لکه: ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَتَّبِعُهَا النَّملُ اَدْخُلُوْا مَسٰكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُوْدُهُ وَهَمًّا لَا يَشْعُرُوْنَ ۝۱۰۲﴾ (نمل ۱۸)

او هد هد وونیل: ﴿وَجَدْنٰهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُوْنَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَزَيَّنْ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُوْنَ ۝۱۰۳ اَلَا يَسْجُدُوْا لِلّٰهِ الَّذِيْ خَرَجَ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُوْنَ وَمَا تُعْلِنُوْنَ ۝۱۰۴﴾ (نمل ۲۴ - ۲۵)

او دا اخير قسم دليل د توحيد په قرآن پاک کښې قليل او نادر دي:

نو مجموعه اقسام د دلیل عقلی پنخه شو.

(۱) عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم ، (۲) عقلی محض (۳) آفاقی علوی (۴) جوی (۵) سفلی - او مجموعه اقسام د دلیل نقلی اوه ۷ شو - یو نقلی اجمالی او شپړ تفصیلی - یو دلیل وحي نو دا ټول دلائل ۱۳ شو.

پس زده کړه دا خبره چه په قرآن کښې لکه څنگه چه اثبات د توحید کپړې په دلائلو سره نو

دارنگه رد د شرک کبیری ځکه چه دا ضد د توحید دې نو په قرآن کښې د یوولسو قسمونو د شرک رفع کبیری (۱) شرک اعتقادی (۲) شرک فی العبادة (۳) شرک فی الدعاء (۴) شرک فی العلم (۵) شرک فی البركة (۶) شرک فی الخوف (۷) شرک فی الرجاء (۸) شرک فی المحبة (۹) شرک فی التسمية (۱۰) شرک فی الشفاعة (۱۱) شرک فعلی - او ددې په ضمن کښې څلور مسائل دی.

(۱) اول نفی او رد د شرک فی التصرف، او دپته شرک اعتقادی هم وښلې شی او دا عبارت دې لدینه چه په غیر د الله تعالی باندې دا اعتقاد راشی چه مالک دې د نفع او د ضرر او متصرف دې په جمیعو امورو کښې فوق الاسباب یعنی په غیر د اسبابو نه، او چونکه دا قسم شرک مبدا ده لپاره د شرک فعلی نو ددې قسم شرک رد او نفی دیره کیدې شی په کلام الله کښې.

او دلته دوه عنوانه ذکر کبیری: **اول اثبات د تصرف** الله جل جلاله لره، دا کله په ذکر د لام التخصیص سره کبیری لکه: «**الله مای السموات والارض**» او کله په لفظ د مُلک او ملکوت سره کبیری لکه: «**له ملک السموات والارض**»، «**بیده ملکوت کل شی**». او کله په لفظ د حکم سره کبیری لکه: «**ان الحكم الا لله**».

او دویم عنوان: نفی د تصرف د غیر الله نه، یا په طریقه د خصوص سره د نبی صلی الله علیه وسلم نه لکه: «**قُلْ لَا اَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ**» (اعراف: ۱۸۸)

یا لکه: «**وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا**» (مائده: ۴۱)

یا په طریقه د خصوص سره د معبودانو باطلونه لکه: «**قُلْ اَلَا تَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ**

لَا نَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا» (رعد: ۱۶)

یا لکه: «**وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ فِطْرِهِ**» (۱۲)

یا لکه: «**اِنَّ الَّذِيْنَ تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُوْنَ لَكُمْ رِزْقًا**» (عنکبوت: ۱۷)

او یا په طریقه د عموم سره لکه: «**يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ**»

(۲) دویم نفی او رد د شرک فی الدعاء: شرک فی الدعاء دپته وائی چه طلب دا مداد وکړې شی او

سوال وکړې شي د غیر الله نه پدې عقیده سره چه دغه غیر مالک د نفع او ضرر دې بغير د اسبابو نه

مثال د نفی د شرک فی الدعاء ﴿ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ

دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ﴾ (فاطر: ۱۳)

دلته هم اثبات د دعاء او سوال او استعانت من الله کيږي، دا يو عنوان دې، لکه: «ادعوا ربکم فضرما وخفية»، او نفی د غير الله نه کيږي دا بل عنوان دې لکه: ﴿وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنْ الظَّالِمِينَ﴾ (يونس: ۱۰۲)

(۳) دريم نفی د شرک فی العبادۀ په طريقه د اثبات سره ده لپاره د الله تعالى او نفی د غير الله نه لکه: ﴿قُلْ يَتَّيِبُهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ دا د لا اله معنی ده - ﴿وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَلَّنِي وَأَمْرَتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (يونس: ۱۰۴) داد الله معنی ده.

او عبادت په لغت کبس غایت خشوع يا نهايت تذلل يا نهايت تعظيم ته وائی - او بهترين تعريف ئی علامه ابن قيم رحمه الله په مدارج السالکين کبس ۴۰ دا کړی دې: «العبادة عبارة عن الاعتقاد والشعور بان للمعبود سلطة غيبية» (ای فی العلم والتصرف) مافوق الاسباب یقدرها علی النفع والضرر فکل دعاء وثناء و تعظیم ينشأ من هذا الاعتقاد فهي عبادة» - نو معلومه شوه ددې عبارت نه چه چالره علم او تصرف ما تحت الاسباب ثابتول شرک ندې او دارنگه هغه تعظیم يا نداء غير الله ته چه ناشی نه وی د اعتقاد مذکور نه هغه شرک ندې لکه چه شاه عبدالعزیز رحمه الله په فتاوی عزیزیه کبسې لیکلی دی چه فرق په مابین د سجده تعظیمیه او سجده عبادتییه کبسې صرف د نیت او د عقیدې دې ، نو که د چا عقیده په غير الله باندې دا وه چه دې کار ساز ، حاجت روا ، مشکل کشادې نو هغه ته سجده کول شرک دې او که ددې عقیدې نه په غير ئی چاته سجده وکړه نو دا سجده تعظیمی ده، شرک ندې اگر چه حرام قطعی ده - (ماخوذ از مقدمه جواهر القرآن ۳۹)

(۴) خلورم نفی د شرک فی العلم یعنی غير الله لره په کل غیب باندې عالم گنډل او جميع ماکان و مایکون باندې عالم گنډل، او د غیب نه مراد دلته غیب حقیقی دې چه عبارت دې د «مالا يدرك بالحوس ولا بالعقل ولا بالوحى»، نه، او دیته علم غیب حقیقی او علم بغير سبب وئیلې شی.

او نفی د شرک فی العلم چه کیبری نو دا په طریقه د نفی د علم غیب سره کیبری د غیر الله نه او اثبات سره لپاره د الله تعالی، او نفی د غیر الله نه به یاعموما وی لکه: «لَقُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ»، (نمل ۲۵)، او یا به خصوصاً وی د ملائکو نه لکه: «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا»، یا د انبیاء نه لکه: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ لِقَوْلِهِ مَاذَا اجْتَمَعْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا»، (مائده: ۱۰۹).

یا لکه: «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَعِزَّزْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ» (اعراف ۱۸۸)، یا د جناتو نه لکه: «وَأَنَا لَا نَذَرِي أَنتُمْ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْرًا أَرَادَ إِلَهُكُمْ رَشْدًا» (جن ۱۰)،

پس زده کړه دا خبره چه مغیبات په دوه قسمه دی: بعضی د جنس احکامونه دی او ددې کلی علم الله جل جلاله نبی صلی الله علیه وسلم ته ورکړیدی، لکه: «اليوم اكملت لكم دينكم»، (مائده ۳) او ددې جزئیاتو تفصیل او تبویب اذکیاؤ د اُمت کړیدی.

(۲) او بعضی د جنس دا کوانتونه دی، او دا دوه قسمه دی یو زمانی بل مکانی: زمانی دوه قسمه دی: یو دنیوی بل اخروی او دنیوی بیا درې قسمه دی: ماضی، حالی، استقبالی، او دا پنځه واړه علوم کلیه خاصه د الله تعالی ده، قال تعالی: «ان الله عنده علم الساعة» (زمانی اخروی) «و یول الفیث» زمانی ماضی، دا مضارع په خائ د ماضی استمراری راغلیده یعنی باران چه راځی خو معلومیږی لیکن دا چاته نده معلومه چه د مخکینې نه څه څه اسباب ور له فراهم کړې شوی و: «و یعلم ما فی الارحام» زمانی حالی، «و ما تدبری نفس ماذا تکسب غدا» زمانی استقبالی، «و ماتلری نفس بای ارض موت» مکانی. «ان الله علیم خبیر»، (لقمان ۳۴).

او دې پنځو ته په احادیثو کښ مفاتیح الغیب وئیلې شویدی او ددې کلی علم خاصه خداوندی ده. البته ددې د بعضی جزئیاتو اطلاع د یرو خلقو ته حسب استعداد ورکړې شوې ده او نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته لدینه یو واړه حصه ورکړې شوې ده، البته د قیامت دپاره چونکه جزئیات نشته دي نو ددې اطلاع هم بل چاته نده ورکړې شوې. (فوائد عثمانی).

(۵) پنځم قسم نفی د شرک فی البرکة کیبری یعنی غیر الله لره برکت د هنده گنرل: لکه «تبارک الذی نزل القرآن علی عبده لیکون للعلمین نذیرا»، (برکت ازوست - شاه ولی الله): «هو الذی جاء بكل خیر و برکة» ابن عباس رضی الله عنهما، «البرکة ثبوت الخیر الالهی فی الشیء» - امام راغب.

(۶) شپږم نفی د شرک فی الخوف یعنی د غیر الله نه غائبانه بیره کول لکه: «(وایای فارهبون)» (بقره ۴۰)

(۷) اووم قسم نفی د شرک فی الرجاء یعنی د غیر الله نه غائبانه امید کول لکه:

﴿وَلَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ

الْمُحْسِنِينَ﴾ (اعراف ۵۶)

پس زده کړه دا خبره چه رجاء د غیر الله نه ماتحت الاسباب جائز ده خو ذلت دې او مافوق الاسباب شرک دې او د الله تعالی نه عین ایمان دې او هم دغه تحقیق دې په خوف کښې.

(۸) اتم قسم نفی د شرک فی المحبة یعنی د غیر الله سره داسې محبت کول چه هغه مناسب وی د الله تعالی د ذات سره یعنې هغه خالق، مالک، کارساز، مشکل کشا، منل لکه: «(وَمِنَ النَّاسِ مَنُ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ)» (بقره ۱۶۵)

(۹) نهم قسم نفی د شرک فی التسمیه کیږی یعنی داسی نوم ایخودل چه په کښې ایهام د شرک وی او دا حقیقی شرک ندې ځکه چه حقیقی شرک راځی په فساد د عقیدې سره، لکه: «(فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَفَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ)» (اعراف ۱۸۹).

(۱۰) لسم قسم نفی د شرک فی الشفاعة کیږی لکه: ﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْصُرُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ يَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعْتُونَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنتَجُوبُ اللَّهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ (يونس ۱۸)

پس زده کړه دا خبره چه مشرکین قائل دی د شفاعت قهری یعنی شفاعت بلا اذن او معتزله منکر دی د شفاعت نه راساً لقلوله تعالی: «(ليس لهم من دونه ولي ولا شفيع)»، (قلنا معناه ليس لهم من دون ذاته ولي ولا من دون اذنه شفيع، ولقلوله تعالی: «(وَالْقَوَا يُومِنُونَ لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ)»، (قلنا معناه فی حق الکفار)، او په نزد د اهل سنت والجماعة باندې شفاعت مشروط دې په شروط ثلاثه و سره: اول: کون د شفيع مؤمن لقلوله تعالی: ﴿وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ﴾ ای يدعونهم من دونه (بيان الذين)، ﴿مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ زخرف ۸۶، «(لكن يشفع من اقر بكلمة الايمان مع العلم والصدق)».

دویم شرط : کون د مشفوع له مومن لقوله تعالى ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ آذَنَ اللَّهُ لَهُمْ

مِنْ حَسْبَتِهِمْ مُشْفِقُونَ﴾ (انبیاء: ۲۸)

دریم شرط : بعد د اذن الهی نه به وی لقوله تعالى : «من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه» بقره (۲۵۵)
 (۱) یوولسم قسم د شرک فعلی نفی او رد کیږي : او ددې په ضمن کښې د څلورو امورو ذکر
 کیږي : اول : نفی تحریمات غیر الله، یعنی د غیر الله دوجی نه یو شی ته حرام ویل او حرام گنل
 یعنی یو شی ته بغیر د حکم د الله تعالی نه حرام مه وائی او اعتقاد د حرمة یی مه لرئ او که تاسو
 تحریمات کړی وی یعنی یو شی مو د ځان نه بغیر د امر د الله تعالی نه حرام کړې وی نو دغه
 تحریمات ختم کړئ مثال ددې لکه : ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَلًا طَيِّبًا وَلَا

تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ (بقره ۱۶۸)

یا لکه : «احلت لكم هجمة الانعام» (مانده ۱) یا لکه : ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ هِمَجٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا

وَصِيلَةٍ وَلَا حَامِرٍ﴾ (مانده ۱۰۳)

دویم نفی او رد د نذر لغیر الله یعنی نذر لغیر الله حرام دي بلکه اشد حرام دي دا مه کوئ لکه : «و
 ما اهل به لغیر الله» (بقره :)

دریم تحریمات الله یعنی هغه شی چه الله تعالی حرام کړې وی د هغې د حرمت عقیده لرل او هغې
 ته حلال مه وائی : لکه : «غیر محلی الصيد و التمر حرم» (مانده ۱).

څلورم نذر لله یعنی نذر لله صحیح دي او دا قائم ولرئ لکه : ﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ

الْحَرَامَ قِبْلاً لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ﴾ (مانده ۹۷)

حاصل دا چه تحریمات غیر الله یا تحریمات العباد، یا تحریمات الشیاطین باطل دی دا ختم
 کړئ او تحریمات الله صحیح دی ددې حرمت باقی وساتئ او نذر لغیر الله، باطل دي هغه مه کوئ !
 او نذر لله صحیح دي ایفاء ئی کوئ ! (دا تفصیل ددې مسئلې دي).

مَسْئَلَةُ دَالِهِ

دَالِهِ مَعْنَى اَوْ دَدِي مَسْئَلَتِي تَعْبِيرَات

د قرآن کریم دیره اهمه موضوع او مرکزی مضمون دادې چه نشته دې بل څوک اله غیر د الله نه او ددې لپاره دیر عنوانات او تعبیّرات ذکر کیږي: (۱) «لا اله الا الله». لکه دا په سورة محمد آیت ۱۹ او صافات ۳۵ کښې دی (۲) «لا اله الا انا» - سورة نحل ۲ طه ۱۴ انبیاء ۲۵ ، (۳) ، «لا اله الا انت» سورة الانبیاء ۸۷ ، (۴) ، «لا اله الا هو» ، آیه الکرسی ، آل عمران ۵ ، (۵) ، «لا اله الا الذی» یونس ۹۰ ، (۶) ، «ما من اله الا الله» ، آل عمران ۲۳ ، (۷) ، «و ما من اله الا الله واحد» . مائده ۷۲ ، (۸) ، «ما لکم من اله غیره» - اعراف ۵۹ ، (۹) ، «وَالله مع الله» ، نمل ۲۰ ، (۱۰) ، «من اله غیر الله» . انعام ۴۲ (۱۱) ، «والهکم اله واحد» بقره ۱۲ ، «اذا هو اله واحد» - انعام ۱۰۹ - (۱۳) ، «اذا الهکم الله الذی» ، طه .

د «اله» لغوی معنی ده مطلق معبود - د (آلله یَا لَه) نه ماخوډ دې په معنی د «عبد یعبد» سره نو اله په معنی د معبود سره دې ، او په عرف د شرع کښې مستعمل دې په دوه معاینو کښې (۱) یو معبود بر حق لکه پدې تیر شوی آیتونو کښې (۲) او بل اطلاق ئی په موصوف د هغه صفاتو کیږي چه هغه صفات د خواصو او د لوازمو د الوهیه نه وی ، لکه څرنگه چه په شرح المقاصد کښې د توحید معنی داسې کړیده : «اعتقاد علم الشریک فی الالهیه و خواصها» مثال ددې لکه په سورة نمل کښې دی : ﴿ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاُتْبِتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَتْ لَكُمْ اَنْ تَنْبِتُوا شَجَرَهَا ۝﴾

پدې آیت کښې استفسار دې چه پیدا کوونکې د آسمانونو ، زمکو ، او د آسمان نه د باران ورونکې او د تازه باغونو پیدا کوونکې څوک دې ؟ نو بیا فرمائی : ﴿ اَوَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ سَعْدُ ۝﴾ نو معلومه شوه چه د اله نه آسمانونه زمکې پیدا کوونکې او بارونونه ورونکې مراد دې چه دا د لوازمو د الوهیه نه دی . دغه شان بیا ذکر دې : ﴿ اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا سَوَاحِلًا وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۝﴾ نو پدې پسی بیا فرمائی : ﴿ اَوَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ سَعْدُ ۝﴾ نو معلومه شوه چه د اله نه مراد دادې چه بل څوک زمکې لره قرار گرزونکې او پدې کښې نهرونه جاری کوونکې او پدې کښې

غرو نه پیدا کوونکې او د دریابونو په مینځ کښ پرده جوړونکې نشته دي.

دغه شان بیا فرمائی: ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ الشُّوْبَ وَيَجْمَعُكُمْ خُلُقَاءَ الْأَرْضِ﴾

پدې پسی فرمائی ﴿أَوَلَمْ نَكُنْ مَعَ اللَّهِ﴾ نو معلومه شوه چه د اله نه مراد هغه ذات دې چه دعاگانې قبلوی او مشکلات لرې کوی، دغسې روستو دوه آیاتونو کښې د دغه استفسار نه بعد فرمائی چه

﴿أَوَلَمْ نَكُنْ مَعَ اللَّهِ﴾ نو د اله معنی دلته دا شوه چه رهنمائی کوونکې په ظلمات البر والبحر کښې او هواگانې رالېږونکې مخکښې د باران نه او اول پیدا کوونکې د مخلوق او دوباره پیدا کوونکې د

مخلوق، او رزق ورکونکې د آسمان او زمکې نه، او ددې نه بعد بطور تعلیل ذکر دې چه ﴿قُلْ لَا

يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ نو معلومه شوه چه اله به هغه ذات وی چه عالم الغیب وی.

او د لوازمو د الوهیه نه دغه صفات مذکوره دی.

ددې وجه نه حضرة الشيخ الاستاذ المحترم د «لا اله» ترجمه داسې کوی چه نشته کار ساز.

حاجت روا، مشکل کشا، متصرف فی الامور، خالق، مالک، عالم الغیب، «لا اله» مگر صرف الله دي.

وجه داده چه مشرکینو چه خپل معبودان د الله جل جلاله سره شریک گرزول نو په ذات کښې ئی

شریک نه گرزول بلکه په صفاتو د الوهیه کښې ئی شریک گرزول او په ټولو صفاتو کښ ئی هم

شریک نه گرزول.

مُشْرِكِينَ د څه قائل وو

(۱) مشرکین د الله د وجود قائل وو - (۲) - په مندرجه ذیل صفاتو کښې ئی د الله جل شانته سره

څوک شریک نه منل: (۱) د آسمانونو او د زمکې مالک. (۲) نمر او سپوږمئ لره چلونکې. (۳) په

هرشی غالب (۴) لوئی علم والا (۵) د آسمانونو نه د خپلی مرضی موافق باران وروول (۶) د اوبو نه

مړه زمکه تازه کول (۷) هرشي لره پناه ورکول - دا امور معلومېږي د قرآن نه لکه په سورة عنکبوت

ع ۲ ص ۲۱ او حم زخرف ع ۱ او سورة یونس ۳۱ وغیره کښې

اختلاف د مشرکینو د نبی پاک صلی الله علیه و آله وسلم سره په دې کښې وؤ چه دوی خپلو

معبودانو ته آلهه وئیل او هغه ئی هم حاجت روا، مشکل کشا گنرل او د هغوی په نامه به ئی نذر و نه

کول هغوی ته به ئی سجدي کولې او د هغوی نه به ئی مدد غوختلو.

او هم لدی وجه نه نبی کریم صلی الله علیه وآله وسلم ته قسما قسم تکلیفونه رسول او د ساحر، مجنون، کذاب الزامونه نبی پرې لگول، اودارنگه خلاف نبی د نبی صلی الله علیه وآله وسلم سره په حشر جسمانی کنبې وو، او په اعمال صالحو کنبې نبی ورسره خلاف نه وو لکه

﴿أَجْعَلُمْ سَفَايَةَ الْحَنَاجِ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ (توبه ۱۹)

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْكَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً (انفال ۳۵)

عمر رضی الله عنه په جاهلیت کنبې د اعتکاف په مسجد حرام کنبې نذر کړې وو. بخاری ۹۹۱
عثمان رضی الله عنه اوفرمائل: «ما زیت فی الجاهلیة»، شامه رضی الله عنه په جاهلیت کنبې د عمرې نیت کړې وو، مشرکینو به حج، عمره کول، عرفات له به تلل

خوک خوک معبودان گرزولي شويدي

(۱) ملائک: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتُغُونَ﴾ - (الایه) «بنی اسرائیل ۵۷».

(۲) انبیاء کرام: ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يُوحِي إِلَىٰ مَرْيَمَ﴾ - (الایه) «مائدة ۱۱۲».

(۳) موليان. (۴) اوپیران: ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ﴾ - (الایه) «توبه ۳۱».

(۵) نمر: ﴿وَجَدْتُهُمَا وَقَوْمَهُمَا يَسْجُدُونَ لِلشَّيْطَانِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ - (الایه) «نمل ۲۴».

(۶) ستوری: ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَىٰ اللَّيْلِ رَأَوْا كَوْكَبًا فَلَاحَ هَذَا رَبِّي﴾ - (الایه) «انعام ۷۷».

(۷) جنات: ﴿وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنسِ مُوَدُّونَ رِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ﴾ - (الایه) «جن ۲».

(۸) شیطان: ﴿بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْآجِنَ﴾ - (الایه) «سبا ۴۱».

(۹) د انبیاء قبرونه او د کومې ونې لاندې چه دوی ناست وو.

وفی الحدیث: «لن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبور انبيائهم مساجد، اذامات فيهم رجل صالح بنوا على قبره قبة»

و قال عليه الصلوة والسلام: «اللهم لا تجعل قبري وثنا يُعبد»، او عمر فاروق رضی الله عنه شجرة الرضوان خكه پريکړه چه عبادت نبی شروع نشی، د بخاری شریف په روايت کنب ۷۳۲ دی - چه «ود» وغيره اسماء د رجال صالحينو دی د قوم د نوح عليه الصلوة والسلام

قانون د لفظ د اله

چرته چه په قرآن کښې نفی د (اله غیر الله) و شی نو هلته به نفی د الوهیه د هر غیر الله وی خوا ولى وی او که نبی وی او که فرشتې وی او که بل څوک وی، او دارنگه مراد به نفی د الوهیه او معبودیت او د لوازمو د الوهیه وی چه هغه کارسازیت، مشکل کشا، حاجت روا او غیر ذالک دی الوهیه او صفات د الوهیه لازم ملزوم دی نو چه یو نفی کیرې نو بل به هم نفی کیرې.

رسالت

زده کړه دا خبره چه اثبات د رسالت د جناب محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم په قرآن کښې به مختلفو وجوهو سره کیرې: اول ایحاء: یعنې وحی کول د الله جل جلاله لکه: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ

كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ﴾ (نساء: ۱۲۳)

یا لکه: «نحن نقص عليك احسن القصص بما اوحينا اليك هذا القرآن»، (یوسف: ۲)

دویم انباء او اخبار صادق عن الامور الماضية لکه: ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا

كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرِئًا وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾

آل عمران ۴۴، «ذلك من انباء الغيب نوحيه اليك وماكنت لديهم اذا اجمعوا امرهم وهم يمكرون».

(یوسف: ۱۰۲)

دریم انباء عن الامور الآتية وهي في الاحاديث كثيرة لا تحصى ومثاله في القرآن: «فان لم تفعلوا

ولن تفعلوا فاقبلوا النار التي وقودها الناس — الآية»، (بقره ۲۴)

څلورم: وصف دي په امی سره یعنې نبی علیه السلام با وجود ددې چه امی دي، نه ئی خط

لیکلي دي او نه ئی لوستلي دي او نه ئی انشاء د شعر کړې ده خو ټول فصحا او بلغاء ئی لاجواب

کړیدی کما قال تعالى: ﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ يَتَسَبَّحُ وَلَا تَخْطُبُهُ بِحَمْدِكَ إِذَا لَأَزْتَابُ

الْمُبْتَطِلُونَ﴾ (عنکبوت ۴۸)، قال تعالى: «وما علمناه الشعر وما ينبغي له ان هو الا ذكر و قرآن

مبین» (یس: ۲۹)

وقال تعالى ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الَّذِي يَخْدُونَهُ مَكْنُوتًا عِنْدَهُمْ فِي السَّوَارِيهِ وَالْأَنْجَالِ﴾ (الاعراف: ۱۵۷)

پہ رسالت باندی شہادت او دھنی جوابونہ

منکرین د رسالت د جناب محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم معاندانہ سوالات او شہادت ذکر کوی او دا کثیر دی، بعضی د شہادتو د دوی نه چه دوی به بار بار په کثرت سره ذکر کوله هغه دا وه چه ستا رسالت څکه نه منو چه ته بشریې او بشر رسول نوی، شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د دوی په زعم کښې دا خبره راسخه وه چه رسول به د مرسل (لیکونکی) سره مجانس او مشابه وی نه د مرسل الیهم سره او الله جل جلاله په جواب کښې فرمائی: چه تمام انبیاء چه تیر شویدی هغوی بشر وو او فرق ئی د نورو عامو انسانو او بشر سره صرف په وحی سره وو لکه چه فرمایي:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَتَلَوُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (انبیاء: ۷)

او مرسل د مرسل الیهم سره مماثل او مشابه پکار دي نه د مرسل سره کما قال تعالى ﴿قُلْ لَوْ كُنَّا فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةً يَمُشُونَ لَأَنزَلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا﴾ (بنی اسرائیل: ۹۵)

او بعضی ددغه شہادتو نه مطالبه وه د اخبار د هغه امورو غیبی نه چه علم د هغوی خاص دي په الله تعالی پورې لکه علم د قیامت ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجِيبُ لَوْفَهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضُ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْثَةٌ يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ خَافُ عَتَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (اعراف: ۱۸۷)، «يستلک الناس عن الساعة قل انما علمها عند الله»، (احزاب: ۶۲)

او بعضی ددغه شہادتو نه مطالبه وه د معجزاتو مقترحو یعنی فرمایشی معجزی کما قال تعالی

﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَئِنْ أَكْثَرْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (انعام: ۳۷)

وقال تعالى: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ﴾ (رعد: ۲۷)

او بعضی ددغه شبهاتو نه دا وه چه د دوی زعم فاسد وو چه ستا نه نور غوره خلق هم شته نو هغوی ته نبوت ولی نه ملاویدو؟ ﴿أَمْ نَزَّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابٍ﴾ (ص: ۸)

وقال تعالى: ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَوْمِ عَظِيمٍ﴾ ، وقال تعالى: ﴿وَأَمَّا يُقْسِمُونَ رَحِمَتَ رَبِّكَ﴾ ، (حم زخرف: ۳۱-۳۲) ، وقال تعالى: ﴿أَمْ لَمْ يَلِكُ الذِّكْرُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَوَّيْرٌ﴾ ، وقال تعالى: ﴿سَيَعْلَمُونَ عَذَابَ الْكَذَّابِ الْأَوَّيْرِ﴾ (قمر: ۳۲)

او بعضی ددغه شبهاتو نه دا وه چه کچرې ته پیغمبر وې نو ستا به ازواج نه وې .
فال تعالى: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً﴾ (رعد: ۳۸)
بعضی ددغه شبهاتو نه دا وه چه کچرې ته نبی یی نو زموږ لپاره دا کارونه وکړه!

﴿وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ حَتَّى تُفَجِّرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَدْبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا رَعِمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بَالَهُه وَالْمَلَكُ كِفَّةً قَبِيلًا أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُرْخَرٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ بِرُبِّكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا مَكِّبًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا﴾ (بنی اسرائیل: ۹۰-۹۴) ، ددې نه علاوه متعدد شهادت دی چه مذکور دی په مواضعو متعددو کښې سره د جوابونو نه.

مسئله د قیامت

دا اصل ثالث دې د اصول ثلاثو نه او د ضروریاتو د دین نه دې او ایمان په قیامت مدار د نجات دې او سبب دې لپاره د احسن صفاتو او اعمالو او انکار د قیامت سبب دې لپاره د هلاکت او مصائبو او اساس دې لپاره د قبائحو، تعبیر د قیامت نه په قرآن کښې په ۳۵ اسماء سره شوې دې

یوم الدين - الاخرة - اليوم الآخر - يوم القيمة - ساعة - يوم کبير - يوم عظیم - يوم مشهود - يوم الحسرة - يوم البعث - يوم الفتح - يوم الفصل - يوم الحساب - يوم التلاق - الازفة - يوم التناد - يوم الجمع - يوم الیم - يوم الوعيد - يوم الخلود - يوم الخروج - يوم التغابن - الواقعة - الحاقة - القارعة - يوم عسیر - يوم عبوس - يوم ثقیل - اليوم الحق - الطامة الكبرى - الصاخة - الغاشية - الخافضة - الرافعة - لقاء الله .

پس زده کړه دا خبره چه باری تعالی په قرآن کښې اثبات د قیامت کوی په مختلفو وجوهاتو سره اول په اثبات د علم او قدرت سره لپاره د خپل ذات کقوله تعالی :

﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِندَنَا كِتَابٌ حَفِیْظٌ...﴾ ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ (ق ۴-۶)

(۲) دویم ژوند په اول ژوند قیاس کول «افعینا بالخلق الاول» (ق ۱۵) ، «قل یحییها الذی انشأها اول مرة و هو بكل خلق علیم» (یس ۷۹)

(۳) د بعث بعد الموت قیاس کول په زمکه باندې د شنې گیاه پیدا کیدلو باندې .

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبْرَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿۱۱﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَةً هَا طُلُعَ نَضِیدُ ﴿۱۲﴾ رِزْقًا لِّلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مِّثْلَ كَذَلِكَ الْخُرُوجِ ﴿۱۳﴾﴾ (ق ۹-۱۰-۱۱)

(۴) قیاس کول د بعث بعد الموت په خوب او بیدار کیدلو د خوب نه: ﴿وَهُوَ الَّذِی یَتَوَفَّنَکُمْ بِاللَّیْلِ وَیَعْلَمُ مَا جَرَّحْتُم بِاللَّیْلِ ثُمَّ یُنَعِّثُکُمْ فِیهِ لِقَاضِیَ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ (انعام ۶۰)

﴿اللَّهُ یَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِینَ مَوْتِهَا وَالَّتِی لَمْ تَمُتْ فِی مَنَامِهَا فِیمِیسَلُکُ الَّذِی قَضَی عَلَیْهَا الْمَوْتَ وَیُرْسِلُ الْآخَرِیَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِی ذَٰلِکَ لَآیَاتٍ لِّقَوْمٍ یَّتَفَكَّرُونَ﴾ (زمر ۴۲)

(۵) قیاس کول د بعث بعد الموت د دنیا په بعضې نا آشنا واقعاتو چه په هغې کې پس د مره کولو نه د بیا ژوندی کولو ذکر دې لکه واقعه د عزیر علیه السلام (بقره : ۲۵۹) یا پس د طویل خوب نه د بیدارولو ذکر دې لکه واقعه د اصحاب کهف .

(۶) اثبات د بعث : په قسم سره په خپل ذات : «قل ای ورې الله الحق وما انتم بمعجزین» (یونس ۵۳) ، «قل بلی و ربی لیعثن ثم لیعثن بما عملتم و ذلك علی الله یسیر» ، (تغابن ۷)

(۴) تخویف :

دوه قسمه دې یو تخویف دنیوی چه د هغې نه شاه ولی الله رحمه الله تعبیر کوی په (تذکیر بایام الله) سره او بل تخویف اخروی دې چه د هغې نه شاه ولی الله رحمه الله تعبیر کوی په تذکیر بما بعد الموت سره .

مثال د تخویف دنیوی لکه : ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ نُحِيسُ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴾ (مریم : ۹۸) مثال د خویف اخروی لکه : «ونسوق الجرمین الی جهنم وردا» ، (مریم : ۸۲) (۵) بشارت :

دا هم دوه قسمه دې یو دنیوی دې لکه : «ولینصرن الله من ینصره» ، یا لکه : «انا لننصر رسلنا والذین آمنوا فی الحیوة الدنیا» .

او بل اخروی دی لکه : «ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات کانت لهم جنات الفردوس نزولا» ، شاه ولی الله صاحب رحمه الله د بشارت نه تعبیر کوی په تذکیر بآلاء الله سره .

(۶) احکام :

دا درې قسمه دی ، یو سیاست المدینة یعنې هغه احکام چه تعلق لری د سلاطینو د حکمرانی سره لکه قصاص ، دیه- حدود و غیرها شو ، بل تدبیر المنزل لکه احکام متعلقه د حقوقو د زوجیه سره ، لکه : مهر ، نفقه ، سکنی ، طلاق ، عدت و غیرها شو ، دې دواړو قسمونو ته امور انتظامیه وئیلې شی . دریم قسم : تهذیب الاخلاق دی لکه : صوم ، صلو ، زکو ، حج شو او دیته امور مصلحه وئیلې شی .

(۷) جهاد : یعنې د اعلاء کلمه الله لپاره خپل ځان قربانول ، جهاد په دوه قسمه دې ، یو دفاعی او بل اقدامی ، دواړه قسمونه د قرآن نه ثابت دی .

(۸) اتفاق فی سبیل اللہ یعنی د اعلاء کلمۃ اللہ لپارہ خپل مال قربانول ، اتفاق هم دوه قسمه

دې، يو، واجبې دې لکه زکوٰۃ، مهر او نفقه د زوجې وغيره. بل غير واجبې دې

بقیہ مباحث

(۱) **شکوی** یعنی منکرین داعی د حق لره عاجز کول او ذلیل کول غواړی چه خلق دده اتباع پریږدی. پدې باندې شکایت ذکر کیږی، د شکوی په اول کښې لفظ د **قال** او **قالوا** وی، او جواب د شکوی کله مذکور وی او کله نوی.

(۲) و جو: یعنی د منکرینو په ناجائز قول یا عمل باندې زور نه وړ کول، کله داعی حق ته د خلاف
اولی فعل په ارتکاب باندې هم زور نه ذکر کیږي لکه: ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَسَبُّوا
لِلَّهِ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَذِبِينَ﴾ (توبه).

(۳) تسلی: داعی د حق ته چه د منکرینو د طرفه تکلیفونه رسیږی په هغې باندې تسلی ورکول چه غم زائل شی او تکلیفونه آسان شی لکه: «قد نعلم انه لیحزنک الذی یقولون فانهم لایکذبونک ولكن الظالمین بآیات الله یجدون» (انعام ۳۳).

(۴) مثال : کله باری تعالی د وضاحت د مسئلې لپاره مثال ذکر کوی لکه : ﴿مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْفَرَسِ الْفُتَاتِ يَتَّبِعُهُ فَتًى وَلَوْلَا إِحْسَانُ رَبِّكَ لَفَاسَدَ الْكَافِرُونَ﴾

(۵) **تزهد من الدنيا:** يعنى د دنیا سره یی رغبتی بیانول، چونکه محبت د دنیا سره سبب دې لپاره د هر معصیت نو ددې وجه نه کله بارى تعالى تزهد من الدنيا ذکر کوی لکه: ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَالْآٰخِرَةَ خَيْرَ وَاَبْقَیَ﴾ (۱۷)، یا لکه: ﴿اَلَمْ یَكُنْ لَّکُمْ الْکَافِرُ (۱) حَتّٰی نَذْمَ الْمَقَابِرَ (۲) کَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُوْنَ (۳) ثُمَّ کَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُوْنَ (۴) کَلَّا لَوْ تَعْلَمُوْنَ عِلْمَ الْیَقِیْنِ (۵)﴾ - الایه.

(۷) **امور دفعیه د عذاب** : کله باری تعالی د عذاب ذکر وکړی نو د عذاب د دفعیه لپاره امور ثلاثه ذکر کوی (بیماری او علاج د بیماری، دوه امور سلبيه یو دا چه شرک مه کوي، بل دا چه ظلم مه کوي) یو امر ایجابی چه احسان دي. لکه : «ان الله يامر بالعدل والاحسان وايتاء ذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى يعظكم لعلكم تذكرون»، نحل ۹۰ -

(۷) **طریقه برای اصلاح منکرین:** کله باری تعالی د اصلاح د منکرینو لپاره درې طریقې ذکر کوی

(۱) تقلیل دنیا، (۲) عذاب دنیا، (۳) عذاب عقبی.

سورة الفاتحة

سورة الفاتحة مكية وهى سبع آيات : نزلت بعد المدثر رقمها (۱) تسلسلها حسب الزول (۵)

<p>أَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ</p> <p>پناه نیسم په الله سره د شیطان رتلى شوی نه</p>		
آیاتها	بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ^(۱)	رکوعها
۷	خاص په نوم د الله سره چې بېخه مهربان او د هر رحم کوونکي دې شروع کوم ^(۲)	۱
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ۝ الرَّحْمٰنِ		
ټول صفونو ته ^(۳) (د اولو هیت د خدائي توب) خاص الله لره دي ^(۴) چې پالونکي د ټولو مخلوقاتو دي ^(۵) چې بېخه مهربان		
الرَّحِيْمِ ۝ مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ ۝ اِيَّاكَ نَعْبُدُ		
او د هر زیات رحم کوونکي دي ^(۶) مالک او اکر دار د هر څه، دې په ورځ د قیامت کښي ^(۷) خاص تالره عبادت کوو مونږ		
وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ ۝ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ		
او خاص ستانه مدد غواړو مونږ ^(۸) روان کړه مونږ په سمه لاره ^(۹) لار د هغه ^(۱۰) خلقو چې انعام او سود، کړيدي تا		

۱- «بسم الله ای قولوا بسم الله» الله حصه اول اشاره ده د لفظ د الله نه. وصف مشهور مراد دې یعنی خالق.

۲- «الرحمن الرحيم» دریمې حصې ته اشاره ده صراحه او دویمې ته ضمنا.

۳- «الحمد لله»، ای قولوا الحمد لله، صفات د خدائي توب مراد دی.

۴- «الله» حصه اول ته اشاره ده.

۵- «رب العالمين» حصه ثانی ته اشاره ده.

۶- «الرحمن الرحيم» دریمې حصې ته اشاره ده.

۷- «مالک يوم الدين» څلورمې حصې ته اشاره ده.

۸- «ایاک نعبد»، د سورة زمر دعوي ته اشاره ده.

۹- «ایاک نستعين» د حوامیم خلاصی ته اشاره ده.

۱۰- «الصراط المستقیم» یا پوره شریعت مراد دې یا خاص توحید.

عَلَيْهِمْ لَا غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ٥

په هغوی باندې ^(۱) چې په هغوی نه ستاغضب شوې دې ^(۲) اونه هغوی گمراه دی ^(۳)

تشریح :

لفظ د سورة يا مهموز دې ماخوذ دې د سُورَهِ «و هو ما بقى من الشراب لى الإناء» او سورة هم يوه قطعه د قرآن ده - يا غير مهموز دې ماخوذ دې د سور البلد نه او سورت محيط وى په آياتونو لکه چه سور البلد محيط وى په ببيتو -

يا د سورة لغوى معنى ده «المنزلة الرفعية» او سورت چونکه جزء د كلام الله دې نو مرتفع دې سان او منزله دده.

او سورة په اصطلاح كښې : «قرآن يشتمل على آي ذى فائحة و خاتمة و اقلها ثلاث آيات» يعنى يوه حصه د قرآن مجيد ده چه مشتمل وى په آياتونو - چه اول اخرى معلوم وى (يعنى توقيفا) او كم از كم درې آيتونو وى -

«و قيل السورة الطائفة المترجمة توقيفا» اى المسماة باسم خاص بتوقيف من النبى صلى الله عليه وسلم (اتقان) يعنى سورة يوه حصه د قرآن ده چه مسمى وى په اسم خاص سره په توقيف سره د نبى عليه الصلوة والسلام نه - د سورتونو تقسيم او ترتيب پخپله رسول الله صلى الله عليه وسلم كړيدې او د هغه د حكم مطابق د سورة ابتداء او اختتام دى، او كل سورتونه (۱۱۴) دى، چه ۸۷ مكى دى او ۲۸ مدنى دى.

آيت په لغت كښې علامې ته وائى او په اصطلاح كښې «قرآن مركب من حمل ولوقديراً، ذو مبدا ومقطع مندرج لى سورة» - وقيل فى حده : «طائفة من كلام الله علم اوله و آخره توقيفا»، ((و قيل طائفة من القرآن منقطعة عما قبلها و ما بعدها)) وجه تسميه داده چه آيت علامه ده په صدق د نبى صلى الله عليه وسلم.

يا دا علامه ده په عجز «د متحدى بها» باندې، يا دا علامه ده په انقطاع د ما قبل د مابعد نه .

۱ - «الذين انعمت عليهم» ددې نه مراد يا خلودر چې دى يا خلودر جماعتونه.

۲ - «المغضوب عليهم» دې نه مراد هغه دي چې د مهر جباريت تحت راغلي دي.

۳ - «ضالين» ددې نه مراد هغه دي چې د مهر جباريت تحت نه دي راغلي او صرف يهود اونصارى نه دي مراد.

علامه سیوطی رحمه الله په الاتقان کښې د ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړېدې چې که کل آیتونه د قرآن مجید شپږ زره شپږ سوه شپاړس (۲۲۱۲) دي.

دالانی رحمه الله وئیلی دی چې اجماع ده پدې چې کل آیتونه خو شپږ زره دي: بیا اختلاف دې بعضې وائی چې زیات ندی په شپږ زرو، او بعضې وائی چې زائد په شپږ زرو باندی دوه سوه څلور دي یعنی کل آیتونه ۲۲۰۴ دي او بعض وائی چې ۲۲۱۴ دي بعض وائی چې ۲۲۱۹ بعض وائی چې ۲۲۲۵ او بعض وائی چې ۲۲۳۲ دي دا اخری عدد موافق دې د مصاحفو زمونږ سره - لیکن کوم چې مشهور عند الناس دی یعنی ۲۲۲۲ ددې صحت مونږ ته ندې معلوم او سبب د اختلاف په زیاتوالی او کموالی کښ اختلاف دې د قرأو چې د یو حد نه تر بل حد پورې په نزد د بعضو یو آیت وې مثلاً او په نزد د بعضو آخرو دوه آیتونه دی مثلاً په فاتحه کښ د (صراط الذین انعمت علیهم) نه تر آخره پورې په نزد د بعضو یو آیت دې او په نزد د بعضو دوه آیتونه دي.

علامه سیوطی رحمه الله وائی چې په بعضې سورتونو کښې اختلاف ندې شوې اصلاً او د هغوی عدد ۴۰ دې او په بعضو کښې اختلاف شوې دې تفصیلاً نه اجمالاً یعنی په مجموعی تعداد کښې اتفاق دې اوددې تعداد څلور دې، او په بعضې سورتونو کښې اختلاف شوې دې هم اجمالاً او هم تفصیلاً او ددې تعداد ۷۰ دې، مزید تفصیل په اتقان کښې ملاحظه کړئ!

مکی او مدنی اصطلاحات

مکيه: منسوب دې مکه ته **مک الشی ای اهله** او بکه هم ورته وائی: **بک الشی ای خرقه و قبل البک اللقی:** یعنی دا بلد خپل مخالف هلاکوی، د مکی او مدنی سورت په تعریف کښې درې اقوال دي: **اول تعريف** چې اصح او اشهر دې دادې چې مکی سورت هغه دې چې نازل وی قبل الهجرة، او مدنی هغه دې چې نازل وی بعد الهجرة خواه که په مدینه کښ نازل وی یا مکه کښې په کال د فتح مکه نازل وی او که په حجة الوداع کښې نازل وی او که په سفر کښې نازل وی.

او تعريف ثاني: دادې چې مکی سورة هغه دې چې په مکه کښې نازل وی اگر چه بعد د هجرت نه وی او مدنی هغه دې چې په مدینه کښې نازل وی بناء پدې تعريف واسطه راغله په مابین د مکی سورة او مدنی سورة کښې ځکه سفری آیتونه مکی هم نشو او مدنی هم نشو.

دريم تعريف دادې چې مکی هغه سورة دې چې پکښې خطاب اهل مکه ته وی اگر که نازل وی په مدینه کښې او مدنی هغه سورة دې چې پکښې خطاب اهل مدینه ته وی، مکی سورتونه ۸۲ دي او

مدنی سورتونه اته ویشت (۲۸) دی.

د مکی او مدنی سورتونو فرق

په لسو وجوهو سره فرق بیان شوې دي لیکن دا وجوه د فرق اکثری دی نه کلی، (۱) کلاً لفظ په مکی سورتونو کېنې په پنځلس سورتونو کېنې په نصف اخیر کېنې شته دي او په مدنی سورتونو کېنې کلاً نشته (۲) آیات سجده په مکی سورتونو کېنې شته او مدنی سورتونو کېنې نشته مگر صرف په سورة حج کېنې ده (۳) د آدم علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام او د ابلیس علیه اللعنة قصه په مکی سورتونو کېنې ده په مدنی سورتونو کېنې نشته **الافی سورة البقرة** (۴) په مکی سورتونو کېنې د جهاد حکم نشته او مدنی سورتونو کېنې شته (۵) په مکی سورتونو کېنې د منافقینو ذکر نشته او په سورة عنکبوت کېنې چه ذکر د منافقینو دي نودغه څو آیتونه مدنی دی او په مدنی سورتونو کېنې ذکر د منافقینو شته.

(۶) په مکی سورتونو کېنې اکثر خطاب په «یا ایها الناس» سره دي او په مدنی سورتونو کېنې خطاب په «یا ایها الذین آمنوا» سره دي، (۷) په مکی سورتونو کېنې صرف مضامین د توحید، رسالت، قیامت، صبر، تسلی دی، او په مدنی کېنې امور انتظامیه هم وی نه په مکی کېنې - (۸) مکی سورتونه اکثر مختصر دي او مدنی طویل دي (۹) په مکی سورتونو کېنې مقابله د مشرکینو سره او په مدنی کېنې مقابله د منافقینو او اهل کتابو سره ده - (۱۰) په مکی سورتونو کېنې استعارات، تمثیلات، تشبیهات دی، او د مدنی سورتونو انداز بیان ساده دي.

د مکی او مدنی سورتونو تعداد

اقرّب الی الصّحّة قول دادي چه د مدنی سورتونو تعداد (۲۰) دي او د مکی سورتونو تعداد (۸۲) دي او د مختلف فیه سورتونو تعداد (۱۲) دي.

مکی زندگي او دهغي ادوار

د نبی صلی الله علیه وسلم کل عمر ۲۳ کلونه دي څلویښت کاله قبل د نبوت نه او ۲۳ کاله د نبوت عمر دي پدې کېنې ۱۳ کاله د مکی او ۱۰ کاله د مدینې عمر دي د مکی عمر په څلورو ادوارو تقسیم دي: دور اول: درې کاله خفیه دعوت، دور ثانی دوه کاله علانیه دعوت بغیر د ایذاء د کفارونه ځکه چه غلبه د دعوت نه وه، دور ثالث: پنځه کاله دعوت سره د ایذاء د کفارونه

لیکن سره د مانع د ایذاء نه چه حیات د ابوطالب او خدیجه رضی الله عنها وو، څلورم دور: دعور سره د ایذاء نه مع عدم المانع چه دا ډیر آزمایشی دور وو، او د مدینې زندگی شاهي دور وو، دویم او دریم دور ته دور متوسط هم وائی په دریم او څلورم دور کښې الله جل جلاله بنی کریم صلی الله علیه وسلم او اصحابو رضی الله عنهم ته تسلی او تلقین د صبر ورکوی

د سورت فاتحه اسماء ((نومونه))

علامه سیوطی رحمه الله په اتقان کښې د سورة فاتحه (۲۵) اسماء نقل کوی. منجمله دهغوئ نه دادی: (۱) سورة الشفاء: قال عليه الصلوة والسلام: «فاتحة الكتاب شفاء من كل داء» (دارمی: ۲). سورة الكنز قال الله تعالى: «الفاتحة كثر من كثر عرشي» (مدارك: ۳-۴) فاتحة الكتاب و فاتحة القرآن لافتاح القرآن بها - (۵) سورة الصلوة (لتوقف الصلوة عليها) و قيل لحديث: «قسمت الصلوة بيني وبين عبدي». (الحديث: ۷) السبع المثاني: «لأنها سبع آيات واما المثاني فاما من شاء أي سبع آيات مشتملة على الشاء و اما من التنية لأنها تنفي في الصلوة و اما من الثيلان الله استثناها لهذه الآية (۷) سورة الرقية (۸) الكافية: «لأنها تكفي في الصلوة عن غيرها ولايكفي غيرها عنها» (۹) الرافية (۱۰) الشاخية - لمامر (۱۱) ام القرآن (۱۲) اساس القرآن (۱۳) القرآن العظيم (۱۴) تعليم المسئلة - وجهه ظاهر (۱۵) سورة الدعاء (۱۶) سورة المناجات.

وجه د تسميه په ام القرآن او اساس القرآن او په القرآن العظيم سره داده چه كل هغه مضامين چه په ټول قرآن كښې بالتفصيل مذكور دي هغه په سورة فاتحه كښې اجمالا موجود دي، او دا سورت په هغه ټولو مضامينو مشتمل دي.

او ددې لپاره دوه تقريره دي: اول تقرير: حضرت مولانا شبير احمد عثمانی صاحب فرمائي چه په قرآن مجيد كښې كل شپږ مضامين دي (۱) توحيد (۲) رسالت (۳) احكام (۴) قيامت (۵) دنونكو احوال (بشارت) (۶) د نه منونكو احوال (تخويات) او په سورت فاتحه كښې دا تمام مضامين بالاجمال موجود دي. (الحمد لله) نه د الرحمن الرحيم پورې توحيد (مالك يوم الدين) كښې د قيامت ذكر او په (اياك نعبد) او (اهدنا الصراط المستقيم) كښې د احكامو بيان دي او په (صراط الذين انعمت عليهم) كښې د رسالت بيان هم دي ځكه چه منعم عليهم څلور قسمه خلق دي چه يو قسم پكښې انبيا هم دي او د منونكو د احوالو بيان هم دي چه په دوی هر قسم انعام د الله (ج) د طرفه شوي دي

او په «غير المغضوب عليهم ولا الضالين» کښې د نه منونکو د احوالو بيان دې.

دويم تقرير: څمونږ د شيوخو، شيخ مولانا حسين علي «رحمة الله عليه» فرماني څه امام رباني مجدد الف ثاني رحمه الله د حضرت علي رضي الله عنه نه نقل کوي څه د ټولو آسماني علومو او د قرآن مجيد خلاصه په سورت فاتحه کښې ده.

ځکه څه د مضامينو په اعتبار سره قرآن پاک څلور حصې دې او هره حصه په «الحمد لله» سره شروع ده. او له حصه د سورة فاتحه نه تر سورة انعام پورې ده، پدې کښې زياته تر مضمون دخالقيه بيانيری يعنې د هرې هرې ذرې د کائناتو خالق صرف الله جل جلاله دې.

دويمه حصه: د سورة انعام نه تر سورة کهف پورې ده، پدې حصه کښې زياته تر مضمون د ربوبية بيانيری يعنې د هرې هرې ذرې د کائناتو پرورش کونکې او جل کمال ته رسوونکې صرف الله جل جلاله دې. دريمه حصه: د سورت کهف نه تر سورة سبا پورې ده، پدې حصه کښې مضمون تصرف و برکت بيانيری يعنې په هر شئ کښ تصرف کونکې او برکات ورکونکې صرف الله جل جلاله دې. او **څلورمه حصه:** د سورة سبا نه تر آخر پورې ده او پدې حصه کښې مضمون قيامت او نفی د شفاعت بلا اذن بيانيری يعنې قيامت حق دې او مشرکين څه پدې اميد کښې دی څه د دوی دا فرضی خدايان به د دوی سفارش کوي او نجات به ورته ورکوي، نو دانسته نو پس دا کل څلور واړه مضامين په سورة فاتحه کښې بيان شويدي، اولی حصې ته اشاره ده په «الحمد لله» سره ځکه څه د الله نه وصف مشهور مراد دې څه خالق دې او دويمه حصې ته اشاره ده په «رب العلمين» سره او دريمې حصې ته اشاره ده په «الرحمن الرحيم» سره.

او څلورمې حصې ته اشاره ده په «مالک يوم الدين» سره، او په «اياک نعبدواياک نستعين» کښې بيان دې د خلاصې د قرآن يعنې پدې کښې بيانيری مضمون د سورة زمر او حوا ميم او هغه دادی «فاعبد الله مخلصا له الدين» - زمر، «فادعوا الله مخلصين له الدين» (حم مؤمن ع ۲)، د سورة زمر خلاصه په «اياک نعبد» کښې ده.

او د حوا ميم خلاصه په «اياک نستعين» کښې ده او حوا ميم د کل قرآن لب لباب دی ابن کثير وائی «الفاتحة سر القرآن وسرها هذه الكلمة» «اياک نعبدواياک نستعين» او په «اهدنا الصراط المستقيم - الايه» کښې سوال دې د استقامت په قرآن مجيد، او لکه څرنگه څه کل مضامين د قرآن په فاتحه کښې دی نو دغه شان مضامين د فاتحه په تسميه کښې دی

خُکَ چه په «بسم الله» کښې مضمون خالقي دې صراحتاً کما مرآناً. او مضمون تربیة پکښې ضمناً دې او په «الرحمن الرحیم» کښې مضمون ثالث یعنی مضمون برکت او تصرف صراحة دې. او مضمون رابع یعنی مضمون قیامت پکښې ضمناً دې.

او دا مضامین بیا د بسم الله په اول حرف یعنی (ب) کښې مندرج دی او موجود دی گویا د کل قرآن اصل مقصد د حرف (ب) نه معلومیږي، ځکه بآ په «بسم الله» کښې لپاره د استعانت ده. مقصود دادې چه په هر کار کښې استعانت صرف د الله جل جلاله نه حاصلوم حضرت الاستاذ رحمه الله د خپل شیخ حضرت مولانا حسین علی رحمه الله کلام داسې ذکر کوی: «اعلم یا اخی! ان جميع القرآن منقسم الى اربعة اثاث كل بحث يتدا بالحمد لله الاول من فاتحة الكتاب الى آخر سورة النساء والثاني من الانعام الى آخر سورة بني اسرائيل والثالث من الكهف الى آخر الاحزاب والرابع من السباء الى آخر القرآن».

فاجعت المضامين الاربعة في الفاتحة والفاخرة في بسم الله الرحمن الرحيم. ويلفظ اخر تمام القرآن في الفاتحة فان لياب القرآن في حواميم و خلاصة الحواميم في حم المؤمن اى ادعوا الله مخلصين له الدين كما نينه في تفسر الحواميم و ذكر في السور السابقة انه تعالى هو الخالق لا غيره فاعبدوا الله مخلصين له الدين و هذا المذكور ثابت في الفاتحة والفاخرة في بسم الله و بسم الله في الباء كَانْ لفظ الله جمعت فيه الالهية والربوبية.

والمقصود من الحصر في الحمد له هو حصر العبادة التي اعظم شعاعها الاستعانة فاذا قرأ القارى بسم الله استعين بتقديم الجار فهم حصر الاستعانة اى بسم الله - استعين لاجما اشرك به المشركون فالفاتحة جامعة و ام للقران و هي في البسمة والبسمة في الباء - نقل عن علي رضي الله عنه ان الباء في بسم الله جامعة كذا في المكتوبات للامام الرباني قدس سره والله اعلم بالصواب. فشروع القرآن بمحصر الاستعانة والختم على قل هو الله احد و قل اعوذ برب الناس.

فالشروع بالاستعانة منه والختم عليها كذا سنة رب العلمين في الاشجار الا ترى الى حبة تبت فليبدأ و تنتهى ثم الشجرة التي هي الحبة وهذا يشعر ان المبدأ منه واليه المرجع والمصير -

تمت بالخير

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تعوذ:

تعوذ یعنی «اعوذ بالله — الایه» وئیل د آدابو د قراعت نه ده، لوجه ددی قول د الله تعالی نه : «واذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم»، دا امر د بعضی علماؤ په نیزد وجوب لپاره دې او د جمهور علماؤ په نیزد وجوب لپاره نه دې.

د امام ابوحنیفه رحمه الله او د امام شافعی رحمه الله په نیزد تعوذ لپاره دا الفاظ متعین دی چه : اعوذ بالله من الشیطان الرجیم — لقوله تعالى : «(فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم)» و قد جاء فی بعض الاحادیث ایضاً ، او امام احمد رحمه الله فرمائی : چه بهتر داسې وئیل دی : «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم ان الله هو السميع العليم»، او بعضی اهل علم وائی چه داسې الفاظ بهتر دی : «اعوذ بالله السميع العليم من الشیطان الرجیم»، چنانچه په بعضی احادیثو کښې دغه شان مروی دی .

د تعوذ ترجمه :

شاه ولی الله صاحب رحمه الله د اعوذ بالله ترجمه داسې کوی: «پناه می گیرم بخدا» یعنی پناه نیسم په خدای سره د شیطن رتلی شوی نه ، او داسې ترجمه غلطه ده چه : «پناه غواړم د خدای نه»

اعوذ: د عوذ نه مشتق دې او د عوذ دوه معانی یوه معنی «التجاء او پناه نیول» دویمه معنی ملاو ول ده — یعنی ملاوول د خپل نفس د الله د رحمت او فضل سره ، او د امن د شیطان نه — او شیطان مشتق دې د شطن نه معنی ئی بعد او لرې والی دې یعنی ډیر بعید د د رحمت او د محل د خیر نه — او بعض وائی چه شیطان مشتق دې د شیطن نه او د شیطن معنی هلاک او باطل والی، او رجیم په معنی د مرجوم یعنی لعنت کړې شوې او رتلی شوې د رحمت د الله نه .

نکات:

علماء مفسرینو د قرات نه قبل د تعوذ ډیر حکمتونه او نکات ذکر کړیدی . (۱) منجمله د هغې نه داده چه انسان په هر امر کښې خواه که دینی وی او که دنیوی وی بالکل محتاج او عاجز دې یعنی نه نیکی په غیر د اعانت د الله تعالی نه کولې شی او نه د گناه نه بچ کیدیشی نو پکار شوه چه په الله

سره پناه او نیسی ځکه دا قانون دې چه څوک په عظیم ذات پناه او نیسی نو د شر د دشمن نه په امن کښ وی، د انسان محتاج والې او عجز لدینه ظاهریږی چه هر انسان دا غواړی چه زما اعتقاد صحیح او حق وی او د جهل کفر او ناحق نه لری وی نو که دا امور د بنده په اختیار کښ وی نو ټول به په عقائدو حقو باندی وی لیکن فی الواقع داسی نه ده بلکه حق عقائدو والا دومره کم دی لکه: تور غوايه په څرمن سپین ويخته کما فی الحديث.

او دارنگه انسان دا غواړی چه زما عملونه نیک او صالح وی نو که بنده په نیک اعمالو کولو کښ محتاج نه وی نو پکار وه چه دده ټول عملونه صالح وی لیکن فی الواقع داسی نه ده بلکه اکثر د غوگونو او سترگو او باقی حواس خمسو ظاهریه و او دارنگه د حواس باطنیو او قوه شهوانیه او د قوه غضبی استعمال په صحیح نهج باندی ندی.

نو په اعوذ بالله کښې د خپل عجز اقرار دې او د الله جل جلاله د قدرت اقرار دې او په حدیث شریف کښ دی: من عرف نفسه فقد عرف ربه - یعنی چا چه اوپیژندو خپل نفس په عجز او قصور سره چه زه عاجز او قاصر یم نو ده اوپیژندو رب خپل په قدرت او کمال سره - او چا چه اوپیژندو نفس خپل په جهل سره نو ده اوپیژندو رب خپل په علم او عدل او فضل سره.

(۲) منجمله د هغې نه داده چه په اعوذ بالله کښې رجوع ده د مخلوق نه خالق ته او د ممکن نه واجب ته او د الله جل جلاله د معرفت لپاره اول دا طریقه مقرر ده چه د مخلوق احتیاج او گوری نو دا دلیل او گرزوی په وجود د داسی ذات چه غنی او قادر دې. کما قال الله تعالى: ((فقرؤ الى الله)).

(۳) منجمله د هغې نه داده چه چونکه شیطان سخت دشمن دې د انسان او الله (ج) مولی او حافظ او سمونکې د کارونو دې نو چه انسان یو عبادت لکه تلاوت وغیره، شروع کوی نو د دشمن خوف په زړه باندی غالب وی نو ددې وجه نه دا انسان کوشش کوی د راضی کولو د الله (ج) لپاره ددې چه بیج شی د شر د دشمن نه او کله چه بیج شی نو بیا به ورسی پاک بارگاه د رب العزت ته او په قسمونو کرامتونه عزتونه ورته ملاؤ شی نو پس مقام د تیختی د دشمن نه په اعوذ بالله کښ راغې او مقام د وصول د درگاه د رب العزت او د حاصلیدلو د انواعو د کرامتونو او عزتونو راغې په بسم الله الرحمن الرحیم کښې

(۴) منجمله د هغې نه داده چه الله تعالی فرمائی: «لا یسه الا المطهرون» نه به مسه کوی قرآن لره مگر پاکان او د انسان په زړه کښ چه کله د غیر تصور وی، یا په ژبه د غیر تذکره وی نو دا یو قسم آلودگی (خجن والې) دې نو ددې وجه نه چه کله ئی اعوذ بالله او وئیل نو ژبه او زړه پاک شو نو د

تلاوت او د ذکر الله چه دا صلوة حقیقی دې لائق شو نو ځکه ئی ورپسی بسم الله او ویله او هم دا وجه ده چه کله د تلاوت په درمیان کښ څوک خبری وکړی نو بیا ورله پکار دي چه اعوذ بالله او وائی او تلاوت شروع کړی.

(۵) منجمله د هغی نه داده چه د مؤمن زړه د ټولو ځایونو نه افضل او اشرف دې ځکه چه قلب د مؤمن محل او باغ دې د ایمان او د الله (ج) د نوم او د الله جل جلاله د محبت او معرفت د حدیث قدسی مفهوم دې چه الله تعالی وائی ای بنده : ستا زړه څما باغ دې او څما جنت ستا باغ دې پس که چرې ته بخل او کړی لدی خبری نه چه په خپل زړه کښ ماته ځای را کړې نو زه به ضرور بالضرور بخل وکړم لدی نه چه خپل ځای تاته درکړم.

بل روایت کښې دی د مؤمن زړه عرش الرحمان دې ، بل روایت کښې دی نه ځایه وی مالره آسمان څما او نه زمکه څما او ځایه وی مالره قلب د بنده څما چه مؤمن وی. گویا که الله تعالی فرمائی چه ای بنده : ما مقرر کړیدې خپل جنت ستا لپاره او تا مقرر کړې دې جنت خپل یعنی قلب څما لپاره پس ستا د راتلو نه مخکښې څو ما د خپل جنت نه ستا دشمن وباسلې دې کما قال تعالی «اخرج منها مذموما مدحورا» نو ای بنده : ته هم د خپل باغ یعنی قلب نه څما دشمنی اوباسه نو زه به درته درشم ، نو گویا که بنده جواب ورکوی چه یا الهی صرف ته قادر ئی دده په وباسلو باندې او زه خو عاجز او ضعیف یم، څما قدرت نشته د ده د وباسلو ، نو الله جل شانته فرمائی چه عاجز چه کله په حمایت د قادر مطلق بادشاه کښ شی نو قوی شی نو ای بنده : ته څما په حمایت کښ داخل شه چه قوی شی او دشمن اوباسی او اوایه : اعوذ بالله من الشيطان الرجيم - او که څوک دا سوال وکړی چه کله د بنده زړه د الله باغ دې نو بنده ته ولې امر کوی د اوباسلو د دشمن پخپله دې براه راست بلا واسطه اوباسی - جواب : گویا که الله (ج) فرمائی : ای بنده : تابادشاه په خپل کور کښ میلمه کړې دې او په حجره د قلب د ورله ځای مقرر کړې دې او دا قانون دې چه د مهمان (میلمه) لپاره میزبان (کوربه) ځای جارو کوی صفائی کوی نو ددې وجې نه بنده ته امر وشو.

د تعوذ فضائل :

د اعوذ بالله وئیلو امر تمامو بندگانو ته دې ، او د انبیاءو طریقه ده ، انبیاءو استعاذه کړې ده نوح علیه السلام استعاذه او کړه : (ای اعوذیک ان اسالک مالیس لی به علم) - نو دوه انعام ورته ملاؤ شو یو سلام او بل برکات. قال تعالی : (یا نوح اهبط بسلام منا و برکات علیک — الایه، یوسف علیه السلام استعاذه او کړه : (قال معاذ الله انه ربی احسن مفرأی) - نو دوی ته هم دوه انعامه ملاؤ شو چه

بیچ کول دی د سوء نه او بل د فحشاء نه ، کما قال تعالی : «لنصرف عنه سوء والفحشاء» ، موسی علیه السلام استعاذه وکړه : «اعوذ بالله ان اکون من الجاهلین» نو دوه انعامه ورته ملاؤ شو - (۱) تهمت لري کول (۲) ، او د مقتول زنده کیدل - «فقلنا اضربوه ببعضها کذا لک یحیی الله الموتی» .

او د مریم مور استعاذه اوکړه - انی اعیذها بک و ذریتها من الشیطن الرجیم - نو دوه انعامه ملاؤ شو (۱) ، قبول حسن (۲) ، بهترین نشو و نما د مریم کما قال تعالی : «فقبلها ربها بقبول حسن و انتہا نباتا حسنا» - او مریم چه جبرئیل علیه السلام په شکل انسانی کښ اولیدو نو استعاذه ئی اوکړه - «انی اعوذ بالرحمن منک ان کنت تقیا» - نو دوئ ته هم دوه نعمتونه ملاؤ شو ، یو په غیر د خاوند نه بجې (عیسی علیه السلام) ، او بل د تهمت نه بیچ کیدل په واسطه د بجې (عیسی) سره او رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته هم په کرات سره امر د استعاذه شوې دې په قرآن کښ - «و قل رب اعوذیک من همزات الشیاطین و اعوذیک رب ان یحضرون — الایه» ، «قل اعوذ برب الفلق — الخ» ، «قل اعوذ برب الناس — الخ» او احادیث هم پدې باب کښې ډیر دی د معاذ بن جبل رضی الله عنه نه روایت دې چه دوه کسانو د رسول الله صلی الله علیه وسلم په مخکښ خصوصت (جگړه) ، اوکړه او کثرت ئی وکړو په خصوصت کښ پس او فرمائیل ئی کریم صلی الله علیه وسلم چه تحقیق سره ماته معلومه ده یوه کلمه کچرې دا دواړه کسان ئی اووائی نو خامخا به لري شی د دوی نه خصوصت (جگړه) او هغه کلمه ده «اعوذ بالله من الشیطن الرجیم» - بل حدیث دې چه څوک اووائی درې کرته «اعوذ بالله السميع العليم من الشیطن الرجیم» او بیا اولولی درې آخری آیتونه د سورة الحشر : «هو الله الذی لا اله الا هو عالم الغیب والشهادة هو الرحمن الرحیم — الی آخر السورة» ، نومر کړی الله تعالی پده باندې او یا زره فرشتی چه عاء کوی دده لپاره د مابنام پوری او که چرې دا شخص په دغه ورځ کښ مړ شو ، نو شهید مړ شو او څوک چه دغه دعاء مذکوره مابنام کښ اووائی نو هم دغسی ثواب دي .

او بل روایت دې چه څوک استعاذه اوکړی په الله سره په ورځ کښ لس واری نو مقرر کړی الله تعالی په دغه کس یو فرشته چه لري کوی لده ته شیطان او روایت دې د ابن عباس رضی الله عنه نه چه نبی صلی الله علیه وسلم به تعوذ د امام حسن رضی الله عنه او امام حسین رضی الله عنه لپاره وفرمائیل : «اعذک بکلمات الله التامة من کل شیطان وهامة و من کل عین لامة» - او فرمائیل به رسول پاک صلی الله علیه وسلم چه ستاسو نیکه ابراهیم علیه السلام به پدې سره تعوذ کولو د اسماعیل او د اسحاق (ع) .

لفظ د اعوذ په اعتبار د ظاهر سره صیغه د فعل مضارع ده مگر ددې معنی دعاء ده ، گویا په

منزله ددې عبارت دې چه اللهم اعنن:

بسم الله الرحمن الرحيم

(۱) اختلاف کړيدې علماؤ پدې کښ چه آيا «بسم الله الرحمن الرحيم» د خصوصياتو ددې امت نه ده او که نه؟ اکثر علما په اول دى او بعض علما په ثانى - او راجع داده چه «بسم الله — الايه» د مفهوم په اعتبار سره نه دې خصوصيت ددې امت، او په اعتبار د مخصوص الفاظ عربيو سره خصوصيت ددې امت دې.

(۲) اختلاف کړې شويدي چه «بسم الله الرحمن الرحيم» علاوه د سورة نمل نه «خکه هغه بالاتفاق آيت من القرآن دې».

آيت د قرآن نه دې او که نه؟ او مستقل آيت دې او که جزء د آيت؟ او جزء د سورة فاتحه نه دې او که نه؟ او جزء د هر سورة نه دې او که نه؟ د امام شافعى «رح» يو قول دادې چه دا صرف د سورت فاتحه نه جزء دې، او بل قول ئى دادې چه دا د هر سورة نه جزء دې، او د احنافو په نيز بسم الله الرحمن الرحيم جزء د قرآن دې خو جزء د فاتحه نه يا د بل سورت نه ندې بلکه دا نازل شويدي لپاره د فصل په مابين د سورتين کښې.

باء په «بسم الله الرحمن الرحيم» کښ لپاره د استعانت ده يا لپاره د مصاحبت او الصاق ده يا لپاره د تبرک ده، ليکن راجع داده چه بقاء لپاره د استعانت شى خکه چه بسم الله نازل شويدي لپاره د رد د مشرکانو چه هغوى به د خپل کار ابتداء داسى کوله باسم اللات والعزى نو الله رح او فرمايل قولوا بسم الله الرحمن الرحيم، بل لدې وجه نه چه د سورت فاتحه يو اسم تعليم المسئله دې يعنى الله تعالى خپلو بندگانو ته د سوال کولو تعليم ورکوى چه تاسو استعانت د يو الله نه طلب کړئ نه د غير نه، او جار مجرور متعلق دى په ابتدا پورې چه مفهوم ئى عام دې هر فعل ته شامل دې. يا متعلق دې په فعل خاص چه د هر مقام مناسب به مقدر وي لکه دلته کښې په اقرأ پورې متعلق دې او په وقت د ذهاب (تللو) کښ په اذهب پورې او په وقت د خوراک کښ په اكل پورې و على هذا القياس او په متعلق کښ راجع داده چه مؤخر شى خکه قانون دادې چه جار مجرور معمول وې. او متعلق ورله عامل وى د معمول حق تاخير دې نو چه مقدم شى نو تقديم دما حقه التاخير راغې نو فائده کوى حصر و اختصاص لره نو معنى به داشى چه خاص په استعانة او امداد د اسم د الله رح سره لولم، يا خوراک کوم يا سکل کوم وغير ذلک-

قَبِيْهَ : پکار ده چه د هر نیک کار په اول کښې چه بسم الله وائی نو دا استحضر د کوی چه زه صرف د الله جل جلاله په امداد او اعانت سره دا کار کوم، (فلیجرب).

اسم په معنی د ذات سره هم راتلې شی لکه : «سبح اسم ربک» ای ذات ربک، یا لکه «ما تعبدون الا اسماء سمیتو ها — الایه» ای ذواتاً او په معنی د علم سره هم رازی او صفت سره هم رازی او کله په معنی عام شامل د اورو ته یعنی ذات صفت، دلته عموم مراد دې نو شامل دې د الله (ج) اسم ذات او صفاتو ته ځکه چه استعانت په ذات او صفات دواړو سره کیدې شی، قال تعالی : «والله الاسماء الحسنی فادعوه بها» — یا «قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن ایا ما تدعوا فله الاسماء الحسنی».

او په لفظ د الله کښې اقوال متعدده دی . (۱) بعض وائی چه دا اسم مشتق دې — (۲) بعض وائی چه دا علم دې — (۳) بعض وائی چه صفت مشتق دې (۴) او بعض وائی چه دا لفظ سریانی دې، او چه مشتق شی نو بیا پدې کښ سبع (۷) اقوال دی :

(۱) ماخوذ دې د آله من باب فتح الهة نه په معنی د عبادت نو اله په معنی د مالوه معبود سره دې (۲) ماخوذ دې د اله نه من باب سمع په معنی د تحیر سره اله په معنی د مالوه یعنی هغه ذات چه متحیر دی خلق د هغه په باره کښ.

(۳) ماخوذ دې د «الهُتُ اِلی فلان» نه بمعنی السکون والاطمینان یعنی هغه ذات چه زړه ته سکون او اطمینان دهغه په ذکر حاصلیږی، «الا یذکر الله تطمئن القلوب — الایه»

(۴) ماخوذ دی د «آله» نه په معنی د فرع (گبراهت) یره د مصیبت او په دې معنی سره د «آله» نه بعد آلهه استعمالیږی په معنی د ازاله د خوف، نو د اله معنی ده ملجا یعنی زاتی د پناه.

(۵) مشتق دې د «آ لة الفصیل» نه یعنی پیوست شو بچې د اوخ په خپل مور پورې، اله معنی داده چه خلق په خپلو حوائجو کښې په ده پورې پیوست شی او دده په ذکر ولگی (معنی الله گفت آن سیویه یوهون فی حوائجهم لیدیه — (۶) مشتق دې د وکله نه په معنی د تحیر، خلق متحیر دی په معرفت د ذات دده کښ نو اله پدې مذهب په اصل کښ وله وو و او په الف بدل شو لکه اشاح په اصل کښ وشاح وو.

(۷) مشتق دې د لاه یلیه لیها په معنی د احتجاب او ارتفاع سره لانه تعالی محتجب عن الابصار و مرتفع عن النقائص.

خصوصیات د لفظ د الله

(۱) دخول د (یا) په الله باندې (سره ددې نه چه معرف باللام دې) (۲) نه حذف کیدل د همزه په حالت د وصل کښې (۳) تفخیم په لفظ د الله کښې چه ما قبل ضمه یا فتحه وی (۴) اعرف د معارفو دې او سره ددې نه چه علم دې او مرتبه د علم په تعریف کښې روستو ده .

حکایات : سیبویه چا په خوب کښ ولیدو پس د مرگ نه نو تپوس ئی ترینه وکړو چه څه معامله در سره وشوه نو هغه او وئیل چه الله (ج) څما مغفرت پدې وجه او کړو چه زما مذهب داؤو چه لفظ د الله اعرف المعارف دې (قهستانی) یعنی په ده کښ تعریف د ضمیر متکلم نه زیات دې - (۵) په عوض د یاء ندائیه کښې میم مشدد په آخر کښ راوړل لکه اللهم په اصل کښې یا الله دې

﴿اَرْتَمَنِي الرَّحْمٰنُ﴾ دا دواړه صیغې د صفت مشبه دی مفید دی لپاره د مبالغې ځکه چه صفت مشبه په دوام او ثبوت دلالت کوی یا لدی وجه نه چه دا معدول دې د رحم نه او علامه زمخشری قول دې چه کل ماهو معدول عن اصله فهو ابلغ عن اصله ، او دا مشتق دې د رحم نه او رحم په لغت کښ رقت د قلب دې چه پیدا شی ترې نه تفضل او احسان چونکه دا د کیفیات انفعالیونه دې او الله د انفعالاتونه منز دې نو ددې وجه نه قاضی بیضاوی وائی چه دا صفات د باری تعالی په اعتبار د غایاتو سره دی اگرچه د بعضو صفاتو اطلاق په اعتبار د مبادیو او غایات دواړو سره دې لکه صفة العلم، خو د بعضې صفاتو اطلاق باعتبار د غایاتو سره هغه افعال دی، یعنی تفضل او احسان. نه انفعالات.

لیکن تحقیقی خبره داده چه د صفاتو د خالق او مخلوق په مابین کښ صرف اشتراک په لفظ کښې دې، ځکه د لفظ د علم اطلاق په علم د خالق هم کیگی او په علم د مخلوق هم کیږی. لیکن د دواړو حقیقت او ماهیت بالکل جدا دې، دغه شان رحم صفت د مخلوق هم دې او تعریف ئی دغه مذکور دی چه رقة القلب، او رحم صفت د خالق هم دې خو هغه مجهول الحقیقت والکنه دې کما یلیق بشانه دې) - دارنگه هر صفت د الله (ج) معلوم دې اطلاق د هغه او اثبات د هغه لپاره د الله تعالی لیکن مجهول دې کیفیت او حقیقت د هغه - «لیس کمثله شی»، «ولم یکن له کفوا احد»

او لدې وجه نه امام مالک (رح) د استواء علی العرش په باره کښ فرمایلی دی .

الاستواء معلوم، ای معلوم اطلاقه علی الله تعالی و الباته له - والکیفة مجهول - یعنی استواء لیس کاستواء ناحق نعلم حقیقته و کیفیتهُ ، والايمان به واجب، والسؤال عنه بدعة الخ
او په رحمن کښ مبالغه زیاته ده په نسبت د رحیم ځکه چه زیادت د حروفو دلالت کوی په زیادت

د معنی باندې او لدی وجه نه شیخ الهند (رح) ترجمه د رحمن کوی . ییحد مهربان او د رحیم ترجمه کوی . زیات رحم والا سره - د یو لفظ په ترجمه کښ ییحد ذکر کول اشاره ده زیادت د مبالغی ته او د بل لفظ په ترجمه کښ نهایت مهربانی ذکر کولو کښ اشاره ده نفس مبالغی ته (فله دره)،

علماء مفسرینو د رحمن او رحیم په مابین کښ فرق په ډیرو وجوهو سره ذکر کړې دي (۱) د رحمن تعلق د ټولو خلقو سره دي ځکه چه دا ذکر شويدي د استواء علی العرش سره - (الرحمن علی العرش استواء) او د استواء علی العرش تعلق د کل مخلوقاتو سره دي او د رحیم تعلق خاص د مؤمنانو سره دي لقوله تعالی : (و کان بالمؤمنین رحیما) - (۲) د رحمن تعلق د نعمتونو ورکولو سره دي او د رحیم تعلق د مصیبتونو لرې کولو سره دي (۳) د رحمن تعلق د دنیا سره دي او د رحیم تعلق د آخرت سره دي، ویرد علیه ماوردی فی الحلیث : یارحمن الدنیا والاخرة ورحیمهما - ددي نه نور ډیر وجوهات مفسرینو ذکر کړيدي (۴) حضرت الاستاذ شیخ القرآن د خپل شیخ نه فرق داسی نقل کوی چه د رحمن معنی داده چه رحم نی عام دي هر هر ذرې ته بالفعل شامل دي، او رحیم صفت مشبه معنی داده چه رحم نی خپل ذاتی صفت دی.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ : الف لام په الحمد کښي یا لپاره (۱) دعهد دي لکه د رای د میر زاهد هروی (رح) ده معهود پدي سره حمد کامله دي چه هغه حمد د الله تعالی دي خپل ذات لره او په حدیث کښ ورته اشاره شويده : اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلالک و عظیم سلطانتک لا احصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك - او حمد د مخلوق مخلوق لره ناقص دي په اعتبار د حامد سره او حمد د خالق مخلوق لره ناقص دي په اعتبار د محمود سره . او حمد د الله (ج) خپل خان لره کامل دي په اعتبار ده حامد او محمود دواړو سره . (۲) او یا الف لام لپاره د جنس دي کماهورای صاحب الکشاف - او بعض علماؤ وئيلي دی چه اختیار د کشاف لام الجنس لره بناء دي په مذهب اعتزال ځکه معتزله قائل دي پدي خبره چه خالق دا فعال العباد عباد دی .

لیکن علامه تفتازانی دا خبره رد کړې ده په مطول کښ او وئيلي نی دی چه ترجمه د لام الجنس بناء ده په نکتده د بلاغت ، نه ده بناء په اعتزال لکه مشهوره ده د «ما فهم القرآن الا الاعرجان جار الله والجرحان» والتفصیل فی المطول و بعض حواشیه . بلکه مآل د لام الجنس اولام الاستغراق یو دي ځکه الف لام چه د جنس لپاره شی نو لام په الله کښ لپاره د اختصاص دي او اختصاص د جنس مستلزم دي اختصاص د کل افرادو لره او دغه معنی د لام الاستغراق هم ده .

۳) یا الف لام په الحمد کښ لپاره د استغراق دي - نو په لام الجنس او لام الاستغراق دا سوال

ورادېږي چه په دواړو صورتونو کښن مطلب دا کيږي چه تمام صفتونه خاص دي په الله تعالى پوري او سره لدينه چه د مخلوق هم صفت کيږي نو ټول صفتونه خاص نشو په الله تعالى پوري عام مفسرين وغيره جواب دا کوي چه د مخلوق د صفاتو خالق الله تعالى دې نو دا حمد در حقيقت حمد د الله تعالى لپاره دې ځکه هغه خالق او ورکونکې د کمالاتو دې.

حمد و اياتو نسبتی هست درست بود هر که رود، بود است

(۲) حضرت الشیخ فرمائی چه مراد د حمد نه هغه صفات دي چه هغه الله تعالى په قرآن پاک کښي خپل ځان لره بار بار ثابت کړيدي چه هغه خالقیت، رازقیت تصرف وغيره دي کما قال تعالى «امن خلق السموات» الی آخر الايات (نمل) او ددې صفاتو نه تعبیر کيږي په صفات فاعليه يا صفات مافوق الاسباب، يا صفات الوهیت سره يعنی د خدای توب صفتونه، نو که لام الجنس شی يا لام الاستغراق نو څه اشکال نه راځي ځکه مطلب ئي دادې چه تمام صفات فاعليه يا تمام صفات الوهية (د خدای توب) خاص دي په الله (ج) پورې، او مخلوق لره دا ندی ثابت، او دا خبره په قرآن کښن بار بار ذکر کيږي - يو ځای کښن فرمائی: «فقطع دابر القوم الذين ظلموا» نو بعد کښن فرمائی: «والحمد لله رب العلمين» يعنی چه کله ظالمان مشرکان هلاک او تباه کړي شو، نو معلومه شوه چه صفات الوهية تصرف وغيره صرف الله (ج) لره دي ځکه که غير لره وي نو مشرکان به بچ شوی وي او په سورة نمل کښن د صالح عليه السلام او د هغه د قوم ذکر دې، د کفارو په باره کښن دي:

﴿اَنَّا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ او د مؤمنين په باره کښي دي: «و انجينا الذين آمنوا و كانوا يفتنون» - او دغسې د لوط عليه السلام د قوم د کفارو او د مؤمنينو انجام ذکر دې: «فانجيناه واهله الا امراته» - او بعد کښي ئي او فرمايل: «فامطرنا عليهم مطرا» - ددې نه بعد پدې باندې بطور تفريح ذکر دې - «قل الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى — الايه» (نمل) - يعنی کفارو ته هلاکت ورکونکې او مؤمنانو ته سلامتی ورکونکې صرف الله (ج) دې نو دلته هم د الحمد لله معنی صفات کارساز دې يعنی کارساز صرف الله (ج) دې کچرې بل څوک وي نو هغه معبودان باطلو به خپل عبادت کوونکي بچ کړي وي.

﴿الله﴾ لفظ د الله علم شخص دې د ذات واجب الوجود مستجمع لجميع الصفات الكمالية لپاره خو دلته ترې نه مراد معنی وصفی ده يعنی الحمد للخالق نو پدې کښن اشاره حصه اولی ته او په (رب العلمين) کښن اشاره ده حصه ثانيه د قرآن ته يعنی د هر هر ذرې د کائناتو مربی او حد کمال ته

رسونکې صرف الله (ج) دې او رب یا مصدر دې د تربیت نه - معنی ئی داده : تبلیغ الشئ الی کماله بحسب استعدادده الازلی شیئاً فشیئاً یعنی رسونکې کمال مناسب دده ته دده د استعداد سره په دمه دمه نو په مفهوم د تربیت کښ دوه څیزونه دی (۱) یو دپالنې څیزونه پیدا کول لکه د خوراک سکاکی اشیاء پیدا کول او د هغې آلات پیدا کول لکه انسانانو لره خوله، شونډې، ژبه ، غابښونه معده وغیره (۲) او دویم په دغه اشیاءو کښ اثر پیدا کول یعنی د خوراک ، سکاکی په څیزونو مړیدل او د هغې نه وینه جوړیدل او بدن ته طاقت رسول.

یا «رب» صیغه د صفت مشبه ده یا مبالغه ده په اسم فاعل کښ یا صیغه د اسم فاعل ده په اصل کښ «رأب» وو نو الف حذف شویډې تخفیفاً لکه «باز» او بر شو ، او اطلاق د رب په لغت عربی کښ په ډیرو معاینو کیږی . (۱) پالنه کونکې ، دا معنی مشهوره ده . (۲) خالق (۳) سید ، کما فی سورة یوسف : «الله ویمی» ، ۴۲ . (۴) مالک ، کما فی النمل : «انما امرت ان اعبد رب هذه البلدة - الخ» نمل ۹۱ (۵) منعم (۶) مصلح ، (۷) معبود ، (۸) صاحب - او اطلاق د رب په غیر د الله تعالی جائز ندې مگر جائز دې په هغه وقت کښ چه مقید شی په اضافت وغیره سره لکه رب الدار - رب الثیاب ، او بعض مکروه وئیلی دی اطلاق د رب په وقت د اضافت کښ عاقل ته لکه رب العبد - روی الشیخان عن ابی هريرة رضی الله عنه : «لا یقل احدکم اطعم ربک وضی ربک ولا یقل احد یری ولیقل سیدی و مولای - و قول یوسف علیه السلام مخصوص بزمانه» .

او «عالمین» جمع د عالم ده او عالم وزن د فاعل دې ، ما یُفعل به لپاره وضع دې لکه خاتم و مایختم به او قالب د مایقلب به لپاره ، نو د عالم معنی لغوی: ما یُعَلَم به ده او په عرف عام کښ عالم کل ماسوی الله تعالی ته وئیلی شی، جن ، انس ، ملک ، علویات ، سفلیات ، مشاهدات ، مغیبات ، دا ټول عالم دې او صفات د الله تعالی د عالم نه ندی.

که څوک دا سوال وکړی چه کله عالم چه مفرد دې کل ماسوی الله ته وئیلی کیږی نو بیا د جمع صیغه راورل څه فائده لری - نو جواب دادې چه د عالم اطلاق کله په یو یو جنس هم کیگی لکه عالم النبات عالم الحیوان ، عالم سفلی ، عالم مشاهد ، نو که جمع نه وې ذکر شوې نو توهم به کیده چه یو جنس به مراد وی او مراد به دا وی چه الله تعالی صرف د عالم سفلی یا صرف د عالم علوی وغیره رب دې نو لدې وجه نه ذکر شوه صیغه د جمع چه دا توهم پاتی نشی.

په «الرحمن الرحیم» کښې اشاره ده حصه ثالثه ته او تفصیل د رحمان او رحیم تیر شو آنفاً . «مالک یوم الدین» کښې اشاره ده حصه رابعه د مضامین د قرآن ته یعنی قیامت حق دې او واکدار د هر څ

په ورځ د قیامت صرف الله (ج) دې او مشرکان چه پدې طمع دی چه د دوی مفروضه الهه به د دوی شفاعت وکړی نو دا خیال غلط او فاسد دې او ددې مقصد خکاره کولو لپاره تخصیص وشو د یوم الدین اگر چه الله (ج) مالک دې په دنیا کښ هم ، او بل لدې وجه نه تخصیص په یوم الدین پوری وشو چه په دنیا کښ ظاهری طور باندې ملکیت د انسانانو هم شته او په قیامت کښ سوا د الله تعالی نه د بل هیچا ملکیت نشته نه حقیقه نه مجازاً کما قال تعالی : «لن الملك اليوم ، لله الواحد القهار» - او لفظ ددین په ډیرو معانیو کښ مستعملیږي (۱) پوره شریعت (۲) خالص توحید (۳) طاعت (۴) عبادت (۵) دعا (۶) جزا او سزا ، دلته آخری معنی مراده ده - او اضافت د مالک، یوم الدین ته اضافت معنوی دې ځکه اسم فاعل هله عمل کوی چه په معنی د حال یا استقبال شی او دلته ندې په معنی د حال یا استقبال سره نو دا اضافت د صفت خپل معمول ته نشو نو دا اضافت معنوی شو نو دا معرفه شو نو صفت د معرفه لپاره چه الله دې واقع کیدې شی.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قَدْ أَنزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ مِيقَاتٍ مَّعْدُودَاتٍ ۚ وَالْقُرْآنُ يُبَيِّنُ لَكَ آيَاتِهِ وَلِقَاءَ رَبِّكَ ۚ﴾ : په فاتحه کښ دا آیت مرکزی حیثیت لری، ایاک نعبد لری، ایاک نعبد د سورة زمر خلاصه ده ځکه چه د سورة زمر مدعی او د مضمون خلاصه داده : (فاعبد الله مخلصا له الدين) ۱ - او (ایاک نسعین) د حوامیم خلاصه ده ځکه چه د حوامیم خلاصه دا مدعی ده : «وقال ربکم ادعونی استجب لکم» - او حوامیم د قرآن لب لباب دی لکه چه روایت دې د ابن عباس رضی الله عنه نه : «لکل شی لباب و لباب القرآن حوامیم» - لدې وجه نه ابن کثیر د بعض اکابرو قول نقل کړې دې چه : «الفاتحة سیر القرآن و سرها هذه الكلمة : ایاک نعبدو ایاک نسعین» - او عبادت په اصل کښر غایت تذلل او عجز ته وائي بلکه د (ع ب د) په ماده کښ دې تذلل او د کثرت استعمال لوجه نه سولیدل معنی ده ، لکه وئیلې شی طریق متعبد و ثوب متعبد ای متذلل - او د شرعی معنی د عبادت تعریف علامه ابن قیم په خپل کتاب مدارج السالکین ۴۰ کښ داسی کړیدې

«العبادة عبارة عن الاعتقاد والشعور بان للمعبود سلطة غيبية يقدر بها على النفع والضرر فكل شيء دعاء و تعظيم يصاحبه هذا الاعتقاد والشعور فهي عبادة نو معلوه شوه ددې عبارت نه چه د چا ثناء کول یا تعظیم او آدب کول مطلقاً عبادت نه دې بلکه هله عبادت گړزی چه ناشی وی د اعتقاد مذکور نه (چه هغه غیبی قدرت په نفع او ضرر د یو شخص (وگنړی) او تقدیم د ایاک په نعبد باندې لپاره د حصر و اختصاص دې او مقصود حصر د تمامو انواعو د عبادت دې په الله پورې خواه که عبادت بدنی وی لکه مونه سجده وغیره شو او که مالی وی لکه نذر وغیره شو او که قولی وی لکه

دعا او استعانت شو ځکه دعا او استعانت هم عبادت دې بلکه مخ العبادۃ دې : او هر کله چه ~~عبد~~ حامل وو استعانت لره نو ذکر د استعانت «نستعين» بعد د عبادت نه لپاره د تخصیص بعد التعمیم دې لپاره د اهتمام د شان ځکه چه مشرکانو اکثر شرک فی الاستعانة کړیدې او اوس هم اکثر جاهلان شرک فی الاستعانة کوی ډیر ډیر په وقت د مصیبت کښ وائی یا فلانی بابا راورسه . په نیکه را مدد شه ، او بعض جاهل شیخان ختم شریف کوی او داسې وائی یا شیخ عبدالقادر شیئا لله ، څوک وائی : امداد کن امداد کن از بند غم آزاد کن ، دا ټول صریح شرک دې او دا زیات دې ، او هر چه دې شرک په عبادت بدنی کښ لکه سجده غیر الله ته نو دا په بعض او قاتو کښ وی او دارنگه شرک په عبادۃ مالی کښ هم په بعض اوقاتو کښ وی نو د اهتمام شان له وجه نه ذکر شو ایاک نستعين بعد د ایاک نعبد نه ، او دلته هم تقدیم د ما حقه التأخیر شویډې لپاره ددې چه فائده کړی حصر اختصاص او مقصود ددینه رد دې د شرک فی الاستعانت او د شرک فی الدعاء ، یعنی خاص لثانه مدد غواړو په خپل حاجتونو پوره کولو کښ .

او که څوک سوال وکړی چه هر انسان د بل نه مدد غواړی بلکه د دنیا کارو بار لدینه بغیر نشی چلیدې ، او ذوالقرنین اعینونی بقوة وثیلی دی او عیسی علیه السلام «هن انصاری الی الله» - وثیلی دی - او الله جل شانہ فرمائی : «وتعاونوا علی البر والتقوی» ، «وان استصروکم فی الدین فلیکم النصر» - نو په «ایاک نستعين» کښ څرنگه تخصیص وشو - او ددې نه اهل بدعت دا ثابتوی چه د اولیاء الله نه هم غائبانه مدد غوختل جائز دی .

جواب دادې چه اهل بدعت خو په عجیبه کشمکش کښ مبتلا دی ځکه چه مدعی ئی داده چه انبیاء او اولیاء کرام حاجت روا مشکل کشا دی ، لدوی نه حاجت غوختل او مدد غوختل جائز دې او دلیل ئی دا پیش کوی چه انبیاء او اولیاء کرامو د غیر نه مدد غوختلی دې ؟ دا جواب الزامی دی - او تحقیقی جواب دادې چه استعانت په دوه قسمه دې یو ما فوق الاسباب دې یعنی د چانه په داسی طریقه مدد غوختل چه هلته اسباب ظاهریه نوی او بل قسم دې ماتحت الاسباب یعنی د چانه په داسی طریقه سره مدد غوختل چه ظاهری اسباب موجود وی . او مختص په الله (ج) پورې قسم اول دې ځکه نصرت او مدد د الله تعالی بغیر د احتیاج د اسبابو نه دې او اسباب هم هغه پیدا کړی دی او قسم ثانی شرک نه دې بلکه دغه قسم استعانت د غیر الله نه په امور دنیویو کښ مباح دې او په امورو دینیو کښ مسنون سنة الانبیاء دې .

حاصل دا چه نصرت او عون د بندگانو د ظاهری اسبابو په استعمالولو سره وی او پدې کښ هم

الله ته محتاج وی او په هغی سره ثواب، عقاب ملاویری، او نصرت د الله تعالی بغیر د احتیاج نه دې اسبابو ته بلکه اسباب هم هغه پیدا کړیدی او هغه ته محتاج دی لهذا استعانت (طلب د مدد) د الله تعالی نه مافوق الاسباب دې او د بندگانو نه ماتحت الاسباب دې خو چرته چه اسباب نه وی او سره لدینه څوک ترینه مدد غواړی نو دلته قسم اول د استعانت دې چه هغه مختص دې په الله پورې او هغه ثابت شو غیر الله لره نو ځکه دا شرک شو او چه اسباب ظاهره موجود وی - او څوک تنه مدد غواړی نو دلته قسم ثانی د استعانت راغی نو دا شرک نه دې.

او شیخ الهند رحمه الله چه وئیلی دی چه د یو مقبول بنده نه استعانت غوختل جائز دی مراد نی دادې چه د زنده ولی نه دعا غوختل جائز دی، او دارنگه د چا په وسیله سره سوال کول شرک نه دې ځکه دلته بنده مستعان به شو، نه مستعان منه، لکه صبر صلوٰة په واستعینوا بالصبر والصلوة کنس مستعان به دې او مستعان منه الله (ج) دې.

فائدة: افعال درې قسمه دی (۱) طبعی لکه حرکت د نبض (۲) اضطراری لکه حرکت د مرتعش (فالج زده) (۳) فعل اختیاری لکه خبرې، ذهاب وغیره.

په فعل اختیاری کښ درې مذاهب دی (۱) اهل سنت والجماعت وائی چه الله (ج) خالق دې او بنده پکښی کاسب دې (۲) معتزله وائی چه بنده ئی خالق دې (۳) جبریه وائی چه د بنده هیڅ اختیار نشته دې بلکه مجبور محض دې نو په ایاک نعبد کښ رد دې په جبریه باندې، ځکه چه نسبت د فعل شوی دې انسان ته او په ایاک نستعین کښ رد دې په معتزله باندې ځکه که انسان خالق وی نو ولی به ئی امداد غوخته د الله (ج) نه.

﴿ اٰمِنًا اٰتٰرَکَ الْمُسْتَقِیْمَ ﴾ : دا سوال او دعاء ده لپاره د ثبات او استقامت په قرآن باندې، چونکه مخکښ لدینه مضامین د کل قرآن ذکر شو د (هالک يوم الدين) پورې او بیا لب لباب او خلاصه د قرآن ذکر شوه په (ایاک نعبدو ایاک نستعین) کښ نو اوس دعا ذکر کیرې لپاره د استقامت او ثبات په قرآن مجید باندې نو گویا که اصل عبارت داسې وو: ﴿قُولُوا بَعْدَ خَمِّ الْقُرْآنِ وَلِیَا بَهْ اَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ﴾ او هر کله چه دلته تعلیم وشو د سوال هم او د طریقه د سوال هم - نو ددې وجه نه دې سورة ته تعلیم المسئلة وئیلی شی، تعلیم د سوال داسې وشو چه تاسو ځما نه د هدایت دعا وغواړئ، او تخصیص ئی ځکه اوشو چه د هدایت په حاصلیدلو سره تمام مقاصد حاصلیری، جنت، فلاح، امن د عذاب نه وغیره - او هم لدې وجه نه متعین شو لوستل د فاتحه په هر مونځ او

هر رکعت کنش په طریقه د فرضیت، یا د وجوب سره بنابر اختلاف مذاهب-

او تعلیم د طریقه د سوال داسی و شو چه د «الحمد لله رب العلمین» نه د «مالک يوم الدين» پورې توسل په صفات عظیمو د الله (ج) سره دې، رب، رحمن، رحیم، مالک يوم الدين، او په ایاکي نعبد کنش توسل په خپل تضرع عاجزی کولو سره دې او په ایاکي نستعین کنش توسل په خپل وفاداری سره دې نو معلومه شوه چه طریقه د سوال داده چه سائل به اول د الله (ج) عظیم صفات بیانوی او بیا د تضرع او عاجزی کوی، او اظهار د وفاداری دې کوی، او دارنگه سائل به اقرار د وحدانیت د الله (ج) کوی، او انکار به د هر قسم شرک «فی العبادة وفى الدعاء» نه کوی نو بیا به د زړه په استحضار سره دعا کوی، او د صراط مستقیم اطلاق کله (۱) په توحید د باری تعالی باندې کیري کما قال تعالی حکایه عن عیسی علیه السلام: «وان الله ربی و ربکم فاعبدوه هذا صراط المستقیم» - یا لکه پدې قول د الله (ج) کښې: «الم اعهد اليکم یا بنی آدم ان لا تعبدوا الشیطن انه لکم عدو مبین و ان اعبدونی هذا صراط المستقیم» - نو که دلته د صراط مستقیم نه دا معنی مراد شی نو لام به په «صراط المستقیم» کنش لپاره د عهد خارجی ذکر شی او معهود پدې سره به: «ایاک نعبد و ایاک نستعین» والا لار شی. (۲) او کله د صراط مستقیم اطلاق په کل شریعت باندې کیري چه شامل دې اعتقادات، عملیات، معاشیات، سیاسیات ټولو لره لکه په سورة انعام ع ۱۹ آیت ۱۵۲ کنش د شرک منع کول او د والدینو سره احسان ذکر کول او نور و ډیرو امورو ذکر کولو نه بعد فرمائی: «وان هذا صراطی مستقیم» نو که دلته دا معنی اراده کړې شی نو پدې تقدیر به لام په «الصراط المستقیم» کنش لام الجنس شی - او هدایت په دوه قسمه دې (۱) یو فطری هدایت دې او هغه عام دې ذوی العقول او غیر ذوی العقول او مسلم کافر ټولو ته شامل دې لقوله تعالی: «الذی خلق فسوی، و الذی قدر فهدی» - یعنی د هر چا لپاره ئی رزق مقرر کړیدې او د هغې د حصول او د خوړلو هدایت ئی ورته کړې دې، نو ماشوم بچی ته او حیواناتو او د هغوی بچو ته په فطری هدایت سره دا معلومه ده چه دا فلانې شی خما رزق، روزی ده، او دائی د خوړلو طریقه ده.

(۲) او بل هدایت کسبی دې چه حاصلیری د انبیاء او د آسمانی کتابونو په ذریعه سره، او دا په دوه معانیو کنش مستعملیری (۱) دلالت علی ما یوصل، آراة الطريق (لارخودنه)، (۲) دلالت موصله یعنی منزل مقصود ته رسول - هدایت متعدی کیري دوه مفعوله ته اول ته بالذات او دویم ته کله متعدی وی بالذات او کله متعدی وی په واسطه د لام یا د الی سره نو بنا په اول به معنی ثاني مراد وی دلته کنش مفعول اول (نا، دې) او مفعول ثاني «الصراط المستقیم» نو متعدی دې مفعول ثاني ته

بالذات نو معنی ثاني مراد ده - او دارنگه چه اسناد د هدایت و شی الله ته نو مراد د لالت موصله وی او دلته اسناد شویډي الله (ج) ته نو معلومه شوه چه مراد دلالت موصله دې نو ځکه علامه شاه عبد القادر ترجمه داسی کوی : «چلا هم کوراه سیده».

او هدایت لپاره (چه حاصلیری د انبیاء او د آسمانی کتابونو په ذریعه سره) څلور درجې دی .
(۱) **انابت** : یعنی د ضد ، عناد پریخودل او د حق تلاش کول او په چا کنبې چه دا جذبه وی نو هغه ته هدایت ملاویری ، «یهدی الیه من اناب» ، «رعد ع ۴» ، «و یهدی الیه من ینیب» ، (شوری ع ۱)
(۲) **هدایت** : یعنی د حق تلاش نه بعد حق ته رسیدل .

(۳) **استقامت** یعنی حق باندې مضبوط کیدل : «ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا» ، «حم سجده ع ۴» .

(۴) **ربط القلب** : یعنی د ایمان او یقین داسې رسوخ او پوخ والې چه نه زائله کیږي لکه د اصحاب کهف په باره کنب دی «انهم فیه آمنوا برهم و زدناهم هدی ، و ربطنا علی قلوبهم» په دې آیت کنبې د هدایت درې درجې ذکر دی : (۱) «آمنوا برهم» درجه ثانیه ده چه هدایت دې (۲) «زدناهم هدی» دریمه درجه ده استقامت (۳) «و ربطنا علی قلوبهم» څلورمه درجه ده یعنی ربط القلب ، نو په اهدنا کنبې د آخری دوو درجو طلب دې ځکه چه انابت او هدایت خو مخکې حاصل شویډي په اقرار د «الحمد لله — الایه» او «ایاک نعبد و ایاک نستعین» سره او د هدایت په مقابله کنبې د ضلالت هم څلور درجې دی چه عنقریب به ذکر شی ان شاء الله .

او قاضی بیضاوی رحمه الله فرمائی چه د هدایت دپاره انواع لالتحصی دی خو منحصر دی په څلورو اجناسو کنب (۱) **قوی مدرکه ورکول** - «لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم» - (۲) **نصب د دلالت فاروقیین الحق والباطل والصلاح والفساد «و هدیناه النجیدین»** ، (۳) **ارسال الرسل انزال الکتاب «و جعلناهم ائمة یهدون بامرنا»** «ان هذا القرآن یهدی للئی هی اقوم» (۴) **کشف د سرائرو په قلوبو باندې په وحی او الهام او منامات صالحه و سره «واللذین جاهدوا فینا لنهیدینهم سبنا»**

«مِرْکُذَاتٍ اَنْصَتَ عَلَیْهِمْ» دا په ترکیب نحوی کنبې بدل الکل دې د «الصراط المستقیم» نه او فائده د بدل تفسیر او تعین کول دی د «الصراط المستقیم» ځکه چه صراط مستقیم معلومیری په ذریعه درجال الله سره چه هغه «انعمت علیهم» دی او دا څلور قسمه دی کما قال تعالی : «فاولئک مع الذین انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین و الشهداء والصالحین و حسن اولئک رفیقاً» ، «صدق» هغه چاته

وئیلې شی چه کمالات نبوت پکښې بطور د ظلته سره موجود وی لکه ابوبکر ، علی ، ابوذر ، عائشه رضی الله عنهم ، وغیر هم شو او «شهید» هغه چاته وئیلې شی چه کله د حق او باطل مقابله راشی نو دې بی چینه او بی اختیاره وی تر څو چه اجراء د حق نوی شوی لکه عمر فاروق رضی الله عنهما او «صالح» هغه ته وئیلې شی چه فطره یی د فواحش او معاصی نه نفرت وی او پدې آیت کښ طلب د چلیدو دې په لاره د نبیین ، او صدیقین ، او شهداء ، او نشته دې په دې کښې طلب د نبوت یا د درجه د نبوت ، نو په ختم نبوت باندې لدینه هیڅ داغ نه لگی.

﴿خَيْرَ الْمُتَضَوِّبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الْكَاثِرِينَ﴾ د بدل دې د «الذين انعمت عليهم» نه یائی صفت دې او «غیر» اگر چه متوغل دې په ابهام کښې او په اضافت سره معرفه نه گرځی نو هله چه د مضاف الیه لپاره ئی دیراضداد وی او که د مضاف الیه لپاره ئی ضد واحد وی نو بیا په اضافت سره معرفه گرځی نو صفت د معرفه لپاره واقع کیدې شی لکه علیک بالحركة غیر السكون او دلته ئی هم مضاف الیه لپاره ضد واحد دې نو معرفه شوه نو صفت د معرفه لپاره واقع کیدې شی اولاً په «ولا الضالین» کښې زائد دې لپاره د تاکید د نفی او دا عطف دې په «مغضوب عليهم» باندې نو ترجمه دا شوه (چه نه غضب شوې دې په هغوی او نه هغوی گمراه دی) او داسی ترجمه چه نه لاره د هغوی چه غضب کړې شوی دې په هغوی - الخ د ترکیب نحوی موافق نده .

او د «مغضوب عليهم» او «ضالین» په تفسیر کښې اقوال دی : (۱) «مغضوب عليهم» هغه دی چه سره د علم نه انکار کوی او په غلطه روان وی او ضالین هغه دی چه هغوی ته حق معلوم نه وی (۲) «مغضوب عليهم» یهود او «ضالین» نصاری دی (۳) «مغضوب عليهم» هغه دی چه د غضب د مهر (مهر جباریت لاندې راغلی وی «درجه رابعه د ضلالت» او ضالین هغه دی چه د مهر جباریت لاندې نوی راغلی ، یعنی د ضلالت اولنی درې درجې دی - تفصیل ئی دادې چه ضلالت مقابل د هدایت دې نو لکه څرنګه چه د هدایت لپاره څلور درجې وی نو دغه شان د ضلالت څلور درجې دی .

(۱) شک او عدم انابت او ضد کول - دا د ضلالت پیش خیمه ده (۲) ضلالت یعنی د باطل لاره اختیارول - کله چه انسان ازاله د شک اونکری او حق طلبی اونکری او ضد شروع کړی نو د گمراهی په کنده کښې غورزیري (۳) جدال یا مجادله . یعنی د باطل دا ثبات لپاره دلائل او کوششونه (۴) مهر جباریت . یا ختم ، یا طبع ، د گمراهی نه بعد چه کله څوک د باطل لپاره جدال شروع کړی او وضوح د حق نه بعد هم حق نه منی او په ضد او عناد باندې کلک وی نو دده په زړه

مهر ولگی یعنی په زړه کښې ئې صلاحیت او استعداد د قبولو د حق ختم شی او د دینه تعبیر کيږي کله په ختم سره او کله په طبع و غیره سره او دا څلور درجې کله په قرآن کښې جدا جدا ذکر کيږي او کله دوه یا درې یو ځای ذکر کيږي او په سورة حم مؤمن ع ۴ ، کښې څلور واړه درجې یو ځای ذکر دی : قال تعالی « ولقد جاءکم یوسف من قبل بالبینات فما زلتم فی شک مما جاءکم به » دا ذکر د درجه اولی دی ، « حتی اذا هلك قلتم لن یبعث الله من بعده رسولا ، کذا لک یضل الله من هو مسرف مرتاب » دا دویمه درجه ده « الذین یجادلون فی آیات الله بغير سلطان اتاهم » دا دریمه درجه ده ، « کبر مقتا عند الله و عند الذین آمنوا کذا لک یطیع الله علی کل قلب متکبر جبار » ، دا څلورمه درجه ده نو د « مغضوب علیهم » نه درجه رابعه مراد ده او د ضالین نه اولنی درې درجې مراد دی (آمین)

تم تفسیر سورة الفاتحة والحمد لله علی منه و کرمه .

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد و علی اله و اصحابه وسلم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین

سورة البقرة مكية

آياتها	رکوعها
۲۸۶	۴۰
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	
خاص په نوم د الله سره چې بېخه مهربان او د هر رحم کوونکې دې شروع کوم	
الَمْ ۚ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ ۙ فِيْهِ ۚ هُدًى	
الله ښه پوهېږي په مراد دخپل له دې نه دا کامل کتاب (۱) نشته هېڅ شک په دې کېږي، کامل هدايت کونکې دې	
لِّلْمُتَّقِيْنَ ۗ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا	
دپاره دمتقيانو. دا هغه خلق دی (۲) چې يقين کوي په غېب باندې او پابندی کوي دمانحه او بعضې دهغې څيزونو نه	
رَزَقْنَهُمْ يُنْفِقُوْنَ ۗ وَالَّذِيْنَ	
چې مونږوې ته ورکړی دی خرچ کوي (په رضا دالله کېږي، او دا متقيان هغه دی چې ايمان لري په هغه خـ	
اُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَبِالْآخِرَةِ ۚ هُمْ يُوقِنُوْنَ ۗ	
چې نازل کړې شوېدې تاته او په هغه څه چې نازل کړې شوېدې پخواستانه، او په آخرت دوي يقين کوي په دنيا کېږي	
أُولٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۚ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ	
اودغه صفتونو والا محکم دی په هدايت باندې دطرفه درب خپل (په دنيا کېږي، اودغه صفتونو والا هم دوي	
الْمُفْسِدُوْنَ ۚ إِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوا سَوَآءٌ	
کامياب دی (په آخرت کېږي). بېشکه هغه خلق چې کفرې کړېدې (۳) (عنادا، برابره ده دوي ته «داخبر»	
عَلَيْهِمْ ءَاذَنَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۚ حَكَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ	
که ته يروي دوي لره او که نه يروي دوي لره دوي ايمان نه راوړي. مهر دغضب لگولې دې الله په زړونو ددوي	
وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۚ	
او په غوږونو ددوي او د ددوي په سترگو باندې پردې دی او دوي دپاره عذاب لوني دې	

۱- تمهيد د درې جماعتونو ذکر لکف نشر مرتب

۲- د اول جماعت ذکر يعنی منعم عليهم.

۳- د دويم جماعت مفضوب عليهم ذکر چې د مهر جباريت لاندې راغلي دي.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَيَالْيَوْمَ الْآخِرِ وَمَا هُمْ

اوبعضي (۱) دخلقو نه هغه دی چې وائی ایمان راوړې دې مونږ به الله باندې او په ورځ د آخرت او حالته دوي

بِمُؤْمِنِينَ ۝

بالکل مومنان نه دی.

سورة بقره مدنی دې ترتیب قرآنی سره دویم (۲)، دې

اوپه ترتیب نزولی سره اوه اتیایم (۸۷)، نمبر دې

آیات. (۲۸۶، رکوعات (۴۰)، کلمات (۶۱۴۱)، حروف (۲۵۵۰۰).

وجه تسمیه: پدې سورت کښې چونکه دبقرې ذکر دې نوځکه ورته سورة بقره وائی نو دا تسمیه دکل ده په اسم دجزء سره، اوحجاج بن یوسف باوجود ددې چه ډیر زیات ظالم وو، خود قرآنی معلوماتو شائق وو. اوپه قرآن کښې علامات د اعراب اومد او تعداد دحروفو او: ارنګه اوه ۷ منازل دقرآن وغیره دهغه کوشش دې نوده به اضافت ددې سورة دبقرې طرف ته سګروه ګنرلو چه داسوء ادب دې لیکن دامت اجماع ده چه دا اضافت مکروه ندې په احادیثو صحیحو کښې دا اطلاق راغلې دې.

فضیلت: ۱- ان لكل شی سناماً وان سنام القرآن سورة البقرة (الترمذی).

یعنی دهرشی لپاره اعلیٰ حصه وی اودقرآن مجید اعلیٰ حصه سورة بقره ده دیته نئی اعلیٰ حصه ځکه فرمایلي ده چه تمام هغه مضامین چه په ټول قرآن پاک کښې دی لکه اعتقادیات اعمال معاملات وغیره پدې مضامینوباندې داسورة مشتمل دې او پدې وجه په بعض روایاتوکښې د دې سورة نوم «فسطاط القرآن» راغلې دې لکه څرنګه چه فسطاط یعنی خیمه مشتمل اوحاوی وی په کیناستونکو باندې دغسې داسورة هم حاوی دې په مضامینو دقرآن.

۲- بل روایت دې «عن ابی امامه رضی الله عنه قال سمعت رسول الله ﷺ يقول اقرأوا القرآن فانه یا تی يوم القيامة شفیعاً لاصحابه اقرأوا الزهراوين البقرة وسورة ال عمران فانهما یأتیان يوم القيامة کأنهما غمامتان اقرأوا سورة البقرة فان اخذها برکة

وترکھا حسرة ولا يستطيعها البطلة» نومعلومه شوه چه ددې سورة نومونه دادی (۱) سورة البقرة (۲) فسطاس القرآن (۳) سنام القرآن (۴) زهراء، چمک دار.

وېط: زده کړه داخبره چه دبعض علماؤو قول دې چه په کلام الله کښې ربط اومناسبت بيانول ندی پکارڅکه چه لکه څرنگه چه په باغ کښې مخالف رنگونووالا گلونه زيات حسن لری نودغه سی په قرآن پاک کښې مختلف مضامين بې دبيان درېط اومناسبت نه هم حسن لری ، او اکثرعلما درېط دييانولو اهتمام کوی څکه چه بې ربطه کلام عيب دې اودالله ﷺ کلام دعيب نه منزّه دې ، اودغه شان اکثر علما اکابرین دسورة مضامينو خلاصه بيانولو اهتمام کوی څکه پدې سره ټول سورت ذهن نشين شی. اودا دواړه امرين ذوقی دی، هر مفسر دخپل ذوق مطابق ربط اوخلاصه بيانوی اوپدې کښې حاجت نشته دې نقل ته دسلفونه. اومونږدحضرت شيخ الشيوخ حضرت مولانا حسين علی ﷺ دذوق مطابق ربط اوخلاصه بيانوو پس ددې سورة ربط دفاتحې سره په څوووجوړه سره دې.

(۱) **اول وېط:** اسمی دې او دا دحضرت شيخ دمخصوص افاداتونه دې اود دې تفصيل دادې چه يهودو به دبقرې عبادت کولو اوهم داوچه وه چه کله سامری دعجل سورة جوړکړنو يهودو ئی عبادت شروع کړو با وجود د حضرت هارون ﷺ او د موسی ﷺ دمووجودگي نه. او ديهودو نه علاوه مشرکين عرب هم پدې کښې مبتلا ؤ اوکله به چه باران نه کيدلونو دوئ به دغوا په لکئ پورې اوچ وابنه اوتړل او اُوربه ئی ورته ولگولو چه دا فرياد وکړی اوالله باران وکړی چنانکه دجاهلیه د زمانی یوسليم الفطرة شاعر «الورل الطائي» دضعيف الاعتقاد مشرکانو ده ملامت کولو لپاره وائی: «شعر»

لا تَرْوُ رِجَالَ خَابٍ سَعِيمٍ يَسْتَمْطِرُونَ لَدَى الْأَزْمَانِ بِالْفُشْرِ

يعني دهغه خلقو عمل بې نتيجې، بې خيره دې چه دهغوئ کوشش ناکام دې چه هغوئ په خشک سالي کښې په عُشر اوبشانو سره باران طلب کوی. بل فرمائی:

اجال انت يبقوراً مسلماً ذريعة لك بين الله والمطر

آيا ته دالله ﷻ اودباران په درميان کښې هغه غوا ذريعه گرزوې چه هغې پورې سلع واخه تړلې شوی وی، اوعيسا يانو، ال عمران لره يعنی حضرت عيسى او حضرت مريم عليهما السلام معبودان گرزول او مشرکين عربو دشرک نه علاوه حقوق العباد خصوصاً حقوق

دنساؤو ډير په بى دردی سره پامال کول او دینځو سره به نى ډيرو حشيانه اوبې انصافه سلوک کولونو ددې سورتونو اسمى وېط درانگى دې ، چه په فاتحه کښې دى ، ﴿إِنَّا كَتَبْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ قَبْلِكَ أَنَّكُمْ كَانُوا عَادُونَ﴾ ، او په سورة بقره کښې داده چه ﴿لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾ ، او په سورة آل عمران کښې دى چه ﴿لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾ ، او په سورة نساء کښې ﴿وَنُؤَذِّي حَقِّقَ النَّسَاءِ رَغْبَةً نُؤْتِي صِدْقًا قَدْ نَحَلْنَا﴾ ، نو په سورة مائده کښې دى چه ﴿فَانْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةَ رَحْمَتِكَ وَفَضْلِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ ؛

(2) دویم وېط: په سورة فاتحه کښې دهديات درخواست وشو چه «اهدنا الصراط المستقيم» نو پدې سورة کښې دهغى اجابت دې چه ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَثِيرٌ﴾ ، د ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَثِيرٌ﴾ نه د ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِسُونَ﴾ پورې «ای هم المعمون بنعمة الهداية والفلاح» د دویم جماعت ذکر دان الذين كفروا... الخ نه تر ختم الله الخ... پورې دې، يعنى مهر د غضب په دوى لكيدلې دې او د دویم جماعت ذکر د «ومن الناس - الخ» نه شروع دې او تفصيل نى داسې شويدي ﴿وَأُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ﴾ او ضلالت چه چاته حاصل شى نو هغه ضال وى .

(4) څلورم وېط: د سورة فاتحه مركزى مضمون داؤ چه ﴿إِنَّا كَتَبْنَا فِي الْكِتَابِ أَنْتُمْ كَانُوا عَادُونَ﴾ ، او په سورة بقره کښې دغه مضمون يعنى توحيد ، د مختلف مقاصد و لپاره درې واري ذکر دي اول : ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَكُمْ تَقْوَىٰ﴾ .

دويم : ﴿وَاللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ .

دریم : ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ

وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ وَالْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٠﴾

درې واري ذکر کول د جدا جدا مقصودونو لپاره دی اول وار لپاره د نفې د شرک فی التصرف، دویم وار لپاره د نفې د شرک فعلی ده، اوددې وجه نه دغه ځای اول د توحید ذکر دې اوبیاني د دلیل ذکر دې اوبیا مسئله د تحريمات غیر الله او تحريمات الله او د نذر لغير الله ذکر ده - اودریم وار لپاره د نفې شرک فی الشفاعت دې لکه فرماتې «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» .

د سورت دمضامینو خلاصه

دمضامینو په اعتبار سره د سورت دوه حصی دې اویو تمهید دې تمهید داول نه د آیت (۲۰) «(إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)» پورې دې اوپدې کښې دوه خبرې بیانېږي اول داچه د کوم هدایت سوال چه تاسو کړې وپه فاتحه کښې هغه به تاسو ته د قرآن مجید نه ملاوېږي .

﴿ذَلِكَ الَّذِي كَتَبْتُ لَا تَرْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ - الْآيَةُ﴾ اودویم داچه کومه دعوه بعد کښې ذکر کېږي «توحید رسالت» دهغې متعلق خلق درې فرقې دی یوه فرقه ظاهراً باطناً منونکې ده، بله فرقه ظاهراً باطناً انکار کونکې ده، بله فرقه ظاهراً منونکې ده اوباطناً انکار کونکې ده .

د تمهید نه بعد بیا د سورت دوه حصی دی : په اوله حصه کښې چه شروع د «يَا أَيُّهَا النَّاسُ

اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي - اء ۱ ﴿ 21 . نه او ختم ده په «وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٢٠﴾» باندې

پدې کښې دوه مسئلې ذکر کېږي او د دواړو تعلق د اعتقاد سره دې اول توحید، دویم رسالت . او د سورت دویمه حصه شروع ده، د آیت 178 - تر آخر پورې ددې مرکزی اوبنیادی مضمون هم دوه مسئلې دی چه دهغې تعلق د عمل سره دې او هغه جهاد فی سبیل الله اونفاق فی سبیل الله دی - د حصه اولې تفصیل دادې چه د «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا - اء ۱ ﴿ ۲۰﴾» نه د «فَأُولَئِكَ

هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿۱۷۷﴾ پورې بيان د توحيد ومايتعلق به دې او ددې نه بعد، د آيت ۱۷۷ - پورې مسئله د رسالت اود هغې متعلقات دی، د مسئله توحيد تفصيل دارنگې دې چه ﴿يَتَأْتِيَ النَّاسُ عَبْدُوا﴾ دعوى د توحيدده معنى ئى داده چه «وَحَدِّثُوا بِكُمْ» ﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ داني دليل عقلى نفسى دې ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا﴾ دا يې دليل عقلى آفاقي سفلې دې ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَاءً﴾ دايې دليل عقلى آفاقي علوى دې ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً..... الايه﴾ يې دليل عقلى آفاقي جوى دې ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا﴾ يې نتيجه ده ﴿وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا - الايه﴾ جواب داوولي شهبې دې په توحيدباندي، شهبه داوه چه داخبره تا دخپل طرف نه جوړه كړيده او دالله جل جلاله د طرفه نده، كماقال الله تعالى ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيْنَاهُ﴾.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَّا قَوْقَهَا﴾ ددويمې شهبې جواب دې. شهبه داوه چه دعوى توحيدكه چرى دالله ﷻ دطرفه وي نوپديكېنې به دحقير اشياؤ ذكرنوي اودنيكانواولياؤ دبلنې اوطلب امداد تشبيه به دحقير اشياؤ سره نوې ورکړې شوې حالانکه په سورة عنكبوت كېنې داتشبيه موجوده ده ﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ - الايه﴾

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ﴾ ددفع شبهات نه بعددود دې اصل موضوع د توحيد ته.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ - الايه﴾ دامتعلق دې ددعوى توحيدسره ځكه چه پدې قصه كېنې د درې قسمه مخلوق ذكر دې. ۱- نارى ۲- نوري ۳- خاكى. نارى مخلوق چونكه ستاسو آبائى دشمن دې نوهغه خو ستاسو معبود نشى كيدې ځكه معبود دشمن نه وى كماقال الله تعالى ﴿اَلتَّخَذُوهُ وَدُّرَيْتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ﴾ او نوري مخلوق دخپل عجز او لاعلمى اقرار په خپله كړې دې ﴿سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا - الايه﴾. او عاجز لاعلم

معبودنشی کیدی، او خاکی مخلوق د شیطان په دھوکه کښې راغې.

﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ﴾ او معبود خود دھوکہ کیری نہ . نو معلومہ شوہ چہ بل خوک معبود

نشسته نو ثابت شو دا چه «يا ايها الناس اعبدا» داعمومي دعوت توحيدو، او چونكه دمدني به گردونوناح كښي يهود آبادو او په دوي كښي علما هم و او پيران هم و او دواړه طبقې دعامو خلقو لپاره مقتدا و مرجع وې نو كه چېرې دوي ايمان راوړي نو ديرخلق به ايمان راوړي نو ددې وجه نه ددعومومي دعوت نه بعد خصوصي دعوت بني اسرائيلوته وركولي شي :

﴿ يَسِّرْهُ لَنَا وَيَسِّرْ لَنَا أَمْثَارَهُ بِتُوبَةٍ وَأَنْ يَسِّرْهُ لَنَا وَخَفِّضْهُ لَنَا وَنَحْنُ بِذُنُوبِنَا ذَاكِِرُونَ ﴾

فَازْهَبُونَ ﴿٦٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا آتَيْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

یعنی که تاسو کفر و کړئ او ایمان او توحید قبول نه کړئ نو ستاسو په وجه به نور خلق هم کافر او د توحید نه انکار کوونکی شی نودهغوی دکفر وېال هم په تاسو دې ، نو دا ستاسو دا جرم دود چنډ جرم او کفر دې ، بدې کښې بنی اسرائیلو ته اته ۸- او امر او څلور ۴- نواهی ذکر دې . ددې نه بعد بیا د آیات ۴۹- نه پنځه انواع د بنی اسرائیلو ذکر کړی دیهودو د تذکیر او تفهیم لپاره او دا مشتمل دې په بیان دانعاماتو او نعمتونو او دارنگه د دوی او ددوی داباز دخبائتونو ذکر دې آیات ۹۰ پورې لپاره ددې چه نور خلق ددوی اتباع ونکړی اوبیا ددوی دیوباطلي مقولې چه ﴿نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا﴾ تردید دې په پنځه وجوهوسره او دوی نه

د مباحلې چينج دې ﴿لَتَمْنُوا أَلَمَوتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ بيا د آيت ۹۷ نه بعد د يهودو په

توحید باندي درې شبهات اوجوابونه دي، اوله شبهه داوه چه دعوى توحيد يعنى ﴿يَكْفِيكَ الْإِسْلَامُ﴾

﴿اعْبُدُوا﴾ راورونکی فرشته جبرئیل ﷺ زمونو دشمن دی نوخکه ئی مونرنه منو، نوجواب

راغی ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجَنَّتَيْكَ﴾ - (الایہ) اودویمہ ۲ شبہ داوہ چہ زمونو خہ اوراد اووظائف

چه حضرت سلیمان ؑ نه منقول دی اومونږته رسیدلی دی په هغې کښې دغیرالله نه

استعانت واستمداد موجود دې نولهذا مونږ ستا دعوى ﴿إِيَّاكَ تَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾،

﴿يَتَّخِذُ الْنَّاسُ أَغْبَدُوا - الْآيَةَ﴾ نه منو ، اودريمه ٣ شبه داوه چه هاروت اوماروت چه دوه فرشتې دى هغوى ته الله ﷻ دسحراو جادو تعليم ورکړې ؤ اوپه سحراو جادو کښې استعانت دغيرالله نه دې نو معلومه شوه چه استعانت دغيرالله نه جائز دې نوځکه مونږ ﴿يَتَّخِذُ الْنَّاسُ أَغْبَدُوا﴾ والا خبره نه تسليم کو نو جواب کښې الله ﷻ ؤ فرمايل ﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَقُولُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مَلَكٍ سُلَيْمَنٌ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنُ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانِ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ - الْآيَةَ﴾ دشبها تو دجواباتونه بعد هرکله چه يهودوته دانکار دعوى شه وجه په نظر را نغله ، نودوئ دا سازش خفيه طور جوړ کړو چه په مسلمانانو کښې الفاظ موهم دشرک غير شعورى طور سره داخل کړى چه بيا په شرک کښې مبتلا شى .
نوالله ﷻ ددوئ ددې سازش نه مسلمانان آگاه کړل او وې فرمائيل : ﴿يَتَّخِذُ الَّذِينَ

ءَامَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا آنظُرْنَا وَاسْمَعُوا ۚ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥٠﴾

ددې نه بعد ديهودو اونصارى اومشرکين عرب د پنځه معاندانه خبرو شکوه او دهغې جواب . آيت نمبر (١١٥) - نه تر (١٢٥) پورې ، بياپه دعوى توحيد باندې دليل نقلى پيش کړې شو . ﴿وَالَّذِينَ ءَاتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ - الْآيَةَ﴾ اوبيا يهوديانو ته ياد دهانى ورکړې شوه چه ﴿يَنبَيِّئُ اِنْتَرِيزِىلْ اَذْكُرُوا - الْآيَةَ﴾ آيت نمبر (١٢٢ - ١٢٣) . په دې باندې ختمه شوه مسئله دتوحيد .

او دحصه اولى دويم مضمون : «مسئله رسالت ومايتعلق بهاد» آيت نمبر (١٢٤) نه شروع شوه . اول تمهيد دې چه حضرت ابراهيم ﷺ چه مشرکين عرب اويهود اونصارى هغه لره خپل روحانى اوجسمانى پلارمنى او هغه ابراهيم ﷺ چه په هر ازمائش کښې کامياب شوې دې اوالله ﷻ ورته عهدۀ امامت ورکړې ده او هغه ابراهيم ﷺ چه خانه کعبه ئى جوړه کړې ده نو دوى دالله ﷻ نه دعا غوښتلې ده چه ﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ - الْآيَةَ﴾ نورسول ﷺ ددغه دعا مصداق دې «کما قال عليه الصلاة والسلام انادعوة ابى ابراهيم» او بل دا چه ملت ددې رسول، ملت ابراهيمى دې . قال الله تبارک وتعالى ﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ اِبْرٰهِيْمَ اِلَّا مَن

سَفِهَ نَفْسَهُ - (الایه) دادوه وجهې د اثبات رسالت لپاره دی. اودې نه بعد د یهودو نصاراؤو درې غلطې پروپیګندې اود هغې جواب دې. اوله پروپیګنده داوه چه یعقوب ﷺ دوفات په وخت کښې وصیت کړیدې چه تاسو خما عبادت کوئ ، دهغې جواب په دې آیت کښې دې .
﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ - (الایه)﴾

اودویمه پروپیګنده داوه چه یهودو وویل چه ابراهیم ﷺ اودغه رنگه نور انبیاء علیهم السلام یهودیان وو، اوعیاسیانو وویل چه عیسیان وو. لهذا چه خوک یاعیسانی شی یایهودی شی نو هدایت به مومی ددې جواب راغې آیت نمبر (۱۲۵)، کښې. اودویمه پروپیګنده داوه چه یهودو وویل چه مونږ دانییاء علیهم السلام اولاد یو لهذا په مونږه به څه مواخذه نوی. دهغې جواب راغې. ﴿تِلْكَ أُمَمٌ قَدْ حَلَّتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ - (الایه)﴾.

ددې نه بعد بیا د مشرکینو د طرفه ددوه شبهاتو جوابونه : اوله شبهه د تحویل قبلې متعلق ده یعنی که چرې ته نبی وې نو تا دکل انبیاء علیهم السلام قبله چه بیت المقدس دې ولې پریخوده نو دهغې جواب دآیت ۱۲۴ نه ترآیت ۱۵۷ پورې ذکر کړې .
دویمه شبهه د مشرکینو د طرفه داسی کیدې شوه (بلکه دبعضې مؤمنانو په زړه کښې هم داسوال راغلې وو کمالی الحدیث چه سعی دصفا اومروه په درمیان کښې دامورو دجاهلیه نه ده نو کچرې ته نبی وې نو تابه داسې امرنه کولو ، جواب راغې : ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾. بیا زجراو تخویف ذکر کړې هغه اهل کتابوته چه کتمان ئی کولو د رسالت دحضور ﷺ او د امر د تحویل د قبلې، اوبیا په آیت ۱۲۳ کښې اعاده د توحیدده سره ددلائلونه اودکر د ابطال تحریمات غیرالله اونذر لغیرالله دې بیا د تحویل قبلې متعلق مزید تنویر بیانېږی ترآیت ۱۷۷ پورې دا خلاصه د حصه اولی شوه .

د دویمې حصې خلاصه

د دویمې حصې خلاصه داده چه دلته هم دوه اهم اوبنیادی مسئلې بیانېږی اول جهاد فی سبیل الله. اودویم اتفاق فی سبیل الله، د جهاد فی سبیل الله بیان شپږ وارې کیرې کله صراحتاً اوکله اشاره ، اومستله اتفاق فی سبیل الله هم شپږ وارې بیانېږی اوپه جهاد کښې لکه څرنگه

چه اتفاق دمال ته ضرورت دې نودغسی اتفاق اومنظم کیدلوته هم ضرورت دې نوددې وجه نه امور انتظامیه هم ذکرکیرې درې وارې اواتفاق اوانتظام هله برابریږی چه اصلاح دباطن وشى نولهذا امور مصلحه هم درې وارې ذکرکیرې - صوم، حج، صلوة.

مسئله د جهاد

اول وار ذکرکیرې د آیت - ۱۹ نه تر ۱۹۴ بیا ترغیب الی الجهاد ذکرکیرې په اته ۸ وجوهو سره دآیت ۲۰۴ نه تر ۲۱۴ پورې بیا مسئله دجهاد دویم وار ذکرکیرې د آیت ۲۱۲ نه تر ۲۱۸ پورې او مسائل خمسہ ذوجہتین بیانیرې په مناسبت ددې حکم ﴿وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ﴾ باندې، دریم وار مسئله دجهاد ذکرکیرې د آیت ۲۴۳ نه تر ۲۴۴ او خلورم وار ذکرکیرې په آیت ۲۴۶ کښې . پنځم وار ذکرکیرې په آیت ۲۵۱ کښې اوشپږم وار ذکرکیرې په آیت ۲۵۲ کښې اشاره مقصود ئی دادې چه غرض دجهادنه اکراه فی الدین نه ده بلکه دفع دفساد ده .

مسئله د اتفاق

مسئله د اتفاق یو وار ذکر ده په آیت ۱۹۵ کښې دویم وار ذکرده په آیت ۲۱۵ کښې ، دریم وار ذکرده په آیت ۲۱۹ کښې، خلورم وار ذکرده په آیت ۲۴۵ کښې، پنځم وار ذکرده په آیت ۲۲۱ تا ۲۸۰ کښې تفصیلاً او ذکر دحرمة دریوی چه مقابل د اتفاق فی سبیل الله دې اوشپږم وار ذکرده په آیت ۲۸۰ کښې .

امور انتظامیه

یوهغه دي چه دهغې تعلق دسیاسة المدینه سره دي یعنی احکام سلطانیه لکه قصاص دیت ، حدود وغیره شو . بل هغه دی چه دهغې تعلق د تدبیر المنزل سره دي لکه نکاح ، طلاق ، رضاع وغیره شو ، نو اول وار د امور انتظامیو ذکرکیرې دآیت ۱۷۸ نه تر ۱۸۲ پورې، دا بیان دسیاسة المدینه دي . او دویم وار ذکرکیرې په آیت ۱۸۸ کښې . او دریم وار ذکرکیرې په آیت ۲۲۴ تر آیت ۲۳۷ پورې او دا بیان دهغه امور انتظامیه ودي چه تعلق لری د تدبیر منزل سره

امور مصلحه

امور مصلحه اول وار ذکر کبریٰ ذ آیت ۱۸۳ نه تر ۱۸۷ دویم وار ذکر کبریٰ ذ آیت ۱۹۲ نه تر آیت ۲۰۳ پورې دریم وار ذکر کبریٰ په آیت ۲۳۸ کښ او بیا تر ۲۳۹ پورې او بیا په آیت ۲۵۵ کښې اعاده د توحید ده او د سورت په آخر کښې د بعضې امور انتظامیه و اعاده او دلیل توحید اعاده ده او بیان دې چه نظریه د توحید د نبی ﷺ او د کل مؤمنانو بنیادی عقیده ده

د سورة مختصر خلاصه

په حصه اولی کښې یو تمهید دې او بل توحید و مای تعلق به، او رسالت و مای تعلق بها. په حصه ثانیه کښې جهاد، انفاق دې. د سورت روح اولب لباب دادې چه د (لا اله الا الله) محمد رسول الله) لپاره منظم شئ او جان پری قربان کړي.

﴿المر﴾ دیته حروف مقطعات ویلې شی ځکه چه هریو دبل نه جدا جدا لوستلې شی او اطلاق دحروفو په دو باندې اصطلاح د متقدمینو ده چه هغوی په هره کلمه باندې اطلاق دحروفو کوی او په اصطلاح د متاخرینو کښې دا اسمأ دی ځکه چه «الف» اسم دخپل مسمی دې چه «ا» دي او «لام» اسم دخپل مسمی دې چه «ل» دې اودغه شان هیم اسم دخپل مسمی دې چه «م» دې نو دا در حقیقت اسماء مقطعات دی او دا په یوکم دیرش ۲۹ سورتونو کښې ذکر شوی دی، مجموعه ۷۲ حروف دی او چه تکرار ترینه لرې کړی شی نو مجموعه خوارلس حروف دی او علماؤ ددې مجموعه دا را ویستلې ده «نص حکیم قاطع له سر».

بیا زده کړه داخبره چه دا د متشابهاتونه دې ځکه متشابهات دوه قسمه دی یوهغه دی چه دهغې معنی نوی معلومه لکه مقطعات شو او بل هغه دی چه دهغې لفظی معنی خومعلومه وی خو هغه مراد نوی او چه کم مراد وی نو هغه معلوم نوی لکه نسبت د «ید» مثلاً یا د وجه طرف د الله ته نودلته د «ید» معنی خو معلومه ده خومراد د الله ﷻ پدې سره موربته معلوم ندې دغه شان - ساق - عین - (استوی علی العرش) - دا ټول د متشابهاتونه دی او د اهل السنه والجماعت عقیده داده چه مراد ئی صرف الله ﷻ ته معلوم دې او امام مالک ﷺ چه ویلی دی چه «الاستواء معلوم - الخ» نودهغې معنی داده چه «معلوم اطلاقه علی الله» او دا مطلب ندې چه «معلوم مُراد» ځکه چه که ددې نه مراد «عضو» شی نو بیا خومتشابه نشو بلکه

لازم شو تبعض اوتجزي په ذات دالله تعالى کښې او دا مخالف دې دنص قطعی نه « لیس کمله شی» نو دجمهورو علماً رای داده چه علم ددې خاص دې په الله تبارک وتعالی پورې ، لکه بعض حضراتو ویلی دی «هذاعلم مستوروسر محبوب استارالله تبارک وتعالی به» -امام شعبی فرمائی «سرا لله فلا تطلبوه» لدې وجه نه صاحب جلالین او نور ډیر مفسرین د «آلم» او نور مقطعاتو په تفسیر کښې لیکي چه «الله اعلم بمراده بذلك» نو دا مقطعات بهی معنی هم ندی او دفصاحت بلاغت خلاف هم ندی ځکه معترضین په هر دور کښې دااعتراض لپاره معمولی بهانه لتوی لیکن ددې با وجود هغوی پدې باندې څه اعتراض ندې کړې نومعلومه شوه چه دا بی معنی یاخلاف فصاحت او بلاغت ندی.

باقی داخبره چه هرکله ددې معنی مونږته معلومه نده نوڅه فائده ده دنزول ددې ؟ نوجواب دادې چه په نزول ددې کښې بهی شماره فوائد دی منجمله دهغې نه یوه داده چه لکه څرنګه چه اعمال شرعیه دوه قسمه دی یوهغه دی چه دهغې حکمت اومنفعت زمونږ په فهم کښې راځی لکه «صلوة» چه حکمت ئی معلوم اوظاهر دې چه تعظیم دخالق ددې یا «صوم» چه حکمت ئی معلوم دې چه هغه شهوات نفسانیه کمزوری کول دی یا «زکوة» چه حکمت ئی معلوم دې چه هغه همدردی ده دفقراً او مساکینوسره.

اوبل قسم اعمال شرعیه هغه دی چه دهغې حکمت زمونږ په فهم کښې نه راځی لکه په حج کښې رمی دجمراتواوسعی دصفا او مروه وغیره ددې حکمتونه اگرکه زمونږ په فهم کښې نه راځی لیکن کمال اطاعت او انقیاد خو دپته ویلې شی چه د احکم الحاکمین ډر حکم تعمیل اوکړې شی خواه که دهغه ددغه حکم، حکمت په فهم عقل کښې رازی یانه راځی بلکه داطاعت کولو لپاره علت دریافت کول بهی ادبی ده نولکه څرنګه چه اعمال شرعیه دوه قسمه دی نودغه شان «اقوال» هم دوه قسمه دی یوهغه دی چه دهغې مفهوم زمونږ په فهم کښې راتلې شی او دهغې په معانیو کښې غور او فکر کول او دهغې مطابق عمل کولو حکم شویږې او بل هغه اقوال دی چه دهغې مفهوم زمونږ عقل اوفهم ته نشی راتلې خو بیاهم دهغې د ویلو او منلو او اعتقاد ساتلومونږته حکم شویږې، باقی داچه بعض مفسرینو چه ددې حروفو معانی بیان کړیدی لکه دبعضوقول دې چه ددې معنی ده : «اناالله اعلم» او بعضو ویلی دی «الف» دالله نه دې او «لام» د جبرئیل نه دې او «میم» دمحمدنه دې.

یاشاه ولی الله صاحب فرمایلی دی چه پدې حروفو کښې په قانون دعلم الحروف سره اشاره ده مضامینو دکل سورت ته، نوداتول صرف تمثیل اورموز بیانول دی، نه معنی حقیقی.

﴿ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ په دې آيت كښې د تركيب نحوى ډير صورتونه دي (۱)

«ذالك الكتاب» مبتدا او «لا ريب فيه» جمله ورله خبر

(۲) «ذالك» مبتدا او «الكتاب» ورله خبر اول، او «لا ريب فيه» خبر بعد خبر شو، او پدې صورت كښې په «الكتاب» كښې به لام، يا لام الحقيقت يا لام العهد شى مطلب به نى داشى چه كامل او په صحيح معنى كښې كتاب هم دا كتاب دې شعر:

قرآن بغوان بصورت ومعنى كه مثل او نديده هيچ ديده ونشينده هيچ گوش

يا دا هغه كتاب دې چه موعود دې په كتب سابقه كښې او پدې دواړو صورتونو كښې ﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ يا خبر بعد خبر دې د «ذالك الكتاب» لپاره يا عليحده جمله ده په حزن د مبتدا سره «اي هوهدي» او د «لا ريب فيه» معنى داده چه نشته هيڅ شك په كيدلو ددې كتاب كښې د الله د طرفه.

(۳) «ذالك الكتاب» مبتدا او «هدى للمتقين» نى خبر دې او «لا ريب فيه» جمله معترضه ده لپاره د تاكيد «اي لا ريب في كونه هدى للمتقين - الايه» او په اول دواړه تقريرونو سره معنى د «لا ريب فيه» داده چه «لا ريب في كونه من عند الله»، يا «لا ريب في انه كامل» ځكه ريب او شك تعلق لرى د نسبت سره اوضمير د فيه راجع دې كتاب ته او هغه مفرد دې.

او دا تركيب راجع دې په نزد د شيخ الشيوخ حضرت مولانا حسين على - و كان الاستاذ يقول عند هذه الاية : شعر :

در صرف صرف كودى عمر عزيزى را در نهوى، معوگشتى نشاختى خدا را

اود «ريب» معنى ده شك، او بعضي حضرات فرمائى چه ريب خاص دې د شك نه ځكه ريب هغه شك ته وائى چه سره د تهمت نه وي، اود ريب يوه معنى حادثه ده لكه «ريب المتون» اود لته كښې مراد د شك معنى ده.

سوال راځي چه په قرآن كښې شك كوونكى خود ډير دى نو څرنگه نفى دريب صحيح كيږي (۱) جواب په دې آيت كښې نفى دريب ده نفى د مرتابين نده معنى داده چه دا قرآن فى نفس الامر محل دريب ندې او دا معنى نده چه شك كوونكى په قرآن كښې نشته، او دا خويقيني خبره ده چه قرآن محل دريب ندې، او كه څوك پكښې شك كوى نو دغه دهغه خپله كج فهمى او

کم فهمی ده.

(۲) صاحب تلخیص اوسکاکی وائی چه دا دقبیلی دفرض کولودموجودنه په منزله دمعدوم دې ځکه چه مزیل دښک موجود دې.

(۳) امام رازی اوبعضې نورو ویلی دی چه نفی په معنی دنهی سره ده یعنی «لاترتابوفیه» یعنې ریب مکوی پدیکښې.

«هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» دا خبر بعد خبر دې د «ذالك الكتب» لپاره یا حال دې نومصوب دې یا خبردمبتداً مقدرې لپاره دې چه «هو» دې او راجع دې کتاب ته اوحمل د «هدى» په کتاب باندې یا مبالغه دې یا مصدر په معنی د اسم فاعل دې او یا په واسطه د «ذو» سره دې،

«متقين» دتقوى نه مأخوذ دې او تقوى په لغت کښې دپته ویلی کیږي چه په پوره احتیاط سره څوک ځان بچ کوی او په اصطلاح دشرع کښې دپته وائی چه ځان ساتل دمنهياتو او راتله کول په ماموراتو.

او دتقوى مراتب ډیردی (۱) ځان ساتل دشرک نه لکه «وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى» (۲) ځان ساتل دمعصیت نه لکه «وَلَوْنِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَمْنُواوَاتَّقُوا» (۳) ځان ساتل د متشابهاتونه لکه حدیث کښې دی «لَايَلِغُ الْعِدْحَةُ حَقَّ يَقْوَى حَقَّ يَدْعُ مَا حَاكَ فِي الصُّدْرِ» (بخاری) (۴) زړه پاکول دښغل دغیرالله نه.

علامات تقوى : (۱) صبر په تکلیف کښې، (۲) رضا په قضا، (۳) شکر دنعمت، (۴) عمل په قرآن شریف باندې. «عبدالله بن زبیر»

سوال راځی چه قرآن خو د تمامو انسانانو اوجناتو هدایت لپاره نازل دې کماقال تعالی فی موضع اخر «هدى للناس» یعنې دا قرآن هدایت دې لپاره د ټولوخلقخواه که متقی وی اوکه غیرمتقی وی. نودلته تخصیص دمتقین ولی اوشو؟
جواب دادې چه بیشکه چه قرآن د تمامو مخلوقاتو د هدایت لپاره دې لیکن نفع او فائده ترینه صرف متقیان اخلی.

اوجونکه پدې آیاتونوکښې د درې قسمه خلقو بیان مقصودو مؤمنین، کافرین، منافقین، نو پدې آیت کښې اشاره ده دې خبرې ته چه کافرین، منافقین چه دقرآن نه هدایت اونفع نشی حاصلولې نو دا ځکه چه پدوئ کښې تقوى اوخوف الهی نشته دې اومؤمنان چه ترینه نفع اوهدایت حاصلوی نودا لدې وجه نه چه ددوئ په زړه کښې خوف الهی دې
بیاسوال راځی چه متقی ته خوهدایت حاصل شوې دې نومتقی ته هدایت ورکول تحصیل

د حاصل دي او دا خو باطل دي؟.

(۱) جواب دادې چې مراد دمتقی نه متقی بالفعل ندې مراد بلکه مراد تربیته انابت والا او خوف خدا والا دي یعنی دا قرآن دهغه چا لپاره هدایت دي چې په زړه کښې ئې انابت او خوف الهی وی اوضد او تعصب نه کوی نو په (المتقین) سره یوه معنی مراد ده یعنی بالقوه متقی او بعد کښې چې صفات دي «الذین یؤمنون الایه» هلته بالفعل متقی مراد دي په طریقه دصنعة الاستخدام سره.

(۲) یا اطلاق دمتقین باعتبار ماسیکون سره دي.

(۳) عبيدالله سندھی رحمته الله فرمائی چې مطلب دآیت دادې چې دا قرآن دالله تعالی کتاب دي ځکه چې دده دهدایت نه داسی جماعت تیارشويدي چې متقیان دي ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُعْمِلُونَ السُّلُوكَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ او دا مراد نه دي چې په دوران دتقوی کښې ورته هدایت کوی چې تحصیل دحاصل راشی لکه ویلې شی «فلان جوان شیر دادة فلان زن است» یعنی ددغه زنانه په پیوکښې څه تاثیرؤ ، دانه چې په دوران جوانی کښې یې ورله پئ ورکړیدی.

(۴) حضرت تهانوی رحمته الله فرمائی چې مراتب دتقوی لاتقف عندحد دي ، نوپه دوران دتقوی کښې هم ورته قرآن هدایت کوی او د هرې مرتبې دتقوی نه ئې فوقانی مرتبې ته رسوی

(۵) د «هدی للمتقین» نه تثبت اوپوخ والې مراد دي یعنې دقرآن په وجه پوخ والې به هدایت کښې راځی.

روی ابن ابی حاتم عن معاذ بن جبل رضی الله عنه يقول يحبس الناس يوم القيامة في بقع واحد فينادى مناد اين المتقون فيقومون في كنف الرحمن لايجذب الله منهم ولايستر - قلت من المتقون قال قوم اتقواالشرك وعبادة الاوثان واخلصواالله العبادة فيمرون الى الجنة . وروی ابن ماجه عن ابی امامة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله مااستغادالمرا بعدتقوى الله خيراً من زوجة صالحة ان نظرالیهاسرته وان امرهاطاعته وان اقسماً علیهابرته وان غاب عنها نصحتی فی نفسهاوماله.

﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ (هيب) مصدر بمعنی الفاعل دي اوبمعنی المفعول ندې ځکه دا فعل

لازم دي او با په بالغيب کښې يا صله ده لپاره د (يؤمنون) نو غيب «مؤمن به» شو

او غیب په دوه قسمه دې یو غیب حقیقی دې، دا هغه دې چه دهغه علم په اسبابو سره نه وی، نه حواس، نه عقل، نه وحی، او دا قسم غیب خاص دې په الله ﷻ پورې او مراد دې په دې قول دالله ﷻ کښې: «قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ». اوبل غیب اضافی دې او دا هغه دې چه نه معلومیری په حواسو او بداهة د عقل سره بلکه طریقه د معلومیة دهغې صرف وحی وی اودلته دغه معنی مراده ځکه چه مفسرینو دا معنی لیکلی ده: «(مالایقع تحت الشعور ولا تقضیه بداهة العقل)» (روح) نودلته دغیب نه هغه امور مراد دی چه ذکرشودى په حدیث جبرئیل کښې: «ان تؤمن بالله و ملائکته الحدیث» لیکن دلته مقصود تسمیه د الله ﷻ په غیب سره نده بلکه ضمناً اطلاق دغیب دې په الله ﷻ باندې نو دا سوال وارد نشو چه لازمیری ددینه اطلاق دغیب په الله ﷻ باندې.

او غیب او غائب یوه معنی ده، نو اطلاق دغائب و شوو په الله ﷻ باندې اوبعضې علماؤ ویلی دی چه فرق دې په مابین دغیب او دغائب کښې نوالله ﷻ غیب دې او غائب ندې ځکه چه غیب هغه دې چه (مالاتراه) یعنې چه ته ئی نه وینې او غائب هغه دې چه (مالایراک) یعنې چه تانه وینی.

او ایمان دصحابو وﷺ په نبی کریم ﷺ باندې درحقیقت ایمان وو په رسالت باندې اورسالت هم غیب دې دلائل پرې قائم شویدى، یا دا دباب دتغلیب نه دې

• **بیازده گره داخبره:** چه ایمان په مغیباتو باندې دهغه کیفیاتو او تفصیلاتو مطابق راوړل فرض دی چه کوم تفصیلات، کیفیات مخبر صادق ﷺ بیان کړیدی او د خپل ظن تخمین مطابق امور غیب مثل ایمان بالغیب ندې او د عالم غیب امور یوقسم هغه دی چه په دلائل قطعیسره ثابت دی لکه حشر، نشر بالاجساد، عذاب قبر وغیره ددې نه انکار کفر دې، اوبل قسم هغه دی چه په دلائل ظنیوسره ثابت دی لکه ایصال ثواب یا صلوة اوسلام د امتیانو حضور ﷺ ته پیش کیدل، ددې نه انکار بدعت اعتقادی دې، اوبل قسم هغه دې چه په هغې کښې په ظاهر تعارض د دلائلو وی او اجتهاد لره په کښې دخل وی ددغه شان امورو مثل یا رد کول مغل ایمان ته ندی، البته پدې کښې ترجیح دیو جانب ته دصحیح دلیل ضرورت دې (۲) یا بالغیب په موضع دحال کښې دې او یا لپاره دمصاحبت ده، تقدیری عبارت دارنگه دې

«یؤمنون حال الغیبة منکم کما یؤمنون حال الحضور لا کالمؤمنین»، یا تقدیری عبارت دارنگه دې «یؤمنون حال کوفهم غائبین عن المؤمن به» نومؤمن به محذوف دې، او ددې تائید دیو حدیث

نه کیری (رواه البیهقی وابن مردویه) قال رسول الله ﷺ : ای الخلق اعجب الیکم ایمانا : قالوا الملائكة قال وما هم لایؤمنون وهم عندهم قال فالنبیون قال وما هم لایؤمنون والوحی یزل علیهم قالوا نحن قال وما لکم لایؤمنون وانابین اظهرکم قال فقال رسول الله ﷺ الا ان اعجب الخلق الی ایمان القوم ینکونون من بعدکم یجدون صحفایها کتاب یؤمنون بما فیها (۳) یا بالغیب نه مراد بالقلب دې او بآ لپاره د آلی ده «ای یؤمنون بقلوبهم لا کمن یقولون بافواههم مالس فی قلوبهم» .

﴿وَيُؤْمِنُونَ بِالْصَّلَاةِ﴾ دادمتقین دویم صفت دې د ایمانیاتو نه بعد د عبادات بیان او دا د عبادت بدنیه بیان دې او په عبادات بدنیه کښې زیات اهم مونځ دې نوځکه تخصیص بالذکر وشو او مونځ زیات اهم ځکه دې چه صلوۀ دایمان نه بعد اول فرض شویدې او په قیامت کښې به ئی اول حساب کیری لکه په حدیث شریف کښې چه وارد دی : «ان اول ما یحاسب به العبد من عمله صلوته فان صلحت صلحت سائر عمله وان فسدت ، فسدت سائر عمله — الحدیث» . نومعلومه شوه چه د مونځ په برابرولو سره د زندگی تمام شعبی خواه که تجارت دې او که نورې شعبی دی برابریری نوددې وجه نه مونځ دایمان نه بعد متصل ذکر شو .

او (یقیمون) دا قامه نه مشتق دې او اقامه په عرف کښې حق پوره کولو ته وائی لکه پدې قول دالله ﷻ کښې : ﴿حَتَّىٰ تَقِيمُوا السُّبُوتَ وَالْأَمْعَالَ﴾ ای توفوا حقوقهما بالعلم والعمل نو د (یقیمون) . معنی داده چه مونځ ادا کوئ دتولو حقوق سره .

او حقوق د (صلوة) ، (۱) یو ظاهری دی لکه طهارة دمکان ، اوبدن ، او د ثیاب وغیره یا لکه په حدیث کښې دی . «سَوُّوا صفوفکم فان تسوية الصفوف من اقامة الصلوة» . یعنی د مونځ په حقوق کښې داهم ده چه تسویه د صفوف ووشی . (۲) او بل باطنی حقوق دی هغه دادی چه مقصود ئی د صلوۀ نه رضا الهی وی او د استحضار او خشوع او خضوع سره وی .

﴿وَمِمَّا رَزَقْنَهُمْ يُنفِقُونَ﴾ دادمتقین دریم صفت دې او د عبادت مالیه بیان دې «مما» په اصل کښې «من ما» دې «من» د تبعیض لپاره راځی نو پدیکښې اشاره ده چه په انفاق کښې هم اسراف ندې پکار او اسراف دادې چه مال په معصیت کښې خرچ شی یا په خلاف سنت طریقی سره صدقه کړې شی او رزق «ما ینتفع به الحيوان» ته ویلې شی او مراد د «رزقناهم» نه

«اعطيانهم» دې ځکه چې دعلم کلام مسئله ده چې څوک د بل چا رزق نشي خوړلې. او مراد له دينه په نزد دبعضو علماؤ زکوة دې ځکه چې په نورو آياتونو کښې دصلوة نه بعدد زکوة ذکر دې او په نزد دنورو علماؤ تربينه مراد عام دې که نفلي صدقات وي او که فرضي وي او په نزد دمحققينو مفسرينو دينه مراد تمام نعمتونه ظاهري، باطني، مادي، بدني، مالي وغيره او غير مادي لکه علمي صلاحيتونه عقل، هنر، فراست، سوچ، فکر، عمر، وغيره داټول مراد دي.

فانده: په دنيا کښې درې نظامه دي (۱) اشتراکيت: هغوي دا وايي چې مال دچا نه دې، ددې رد وشو په (رزقناهم) کښې (۲) دويم سرمايه دارانه نظام دې: چې مال دمالک دې دبل چا په کښې حق نشته، ددوي ردوشو په ذکر (يففقون) سره، يعنی په مال کښې دمالک نه علاوه حقوق واجبه او غير واجبه شته دي. (۳) دريم شرعي نظام دې چې مال دمالک دې چې په شرعي سبب سره مالک شوې وي خو بيا هم په دې کښې حقوق واجبه اونفليه شته دي.

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ دا دمتقين څلورم صفت دې په دې آيت کښې د دوو امورو ذکر دې: (۱) يوهغه وحی چې حضور ﷺ ته نازل شويده خواه که په صورت دقرآن کښې ده او که په صورت دحديث کښې ده اوپدې باندې د ايمان مطلب دادې چې دحقوقالي تصديق وکړې شي اوپدې باندې عمل وکړي شي. (۲) اودويم هغه وحی او کتابونه چې پخوانو انبياؤ ته نازل شوي وو او په هغې باندې دايمان مطلب دادې چې په هغې دحق والی اعتقاد وکړي شي يعنی دا عقیده ولري چې دغه کتابونه او صحيفي من عندالله وو، البته عمل به دقرآن اوحديث دهداياتو مطابق کولي شي!

او دا دوه امره درحقيقت د﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ يوه حصه ده ځکه ﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ عام دې شامل دې دپته چې ﴿يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ نوداتخصيص بعدالتعميم دې لپاره دظاهر دفضيلت دهغه يهودو اونصاري چې ايمان ئې په حضور ﷺ راوړې دې لکه بيان ئې په حديث کښې هم راغلې دې چې دغه قسم اهل کتابو ته اجر مرتبين ورکيدې شي.

﴿وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ دا پنځم صفت دې دمتقيانو او «الآخرة» صفت دموصوف مقدر لپاره دې چې دار دي «ای بالدارالآخرة» اولفظ د دار مؤنث سماعی دې لکه «وان الدارالآخرة» نو مطابقت په مابين دموصوف اوصفت کښې راغې او دفع شوه مغالطه دقادايانی ملعون چې

واثنی چه موصوف د «الاخرة» لپاره «النبوة» دې ای «بالنبوة الاخرة» او مراد کوی لدینه خپل نبوة او خپلی رسالې کتابونه او وائی چه موصوف والاخرة لپاره دارنه دې ځکه چه هغه مذكر دې نومطابقت نه راځی په مابین دموصوف اوصفت کښې .

﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ﴾ دا بیان دانعام دې لپاره ددې فرقې «ای هم المنعمون بنعمة الهداية في الدنيا والفلاح في الاخرة» او تعبیر په اسم اشاره (اولئك) سره وشو ځکه مقصود په اسم اشاره کښې مشارالیه وی په شرط دصفاتوسره نویدی کښې اشاره شوه دیته چه دغه صفتونه علت دی لپاره دحکم په «علی هدی» او «مفلحون» سره ، او په لفظ د علی کښې معنی د علو هم ده او دتمکن هم ده یعنی دوئ عالی اومتکن (كلک) دی په هدایت باندي اوددې په مقابله کښې ضلالت چه ذکرشی نوهلته «فی» ذکر کړی لکه (لعلی هدی اولی ضلل مین) . «سباء» لفظ دفی دلالت کوی په انخفاض ، انغماس (شکته والی ، تنوتل) باندي او «هدی» نکره ذکرشوه لپاره داشاره دعظمت دشان ته اویه (من رهم) کښې اشاره ده دیته چه توفیق دهدایت دالله دطرفه ملایری اودارنگه اشاره شوه دیته چه هدایت هغه دې چه دطرف درب نه منزل وی چه وحی ده یعنی قرآن اوحديث ، اوکه څوک دوحی خلاف روان وی او دعوی دهدایت کوی نو دا غلطه دعوی ده .

﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ د فلاح تعلق دآخرت سره دې او د دنیا سره هم دې اوفلاح

ویلی کړی مطلوب حاصلیدل اومهربوب یعنی دمصیبت نه بچ کیدلوته (فازوا بماطلبوا ونجوا) ماهرېوا ، (اولئك) مبتدأ ده او (هم) ضمیر فصل دې د تاکیداو حصرفائده کولولپاره او (المفلحون) نئی خبردې معرف باللام دې نوحصرفائده کوی ، نومعلومه شوه چه فلاح په غیر دصفات مذکورو نه ، نه حاصلیری ، اومعتزله او خوارج پدې آیت سره استدلال کوی چه مرتکب دکبیره خواه که تارك صلوة یا انفاق وی یامرتکب دنورو منهیاتو وی دامخلد فی النار دې یعنی همیشه به په جهنم کښې وی ، جواب داستدلال ددوئ نه دادې چه دلته مقصود حصر دفلاح کامل دې او هغه دخول اولی دې جنت ته ، نوکه یوسرې ایمان والاوی اوبعض اعمال ترک کړی نو دهغه سره ددخول اولی جنت ته وعده نشته الا ان یثا الله . اودامطلب ندی چه نفس فلاح او دخول نئی جنت ته نشته .

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» دا بیان ددویمې فرقې دې یعنی هغه چه ظاهراً باطناً انکار کوونکی

دی : (یاایها الناس اعبدوا— الخ) نه

کفر شرعی بضم الکاف دې او دا ماخوږ دې دکفر بفتح الکاف نه او په لغت کښې کفر په معنی دسترسره دې. مدارک ترجمه دکفروا داسې کوی چه «ستروالحق عناداً» او زمیندار چه دانه پتوی په زمکه کښې هغه ته هم کافراو کفارو ویلې شی «کمثل غيث اعجب الکفاریاته» او کفارې ته هم کفاره څکه ویلې شی چه پدې سره ستر دمعصیت راځی او کفر پتولو دنعمت نه هم ویلې شی چه هغه ناشکری ده : «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا» او کفر مطلق انکارته ویلې شی خواه که انکار دحق نه وی یاد باطل نه لکه (ومن یکفر بالطاغوت) او په شرع کښې انکارته ویلې شی دضروبیاتو د دین نه. او کله دکفراطلاق په ترک دعمل هم

کیرې اودیته امام بخاری کفر دون کفر ویلې دې
اویا کفر په څلور قسمه دې : (۱) کفرانکاری. چه ظاهراً باطناً یعنی لساناً قلباً دواړوسره

انکاروی یعنی نه اقرار لسانی وی اونه تصدیق اومعرفت قلبی وی.

(۲) کفر جودی. چه ظاهراً یعنی لساناً انکارکوی اوباطناً یې منی یعنی تصدیق

اومعرفت قلبی یې اختیاره ورته حاصل وی چه هغې ته استیقان ویلې شی. لکه (وجحدوا بها

واستیقنتها انفسهم).

(۳) کفر عنادی. چه ظاهراً باطناً یې منی خو غاړه نه گدی یعنی انقیاد اوتسلیم نه کوی

اود (ویسلموا تسلیماً) نه مخالف وی لکه کفر د ابوطالب شوچه ویلی وو.

و لقد علمت بان دین محمد من خیر ادیان البریه دینا

فلولا الملامه او حذار مسبیه لو جدتني سمحاً بذاك مینا

انا علی دین الاشیاخ عبدالمطلب وعبدمناف قبلت النار علی العار فمات کافراً.

(۴) کفر نفاقی چه صرف اقرار لسانی وی اوتصدیق قلبی نوی. اودلته هغه کفار مراد دی

چه قابل داصلاح نه وی.

«سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» دا جمله خبر دې لپاره د «ان الذين

كفروا» او همزه په «أأ نذرتهم» کښې داستفهام لپاره نده بلکه لپاره دتسویه ده ډارنگه «ام»

لپاره دسویه دې ځکه دا قانون دې چه کومه همزه بعد د «سوا» نه راشی یابعد د «ما ادری» نه یابعد د «ما ابلی» نه یا بعد «لیت شعری» نه راشی نو هغه لپاره دتسویه وی او دا فعل په نویل د «انذارک» «وعدم انذارک» سره مبتدا ده او سوا په معنی د «مستور علیهم» سره نئی خبردی

۱. او دا جمله خبردې لپاره ده «ان» ۲. یاخبر د «ان» لپاره جمله د «لایؤمنون» ده او «سوا علیهم انذرهم ام لم تنذرهم» په درمیان کښې جمله معترضه ده. ۳. یا «سواء» خبر دمبتدا مقدردي «ای الامر ان سوا علیهم» او «انذرهم ام لم تنذرهم» بیان دې لپاره د «الامر ان» او جمله د «لایؤمنون» په توجیه اول او ثالث کښې بیان دې لپاره دسوا یعنی ددوئ په حق کښې انذار ستا او عدم انذار ستا یوشان دی، نو مطلب نئی دادې چه په دوئ انذار ستا او تبلیغ ستا اثر نه کوی اودوئ ایمان نه راوړی، او که څوک داسوال وکړی چه ډیرو کفار وایمان راوړې وو په وجه دانذار او تبلیغ سره بلکه دا سلسله دقیامت پورې جاری ده نویاڅه مطلب شود (لایؤمنون) جواب دادې چه اسم موصول «ان الذين كفروا» پشان دلام التعریف دی چه کله دعهد لپاره هم راځی، نو دلته موصول دعهد لپاره دې معهود مخصوص کافران دی. لکه ابولهب. ابوجهل وغیره، یا معهود هغه کافران دی چه دضد او عناد لوجه نه ایمان نه راوړی، لکه دلالت کوی پدې باندی جمله د (سوا علیهم) او دا قسم کافران کامل دی په کفر کښې او ددې آیت مطلب داهم ندې چه دغه قسم کافرانو ته دانذار او دتبلیغ ضرورت نسته ځکه چه انذار او تبلیغ دنبی کریم ﷺ فرض منصبی کاروو بلکه مطلب دادې چه ته ددوئ د ایمان راوړلو فکر مکوه اوددوئ دایمان نه راوړلو په وجه مغموم کیره مه، او که څوک سوال کوی چه هرکله دغه کافران ایمان نه راوړی نودوئ ته انذار او تبلیغ عبث شو نو بیا ولی نی کریم ﷺ او دده متبیین ما مور شو په تبلیغ باندې هغوی ته. جواب دادې چه انذار او تبلیغ به هله عبث وې چه یکښې هیڅ چاته فائده نه وې، نه مبلغ ته او نه مبلغ ته اودلته خومبلغ نه فائده شته دې. اگر که مبلغ ته نشته شعر

احمد نو عانقی بمشیت ترا چه کار دیوانه باشی سلسله شدد نه شد نه شد

اوددې وجه نه یې (سواء علیهم) ویلی دی (سواء علیک) ندی ویلی، او که څوک سوال وکړی چه هرکله الله ﷻ خبر ورکړو چه دوئ ایمان نه راوړی نو خلاف د خبر د الله تعالی ﷻ خو محال وی نودوئ ایمان راوړل محال شو اوپه محال سره څوک مکلف نوی نوپکار ده چه

دوئی مکلف نشی په ایمان سره اومعذورشی په کفر کښې، جواب دادې چه دالله ﷻ په خبر ورکولوسره ددوئی ایمان راوړل ندی محال شوی، لکه یو طبیب چه دیومریض دتشخیص نه بعد خبرورکړی چه دا مریض لاعلاج دې، نولکه څرنگه چه دا مریض دطیب خبرورکولودوجه نه لاعلاج شوې نه دې، بلکه لاعلاج دبل څه دوجه نه دې اوطیب خوصرف دهغه د لاعلاج والی خبرورکړې دې، دغه شان الله ﷻ له دوئی نه صرف خبرورکړې دې چه دوئی ایمان نه راوړی، اوايمان نه راوړل ددوئی دخپل اختیاری شرارت، عناد، مخالفت حق، لوجه نه دې.

﴿حَتَّمُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

دا جمله تعلیل دې لپاره دماقبل یعنی ایمان ځکه نه راوړی چه الله ﷻ په دوئی باندې دغضب مهزلگولې دې، دلته کښې یو څواوردی: (۱) دمهرنه څه شی مراد دې؟. ختم په لغت کښې آخرته رسولوته ویلې شی، لکه یو خط لیکل چه آخرته ورسی، بیاپه عرف کښې دهغې سره لازم مهزلگول دی لپاره ددې چه نور اشیا په هغې کښې داخل نه شی او ددینه خارج کول هم منع شی، دلته مراد په طور دتشبیه دمعقول دمحمسوس سره پیداکیدل دهغه کیفیت دې په قلوبو او حواسو کښې چه هغه مانع وی لپاره دنفوذ دحق. (استعیر لاحداث هیئة فی القلب والسمع مانعة من نفوذ الحق الخ)، (روح)

حاصل دادې چه دلته د ختم نه مراد سلب استعداد دې یعنی په قلوبو کښې چه دحق دقبلولو کوم صلاحیت او استعدادوؤ او په غوږونو کښې چه دحق آوریډلو (په سماع قبول سره)، کوم صلاحیت وؤ اوپه سترگو کښې چه دحق دلیدلوپه نظر عبرت سره، کوم صلاحیت وؤ دغه صلاحیتونه دکفارو دقلوبونه اوغوږونونه اوسترگو نه ختم شویډی.

(۲) داختم اومهړگله لگی؟ داهله کیږی چه په گناهونو کښې ډیر مشغول شی اودالله ﷻ دنافرمانی هیڅ خوف، هیڅ غم او فکر ورسره نوی، یا دحق خبرې معلومیدلو باوجود ضد اوتعصب کوی دحق سره، دضداوعنادنه بعد ختم رازی. (۳) دلته څلور قسمه تعبیرات کیږی

۱- یوتعبیر دادې چه دا حالت اوكيفيت یعنی سلب استعداد سبب وغیره ته منسوب نشی.

لکه (ولهم قلوب لا یفقهون بها ولهم اعین لا یبصرون بها ولهم آذان لا یسمعون بها اولئك کالانعام بل هم اضل) (اعراف ع ۲۲).

۲. دویم تعبیر دادې چه ددوئ دا حالت ددوئ اعمالوته منسوب شی لکه (کلا بل ران عنی قلوبهم ما کانوا یکسبون).

۳. دریم تعبیر دادې چه دا حالت خود مشرکانوته منسوب شی لکه (وقالوا قلوبنا فی اکتة ما تدعونا الیه ولی آذاننا وقر ومن بیننا و بینک حجاب فاعمل اننا عاملون)

۴. څلورم تعبیر دادې چه ددې حالت نسبت وشی الله تعالی ته لکه (ختم الله . طبع الله) په اول تعبیر کښې بیان د معنی دمهر او ختم دې یعنی ختم او مهر دقلب دادې چه «لا یفقهون ما» او دسترگو مهردادې چه «لا یصرون ما» یعنی په نظر د عبرت نه کتل اود غوړونو مهردادې چه «لا یسمعون ما» حق په سماع قبول سره نه اوریدل . او په دویم تعبیر کښې بیان د سبب د ختم او د مهر دې . او په دریم تعبیر کښې بیان د کسب دې او په څلورم تعبیر کښې بیان د خلق او ایجاد دې.

نو یو حقیقه دمهر او ختم دې او بل نسبت ددې، نونسبت یو کسباً دې او بل خلقاً دې . بل تنسیباً دې . نو چونکه خالق دهرشی صرف الله تعالی دې نو نسبت الله ﷻ ته خلقاً دې او کاسب چونکه بنده دې نونسبت بنده ته کسباً دې اوسبب ورله اعمال قبیحه او عناد دې دحق سره نونسبت شی اعمالوته تنسیباً شو

۴. **سوال گړی** چه هرکله الله ﷻ ددوئ نه استعداد سلب کړو نو دوئ خو معذور شو او په کفر باندې مجبور شو . نویا ورته ولی عذاب ورکوی . جواب دادې چه په دوئ باندې مهر لگیدل او استعداد سلب کیدل بناء دی په قانون تکوینی درب العلمین باندې چه ترتب دې په اسبابو او عللو باندې یعنی د مهر لگیدلو او د استعداد سلب کیدلو سبب او علت دکفارو . بد عملونه . اود دوئ ضد او عناد دحق سره ، ځکه چه الله ﷻ دحق معلومولو او قبلولو لپاره انسان ته عقل او آلات ورکړل . (والله اخرجکم من بطون امهاتکم لاتعلمون شیئاً وجعل لکم السمع والابصار والافئدة لعلکم تشکرون) . «نحل ع ۱۱»

بیانی پدې اکتفا ونکړه بلکه دحق اوباطل معلومولو لپاره شی دلائل انفسیه او آفایه هم نصب کړل (ستریمه آیاتاً فی الافاق ولی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق) اوبیانی پدې هم اکتفا ونکړه بلکه انبیای شی را ولیږل (رسلاً مبشرین ومنذرین لئلا یکون للناس علی الله حجة

بعدالرسول) او انبياؤو په ډير وضاحت او همدردۍ سره دحق او باطل اظهار وكړو، دحق او باطل واضح كيدلو باوجود چه هر كله كفارو خپل ضد او عناد ترك نه كړو او د عقل او شعور نه ئى كار وانه خستلو، او غوږونه سترگى ئى په صحيح نهج استعمال نه كړي، او بار بار ئى دا غلط حركت كاوه. او د دينه نه منع كيدل نوالله ﷺ دخپل رحمت نه محروم كړل او استعداد ئى ورله سلب كړو، نو په دوى باندې مهر لگيدل او استعداد سلب كيدل، د دوى ضد او عناد او غلط حركاتو نتيجه ده، داسې نه چه دمهر دوجه نه دوى په كفر مجبور كړي شو، بلكه كه چرې دوى خپل ضد او عناد ترك كړى او انابت الى الله وكړى، نوالله ﷺ به ورته خپل نعمت بيا واپس كړى نو دا جبر نه دې، بلكه مهر جباريت دې لكه ويلي دى عارف رومى ﷺ شعر:

این نه جبر و معنی جباری است معنی جباریت را زاری است

ددې مثال حضرت تهانوى ﷺ داسې بيانوى چه يو بادشاه يوفقيرت ته تنخواه مقرر كړې خو دغه فقير نا اهل، ناشكر، چه كله تنخواه وصول كوى نو فوراً ئى درياب ته ياكوهى ته غورزوى بادشاه دغه فقير ددې نامعقول حركت نه بار بار منع كړى، خودې منع نشى نو بالاخر بادشاه پدغه ناشكره فقير باندې تنخواه بند كړې. اوفقير پدې باندې څه افسوس او غم هم ونكړى او بادشاه ته خپل معذرت هم پيش نه كړى. نوظاهره ده چه دلته تنخواه بند كيدل صرف د فقير جرم دې، ورنه كچرې دې دخپل غلط حركاتو نه واپس شى او بادشاه ته خپل معذرت پيش كړى نو بادشاه به ورته بيا تنخواه جارى كړى.

اولدته لكه څرنگه چه داسې مختلف تعبيرونه كيديشى چه كله ويلي شى دناشكره فقير تنخواه بنده شوه او كله ويلي شى چه بادشاه دناشكره فقير تنخواه بند كړه او كله ويلي شى چه ده دغلطو حركاتو دده تنخواه بند كړه، نودغه شان دلته هم كله ويلي شى (ختم الله . طبع الله) او كله ويلي شى (كلا بل ران . على قلوبهم ماكانوا يڪسبون). كله ويلي شى. (لهم قلوب لايفقهون بها)

(۵) سوال. په دې آيت كريمه كښې چه قلوب او ابصار جمع ده نو سمع ولې مفرد ذكر شو

۱- جواب: دلته تقدير دمضاف دې: «اي مواضع سمعهم» ۲- جواب سمع. مصدر دې او (المصدر لايثنى ولايجمع). ۳- جواب دقلب مدركات (معلومات) مختلف اشيا دى جواهر اعراض او دارنگه دسترگو مبصرات ډير قسمونه او مختلف الوان وغيره دى ليكن دغوږونو مدركات صرف مسموعات دى، نو ددې وجه نه مفرد ذكر شو، په قرآن كښې سمع دهميشه لپاره مفرد

ذکر کبری او (اذان) جمع ذکر کبری .

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ ۱- «ای ثبت لهم عذاب عظیم» ۲- یا «لهم» خبر مقدم دې او «عذاب» نکره مخصوصه مبتدا مؤخره ده . یا «عذاب» فاعل دظرف دې او د عذاب، عقاب او نکال اصل معنی یوه ده، یعنی سزا دجرم لیکن فرق په مابین ددوئ کنبې دادې چه عقاب ورته په دې لحاظ سره ویلې شی چه عقیب دجرم نه وی، اونکال ورته پدې لحاظ سره ویلې شی چه خلق ترینه عبرت واخلی، او عذاب ورته پدې لحاظ سره ویلی شی چه په دې سره منع شی ځکه عذاب د عذب نه ماخوژ دې په معنی دحبس سره، او خوږوالی ته ځکه عذب ویلې شی چه منع کوی تندی لره اوسزا دجرم ته ځکه عذاب ویلې شی چه دې منع کوی هرڅیر او راحت دصاحب عذاب نه.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَاذْكُرِ الْآخِرَةِ﴾ دا دریمه فرقه بیانبری یعنی هغه خلق چه ظاهراً دعوی د توحید منی او باطناً انکارکوی، داقانون دې چه کله داعی دحق دعوت ورکوی نوخلق دوه فرقې شی یوتسلیم کونکی اوبل انکارکونکی، نو څه زمانه بعد چه کله حق ته ترقی حاصله شی نوبیا دریمه فرقه پیداشی چه هغه ظاهراً خوتسلیم کوی او درحقیقت پس پرده مخالف وی او انکارکوی، دا قسم خلق زیات نقصانی وی، نو ددې وجه نه ددې فرقې دلته زیات تفصیل ذکر کیری.

«من» په «من الناس» کنبې یاپه معنی دبعض سره اسم دې نو دا مبتدا ده او «من يقول» نئی خبردې او یا حرف جر دې اوسره دمجرور نه خبرمقدم دې او «من يقول» نئی مبتدا مؤخره ده او با په «وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ» کنبې زانده ده لپاره دتاکید دنفی، یعنی دوی بالکل او هرگز ایمان والا ندی . اوددې آیت نه دامعلومه شوه چه صرف اقرارلسانی په کلمه دتوحیدباندي په غیر دتصدیق قلبی نه ایمان نه دې .

يُحَدِّثُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ
دهوکه کوی دوی الله سره اودمومنانوسره، او دهوکه نه کوی دوی په حقیقت کنبې مگردخپل خان سره
وَمَا يَشْعُرُونَ ۚ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ۖ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ
اودوی نه بوهیږی ددوی په زړونو کنبې لوڼې مرض دې، نونورهم زیات کړو الله ددوی مرض، او ددوی دپاره

عَذَابِ الْيَمِّ ۖ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ۝ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا

عذاب دردناک دې . پدې وجه چې دوى به دروغ ونييل . او کله چې دې منافقانوته اووښلې شى فساد وړانې مکوڼى

فِي الْأَرْضِ ۖ قَالُوا إِنَّمَا كُنْ مُمْسِكُونَ ۝ آلَا إِلَهُهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ

په ملک کېنې نودوى وائى چې مونږ خوصرف اصلاح (جوړځ) کوڼکى يو . خبردار بيشکه دوى هم دوى فساد کوونکى دى

وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ۝ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ

خودوى نه پوهيږي . اوکله چې اووښلې شي دوى ته ايمان راوړې تاسو پشان دهغې چې ايمان راوړې دې کاملو خلقو

قَالُوا أَنْتُمْ أَنْتُمُ الَّذِينَ آمَنَ الْسُّفَهَاءُ ۖ آلَا إِلَهُهُمْ هُمْ

نودوى وائى ، آيا مونږ ايمان راوړو پشان دهغه چې ايمان راوړې دې کم عقلو خلقو . خبردارا دوى خاص هم دوى

الْسُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا

کم عقل دي خو دوى نه پوهيږي . اوکله چې ملاؤشى دوى دمومنانو سره نودوى وائى

أَمَّا ۚ وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ ۖ

چې مونږ ايمان راوړې دې ، اوکله چې يوازې شي دخپلو شيطانانو سره نوهغوئ ته وائى چې بيشکه مونږ ستاسو سره يو

إِنَّمَا كُنْ مُسَاهِرُونَ ۝

اوبيشکه مونږ خو توقي کوونکى يو په مومنانو پورې .

﴿يَخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ يخادعون مأخوذ دې دخداع نه اوخدع اوخداع په اصل لغت کېنې

پتولوته وائى اولدې وجه نه خزاني ته مخدع وائى اوخدعين عريقين خفيفين (پټ دوه رگونه

په خائى دااحتجام کېنې) ته وائى اوپه عرف کېنې اراده دمکروه چاته چه هغه خبرنوى «ارادة

المکروه وهولايعلم» دلته يخادعون باب مفاعله ده اومفاعله دطرفين نه وى ، نومطلب داشو چه

منافقان دهوکه ورکوى الله ﷻ ته اوالله ﷻ دهوکه ورکوى منافقينو ته ، حالانکه ۱- الله

ﷻ علام الغيوب دې هغه ته دهوکه نشى ورکيدې . ۲- اودارنگه الله ﷻ چاته دهوکه نه

ورکوى ځکه دهوکه قبيح فعل دې ، اوبل دا چه دهوکه هغه څوک ورکوى چه څرگند تکليف

رسولونه عاجز وى ، اوالله ﷻ منزّه دې دعبز نه .

جواب داول نه دادې . ۱- چه کفارپه خپل گمان کېنې دهوکه ورکوى الله ﷻ ته ځکه

ددوی گمان داؤو چه الله ﷻ په بعض کارونو علم نه لری، کما قال تعالی (ولکن ظننتم ان الله لایعلم کثیرا مما تعملون) حم سجده آیت ۲۲ .

۲- مضاف مقدر دې «ای بخادعون رسول الله». ۳- منافقین چه اظهار دایمان کوی په لسان سره او په زړه کښې ئی ایمان نشته نو دا فعل خداع ده، اگر که دالله ﷻ سره خداع نشی کیدی خو دا فعل فی نفسه خداع ده، دلته مقصود تعبیر دې دهغوی د فعمل نه ۴- «والذین آمنوا» کښې واو د عطف تفسیر لپاره دې یعنی دوی خداع کوی د مؤمنانو سره او کله کله الله ﷻ فعل د مؤمنانو منسوب کوی خپل ځان ته. لکه په یو حدیث کښې راغلیدی چه مفهوم ئی دارنگه دې، چه د قیامت په ورځ به الله ﷻ یوینده ته وفرمائی چه زه بیمار شوې ؤوم خوتا زما بیمار پرسی نوه کړې. نوینده به ووائی «کیف اعودک وانت رب العلمین»، «قال» نوالله ﷻ به اوفرمائی «اما علمت ان عبدی فلا تمارض»، آیا تاته پته نشته چه څما فلانې بنده بیمار شوې ؤو او تائی بیمار پرسی نوه کړې.

آیاتاته پته نشته کچرې تا دهغه بیمار پرسی کړې وې «وجدتني عنده» نوزه به دې موندلې وې هلته، یعنی څمارضا به دې موندلې وه، دغه شان سوال د اطعام په باره کښې به وکړی، اودغه شان سوال به د طلب دابو په باره کښې وکړی (استسقیته فلم تسقی) الحدیث.

جواب د دویم سوال نه دادي (۱)، چه د منافقانو د طرفه دهوکه ده او دالله ﷻ د طرفه سزا دهوکهې مراد ده، او کله به سزا د فعل باندې اطلاق د فعل کيږی لکه (وجزا سیئة سیئة).

(۲) صورة فعل دالله تعالی منافقینو سره چه اجراء د احکامو مسلمانانو په دوی کوی، اوسره د دینه چه دوی عندالله ویرید ترین دی او په درک اسفل دنار کښې به وی، نو دافعل په شان د فعل دمخادع دې او دا دواړه توجیه دنساء په آیت ۱۴۲ (وهو خادعهم) کښې جاری کيږی

(۳) مفاعله په معنی د اصل فعل ده (ای بخادعون الله) (۴) باب مفاعله د مبالغې لپاره ده لکه عاقبت اللص نه لپاره د مبالغې یعنی دوی ویرې اولوی د هوکې کوی ځکه دهوکه په امورو د ایمان او د دین کښې سخت جرم دې: «تَحَدَّ عَوْتَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» یعنی په ظاهر کښې خو دوی دالله ﷻ او مؤمنانو سره دهوکه کوی خو په حقیقت کښې صرف دخپل ځان سره دهوکه کوی ځکه ویاال ددهوکهې دوی ته واپس کيږی

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ﴾ دا بیان دحال دمنافقین دې (مرض) د زړه یا دبل عضو، دهغه غیرطبیعی حالت نوم دې چه ددغې وجه نه دغه عضو خپل طبیعی افعال ترک کړی او فتور پکښې راشی نوکه مناسب علاج ئی وشی نوصحت راشی اوکه علاج ونشی نویا هلاکت او زوال دحیات ته رسی. نو دقلب طبیعی اوفطری افعال، عقایدحقه، ایمان، اخلاق حسنه لکه تواضع، جود، وغیره دی، اومرض ئی کفر، نفاق، حسد، جهل، جُبْن، بخل، وغیره یعنی ددوئ په زړنو کښې کفر دې اونفاق دې اوحسد دې دمؤمنانوسره نو ددې روحانی مرض علاج هم روحانی دې چه عمل دې په کتاب الله نوکه دا روحانی علاج ئی وُنه شی نودوئ به ورسی هلاکت ابدی ته چه جهنم دې.

﴿فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ (۱) دا بد دعا ده منافقانونه په طریقې د تعلیم سره، دطرف دالله تعالی نه، «زاد» صیغه دماضی ده اومعنی ئی انشاء ده، یعنی الله دې ددوئ دا مرض، چه کفر دې، نورهم زیات کړی په سبب دنزول دقرآن سره لکه (فزادقم رجسالی رجسهم) اوحسد دې په سبب دترقی دمؤمنانوسره. (۲) یا دا اخبار دې دطرف ده الله ﷻ نه چه الله ﷻ به قرآن نورهم نازلوی او مؤمنانو ته به ترقی ورکوی او ددوئ دا کفر اوحسدبه نور زیاتیري. (والله متم نوره ولو کره الکافرون). اوپه اوله توجیه کښې دا جمله معترضه ده مابین دمعطوف اومعطوف علیه کښې اوپه جمله معترضه باندې فَا داخلیري لکه شعر

وَاعْلَمُ فَعَلِمَ الْمَرْءُ بِنَفْسِهِ أَنْ سَوْفَ يَأْتِيهِ كُلُّ مَا قَدَرَا

اوپه دویمه توجیه کښې فَا لپاره دتعقیب ده، ذکرشویده لپاره ددلالت په ترتب دمضمون ماقبل، یعنی زیادت دمرض، دکفراوحسد نتیجه ده ددوی کفر ده، یافا جزائیه ده او دا جزأ دشرط مقدرده تقدیری عبارت داسې دې «لَا يُلَاحِظُونَ إِلَّا أَنَّ سَوْفَ يَأْتِيهِمُ الْقُرْآنُ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا».

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ «الیم» په وزن دفعیل بمعنی الفاعل دې یعنی مؤلم درد رسونکې.

﴿يَمَّا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ «باء» سببییه ده یعنې دعذاب الیم لپاره سبب کذب ددوئ دې په ایمان اونورو معاملاتو کښې. نومعلومه شوه چه کذب کبیړه گناه ده اوپه کوم روایت کښې چه نسبت دکذب ابراهیم ﷺ ته راغلیدی نوهلته مراد توریه ده، او(ها) مصدریه دې او دخول د(کان) په مضارع باندې فائده کوی داستمرار. نومعنی داشوه چه «بسبب کذبهم دانما»

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾ داجمله یاعطف ده په «کانونیکذبون» باندې او د

با سببه ماتحت ده نو دا بیان دبل سبب دې لپاره د عذاب «ای هم عذاب الیم بسبب کذبهم و بسبب انهم اذا قیل لهم» یا داجمله عطف ده په «یقول» باندې او د «من» ماتحت ده «ای من الناس من اذا قیل لهم» اوفساد، شرارت او د حد اعتدال نه وتلوته وائی او اصلاح په حد اعتدال برابرتیا ته وائی، او دا بیان د نورو احوالو د منافقینو دې نو د منافق صفت داوی چه ده ته خپل عیب او شرارت کمال ښکاری او دبل اصلاح او کمال ورته عیب ښکاری.

دلته مواد فساد نه هر قسم شرارت او حد اعتدال نه وتل مراد دی یا مراد ترینه د مؤمنانو خبرې کافرانو ته رسول او د کافرانو خبرې مؤمنانو ته رسول مراد دی - او د «الارض» نه مراد یا جنس ارض دې یعنې دنیا یا مراد ترینه مدینه منوره ده، او ذکرئی ځکه و شو چه فساد پداسې مقدس سرزمین کښې زیات قبیح دې.

﴿لَمَّا تَخَنَّ مَضِيحُونَ﴾ «انما» دحصر لپاره دې یعنی مونږ منحصر یو په اصلاح کښې او په مونږ کښې داصلاح نه سوا هیڅ فسادنشته، دوی دا دعوی په طریقه دحصر سره لدې وجه نه ذکر کوی چه په دوی کښې روحانی مرض دې نو چاته چه روحانی مرض ولگی نوهغه ته شر داسې ښکاری لکه خیر، او خیر ورته په شان د شر ښکاری، یاد دوی مراد دادې چه زمونږ ددواړو فریقین په مینځ کښې صلح پیدا کول غرض دې، دوی دا خپله دعوی مؤکده کړه په درې تاکیداتو سره: (۱) انما (۲) نحن، چه ضمیر فصل دې (۳) جمله اسمیه. نوالله عجله ددوی د دعوی رد مؤکد کوی په پنځه تاکیداتو سره: (۱) الا (۲) انّ (۳) هم، چه ضمیر فصل دې (۴) المفسدون. یعنی خبر معرف باللام دې. (۵) جمله اسمیه

﴿وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ لفظ دلکن راخی لپاره د استدراک، یعنی دفع دتوهم، نو دلته توهم داسې کیدې شو چه دوی خوعاقلان دی، نو ولې افساد کوی نو جواب و شو چه دوی شعور نه لری چه دا افساد دې، بلکه ددوی په گمان کښې دا اصلاح ده

سوال لَأَذَمَ عَلَى مَنْ أَفْسَدُوا لَعَلَّمُوا وَإِنَّمَا الذَّمُّ عَلَى مَنْ أَلْسَدُوا (الجواب) المقصّر العلم مع التمكن منه ممنوع بل لا يزال انه أسوأ حالا من غيره -

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا﴾ حال ددې جملې په شان دجملې سابقې دې او دوی ته چه دعوت دایمان ورکولې شی نو د ایمان خالصه دعوت ورکولې شی، ځکه چه دنفس ایمان دعوی خو

دوئ پہ خپله کړې وه نو ددې وجه نه دا قيد زائد (مدار کلام) ذکر شو ﴿کَمَا ءَامَنَ الْاَناسُ﴾ او مراد د ناس نه صحابه کرام ﷺ دی، مهاجرین او انصار، یا په اهل کتابو کښې مخلصین مؤمنین لکه عبدالله بن سلام وغيره شو، نولام دعهده لپاره دې نو ددینه معلومه شوه چه صحابه معیار حق دی او دصحابو ایمان او اعمال دنورو انسانانو دایمان او اعمالو دپاره معیار دې یعنی دصحابو پشان ایمان معتبر عندالله دې، او دصحابو پشان اعمال مقبول عندالله دې ﴿قَالُوا اَنْتُمْ كَمَا ءَامَنَ السُّفَهَاءُ﴾ داد منافقانو د طرفه ددعوت د ایمان رد دې په ناکاره لهجه کښې، همزه لپاره داستفهام انکاری ده او «سفهاء» جمع د سفیه ده، خفیف العقل (کم عقل) ته وائی اومراد د دوئ په دې سره صحابه کرام ﷺ دی، اوصحابه کراموته دوئ سفهاء ځکه وائی چه ددوئ په خیال کښې څو کمال داؤ چه خپل مال محفوظ وساتی او دیروگتی اوجان محفوظ وساتی اوصحابه کرام ﷺ خو دا دواړه په دین قربانوی نو ددوئ په خیال کښې صحابه سفهاء دی، امام رازی رحمه الله فرمائی چه منافقین صاحب اقتدار خلق وو. دولت او د اقتدار په نشه کښې مست وو او اسلام نې باطل گنړلو اوجا به چه اسلام قبول کړو نوهغه ته به نې سفیه او کم عقل ویلو، حضرت الشیخ رحمه الله لیکي:

چیسکه آج کل روشن خیالی کی مرض میں مبتلا اور نشہ اقتدار میں بدست طبقہ دین کا درد رکھنے والوں اور ان کی خدا اور رسول ﷺ کی احکام سے بغاوت پر حرف گیری کرنے والوں کو کم فہم، دقیانوس، اور موجودہ دور کی تقاضوں سے بی خبر، وغیرہ القاب سے سرفرازی فرماتے ہیں یہ بعینہ ان منافقین کی تقلید ہے۔

دا آیت پدې دلالت کوی چه طعن اواعتراض کول په صحابو دمنافقانو خصلت دې اويدې آیت کښې دصحابه کرامو ﷺ دیرلوی فضیلت ثابت شو ځکه دا آیاتونه ددوئ د مخلص مؤمن والی، واضح اولافانی ثبوت دې، او دا چه ددوئ ایمان دومره قدر کامل، اود شائبه دنفاق نه پاک، اودالله ﷻ په نزد دومره پسندیده اومقبول دې چه الله ﷻ منافقین ته بلکه تمام انسانانو ته بطور نمونه پیش کړیدی.

او دارنگه دې مبارک جماعت ته سفیه ویونکی پخپله سفیه دی اوددې آیت نه دا خبره هم معلومه شوه چه څوک په صحابه کرامو ﷺ باندې څه طعن کوی نو پدغه طعن سره پخپله مطعون کیږی دصحابه کرامو فضائل اومناقب دومره ډیر دی چه احاطه نې دشواردہ اولله

ﷺ ته جماعت دصحابو دودومره محبوب دې چه ددوئ دطرفه پخپله جواب ورکوی اوفرمانی
 «أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السَّالِفُونَ وَلَكِنَّ لَّا يَعْلَمُونَ» دلته هم پنځه تاکیدات ذکرشو لکه په تیره شوی
 فقره کښې اودلته (لايعلمون) ذکرشو او دفسادسره (لايشعرون) ځکه چه ايمان عقلی
 غیر محسوس شی دې اوفساد محسوس شی دې اوشعور په محسوساتو کښې استعمالیږي
 او علم په عقلیاتو کښې استعمالیږي.

﴿وَإِذَا قَالُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا﴾ دا بیان دبل حال او خیانت دمنافقانو دې لقاء هغه
 ملاویدوته وائی چه بغیر د وعدې نه وی یعنی چه دموئنانوسره ناخاپه ملاویشی نو وائی
 «آمنّا» یعنی مونږ اخلاص سره ايمان قبول کړیدې ځکه چه زبانی ايمان ددوئ خومسلمانانوته
 مخکښې هم معلوم وو مگر دا لفظ ددوئ نفاق ظاهر وی، ځکه مؤمنانوته لفظ د«آمنّا» وائی
 او خپلو شیاطینوته (انامعکم) وائی چه په دې کښې تاکید دې او «آمنّا» کښې تاکید نشته

﴿وَإِذَا حَلَوْا إِلَىٰ شُجُعِطَيْهِمْ﴾ د «خلا» په صله کښې اکثراً راخی اوجه «الی» نی په صله
 کښې راشی نو دا متضمن وی معنی د ذهاب لره معنی داشوه (واذا خلوا اذاهین الی شیاطینهم)
 پدې تضمین کښې یوه فائده داده چه ددوئ ملاقات دموئنانوسره خونا خاپه دې او دخپلو
 شیاطینوسره په قصد او «ذهاب» سره دې ، اوبله فائده پدې تضمین کښې داده چه دمنافقینو
 منافقت بڼه ظاهری او دشیاطین نه احبار دیهودو اومشران دشرکینو اود منافقینو مرادی

﴿إِنَّا مَعَكُمْ﴾ مراد دمعیت (ملگریا) نه معیت اوشرکت دې په دین او اعتقاد کښې او
 کلام نی مؤکد کړو لپاره د ازالې دښک دشیاطین ځکه چه هغوی یې شک کوی چه تاسو خو
 دموئنانو مجلس ته ځئ نو دوی تاکید ذکر کړو چه چه قلباً اوحقیقه مونږ دتاسو سره یو ، نو
 سوال راته چه تاسو بیاولی دا قول کړې دې چه «آمنّا» نوجواب وکړو ددوئ «مُسْتَهْزِءُونَ» یعنی
 مؤمنانوته چه مونږ اقرار د «آمنّا» کوو او دهغوی په مجالسوکښې شرکت کوو نو دا صرف
 داستهزاء لپاره په رسول الله ﷺ اوصحابه کرامو پورې دلته هم مؤکد کلام ذکرشو لپاره دازالې
 دښک او د استهزاء مطلب دادې چه دوی یعنی رسول الله ﷺ اومؤمنان په مونږ باندې دموئنانو
 گمان کوی نو زموږ جان اومال به محفوظ شی اوپه غنیمت کښې به مونږ ته حصه ملاویشی او
 درحقیقت مونږ ددوئ ملگری نه یو.

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۝

الله نوقې کوي په دوی پورې او ترفې ورکوي دوی لږ په سر کښې ددوی کښې په داسې حال کښې چې دوی به حیران وي

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبَحَتْ

دغه صفتونو والاداسې خلق دي چې اخیستلي ئې ده گمراهی په بدله د هدایت کښې. پس گټه اونه کړه

تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ۝ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا

تجارت ددوی اونه دوي په سمه لار روان دي حال ددوی پشان د حال د هغه چا دې چې بل کړې ئې وي اور

فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ

پس هرکله چې روښانه کړي دا اور هغه ځانې چې گیر چاپیره وي ددغه کس نه نوزائله کړی الله تره ددوی

وَتَرَكَّهُمْ فِي ظُلُمٍ لَا يَبْصُرُونَ ۝ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٰ

او پرېږدی دوی لږ په داسې سختوتیرو کښې چې دوی هیڅ نه ویني. دوی کانړه دی. گونگیان دي. ناندې دي

فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ۝ أَوْ كَصِیْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِیهِ ظُلُمٌ

نودوی نه واپس کیږي د گمراهۍ نه یا حال ددوی په شان د ډېر باران دې د آسمان نه چې په هغې کښې ډیرې تیرې وې

وَرَعْدٌ یَّبْرُقُ یَّجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِیٔ آذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۝

گر گوروی او بریځناوی، اړدی دوی گوتې خپلې په غوږونو خپلو کښې دوجې د گمراهۍ نه دوجې دوبرې دمرگ نه

وَاللَّهُ مُحِیْطٌ بِالْكَافِرِينَ ۝ یَّكَادُ الْبَرْقُ یَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ ۝ كُلَّمَا أَضَاءَ

والله احاطه کونکې دې په کافرانو. قریب دې د ابرینسنا چې اوتختوی ددوی نظرونه. هغه وخت چه روښانه کړي

لَهُمْ مَّشَوْا فِیهِ ۝ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَیْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ

دوی ته لار نوروان شي په هغې کښې. اوکله چې تیاره کړي په دوی باندې نو اوودریږي. اوکه الله اغواړی

لَذَهَبَ بِسَبْعِهِمْ وَأَبْصَارُهُمْ ۝ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

نو څم به کړی ددوی غوږونه او ددوی سترگې. بیشکه الله په هر څیز قادر دي

﴿اللَّهُ يَنْتَهِزُ بِكُمْ﴾ **نسبة داستهزا الله تعالى** ته په نزد د اهل حديث اوبعض اهل تاويل

حقیقه دې اگر چه (مستهزی) ندې داسماؤ دالله ﷻ نه او دوئ ویلی دی چه «استهزا» دې تحقیر کول دی پداسی طریقہ سره چه څوک پری خبرشی نو تعجب او خندا به ورپورې کوی او دا معنی محاله نده پشان دالله ﷻ کښې او د جمهور وروای داده چه نسبت داستهزا الله ﷻ نه مجازاً دې او حقیقه ندې ځکه استهزا اگر که په دغه معنی مذکور سره شی خو پدې کښې تقریر (مستهزا به) (یعنی په چاپورې چه استهزا شویده) دې په جهل باندې او حالانکه مقتضی د حکمة او رحمة داده چه هغه ته حق و خودلې شی ، بل دا چه استهزا لعب (لویې) کول دی مناسب ندې د شان کیریائی دالله ﷻ سره (روح).

نو په آیت کښې تاویل دې چه (۱) مراد داستهزا نه جزاً او بدله داستهزا ده او کله په فعل باندی اطلاق د جزاً کیرې لکه : (وجزاً سیئۃ) ، (فیسخرون منهم سخرا لله منهم) یالکه (نساء الله فنیهم).

(۲) او یا مراد داستهزا نه صورت داستهزا دې او مراد دادې چه الله تعالی ددوئ سره معامله کوی پشان د معامله دمستهزی په دنیا کښې او دارنگ په آخرت کښې، هر چه دې په دنیا کښې نوهغه اجرا د احکامو د اسلام ده پدوئ باندې او استدراجاً دوئ ته ترقی او مهلت ورکول دی لکه په دویمه جمله معطوفه کښې ددی بیان دې : «وعدهم فی طغیانهم» او هر چه دې په آخرت کښې نوهغه دې چه معلومیږی دسورت حدید آیت ۱۳ نه او دارنگه روایت دې چه منافقین چه جهنم ته داخل شی نو کلاؤ به شی دجنت دروازه یوکس ددوئ ته او ورته به وه ویلی شی «هَلَمْ ! هَلَمْ !» یعنې رازه ! رازه ! نو چه دې دروازې ته راشی نوهغه به بند شی او دغه شان به ډیر کرته وشي حتی چه یوکس ته چه بیا دروازه کلاؤشی او ورته ویلی شی «هلم ! هلم !» نودې به نه راځی (داروایت په سند مرسل جید الاسناد سره مروی دې) (روح).

﴿وَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ﴾ (بمد، د (مد) نه مشتق دې او مد په دوه معانیو سره مستعملیږی

(۱) په معنی د کثرت اوزیادت سره او مد او اَمَد په یو معنی سره دی، لکه «مد الجیش» ، «امد الجیش» اوبعضې وائی چه (مد) مستعملیږی په هغه زیاده کښې چه دهم جنس نه وی او (امد) هغه زیادت دې چه د غیر جنس نه وی لکه (امدکم بالعام) اوبعضې وائی چه (مد) په ا

زيادة الشر كنبې مستعملېږي او (آمد) په زیاده الخیر کنبې مستعملېږي په عکس د (وَعَدَ، اَوْعَدَ) سره (۲)، دویم په معنی د امهال یعنی مهلت ورکولو سره اودلته یا اول معنی مراد ده یعنی زیاده اوترقی . او دا راجحه ده یعنی الله ﷻ دوی ته ترقی ورکوی ددوی په سرکشی کنبې استدراجاً او دا نسبت الله تعالی ته خلقاً دې، ځکه چې الله ﷻ دهرڅه خالق دې او په «طغیانم» کنبې اضافت شویږي منافقینوته نو دا کسباً دې نو معلومه شوه چې الله ﷻ خالق دې او بنده کاسب دې او دا مذهب داهل سنت والجماعت دې .
او یا دویمه معنی مراد ده یعنی الله تعالی دوی ته مهلت ورکوی ددوی په سرکشی کنبې نو. (فی طغیانم) دیدمهم سره متعلق دې .

او ﴿يَعْمَهُونَ﴾ مشتق دې دَعَمَهُ نه او عَمَهُ د عقل روندوالی ته وائی لکه عَمِيَ چې دسترگو روندوالی ته وائی اولازم دعهه سره تردد اوتحیردې اویدې کنبې اشاره ده چې په سرکشی کنبې د زړه اطمینان او خوشحالی اوسکون نه وی بلکه تحیر او پریشانی وی .
﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدْيِ﴾ (شری) په عرف کنبې ورکولو د قیمت ته وائی لپاره دوصول کولو دسلع (مال) او ددې نه بعد بآ داخلېږي په ثمن باندې، نو سوال راځي چې دوی سره څو هدایت نه و چې ضلالت پری واخلی ، نوجواب دادې چې (۱) دوی سره فطری هدایت موجودو ځکه چې (کل مولود یولد علی الاسلام) (۲) یا دشراً نه مراد اختیار اوترجیح ده یعنی دوی ترجیح ورکړیده ضلالت لره په هدایت او اختیارکړې یې دې ضلالت په هدایت باندې

﴿فَمَا رَیْتُمْ تُجَرِّتُهُمْ﴾ هرکله چې معامله دمنافقانو (استبدال) مشابه کړې شوه دتجارت سره نودلته دمشبه به یعنی تجارت ملائعات چې ربح ده ذکرشوه نفیاً دا استعاره ترشیحيه شوه، او دا په کلام کنبې حسن پیداکوی نو دا اشاره شوه دپته چې تجارت خو د ربح یعنی د گټې لپاره وی خو ددوی چې کوم قسم تجارت وکړونویدې کنبې خو ربح درکناربلکه د رأس المال نه بالکلیه محروم شو. ﴿وَمَا کَانُوا مُهْتَدِیْنَ﴾ یعنی د رأس المال نه هم محروم شو

﴿مَثَلُهُمْ کَمَثَلِ الَّذِی اَسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ ددې نه بعد دوه مثالونه ذکر کیږي دجمهورو مفسرینو په رای دا دواړه مثالونه دمنافقینولپاره دی ځکه چې دوی ډیرضرر رسونکی دی

اسلام او مسلمانانوته «دلستونری ماران دی، اوفرق په مابین ددې دواړو مثالونه کښې دادي چه اول مثال ددوی دې مع حضورالنبي ﷺ . اودویم مثال ددوی دې مع نزول القرآن او کلمه د «او» په دې قول کښې چه «أَوْ كَصَيِّبٍ» لپاره دتخیر ده، او زموږ دشیخ الشیوخ په رای اول مثال ددویمې فرقې دې یعنی کافر مجاهر اودویم مثال د دریمې فرقې دې یعنی منافقین او کلمه د «او» په «او کصیب» کښې لپاره دتنويع ده یعنی د یوې نوعې مثال دغه اول دې او د بلې نوعې مثال دادویم دې

(۱) دجمهورو مفسرینو په رای تشریح داسې ده چه «الَّذِي» مفرد دې لفظاً اوجمع دې معنا نو په «أَسْتَوْقَدُ» کښې او «مَا حَوْلَهُ» کښې دلفظ لحاظ شويدي اوضمیر دمفرد ورته راجع شويدي اویه (بُئِرِهِمْ) او «وَتَرْكُهُمْ» ، «لَا يُبْصِرُونَ» کښې دمعنی لحاظ شويدي او ضمیر دجمع ورته راجع شويدي او «أَسْتَوْقَدُ نَارًا» په معنی د اوقد سره دې.

«ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» بآ لپاره دتعدیت ده یعنی یوسی اوختم کړی الله تعالی نور ددوی او دلته کښې (بنارهم) ونه ویلې شو او سره ددینه چه دا موافق وو د استوقد ناراً سره ځکه چه په نار کښې دوه صفتونه (اشراق) رنرا کول او (احراق) سوزول دی او دکافرانو اومنافقانو فائده په نور کښې وه نوهغه ترینه الله تعالی سلب کړه اوهرچه دې احراق یعنی سوزول په عذاب سره یاسوزیدل دزړونوپه ترقی دمؤمنانوسره نو دا خوضر و نو هغه پاتې دې او دارنگه دلته داسې ذکرته شو چه (ذهب الله بضوئهم) اوسره ددینه چه دا موافق و داضأت، سره، ځکه چه ضء زیادت دنور ته ویلې شی نوکه «بضوئهم» ویلې شوې وې نو توهم به کیدی شو چه زیاته رنرا به ختم شوی وی اولگه به پاتې وی، نو ددې وجه نه «بنورهم» وه ویلې شو، او تطبیق دمثال دممثل سره دارنگه دې چه منافقانو اظهار دایمان وکړو او دمؤمنانوسره نی په بعضې عباداتوکښې شرکت وکړو نو دوی ته امن حاصل شو او جان اوماال نی محفوظ شو او په مال غنیمت کښې ورته حصه ملاؤشوه نو دوی پشان دهغه چا دی چه په یو بیابان کښ نی شپه راشی او اور بل کړی ددفع دموذیاتولپاره او د رنرا حاصلولولپاره نومنافقانوته هم په ایمان ظاهرولوسره دنیوی فوائد حاصل شواوضرورته ترینه دفع شو.

ليكن چه كله دوى مړه شى نو دا حال ئى مشابه شو د (ذهب الله بنورهم) سره نو دمرگ نه وروستو به دوى په ظلمات دحشر او ظلمات دجهنم كېنې وى، نو دا حال ئى مشابه شو د (وتركهم فى ظلمات) سره او دجهنم نه د وتلوڅه لار نشته نوڅكه (لايبصرون) راغې.

(۲) او تشرېح دمثال په راي دحضرت الشيخ داسې ده چه (كمثل الذى) كېنې «الذى» مفرد دې لفظاً او معنى دواړه خو دلته د (استوقد ناراً) نه بعد دا عبارت مقدر دې (وهناك رجال قاعدون) اوديته «اندماج» ويلې شى او مراد په (الذى) سره نېى ﷺ دې او د (نار) نه مراد درُشد اوهدايت نور دې او د قرآن او د ايمان دعوت دې نو تطبيق دمثال دارنگه دې چه مثال دكافرانو اومشركانو دمكې دنېى ﷺ سره دارنگه دې چه نېى ﷺ د رُشد اوهدايت چراغ بَلْ كُرو (استوقد ناراً) اوپه دغه مكان كېنې مشركين مكه موجودو «هناك رجال» او كله چه درُشد اوهدايت انوارات مدينې ته اونورو اطرافوته ورسيدل «فلما اضأت ماحوله» او مشركينو دضد او عناد دوجه نه دعوت دايمان قبول نكړو، نوالله ﷻ ددوى نور ختم كړو (ذهب الله بنورهم) نو دا ضمير راجع دې هغه رجال ته چه مقدر دې په عبارت كېنې او د ذهاب د نور نه مطلب ددوى استعداد سلب كول دى او دظلمات نه مراد دجهل اودكفرظلمات دى، اوروستو جمله چه ﴿صَمُّكُمْ غَمٌّ قَهْمٌ لَا يَرْجِعُونَ﴾ دې نو دا د «تركهم فى ظلمات» تفسير دې او ددې آيت دا مفهوم بعينه هغه دې چه مخكېنې ذكرشو يعنى «ختم الله على قلوبهم وعلى سمعهم وعلى ابصارهم غشاوة».

﴿صَمُّكُمْ غَمٌّ﴾ صَمُّ جمع د اصم ده او بُكْمُ جمع د ابكم ده او غَمٌّ جمع د اعمى ده او دا خبر د مبتدا محذوفې لپاره دې، «اى هم صم» نو سوال راځى چه دوى خو كانړه، رانده ،گونگيان نه دى، نوجواب دادې چه دلته حرف تشبيه حذف دې «اى هم كالصم والبكم» اوحذف شويدي حرف تشبيه نو دا تشبيه بليغه شوه لكه «زيد اسد» او تشبيه د «اصم ، ابكم ، اعمى» سره پدې كېنې ده چه دوى دا قوتونه يعنى قوه سامعه او قوه نطقى او قوه باصره دحق لپاره بالكل استعمال نه كړل حالانكه دا پيداو او په حق كېنې داستعمال لپاره نودا داسې شوه چه دا قوتونه بالكل نشته .

(او كَصَيْبٍ) دلته (مثلهم) مبتدا مقدر ده او صَيَّب په حذف دمضاف سره دې، «اى مثلهم

«کاصحاب صیب»، او ذوی صیب، «ای مظلوم مع نزول القرآن کصیب من السماء» صیب دیر باران ته وائی او هیث هغه باران دې چه پس دسوکړې نه اووریږي او مطر عام دې او اکثر اطلاق ئې په قرآن کښې په باران د عذاب کیږي، چونکه باران رحمت وی او سبب د احیاء زمکې وی او د طرف د آسمان نه راځي نو دغه شان قرآن هم رحمت دې اوسبب دې لپاره دامیا دقلوب او نزول ئې داسمان نه دې «فیه ظلمات» په باران کښې ډیرې تیرې وی یو تیاره دباران وی بله تیاره دوریځی، بله تیاره دشپې وی، او په قرآن کښې تکالیف شرعیه یعنی تکلیفونه دعوت، اوجهاد او د نور عباداتو چه ذکر دی په قرآن کښې اویان د قباحتونو ذکر او دنفاق دې.

«رعد» آواز دگړگي چه د وریځې نه اوریږي شی او په قرآن کښې تخویفات دنیو په اړه اخروی او زجرونه په کفر او نفاق ذکر کیږي.

«وبرق» هغه برق دې چه د وریځې نه ښکاره کیږي او په کومه وریځ کښې چه رعد او برق وی نو دهغې نه باران ډیروریږي نو په قرآن کښې چه بشارتونه مؤمنانوته دی او دلائل دتوحید دی نو دا پشان دبرق دی.

﴿يَجْعَلُونَ أَصْنَعَهُمْ﴾ داجمله مستأنفه ده اویان دتمثیل دې لپاره د «رعد» یعنی رعد دومره سخت اوتیز وی چه دهغې د تیزوالي اودتندر د ویرې نه دغه خلق غوږونه بنده وی او دباران دخائ نه تختی نوحصه ددغه خلقو دباران نه صرف یوه اوهیبت وی او نورو فوائدوته فکر نه کوی نودغه شان دا منافقان دمجلس دقرآن نه تختی اوغوږونه بندوی لپاره ددې چه دقرآن دتخویفات اوزجرونو نه اثر قبول نه کړی. «اصابعهم» ذکر ذکل دې مراد ترینه جزء دې یعنی «انامل» یعنی سرونه دگوتو ﴿مِنْ الصَّوْعَةِ﴾ «من» تعلیلیه دې دا علت دې د «يَجْعَلُونَ» او صواعق جمع دصاعقه ده هغه اورچه دسخت آواز د رعد نه پیداشی ﴿جَذَرُ الْقَوْمِ﴾ دا مفعول له دې د «يَجْعَلُونَ» لپاره اوپه صاعقه کښې دموت حقیقه خطره وی اوپه قرآن اوریږي کښې داخلاص ایمان او دنفاق پریخودلو خطره وی او دا دوی ته دمرگ پشان ښکاری

﴿وَاللَّهُ حَاطٌّ بِالْمُنْكَرِينَ﴾ یعنی دوی نشی خلاصیدې دالله ﷻ نه لکه محاط چه نشی خلاصیدی دمحیط نه نو دا استعاره تبعیه ده او تشبیه دیوحال ده دبل حال سره. یا احاطه

د علم او قدرت مراد ده یعنې دوی دالله ﷻ د علم او قدرت ماتحت دی .

﴿يَهْدِيكَ اللَّهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ دا تتمه د مثال ده یعنې دلانلو دقرآن ته عقلونه حیرانښیږي خو دا منافقان ئی دبدقسمتی دوجه نه، نه منی اوپه دې کښې اشاره ده چه بشارت مفیدنه دې منافقانونه (خطف) اخذ دې بسرعه یعنې نښتول ﴿كَلِمَاتٍ أَصْغَرٍ﴾ دا متعدی دې اومفعول ئی مقدر دې ای (مسلكاً) او (طريقاً) یا لازمی دې یعنې چه ښکاره شی دوی ته رنړا ﴿مُتَّوِّضِينَ﴾ د (فيه) ضمیر راجع دې مسلكاً مقدر ته اوکه (ضاً) لازمی شی نو بیا ضمیر راجع دې مکان د رنړا ته، یعنې لکه څرنگه چه په حال دباران اوتیارو کښې کله چه بریښناوښی نودغه خلق قدم واخلی اوکله چه تیاره شی نو بیا ولاړوی نودغه شان حال دمنافقانو دې چه کله په اسلام کښې دنیوی منافع و وینی لکه توقع ده ال غنیمت حاصلیدل وغیره نودوی بیا دمسلمانانو ملگرتیا کوی اوپه جهاد وغیره کښې شرکت کوی اوکله چه دنیوی منافع نه وی اوتکالیف او مصائب برداشت کول راشی نوییا دوی ملگرتیا نه کوی ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ﴾ یعنې که الله ﷻ وغواری نو ددوی دا ظاهری سمع اوبصر به هم ختم کړی لکه باطنی چه ختم دی نو پانده خړه به ترینه جوړشی .

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ دا تعلیل د ماقبل دې (شی) په لغت کښې «مايصح ان يُعلم ويُخبر عنه» ته وائی نو دا شامل دې موجود او معدوم او واجب اوممکن ټولوته اوپه عرف کښې ئی اطلاق په متعدد معانیو باندې کیږی اوتعین دماهوالمراذبه ترینه په قرینه سره کیږی (۱) کله ترینه مراد ټول افرادوی یعنې موجود اومعدوم او واجب اوممکن لکه (والله بكل شی علیم) ذکر دعلم قرینه ده چه مراد دشی نه موجودات اومعدومات اوممکنات اوزات دالله تعالی دا ټول مرادی، ځکه علم دباری تعالی دې ټولوته شامل دې .
(۲) کله ترینه مراد صرف ممکنات وی لکه پدې آیت کښې په قرینه دذکر قدرت سره ځکه قدرت نه متعلق کیږی په محالاتو پوری اودارنگه په واجب الوجود پوری .

(۳) کله ترینه مرادهغه ممکن وی چه موجودوی په ذهن کښې لکه (ولا تقولن لشی انی فاعل ذلك غدا الا ان يشاء الله) . نو دلته مراد د(شی) نه هغه دې چه تصورئ شوې وی په ذهن کښې .

(۴) کله ترینه مراد هغه ممکن وی چه معدوم وی لکه (انما امرنا لشی اذا اردناه) . الايه

۵، کله ترینه مراد موجود خارجی وی لکه (وقد خلقتک من قبل ولم تک شیئا) ای موجوداً خارجياً.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
ای خلقو! صرف دخیل رب عبادت کوئ هغه ^(۱) چه تاسو ئی پیدا کړي یئ او هغه خلق چه مخکیني ووستاسو نه
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بَنَاءً ۝
دپاره ددې چې تاسو یچ شی د عذاب نه . هغه ذات ^(۲) چې گرزولي ئې ده ستاسو دپاره زمکه فرش او آسمانونه چت
وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ
اوراوری د آسمان دطرغه اوبه نور اباسی په هغې سره دمیوونه رزق ستاسو دپاره ،نومه گرزوئ ^(۳) دپاره دالله
أَنْدَادًا ۚ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝
شریکان اوحال دادې چې تاسو پوهیئ (چې داکارونه صرف الله کوي)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا﴾ ددینه مخکینې ذکر دتمهیدوو یعنی بیان ددرې فرقوؤ، اودلته داصل دعوی د سورت یعنی دعوی توحید ذکر دې، او دا دعوی درې واري ذکر کیږي: یو واري دلته ذکر شوه اودویم واریه آیت ۱۲۳ اودریم واریه آیت ۲۵۵ کینې، اول وار ذکر ئی لپاره دنفی شرک اعتقادی دې، او دویم وار ذکر ئی لپاره دنفی شرک فعلی دې، او دریم وار ذکر ئی لپاره دنفی شرک فی الشفاعة دې (یا، حروف ندا دې، د قریب اوبعید دواړو لپاره استعمالیږي «أَيُّ» اسم مبهم دې پدې سره توصل کولې شی لپاره دندا معرف باللام ته په هغه ځای کینې چه په دغه معرف باللام باندې (یا، نه داخلیری، یعنی غیر دلفظ دالله نه او دالفظ د (أَيُّ) مبنی دې په ضمه، ځکه دا منادی ده او «ها» زائیده لپاره دتنبيه اوعوض دې د مافات چه اتصال د «یا» دې د اصل منادی سره.

۱- اصل دعوي

۲- دليل انفسی

۳- دليل افاقي سفلی _ والسماء علوی دليل انزل من السماء جوی دليل

۴- نتيجه دماقبل

او «الناس» صفت يابدل دې د «آي» نه او مرفوع دې اولفظ دناس اسم جمع ده، او **مواد** **فاس** نه په نزد دبعضي هغه دى چه موجودو په زمانه دنزول د وحى كښې نو دا خطاب موجودينو ته دې، اگرچه حكم دعبادت عام دې غيرموجودين لره په اجماع سره اوپه نزد دبعضي دا خطاب عام دې موجودين اومعدومين تولوته دې، اومعدوم ته اگرچه خطاب نشى كيدې ليكن اصالة نشى كيدې اودلته خطاب ياپه طريقه دتغليب سره دې ياپه فرض كولوده معدوم پشان دموجود او بنا په هرتقدير سره هغه چه روايت دې دابن مسعود رضي الله عنه اوعلقمه واوبن عباس رضي الله عنه نه «ان لكل شئ نزل فيه يايهاالناس مكى ويا ايهاالذين آمنوا» نو دا روايت په تقدير دصحت سره مؤول دې يعنى مصداق اولين اومخاطب اولين په (ياايهاالناس) سره اهل مكه دى اوپه (ياايهاالذين آمنوا) سره اهل مدينه دى، دا مراد ندې چه (ياايهاالناس) خطاب صرف اهل مكه ته دې، بلكه دا خطاب اوحكم عام دې ټولو موجودين اومعدومين ته . او **دحضور اكرم** ﷺ خطاب په (ياايهاالناس) سره او دنورو انبياؤ عليهم الصلاة والسلام خطاب په «ياقوم» سره لپاره د اشارې دې عموم بعثت دحضور ﷺ ته ، او كه **خوك سوال وگړى** چه جنات خو دجنس دناس) نه ندى نوهغوئ خارج شودخطاب اوحكم نه نوجواب دادې چه د (ياايهاالناس) نه بعدوالجن مقدردي نوخطاب اوحكم دوى ته هم شامل شو اوبعضي حضرات فرمائى چه «الناس» نه مراد ناسى دې يعنى هغه مخلوق چه وعده ازلى ترينه هيره شوى ده، ياجنات چونكه په احكاموكښې تابع دى د انسانانو نوذكرمستقلاً ته ئى حاجت نشته.

«اعبدوا ربكم» دلته دحصرمعنى مرادده، يعنى صرف ديو رب عبادت كوي اوعبادت عام دې كه مالى وى اوكه بدنى وى اوكه قولى وى.

اوحصر دعبادت په رب پورې معنى دتوحيدده نوددې وجه نه مفسرينود (اعبدوا). تفسيرپه (وَخَدُوا رِبْكُمْ) سره كريدې او دحصرمعنى ځكه مراد ده چه مشرकिन چه مخاطبين اولين دى پدې خطاب سره هغوئ دعبادت د رب نه منكرنه ؤ بلكه دحصر دعبادت نه په رب پورې منكرؤ لكه دوى به ويل: (هذا لله بزعهم وهذا الشركائنا) نو كچرې دلته دحصرمعنى مراد نشى نو دا كلام به مفيد نشى اوپدې وجه تصريح كړيده بعض اهل علم لكه شيخ رضى شوچه

کله کله په کلام کښې دحصر معنی مراد وی او ادوات د حصر نوی موجود او بله داوجه ده چه
﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اُنْدَادًا﴾ نتیجه د ماقبل ده اوپدې کښې حصر دې نومعلومه شوه چه په اول
کښې یعنی «اعبدوا» کښې هم حصر دې ځکه چه نتیجه اومدعی پوښی وی.

﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دا صفت موضحه دې درېکم لپاره او دا بیان ددلائل
عقلیو دې په دعوی توحید باندې. نو دا اول دلیل عقلی انفسی دې یعنی دا ستاسو انفس
دلیل د وحدانیت درب دې.

﴿لَكُمْ لَكُم تَقْوَن﴾ (لعل، په معنی دلام گئی سره دې او (تقون) په اصل کښې (توتقیون)
و. او په تا بدل شو او ادغام و شو نوتقون شو.

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ رِيشًا﴾ دا دلیل عقلی آفاقی سفلی دې او (جعل) کچرې په
معنی د «خلق» سره شی نو «فراش» حال دې او که په معنی دصیر سره شی نو بیا «فراشا»
مفعول ثانی دې او «فراشا» په معنی دمفروشه دې، یا د «کالفراش» یعنی پشان دبسترې
غوریدلی، یعنی دا زمکه نه ډیره نر مه ده چه خپې په کښې ننوزی او تلل پی نشی کیدې، او نه
ډیره سخته ده چه آرام پی نشی کیدې او دغه د (ذلولا) معنی ده چه سورة الملك کښې ذکر دی
﴿وَالسَّمَاءَ بَنَاءً﴾ دا دلیل عقلی آفاقی علوی دې، او «بناء» په معنی دمبنی جوړ کړې شوی سره
راخی خواه که کوته وی یا خیمه وی یا گنبد وی خودلته ترینه مراد سقف (جهت) دې.

﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ دا دلیل عقلی جوی دې په توحید باندې، حاصل دا چه علویات
سفلیات، جویات ټول دالله ﷻ دتوحید شواهد اودلائل دی. نونتیجه داشوه چه (فلا تَجْعَلُوا —
الآیه) اومراد (من السماء) نه جهة العلوه یا سحاب مراد دې.

﴿فَأَخْرَجَ مِنْ الْكُمُرَاتِ رِيشًا لَّكُمْ﴾ «رزقا» مفعول د اخرج دې او «من الثمرات» په اخرج
بورې متعلق دې یا په موضع دحال کښې دې «ای رزقا کاتنامن الثمرات».

﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اُنْدَادًا﴾ د نجعلوا نه مراد دادي چه مه گرزوی په خپل اعتقاد کښې الله ﷻ
لره شرکا یعنی اعتقاد مکړی، یا گرزول په اعتبار دعمل سره مراد دی، «الداد» جمع دند ده دا

هغه مقابل ته ويلې شی چې مساوی وی، اودلته مراد مطلق شرکا دی خواه که مساوی وی او که غیر مساوی وی اوچن وی او که انس وی، نو سوال رازی چې مشرکانو خو خپل معبودان مساوی نه گنړل دالله ﷻ سره بلکه ادنی ئی گنړل اووسيله ئی گرزول دتقرب الی الله لپاره، نو جواب دادې چې اطلاق د«فد» پدوئ باندې په طریقه داستعارې تهکمیة سره شویډې یعنی دمشرکینو په اعتقاد کښې خو اگرچه دوی مقابل مساوی نه ؤ، خو اطلاق دمقابل مساوی په دوی باندې تهکماً شویډې لکه (وبشرهم بعذاب) کښې چې استعاره تهکمیة ده، یا هرکله چې دوی خپل معبودان برابر کړه دالله ﷻ سره په استعانت او سجده اونذروغیره کښې نوپه دوی باندې اطلاق د«فد» بطریق الالزام وکړې شو.

او (اندادا) چې په صیغه دجمع سره ذکر شویډې نو مراد ترینه داندې چې ډیر انداد مه گرزوی او د یواجزیت دې بلکه دا سلب کلی دې، خو دجمع ذکر کول په اعتبار دواقع دحال سره دی، چې مشرکینو الله ﷻ لره ډیر بی شمارة معبودان گرزولی ؤ.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ، «ای وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ اِنْ شَيْئًا مَّا ذَكَرْنَا بِفَعْلِهِ غَيْرُهُ تَعَالَى» یعنی پدې خبره باندې تاسو(مشرکان) ښه پوهیږئ چې پیدا کول ستاسو او دارنگه آسمان، ځمکه، باران وغیره صرف الله تعالی کړیدی اودغه کارونه چې څوک کوی خو صرف هم هغه معبودوی نو پکار ده چې تاسو قول او اقرار وکړئ پدې چې معبود صرف الله تعالی دې حالانکه تاسو دا اقرار نه کوئ نو گویا چې تاسو دلیل او مقدمات ددلیل منی او نتیجه ددلیل نه منی، او دا نهایت بی وقوفی ده، او هرکله چې دعوی توحید ثابت شوه په دلائلو سره نو دمشرکینو دطرفه سوال راغې چې دا دعوی توحید څکه نه منو چې داسا دطرفه ده، یعنی الله تعالی داسی امر ندې کړې چې «اعبدوا ربکم» چې صرف د یورب عبادت کوئ لکه په سورت یونس «ع» کښې ذکر دی (ام یقولون افتراه) اومشرکین چې قرآن ته افترا وویله یا ئی انکار او ریب کولو نوفی الحقیقت دوی مسئله توحید ته افترا وویله اوددینه ئی اصاله انکار کولو اوریب ئی کولو لکه په سورت یونس آیت (۱۵)، کښې دی (انت بقران غیر هذا اوبدل) مشرکانو د تغیر اوتبدیل مطالبه وکړه نومعلومه شوه چې اصل اختلاف ئی دتوحید سره ؤ.

وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ

او که چری بین تاسو په شک کښې ^(۱) دهغه کلام نه چه نازل کړېدې مونږ په خپل بنده نور اوږې یو سورت مثل ددې

واذعوا شهداءکم مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۚ فَإِنْ كُمْ تَفَعَّلُوا وَكُنْ تَفَعَّلُوا

اوراؤ غواړئ مددگاران خپل سوا دالله نه که بین تاسو ریښتني . بس که چری تاسو اونکړئ . دا کار او هرگزئ نشئ کولئ

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖ أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ۚ

نو خان بچ کړئ دهغه اور نه چه لرگي دهغې خلق دي اوگټې دي، تیار کړې شوېدې دپاره د کافرانو

بهر حال هر کله چه د مشرکانو د طرفه په مسئله توحید سوال وشو نو جواب ئی راغې چه

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا﴾ حاصل د جواب دادې چه که دا مسئله د طرفه دالله ﷻ

نه، نه وی نو تاسو هم عرب فصحا بین نو داسې کتاب تاسو جوړ کړئ او پیش ئی کړئ، او چه داسی نشئ کولائ نو معلومه شوه چه دا کتاب او دا مسئله د طرفه دالله ﷻ نه ده، نو دا ژمن او ایمان راوړئ او خپل خان د جهنم نه بچ کړئ، سوال راځی چه ریب د کفارو خو یقینی و او کلمه د(ان) خو د شک لپاره مستعملیږی؟ جواب دادې: (۱) چه (ان) لپاره د تویبځ اوزور ئې دې په اړتیا باندی لکه یو سړې خپل بچی ته وائی. «ان کنت ابني فاطمی» یعنې کچرې ته خامخوې بی نو زما خبره منه، نو دلته (ان) د شک لپاره ندې بلکه لپاره د تویبځ دې په ترک د اطاعت (۲) یادلته تغلیب دې یعنې د بعضو ریب و قطعاً او د بعضو نه و نو تغلیب وشو د غیر مرتابین په مرتابین (۳) یا چونکه د مخالفین ریب اگر که یقینی و خوبې دلیل و نو نازل کړې شو په منزله د غیر یقینی (۴) یا کلمه د(ان) په معنی د(اذ) سره ده.

﴿عَلَىٰ عَبْدِنَا﴾ د قرآن قانون دې چه کوم خائ د نبی ﷺ نه اظهار د معجزې وشی نولهته

دنبی کریم ﷺ ته تعبیر په عبد سره کیږی لپاره ددې چه څوک نبی کریم ﷺ ته د اظهار معجزې له وجه معبود و نه وائی

لکه پدې آیت کښې او په سورة انفال ۴۱ کښې (وما نزلنا علی عبدنا). یا لکه (سبحان الذی اسرى عبده) (بنی اسرائیل)، یا لکه (تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده) فرقان

۱- د (عبدنا) لفظ نه معلومېږي چه اشاعت ددين دعبديت نه كيږي نه دسلطنت نه اوعبدیت په مراتبو دقرب كښې لويه مرتبه ده اوله دې وجه نه نبی كريم ﷺ عبديت غوره كړو كله چه ورته اختياروړكړې شو دسلطنت او دعبديت اوددې وجه نه نبی كريم ﷺ فرمائی: «من تواضع لله رفعه الله ومن تكبر الله وضعه الله»، د مخلوق سره عبديت مناسب دې. حضرت شاه انورشاه صاحب فرمائی چه آدم عليه الصلاة والسلام ته چه خلافت ملاؤشويدي نو دا په عبوديت سره ملاؤشويدي نه په علم سره لكه دا مشهوره ده (فيض الباری ج ۴).

دكومبادشاهانو دلاسه چه نشر داسلام شويدي لكه صحابه رضي الله عنهم نه نودغه دعبديت دوجه نه شويدي نه دسلطنت دوجه نه، اوه ددې وجه نه د وروستو بادشاهانو دلاسه نشر داسلام نه كیده.

﴿قَاتُوا بَسُورًا مِّنْ مِّثْلِهِ﴾ دا امر دتعجيز لپاره دې او «من مثله» ياظرف مستقدي (۱)، صفت دې د«بسورة» لپاره او«من» بيانيه دې ياتبعية دې اوضميرراجع دې «مانزلنا» ته نوچه «من» بيانيه شى نومعنى داده چه راوړئ يوسورة داسې سورة چه مثل وى دقرآن مانزلنا. يعنى دقرآن مماثل وى په فصاحت، بلاغت، اخبارعن المغيبات وغيره كښې، اوچه «من» تبعيضة شى، نو معنى داده چه راوړئ يوسورت چه بعض وى دمماثل دقرآن نه. يعنى يو داسې كتاب چه مماثل وى دقرآن نو دهغې نه يوسورت راوړئ، او مراد په مثل سره پدې تقديرباندي مثل محقق ندي مراد بلكه مماثل فرضا مراد دې لكه و (ملك لا يخل).

(۲)، او يا «من مثله» ظرف لغو دې متعلق په «قَاتُوا» پورې او ضمير پدې تقدير راجع دې «عبد» ته او«من» ابتدائيه دې يعنى راوړئ يوسورت دطرفه ديوشخص نه چه هغه مثل وى خما ددې عبد، اومراد مثليه په مطلق بشرية كښې دې ياپه اُمية كښې دې يعنى داسې شخص وگورئ چه هغه هم بشروي او امى وى او داسې فصيح بليغ كلام راوړئ. نو دهغه شخص نه سورت راوړئ ليكن دا احتمال بعضي حضراتو ضعيف كړيدي په ديرووجوهو سره چه منجمله دهغې نه داده چه پدې كښې اثبات دعجزؤشو د اتیان مخصوص نه چه اتیان دې دداسى چانه چه هغه هم امى او بشروي اومقصود اثبات دعجزدي دمطلق اتیان نه.

پس زده كړه داخبره چه پدې آيت كښې تحدی (چيلنج) شويدي چه مثل دقرآن راوړئ. عام مفسرين حضرات فرمائی چه مراتب دتحدی ظوردي (۱) تحدی په كل قرآن سره لكه (قل لنن

اجتمعت الانس والجن علی ان یا توامثل هذا القرآن لایا تون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیر
سورة بنی اسرائیل آیت (۸۸). (۲) تحدی پہ لسو سورتونو سره لکه (فاتوا بعشر سور مثله
مفتریت) سورة هود آیت ۱۳. (۳) پہ یو سورت سره لکه دلته (۴) تحدی پہ یو جملہ او کلام
سره لکه (فلیاتوا بحديث مثله ان كانوا صادقين) طور، آیت ۳۳. حضرت الاستاذ رحمۃ اللہ علیہ
فرمایاں چہ (۵) تحدی پہ حرف واحد سرہ دہ، حروف مقطعات ہفہ چہ مفرد واقع شویدی لکہ
(ص، ق، ن) پدی کنبی ہم دا چلینج دی چہ داسی حرف تاسونشی راؤری۔

﴿وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ﴾ دا توسیع میدان دمقابلہ دی یعنی کہ پخپلہ یوازې دقرآن مثل
نشی پیش کولې نوتا سوتہ تہ اجازت دی چہ خپل شہدا راؤبلی، او ہواد د شہداء نہ ہفہ دی
چہ دوی معبود جو کړی و، یا مراد ترینہ ددوی اکابرین او موافقین دی پہ انکار کنبی

﴿إِنْ لَمْ تَفْعَلُوا﴾ (فا، لپارہ د تعقیب دہ یعنی بعد د تحدی او چلینج ورکولونہ خومقابلہ
ضروری وی خصوصاً د دسی او معاند لپارہ خو ډیر ضروری وی نو کہ ستاسو خہ جرأت او
طاقت وی نومقابلہ وکړی. او کہ مقابلہ نشی کولې نو بیا ایمان راوړی نو ﴿فان لم تفعلوا﴾
شرط دی او جزاء نی مقدرہ دہ چہ ﴿فامنوا﴾ دہ، او دا قول چہ ﴿فَاتَّقُوا﴾ دمحذوف جزا قائم
مقام دی او ﴿وَلَنْ تَفْعَلُوا﴾ د شرط او جزاء پہ درمیان کنبی جملہ معترضہ دہ لپارہ د اظہار
د عجز د مخالفینو او دایوہ بنکارہ معجزہ د قرآن او د حضور ﷺ دہ چہ اخبار نی وکړو د غیب نہ،
یعنی لدې خبرې نہ چہ تاسو هرگز د قیامت پورې ہم ددې مثل نشی پیش کولې نوظاہرہ دہ چہ
پدی باندې بہ مخالفینو تہ ډیر جوش ورغلې وی او ډیرہ سعی بہ نی کړې وی خو یو حرف اویوہ
جملہ نی ہم بہ مثل د قرآن نہ دہ پیش کړې او عاجز شویدی نو دا پیشنگویي ټکی پہ ټکی
صحیح ثابتہ شوہ نو دا دلیل د اعجاز د قرآن او د رسالت دروسل الله ﷻ شو یعنی اخبار
دمغیباتو راتلونکونہ۔

﴿وَلَوْ دُها﴾ وقود بضم الواو مصدر دی اوبقته الواو اسم دی لپارہ د هفہ شی چہ هفہ سرہ
اور بلولې شی یعنی خشاک، لرگی، اودغہ شان نور اوزاین د فَعُول اود فَعُول دی لکہ وُضُو،
او وُضُو، او طُهور، طُهور، وُزوع، وُزوع، لُغوب، لُغوب۔

﴿الْأَنفُسُ﴾ نه مراد كفار مشرکین دی ﴿وَالْحِجَارَةُ﴾ دابن عباس رضی اللہ عنہ او ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه مروی ده چه مراد دینه حجارة الکبریت یعنی دگوگرو، کانری مراد دی او تخصیص نی خکه و شو چه پدی کنبی ۱- سخته گرمی ۲- لمبی ۳- اوور زر بلیدل ۴- او دبدن سره جوختیدل وی اوچه ناس ورسره بطور خشاک استعمال شی نو بیاور سره ۵- مزید بدبونی ، ۶- اوسخت لوگي شامل شی ﴿اللَّهُمَّ اعْذِنَا مِنْهَا﴾ او بعضی وائی چه مراد د «حجارة» نه بتان دی او تخصیص نی خکه و شو چه بتان دوی ذریعه دنجات گنرله او هغه ذریعه د عذاب شوه نو خلاف توقع کار و شو نو دا روحانی عذاب شو چه د جسم عذاب سره ضم شو.

﴿أَعَدْتُ لِلْكَافِرِينَ﴾ داجمله په موضع دخال کنبی ده د «نار» نه، او «اعداد» تیارولو ته ویلې شی او دا دلیل دی پدی خبره چه جهنم او دارنگه جنت موجود دی فی الحال لکه دا مذهب د اهل سنت والجماعت دی، ددی آیت نه مرجئه دا ثابتوی چه گناه، ایمان ته خه نقصان نه رسوی، خکه په گناه کولوسره خوک نه کافر کیږی او اور دجهنم خاص دکافرانو لپاره دی لکه ددی آیت نه واضحه شوه، او معقولله، خوارج ددی آیت نه دا ثابتوی چه مرتکب دگناه کبیره دایمان نه خارج دی خکه چه دگناه دوجه نه بنده جهنم ته خی او دجهنم او رخاص دکافرانو لپاره دی نو معلومه شوه چه مرتکب دکبیره کافر دی او خارج دی د ایمان نه، اهل السنه والجماعت وائی چه مراد دآیت نه دادی چه اصاله جهنم دکافرانو لپاره تیار دی او مؤمن عاصی به ورته تطفلاً یعنی تبعاً یا تظهراً یعنی دپاکولو لپاره ورته داخلیری، بله دا چه د أعدت معنی دانه ده چه صرف کافران به ورته داخلیری بلکه معنی نی داده چه تیار کړې شوی دی دکافرانو لپاره یا أعدت د اعداد نه مشتق دی او دلالت کوی په معنی د دوام باندې نو مطلب دادی چه په طریقه د دوام سره خاص دی دکافرانو لپاره.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ

او زېږي ورکړه هغه خلقوته چې ایمان نی راوړي وي او نیک عملونه نی کړي وي چې بیشکه دوی لره جنتونه دي

مَجْرًى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا لَا قَالُوا

چې بهیري لاندې دونود هغې نه نهرونه، هرکله چې ورکړشی دوی ته په جنت کنبی دمیوونه رزق. نودوی به وای

هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلَ وَأَنُتُوا بِهِ

چې داخو هغه دی چې مونږ ته راکړې شوبدي مخکنی ددی نه، اورا وړې به شي دغه رزق دوي نه

مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

جې یوشان به وي دمخکني سره، اودوئ دپاره به په جنت کني بيبياني وي پاکيزه، اودوئ به په هغې کني مېشته دي

﴿وَيُفَوِّرُ الَّذِينَ﴾ دا معطوف دي په ماقبل باندې او په ماقبل کني اگر که صيغه د امر به

دنهې نشته دي چه هغه په لفظ کني معطوف عليه شي د «بشر» لپاره چه صيغه د امر د لیکر ديتنه عطف الفصه على الفصه وائي، يعنی چه مضمون ديوي جملې مناسب د معصوم دېلې جملې سره، نو عطف وشی اگر که موافق نه وي په «خبريت» (انسانيت کسي کمايقال) په يعاقب بالقيد والازهاق، وبشروعوا بالظهور والاطلاق.

﴿أَنْ هُمْ جَنَّاتٍ﴾ په بشارت کني. ۱- يوميثروي سو هغه حضور ﷺ دي ۲- اويل مبشرلهم وي، هغه مؤمنان دي چه ذکردي په (آمنوا و عملوا الصالحات) کني او. ۳- بل مبشره وي، دا دهغې ذکردي اوباً مقدره ده «ای بان هم» او جنت اسم هي لپاره د دار ثواب او اطلاق نی کيږي کله په حال باندې يعنې ونې، چه زمکه نی پته کړې وي او قصور يعنی بنگلو. او کله نی اطلاق کيږي په محل د «ونو»، بنگلو باندې، نو که دلته حال مراد شي نو مضاف مقدر کولو ته ضرورت نشته او که محل مراد شي نو بيا مضاف مقدر دي «ای من تحت اشجارها و قصورها»، او «جنات» په صيغه جمع اونکره ذکرشوه ځکه جنت چه دار الثواب دي، مشتمل دي په ديرو جنتونو او په ديرو مراتبو مطابق د اعمالو د عاملينو او (الانهار) معرفه ذکرشوه ځکه په سورة محمد ﷺ آيت ۱۵ کني د انهار اربعض ذکر دي (فيها انهار من ماء غير آسن وافر من لبن لم يتغير طعمه وافر من حملا للشاربين - و انهار من عسل مصفى الايه).

﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا﴾ پدي کني توسع دخوراک ته اشاره ده لکه په ماقبل کني توسع د سکا ته اشاره وه، «رُزِقُوا» په صيغه د مجهولې سره ذکرشوه نو اشاره ده چه ددوئ به خدمت گاران وي (منها) ضمير راجع دي جنت ته، او من ابتدائيه دي يا په معنى دى سره دي او «من ثمرة» کني من ابتدائيه دي يازاند دي لپاره د افادې داستغراق او «رُزِقُوا» په معنى د مرزوفه سره مفعول ثانى دي د «رُزِقُوا» لپاره، او «كُلَّمَا» منصوب دي ظرف دي د «فالاول» لپاره

«هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ» لفظ د هذا اشاره ده یا نوع د مرزوق ته اوبعض افراد د نوع چونکه محسوس دی نودغه کافی دی لپاره داشارې، یا په هذا کښې اشاره ده مشخص مرزوق ته، نو سوال راځی چه په مشخص حاضرطعام باندې اطلاق د رزقنا چه ماضی ده، نه صحیح کیږی ځکه حاضرطعام خوعین خوړلې شوې ندې.

جواب دادې چه حاضرطعام ته «رزقنا» ویل مبالغه دی یا دلته لفظ دمثل مقدر دې «ای هذا الحاضر مثل الذي رزقنا من قبل» اوپه «من قبل» کښې دوه توجهین دی (۱)، «من قبل هذه الساعة في الجنة». نو سوال راځی چه کله خو د استغراق لپاره وی یعنی هر وارې نو پدې کښې اول وارهم داخل دې او د اول وارته قبل خوڅه نشته نوڅرنگه به ویلې شی چه «هذا الذي رزقنا من قبل». جواب دادې چه اول ترینه مستثنی دې په قرینې عقلی سره، یا کله لپاره داستغراق حقیقی ندې بلکه داستغراق عرفی لپاره دې (۲)، «من قبل في الدنيا» مراد دې یعنی میوې دجنت به دمیوؤ ددنیا سره مشابه وی خو صرف په لون او اسم کښې ځکه مانوس شی ته دطبیعت میلان کیږی، نو پدې توجیه هم دا سوال رازی چه ډیر مسلمانان جنتیان داسی دی چه هغوی د دنیا میوې ندی خوړلې اونه ئی لیدلی دی، او دارنگه دجنت ډیری میوې داسی دی چه هغه جنتیانوندی لیدلی اونه ئی تصورکړیدې نوڅرنگه به صادق شی داچه «کله رزقوا — الایه»

(۱) جواب دلته استغراق حقیقی ندې مراد (۲)، «رزقنا» په معنی د(وَعِدْنَا مِنْ قَبْلُ فِي الدُّنْيَا) سره دې (۳)، تقدیری عبارت داسی دې (هذا جزأ العمل الذي وُفِّقْنَا مِنْ قَبْلُ فِي الدُّنْيَا).

«وَأَتَوْا بِهِمْ مُتَشَابِهًا» دا علت دې دماقبل یعنی ددې قول لپاره چه (هذا الذي رزقنا من قبل) او دمتشابهاً نه مراد یوشان والې دې په رنگ اونوم کښې نه په خوند کښې (زُؤِي عَنْ الْحَسَنِ أَنَّ أَحَدَهُمْ يُؤْتَى بِالصَّحْفَةِ فَيَأْكُلُ مِنْهَا ثُمَّ يُؤْتَى بِآخَرَى فَيَأْكُلُ مِثْلَ الْأُولَى فَيَقُولُ ذَالِكَ ؟ فَيَقُولُ الْمَلِكُ : كُلْ، فَاللون واحد والطعم مختلف).

«وَلَهُمْ فِيهَا أَنْزَاجٌ» دنیا والایبیانی هم مراد کیدې شی اوحورې هم مراد کیدې شی.

«مُطَهَّرَةٌ» یعنی دهرعیب ظاهری اوباطنی نه به پاکې وی، دانسان خوشحالی اولذت به

درې اشیا ودي ۱. مسكن چه فراخ او عمده وى ۲. او خوراك سكاك چه عمده او فراخ وى ۳. بى بى چه پاكه او خائسته وى. ددې درې وارو ذكر وشو خو په دنيا كښې هروقت خوف د زوال او دفنا وى نو ددې توهم د ازالې لپاره ورسره دا ذكر شو چه (وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ).

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيَى أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ

بیشكه الله شرم^(۱) حیانه کوي د دینه چې بیان کړي یو مثال دیو ماشی یا دهغې نه زیات. پس هر چې دی هغه کسان

أَمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۚ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا

چه ایمان نه راوړي دې توهغوي پوهیږي چې دامثال حق دې د طرفه درب ددوئ نه. او هر چې کافران دې

فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ۚ يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا ۚ وَ يَهْدِي بِهِ

نودوئ وای چې څه اراه کړېده الله ددې مثال نه. گمراه کوي^(۲) الله پدې سره ډیر خلق. او هدایت کوي پدې سره

كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ۚ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ

ډیرونه. او نه گمراه کوي پدې سره مگر فاسقان. دا هغه خلق دي چې ماتوي وعده ولوظ الله روستو دمضبوط کولو نه

وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ ۚ أَنْ يُوْصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۚ أُولَٰئِكَ

او پرېکوي هغه څیز چې حکم کړېدې الله دهغې دوصل (پیوست) کولو او فساد کوي په زمکه کښې. دغه کسان

هُمُ الْخٰسِرُونَ ۝

هم دوي تاوانیان دي

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيَى﴾ د اجواب ددویمې شېهې دې چه وار دیرې په توحید باندې، امام

سدى ﷺ او مجاهد ﷺ نه روايت دې چه هرکله بيان کړل الله تعالى مثالين مذکورين

(کمثل الذى استوقداه) ، (او کصیب من السماء) نو کافرانو او منافقانو وويل چه دا کلام د الله

ﷻ ندې څکه الله ﷻ منزه دې دداسې تمثيلات نه او دقتاده ﷻ او ابن عباس ﷻ نه

روايت دې چه هرکله ذکر کړل الله ﷻ عنکبوت او ذباب لره نومشركينو وويل چه دا د الله ﷻ

1 - جواب شبهه ثانیه

2 - مرتب بر مابیل لف نشر غیر مرتب.

کلام نه دې څکه چه الله ﷻ دداسې حقیراشیاؤ ذکر نه کوی، نو گویا که دا معارضه شوه، حاصل دجواب دادې چه مناسبت دمثال دمثّل سره ضروری دې او د مِثْل یعنی مثال بیانونکی سره ضروری ندې څکه چه مثال دوضاحت لپاره ذکر کیږي نو پکار ده چه دچا لپاره چه مثال وی نو دهغه سره دې مناسب وی، داسې نده چه دبیاونونکی سره مناسب وی

(لَا يَسْتَحْي) بعضي مفسرين وائي چه حيا «انقباض النفس عن القبيح مخالفة الذم» ته وائي اودا دصفات دمخلوق نه دې نودلته ددغه صفت غايه مرادده (چه لا يترك) يعنى الله ﷻ نه پريدى، اوبعض وائي چه حيا صفت دالله تعالى دې اثباتاً لکه په صحيح رواياتو کښې راغلی دی، او دلته دا صفت دالله ﷻ صفت سلبیه مقیده دې، نو ثبوت دصفت حيا د الله تعالى لپاره مخالف ندې، ددې آيت نه، نوحياً صفت دالله تعالى دې او جاری دې په ظاهر باندې اودغه مخکښ ذکر شوې تعريف دهغه حيا دې چه صفت دمخلوق دې اوهغه حيا چه صفت دالله ﷻ دې نو دهغې تعريف مذکور نه دې بلکه هغه مجهولة الکنه دې، او اشتراك په مابين دصفاتو دالله تعالى او دصفاتو دمخلوقاتو کښې صرف اشتراك دلغظ دې حقیقه او ماهيت دهر يوجدا جدادې. نو بيا پدې (لايستحي) په ظاهري معنى پاتې دې «أَنْ يَضْرَبَ مَثَلًا» داپه محل دجر کښې دې په «من» مقدره سره «ای من ان يضرب» یا منصوب بنزع الخافض دې چی من دې اومراد (يضرب) نه يبين دې او تنوين په «مثلاً» کښې دتنکیر لپاره دې او (ما) يا زانده دې لپاره د زیاده دتنکیر ذکر شويدي، یا نکره دې صفت دې د مثلاً لپاره دمزيد ابهام پيدا کولو ذکر شويدي او «بعوضه» بدل یا عطف بيان دې دمثلاً لپاره او «لوقها» کښې فوقيت یاد جسم مراد دې، یا فوقيت په حقارت کښې او ذباب دجسم لحاظ سره هم فوق دې او دحقارت په لحاظ سره هم فوق دې.

ابن جریر رحمہ اللہ او نورو علماؤ ویلي دي چه بعوضه (ماشي) په مثال ددنیا کښې پیش کیږي څکه چه دماشي خاصیت دادې چه دې خالی البطن (وږی) وی نو ژوندی وې اوهرکله چه ئی خيته دچا دوينې څکلوسره ډکه شی نومړی شی، نو دارنگه انسان دې عموماً کله چه باطن ئی دمحبّت دمال نه خالی وی اوماال ورسره کم وی نو دده په زړه کښې حیات روحانی وی اوکله چه ددنیا په مال سره مورشی نوزړه ئی مرشی اوغافل شی.

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَاتَوْا۟ بِدِيكُنْهِۦٓ بَيَانَ دَحِكْمَتِ دِمَثَالِ دِی، چه د مثال دوه حکمتونه دی

اول داچه په مثال سره تمیز دخلقو معلومېږي «فيعلمون انه الحق». دویم حکمت ترتب د آثارو مختلفو دې چه هدایت دې اوضالات دې.

وقال الشيخ رحمه الله في ضرب الامثال بالمحقرات ابتداءً للؤمنين والكفار - او يُضِل كُنْبي نسبت داضلال الله ﷻ ته خلقاً دې، او حقیقه دې خلافاً للمعتزلة. ﴿وَيَهْدِي بِمِهْ كَثِيرًا﴾ نه مراد انابت والا دی او مراد د «كثيراً» نه كثرة فی نفسه دې چه معنی دصیغې دبعالغې ده، نه كثرت اضافی چه هغه معنی دصیغې داسم تفضیل ده ځکه دهغې مقابله كُنْبي كثرت نه راځي بلکه قلت راځي نو بیا داسې ویل پکاروؤ «یهدی قليلاً».

﴿وَمَا يُضِلُّ بِمِهْ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ یعنی الله ﷻ انابت والا نه گمراه کوی بلکه فاسقین گمراه کوی. اوسېب دگمراهی ددوی دا صفات دی:

(۱) ﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ﴾ عهد ازلی دایمان او دتوحید مراد دې، یا عهده فطری چه «کل مولود یولد علی الفطرة»، یا عاهد دبیعت ایمان بالمشافه یا بالغیب مراد دې.

(۲) ﴿وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ﴾ یعنی پریدی هغه چه الله ﷻ پرې امر دکولو کړې وی په «بِه».

كُنْبي، مبدل منه ﴿أَنْ يُوصَلَ﴾ په تاویل دمفردسره بدل اشتعال دې، نومعنی دا شوه چه «ما امر الله یوصله ای بفعله» او دا عام دې شامل دې هر هغه قطع او ترك لره چه الله ﷻ په هغې ناراض کیږي خواه که ترك دصله رحمی وی او که ترك دایمان او دتوحید وی یا دنورو فرائض وی. اگر که مشهوره داده چه مراد ترك دصله رحمی دې خوتحقیق دادي چه چه داعام دې. (۳) ﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ فساد کول په شرك سره او دارنگه په نورو معاصیو سره.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ	وَكُنْتُمْ أََمْوَائًا	فَاحْيَاكُمْ ثُمَّ	يُمِيتُكُمْ
څرنگه تاسو کفر کوئ ^(۱) په الله باندې، احوال دادي چې تاسو بې جان وئ نواله ژوندي کړئ، بیا به مړه کړي تاسو			
ثُمَّ يُمِيتُكُمْ	ثُمَّ إِلَيْهِ	تُرْجَعُونَ	هُوَ الَّذِي خَلَقَ
او بیا به ژوندي کوي تاسو، بیا به خاص هغه ته واپس بوتلې شئ الله هغه ذات دې چې پیدا کړي ئې دي			

لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ

ستاسو دښاندې دپاره ټول هر هغه څيزونه چې په زمكه كښې دي، او بيا ئې اراده او كړه آسمان ته نو بيا برنې جوړ كړل

سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ يَكْلِلُ كُلَّ شَيْءٍ عَلَيْهِمْ

دا اووه آسمانونه، او هغه په هر څه باندې عالم دي

﴿كَفَّ نَكَفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمُوتًا فَأَخْرَجَكُم﴾ مخكې اثبات د توحيد وښوېه دلته

عقليوسره او بيا د دوه شېهو چه واردي وې په توحيد باندې جواب و شو. نو اوس بيا عود دي

اصل مسئله توحيد ته، لفظ د (كيف) داستبعاد لپاره دي، يعنې دا كفر ستاسو بعد د دلائلو

د توحيد او بعد د جواب د شېهونه مستبعد دي عقلاً و (كنتم امواتاً) بې جانې بې روحه. څلور

عالمه دي. (۱) عالم مبادى، د حياء نه قبل چه انسان په صورت د غذا، اود دم، نطفه، علقه.

اومضغه كښې وو، دلته د امواتاً نه مراد دا عالم دي چه په ديكښې بې جانې دي (۲) عالم

دنيا، يا عالم حياء يعنې په بدن كښې دروح اچولونه بعد د انتها د حياء دننوى پورې اود دي

ذكرېه (فاحياكم) كښې شويدي، مطلب دادې چه په عالم مبادى كښې ستاسو خالق صرف الله

ﷻ دي او بيا چه تاسو دغه مراحل طې كړل يعنې غذا نه دم اود دم نه نطفه اونطفه نه علقه او

دعلقه نه مضغه نو بيا حياء هم صرف الله ﷻ دركړو. (۳) عالم برزخ پديكښې انفصال او

جدائى دروح ده د بدن عنصرى نه، او اعاده دروح بدن ته لاعلى سبيل الحلول ده، (وتفصيله

فى موضعه)، د بعض مفسرينو خيال دي (كما رواه ابن كثير عن السدى عن ابى صالح).

چه (ثم يحكم) كښې دا حياء مراد دي ليكن دا قول مرجوح دي او راجحه خبره داده چه

دلته د حياء برزخى ذكرندې شوې او قول د سدى عن ابى صالح ته مفسرينو ابعدا لاقوال ويلي

دي كمافى روح وغيره، اوصحيح قول دابن مسعود ﷺ واوبن عباس ﷺ دي چه مراد لدينه

حياء د عالم عقبى دي چه دغه څلورم (۴) عالم دي يعنې بعث بعد الموت چه هغى ته حياء

اخرويه حقيقه ويلي شى، باقى دا قول د معتزلو چه دلته حياء برزخى ذكرنه شو نومعلومه شوه

چه حياء برزخيه نشته دي، نو دا باطل قول دي، ځكه دلته زيات نه زيات عدم ذكر دي اود دينه

نه لازميرى چه حياء برزخيه نشته دي ځكه دهغې ثبوت په نورونصوصو قرآنواو احاديث

صحيحوسره شويدي، نوكه دلته ندي ذكر شوې خو په نورونصوصوسره ئې اثبات راغليدي

كمابين فى محله، اولته دنه ذكر كولويوه نكته داده چه دا حياء حقيقه ندي ځكه حقيقى

حیاة هغه دې چه په هغې کښې تعلق دروح د بدن سره په طریقه د ادخال او د حلول سره وی او په عالم برزخ کښې اگرکه تعلق دروح د بدن سره شته دې خونه دې په طریقه د حلول سره لکه تصریح کړیده پدې باندې ملاعلی قاری رحمته الله علیه.

﴿ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ یعنی دحشر اوبعث نه بعد ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَالِي الْأَرْحَابِ﴾ دا دلیل عقلی دې په توحید اولام په «لکم» کښې دانتفاع لپاره دې اوپه هرشن کښې نفع ده د انسان لپاره اگرکه مونږته هغه کله معلومه وی او کله معلومه نوی حضرت تهانوی رحمته الله علیه فرمائی که بله نفع مونږته معلومه نوی نو دا نفع هرچاته معلومه ده چه دهرشن دکتلونه علم صحیح دتوحید باری تعالی حاصلیږی

قصة یو وارې چین والو مشوره وکړه چه ماشې صرف مضر دې اوڅه فائده پکښې نشته نو لهدا دا ختمول پکار دی چنانچه دوی داسې ادویه استعمال کړل چه په هغې سره ماشې خنم تول. خو یو داسې بیماری شروع شوه چه داکتران دهغې د علاج نه عاجز شو، دتحقیق نه بعد معلومه شوه چه په فضا کښې داسې جراثیم دی چه دهغې دفاع ماشې کولې شی اوفقط، نو بیانی دبل ملک نه ماشې راوړل اودهغې تربیت ئی شروع کړو.

فائده - ۱ په متصوفو کښې فرقه اباحیه وائی چه د دنیا تاول څیزونه حلال اومباح دی او اشتراکیه وائی چه هرڅه مشترک دی حتی چه زر، زن، زمین، هم مشترک دی او دا آیت په دلیل کښې پیش کوی، **جواب** دادې چه دآیت نه انتفاع معلومیږی او دانتفاع سره حل او اباحت ندې لازم لکه په زهريات کښې نفع شته خو استعمال ئی مضر دې دغه شان معرعات شرعیه دی چه استعمال ئی حرام دې خونفع پکښې شته دې، بله دا چه پدې کښې مقابله دجمع دجمع سره شویده اوقاعده داده چه مقابله دجمع دجمع سره فائده کوی تقسیم د احادو په احادو باندې اوتخصیص دیو منفعت په یو شخص پورې ددلیل شرعی نه معلومیږی داسې نه ده چه دهرشن نه انتفاع هرچاته جائزه ده.

فائده - ۲ دعلماء اختلاف دې چه اصل په اشیاءو کښې یعنی په هغه اشیاءو کښې چه په هغوی کښې حکم شرعی امر، نهی، حل، حرمت، نوی ښکاره، حل او اباحت دې یا اصل حرمت دې. یانوقف دې. پوره تفصیل په مسلم الثبوت اوتلویح وغیره کتابونو کښې دې خوپدی آیت سره استدلال شویدي دقول اول لپاره مخالفین ترینه جوابونه کوی (والتفصیل فی موضعه).

﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾ **استوا** لپاره معانی کثیره دی (۱) کله په

معنی د ارتفاع، علوا وچتوالی، سره رازی (۲) کله په معنی د قصد او توجه کول یوشی ته (۳)، او کله په معنی دخوانی دانسان راځی لکه «ولایع اشدّه واستوی» (۴) کله په معنی دغلبه کولو سره راځی (۵) کله په معنی داستقامت «برابروالی» سره. دلته یا اوله معنی مراد ده لیکن په غیر دتشبیه اوتمثیل نه ((ای علا الیها وارفع من غیرتکیفو ولا تثیل ولا تخدید قاله الربیع)) «ووج» یادویمه معنی مراد ده سوال راځی چه آسمان خوموجودنه و نوهغه ته نی څنگه استواء وکړه؟ جواب دادې چه یا دلته دسما نه معنی لغوی مراد ده یعنی اوچت طرف. اوددې وجه نه نی مفرد ذکرکړو، یا مراد دلته ماده دسما ده او هغه موجوده وه مخکښې لکه په سورة حم السجدة کښې دی «ثم استوی الی السما وهی دخان» او ضمیر په «فسوحن» کښې یا ضمیر مبهم دې او «سبع سموات» نی تفسیر دې یا دا ضمیر راجع دې سما ته. او سما جمع ده او مفرد ورله سماوة دې واو په همزه سره بدل شو نوسماة شو. او «سبع سموات» منصوب دې بنا بر بدلۍه دضمیر نه.

فانده - ۱ د زمکې آسمان پیدایش ذکر په قرآن پاک کښې په ډیرو ځایونو کښې راغلیدې مگر دترتیب بیان چه پدیدکښې کوم یواول دې او کوم یو بعد دې دا بظا هر مختلف معلومیږی. دبعض آیاتونه تقدیم دخلق دزمکې معلومیږی، لکه دا د ډیرو اهل علم رایه هم ده چه اول زمکه پیداشویده او بیا آسمان اومقتضی د عقل هم دغه ده ځکه چه اول فرش وی او بیا چت وی، سوال دسورة بقرې ددې آیت او دسورة خم سجده دآیت نه معلومیږی تقدیم دخلق دزمکې، او دسورة نازعات دآیت نه معلومیږی تقدیم دخلق دآسمان اوتاخیر دزمکې. کما قال الله تعالی ﴿اَنَّمْ اَشْدَّ خَلْقًا اَمَ السَّمَاءَ بَنَاهَا رَفَعَ سَمَكَهَا فُسَوَّاهَا وَاعْطَشَ لَهَا لَهْلَهَا وَاَخْرَجَ ضَحْطَهَا وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا اَخْرَجَ مِنْهَا مَاءً وَمَرْعَاهَا — الْآیة﴾

ددې سوال بی تکلفه جواب (۱) یو دادې چه خلق دزمکې مقدم دې لکه معلومیږی ددې آیت د بقرې نه او «بعد» په دې آیت دنازعات کښې په معنی دمع سره دې اوندې لپاره دترتیب لکه په «عَلَّ بَعْدَ ذَلِكَ» کښې «ای مع ذالک» (۲) بعد د تراخی زمانی او ترتیب زمانی لپاره ندې بلکه دتراخی ذکرې لپاره دې، معنی داده چه بیا دا هم واوره چه زمکه الله ﷻ غورولې ده. او ترتیب اوتاریخ پیدایش ذکر کول دآیت مقصد ندې بلکه دا خو دبدنگانو عادت دې چه عمارت جوړکړی نوتاریخ نی ولیکی اوالله ﷻ په قرآن کښې تاریخ پیدایش نه

لیکي بلکه یا دخپل نعمتونو تذکره کوي داثبات دتوحید لپاره یا دخپلو قدرتونو تذکره کوي د اثبات قیامت لپاره عقلاً، نو کله چه الله تعالی د نعمتونو تذکره کوي نو هلته د زمکې ذکر مقدم کوي ځکه انسانانو ته نعمتونه د زمکې نه ملایږي او کله چه د قدرتونو تذکره مقصودی نو هلته د اسمانونو ذکر مقدم کیږي ځکه هغه عظیم مظاهر د قدرت الهی دی.

(۳) دبخاری شریف په کتاب التفسیر کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددې سوال جواب داسې منقول دي چه الله ﷻ پیدا کړیده زمکه (یعنی نفس زمکه) په دوه ورځو کښې اوبیاني پیدا کړيدي آسمان، اوبیاني قصد وکړو آسمان ته نو برابري کړل دا اوه آسمانونه په نورو دوه ورځو کښې اوبیا یې زمکه غوړولې ده، او غوړول ئی دادی چه اوبه ئی د دینه راویستلی او مرغی اوبیدانی کړل په دې باندې غرونه او اوبان (یعنی مخلوق) او غونډی او هغه خیزونه چه په مابین ددوئ کښې دي، په نورو دوه ورځو کښې - الخ.

حاصل دا چه کل شپږ ورځې وې او ترتیب ئی دادې چه اول زمکه پیدا شوه بیا آسمان اوبیا دخوالارض وشو یعنی پدې کښې اشجار، جبال، غونډی او نور مخلوق، نو خلقت د نفس زمکې مقدم دي دخلقت د آسمان نه او دا په سورة حم سجده کښې ذکر دی او دخوالارض د تخلیق د آسمان نه بعد دي چه دهغې ذکر په سورت نازعات کښې دي حضرت تهانوی رحمته الله علیه فرماني چه په آیاتونو او روایاتو کښې غور سوچ کولونه داسې معلومیږي چه اول (۱) ماده د زمکې پیدا شوه او تراوسه پورې ئی دا موجوده هیئت نه و جوړ شوې چه بیا (۲) ماده د آسمان جوړه شوه چه هغه ماده د خاتیه سیاله ده، لدینه بعد بیا (۳) زمکه په موجوده هیئت باندې وغوړولې شوه (۴) بیا پرې غرونه وغیره پیدا کړې شو، (۵) او بیا اووه ۷ آسمانونه جوړ شو امید دي چه ټول آیاتونه پدې تقریر منطبق شی (انتهی) ولكن فی قلبی من هذا تحقیق خدشة لقصور فهمی والله اعلم

﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ دا په منزله دنتیجه دما قبل دي یعنی پیدا کول د آسمانونو، زمکې

په عجیب نمط سره دلیل دي پدې خبره چه «وهو بکل شی علم» بکل شی جار مجرور متعلق دي د علم سره او مراد د «شی» نه دلته عام دي واجب لوجود او ممکناتو، معدوماتو، موجوداتو ټولو ته شامل دي او په «علیم» کښې مبالغه ده په نسبت سره «عالم» ته، او مبالغه په صفاتو دباری تعالی کښې نده راجعه نفس صفاتو ته، ځکه نفس صفات دباری تعالی نه قبلوی زیادت او کم والې، او مبالغه په هغه شی کښې رازی چه زیادت او نقصان قبلوی، بلکه مبالغه

دلته راجع ده متعلق دصفت ته چه علم دې څکه علم چونکه متعلق دې په کلی ، جزئی موجود ، معدوم ، منهای غیر منهای ، ټولو پورې ، نو ددې وجه نه مبالغه ذکر شوه په علم کښې

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا

اوكله چې اوونیل رب ستا ملانگونه چې بیشکه څه پیدا کونکې به په زمکه کښې خلیفه ، نو اوونیل ملانکو

أَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ

آبانۀ پیدا کوی یدی زمکه کښې هغه څوک چې ورانې به کوی پدېکښې اوتویوي به وینې په ناحقه سره ، اومونې

نُسَبِحُ بِحَمْدِكَ وَتَقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا

خوباکې وابوسره دستانې ستانه اوباکې اولوی بیانوتالره ، نو اوونیل الله چه څه پوهیږم په هغه اسرارونو

لَا تَعْلَمُونَ ۚ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَكَةِ ۖ

جې ماسو په هغه نه پوهیږئ او اوخودلې آدم ته نومونه دټولو څیزونو اوبیانې پیش کړل دغه څیزونه په ملانکو

فَقَالَ أَلَيْسَ لِي بِأَسْمَاءٍ هَؤُلَاءِ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۚ قَالُوا سُبْحَنَكَ

پواونیل الله خبراکړئ ماته د نومونو ددې څیزونو که یې تاسو ریښتوني نو اوونیل ملانکو پاکې ده تالره دشریک دعلم نه

لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ

نسته ، هغ علم مونږله مگر هغه مقدار دعلم چې تامونږته راکړې ، بیشکه صرف ته په هرڅه عالم

الْحَكِيمُ ۚ قَالَ يٰأَدَمُ ائِمِّنْهُم بِأَسْمَائِهِمْ ۖ فَلَمَّا

او حکمت والا یې اوونیل الله اې آدم ، خبر ورکړه دوی ته په نومونو اوفاندو ددې څیزونو ، پس هرکله چې

أَتَاهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ۖ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ

خبرنې ورکړه هغوی ته په نومونو اوفاندو ددغه څیزونو نو اوونیل الله آیا نه وویلې ماتاسوته چې بیشکه څه عالم یم

غَيْبِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ

په غیب د آسمانونو اود زمکو اوڅه عالم یم په هغه څه چې تاسو نښکاره کوئ او په هغه څه چې تاسو نښتوئ

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً ۚ﴾ په دې آیاتونو کېنې قصه د آدم ﷺ

اود ملانګواو دابلیس ذکر کېږي اودا متعلق دې دعوی توحید سره یعنی معبود صرف الله ﷻ دې. مخلوق معبود نشي کیدې ځکه مخلوق درې قسمه دی: ۱- خاکی ۲- نوری ۳- ناري

نوخاکی مخلوق په دې هوکه کېنې واقع شو او څوک چه د هوکه کیدشي نوهغه معبودنوی. اونوری مخلوق دخپل لاعلمی اقرار وکړ ونوهغه معبودنشي کیدې، اوناری مخلوق خوشناسو آباءنی دشمن اوملعون دې. نوهغه هم معبودنشي کیدی، نوثابت شو «یاایهاالناس اعبدوا ربکم»، کلمه ه «اذ» ظرف دې دماضي لپاره راځي لکه چه «اذ» دستقبل لپاره راځي. نو دې یومضاف الیه غواړي، بل عامل غواړي، نومضاف الیه ورله جمله ده نوځکه دې مېنی دې اوعامل دده په نزد دبعضوباندې «اذکر» مقدر دې «ای اذکوالقصه» اومراد په «اذکر» سره غور اوسوچ اوتدبر دې په قصه کېنې، لکه پدې باندې تصریح کړیده شیخ رضی په بحث دظروفو کېنې او دارنگه نورو مفسرینو هم تصریح کړیده اودامطلب ندې چه نبی کریم ﷺ دا قصه دمخکېنې نه معلومه وه او اوس ورته وائی چه ته ئی رایاده کړه، حتی چی پیغمبر ﷺ ته علم غیب ثابت شی پدې سره لکه دا رائی داهل بدع ده، بعض وائی چه «اذ» زائد دې اوبعض وائی په معنی د «قد» سره دې اوکشاف اونورو مفسرینو تصریح کړیده چه عامل ئی مؤخر «قالوا» دې ځکه چه په ظروفو کېنې توسع ده نوتقدیم ئی په عامل راتلې شی نوتقدیر دارنگه شو «قالوا وقت قول ربك للملائكة» انورشاه صاحب ﷺ فرمائی چه «اذ» دقبيلي دتعداد دمواضعو هائلونه دې نوتحقیق دادې چه تفتیش دعامل ته ئی ضرورت نشته دې.

«ملائك» دالله ﷻ نوری مخلوق دې، دا لفظ په اصل کېنې (۱) بعضي وائی چه مالک په وزن دمفعّل دې او مشتق دې د «الوكة» نه په معنی درساتل سره بیا همزه مؤخرشوه دلام نه نو «ملائكة» سو نو حرکت همزه لام ته ورکړې شو اوهمزه حذف شوه نوملک شو. نو بیا چه ترینه جمع جوړه سوه نوهمزه بیا واپس شوه «ملائكة» شو.

(۲) اوبعضي ویلی دی چه دا په اصل کېنې «ملائكة» وویعنی قلب په کېنې ندې شوې همزه حذف شوه نوملک شو اوجمع ئی ملائكة ده. (۳) اوبعضي وائی چه دامشتق دې د «مَلِك» نه په معنی دقوة سره لفظ د «آدم» د دیرواهل علم په نزد عربی دې اوغیرمنصرف دې له وجه د وزن فعل اوعلمیت نی، ځکه دا په اصل کېنې «أَءَمَّ» دی په وزن دافعل مشتق دې د «أَمَّة» نه

به معنی دسمره، گندم گون، یا بیاض سره یا مشتق دی د «أَذْمَةٌ» نه په معنی د أسوة، قدوة، مقصد، پیشوا، سره. یا مشتق دې د اديم الارض نه، روى الترمذی وغيره ((إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ قَبْضَةً قَبْضُهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ)) — الحديث .

یا د «آدم، أذمة» نه مشتق دې په معنی دموافقت سره او بعضې اهل علم ویلی دی چه دا لفظ عجمی عبرانی دې «ادمه» په عبرانی کښې خاورې ته ویلې شی نو غیر منصرف شو لوجه د عجمه او علمیت نه. نو آدم پشان د آزر «شالچ» دې. اولفظ د (ابلیس) د ابلاس نه ماخوذ دې معنی نئ ده ډیر مایوس درحمت نه اولفظ د (شیطان) یا دشطن نه ماخوذ دې په معنی د سرکش سره او یا د شیط نه ماخوذ دې په معنی د باطل او هلاک سره

«خليفة» ۱، ددې مصدر خَلَفًا وخلافة راځی په معنی د ورستوالی سره خو خولفأ په فتح دلام سره صحیح نائب ته ویلی شی او خلفأ په سکون دلام سره نا اهل نائب ته ویلی شی. او خلیفه د فعيلة په وزن دې اوتأ ۱ دمبغی لپاره ده، یا ۲- د نقل لپاره ده دوصفیت نه اسمیه ته. یا ۳- د تانیث لپاره ده کچرې موصوف ورله سلسله شی، دخلیف او خلیفه یوه معنی ده خو دخلیف جمع خلفأ راځی او دخلیفه جمع خلانف راځی. او دا وزن دفعيلة بمعنی الفاعل اکثر راځی خلیفه بمعنی الفاعل. معنی ده دبل چانه وروستو راتلونکې او کله بمعنی المفعول راځی. نو خلیفه په معنی دمخلف (وروستو راوستلې شوې).

۲، مراد دخلیفه نه دلته ۱- یا آدم ﷺ دې لکه دا قول د ابن عباس رضی الله عنهما او ابن مسعود رضی الله عنهما دې او توصیف نئ په (من یفسد فیها) سره او په (ویسفک الدماء) سره په اعتبار د تسبب سره دې. یا مراد ترینه (مَنْ فِيهِ قُوَّةُ الْفَسَادِ وَسَفْكُ الدِّمَاءِ) دې. ۲- یا مراد دخلیفه نه آدم ﷺ او دده اولاد دې په قرینه دمابعد سره چه (من یفسد فیها — الآية) دې. او آدم ﷺ ته چه خلیفه ویلې شویدې نو ددې معنی ۱- یا داده چه دې خلیفه دالله تعالی دې په اجرا او تنفیذ د احکام شرعیه و کښې او دغه شان هرنبی خلیفه الله دې په زمکه کښې لیکن دا استخلاف پدې وجه ندې چه الله تعالی محتاج دې (العیاذ بالله)، بلکه دا د قصور د مستخلف علیهم د وجه نه دې کما صرح به المفسرون، او دا استخلاف په اجرا د احکام تشریع و کښې دې نه دتکوینی کښې، او ۲- یائی معنی داده چه دې خلیفه د من قبلهم دې یعنی وروستو راغلې دې دملاتکو او جناتو نه او اولاد د آدم ﷺ ته خلیفه پدې وجه ویلې شوی دی چه دوی خلیفه دمن قبلهم دي

یا دوی د یوبل خلیفه دی، ای سلسله مختلف بعضه بعضاً.

وجه دخلیفه جوړیدلو د آدم ﷺ او د اولاد دده داده چه اول په زمکه باندې دجناتو تصرف و نو دوی ډیر فساد او قتل او غارت شروع کړو، نواله تعالی پدوی پسی فرشتې راوړلېلې نوبعضې شریران ئی ترینه قتل کړل او باقی ئی وشرل غرونو، بیابانونو، اوجزیرونه او ابلیس پدوی کښې وړوکې بچې راهب مکارو دملانکو په سفارش سره آسمان ته وختلو. او ډیر زیات عبادت ئی کولو لپاره ددې چه خلافت راته میلاؤشی اوکله چه خلافت آدم ﷺ ته ملاؤ شو نو ده حسدشروع کړو او ملعون شو، دلته دملانکو نه مراد بنا په قول راجع باندې ټول ملانک دی، اوبعض وائی چه هغه ملانک مراد دی چه رالیږلی شوې وې د (محرابة الجن) یعنی دجناتو دقتل اودشرلولپاره.

اوقول دالله ﷻ فرشتوته اوتیوس دهغوئ نه مشتمل دې په ډیرو حکمتونوچه په هغې کښې یوحکمت انسانانو ته تعلیم ورکول دمشورې دی، (قاله البیضاوی وغیره،) ځکه الله ﷻ باوجود ددینه چه محتاج ندې مشورې ته اوبیانی هم مشوره طلب کړه نو معلومه شوه چه مشوره اهم شی دې، ((قال رسول الله ﷺ ماخاب من استخار وماندم من استشار))، اوکماقال علیه الصلاة والسلام، اویل حکمت اظهار د عظمت اوشرافت دنوع انسانی دې چه ددوی دپیدایش نه قبل، الله ﷻ اخبار ورکوی ددوی دپیدا کولو سگان القدس ملانکوته، او دخلیفه لقب ئی ورته قبل دپیدایش نه ورکړو، او بل حکمت پدیکښې دادې چه پدیکښې اشاره ده دپته چه دخیرکثیر لپاره شرقلیل اختیارکول مقتضی دحکمت ده.

﴿قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ دا قول دملانکو بطور استفسار دې دحکمت نه لکه یومتعلم چه دخپل معلم نه دترجیح دیوقول د اقولو لپاره استفسارکوی او ندې دا قول اعتراض په الله تعالی باندې او دارنگه ندې دا قول لپاره دغیبت کولو دبنی آدم یاحسد ددوی سره، ځکه فرشتې معصوم دی دگناه نه او اعتراض په الله ﷻ یاغیبت اوحسد کول گناه ده، **باقی داخبره چه دوی ته څرنگه معلومه شوه** چه بنی آدم به فسادکوی اوخون ریزی به کوی نو ددوی لپاره ډیرصورتونه کیدی شی.

۱- یاالله ﷻ ورته اخبار ددې ورکړې وو. ۲- دلوح محفوظ نه ئی معلوم کړی دی. ۳- قیاس ئی کړې دې په جناتو. ۴- دلفظ دخلیفه نه ئی معلوم کړیدی ځکه خلیفه ته ضرورت هله رازی چه فساد اوخون ریزی وی.

«وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ» بعضی مفسرین وائی چه دادفع دتوهم ده چه دماقبل

نه پیداشو چه د «انجعل فيهما — الايه» نه به مقصود اعتراض كول وى په الله ﷻ نوفرستو وويل چه اعتراض اوعيب لگول په الله ﷻ ندي «ونحن نسبح — الايه». اوبعضی مفسرین وائی چه واؤ لپاره دحال دې او پديکښې دخپل اشکال مزید تقرير دې يعنی په داسی حال کښې چه مونږفساد، خون ريزی نه کوؤ نوهغه مخلوق چه فساد اوخون ريزی کوی په څه وجه خليفه جوړېږی اومقصود استفسار دې د ترجيح، نه اعتراض اوعيبت كول. او فرق په ماين دتسبيح او تقدیس کښې دادې چه تسبيح نسبت دپاکي دې الله تعالى ته په اعمالواو اقوالوسره او تقدیس نسبت دپاکي په اعتقادسره دې، اوبل فرق دادې چه تسبيح کښې صفات سلبیه دی يعنی پاکي بيانول دالله ﷻ دهرعيب نه او«بحمدك» کښې بيان دصفات ثبوتیه دې اوپه «نقدس» کښې هم بيان دصفات ثبوتیه دې خوصفات ثبوتیه چونکه دوه قسمه و: کماقال الله تعالى ((ذی الجلال والاکرام)) نو «بحمدك» کښې صفات اکرام ذکرشواو په «نقدس» کښې صفات الجلال ذکرشو. اوحضرت شيخ رحمه الله فرمائی چه دتسبيح نه تسبيح فی الحال مراد ده او د تقدیس نه نسبة دپاکي په استقبال کښې مراددې

«قَالَ إِنِّي أَكَلْتُ مِمَّا لَا تَعْلَمُونَ» دا اجمالی جواب دې د استفسار دملائکوعنی بیشکه چه دوی به فسادونه اوقتلونه کوی خو پدوی کښې هغه خیردې چه دهغې علم تاسوته نشته ماته دهغې علم دې چه هغه پیداکول د انبیاء، اولیاء، صلحاء، علماؤ دی، اومقتضى حکمت داده چه دخیر کثیرلپاره دشرقلیل برداشت کړې شی، اوپديکښې اشاره شوه دپته چه دالله تعالى په هرکار کښې ضرورحکمت وی که چاته معلوم وی اوکه نه وی معلوم او دحکمتونو معلومول هم ضروری ندی لپاره داعتماد یا دعمل بلکه اعتقاد دحقوالی به کیدیشی اوعمل به کیدیشی اگرکه علم نوی راغلې په حکمتونوباندې اگرچه علم دحکمتونوخالی نوی دفاندې نه، او«أعلم» یاصیغه دفعل مضارع ده لکه دا ظاهره ده، یاصیغه داسم تفضیل ده خواسم تفضیل په معنی داسم فاعل سره دې، او دا دلیل واضح دې پدې خبره چه دملائک لپاره علم غیب کلی او علم محیط نشته دې.

«وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» پدې آیت کښې بیان دهغه سبب فضیلت دې چه هغه سبب دې لپاره دخلافت، مشهور قول دادې چه مناط دخلافت علم دې چه دهغی بیان شویدی یه دی آیت

کنبی او حضرت شاه انور شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ مناط خلافت خمایہ نزدیک عبودیتہ دے۔ نہ علم حکمہ کہ مخلوق ہر کلمہ منقسم شو درے قسموتہ نو ابلیس خو مناظرہ و کرہ درب سرہ او اعتراض نی و کرو نوملعون شو، اوفرشتو اگرچہ اعتراض و نکرو خو استفسار نی و کرو او دا ہم دشان عبودیتہ سرہ ویر مناسبت نہ لری۔

او هرچه آدم علیہ السلام دے نو هر کلمہ کہ اللہ جل جلالہ دہ تہ عتاب و رکرو نودہ خپل رب تہ ہیخ جواب ورنکرو بلکه چرا او طلب مغفرت نی شروع کرو، نو دا کمال عبودیتہ شو، لیکن دا خو امرخنی و حجت علی الخصم نہ جوړیدہ او علم اظهر الاشیا و اثبات دفضیلت لپارہ نو اللہ تعالی ورتہ فضیلة العلم هم و رکرو کہ ددہ مرتبہ ښکاره شی نو اصلی مناط خلافت لپارہ عبودیتہ شو او علم د اظہار دمرتبی لپارہ دے نہ دے اصل مدار خلافت. واللہ اعلم.

او دا علم کہ اللہ جل جلالہ آدم علیہ السلام تہ ورکړي دے نو دا یا په طریقہ دوحی یا الہام سرہ دے یا په طریقہ دپیدا کولو د علم ضروری سرہ دے په نفس د آدم علیہ السلام کنبی، اوندې په طریقہ معتادہ سرہ په مابین دعباد وکنبی، نو ددې وچہ نہ دا تقاضانہ کوی د علم په لغت مشترک باندې په مابین دمعلم او متعلم کنبی حتی کہ ددې علم نہ مخکنی بل علم وی په لغت مشترک کنبی او دغه شان دهغې نہ مخکنی بل علم وی او تسلسل لازم شی. او مراد د اسماء نہ یا مسمیات دی حکمہ کہ اطلاق د اسم په مسمی باندې ہم کیږی یا اسم المسمیات دے، او مراد اسماء نہ دلته اسماء د جزئیاتو ندی مراد. بلکه اسماء د اجناسو او انواعو مراد دی لکه انسان، خر، اوبی، آس، غر، دریاب او ملاتک او دارنگہ ټول لغات او آلات لکه کاسہ، سمسئ، وغیرہ او دهر یو منافع او فائدې او طریقہ د استعمال نی هم ورتہ او ښودلہ. او صرف نومونه یا دول په مختلفو لغاتو سرہ مراد ندی حکمہ دا کہ کمال ندی او د «کلہا» نہ استغراق عرفی مراد دے لکه دا په قرآن کنبی په ویر کثرت سرہ راخی.

﴿وَمَنْ عَرَّضْتُمْ﴾ داضمیر مسمیاتو تہ راجع دے په طریقہ د استخدام سرہ حکمہ ماقبل په اسم ظاهر سرہ د اسماء نہ مراد خود اسماء دی او په ضمیر سرہ ترینہ مراد مسمیات دی، او کہ په ماقبل کنبی د اسماء نہ مراد مسمیات شی نوییا استخدام تہ ضرورت نشته دے، یا مسمیات د الاسماء نہ التزام معلوم شوی دی، او طریقہ دعرض داوہ کہ یو خیزبه نی ورتہ پیش کړو او ورتہ به نی وفرمایل کہ ددې شی څه نوم دے؟ او څه نی فائدې دے؟ او صرف نومونه نہ دی مراد. ﴿أَتُنْفِئُونَ﴾ دا امر د تعجیز لپارہ دے یعنی مقصود ترینہ اظہار دعجز د ملانکو دے او د

ايجاب لپاره ندې چه تكليف بما لا يطاق جائز شي نو استدلال د بعض په دې آيت سره لپاره د جواز د تكليف بما لا يطاق باطل دې .

﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ په قرآن كښې په كثر ت سپره راځي چه شرط ذكر وي او جزائي په مابعد كښې نوي ذكر ، نو بعضې اهل علم لكه سيبويه او جمهور بصرين وائي چه جزأ محذوفه ده او ماقبل د شرط دال دې په جزأ محذوفه باندې ځكه تقديم د جزأ په شرط باندې خلاف دې د فصاحت نه ، نودلته تقدير د عبارة دارنگه دې ((ان كنتم صاقين فانينوي)) او نور اهل علم لكه مبرد او كوفيان وغيره دوي وائي چه دا ماقبل ورته جزأ ده او تقديم د جزأ په شرط باندې ددوي په نيز خلاف د فصاحت نه ، نه دې ، نو پدې مذهب تقدير ته حاجت نشته .

سوال راځي چه صدق او كذب په كلام خبري كښې راتلې شي او ماقبل كلام كښې يو استخبار دې يعني «اتجعل فيها من يفسد فيها» او دا محتمل د صدق او كذب نه دې اويل دا كلام دې چه «و نحن نسبح بحمدك — الاية» او دا صادق كلام دې او د «ان كنتم صادقين» نه خو معلوم يري عدم صدق .

جواب دادې چه صدق راجع دې كلام غير منطوق ته لكه روايت دې دابن عباس ؓ نه چه ملائكو ويلى ؤ «لن يخلق الله تعالى خلقا اكرم عليه منا ولا اعلم» يعني كه تاسو صادق ئي پدې قول كښې نوماته خبر راكړئ د اسماء ددې اشياؤ او د منافعو ددوي .

سوال راځي چه انتفا د جزأ دليل وي په انتفا د شرط نوهركله چه دوي «انبا» ورنكړه نو معلومه شوه چه دوي صادقين ندي او چه صادقين نه شي نو كاذبين به وي او كذب خو گناه دې او ملائكة معصوم دي د گناه نه . جواب دادې چه صدق لكه څرنگه چه مقابل د كذب راځي نو غه شان كله په معنى د اصابت الى الحق (حق ته رسيدل) سره هم راځي نو معنى د صاقين داده «ان كنتم مصيبين الى الحق في زعمكم» او قرطبي او نورو مفسرينو ليكلي دي چه معنى د «ان كنتم صاقين» داده چه «ان كنتم عالين» .

﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ﴾ پدي كښې اشاره ده چه مقصود زمونې اعتراض ندې په الله تعالى باندې اونه د آدم غيبت او توهين مقصود دې اودا كلمه استعمال يري لپاره د اعتراف په قصور باندې ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ﴾ پدي كښې حصر د علم غيب دې په الله ﷻ پورې او ددې تعلق د «لا

علم لنا، سره دي.

﴿أَتَحْكُمُ﴾ دې تعلق د «الا ما علمتنا» سره دي «غيب السموات» په معنى د «ما غاب لى السموات» سره دي او مراد د دينه ما غاب عن الخلق دې خكه د الله تعالى نه هيڅ پټ نشته. ﴿وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ﴾ د دينه مراد دا كلام دې چه «اتجعل فيهما يفسد فيها — الايه»). ﴿وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ د دينه مراد هغه كلام د ملائكو دې چه ويلى و «(لن يخلق الله تعالى خلقا اكرم عليه منا ولا اعلم)».

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ط أَلَى
او كله چي او وئيل مونږ ملائكو ته سجده او كړئ آدم ته نو سجده او كړه ټولو مگر ابليس^(۱) او نكړه. انكارني او كړه.
وَأَسْتَكْبَرَهُ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ۝ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
او تكبرني او كړه. او شو د كافرانو نه. او او وئيل مونږ اي آدم! او سپړه ته او بي بي ستا په جنت كښي
وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ۝ وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ
او خوراك كوئ دواړه د دينه خوراك فراخه هر ځاني چي خوښ شي ستاسو. او مه نژدې كېږئ دې ونې ته
فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ۝ فَازْلَمَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا
كښي شته دواړه تاسو خپل نقصان كونكي. نو او خويول^(۲) دواړه له شيطان دهغه ونې په وجه او او ويستل ئې دواړه له
مِنَّا كَانَا فِيهِ ۝ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ
دهغه ځاني نه چي وودواړه په هغې كښي، او او وئيل مونږ كوزشې بعضي به ستاسو د بعضو د پاره دښمنان وي
وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ۝
او ستاسو د پاره به زمكه كښي ځاني د او سيدو دې اونغ ده تريو وخت پوري

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا﴾ ملائكو ته د سجدې حكم، لپاره د اظهار د عجز د دوى او د آدم ﷺ د برترى او عظمت د اظهار لپاره دي، سجده په لغت كښي په معنى د خضوع او انقياد سره او اطاعت سره او انحناء وغيره سره رازى او په عرف كښي په معنى د «وضع الجبهة على

- ۱- نارى مخلوق معبود ندې بلکه دوي ستاسو دښمنان دي او معلون دي
- ۲- ځاكي مخلوق معبود ندې خكه چي دوي غيب دان نه لري او دوي دهوكه شو.

الارض» ته وائی یعنی تندئ په زمکه ایخودل ، خواه که تعظیماً وی اوکه په طور دتحیه اوسلام سره وی اوکه په طور دعبادت سره وی او په شوع کښې «وضع الجبهة على الارض بقصد العبادة ته»، وائی دالله دسجده په نزد دبعضو مفسرینو، معنی لغوی انحنأ مراد ده (مدارك عن ابن عباس رضی الله عنه)، یا تذلل او انقیاد مراد دې (روح - قرطبی)، اوپه نزد دبعضو مفسرینو سجده عرفی مراد ده خو دا په طور دتحیه دسلام سره ده نه په طور دعبادت سره او دا قسم سجده غیرالله ته په مخکنیو شریعتونو کښې جائزه اوزمونږ په شریعت کښې حرامه اومنسوخه ده لکه نکاح دخور سره د آدم عليه السلام دصلبی اولاد لپاره جائز وه، لیکن زمونږ په شریعت کښې منسوخ دی قطعاً، او دلیل دنسخ لپاره هغه حدیث د ابوهریره رضی الله عنه دې چه روایت کړې دې ترمذی وغیره ((عن النبی صلى الله عليه وسلم لو كنتُ امرأً احداً ان یسجد لاحدٍ لامرتُ المرأة ان تسجد لزوجها)) اومنتهی د اسانیدو ددې حدیث شل ۲۰ صحابه رضی الله عنهم دی، اوحديث چه مروی شی دلسو ۱۰ صحابونه رضی الله عنهم نوهغه متواتروی بڼاپه قول مختار (تدریب الراوی)، نوچه شلو ۲۰ صحابو نه روایت وی نوهغه په طریق اولی سره متواتروی اوکه بالفرض دا حدیث متواترنشی نومشهور ضرور دې، او مشهورهم کافی وی لپاره دنسخ ، بل دا چه پدې اجماع دسلف ده چه سجده غیرالله ته جائز نه ده، نو حاصل دادې چه قول دهغه چا باطل محض دې چه وائی سجده ادباً غیرالله ته جائزه .

او دبعضې مفسرین رأی داده چه لام په ((لآذم)) کښې په معنی د الی دې نو آدم قبله ده اومسجود الیه اوسجده دالله لپاره ده ((ای الی آدم فكان آدم قبله والسجود لله تعالى (معالم) ای اسجدوا لی مستقبلین وجه آدم)) (قرطبی).

فانده : چاته انحنأ کول په وخت دتحیه اوسلام کښې مکروه دی او سجده کول د ادب او احترام لپاره حرام دی اوسجده کول دعبادت په طور شرک او کفر دې.

﴿إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ د استثناً متصل ده یا منقطع ده ځکه په باره د ابلیس کښې د علماؤ اختلاف دې بعض ویلی دی چه دې دجنس د ملائکونه دې اوبعض ویلی دی چه دجنس ده ملائکونه، نه دې «والتفصيل فی القرطبی» بنا په اول استثناً متصل ده اوبنا په ثانی استثناً منقطع ده .

سوال راځی چه کله ابلیس د ملائکونه، نه و نو امر خوملائکوته شوې و نو دې څرنگه

ملعون شو په مخالفت دامرسره ، جواب دادې چې ده ته هم امر شوې ؤ لکه په سورة اعراف کښې ذکر دى ((اذمرتک کان واحد جنيا مغموراً بين الصف الملائكة لطلوى ذکره)) کذا فى بعض النفاير -

﴿اٰی﴾ ایا دیته وائى چې په یو کار کولو قدرت لری خو منع ترینه وکړی لدې وجه نه چې دغه کار کولو کښې ده ته عار محسوسېږی.

﴿وَأَشْتَكِبْ﴾ استعمال په معنی د تفعل سره دې «ای تکبر» کبر او تکبر دیته وائى چې څوک خپل ځان لوی وگمزی دبل چانه نو دهغه حکم نه منی په طریقه داحتقار او تسفیه «نسبت دې وقوف» سره نویه ترک دسجدې کښې آدم ﷺ ته نسبت دسفاهه دې امر دالله تعالی ته او اعتراض دې په الله تعالی باندې او دامعنی دتکبر بیان شویده په حدیث دمسلم وغیره کښې چې نبی کریم ﷺ فرمایلی دی «لا یدخل الجنة من کان فی قلبه مثقال حبة من غرودل من کبر» فقال رجل: ان الرجل یحب ان یمکن ثوبه حسنا ونعله حسنة، قال: ان الله جمیل یحب الجمال، الکبر یطرح وغبط الناس، ولی رواية غمض الناس» د «(بطالحق)) معنی ده ابطال او تسفیه دحق او د «(غمط الناس یا غمض الناس)) معنی ده احتقار، سپکوالې او شیطان لعین پدې معنی تصریح وکړه کله چې ده وویل «(اناخبرمنه خلقتی من نار وخلقته من طین))» «(ألسجدلن خلقت طینا)) امام مالک رحمه الله ویلی دی چې اول معصیت ، حسد ، او تکبر دې چې ابلیس کړیدې ، او قتاده ویلی دی حسد وکړو ابلیس د آدم ﷺ سره په دې باندې چې الله تعالی آدم ﷺ ته عزت او کرامت ورکړو ، او ابتدا دگناهونو تکبر و او بیا حرص وؤ حتی چې آدم ﷺ د شجره ممنوعه نه خوړل وکړه ، بیا حسد وؤ ، چې د آدم ﷺ ځوی دخپل ورور سره حسد وکړو

﴿اٰی﴾ جمله مستأنفه ده علت دې دماقبل اودفع دتوهم ده ، توهم کیدې شو چې ابلیس به پدغه وقت کښې سجده خوترک کړی وی ، خو بیا به ئی په بل وقت کښې کړی وی ، جواب وشو چې ایا ئی کړیده

«واستکبر» جمله عطف دعلت په معلول دې یعنی «واستکبر» علت دې د «اٰی» لپاره او پدی کښې هم دفع دوهم ده ، توهم کیدې شو چې دا انکار به ئی د اجتهادی غلطی دوجه نه کړې وی یابه دده اعتقاد دا وی چې سجده کول غیر الله ته جائزنده ، نو جواب وشو چې انکار ئی دتکبر دوجه نه کړې دې

﴿وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ دلته دوه قوله دي. يو دا چه كان په معنى دصار سره دي. بل

قول دادې چه كان پخپله معنى سره دي يعنى ((كان في علمه تعالى الاولي من الكافرين - قرطبي وائى اى كان في علم الله تعالى انه سيكفر - لان الكافر حقيقة والمؤمن حقيقة هو الذى قد علم الله منه الموالاة)) موافات ديتته وائى چه آخره خاتمه دچاپه كفرياپه ايمان شى نودغه حقيقة كافريامؤمن دي، په كفر او ايمان كښې اعتبار خاتمي لره دي.

﴿وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ الله ﷻ حضرت آدم ﷺ د زمكې دخلافت لپاره

پيدا كړې وو. خواول ئى جنت ته داخل كړو پديكښې **بيشماره حكمتونه** كيدې شى منجمله (۱) دهغي نه اعزاز او اكرام دآدم ﷺ دي، ځكه چه دي خليفه دي (۲) بله وجه اشاره ده دبنه چه جنت د بنى آدمو آبائى وطن دي نود شيطان په اتباع سره ددينه محروم كيدل انتهائى بى غيرتى ده، (۳) بل داچه په اطاعت سره جلب دنعمتونو راځي اومعصيت اكركه بلا اراده وى اودخليفه نه صادرشى خود اسالب دنعمتونودي، (۴) دجنت خصوصيت دادې چه پديكښې نعمتونه انسان ته خود به خود راځي خوچه معصيت صادرشو نونعمتونه حتى چه دبدن جامى هم دبدن نه لرې شوې نوپدي كښې انسانانوته دا سبق وخودلې شو چه خيراونعمتونه لاويدل صرف په اطاعت سره كيږي اوپه معصيت سره دخيراونعمتونونه محروم والي راځي.

«اسكن» دسكنى نه مشتق دي او دسكون نه ندي مشتق، «انت» تاكيد دي دضمير مستتر په اسكن كښې او تاكيدځكه وشو چه صحيح شى عطف دزوجك په ضمير. ځكه عطف په ضمير مرفوع متصل هله صحيح كيږي چه تاكيدئى اولاپه منفصل سره وشى

سوال راځي چه عطف دزوجك په ضمير مستتر د «اسكن» د معنى په لحاظ سره صحيح

نه دي ځكه ضمير مستتر فاعل د اسكن لپاره دي نوچه زوجك په هغه عطف شى نوپكارده چه دا هم فاعل شى د اسكن لپاره حالانكه دهغه فاعل ضمير دمخاطب وى نه اسم ظاهر. جواب دادې چه پديكښې اشاره ده اتحادته يعنى اشاره ده دي خبرې ته چه سكونت دزوجى بعينه سكونت دزوج دي. يا دلته تغليب دي د مخاطب په غائب. اودارنگه پديكښې اشاره ده تبعية نه يعنى زوجه تابع دزوج ده په مسكن وغيره كښې، دلته د «زوجك» نه مراد حضرت «حواء» ده او دا د آدم ﷺ د چپي پښتى نه په جنت كښې پيدا شوې ده.

روايت دي دابن عباس ؓ اوابن مسعود ؓ نه هرکله چه آدم ﷺ ته دجنت سكونت

ورکړې شو نو دې یوازې متوحش «حیران» و هم جنس ملګرې ئی نه و «دوځی جنان ننداره یی دوست زندګانی».

نوحه اوده شو نو دچې پېښتی نه ئی حوا پیدا شوه، اوده ته څه درد محسوس نشو او یوه هم نشو، کله چه راویځ شونو حوا ئی ولیده ورته ئی وویل: «من انت؟» نو حوا وویل «امراة خلقت من ضلعك لتسكن الی» (قرطبی وغیره).

د علماؤ اختلاف دې پدیکښې چه دا جنت چه آدم ﷺ ورته داخل کړې شوې و او یی ترینه خارج کړې شو آیا دا هغه جنت دې چه دارالشواب دې او مؤمنان ورته داخلېږی او که باغ؟ په زمکه کښې، راجع قول اول دې اومزید تفصیل سره ددلائل دفریقین نه علامه ابن نب جوزیه په کتاب «**حادی الارواح الی بلاد الافراح**» په درې فصلونو کښې کړیدې من شا فلیراجه. البته ددې مقام نه دا معلومه شوه چه جنت پدغه وقت کښې دارالجزا اودارالخلد نه وبلکه پدغه وقت کښې پکښې تکالیف شرعیه احکامات او امر، نواهی وټوټا پدې باندې دغه ځان کښې شیطانی وساوس رسیدل یا دچا ددغه ځای نه وتل پدیکښې څه اشکال نشته دې.

﴿وَكَلَامَتَهَا رَعْدًا﴾ «کلا» تشبیه دکل ده چه امر دې او «منها» په معنی د فیها سره دې او «رعداً» مفعول مطلق د «کلا» دې په اعتبار د موصوف مقدر سره «ای کلا کلا رعداً»، او د «رعداً» معنی داده چه ډیر او وافر او مزیدار په غیر دمانع نه.

﴿حَيْثُ شِئْتُمَا﴾ حیث یا د مکان لپاره دې نو پدیکښې اشاره ده وسعت د مکان او د انواعو د خوراک ته، یا په معنی دکیف سره دې یا په معنی دمتی سره دې نو پدیکښې وسعت دطریقې او دزمان ته اشاره شوه، یعنی په هر مکان کښې د هرې نوع نه په هره طریقه او په هره زمانه کښې چه تاسو خورئ نواجازات دې لیکن ﴿وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ﴾ مقصود منع ده، داکل د شجره نه، خونفې دقرب لپاره د مبالغې ده ځکه قریب کیدل سبب دې د اکل لپاره او په منع سره دسبب نه مبالغه وی، او په تعین د شجره کښې متعدد اقوال دی غنم، انگور، انجیر، ترنج، نخله، شجرالکافور، حنظل وغیره، محققین وائی چه نشته هیڅ فائده په تعین ددې شجره کښې ځکه تعین ددې نډې ذکر شوې په قرآن کښې نه په حدیث صحیحه مرفوعه کښې.

﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ «فتکونا» منصوب دې ځکه دا جواب دنهی دې ځکه تقدیر ئی

چه په چا بدگمانی نه کوی او دا د آدم ﷺ نهایت زیات پاکوالي دې چه په چا گمان ددروغ نه کوی نوچه څوک تصور دمعصیت نکوی نو اراده دمعصیت خو ترینه ډیره مستعبده ده بلکه حضرت آدم ﷺ د شجرې نه خوراک په هیره سره کړیدې او قصدنی کړې ویدی سره حصول دخیر اوزیات تقرب چه هغه ملکیت اوخلود دې، کماقال الله تعالی ((الان تکناملکین اوتکونامر الخالدین)) بعضې علماً وائی چه خوراک د شجرې نه د آدم علیه السلام اجتهادی غلطی وه او اجتهادی غلطی هم معصیت نوی، او اجتهادی غلطی داسې وه چه آدم ﷺ قصد وکړو په خوراک د شجرې سره دخیر اوزیات تقرب الی الله اوتاویل ئی وکړو دهنی چه دا نهی لپاره دتنزیه ده، یامنهی عنه مخصوص اومعینه شجره ده، اوخوراک ئی وکړو دبلې شجرې نه حالانکه هغه هم ددغه نوعې نه وه، یاورته ابلیس داسې تاویل وکړوچه نهی دخوراک دشجره الخلد نه په وقت دابتدائی دخول کښې وه ځکه ستا معده ضعیفه وه اوته کمزورې وې نوکوی خوراک ستا لپاره مضرو، او اوس چه ستامعده قوی شوه نوشجره الخلد وخوره چه خلود درته حاصل شی په جنت کښې، او ماچه شجره الخلدونه خوړله نوځکه ترینه خاج شوم وغیره

کماقال الله تعالی ((وعصی آدم ربه)) یعنی د امرالهی نه ظاهراً مخالفت وکړو آدم ﷺ ((فقوی)) نو نامراد شو، یعنی کوم مقصد لپاره ئی چه خوراک د شجرې وکړو نوهغه مراد حاصل نشو. سوال واردیږی چه ابلیس خو دجنت نه راویستلې شوې وو اوآدم ﷺ خوپه جنت کښې وو نو بیاڅرنګه ئی وسوسه واچوله، جواب په ډیرو وجوهوسره کیدې شی (۱) وسوسه خو یو معنوی قوت دې چه الله ﷻ ابلیس او دهغه زریټ ته ورکړې دې نو دا د بعید او لرې خائ نه هم کیدشی، نوګویاکښې په داسې طرز او طریقې سره یې ورسره رابطه وکړه لکه چه نز صبا په فون او موبایل باندې له یوبل سره رابطه کولې شی. (۲) آدم ﷺ ئی دجنت دروازې ته رابللې دې اومکالمه ئی ورسره کړیده، (۳) زمونږ شیخ غلام الله خان رﷺ به فرمایل چه دقرآن دترتیب نه داسې معلومیږی چه الله تعالی ﷻ ابلیس ته امر دخروج او آدم ﷺ ته امر دسکنی په جنت کښې وکړونو ابلیس په وقت دخارج کیدلوکښې (چه کله بستره ګول کړه) آدم ﷺ ته یې وسوسه وکړه.

﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا﴾ دا خطاب آدم ﷺ اوحواء ﷻ ته دې او دجمع نه مراد تشبیه ده لکه په بل آیت کښې ((قال اهبطا)) ذکر دې یا دا جمع د ذریت په اعتبارسره ده، ځکه چه اولاد ددوئ حکماً موجودو په ضمن ددوئ کښې، اوددې وجه نه په هغه حدیث کښې چه په هغې کښې

ذکر دمحدث . منظره . د آدم ﷺ اود موسیٰ ﷺ داسی الفاظ دی چه موسیٰ ﷺ فرمایل انت اندی اشقت الناس واخرجتهم من الجنة . بخاری ۲۹۲

«بَعَصُكُمُ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» یعنی ابلیس او ذریّت دهغه ستاسولپاره اوستاسود اولاد لپاره دشمن دی اوبدی قدر تکلیف رسولوسره دده عداوت . اوحسد . ندې ختم شوې . یا دا مراد دی چه ستاسو په اولاد کښې به دیوبل لپاره دشمنان وی . اخراج دجنت نه زمکې ته جسمانی تکلیف ورکول وؤ او دا روحانی تکلیف ورکول دی . ځکه د اولاد اختلاف اوعداوت په خپل مابین کښې سبب دخفگان او دغه د والدینووی نوهرکله چه آدم ﷺ اوحوا ﷺ ته دوه قسمه تکلیف ملاؤشو نو بیا ورته الله تعالی تسلی ورکړه اووئی فرمایل

«وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ» دا مصدر میمی دی په معنی د استقرار سره اوپه تقدیم د «لکم» کښې په مستقر باندې اشاره ده چه خلافت ارضی خاص دې انسانانولره . یاظرف دې یعنی مکان داستقرار . «وَمَتَّعَ» ددینه مراد هر هغه شې دې چه دهغې نه انسان په خپله زندگی کښې فائده حاصلوی لکه اکل . شرب . مکان . لباس وغیره

«إِلَىٰ حِينٍ» یعنی دنیاته تاسو دلږ وقت لپاره لیرم او بیابنه جنت ته راځی خو د جنت دحصول لپاره اتباع دهدایت ضروری ده چه دهغې ذکرپه وروستنی آیت کښې شویدي ((فمن تبع هدای))

فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۖ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ

پس زده کړې آدم ﷺ دخپل رب نه څو کلمې نورجوع ئې اوکړه په هغه باندې . بیشکه الله دپرتوبه قبلونکې دې

الرَّحِيمُ ۖ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى

دپرحم کوونکې دې مونږ اووئیل چې کوزش ددې ځانې نه تول . پس که کچرې راشی تاسوته ځمادطرفه هدایت

فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ وَالَّذِينَ

نوجاې نابعداري اوکړه . دهدایت ځما نونه به وي ویره په دوي باندې اونه به دوي غمزن کيږي او هغه خلق چې

كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ

کفر ئې کړېدې په زړه سره او نسبت دروغونې کړېدې زمونږ آیتونو ته دغه خلق دوزخ والا دي. اودوی به

فِيهَا خَالِدُونَ ؕ

په دې کښې همېشه وي

﴿فَتَلَقَىٰ آدَمُ﴾ تلقی په اصل کښې مخامخ کیدل لپاره د ملاقات ته وائی. دلته ترینه مراد

حاصلول او زده کول مراد دی ﴿كَلِمَتٍ﴾ دامفعول دتلقى دې. د کلمات په تعین کښې ډیر اقوال

دی (۱) ابن عباس (رض) اود ډیرو سلفونه مروی ده چه هغه کلمات دادی چه ((ربنا ظلمنا انفسنا -

الایه)) لکه په سورة اعراف کښې ذکر دی (۲) او ابن مسعود (رض) نه مروی ده چه هغه کلمات

دادی. ((سبحانک اللهم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالیٰ جدک لا اله الا انت ظلمت نفسی فاغفر لّی

لا یغفر الذنوب الا انت)). اوقرطبی اوصاحب دروح المعانی وغیرهما لیکلی دی ((وقالت طائفة

رای مکونوا علی ساق العرش - محمدرسول الله - فشفع بذالك فهي الکلمات))، یعنی د کلمات نه

مراد محمد رسول الله دې - صاحب دروح المعانی وائی هرکله چه اطلاق دکلمه په عیسی

ﷺ کیرې، نو په روح اعظم، حبیب اکرم ﷺ باندې په طریق اولی سره کیدیشی.

﴿فَتَأْتَىٰ عَلَيْهِ﴾ یعنی الله ﷻ دده توبه قبوله کړه، «تأب» په معنی درجع سره دې نونائب

رجوع کوی دگناه نه اوالله ﷻ رجوع په رحمت سره کوی په بنده باندې، اوتوبه او دارنگه

مغفرت یومفهوم کلی مشکک دې نومصادیق ئی دیوبل نه مبائن دی نوچه نسبت ئی انبیایونه

وشی نو توبه دخواصو ترینه مراد وی اوتوبه دخواصو د رفع د درجاتولپاره وی نودلته ئی

مطلب داشو چه د آدم ﷻ درجات نوریلندشو.

﴿فَلَمَّا أَهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾ دا حکم مکرر شو - (۱) یا دتاکیدلپاره (۲) یا د دفع دتوهم لپاره

توهم داسې کیدې شو چه هرکله ددوی توبه قبوله شوه نوحکم د اهباط به منسوخ وی او دوی

به بیابیه جنت کښې سکونت کوی نو «اهبطوا» سره دغه توهم دفع شو او ددینه معلومه شوه چه

اهباط د آدم ﷻ په طور د سزا اوعقوبت سره نه ؤ ځکه بعد د قبول دتوبې نه عقوبت اوسزا هم

ختمه شی. بلکه دا حکم د اهباط دهغه وعدې دپوره کولولپاره دی چه په «ان جاعل فی الارض

خليفة)) کښې شوې وه (3) حضرت الاستاذ فرمايل چه ديتته مونږ اعاده بعد عهد لبيان الزيادة وايو. نو دا در حقيقت تکرار ندې بلکه د اہباط سره دوه حکمونه متعلق دی ۱- يو حکم تکوینی دې چه دهغې ذکر په ماقبل کښې وشو يعنی عداوت دشيطان نفع اخستل دزمکې دخيزونونه، ۲- اوبل حکم تشريعی دې چه هغه اتباع دهدايت ده. نو ددې ذکر دلته کيږي ﴿مَنْ هَدَى﴾ کتاب اورسول ترينه مراد دی.

﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه فوق په مابين د خوف او حزن کښې دادې چه خوف هغه صدمه او پريشانۍ ده چه دمصیبت واقع کيدونه قبل وی او حزن هغه دې چه بعدوی مثلاً دمړ کيدلو دخيال په وجه کومه انديښنه وی هغه خوف دې او دمريض دوفات کيدلونه بعد چه کومه صدمه وی هغه حزن دې، دلته چه دکوم خوف او حزن نفی کړې شوې ده نوکه ددينه دنیوی خوف او حزن مراد شی نو دا مطلب ندې چه په دنيا کښې به په نيکانو غمونه اومصیبتونه، نه راځي بلکه مطلب ئی دادې چه څوک د هدايت مطابق چليږي نو هغوی ته به دا انديښنه نوی چه شايد دا هدايت به حق نه وی، دشيطان دطرفه د هوکه مغالطه به وی اونه به د آدم عليه السلام حوا د جنت په وتلو غمژن وی ځکه هدايت والوته عنقریب جنت ملاویدونکی دې. او که مراد نفی دخوف او حزن اخروی شی، نونفی دحزن خوظاهره ده، البته نفی دخوف کښې اشکال دې ځکه چه دقيامت خوف به اهل هدايت والوته هم وی. نوجواب دادې چه خوف دوه قسمه دې یوهغه دې چه دخوف سبب په خائف کښې موجودوی لکه دمجرم چه د بادشاه نه خوف کيږي اوبل قسم هغه دې چه سبب دخوف لپاره رعب اوجلال دتخوف منه وی لکه غیر مجرم چه دبادشاه نه خوف کيږي، دلته مراد نفی دقسم اول ده. نه دثانی اود دې وجه نه ئی ((لاخوف عليهم)) ویلی دی اولاخوف فيهم يالاخوفون ئی ندی ویلی

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِيْ

ای اولاد د یعقوب یاد کړئ (۱) څما هغه نعمت چې ما کړې دې په تاسو باندې او پوره کړئ وعده خپله څما سره

۱- دعومي دعوت نه بعد خصوصي دعوت د توحيد. بنی اسرائیلو ته په دې کښې اته اوامور او څلور نواهی دي.

أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ۝ وَأَمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ

نوخه بډوره کړم وعده خپله د تاسو سره، او خاص ځماته ویرېږئ او ایمان راوړئ په هغه کتاب چې نازل کړې دي ما

مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ۖ وَلَا تَشْرِكُوا بِاللَّهِ

تصدیق کونکې دې د هغه کتابونو چې ستاسو سره دي اومه کیږئ اول انکار کونکي ددې نه، اومه اخلئ په ایتونو څا

ثَمًّا قَلِيلًا ۚ وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ۝ وَلَا تَلْسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

قیمت لږ، او خاص ځماته ویرېږئ، اومه خلط کوئ حق د باطل سره اومه پټوئ حق او حال دادې چې تاسو پوهیږئ

﴿يٰٓبَنِي إِسْرٰٓءِٖلَ﴾ د عمومي دعوت د توحید نه بعد دا خصوصي دعوت دې بنی اسرائیل

ته ځکه ((ياايها الناس اعبدوا)) عمومي دعوت ؤ او دا خاص بنی اسرائیل ته دعوت دې او پدیکې اته ۸ اوامر او څلور ۴ نواهي دی.

دهجرت نه بعد په مدینه متوره کښې اول سورت بقره نازل شویدې اونۍ کریم ﷺ چه

مدینې ته هجرت وکړو نو په مدینه کښې او دمدینې په گردونواح کښې دیر یهود آبادو، او

پدوئ کښې علما، پیران، سرداران، موجودو، نو دعامو عربو دا تاثرؤ چه بنی اسرائیل اهل

کتاب او علما او پیران دی نوکه دوئ دنی کریم ﷺ دعوت تسلیم کړو نوموړیبه ئی هم تسلیم

کړو، اوکه دوئ تسلیم نه کړو نو موړیبه ئی نه تسلیمؤ، نوالله ﷻ رُخ دکلام بنی اسرائیلوته

وگرزاؤ او دوئ ته ئی د ایمان دعوت ورکړو اوددې بیان درې رُخه دی: ۱- بیان نعم چه

د احسان عوض احسان وی ما تاسو سره احسانات کړیدې نو تاسو دهغې په عوض کښې دنی

کریم ﷺ دعوت تسلیم کړئ. ۲- بیان دنقم او د عذابونو چه د انکار په وجه راغلی ؤ او راځي.

۳- بیان دخباتونو دیهودو او پدیکې تنبیه ده عربوته چه دا یهود، نصاری او ددې آبا او

اجداد قابل د تقلید ندي.

((اسرائیل، اسم لقبی دیعقوب ﷺ دې او «اسراء» په معنی دعبد دې «اول» په معنی دالله

دې یعنی عبدالله، اوبعضې ئی معنی صفة الله کړیده وغیره نور اقوال په کښې هم شته، او

تعبیر په اسم لقبی سره ؤ شو نه په اسم محضه سره لپاره د ترغیب دمنلو د توحید فی العبادة

ځکه چه معنی ئی داشوه یابنی عبدالله یعنی ستاسو پلاریعقوب ﷺ دالله تعالی عبادت کولو

اوپه هغې سره ئی وصیت کړې وو، کما قال الله تعالی «اذ قال لنبی ما تعبدون من بعدی — الآیه».

یعنی توحید فی العبادة ستاسو دپلار زور دین دې نو تاسو خو ئی ضرورت تسلیم کړئ.

﴿اذْكُرُوا نِعْمَتِي﴾ دا اول امر دې يادولونه مراد په زړه سره يادول دي يعنې استحضار او غفلت نه كول او اداء د شكر، اوشكره نى ايمان دې اونعمت اسم جنس دې اوددينه مراد تمام هغه مادي اوروحاني انعامات دي چه الله ﷻ په بنى اسرائيلوباندې كړى ؤ، لكه په سورت مائده «ع ۴» كښې ذكر دى «اذجعل ليكم انبياء وجعلكم ملوكا واتاكم مالم يؤت احدا من العالمين» و «اَوْفُوا بِعَهْدِي» دا دويم امر دې دلته اضافت دعهد دې ياء دمتكلم ته ، اضافت دمصدر دې مفعول ته اوافاعل نى محذوف دې اصل نى دارنگه ؤ «بعهدكم اياى» يعنې تاسوچه كومو وعده كړې وه زما سره هغه پوره كړئ .

﴿اَوْفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ دا مجزوم دې ځكه جواب امر دې او دلته هم اضافت دعهد دې «كم» ته اضافت دې مفعول ته اوافاعل ورله مقدر دې «اى بعهدى اياكم» يعنې زه به پوره كړم هغه وعده خپله چه ما له تاسو سره كړې وه، نوبنى اسرائيلو دالله ﷻ سره وعده كړې وه چه نبى آخر زمان ﷺ چه كله پيداشى نوموړنپه پرې ايمان راوړو، او الله ﷻ ددوى سره دا وعده كړې وه چه زه به ستاسو مغفرت كوم او جنت ته به مو داخلوم لكه په سورة مائده «ع ۳» كښې ددې ذكر دې ﴿وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَرْتُمْهُمْ فَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾

﴿وَابْنِي قَارِهَبُونَ﴾ دا دريم امر دې او پديكښې ډير تاكيد اوحصر دې ځكه چه د «اَيَاى» لپاره عامل مقدر دې ځكه ما بعد الفاعل عمل نشى كولې په ماقبل كښې نود «اَيَاى» عامل مقدر دې او «قارهبون» جزأ دشرط مقدرده نو تقدير دارنگه دې «اَيَاى اړهوا، وان كنتم متصفين بالربة قارهبونى خاصة» او «ربة» خوف مطلقا ته وائى ، ياخوف مع التحرز يعنې ځان ساتل دمنهياتونه او «اتقاء» خوف مع الحزم يعنې سره دهنبيارتپانه . نو واضح شوفرق په مابين د «قارهبون» او «فاتقون» كښې .

﴿وَأَمِئُوا﴾ داخلورم امر دې . ﴿مُصَدِّقًا﴾ دتصديق نه مراد تصديق دې په اعتقادياتو كښې لكه توحيد، رسالت، قيامت شو .

﴿وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ﴾ دا اوله نهی ده ضمیر د جمع په «لَا تَكُونُوا» کښې اسم دې «اول کافر» نى خبر دې نو سوال راځي چه مطابقت نشته په مابین د اسم دکان او خبر دکان کښې ځکه اسم نى ضمیر د جمع دې او خبر نى مفرد دې. جواب دادې چه «اول» صفت د موصوف مقدر دې «ای اول فریق کافر» او لفظ د فریق لفظاً مفرد دې نوموصوف واقع کیدنشی دمفرد لپاره اومعنی جمع ده، نومطابقت حاصل شو په مابین د اسم دکان او خبر دکان کښې بیا سوال کیږي چه اول کفر په قرآن باندې خواهل مکه و کړې و نه اهل کتابو، نو دوی ته څرنگه «اول کافر» ویلی شوی دی، جواب (۱) اول کافر په معنی د اشد کافر سره دې (۲) دا خطاب د بنی اسرائیلو مشرانو یعنی علماؤ او پیرانونه دې نو ددوی په کفر کښې اولیت په نسبت سره خپلو اتباعوته دې، یعنی شاگردان، مريدان یعنی که تاسو کفرو کړئ نو تاسو به په کفر کښې اول شئ اوستاسو شاگردان، مريدان به په تاسو پسې شی نو ستاسو کفر د دوچند جرم دې. (۳) یا کفر په معنی لغوی سره دې یعنی حق پتول او د حضور ﷺ د اوصاف او نبوت ذکر چه په کتب سابقو کښې وؤ دهغې پتول اول اهل کتابو کړيدې.

﴿وَلَا تَقْتُلُوا بِأَنفُسِكُمْ قَلِيلًا﴾ دادویمه نهی ده. سوال کیږي چه په لفظ داشتراء کښې قانون دادې چه با داخلیدي په ثمن باندې نه په مبیعه باندې نودلته داسې ویل پکارؤ «وَلَا تَقْتُلُوا بِأَنفُسِكُمْ قَلِيلًا» ای لا تبغوا، جواب. دا مبالغه ده په قبح دعمل ددوی کښې چه دوی آیاتونه ثمن اوسيله وگرزوله او ثمن قلیل ددنیا نى مقصد وگرزوله، یهودویانو چه اشترا بالدين کوله نو دا په ډیرو طریقو سره وه، یو دا چه دوی کفراوانکار کولو د آیاتونونه لپاره د حصول دمال اوجاه. بل دا چی دوی د بنی کریم ﷺ صفتونه چه په تورات کښې وؤ او د بنی کریم ﷺ متعلق پیشنگونی چه په تورات کښې موجودې وې دهغې کتمان او په هغې کښې یې تغیراوتحریف کولو لپاره ددې چه ددوی اتباع، شاگردان، مريدان اومعتقدین جرنه په نبي کریم ﷺ باندې ایمان رانه وړی، ځکه چه بیا ددوی جاه اومرتبه به ختمه شی اوهغه آمدنی چه دوی وصول کولې دخپل معتقدین نه هغه به بندشی. اودوی په خپل اتباع هرکال ددراهم اوفصلونواو دحیواناتواودپیووغیره نه څه حصه مقرر کړې وه نو دهغوی ایمان راوړل داجار اورهیان دجاه او د آمدنی ختمیدلو ذریعه وه، اودهغوی بقا په کفر باندې ددوی دجاه او آمدنی ذریعه وه

«ع» تیری بربادی میں ہے میری آبادی کا راز

اوبل داجہ دوئی بہ کله په احکامو دتورات کښې تحریف کولو او په هغې به نئی رشوت اخستلو. لکه په حکم د رجم کښې یې چه تحریف کړې وو نو بڼا پدې د آیت ترجمه داشوه ((ولانسترو ایا تې ای بکفرایاتې، بکتمان ایا تې وبتحریف ایا تې غنا قلیلا)) مراد ترینه مطلق عوض دې خواه که جاه او عزت وی او که مال اودولت وی، اوقلیل نئی ورته ځکه وفرمایل چه دنیا اوما فیها ټول په مقابلہ دآخرت کښې قلیل او کالعدم ده او دما سبق تفصیل نه معلومه شوه چه اجرت په تعلیم دقرآن باندې دآیت مذکوره ماتحت نه راځی، ځکه پدې کښې اشترا د ثمن ((بکتمان الآيات)) یا بتحریف الایات نده، البته دا مستقله قابل غور مسئله ده چه آیا اجرت **اخستل په تعلیم د قرآن اوده حدیث** او دارنگه په نورو طاعاتو جائز دی یا نه؟ نو دا حنافو اصل مذهب دادې چه دا ندی جائز او دنورو امامانو په نزد جائز دی. لیکن بیا متاخرینو احنافو دجواز فتوی ورکړیده دضرورت دوجه نه نو اجرت اخستل رخصت دې او عزیمت نه اخستل دی. او دارنگه فقهاؤ چه رخصت ورکړیدې نو دضرورت دوجه نه نئی ورکړیدې نو چرته چه ضرورت نوی نو هلته جوازم نشته ځکه هغه حکم چه ثابت شی دیو(علت)، دوجه نه نو کله چه علت وی نو حکم به ثابت وی او چه علت نه وی نو حکم به هم نوی.

نوفقهاؤ چه په تعلیم دقرآن وغیره باندې اجرت اخستل جائز کړیدی نو دهغې علت داسې دینی ضرورت دې چه په هغې کښې خلل راتلو سره دینی نظام کښې خلل راځی، مثلاً یوکس داسې دې چه کچری دې په تعلیم یا امامت قضا وغیره باندې اجرت نه اخلی نو دخپلو ضروریات زندگی پوره کولو لپاره به بل څه ذریعه طلب کوی، نو چه په بل کاروبار کښې مشغول شی نو بیا تعلیم دقرآن، امامت، قضا وغیره ته نشی فارغ کیدی نو دا به پاتې شی نو دا اهم او ضروری منصوبه به ضائع شی، نو دا یو دینی ضرورت دې چه ددې دوجه نه اجرت اخستل جائز دی او دسلفوپه دور کښې چونکه دا ضرورت دبیت المال نه پوره کیدلو نو د اجرت اخستلو ته ضرورت نه ؤ. او په دې دور کښې بیت المال نشته دې نو ضرورت موجود دې، اود ایصال ثواب لپاره په **قرائت د قرآن اجرت** حرام دې ځکه دلته دغه ضرورت چه تفصیل نئی ذکر شو نشته دې.

اوفقهاؤ تصریح کړیده چه په اجرت سره قرأت د قرآن هیڅ اجر او ثواب نه لری نو ایصال ثواب هم نشی کیدی. شامی ج ۱ ص ۴۷ وغیره کتابونو کښې ددې مسئلې تفصیل موجود

دې البته د اجرت او د احسان او تصدق فرق کول ضروری دی، او محل او موقع شناسی ضروری ده لپاره ددې چه په حلالو باندې هر امو حکم ونه کړې شی او حرام ته حلال ونه ویلې شی او دا خبره مبنی په حکمت او بصیرت باندې ده.

﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ﴾ دا د دریمه ۳ نهي ده ﴿وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ﴾ دا عطف دې په

تلبسوا باندې نو د «لا» ماتحت دې «ای لا تکتوموا الحق» ، او دا څلورمه ۴ نهي ده او پدې آیت کښې منع کول دپهرو دى د اضلال نه او په ماقبل آیت کښې منع وه دضلال نه او فوق به مابین دتلبیس حق او کتمان حق کښې دادې چه تلبیس حق په نسبت سره هغه چاته دې چه هغه ته به دښې کریم ﷺ د هغه صفاتو چه په تورات کښې بیان شوى وڅه لېشان علم و نويهوديانو، دهغوئ په زړونو کښې شبهات اچول چه هغه صفات اوعلامات چه په تورات کښې ذکردي هغه پدې پیغمبر ﷺ منطبق ندی، او کتمان حق دادې چه کوم خلق به بالکل بى خبره او جاهلان و نو دهغوئ نه به ئی دښې کریم ﷺ صفات پتول.

فائده: بعضې معاصرینو لیکلی دى چه «ب» په بالباطل کښې لپاره دسیبیت ده او معنی داده چه مه گډوډ کوئ حق په سبب د تاویل باطل سره ، ددې یومثال ئی داپیش کړیدې لکه جهمیة اوبعضې اشاعره اوماتریدیه په نزد دصفاتو دالله تعالی نه استوا ده په عرش باندې اوید ، وجه، ساق، قدم، وغیره دى، دوئ ددې تاویلونه کوی، او دارنگ حدیث د اثبات درفع الیدین په مانځه کښې سیوا دتکبیر تحریمه نه دهغې تاویل کوی په لاس لرې کولو سره دخپل ځای نه، انتهى.

مونږ وا یوچه دا خبره عظیم جرات دې په طعن کولو باندې په اهل سنت والجماعت، څکه چه اشاعره اوماتریدیه داهل سنت والجماعت سواد اعظم دې او داهل اسلام دعقائدو عظیم راهنمایان دى نوکه دوئ په تاویل باطل سره تلبیس حق او کتمان حق کړې وى نویل به داسې څوک وى چه اظهار حق به ئی کړى وى.

علامه بنوری رحمه الله په معارف السنن کښې نقل کوی ((قال شيخنا الكوثري فى تكملة الردعلى نونية ابن القيم ۱۳۱-۱۳۲ لاحاديث الدول مثلاً ابعادها عن معان توجب التشبيه والنقطة موضع الاتفاق بين اهل الحق سلفاً وخلفاً (ج ۴ ص ۱۳۸) اوبیالیکی ((واممن جعل ذلك نقلة

فقد جُسم وخالف البرهان العقلي والدليل الشرعي (ضرورة الحسني)) اويل خاي بياليكي ((واذا سمعت في عبارات بعض السلف اثنان من بان له (الله تعالى) وجهه لا كالجوه وبدا لا كالايدي فلاحظن انهم ارادوا ان ذاته العلية منقسمة الى اجزاء وابعا، فجزء منها يدوجزء منها وجهه غير انه لا يشابه الايدي والجوه التي للخلق حاشاهم من ذلك وما هذا الا التشبيه بعينه وانما ارادوا بذلك ان لفظ الوجه واليد قد استعمل في معنى من المعاني وصفة من بصفات التي تليق بالذات العلية كالعظمة والقدرة غير انهم يتورعون عن تعيين تلك الصفة قبياً من التجهيم على ذلك المقام الا قدس وانتهاز الجسمة والمشبهة مثل هذه العبارة ففررواها العوام ١٠ هـ، اودا بن قيم رحمته الله واوبن تيميه رحمته الله) په باره كني ليكي ((وكلام ابن القيم في تاليفه وكلام شيخه ابن تيميه في عدة كتبه مضطرب جداً في هذا الصدد ولا ريب انهما يكثران من نقول السلف واقدامهم ولكن ثم يصرحان بما يناقض اقوالهم وبمحتمل في غير محمل وليس هذا موضع بيانه ... ١٠ هـ)).

بياليكي : ((ان اصل مذهب اهل السنة كلهم التفويض، واما لتاويل فلانما يصار اليه عند الحاجة عند البحث والمناظرة مع فرق الضلال من المشبهة والجسمة، ثم هم يؤولون بما لا يخالف الشرع والعقل واما المبتدعة فلما يلائم تخالف الشرع ... اه)). حاصل دادې چه تاويل دما ترديد يا و د اشاعرو- تاويل باطل هم ندي او تلبيس حق او كتمان حق هم ندي او دغه شان په مسائل اجتهداويو كني كه تاويل هر خوك كوي داهم كتمان حق او تلبيس حق نه دي.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ دا قيد د تغليظ لپاره دي يعنې سره د علم نه گناه زيات جرم دي په نسبت سره هغه جرم ته چه د جهل سره وي.

وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ٥ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ

اويا بندي كوي دمانخه اووركوي زكوة او ركوع كوي ذركوع كوونكو سره ايا حكم كوي تاسو نورو خلقوته دنكي

وَتَسُبُّونَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ٦ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ

او هيروي خپل خانونه حال داچي تاسو لولي كتاب، نو ايا عقل نه لرئ تاسو اومد د حاصل كړئ په صبر كولو

وَالصَّلَاةَ ٧ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ ٨ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ٩ الَّذِينَ يَظُنُّونَ

او مونځ كولو سره، او يقيناً داخودرون او گران دي مگر ندي گران په عاجزي كونكو هغه كسان چي دوي دا خيال كوي

اَلَهُمْ قُلُّوْا رَّبِّهٖمْ وَاَلَهُمْ اِلٰیْهِ رٰجِعُوْنَ

جی بیشکه دئی به مخامخ کیری درب خپل سره او بیشکه دئی خاص هغه ته ورگرزېدونکي دي

﴿وَأَقِمْوْا الصَّلَاةَ﴾ داپنځم امر دې ﴿وَأَتُوا الزَّكَاةَ﴾ داشپږم امر دې، ديهودو عالمانو ته دا

خبره قطعاً معلومه وه چه حضور ﷺ برحق نبی دې او آخرالنبيين دې ﷺ خو دوى چه ايمان نه راوړو نو دهغې يوه وجه حسدؤ چه دا نبی په بنی اسماعيل کښې ولې راغې ددې بيان وورستو آيتونو کښې راځي. اوبله وجه ئې حُب جاه اوحب مال ؤ، ديهودو ابا اجداد، دشامن يشرې «مدينه منوره» ته پدې غرض راغلى ؤ چه آخرالنبيين ﷺ چه کله راشي نومونږ به پرې ايمان راوړو اومدد به ئې کوؤ او پدې وجه يهود د مدينې په گردونواح کښې آبادؤ. عام عرب أيمان ؤ او په يهودوکښې عالمان او پيران موجودؤ نوعامو خلقو به ددوى قدر او احترام کولو، نوپدوى کښې دحُب جاه مرض پيدا شوې ؤ.

اودارنگه ددوى دخپلومريدانو او اتباعو نه ډيره آمدنى وه نو پدوى کښې دحب مال مرض پيدا شوې ؤ نو دا دواړه خبرې «حب مال اوحب جاه» ددوى لپاره دايمان راوړلومانع اورکاؤت ؤ، او ددوى سره دا خطر وه که مونږ ايمان راوړو نو زمونږ سيادت اومشرى اوجاه به ختم شى اوهغه ناجائز آمدنى به ختمه شى، نوالله تعالى ددوى ددې مرض علاج ښانى چه په مونځ کولو سره به تواضع اوخشوع پيدا شى اوحب جاه به ختم شى اوپه زکوة ورکولو سره به حب مال ختم شى

﴿وَأَرْكَبُوا مَعَ الزَّكَاةِ﴾ دا اووم ۷ امر دې او قضيعى هوکوع ځکه ؤ شه چه ديهودو په

مونځ کښې رکوع نه وه اگرکه په اصل يهوديت کښې رکوع وه خويهودو پريخودلې وه يعنې تاسو مونځ کوئ په طريقه دحضور ﷺ باندې نه په طريقه ديهوديت، او دارنگه پديکښې اشاره ده حکم د مونځ باجماعت ته، يعنى باجماعت مونځ کوئ نوپه تاسوکښې به تواضع پيدا شى اوحب جاه به ختم شى

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾ دا زجر اوزورنه ده ديهودو عالمانو ته چه نورو

خلقو ته به ئې تلقين او ترغيب ورکولو دعمل په تورات باندې، اوپه خپله به ئې عمل نه کوو. او بعضي مفسرينو «معالم وغيره» ويلي دى چه کله به مشرکين مکه يا په يهودو کښې ددوى

مسلمانان رشته داردوئ ته راغله، اودنبی ﷺ په باره کښې به ئی ترینه سوال پوشیده طریقې سره وکړو نودوئ به جواب ورکووچه دې یعنی نبی ﷺ برحق اوریشتنی نبی دې ایمان پری راوړئ او په خپله ئی ایمان نه راوړو نود «بالر» نه مرادعمل په تورات اویمان په حضور ﷺ دې او استفهام په «أتأمرون» کښې لپاره دتعجب دې یعنی دتعجب خبره داده چه تاسو نورو خلغوته دنیکی حکم کوئ اوپخپله عمل نه کوئ یا دا استفهام انکاری دې واستفهام انکاری کله په معنی دنفی سره راخی اوکله په معنی دلاینبفی سره راخی اودلته استفهام انکاری په معنی دلاینبفی سره دې او دا استفهام په اصل کښې متوجه دې قیدته چه «وتسون انفسکم» دې ځکه دا حال دې اوحال قیدوی اوپه کلام کښې نفی یا انکار متوجه کیږی قید زاننده چه دیته مدار کلام ویلې شی په علم بلاغت کښې نومطلب داشو چه «تسون انفسکم لاینبفی» دې حضرت تهانوی ﷺ فرمائی چه د آیت مطلب دادې چه واعظ دې بې عمله نه کیږی او دا مطلب ندې چه بی عمله د وعظ نکوی. «وَأَنْتُمْ تَقُولُونَ الْكِبْرَ» دا جمله لپاره دبیان مزید قباحته

«وَأَنْتُمْ تَقُولُونَ الْكِبْرَ» (۸) اتم (۸) امردې پدیکښې یهودوته دهغوئ دروحانی بیماری علاج بنودلې شویدې ددوئ روحانی اونفسانی بیماری حب جاه اوحب مال ؤ او دا دواړه بیماری دهر انسان لپاره دومره خطرناکې اونقصانی وی چه ددینه نورې ډیرې خطرناکې بیماری پیداکیږی لکه مثلاً دحب مال نه بخل، خود غرضی، ناپ تول کښ کمی، رشوت، وغیره بیشماره مرضونه پیداکیږی او دارنگه دحب جاه نه کبر، اعراض اوانکار، دحق نه وغیره بیشماره دینی نقصانات پیداکیږی نو دیهودیانو دا خیال ؤ کچرې مونږایمان راوړو نو زمونږ جاه به ختم شی اودغلامی زندگی به اختیاروو.

او دارنگه د اتباع نه به زمونږ آمدنی ختمه شی نو ایمان راوړل خودوئ ته اگرچه آسان وو خو په هغې باندې دوام ساتل اولوازومات ئی پوره کول ورته مشکل ښکاریده، نوالله تعالی ورته علاج وخودلو چه تاسو ایمان راوړئ او بیامدد او قوت حاصل کړئ دماموراتو او منهیاتو پوره کولو لپاره په صبرسره، **مراد صبرونه** په نزد دبعضې روژه ده په قرینه د ذکر کولو دصلوة سره ځکه په صوم، صلوة سره دالله ﷻ مدد رازی، یا ترینه مراد په خواهشاتو او لذاتو باندې قابو راوستل دی، ځکه چه څوک خپل ځان په تکلف سره صبرکوی نوالله ﷻ ورته

بوفیق دصبرورکوی «من تصبر یصبره الله» صبر په اصل کښې حبس ته وائی او مراد ترینه په شرع کښې بندول د نفس دی په طاعت باندې او دمعصیت نه نو دا کچرې طبعاً وؤ نو دا صبر دې اوکه په کلفت سره وو نو قصبر دې اوکه پس دکلفت نه طبیعت جوړشونو اصطبار دې اوکه مقابله وه په صبر کښې نو مصابره ده، نوحاصل دا شوچه تاسو صبر کوئ نوحب مال به کم شی اومونځ کوئ نوحب جاه به کم شی نو مأمورات اومنهیات پوره کول به درته آسان شی. دا خوعلاج شو دمرض، یعنی صبر او صلوة علاج دې د ازاله دحب مال اوجاه لپاره، لیکن علاج کله دشوار وی نو دا علاج چه صبر او صلوة دې په خپله دشواردې نوددې د آسانولو لپاره هم یو طریقه پکار ده نودهغې ذکر وشو: ﴿وَلِهَا لَکَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ یعنی خشوع طریقه ده، لپاره د آسانولو د صبر او صلوة لیکن خشوع به څرنگه رازی نو دهغې ترتیب بیان شوچه.

﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ﴾ اوضمیر «واها» کښې راجع دې صلوة ته یاراجع دې استعانت بالصبر والصلوة ته اونور احتمالات پکښې هم شته او «کبیره» په معنی دثقیله سره دې اوخشوع په اصل کښې قلبی کیفیت اوقلبی سکون ته وائی چه دهغې آثار په بدن هم ظاهر یرې چه اعضا نامناسب حرکت نه کوی اونظرهم په مناسب ځایونولگی او «یظنون» په معنی دیوقنون سره دې، یاپه معنی دخيال کولو اواستحضارسره دې اوپه معنی دگمان سره اوظن منطقی سره ندې

﴿مُلْتَقُوا رَبَّهُمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ملاقات اورجوع په آخرت کښې مراد ده او دصلوة

والاملاقات هم مراد کیدیشی.

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ وَاَنْتُمْ

اې اولاده (۱) ديعقوب يادكړئ نعمت خدا هغه چې ماانعام كړې ووپه تاسو باندې اودا چې بيشكه ما

فَضَّلْتُكُمْ عَلٰى الْعٰلَمِيْنَ ۝ وَاَتَقُوا يَوْمًا لَا تَخْزٰى

تاسو تنغوره والې دركړې وو په ټولو خلقو د زمانې ستاسو او ويريئ د عذاب دهغه ورځې نه چې نه به شي دفع كولې

نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ

هيڅ يو نفس د بل نفس نه هيڅ عذاب او نه به شي قبولي دهغه د نفس نه څه سفارش كول او نه به شي اخيستلې

مِنْهَا عَذَابٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۝

دهغه نه څه بدله فديه او نه به ددوي مدد كيدې شي

﴿يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوا﴾ ددې ځای نه له، ركوع: ۲- نه تر ركوع: ۱۵ پورې تفصيل دي:

((اذكروا نعمتي)) اود ((ايای فارهون)) او دېني اسرائيل پنځه انواع ذكر كيږي لپاره د تفصيل ددغه اجمال، دا بيان دنوع اول دي او دا مشتمل دي په ترغيب او ترهيپ باندې، يدي كښې ديهودو په آيا او اجدادو باندې د اته ۸ نعمتونو او ددو ۲ نعمتونو ذكر دي په اول كښې اجمالی طور سره د ترغيب او ترهيپ اعاده ده، اوييا تفصيل دي نو گويا دا دمخكنی ((اذكروا نعمتي)) او ((ايای فارهون)) تشریح ده.

﴿عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ نه مراد دخپلې زمانې په اقوامو باندې د فضيلت اظهار مقصود دي نو ددينه دېني اسرائيل فضيلت په حضور ﷺ اودده په امت باندې نه لازميږي او الله تعالى چه چاته فضيلت ورکوي نو دهغې لپاره څه امتيازي خوبي وي او هغه صرف ديني خوبي وي. دنيوی اومادی ترقی د فضيلت معيار نه دي، نو دېني اسرائيلو د فضيلت وجه په نورو اقوامو باندې صرف داوه چه دوي ددين او دتوحيد علمبردارو، په زمانه د فترت درسל كښې صرف بنی اسرائيل داسي قوم ؤ چه په مسلك دتوحيد باندې پابند ؤ، باقي اكثر اقوام په شرك كښې مبتلاؤ ليكن آهسته آهسته چه كله بنی اسرائيل دتوحيد نه منحرف شو نو فضيلت ئي ختم شو او ملعون شول.

﴿وَأَتَّقُوا يَوْمًا﴾ دا ترغیب دې، تقوی په معنی د خوف سره ده او دیوماً نه «یوم الاخرة» مراد دې او عبارت په حذف دمضاف سره دې «ای عذاب یوم»، یوماً نکره ده خو دمابعد صفات نه معلومیری چه له دې نه «یوم الاخرة» مراد ده.

﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ﴾ په دنیا کښې دمجرم دنجات لپاره څلور طریقې استعمالیری ۱. ضمانت په نفس یا په مال سره ۲. سفارش کول ۳. فدیہ ورکول یا جرمانه ورکول ۴. زیردستی کول په قومی یا جماعتی زور سره، نویدی آیت کښې ددې خبرې ذکر مقصود دې چه په آخرت کښې دمجرم دنجات دا مذکورې یوه طریقه هم پکار نه راځی اونجات اخروی مرز په ایمان او اعمال صالحه سره دې.

«لاتجزی» دطریقې اول نفی ده او د لاتجزی معنی ده «لا تنوب ولا تحتمل لما اصابها» «روح یاپه معنی دلاتغنی سره «لا تلجديها نفعا» «روح»

﴿شَيْئًا﴾ مفعول به دې هېڅ شیء دحقوق نه، یامفعول مطلق دې په اعتبار دموصوف مقدر سره «ای لاتجزی جزأ شئاً» ای جزأ ما.

﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَعَةٌ﴾ دا نفی ددویمې طریقې ده او مراد نفی دشفاعت ده لپاره دکافرانو یامراد نفی دشفاعت بلا اذن ده، نو استدلال دمعتزلو پدې آیت سره لپاره دنفی دمطلق شفاعت نه صحیح کیږی.

﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾ دانفی ددریمې طریقې ده.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ دا نفی دڅلورمې طریقې ده.

وَأَذِّنْ لَكُمْ أَيُّهَا النَّبِيُّ مِنَ الْفُرْعَانِ يَوْمَ تَأْتِي سُوءَ الْعَذَابِ يَذْحِكُ
او کله چې خلاص کړئ مونږ تاسو دفرعونیانو نه چې رسول به ئې تاسو ته سخت عذابونه ذبح کول به ئې
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَعِينُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ
ځامن ستاسو اوژوندئ به ئې پریځودلې ښځې ستاسو، اوپه دې کښې امتحان وو درې ستاسو ته لوڼې

۱- د بنی اسرائیلو پنځه انواع یسانول، دانوع اول دې او پدې کښې اته انعامات او دووؤ عذابونو ذکر کیږي دا اول انعام دې.

﴿وَإِذْ نَحْنُكُمْ﴾ دا بیان د انعاماتو دې او مقصود ترغیب وړکول دایمان دی چه مابه
تاسو انعامات او احسانات کړی دی، نو دهغې شکریه ادا کړئ او ایمان راوړئ

﴿مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ د آل نسبت چه یوشخص ته وشی نوکله دهغه اولاد مراد وی اودیته آل
نسبی ویلې شی اوکله دهغه اتباع او مسلك والا مراد وی که دهغه په اولاد کښې وی اوکه نه
وی، نوددې وجه نه چه څوک ایمان نه لری، نو هغه ته آل محمد ﷺ نشی ویلې اگرکه دحضور ﷺ
قریب اونسبی وی دلته د آل نه مراد اتباع دی، ځکه چه دفرعون اولادنه وو.
﴿يُسُوْنُكُمْ﴾ ((ای بدوونکم)) ځکول، تکلیف رسول.

﴿يَذَرُهُمْ أَتْنَاءَ كُفٍّ﴾ دا تفسیر دې د «سوء العذاب» یا ذکرالخاص بعدالعام دې ځکه چه
سوء العذاب هغه ټول اعمال شاقو ته شامل دې چه فرعون په بنی اسرائیل مقرر کړی وو.

﴿وَسَتُخَوِّنُ نِسَاءَ كُفٍّ﴾ يستحيون دحيات نه مأخوذ دې، جوندی پریښودلوته ئی عذاب
ځکه ویلی دې چه دوئ ترینه خپل خدمت اخستلو او دا دیو غیور انسان لپاره دقتل نه زیات
عذاب دې، اود بعض قول دې چه (يستحيون) دحیا نه مأخوذ دې نو د يستحيون معنی حیاء
اخستل دی، یعنی دبی حیائی کارونه به ئی ددوئ نه اخستل.

﴿وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ﴾ بلاء په معنی د آزمایش او امتحان هم رازی اوپه معنی د انعام سره هم
راخی نو کچرې په «فی ذالکم» کښې اشاره شی ذبح ته نو بلاء په معنی د آزمائش دې او که په
ذالکم کښې اشاره شی نجات ته نو په معنی د انعام سره دې.

فائدة : سبب د ذبح د بچو بعضی مفسرینو دا لیکلې دې (ابن کثیر فی سورة طه) : چه بنی
اسرائیل د اخبار د انبیاء له وجه نه په خپل مینځ کښې دا مذاکره وکړه چه الله ﷻ به زمونږ په
قوم کښې یو داسې شخص پیدا کړی چه دهغه په وجه به دفرعونیانو حکومت ختم شی نو
فرعون چه کله بادشاه شو او دبنی اسرائیلو دا خبره ئی واوریده نو دخپل اقتدار دپچ کولو
لپاره ئی دا منصوبه جوړه کړه چه دبنی اسرائیلو بچی ئی قتلول او دجینکونه چونکه دغه
خطره نه وه او بل داچه دهغوئ نه ئی خپل خدمت اخستلونو پدې وجه ئی جینکی نه قتلولې.
او بعضی مفسرینولکه قرطبی خازن وغیره ویلی دی چه فرعون خوب لیدلې وو چه دبیت
المقدس نه اور راؤتلو اوپه مصر کښې دقبطیانو په کورنو کښې داخل شو او دبنی اسرائیلو

کونه ترينه بچ شو، معبرينو ئی دا تعبیر وکړو چه په بنی اسرائیلو کښې به داسې څوک پیداشی چه ستا حکومت به ختم کړی، نومعلومه شوه چه دکافرخوب هم کله صحیح وی اومدارک اوجلالین ویلی دی چه کاهنانو فرعون ته دغه مذکوره خبرور کړو.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَمْجَجْنَاهُ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ

اوکله^(۱) چې اوچولومونېستاسودبچ کولو دپاره دریاب پس بچ کړئ مونې تاسو اوعرق کړل مونې ټول فرعونیان

وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ * وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ أَخَذْنَا آلَ هَارُونَ

اوتاسو کتل. اوکله^(۲) چې وعده اوکړه مونې دموسی سره دخلویشتوشپو بیا اونیولوتاسوڅخي لره په خدائی سره،

مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ * ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْهُمْ فَرَقَ بَيْنَ ذَلِكَ

روستودتللودموسی نه (کوه طوره)، اوتاسو ظلم کوونکې وئ. بیامعافي اوکړه مونې تاسو ته روستوددې گناه،

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ * وَإِذْ أَنْبَأْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ

ددې دپاره چې تاسو شکراو کړئ. اوکله^(۳) چې ورکړو مونې موسی ته کتاب اوفرک کوونکې حق اوباطل

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

دپاره ددې چې تاسو سمه لاره اومومن

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ﴾ دا بیان د انعام ثانی دې چه هلاکت ددشمن دې یعنی دفرعون په

داسې طریقه چه دوئ ورته کتل «فرقا» په معنی «فصلنا» یعنی اوبه جدا جدا اوحصې حصې کول او «بکم» په معنی د «لانجاکم» دې، اود «البحر» نه مراد بحر قلزم دې، حضرت موسی ﷺ او هارون ﷺ چه کله فرعون ته دیره زمانه دعوت اوتبلیغ وکړو، او د ارشادات اومعجزاتو په ذریعه پدوئ اتمام حجت وشو او د دعوت حق سطح هغه مقام ته ورسیده چه دهغې نه بعد بیا د الله تعالی دطرفه یا د هدایت فیصله کیږی یا د هلاکت فیصله کیږی اوبه فرعونیانو باندي د دعوت څه اثر ونه شو او هدایت ورته ملاونه شو. او د مظلومانو بنی اسرائیلو جړه،

۱- انعام ثانی

۲- انعام ثالث

۳- انعام رابع

زاری، دالله تعالیٰ دربارتہ ورسیدہ نویہ فرعونیانویباندی دنزول دعذاب وقت راغی، نوالله تعالیٰ موسیٰ ﷺ تہ حکم وکرو چہ خپل قوم بنی اسرائیل دخان سرہ کرہ او دشپی، ہجرت وکرہ، نوکلہ چہ دوئی روان شو اوہجرت ئی شروع کرو نو دسمندر غارې تہ ورسیدل، فرعون چہ خبر شو نو ددوئی تہ تلاش کنبی پہ دوئی پسې دخلورویشت (۲۴۰۰۰۰)، لاکہ لښکر سرہ روان شو، او دسمندر کنارې تہ ورسیدہ نو بنی اسرائیل حیران شو اوگھبراؤ شو چہ ددوؤ ہلاکتونو پہ منځ کنبی راگیر شو، یو غارې تہ فرعون اوبلې غارې تہ سمندر دې، نو الله تعالیٰ وحی را ولیرلہ او موسیٰ ﷺ تہ ئی حکم وکرو چہ پہ خپلہ عصاۛمرہ سمندر اووہ، نوچہ سمندر ئی ووہ نو اوبہ جدا جدا شوې، یعنی سیلان اوبھیدل ئی ختم شو، اودولس ۱۲ لارې پکښې جوړې شوې نویہ دې آیت کنبی دغہ واقعی تہ اشارہ دہ.

﴿وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ دا بیان د انعام ثالث دې، بنی اسرائیل تہ چہ دفرعون نہ نجات ملاؤ شو نو دموسیٰ ﷺ نہ ئی دستور حیات طلب کرو، نوموسیٰ ﷺ الله ﷻ تہ سوال وکرو، نوالله ﷻ ورته وفرمایل چہ تہ کوہ طور کښې څلویښت ورځې چلہ شہ نوخہ بہ تاتہ کتاب درکړم، هغه بہ ستاسو دستور حیات وی، چنانچہ موسیٰ ﷺ خپل ورور ہارون ﷺ خپل خلیفہ اونائب مقرر کړوپہ بنی اسرائیلو کښې، او پہ خپلہ کوہ طور تہ لاړ، هلته چلہ شو، دلته پہ بنی اسرائیلو کښې سامری راپیدا شو چہ منافق ؤ، اوہغه زیورات چہ بنی اسرائیل پہ عاریت سرہ دقبطیانو تہ وړی وو ہغه یې ارتاو کرہ او وې ویل چہ دا خو حرام دی، نو بنی اسرائیلو ہم ارتاو کړل، او سامری بیادغہ زیورات رواغستل اوسخې ئی ترینہ جوړ کړو اوبنی اسرائیلو تہ ئی وویل چہ دا ستاسو خدائی دې، ددہ عبادت کوئ، اوموسیٰ ﷺ خطاشوې دې چہ غرتہ تللې دې «خدای خودلته راغلی دې» نعوذ باللہ، نو بنی اسرائیل پہ عبادت دسخی کښې مبتلا شو پہ شرارت دسامری سرہ.

أستاذ محترم ﷺ بہ فرمایل چہ دغہ نمونہ بعینہ زمونږ دملک (پاکستان) دہ، حضرت الاستاذ ﷺ لیکي: امت محمدیہ میں بھی آج کئی (مذہبی) اور (سیاسی) سامری موجود ہیں جنہوں نے کمال عیاری سے سادہ لوح قسم کی لوگوں کو غلط راہ پر ڈال رکھا ہے.

﴿ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعَاجِلَ﴾ مفعول ثانی مقدر دې یعنی «اللہا» او لفظ د اتخاذ پہ بی حقیقت او جعلی اشیاء کښې استعمالیږی، یعنی دعجل الوہیۛ بی حقیقہ اوجعلی دې، دعجل پہ بارہ

کښې دمفسرینودوه قوله دی ۱- په دې کښې حقیقتاً حیا و، اولحم اودم ترینه جوړ شوې و دهغه خاورو اچولوپه وجه چه سامری دجبرئیل علیه السلام دآس دنقشې قدم دلاندې نه راغستلې وه . دا قول دمعمر اوابن عباس رضی الله عنهما دی ۲- دا عجل حقیقه زر و، شکل نی دسخی وو او داسی قسم سورې په کښې وو چه هوا به پکښې داخله شوه نودسخی آواز به ترینه پیدا شو ، وهذا قول مجاهد ، قرطبی

«ثم عفونا» دا تعین د انعام دې «لعل» په معنی د لام کڼ سره دې

﴿وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ﴾ دا بیان د انعام رابع دې، آسمانی کتاب دامت لپاره عظیم منقبت اوروحانی نعمت وی او «فرقان» صیغه دمبالغی ده دفرق نه، یعنې دحق او باطل جدائی راوستونکې په کمال وجه سره اوعطف د «والفرقان» په «الکتاب» باندې ۱- یاعطف دیوصفت دې په بل صفت نو د تورات لپاره دوه صفتونه شو : یو «کتاباً مولاً» اوبل «فرقناً بین الحق والباطل» ۲- یامراد دفرقان نه معجزات دموسی علیه السلام دی چه په هغوی سره فرق راتلو دحق او باطل په مابین کښې

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يُقَوْمِ إِكْلَمُ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمْ
اوکله " چه اوونیل موسی قوم خپل ته ای قومه خدا ! بیشکه تاسو ظلم کړېدې پخپلو نفسونو په سبب دنیولو ستاسو
الْعِجْلِ فَتَوَوَّأْ إِلَىٰ بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ
خښي لره په خداښې سره پس توبه اوباسی خپل خالق ته نوقتل کړئ خپل ځانونه، داتوبه کول ډېره غوره ده
لَكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
ستاسو دپاره په نزد دخالق ستاسو، پس قبوله ئی کړه توبه ستاسو، بیشکه خاص دې ډېرتوبه قبولونکې اورحم کوونکې دې

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ﴾ دا بیان دانعام خامس دې چه قبول دتوبې دې چه ذکرشويدي

په فتاب عليكم کښې

﴿فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ﴾ پدیکښې دوه قوله دی ۱- دا تفسیر دتوبه دې او د دوی په حق کښې

خاص طور توبه په قتل سره وه یا توبه دمړتد مطلقا په دین موسوی کښې قتل و، نومراد

«توبوا»، نه «عزموا على التوبة» اود «فاقتلوا انفسكم» نه مراد چا خان سپارځل احواله كول دى قتل ته، نو دوى ته امر شوې ووجه قتل كړئ بعض بعض لره لكه زواښت دې چه امر شوې و هغه چاته چه عبادت د عجل ئى نه و كړې، چه دوى قتل كړى هغه كسان چه عبادت د عجل ئى كړې و، «فاقتلوا انفسكم» په ظاهر محمول دې يعنى هر كس د خاڼ پخپله قتل كړى اوكل مقتولين اويازره (۷۰۰۰۰) و ۲- توبه ددوى په ندامت سره وه او قتل متمم «پوره كوونكې» دتوبه و، لكه قصاص، اورجم، زمونږ په ملت كېښي.

﴿فَتَابَ عَلَيْهِمْ﴾ دا متفرع دې په مقدر باندې «اى ثبتم وقتلتم انفسكم فتاب عليكم»

او خطاب په «عليكم» كېښي مقتولين ته ندې بلكه اولاد ددوى ته دې نو دا تذكر د انعام دې په اولاد باندې په انعام د اباؤ سره اوبعضي مفسرين وائي چه هر كله دېنى اسرائيلوڅه كسان قتل شو نو باقى كسانو ته سزا معاف شوه په دعا دموسى او هارون عليه السلام سره نو دا خطاب هغه كسانو ته دې چه ژوندى پاتى شوى و او معافى ورته شوې وه.

وَ إِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسٰى كُنْ تٰوْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرٰى لَهِ جَهْرَةً

اوكله چې اوونيل تاسو اې موسى! هرگز مونږ يقين نه كوؤ په تاباندې ترڅو چې مونږ نوي ليدلې الله په ښكاره

فَاَخَذْنَاكُمُ الصِّعْقَةَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝ ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ

پس اونيولو تاسو لره تندر او تاسو كتل . بيا ژوندى كړئ مونږ تاسو روستو درمگ ستاسونه

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٠﴾

دپاره ددې چې تاسو شكر او كړئ

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسٰى كُنْ تٰوْمِنَ لَكَ﴾ دا بيان د انعام سادس دې او تمهيد ذكر كيږي اوييان د

انعام په ذكر دبعث بعد الموت سره كيږي، حضرت موسى عليه السلام ته چه كله تورات ور كړې شو او قوم ته راغې نو د مذكورې واقعي نه بعد يعنى د قبول توبه د واقعي نه بعد ئى قوم ته كتاب يعنى تورات پيش كړو، نو پدوى كېښي بعض داسې ويل چه د تورات احكام مشكل دى مونږ پدې عمل نشو كولې، نو حضرت موسى عليه السلام دخپل قوم اويا ۷۰ كسه وفد د خاڼ سره كوه

طوره بوتلل چه دخپل جرم یعنی عبادت عجل نه معذرت هم پیش کری او دالله ﷻ کلام و اوری دینه میقات ثانی دموسی ﷻ ویلې شی نو دوی چه کوه طورته ورسیدلو او دالله ﷻ سره همکلام شو اودالله ﷻ کلام نی واوریدلو نو دا مطالبه نی وکړه چه ﴿کُنْ نَافِلًا لَّكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اِلَهَ جَهَنَّمَ﴾ (ای عیانا) یعنی مخامخ په سترگو لیدلو سره، نوبعضې اهل علم وائی چه «ان فؤهن» انکاروو د ایمان نه نودوی پدې سره مرتدشو لدې وجه نه ورته سزا د موت ورکړې شوه او بیا په دعا دموسی ﷻ سره ژوندی شو، اوبعضې وائی چه ددوی مقصد انکار دایمان نه، نه زو بلکه دمطالبې دتاکید لپاره نی دغه کلمه دجهل په وجه ویلې ده، نو مرتد ندی خو چونکه دا سخته گستاخی دالله ﷻ او د رسول وه، نو پدې وجه ورته سزا دموت ورکړې شوه.

﴿الصَّاعِقَةُ﴾ بعضې وائی چه مراد ددینه موت دې اوبعضې وائی چه تندر مراد دې چه سبب دموت وگړزیدلو.

﴿وَأَنتَرْتُمْ تَعْمُرُونَ﴾ یعنی نزول صاعقه ته، چه کله نازلیده «یا دیویل موت ته»، ددې آیت نه معنزولو دلیل قائم کړیدې په امتناع د رؤیت دباری تعالی باندې ځکه په مطالبه درؤیت باندې نزول دعذاب و شو، جواب دا دې چه ددې آیت نه ثابتیری عدم رؤیت په دنیا کښې اونه ثابتیری امتناع درؤیت مطلقا، او د اهل السنه والجماعت مسلک دادې چه رؤیت دالله ﷻ په دنیا کښې ممکن دې خو واقع ندې، او په آخرت کښې واقع دې. فافاده حضرت الشیخ رحمه الله په کلام کښې لفظ د امتناع فی الدنیا نه مراد عدم وقوع دې اومصطلح معنی مراد نده لکه دا واضح ده دمابعدعبارة دشیخ رحمه الله نه.

﴿ثُمَّ يَبْعَثُكُم مِّنْ بَعدِ مَوْتِكُمْ﴾ دا بیان د انعام دې چه بعث بعدالموت دې، او د موت نه دلته معنی حقیقی هراوه ده یعنی اخراج دروح دبدن نه، بعضو تاویل دموت کړیدې په بیهوشتی سره اوبعضو تاویل کړیدې په جهل سره «روح» لیکن دا تاویل ضعیف دې اویه دې آیت کښې دموت نه مراد موت دعقوبت دې اوموت مؤجله ندې، او بعث ددې موت نه وروسته امر خارق للعاده دې او دا معجزه ده لپاره دحضرت موسی ﷻ - ځکه حضرت موسی ﷻ دعا وکړه چه یا الله دا خلق بیاژوندی کړې، بنی اسرائیل به په ماباندې تهمت لگوی چه زمونږ سرداران اومشران دې کوه طورته بوتلل اوهلاک دې کړل، باقی دا خبره چه دمرگ نه

ورستو چه خوک ژوندې کړې شی نو آیا هغوی به سکلف وی او کنه؟ بعض ۱- ویلی دی چه تکلیف ترینه ساقط شو ځکه چه ددوی ایمان اضطرابی وگرزیدلر ۲- اوصحیح قول دادې چه تکلیف ندې ساقط ځکه چه په دنیا کښې هیڅ عاقل بالغ د تکلیف نه خالی ندې

وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوٰی ط کُلُّوْا مِنْ طَبَیْتِ مَا

اوسورې کړې وؤ(۱) مونږ ستاسو د پاسه د وریځې او رالیکلې وؤ مونږ به تاسو تر نجین اومه زان، خورې پاکیزه هغه خیزونه

رَزَقْنٰكُمْ ط وَمَا ظَلَمْنٰكُمْ وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ۝

چې درکړې دي مونږ تاسو ته ، اود دوی زمونږ هېڅ نقصان اونکړ ولیکن دوی دخپلو ځانونو نقصان کوؤ

﴿وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾ دا بیان دانعام سابع ۷ دې دبنی اسرائیلو اصلی وطن ملک

شام وو، د حضرت یوسف ؑ په زمانه کښې مصر ته راغلی وو او آباد شوی وو اوهر کله چه فرعون تبه شواوونی اسرائیل مطمئن شو نو دوی ته دهجاء کولو حکم وشو د عمالقو سره چه هغوی په دغه وقت کښې په ملک دشام باندې قابض وو (ابن کثیر په تفسیر دسورت یس کښې وغیره). دا تصریح کړیده چه دهجاء حکم دتورات دنزول سره راغلي دې او قبل ددینه به په منکرینو باندې د اتمام دعوت نه بعدغیبی عذاب نازلیدلو دهجاء حکم نه وو نو بنی اسرائیلو ته چه دهجاء حکم وشو چه تاسو د عمالقو سره جهادوکړئ اوخپل وطن اصلی دهغوی د تسلط نه آزاد کړئ نو دوی پدغه ازاده باندې د مصر نه روان شو اوچه دهغوی حدودو ته قریب شو او د عمالقو زوراوقوت نی معلوم کړو نو بی همته شول او جهاد ته د تللونه نی انکاروکړو، نوالله ﷻ ورته ددې انکار سزا ورکړه چه څلویښت ۴۰ کاله به پدې میدان کښې سرگردان اوپریشان اوسیدې اومصر کښې به خپلو کورونو ته نشی تلې دغه میدان تقریبا ۱۳-۱۴ کلومیتر و په مابین دمصر اوشام کښې اوچه دوی به خپل وطن مصر ته د تللو اراده وکړه نوپوره ورځ به نی چه رفتار وکړو نو ماښام به بیابا خپل ځای کښې و چه پوره شپه به نی رفتار وکړو نوصباح به بیا پدغه ځای کښې وو دغه شان څلویښت ۴۰ کاله پریشان او سرگردان وو، او ددې وجه نه دغه میدان ته (وادی تیه) ویلی شی اوچونکه پدې میدان کښې نه څه عمارت وو، نه اوبه وې، نه د خوراک څه انتظام و او قیدی ته خوراک سکاک وغیره

ضروریات د زندگی ورکول په کاروی، نو دوی چه موسی ﷺ ته شکایت وکړو نو الله ﷻ دتولو ضروریاتو بندوبست وکړو، د گرمی ددفع کولو لپاره الله ﷻ سپینه وریځه راولیرله چه تیاره ئی نه جوړوله او گرمی ئی دفع کوله، د «غمام» نه په دې آیت کښې سپینه وریځ مراد ده چه دنور گرمی اوتیزه رنرائی کموله، غمام په لغت کښې پتولوته وائی، او د ابو انتظام داسې وشو چه الله ﷻ حکم وکړو موسی ﷺ ته چه دغه فلانې کانرې په خپله عصا سره ووه نو دهغې نه دولس ۱۲ چشمی جاری شوې، او دخوراک انتظام ئی داسې وکړو چه پدوی به من یعنی ترنجبین نازلیده دشپې، چه هغه خوږشې و، او دبرف «واورې» پشان سپین و، اوسلوی یعنی مرزان «بتیر» به دوی ته جمع کیدل اونه به تختیدل، ددوی به چه خومر، ضرورت و نوهغه قدر به ئی نیول اودیح کول به ئی اوددې غوښه لذیذه اودصحت لپاره مفید، وی اوپه داسی وطن کښې پیداکیږی چه هلته دغنمو اووربشوفصلونه پیداکیږی اوپه میدان تبه کښې ددې پیداکیدل خلاف عادت و، اوچا ویلی دی چه دوی ته ورا ته کړی مرزان رانلځ خو دا قول مرجوح اوبی سنده دې، او دوی ته داهم ویلی شوی و چه په قدر دضرورت دا نیسی او د آینده لپاره ئی مه جمع کوئ لیکن دوی دحرص دوجه نه ددینه خلاف وکړو نو غوښې سخاکیدل شروع شو اوپه حدیث کښې دیته اشاره راغلی ده «لولا بنو اسرائیل ا یحزرا الحم»، اویدې میدان کښې ددوی دلباس انتظام بطورمعجزه داسې وشو چه ددوی کپرې به نه شلیدلې اونه به خیرنې کیدلې او دماشومانو په بدن به چه کومې کپرې وې نوهغه به دبدن مطابق زیانیدلې «قرطبی وغیره».

﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ شیخ رضی ﷺ قانون وضع کړې دې او هغه دا چه کله

امر حکایت وی دماضی نه نوهلته به قلنا مقدروی «ای قلنا کلو».

﴿وَمَا ظَلَمُونَا﴾ ظلم په معنی د نقصان سره دې یعنی دوی دالله ﷻ او دموسی ﷺ څه

نقصان ونکړو، مفسرینو لیکلی دی چه په دیکښې اشاره ده دیته چه دوی منع کړې شوی و د ذخیره کولونه او دناشکری کولونه لیکن دوی به هغه ذخیره کول نوهغه به زرسخاشو اوچینجی به پکښې پیدا شو اود من او سلوی نازلیدل کم شو

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا
او کله ^۱ چې اووئیل مونږ داخل شئ دې ښارته نو خوراک کوئ ددې دمیونږته چرته چې ستاسو خوښه وي پریمانه
وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمُ خَطِيئَتِكُمْ
او داخل شئ دروازې ته سجده کوونکي او وایئ چې اوبځې مونږنواو به بخومونږتاسوته گناهونه ستاسو
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٠﴾
او خامخازیات به کم وژواب دځانسته عمل کوونکو

﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ دا بیان د عذاب اول دې په بنی اسرائیلو باندې د حضرت شاه عبدالقادر عليه السلام قول دادې چې دا قصه هم د زمانې د وادی تیه ده چې کله دوی دمن او سلوی مسلسل خورلونه تنگ شو او د معمولی خوراک مطالبه یی وکړه لکه ورستو په آیت ۲۱ کښې ذکر کېږي، نو دوی ته د یوښارته د داخلیدو حکم وشو او قولي اوفعلی ادب د داخلیدلو ورته هم بیان شو چې تا سوکوم اشیا غواړئ نو یوقرېې ته داخل شئ او مزدوری کوئ دغه اشیا به درته په غیر د دعاء کولونه هم ملاوشی، نو بیا پدې قول قصه غیر مرتبه ذکر شوه او دا قول څه بعیدنه دې اوپه قرآن کښې د قصصو د مرتب ذکر کولو اهتمام نشته دې، او عام مفسرین وائی چې دا واقعه د حضرت موسی عليه السلام او هارون عليه السلام د وفات نه بعد و لاده، د میدان تیه په زمانه کښې حضرت هارون عليه السلام او موسی عليه السلام وفات شو. او حضرت یوشع عليه السلام نبی شو او په بنی اسرائیلو کښې هغه سرکشه مشران هم ختم شوی و، د نوی نسل نو جوانان پیدا شوی و نو دوی د عمالقوسره جهاد وکړو او ملک شام ئی فتح کړو اود دینه بعد دوی ته دبیت المقدس د داخلیدلو حکم وشو نو مراد د «هذه القرية» نه بیت المقدس دې لکه دا قول راجع دې، او څوک وائی چې مراد ترینه «اریحا» رمله، شام، اردن، ایلیسا، دی نو دوی ته څلور ۴ خطابات وشول.

- ۱- ﴿ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ ۲- ﴿فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾ په فاسره ذکر کولو کښې دینه اشاره ده چې دخول مقصد اصلی ندې بلکه مقصد اصلی خوراک دې په فراخی سره او دا دواړه حکمونه تعبدی ندی ۳- ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ ۴- ﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ دا دواړه

حکومنه تعبدی دی. **مراد دباب نه**: یا ۱- دروازه دینار دیت المقدس مراد ده او د «سجدا» نه مراد «المخاء» ده او بعضی محمول کړیدی په تواضع او خضوع باندې ۲- یا دباب نه مراد باب المسجد دې او «سجدا» حال مقدره دې «ای ادخلوا باب المسجد مقدرین لکم السجودون حصولکم فیه» یعنی تاسو داخل شی دغه ښارته او په فراخی سره خوراک کوئ او بطور شکره نعمت دخدای کورته داخل شی اوسجده او عبادت کوئ «**وقولوا حطة**» حطة خبر د مبتداء محذوف دې «ای مسئلتا» یا «سؤالنا حطة» یعنی زموږ درخواست دادې چه مونږ ته معافی دگناهونو وکړه *

«**وَسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ**» د محسنین نه مراد مخلصین دی لکه په حدیث جبرئیل کښي: احسان معنی داسې بیان شوې ده «ان تعبدالله کانتک تراه» یعنی دغفونه علاوه به دمحسنین په اجر او ثواب کښي به زیادت وکړو، یا دمحسنین نه هغه مراد دی چه عبادت دعجل نی نه وکړې او نافرمانی یی نوی کړې.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

پس بدله راوړه ظالمانو خبره خلاف دهغې چې دوی ته ويلي شوې وه نوراولير لوموږ په ظالمانو باندې

رَجَزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ۖ

سخت عذاب دآسمان دطرفه په سبب ددې چې دوی نافرماني کوله

«**فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ**» «بدل» متعدی کیږی دوه مفعول ته یو مفعول ته بنفسه متعدی وی او بل مفعول ته پواسطه دباء سره متعدی وی، او هغه مفعول چه باء پرې داخله وی نوهغه به متروک وی او هغه مفعول چه با پرې نوی داخله نوهغه به موجود وی. نودلته په کلام کښي حذف دې نو تقدیر دعبارت داسې دې «فبدل الذين ظلموا بالذی قبل لهم» نو دا متروک دې «وقولواغیرالذی قبل لهم» نو دا موجود دې یعنې محذوف مفعول متروک دې اومذکور مفعول موجود دې یعنې ظالمانو هغه قول ترک کړو چه دوی ته ويلي شوې وؤ . او هغه نی ویل شروع کړل چه دوی ته دویلوحکم نه و شوې، بنی اسرائیلو ته د «حطة» ویلوحکم شوې وؤ لیکن دوی دا بدل کړو او بل لفظ نی اویثلو، او په هغې کښي روایات مختلفه دی، په روایت دصحبین کښي دادی چه دوی «حجة فی شعرة» ویلی و او په روایت دحاکم کښي «حطة» دې او په معالم کښي دی چه دوی ویلی و «حطاً سحقاتاً» ای حطه حراء.

او نور روايات هم شته دي، او دا اختلاف درواياتو «ان صح الجميع» محمول دي په اختلاف د قائلين باندې، يعنى چا يو شان قول كړيدي او چا بل شان، يا محمول دي په اختلاف د لغاتو، اولكه څرنگه چه دوى تبديل د قول كړي و نو دغه شان نى تبديل دهغه عمل كړى و چه دوى ته ويلې شوې و يعنى دسجود او انحنأ په خائى په كونا توخوئيدل اوسرونه نى اوچت كړي و

ليكن په آيت كښې صرف دتبديل د قول ذكردي نه د فعمل، قرطبي وائى چه تبديل د قول ادنى جرم و په نسبت سره تبديل د عمل ته، نوچه كله ادنى جرم موجب د عذاب شو نو معلومه شوه چه اعلى جرم يعنى تبديل د عمل په طريقه اولى سره موجب د عذاب دي.

﴿فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ دا وضع د اسم ظاهرده په خائى دضمير څكه «فانزلنا عليهم» ويل په كار و لپاره دتاكيد اولپاره د اشارې علت د عذاب ته، يعنى سبب د عذاب لپاره ظلم ددوى و.

﴿رَجْزًا مِّنَ السَّعَاءِ﴾ رجزأ په كسره سره گندگى ته هم وائى او عذاب ته هم ويلې شى، دلته ترينه عذاب مراد دي، او په ضمه د «را» سره «رجز» بتانوته ويلې شى لكه «والرَّجْزُ فَاهِجٌ» فراء، ويلى دى چه «رجز» سخت عذاب ته ويلى شى او «رجس» عذاب ته ويلى شى ځكه سين خفيف دي د زاء نه نو معلومه شوه چه رجز سخت گندگى او سخت عذاب ته ويلې شى په نسبت رجس ته. او مراد د عذاب نه عذاب د طاعون دي لكه په حديث دبخارى كښې دى چه طاعون يو عذاب دي چه مخكنى خلق پدي سره معذب شوى و او په «من السماء» كښې اشاره ده دپته چه اسباب ددي عذاب په زمكه كښې نه و بلكه آسمانى و.

﴿بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ دي كښې استمرار ته اشاره ده يعنى دوى په فسق مستمر و.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ

اولكه دې اوبه طلب كړې موسى دخپل قوم دپاره نو اوونيل مونږ اوده په مساخېلې سره دغه گټې لره، نورو انې شوې

وَمِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كُتُوبًا وَاشْرَبُوا

دهغې نه دولس چينې، په تحقيق سره او پيژندلو هرې ډلې گودرځېل اوونيل مونږ، خوراك كوي او څكل كوي

﴿مَنْ يَزُقِ اللَّهُ وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾

درزق دالله نه اومه گرزئی په زمکه کښې فساد کوونکی

﴿وَإِذْ أَسْتَشْفَىٰ مُوسَىٰ﴾ دا بیان دانعام ثامن ۸ دې. دا واقعہ دمیدان تیه ده کله چه بنی اسرائیل د اوبو مطالبه وکړه دموسی ﷺ نه، نوحضرت موسی ﷺ باذن الله یوه گټه په عصا سره ووهله نو دهغې نه دولس ۱۲ چينې راووتلې او دا واضحه معجزه وه دموسی ﷺ دگټې نه اوبه راوتل، اوبه عصا وهلوسره راوتل اوبه وقت دضرورت کښې اوبه قدر د ضرورت راوتل او بیا بندکيدل اود«الحجر» په باره کښې اقوال متعدد دی، مشهور قول دادې چه لام العهد دې اومعهود هغه حجر دې چه موسی ﷺ نه ئې جامې تختولې وې دداسې وړوکې کانری نه دولس چشمې راوتل واضحه معجزه وه اوبنی اسرائیل چونکه دولس فرقې وې نو خکه دولس چينې راووتلې چه دیوبل سره جنگ جدل پیدانشی.

﴿فَانفَجَرَتْ﴾ مرتب دې په مقدر باندې ای فضرپ «فانفجرت» بل خای کښې «فانجبست» دې نو انجباس «راتوکيدل» اول دی او بیا انفجار بهیدل ورستودی.
﴿قَدْ عَلَتْ كُلُّ أُنَاسٍ﴾ د أناس نه مراد سبط خاندان دې.

﴿وَلَا تَعْتَوْا﴾ دا د«عنی» نه مشتق دې یاد «عیث» نه مشتق دې اشد فساد ته وائی ددواړو یوه معنی ده. او﴿مُفْسِدِينَ﴾ حال مؤکده دې، یا په «لاتعشوا» کښې تجرید شوې دې «ای لاتسیروا» لکه دشاه عبدالقادر ﷺ د ترجمې نه معلومیری.

وَإِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسَىٰ كُنْ نَصِيرًا عَلَىٰ طَعَامٍ وَآجِدْ قَادِرًا
اوکله () چې اووئیل تا سو ای موسی ! هیجرې مونږ نصیر نه کوؤیږه یوقسم خوراک باندې نوسوال اوکړه
لَنَا رَبُّكَ يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقَلِهَا
زمونږ دپاره خپل رب نه چې راؤباسي مونږلره هغه څیزونه چې زرغونوي زمکه دسبزۍ دهغې نه

وَقَاتِلْهَا	وَقُومِهَا	وَعَدَيْهَا	وَبَصَلْهَا ط	قَالَ
او دبارنگو(ترو) دهغې نه اوداوگې دهغې نه اوددالودهغې نه اودپيازودهغې نه، اووئيل موسى				
اَسْتَعِدُّوْنَ	الَّذِي هُوَ اَدْلٰى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ط	اِهْبِطُوا مِصْرًا		
آياتاسواخيستل غواړئ هغه خيز چې ادنى دې په بدل د هغې كېنې چې ډېر غوره دې ، نو كوزشئ يونبارته				
فَاَنْ لَكُمْ	مَا سَأَلْتُمْ ط	وَصُرِيتْ عَلَيْهِمُ	الدِّمَّةُ	
پس يقيناً ستاسو دپاره به په هغې ښار كېنې هغه څه وي چې تاسوئې غواړئ، او اچولې شوې دې په دوى باندې ذلت				
وَالْمَسْكَنَةُ د	وَبَاءُوْ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ ط	ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِآيٰتِ اللّٰهِ		
او فقر، واخسته شودوى په غضب دالله سره، داددې وجې نه چې وؤ دوى كفرنې كولوپه آياتونودالله				
وَيَقْتُلُوْنَ النَّبِيْنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ط	ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ ؕ			
او قتلول به ئې بېغمبران بغير دحق نه ، داېدې وجه چې دوى نافرمانى كوله او وؤ دوى چې تجاوزئې كولو				

﴿وَزَادَ كُفْرُ بِنُومُسَىٰ لَنُصْبِرَ﴾ دا بيان ددويم عذاب دې او داواقعہ د وادى تيه ده چه دوى دمن سلوى خوراك نه تنگ شو نو حضرت موسى ﷺ ته ئې درخواست وكړه چه مونږ يو قسم طعام هميشه لپاره نه خورو نوزمونږ لپاره الله ﷻ ته سوال وكړه چه مونږ ته دغه مذكوره اشيا راكړى، ځكه چه دانبياؤ دعا اقرب الى الاجابت وى، او دارنگه دعاء په واسطه دغير سره مطلقاً اقرب الى الاجابت وى، نو دعاء دانبياؤ خوپه طريقه اولى اقرب الى الاجابت وى او ددې وجه نه حضور ﷺ حضرت عمر ؓ ته اوفرمايل چه كله دې عمرې له تلو «اشركنا فى دعائك»، وفى الاثر «ادعوى بالسنة لم تعصوني فيها» مراد ترينه دعاء په لسان الغير سره ده «روح نوموسى ﷺ دوى ته اوفرمايل چه كوم اشيا تاسو غواړئ نو دهغې دحصول لپاره د دعاء كولو ضرورت نشته، يوبشر ته كوزشئ او مزدورى، زميندارى، كوى، دغه اشيا به درته ملاؤشئ.

﴿مُخْرِجَ لَنَا﴾ مراد ترينه اظهارندې بلكه انبات اوپيدا كول دى.

﴿مِنْ بَقْلِهَا﴾ هر قسم سبزی ته ويلی شی ﴿وَقَاتِلْهَا﴾ بادرنگ، تره ﴿وَقُومِهَا﴾ اوگې ته هم وائی اوغنمو ته هم ويلی كيږي، دلته مراد اوگه ده ﴿وَعَدَيْهَا﴾ هر قسم دال ﴿وَبَصَلْهَا﴾ پياز

﴿قَالَ أَتَشْتَبِدُ لَوْنِ الَّذِي هُوَ أَذَنٌ﴾ د استبدال په صله کښې چه کوم شي مدخول د با وی نوهغه زائل اومتروک وی اوکوم شي چه مدخول د با نه وی نوهغه حاصل وی نو دلته «الذی هو اذن» حاصل دې او «الذی هو خیر» زائل دې، مراد د «اذن» نه دغه امور مذکوره دی او مراد د «خیر» نه من، سلوی، دی، هغه خیر څکه دی چه څه تعب، او ستړی کیدل پکښې نشته او عمده او مفید دصحت اشیاء دی، سوال کپړې چه بنی اسرائیل خو تبدیل نه وو طلب کړې بلکه انضمام د دغه نورو اشیاء نی طلب کړې و دمن سلوی سره، جواب دادې چه «لن نصبر» دلالت کوی چه ددوی دمن سلوی زوال طلب کړې وو.

﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ﴾ دا ماخوځ دې د ضرب القبه نه نو دا کنایه ده د احاطی او دشمول نه لکه قبه او خیمه چه محیط وی په مافیه، نودغه شان ذلة اومسکنه احاطه کړیده په یهودو باندې، یا ماخوځ دې د ضرب علی السکه نه «الدراهم المضروبه» په زرو باندې چه د دراهم مهر و لگي نوهغې ته دراهم مضروبه ویلې شی نولکه څرنګه چه دغه مهر او نقش لازم وی د دراهم سره نو دغه شان ذلت اومسکنت لازم دې دیهودیانو سره او مراد ۱. د ذلت نه مراد یا ذلت باطنی دې یعنی فقر دنفس او حرص دنفس او حریص النفس شخص دیرذلیل وی اودمسکنت نه مراد مسکنت ظاهری دې یعنی عادت ددوی دادې چه خپله عربی ښکاره کوی لکه ښکاره اوزرې کپړې اغوستل اوبی کاره پیزار گرزول اگرکه مالداروی یا مراد ۲. د ذلت نه جزیه او خراج او غلامی ده او دمسکنت نه مراد فقر دې.

سوال موجوده دور کښې خو د اسرائیلو داسې حکومت دې چه دیراسلامی حکومتونه او قومونه ترینه لرزان ترسان دی او دارنگه یهودیان په مالدارۍ کښې په ټوله دنیا کښې مشهور دی. جواب دادې چه د اسرائیلو حکومت هیڅ حقیقت نه لری بلکه امریکه په مشرق وسطی کښې دخپل مخصوص سیاسی مفاداتو پیش نظر یو کاغذی دهانچه جوړه کړیده او کچرې امریکه ددوی د امدادنه کناره کش شی نو دیهودو حکومت د یو ورځي قیام نه لری او دنورو اقوامو، لکه نصاری، دهریه، هندوانو، مسلمانو دحکومتونوپه مقابله کښې دا وړوکې حکومت هیڅ حقیقت نه لری، خصوصاً چه دامریکه، او برطانیه په «رحم او کرم» او ددوی په سهاره او اسره ددوی قیام دې داپه حقیقت کښې دبل آیت مصداق دې لکه په سورة آل عمران کښې دی ﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا تَفْتَوُوا لَئِنْ مَا تَحْتَلَوْا إِلَّا تَحْتَلَوْا مِنْ اللَّهِ وَحَتَّى مِنَ النَّاسِ﴾ دلته له

جبل من الله نه دا مراد دی چه دوی به داسلامی حکومت زیر اثر وی ذمی وی یا معاہد وی او «جبل من الناس» نه مراد دغیر مسلم حکومت په پشت پناهی کنې ددوی وجود دې .

باقی دیهود و فقر او غربت نو مراد ترینه باطنی فقر او حرص د نفس دې لکه مخکې ذکر شو او تفسیر ماجدی کنې دی چه دیهودو سیاسی محکومی او ذلت خو خیرا (یعنی دا خو هر حقیقت شناس ته معلوم دې) لیکن ددوی دمفلسی او تنگدستی په باره کنې ممکنه ده چه چاته حیرت وشي او سوال وکړی چه دوی خوپه تمول او مالداری کنې ضرب المثل دی . نو څرنگه تنگدست او مفلسان دی، جواب دادې چه دا محض د هوکه او مغالطه ده، دولت او مالداری دیهودو په اکابرو پورې محدوده ده (یعنی ددوی نظام سرمایه دارانه نظام دې) او په هغې کنې عام خلق مفلس او خواروی. او په دولت باندې چند افراد قابض وی او عوام دیهودو د دنیا مفلس ترین خلق دی، اودا دیهودو محققینو خپل تحقیق او اقرار دې لکه دوی په خپل کتاب «جیوش انسانی کلوییدی» صفحه ۱۵۱ ج ۱۰ کنې لیکلی دی (عوام یهودو سره قومون ۷ کس زیاده غرب یس).

﴿وَنَآؤُ﴾ دا په معنی د «استوجوا، استحقوا» سره دې یعنی حقدار شو د غضب د الله ﷻ

﴿يَكْفُرُونَ بِقَايَتِ اللَّهِ﴾ د آیات د الله نه مراد یا معجزات د موسی ﷺ دی، یا تورات . یا بعض آیاتونه د تورات دی چه په هغې کنې بیان د صفاتو د نبی کریم ﷺ وو یا د توحید وو او درجم وو.

﴿بِقَتْلِ آلْحَقِ﴾ دا حال مؤکده دې ځکه قتل د انبیاءو نوی مگر په ناحقه سره وی او ذکر د دې لپاره د اظهار دمزید شناعت او قباحت شوی دې، او یا «بغير الحق عندهم» مراد دې، یعنی قتل د انبیاءو شرعاً ناحق وو خو عندهم، هم ناحق وو.

﴿ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا﴾ (ذالك) کنې اشاره ده قتل د انبیاءو ته او «بما» سببه ده، یعنی د قتل کولو د انبیاءو لپاره سبب عصیان او نافرمانی وی، ځکه چه یو گناه د بلې سختې گناه لپاره سبب او ذریعه جوړیږي، لکه چه یوه ادنی نیکی دا علی نیکی لپاره ذریعه جوړیږي، او دیوې نیکی په ذریعه سره د بلې نیکی توفیق ملایږي.

﴿وَمَكَانُوا يُعْتَدُونَ﴾ په «كانوا يکفرون» او «كانوا يعبدون» کښې استمرارته اشاره ده یعنې دوی په کفر او اعتدا باندې مستمرو، کان چه په مضارع داخل شی نو داستمراد فائده کوی

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقِينَ وَالصَّابِقِينَ مَنْ

بشکه هغه کسان (۱) چې ایمان نهې راوړې وی او هغه کسان چې یهودیان دي اونصاری دي اوصابین هرچاې

أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ

ایمان راوړو لدوی نه په الله اویه ورځ داخرت باندې او عمل کوي نیک نودوی لره ثواب دعمل ددوی دې به نيز

رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝

رب ددوی او نه به وی هیڅ ویره پدوی باندې اونه به دوی غمزن کيږي

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ دا تتمه د نوع اول د بنی اسرائیلو ده، پنځه انواع

د بنی اسرائیلو چه بیانېږي، نو دهری نوع تتمه هم بیانېږي.

اومقصود دادې چه الله ﷻ دچا ذات سره عداوت یا محبت نشته بلکه دارومدار ایمان

او عمل صالح دې او دارنگه پدې سره دفع دتوهم کيږي او هغه دا چه کله د یهودو حال په ماقبل

آیاتونو کښې بیان شو، نوتوهم کیدې شو چه هرکله پدوی باندې ضرب د ذلت وشو اومستحق

دغضب الهی شو، نوددوی توبه، به هم نه قبلېږي، نوپدې آیت کښې ئی جواب ذکرشو.

توکيب: ۱- «الذين آمنوا» سره له خپلو معطوفاتونه اسم د «ان» دې، او «من آمن - الايه»

ترینه بدل واقع شوې دې.

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ خبرد «ان» دې، معنی داده چه مؤمنان، یهودیان، نصاری،

صابین، یعنې چه چا ایمان راوړې دې او عمل صالح ئی کړیدې نو ددوی لپاره اجر ددوی دې

توکيب: ۲- «من آمن» شرط دې «فلهم اجرهم» بې جزا شوه، دا مجموعه خبرد «ان» دې

په حذف دعائد سره چه «منهم» دې.

سوال: «الذين آمنوا» لره «من آمن» ثابتول تحصیل دحاصل دې؟

جواب: ۱- بعضو ویلی دی چه د «من آمن» نه مراد ایمان نفاقى اولسانی دې، یعنې

متفقین او یهود . نصاری و غیر هم چه ایمان را وری نو قبلیری

جواب ۲ حضرت شیخ رحمہ اللہ فرمایلی دی چه «الذین آمنوا» لقب د امت محمدی ﷺ دی او «الذین هادوا» لقب د امت موسوی دی او «هادو والنصاری» لقب د امت دعیسی ﷺ دی او «والصابین» لقب د امت د ابراهیم ﷺ دی. خکه په تفسیر صابینو کنبی دیر اقوال دی. مشهور قول پکنبی دادی چه مراد د دوی نه عابدین دکواکب دی. او دا په دور حضرت ابراهیم ﷺ کنبی وو، نو دایت مطلب دادی چه د اجر او ثواب او دتقرب الی الله دارو مدار په القاب نه دی. بلکه په حقیقت دایمان او عمل صالح باندی دی. او پدوی کنبی دیهودو دهغه زغم رد هم دی چه دوی ویل چه مونر اولاد دانیواوو یو، نومونرته به عذاب نشی راکولی. او جنت زمونرلپاره دی.

﴿مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ په ایمان شرعی کنبی دیراموردی لکه په حدیث جبرئیل ﷺ کنبی دی. «ان تومن بالله وملائکته وکتابه - الحديث». نودلته په ذکر د «بالله والیوم الاخر» باندی اکتفا یاپدی وجه ده چه پدی کنبی ذکر د (مبدأ) او (منتهی) و شو، نوباقی پدی کنبی مندرج دی، یا ایمان بالله تعبیردی د ایمان شرعی نه لکه په سورة حجرات رکوع ۲: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ دی، اوپه ذکر د «والیوم الاخر» کنبی اشاره ده دیته چه ایمان بالیوم الاخر هغه معتبر او مقبول دی چه مطابق دی داخبار دقرآن اوحادیث سره، اوندی معتبر او مقبول هغه چه یهودو دخپل خواهش مطابق تصور کړیدی چه ﴿لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرِيًّا﴾ یا ﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾ وغیر ذلک.

﴿وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ د هادو دوه معانی دی، یو توبه کول لکه «هُدَا» په سورت اعراف کنبی په معنی د «تَبْنَا» سره دی اوبله معنی ئی یهودیت اختیارول دی، او پدیکنبی نسبت نیکه د دوی ته شویدی چه دهغه نوم (یهودا) وو، اوبنی اسرائیل خو اگر چه دولس خاندانه وو خو نور نسلونه اکثر ختم شوی وو، او اکثر نسل دیهودا پاتی وو نوخکه ده ته نسبت کیږی.

﴿وَالنَّصَارَى﴾ دا جمع دنصرانی ده او هغه منسوب دی نصران ته او «یاء» پکنبی دنسبت لپاره ده لکه رومی وغیره.

او بعضو ویلی دی چه نصاری جمع د «نصری» ده لکه «مهری مهاری»، اونصاری نوم دی

دا صاحبو د عیسی ﷺ څخه چې دوی نصرت کړې و، دهغه، او چاویلی دی چې نصرانی منسوب دې نصران یا ناصره ته اوهغه نوم دیو کلی دې په فلسطین کښې چې دبیت المقدس نه په شمال جانب تقریباً ۷۰ میله لرې دې، او حضرت عیسی ﷺ چې په بیت اللحم کښې پیداشو نومورثی هلته بوتلو.

﴿وَالصَّابِغِينَ﴾ دصبا نه ماخوږ دې په معنی دمانل کیدلو سره اوصابی په عرف کښې هغه چاته ویلې شی چې دیو دین نه بل دین ته لاړشی، چاویلی دی چې دا فرقه ده، دیهودو نه، چا ویلی دی چې یوه فرقه ده، د نصاری نه، چاویلی دی عابدین دسبع سیارات دی، یاعابدین دثوابتو دی، نور متعدد احوال هم ذکر شوی دی.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ط خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ه
--

اوکله (۱) چې مونږ واخسته پخه وعده ستاسونه اوپورته کړو مونږ ستاسودپاسه طورغر. اونیسی هغه کتاب ایتینکم ایتینکم بقیة واذکروا ما فيه لعنکم تَتَّقُونَ ه چې درکړېدې مونږ ستاسونه په کلکه اویادوئ هغه احکام چې په هغې کښې دی دپاره ددې چې تاسو یې شی د عذاب نه

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ دا بیان دنوع ثانی دې، پدې کښې د موجوده بنی اسرائیلو د آباؤ اجدادو د درې ۳ څښانتونه ذکر کړی، دا بیان دخباثت اول دې او دمیثاق نه مراد په تورات باندې د عمل کولو وعده مراده.

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ حضرت موسی ﷺ چې کله دکوه طورنه راغې اوتورات نی بنی اسرائیلوته راوړو نودوی وویل چې دا احکامات سخت دی اوترخوچه زمونږ سره الله ﷻ خبرې نه وی کړې نومونږ داته منو اوهرکله چې الله تعالی ددوی سره کلام وکړو نودوی بیا وویل چې ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ آلَکَ جَهَنَّمَ﴾ نو پدوی صاعقه نازل شو او دوی هلاک شو او بیا په دعا دموسی ﷺ سره ژوندی شو مگر بیا هم منلوته تیار نه و، نواله ﷻ په دوی باندې کوه طور اوچت کړو اووئی فرمائیل چې که دا احکامات نه منئ نو دا غریبه په تاسو وغورزیږي او هلاک به شی نودوی د عمل کولو عهد وکړو.

۱ - نوع ثانی. د بنی اسرائیلو د آباؤ اجداد درې څښانتونو کښې اول څښانت

اوس يو سوال راځي چه دا خو اكره او جبر شو حالانكه بل خائ كښې الله تعالى فرمايې
چه «لا اكره في الدين» يعنې په دين كښې زور نشته .

جواب دادې چه اجبار په عمل په فروعو باندې جائز دې . ابتدا په قبول داسلام باندې
مجبور كول جائز ندي ، البته دقبول داسلام نه بعدكه څوك داسلام ددستور حيات نه بغاوت
كوي نو هغه به مجبور كولې شي او د قوت او طاقت په ذريعه به هغه دبغاوت نه منع كولې شي
«خُدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ» دلته «قلنا» مقدر دې ، د «(عذوا)» نه مراد يا په نې لاس سره نيول
مراد دي او دا د كتاب ادب دې او يا مراد ترينه عمل كول دي ، يعنې عمل كوي په دې كتاب .

او «يُقُوْهُ» نه كوشش يا اخلاص مراد دې ، او يا سختي سره پابندي مراده

«وَاذْكُرُوا مَا فِيْهِ» مراد تينه د كتاب درس او تعليم تعلم مراد دې او دارنگه غور او سوچ

فكر په معانيو د كتاب كښې هم مراد كيدې شي .

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ» مراد د دينه متقي جوړيدل دي ، يا د عذاب د نيوې او اخروي نه بچ كيدل

مراد دي ، نو معلومه شوه چه د كتاب الله علم حاصلول سره او په هغې كښې غور او سوچ كولو
سره تقوى حاصلېږي او د عذاب الهې نه بچ كيدل كيدې شي .

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ ۖ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ

بياخ وارهولو تاسو وروستو ددې لوظ نه ، نو كه نه وې فضل دالله په تاسو باندې اورحمت دهغه نو خامخابه وي تاسو

مِّنَ الْخٰسِرِيْنَ ۝

د زيان مندو نه .

«ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ» دا بيان دخباثت ددوي دې چه اعراض دې دپوره كولو د وعدې نه .

«فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» د وعدې ماتولونه بعد الله تعالى په تاسو باندې فوراً عذاب

نازل نه كړو بلكه مزيد مهلت ئي دركړو نو دا دالله ﷻ فضل اورحمت وو . او كه دانه وي نو
تاسو به ټول خاسرين وي يعنې هلاك شوي به وي .

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا

اویہ تحقیق سره معلوم دی تاسو ته حال دهغه چاچې زیاتې نې کرې وؤ ستاسونه په ورځ دخالی کښې نواوونیل مونږ

لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ۖ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا

هغوی نه چې شی شادوگان ذلیلہ نواوگرزوله مونږ دا قصه دعبرت دهغه چا دپاره چې حاضر وولته

وَمَا خَلَقَهَا وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ۝

اوهغه چالره چې روستو وؤ او وعظ (زجر) دپاره دمتقینو (ددې امت)

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ﴾ دا نمونه دخاسرینو ده، یوم السبت (د خالی ورځ) دیهودو لپاره متبرکه اومقدسه ورځ وه. لکه دمسلمانانولپاره ورځ دجمعی ده، نو دوی د خالی په ورځ دښکارنه منع کرې شوی وو. مگر دوی منع نه شو لکه تفصیلی واقعه په سوره اعراف کښې ذکر ده. نوالله تعالی دوی ته عبرتاکه سزا ورکړه اوددوی نه ئی شادوگان جوړکړل او د درې ورځونه بعدئی بیا هلاک کړل، او دا واقعه دحضرت داؤد عليه السلام په زمانه کښې پیش شوې وه، او دغه بنی اسرائیل دسمندر په ساحل «ایله» نوم کلی کښې اوسیدل چه هغې ته عقبه داؤد ویلې شی، او د«اعتداء» ته مراد حيله کول دی، دښکار دماهیانو لپاره، لکه مفسرینو لیکلی دی چه دوی به د دریاب په غاړه په ورځ دجمعی داسې کندې اوخاښونه جوړکړل چه ماهیان به په کښې ونختل او بیابه ئی د اتوار په ورځ را اخستل اوکه چابه ورته وویل چه دا مه کوئ نو دوی به ویل چه مونږ خو دهفتی په ورځ ښکارنه کوؤ

او د ﴿فِي السَّبْتِ﴾ نه مراد «فی یوم السبت» دې یا «فی حکم یوم السبت».

﴿كُونُوا قِرَدَةً﴾ دا امر دتکوین لپاره دې او «قره» شادوگانو (بیزوگان) ته ویلې شی، او ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه دوی ته دا قسم سزا پدې وجه ورکړې شوه چه جزاً دجنس دعمل نه وی. یعنی چه څرنگه عمل وی نو دغسی جزاً وی، نو شادوگان (بیزوگان) په حیواناتو کښې د انسان سره په شکل کښې مشابعت لری، اوپه حقیقت کښې انسانان نه دی، نو دغه شان دحیلې والا عمل مشابعت د حق سره وی اوحق نه وی، او دارنگه شادوگان په حیواناتو کښې ډیر مشهور دی په حيله کولو سره، نوپه دې مناسبت سره دوی ته دغه سزا ورکړې شوه

﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا﴾ «ها» ضمير راجع دي عقوبت (سزا) ته يا قصي ته اونكال هغه عذاب نه ويلې شی چه منع کړی نور خلق دار تکاب ددغه عمل نه.

﴿لَمَّا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا﴾ «بين يديها» نه مراد حاضرین دی دغه عقوبت ته ځکه چه کوم شی په مينځ دلاسونو کښې وی نوهغه حاضر وی اود «خلفها» نه غائبين مراد دی يا د «بين يديها» نه مراد خوا و شا نزدې کلی دی. او د «ماخلفها» نه مراد قری بعيده يعنې لرې کلی دی. يا موجودين پدغه زمانه کښې او بعد زمانه کښې راتلونکی مراد دی

﴿لَمُتَّقِينَ﴾ نه امت محمدیه ﷺ مراد دي لکه ابن کثير دحضرت ابوهريرة ؓ نه روايت کړیدی «لا تتركوا ما ارتكبت اليهود فاستحلوا معاصم الله بادي الحيل»

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَكَلُهَا جِي اَوْثِيل موسى خپل قوم ته بيشكه الله امرکوي تاسوته چې ذبح کړئ يو غوا. دوى اووئيل

اَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ چې آيا نه مونږ سره توفې کوي ، هغه اووئيل پناه نيسم په الله سره لدې نه چې شم څه دجاهلانو نه

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ دا بيان ددويم خباثت دي يعنې نال متول يه حکم پوره کولو دالله ﷻ کښې چه هغه ذبح دبقرې وه، پديکښې دمفسرينو درې قوله دی (۱) - دا سره دما بعد نه چه «واذ قتلتم نفساً» دي يوه قصه ده او هغه دقصې اوله حصه ده اومؤخره ذکر شويده، دلته دقصې اخيره حصه ده او مقدمه ذکر شويده اوقصه غير مرتبه ذکر شوه، يولدي وجه نه چه په قرآن پاک کښې عموماً دقصو دترتيب رعايت نه وی ځکه قصې دقرآن پاک دعبرت حاصلولولپاره ذکر کيږي اوقصه برائى قصه نه وی. اوبل لدې وجه نه غير مرتبه شويده چه اشاره شی ددوى دوه خباثتونوته، چه يو خباثت نال متول کول و و يه ذبح دبقرې کښې اوبل خباثت قتل دنفس وو. اوکه قصه مرتبه ذکر شوې وي نو دادواړو خباثتونوته مستقل طور سره اشاره نه راتله. (۲) - دحضرت شيخ الشيوخ مولانا حسين على ؒ رانى «لکه چه دمدارک نه هم معلومېږي داده» چه دا دوه مستقلې واقعي دي. يوه واقعه د ذبح

دبقرې ده او دا لپاره دتوهين د معبود ددوئ ده، يعنې پديکې تنبيه ده چه داسې حيوان چه د ذبح لپاره وې او دسقي (اوبه خوړ) اوبوې لپاره وې نوهغه معبود نشي کيدې، اوبله واقعه دقتل دنفس مستقلة واقعه ده او تعلق ئې نشته دې دذبح دبقرې سره، او پدې باندي يوه قرينه داده چه دلته په «اذ» سره مستقلة واقعه ذکر کيږي لکه دا ټول واقعات چه په «اذ» سره ذکر دي هره يوه مستقلة واقعه ده، دويمه قرينه داده چه تقديم ددې واقعې د ذبح نه معلوميږي چه دا مستقلة واقعه ده، او بل دليل داهم دې کچرې ذبح دبقرې د قاتل دمعلومولو لپاره شي نو پدې سره خوبه دبنی اسرائيلو په زړونو کښې دبقرې تعظيم نور هم زيات شي حالانکه مفسرينو حکمت د ذبح دبقرې، لپاره دتوهين دمعبود ويلې دې اومفسرينو چه ددې لپاره کوم روايات نقل کړي دي اوهغه دا چه ذبح دبقرې د معلومولو د قاتل لپاره وه، نو ددغه رواياتو متعلق ابن کثير ليکلي دي چه : «الظاهر انها مأخوذة من كتب بني اسرائيل وهي مما يجوز نقلها ولكن لا تصدق ولا تكذب فهذا لا يعتمد عليها الاماوافق الحق عندنا والله اعلم»

سوال کيږي چه د وروسته عبارت «فقلنا اضربوه ببعضها» نه معلوميږي چه په بقرې سره ضرب دمقتول وشو نوهغه چوندي شو ، **جواب** پديکښ دا تصريح نشته چه ضمير بقره ته راجع دې، لکه توجيه به وروستو ذکر شي انشاء الله تعالى .

(۳) - تفسير قرطبي اوصاحب دروح المعاني يوه توجيه دا ذکر کړيده چه امر د ذبح اولأ شويدي لپاره دتوهين دمعبود ددوئ اوکله چه بقره حاصله شوه اودذبح شوه نو واقعه دقتل واقع شوه نو وويلي شو چه «فقلنا اضربوه ببعضها — الايه» «بقره» په اصل لغت کښې شلولو د زمکې ته وائي اوغوايه هم په کروندې کولو سره زمکه شلوي، اکثر و مفسرينو ويلي دي چه بقره نوم د مؤنث (غوا) دې او (ثور) نوم د مذکر (غوايه) دې، اوبعضي ويلي دي چه بقره اسم جنس دې اولدته ترينه مراد مذکر يعنی غوايه دې په قرينه داوصافو سره.

﴿أَتَّخِذُنَا هُرُوجًا﴾ بقره دبنی اسرائيلو په نزد مقدس حيوان وو نوځکه دوئ تعجب وکړو

د ذبح ددې او دائي خيال وکړو چه موسى ﷺ به زمونږ سره توقې کوي.

﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْغَافِلِينَ﴾ دا رد دقول ددوئ دې په دير او کذب وجهې سره چه

(۱) تعوذ بالله دې او (۲) ان اکون دې (۳) الجاهلين دې، او جهل کول دا يو فعل دې په خلاف د طريقې لائق دکولو سره، نو دلته اطلاق د اسم دسبب دې چه جهل دې په مسبب باندي چه

استهزا ده، نو تعوذ دسبب نه مستلزم وی تعوذ لره دمسیب نه

قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ يَبِّئْنَا مَا هِيَ ۖ قَالَ	دوئ اوئیل چې دعا اوغواره مونږ دپاره دخپل رب نه چې بیان کړي مونږ ته چې څه عمر دې دغوا، اوئیل موسی
اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِصَ ۚ وَلَا يَذْكُرُ ۚ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ ۖ	بیشکه الله فرمائی چې داداسې غوا ده چې نده ډېره زړه بوږی، او نه خالص ځوانه، میانه حاله ده په مینځ ددې کنبې
فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ۝ قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ يَبِّئْنَا	نو او کړئ هغه کار چې تاسو ته یې حکم کیدېشی. دوئ اوئیل دعا اوغواره مونږ لره دخپل رب نه چې بیان کړی
لَنَا مَا كُوْنُهَا ۖ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ ۙ	مونږ ته چې څه دې رنگ ددې غوا، وئیل (موسی) چې بیشکه الله فرمائی چې بیشکه داغوا ده زبیره
فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ۝ قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ	بڼه نږدې رنگ (زیر والی) ددې خوشحالوي کتونکولره اوئیل دوئ دعا اوغواره مونږ لره دخپل رب نه
يَبِّئْنَا مَا هِيَ ۚ اِنَّ الْبَقَرَ تَلْبَعُ عَلَيْنَا ۖ وَاِنَّا	چې بیان کړي مونږ لره چې څه دې صفت دعمل ددې غوا بیشکه داغواکله وده شوې ده په مونږ باندې، او بیشکه مونږ
اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ۝ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ	انشاء الله ضرور بالضرور لار موندنکي یو خپل مقصد ته اوئیل موسی بیشکه الله فرمائی چې داداسې غوا ده
لَا ذَلُولٌ تُثَمِّرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ ۚ مُسْلَمَةٌ ۚ لَا شِيْءَ فِیْهَا ۖ	چې نه ده جوتي چې اړوی زمکې او نه ده آرتي چې اوبه کوي فصل، روغه اوبې عېبه ده نشته هېڅ داغ پدې کنبې
قَالُوا اَلَنْ جِئْتُ بِالْحَقِّ ۖ قَدْ جِئْتُهَا وَمَا كَاذِبٌ ۙ	او وئیل دوئ چې اوس دې راوړو بیان پوره، نو ذبح شې کړه او نه وؤ دوئ نږدې چې داکار یې کړې وې

﴿ قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ يَبِّئْنَا مَا هِيَ ﴾ دا بیان دخبات ددوئ دې، یعنی دحکم الهی په

پوره کولو کنبې تال متال، لیت او لعل کول، د ابن عباس (رضی الله عنه) نه مرفوعاً روایت دې چه دوئ ته امر شوې وؤ د ذبح دمطلق بقري نوکه دوئ هر قسم بقره ذبح کړې وې نو کافی به وې، لیکن دوئ په خپل ځان سختی وکړه نو الله تعالی پدوئ باندې سختی وکړه، په «ماهی» سره تپوس

دجنس اوماهیت مختصه نه کیږي. لیکن دلته مراد تپوس د عمر دې، ځکه ماهیت اوجنس د بفری دوی ته معلوم وو

﴿لَا فَاْرِضُ﴾ بودی، ډیر عمروالا، ځکه دا مشتق دې د «فرض» نه او فرض قطع ته ویلی شی او دا هم دخپل عمر نه قطع شوې وی یا ډیر کلونه شی قطع کړی وی ﴿بِکْرُهُ﴾ کچه خوانه. نوې خوانه «عوان» درمیان عمر والا ﴿يَتَوَبَّ ذَٰلِكَ﴾ دا تاکید دعوان دې

﴿فَاَفْعُلُوا مَا تُؤْمَرُونَ﴾ دا تجدید او تکرار د امر د تاکید لپاره دې او د «ماؤمرون» نه مراد ذبح د بقره ده. او «ما» موصوله ده یا مصدریه ده «ای فاعلوا امرکم، ای ماؤمرون کم»

﴿قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبُّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا﴾ کله چه د بقرې د عمر متعلق د دوی اطمینان حاصل شو نو اوس د رنگ متعلق سوال کوی. «صفراء» زیره ده، حسن بصری اوسعیدین جبیر ؓ نه. روایت دې چه بنکری اوسوې شی زیرې وې «فاقع» فاقع خالص زیره ته وائی او دا صفت راخی د صفر او د صفر لپاره، لکه حالک وصف راخی داسود لپاره، ویلی شی اصفر فاقع اسود حالک او فاقع صفت د بقرې دې او تذکیرنی په اعتبار د مسند الیه (فاعل) سره دې.

﴿تَسْرُ النَّظِيرِينَ﴾ دا هم صفت د بقرې دې او د سرور نه مراد لذت او خوند حاصلول دی یعنې داسې خائسته ده چه په کتلو سره ورته سرور اولذت حاصلیږي. او «فاقع» مفرد ذکر شو نو په دیکبني دوام ته اشاره ده او «تسر» په صیغه دفعل سره ذکر شو نو پدیکبني تجدده ته اشاره ده چه دا سرور، نوې نوې پیدا کیږي. «وَالْقُرْطُبَى قَالَ عَلِيٌّ ؓ مِنْ لِبَسِ نَعْلِيْ جِلْدِ اصْفَرُّ لَمْ يَلَنْ اِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ صَفْرَاءُ فَاَقْعُ لَوْهَا تَسْرُ النَّظْرَيْنِ حِكَاةٌ عَنْهُ التَّعْلِي وَغَى ابْنُ الزَّيْبِر وَمَعْدُ بْنُ ابِي كَثِيْر عَنْ لِبَاسِ التَّعَالِ السُّودَ لَا هَا نُهُمْ — آه»

﴿قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبُّكَ﴾ دا دویم سوال د صفت د عمل متعلق دې په قرینه د جواب سره.

﴿اِنَّ الْبَقَرَ تَشَبَهَ﴾ دایبان د باعث د سوال دې یعنی باعث د سوال، په مونږ باندې تشابه ده

ځکه «عوان اوصفر» خو ډیرې دی نو زموږ لپاره تعین پکار دې او قرطبی ویلی دی چه په مخونو د غوایانو کبني تشابه د یوبل سره ډیروی اولدې وجه نه په حدیث د حذیفه بن یمان ؓ

کښې دفتنو تشبیه یې د وجوهو د بقرې سره ورکړیده.

((عن حذیفة عن النبی ﷺ انه ذکر فتاً کقطع الیل تأتي کوجوه البقر یریدانها یشبه بعضها بعضاً ووجوه البقر تشابهه ولذلك قالت بنو اسرائیل ان البقر تشبه علينا)).

﴿وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾ «لمهتدون» د «آنا» سره متعلق دې او «آنا» سره د «لمهتدون»

نه جواب د شرط دې چه انشاء الله دې او مفعول د ان شأ الله محذوف دې «ای ان شأ الله هدایتا»، او بعضې لکه مبر دوائی چه جواب محذوف دې او دا مذکور په هغې دال دې او مراد د «لمهتدون» نه رسیدل دی موندلو دهغه غوا ته چه د ذبح امرنی شوی دې یا رسیدل دی حکمت ددې ذبح کولو ته او د دې نه معلومېږي چه په مخکنی تیر شوی جوابونو ورکولو سره ددوی ضد او عناد کم شوې وو، او صلاحیت د قبول حق پکښې پیدا شوې وو، نو معلومه شوه چه کله کله دچا د اشکالاتو ازاله کول سبب هدایت دهغه گرزیدې شي، او په حدیث کښې دی کچرې دوی ان شأ الله نوې ویلې نو دوی به هدایت نوې موندلې بقرې ته ابدأ.

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ﴾ داد دې آخری سوال جواب دې ﴿ذَلُولٌ﴾ جوتی ته وائی «تثیر الارض»

کښې صفت مفسره دې ﴿وَلَا تَسْبِيحُ الْخُرْتُ﴾ یعنی ارټی نه ده چه په ارټ چلولو سره فصلونو ته

اوبه ورکوی ﴿مُسْلَمَةٌ﴾ بی عیبه ده ﴿لَا شِئَةَ فِيهَا﴾ مخالف رنگ او داغ په کښې نشته

﴿جَفَّتْ بِالْحَقِّ﴾ بعضو ویلی دی چه «الحق» مقابل د باطل دې نو ماقبل ته یې باطل ویلی

دی او دا کفر دې لیکن دا قول ضعیف دې او صحیح خبره دا ده چه د «بالحق» نه مراد بالنفصیل الحق دې یعنی اوس دې پوره تفصیل مونږ ته وکړو ﴿فَذَكَّوْهَا﴾ دا متفرع دې په مقدر باندې «نی طلبوها واشتروها، فذکوها»، په روایاتو کښې ذکر دی چه دغه مخصوصه بقره صرف د یو کس سره وه چه دهغه پلار وفات شوې وو او دې دخپلې مور ډیر خدمتگار او تابعدار وو، نو الله ﷻ ده ته ددغه نیک عمل صله په دنیا کښې داسې ورکړه چه دغه غوا په دومره ډیر قیمت خرڅه شوه چه دهغې خرمن نی ورته د روپونه ډکه کړه او ورنی کړه ورته. مزید روایات په درمنشور او تفسیر مظهری وغیره کښې دی خو دا اکثر اسرائیلات دی

﴿وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ د «یفعلون» نه مراد فعل د ذبح دې او «ما کادوا» فعل منفیه دې

لکه دا اصح مذهب دې «کمالی الکافی و غیرها»، یعنی قریب نه وو دوی په زمانه ماضی کښې دوجه دکثرت دسوالاتو وفتیش نه چه ذبح ئی کړې وې خو اوس ئی ذبح کړه په توفیق دالله ﷻ سره.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَأَدرَأْتُمْ فِيهَا ط وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٥﴾

اوکله (۵) چې قتل کړو تاسو یو سړې نو مختلف شوئ په هغه کښ او الله ظاهرولو هغه چې تاسو پتولو

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِعُضْوِهَا ط كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَالْمَوْتِ لَا وَيُرِيكُمْ

نو او نیل مونږ اووهن دې مړي لره په بعضې حصه ددې، دغسې ژوندي کوی الله مړي او بنائ تاسو نه

أَيُّهَا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦﴾

نښې د قدرت خپل ددې دپاره چې غور او کړئ

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا﴾ دا ذکر دریم خباثت ددوی دې یعنی قتل د نفس او دا د قصې اوله

حصه ده بنا په قول مشهور باندې، او د دویم قول مطابق دا مستقله واقعه ده او په سبب د قتل

کښې دوه قوله مشهور دی : اول دا چه په بنی اسرائیلو کښې دیوسړی لوروه دیره خاښته او

دهغه وراره ترینه مطالبه دنکاح کړې وه او ده انکار وکړ. نو هغه وراره دا خپل تره قتل کړو،

ددې تائید دیو حدیث نه راغلي دي . ((اول فتنة بنی اسرائیل کانت فی النساء)) (مشکوۃ).

دویم قول دادې چه یوکس په بنی اسرائیلو کښې مالدار وو او وارث ئی صرف یو وراره

وو نور څوک نه وو او هغه فقیر وو او دهغه جلدی وه چه دا تره مې زرمړشی اوزه ترینه میراث

قبض کړم، لیکن دهغه زندگی اوږده شوه، نویططان ورله وراره ته دا چل وخوډه چه دا تره دې

فلانی کلی سره نزدې قتل کړه او ته په هغوی د قتل دعوه وکړه نو دهغوی نه به دیت هم وصول

کړې او میراث به هم درته پاتې شی، نوده دغه شان کار وکړو او په کلی والو باندې یې دعوی

وکړه، نو بنی اسرائیل د قاتل د معلومولو لپاره حضرت موسی ﷺ ته خواست وکړو او موسی

ﷺ دعا وکړه نو الله ﷻ ورته او فرمائیل چه تاسو بقره ذبح کړئ او دهغې په عضودا مړې ووهئ

نو دې به جوندي شی او خپل قاتل به وښائی، نو دوی دغه کار وکړو، نو مړې جوندي شو او

خپل قاتل ئی وخوډلو، نو هغه قصاص کړې شو او ددغه وقت نه دا حکم جاری شو چه قاتل به

د میرات نه محروم وی .

مفسرینو لیکلی دی چه په مابین د قتل د نفس او د ذبح د بقرې کنبې څلویښت کاله وؤ نو چه دا دواړه یوه واقعه شی نو په دې کنبې دا اشکالات دی : (۱) دمیت لاش بی گور او بی کفن طویل زمانه پاتی کیدل بې حرمتی ده او دقرین قیاس نه مخالف ده . (۲) دومره طویل زمانه بې جان جسم متعفن یعنی بدبویه نه کیدل اونه خرابیدل هم دقرین قیاس نه مخالف دی (۳) په دیکنبې تعظیم د بقرې راځی چه ددوئ معبودوؤ، حالانکه حکمت په ذبح د بقرې کنبې توهین د معبود ددوئ وؤ ، اوبنا په قول ثانی باندې چه واقعه د قتل علیحده واقعه شی نودغه اشکالات هم نه راځی او قرینه پرې هم شته دي : ۱- چه تقدیم ذبح دې ، او ۲- چه د قتل د نفس په (اذ) سره ذکر دې ، او په (اذ) سره مستقلة واقعه ذکر کیږی (کما مر فی صفحه ۱۷۶) . او د قول مشهور مبنی هغه روایات دی چه دهغې متعلق ابن کثیر وائی چه دا اسرائیلات دی «لأن صدق ولان کذب» ، د قبیلې نه دی ، اوبنا په قول ثالث باندې چه صاحب دروح المعانی او قرطبی ذکر کړې دي چه اول بنی اسرائیلو ته د ذبح د بقرې امر شوې وؤ اوبنی اسرائیلو په دیکنبې تال متول کؤو . او کله چه دوئ بقره واخیسته نو واقعه د قتل هم پېښه شوه نو امر ورته وشو په ضرب سره نو بنا په دې قول اول دوه اشکالات نه راځی ، نودریم اشکال واردیږی چه په دې کنبې تعظیم د بقرې راځی . او ممکن دې جواب ددې اشکالاتو ته پدیشان سره چه لاش طویل زمانه غیر متعفن پاتې کیدل دا معجزه وه ، اوبې گوراوبې کفن طویل زمانه پاتی کیدل کیدې شی چه دهغوئ شرع کنبې جائز وی . اوجوندی کیدل دمړی په ضرب دعضو د بقرې دا هم معجزه ده او په معجزه لیدلو سره به ددوئ عقیده په رسالت دموسی ﷺ کلکه او مضبوطه شی ، نو په شک کنبې به نه واقع کیږی اود بقرې تعظیم به ئی هم د زړه نه زائل شی ، ځکه چه کله ایمان په توحید او رسالت محکم شی نو شرک او تعظیم د معبود باطل زائل شی .

﴿لَمَّا ذَرَأْتُمْ فِيهَا﴾ دا په اصل کنبې «تدارأتم» وؤ نو تا په دال سره بدله شوه او دال په دال کنبې مدغم شو او په ابتدا کنبې همزه راوړې شوه نو «إذْأْتَم» شو او دا مأخوذ د «ذَرَأَ» نه دي په معنی د دفع سره یعنی هر یو دا کار دخپل زان نه دفع کولو او په بل باندې ئی اچوؤ مراد ترینه اختلاف دي .

﴿وَأَلَّهُمْ مَخْرَجٌ﴾ په معنی د مظهر سره دی ﴿لَقُلْنَا أَصْرُهُمْ بِعَقِيْبَتِهَا﴾ ضمیر د «اضربوه» راجع

دې نفس ته او هغه مؤنث معنوی دې، نو ضمير مذکور ته هم راجع کيدې شی یا ضمير راجع دې مقتول ته او «بعضها» ضمير بقره ته راجع دې او په تعين د «بعضها» کښې ډير اقاوال دې څوک وائی چه لسان دې څوک وائی ذنب (لکښ) یا فخذو غيره اقاوال دې، خو د تعين لپاره څه دليل نشته نو دوئ دغه ميت په بعض اجزا د بقرې سره ووايه نو هغه جوندې شو بعد لدې نه چه څلويښت کاله پروت وو، او صاحب دروح المعانی وغيره ویلی دی چا چه دا قول کړيدې چه دوئ په طلب د بقرې کښې څلويښت کاله تير کړيدی نو هغوئ وائی چه دا ضرب په قبر باندي وو بعد د دفن نه او زمونږ د شيخ رحمه الله د توجیه په بنا باندې دواړه ضميرونه نفس ته راجع دی، «معناه اضربوا النفس القتيلة ببعض نفسها کاليدوغوها» او پدې توجیه کښې څه استبعاد نشته ځکه چه هر کله احيا دميت په ضرب د اجزا د بقرې سره کيدې شی نو په ضرب د اجزا د قتيل سره هم کيدې شی او ددې په مقابل کښې صحيح او يقيني روايت هم نشته دې بلکه اسراييلات دی. نو په دې احتمال باندي قول کول مستبعد نه دی.

﴿كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْأَمْوَنَ﴾ دا جمله معترضه ده چه ددې واقعي عبرت د اظهار لپاره

ذکر شوې ده، په «كذلك» کښې کاف لپاره د تشبيه دې او «ذلك» اشاره ده جوندی کولو ددغه قتيل ته نو دا مشبه به ده او «يحيى الله الموتى» مشبه دې. يعنی لکه څرنگه چه الله ﷻ قدرت لری په جوندی کولو ددغه يونفس نو دغه شان قدرت لری په جوندی کولو دهر نفس.

فانده: پدې سورت کښې دوه واري دبعث بعد الموت په دنيا کښې خلاف عادت، ذکر وشو يو واري هغه چه بنی اسرائيل په کوه طور کښې مړه شو، او بيا په درخواست د موسى عليه السلام سره جوندی شول چه دهغې ذکر په آيت ۵۷ کښې وشو، او بل واري دلته ذکر شو او فرق په ما بين ددې دواړو کښې دادې چه په اول کښې موت عارضی غير مؤجل وو او حیات اصلی و او پدې کښې برعکس دې يعنی موت اصلی او جوندی کيدل عرضی او وقتی دی.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

بيا سخت شوزوړونه ستاسو روستود دې نه پس دازوړونه ستاسو پشان دکاتړو سخت دي بلکه دکاتړونه هم زيات سخت دي

وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَجَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَاءٌ

څکه چې بيشکه بعضی دکاتړونه خامخاهغه دي چه بهيري دهغې نه ولي او بيشکه بعضی دهغې نه هغه دي

يَكْفُرُ فَيَفْزَحْ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَاءٌ يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ط

جی اوجوی نور اؤزی دهغی نه اوبه ، اوبیشکه بعضی دهغی نه خامخافه دی چې رارغری دوجی د ویری دالله نه

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

اونه دې الله بی خبره دهغه عملونونه چه تاسونی کوئ

«ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ» دا «ثم» لپاره د استبعاد دې «ثم» په څلورو معانیو کښی

استعمالیږی (۱) استبعادیه، چه مابعد د (ثم) په نزد دعقل صحیح باندې محال وی، لکه
پدې آیت کښی (۲) تراخی زمانی (۳) تراخی رتبی لکه «ثم استوی الی السماء» (۴) تراخی ذکر
لکه «ثم قلنا للملائكة اسجدوا» (الاعراف)

«أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً» په اوکښی متعدد اقوال دی: (۱) لپاره د شک دې اوشک راجع دې غیر

دالله ﷻ ته (لاستحالة علیه تعالی) (۲) په معنی د واوسره دې (۳) په معنی دبل سره دې (۴) د
ابهام لپاره دې (۵) د اباحت لپاره دې (۶) دتخیر لپاره دې (۷) دتنويع لپاره دې یعنې بعضی
قلوب پشان دحجارو دی اوبعض دهغی نه هم زیات سخت دی او راجع دا احتمال ۷ او ۳ دې
په فرینه دمابعد سره چه «وَإِنْ مِنْ الْحِجَارَةِ - آیه» څکه دا په منزله ددلیل دې چه کانړی په

هرې قسمه دی: ۱- یوهغه کانړی چه وچوی اودیرې اوبه ترینه راؤزی لکه هغه کانړی چه
موسی ﷺ په عصایاندې وهلې وو او دولس چشمې ترینه بهیدلې وې (۲) دویم هغه کانړی
چه وچوی اولگې اوبه ترینه راؤزی (۳) دریم قسم هغه دې چه دالله دویرې نه وه غورزیږی، او
د بنی اسرائیلوپه زړونو کښی دا مذکور هیڅ قسم اثر نه وو. نو دوی زیات سخت شو دکانړونه
اوکوم زړونه چه زیات سخت نه وی نوهغه مشابه وی یا د اول قسم کانړی سره یاددویم سره
یادریم سره اوددې تشریح بعضی مفسرینو داسی کړیده چه: اول ۱- قسم زړونه د انبیاء دی
چه دهغوئ فیضان دیرزیات او عام وی اودویم ۲- قسم زړونه داوولیاؤ او ابرارو اومتقین دی
چه ددوئ نه هم خلق مستفیدشی اودریم ۳- قسم زړونه عامه المؤمنین دی.

اوبعضی مفسرینو داسی تشریح کړیده چه هغه زړونه چه سخت نه وی نو دمواعظو دقرآن
اوحديث نه متأثرشی (نو) (۱) په سترگوکښی اوبشکی راشی په کثرت سره نوبهیرې،
اوبعضی (۲) سترگی صرف لوندې شی وټه بهیرې اوبعضی (۳) زړونه متأثرشی گویاکښی زړه

وژاړې اوصورت د ژباړه سترگو کښې راشی خولوندي نه شی، اوپه چا کښې چه دادرې واره حالات پیدانه شی نو هغه اشد قسوة دې

(۱) عن ابن عمر رضی الله عنه ان رسول الله ﷺ قال لا تكثر الکلام بغير ذکر الله فان كثرة الکلام بغير ذکر الله قسوة القلب وان ابعدا الناس من الله القلب القاسی (ترمذی).

۲. روى البزاعن انس رضی الله عنه مرلوعا اربع من الشقاء جود العين وقساوة القلب وطول الامل والحرص على الدنيا. (ابن کثیر).

توجه: (۱) رسول الله ﷺ فرمایلی دی ډیرې خبرې مکوي په غیر د ذکر دالله تعالی نه ځکه ډیرې خبرې کول په غیر د ذکر دالله ﷻ نه سخت والې د زړه دې او ډیر لري په انسانانو کښې دالله ﷻ نه سخت زړه والا وی.

توجه: (۲) څلور څیزونه د بدبختی نښه ده (۱) وچوالې د سترگو. (۲) سخت والې د زړه (۳) اوږد امید کول. (۴) د دنیا حرص کول.

فائدة جماداته هم الله تعالی یو قسم شعور ورکړيدي چه هغې ته شعور بسیط ویلي شی او ددغه شعور په وجه جمادات دخوف، خوشحالی، محبت، بغض وغیره اغراضو ادراک کولې شی، او سلام کول دکاڼرې په رسول الله ﷺ او جړیدل د اسطوانه حثانه او خوزیدل د جبل احد وغیره یې شماره واقعات ددې شاهد دی.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ دا وعید دې چه ستاسو د بدو اعمالونه الله ﷻ خبر دي

سزا به درکړي

ددې پورې نوع ثانی ختم شوه، ددینه بعد ددې نوع ثانی تتمه ذکر کيږي او پدې کښې د یهودو پنځه جماعتونه (۱) په اعتبار د څېانو نوسره ذکر کيږي: (۱) احبار. رهبان یعنی د یهود علما سوء او پیران چه قصدأ ئی په تورات کښې تحریف کولو (۲) منافقین په یهودو کښې (۳) جاهلان او ان پر ه امیان چه د احبارو او رهبانو په من گهرت اودروغ قصونی عقیده کلکه وه (۴) هغه علماء چه په تحریری طور به ئی دتورات تحریف کولو (۵) هغه صاحبزادگان او پیرزادگان چه په خپلو آباؤ اجدادو ئی نازؤ

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْخِذُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ

آيانو طمع لرئ () تاسو چې دوى به اومني خبره ستاسو احوال داچې وه يوه ډله ددوى نه اوريدلويه نې

كَلَّمَ اللَّهُ ثُمَّ جَعَزُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ٥

كلام دالله اوبيا به نې بدلولي معني روستو دهغې نه چې پوهه شوي وو دهغې په مراد باندې اودوى پوهيدل چې دا گناه ده،

﴿أَفَتَطْمَعُونَ﴾ همزه لپاره داستفهام انكارى ده معنی ئی نهی ده، یعنی طمع مکوئ، او خطاب حضور ﷺ او مؤمنین ته دې اوفاً د عطف لپاره ده اودلته کښې مدخول دهمزه چه معطوف عليه دفا عاطفه دې هغه محذوف دې چه تقدیر د عبارت دارنگه کیږی : «اتدعوهم الى الایمان او الى الحق فطمعون».

﴿لَكُمْ﴾ ای لیبیانکم، لدعوتکم. ﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَّمَ اللَّهُ﴾ لفظ دکان یا مستعمل دې لپاره دحال یعنی اوس په دوى کښې داسې فرقه شته چه تحریف کوی یا کان د ماضی لپاره دې یعنې ددوى په اسلافو کښې داسې خلق وو، پدې آیت کښې بیان د فریق اول کیږی دپنځه جماعتونونه :

(۱) مراد د «فریق» نه هغه دی چه موجود وو په زمانه درسول الله ﷺ کښې او د «کلام الله» نه مراد تورات دې اودوى په تورات کښې تحریف کړې وو ، چه صفات درسول الله ﷺ ئی پټ کړې وو او دارنگه نور بعض احکامات هم لکه حکم درجم .

(۲) مراد د «فریق» نه هغه اويا (۷۰) کسان دی چه کوه طور ته تلئ وو د موسى عليه السلام سره، نو «کان» په معنی د ماضی سره دې او مراد د کلام نه هغه کلام دې چه په کوه طور کښې دوى اوریدلې وو . او تحریف ئی په کښې کړې وو . چه دوى ویل چه مونږه ته په آخر کښې الله تعالی داسې اوفرمايل چه که عمل په احکامو دتورات باندې تاسوته مشکل وی نوخیر دې عمل پرې مکوئ.

مشهوره داده چه اويا ۷۰ کسان چه کوه طورته تلئ وو موسى ﷺ سره هغوى دالله تعالی کلام آوریدلې وو لیکن قرطبی وائی دا قول ضعیف دې او دوى چه کلام دالله تعالی آوریدلې

۱- تتمه دنوع ثانی دبنی اسرائیلو د پنځه جماعتونو ذکر ، داول جماعت ذکر محرفین

دې نو دا يې په واسطه د موسى عليه السلام سره اوريدلې دې ورنه نو بيا خو تخصيص دكلم الله په موسى عليه السلام پورې نه صحيح كيږي اوپدې كېنې چه روايت د ابن عباس رضي الله عنه ذكر شويدي نو هغه باطل دي

﴿ ثُمَّ نَحْنُ فَوْتُهُمْ ﴾ دا د تحريف نه ماخوځ دې او تحريف تغير او ردوبدل ته وائي او تحريف په دو قسمه دې يو تحريف معنوی دې دا هغه دې چه معنی ئی بدله شی او لفظ نه وی بدل شوي. او بل تحريف لفظی دې او دا هغه دې چه لفظ هم بدل شی او په کتب سابقو کښې تحريف معنوی بالاتفاق واقع شويدي او هر چه تحريف لفظی دې نو حضرت ابن عباس رضي الله عنه او نورو اهل علم قول دادې چه تحريف لفظی ندې واقع بلکه صرف تحريف معنوی واقع وو، او د اکثر و اهل علمو قول دادې چه تحريف لفظی پکښې هم واقع شوي وو. او په قرآن عظيم الشان کښې تحريف لفظی څوک نشي کولې. ((انما نحن نزلنا الذکروانا له حافظون)) .

او هر چه دې تحريف معنوی نو هغه دادې چه بيان کړې شی مراد د الله عز وجل په يو آيت سره موافق د خواهشاتو خپلو . مخالف د رأى د سلفو صالحينو او مخالف د قواعدو عرييونه نو تحريف معنوی په قرآن کښې واقع کيدې شی او دا په کثرت سره په کتابونو د شيعه ممانو کښې او دارنگه دنورو فرقو ضالو کښې موجود دي. يو مثال دا دې چه د موجوده دور بعضی مدعيان د علم ددې آيت «قل انما انا بشر مطلقم» داسې معنی کوی چه د «انا» لپاره خبر محذوف دې او تقدير داسې دي: «انما انا، انا بشر مطلقم» .

وَإِذْ ألقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَا بِبَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ

او کله () چې دوئ ملاؤشي مؤمنانوسره وائی چې مونږمومنان يو، او کله چې يوازې شي بعضی دبعضوسره

قَالُوا آمَنَّا ۖ ثُمَّ نَبَا فَكَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لِيَجْازِؤْهُمْ

نو وائی ورته هغوی آيا تاسو خبروئ دامؤمنان په هغې چې ظاهر کړه دي الله تاسوته ددې دپاره چې دليل به اونيښي په تاسو

بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝

په هغې سره به نيزدرب ستاسو، آيا عقل نه لرئ

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُرْسُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۝
بادوئ دومره نه بوهری چي بيشكه الله عالم دې په هغې چي دوی پتوي او په هغه څه چي دوی ښکاره کوي
وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانًى وَإِنْ هُمْ
او بعضې) په دوی کښې اميان دي نه پوهیږي په کتاب سوی ددروغو ارزوگانو او قصونه اونه دي دوی
إِلَّا يَظُنُّونَ ۝ قَوْلٍ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ۖ ثُمَّ يَقُولُونَ
مګر اټکل کوي (بې دلیلې) پس هلاکت دې (هغه کسانو لره چي لیکي کتاب په خپلو لاسونو سره، او بیا وای
هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ نَفْسًا قَلِيلًا ۖ قَوْلٍ لَهُمْ مِمَّا كُتِبَتْ
چي دا دالله دطرفه دې چي واخلی پدې سره پیسې لږې ، پس هلاکت دې دوی لره د وچې دهغې نه چي لیکي
أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْتُمُونَ ۝
لاسونه ددوی او هلاکت دې دوی لره د وچې دهغې مال، نه چي دوی کټی پدې

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا د دویم جماعت بیان دي .

﴿وَإِذَا خَلَا بِعَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾ د اول بعض نه مراد اتباع دی، او د دویم بعض نه مراد متبوعین او مشران دی. ﴿فَتَحَ اللَّهُ﴾ مراد د دینه ظاهرو او بیانول دی. یعنی آیا تاسو خبرئ مؤمنان په هغه باندې چه الله ﷻ تاسوته په تورات کښې بیان کړی دی، او ظاهر کړی نی دی چه هغه اوصاف در رسول الله ﷺ دی.

﴿لِيُحَاجُّوكُمْ﴾ لام په معنی دلام کئ سره یا لام العاقبة سره دې یعنی ددې خبرې عاقبت او انجام دادې چه مؤمنان به په تاسو حجت قائم کړی چه ستاسو په کتاب کښ ستاسو د اقرار مطابق حضور صلی الله علیه وسلم د صفاتو او دهغه درسات د حقیقه ذکر موجود دې نوتا سو ولې ایمان نه راوړی؟ او «لیحاجوکم» صیغه د باب مفاعله د مغالېې لپاره ده، یعنی غلبه

۱- دریم جماعت، بې تعلیمه مریدان.

۲- څلورم جماعت د مال او زر دپاره احکام بدلونکی.

په حجت کښې، او دکفارو دطرفه هیڅ حجت نشته خولیکن ددوئ جگړې ته ئی حجت مجازا ویلی دی

﴿عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ دا په معنی د «فی کتاب ربکم، وحکم ربکم» سره دې «کانه قبل لیحاجوکم بکونه فی کتابه ای یقولوا: انه مذكور فی کتابه الذی آمتم به»، «روح».

﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ ای اتحادتونهم فلا تعقلون.

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ﴾ دا زجر دې او تحمیق ددوئ دې یعنې هغه ذات چه پټ او ښکاره هرڅه باندې عالم دې نو دهغه نه ستاسو دا خبرې چرته پتیدي شی. نوالله ﷻ به ئی بیا په ذریعه دوحی سره مسلمانانو ته ښکاره کړی، نو هغوی به په تاسو حجت قائم کړی.

﴿وَبَيْنَهُمْ أُتِيُونَ﴾ دا د دریم جماعت ذکر دې اُمی (ان پر) ته وائی ځکه د اُمی معنی ده منسوب مور ته او انسان چه دموره پیداشی نو پدغه وخت کښې په لیکلو اولو ستلو نه پوهیږی او دا صفت دعامو انسانانو لره قبیح دې لیکن دنی کریم ﷺ لپاره مدح ده چه باوجود دعدم قدرت نه په لیکلو او لوستلونی دتمام عالم تمام طبقات ته دعلم نورورسولو «يعلمهم الكتب والحكمة ويزكيهم».

﴿إِلَّا آمَنَ﴾ د امنيۀ جمع ده، هغه ارزوگانې چه هیڅ حقیقت نه لری لکه ((لن يدخل الجنة الامن كان هوداً او نصارى)) یا ((لن تمسنا النار الا ايامامعدودة)) او هغه من گهرت قصې چه عوامو دروغ جوړې کړې وې یا بناوټی پیرانو جوړې کړې وې او عوامو ته پرې دهوکه ورکوي چه زمونږ نه بیعت وکړئ نومونځ، روژه معاف تیرشوی گناه معاف او د آینه پیر ذمه وار، پیر کامل به ئی په قیامت کښې دلاسه ونیسی او ډیل صراط نه به ئی سیده جنت ته ورسوی وغیره

﴿وَرَأَى هُم﴾ ای ما هم ﴿إِلَّا يَخْلُتُونَ﴾ مرا ددظن نه وهم پرستی ده.

﴿قَوْلٍ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ﴾ دا بیان دڅلورم جماعت دې یعنې هغه علماً دیهودو چه دمال گټلو لپاره ئی په احکامو کښې تبدیل کولو، او پخپل لاس به ئی دتورات نسخې ولیکلي او دحضور ﷺ نعت او دتوحید بیان ئی ترینه لرې کړو او په عوامو کښې ئی دا شائع کړي. د «ویل» ذیر معانی راځی. مشهوره معنی ئی هلاکت دې «ویل» مبتداً نکره ده. لیکن

به دعا خیر او دعا شرکینې نکره مبتدا واقع کیدیشی
 ﴿بِأَيِّدِهِمْ﴾ ذکر ددې، یو د دفع دتوهم دمجاز لپاره دې او بل دیته اشاره ده چه دا دوی
 د خپل طرفه جوړ کړی دی، نازل نه دی دطرفه دالله ﷻ نه.
 ﴿ثُمَّ قَلِيلًا﴾ دشمن نه مراد عوض دې خواه که نقدی وی او که جنس وی اوقلیل نئ ورته
 خکه ویلیدی چه فانی دی اولېږی دی په قیاس سره ثواب د آخرت ته

﴿قَوْلٌ لَهُمْ مِّمَّا كَتَبْتَ لَهُمْ﴾ فاء لپاره دتفصیل ده او دا تفصیل دې لپاره ددې قول
 «فویل للذین یکتبون — الایه» یعنې ثبوت د «ویل» دوی لره لوجه دکتابت نه دې اوبل لوجه د
 هغه مال نه دې چه دوی گتلی وو په تحریف سره. یعنې ددوی کسب او عمل هم سبب دهلاکت
 دې او گتلی شوې مال یې هم سبب دهلاکت دې، په هره حرامه طریقه مال گتیل دغه حکم لری
 او «من» په «ما» کښې اجلیه دې او «ما» مصدریه دې یعنې په وجه د لیکلو د دروغ سره

وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً ط قُلْ أَلْحَدْتُمْ

اواوائ دوي^(۱) چې هیچرې به اونه رسي مونږ ته اورمگريو خو ورځې شمارلې شوې، ته ورته اواوایه آياخيستې ده تاسو

عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يَخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَكُمْ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا

دالله نه وعده نوبياهيچرې خلاف نه کوي الله دوعدې خپلې نه بلکه جوړوئ تاسوپه الله باندې هغه خبرې

لَا تَعْلَمُونَ

چې تاسوپرې علم نه لری

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً﴾ دا بیان دپنځم جماعت دې، دهغه صاحبزادگانو
 پیرزادگانو بیان دې چه عوام نئ په دهوکه کښې اچولی وو او ویل به نئ چه مونږ دپیغبرانو
 اولاد یو او زمونږ نسل پاک دې نو ددې وجه نه به الله ﷻ ددوی مؤاخذه نه کوی او
 دمشرانوپه طفیل به دوی معاف کولیشی او که چرې مونږته سزا ملاویږی نوهغه به لږې ورځې
 وی، «ایامامعدود»، (۱)، څلویښت ورځی چه ددوی آوایه او اجدادو دسخی عبادت کړې وو

۲، اوو ۷ ورخی چه ایام دهفتی دی. (۳) موده د عمر دانسان. (۴) یعنی زمونږ دین منسوخ ندې او مونږ مؤمنان یونوپه قدر دمعصیت عذاب به را کولې شی.

﴿قُلْ أَتُحْذَرُونَ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا﴾ دا دیهودیانو دمذکورې دعوی رد دې یعنی آیا دجهنم نه دمحفوظ کیدلولپاره تاسو دالله ﷻ نه وعده اخستې ده، نوکه چرې داسې وی نویباخو ﴿فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ﴾ لیکن داسې نه ده ﴿أَمْ تَقُولُونَ﴾ (ای بل تقولون) او دابن مسعود ﷺ او دابن عباس ﷺ نه روایت دې چه مراد دعهده عهد دتوحید دې (ای هل قلتم لا اله الا الله) نوکه داسې وی نو موحد خوالله ﷻ دائماً نه غذاوی لیکن داسې هم نه ده ﴿بَلْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ ای صحنه چه دوی هغه من گهرت، موضوعی روایت پیش کوی (ان الله عهدالی یعقوب ان لایعذب بنیه الاثملة القسم).

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَآحَاطَتْ بِهِ خَاطِبَةُ
دغسې نه ده () بلکه خبره داسې ده خوک چې اوکړي گناه (شرک) او احاطه اوکړي پده گناه دده (دمرگ پورې)
فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ وَالَّذِينَ آمَنُوا
نودغه خاوندان داوردی. دوی به په هغې کنبې همېشه وي. او هغه کسان () چې ایمان نې راوړې وی
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝
او عملونه کوي نیک نودغه خلق خاوندان دجنت دی. دوی به په هغې کنبې همېشه وي

﴿بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ﴾ (بلی) حرف ایجاب دې دماقبل نفی او دمابعد اثبات کوی، یعنی تاسو چه وائی چه (لن نغسنا النار) نو داسې نه ده بلکه تاسوته به رسی اور، قانون داسې دې چه ﴿مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً - الْإِيه﴾. نو معلومه شو چه کاسب بنده دې.

﴿فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ ددې نه معتزله ثابتوی چه مرتکب دگناه

کبيره به هميشه جهنمی وی و اهل سنت والجماعت وایي چه مؤمن اگرکه مرتکب دگناه کبیره وی خودې به مخلد فی النار نه وی «من قال لا اله الا الله ثم مات على ذلك دخل الجنة» «مشکوة».

جواب ددې آیه نه دادې چه مراد د «سینه» شرک دې «وهو المروى عن ابن عباس ومجاهد رضى الله تعالى عنهما» او د «احاطت به خطيئته» مطلب دا دې چه خاتمه یې په شرک باندې وشي او ممکنه ده چه د «سینه» نه مطلق معصیت مراد شی اود «احاطت به خطيئته» نه مراد دادې چه دده نه دنیکی تمامې لارې بندې شی او گناهونه داسې غلبه وکړی چه هېڅ نیکی پاتې نشی حتی چه ایمان هم مفقود شی.

﴿وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ دا بشارت دې دمؤمن لپاره صاحب دروح المعانی وایي چه عطف د «عملوا الصالحات» په «آمنوا» دلیل ددې خبرې دې چه اعمال اجزا دنفس ایمان لپاره ندی، بلکه ایمان بسیط دې. او دویمه خبره داده چه دکفارو دوعید بیانولو لپاره فاعل استعمال شوې ده «فاولئك اصحاب النار» اود مؤمنانو دبشارت لپاره فاعل نه استعمال شوې نوپه دې کنبې اشاره ده چه دکفاروخلود فی النار دهغوی دبدواعمالو نتیجه ده او د اهل جنت خلود په جنت کنبې محض دالله ﷻ مهربانی اولطف اوکرم دې.

دې ځای پورې بیان دنوع نانی دبنی اسرائیلوختم شو نو اوس بیان دنوع ثالث شروع شو.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ
اوکله (۱) چې واخیسته مونږکلکه وعده دبنی اسرائیلونۀ چې تاسوبۀ عبادت نه کوئ مگردالله بۀکوئ
وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ
اودموراوپلارسره بفاحسن «بښگره» کوئ اودخپلوانوسره هم اودیتیمانوسره او د مسکینانوسره اوواڼي ټولوخلقونه
حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَكَّلُوا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ
بنۀ خبره اوقائمئ مونږ اوزکوة، بیا (۲) مخ واړولو تاسو د وعدې نه مگر لږ کسان ستاسونه اوتاسوهېښه

۱- نوع ثالث. دموجوده بنی اسرائیلو خباثتونه

۲- اول خباثت.

مُعْرِضُونَ ۝ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ

مخ گرزونکي یی، اوکله^(۱) چې واخیسته مونږ کلکه وعده ستاسونه چې نه به تویوئ وینې دیویل به ناحق.

وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَوْنَ ۝

اونه به اوباسن تاسویویل لره دکورونو خپلونه بیا اقرار اوکړو تاسواو تاسو گواهي کوئ

نوع ثالث: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ پدې کښې دنزول د قرآن په وقت کښې

دموجودو بنی اسرائیلو خباثتونه بیانېږي یعنی خباثتونه ستاسو په آباء او اجدادو پورې منحصر نه وو تاسو هم دهغوئ په نقش قدم روان یئ، د موجوده بنی اسرائیلو اول خباثت نقض عهد وو. د حضرت موسی عليه السلام په وساطت سره دیهودونه په تورات کښې چه عهد اخستې شوې وو نوبه هغې کښې اول عهد د توحید وو.

«لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ» دا په ظاهر کښې نفی ده او مراد ترینه نهی ده، یعنی عبادت مکړئ مگر د یواځه کوئ، اودویم عهد د دوی نه د احسان اخستې شوې وو دوالدینو سره اود ذوی القربی او یتامی او مساکین سره.

﴿إِحْسَانًا﴾ دا مفعول مطلق دفعل محذوف دې «ای احسنوا»، او دریم عهد ددوی نه دا

اخستې شوې وو چه «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» «ای قولواقولا حسنا» او «قولوا قولا ذا حسن» او ددې په تفسیر کښې متعدد اقوال دی: (۱) قول د «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اود دې امر کول (۲)، «امربالمعروف فی عن المنکر» (۳) دحضور صلی الله علیه و آله دصفات او درسالت په باره کښې رشتیا ویل. (۴) مهذبه گفتگو، نرمې خبرې او خاسته جواب ورکول.

رؤی مسلم والترمذی عن ابن ذر رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه و آله انه قال لا تمحقرن من المعروف شیئا وان لم تجد فالق احاک بوجه منطلق «این گتیر»

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ﴾ دا بیان داول خباثت دې یعنی نقض العهد، بنی اسرائیلو خپله وعده او لوظ پوره نه کړو او د توحید نه یې مخ واړولو او شرک یې اختیار کړو چه حضرت عزیر عليه السلام ته ی

ابن الله يعني دخداي عَزَّ وَجَلَّ نائب وه ويل او دغسي نورو بزگانوته هم او دارنگه يې انساني حقوق پايمال کړل او دموخ، زکوة پرواڼي و نه ساتله.

﴿وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾ يعني اعراض کول ستاسو عادت قديمه دي

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ﴾ دا بيان ددويم خبائث دي دبنی اسرائیلونه

«موافيق اوبعه» يعني څلورو عدي اخستې شوې وې (۱) يوبل مه قتلوي (۲) يوبل د کورنو نه، کلونه مه اوباسي، څوک مه جلاوطن کوي، دا دواړه وعدي صراحة مذکورې دي (۳) دچا سره مدد په گناه او ظلم او زياتي کبې مکوي (۴) او که په تاسو کبې يعني يهود بنی قريظه او بنی نضير کبې څوک قيد شو. نو تاسو ټول به مشترکه طور سره دهغه قيدي آزادولو لپاره فديه جمع کوي او ورکوي به او داده حکمونه معلومېري دمابعدنه ضمناً ﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ﴾ د يوبل وينې ترينه مراد دی.

﴿وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ د يوبل ويستل او جلاوطن کول ترينه مراد دی.

﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْ دِيَارِهِمْ تَظْهَرُونَ﴾	
بيا تاسو يې يهودو قتلوي يوبل لره او اوباسي تاسو يوقره ستاسو د کورونو د هغوي نه، مدد کوي تاسو د يوبل سره	
﴿عَلَيْهِمْ بِالْأَثْمِ وَالْعُدْوَانِ ط وَ إِن يَأْتُواكُم﴾	﴿أَسْرَى﴾
د هغوي په مقابلې کبې په گناه کولو او ظلم کولو سره، او که راشي تاسو ته قيديان	
﴿تَقْدُوهُمْ وَ هُوَ فَحَرَمٌ عَلَيْكُمْ﴾	﴿إِخْرَاجُهُمْ ط﴾
نو تاسو فديه (جرمانه) ورکوي د هغوي دخلاصولو دپاره او حال داده چې حرام دي په تاسو باندې ويستل د هغوي	
﴿أَفْتُمِمْونَ بَعْضُ الْكِتَابِ وَتَقْفُرُونَ بَعْضًا فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ﴾	
نو بيا تاسو ايمان راوړي په بعضي حصې د کتاب او کفر کوي په بعضي دهغې، پس نه ده سزا دهغه چا چې کوي	
﴿ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا حِزْبٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ ط﴾	
داسې کار له تاسو نه مگر رسوائ په ژوند دنيا کبې، او په ورځ د قيامت به دوي اورسولي شي سخت عذاب ته	
﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾	
اوندي الله يې خبره دهغه عملونو ته چې تاسو کوي	

﴿ثُمَّ أَنتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ دا د اولې وعدې خلاف ورزی ذکر دي. د

حضور ﷺ په زمانه کېنې په مدينه منوره کېنې دوه مشهورې قبيلې «اوس او خزرج» د ډيرې زمانې نه خپل مينځ کېنې دشمنان وو، په مدينه او په اطرافو دمدينې کېنې يهوديان د اقليت په حيث سره آباد وو، ددوي دوه قبيلې بنی قريظه بن نضير مشهور دی، اقليت چونکه هميشه د اکثريت تابع وی نو ددې وجه نه بنی قريظه د اوس قبيلې ملگری او حليفان وو او بنی نضير دخزرج قبيلې ملگری او حليفان وو.

نو د اوس او خزرج په مينځ کېنې به چه کله قتل او قتل کيده نو بنی قريظه او بنی نضير به هم په خپل مينځ کېنې دخپلو حليفانو په وجه جنگيدل، او يوبل به نى قتلول، پدې آيت کېنې ديتنه اشاره ده او دغه شان چه هغوي به يوبل جلاوطن کول، نويهودوبه دهغوي په تبع سره يو بل جلاوطن کول، او که هغوي به ظلم زياتې کولو نوهرې فرقې ديهودو به دخپل حليف تعاون په ظلم اوزياتی کېنې کولو، ليکن که چېرې ديهودو په هره يوه فرقه کېنې به چه څوک قيد شو نو دواړو فرقينو به فديه جمع کوله اوقيدی به نى آزادولو نو چه دوي ته به وه ويلې شوچه داسی ولې کوي؟ نو دوي به وه ويل چه دا مونږته حکم دي د الله تعالى، نوڅکه نى کوو. نو الله تعالى فرمانی چه دغه نورهم دالله تعالى احکام دی، نو هغه ولې نه مني؟ نو معلومه شوچه دا يو حکم منل صرف ددې وجه نه دي چه ستا سو رواج اومزاج او خواهش سره موافق دي نو دا در حقيقت د رواج او خواهش اتباع ده، او د حکم الهی اتباع نه ده.

﴿ثُمَّ أَنتُمْ﴾ «انتم» مبتدا ده او «هَؤُلَاءِ» منصوب محلا دي په اعى سره، يا دا منادی ده او حرف ندا مقدره ده ای (يا هؤلأه) او «تقتلون» خبر دي او د «انفسکم» نه مراد «اخوانکم» دي ﴿وَتَحَرَّجُونَهَا مِنكُمْ﴾ داد دويمې وعدې خلاف ورزی ده.

﴿تَنْظَهُرُون﴾ دا د دريمې وعدې خلاف ورزی ده، او جمله د «تظاهرون» په محل نصب کېنې ده، حال دي دضمير د «تخرجون» نه، او په اصل کېنې تتظاهرون وو، يوه تا حذف شويده تخفيفاً، او په يو قرائت کېنې په تشديد سره دي، ادغام ديوتا په بله کېنې شويدي ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَالْعَدُونَ﴾ «ایم» حقوق الله ته راجع دي او «عدوان» حقوق العباد ته راجع دي

﴿وَإِنْ يَأْتِوكُمُ الْأَسْرَىٰ﴾ «اساری» جمع د اَسْرَىٰ او اَسْرَىٰ جمع د اسیر ده نو اساری جمع الجمع شو. او بعضې وائی چه اَساری جمع د اسیر ده، نو دا څلورم حکم دې چه یهودو پدې باندی عمل کولو

﴿تَقْنِدُوهُمْ﴾ تاسو به قیدیان آزادول په ورکولو د فدیہ سره ﴿وَهُوَ ضَمِيرُ شَانِ دې مبتدا ده ﴿مُحْرَمٌ عَلَيْهِمْ﴾ خبر مقدم دې ﴿إِخْرَاجُهُمْ﴾ مبتدا مؤخر ده «ای اخراجهم محرم علیکم» او دا جمله مفسره د ضمیر شان ده، او خبر دهغه دې او دا مجموعه بیا جمله حالیہ ده حال دې د ضمیر د «تخرجون» نه، او که څوک سوال وکړی چه لکه اخراج چه حرام دې نو دارنگه قتل او تظاهر بالاثم والعدوان هم حرام دې، نو تخصیص د اخراج په محرم سره ولې وشو؟

جواب (۱) حرمت د اخراج په نسبت سره قتل ته ادنی وو، نو توهم کیدې شو چه دا به حرام نوی نو ددې وجه نه تصریح وشوه په حرمت د اخراج باندې (۲) مقصود ددې کلام نه چونکه دم او توبیخ دې په جنایاتو د دوی او په تناقض د افعالو د دوی نو چه دوی د یویل اخراج کوی نو د دینہ معلومیږی چه دا د دوی په نزد څه گناه نه ده او کله چه فدیہ ورکوی او قیدی آزادوی نو د دینہ معلومیږی چه دغه اخراج گناه وو، نو فعل د اخراج د فعل د فدیہ سره متناقض دې خو هله چه اخراج حرام شی، نو ددې وجه نه تصریح وشوه په «وهو محرم علیهم» باندې.

﴿أَفْتَوِيْنُوكَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُوكَ بَبَعْضِ﴾ استفهام انکاری په معنی د لاینبغی سره دې او مراد دایمان او کفر نه ایمان عملی او کفر عملی دې او کفر اعتقادی ندې مراد ځکه چه قتل او اخراج وغیره اعمال دی، او په عمل د معصیت سره کفر نه لازمیږی په نزد د اهل سنت والجماعت باندې.

﴿فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ «ذلك» اشاره ده ایمان بالبعض او کفر بالبعض ته، یا اشاره ده قتل، تظاهر، وغیره ما ته او جزا مطلق بدلې ته وبلې شی. خیر وی او که شر «خیزی» شرمندگی او رسوائی، په مصیبت کښې گرفتار کیدلو ته وائی نو د یهودو په دنیا کښې رسوائی دا وه چه جلاوطن کول د بنی نضیر د مدینې نه، او بیا دخیرنه او قتلول د بنی قریظه، او غلامان او وینځی کول د بنی خواو اولادونو د دوی

﴿قَوْمٌ آتَمَتَهُ رُودُونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ﴾ «رودون» د «رد» نه ماخوډ دې واپس کیدل

مخکینی حالت ته (رد، ویلې شی لکه «فَرَدَّكَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ» «القصص ۱۳».

سوال دلته خوږه مخکنی حالت کښې چه دنیا ده اشد العذاب نه وو نو څنگه ونیلې شو

«رودون»؟ **جواب** «رُودُونَ» په معنی د «يصرون» سره دې او «رد» په معنی د نفس صیروړه سره هم رازی، نودلته په معنی د نفس صیروړه سره دې، او معنی د واپس پکښې مراد نده، یا دا چه دوی به په دنیا کښې په یو قسم عذاب کښې او په آخرت کښې به په بل قسم اشد عذاب کښې وی لیکن جنس د عذاب خو یو دی.

امام رازی رحمته الله **سوال** کړیدې چه څرنگه به شی عذاب دیهو ویانواشد د عذاب د دهری نه چه منکر دې د وجود د باری تعالی نه ځکه هغه کافر چه ذات د الله تعالی منی او په هغه باندې ایمان لری هغه به څرنگه د عذاب د کافر مشرک یا دهری نه زیات شی.

جواب دا دې چه دلته مراد د اشد نه په نسبت سره عذاب د دنیا ته دې او دا ځکه اشد دې چه ددې انقضاً او ختمیدل نشته دې په خلاف د عذاب د دنیا نه او یا مراد د اشد نه اشد په نسبت سره هغه چاته دې چه دغه مذکور عصیان او نافرمانی ئی نه وی کړی.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ

دا هغه «» خلق دي چې اخیستلې ئې دې ژوند د دنیا په مقابل د آخرت کښې، نو نه به شی سپکولې ددوی نه عذاب

وَلَا هُمْ يَنْصَرُونَ

او نه به ددوی مدد کولې شي

﴿فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ﴾ تخفیف سپکول او کمول د عذاب، یا په بعضې اوقاتو کښې

د عذاب نه چتی ورکول وغیره ته شامل دې، **سوال** : په حدیث کښې خو په باره د ابوطالب کښې راغلیدی چه «اهون عذاباً» **جواب** : آیت مراد دادې چه د کافر لپاره چه کوم قسم عذاب دابتدا نه مقرر وی نو په هغې کښې به تخفیف نه کیږی نو د ابوطالب لپاره چه کوم قسم عذاب مقرر دې نو په هغې کښې تخفیف نه رازی اگر که دا عذاب دنورو کفارو د عذاب په نسبت سره خفیف دې

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا

اوبه محمدين سره^۱ وركړې وؤ مونږموسى ته كتاب اوپرله پسې ليرلى وؤمونږروستود د نه رسولان، اودركړې وې مونږ

عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ

عيسى خوني دمريم ته ښكاره معجزات او قوي كړې وؤ مونږ ده لره په روح پاك سره، پس هر كله چې راوړوبه تاسو ته

رَسُولٌ بِهَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِقْنَا كَذَّبْتُمْ

رسول هغه حكم چې نه به خوښولو ستاسو نفسونو، نو تاسو به تكبر او كړو، نويو ډلې ته به تاسو نسبت ددروغو او كړو

وَفَرِقْنَا تَقْتُلُونَ ۝ وَ قَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۝ بَلْ

اوږدوله به تاسو قتلوله او وائي دوي^۲ چې زموږ په زړونو غلافونه (پردي) دي، بلكه

لَعَنَّا اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ۝

لعنت كړېدې الله پدوي په سبب د كفر ددوي نوپس لږ غوندې دوي ايمان راوړي

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ دا بيان دنوع رابع دې دانواع ديني اسرانيولونه، ددې

خلاصه داده چه احكام منل خو دركنار، ستاسو مشرانو به انبيا ﷺ قتلول او دهغوئ تكذيب بهنى كولو، د (الكتب) نه مراد تورات دې.

﴿وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ﴾ «ياء» د قفينا په اصل كښې واو دې «اصله قفونا» نو چه باب تفعيل

ترينه جوړشو نوواؤ رابع شو، نوبدل شوپه «ياء» سره او دا د «قفا» نه مأخوذ دې، او قفاء دسر

وروستنن حصې (خت) ته وائي، او تفعليه (باب تفعيل) يوشى په بل پسې راويستلوته وائي نو

د «قفينا» معنى دا شوه چه روستو را ليرلى وؤ مونږ، نوذكرد «من بعده» په ظاهر كښې

مستدر ك كيرى، ليكن جواب دادې چه د «قفينا» نه مراد وروسته والې په اعتبار داتباع سره

دې، اود «من بعده» نه مراد بعديت او وروستو والې په اعتبار دزمانې سره دې يعنى روستو

دموسى ﷺ دزمانې نه ترعيسى ﷺ پورې چه څومره انبيا عليهم السلام راغلى وؤ نو

۱ - څلورم نوع ديني اسرانيو، احكام منل خودركنار ستاسو مشرانو به انبيا عليهم السلام قتلول اودهغوئ تكذيب بهنې كولو.

۲ - تمه دنوع رابع

هغوی تابع دتورات و او خلقو ته یې دعوت د اتباع دتورات ورکولو او تجدید دملت دموسی ﷺ یې کولو او دا ځکه چه په هره زمانه کښې به بنی اسرائیل خلاف ورزی کوله او دعوی نی کوله د ایمان په تورات او په موسی ﷺ باندې.

نوسوال وار دیرې چه هرکله دغه انبیاء سره مستقل کتاب اوشریعت نه وو نو اطلاق درسل په دوی څرنگ وشو، حالانکه رسول خو هغه دې چه هغه سره کتاب جدید یا شرع جدید وې

جواب دا دې چه جدید عام دې چه دغه کتاب یا شرع په خپله جدید وې یا په نسبت سره قوم آخر، قوم جدید ته، وې کما هو المصروح فی کلام القوم، او د زمانې دموسی ﷺ نه د زمانې دعیسی ﷺ پورې چه انبیاء علیهم السلام راغلیدی نو هغه څلور زره (۴۰۰۰) دی، او په بل روایت کښې او یازره (۷۰۰۰) دی دا ټول په شریعت دموسی ﷺ وې چه په هغوی کښې دا انبیاء علیهم السلام هم دی: یوشع ﷺ، شموئیل ﷺ، شمعون ﷺ، داؤد ﷺ، سلیمان ﷺ، شعیب ﷺ، ارمیا ﷺ، عزیر ﷺ، حزقیل ﷺ، الیاس ﷺ، الیسع ﷺ، یونس ﷺ، زکریا ﷺ، یحیی ﷺ، وغیرهم.

﴿وَأَنبَأَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَنِّي مُبْعَثٌ﴾ په بنی اسرائیلو کښې آخری نبی حضرت عیسی ﷺ و او ده ته نوې کتاب اوشریعت ورکړې شوې وې، او یهودو دده ډیر مخالفت کولو، نو ځکه ورته الله ﷻ واضح معجزات ورکړل او تائید ورته په روح القدس سره وکړو، «بینه» هغه اموردې چه په خپله واضحه وې او بل شې واضح کوی، او مراد ترینه هغه معجزات دعیسی دی چه ذکرنی په قرآن پاک کښې شوې دې «احیاء الموتی، ابرأ الاکمه والا برص»، وغیره او چا ویلی دی چه مراد د دینه انجیل دې، او لفظ دعیسی یاعربی دې مشتق دې دعیس نه هغه بیاض چه مخلوط وې ورسره سرخ والې، او راجحه قول دادې چه دا لفظ عبرانی دې اصل نی «السیوع» و په معنی دسید، مبارک، یا مخلص سره، او هوریم عبرانی لفظ دې په معنی د خادم سره، ځکه مور ددې دا نذر کړې وه د خدمت دبیت المقدس لپاره (روح، اواضافت دعیسی ﷺ) هورقه و شو اگرکه شرعاً او عرفاً نسبت پلارته کبیرې او دارنگه دمور نوم نی هم ذکر شو او سره د دینه چه د بنخونوم ذکر کول نامناسب دی، نو دا لپاره درد په یهودو باندې چه دوی به ویل چه دعیسی ﷺ لپاره اب دې او دارنگه لپاره د رد په نصاری وچه دوی ورته ابن الله وائی.

﴿بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ «قدس» اسم دالله تعالی دې نو اضافت دروح، قدس ته لپاره د تعظیم

او تشریف دې یا قدس په معنی دمقدس سره دې، نو اضافت دموصوف دې صفت ته اومراد ترینه اول ۱ جبرئیل ؑ دې او تائید دجبرئیل ؑ خود ټولوانبیاؤ سره ؤو لیکن دعیسی ؑ سره ئی خصوصی تائیدات ؤو، (۱) بشارت ورکول مور دده ته (۲) نفخ دجبرئیل سره بیداشو (۳) تربیت ئی ورته وکړو (۴) چرته به عیسی ؑ تللو نو جبرئیل ؑ به ورسره ؤو (۵) دیهودویانو قتلولونه ئی ورته حفاظت وکړو او آسمان ته ئی پورته کړو

دویم ۲ مراد د دینه اسم اعظم دې چه عیسی به په هغې مړی ژوندی کول. دویم ۳ : یامراد ددینه انجیل دې لکه اطلاق دروح په قرآن شوی دې کمافی سورة النحل ((يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ))، آیت ۲، حم شوری ((وَكَذَلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا -)) (۵۲).

﴿اَفَلَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ﴾ همزه لپاره دتویيخ ده او اصل محل دهمزه استکبرتم دې مقدم شویده لوجه دتقاضا دصدرات نه «جاءکم» جا متعدی بنفسه هم راخی اومتعدی په حرف سره هم راخی لکه ویلی کیږی جنته، وجئت الیه، او با په «مالا هوی» کنبی دتعدیه ده یعنی. هرکله به چه راوړل تاسوته رسول هغه حکمونه چه ستاسونفسونونه پسند کول نو

﴿اَسْتَكْبَرْتُمْ﴾ دا محل دهمزې دې لپاره دتویيخ، یعنی حکمونه راوړل دیغمبر موجب ددې ؤو چه «آمتنم وشکرتم» لیکن تاسوعکس وکړو چه «استکبرتم وکذبتم» یا همزه په «افکلما» کنبی داخل ده په مقدر باندې چه هغه معطوف علیه دفأ دې نو تقدیر دارنگه دې «العلیمت مالمعلم فکلما» یا تقدیر دارنگه دې «ءاستکبرتم فکلما» نو بعد والا استکبرتم مفسر دې دمقدر لپاره.

﴿فَلَرِیْقًا کَذِبْتُمْ وَفَرِیْقًا تَقْتُلُوْنَ﴾ دا اثر دتکبر دې.

حضرت شیخ رحمه الله په حواله دتفسیر کبیر لیکي : دخدای پیغمبر به پیغام توحید راوړو او پیغام توحید د رهبان سوء او علماً سوء د دروغو پیرانو او غلط کارملایانو. او ددنیا پرست سرمایه دارانو. نوابانو. لپاره پیغام د موت ؤو. چه په توحید منلوسره شکرانې ددوئ به بندې شی دعوامونه، او دعوامونه به ددوئ دبناتوئی تقدس اومصنوعی اقتدار اثر ختم شی. او په یهودو کنبی دا طبقې موجودې وې نو ددې وجه نه به چه کله هم یوپیغمبر راتلو نو دوئ به هغه دخپل خان لپاره خطره گنرله نومخالفت اوتکذیب به ئی کولو، اوکه وس به ئی

ورسیدو نو هغه به یې قتلولو او دا ددوی انتهائی خباثت اوسنگدلی وه .

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ د ادنوع رابع تتمه ده اودامقوله دموجوده یهودیانوده، دلته دوه قرائته دی (۱)، اول سکون دلام سره، اودا جمع داغلف ده اغلفُ هغه ته وائی چه غلاف ترینه چاپیره وی یعنی زمونږ زړونه په پردو کښې دی اوستادعوت او وعظ پرې اثر نکوی (۲)، دویم قرائت د «غُلْف» دې په ضمه دلام سره او دا جمع دغلاف ده یعنی زمونږ زړونه دعلم لوخی دی، اوډک دی دعلم او حکمت نه مونږ ته دمحمد ﷺ او دقرآن دعلومو ضرورت نشته دې

﴿يَلْ لَعْنَهُمُ اللَّهُ﴾ «بل» د اضراب لپاره دې یعنی ایمان نه دنفرت وجه دغه نده چه دوی بیان کړله بلکه وجه ئی لعنت دې او ددوی په زړونو دلعنت پردې لگیدلی دی، په سبب دکفر ددوی سره.

﴿فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ﴾ «قلیلا» یاصفت درجالاً مقدر لپاره دې او «ما» زانده لپاره دتاکید دقلت دې چه ترجمه ئی په پښتو کښې (غوندې) ده «ای یؤمنون رجالا قلیلا منهم» او دا هغه رجال دی چه ضدواعناد نه کوی . یا «قلیلا» صفت د ایماناً دې چه هغه مفعول مطلق د «یؤمنون» دې «ای یؤمنون ایماناً قلیلاً»، اوايمان قلیل چونکه په شرع کښې منظور ندې بلکه په شرع کښې معتبر ایمان بجمیع ماجاء به النبی دې نو دا کنایه شوه دعدم ایمان نه .

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ۖ وَكَانُوا
او کله چې راغلودوی ته کتاب دطرفه دالله نه تصدیق کوونکې دهغه کتابونو چې ددوی سره دی. او و دوی
مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا
مخکښ ددېنه چې خبرئ ورکولو «آخري نبي دراتلو» کافرانودعربوته، پس هرکله چې راغلودوی ته هغه نبي
عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ۖ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ ۝
چې دوی پېژندلي وو نو کفر ئې اوکړو په هغه باندې، پس لعنت دالله دې په کافرانوباندې

۱ نوع خامس . ستاسو مشرانو د مخکښې انبياء کرام عليهم السلام تکذيب کولو اوتاسو سره دعلم نه د آخری نبي ﷺ تکذيب کوي

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ﴾ دا بیان دنوع خامس دینی اسرائیلو دې. یعنی ستاسو مشرانو د مخکنو انبیاءو تکذیب کزو او تاسو باوجود د علم نه د آخری نبی ﷺ تکذیب کوئ، د «کتاب» نه مراد قرآن دې او تنوین په کنبې د تعظیم لپاره دې. ﴿مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾ دا صفت ثانی د کتاب دې اوصفت اول ورته «من عند الله» دې او د «لامعهم» نه مراد تورات دې، یعنی قرآن تصدیق دتورات کوی په مسئله د توحید او رد دشرک کنبې او په مسئله د رسالت کنبې او دارنگه په نورو بعض احکاماتو کنبې. ﴿وَكَاْنُوا مِنْ قَبْلُ﴾ «قبل» مبنی په ضمی سره دې اومضاف الیه ئی مقدر دې «ای قبل مجیه» یعنی مخکښې دراتلود حضور ﷺ نه.

﴿يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ ددې دوه ترجمې دی : (۱) «یستفتحون» په معنی د یفتحون سره دې، ځکه دباب استفعال یو خصوصیت، موافقت دمجرد سره دې لکه استقرار په معنی دفر سره او دفتح معنی ښودل، خبرول، ظاهرول دی، لکه په «بمافتح الله علیکم» نو دبستفتحون معنی داده چه یهودویانوبه ددینه مخکښې کفارو اومشرکینوته خبرورکولو چه په عربو کنبې آخرالنبین، پیداکیدونکې اوظاهریدونکې دې چه په هغه به کتاب نازلیری نو اوس هغه رسول او کتاب چه دوی خبرورکوو راغې خودوی دضددوجهې نه ایمان نه راوړی . دامذکوره ترجمه حضرت تهانوی رحمه الله او نور حضراتو لیکلی ده .

(۲) حضرت شیخ الهمد، شاه ولی الله اونورو اکابرو دا ترجمه لیکلی ده چه فتح او مدد به ئی غوښتلو دالله تعالی نه په حق دنبی ﷺ سره د کافرانو اُمیینو په مقابله کنبې. شاه ولی رحمه الله لیکي : «تعریض است بأن قصه که یهود خیبر باغطفان جنگ می کردند وهزیمت می یافتند آخردعا کردند بحق محمدنبی اُمی که خروج او در آخر الزمان موعود است ما را تصرف ده بعد از آن فتح یافتند».

تفسیر قرطبی لیکي - قال ابن عباس رحمه الله کانت یهود خیبر قاتل غطفان فلما التقوا هزمت یهود فهازت یهود بهذا الدعاء وقالوا اتانسنلک بحق النبی الامی الذی وعدتنا ان تحرجه لنا فی آخر الزمان انصرنا علیهم : قال فکانوا اذالتقوا دعوا بهذا الدعاء فهزموا غطفان فلما بعث النبی ﷺ کفروا فانزل الله تعالی (ولما جأنهم - الایه) ذرمنثور لیکلی دی واخرج ابونعیم فی الدلائل - من طریق الکلی عن ابی

صالح عن ابن عباس قال كان يهود اهل المدينة قبل قدوم النبي ﷺ اذا قالوا لمن يليهم من مشركي العرب من اسد وغطفان وجهينة وعذرة يستفتحون عليهم ويستنصرون يدعون عليهم باسم نبي ﷺ فيقولون اللهم ربنا انصرنا عليهم باسم نبيك ويكاتبك الذي تترّل عليه الذي وعدتنا انك باعته في آخر الزمان -
دمخكني روايت په باره كښې ليكلي ، واخرج الحاكم والبيهقي في الدلائل بسند ضعيف عن ابن عباس رضي الله تعالى عنه ((كانت يهود خير - الخ) ابن كثير ليكلي دى چه :)) (استنصرون بخروج النبي ﷺ).

په بل روايت كښې دى چه «يستنصرون بجهنم ﷻ» او خازن، مدارك، درمنثور وغيره داسې روايت ذكر كړي دي چه قد اظلم زمان نبي يخرج بتصدق ماقبلنا فيقتلكم معه قتل عاد و ارم، ددينه علاوه متعدد روايات په درمنثور وغيره كښې موجود دي په دغه مجموعي رواياتو كښې د بعضو نه معلومېږي چه د «يستفتحون» معنى داده چه فتح اومدد غوښتل په دعا كولو سره په حق دښى ﷻ او په توسل دښى ﷻ سره اود بعضې نه معلومېږي چه د «يستفتحون» معنى طلب دفتحې دي په سبب دخروج اوظهور دښى پاك ﷻ سره، داوول قسم رواياتونه قوسل په ذات دښى ﷻ سره معلومېږي اودويم قسم روايات په توسل دلالت نه كوي نوكه دواړه قسمه روايات ثابت وي (لعدم المناقات بينهما) نو پدې سره استدلال په جواز دتوسل بالذات كيدي شى خكه په آيت كښې نى ذكر اشاره وشو اوپه رواياتو كښې نى صراحتاً ذكر وشو نورو آياتونو تشريح دقرآن كړيده، نو دې ته استدلال بالقرآن ويل صحيح دى . اوشرايع دمن قبلنا چه نقل شى په قرآن اوحديث كښې اوردى ونشئ نو دا زمونږ لپاره حجت وى، او دلته كښې نى ردندي شوې بلكه دخپل قول سابق نه په خلاف كولوئى ذم بيان شوې دي نومعلومه شوه چه قول سابق (توسل بالنبي) مذموم نه وو، بلكه دهغي نه خلاف كول اوضدأ، عناداً، انكار كول مذموم دى

تنبیه جواز دتوسل دجمهورو اهل علم دمتفقه مسلك مطابق دي اوشیخ الاسلام حافظ ابن تیمیة رحمہ اللہ هم دتاویل سره دتوسل بالذوات دجواز قائل دي كما هو مصرح في كتابه ((اقتضاء الصبر المستقيم)) ، نوقائیلن دجواز دتوسل ته (اهل بدعت) یابدعتیان ویل د افراط نه خالی نه دی.

﴿لَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِمْ﴾ «فلما» د اول «فلما» اعاده ده نو «كفروا» د دواړو

جواب دې يا جواب د «لما» اول لپاره محذوف دې چې «انكروه» دې . د «ماعرفوا» نه مراد كتاب اورسول دې او «كفروا» نه «كفر عنادي» مراد دې
 ﴿فَلَعَنَ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ دا وضع داسم ظاهرده په موضع دضمير باندې لپاره
 دتصريح پدې باندې چه علت د لعنت لپاره كفر ددوئ دې

بِسْمَا	اَشْتَرُوا	بِهَ	اَنْفُسَهُمْ	اَنْ يَكْفُرُوا	بِمَا	اَنْزَلَ
دبريد دې	هغه خیر چې	خرځ کړېدې	دوئ په هغې سره	نفسونه خپل چې	هغه کفر دې په هغه	كتاب چې نازل کړېدې
اللَّهُ	بَغْيًا	اَنْ يَنْزِلَ	اللَّهُ	مِنْ فَضْلِهِ	عَلَى مَنْ يَشَاءُ	مِنْ عِبَادِهِ ۚ فَمَاؤُ
الله	دوچې د ضدنې	پدې چې	نازلوي	الله د فضل	خپل نه په هغه	چاچې اوغواړي د بندگانو خپلونه . نواخته شودوئ
يَقْضَىٰ عَلَىٰ غَضَبٍ ۖ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝						
په يو غضب دپاسه دبل غضب، اودې کافرانو دپاره عذاب ذليله کوونکې .						

﴿بِسْمَا اَشْتَرُوا بِهَ اَنْفُسَهُمْ﴾ اشتروا په معنى د«باعوا» سره دې يعنې دکوم شى په عوض کښې چه دوئ خپل نفسونه خرځ کړل اودکوم کار لپاره چه دوئ خپل ځان وقف کړو هغه ویرید دې، دا دنوع خامس تنتمه ده.

﴿اَنْ يَكْفُرُوا﴾ دا مخصوص بالذم دې ﴿بِمَا اَنْزَلَ اللَّهُ﴾ نه مراد قرآن دې ﴿بَغْيًا ۚ﴾ دا د «ان يکفروا» لپاره مفعول له او علت دې د«مِنْ فَضْلِهِ» نه مراد وحى اونبوت دې او «عَلَىٰ

مَنْ يَشَاءُ» نه مراد حضور ﷺ دې، مطلب دادې چه اهل کتابو د قرآن نه انکار، دغلط فهمى په بنياد ندې کړې بلکه انکارئ محض د بغض اوحسد په بنا کړيدې ځکه چه ددوئ دا خيال وو چه آخرى نبى ﷺ به زمونږ په خاندان کښې پيدا کيږي او هغه په بنى اسماعيلو کښې پيدا شو نودوئ ضد اوحسد وکړو.

﴿فَبَاؤُ بِقَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ﴾ «على» په معنى د«مع» دې يابه معنى د «بعد» دې يعنى

دوئ مستحق شو دیو غصب سره د بل غصب نه. د اول غصب نه مراد انکار دې د نوحید اورسالت او د قرآن نه او د دویم غصب نه مراد ضدا وحسد دې

﴿وَاللَّكَفْرِینَ عَذَابٌ مُّهِینٌ﴾ په اسم ظاهر ذکر کولو کښې تصریح ده په علت د عذاب چه

کفر دې او «مهیڼ» ځکه ذکر شو چه ددوئ د کفر لپاره سبب بغی او حسد وو او دا پیدا کیری د تکبر نه او د متکبر سزا اهانت مناسب دې. اولام په «واللکفرین» کښې لپاره د اختصاص دې. معنی داده چه عذاب مهین خاص دې په کافرانو پورې او مؤمنانو ته چه په جهنم کښې عذاب ملاویری هغه د تطهیر لپاره دې او د اهانت لپاره ندې. نو استدلال د خوارجو په دې آیت سره باطل شو چه دوئ وایی چه لام لپاره د اختصاص دې. نو معلومه شوه چه عذاب په کافرانو پورې مختص دې او عاصی له خو عذاب ورکولې شی نو معلومه شوه چه دې کافر دې. وجه د جواب دغه مذکوره ده

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمِنُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ قَالَُوا

او کله چه () او ویلې شي دوئ ته چې تاسو ایمان راوړئ په هغه کتاب قرآن چې نازل کړېدې الله نواوئ

نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ د

چې مونږ ایمان راوړو په هغه کتاب چې نازل کړې شوېدې دې په مونږ اودوئ کفر کوي په ماسوی دهغې

وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ

حال دا چې هغه حق دې تصدیق کوونکې دې د هغه کتاب چې دوئ سره دې، ته ورته اووایه پس بیا ولې

تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

قتلول تاسو انبیاء، الله مخکښې دېنه کچرې یئ تاسو ایمان راوړنکي په خپل کتاب باندي

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمِنُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ﴾ دا د یهودو دیو باطل قول تردید دې په پنځه وجوه

۱ - دانواع خمسنو نه بعد دیهودیانو د باطل قول رد ، په پنځه وجوهات سره

۲ - وجه اوله د تردید

۳ - وجه ثانی د تردید

۴ - وجه ثالثه د تردید

سره. يعنی دوی ته کله چه د ایمان بالقرآن دعوت ورکړې شی نو دوی وائی چه زمونږ په خپل کتاب «نورات» باندې ایمان دې اوهرڅوک په خپل دین او کتاب باندې وی (موسی بدین خود عیسی بدین خود)

«وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ» دا د رد وجه اوله اودویمه ده. یعنی که چرې دوی په دې خپله دعوی کښې ریښتینی وی نو په قرآن به نی ضرور ایمان راوړو ځکه دا حق دې او دمخکو کتابونو مصدق دې په اصولو ددین کښې، نوچه دوی دقرآن نه انکار کوی نو دحق نه نی انکار وکړو اود مخکښو کتابونو نه نی انکار وکړو

«قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ» دا دریمه وجه د رد ده یعنې که چرې ستاسوپه خپل کتاب باندې ایمان وې نو تاسو انبیاء ولی قتلول «تقتلون» مضارع ده ۱- خومعنی نی ماضی ده ۲- یا دا مضارع لپاره د استمرار ده ځکه چه کوم صفت چالره په طریقه د لزوم او عادت سره ثابت وی نولهته تعبیر په مضارع سره کیدې شی ۳- یا مضارع لپاره د حکایت د ماضیه ده ۴- یا نښه دوی ته یعنی موجوده بنی اسرائیل ته مجازاً دې ځکه دوی راضی وو په فعل د آباؤ خپلو

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ

اوبه تحقیق سره (۱) راغلي وؤ تاسو ته موسی په ښکاره معجزو سره. بیا تاسو نیولی ووڅخې (په عبادت سره)

مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

روستود تلود هغه نه او تاسو ظلم کوؤنکي یی

«وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ» دا

څلورمه وجه د رد ده. یعنی که چرې ستاسوپه خپل کتاب باندې ایمان وې نو تاسو دسڅی عبادت ولی کړلو. نومعلومه شوه چه ستاسوپه خپل کتاب ایمان شته دې

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ط خَذُّوا مَا

او کله (۱) چې واخیسته مونږ کلکه وعده ستاسو ته او اوچت کړو مونږ ستاسو دپاسه طور غر. اونیسې هغه

۱- وجه رابعه

۲- پنځمه وجه

أَتَيْنَكُم بِقُوَّةٍ وَأَنصَبُوا ۖ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا ۖ وَأَشْرَبُوا
چې مونږ درکړېدې تاسوته په قوت سره او واورئ، دوی او وئیل واوړیدو مونږ اونه منو مونږ. او څکولې شوې وږ
فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلُ ۚ لَقَدْ جِئْتُم بِهَا بَشِيرًا
په زړونو ددوی کښې محبت دخښې په وجه د کفر ددوی سره، نه او وایه چې ډیریدې هغه خبر
بِأَمْرِكُمْ بِهَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝
چې په هغې باندې تاسوته امر کوي ستاسو ایمان، که یې تاسو ایمان والا

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ دا پنځه وجه د رد ده یعنې په تاسو باندې طور غرځو ددې وجه نه اوچت کړی شوې وو چه تاسو خپل کتاب نه منلو.

﴿سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾ سوال: که چېرې د «سمعا» نه سماع قبول مراد وی نو هغه د «عصينا» سره مناقض نده نو څرنگه به دواړه جمع شی او که «سمعا» صرف په معنی د آوړیدلو سره وی نو صرف آوړیدل په غیر قبول نه دافع د عذاب (کوه طور راغورزیدل) نشی کیدی.

جواب ۱- «سمعا» یی په هغه وخت کښې ویلی دی چه کله کوه طور ددوی په سر باندې اوچت شو او «عصينا» ئی بیا په هغه وخت کښې ویلی دی چه کوه طور ترینه لرې کړې شو.

یعنې اول ئی وعده وکړه د قبولو نویاتې روستو ترینه خلاف وکړو او «واو» د جمع مطلق لپاره دې نو دا ضروری نده چه دواړو قولونه به ئی په وخت واحد کښې کړی وې ۲- یائی «سمعا» په ژبه ویلی دی او «عصينا» ئی په زبان حال سره ویلی دی، جواب اول زیات صحیح دی والله سبحانه وتعالی اعلم.

﴿وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلُ﴾ دا علت د عصیان دې او اشراب (څښکول) خلط کول د مانع دی د جامد سره او مجازاً ئی اطلاق کیږی په خلط کولو دیو رنگ دبل سره، لکه ویلې شی «بِإِشْرَابٍ مُّشْرَبٍ بِحَمْرِ» او عجل خو حیوان دې نو دده اشراب په دواړو معانیو سره نشی کیدی نو لهذا دلته مضاف مقدر دې «إِی حَبُّ الْعِجْلِ» او ذکر د «فِي قُلُوبِهِم» لپاره دبیان د مکان د اشراب دې او دا مفید دبالغې دې یعنې محبت د عجل ئی په زړه کښې خلط شوې دې د بدن تمام اعضاؤ ته ئی سرایت کړیدی

﴿قُلْ بِقَسَمٍ بِمَا تُرْكُمُ بِهِۦٓ إِيْمَانُكُمْ﴾ ایمان دعمل صالح لپاره سبب دې نوددې وجه نه ایمان نه نی امر ویلی دی لکه صلوٰه سبب دې دمنع کیدلو دفواخشونه نوصلوٰه ته نی ناهی. ویلی دی «ان الصلاة تنهى» اومخصوص بالذم دبنس لپاره محذوف دې چه هغه قتل الانبیاء یا عصیان دې او دا تهکم دې اورد دې. دعوی ددوی یعنی ایمان خو دنیك اعمالو حکم کوی او تاسوته ستاسو ایمان دقتل دانبیاء او دعصیان د انبیاءو حکم وکړو نودا ډیر بدایمان دې او ایمان خوبد نه وی، نو معلومه شوه چه ستاسو ایمان نشته دې.

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً

نه ورته اوواید) که چرې وی ستاسو لپاره کور دآخرت (جنت) په نيزدالله خالص یوازې ستاسو

مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَتَّعُوا بِالْمُوتِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۰﴾

په غېر(دشرکت، دنوروخلقونو نو تاسو اوغورای مرگ که یی تاسو ریښتوني

﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً﴾ - «دارالآخرة» اسم د «كانت»

لپاره دې او خبر ورته ۱- یا «خالصة» دې او «لكم» یا د «كانت» سره متعلق دې یا د «خالصة»

سره - ۲- یا خبر د «كان» لپاره «لكم» دې او «عندالله» ظرف دې او «خالصة» حال دې ۳- خبر د

«كان» لپاره «عندالله» دې او «خالصة» حال دې، او د «دارالآخرة» نه مراد جنت دې، صاحب

دروح المعانی وائی چه دا رد دې دېلې دعوی د یهودو بعد د رد کولو د دعوی د ایمان ددوی

نه په ما انزل باندې ((نؤمن بما انزل علينا)) او دعامو مفسرینو دکلام نه معلومیری چه تعلق ددې

د ماقبل سره دې چه : تاسو ای یهودو : په دلائل او بحث مباحثې سره قائل نه شوی، نو راشی

یوه بله آسانه طریقه تاسو ته پیش کوو، نو صادق (ریښتنی) اوکاذب (دروغزن) به په آسانه

طریقې سره معلوم شی او هغه طریقه داده چه : ﴿فَتَمَتَّعُوا بِالْمُوتِ﴾ او پدې کښې هم دوه

توجهین دی : ۱- عامو تفاسیرو کښې داسې ده چه که تاسو ریښتنی ئی پدې کښې چه جنت

ستاسو لپاره دې یقینا نوتما دمرگ وکړئ، یعنی موت وغورای څکه چه کوم شې

دیومحسوب شی دحصول ذریعه اوسبب وی نو دهغې د ذریعې طلب ضروری وی، اگرکه دا

ذریعه فی نفسه مکروه اوترخه وی، نوچه جنت تاسولره یقیناً دې او جنت ته درسیدلو ذریعه

خوموت دې نو تاسو دموت سوال وکړئ، لیکن مونږ دا پیشین گوئی کوؤو چه تاسو دموت
 سمنا هرگز نه کوئ نو معلومه شوه چه تاسو په خپله دعوی کښې کاذب اودروغون ئی ۲-
 ابن عباس ؓ نه مروی دی چه مراد ددینه مباہله ده او پدی آیت کښې دعوت د مباہلې دې
 یهودو ته لکه سورة الجمعه کښې ددې ذکر دې ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنكُمْ أَوْلِيَاءُ
 مِنْ ذُوْنِ النَّاسِ فَتَمَثَّلُوا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ او ابن کثیر وائی چه په دې آیت کښې هم دا
 متعین ده چه مراد ترینه دُعا علی وجه المباہله ده نو حضور ﷺ دعوت د مباہلې یهودو ته هم
 ورکړې دې لکه پدې آیت کښې او دارنگه په سورت جمعه کښې اونصاری ته ئی هم ورکړې
 دې لکه، په سورة آل عمران کښې، ابن کثیر په اول توجیه باندې اعتراض کوی : ۱- نشته
 ملازمه په مابین دوجود دصلاح اوتمنی دموت کښې یعنی دا څه ضروری نه ده چه صالح وی.
 نوهغه به موت غواړی ځکه ډیر صالحان داسې دی چه تمنی دموت نه کوی بلکه طویل عمر
 غواړی لپاره د ازدیاد دخیر او د رفع درجاتو لکه په حدیث کښ راغلیدی چه «خیرکم من
 طال عمره وحسن عمله» ۲- که دغسې ملازمه شی نو یهود به مسلمانانو ته ووائی چه
 تاسو خوجنتیان ئی نوتاسو ولې مرگ نه غواړئ. ۳- صحیح حدیث دې چه : «لا یتمن احدکم
 الموت ولایدع به» نو چه نبی کریم ﷺ تمنی دموت منع کړیده نو بیا دوئ ته څرنگه دعوت
 ورکوی. صاحب دروح المعانی وائی چه دلته یهودیانو ته چه دکوم موت دعوت ورکړې شوې
 دې نو دهغې منع په حدیث کښې نده راغلې او په حدیث کښې چه منع راغلیده نو تمنا اوسوال
 دهغه موت دې چه «لضر نزل به» وی، نو دهغې دعوت ندې ورکړې شوې. او د اول اودویم
 اعتراض جواب دکلام دبعضو مفسرینو ته معلومیږی چه مسلمانانو خپل نجات محض
 دمسلمان خاندان یانصب اونسلی تقدس باندې ندې بناکړې لکه چه یهودو داسې کړی دی
 بلکه مسلمانان خپل نجات اودخول جنت ته صرف په ایمان اواعمال صالحو باندې بناکړېدې
 اوسره دخوف ددینه چه دا زموږ ایمان او اعمال به دحشر په امتحان کښې دمعیار مطابق وی
 اوکه نه به وی؟ نو ددې وجه نه دوئ تمنا دموت نه کوی اوطول عمر دزیادت دخیر او رفع
 درجاتو لپاره غواړی. بل دا چه دا مطالبه دهریهودی اوهرې زمانی لپاره نده، بلکه دا صرف
 په هغه معاندینو یهودو پورې مخصوصه ده چه دنبی ﷺ په زمانه کښې موجود وو. صرح به
 الروح عن ابن عمر. لیکن راجع توجیه د ابن عباس ؓ ده، ابن کثیر متعینه کړیده ځکه په
 هغې باندې هیڅ سوال نه راځی والله اعلم.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝

او هرگز دوی نه غواړي مرگ هېڅکله په وجه هغه عملونو چې مخکې لېږلي دي لاسونو ددوی. او الله عالم دې په ظالمانو

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ ۖ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ۝

او خامخا به او مومي ته دوی لره ډیر حرصناک دخلقونه په ژوند دنیا. او د مشرکانو نه هم زیات.

يَوْمَ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْتَرَىٰ أَلْفَ سَنَةٍ ۖ وَمَا هُوَ بِبَزْوِجِهِ مِنَ الْعَذَابِ

غواړي هر یو ددوی نه چې عمر ورته ورکړي شی زر کاله، او ندې دغه عمر یې کونکې دوی لره د عذاب نه

أَنْ يُعْتَرَىٰ ۖ وَاللَّهُ يَصِيرُ بِمَا يَعْمَلُونَ ۝

که عمر ورکړي شی. او الله لیدونکې دې په هغه عملونو چې دوی یې کوي

«وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا» دا پېشین گوښی ده چه لکه دا یهود فی الحال تمنا نه کوی نو دارنگه

په استقبال کښې هم دوی دینه ندی تیار.

«بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ» مراد د دینه هغه اعمال دی چه موجب د جهنم دی لکه تکذیب او

انکار د حضور ﷺ او د قرآن او تحریف په کتاب الله کښې.

«وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ» دا ترقی ده د ماقبل نه یعنی تمنا د موت خو درکنار. بلکه

دوی په ټولو خلقو کښې زیات حرص کونکی دی په زندگی د دنیا باندې او محبت د زندگی او

نفرت د موت نه اگر چه یو طبعی څیز دې او پدې څوک ملامت کول ندی پکار خو د یهودو حب

دنیا د طبعی حدودو نه تجاوز کړې ؤ او دنیا پرستی یی مقصود اصلی گرزولي وه. چنانچه

تفسیر ماجدی دیهود و قول په حواله د «جیوش انسانی کلویډیا» نه نقل کړې دې چه «دنیوی

زندگی لوی نعمت دې. معصیت به برداشت کیږی خوموت به نه برداشت کیږی» وغیره. او په

(لتجدن) کښې خطاب حضور ﷺ ته دې او وجدان په معنی د علم سره دې نودوه مفعوله

غواړی مفعول اول ورله «هم» دې او مفعول ثانی یی «احرص الناس» دې اولام په «الناس» کښې

لپاره د جنس دې

«وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» من حیث المعنی عطف په الناس دې «ای احرص من الناس ومن

الذین اشركوا» او مراد «الذین اشركوا» ته یا مجوس دی. چه ددوی تحیه او دعا داسی وه

عش الف سنة، عش الف نورو، یا ترینه مراد مشرکین عرب بت پرستان دی. چه منکر دی دبعث بعد الموت نه او دیهودو حرص دهغوئ نه خکه زیات وچه هغوئ خو دبعث نه منکر و نو د عذاب آخروی قائل نه و او یهود دبعث بعد الموت قائل و. او دخپلې غلطې عقیدې ورته علم و او د حق انکارنی دضد او تعصب دوجه نه کولو نو دوی ته علم و چه دمرگ سره زمونږ عذاب شروع کیدونکې دې نو خکه دوی دطول حیاة متمنی و.

قتیبہ «ومن الذين اشركوا» چه عطف شی په «الناس» باندې نویا وقف په «اشركوا» دې اویه «علی حیاة» باندې وقف نشته دې، لیکن مفسرینو املاء مامن به الرحمن، لیکلی دی چه دلته دا احتمال هم شته دې چه «ومن الذين اشركوا» دما بعد سره متعلق شی نو تقدیر به دارنگه شی «ومن الذين اشركوا قوم يود احدهم لو يعمرو» نو «قوم» مبتدا موصوف «یود» (الایه) نی صفت «من الذين» خبر مقدم، نویا به وقف په «علی حیاة» باندې شی او په «ومن الذين اشركوا» کښې وقف نشته دې، نو خکه په نسخو دقرآن کښې دلته او دغسې په نورو داسې ځایونو کښې په حاشیه باندې لیکلی وی «معانقه»، اویه صلب کښې نی دووقف نشان په علی «حیوة» اویه «اشركوا» لگولې وی چه پدې کښ اشاره ده چه وقف په اول هم کیدیشی اویه ثانی هم کیدشی، او دبعضې علماؤ نه منقول دی چه په معانقه کښې وقف په اول کښې اویه دویم کښې کیدیشی خو اولی داسې ده چه په نصف اول دقرآن کښې وقف په موضوع ثانی کښې وشی اویه نصف دویم دقرآن کښې وقف په اول کښ وشی اودا من حیث المعنی راجح ده

﴿لَوْ يُعْمَرُ أَلْفَ سَنَةٍ﴾ دا «لو» مصدریه دې «ای عُمرَ ألف سنة» دلولپاره اقسام کثیره دی. مشهور دهغې نه دادی: ۱- مصدریه ۲- تمنائی ۳- شرطیه ۴- استمراریه ۵- استدلالیه. ددې نه علاوه نور هم علماؤ دعریة لیکلی دی او مذکور دی په شروح دمختصر المعانی کښې. تفسیر ماجدی کښې وائی چه د تطویل عمرچه عجیب نظیرنی په دې دور کښې په یورپ معالکو کښې قائم کیږی او قسم قسم تدبیرونه اونسخې ددې لپاره ایجاد کیږی نو پدې ټولو کښې زیات پیش، پیش صرف یهودی، ډاکتران او اهل سائنس دی.

﴿وَمَا هُوَ بِمُرْحٍ جِدٍّ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعْمَرَ﴾ (ما، نافیة ده او «هو» اسم ددې دې او «بمرححه» ورته خبر دې او «ان یعمرو» بیان د «هو» دې «ای ماالعمر بمرححه من العذاب» یعنی عمر که لږ وی او که زیات وی خو پدې سره نجات د عذاب نه. نه میلا ویږی. بلکه نجات په ایمان او عمل صالح سره دې.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ

اوبونه نه () خوک چې وی دېمن د جبریل، پس بیشکه ده دافران راوړې دې په زړه ستاېاندې په حکم دالله سره ()

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ مَنْ كَانَ

نصديق کوونکې () دهنې کتابونو چې د دې نه مخکې دې اودايت () اوزېرې () دموئانودپاره خوک چې وې ()

عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ۝

دېمن دالله اوملائکودالله اودرسولانو اودجبریل اودمیکائیل نویشکه الله دېمن دې د کافرانو

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ﴾ دا په اخيرکېنې د دعوی توحيد په باره کېنې ديهودو

درې شېهو جوابونه ذکرکېږي، دا د اولې شېهې جواب دې : شبهه دا وه چه وحی (چه اهم

اوبنيادی حصه دهغې توحيد دې) راوړنکې فرشته جبریل ﷺ دې او هغه زمونږ دشمن دې

خکه هغه زمونږ رازونه حضرت محمد ﷺ ته وائی او دارنگه د قحط سالی پیغام راوړی

اوبخت نصر چه په بیت المقدس ئی حمله وکړه نو جبریل د دغه ظالم مدد کړې وو، او

يهوديان يې تهس نهس کړی وواوبیت المقدس ئی برېا دکړې وو ﴿فی الروح قال عراقی لم اقف

له علی سنده﴾ اوکه چرې پیغام توحيد بلې فرشتی یا میکایل ﷺ راوړې وې نو مونږ به منلې

وې، فوجواب راغې چه دجبریل ﷺ سره ددشمنی هیخ جواز نشته دې «من کان» شرط دې

اوجزاء ورلره مقدر ده «ای فلاوجه له ، فلا انصاف له»، یا «لعداوته باطل»، او ددې محذوف

جزاء لپاره پنځه علتونه ذکرشويدي اول علت ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ یعنی جبریل

ﷺ دا وحی په خپله مرضی نده راوړې بلکه دالله تعالی په حکم ئی نازل کړيدې، دویم علت

۱- دتوحيد متعلق ديهوديانو درې شبهات اودهغې جوابونه. داول شېهې جواب

۲- اوله وجه دجواب

۳- دويمه وجه

۴- دريمه وجه

۵- څلورمه وجه

۶- پنځمه وجه

﴿مُصَدِّقًا لِّمَا يَؤْتِيهِ﴾ یعنی دا وحی شه نوې اونا آشنا خبره خونه ده، بلکه دا دمخکنی کتابونو د اصولی مضامینو تصدیق کونکې دې، دریم علت ﴿وَهُدًى﴾ یعنی دا قرآن توجید او هدایت دې نو د هدایت سره عداوت کول هیڅ جواز نه لری، څلورم علت ﴿وَفُتْرًى﴾ یعنی دا قرآن خو بشارت دې نو ددې سره عداوت ندې پکار، پنځم علت ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا — الْاِیْهِ﴾ یعنی د جبریل علیه السلام سره د عداوت انجام دادې چه دا در حقیقت عداوت دې د الله تعالی او د ټولو ملائکوسره او څوک چه عداوت کوی د الله تعالی اودده ملائکوسره نواله تعالی هم دهغوئ سره عداوت کوی اوداسې عذاب ورله ورکوی چه کوم دشمن ته ورکوی

﴿فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِیْنَ﴾ دا وضع د اسم ظاهر ده په خائى ضمیر باندې او تخصیص د جبریل اومیکائیل - ۱ - یا لپاره د اظهار د شرافت ددې دواړو دې په نورو ملائکو ۲ - یا ددې وجه نه دې چه ددې دواړو ملائکو ذکر یهودو کړې و.

وَلَقَدْ اٰتٰرْنَا اِلَیْكَ اٰیٰتٍ بَیِّنٰتٍ ۚ وَمَا یَكْفُرُ بِهَاۤ اِلَّا الْفٰسِقُوْنَ ۝
اوپه تحقیق سره () نازل کړی دی مونږ تاته آیاتونه ښکاره، او انکار نه کوي ددې نه مکرنا فرمان خلق
اَوْ کُلُّمَا عَهْدًاۤ اَعٰهَدَاۤ اَیُّوْهُنَّ ۚ فَرِیْقٌ مِّنْهُمۡ بَلَّ اَکْثَرُھُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ ۝
آیا او هروخت () چې وعده او کړې دوی یو وعده نوماته کړې هغه یوه ډله ددوی نه، بلکه ډېر ددوی ایمان نه لري

﴿وَلَقَدْ اٰتٰرْنَا﴾ دا د زجر اول دې یهودو ته په انکار د قرآن سره ﴿اَوْ کُلُّمَا عَهْدًا﴾ دا د زجر ثانی دې «ای اینکرون فسقهم و کلمات عهدها» یعنی ددوی په خپل کتاب باندې مخلصانه ایمان نشته دې، صرف زبانی اقرار منافقانه طور باندې ایمان و، نو چه د چا د خبث باطن دا حال وی نو هغه به څرنگه په قرآن باندې ایمان راوړی.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا لَمَّا مَعَهُمْ

اوهر کله () جه راغلو دوى ته رسول دطرفه دالله نه تصديق کوونکي دهغه کتابونو چې ددوى سره دي

نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَأَوْا ظُهُورَهُمْ كَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝

نواو غورزولو يوې ډلې داهل کتابو، کتاب دالله روستو دشاگانو خپلونه لکه گويا چې دوى نه پوهيږي.

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ﴾ داددويمې شېبې جواب دې، شبه داوه چه مونږ

مسئله دتوحيد ځکه نه منو چه حضرت سليمان ؑ جليل القدر پيغمبر وو او هغه عمل دسحر

او دجادو کړيدي اوپه سحراو جادو کښې استعانت دغير الله نه وي، نومعلومه شوه چه

استعانت دغير الله نه جايز دي نوستا دعوى چه «استعانت مافوق الاسباب» خاص دي په الله

تعالى پورې چه دا دعوى مذکوره ده په فاتحه کښې په «اياك نعبدوا واياك نستعين» سره اوپه

سورة بقره کښې په «ياايها الناس اعبدوا ربكم» سره، صحيح نشوه، اوتقرير دشبې ثالسه چه

جواب ئى په مابعد کښې رازى هم پدي طرز سره دي، خوهلته نسبت دسحر ملايکوته دي

اولته سليمان ؑ ته دي، حاصل دجواب ددې شېبې دادې چه سحر خو کفر دي نو نسبت

کول د سحر سليمان عليه السلام ته غلط دي، حضرت الشیخ رحمه الله فرماني چه لکه څرنګه

چه يهوديانو دخپلو شرکيه عقايدو داثبات لپاره دا دعوى وکړه چه حضرت سليمان ؑ

سحراو جادو کړي وو نودغه شان موجوده دور کښې شرک پسند او بدعت نواز خلق دخالص

توحيد اوسنت په مقابله کښې من گهړت قصې، بى سند کتابونه، بزرگان دين ته منسوب

کوى چه مثلا دا قصيده غوثيه ده منسوبه دشیخ عبدالقادر جيلانى ؒ ته، اودا قصيده

نعمانيه ده منسوبه ده امام ابوحنيفه ته، او دا بهجة الاسرار دي وغيره وغيره، ځکه دروغ

خبره خومنلې نه شى ترڅو چه نسبت ئى ونه شى يوبزرگ اومسلم شخصيت ته، نوحضرت

الشیخ ؒ فرماني چه که دصريح نصوص په مقابله کښې دغه شان عبارات پيش کړي شو.

اونسبت ئى و شو يوبزرگ اومسلم شخصيت ته : ۱- نوددغه نسبت نه به صاف انکار کولى

شى لکه دلته وويلې شو ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ﴾ لکه څرنګه چه کذاب، وضاع خلق خود

ساخته خبرې حضور ﷺ ته منسوب کړيدي چه ديتته احاديث موضوعى ويلې شى نودغه تان

دیر خداوند غدارانو من گهت خرافات بزرگان دین ته منسوب کریدی. نولهذا ددی نسبت نه به انکار کولې شی او ۲ - کچرې ددغه عباراتو نسبت بزرگانو طرفته په صحت سره نابت شی نو بیا به ئی تاویل کولې شی او داسې محمل به ورته بیانولې شی چه هغه دقواعد شرعیو سره مطابق وی ۳ - اوکه چرې پدغه الفاظو کښې دتاویل گنجایش نه وو نو بیا به داسې ویلې شی چه دا کلمات اوعبارات دده نه په حالت دغلبه حال کښې صادر شوی دی چه پدې کښ هغه معذوروو، بهر حال دقواعد شرعیو خلاف به دچا قول قابل قبول نه وی خوا هرڅومره لوی ولی یا امام وی

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ﴾ دا تنوین لپاره تفخیم اودتعظیم دې ﴿فَمِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ دا صفت دې لپاره دتعظیم په «رسول» کښې تعظیم ذاتی وو اویه «من عند الله» کښې تعظیم دې په اضافت الی الله سره. ﴿مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾ دا هم صفت دې لپاره دتعظیم اویه دیکښې تعظیم اوتفخیم علمی دې ﴿بَشَدِّ فَرِيقٍ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا﴾ دا جواب د «لما» دې اویه ذکر دفریق کښې اشاره ده دپته چه په اهل کتابو کښې چه کوم متعصب نه وو نوهغوی ایمان راوړې وو ﴿مِکْتَبِ اللَّهِ﴾ دا مفعول د «بشد» لپاره دې او مراد دکتاب الله نه تورات دې او مراد د دینه چه کتاب الله ئی شاته وغورزولو، ظاهری معنی نه ده مراد ځکه چه دوی دخپل کتاب درس اوتدریس هم کولو اویه سروزو اوسپینوزرو اورینمو کښې یې انغبتلو بلکه مراد دادې چه دکتاب الله حلال اوحرام ئی حلال حرام نه گنرل اویه هغې ئی عمل نه کولو نوگویا کښې ترک عمل شاته غورزول دي اگر چه ظاهری ادب واحترام وی.

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ

اوتابع شودوی د هغه څه چې لوستل به شیطانانوپه زما دبادشاهن د سلیمان کښې، اوکفرنه وو کړې سلیمان

وَلَكِنَّ الشَّيْطَانُ كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسَ السَّحَرَهُ وَمَا أَنْزَلَ

لکښ شیطانانو کفرکوو چې خودلو به ئې خلقونه جادواوتابع شو دوی، دهغه څه چې نازل کړې شوی وو

عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِكَيْلٍ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يَعْلَمُونَ مِنْ أَحَدٍ

به دوه ملانکو باندې په بابل ښار کښې چې هاروت اوماروت وو اودوی دواړوبه خوند نه کوله هيجانه

حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ

ترخو چې دابه ئې ورته نه وو ونیلې چې بیشکه مونږ ستاسودپاره امتحان یونوکفرمه کوه په جادوکولو سره

فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهَا مَا يَصِفُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ط

نوبس دوی به زده کولوددی دوار و ملانگونه هغه خه چی جدانی بئی راوستله په هغې سره په مینځ دځاوند اوبنځې کښې

وَمَا هُمْ بِضَآئِرِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا يَأْذِنُ اللَّهُ ط وَيَتَعَلَّمُونَ مَا

اونه وؤ دوی نقصان اوضرررسونکي پدې سره هیچاته مگر په اذن دالله سره. اوزده کولوبه دوی هغه خه

يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ط وَلَقَدْ عَلِمُوا

چی نقصان به ئې ورکولودوی ته اونغ به ئې نه ورکوله دوی ته اوبه تحقیق سره دوی عالمان وؤ په دې

لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ط وَلِكَيْسَ

چی خامغاچې واخیسته سحر په بدل د کتاب الله کښې نو نه به وي ده لره په آخرت کښې هېڅ حصه. او خامغا ډیر بد دی

مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ط كَانُوا يَعْلَمُونَ ط وَكَوْنَهُمْ أَمْتًا

هغه خه چې دوی خرڅ کړي دي په هغې سره نفسونه خپل، که دوی پوهیدلي او که چېرې دوی ایمان راوړې وي

وَالْقَوْمَ ط لَعْنَةُ اللَّهِ مَنِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ ط

او ځان ئې ساتلې وي دکفر او جادو نه نو خامغا هغه بدله (چه میلایوگي) د طرفه د الله نه هغه ډیره غوره ده

كُو كَانُوا يَعْلَمُونَ ط

که دوی پوهیدلي

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ﴾ یعنی یهودیانو کتاب الله پریخود او اتباع ئی دهغه سحر او

جادو وکړه چه شیاطینو به لوستل. تفسیر کبیر، قرطبی په روایت دسدی سره نقل کړی دی چه یهودو اول معارضه د حضور ﷺ سره په تورات سره وکړه، نو چه هغه موافق وؤ دفرآن سره په بیان دتوحید کښې، نو دوی تورات هم پریخود اومقابله ئی په جادو سره شروع کړه لکه په موجوده دور کښې بعضې خلق دفرآن داستدلال په مقابله کښې من گهرت قصې، بی سنده اقوال نقل کوی.

«تتلوا» دتلاوت نه ماخوژ دې یا د «تلوا» نه چه په معنی د اتباع سره دې او مراد د

«شیاطین» نه یا جنی دی لکه دا قول د اکثر و دې اویا ترینه مراد انسی شیاطین دی. اودا زیات

ظاهر دې ځکه تعلیم ورکول انسانانو ته عادة انسان کوی ﴿عَلَىٰ مَالِكٍ سُلَيْمَنَ﴾ مضاف بکسی

مقدر دې. «ای علی عهدمک سلیمان» یعنی په زمانه دبادشاهی دسلیمان ﷺ کښې. **ابن جریر** وغیره په روایت دقتاده ﷺ نقل کوی چه دحضرت سلیمان ﷺ په زمانه کښې شیاطینو یو کتاب تیارکړو چه په هغې کښې جادو او کفر اوشرك وو او په خلقو کښې نې دهغې نشر او اشاعت وکړو او خلقو ددې تعلیم او تعلم شروع کړو، نو حضرت سلیمان ﷺ ته چه هرکله ددې خبرې علم وشو نوهغه شیاطین قیدکړل او کتابونه نې ضبط کړل او دخپل تخت دلاندې نې دفن کړل اودسحر چرچه ختمه شوه، بیاچه کله سلیمان ﷺ وفات شو نو جناتو بیا هغه کتابونه راوویستل او خلقوته نې دا مشهوره کړه چه دا دحضرت سلیمان ﷺ مخصوصې نوشتې او دهغه علمی خزانی دې او پدې سحر او جادوسره دهغه حکومت چلیده اوجن او انس او هوا دهغه تابع وه او دبعضې کتابونو په ابتدا کښې په طور دخطبه الحاقیه سره یې داسې عبارات ولگول چه: «هذما کتب آصف بن برخیا للملک سلیمان بن داؤد من ذخائر کنوز العلم» او غه کتابونه اونوشتې دحضور ﷺ د زمانې یهودیانوته رسیدلې وې جادو او سحر پدې وجه ددوئ سره زیات وو «وما کفر سلیمان» مراد نفی د سحرده یعنی سحر نه وو کړې سلیمان ﷺ خکه یهودو نسبت دسحر کړې وو سلیمان ﷺ ته خو چونکه دا سحر کفر وو نو خکه نفی د کفر وشوه. شاه عبدالعزيز ﷺ فرمائی چه دجادو دیارلس ۱۳ قسمونه دی او د ټولو خلاصه استعانت دغیرالله نه او استمداد د ارواح خیثونه دې یعنی خلاصه دسحر کفر اوشرك دې حضرت شیخ الشیوخ ﷺ فرمائی چه په **کومو وظائفو کښې استمداد دغیرالله نه وی نو** دغه هم سحر دې او حرام دې او په هغې چه کوم آثار عجیبه مرتب کیږی نو په هغې دهوکه کیدل نه دی پکار خکه ترتب د آثارو تکوینی امر دې او حرمت تشریعی امر دې. شاه عبد العزيز ﷺ فرمائی چه د **جادو** **غو** **سزا** **قتل** دې او دقتل نه بعد به نه په هغه دجنازې مونځ کولې شی او نه به دمسلمانانو په قبرستان کښې خخولې شی، البته که چرې ساحر دخپل سحر نه توبه کوی نوتوبه نې قبلیدیشی.

«وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» دا د دویمې شبهې جواب دې، تقریر دشبهي په مثل دتقریر دشبهي ثانی دې، او حاصل دجواب دادې چه فرشتو اجازت دسحر ندې ورکړې بلکه دا نې ویلی دی چه «فَلَا تَكْفُرْ» لفظ د «ما» په ما أنزل کښې په نزد دبعضو مفسرینو نافیه دې او دا عطف دی په «وما کفر سلیمان» باندې «ای ما کفر سلیمان وما أنزل علی الملکین» او مراد د

«ملکین» نه جبریل اومیکایل علیهم السلام دی. خکه یهودو ویلی وؤ چه په جبریل ﷺ اومیکایل ﷺ باندې سحرنازل شوې دې. نوالله تعالیٰ ئی رد وکړو چه پدوئ سحرنه و نازل شوې نو اصل عبارة داسې دې ((وما کفرسلیم و ما أنزل علی الملکین ولكن الشیطن کفروا یعلمون الناس السحر بابل)) او «هاروت» او «ماروت» بدل دې دشیطین نه، قرطبی دې ترکیب ته اصح ویلیدی اوصاحب دروح المعانی وائی ((والعجب ما قاله الامام القرطبی - الخ)).

اومخکښي بیالیکی ((لا ینعی لمؤمن حمل کلام الله وهوی اعلی مراتب البلاغة والفصاحة علی ما هو ادنی من ذلك وما هو الامسح لکتاب الله - الخ)) او راجح په نزد دجمهورومفسرینو دادې چه «ما» موصوله دې په معنی د «الذی» سره او دا عطف دې ۱- پایه «ما تلتو» باندې نو تقرير دعبارة دارنگه دې ((واتبعوا ما تلتوا الشیطن - الا ینه واتبعوا ما ى الذی انزل علی ملکین)) ۲- یا عطف دې په «السحر» باندې ((ای یعلمون الناس السحر وما انزل علی الملکین)). پدې دواړو تقدیرینو باندې لفظ د «ما» په موضع د نصب کنې دې ۳- او چا ویلی دی چه په موضوع دجر کنې دې عطف دې په «ملک سلیمان» باندې. تقدیر دارنگه دې ((علی عهد ملک سلیم و علی عهد الذی انزل علی الملکین)). اود «انزل» نه مراد وحی نده بلکه د الهام په ذریعه تعلیم مراد دې او «ملکین» په فتحی دلام سره دې یعنی دوه فرشتې مراددی او «هَرُوتَ وَمَرْوُتَ» بدل دې دملکین نه لکه دا قول اصح دې عندالمفسرین.

دآیت په تفسیر اوشان نزول کنې بعضې مفسرینو اسرائیلی روایات ذکر کړیدی چه هغه په صحیح معتبر سند سره نه دی ثابت، بلکه هغه قصه چه مشهوره ده نو په نزد د محققینو خلاف شرع او غلطه ده او دآیت حل اوتشریح پدغه قصه موقوف هم ندې، نودلته ددوو خبرو بیان پکار دې. ۱- یود آیت صحیح تفسیر اوصحیح حل ۲- اوبل ددغه غلطې قصې رد. نو دامر اول تشریح داسې ده چه: یوزمانه چه د هغې پوره تعین په تحقیق سره معلوم ندې او صاحب دروح المعانی وائی چه ویلی شوی دی چه دغه زمانه د ادريس ﷺ ده، نو پدغه زمانه کنې په توله دنیا کنې اوصحاصاً په بابل کنې (چه دا د زمکې دکوفې نه ده اوپدغه زمانه کنې د عراق دار الخلافه بابل وؤ، دسحراو جادو ډیره چرچه وه نو چه دسحر عجیب اوعریب تاثیر به خلقو ولیدو نو ساحران اوجادو گران به ئی نیکان گنرل او د انبیاء دمعجزاتو او دجادو وگرو دجادو فرق مشکل شو نو دساحراو دنبی فرق هم مشکل شو او خلقو دجادوگرانو په جادو

باندې دمعجزې گمان کولو لکه پدې دور کښې بعض خلق (مسمریزم) پوخ کړی اوپه هغې چه عجیب غریب آثار مرتب کيږي نو هغې ته کرامت وائی او دولایت اود غوث، قطب، دعوه کوی نواله ع ددغې دأشباه درفع کولولپاره په بابل کښې دوه فرشتې راوړلېلې چه دجادو او دمعجزې فرق ظاهر کړی چه دښی او دساحر امتیاز راشی، **باقی دا خبره چه دا کار د انبیاءو نه ولي وانه خيستې شو، فوجواب دادې چه یود دې وجه نه چه مقصود خو دانبیاءو د جادوگرو په مینځ کښې امتیاز کول وو نو انبیا یوفریق وو نو حکم بل څوک مناسب وو، اوبل ددې وجه نه چه امتیاز د معجزې او دجادوچه په کوم عمل سره راځی نو په هغې کښې دا خطر وه چه ددې دوچه نه خلق په فتنه او گمراهی کښې واقع نه شی لکه چه دغسې وښوو او د انبیاءو دبعتت مقصد صرف هدایت وی اودوئ مظهر هدایت وی نو ددې وجه نه د انبیاءو دشان سره هغه عمل مناسب نه وو چه په هغې باندې مفسده مرتب کيږی. اوپه خلاف دملائکو، ځکه چه دوئ په تکوینی خدماتو مسلط دی اوپه تکوینیاتو کښې بعضی امور دتشریعیاتو خلاف وی لکه تربیت دمضر او زهریله حیواناتو چه تشریعا ددوئ دقتل حکم دې، اوتکوینا ملانکونه دتربیت حکم دې. نوهرکله چه دا دواړه فرشتې راغلې اوخلقو ته ئی دجا دواو دمعجزې فرق بیانول شروع کړل اوظاهره ده چه فرق اوتیمیز هله راتلې شی چه دسحرڅه بعض اصول اوفروع ظاهر کړی نو دوئ به چه دا اصول فروع چاته بیانول نو بطور احتیاط ئی دا التزام وکړو چه دسحر د اصول اوفروع خودلونه مخکښې به ئی ورته ویل **﴿إِنَّمَا حَرَّمَ ذَاتَ الْفُتَنِ فَلَا تَكْفُرْ﴾** یعنی الله تعالی زمونږ په ذریعه دبندهگانو آزمایش کوی نو تاسو چرته دسحر د اصولو او دفروعو زده کولوپه وجه کفر عملی یا اعتقادی اختیار نه کړئ، لیکن یهودوپه ترینه جادو زده کړو اوعمل به ئی پرې شروع کړو اوپه جادو کښې ناکاره جادو هغه وو چه دښځې اوخاوند جدائی به ئی راوستله لکه دطویل حدیث په ذیل کښې داسې راغلیدی چه ابلیس دهغه شیطان سره محبت کوی چه دښځې اوخاوند په مابین کښې تفریق راولی، نودوئ به دغه قسم جادو زده کولو. اوددې مثال دادې چه یوعالم چاته ووائی دوه روپئ په بدله دیوې روپئ کښې اخستل ربوا او سود دې اوحرام دی نو هغه په ځای دمنع کیدلو ربوا شروع کړی، یا یو مدرس خپل شاگردانو ته په دوران ددرس کښې حکماؤ په باره کښې دمعتزلو مذهب بیان کړی اوبیانی بطلان ثابت کړی، لیکن شاگرد دغه باطل مذهب اختیار کړی نو ظاهره ده چه دلته غلطی د شاگرد ده نه داستاذ، دا تشریح اوحل دآیت شو، باقی پاتی شواهدویم، بیان دهغې دادې چه**

بعضې مفسرينو دلته يو عجيبه غريبه قصه په مختلف سندونو او مختلف الفاظوسره ليكلي ده منجمله دهغې نه داده چه د انسانانو عملونه به آسمان ته ختل نوفرشتوبه په دوى تشنيع او اعتراض كولو چه دا انسانان ولي دالله ﷻ نافرمانى كوى، نوالله تعالى ورته وويل چه ددوى سره نفس اماره بالسوء لگيدلې دې او خواهشات ورسره دى نوڅكه ترينه گناه صادريږي اوكه دتاسو سره دا ولږي نوتاسونه به هم بيا گناه صادره شى، نو دوى وويل چه كه زمونږسره خواهشات اوشهوت ولگيږي نومونږبه بيا هم دالله تعالى نافرمانى ونه كړو

«سبحانك ماكان ينبغي لناذلك» نو دوى دوه فرشتې داسې منتخب كړې چه هغه په دوى كښې ډيري افضلې وې چه هغه هاروت اوماروت وو نودا زمكې ته راغلې او دوى ته نفس اخواهش وركړې شو نودوى به دخلقوفيصلې كولې اوچه ماينام به شو نواسم اعظم به يې ووايه او آسمان ته به وختلې، نويوه مياشت هم نه وه پوره شوې چه دوى په يوه ښځه باندي عاشقان شول چه دهغې نوم زهره وو اوكنجړى وه او دهغې نه يې مطالبه وكړه دخواهش پوره كولو نو هغې ورته وويل چه ستاسو خواهش به زه هله پوره كوم چه خدا په دين كښې داخل شى اوشراب وسكئ اوقتل بلاحق وكړئ، نو دوى اول شراب وسكل اوبيا يې زهره نه خپل خواهش پوره كړو، يوسړى وليدلې نوهغه ئى قتل كړو نو بيا زهره دوى نه اسم اعظم زده كړو نوچه ئى ولوستلونو آسمان ته وختله اوستورې ترينه جوړشو او دا فرشتې ندمې شوې په دې خپل كار باندي، نواختيارورله وركړې شو په مابين د عذاب ددنيا او د آخرت كښې نو دوى عذاب ددنيا اختياركړو په عذاب دآخرت اوپه بابل ښار كښې په يوكوهى كښې اويزان دى اوعذاب ورته وركوليشى اوپدغه حال كښ ئى خلقوته سحرزده كولو، محققينو ليكلي دى چه دا قصه په سند صحيحه سره نه ده ثابته اومخالفه ده د اصولو دشرع نه څكه دفرشتوپه باره كښې دا اجماعى عقيده ده چه «لايعصون الله»

او امام رازى، شهاب عراقى نه نقل كړيدى كه څوك دهاروت اوماروت په باره كښې دغه مذكوره عقيده ولرى نودا شخص كافر بالله العظيم دې اوبل دا چه دوى په عذاب كښې مبتلا دى نوبيا ورته څرنگه فرصت ملاويده چه خلقوته تعليم دسحر وركړى، بله داچه زهره خوخرابه او گنده ښځه وه او د اسم اعظم دتاثيرلپاره طهارت ظاهري او باطنى ضرورى دې، بل داچه زهره خو په آسمان كښې هغه ستورې دې چه د آدم ﷺ نه هم مخكښ پيدا شوې دې داسې نه چه دښځى دمسخ كيدلونه بعد جوړشويدې وغيرذلك من الوجوه.

﴿وَمَا يُعْلِمَانِ مِنْ أَهْلِ﴾ ضمیر راجع دې دواړو فرشتوته. سوال راځی چه دشان دملایکو نه خو تعلیم دسحر بعید دې؟ جواب دادې چه دا تعلیم بطور انذار دې نو ﴿يُعْلِمَانِ﴾ په معنی ديعلمان سره دې لکه یو فقیه عالم چاته وائی خبردار: چاچه دوه روپی د یو روپی په عوض کنښ واخستې نو ده ربوا وکړه نو آوریدونکې دغه شان ناجایز عمل شروع کړی حالانکه فقیه عالم ورته تعلیم نه ورکوی بلکه انذارکوی.

﴿إِنَّمَا حَقُّ وَقْتِهِ﴾ یعنی دا زمونږ اعلام انذار یو امتحان دې ﴿فَلَا تَكْذِبْ﴾ یعنی اعتقاد دحقوالی دسحر کفر دې لیکن ددې باوجود به دوی سحرزده کولو او خاصکرهغه سحرچه به ډیر مضرو او په هغې سره به دوی تغریق دښخې او خاوند راوستلو ﴿إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ یعنی په هرشی کنښی خواه که خیروی او که شروی تاثیر اچونکې الله تعالی دې ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ﴾ ای اخذ السحر بدل کتاب الله

﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ «لو» شرطیه دې اوجزا ورله مقدر ده «ای لو کانونیعلمون ما اخذو السحر بدل کتاب الله» یا «لو» تمنائییه دې او په دواړو تقدیرو سره معلومیږی چه د دوی علم نشته. نو سوال راځی چه منافات راغې ددې قول سره چه «ولقد علموا»، جواب دادې چه هرکله دوی په خپل علم باندې عمل ونکړو نو دوی جاهلان وگرزولي شو.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا	ای	مؤمنانو	مه وایین تاسې	راعنا (لفظ، او وایین انظرنا (لفظ،
وَأَسْمِعُوا ط وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ				
او واورئ خبره په قبول سره او کافرانو لره عذاب دردناک دې				

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا﴾ ديهودويانو دشبهاتو د ازالې نه بعد تنبيه ذکر

کیري ددوی دغداري. يهوديان به دنبی پاک ﷺ مجلس ته راتلل نود خبرو اترو په مینځ کښی به نی نبي کریم ﷺ ته «راعنا» لفظ ویلو نوظاهری معنی خوئی داوه چه په خبرو کښی زمونږ لحاظ وکړه. یعنی مونږ پوه کړه. او دا «راعنا» د رعایت نه مشتق دې نوصحابه کرامو هم دغه لفظ ویل شروع کړل. پدې خیال چه دا يهود خو اهل علم دی او دا کلمه وائی نو دا به کلمه د

دب وی او مستحسنه کلمه به وی. یهودیانو خو فاسده معنی قصد کړې وه لکه په مابعد کښې بنیری «ان شأ الله» او دصحابه کرامو صحیح معنی اراده وه نوهرکله چه یهودیانو دصحابو کرامونه دا کلمه واوریده. نو دوی به ویل چه مونږ به محمد ﷺ ته پټ کنخل کول اودوی ورته بکاره کنخل کوی. او خنداگاني به ئی کولې نو سعادین معاذ ﷺ پدوی باندې پوه شو خکه هغه ددوی په ژبه پوهیدلو نودوی ته ئی وویل «لعنة الله علیکم» که چرې ما دا کلمه بیا ستاسونه واوریدله نوزه به ستاسې ست ووهم. نویهودیانو وویل «اولستم تقولونها» یعنی دا کلمه خوتا سوهم وائی نو دا حکم نازل شو «لا تقولوا رعنا» یعنی «راعنا» مه وایی خکه چه پدې کښې احتمال دمعنی فاسدې دې. صاحب دقرطبی لیکي چه ددینه دوه مسئلې معلومې شوې اول اجتناب دهغه الفاظونه چه محتمل دمعنی فاسدې وی. دویم سد د ذرائع یعنی داسې یوکار یا لفظ چه اگر که فی نفسه جایزوی خو چه دې ذریعه گړزی دیو حرام لپاره نو ددغه کار ترك ضروری دې. هر چه بیان دمعنی فاسدې دې په «راعنا» کښې نو دهغې ډیر وجوه دی **اوله** وجه داده چه دا د «رعونت» نه مشتق شی په معنی د کم عقلتیا

دویمه وجه داده چه دغه معنی په سریانی ژبه کښې ده او الف په آخر کښې د ندا لپاره دې نو دا توهین در رسول الله ﷺ دې چه کفر دې. **دویمه** وجه ئی داده چه دوی اراده کوله پدې سره دمعنی دشپونکی «چرواها» اوعین لره یې کسره اشباعی ورکوله یعنی «معاذلله» ته دگډو. بیزو. او اوبنانو راعی ئی او د انسانانو تربیت ستاکار نه دې او دا معنی هم بې ادبی او کفر دې. **اوخلورمه** وجه داده چه دا درعایت نه مشتق دې خو رعایت په معنی دحفاظت اونگهبانئ کولو سره دې یعنی دتکلیفونو اومصیبتونو نه حفاظت کونکې. اوداصفت مختصه دالله تعالی دې نونبی صلی الله علیه وسلم ته ئی ثابتول شرک دې. نو بهرحال «راعنا» کلمه مو هومه ده پدې سره یا توهین د نبی کریم صلی الله علیه وسلم راتلو یا مو هومه د شرک ده نو خکه ترینه منع وشوه.

﴿وَقُولُوا أَنْظِرْنَا﴾ دا په معنی دمهلت او تاخیر سره هم رازی او په معنی د فکر او توجه سره

هم راخی ﴿وَأَسْمَعُوا﴾ مراد ددینه اطاعت اوقبول دي.

مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِّنْ رَبِّكُمْ ط

نه غواري کافران د اهل کتابونه اونه مشرکان «داخبره» چه نازل کړې شی په تاسې باندې څه خیر دطرفه درب ستاسونه

وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ ۖ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

او الله پاک خاص کوی به رحمت خیل سره هغه چاره نه غواری، او الله خاوند د لوی فضل دې

﴿مَّا يَوْزُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ یعنی یهود، نصاری چه په تاسو کې کوم

افعال او اقوال او داسې نور اشیاء رائج کول غواری، نو دا ستاسو د خیر خواهی په جذبه نه کوی بلکه د نقصان رسولو په وجه یې کوی.

﴿وَلَا تُفْرِكِينَ﴾ دا عطف دې په «اهل الکتاب» باندې مقصود دادې چه د کفر دا دوه

قسمونه دی، یو کتابی بل غیر کتابی

﴿مِنْ حَقِّهِ﴾ مراد وحی د قرآن، یا هر خیر که دینی وی او که د نبوی وی، مراد دی

مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ

هغه چه منسوخ کړو مونږ یو آیت او یا یې هیر کړو ستانه نو راوړو مونږ غوره د هغې نه او یا په شان دهغې. آیا نه نه پوهیږی

أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۚ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ

چه یې شکه الله پاک په هر څه باندې قادر دې. آیا نه نه پوهیږی چه یې شکه الله پاک لره بادشاهی د آسمانونو او ځمکې ده

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

او نشته تاسو لره بغیر د الله نه هیڅ دوست او مددگار

﴿مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ﴾ لفظ د «اعنا» منسوخ شو نو دهغې په ځای «انظرنا» راغې نو دا

دهغې مثل بلکه خیر دې له هغې نه، یهودیانو او مشرکینو دا اعتراض وکړو چه که دا قرآن د الله تعالی کلام وې نو پدې کېنې به نسخ نه راتلې ځکه ددوی په زعم کېنې نسخ په کتاب الله کېنې نشی راتلې ځکه دا دلالت کوی په ناخبرئ د الله تعالی باندې «العیاذ بالله» چه کله یو حکم او کله بل راځی، نو دا آیت نازل شو لپاره د جواب یعنی کوم حکم چه مونږ منسوخ کړو نو هغه د حکمت او مصلحت مطابق وی، لکه طبیب چه یو مریض ته دوائی بدلوی نو دا د نفع د مریض لپاره وی

اونسخ په لغت کېنې په معنی د ازالې سره راځی لکه «فینسخ الله ما یلقى الشیطان»

الایه» او په معنی د منتقل کولو سره هم راځی لکه «إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» او په

اصطلاح د اصولو کښې بیان د مدة الحکم دې چه ظاهر دهغه حکم دوام وی او محل د نسخ به هغه کلام انشائی وی چه صلاحیت لری د تبديل، نو نسخ په کلام خبری صرفه کښې نشی راتلې او دارنگه په اعتقادیاتو کښې نسخ نشی راتلې او اهل اصول د نسخ تقسیمات کوی اول تقسیم دادې چه نسخ په څلور قسمه ده ۱- نسخ د کتاب الله په کتاب الله سره ۲- نسخ د سنت په سنت سره او ۳- نسخ د کتاب الله په سنت سره ۴- او نسخ د سنت په کتاب الله سره، او پدې کښې اختلاف د شافعی رحمته الله علیه دې.

دویم تقسیم ۱- نسخ د لفظ او معنی دواړو چه دیته انشاء ویلی کیږی - ۲- نسخ د لفظ سره دبقاً د حکم نه لکه ((الشیخ والشیخة اذا زیا فارحوا هما کالامن الله والله عزیز حکیم)) د لفظ منسوخ کیدلو معنی داده چه تلاوة ئی په مونځ کښې نه وی کافی د جواز الصلوة لپاره ۳- نسخ د حکم فقط لکه آیاتونه د عفوی په نزد د قدماؤ منسوخ دی په آیت د قتال سره.

دویم تقسیم دادې چه نسخ به یا د ذات د حکم وی او یا د وصف وی لکه تقييد د مطلق د کتاب الله نو په خبر متواتر سره نسخ ذاتی د کتاب الله راتلې شی او په خبر مشهور سره تقييد د مطلق د کتاب الله راتلې شی او په خبر واحد سره بیان د کتاب الله کیدیشی پس په نزد د مقدمینو هر کله چه نسخ د تغییر فی الجملة ته ویلې شی خواه که نسخ د ذات د حکم وی او که تغیر د وصف وی نو بڼا پدې د مقدمینو په نزد منسوخات زیات دی پنځه سوه ۵۰۰ ته رسی او په نزد د متاخرینو نسخ بیان د انتها د مدې د عمل د نص ته ویلې شی نو منسوخات کم دی

نوجلال الدین سیوطی رحمته الله علیه د منسوخاتو لپاره توجیهات کړی دی نو په هغې کښې یې شل منسوخ منلی دی، او د باقی منسوخاتو داسې توجیه کیدیشی چه د نسخ نه بچ شی او شاه ولی الله دهلوی رحمته الله علیه په هغه شلو ۲۰ کښې هم توجیهات کړیدی او څلور ئی منسوخ ویلیدی او زموږ شیخ الشیوخ رحمته الله علیه فرمائی چه پدغه څلورو کښې هم داسې توجیه ممکنه ده چه د نسخ نه بچ شی او دغه شان شاه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه په فیض الباری صفحه ۲۸۲ جلد ۳ کښې وائی ((اقول انه ثبت عندی بالاستقراء انه مامن آية الا وهي محكمة في بعض الجزئيات))

لیکن ددې تحقیق مقصود هرگز دانه دې چه، د نسخ نه انکار دې بلکه د منسوخ داسې تاویل کول دی چه په بعض جزئیاتو کښې ئی حکم باقی شی د «ما نسخ» لفظ د ما منصوب معلأ دې په (نسخ) سره او دا ماموصوله دې متضمن دې معنی د شرط لره او «نسخ» په دې سره مجزوم دې. «اونسها» هم مجزوم دې عطف دې په «نسخ» باندې او «من آية» منصوب

محلّا بنابر تمیّز دما مبهمه لپاره او «ثأت» ورته جزاده اودنسخ معنی داده چه حکم نی منسوخ شی اول تلاوت نی پاتی وی اود «ننساها» معنی داده چه حکم نی هم ختم شی اول تلاوت نی هم ختم شی دایی مشهوره معنی ده اونورتا ویلات نی هم شته دې

﴿يَحْتَرِ مِنْهَا أَوْ يَغْلُهَا﴾ خیریت اومثلثت یاپه اعتبار دثواب سره دې یاپه اعتبار د مصلحت

سره دې یاپه اعتبار آسانی سره دې.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ نو په خیراومثل راوړلو باندی هم قادر دې

﴿أَلَمْ تَكُنْ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ نو د احکامو دنسخ اختیار بل چاته نشته دې چه حکم

الهی په خپل رایی او عقل سره منسوخ کړی.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَنْ يَتَّبِعِ

آیا تاسو اراده لرئ چه تپوسونه وکړئ د رسول خپل نه لکه چه تپوسونه شوی وو د موسی نه مخکې . او چا چه واخستو

الْكَفَرِ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ۝

کفر په بدل د ایمان کښی نو په تحقیق سره ده غلطه کړه نیغه لاره

﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ﴾ دا زجر دې یهودیانوته او خطاب یهودیانوته دې

اومراد د «ان تسئلوا» نه سوال په «واعنا» سره دې او دارنگه نور داسې سوالونه چه موجب

د گستاخی اودخفه کولو د حضور ﷺ دی او په ذکر د «رسولکم» کښی اشاره ده عموم بعثت

د حضور ﷺ ته

﴿كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ﴾ یعنی ستاسو مشرانو د حضرت موسی ﷺ نه گستاخانه سوالات

کړی وو اوتاسو د حضور ﷺ نه گستاخانه سوالات کول غواړئ

﴿وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكَفَرِ﴾ یعنی کفرواخلي په بدله د ایمان کښی

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا ۚ حَسَدًا مِّنْ

غواړی ډیر اهل کتاب چه وارهوی تاسې وروسته د ایمان ستاسو نه، کفر کونکی . له وجه د حسد نه چه په دی

عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۚ فَاعْتُوا وَاصْطَبُوا

له د نفسونو دوی نه . وروسته له دې نه چه ښکاره شوې دې دوی ته حق، پس معافی کوئ تاسې او بې پرواه شی

حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ

نردی بوری چه را و لیری الله پاک امر خیل. بیشکه الله پاک په هر یو شی باندې قادر دی او بایندی کوئ د مونځ

وَأَتُوا الزَّكَاةَ ۖ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ نَجِدُوهُ

او ورکوئ زکوة. او هغه څه چه تاسو یې مخکې ولیرئ د خپلو ځانونو لپاره څه نیک عمل. وبه موندئ هغه

عِنْدَ اللَّهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝

په نزد د الله پاک. بیشکه الله پاک په هغه څه چه تاسو یې کوئ لیدونکې دی

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ دا بل زجر دی یهودو ته

﴿لَوْ يُرِيدُونَكُم﴾ دا «لو» تمنائیه دی «حَسَدًا» دا مفعول دی د «ود» لپاره

﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا﴾ یعنی مقابله د حسد د حاسدینو پدې صفاتو سره وکړئ چه عفو ده .

اوصح ده . او اقامه د صلوۀ دې ، او ایټا زکوة دې ، فرق په مابین د عفو او صفح کښې دادي چه د «فاعفو» معنی داده چه په جرم باندې گرفت ، سزا ، سب او شتم ، وغیره مکړئ او د «واصفحو» معنی داده چه د زړه درگزرو کړئ او د زړه اثرات زائل کړئ .

﴿حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ﴾ مراد امر د جهاد دې بعضې حضراتو ویلی دی چه د عفو او صفح

آیاتونه منسوخ دی په آیت د سیف سره لیکن دې آیت ته منسوخ ویل په اصطلاح د اهل اصولو سره صحیح نه دی. ځکه منسوخ په اصطلاح د اصولو کښې هغه دې چه غایه ورسره نوی ذکر. او دلته ورسره غایه ذکر شوې ده. بله وجه داده چه پدې کښې تعلیم د اخلاقو دې په مقابله د حسد د حاسدینو کښې او په وخت د دعوت ورکولو کښې دوی ته نو دا منافی نه دې د حکم د قتال سره نو منسوخ کولو ته نی حاجت نشته.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى ۖ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۖ

اورا ئی دوی : چې هرگز به نه داخلېږي جنت ته مگر هغه څوک چې یهودي وي یا نصراني. دا ارزو گانې د دوی دی

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٥﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ

تہ ورتہ اووایہ راوڑی خپل یقینی دلیل کہ چری تاسوربستونی یں . بلکہ چاچی تابع کروخان خپل خاص اللہ لہ

وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

اودې نېک عمل کوونکې وی نوده لہ اجر ددې دې پہ نیزدرب ددہ، اونه به څي هیخ ویره پدوئ باندې اونه به دوئ

يَحْزَنُونَ ۚ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ

غمزن وی . اووای یهودیان (چہ ندي نصاری په څه دین صحیح، اووای نصاری چې ندي یهودیان

عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ وَهُمْ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ ۚ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ

په څه دین صحیح، اوحال دادې چې دوئ لولي کتاب، دغه شان اوونیل هغو چې جاملان دې پشان دیناددوئ

قَالَهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۚ

پس الله به عملي فیصله اوکړي په مینځ ددوئ کښي په ورځ قیامت په هغه څه کښي چې دوئ په هغې کښي اختلاف کولو

د اهل کتابو دسوالتاوا دزجرونو ذکرکولونه بعد دپنځه شکوو ذکر دې، ځکه چه دوئ

پروپیگندې شروع کړې وې یوه پروپیگنده داوه چه یهودو وویل چه زمونږ نه علاوه بل څوک

جنت ته نشی داخلیدلې اودغه شان پروپیگنده نصاری و هم کوله

﴿وَقَالُوا لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ﴾ دا اوله شکوه ده اود دوئ پروپیگنده ده

﴿بَلَّغْ أَمَانِيهِمْ﴾ دا رد دې ددعوی ددوئ «امانی» جمع دأمنیة ده او امنيہ بی بنیاد او بې

اصل امیدته ویلې شی او «رجاء» هغه امیدته ویلې شی چه اصل اوبنیادورله موجودوی مثلاً

صحیح او دسنت مطابق عمل کول او دثواب امیدلرل دا «رجاء» ده اوعمل نه کول یاغلط

عمل کول او دثواب امیدلرل دا امنيہ ده، شعر:

تَرْجُوا النِّجَاةَ وَلَمْ تَسْلُكْ مَسَالِكَهَا اِنْ السَّفِينَةَ لَا تَسْلُكْ عَلَى الْيُسَى

نوځکه باری تعالی ورته فرمائی:

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٥﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾ «بلی» لپاره

دنفی دزعم د دوئ او د اثبات دمقابل د دوئ دې، یعنی چه دوئ دا زعم کوي چه بل څوک به

جنت ته نه داخلېږي نو ددې خبرې نفی کيږي چه دا غلطه ده، بلکه هغه څوک به جنت ته داخلېږي چه ددې قانون ماتحت وي «من اسلم وجهه» ددې دوه توجیه دی ۱- چه «من اسلم وجهه» نه مراد ایمان دې ځکه وجه کنایه ده د ذات نه او د اسلم نه مراد ځان خالص کول دی الله ﷻ ته چه شرک ونکړي، فلم یشرک به (روح) اود «وَهُوَ مُحْسِنٌ» نه مراد اعمال صالحه دی یعنی دا خبره ثابت ده چه څوک ایمان راوړی او عمل صالح کوی نو ﴿فَلَهُ أَجْرُهُ﴾ ۲- «من اسلم وجهه» په معنی د «اخلاص دینه لله» سره دې «وهو محسن» په معنی د «اتبع الرسول» سره دې ځکه دعمل دقبولیت لپاره دوه شرطونه دی: اول دا چه خالص دالله ﷻ لپاره وی، دویم دا چه موافق وی دشریعت سره، ځکه چه په کوم عمل کښې چه اخلاص نه وی نو هغه مردود وی لکه عمل د ریا کارانو او دارنگه چه په عمل کښې اتباع سته نه وی نو هغه هم مردود وی لقوله ﷻ «من احدث فی امرنا هذا مالس منه فهورد»، لفظ د «من» مفرد دې لفظاً اوجمع دې معنی، نوضمیر دمفرد او دجمع داوړو راجاع کیدل ورته صحیح دی.

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ الْنَصَارَى﴾ دادویمه شکوه ده، یهودیانو نصاری ته د کفر او ضلالت نسبت کولو، نو پدې تکفیر او تضلیل سره د انجیل تکذیب راتلو، نو دا نسبت ځکه غلط شو او دارنگه نصاری و تکفیر او تضلیل دیهودیانو کولو او پدیکښې تکذیب د تورات کیدلو نو ځکه دا نسبت غلط شو.

﴿عَلَىٰ شَيْءٍ﴾ «ای علی دین صحیح»، اونصاری اگرچه کافر دی، او دارنگه یهود په وجه د انکار درسالت دسید الکونین ﷺ سره کافر دی نو دوی هریوفی الحقیقت په دین صحیحه ندی، نو دا خبره چه «لیست النصاری علی دین صحیح» یا «لیست الیهود علی دین صحیح» اگرچه پدې لحاظ سره صحیح ده، لیکن مراد ددوی تعریض په یوبل په وجه دانکار دنبوت دسید الکونین سره نه دې، بلکه مراد انکار د اصل دین دیوبل نه دې، چه پدې سره انکار دتورات او انجیل نه راځي.

﴿وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾ یعنی هره فرقه خپل خپل کتاب لولی اوپه هریو کتاب کښې دبل کتاب تصدیق دې نه چه تکذیب دې، انجیل تصدیق کونکې دتورات دې نه تکذیب کونکې اودغسې تورات تصدیق کونکې دانجیل دې خو دوی خبره آله کړیده.

﴿الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ مشرکین عرب ترینه مراد دی او دارنگه اتباع دهر هغه مذهب چه

بنیاد یی آسمانی کتاب نه وی.

﴿قَالَ تَحَكُّمٌ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ عملی فیصله مراد ده، خکه چه قولی فیصله په دنیا

کښې شوې ده

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّسَّحَ اللَّهُ أَنْ يَذَّكَّرَ فِيهَا

اوخوک دې، لوی ظالم دهغه نه چې منع کوي دالله دجماعتونونه یعنی ددې نه چې یاد کړېشی په هغې کښې

اسمه وسعی فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا

نوم دالله خاص، اوکوش کوي په خرابولودهغې کښې، دغه کسان نه ده لاته دوی لره چې داخل شي مسجدونونه

إِلَّا خَافِينَ هَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ

مگرویره کونکي، دوی لره په دنیا کښې ذلت دې اودوی دپاره په آخرت کښې عذاب لوی دې. اوخاص الله لره مشرق

وَالْمَغْرِبُ ۚ قَائِمًا تَوَلَّوْا فَكَمَ وَجْهَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

اومغرب دې. نویس کوم طرفته چې تاسوگروئ خپل مخ نولهته دې ذات دالله، بېشکه الله فراخ فضل والا دې اوعالم دې

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾ دا دریمه شکوه ده او استفهام انکاری دې په معنی دنفی سره «ای لا احد

اظلم»، دلته سوال راخی چه بل مقام کښې دی ((ومن اظلم من کتم شهادة عنده من الله)) اوبه

بل مقام کښې دی چه ((ومن اظلم من افترى على الكذب الخ وغیر ذالک)).

نو د هریونه معلومه شوه چه دا لوی ظالم دې اوبل وړوکې ظالم دې، نوتناقض راغې

جواب ۱- اسم تفضیل په خپله معنی سره یعنی زیادت علی الغیر لپاره نه دې بلکه په معنی د

مبالغې سره دې اوفرق په مابین دتفضیل او دبالغې کښې دا دې چه معنی د زیادت خو په

دواړو کښې ده لیکن په اسم تفضیل کښې زیادت به غیر معتبر وی نوپه مقابل کښې قلت

راخی او په مبالغه کښې زیادت فی نفسه معتبر وی نوپه مقابل کښې ئی زیادت راتلې شی

لکه «یفضل به کثیراً ویهدی به کثیراً»، جواب ۲- اسم تفضیل په خپله معنی سره دې خو

۱ - دریمه شکوه

۲ - دویمه ترجمه (نولهته قبله ده)

رأى به افرادو دخېلې نوع معتبر دې مثلاً په منع کونکو کښې لوی ظالم هغه دې چه منع کړی خلو دمساجد الله نه. نو وړوکې ظالم هغه شو چه منع کونکې دې دغیر دمساجد الله نه لکه چه حله دخپل کورنه منع کړی او دارنگه په کاتمین دشهات کښې لوی ظالم هغه دې چه کس دسهاد من عند الله وکړی او چه کتمان دشهات من عند غیر الله وکړی نودغه وړوکې ضانه دي علی هذا القياس

«مَنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ» دا مبدل منه دې او دنحو دقانون مطابق دا په حکم دتنحیه اودنرک کښې وی

«أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا أَسْمُهُ» دا ترینه بدل اشتغال دې اومقصود بالحکم دې او مراد د «ان یذکر فیها اسم» نه خالصه دې یعنی دهغه چانه بل لوی ظالم نشته دې چه منع کړی خلق دخالص ذکر اویان دتوحید دالله ﷻ نه په مساجدوکښې ځکه مساجد بیوت الله دی اوبناء نی شویده لپاره دخالص عبادت او ذکر دالله ﷻ نو ددینه منع کونکې دیرلوی ظالم دې بعضی مفسرینو دبعضی روایاتوپه بنا باندې تخصیص کړې دې چه مراد نصاری دی چه دبخت نصرپه تعاون سره نی یهود دبیت المقدس نه اوباسل اوبیت المقدس نی وران کړې وو او چا ویلی دی چه مراد ددینه مشرکین مکه دی چه دوی منع کړل مؤمنان په کال دحدیبیه باندې دمسجد حرام نه لیکن بهتره خبره داده چه دا آیت په خپل عموم باندې دې لکه صیغه دجمع یعنی مساجد کښې دیته اشاره ده اوهرهغه څوک ترینه مراد دی چه مسجد خراب کړی برابره خبره ده که په نړولوسره وی او که په منع کولوسره دحق بیانولونه یاغیرشرعی افعال اوبدعات کولوسره وی

«أَوَّلَيْكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ» پدې کښې دوه توجیه دی ۱ داجمله خبریه په معنی د اثناء ده اوپدې کښې بیان د آدب المساجد دې چه مسجدونه بیوت الله دی نو چه دیته داخلېږئ نودالله ﷻ عظمت اوخوف په زړه کښې نړی ۲ جمله خبریه په خپله معنی ده او داپېشنکوئی ده چه یووقت به داسې راشی چه مسجد حرام اونور مساجدبه دؤمنانو په قبضه کښې راشی، نو که مشرکان اومنافقان دیته راځی نوپه خوف سره به راځی «وَلِلَّهِ الشَّرْقُ وَالْمَغْرِبُ» دا متعلق دې د «ومن اظلم ممن منع مسجداً لله» سره اوتسلی ده مؤمنانو لره یعنی که مشرکانو تاسو دعبادت نه په یوځای کښې منع کړئ نومشرق اومغرب

یعنی تمام عالم صرف دالله ﷻ ملکیت دې نیول خائ دالله ﷻ عبادت کوی

﴿فَأَيُّكُمْ تَوَلَّوْا﴾ ۱ - لفظ د «اینها» یا مفعول فیہ ظرف مکان دې او «تولوا» په معنی دفعتم فعل التولی الی القبلة سره دې، نو معنی داده چه په هر مکان کښې چه تاسو فعل دتولیه وکړئ یعنی مخ قبلې ته وگرزوی نو «قُمْ وَجْهَ اللَّهِ» ۲ - یا لفظ د «اینها» مفعول دې دتولوا لپاره نو معنی داده چه هرجهت ته تاسومخ وگرزوی په مونخ کښې نو «قُمْ وَجْهَ اللَّهِ» (وجه) بیا په معنی د ذات ده یعنی هرخائ کښې ذات دالله ﷻ موجود دې او یا په معنی دجهت القبلة سره. یعنی هرخای ته چه تاسومخ وگرزئ نودغه قبله ده. او داحکم عامه ندې بلکه دپه حق دهغه چاکښې دې چه اشتباه راغلی وی په هغوی دجهت قبلې نو دوی تحرې وکړی نو هر جهت ته چه مونخ وکړی نو صحیح دې یا دا محمول دې په نو افلو باندې په حالت دسیر کښې یا محمول دې په حالت دخوف باندې چه تفصیل ئی فقهاؤ کړیدې.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۚ سُبْحٰنَهُ ؕ بَلْ لَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ كُلٌّ لَّهِ فُتُوٰنٌ ۝۱۰۰ بَدِیْمٌ
او وائې دوی چې نیولې دې الله اولاد. هغه لره پاکي ده ، بلکه د هغه دي هر هغه څه
في السموات والارض ط كل لله فوتين ۝ بدیم
چې په آسمانو نو کښې دي او په زمکه کښې دي، ټول دهغه دحکم تابعدار دي. نوې پیدا کونکې (بغير نموني نه)
السموات والارض ط وإذا قضی امرًا فاکما یقول له کن فیکون ۝
دآسمانو نو او دزمکې دې او کله چې اراده اوکړي دیوکار نو صرف دا ورته وائ چې اوشه نو هغه اوشي

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ دا څلورمه شکوه ده اوفاعل د قالوا لپاره مشرکین عرب هم کیدې شی ځکه دوی ویل چه «الملائكة بنات الله» او یهود هم کیدیشی ځکه دوی ویل «عزیر ابن الله» اونصاری هم کیدیشی ځکه دوی ویل «المسیح ابن الله» او په لفظ د «اتخذ» کښې اشاره ده چه ددوی مراد حقیقی ابنیه نه وو بلکه مراد دادي چه الله تعالی ځان له نائب مرزولیدې لکه (ابن) چه نائب دراب، وی، نو مشرکانو دالله ﷻ نیک بندگانوته دالله ﷻ نائب ویل چه دوی مشکلات لرې کوی او حاجتونه اوضورتونه پوره کوی او په هرڅه علم لری او دتمامو

حالونه واقف او خبردار دی او د هر چا سوال زاری آوری اومددکوی.

﴿سُبْحَنَهُ﴾ دارد دې د زعم د مشرکانو ((ای سبحوا لله سبحاناً)) یعنی الله پاک وگنړئ د ولد او د نائب نه، کلمه د سبحانه فائده کوی تنزیه سره د تعجب د مقابل نه

﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ یعنی الله ﷻ د ولد حقیقی نه هم منزه دې او د ولد حکمی (نائب) نه هم منزه دې، دولت حقیقی نه ځکه منزه دې چه ولد حقیقی هم جنس وی د پلار لپاره او ماسوی الله که آسمانونو والادی او که زمکو والا دی، نو دا ټول مخلوق اومملوک د الله ﷻ دی اومخلوق دخالتی هم جنس نشی کیدې اومملوک د مالک حقیقی هم جنس نه شی کیدې نو حقیقی ولد نشی کیدې، او دارنگه غیرهمجنس ولد گرزول لوی عیب دې لکه دیو انسان لپاره خریاسپې ولدو گرزولې شی یا ورله پلارو گرزولې شی نو دا خو لوی عار او عیب دې او الله ﷻ د هر عیب نه مبرا دې اود ولد حکمی یعنی نائب نه ځکه منزه دې چه ولد حکمی نائب ته ویلې شی او الله ﷻ تکوینیات چاته ندی حواله کړی، بله دا چه نائب هغه څوک مقررکوی چه محتاج وی نائب ته، او الله ﷻ د احتیاج نه منزه دې.

﴿كُلٌّ لَهُ قَنَاطُونَ﴾ د قنوت ډیرې معانی دی طاعت، سکوت، خضوع، انقیاد، اخلاص وغیره نورې ډیرې معانی هم دی، دلته په معنی د تابعداری سره دې او تابعداری په دوه قسمه ده یو په امور شرعیو کښې ده چه هغې ته قنوت د صالحینو اوملائکو ویلې شی، دویم نابعداری په امورو تکوینیو کښې ده چه هغې ته قنوت تکوینی ویلې شی، په دویم قسم قنوت کښې ټول مخلوقات داخل دی په خلاف داوول نه.

﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ بدیع فعل بمعنی الفاعل ((ای مبدع السموت والارض)) بدع ایجاد بغیر د مثل سابقه او بغیر د نقشه ته وائی اولفظ د بدعت شرعی هم ددینه جوړ شوي دې

﴿وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا﴾ قضا په ډیرو معانیو سره راځی چه رجع د ټولو اتمام الشئ قولاً یا فعلاً نه ده او اطلاق یی کیږی مجازاً په معنی د ارادې سره، دلته په معنی دارادې سره دې.

﴿إِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ دا دواړه فعلونه دکان تامه نه دی ((أَيَّ أَخَذْتُ فَيَخَذْتُ)) او په کن کښې دوه احتماله دی یو دا چه دا کنایه ده د سرعت ایجاد نه بغیر د لفظ نه یعنی لفظ د کن

ویل نشته دې بلکه مراد دادې چه کله الله جلّ اراده وکړی د یو امر نو هغه کېږی او هغه مراد ارادې نه نشی وروسته کیدې او دا رایه دا کشر اشاعرؤ ده، او امام رازی رحمه الله په تفسیر کېږ کېږې پدې اصرار کړیدې، **دویم احتمال** او قول چه هغه د ماتریدیؤ قول دې دادې چه لفظ د کن شته دې لکه د ظاهر نص د قرآن نه معلومېږی نو پدې باندې دوه شبهې کېږی **اول** دا چه مکوڼ که موجودی نو هغه ته امر د (کن) کول تحصیل د حاصل دې او که معدوم وی نو خطاب ورته نشی کیدې ځکه معدوم ته خطاب نه کېږی. **جواب** دادې چه مکوڼ په علم د الله جلّ کېږې شته دې نو خطاب ورته صحیح دې او په خارج کېږې معدوم دې نو تحصیل د حاصل نه راځی او ددې تفصیل دادې چه امر او خطاب دوه قسمه دې **اول** امر تکوینی دې او دا د متعلقاتو د صفت اراده نه دې او **دویم** امر تشریعی دې او دا د متعلقات د صفت کلام نه دې پس امر تکوینی متوجه کېږی معدوم ته ځکه مراد ترینه جعل الشئ موجودی دې او دارنگه متوجه کېږی هغه موجود ته چه مقصود ترینه تغیر او تبدل وی دیو حالت نه بل حالت ته لکه ((ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون)) یعنی تراب ته نئ وویل چه متغیر شه د صفت ترابیه نه صفت دبشریت ته، نو د امر تکوینی موجود ته نه متوجه کېږی ځکه لازمېږی، تحصیل د حاصل، مگر که مقصود ترینه تغیر او تبدل وی نو بیا تحصیل د حاصل نه لازمېږی او امر تشریعی متوجه کېږی موجود ته او صرف هغه موجود ته چه عاقل وی نو غیر عاقل ته نه متوجه کېږی نو معدوم ته خو په طریقه اولی سره نه متوجه کېږی او مخاطب پدې سره چه وی نو هغه ته مکلف ویلې شی او امر تشریعی ته امر تکلیفی هم ویلې شی نو پدې کېږې چه امر چا ته متوجه کېږی نو دهغه لکه څرنگه ۱- وجود په علم د امر کېږی ضروری دې نو دغه شان ئی وجود ۲- په خارج کېږی ضروری دې ۳- او عاقل کیدل ئی هم ضروری دی په خلاف د امر تکوینی نه چه هلته د مامور وجود په علم د امر کېږی ضروری دې، نه په خارج کېږی بلکه په خارج کېږی ئی عدم ضروری دې

دویمه شبه داده چه لفظ د (کن) که چېرې قدیم وی نو قدم دمکوناتو راغې او که حادث وی نو د ده لپاره به پل لفظ کن پکار وی او هغه به هم حادث وی نو دهغه لپاره به بل وی دغه شان تسلسل به راشی. **جواب** دادې چه لفظ کن یا قدیم دې خو تعلق ئی دمکوناتو سره حادث دې نو قدم دمکوناتو نه لازمېږی لکه د قدم د صفت قدرت نه قدم دمقدوراتو نه لازمېږی او د قدم د علم نه قدم دمعلوماتو نه لازمېږی وهکذا، یا تعلق د (کن) دمکوڼ سره اهر که قدیم دې خو په

سرط دوجود سره به زمانه حادثه کښې نو بيا هم قدم دمکونانونه لازمېږي . يا جواب دادې چه کړ حدث دی خو کڼ به بل کڼ سره ندې موجود بلکه په غېردکڼ نه موجود دې نوهيخ اشکال ښه دی او دصاحب دروح المعانی تحقيق دادې چه (کڼ، امر محمول دی په حقیقت باندې هو مراد دی سره کلام ازلی قدیم دې نه لفظ حادث ځکه چه محال دې قیام دلفظ مرتب په واندانه ﷺ پورې

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ

وېنه ۱ کسان چې نه پوهېږي ولې خبرې نه کوي زمونږ سره الله يا ولې نه راځي مونږ ته یونښه معجزه. دغسې

قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ

روڼل مغه کسانو چې مخکښې وو ددوئ نه. په مثل دويناددوئ. يوشان دي زړونه ددوئ او دهغوئ په تحقق سره

بَيِّنَاتٍ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿۵۰﴾

بيان کړې دي يعنې ښکاره کړې دي، مونږه پرې ښې د پاره دهغه قوم چې يقين کوي

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ دا پنځمه شکوه ده او دا قدح کول دی ددوئ دطرفه په رسالت

باندې لکه مخکښې قدح او جرح وه په توحيد باندې نو دا جرح ده په رسالت باندې او مراد د «الذين لا يعلمون» نه مشرکين عرب دی يا عام دی. يهودو اونصاری ته هم شامل دي. ځکه دوئ هم د مشرکين عرب پشان معاندانه سوالات کول لکه ويل به مشرکانو ((فلياً تنابيه كما ارسل الاولون)) انبياء رکوع ۱- اوويل به اهل کتابو ((يسئلك اهل الكتب ان تول عليهم کتابامن السماء)) باقی دا چه مشرکين خولايعلمون دی. ليکن اهل کتابوته «لايعلمون» ويل ددوئ دجاهلانه حرکاتو اوجاهلانه اعمالوپه وجه دی.

﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ﴾ يعنې براه راست کلام دفرشتو سره يا په واسطه دفرشتو سره لکه د

اينياز سره چه کلام کيږي. او دکلام نه مراد احکامات دی. يعنې مونږته دې پخپله احکامات راکړي پغير دتوسط درسول نه يا مراد دکلام نه دادې چه الله ﷻ دي مونږته بالذات يا په واسطه دملک سره اوواني چه حضرت محمد ﷺ زمارسول دي.

﴿أَوْ تَأْتِيَنَا آيَةٌ﴾ مراد ترینه معجزات مقررہ دی یعنی ہفہ معجزات چہ دوئ غوبستل ﴿مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾ مثلیت پہ مطالبہ بطور عناد کنس مراد دی۔

﴿تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ مشابہت پہ کفر اوحسداو عناد کنس مراد دی نواللہ ﷻ ددوئ
 داول سوال جواب نہ ذکر کوی خکہ دغہ محض حماقت وو اوددویم سوال جواب ذکر کوی
 ﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ﴾ یعنی د اثبات توحید اور سالہ لپارہ خو یو دلیل ندی بلکہ خو خودلائل
 مونربیان کریدی خوددینہ نفع ہفہ خوک اخستی شی ((لَقَوْمٌ يُقْتُلُونَ)) چہ ضدنہ کوی او دیقین
 او اطمینان حاصلولو پہ نیت سرہ واوری اویقین او معرفت طلب کوی۔

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۖ وَلَا تُسْئَلُ
بشکہ مونرتل (ل) لیبل نی بی حق دین درکولوسرہ، زہری ورکوونکی اوویرونکی، اوستانہ بہ تپوس نشی کبڈی
عَنْ أَصْحَابِ الْحَجِيمِ ۚ وَكَانَ تَرْطِي عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَكْتُمَ
بہ بارہ ددوزخ والو کنس۔ اوهرگونہ راضی کیبی داستانہ (یہودیان اونہ نصاری ترخوپوری چہ نہ تابع نشی
وَمَلَّتْهُمْ ۖ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى ۖ وَلَكِنَّ أَتَّبَعَتْ
ددین ددغوی، تہ ورته اووایہ چہ بشکہ دین دالله ہمدغہ نیغہ لارہ دہ، اوکہ بالفرض تہ تابعداري اوکری
أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرَةٍ
دخواستوددوئ بعددغوی نہ چہ تاتہ راغلبدی علم دقران، نوشتہ تالارہ دالله نہ خوک بیج کوونکی دوست اونہ مددگار

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ﴾ دا تسلی دہ حضور ﷺ تہ چونکہ دا مخکین شکوہ د رسالت متعلق وہ
 نوخکہ تسلی ذکر کیبی۔

﴿بِالْحَقِّ﴾ جار مجر اور پہ موضع دحال کنس دی او حال یا دفاعل نہ دی چہ (نا) دی او یا
 دمفعول نہ دی چہ (ک) دی اوحق پہ معنی د محقق سرہ دی یعنی تہ برحق رسول نی یاتہ ہادی

۱- حضور نبی کریم ﷺ تہ تسلی۔

۲- زجر او تنبیہ نبی کریم ﷺ تہ۔

د حق نی یا د بالحق نه مراد قرآن دې

﴿بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ دا دوه طریقی دی د رسول د دعوت لپاره یعنې ستا منصبی فرض دعوت ورکول دی په بیان د بشارت د نیوی، اخروی او په بیان د تخویف د نیوی او اخروی سره او کله چه ته خپل فرض منصبی پوره کړې نو بیا ستا ذمه فارغ ده او که څوک د کفر په وجه جهنم ته لاړشی نو دهغې تپوس به ستا نه نه کیږی.

﴿وَلَنْ تَرْضَى﴾ نبی ﷺ به د ټولو کفارو او اهل کتابو داسې غمخواری او دلسوزی کوله چه موجب د سخت مشقت او پریشانی به وه ډیر ملاطفت او نرمی به نی ورسره کوله چه شاید که دوی هدایت قبول کړی، نوالله ﷻ حضور ﷺ ته تنبییه او زجر ذکر کوی چه د دوی سره نرمی او په دوی دل سوزی او غمخواری هیڅ فائده نه کوی او دوی ستانه ترهغه پورې نه راضی کیږی تر څو چه ته د دوی د ملت او طریقو تابع شوې نه ئی او که چرې بالفرض ته د دوی د طریقو تابع شی نو بیانی سزا داده چه: «مَالِكٌ مِنَ اللَّهِ - الْإِيه».

﴿قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ أَهْدَىٰ﴾ د «هدی الله» نه مراد دین اسلام دې او «هو» ضمیر فصل دې راوړې شوی دې لپاره د دلالت په حصریاندې او «الهدی» خبر معرف باللام دې لپاره د افادې د حصر، او دلته مسند مقصور دې په مسندالیه پورې یعنی د «الهدی» نه حقانیت او صدق مراد دې، یعنی حقانیت او صداقت منحصر دې په اسلام پورې او متجاوزنه دې ترینه غیر ته چه یهودیت او نصرانیه وغیره ملتونه دی، بیضاوی وائی چه په دیکنې رد دې د مطالبې د یهودو او نصاری و چه دوی ویل نبی ﷺ ته چه زموږ سره متحد شه او زموږ ملت قبول کړه، او دا دلیل دې په دې خبره باندې چه د مسلمان د غیر مسلم سره داسې اتحاد حرام دې چه دهغوئ د دین باطل اتباع و کړې شی.

﴿وَلَنْ أَتَّبَعْتُ أَهْوَاءَهُمْ﴾ چونکه یهودو او نصاری و په خپل اصل دین کنبې تحریف کړې وو او دخپلو خواهشات مطابق ئی گرزولې وو، نو ځکه تعبیر په «اهوائهم» سره وشو او په «ملتهم» سره ونشو.

﴿بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ﴾ «من العلم» بیان دې د «ما جاءك» او «ما جاءك» خو قرآن دې نو معلومه شوه چه قرآن علم دې، نو د دې وجه نه امام احمد ﷺ دلیل نیولې دې چه

قرآن مخلوق نه دي خكه دا علم دالله ﷻ دي او علم صفت دالله ﷻ دي نو خوك چه ووانی چه دا مخلوق دي نو هغه كافر دي

الَّذِينَ آمَنُوا بِالْكِتَابِ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۖ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ

هغه كسان چې وركړې دي مونږ هغوی ته كتاب لولي هغه په حق لوستلودهغي سره، دغه كسان ايمان لري به دي باندې

وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ ۖ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

او چا چې كفر او وركړې باندې نودغه كسان خاص تاوانيان دي.

﴿الَّذِينَ آمَنُوا بِالْكِتَابِ﴾ دا په دعوی دتوحيد باندې دليل نقلی دي دمؤمنینو سابقینو نه اوموصول لپاره دعهد دي اومعهود پدې سره هغه اهل كتاب دی چه ايمان ئی راوړې وو لكه عبدالله بن سلام ؓ وغيره شو.

﴿يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ دا يا خبر دي لپاره د«الذين» او «اولئك يؤمنون به» ورله خبر بعد خبر دي يا دا حال دي او «يتلون» يامشتق دي د«تلقو» نه په معنی د اتباع سره يعنی هغه اهل كتاب چه دخپل كتاب حق اتباع يې كوله، يامشتق دي دتلاوة نه په معنی دقرائت سره، يعنی چه خپل كتاب لولی په حق لوستلوسره اوحق لوستل دادی چه تحريف پكښې نه كوی ابن كثير د عمر ؓ نه نقل كړی دی چه حق لوستل دادی چه دجنت ذكر راشی په كتاب كښې نو دوی جنت غواړی اوچه دجهنم ذكر راشی نو دوی ترينه پناه غواړی او د ابن مسعود ؓ نه روايت دي چه حق لوستل دادی چه حلال ئی حلال گنړی اوحرام ئی حرام گنړی اوتلاوت هغه شان كوی چه نازل كړيدي الله ﷻ او تحريف پكښې نه كوی.

﴿أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ دبعضي مفسرينورايه ده چه ضمير د«به» راجع دي كتاب ته مطلب ئی دادې چه هغه اهل كتاب چه خپل كتاب لره لولی په حق لوستلوسره نوصرف هم دغه ايمان راوړی به خپل كتاب اوچه خوك پكښې تحريف كوی نو دوی ايمان نه لری په خپل كتاب اكر كه دعوی كوی. خو پدې تقرير باندې داوولې جملې چه «يتلون حقا تلاوته» ده او ددويمې جملې چه «اولئك يؤمنون به» ده مطلب به يوشی اوتاكيد به شی نو بهتره داسې ده چه ضمير د«به» راجع شی حضور ﷺ ته اومطلب ئی دادې چه هغه اهل كتاب چه خپل كتاب لولی په حق لوستلوسره اوتحريف پكښې نه كوی نودغه خلق ايمان په حضور ﷺ اوپه قرآن هم راوړی اوخوك چه كفروكړی په رسول پاك ﷺ او قرآن باندې نوحقيقت كښ دغه خلق په خساره كښې

يٰٓبَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلِّفْتُ فِصْلَتَكُمْ

ای اولاده دبعقوب (۱) یاد کړئ نعمت څه ما انعام (سود) کړېدی پټناسواو دا چې ماتهاسو غوره کړې وی

عَلَى الْعَالَمِينَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا

په نورو خلقو اوویرېږئ د عذاب دهغه ورځې نه چې نه به شي دفع کولې هيڅ یو نفس د بل نفس نه هيڅ عذاب

وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا عَذَابٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۝

اونه به شي قبولې دهغه څه فديهمجرمانه، اونفع به نشي ورکولې هغه ته څه سفارش اوننه به ددوي مدد کيديشي

﴿يٰٓبَنِي إِسْرَءِيلَ - اَلَيْهَ﴾ ، ددې تشرېح مخکېنې ذکر شويده .

وَ إِذْ ابْتَلٰٓ اِبْرٰهٖمَ ۝ آِرْهٖمَ ۝ رَبُّهُ ۝ يَكَلِّمُ ۝ فَآكَمَ ۝ ط

او کله (۲) چې امتحان او کړوبه ابراهيم باندې رب دده په يوڅو خبروسره نو ده پوره کړې هغه

قَالَ اِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ط قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي ط

نو اوفرمايل الله چې بېشكه څه گرزوم تالره دپاره دخلکو پېشوا ، او وئيل ابراهيم او داولاد څه نه هم پېشوايان او گرزوه

قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ۝

اوفرمايل الله نه رسي عهد (اقرار د نبوت، ځمناظالمانونه

﴿وَإِذْ ابْتَلٰٓ اِبْرٰهٖمَ﴾ داپه حصه اولی دسورت کښې دويم مضمون دې يعنى بيان

درسالت ومايتعلق بها دا حصه ددې ځانئ نه شروع ده او په ﴿وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ ع ۲۲

آيه ۱۷۷ باندې ختم شوې ده پدې حصه کښې ۱- يو تمهيد دې ۲- بل دلائل داثبات د رسالت .

په مسلماتو د يهودو او نصارى و او مشرکين عرب سره ۳- اوبل په رسالت باندې

د شبهاتو جوابونه دی بيا د پيغام رسالت يعنى د توحيد اعاده په دلائل عقليوسره ده

دنزل قرآن په وخت کښې په عربو کښې په مذهبي لحاظ سره درې فرقې معروفې

اومشهورې وې ۱- مشرکين عرب ۲- يهود ۳- نصارى، دې درې واړه فرقوبه خپل ځان نسلي

۱ - په خاتمه د بحث د توحيد اوبنى اسرائيلو ته بيا ياد دهاني .

۲ - تمهيد ، حقانيت د حضور نبى کریم ﷺ ته ، دويم مضمون . درسالت ومايتعلق بها

اومشهورې وې ۱- مشرکین عرب ۲- یهود ۳- نصاری، دې درې واړه فرقو به خپل خان نسل او روحانی اعتبار سره د حضرت ابراهیم ﷺ سره منسلک کولو، مشرکین عرب به خان نه ابراهیمیان ویل او د حضرت ابراهیم ﷺ د متبع والی مدعیان وو، اوبعضې افعال د ملت ابراهیمی به ئی پابندی سره کول لکه حج، قربانی، ختنه، وغیره او د حضرت ابراهیم ﷺ او د اسماعیل ﷺ په محبت کښې ئی دومره غلو کړې وه چه په بیت الله کښې ئی د ابراهیم ﷺ او د اسماعیل ﷺ بت ایښودلې وو او دهغې عبادت به ئی کولو او دغه شان یهود او نصاری ودا دعوی کوله چه مونږ ابراهیمیان یو، او دې وجه نه بل خائ کښې الله ﷻ ددی رد کوی ﴿مَا

كَانَ اِبْرَاهِيْمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا﴾ د دین نه علاوه دیهودو او نصاری وپه نزد حضرت اسحاق ﷺ او حضرت یعقوب ﷺ مسلم شخصیتونه وو او دغه شان دیهودو په نزد موسی ﷺ او د نصاری و په نزد حضرت عیسی ﷺ مسلم وو نومخاطبین ته د دغه مسلم شخصیاتو د تصدیقاتو په رڼا کښې اثبات د رسالت لپاره دوه دلیلو نه پیش کړې شو. ۱- اول دا چه حضور اقدس حضرت محمد ﷺ هغه نبی دې چه دده لپاره حضرت ابراهیم ﷺ او حضرت اسماعیل ﷺ دعا کړې وه ﴿رَبَّنَا وَانْعَثْ فِيْهِمْ رَسُوْلًا﴾ او په یو روایت کښې داسې راغلی دی چه: «وقد روی خالین معدان، ان نفراً من اصحاب النبی ﷺ قالوا له یا رسول الله اخبرنا عن نفسك: قال نعم انا دعوة ابي ابراهيم وبشرى عيسى، (قرطبی)، او په بعضو روایاتو کښې: «انا دعوة ابي ابراهيم ورؤيا امی»، دې ۲- دویم دلیل د حضور ﷺ در رسالت لپاره دادې چه د حضور ﷺ ملت هغه ملت دې چه هغه د حضرت ابراهیم ﷺ اود دغه مذکورو مسلم شخصیاتو ملت وو او حضرت ابراهیم ﷺ او حضرت یعقوب ﷺ د دغه ملت وصیت کړې: ﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ اِبْرَاهِيْمَ﴾.

﴿وَإِذْ اٰتٰنَا اِبْرٰهِيْمَ رِزْقًا﴾ دا تمهید دې اوپدیکښې د حضرت ابراهیم ﷺ د شان عظمت بیانېږي چه دې یو همه غیر شخصیت و او د ټولو خلق مذهبی، روحانی پیشوا هم وو او د عرب او یهودو او نصاری و نسل د دوی سره منسلک دې او د ټولو روحانی او جسمانی پلار دې. د «اذ» لپاره عامل ۱- یا مقدر دې چه «افکر» دې ۲- او یا ورله عامل «جاعلک» دې چه ورستو ذکر دې او دا راجع قول دې.

﴿اٰتٰنَا﴾ د بلا، نه ماخوډ دې امتحان او ازمایش ته وائی او الله ﷻ چه د بندگانو نه

امتحان اخلى نو دا ددي لپاره چه بندگانوته حقيقت الحال ظاهرشې، خكه چه الله ﷻ ته خو
 دهر چا حقيقت الحال معلوم دې، او ابتلاء دالله ﷻ دطرفه كله په امور اختياريو سره وى لكه
 اوامر، نواهي لكه عبادات فرض كول او حرامونه منع كول او كله په امور توكينيؤ غير
 اختياريو سره وى لكه مالى، بدنى، تكليفونه، يا دمخالفينو دطرفه اذيتونه، يه اول قسم
 كني صبر على الطاعات او صبر عن المعاصى مطلوب وى، اوپه دويم قسم كني صبر على
 البلياء مطلوب وى او دحضرت ابراهيم ﷺ ابتلاء په دواړو قسمونو سره شوې ده.

﴿اِبْرَاهِيمَ﴾ بعضي مفسرين لكه ماوردى وغيره وائى چه دا لفظ ماخوذ دې «اب
 رحيم» نه او پدې لفظ كني عربي اوسريانى دواړه لغات متفق دى.

﴿رَبُّهُ﴾ فاعل دې او «ابراهيم» مفعول مقدم شوې دې او تقدیم دمفعول شويدي يو
 داهتمام شان لوجه نه اوبل ددي لپاره چه اضمار قبل الذكر لفظاً او ورُتبه رانه شى او
 ﴿كَلِمَاتٍ﴾ جمع دكلمه ده او مراد ددينه نحوى كلمې نه دى چه هغه «لفظ وضع لمعنى مفرد»
 دى، بلكه مراد ددينه هغه امور او اعمال دى چه دهغې امر شوې ووحضرت ابراهيم ﷺ ته او
 پدې كني دمفسرينو متعدد اقوال دى: بعضي وائى چه ددينه مراد مناسك دحج دى، بعضي
 وائى چه ددينه مراد هغه لس سنتونه دى چه دهغې ذكر په حديث دمسلم او ابوداؤد كني
 شوې دي: ۱- بريوتونه قينجى كول ۲- مضمضه ۳- استنشاق ۴- مسواك ۵- فرق يعنى دسر
 دوينستوپه منيخ كني لارجورول ۶- دنامه لاندې ويسته خړيل ۷- ختنه ۸- دترخونه ويسته
 ويستل ۹- استنجاء په اوبوسره كول ۱۰- نوكونه پريكول، اوبعضي مفسرين وائى چه مراد
 ددينه هغه صفات دى چه ذكر شوى دى په سورة توبه آيه ۱۱۲ كني اوپه سورة المؤمنون آيه ۱
 تر ۹ پورې اوپه سورة المعارج آيه ۲۲ تر ۳۴ پورې اوپه سورة احزاب آيه ۳۵ كني ليكن
 زيات راجح قول دا معلوميرى چه صاحب دالبحر المحيط، ص: ۳۷۵ ذكر كريدې دوى ليكنى
 «العاشرى ما ابتلاه به فى ماله ولده ونفسه فسلم ماله للضيغان وولده للقربان، ونفسه للنيران، وقلبه
 للرحمن فاتخذ الله خليلاً — آه»

ددې آيت نه دا خبره معلوميرى چه مرتبه د امامت او اعزاز او اكرام دابتلاء او مجاهدات
 برداشت كولوته بعد حاصليرى

﴿فَأَتَمَّهُنَّ﴾ د اتمام نه مراد پوره كول دى دالله ﷻ دمرضى مطابق.

﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ امام مقتدا، او «من يؤتم به» ته ویلی شی. انسان وی

اوکه غیر انسان، نولاری ته هم امام ویلی شی کما فی سورة حجر ۷۹ ﴿وَإِنَّمَا أَمْرُهُمْ

أُولُو حِمْيَرٍ مَحْفُوظٌ﴾ او لولوح محفوظ ته هم ویلی شی کما فی سورة «نسن»، ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامِهِمْ﴾ او

نیک او صالح انسان ته هم ویلی شی او غیر صالح ته هم ویلی شی. او په نبی او خلیفه او امام

الصلوة ئی هم اطلاق کیږی، اولدته ترینه نبی مقتدا مراد دی چنانچه د حضرت ابراهیم علیه السلام نه

بعد انبیاء چه خومره مبعوث شویدی نوهغوی ټول حضرت ابراهیم علیه السلام پیروی کونکی وو

﴿قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي﴾ عامل د «من ذریتی» لپاره مقدر دی: «ای اجعل من ذریقی اماما فی کل

عصر». یا دا عطف تلقین دی، عطف تلقین دیته وائی چه متکلم خپل کلام دبل چاپه کلام

باندې عطف کړی، لکه په حدیث کنبې راغلیدی. «(رحم الله الملقین، قالوا والمقصرون). نودلته

والمقصرون چه کلام دصحابو دې عطف دی په «الملحقین»، باندې چه کلام در رسول صلی الله علیه و آله دې نو

دلته «ذریتی» عطف دی په «کاف» باندې په «جاعلک» کنبې او چونکه په اولاد کنبې نیکان

بدان، دواړه قسمونه موجود وو لکه په سورة صف کنبې دی «ومن ذریعاهنم وظالم لنفس

مبین» نو ددې وجه نه الله تعالی ارشاد وفرمایه چه: ﴿قَالَ لَا يَخَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ یعنی دا

عهده د امامت به ظالمانو ته نه ملاویږی مراد د «عهدي» نه امامت او نبوت دې او تعبیر ترینه

په «عهدي» سره وشولپاره ددې چه اشاره شی چه دا دالله تعالی هغه امانت دې چه صرف هغه

چاته به ملاویږی چه الله تعالی ئی وغواړی، او دظالم اطلاق په عام گناهکار هم کیږی او په

مشرک هم کیږی دلته راجحه معنی اوله ده، اوددینه استدلال شویدي چه **فبی معصوم** وی ځکه

چه ددې آیت نه صراحة معلومه شوه چه ظالم او گناهکار ته عهده د امامت او نبوت نه ملاویږی

نومعلومه شوه چه دنبوت سره معصیت او ظلم نشی جمع کیدی، اوکه څوک سوال وکړی چه

د حضرت یونس علیه السلام په حق کنبې راغلیدی «انی کنت من الظالمین»، نودلته څرنگه نبوت

د ظلم او معصیت سره جمع شو؟ **جواب** دادې چه دظلم او معصیت لپاره مختلف درجات دی،

او دهر چا مرتبه جدا جدا وی، نو دلته دظلم او معصیت نه حقیقی معنی مراد نده بلکه معمولی

لغزش وو، چه د انبیاء دعالی شان سره مناسب نه وو، نوتعبیر ترینه په ظلم او معصیت سره

وشو. حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله علیه فرمائی چه بنی اسرائیل پدې مغرور وو چه مونږ اولاد

د ابراهيم ﷺ يو، او الله تعالى د ابراهيم عليه السلام سره وعده كړې ده چه بزرگى اونبوت به ستا په خاندان كښې وى، نواله ﷺ فرمائى چه دغه وعده د ابراهيم ﷺ دهغه اولاد سره ده چه نيك اوصالح وى

حضرت الاستاذ دخپل شيخ رحمه الله توجيه دارنگه بيانوى چه الله ﷻ او فرمايل چه زه تالره امام گرزوم، خلق به په دين كښې ستا اقتداء كوى اوفائده به اخلى نو ابراهيم ﷺ عرض وكړو چه زما په اولاد كښې به هم خوك فائده حاصله كړى! نواله ﷻ او فرمايل چه چا انابت وكړو اوضد او تعصب نى ونكړو هغه به فائده حاصله كړى، قال ومن يتنفع من ذريقى ((قال لا ينال عهدي الظلمين)) اى بالنفع لمن عاند.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ۖ وَاتَّخِذُوا
اوكله چې او گرزولو مونږ كور د الله ځاني د ثواب دخلقودپاره او ځاني دامن، (او وويل مونږ، اونيسئ
مِّنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ
د مقام ابراهيم سره ځاني د مونږ، او حكم او كړو مونږ ابراهيم او اسماعيل ته چې پاك ساتئ كور څما
لِلطَّائِفِينَ ۚ وَالْعَاكِفِينَ ۚ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۝
دپاره د طواف كوونكو او اعتكاف كوونكو او ركوع او سجده كوونكو.

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا﴾ پدې كښې دبیت الله د عظمت بیان دې «مثابة» مصدر میمی دې د ثوب په معنی سره، او د ثوب لغوی معنی داده: دیوشی خپل حالت اصلی یا حاله مقصوده ته رجوع، راغب داسې لیکي ((رجوع الشئ الى الحالة الأولى التي كان عليها الى الحالة المقدرة المقصودة)) او لدې وجه نه جامې ته «ثوب» ویلې شی چه پدیکښې رجوع ده حالت مقصوده ته، دلته د «مثابة» دوه تفسیرو منقول دی: یو معنی ئی داده چه ځای درجوع، یعنی زړه موړشوی نه وی نو بیا بیا ورته واپس کیدل غواړی او دا معنی د ابن عباس رضی الله عنه او امام مجاهد رحمه الله نه منقوله ده، او دویمه معنی ئی ده «مجمع» یعنی ځای د جمع کیدلو او دا د حضرت قتاده رحمه الله نه منقوله ده، او «تاء» پکښې د مبالغې او کثرت لپاره ده. صاحب د بیضاوی وغیره د «مثابة» معنی موضع الثواب کړیده یعنی ځای د ډیر ثواب گټلو په عباداتو سره «وامنا» په معنی د «امان» یعنی ځای دامن سره دې چه انسانانو او حیواناتو

او اشجارو دهرشی لپاره خائ د امن دې

﴿وَأَتَّخِذُوا﴾ دا خطاب امت د حضور ﷺ ته دې.

﴿مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ﴾ «من» لپاره د تبعيض دې ياپه معنى د(فى) سره دې يازاند دې.

مقام ابراهيم هغه گټه ده چه حضرت ابراهيم ؑ د خانه كښې د جوړولو په وقت كښې به په هغې باندې ولاړو او دهغوئ د قدمونو نشان پرې موجود دې. او د ابن عباس ؓ نه مروى دى چه مراد دمقام ابراهيم نه ټول مواقف دحج دې. او دمصلې نه مراد خائ د دعاء دې. او دمجاهد او نخعى نه مروى دى چه مراد دمقام ابراهيم نه كل حرم دې.

﴿مُصَلًّى﴾ ددې نه مراد خائ دمونځ ياخائ د دعاء دې ځكه صلوۀ په معنى د دعاء سره راځى اومراد دمونځ نه هغه دوه ركعتۀ دى چه بعددطواف نه كولى شى. داحناف اومالكيه و په نزد واجب دى اودشوافع په نزدست دى.

﴿وَعَهْدًا﴾ دلفظ دههد صله چه الى راشى نوپه معنى دوصيت سره وى. او دوصيت نه دلته مراد تاكيدى امر دې.

﴿أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي﴾ دپاكى نه مراد پاكى دمعنوى اوعتقادى نجاست نه مراد ده يعنى بيت الله دالله ﷻ په ذكر اوتوحيد اوعباداتو سره آباد لرئ اوهرقسم شركياتو اوبتانونه چه معنى نجاست دې. ئى پاك ساتئ نو امر ددوام اوثبات لپاره دې. يا امر داحداث لپاره دې يعنى بيت الله پاك كړئ دبټانونه لكه چه دا قول مروى دې دحضرت مجاهد اوعطاء اومقاتل رحمهم الله نه چه بيت الله آبادوو په زمانه دنوح ؑ كښې او پدې كښې تصاویر اوبتان دصالحين ووخه زمانه بعد بيا دهغې عبادت شروع شونو امروكړو الله ﷻ دهغې دتطهير (روح) اودتطهيرنه ظاهرى تطهيرهم ضمناً مراد كيديشى اومطلب دايت دادې چه بيت الله دهرقم ظاهرى اوباطنى نجاستونونه پاك ساتئ

﴿لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ﴾ «لام» لپاره دتعليل دې. دا بيان د غايه دتعمير دبيت الله دې «عاكف» په معنى دمعتكف دې. يامقيم په مكه كښې.

﴿وَالرُّكَّعِ﴾ جمع تكسیر د «راكع» ده لكه نصر جمع تكسیر د «ناصر» ده

﴿الْحُجُود﴾ جمع تکسیر د «ساجد» ده لکه تصور جمع تکسیر د «ناصر» ده

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ
او کله چې او ویل ابراهیم ای ربه خما او گرزوه داځانې ښار د امن والا او روزي ورکړه او سیدونکو د دېته
مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ أَمِنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ
د هر سم میو نه هغه چاته چې ایمان لري د دوئی نه په الله باندې او په ورځ داخرت باندې، او فرمائیل الله
وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ۝
او چا چې کفر او کړونو نفع به او رسوم هغه ته لږه موده بیا به یې جبراً راوړم عذاب د اورته، او د پریدځانې دور تللو دې دا اور
وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا ۖ
او کله چې او چلول ابراهیم بنیاد وندښت الله او اسماعیل نو دواړو ویل ای ربه زمونږ، ته قبول کړې زمونږ نه دا خدمت
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
بېشکه صرف هم ته هرڅه آوریږدځې، او په هرڅه پوهیدونکې یې ای ربه زمونږ، او گرزوه مونږ ته تابعدار تالره
وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ ۖ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا ۖ إِنَّكَ
او د اولاد زمونږ نه یو ډله تابعدار تالره، او اوښایه مونږ ته افعال د حج زمونږ او مهرباني او کړه په مونږ، بېشکه خاص ته
أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝
توبه قبولونکې رحم کوونکې یې

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ﴾ د تمهید نه بعد د حضرت ابراهیم ﷺ د دعاگانو ذکر کېږي چه په هغې

کښې یې یوه دعا په حق د نبی کریم ﷺ کښې کړیده.

﴿هَذَا بَلَدًا آمِنًا﴾ په سورة ابراهیم آیه ۲۵ کښې «هذا البلد امنا» دې یعنی بلد معرفه

ذکر شویده چه مقصود ترینه صرف د «امناً» سوال دې، اودلته بلداً نکره ده ځکه مقصود د (بلداً) اود «امناً» دواړو سوال دې، نو ددې وجه داده چه دا دعا دمکې د آبادی او دجرهم قوم

۱- د حضرت ابراهیم ﷺ اوله دعا.

راتلونہ قبل شوې ده نو دلته دوه سوالونه مقصود وو یو دا چه دا وادی غیر ذرع بلد اوبشار جوړشی او دویم دا چه امن والاوی، نویاچه کله جرهم قوم آباد شواومکه ښارشو نو بیا ابراهیم ﷺ صرف دامن لپاره دعاؤ وکړه اووئی ویل ((هذا البلد آمن))، اوچونکه لوی نعمت او ډیر ضروری امر امن دې نوڅکه ابراهیم ﷺ د امن لپاره سوال اول کړیدې، او الله ﷻ په اهل مکه باندې دخپل انعام د اظهار لپاره د امن ذکر کړیدې ((قرية آمنة مطمنة. وهذا البلد الامين)). «امن» صیغه داسم فاعل (ذی کذا) ده لکه لابن، تامر یعنی امن والا چه هیڅ جابر پرې د قیامت پورې قبضه نشی کولی اود، خسف او، زلزلو اونورو دنیوی عذابونونه بچ وی

فائدة قرطبی وغیره اختلاف ذکر کړیدې چه آیا مکه په دعا د ابراهیم ﷺ سره حرم گرزیدلې دې او که قبل د دعا د ابراهیم ﷺ نه هم داتحریم وو، دواړو طرفین ته دلائل شته دې خو راجح داده چه دا حرمت مخکښ موجود وو په دلیل د حدیث د صحیحین سره «ان هذا البلد حرّمه الله تعالى يوم خلق السموات والارض - الحديث». البته په دعا د ابراهیم ﷺ سره ددې

حکم تجدید او اظهار فرضیت وشو نو ددواړو قولین تطبیق کیدې شی. ﴿وَأَرْزُقْ أَهْلَهُ﴾ دا د ابراهیم ﷺ د دعاء دویمه حصه ده، چونکه مکه په «وادغیر ذی ذرع» کښې واقع ده نو د معاش څه ذریعه نه وه نو خلق ورته نه راځی اگر که امن والاوی نو ددې وجه نه حضرت ابراهیم ﷺ دا دعا وغوښته چه دخلقو سکونت دلته آسان شی. ﴿مَنْ آمَنَ يَتَّقْ﴾ دا بدل بعض دې د «اهله»، نه چونکه حضرت ابراهیم ﷺ دا فیصله واوریده چه ﴿لَا يَتَّخِذُ الظَّالِمِينَ﴾ نو دا خیال نی وکړو چه شاید د روحانی نعمت په شان به دنیوی نعمت هم په فرمان بردارو پورې خاص وی، نوڅکه ئی **تخصیص دایمان** والو وکړو ﴿قَالَ وَمَنْ كَفَرَ﴾ یعنی په رزق کښې تخصیص په فرمان برداری پورې نشته دې. «ومن کفر» ۱- یاعطف دې په مقدر باندې، تقدیر د عبارت داسې دې «أَرْزُقْ مَنْ آمَنَ وَأَرْزُقْ مَنْ كَفَرَ» او بنا پدې تقدیر «فامتنعه» عطف دې په «وَأَرْزُقْ مَنْ كَفَرَ» باندې ۲- یا «من کفر» شرط دې او «فامتنعه» ورله جزاء ده، او بیا په هر تقدیر سره «من کفر»، ماضی په معنی دمضارع سره ده. ﴿ثُمَّ أَصْطَرَّتْ﴾ اضطرابه زور بوتلل، په طریقه د دیکور وړ کولوسره اوشلوسره جهنم ته دی.

﴿وَإِذَا يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ﴾ قواعد جمع دقاعدة ده، بنیادته ویلې شی او پدې کښې

دوه قولونه دی **اول** دا چه بنيادونه ابراهيم ﷺ وضع کړی ؤو او بياني ديوالونه اوچت کړل، **دويم** قول دادې چه بنيادونه مخکښې موجود ؤو او ابراهيم ﷺ په هغې ديوالونه اوچت کړل ځکه اوله بناء دبیت الله ملائکو کړيده لکه ددې آيت نه ظاهراً معلومېږي چه کعبه مخکښې جوړه شوې وه خو بيا نړيدلې وه نو ابراهيم ﷺ ديوالونه پورته کړل.

مؤرخين وائي چه **بناء دكعبې لى واري شويده** : ۱- اول ملائکو د آدم ﷺ دپيدايښ نه دوه زره ۲۰۰۰ کاله قبل کړې وه ۲- دويم وار آدم ﷺ «رواه البيهقي» ۳- دريم وار بعضې خامنو د آدم ﷺ، چاويلی دی چه شيت ﷺ . ۴- ابراهيم ﷺ ۵- عمالقو ۶- جرم ۷- قصی بن کلاب ۸- قريش مکه چه عمر دحضور ﷺ ۲۵ کال ؤو ۹- عبدالله بن زبير په سنه ۶۵ کښ، ۱۰- حجاج بن يوسف په سنه ۷۲ کښ .

﴿وَإِسْمَاعِيلُ﴾ عطف دې په ابراهيم باندې، سوال کيږي چه دلته «يرفعان» ولې ونه ويلې شو، جواب دادې چه اصل آبادی ابراهيم ﷺ کوله او اسماعيل ﷺ ورسره تعاون کولو نو ځکه په طريقه دعطف سره ذکر شو.

﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا﴾ دا حال دې د **ابراهيم او اسمعيل** نه په تقدير د «يقولان» سره ، «ربنا» منادی ده او دهغې حرف نداء مقدر دې او «تقبل» باب تفعّل دې او دباب تفعّل يوخاصيت تکلف دې، يعنی دبیت الله خدمت کماحقه مونږندې کړې نوته ئی محض په خپل فضل سره قبول کړه.

﴿إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ دلته «إِنَّ» اوجمله اسميه دتاکيد لپاره دی او «انت» ضمير فصل دې او «السميع العليم» خبر معرفه راوړل لپاره ددلالته دې په حصر باندې چه ددې نه ددوئ دواړو قوت ديقين او پختگی دایمان معلومېږي.

﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ﴾ مراد ددينه دوام او ثبات دې په دين اسلام او توحيد باندې.

﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا﴾ «من» تبعيضيه ددې وجه نه ذکر شو چه د «لَا يَنْالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» نه معلومه شوه چه ټول اولاد ئی مسلمانان نشي کيدی.

﴿وَأَرْثَا مِمَّا يَسْكُنَا﴾ دلته «وَأَرْثَا» صيغه د امر برائی دعا، ده، درؤيت قلبی (علم) نه ماخوذ دې

«فا، نى مفعول اول دې او (مناسكتا، نى مفعول ثانى دې، مناسك جمع منسك ده په لغت كښې هرغه خائ ته ويلی شى چه انسان هغې ته په تلو راتلوسره عادت شى، اويپه شرع كښې هرغه خائ ته ويلی شى چه په هغې كښې تقرب الى الله په عمل صالح سره كيدې شى لكه ذبح، طواف، سعى وغيره، نودلته ترينه مراد افعال دحج دى.

«وَتُبَّ عَلَيْنَا» دا توبه دخواصو توبه ده چه درفع د درجات لپاره وى، توبه دعوامونده

مراد چه درفع د ذنب لپاره وى

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
اې () ربه زمونږ اوليره پدوى كښې رسول دجنس ددوى نه چې لولي پدوى باندې آياتونه ستا وزده كوي دوى ته
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝
كتاب: قرآن، اوسنت اوياكوي دوي لره، بېشكه خاص ته زور اوږخاوند دحكمت نې

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا» دا دحضرت ابراهيم ﷺ او حضرت اسماعيل ﷺ دويمه

دعاء ده په حق دنبى كريم ﷺ كښې اوظا هره ده چه دا دعاء به هله پوره كيدې شى چه دحضرت اسماعيل ﷺ په اولاد كښې دمذكوره صفاتو حامل رسول مبعوث شى، لهذا د اسحاق ﷺ په اولاد كښې پيدا كيدونكى انبياؤ سره دا دعائشې پوره كيدې ځكه چه په ذريتنا كښې د (نا) نه مراد حضرت ابراهيم ﷺ او حضرت اسماعيل ﷺ مراد دى، ځكه چه دنباء كعبه په وخت كښې صرف دوى دواړه موجود وو.

«روى الامام احمد رحمه الله شارح السنة عن العرياض عن رسول الله ﷺ انه قال ساخبركم باول

امرى انا دعوة ابراهيم، بشاره عيسى ورويا امى التى رأت حين وضعتنى» (روح)

اودلفظ د«منهم» نه دا واضحه شوه چه دا امت مسلمه چونكه انسانان دى اوځاكى او بشر دى او بنى آدم دى نولهدا په دوى كښې چه كوم نبي پيدا كيږي نو هغه به هم بشر او ځاكى بنى آدم وى. ددينه بعد درسول يوڅو صفات ذكر كيږي اول صفت يې «يتلوا عليهم - الايه» دې يعنى امت ته الفاظ دكتاب الله بغير دخه كمى بيشى نه زده كوي. دويم صفت «ويعلمهم

اَلْكِتَابَ ددینه مراد معانی د کتاب الله دی ځکه چه د الفاظو ذکر په «یتلوا» کښې راغلیدی دریم صفت «وَالْحِكْمَةَ» دی. ددی په تفسیر کښې ډیرې معانی لیکلی شوي دي راجع پکښې قول دقتاده اوحسن دي چه مراد ددینه سنت رسول ﷺ دي او دا مروی دي دامام شافعی رحمه الله نه یا ترینه مراد احکامات اوفقه فی الدین ده. اوڅلورم صفت «وَتُزَكِّيهِمْ» دي. ددینه مراد پاکول دي دکفر او دشرک دنجاستونونه، او د بدو اخلاقونه، ددی صفاتو ذکر کولونه یوه خبره دا معلومه شوه چه درسول پاک ﷺ رسالت عام دي اودې مبعوث دي تمام اقوامو طبقاتوته په خلاف دانبیاء سابقین نه چه هغوی به مبعوث کیدل مخصوص طبقات او مخصوص اقواموته اودحضور ﷺ بعثت عام دي تمام طبقاتو او اقوامولره اوحضور ﷺ دتولولپاره خواه که هغه قراء وی «یتلوعلیهم» او خواه که علماء وی «یعلمهم الکتاب» او خواه که أمراء او سلاطین یا تجاروی «والحکمة» خواه که پیران وی «ویزکیهم» نوحضور ﷺ دتولومعلم دي. شعر:

نگارمن که به مکتب نه رفت و خط نه نوشت بغمزه مسئله اموزد مدرس شد
او دویمه خبره دصفتو ذکر کولونه دامعلومه شوه چه منکرین حدیث چه کومه مغالطه ورکوي چه حدیث ته ضرورت نشته ځکه چه رسول الله ﷺ قاصدته وائی اوقاصد خوصرف خط رسوی او تشریح نه کوي بلکه تشریح هغه څوک کوي چه هغه ته خط لیرلی شوي وی نو دقرآن دتفسیر او تشریح لپاره حدیثو ته ضرورت نشته، نوددي صفاتو ذکر کولونه ددی مغالطې جواب واضح شو چه حضور ﷺ داسې رسول دي چه امت به دده نه الفاظ د کتاب الله هم زده کوي او معانی د کتاب الله به ترینه هم زده کوي او دا په غیر د حدیث نه نشي کیدی او دارنگه نور احکامات به هم ترینه زده کوي او دا بعینه حدیث دي، نو در حقیقت منکر د حدیث نه منکر د قرآن دي، ددی مضمون آیاتونه لږ بعد په آیت ۱۵۱ او په سورت آل عمران آیت ۱۶۴ او په سورة جمعه کښې هم راغلی دی، خودلته «یزکیهم» ورستو ذکر شوي دي او پدغه نورو آیاتونو کښې «یزکیهم» مخکښ ذکر شوي دي او «یعلمهم» ورستو ذکر شوي دي نو ددی وجه داده چه تعلیم ذریعه ده لپاره د تزکیه او عمل اهم امر او مقصود دي د تعلیم نه. نویدی آیت کښې د اصل ترتیب رعایت شوي دي چه تعلیم مخکښ دي په عمل او تزکیه او عمل ورستوي، او په دغه نورو آیاتو کښې د اهمیت او مقصودیت لحاظ کړي شوي دي نو تزکیه

او عمل نی مخکنی ذکر کړیدی .

وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ
او مخ () نه آروي د دين د ابراهيم ته مگر هغه څوک چې کم عقل کړې وي او بې قوف کړنې وي نفس خپل
وَلَقَدْ أَصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَكِنَ الصَّالِحِينَ ۝
او په تحقيق سره مونږ غوره کړې وؤده لره په دنيا کښې ، او بېشکه دې به په آخرت کښې خامخا دنيکانو نه وي
إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ۝
کله چې او ونيول ده ته رب دده تابعداري کوه ځماد حکمونو . او ونيول ده چې څه تابعداريم درب العالمين
وَوَضَّيْ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَيْنَهُ وَيَعْقُوبُ ۖ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ
او وصيت او کړوېدغه ملت سره ابراهيم خپلو ځامنو ته او يعقوب هم ، چې اي ځامنو بېشکه الله غوره کړې دي
لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ۝
ستاسو دپاره دين اسلام نو هرگز دي تاسو ته مرگ رانشي مگر پداسې حال کښې چې تاسو مسلمان ين

﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ﴾ نفی ده په قرینه داستثناء سره او پدې آیت کښې ترغیب ذکر کيږي اتباع د حضور ﷺ ته او دلیل په رسالت ذکر کيږي چه د حضور ﷺ رسالت حق دي او دده اتباع وکړئ ځکه دده ملت، ملت ابراهيمي دي او دملت ابراهيمي نه اعراض او انکار حماقت دي

﴿إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾ «سفه» په اصل کښې خفت ته وائی (ومنه زمام سفيه ای خفيف، مبرد او ثعلب وائی چه سفه بکسر الفاء متعدی دي نو «نفسه» منصوب دي بنا بر مفعوليه او هر چه دي سفه بالضم نوهغه لازمی دي، او بعضو ویلی دی چه سفه بالكسر لازمی دي او «نفسه» منصوب بنزع الخافض دي «ای فی نفسه» یا ددې وجه نه چه سفه متضمن دي معنی دجهل لره «ای جهل نفسه ، او جعلها مهانة ذليلة» یعنې دملت ابراهيمي نه هغه څوک اعراض کوی چه خپل ځان يې خوار او ذلیل کړې وي په اتباع دخواهشاتواو په ارتکاب دشرک او بدعت سره .

۱- دویم دلیل در رسالت او ترغیب دایمان په حضور نبی کریم ﷺ .

﴿وَلَقَدْ آصْطَفَيْنَاهُ فِي الْاَلْدُنْيَا﴾ ای اخترناہ ﴿وَلَئِنْهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَّ الصّٰلِحِيْنَ﴾ «صالحین»
 پہ معنی دفا نرین بالمراد سرہ دے اوپہ معنی دنیك عمل كولوسرہ نہ دے خكہ دعمل كولو
 خانی دنیا ده او آخرت خائی دبدلے دے نہ دعمل كولو، اولی الاخره، دصالحین سرہ متعلق
 دے، مطلب دادے چه ملت ابراہیمی داسے ملت دے چه ددے پہ وجہ سرہ الله ﷺ ابراہیم
 نہ پہ دنیا کنبے غورہ والے ورکری دے اوپہ آخرت کنبے ددے پہ وجہ فائزگزیدلے دے
 ﴿اَسْلِمَ﴾ پہ معنی دتفویض او سپارلو او حوالہ كولوسرہ دے، یعنی الله ﷻ ته خپل
 خان حوالہ کرہ اوصرف دهغه نہ امید ساتہ اوصرف دهغه نہ خپل حاجتو نہ غواہ یا پہ معنی د
 «اخلس» سرہ دے، یعنی خپل عبادت خالص دالله ﷻ لپارہ کرہ نوحضرت ابراہیم ﷺ وویل
 چه «اسلمتُ الایہ»

﴿وَوَصَّيْنا﴾ «بہا» ضمیر راجع دے ملت اسلامیدہ ته «بَیِّنَةٍ» خامن د ابراہیم ﷺ اتہ ۸
 وؤ (قرطبی) سیوطی رحمہ اللہ وائی دولس ۱۲ وؤ اولونرہ ئی نہ وے
 ﴿بَیِّنَةٍ﴾ دا تفصیل دوصیت دے ﴿اَلَّذِیْنَ﴾ لام دعهده دے دین اسلام مراد دے
 ﴿فَلَا تَمُوْنُ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ﴾ مراد پدے سرہ دوام او ثبات (کلکوالے) دے پہ دین
 اسلام کنبے، پدے کنبے یہودو او نصاری او مشرکینو ته تنبیہ ده چه تاسو دخپلو اسلافو
 کرامو، آباؤ او اجدادو حال واورے چه هغوی دتوحید خومرہ قدر پابند او دشرک نہ خومرہ قدر
 متنفرؤو چه دمرگ پہ وخت کنبے دتوحیدوصیت وکرو اوستاسو دعوه ده چه مونرہ دغه بزگان
 منو، نو بیاتوحیدولے پریردے۔

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ ۖ اِذْ قَالَ لِبَنِيْهِ مَا تَعْبُدُوْنَ
آباوئ تاسو حاضرکله چې نزدې شو یعقوب ته مرگ، کله چې او وئیل هغه خپلو خامنو ته، دچا عبات به کوئ تاسو
مِنْ بَعْدِي ۚ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَ اِلٰهَ اَبَائِكَ اِزْهَمَ
خمانه روستو، نو او وئیل هغوی چې عبادت به کوؤ مونرہ دعبودستاو دعبود دپلارنیکه ستا چې ابراہیم دے
وَ اِسْمَاعِيْلَ وَ اِسْحٰقَ اِلٰهًا وَّاحِدًا ۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُوْنَ ۝ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۚ
اواسماعیل اواسحاق دې دهغه یومعبود، او مونرہ خاص دالله فرمانبرداربو، دایوډله و چې په تحقیق سره تیرہ شوبده مخکښې

لَهَا	مَا	كَسَبَتْ	وَلَكُمْ	مَا	كَسَبْتُمْ
صرف دهغوی دپاره دی هغه عملونو چې هغوی کړي وؤ اوتاسولره په بدله دهغه عملونو وي چې تاسو کړي دي.					
وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ					
اوتاسونه به تپوس نشی کولی دهغه عملونو چې هغوی کول					

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ﴾ یهودیانو حضور ﷺ ته وویل چه زمونږ نیکه حضرت یعقوب عليه السلام چه کله وفات کیده نو خپل اولادته ئی دیهودیت وصیت کړې دې نوڅکه مونږ یهودیت نه پرېږدو . نو پدې آیت کښې پدوی باندې رد مقصود دې - (ام) منقطعة دې په معنی د (بل) اضرایه سره دې او (همزه) استفهامیه ده او استفهام انکاری په معنی دنفی سره دې، یعنی تاسو ای موجوده حاضر و یهودو، حاضرئو نوڅرنگه دغه قول کوئ، یا (ام) متصله دې او استفهام تقریری دې اود (کنتم) نه مراد اسلاف دیهودو دی، یعنی ستاسو آباء اجداد خو موجودؤو چه کله یعقوب عليه السلام په وقت دموت کښې وصیت کولو نو هغه داسلام او دتوحید وصیت کړې دې

﴿إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ سوال کیږی چه په وخت دحضور دموت کښې خو خبرې نشی کیدې نو بیانی څرنگه وصیت وکړو؟ جواب: «حَضَرَ» په معنی دقرب سره دې یا مراد دموت نه اسباب الموة یعنی مرض الموة وغیره دی. ﴿إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ﴾ داده ﴿إِذْ حَضَرَ﴾ نه بدل دې ﴿إِلَيْهَا وَاجِدْهَا﴾ د (الله) نه بدل دې چه دتاکید او احتمال تعدد قطع کولو لپاره ذکر شوې دې

﴿بِذَلِكَ أُمِّهِ﴾ په «تلك» سره ابراهیم عليه السلام اودهغه اولادته اشاره ده، پدې آیت کښې زجر دي یهودونه او ددوی دیوې شبهي جواب دې، دوی ویل چه زمونږ نیکونه (آباء او اجداد) نیکان تیرشوی دی او هغوی زمونږ لپاره گټه کړې ده، لهذا زمونږ بخشش به کیږی نوالله ﷻ جواب ورکوی چه بیشک ستاسو آباء او اجداد نیکان وؤ، خو هغوی دخپل خان لپاره گټه کړې ده او دهغوی اعمال به هغوی ته فائده ورکوی او تاسو پخپله نیک اعمال وکړئ نوتاسوته به هغه فائده درکړی، اوستاسونه به قبر اوقیامت کښې دخپلو اعمالو اویمان تپوس کیږی چه تاسو اعمال صالحه کړیدی او که نه؟ او دا تپوس به درنه، نه کیږی چه ستاسو آباؤ او اجدادو نیک اعمال کړی دی او که نه؟

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا ۖ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ

ودوئى وائى شى يهوديان يا نصارى تولاړيه اومومن. نه وزنه اووايه بلکه مونږ ته بولم د ابراهيم

حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝ قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا

پر مخ پرېکړې وؤ د هېر باطل نه حق نه. اونه وؤ د شرک کوؤنکو نه. اوواڼې تاسو چې ايمان راؤړې دې مونږ ته. اوبه هغه ده

أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ

چې نازل کړې شوي دي مونږ ته اوبه هغه څه چې نازل کړې شوي دي ابراهيم او اسماعيل او اسحاق او يعقوب نه

وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ

او اولاد هغه ته او هغه چې ورکړې شوي دي موسى او عيسى ته او هغه څه چې ورکړې شوي وؤ نور انبيا، کرامونه

مِنْ رَبِّهِمْ ۚ لَا تَفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ ۚ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۝

د طرفه درب ددوئ نه. فرق نه کوؤ مونږ ته مينځ دهېڅ يوکېښې ددوئ نه اومونږ صرف د الله فرمان بردار يو

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾ دا شکوه اوزجر ذکر کيږي ديهودو اونصارى و نه په

دعوت ورکولو ددوئ دين مخرف ته. او کلمه د «او» د تخير لپاره نه بلکه د تقسيم او تفصيل

د قائلين لپاره ده يعنې يهوديان وائى چه تاسو يهوديان شئ او نصارى وائى چه تاسو نصارى

شئ نو د حق لار او جنت لار به ومومئ

﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ﴾ دا جواب ددغه مذکور شکوي دې او «ملة» منصوب دې په فعل

مقدر سره «اى بل نتبع ملة» او «حنيفاً» حال دې د ابراهيم نه او دا مضاف اليه د ملة دې چه

مفعول به ده، اونحويانو تصريح کړيده چه کوم ځائ حذف د مضاف او اقامة د مضاف اليه په

مقام دهغه صحيح وى نودغه شان مضاف اليه د مفعول نه حال صحيح کيږي. او د حنيف ډيوي

معاني کړې شوى دى. يوه معنى ده مائل د باطل نه حق ته، ځکه حنيف د حنف نه ماخوذ دې او

حنف ميل ته ويلې شى ومنه رجل حنفاء ورجل حنف وهوالذى تميل قدماه. يوه بله معنى

د حنيف ده مستقيم يعنى کلک اونېغ په توحيد باندې، او کله اعوج ته حنيف تفاؤلاً ويلې شى

لکه لدېغ ته سليم تفاؤلاً ويلې شويدي. او دمجاهدنه روايت دې چه حنيف په معنى دمخلص

سره دې او د ربيع نه روايت دې چه حنيف په معنى د متبع (تابعدار) سره دې او ابن قيم رحمه الله

وائى چه د حنيف معنى ده (المقبل على الله والمعرض عما سواه).

﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ یا مشرکین عرب مراد دی یعنی ددوئ هم خیال نه وؤ یا د مشرکین نه مراد یهود او نصاری دی، ځکه ددوئ هم مشرکان دی.

﴿قُولُوا ءَامَنَّا﴾ یهودو اونصاری وؤ دا پروپیگنده کوله چه تاسو عیسی ﷺ او عزیر ﷺ نه منئ ځکه تاسو هغوئ ته ابن الله نه وایشئ لکه په موجوده دور کښې بعض جاهلان وانی چه تاسو زیارتونه نه منئ، اولیاء نه منئ، زیارتونه او اولیاء مثل ددوئ په خیال کښې دادی چه دشرکیاتو او بدعاتو ارتکاب وشئ، جواب راغې چه مونږ خوتول آسمانی کتابونه منو او ټول انبیاء منو اوفرغ نه کؤ په مابین ددوئ کښې په ایمان کښې، خو خبره داده چه ﴿وَحَنُّ لَّهُ مُتَّبِلُونَ﴾ عبادت صرف دالله ﷻ کوو سرتیتی صرف الله ﷻ ته کوو، «الاسباط» اولاده دی یعقوب ﷺ د عرب خاندانونو ته قبائل ویلې شی اوبنی اسرائیلو هغې ته اسباط ویلې شی.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا	
پس که چېرې ددوئ ایمان راوړو په مثل د ایمان ستاسې نو په تحقیق سره ددوئ سمه لار اومندله	
وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ	
اوکه ددوئ مخ وگړزولو نو پس خبره داده بله نده چه همدوئ په سخت ضد کښې دی	
فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	
پس خامخابه کافی شی تالره دهغوئ دشر نه الله پاک، اوهغه هرڅه اوریدونکې او په هرڅه پوهیدونکې دې.	
صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً	
وابن. تاسو، چه قبول کړیدې مونږ رنگ د الله پاک، اود چا رنگ ښائسته دې د الله د رنگ نه،	
وَحَنُّ لَّهُ عِبْدُونَ	
اومونږ صرف دهغه عبادت کوونکې یو.	

﴿فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا﴾ ددعوت دحق نه بعد فرمائی چه که یهود او نصاری وؤ او دارنگه تمامو خلقو دصحابو دایمان پشان ایمان راوړو نودوئ ته به هدایت ملاؤ شی. پدې آیت کښې الله ﷻ ایمان دصحابه کرامو ﷺ، معیار دایمان دامت گرزولې دې،

وکه څوک سوال وکړی چه لفظ دمثل خودلالت کوی پدې خبره چه الله ﷻ او درسولانو او کابونو مثل شته او په هغې چه څوک ایمان راوړی نو هدایت به مومی حالانکه نه مثل شته دې و نه دغه ایمان هدایت دې، بلکه ضلالت دې، جواب دادې چه بعضې وائی چه لفظ دمثل راند دې «ای فان آمنوا بما آمنتم به». بعضې وائی په «بما» کښې «باء» زائده ده او «ما» مصدریه دې مدخول ئی په تاویل دمصدر گرزولی دې او دا صفت د «ایمانا» مقدر لپاره دې نو تقدیر د عبارت داسې دې. «فان آمنوا ایماناً مثل ایمانک».

﴿فِي شِقَاقٍ﴾ شقاق مقابل د وفاق دې ضد او دشمنی اوجگړې ته وائی.

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾ لفظ د «الله» فاعل دې او «کاف» ضمیر دمخاطب تعبیر دې حضور ﷺ د ذات نه دا مفعول اول دې او «هم» ورله مفعول ثانی دې، معنی داده چه عنقریب به کافی شی الله ﷻ تالره دشر ددوئ نه یعنی ستا حفاظت اونگهبانی به کوی دشر ددوئ نه اوستا لپاره به ددوئ په مقابله کښې الله کافی شی.

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ دا منصوب دې په فعل مقدر سره «ای قولو قیلنا صبغة الله». یا «صبغنا الله صبغة» یعنی الله ﷻ مونږ ته رنگ راکړې دي یا «اصبغوا» صبغة الله یعنی دالله ﷻ په رنگ یعنی دین سره خپل ځان رنگ کړئ چه آثار ددین ستاسوپه ظاهر کښې هم ښکاره شی شعر:

هیچ محتاجی نه ئی گلگونه ترک کن گلگونه نو گلگونه

دابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه په نصاری وکښې به بچی پیدا شو اووه ۷ ورځې به ئی وشوې نو هغه به ئی په هغه رنگ کښې غوپه کړو چه هغه رنگ ته معمودیه ویلې شی او ویل به ئی چه اوس ته خالص نصرانی شوې، اودیته به دوئ تطهیر ویل او په اسلام کښې ددې تطهیر لپاره عقیقه اوختنه کول دی.

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ یعنی دالله ﷻ رنگ نه، چه فطری دین او خالص توحید دې بل خاسته رنگ اودین نشته دې.

﴿وَمَنْ لَهُ عَيْدُونَ﴾ دا جمله تفسیر دصبغة الله دې.

قُلْ أَتَحْجُجُونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا

اودنه آيا سوا جگره کوئی زمونې سره په دين د الله کښې چه يهوديت حق دې، او حال دا چه هغه زمونې رب

وَرَبُّكُمْ ؕ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ؕ وَنَحْنُ لَهُ

و ساسې رب دې اومونې لره زمونې عملونه دى او تاسې لره ستاسې عملونه دى. اومونې الله لره

مُخْلِصُونَ ؕ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْكَسْبَاطَ

خلص کوونکى دعبادت يو آياناسوواين چې بېشکه ابراهيم او اسماعيل او اسحاق او يعقوب اودده اولاد

كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى ؕ قُلْ عَالِمُ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ ؕ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ

يهوديان وو يانصارى. ته ورته اوايه آيا تاسو خه پوهيږئ د هغه په حال كه الله . اوڅوك دې زيات ظالم دهغه چانه

كُنتُمْ شُهَدَاءَ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ ؕ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ؕ

جى نبوي علم دحق چې وى ده سره . ددطرفه الله نه. اونه دې الله بې خبره دهغه عملونونه چې تاسونې کوئ

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ؕ لَهَا مَا كَسَبَتْ

دغه يوده وه چې په تحقيق سره مخکښ تيره شوبده. خاص ده هغوى دپاره وو هغه عملونه چې هغوى کړي وو

وَلَكُمْ مِمَّا كَسَبْتُمْ ؕ وَلَا تَسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ؕ

اوسا سره بهېدله ده، هغه عملونو وى چې تاسو کړي وى اوتپوس به نشى کېدې ستاسونه د هغه عملونو چې هغوى به کول

﴿قُلْ أَتَحْجُجُونَنَا فِي اللَّهِ﴾ دا زجر دې، ديهوديانو ددعوه وه چه «نحن ابناء الله واحباؤه»، نو

دا ددوى يوبله پروپيگنده وه چه څوك محبوب دالله ﷺ جوړيدل غواړى نو هغه دې يهودى

شى. نوالله ﷺ فرمائى ((اتحاجونالى الله)) اى فى القرب الى الله

﴿هُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ﴾ نو پدې خبره کښې څو مونې اوتاسو يوشان يو نو پدې سره څو

تاسو زيات قريب الله ﷺ ته نشى کيدې

﴿وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ﴾ معامله دقرب الى الله په اعمالوسره ده او زمونېلپاره

عملونه دى چه په هغې کښې دشرکت خلط نشته اوستاسو لپاره ستاسو عملونه دى چه په

هغې کښې قبانح اوشرکيات دى نوڅرنگه تاسو زيات قريب يئى الله ﷺ ته

﴿وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِنَّا نَعْتَدُ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ یعنی زموږ په عملونو کښې شرک نشته دې خالص توحید دې

﴿أَمْرًا تَقُولُونَ إِنَّا لَا نَزِدُّهُ إِلَّا بِزَهْرَةٍ﴾ دا شکوه ده ، یهودو اونصاری چه هرکله د هر قسم دلائلو نه لاجواب کړې شو او ورته وویلې شو چه که چرې توحید معیار حق وی نوموړو موحدین یو - نه ناسو - او که اتباع معیار د حق وه نو موږ په تمامو انبیاءو ایمان راوړو او دهغوئ پیغام د توحید منو نو هرکله چه دوی سره هیڅ جواب نه وو نو دا غلطه پروپیگنده ئی شروع کړه چه تمام انبیاء سابقین یهودیان وو ، اونصاری به وویل چه ټول انبیاء سابقین نصاری وو ، نوالله ﷺ په دوی رد کوی ﴿قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ﴾ یعنی ستاسو علم دالله ﷻ دعلم نه څه زیات خوندې چه الله ﷻ فرمائی چه انبیاء سابقین یهودیان اونصاری نه وو اوتاسو وائی چه هغوی یهوداو نصاری وو .

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ﴾ دا وعید دې دوی ته «من الله» متعلق دې دحاصله مقدر سره ، یهودو اونصاری و ته علم حاصل وو په واسطه دتورات اوانجیل سره چه انبیاء سابقین یهود اونصاری نه وو ، او «شهادة» په معنی دعلم حق سره مفعول ثانئ د «کتَم» دې اومفعول اول ئی محذوف دې «ای کتم الناس شهادة» او «عنده من الله» دواړه صفتونه د شهادة دی . ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ﴾ داهم وعید دې .

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ﴾ یهودچونکه پدې خبره ډیر مغرور وو چه زموږ آباء او اجداد نیکان اوبزرگان تیر شوی دی نولهدا دهغوئ په وجه به زموږ بخشش خامخا کیږی نو ددې زعم در د لپاره دا مضمون دوباره ذکر شو دتاکید لپاره .

اوله پاره ختمه شوه والله الحمد اولاً و آخراً

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّهُمْ عَن قِبَلِهِمُ الَّذِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُلْ

زرد (۱) چه وای به بی وقوفان خلق خُ خیزوار اول دوی لره دقلبی ددوی نه هغه چی وؤ دوی پنه هغی، ته ورته اووایه

لِللّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِي مَنْ يَّشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٧﴾

چی خاص الله گره دی مشرق او مغرب، چلوی په نیغه لارهغه خوک چی خوین نی شي

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ﴾ د اثبات رسالت نه بعد دهغه شبهاتو جوابونه ذکر کړی چې دهغه

شبهات واردیږی په اثبات رسالت باندې، **اوله** شبه په باره دتحويل دقبله کښې ده چه کله حضور ﷺ مدینې ته هجرت وکړونو شپاړس «۱۶» یا اوولس «۱۷» میاشتي نئ بیت المقدس ته مونځ کولو، ددینه بعد بیا خانه کعبې ته دمونځ کولو حکم وشو نو مخالفینو اعتراضات شروع کړل چه بیت المقدس خو د تمامو انبیاء علیهم السلام قبله وه نو دا چه نی پریخودله نو دې پیغمبر ندې، نو ددې سوال جواب ذکر کړی، او دتحويل قبله **خلور** علتونه ذکر کړی، چه دوه اجمالی اودوه تفصیلی دی:

اول علت اجمالی دې ﴿قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

دویم علت تفصیلی دې: ﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ﴾ الایه.

اودریم علت بیا اجمالی دې: ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ الایه.

اوخلورم علت بیا تفصیلی دې: ﴿لَعَلَّ النَّاسَ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ الایه.

اوپه «سقول» کښې دمفسرینو دوه رائي دی بعضې وائی چه «س» لپاره دتاکید دې اومضارع په معنی دماضی سره ده اوددوی خیال دادې چه دا آیت دتحويل قبلې نه «فول وجهک شطر المسجد الحرام» نه بعد نازل شویدي یعنی امر دتحويل وشو او بیا دمخالفینو دطرفه اعتراض وشو نو بیا دانازل شوچه «سقول السفها — الایه».

اودجمهورومفسرینورائي داده چه «س» لپاره د استقبال دې اومضارع په خپله معنی سره ده اودا آیت دتحويل قبلې نه مخکښې نازل شویدي، اومخکښ نازلولو کښې حکمت یودادې چه دا یوپیشین گوئی ده چه بالکل صحیح ثابته شوه نودا رسالت یومستقل دلیل

شو، بل حکمت په کښې داهم دې چه دمخالفینو دسوال علم به مخکښې حاصل شی نو دجواب تیارې به اول وشي نودمخالفینو دسوال کولوپه وخت کښې به دجواب ورکولو پریښانی او انتظار نه وی.

﴿مَنْ النَّاسِ﴾ بیان دسغه او دې، بعضې حضراتو ددینه منافقین مراد کړی دی اوبعضې حضراتو ترینه اهل کتاب مراد کړی دی، اوبعضو حضراتو ترینه مشرکین مکه مراد کړی دی، او زیاته صحیح خبره داده چه ټول ورنه مراد دی اودرې واړه فرقې اعتراض کوی اگر چه د اعتراض نوعیت دهر یو بدل دې، منافقین داسې سوال کوی چه د ارسول خوپه تذبذب او حیرانتیا کښې دې چه کله بیت المقدس ته مونځ کوی او کله بیت الله ته نو دې څرنگه رسول کیدې شی، او اهل کتاب داسې اعتراض کوی چه بیت المقدس خو دتمام انبیاء قبله ده نو چه ته دتمام انبیاء دقبلې مخالفت کوی نوته څرنگه رسول شی، اومشرکین مکه داسې اعتراض کوی چه تاخو زمونږ د آباؤ او اجدادو دین پریخودو اوبیا دې د آباؤ او اجدادو قبله پریخوده بیت المقدس ته دې مونځ شروع کړو لیکن هغې مزه درنه کړه او د آباؤ او اجدادو قبلې ته واپس شوې نو دغسې به د آباؤ او اجدادو دین ته واپس کیږي.

﴿مَا وَلَهُمْ﴾ مایه معنی د «ای شی» سره دې او «هم» ضمیر حضور ﷺ اوصحابو ته راجع

دې او د «قبله» نه مراد بیت المقدس دې ﴿أَلَمْ يَكُنْ لَهُ الْبَنَاتُ عَلَى الْغُلَامِ﴾ یعنی شپاړس ۱۶ یا اوولس ۱۷ میاشتي ئی هغې ته مونځ کړې وو ﴿قُلْ لِلَّهِ الْشَّرْقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ د اول جواب دې دسوال په ذکر دعلت اجمالی سره یعنې مشرق، مغرب اودارنگه تمام جهات دالله تعالی په ملکیت کښې دی اومونږ دالله تعالی غلامان اوبندگان یو نوچه هغه راته کوم جهت ته دمخ کولو حکم کوی نومونږ به هغه جهت ته مخ گرزوو اویه مونږ ده اعتراض کول چه تاسو کله یوجت ته مخ کوئ اوکله بل جهت ته نو دا اعتراض بې وقوفی ده لکه غلام اونوکرته مالک کله حکم کوی چه مشرق ته لاړشه اوکله ورته حکم کوی چه مغرب ته لاړشه نوپه ده باندې دا اعتراض کول چه نه خو کله مشرق ته روان ئی اوکله مغرب ته روان ئی بې وقوفی ده.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ

لودغسې گزولي ئی مونږ تاسوامت غوره ددې دپاره چې شی تاسوگواهي ورکونکي په خلغو او شي پیغمبر

عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۚ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا

بِه ناسوگواهي وړكوكنې اونه ده مقرر كړې مونږهغه قبله چه ته وې په هغې باندې مخكښې مگرددې دپاره

لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ

جې مونږيل كړوهغه څوك چې تابعداري كوي درسوله هغه چانه چه واپس روان وي په پوندو خپلو او په تحقيق سره

لِكَبِيرَةٍ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۚ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ

د قبله بدلول خاماگران دي. مگرگران ندي په هغه چاچه هدايت ورته كړيوي الله. اوندې الله چې ضائع كړي او برباد كړي

إِيْمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالتَّائِسِ لَرَّءُوفٌ رَّحِيمٌ

ايمان يعنى مونږونه ستاسو. بېشكه الله په خلقوږه يرمهربان اورحم كوونكې دې

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ پدې كښې ذكر دلوى شان ددې امت دې، لفظ د «كذلك»

بعضې مفسرين د تشبيه لپاره وائي، صاحب د قرطبي فرمائي «وكما ان الكعبة وسط الارض

كذلك جعلناكم امة وسطا اي جعلناكم دون الانبياء و فوق الامم» اوصاحب دروح المعاني وائي

«كثيرا ما يقصد بها تثبيت ما بعدها» يعنى «كذلك» نه مراد تشبيه نه ده بلكه تقويت اوتاكيده

ما بعد كلام مقصود دې يعنى ستاسو امة وسطا كيدل مؤكدهكم دې، حضرت الاستاذ دخپل

شيخ رحمه الله اصطلاح نقل كوي چه دا «كاف» لبيان الكمال دې يعنى وسطيت د دې امت په

كمال درجه كښې دې، يا دا مطلب چه دا څما كمال دې چه تاسو مې بهترين امت گرزولى يئ

دغه شان په نورو متعددو خايونو كښې راغلى دى لكه : ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا﴾

الرعد، نو دلته هم كاف لبيان الكمال دې اود «أمة وسطا» معنى ده «خييارا عدولا» دا معنى د

ابوسعيد خدرى رحمه الله مرفوعا نقل دې «ترمذى، مسند احمد» اوغوره ته وسط څكه وائي چه

«خير الامور واسطها، احمد الاشيا اوسطها» څكه په انسان كښې درې قوتونه دي : ۱- قوه علمي

۲- قوه غضبي ۳- قوه شهوانى اوپه هريوكښې درې ۳ مرتبې دي : افراط، تفريط، توسط

يعنى اعتدال. په قوه علمي كښې افراط درجې ته جريزه ويلې شى يعنى عقل په هرځاى كښې

چلول خواه كه محل اولارد عقل وي يانه وي لكه حقيقت د ذات دبارى تعالى چه ورا العقل

دې. اوتفريط درجې ته بلادت او غباوت ويلې شى دا دواړه درجې مذمومې دي اود توسط

درجې ته حكمت ويلې شى او په قوه غضبي كښې افراط درجې ته «تهور» ويلې شى او تفريط

برجي نه «جُبْن» ويلې شی. او دتوسط درجې ته «شجاعت» ويلې شی اوپه قوه شهوانی کې دافراط درجې ته «فجور» ويلې شی اود تفریط درجې ته «خمول» ويلې شی اودتوسط درجې ته «عفت» ويلې شی نوچه د درې وارو قوتونو توسط درجې جمع شی يعنی حکمت، شجاعت، عفت، نوددينه عدالت جوړشی، نوددې وجه نه غوره ته وسط ويلې شی.

﴿لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ د شهداء نه مراد شهادت په دنيا کې هم دې چه دا امتيان ديومرده په حق کې د شهادت وکړی چه دا ښه سرې وو نو دهغه لپاره جنت واجب شو او که په داسې شهادت وکړی چه دير بد سرې وو نو دده لپاره جهنم واجب شو. لکه په صحيح حديث کې دغسې راغليدي او ددغه حديث په آخر کې دې چه ((انتم شهداء الله في الارض)) اوپه خرت کې هم شهادت ددې امت دې لپاره د انبيا عليهم السلام لکه داپه صحيح حديث کې ثابت دی چه د انبياؤ سابقينو امتيان چه کله انکاروکړی او وواځي چه مونږ ته انبياؤ تبليغ نه دې کړي او انبيا به دعوه کوی چه مونږ تبليغ کړيدي نو د انبيا عليهم السلام لپاره به گواهی دا مت کوی ((فجاء بكم فتشهدون)) صحيح البخاری صفحه ۱۰۹۲ جلد ۴.

﴿وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ يعنی نبی کریم ﷺ به دخپل امت د صداقت گواهی وکړی ځکه چه مخکونو امتونو جرحه «اعتراض» کړې وه چه تاسو موجود نه وئ نو تاسو څرنگه گواهی کوئ، نو د دې وجې نه مشاهد دتذکيه پکار شو، ددې آيت نه اهل بدعت ثابتوی چه نبی ﷺ حاضر اوناظر دې ځکه نبی کریم ﷺ ته يې شهيد او شاهد ويليدې اوشاهد او گواه هغه څوک وي چه حاضر او ناظر وي.

جوابونه ددې استدلال: (۱) د شاهد او شهيد معنی گواه نده بلکه شاه عبدالقادر دهلوی رحمه الله په سورة مزمل کې د «شاهداً» ترجمه داسې کړيده: «تَلَانِي وَالَا» او جامع البيان د «انارسلناك شاهداً» «سورة فتح: ۸» داسې تفسير کړيدي: «شاهداً بالوحدانية» يعنی توحيد بيانونکي.

(۲) د شاهد لپاره ضروری نه ده چه واقعي ته دې حاضر وی لکه حضرت خزيمه رضي الله عنه چه دنبی کریم ﷺ لپاره شهادت کړې وو او دارنگه په سورة يوسف کې «وشهد شاهداً» راغلي دي حالانکه دې حاضر نه وو واقعي ته، اوپه هدايه «ج ۳ ص ۱۵۷» کې دې «انما يجوز للشاهد ان

بشهاد بالاشتهار وذلك بالتواتر او اخبار من يثق به».

او امام راغب ليكلي دى الشهادة قول صادر عن علم حصل بمشاهدة بصرية او بصر».

(٣)، شهيد په معنى دگواه نه دې بلکه په معنى دنگرانى کونکى سره دې يعنى نبى ﷺ ستاسو نگرانى کوى چه د دين نه واپس نه شئ.

(٤)، جمهور و مفسرينو ليكلي دى او په صحيح حديث کښې وارد شويدي چه کله دمخکښو انبياؤ عليهم السلام امتيان انکار وکړي په ورځ د قيامت او وواښي چه «ماجانانمن نذير» نو د انبيا عليه السلام نه چه مدعيان ددې خبرې، چه مونږ پيغام الهى رسولې دې، به گواهان طلب کړيشى نوهغوئ به وواښي زمونږ گواهان امت محمدى ﷺ دى، نو دا امت به په حق د انبياؤ کښې گواهي وکړي نو پدې امت باندې به دکفارو دطرفه جرحه وشي چه تاسو خو موجودنه وئ نوڅرنگه په مونږ گواهي کوئ نو دا امت به جواب ورکړي چه مونږته دالله تعالى له طرفه په ذريعه درسول الله ﷺ او په ذريعه دقرآن سره ددې علم حاصل دې چه الله تعالى په قرآن کښې فرمايلى دي: «ولقد ارسلنا نوحا الى قومه فقال يقوم عبد الله — الاية». نوبيا به ددې جرح دانسداد لپاره به حضور ﷺ راؤبللې شي اوسوال به ترينه وکړيشى دگواهي په باره کښې نونبى کریم ﷺ به دخپل امت د تزکيه او ددوي دشهادت قابل قبول والى تصديق او تزکيه وکړي، نودلته دشهادت نه تزکيه دامت اوتصديق ددې امت مراد دې په گواهان کښې

(٥)، که بالفرض شهيد په معنى دحاضر او ناظر سره شى نو بيا به صرف حضور ﷺ حاضر او ناظر نه وي بلکه ټول امت محمدية ﷺ به حاضر او ناظر وي ځکه د امت په حق کښې هم لفظ د«شهداء» راغليدي بلکه پدې صورت کښې به د امت مرتبه دنبى کریم ﷺ دمرتې نه زياته بلنده شى ځکه نبى کریم ﷺ به صرف خپل امت ته حاضر اوناظر شى او امت به ئى تمام امتونو ته حاضر او ناظر شى.

(٦)، که دشهيد معنى حاضر اوناظر شى نو د نورو آيتونو سره به ئى تعارض راشى ځکه سورة منافقون ددې نه بعد نازل شويدي ځکه بناپه ارجح قول باندې داده چه په غزوه تبوک کښې منافقينو دا خبره کړې وه «لئن رجعنا الى المدينة ليخرجن الاعز منها الاذل» الاية. نوچه کله صحابي (حضرت زيد ﷺ)، دا خبره نبى کریم ﷺ ته ورسوله نونبى کریم ﷺ دوي را وبلل

او دوی انکار و کرو او قسمونه ئی و کرل نونبی ﷺ ددوی تصدیق و کرو اود زید ﷺ تکذیب یی و کرو نو پدی باندی سورة منافقون نازل شو. دارنگه دغزوہ تبوک په موقعه دا آیت نازل شویډي ﴿وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَىٰ الْإِنْفَاقِ لَا يَعْلَمُهُمْ خُنٌّ يَعْلَمُهُمْ﴾

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي﴾ دلته : (۱) «جعلنا» یا په معنی د «شرعنا» سره دې دوه مفعوله غواړی مفعول اول ورته «القبلة» دې او مفعول ثانی ورته «التي» دې په معنی د «الجهة التي» سره اود «قبلة» نه مراد کعبه ده اود «کنت علیها» مطلب دادې چه قبل دهجرت نه تا هغې ته مخ گرزولو مستقلاً یا اشتراکاً په نزد دبعضواهل علمو باندې .

(۲) یا «جعلنا» په معنی د «صیرنا» سره دې او «القبلة التي — الایه» مجموعه مفعول اول دې او مفعول ثانی محذوف دې «ای منسوخه» او په دې تقدیر قبله نه مراد بیت المقدس دې (۳) یا تقدیر دکلام دارنگه دې ((و ما جعلنا القبلة التي کنت علیها — ای بیت المقدس قبله الا ، یعنی اصل امرک ان تستقبل الکعبة وان استقبلک بیت المقدس کان امراً عارضاً لغرض لمتحن الناس))

﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ﴾ دا جواب دې د سوال په اول علت تفصیلی سره. یعنی د تحویل قبلې نه مقصود ابتلاء او امتحان دې یعنی تاسو اعتراض کوئ چه «ماولکم» نوجواب دادې چه : «لنعلم من يتبع الرسول» چه حکمت په تحویل قبله کښې ابتلاء او امتحان دې په اهل کتابو وغیره کښې چه ایمان یې ښکاره کړې ؤو نو پدوی کښې چه څوک کچه ایمان والاؤو او دښی ﷺ رسالت ئی ددې وجې تسلیموو چه ددوی قبلې ته ئی مخ کولو نو هغوی مرتدشو او څوک چه محکم ایمان والاؤو نو هغوی ثابت پاتې شوپه ایمان باندې «الانلعلم» استثناء مفرغ ده «ای شی الانلعلم» په ظاهر کښې لدې نه حدوث دعلم دالله تعالی معلومیری اوپه دې قائل دی معتزله. او اهل سنت والجماعت قائل دی دقدّم دعلم دالله تعالی او ددې آیت دا لاندې توجیهات کوی :

د معتزله ؤ استدلال په حدوث د علم د الله کښې او د اهل سنت والجماعت

د طرفه د آیت توجیهات

(۱) «لنعلم» نه مراد «لنميز» یا «نظهر للناس» دې (۲) حدوث په اعتبار د حال دمخاطبینو

سره دې چه رسول ﷺ او مؤمنان دی یعنې چه دوی ته علم حاصل شی (۳)، یا د علم نه مراد امتحان دې (۴)، یا علم په معنی درویت سره دې یعنې مشاهده (۵)، دعلم نه مراد علم حالی دې چه بعد د وجود دمعلوم نه راځی او ددې متعلق دوه تعقیقونه دی: **اول** دا چه په علم دالله تعالی کښې تقدیم او تاخیرنشته دې خوپه معلوماتو کښې شته دې. نوکله چه الله تعالی دخپل علم لحاظ وکړی نو هلته دماضی یا حال صیغه استعمالوی دقطعیه لپاره او چه کله دمعلوم اود وقائعو خارجو لحاظ وکړی نو هلته هره زمانه په خپل محل کښې ذکرکوی لپاره دپوه کولو دمخاطب. **دویم**: علم دباری تعالی په اشیاءوباندې په دوه طریقوسره دې (۱)، بالذات (۲)، اوبالواسطه، علم بالذات مقدم بالذات دې په علم بالواسطه لکه تقدم دحرکه الاصابع په حرکه القلم چه تقدم بالذات دې، اودا دواړه قدیم دی. لکه بلاتشبییه زمونږ علم په «نار» باندې کله بالذات وی اوکله په واسطه د دُخان سره اوکله په دواړو طریقوسره وی نوباری تعالی کله دعلم ذاتی لحاظ کوی، نوصیغه دماضی مستعملوی اوکله دعلم بالواسطه لحاظ کوی اویدې کښې تاخر ذاتی وی، نه زمانی، نوصیغه دمضارع مستعملوی «حاشیه شیخ الهندي رحمه الله بتغیر»

﴿يَمُنُّ بِمَقْلَبٍ عَلَىٰ عَقِبِهِ﴾ دا کنایه ده دمرتدکیدلونه لکه گوزیدونکې په پوندو باندې ترک کوی هغه چه دده مخکښې طرفته وی اوپه بدحال سره واپس شی نو دارنگه مرتد هم دې، یا دا چه په پوندو رفتارضعیف وی په نسبت سره هغه چاته چه په پوره قدم باندې رفتارکوی او مرتد کیدل هم دضعف ایمان دوجې نه کیږی ﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً﴾ دکبیر په صله کښې چه علی راشی نوپه معنی دثقل سره وی، اوکلمه د «إِنْ» مخفف من المثقلة دې او اسم نئ ضمیر شان مقدر دې او «كانت» ضمیر راجع دې تحویله، اوتولیة ته، اومعنی داده چه «بقلة» بدلول دیرتقیل اوگران دی اولام په «لكبرية» کښې لپاره دفرق راځی د«أَنْ» مخففه من المثقلة، د «إِنْ» شرطیه وغیره نه، بعضی نحوایانو ویلی دی چه «إِنْ» نافیه دې اولام په معنی د «إِلَّا» سره دې، لیکن محققینو دپته ضعیف جداً ویلی دی ﴿هَذَى اللَّهُ﴾ دهدایت نه مراد ایمان دې یعنې دایمان والو ذوق اوفطرت چونکه اطاعت اوتسلیم وی اوعلت اوحکمت نه طلب کوی نوددې وجې نه دوی ته یوه قبله پریخودل اوبلې قبلې ته مخ کول دالله تعالی د امر دوجه نه آسانه وی ځکه اطاعت د امر دفطرت ایمانی تقاضا ده، نو معنی دا شوه چه قبله

په نوله ډیر گران دی مگر په ایمان والو باندې ندی گران

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ ۚ په حدیث دبخاری، ترمذی وغیرهما کښې راغلیدی چه هرکله دتحويل قبلې حکم وشو نو بعضې خلق داسې وو چه هغوی بیت المقدس ته مونځونه کړی وواو دتحويل قبلې نه مخکښ وفات شوی وو «منهم ابوامامة واسعد بن زراره وبرأ بن معرور» نوصحابه و تپوس وکړو چه زمونږهغه مونځونه چه بیت المقدس طرف ته شويدي آيا هغه به ضائع شوی وی؟ نو پدې آیت کښې د دغه سوال جواب وشو چه چونکه دغه مونځونه به دغه وخت کښې د الله پاک د امر مطابق شوی وو نو دغه ضائع ندی، نو مراد له «ایمانکم» نه صلوتکم» دې نواطلاق د ایمان شويدي په صلوة باندې نو امام بخاری اونور محدثین وائی چه دا دقبیلې داطلاق دکل نه دې په جز، باندې نومعلومه شوه چه صلوة او دارنگه نوراعمال جزء دی دایمان نه نو ایمان مرکب دې، اوجمهور فقها او ماتریدیه وائی چه ایمان بسیط دې او دا دقبیلې داطلاق دمقتضى «بالکسر» نه دې په مقتضى «بalfتح» باندې چه ایمان مقتضى «بالکسر» دې اوصلوة مقتضى «بalfتح» دې اوپه دې کښې اشاره ده چه دغه مونځونه دوجې دایمان نه دی نوځکه برباد نه دی.

قَدْ نَرَى	تَقَلُّبَ	وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ	فَلَنَوَلِّيَنَّكَ	قِبْلَةً
بېشکه مونږ وينويابيا مخ اول ستاد طرف	د آسمان ته ،	پس خامخابا وگروو مونږتالره	هغه قبلې ته	
تَرَضُّيْهَا قَوْلٍ	وَجْهِكَ	شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ	وَحَيْثُ	مَا كُنْتُمْ قَوْلُوا
چې ته نې خوښوي، نوپس واروپه مخ خپل طرف	دمسجد حرام ته ،	اوکوم ځانې چه يې تاسونوگرزوي		
وَجُوهَكُمْ	شَطْرَةَ	وَإِنَّ	الَّذِينَ أُوْتُوا	الْكِتَابَ
مخونه خپل طرف دهغې ته،	اوبېشکه هغه کسان چه هغوی ته کتاب ورکړې شوېدې	خامخابوهيږي		
اللَّهُ	الْحَقُّ	مِنْ رَبِّهِمْ	وَمَا اللَّهُ	بِغَافِلٍ عَمَّا
چې بېشکه داقبله بدلېدل حق دي	دطرفه درب ددوی نه،	اوندې الله بې خبره دهغه عملونو ته چه دوی نې کوي		

«قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ» «قد» د تحقيق لپاره راځي او «تقلب» باب تفعل

دتکرار لپاره دې يعنی بيا بيا گرزول دمخ او«لی» په معنی د«الی» سره دي، دحدیث د بخاری

وغیره مفهوم دې چه حضور ﷺ کله هجرت وکړو مدینې نه نومونځ نی وکړو بیت المقدس ته شپاړس ۱۶ یا ۱۷ اوولس میاشتی خو دانی خوښه وه چه قبله بیت الله شی ځکه چه بیت الله قبله د ابراهیم ﷺ وه او د اهل عرب اسلام ته را نژدې کولو عمده ذریعه وه او په اهل کتابو کښې چه چا ایمان راوړلو نوهغوی ایمان راوړلې وواوچه کوم باقی وؤ نوحضور ﷺ دهغوی د ایمان نه مایوس شوې و لکه ددې آیت نه معلوم شوې وه : ﴿ أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ﴾ الایه

﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ﴾ الایه . نو دنی ﷺ دا خوښه وه چه بیت الله خما قبله شی او دانی توقع هم وه ځکه چه ددین امامت اوسیادت دبنی اسرائیلونه بنی اسماعیلونه منتقل شوې وؤ نوپکارووه چه قبله دې هم هغه مقررشی چه هغه قبله د ابراهیم ﷺ او اسمعیل ﷺ وه ، نوددې وجې نه به نبی ﷺ دوحی په توقع کښې آسمان ته باربار کتل اوانه ﷺ خو د جهاتو او مکان نه پاک دې خو بیا هم په قرآن اوحديثو کښې تجلیات خاصه آسمان طرف ته منسوب کړې شوی دی ، نوځکه به نبی ﷺ آسمان ته باربار کتل په وجه د اشتیاق اود أمیدسره ، نوالله تعالی اول دا آیت نازل کړو چه : ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ - الایه﴾ او وعده نې ورسره وکړه چه زه به تاته حکم د تحویل درکوم ، او بیا نبی ﷺ د دغه وعدې پوره کولو لپاره ورسو حکم وکړو «فول وجهک» نوپدې طریقه سره نبی ﷺ ته دوه وارې خوشحالی اومسرت حاصل شو چه اول نبی خبرورکړو چه ستاخوښ کار به کوم اوبیانی ورته خوښه پوره کړه

﴿فَلَنُؤْتِيَنَّكَ قِتْلَةً تَرْضَاهَا﴾ لام دتاکیدد وعدې لپاره دې «او ترضاه» مضارع په معنی دحال سره یا په معنی دماضی سره ده ، ددې آیت دا تشریح جمهورو مفسرینو بیان کړیده اوحضرت الاستاذ رحمه الله دخیل شیخ حضرت مولانا حسین علی رحمه الله یوبله توجیه هم لیکلی ده اوفرمایلی نبی دی چه دا په دائره دتاویل کښې داخله ده اوپه تفسیر بالرای کښې نده داخله نودغه توجیه چونکه بظاهر د روایت حدیث او دجمهورومفسرینو د توجیه نه مخالفه ده نو بهتره واسلم توجیه دا د جمهورو توجیه ده ، والله اعلم .

﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دا دوعدې ایفاء ده ، د «وجه» نه مراد کل بدن دې «اوشطر» په معنی دطرف اوجانب دې اود «مسجدحرام» نه خانه کعبه مراد ده . او مدارک وغیره وانی چه په ذکر کولو د مسجد حرام کښې اونه ذکر کولو دکعبه کښې اشاره ده چه

جب استقبال جهت د قبلې ته دې، نه خاص خانه کعبې ته، اودا حکم په حالت دصلوة کښې راغلې دې چه دوه رکعتې بیت المقدس طرف ته شوی وو، اودوه رکعتې بیت الله طرف ته اداشو او دغه مسجد ته مسجد القبلتین هم پدې وجه سره ویلی شی.

اوپدې کښې اختلاف دې چه اول مونځ بیت الله ته دظهر وو اوکه دعصر وو دواړه روایتونه موجود دی. محدثین حضرات ئی تطبیق دا کوی چه اول علی الاطلاق دظهر مونځ وو او اول کامل اوپوره مونځ بیت الله ته دعصر وو، اودارنگه په دې کښې اختلاف شویدې چه اول حکم د تحویل قبله په گوم مسجد کښې شویدې نو راجح خبره داده چه د تحویل قبلې حکم اول دظهر په مونځ کښې په مسجد بنو سلمه کښې چه هغې ته مسجد القبلتین ویلی شی په حالت د مونځ کښې شوې دې او مقتدیانو ټولومځ کعبې طرف ته کړو اورجال د نساؤ خائ ته راغلل اونسا درجالو خائ ته راغلل او دا تبدیل دموضع اگر چه عمل کثیر دې او عمل کثیر خو مفسد دصلوة وی، لیکن کیدې شی چه دا واقعه دهغه وخت وی چه په دغه زمانه کښې عمل کثیر مفسد دصلوة نه وو یا دا موضع دضرورت وو اومواضع دضرورت مستثنی دی لکه چه صلوة دمطلوب، یا دمحدث لپاره بناء جائزه ده

﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ دمخکښ نه خصوصیت فهمیدو نوپدې آیت کښې تعمیم وشو دحکم دقبلې ټول امت ته، اوییا وروستو آیتونو کښې تعمیم کیرې دمکان چه کور وی اوکه مسجد، بر وی اوکه بحر، مشرق وی اوکه مغرب، اوییا تعمیم د احوالو کیرې یعنی که حال دسفر وی اوکه حال دحضرو وی.

﴿إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ دادریم جواب دې، او دتحویل قبلې دویم اجمالی علت دې او «أنه» ضمیر تحویل قبلې ته راجع دې یعنی اهل کتابو ته معلومه ده چه د آخری نبی قبله به بیت الله وی نو ددوئ اعتراض په تحویل قبله باندې محض عناد اوسفاهت دې.

وَلَكِنْ آتَيْتِ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَتَعَوَّاهُ قَبْلَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَارِكِهِ

اوکه () نه راوړې اهل کتابو ته هر قسم دلیل نو تابعداري نه کوي دوی دقبلې ستا، اونه ته تابعداري کوونکې نې

﴿قَبْلَهُمْ ۖ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَٰكِنِ اتَّبَعْتَ

دقبلي ددوی اونه دي بعضي ددوی تابع کیدونکي دقبلي دبعضي نورو، او که) چري بالفرض تابعداري اوکړي نه

﴿أَهْوَاءَهُمْ ۖ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ۖ﴾

دخواهشاتو ددوی روستودهغي نه چه راغلي دي تاته علم، نویبشکه ته به په دغه وخت کښي خامخا دظالمانو نه شي

﴿وَلَمَّا أَتَيْتَ الَّذِينَ﴾ دا بیان دي دضد او عناد داهل کتابو یعنی دوی ته علم دي دحقوالی (حقیه) دتحویل دقبلي خو دحسد اوضد وجي نه خپله قبله نه پریږدي اوستا اتباع نه کوی ﴿يَكُلُّ أَمْرٍ﴾ یعنی دلیل اوحجت په حقوالی (حقیه) دتحویل قبلي ﴿مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾ ماضی په معنی دمضارع ده «ای لایتعون» ځکه جزا د (ان) استقبال وی اواخفش ویلی دی چه (ان) په معنی د (لو) سره دي او جواب د (لو) ماضی وی وهوبعید ﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ﴾ پدیکښي اخباردي په کلك والی دنیی ﴿﴾ په خپله قبله باندې (ای) کثیر، اوصاحب دروح المعانی وائی چه اهل کتابو ددهوکې ورکولولپاره ویل چه ای محمد ﴿﴾ ته دوباره بیت المقدس خپله قبله وگوزوه نومونږبه ستا اتباع وکړو، نوالله تعالی ددوی دا طمع قطع کړه. یا دا خبر په معنی دنهی سره دي یعنی اتباع مکوه دقبلي ددوی (قوطلی).

﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ﴾ په دیکښي د اهل کتابوخپل مابین کښي دحسد او عناد ذکر دي. یعنی ددوی حسد په تاپوري مخصوص ندې بلکه خپل مینځ کښي هم ضد او عناد کوی اگرچه یوبل ته قریب دی نوتاسره به ولې حسدنه کوی، یهودیان صخره دبیت المقدس ته قبله وایی «هیکل» اونصاری ځای دولدت دعیسی ﴿﴾ بیت الشرق یعنی جانب مشرقی قبله گنړی اگر چه دغلته عمارت یامکان نشته دي هغه قبله گرزوی.

﴿وَلَمَّا أَتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ﴾ په دیکښي تحذیر دي په اتباع داهل کتابواو خطاب حضور ﴿﴾ ته دي اوامراد ترینه امت دي یا کلام علی سبیل الفرض ویلې شوي دي یعنی اتباع دقبلي داهل کتابواودهغوی دخواهشاتو دومره سخت ترین جرم دي که چري بغرض محال ستانه صادرشې نو ﴿إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ نوبل څوک به څرنگ معاف شی نوددي وجه نه صاحب دبضاوی وائی چه دلته اووه ۷ تاکيدات دي: ۱- لام - ۲- قسم مقدر ۳ ان - ۴- حرف من - ۵- لام په جانب دخبر کښي ۶- حکم کول په ظلم سره ۷- ظالمین جمع راوړل.

الَّذِينَ اتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ

معه کسان چې ورکړې دي مونږ هغوی ته کتاب پیژني حقانیت ددې رسول داسې لکه چې پیژني خامن خپل

وَأَنَّ قَرِيْقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

اوبشکه یوه ډله ددوی نه پټوي حق لره اوحال دادې چه دوی پوهیږي همدحق دې دطرفه درب ستانه

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝

پس مه کېږه ته د شک کوونکونه

وَيَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (يعرفونه) ضمير يا راجع دې حضور ﷺ ته او مراد ترينه

نبوت د حضور ﷺ دې، عبدالله بن سلام فرماني «ولقد عرفته حين رأيته كما اعرف ابني

ومعرفتي محمد ﷺ اشد من معرفتي لابني» يعني چه مانبي ﷺ وليدو نوما وپیژندو لکه خپل

زوی چه پیژنم بلکه دنبي ﷺ پیژندل زیات وو دپیژندلو د زوی ځا نه، او په بل روایت کښې

داسې مفهوم دې چه د زوی په باره کښې دا احتمال کیدشی چه مورنی خیانت کړې وی

اودنبي ﷺ په حق والی اونبوت کښې هېڅ شک نشته دې، یا ضمیر د «يعرفونه» راجع دې

تحويل قبلي ته او دا توجیه اوفق د سیاق او سیاق سره ده (کبر، قرطبی).

تحويل قبلي ته او دا توجیه اوفق د سیاق او سیاق سره ده (کبر، قرطبی).

﴿لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ﴾ د «الحق» نه مراد د حضور ﷺ رسالت اوصفات دی یا امر د تحويل قبلي

دې. ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ يعني دا کتمان د حق د معذوري او لاعلمی په وجه نه دې

«الحق» مبتداً «من ربك» خبر دې يعني حق د طرف د الله ﷻ نه راځی په ذریعه دوحی سره یا

«الحق» خبر د مبتداً محذوف دې «ای هذا هو الحق من ربك فلا تكونن من الممترين».

«الحق» خبر د مبتداً محذوف دې «ای هذا هو الحق من ربك فلا تكونن من الممترين».

وَالْحَقُّ	وَجْهَةً	هُوَ	مَوْلَاهَا	فَاسْتَبِقُوا	الْخَيْرَاتِ
------------	----------	------	------------	---------------	--------------

اودهرچا دپاره یو طرف یعنی قبله وي چه دې مخ کوونکې وي هغې ته نومخکنی شی د یوبل نه نیک کارونو ته

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ

هرجرتنه () چې یی تاسو نورا به ولي تاسوالله ټول، بېشکه الله په هرڅیز قادر دې اودهرخایه () چه اوځي ته سفرته

قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

نوگرزوه مخ خپل طرف د مسجد حرام یعنی کعبې ته، او بېشکه دامخ کول کعبې ته خامخاق دی د طرفه درب ستانه

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

او ندې الله بې خبره دهغه عملونو ته چه تاسو نې کوي

﴿وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ﴾ تنوین په «لکل» کښې عوض دې «ای لکل ملة او لکل شخص»، او «وجهه» فعلة وزن مصدر دې په اصل کښې «وجه» و په معنی دمتوجه الیه سره یعنی هغه ځای چه هغې ته توجه کولې شی په مانځه کښې یا هر هغه کار چه انسان هغې ته توجه کوی عام لدینه که دین او مسلك وی او که قبله وی ﴿هُوَ مُوَلَّيْهَا﴾ «هو» ضمیر راجع دې «کل» ته په اعتبار دلفظ سره او «ها» مفعول اول د «مولی» لپاره دې او مفعول ثانی مقدر دې چه (وجهه) دې - معنی داده (۱) چه د هر اهل ملة لپاره یو قبله او جهت وی خواه که بحق وی لکه مسلمانان او که په خپل خواهر سره وی لکه یهود نصاری. چه دغه اهل ملة دغه جهت ته مخ گرزوی نو اهل اسلام هم یو عظیم ملت دې نو دوی لپاره هم یوه مستقلة قبله په کاروه لکه دیهودو، ځانله قبله وه او د نصاری و ځانله قبله وه نو که د مسلمانانو ځانله مستقلة قبله شوه. نو دا خو د اعتراض وجه نشی کیدی

﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ یعنی دمعتزضین اعتراض ته توجه مکوی اونیک کارونوته سبقت کوئ (۲). په مسلمانانو کښې د هر اهل طرف لکه مشرق مغرب شمال جنوب شولپاره یو جهت وی چه دوی هغه جهت ته مخ گرزوی لکه دکعبې نه مشرق جانب والا مغرب طرف ته مخ گرزوی او مغرب والا مشرق جانب ته. (۳) - دهر شخص یا قوم لپاره یو مسلك او مخه وی چه دې هغې ته مخ کوی یعنی د زړه تعلق ورسره ساتی مثلاً څوک د دین سره او څوک د دنیا سره څوک دمسجد سره او څوک د مندر سره څوک د الله تعالی سره او څوک د بتانوسره، څوک د توحید سره او څوک د شرک سره او څوک د سنت سره او څوک د بدعت سره نو : ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ پدې امورو کښې دخیراموروته سبقت کوئ اولکه څرنگه چه په تشریعی امورو کښې خلق مختلف طبائع او مزاجونه لری نو دغه شان په تکویناتو کښې هم خلق مختلف مزاجونه او طبائع لری دچا د زړه تعلق دزراعت سره دې او د چا د تجارت او دچا د صنعت سره وغیره «کل میسرماخلق له» ﴿أَلَيْسَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا﴾ یعنی په آخرت کښې به الله تعالی تاسودهر ملك او طرف نه راجمع کړی ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ دا تعمیم دې په اعتبار دخروج سره

کور کلی نه یعنی که په کور کلی کښې نې او که باهرنې خو به هر حال بیت الله ته مخ کوه په مانځه کښې

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ

ودهره ځایه چه اوځې ته نویس گرزوه، مخ خپل طرف دمسجدحرام ته یعنی کعبې ته. او کوم ځانې کښ چې یی تاسو

قُولُوا وَجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ

نو گرزوی مخونه خپل طرف دهغې ته، ددې دپاره چې نه وی د خلقو دپاره په تاسو هیڅ دلیل مگر هغه خلق

ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنَعُوا نِعْمَتِي

چې ظالمان دي ددوی نه، نو مه ویریرئ ددوی نه او ویریرئ ځماته. اوددې دپاره چه پورا کړم نعمت خپل

عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

په تاسو باندې اوددې دپاره چه تاسو سمه لار او مومئ

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ دا تعمیم په اعتبار دسفر او حضر سره دې ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ دا تعمیم

په اعتبار د اشخاص سره او د امکانو سره دې یعنی په هر مکان کښې چه تاسوئی اگر که په بیت

المقدس کښې ئی خو مخ به بیت الله ته گرزوئ. حضرت شیخ الهند رحمته الله فرمائی چه دتحويل قبلې

د حکم مکرر کولو وجه داده چه ددې لپاره متعدد علتونه ذکر کیدل نودهر علت سره حکم هم مکرر شو

د ﴿فَقَدْ نَزَى تَقَلَّبَ وَجْهَكَ﴾ نه معلومه شوه چه د رسول ﷺ رضا حوئی او اظهار تکریم مقصود دې

او د ﴿وَلِكُلِّ وَجْهٌ﴾ نه معلومه شوه چه عادة دالله تعالی دادې چه هر صاحب شریعت رسول ته

مستقله قبله ورکوی او د ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ﴾ نه معلومه شوه چه علت دتحويل لپاره دفع د الزام

ده. یا ددې تکرار وجه داده چه تحويل قبله مهتم بالشان امر دې اوبل داچه بې وقوفه یهودیان دنسخ

فائل نه وو نود تاکید لپاره دا حکم مکرر شو چه دا عین حکمت اوبلاغت دې یا وجه داده چه په اول

آیت کښې تعمیم د احوالو او په دویم آیت کښې تعمیم د مکان او په دریم کښې تعمیم د زمان

مقصود دې ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ دادویم علت تفصیلی او څلورم جواب دې اود «حجة» نه

مراد صحیح دلیل او معقول اعتراض دې یعنی که چری تحويل قبله نوې شوې نو بیا به اهل کتابو

او دارنگه مشرکین عرب حجت پیش کوؤ چه په ملت ابراهیمی کنبی خوقبله بیت الله دې اودارنگه به مخکنو کتابونو کنبی ئی لیکلی دی چه دنی آخرالزمان قبله به بیت الله وی نودا حجت صحیح دلیل او معقول اعتراض وؤ

﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾ دا استثنا منقطع ده او د «ظلموا» نه مراد معاندین دی یعنی صحیح او معقول اعتراض خو دفع شو. لیکن معاندین اعتراضونه نه پریردی خو ﴿فَلَا تَحْشَوْهُمْ﴾ ددوی د طعنونو او اعتراضونو نه مه پریرئ او دهغوی د اعتراض او دطعن دوجه نه عمل په قبله مه پریردئ او خما نه وریریرئ او خما د عظمت دیرې دوجه نه خما د حکم تعمیل وکړئ

﴿وَلَا تُمْ يَغْمِي عَلَيْكُمْ﴾ دا عطف دې په «للا» باندې نودا هم علت تفصیلی دې خویه معطوف علیه کنبی د خیر د دنیا ذکر دې چه هغه ظهور د غلبې دې په مخالفینو په دفع اعتراض دهغوی سره اوبه معطوف کنبی بیان د خیر د آخرت دې، د اتمام نعمت نه مراد دخول جنت دې، رواه الترمذی عن معاذ بن جبل والبخاری فی الادب المفرد،

یاترینه هدایت کول دی قبلې ته «قرطبی» یاترینه مراد موت دې په اسلام، بیا دخول جنت ته،

بیا دیدار الهی دې «خازن» اللهم ارزقنا هذه.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
لکه څنگه چه لیرلې دې مونږ په تاسو کنبی رسول د جنس ستاسونه لولې په تاسو آیاتونو زمونږ اویاکوي تاسود کفرته
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ۚ فَادْكُرُونِي
او تعلیم درکوي تاسوته د کتاب او د حکمت او تعلیم درکوي دهغه څه چه تاسو به هغې نه پوهیرئ. نویس یادوی ما(ا)
أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون ۚ
نوزه هم یادوم تاسو او شکر کوئ خما او ناشکرې مه کوئ

هَ كَمَا أَرْسَلْنَا «کاف» لپاره، د تشبیه دې او «ما» مصدریه او جار مجروره په محل نصب

کنبی دې صفت دې دمفعول مطلق مقدر لپاره، تقدیر د عبارت داسې دې «لأنهم نعمی اتماماً مثل اتمام ارسال الرسول» یعنی لکه څنگه چه تاسوته می افضل، اعز، اکرم، رسول درکړیدې نودغه شان

1 تاسو الله ځلا دوه قبلووالا او گرزولی نو د الله ځلا شکر کوئ او هغه یادوی

می - سوته افضله قبله در کړه

«وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» ددینه مراد تیرشوؤ امتونواو درسونونقصص ، اواحوال ر د راتلونکو حالاتوتذکره ده چه هغه په ماسوا دوحی سره نشی حاصلیدی نو دا تخصیص بعد التعمیم شو

«فَاذْكُرُونِي» دا تفریع ده په ماقبل باندې. یعنی هرکله چه الله تعالی تاسودوؤ قبلو والا وگړولئ اوخپل نعمت ئی درباندې تام کړو اوافضل رسول ئی درکړو نواوس تاسو الله تعالی یادوئ اوشکرې کوئ. اومفسرینوتصریح کړیده چه ذکرعام دې که په قلب سره وی اوکه په لسان سره اوکه په اعضاؤ او جوارحو. اعمالو، افعالو سره وی. او د ذکر فوائد اوفضائل ډیرزیات دی خودتولو نه لوی فضیلت ئی دادې چه «أَذْكُرْكُمْ وَأَشْكُرُوا لِي» ((وفی الحدیث القدسی یقول الله عزوجل اناعندظن عبدی بی وانامعه اذاذکرنی فان ذکرنی فی نفسه ذکرته فی نفسی وان ذکرنی فی ملا ذکرته فی ملا خیرمنهم وان تقرب الی شراً تقرب الیه ذراعاً وان تقرب الی ذراعاً تقرب الیه باعاً وان اتانی بمشی ائینه هرولئ)) متفق علیه، امام رازی رحمته الله دمفسرینو د هغه عباراتو ذکر کړیدی چه هغوی دلته ددې آیت په ذیل کښې ویلی دی.

(۱) اذکرونی بطاعی اذکرکم برحق(۲) اذکرونی بالدعاء اذکرکم بالاجابة والاحسان
(۳) اذکرونی بالثناء والطاعة اذکرکبالتناء والنعمة (۴) اذکرونی فی الدنیا اذکرکم فی الآخرة (۵)
اذکرونی فی الخلوات اذکرکم فی القلوات (۶) اذکرونی فی الرخاء اذکرکم فی البلاء (۷) اذکرونی بطاعی اذکرکم بمعونتی (۸) اذکرونی بمجاهدتی اذکرکم بمدایقی (۹) اذکرونی بالصدق والاخلاص اذکرکم بالخلاص ومزیدالاختصاص (۱۰) اذکرونی بالربوبیة فی الفاتحة اذکرکم بالرحمة والعبودیة فی الخاتمة (۱۱) اذکرونی بالمجاهدة اذکرکم بالمشاهدة : ای دیدارالهی.
نومعلومه شوه چه بنده چه د الله تعالی خه قسم ذکرکوی نو دالله تعالی دطرفه دهغې مطابق ذکرکیرې «واشکروالی» ذکرلکه چه په لسان اوقلب اوجوارحوسره کیدی شی نودغه شان شکرهم کیدی شی اواصل شکرچه دې نوهغه صرف العبدجمع مانعمه الله الی ماخلق لاجله دې

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٠﴾

ای ایمان والو! مدد حاصل کړئ په ذریعه د صبر او مونځ سره . بېشکه الله د صبر کوونکو سره دې

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ مسلمانانوته به د کفارو د طرفه هروخت

تکالیف رسېدل او چه تحویل د قبلې وشو نو معاندین ته د ضرر رسولو یوه بله بهانه جوړه شوه نو پدې موقعه باندې الله تعالی مسلمانانوته تلقین وکړو چه د هر قسم مصائب او مشکلاتو په وخت کښې په خپل خدای توکل کړئ او د هغه سره خپل کامل تعلق ساتئ او صبر کوئ او مونځ کوئ نو د صبر او مونځ په ذریعه سره د الله تعالی مدد راځي بعضې حضراتو د صبر نه روژه مراد کړیده ، کمالین،

﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ مراد معیة خاصه دې یعنی معیة په عون او خصوصی رحمت سره

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥١﴾

اومه وایئ تاسو هغه چاته چه قتل کړ شئ په لار د الله کښې چه دوی مړ دي ، بلکه دوی ژوندي دي لیکن تاسو نه پوهیږئ

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ یعنی د تحویل قبلې په وجه به

امتحانات راځي اوبحث به کیږي اونوبت به قتل قتال ته رسی خو چه څوک د الله تعالی په لار کښې قتل شی نو هغوی ته مړه مه وایئ بلکه هغه ژوندي دی خوتا سو د هغوی په ژوندون باندې نه پوهیږئ ، «ولا تقولوا» معطوف دې په «واستعينوا» باندې اود «يا ايها الذين آمنوا» تحت دې او په سورة آل عمران کښې ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ الایه . دې او د دواړو نه مقصود یو دې چه هغه تعظیم شان تکریم د هغوی دې چه په خوله ورته اموات کسانرالاموات مه وایئ او په اعتقاد کښې ئی هم دنورو امواتو پشان مه گنړئ . مفسرینو لیکلی دی چه په غزوه بدر کښې څوارلس صحابه کرام شهیدان شول نوبعضې خلق وویل چه دوی مړه شو او دنیا دمرو اولدتونو نه محروم شول نو الله تعالی دا آیت نازل کړو اود «فی سبیل الله» نه مراد اعلاء د کلمه الله ده عام لدینه چه دا قتل په میدان جهاد کښې وی او که مرابط وی او که

جو دعوت دو جہی نہ وی «اموات» خبر د مبتدا مقدر دے «ای ہم اموات» . سوال کیہی
 جہ ہدی آیت کنبی صراحتہ منع وشوہ د اطلاق دمیت نہ پہ شہید باندی حالانکہ احادیثو کنبی
 طلاق دمیت پہ شہید باندی شویڈی کمافی حدیث جابر علیہ السلام «مات ابی عبداللہ، یوم احد»،
 وغرذلک او دارنگہ پہ عبارتو دفعھاؤ کنبی اطلاق دمیت کیہی پہ شہید او دارنگہ مقتول
 حرمیت وی نو دلفظ «یُقتل» نہ ہم معلومہ شوہ چہ شہیدمیت دے او دارنگہ پہ شہید باندی
 نول احکام دمیت جاری کیہی لکہ جنازہ، دفن، تقسیم د میراث دہفہ اودمنکوہ سرہ نکاح
 حتمیدل دا تول احکام دمیت دی، نو چہ شہید میت نوی نودا احکام پری ولہی جاری کیہی

(۱) جواب مقصود دلته نفی دموت نہ دہ بلکہ مراد دادی چہ دنوروامواتو پشان اموات
 مرہ، نہ دی۔ بلکہ دوی تہ پہ برزخ کنبی ممتاز حیات حاصل دے

حضرت تہانوی رحمہ اللہ لیکلی «ایسے مقتول کو شہید کہتے ہیں اور اس کی نسبت گویا کھانک وہ مر گیا صحیح
 اور جائز ہے لیکن اس کی موت کو دوسری مردوں کی سی موت سمجھنے کی ممانعت کی گئی ہے»

تفسیر خازن لیکلی دی «بموتلة غیر ہم من الاموات» اوپہ تبصیرالرحمان کنبی نی ویلی
 دی «کسانوالاموات» (۲) شاہ عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمائی چہ د «اموات» نہ مراد ہفہ دی چہ
 ارواح نی مرہ وی، او دروح مرگ دادی چہ دے کلہ پہ بدن کنبی وی نو دبدن پہ ذریعہ خوہفہ
 نہ لذتو نہ حاصلیہی لیکن چہ کلہ دبدن نہ جدا شی نو لذتو نہ محروم شی نو داسی روح تہ
 مر ویلی شی، نو حاصل دادی چہ دلته پدی آیت کنبی دیوخاص قسم موت د اطلاق کولونہ
 منع شوہ دہ، او دحقیقی موت نفی مقصود ندہ «بَلْ أَحْيَاءُ» ای بل ہم احیاء، او مراد حیاة
 نہ حیاة برزخی دے لکہ چہ دلالت کوی پدی باندی داقول «ولکن لا تشعرون» بیضاوی وائی
 چہ ددے ژوند علم پہ حواسو اعقل سرہ نہ لگیہی بلکہ پہ وحی سرہ ثابت دے، ابن کثیر رحمہ اللہ
 وائی «الشهداء فی برزخہم احیاء» صاحب دروح المعانی وائی «لانہامن احوال البرزخ — الخ» .

سوال برزخی حیاة خوتولوامواتو تہ حاصل دے پہ نزد داهل سنت والجماعت نو بیا
 تخصیص دشہید ولہی وشو؟ جواب دلته مقصود دامتیازی حیاة ثابتول دی چہ ہفہ حیاة
 عامر انسانانو تہ ندے حاصل او دہفہ تفصیلی کیفیت چونکہ پہ عقل کنبی راتلل مشکل
 و او معلومول نی ضروری فی الدین نہ و نوپہ اجمالی بیان باندی اکتفا وشوہ اوبیائی

و فرمايل ﴿وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُوْنَ﴾ اوددي تفصيل حضرت مولانا اشرف على تھانوی رحمۃ اللہ علیہ ليکلي دې په بيان القرآن کښې اودارنگه په اشرف الجواب ص ۲۳۲ کښې دهغې حاصل دادې ۱- چه حياءَ برزخی دعا موخلقو معمولی اوادنی دې ۲- اودشهداؤ حياءَ قوی دې حتی چه دهغې اثر خلاف معمول ظاهری بدن ته رسیدلې دې هغه دا چه دشهید بدن نه خاوری کیږی او دجوندی سری د بدن پشان صحیح سلامت وی لکه ددې مشاهده شوې ده. اوبعضې اولیا او صالحین هم پدې فضیلت کښې شهداؤ سره شریک دی، اوکه **خوک دا سوال** وکړی چه ددې خلاف مشاهده شویده، نو **جواب** دادې چه ددې موافق مشاهده هم شویده. نو د دینه بالکلیه انکار ندې پکار چه دشهید بدن نه خاورې کیږی، بله دا چه دا حکم دحقیقی شهید دې او دحقیقی شهید لپاره څه شرایط دی چه هغه به نوی موجود شوی، بهرحال دا خبره ثابته ده چه دشهید بدن نه خاورې کیږی زیات نه زیات دومره کیدې شی چه دا قاعده اکثریه وی او کلیه نوی ۳- او د انبیاء علیهم السلام حياءَ برزخی اقوی دې چه دهغې اثر دادې چه دهغوئ ابدان هم په قبور وکښې سالم وی اودهغوئ د ازواج سره نکاح جائز نده پشان دجوندو او دهغوئ میراث نشی تقسیم کیدې دجوندو پشان، حضرت تھانوی رحمۃ اللہ علیہ په بیان القرآن کښې داسې عبارت لیکي :

اوربھی حیات ہے جس میں حضرات انبیاء عظیم السلام - الخ .

اوپه اشرف الجواب کښې داسې عبارت لیکي :

مُریاد رے کہ اس حیات سے مراد ناسوتی نہیں ہے وہ دوسری قسم کے حیات ہے جس کو حیات برزخیہ کہتے ہے

دا تصریح ده پدې چه **حیات دانیاء** حياءَ برزخیه دې. دنیویه نه دې. صاحب دفتح الباری به باب غزوة أحد کښې ددې حدیث ((كَأَلْمَوَدِّعِ لِلْأَحْيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ)) : په تشریح کښې لیکي ((واماتودیع الاموات فيحتمل ان يكون الصحابي اراد بذلك انقطاع زيارته الاموات بجسده، لانه بعدموته وان كان حياً فهي حياة اخروية لا تشبه حياة الدنيا - صفحه ۹۲ جلد ۸))

جسد آخر دي په صورت د بدن د نيوې سره «بمخت لوى راى الرائى اهدهم لقال رأيت فلانا»

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ

او خامخابه مونږ آزمېښت کوو ستاسو پلرې ویرې سره اولوېې سره او په نقصان د مالونو سره اونفسونو سره

وَالثَّمَرَاتِ ۚ وَبِئْسَ الصَّرِيحُ ۚ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا

اوميوؤسره او زهرې ورکړه صبر کوونکونه هغه صبر کوونکي چه کله اورسیري دوى ته څه مصيبت نودوى وای

إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۚ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ

چه مونږ دالله مملوک یواو بېشکه مونږ هغه ته گرزخیدونکي یو دغه کسان پدوي باندې برکتونه دي

مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ۝

د طرفه درب د دوى نه اورحمت دي اودغه کسان هم دوى لارموندونکي دي

وَوَلَنَبْلُوَنَّكُمْ ۚ داد «بلاء» نه مشتق دي په معنی د امتحان سره او دالله تعالى امتحان د

اظهار د حقیقت لپاره وى اودعلم حاصلولپاره نه وى «بشئ» په دې کښې اشاره ده دپته چه

دا بلایا به کم وى په نسبت سره هغې ته چه دوى ترینه محفوظ کړې شوى دى «مِنَ الْجُوعِ»

یره د دشمن وغیره «وَالْجُوع» لوړه د قحط وغیره په وجه «وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ» د آمدنى

کمیدل د حیواناتو هلاکونه وغیره «وَالْأَنْفُسِ» قتل کیدل مړه کیدل دخپلوانو او ملگرو

«وَالثَّمَرَاتِ» میوي غلې د زمکې آمدنى کمیدل په سبب د قحط یادسیلاب یادگلنى سره اود

امام شافعى رحمه الله نه مروى دى چه د «خوف» نه مراد خوف دالله تعالى دې او د «جوع» نه

مراد روژه ده او «نقص من الاموال» نه مراد ایجاب د زکوة او انفاق فى سبيل الله دې اود

«والانفس» نه مراد امراض دى او د «ثمرات» نه مراد موت د اولاد دې چه هغه ثمره القلب ده

((كمات الحديث عن ابى موسى ان النبى ﷺ قال اذا مات ولدا العبد قال الله للملائكة اقبضم

ولد عبدى فيقولون نعم فيقول قبضتم ثمرة فواده فيقولون نعم فيقول فماذا قال عبدى فيقولون

حمدك واسترجع فيقول الله تعالى ابواب العبدى بيتا فى الجنة وسجود بيت الحمد)) حاصل دادې چه

دا امور مذکوره تشريعى هم کيدې شى اوتکوښنى هم تشريعى خوف دالله تعالى نه دي

اودارنگه په جهاد کښې اوپه دعوت ورکولو کښې دشمنانو ته او جوع تشريعى روژه او

د حرام مال نه خان ساتل دى او تشريعى نقص الاموال او حرام تجارت ربوا رشوت نه خان

ساتل دى د زکوة صدقات ورکول دى اونقص د نفس په جهاد کښې بهادريت دي ثمرات

آندنی د تجارت، زراعت په صحیح مصرف کښې خرچ کول، او تکیونی هغه دی چه ذکر شو
«وَتَشِيرُ الصَّابِرِينَ» د اعطف دې په مقدر باندې چه «فاصبروا» دې، یعنی کله چه تاسو ته
دا مصائب ورسې نو صبر کوئ او بشارت ورکړه هغه صبر کوونکو ته، دلته مبشر به محذوف دې
چه مابعد پرې دلالت کوی.

«إِذَا أَصَبْتَهُمْ مُصِيبَةٌ» تنوین لپاره د تنکیر دې یعنی هر قسم مصیبت وی چه وړوکی وی
او که لوی وی، په یو روایت کښې راغلیدی چه نبی ﷺ یو وارې په دیوه مړه کیدلو باندې
«انالله وانا الیه راجعون»، او فرمایل، نو عائشه «رضی الله عنہا» عرض وکړو چه یار رسول الله آیا داهم
مصیبت دې؟ نو نبی ﷺ او فرمایل چه «نعم! کل ما اذى المؤمن فهو مصيبة»، یعنی هر هغه شې
چه دهغې نه مسلمان ته پریشانی او تکلیف ورسې نو دغه مصیبت دې

«قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» دا په ژبه ویل سنت دی په وقت دمصیبت کښې او
اعتقاد ساتل پرې واجب دی، د «انالله» معنی داده چه مونږ دالله تعالی ملک یو، او هغه
زمونږ مالک حقیقی دې، او مالک حقیقی چه په خپل ملکیت کښې هر قسم تصرف کوی نو چالره
پرې حق د اعتراض نه وی، «وانا الیه راجعون» او ددې معنی داده چه مونږ ددنیا نه دالله
تعالی حضور ته پیش کیږو نو ددې نقصان بدله به را کوی، دیو حدیث مفهوم دې چه کوم بنده
دمصیبت په وقت کښې دا کلمه وائی نو الله تعالی به ده ته په دنیا کښې د نقصان نعم البدل
ورکړی او په آخرت کښې به ورته د اجر او ثواب ذخیره جمع کړی

«أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ» «صلوة» او «رحمة» قریب المعنی دی (۱).
نو بعضی وائی چه دا د تاکید لپاره او د تکرار لپاره دی او د تکرار د فائده کولو لپاره دواړه
ذکر شویدی یعنی په داسی خلقو باندې رحمت بعد رحمة او بې درېې رحمتونه او مهربانی
دی (۲) او بعضی وائی چه د صلوۃ نه مراد ثناء، مدح، برکت دې او د رحمة نه مراد مصیبت
لري کول دی (قرطی)، (۳) او بعضی وائی د «صلوات» نه عام رحمتونه مراد دی او د «رحمة» نه
خاص خاص رحمتونه (د هر شخص د استعداد مطابق)، مراد دی لکه په دنیا کښې د انعام
وړ کولو په موقعه دعوت طعام عام وی، او نور انعامات دهر چالپاره په قدر د حیثیت وی او
په اندازه خدمت سره وی «تهانوی»، (۴) یا «صلوات» دکمیة په اعتبار سره دې او «رحمة»

صحابزو وبل چه دا سعی د صفا اومروه د امر دجاهلیت نه وه، نو داسلام نه بعد دوی سعی پریځوده ځکه دانی امر دجاهلیت گنرلو، شعبي ویلیدی چه په صفا باندې یوبت و و چه دهغه نوم «اساف» و و اوپه مروه باندې بل بت وه چه دهغه نوم «نائل» و و

اواهل دجاهلیت به چه کله سعی کوله نو ددې دواړو استلام به ئی کولو اوتعظیم به ئی کولو نو بعد داسلام نه مسلمانانو دغه سعی گناه گنرله نو دا آیت نازل شو. ابن کثیر وائی چه محمد بن اسحق په کتاب السیره کښې ذکر کړیدی چه «اساف» سرې و و اوناثله ښځه وه اودوی بشرین انسانان و و او زنائی وکړه په داخل دکعبه کښې نو دوی مسخ شو اوگټې ترینه جوړې شوې نو قریشوکعبې ته مخامخ کینودلې لپاره دعبرت دخلقو، نویاچه کله دیره زمانه تیره شه نوهغه گټی «صفا اومروه» ته نقل کړې شوې اوعبادت ئی شروع شوو، نو د دې وجه نه مسلمانانو دا سعی حرج گنرله. ۳- دطواف ذکر په قرآن کښې و و اود صفا او مروه ذکر په قرآن کښې نه و و نو اصحابو دا سعی دصفا او مروه گناه گنرله نو دا آیت نازل شو «بخاری شریف ص ۲۲»

«مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» شعائر جمع دشعیره ده، څرگنده ښه اومخصوص ښه د دین اسلام ته ویلې شی او دا شامل دې مواقف دحج ته لکه سعی، طواف، منی، عرفات، او دارنگه شامل دې مساجد، اذان، وغیره ته او د هر اهل مذهب لپاره مخصوص ښه وی چه هغې ته دهغوی شعار ویلې شی لکه «زنار» دهندوانو «صلیب» دنصاری و شعار دې وغیر ذلک.

«فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ» په دیکښ اشاره ده چه سعی یغیر دحج اوعمرې نه عبادت اوثواب ندې په خلاف دطواف نه.

«فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا» مراد دطواف نه دلته سعی ده، د لفظ د «لاجناح» نه امام احمد رحمته الله علیه استدلال کړیدی چه سعی مستحب ده، امام ابوحنیفه رحمته الله علیه وائی چه سعی واجب ده په دلیل دحدیث سره «ان الله كتب عليكم السعي فاسعوا»، امام مالک اوامام شافعی رحمته الله علیه وائی چه سعی فرض ده په دلیل ددغه حدیث سره ځکه چه «کتب» په معنی د «فرض» سره دې او د «فاسعوا» نه هم فرضیت معلومیږی، اوامام ابوحنیفه رحمته الله علیه فرمائی چه فرضیت په خبر واحد سره نه ثابتیږی نو وجوب پاتې شو، او د امام احمد رحمته الله علیه استدلال نه

جواب هغه دي چه ذکر دي په حدیث دعائشہ عَلَيْهِ السَّلَام کښ چه جواب ورکوی (عروه) ته او فرماني که چري دالله عَلَيْهِ السَّلَام مراد داوي چه سعی ضروري نه ده نو بيا به نى داسې ویلی وي چه «فلا جناح علیه ان لا يطوف» بلکه سعی ضروري ده او «لا جناح» ویل لپاره ددفع د وهم د مسلمانانو دي چه سعی کښي دشرک سره مشابهت راځي نو دابه گناه وی

«وَمَنْ تَطَوَّعَ حَرَمًا تَطَوَّعَ دِينَهُ» وانی چه يو کار د زړه په خوشحالی او اخلاص سره وکړي شی. نفل وی او که فرض. نو پدي کښي اشاره ده دي خبري ته چه په هر کار خير کښي اخلاص ضروري دي

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا

بېشكه هغه خلق چه پتوي هغه څه چه نازل كړيدي مونږ صفا حكمونه اودهدايت خبري روستودهغي نه

يَسَّرَهُ لِّلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۚ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ

چه بيان كړيدي مونږ دپاره دخلقويه كتاب كښي، دغه كسان چه دي لعنت كوي پدوي الله اولعنت واني پدوي باندې

اللَّعْنُونَ ۚ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّا فَاُولَٰئِكَ أَتُوبُ

لعنت كوزنكي مگرهغه كسان چه توبه اوباسي اوسم كړي خپل عملونه اوبيان كړي حق. نودغه خلق څه قبلوم توبه

عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

ددوي، او څه ډېر توبه قبلوونكي اودېر مهربان يم

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ» په دي كښي زجر دي اهل كتابو ته، ديهود علماؤ به صفات در رسول

الله ﷺ پتول اودغه شان مسئله د توحيد او آيت درجم وغيره نى پټ كړى وو او په رسالت نى چه شبهات كول نو دا هم دكنمان حق لپاره وو، نو پدي آيت كښي دوي ته زجر او وعيد ذكر كيږي، اودآيت شان نزول اگر كه خاص دي خو حكم نى عام دي شامل دي هر هغه چاته چه كنمن دحكم دقرآن اوحديث وكړي بلاعذر ده اود «مِنَ الْبَيِّنَاتِ» نه مراد دلانل دنبوت او دحضور ﷺ

صفات دي چه په تورات او انجيل كښي ذكر وو د «هدى» نه مراد واضحه حكمونه د قرآن او حديث دي او د «بيئت» نه داهم معلومه شوه چه كه چري په يو خبره څوك نه پوهيږي او عقل نه نى نه رسيږي نو دهغي بيانول نه دي پكار ځكه ددينه كله فتنه جوړيږي دكفاي روايه عن ابن

مسعود علیه السلام، او یا د «بیتات» نه مراد آیاتونه د کتاب الله دی او «هدی» نه مراد احادیث اوسنت در رسول الله دی او ﴿فِي الْكِتَابِ﴾ نه جنس مراد دې شامل دې تورات، انجیل، قرآن ته.

﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ﴾ لعن په لغت کښې بعد او لرې کولو ته وائی او په شرع کښې ترینه مراد درحمت خاصه نه محروم کیدل دی. نو لعنت دالله تعالی دادې چه دخپل رحمت نه اوقرب نه نی محروم کړی اودغضب اوعذاب مستحق نی وگرزوی.

﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ﴾ دا دمخلوق لعنت دې اولعنت دمخلوق بد دعا کول دی او مراد د «لاعنون» نه ملائک او نیک انسانان اوجنات دی. اوپه یو روایت کښې دی چه د اوبو ماهیان، مرغان، دواب، حشرات، دا ټول پرې لعنت وائی اولکه څرنگه چه دعالم حق گو، لپاره مغفرت غواری هرشې حتی چه ماهیان په اوبو اومرغان په هواکښې نودغه شان دحق پتوونکی لپاره بد دعا کوی «ابن کثیر».

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَابُوا﴾ یعنې دکفر اوشرک نه توبه وکړی ﴿وَأَصْلَحُوا﴾ یعنې اعمال صالحه کوی او اطاعت دالله تعالی اورسول الله ﷺ کوی ﴿وَيَبْتَغُوا﴾ یعنې بیانوی هغه حق چه دخلقو نه نی پټ کړې وی، په دې آیت کښې دتوبې لپاره درې شرطونه بیان شو اوداوه شرطونه چه «تابوا»، او «اصلحو»، دی دعوامو دتوبې لپاره دی اودریم شرط چه بیټوا دې لپاردتوبه دعلماؤ دې.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ

بېشه هغه خلق چې کفرني کړېدي اومړه شي په حال دکفر کښې دغه کسان پدوي باندې لعنت دالله دې

وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ ۖ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ

اودملاکو او دټولو خلقو همېشه به وي په هغې کښې، نه به شي سپکولي ددوي نه عذاب اوبه دوی له

يَنْتَظِرُونَ ۝

مهلت ورکولي شي

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ اوداتخويف دې ﴿وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ یعنې موت نی په کفر راسی ﴿أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمُ الْعَذَابُ﴾ ددینه مقصود بیان د دوام لعنت دې اوپه ماقبل آیت کښې بیان احداث د لعنت دود «الناس» نه مراد عام انسانان دې او ددوی اتباع پکښې هم داخل دی لکه به سورت

اعراف آیت ٣٨ کښې دې ((حتی اذا اذارکوا فیها جمیعا)).

«اجمعین» دا تاکید داشخاصو دناس یا داشخاصو دملانگونه دې یعنی د «اجمعین» معنی دانه ده چه هرانسان په دوی لعنت وائی اوهر هر ملانک په دوی لعنت وائی ځکه په انسانانوکی خو دا ملعونین په خپله هم داخل دی نودوی خوپه پخپل ځان لعنت نه وائی اوبه ملانکو کښې بعضې هغه دی چه لعنت ویل دهغوی شغل نه دې، بلکه اجمعین تاکید دمجموعی دفریقینو دې یعنی دا دواړه فریقین ځاکی، اونوری، په دوی باندې لعنت وائی.

«تخلدین فیها» ضمیر دفیهایا راجع دې لعنت ته چه په ماقبل کښې صراحة ذکر شوې دي یا راجع دې «نار» ته چه د ماقبل نه ضمنا معلوم شویدي.

وَالْهَکْمُ لِلَّهِ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

اوحفادربندګی (١) ستاسومعبودیدوې، نشته بل څوک دعبادت لائق سوا دهغه نه بېعهده مهربان اوبه رحم کوونکې دې

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي

بېشکه په پېداکولو دآسمانونواوزمکې کښې اوبدلیلودشېې او ورځې کښې اوبه هغه کشتو کښې چه چلېګی

فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ

په دریاب کښې په هغه څه سره چې نفع رسوي خلقوته، اوبه هغه کښې چه راوړولی دي الله دآسمان نه څه اوبه

فَاحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَكَ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

پس راژوندی کوي پدې سره زمکه پس دمروالي اوچوالي، دهغې نه اوخواره کړي ئ دي پدې کښې هر قسم زنده سر

وَتَصْرِيفِ الرِّيحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

اوبه ګرزولود هواګانو کښې اوبه وریځو کښې چه تابع کړې شوي دي په مینځ دآسمان اوزمکې کښې په حکم دالله،

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُعْقِلُونَ

څامخادلیلونه دتوحیددې هغه قوم دپاره چه عقل لري

١: لعل عقلی په توحید یعنی په نفی دشرک فعلی.

وَاللَّهُمَّ إِنَّهُ وَاحِدٌ» دااعاده دتوحیدده دشرک فعلی دنفی لپاره . چونکه ماقبل کنبی ثبت درسالت وشو او دهغو اوشبهاتو جوابونه ذکرشوچه کفارویه رسالت کولې نویه دې آیت کنبی دییغام رسالت (توحید، بیان کپړی، قرطبی وائی چه هرکله الله تعالی تحذیروکړو دکتمان دحق نه نواوس دایمانپری چه اول هغه شي چه اظهارنی واجب اوضروری دې هغه امردتوحیددې

سوال داسې ولې ونه ویلې شو «والهکم واحد» اوسره ددینه چه مقصود خو اثبات د وحدانیت دې نو ذکر د الله دڅه فاندې لپاره دې ؟ **جواب** دادې چه که الله نه وې ذکرشوي نو صرف د وحدانیه اثبات به شوې وو. اومقصود خو په الوهیه کنبی وحدانیت ثابتول دی. نوځکه الله ذکرشو ابوالبقا وائی چه مقصود دواحد ثابتول دی خوپه ذکرالله کنبی زیاده تاکید دې په منزله دحال «موطنه»، اواضافت داله «کُم» ته لپاره داستحقاق دې یعنی مستحق دعبادت ستاسویو الله دې اودا اضافت په اعتباردوقوع سره ندې ځکه معبودان باطله غیر مستحق ډیر دی، یونه دې او د الله په لغت کنبی ډیرې معنی دی، قاضی بیضاوی رحمه الله په اول کنبی ذکر کړیدی، مشهوره معنی د (الله) معبود ده اوپه عرف دشروع کنبی خاص دې په معبود بالحق پورې او په قرآن کنبی دلغظ د (الله) کله اطلاق کپړی په معنی مستحق دعبادت، حقدار دعبادت باندې.

اوکله ئی اطلاق کپړی په هغه صفاتوکنبی چه هغه دلوازمود الوهیه نه دی. خالق، مالک، متصرف، مشکل کشا، حاجت روا، لکه په سورة انعام آیت ۴۶ اوپه سورة نمل آیت ۶۰ تا ۶۴ پورې، دلته په «الهکم» کنبی دامعنی مرادده یعنی ستاسوخالق، مالک، متصرف، حاجتونه پوره کوونکې، مشکلات لرې کوونکې، صرف یو ذات دې، او د واحد اطلاق کپړی په مبدأ العدد (اول دشمار، باندې او دا معنی دلته نده مراد. (۲) بل اطلاق ئی کپړی په هغه چه اجزا ورله نوی او د تقسیم اوتجزی احتمال نه لری، بعضی دامعنی مرادکړیده. (۳) اطلاق ئی کپړی په ما لانظیرله ولاشیه له باندې دلته دا معنی راجحه ده او اکثر و مفسرینو دامعنی مراد کړیده چه الله تعالی واحد دې، هغه لره په ذات کنبی قسیم نشته ا وواحد دې په صفاتوکنبی شبیه ئی نشته اوواحد دې په افعالوکنبی شریک ئی نشته.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ پدې جمله کنبی دفع د توهم ده چه (الله) اکبر (الوئ معبود) خوبه یو ذات

وی لیکن واره واره معبودان به ډیروی لکه دا زعم د مشرکینو وو. نو جواب وشو چه دالله تعالی نه سوی نه وړوکې اله شته اونه لوی اله شته اودلته د اله نه معنی اول مراد ده اودیمه معنی هم مراد کیدی شی اویه دې جمله کښې نفی د شرک صراحت ده او اثبات د توحید ضمنا دې او په ماقبل جمله کښې اثبات د توحید صراحت وو اونفی د شرک ضمناً وه.

فایده په «لا اله» کښې (لا) لنفی الجنس دې او خبر یی محذوف دې چه موجود دې اوبعضی وائی چه «لنا» دې اوبعض وائی چه (بحق) دې او امام رازی رحمته الله علیه اونورو محققینو ویلی دی چه تقدیر دخبرته حاجت نشته ځکه مقصود نفی دوجود او د امکان دواړوده نوچه نفی دماهیت اود ذات د اله حق وشی په غیر د الله تعالی نه نوم مقصود به په وجه اکمل سره حاصل شی. یعنی غیر دالله تعالی نه څوک معبودبحق موجودهم ندې اوممکن هم نه دې. بلکه ذات د «معبود بحق غیرالله» منفی دې، او په «الاهو» کښ او دارنگه په «الاله» کښې دنحویانو دوه قوله دی: (۱) جمهورنحویان وائی چه «الا» د استثناء لپاره دې اومابعد مرفوع یا په محل د رفع کښې «الاهو» دې بنا بر بدلیت، ځکه چه بدل دې دمحل د «لااله» نه چه هغه رفع ده ځکه اسم د «لا» په اصل کښې مبتدا ده نو دجمهورپه تزدترجمه د «الاله»، «الاهو» په (مگرالله دې) سره کیږی. (۲) سیبویه وائی چه (الا) په معنی د(غیر) سره دې صفت دې دماقبل او تابع دمحل دې چه رفع ده اوچونکه (الا) صلاحیت د اعراب نه لری نو اعراب (چه رفع ده) ترینه مابعد ته منتقل شو، نو مابعد د «الا» مرفوع دې په (الاهو) کښې محلاً اویه (الله) کښې لفظاً نو دسیبویه په نزد به ترجمه داسې کیږی: «شسته دې هیڅ معبود برحق سوا دالله تعالی نه»

﴿اَلَرْحَمٰنُ اَرْحَمُ﴾ دا خبر بعد خبر دې دمبتدا لپاره چه «الهکم» دې یا خبر دې دمبتدا لپاره اودا دواړه دلیل دې د ماقبل جملې لپاره یعنی بل څوک اله اومستحق دالوهیت ځکه نشته دې چه رحمن اورحیم صرف الله تعالی دې نوصرف هم دې اله اومستحق دالوهیت دې.

﴿اِنْ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ﴾ دا دلیل عقلی دې لپاره دتوحید «ان» حرف دې دحروف مشبه بالفعل نه او «خلق السموات» سره معطوفاتونه خیرمقدم دې او «لایت» ورله اسم مؤخر دې او د«خلق السموات والارض» نه مراد صرف پیدایش د ذات ددوئ نه دې، بلکه پیدایش ددوئ «سره» د متعلقاتو اواحوالونه» مراد دې چه احوال د آسمان ارتفاع او بغیر سترو ودریدل، اونیشتوالې دتفاوت اوعیب، او نمر، سپوږمۍ، وغیره، اواحوال او

صفات دزمکې غورول، فراخی، اشجار، انهار، غرونه، دریابونه معدنیات وغیرها دی

﴿وَاخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ﴾ د اختلاف نه مراد رنځ، تیاره، کمیدل، زیاتیدل وغیره مراد دی

﴿وَالْفُلُكُ الَّتِي﴾ لفظ د «فلک» دمفرد اوجمع دواړولپاره استعمالیږي. دلته مراد جمع ده

﴿تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾ (ما، مصدریه دې (ای بنفع الناس) یا موصوله دې.

دکشتی اوبحری جهازپه ذریعه سره مال تجارت ولې راوړلې شی نوخلقوته ترینه نفع رسیږي

﴿وَمَا أُنْزِلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ﴾ د آسمان نه باران وشي نو شاړه زمکه پرې سرسبز

اوشادابه شي

﴿وَبُثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ ذَاتٍ﴾ داعطف دې په «(مَا أُنْزِلَ)) باندې

﴿وَتَصْرِيفِ الرِّيحِ﴾ دگوزلونه مراد مختلف سمتونوته گوزیدل او دارنگه گرم والې

یخوالې، باد خزان، باد بهار، مراد دی.

﴿وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ دوریخې تابع والې دزمکې آسمان په مینځ

کښې. مراد دا دې چه وریخې نه خالص په زمکه ده اونه آسمان ته په ډیره بلندی کښې ده چه مونږته ترینه فائده نه رسیږي ﴿لَا يَنْتَ﴾ یعنی دا امور واضح دلیلونه دتوحیددی

دلته دلسو (۱۰)، امور و ذکر وشو ۱- سماوات ۲- ارض ۳- لیل ۴- نهار ۵- فلک ۶- اوبه د

آسمان نه نازلول ۷- زمکه جونډئ کول ۸- مختلف قسم دواب اوحیوانات پیدا کول ۹-

تصریف دریاخ ۱۰- اودسحاب. دلته ددعوی توحیداعاده دنفی دشرک فعلی لپاره ده ځکه چه

په مابعد آیت کښې دنذر لغیرالله نه منع کیږي نو دا دلیل عقلی په منع د نذر لغیرالله دارنگه

منطبق کیږي چه نذر همیشه د درې اشیاء نه ورکولې شی : (۱) د زمکې دپیداوارنه لکه غله

میوه کپړه وغیره (۲)، جانور (۳)، نقدروپی، الله تعالی دلیل عقلی پدې باندې قائم کړوچه پدې

دروارو څیزونو کښې نذر دغیرالله لپاره عقلاً درست ندې ځکه میوې وغیره دزمکې نه دباران

په ذریعه سره پیدا کیږي اودشپې په وقت کښې دسپوږمی اوستورو داتړ د وجه نه په میوو

غلو کښې رنگونه اودانقی پیدا کیږي، اودورځي دنمر دگرمی دوجه نه دپخیدلو حده رسیږي

اوبیا هر جانورالله تعالی پیدا کړي اود هر ذی روح زندگی په دې مذکرو اشیاء موقوفه ده

او بیا دځناورو اوددغه نورو پیدوار (غله، میوه، کپړه) په ذریعه تاسوپه خپل ملک کښې اوپه بیرون ملک کښې دکشتی اوبحری جهازپه ذریعه تجارت کوی دولت او روپی حاصلوی او ددغه تمامو ذرائعو اسبابو خالق، مالک حقیقی صرف الله ﷻ دې بل څوک نشته، نود عقل تقاضا داده چه په دې اشیاءو کښې نذر، منت، صرف دالله ﷻ لپاره کوی دغیر الله مه کوی

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ

اوځنې، دخلقونه هغه څوک دي چه نيسي سوا دالله نه شریکان مینه کوي دهغوی سره پشان دهغه مینه

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

چې مناسب ده الله سره، اویمان والا ډېر کلک دي په محبت دالله کښې، اوکه اووینی هغه کسان چه شرک نه کړې دي

إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ لَا أَنَّهُمُ الْقُوَّةُ لِلَّهِ جَمِيعًا لَا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

هغه وخت چه دوی اووینی عذاب چې بېشکه طاقت ټول دیواله دي، او بېشکه الله سخت عذاب والدي

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

کله چه بیزاره شي هغه کسان چه تابعداري نه کړې شويده دهغه کسانونه چه تابعداري نه کړېده

وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

او دوی اووینی عذاب او پرېکړې به شي ختم به شي، ددوی تعلقات دیوبل سره، اووپه وای تابعداران ددوی

لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةٌ فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا

های ارمان چه وي مونږلره دوباره تلل دنیاته، نویزاره به شومونږ ددوی نه لکه څرنگ چه دوی بیزاره شو شومونږ نه

كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

داشان بنای دوی ته الله عملونه ددوی آفسوسونه په دوی باندې، اونه به وی دوی وتونکي داور نه

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا﴾ د دلیل عقلی نه بعد، مشرکین ته زجر

ذکر کيږی اود شرک فی المحبة رد کيږی «اندا»، د ندمع ده مقابل اومماثل ته وائی چونکه د الله ﷻ مماثل درحقیقت نشته ددې وجه نه د اتخاذ (یتخذ) ذکر وشو اوامراد ترینه دلته

اصنام، اوٲان دی، قرطی - روح). یا ترینه مراد رؤسا یعنی اچار اورهبان دی او اهل کتابوبه دخیل اچارو اورهبانو اتباع په تحلیل او تحریم کنې کوله، یعنی یو شی چه به الله پاک حرام کړې نه وو، خو چه اچارو او رهبانو به حرام کړو نو دوی به یې اتباع کوله، اودغه شان په تحلیل کنې اوبعضې عارفین ویلی دی چه ددینه مراد هر هغه شی دې چه سرې دالله تعالی نه غافل کوی (کیر - روح).

فایده: مشرکینو چه اصنام، اوٲان معبودان جوړ کړي وو نومقصد ددوی صرف مجسمې نه وې بلکه درحقیقت معبودان ئی ځانله اولیا اونیکان، صلحا، گرزولی وو اودغه مجسمې ئی محض دتوجه، یکسوئی، یادگار په طور جوړې کړې وې.

﴿كَحُبِّ اللَّهِ﴾ یعنی داسې محبت چه مناسب وی دالله تعالی دشان سره، دمحبت درجات مختلف دی: دالله تعالی محبت، د رسول ﷺ سره محبت، د اهل بیت سره محبت د اولیاؤ الله سره محبت وغیره اود هر چا سره به محبت دهغه د حال مناسب او شایان شان کولې شی نو دالله تعالی دشان سره مناسب محبت دادې چه هغه واحد لاشریک ومنلې شی او دتمامو احکاماتو اطاعت ئی وکړې شی او د رسول الله ﷺ سره مناسب محبت دادې چه هغه ریشتنې او آخری نبی ومنلې شی او دهغه دستت اطاعت او په هغه صلوٰه اوسلام ویل خپل سعادت اونجات وگټلې شی لیکن که څوک رسول ﷺ لره خدائی صفتونه ثابتوی، معبودنی گرزوی نودا قسم محبت د رسول دشان سره مناسب نه دې بلکه دالله تعالی دشان سره مناسب دې وعلی هذالقیاس محبت د اهل بیت او اولیاؤ الله وغیره سره

(گورق مراتب نکتنی زندیق شوی)

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾ دلته «حبا» تمیز دې دضمیرنه په «اشد» کنې چه هغه فاعل دې اونحویان وائی چه تمیز دفاعل نه (یعنی دنسبت دفعل نه فاعل ته) درحقیقت فاعل وی نو «حبا» درحقیقت فاعل دې د «اشد» لپاره، یعنی ډیر سخت او کلک دې محبت ددوی دالله تعالی سره په هرحالت کنې: غم، راحت، بیماری، صحت، اودنیا او آخرت هرحالت هروخت کنې دې، اودمشرکینو دخپلو معبودانوسره محبت په آخرت کنې نشته بلکه دوی به دیوبل نه بیزاره شی لکه مابعد آیت کنې ذکر کړې او په دنیا کنې هم مشرکین کله د مصائب په حالت کنې دخپل معبودنه نا امیده شی او بې تعلقه شی

«وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنَّهُمْ دُونَ ذَلِكَ مُشْرِكُونَ» دے متعده توکیونہ دی حضر

الاسناد حضرت دود ذکر کریدی (۱) «لو» شرطیہ «یری» فعل شرط اورویت بصری مراد دی «الذین ظلموا» فاعل د «یری» دی اومفعول فی محذوف دی چہ «حال انفسهم» او مراد د عذاب نہ آخری عذاب دی او جزاً د «لو» مقدرہ دہ چہ «ما اشركوا» دی یا «ما اتخذوا انداداً» دی او «ان القوة» پہ تقدیر دہا سرہ علت دی د «یرون العذاب» لپارہ «ای لویری الذین ظلموا حال انفسهم اذ یرون العذاب الاخری بسبب ان القوة لله — ، لما اشركوا لما اتخذوهم انداداً» یعنی کہ چری وینی ظالمان یعنی مشرکان حال خیل چہ دیری بسہ بی کسہ بہ وی نہ بہ فی حوک شفیع وی نہ نصیر کله چہ وینی دوی عذاب آخری، خک کہ چہ طاقت خدائی لرہ دی تول اوددوی معبودان بی بس دی ، والله تعالی سخت عذاب ورکونکی دی نوشرک بہ ونہ کر دی دوی اویدی تقدیر ﴿إِذْ تَبَرَأُ الَّذِينَ﴾ بدل دی د «اذیرون العذاب» نہ

(۲) «لو» تمنائیہ دی چہ جواب نہ غواری او «یری» پہ معنی د «یعلم» سرہ دود مفعول غواری اود عذاب نہ مراد دنیوی عذاب دی او «ان القوة لله - الخ» قائم مقام دمفعولینود «یری» دی، مطلب دآیت دادی کاش معلوم کر دی وی ظالمانو دا خبرہ چہ قوت تول الله تعالی لرہ دی، والله تعالی شدید العقاب دی اوددی معلومولو موقعہ دادہ چہ دوی عذاب پہ دنیا کنبی وینی اذیرون العذاب ای فی الدنیا، اویہ دی تقدیر «اذتبرأ الذین» استیناف دی اوتخویف آخری دی «الذین اتبعوا» ددینہ مراد احبار سوء، رهبان سوء، حکام سوء، یعنی ناکارہ او گمراہ ملایان او پیران، اوحکام، لیدران دی۔

«من الذین اتبعوا» ددینہ مراد ددوی شاگردان مریدان اومحکومین او پارتی والا دی۔

﴿وَتَقَطَّعَتْ بِهِمْ﴾ ای عنهم الْأَسْبَابُ ددینہ مراد طریقہ دخلاصی د عذاب دی۔ یا مراد

ترینہ تعلقات د استاذی، شاگردی او دبیری، مریدی او د پارتی دی ، پہ دنیا کنبی چہ دچا یو صحیح، متبع سنت پیرویا استاذ سرہ تعلق وی نودغہ تعلق پہ قیامت کنبی ہم باقی وی۔ نہ ختمیری او ددغہ تعلق پہ وجہ دیوبل شفاعت بہ کوی اوچہ دچا تعلق پہ دنیا کنبی دعلماؤ سوء سرہ اورهبان سوء سرہ وی یا دگمراہ لیدر سرہ وی نو دا تعلق بہ پہ قیامت کنبی ختم شی او پہ عداوت سرہ بہ بدل شی۔ «الاخلاء بعضهم لبعضهم عدواً الا المتقین» اودغہ شان مضمون پہ

سورة یونس آیت ۲۹-۲۸ اوپه سورة عنکبوت : ۲۵ ، اوص : ۲ ، او احزاب : ۲۸ وغیره سورتونه کښې هم راغلې دي .

﴿كَذَلِكَ يُرِيدُ اللَّهُ أَعْمَلَهُمْ حَسْرَتٍ﴾ «پری» باب افعال که درویت علمی نه شی نو درې مفعوله غواړی : مفعول اول ورته «هم» دي او مفعول ثانی ورته «اعمالهم» دي او مفعول ثالث ئی «حسرات» دي او که درویت بصری نه شی نو بیا دوه مفعوله غواړی. نو بیا «حسرات» حال دي او مراد داعمالونه شرك كول اوانكار كول درسالت نه اوانكاركول دقيامت نه او انكاركول داتباع دقرآن نه دی اودارنگه کوتاهی په حقوق الله کښې ددې تمامو اعمالو بد عاقبت چه کله دوی ته ظاهرشی نو بیا به حسرت کوی نوددې وجهې نه قیامت ته يوم الحسرت ویلی کیږی او حسرات ئ جمع راوړه ځکه افسوسونه به ډیر وی لکه ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ حجر ۲- دا افسوس دي په انكار دتوحيد ﴿وَتَوَرَّعَ إِذْ وَقَعُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَلَيْتُنَا نَرُدُّ وَلَا نَكُذِّبُ يَأْتِيَنَا رَبَّنَا وَلُكُنْ مِنَ الْمُتَكَلِّمِينَ ﴿٧﴾﴾ انعام ۲۷ ، دا افسوس دي په تكذيب كولواوپه انكاردايمان نه ﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِقَوْلِ اللَّهِ وَخَرَجُوا لِجَاهِهِمْ النَّارَ وَقَالُوا يَلَيْتُنَا نَرُدُّ وَلَا نَكُذِّبُ يَأْتِيَنَا رَبَّنَا وَلُكُنْ مِنَ الْمُتَكَلِّمِينَ ﴿٧﴾﴾ انعام ۳۱ افسوس په انكار دقيامت ﴿أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَنْحَسِرْتُ عَلَىٰ مَا قَرَّبْتَنَا فِيهَا﴾ زمر ۵۲ افسوس كول دی په کوتاهی په حقوق الله کښې ﴿وَيَوْمَ بَعْضُ الظَّالِمِ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَلَيْتَنِي أَخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا﴾ فرقان ۲۷ افسوس په انكار او مخالفت درسول دي ﴿يَلَيْتَنِي قَعْتُ لِيَأْنِي﴾ دا افسوس دي په ترك داعمالو صالحو

﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾ يعنی حسرتونه به ورته فائده نه رسوی او هميشه به په جهنم کښې وی اوپه «وماهم» کښې دحصر معنی ده نو معلومه شوه چه عدم خروج د «نار» نه محصور دي په كفارو پورې

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ
ای خَلقو (۱) خورئ حلال گئری، دهغی نه چه په زمکه کښې دې حلال پاک، اونا بعداري مه کوی دقدمونو دشیطان
إِنَّهُ لَكُمُ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ۖ إِنَّكُمْ بِأَمْرِكُمْ بِالشُّعْرِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا
بېشکه دې ستاسو دښمن دې ښکاره خبره همدا ده چه دې تاسو تنامرکوي دېذکار او دقبيح کار او داچه تاسو وائي
عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝
په الله هغه خبرې چه تاسو دهغې علم او دلیل نه لری

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا﴾ پدې کې نفی د تحريمات مشرکين ده، دلته دمسلله توحيد اعاده

لپاره دنفی دشرک فعلی ده او دنفی دشرک فعلی په ضمن کښې څلور مسئلې بيانېږي:

(۱) تحريمات مشرکين يا تحريمات الشياطين، يا تحريمات غير الله. (۲) تحريمات الله (۳) نذر لغير الله (۴) نذر الله، لکه څرنگه چه الله تعالى څه اشيا حرام کړيدي لکه ميتة وغيره اوديته ۱- تحريمات الله ويلې شی. نودغه شان ددې په مقابله کښې شيطان هم څه اشيا حرام کړيدي لکه بحيره، سائبه وغيره، ديته ۲- تحريمات الشيطان يا تحريمات مشرکين يا تحريمات غير الله ويلې شی، اودارنگه لکه څرنگه چه الله تعالى دخپل خان لپاره ۳- نذراودخپل حرم لپاره هدی مقرر کړيدي نودغه شان ددې په مقابله کښې شيطان دخپل خان لپاره نذراوهدې مقرر کړيدي، اگرچه شيطان خپل نوم نه اخلي نوديته ۴- نذر لغير الله ويلې شی نو دشرک فعلی دنفی په ضمن کښې دا څلور مسئلې درانگه بيانېږي چه (۱)- دتحريمات الله حرمت برقرار وساتي يعنی کوم اشيا چه الله تعالى حرام کړيدي نوهغه حرام وگئري او خان ترينه بچ وساتي.

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ﴾ (۲)- اود تحريمات الشيطان حرمة ختم کړئ يعنی کوم

اشيا چه تاسوپه خپله حرام کړيدي نوهغې ته حرام مه وائې بلکه حلال ورته وائې اوخوړئ ئي په شرط ددې چه دنذر لغير الله سره نوی خلط شوی (۳)- اونذر الله برقرار وساتئ (۴) -

۱ - دتحريمات دمشرکينو بيان

۲ - يعنی بحيره سائبه مه جوړوي

اونذر لغير الله ختم كرى «حلالاً» يعنى چه حرام نه وى «طیباً» يعنى چه پليت نوى اوسخانه وى ياطيب هغه دى چه بدن او عقل ته ضرر نه رسوى (ابن كثير)

اودلته چه امر د اكل د حلال طيب وشو نو دا امر د ايجاب د اكل لپاره نه دې بلکه دا ايجاب د اباحت لپاره دې يعنى د دې مباح او حلال گنول واجب دى او حرام نى مه گنئى نو دا د تحريمات مشرکينو بيان دې يعنې چه کوم اشياء الله تعالى نه وى حرام کړى نو تاسو هغې ته دخپل خانه حرام مه وايئ بلکه هغه خورئ.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ خطوات قدمونو اونتش قدم ته وائى مراد ترينه طرق د شيطان دى چه تحريم دبحاثر و اوسوائبو دې (ابن كثير) اود عموم په وجه ترينه تمام طرق د شيطان مراد کيدې شى خواه که شرک او بدعت وى او که نور معاصى، فحاشى وغيره وى

﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ﴾ (انما) د حصر لپاره دې يعنې شيطان هميشه شيطانت کوى دده نه دخير خواهى توقع نشته دې او هو او د امر نه طلب د گناه دې عام لدينه چه په امر کولو د منکر اتوسره وى او که په منع کولو د واجباتوسره وى يا امر کنايه ده د تزوين د معاصيونه او دوساوسو نه خواه که په فعل د منهي اتوسره وى او که په ترک د ماموراتوسره، نوسوال وارد نه شو چه شيطان خوکله منع کوى د ماموراتونه، هميشه خوامرنه کوى او «سوء» او «فحشاء» متقارب المعنى دى هغه گناه چه عقلاً هم قبيح وى او شرعاً هم قبيح وى نو هغه سوء دې او چه صرف شرعاً قبيح وى يعنى قبح نى په شرع سره معلومېږى او په عقل سره نه معلومېږى نو هغه فحشاً ده او بعضې حضراتو د دې بالعکس ويلى دى او د حضرت ابن عباس ؓ نه مروى دى چه سوء هغه دې چه په هغې حد شرعى نوى مقرر، او فحشاء هغه دې چه حد شرعى پرې مقرر وى، حضرت الشیخ رحمه الله فرمائي چه مراد د فحشاً نه برېښه طواف کول دى چه مشرکينو به کولو.

﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ د قول په صله کښې چه «على» راشى نو دا په معنى د درغو جوړولو سره وى اود «مالاتعلمون» نه مراد معلوم شرعى دې، معلوم شرعى هغه دې چه مستند وى دليل شرعى ته چه ادله اربعه دى. او «تقول على الله» يعنى په خدائ دروغ ويل شوالله تعالى ته هغه خبره منسوبه کول چه الله نوى ويلى نو دا په ټولو گناهونو کښې سخت او قبيح گناه ده اودا د شيطان د مخصوصو طريقونه ده چه گناهونه خائسته کوى انسان ته او په

دروغه نسبت کولو سره الله تعالى ته لکه مشرکینو به ویل «وَجَدْنَا عَلَيْنَا ءَابَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا» یا ورته غیر شرعی شې مشروع جوړ کړی په بدعت سره نوابن کثیروانی «فیدخل لی هذا کل کافر ومبتدع» یعنی پدې وعید کښې کافرهم داخل دې اوبدعتی پکښې هم داخل دې ځکه په بدعت سره غیر شرعی شې شرع جوړ شی او دا تقول علی الله دې.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ

اوکله چه اوونیلې شي دوی ته چه تابعداري اوکړئ د هغه څه نازل کړېدې الله، دوی وای (نه) بلکه

نَبِعُ مَا آَلَفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا ۖ أَوَلَوْ كَانِ

تابعداري کوؤ مونږ دهغه طریقې چې موندلې دي مونږ په هغې باندې پلاران مشران خپل. اگرچه وؤ داپلارن (مشران) ددوی

لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ۚ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا

داسې چې نه پوهیدل په هیڅ څیز د احکامو د دین اونه ئې لازموندلې وه حق ته. اوحال د دعوت ورکونکي کافرانوته

كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً ۚ صُمُّ

پشان دهغه کس (شپانه) دې چه چغې وهې څاروؤته چه نه آوري هیڅ مگر بلنه اوچغه، دوی کانړه دي

بَكْمُ عَنْهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۚ

گونگیان دي رانده دي پس دوی عقل نه لري

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ» یعنې هرکله چه مشرکانوته وه ویلې شی چه تاسو اتباع د ما انزل الله

وکړئ په ایمانیاتو کښې اودارنگه په تحلیل اوتحریم کښې نو «قالوا بل — الایه»، لفظ د (بل)

د اضراب لپاره دې یعنې دوی وایی چه مونږ د «ما انزل الله» اتباع نه کوو بلکه اتباع کوو

دهغې چه «آَلَفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا» (الفینا) په معنی د (وجدنا) یعنې موندلو سره دې خوا (الفینا)،

اکثر په امورو معقولو کښې استعمالیږی او (وجدنا) اکثر په امورو محسوسو کښې

مستعملیږی اود «آبائنا» معنی امام راغب په ((علمائنا)) سره کوی یعنې د آبائنا نه مراد

مشران دی، صرف پلاران او نیکونه ندی مراد.

«أَوَلَوْ كَانِ ءَابَاؤُهُمْ» (۱) همزه لپاره داستفهام انکاری ده په معنی د «لاینبغی» سره او

واؤ د عطف لپاره دې نودلته مدخول دهمزه اومعطوف علیه د واؤ لپاره مقدر دی نو تقدیر

د عبارت داسې دې «أَتَبِعُوهُمْ وَلَوْ كَانِ آبَاؤُهُمْ» (۲) یا واو حالیه او لو مصدریه دې «ای

اَتَّبِعُونَ آيَاتِهِمْ حَالِ كُونَ آيَاتِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ)) نو دلته ذم د تقلید دهغه خلقو وشو چه ۱- ﴿لَا يَقُولُونَ شَيْئًا﴾ وی چه درجه د اجتهاد ورته نوی حاصله ۲- او ﴿وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ وی یعنی د سنه النبی ﷺ او د حدیث علم ورته نه وی نو معلومه شوه چه د ((لایعقلون)) او ((لایهتدون)) والو تقلید ندې پکار بلکه د ((یعقلون او یهتدون)) والو تقلید پکار دې نو آئمه مجتهدین ((لایعقلون)) او ((لایهتدون)) ندی بلکه یعقلون او یهتدون دی نو پدې آیت کښې دهغوی د تقلید ذم ندې بلکه دهغوی د اتباع ترغیب دې نوددې وجې نه صاحب د قرطبی وائی : ((اما التقليد في الحق فاصل من اصول الدين وعصمة من عصم المسلمين يلجأ إليها الجاهل المقصر عن درك النظر)) یعنی تقلید د اصول دین نه یو مستقل بنیاد دی او د مسلمانانو د دین د حفاظت لویه ذریعه ده چه کوم سرې دا اجتهاد صلاحیت نه لری نو هغه دې د دین په معامله کښې په تقلید اعتماد کوی

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا مثال بیانیری دهغه کافرانو چه حق عناداً نه منی ﴿كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ﴾ «نعیق» صوت الراعی یعنی آواز د شپونکی خپلو څارووته وائی او چه دا لفظ په غین سره شی نو بیا آواز د کارغه ته ویلې شی ﴿بِمَا لَا يَسْمَعُ﴾ د دینه مراد څاروی دی یعنی گډې، بیزې غوایان او بنان وغیره ﴿إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً﴾ فرق د دعاً او ندأ دادې چه دعاً د قریب لپاره وی او ندأ دلرې لپاره وی پدې تمثیل کښې درې توجیهات دی : (۱) راجحه توجیه داده چه دا مثال دې د دعوت ورکونکی، معاندین کافرانوته، او په عبارت کښې تقدیر دې یا په جانب د مشبه کښې ((ای مثل داعی الذین کفروا کمثل الراعی الذی ینعق)) ، مثال د داعی کافرانوته پشان د مثال دهغه راعی دې چه آواز کوی هغه چارپایانوته - الخ . او یا په جانب د مشبه به کښې ((ای مثل الذین کفروا کمثل هائم الذی ینعق)) ، مثال د کافرانو پشان د بهائمو دهغه چا دې چه آواز کوی - الخ . او مطلب دادې چه کافران د ډیر عناد په وجه د داعی حق خبره نه آوری اونه پکښې سوچ او فکر کوی نوددوئ مثال داسې دې لکه چه یوشپونکې ، گډو بیوزوته آواز ورکوی او هغه گډې بیزې صرف آواز آوری او نور په مقصد نه پوهیږی

۲- دا تمثیل دې دهغه چا چه اتباع د آباؤ کوی او دهغوی د حقیقت نه خبر نوی لکه څاروی چه آواز آوری خود حقیقت او د مطلب نه خبر نه وی .

۳- دا مثال د بلنې اومدد غوښتلودې د الله و نه ((ای مثل الذین کفروا فی دعائهم اهتم کمثل الذین ینعق — الایه)) او پدې توجیه کښې اشکال دې چه ددوئ معبودان باطله یعنی بتان

خوښخ نه آوری او بهانم خودعا، ندا آوری لکه په آیت کښې دا استشنا ذکر شوې ده، نو تشبیه صحیح نه شوه، جواب دادي چه دا تشبیه دمرکب، دمرکب سره ده نو په دې کښې تشبیه دهر جز، دبل سره مراد نده بلکه تشبیه د مجموعې ده، د مجموعې سره.

﴿مَلِكُمْ غَمٌّ﴾ غوږونه ژبه، سترگی چه په صحیح مقصد کښې استعمال نشی نو دا داسې دی لکه چه بالکل نوی او ذرائع د علم چه نه وی نو علم هم نه وی نو ځکه پرې دا مرتب شو چه ﴿فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ «ای لایعلمون لایدرکون».

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ

ای ایمان والو، خورئ د پاک حلال هغې نه چه درکړېدې مونږ تاسوته او شکر کوئ د الله کچرې تاسو خاص ده لره

تَعْبُدُونَ ۝ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَكُمُ الْخَنَازِيرُ وَمَا

عبادت کوئ. یقیناً (۱) حرام کړېده الله په تاسویاندې مرداره اووینه بیولې شوې، اوغوښه دخنزیر اوهر هغه څیز

أَهْلًا بِهِ لَغَيْرِ اللَّهِ ۖ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ

چه په هغې آواز کړې شوې وي دپاره دنذر دغیر الله، پس هغه څوک چه مجبوره شي ددې خوراک ته اونه وو طلبگر دمرې

وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝

اونه وو دندنه تجاوز کوونکې نونشته هیڅ گناه پده باندې، بېشکه الله بخښنه کوونکې ډېر مهربان دې

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ﴾ دا خطاب خاص دې مؤمنانوته بعد د خطاب

عام نه، اودا خطاب خاص دوباره ځکه ذکر کړېی چه کله خوانسان یوشې د عقیدې په لحاظ سره منی لیکن عملاً ترینه خطره او بیه کوی نوالله تعالی مؤمنانوته اوفرمايل چه په حالت دکفر کښې تاسو کوم تحریمات کړی وو نو دهغې تحریم عملی طور سره ختم کړئ او کوم اشیاء، چه تاسو دخان نه حرام کړی وو نو هغه خورئ او دالله ﷻ شکر کوئ.

﴿إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ تقدیم دماحقه تاخیر حصر فائده کوی یعنې که چرې تاسو

صرف اوصرف دالله تعالی عبادت کوئ نو ددغه اشیاءو تحریم عملی طور سره ختم کړئ او

د توجید عملی ثبوت پیش کری

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْمَتَةَ﴾ دا بیان دحرمت دهغه اشیاؤ دې چه مشرکینو حلال گنرل او په ماقبل کښې بیان دحل دهغه اشیاؤ دې چه مشرکانو حرام گنرل، نو دلته دتحریمات الله او دنذر لغير الله بیان دې چه تحریمات الله صحیح دی اونذر لغير الله باطل دې، کلمه د «انما» دحصر لپاره راځی نو دآیت مفهوم بظاهر دادې چه صرف هغه اشیا حرام دی چه ذکر دی پدې آیت کښې حالانکه ددینه علاوه ډیراشیا حرام دی لکه: خر، سپی، گیدو، وغیره چه په احادیثو اونورو آیاتونو کښې ذکر شوی دی.

شیخ رضی رحمته الله علیه وائی چه «انما» لپاره د تحقیق اوتاکید دې، نه لپاره دحصر اودقصر. نو دلته اعتراض وارد نشو، البته په سورة انعام ۱۴۵ کښې نفی اثبات صراحة ذکر دی «قل لا اجد فی ما اوحی الی محرما علی طاعم یطعمه الا ان یرکون میتة» (الایه) نو دهغې نه معلومیږی چه دلته «انما» هم دحصر لپاره دې.

جواب: ددې اشکال نه دادې چه دا حصر حقیقی ندې بلکه حصراضافی دې په نسبت سره بحیره سائبه وغیره ته دې، یعنی بحیره سائبه وغیره چه کوم تاسو حرام کړیدی اوتاسو ورته حرام وائی نودغه حرام ندی بلکه حرام هغه اشیا دی چه پدې آیت کښې ذکر کړیږی چه په هغې کښې اول شې میتة ده (مرداره) میتة نه مراد هغه شې دې چه دهغې ذبح کول په شرع کښې ضروری وی لیکن په شرعی ذبح سره ذبح نه کړې شی او د **مردارې خوراک** او دارنگه ددینه هر قسم نفع اخستل خواه په خرڅولو سره وی یا په بله طریقه سره وی حرام دی حتی چه دمردارې غوښې سببی له یابل ښکاری پرته له راوړل او په هغه خورول منع دی ځکه چه دا هم یو قسم نفع اخستل دی، البته دویښتنو نه او د هډوکو نه چه درطوباتونه پاک صاف وی او دارنگه دخرمنې نه چه دباغت ورته ورکړې شی نفع اخستل جائز دی، او **دویم شې** په آیت کښې چه ذکر دې نوهغه «والدم» دې مراد د دم نه دم مسفوح (بیولې شوې) وینه ده لکه په سورة انعام کښې تصریح ده او په حدیث سره ددینه د منجمدې وینې تخصیص شوی دې چه هغه کبد او طحال دې یعنی (جگر - اینه) او (تورې) اودارنگه هغه وینه چه دذبح نه بعد په غوښه پاتې شی هغه پاکه او حلاله ده.

دريم شي «وَلَحِمَّ الْخَنزِيرِ» خنزير بجمیع اجزائه نجس العین دې او حرام دې لیکن دلحم ذکر ددې وجې نه شویږي چه لحم مقصود اصلی دې په حیوان کښې نوچه دا حرام شو نوباقی اجزا په طریقه اولی سره حرام شو. ابن عربی وایی چه «کل شحم لحم و ليس كل لحم شحم» یعنی لفظ دلحم شامل دې شحم ته نوحرمت دشحم هم مصرح دې پشان دحرمت دلحم نو د بعضی اقوامودا سوال باطل دې چه دحرمت دشحم دخنزیر په قرآن کښې ذکر نشته دې او خنزیر اگرکه نجس العین دې لیکن دویښتو استعمال ئی دگنډلولپاره په حدیث کښې ثابت دې

او څلورم شي پدې آیت کې دادې چه «وَمَا أَهْلُ يَمَ لَقَرِ آلَهُ» (اهلال، اصلی معنی آواز اوچتول دی په وقت دلیلودهلال «میاشت» کښې بیا استعمال ئی کیږی دهرصوت «آواز» لپاره لکه راغب لیکلی دی «هو رفع الصوت عند رؤية الهلال ثم يستعمل لكل صوت» دشرکینو عادت داؤوچه کوم شي به ئی دخپلو بتانولپاره نذرکولونو آوازه ئی په هغې سره اوچت کرو نو دا کلام دهغې دعادت په مطابق راوړې شوې دې لیکن حکم په اوچت آواز اونښکته آواز سره نه بدلیږی نو لهدا دلته ترینه نذرلغیرالله مراد دې برابره خبره ده که په اوچت آواز سره وی او که په ښکته آواز سره وی

اوددې جملې په تفسیر کښې دمفسرینو درې اقوال دی ۱- اول قول دادې چه مراد دینه هغه حیوان دې چه په وخت د ذبح کښې په هغه باندې نوم دغیرالله واخستلې شی او داقسم حیوان بالاتفاق حرام دې او دا د آیت مدلول صریحی دې، اودمکحول نه روایت دې چه اهل کتابی سرې اگرچه ذبح وکړی په نوم دغیرالله سره نو داجانزده ، لیکن نورو ټولو علماؤ دمکحول قول رد کړې دې او بیا پدې قول باندې لفظ دما، خاص دې په مذبوحه پورې اگرچه دما، په اصل کښې دعموم لپاره دې «اهل» رفع الصوت «به» ای فی وقت ذبحه «لغیرالله» لام په معنی دبا سره دې او اسم په کښې مقدر دې «ای باسم غیرالله» اودا متعلق دې د «اهل» پورې اودویم قول دادې چه مراد ددینه هغه حیوان دې چه ذبح کړې شی لپاره دتقرب دغیرالله اگرچه په وقت دذبح کښې پرې نوم دغیرالله نوی ذکر شوې .

اونوم دالله تعالی پرې ذکر شوې وی او بیا پدې قول لفظ دما، اگرکه خاص دې په حیوان پورې لیکن «اهل» په معنی عامه سره دې یعنی آواز اوچتول او نامزدکول اولغیرالله کښې لام دتقرب لپاره دې یعنې هغه حیوان چه په هغې آواز اوچت کړې شوې وی لپاره دتقرب دغیرالله

او لپاره دتعبد دغیرالله نودغه حرام اومردار دې، اگرکه په وقت دذبح کښې په هغې باندې نوم دالله تعالی یادکړې شی ځکه هرکله چه پدغه حیوان کښې حرمت سرایت وکړو په وجه دنذر لغیرالله سره نوبه بسم الله سره نه حلالیږي لکه سپې اوخر وغیره چه په بسم الله ویلوسره نه حلالیږي اوهرکله چه د(لغیرالله) معنی داشوه چه لتقرب غیرالله، لتعبدغیرالله نوسوال وارد نشو چه کوم حیوان چه دمیلمه لپاره ذبح کړې شی یا چا ته هدیه کړې شی نوبه هغه هم نوم دغیرالله اوچت کړې شو پکارده چه هغه دې هم حرام شی؟ نو جواب دادې چه هغه دتقرب او تعبد دغیرالله لپاره ندې ذبح شوې بلکه تقرب اوتعبد دالله تعالی مقصود دې او دغیرالله اکل مقصود دې حتی که چرې اکل مقصودنه وو بلکه صرف تعظیم مقصودوو نوهغه حرام دې شامی وغیره لیکلی دی. ((ولوذبح لقدم الامیروغوه کواحد من العظماء بحرم)) حضرت مولانا محمدشفیع رحمته الله اونورو محققینو لیکلی دی چه دا قسم حیوان چه نذرکړې شی لپاره دغیرالله دا حرام دې په اتفاق دفقهاؤ سره اومذبحوه مرداره ده، البته په تخریج ددلیل کښې اختلاف دې بعضې حضرات دا د(وما اهل به لغیرالله) مدلول صریحی گرزوی اوتائیدئی داپیش کوی چه امام رازی رحمته الله اودارنگه فقهاء احنافو ویلی دی: ((اجمع العلماء لوان مسلماً ذبح ذبیحة وقصد بذبحه التقرب صارمرتداً وذبیحته ذبیحة مرتد)) او دارنگه درمختارکښ دی ((ذبح لقدم الامیروغوه کواحد من العظماء بحرم لانه اهل به لغیرالله)) اوبعضو ویلی دی چه دا مدلول صریحی د «ما اهل به لغیرالله» نه دې بلکه دهغې مدلول صریحی مذبحوه باسم غیرالله ده، او داقسم دهغې سره ملحق دې د وجه اشتراک دعلت نه چه نذر لغیرالله اوتقرب اوتعبد لغیرالله دې، قرطبی وائی چه غُربِه (ما اهل لغیرالله) عن النية التي هي علة التحريم. یعنی «ما اهل به لغیرالله»، تعبیر دې د دینه چه نذر لغیرالله دې اوهم دغه نیت (نذر لغیرالله) علة د تحريم دې.

قنیه: ددې نه داول قول تائید معلومیږي اگرکه حضرت مفتی محمدشفیع صاحب ددویم قول په تائید کښې ذکرکړیدې، بیا قرطبی ددې مسئلې لپاره یوڅو روایات ذکرکړیدی: (۱) حضرت علی رضی الله عنه نیت لره اعتبار ورکړې وو کله چه دفرزدق پلار غالب اوبشان ذبح کړی و اوپه هغې باندې دغیرالله نوم نؤو ذکر شوې خو حضرت علي رضی الله عنه اوفرمایل چه «انما اهل به لغیرالله فترکها الناس» یعنی دا په «اهل به لغیرالله» کښې داخل دی اوتولوصحابؤ دا حکم قبول کړو (۲) ابن عطیه وائی چه دحسن بصری نه تپوس وکړې شوې چه یوه زنانه (جینئ) دخپلو لُعبو (گودیانو) واده جوړکړی (په لوبوکولوسره) اوپه هغې کښې اوبښه ذبح کړی، نوددې څه حکم

دی؟ نوحسن ﷺ په جواب کښې وویل «لایحل اکلهها فانها نحرث لصنم»، یعنې ددغې خوراک جائز ندې ځکه داده صنم «بت» لپاره ذبح کړې شوه. اگرچه نوم دبت ئی ورباندې نه وی ذکر کړې (۳)، دعائشة ؓ طویل حدیث په آخر کښې دادی چه دعائشة ؓ نه تپوس وکړې شو چه څه زمونږ رضاعی رسته دارپه عجمی (مشرکینو) خلق کښې دی اوهغوئ په خپلواخترونو کښې حیوان ذبح کوی اومسلمانونوته هدیه لپری نو آیا دا حلال دی؟ نوعائشة ؓ وفرمایل چه هغه څاروی چه د دغه ورځې لپاره ذبح کړې شی نوهغه مه خورئ «حالانکه دلته په ذبحه باندې نوم دغیرالله ندې ذکر شوې لیکن تقرب دغیرالله مقصود دې» (۳- اودیرم قول دادې چه د«ما اهل به لغیرالله» نه مراد هغه شې دې چه هغې باندې نوم دغیرالله ذکرشی په طریقې دتقرب اوتعبداونذرسره برابره خبره ده که حیوان وی اوکه نقدیات روپی و غیره وی اوکه کپړې، خوراک و غیره وی اوبنأ پدې قول لفظ د«ما» دعموم لپاره دې اودا اصل استعمال دې او «به» په معنی دعلیه سره دې او لغیرالله کښې لام دتقرب لپاره دې لکه مخکښې تیرشو اوحضرت الاستاذ رحمه الله دخپل شیخ رحمه الله نه نقل کوی چه د ما اهل نه مراد هغه الفاظ اوکلمات دی چه په هغې سره آواز اوچت کړې شی لپاره د نذر دغیرالله اوپدې تقدیرسره با په (به) کښې په خپله معنی سره ده.

فایده ۱: کوم شې چه نذرشی په نوم دغیرالله خواه که هغه غیرحیوان وی لکه نقدیات کپړې و غیره یا حیوان وی اوپه وخت د ذبح کښې په هغې نوم دالله تعالی ذکرشی یاپه نوم دغیرالله ذبح شی نو دا ټول حرام دی لکه ددې تفصیل ذکرشو، اوبعضی خلق چه وائی حرام صرف هغه دی چه په وقت دذبح کښې په هغې نوم دغیرالله یادکړې شی اودلیل دا وائی چه مفسرینو د ما «اهل به لغیرالله» تفسیرپه «ماذبح علی اسم غیرالله» سره کړیدې. جواب دادې چه ددغه تفسیرنه حصرنه لازمیږی اونه دمفسرینومرادهحصردې بلکه دا دیوفرد ذکر دې چه په جاهلیت زمانه کښې ئی رواج زیات وو، غایه مافی الباب داده چه دغه تفسیر د بل فردنه ساکت دې لیکن دنورو دلائلونه ئی حرمت ثابتیږی لکه چه په تفصیل سره ذکرشو، بل دا چه په سورة مائده کښې د «وَمَا أَهْلٌ لَّعَقَرِ اللَّهِ بِمَعَةٍ» نه بعد «وَمَا ذَبَحَ عَلَى الْأَنْصَابِ» ذکرشوی دی نو ددینه صفا معلومه شوه چه «ما اهل به لغیرالله» په مذبحوچې پورې خاص ندې. بعضی خلق دتفسیر احمدی عبارت پیش کوی چه په هغې کښې ئی ویلی دی چه کوم نذرچه دامواتو لپاره وشی نو دهغې خوراک حلال دې. جواب دادې چه دنذر لاموت نه مراد نذرلپاره دایصال

ثواب دے امواتوتہ لکھ دا تاویل دھغہ دحاشیہ منہیہ نہ ظاہریری

حضرت الاستاذ رحمہ اللہ پہ تفسیر دسورۃ مائدہ کنبی لیکلی دی چہ دعوامویہ فعل نذر الاموات، بہ ترهغی پورے فتوی نشی لگولے ترخوچہ دھغہ نذر کونکی دیت نہ تپوس نوی کرے شوے خکہ چہ دعواموکلہ نذر الاموات نہ مراد ایصال ثواب وی نوکہ دا مراد وی نو دایولفظی غلطی دہ نوپدی سرہ نذرور کونکے مشرک نہ گزری اوہغہ شے نہ حرامیری لہذا اول بہ دنذر ور کونکی نیت معلوم کرے شی نو بعد بہ فتوی لگولے شی بعضی خلق سوال کوی چہ پہ سیرت ابن ہشام کنبی دی چہ نبی ﷺ ابوسفیان رضی اللہ عنہ تہ حکم وکروچہ زر، او زیورات وغیرہ (دلات) بت سرہ جمع دی ہغہ واخلہ اودعروہ قرضہ پہ ہغی سرہ ادا کرہ اودارنگہ پہ طبقات ابن سعد کنبی دی چہ حضرت علی رضی اللہ عنہ خزائنہ دفلس (بت) راواخستلہ۔ نودا روایات دلالت کوی چہ ہغہ نذر لغير الله چہ حیوان نہ وی حلال دے۔ جواب دادے چہ دا بی سندہ روایات دنص پہ مقابلہ کنبی ہیخ اعتبار نہ لری، بل داچہ پدی روایاتو کنبی دا تصریح نشتہ چہ دغہ مال دنذر و اوکہ دا و منلی شی نو بیا جواب دا دے چہ دغہ دکافرانو حریبانو مال و او مسلمانانو پہ غنیمت کنبی حاصل کرے و نوہغہ مسلمانانولرہ جائزو و

فایده ۲: حضرت الاستاذ فرمائی چہ پدی آیت کنبی ترقی دہ پہ بیان دتحریم داشیاؤ کنبی خکہ چہ د میتی دحرمة نہ خہ اشیا مستثنی دی لکہ ہدوکی، وینستہ، خرمن چہ دباغت ورتہ ور کرے شی اودارنگہ ددم نہ استثنأ شتہ دے یعنی دم منجمد اوہغہ دم چہ دذبح نہ بعد پہ غونبہ پاتے شی اودارنگہ دخنزیر نہ استثنأ دویستو دگندلولپارہ راغلی دہ «کمامر» لیکن د «ما اهل لغير الله» نہ ہیخ استثنأ نشتہ دے۔

حضرت شیخ الہند رحمہ اللہ فرمائی جس جانور کی جان غیر اللہ کے لیے نامزد کی جائے اس کی خباثت مردار کی خباثت سے بھی بڑھ جاتی ہے۔ الخ

«فَمَنْ أَضْطَرُّ» پہ دے کنبی دمضطر احکام بیانییری د اضطرار یعنی مجبورہ کیدلولپارہ دوہ صورتونہ دی: اول دا چہ خوک نی مکرہ «مجبورہ» کرے چہ دا میتہ وغیرہ وخورہ اوکنہ نو قتلوم دے، یا درنہ یو اندام قطع کوم، دویم دا چہ مخصہ یعنی داسی سختہ لوہہ وی چہ کہہ چرے مردارہ وغیرہ ونہ خوری نوہلاک بہ شی۔

﴿عَمَرَ بَاغ﴾ شوافع د دې معنی کوی باغی دسلطان نه، نو شرعی رخصتونه لکه قمر الصلوة او افطار دمسافر او جواز د اکل دمیتته وغیره ددوئ په نزد دباغی دسلطان لپاره نشته دې او احناف د«غریباغ» معنی دا کوی (۱) چه نوی ظلم، زیاتې کونکې په بل مضطر (۲) یا نوی طلب گار دلذت په اکل دمیتته سره، یعنی که حلال شې موجود وی خوبې لذت وی نو د مضطر لپاره پدې صورت کښې دمحرمتو لکه (نذر لغیر الله) لذیذ خوراک جائز ندي ﴿وَلَا عَاو﴾ یعنې تجاوز نه کوی دحد ضرورت نه نو خان مړول پرې جائز ندي صرف دومره به خوری چه دمرگ نه بیج شی.

﴿فَلَا إِنْكُمْ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ امام شافعی رحمه الله او امام ابو یوسف رحمه الله وائی چه په حق دمضطر کښې حرمت دمیتې وغیره باقی دې خو صرف مؤاخذه پرې نشته دې او دا معلومیری دلفظ د«عليه» نه اود«ان الله غفور رحيم» نه، او امام ابو حنیفه رحمه الله وائی چه حرمت نی ساقط شویدی ځکه په سورة انعام کښې ۱۲۰ دی «وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا ما اضطررتم اليه» نو استثناء دحرمت و شوه نوحل ثابت شو اودلفظ د«عليه» مطلب هم دادې چه حل صرف دده په حق کښې دې او «ان الله غفور رحيم» دې لپاره دې چه کیدی شی چه دې مضطر نه د اجتهادی غلطی په وجه زیادت شوې وی دحد ضرورت نه.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

بېشکه هغه () کسان چه پتوي هغه څه چه نازل کړېدې الله دخپل کتاب نه او اخلي پدې پتولوبیسي لږې دنیا،

أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ

دغه کسان نه خوري نه اچوي په خیتو خپلو کښې مگراور او نه به خبرې کوي ددوئ سره الله په ورځ قیامت

وَلَا يُذَكِّرُهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

اونه به الله پاک کړي دوئ لره دگناه نه، او ددوئ دپاره دردناک عذاب دي

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ﴾ د نذر لغیر الله دا حکاماتو بیانونه بعد زجر او تخويف ذکر کړی

هغه احبارو اور هبانوته چه نذر لغیر الله نى خورلو او د نذر لغیر الله احكامات نى پتول او د رسول پاك ﷺ صفات نى پتول

﴿ مِنْ الْكُتُبِ ﴾ (من، په معنى د (فى) سره دې يا تبعيضيه دې يعنى ټول احكامات نى ندې پټ كړى، صرف هغه حكمونه نى پټ كړيدى چه ددوى ددنيوى مفاداتو خلاف دى ﴿تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا﴾ (سورة انعام ۹۱).

﴿ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ﴾ په ذكر د «فى بطونهم» كښې ورسو د «يا كلون» نه اشاره ده دپته چه د «يا كلون» نه حقيقه اكل (خورل) مراد دى او په معنى داخذ سره ندې لكه په «يا كلون الربو» كښې چه دى، بل په دې كښې شيع (مړه خيسته خوراك كولو) ته اشاره ده او دا علامه دحرص ده نو معلومه شوه چه دوى خپل آخرت دخيټې په وجه برباد كړيدې اودا ډير سخت وعيدونه دى هغه چاته چه نذر لغیر الله خورى.

﴿إِلَّا النَّارَ﴾ يا حقيقه «اور» مراد دې يعنى په جهنم كښې به اورخورى نومضارع (يا كلون) د استقبال لپاره ده يا ترينه مراد حرام دى، خكه چه (نار) مسبب دې او حرام ورته سبب دې نو ذكر د مسبب شواو مراد ترينه سبب دې نومضارع د حال لپاره ده.

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ دخوشحالى خبرې به ورسره نه كوى اودغصې خبرې به ورسره كوى لكه چه په بل خائ كښې فرمايى : ﴿فَلَنَسْفَعْنَ الذُّيُوبَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ - الْاِيه﴾ (اعراف ۲۰)، يا دا چه مطلقا خبرې به ورسره نكوى اوسوال او حساب به ورسره په توسط دملانكو كوى ﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ﴾ دگناهونونه پاكول مراد دى يا ثنا او تعريف به ئ نه كوى.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ
داهغه كسان دى چې اخيستې نې ده گمراهي په بدله دهدايت كښې او عذاب په بدله دبخني كښې
فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ذَلِكَ بِأَنَّهُ نَزَّلَ الْكِتَابَ
پس څه عجيبه صبر كوونكي دى په اورباندي . دا عذاب پدې وجه دې چې بېشكه الله رالېږلى دې كتاب
بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ
حق دپاره اودوى پكښې اختلاف كوي، او بېشكه هغه كسان چه اختلاف ئ كړيدې په كتاب كښې خامخا په ضدلرې كښې دي دحق نه

«الضَّلَالَةَ» نذر لغیر الله «بِالْهُدَى» دتوحید په مقابلہ کنبی «وَالْعَذَابِ» یعنی اسباب د عذاب چه نذر لغیر الله او کتمان د حق دې «بِالْمَغْفِرَةِ» په بدلہ داسبابو دمغفرت کنبی «فَمَا أَصْبَرَهُمْ» دا صیغہ د فعل تعجب ده یعنی خہ دیر عجیبہ صبر کونکې دې په اورباندې. تعجب به کلام د الله تعالی کنبی په معنی د تعجب سره وی یعنی اې بندگانو تاسو تعجب وکړئ یا دا مقام د تعجب دې د بندگانو لپاره.

«ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ» «ذَلِكَ» اشاره ده عذاب ته «بِأَنَّ» کنبی با سببیه ده اود «بِالْحَقِّ» نه ورستو لفظ د «رفضوه» یاد «اختلفوا» مقدر دې لکه دما بعدنه معلومیری اود «الْكِتَابِ» نه جنس کتاب مراد دې. چه تورات، انجیل، قرآن ته شامل دې. د «بِالْحَقِّ» معنی ئ بالصدق. یا بالحجة. یا. لاطهار الحق ده «مداوی».

«وَالَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ» د کتاب نه جنس کتاب مراد دې او دا اختلاف نه مراد دادې چه په بعضې ایمان راوړی او په بعضې نه راوړی. یا د کتاب نه مراد قرآن دې او دا اختلاف نه مراد دادې چه بعضې ورته سحر وائی اوبعضې ورته شعروائی اوبعضې ورته اساطیر الاولین وائی «ووج».

«لَقَدْ شَقَّاقَ بَعْضُهُمْ شَقَاقَ» مراد ضد او تعصب دې یعنی حق واضح شوی دې او که خوک تربینه خلاف کوی نو دا د ضد او عناد له وجه نه کوی.

لَيْسَ الْيَرْ أَن تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْيَرْ
نه ده نیکی (صرف دا خبره چه تاسو او گرزوئ مخونه خپل طرف دمشرق اود مغرب ته اولیکن نیکی نیکی ده هغه
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَأَتَى الْمَالَ
چا ده چه ایمان نې راوړې وي په الله او په ورځ د آخرت او په ملائکواو په کتابونو او په پیغمبرانو باندې. او ورکوي مال
عَلَى حَبِّهِ ذَوَى الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ
په محبت دهغه کښ خپلوانو ته او یتیمانو ته اومسکینانو ته اومسافرو ته. اوسوال کوونکو ته او په آزادولو د ختنونو کنبی

وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ ۚ وَالْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا ۖ

اوبابندي کوي دمونغ اوورکوي زکوة، اوپوره کوونکي دعدوخپلو کله چه وعده اوکړي.

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ۗ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا ۗ

اومدح کوم د صبر کوونکوپه حالت دسخت فقر کښي اودمرضونو کښي او په وخت دجنگ کښي، دغه کسان دي رښتني

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ۝

اودغه کسان خاص دوی پرهیزگاران دي

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ﴾ دحسه اولی دسورت په خاتمي باندې دتحويل قبله

متعلق مزید تنویر ذکرکړی. کله چه تحويل قبله وشو نو یهودو اونصاری اومشرکینوعربو دیرشور، شغب جوړکړو او داسلام او د رسول الله ﷺ خلافی اعتراضات شروع کړل نوالله تعالی دهغوئ دسوالاتودجوابونونه بعد اوفرمايل چه نیکی اودین خوصرف قبلې ته مخ گرزول ندی چه تاسو صرف هم دا موضوع دبحث اومحور دبحث گرزولې دي بلکه نیکی اودین دادې چه ټول احکام شرعیه ومنلې شی. اوپه دې آیت کښي دتمام احکاماتو بلکه دتمام اهمو احکاماتو بیان اجمالا شويدي یعنې اعتقادات، عبادات، معاملات، اخلاق.

حضرت الاستاذلیکی: یہ آیت اصول دین میں سے ایک بہت بڑی اصل ہے

صاحب روح المعانی لیکي: ((ولعمری من عمل هذه الایة فقد استكمل الايمان ونال اقصی

مراتب الايقان)) داعتقاداتوبیان په «مَنْ ءَامَنَ» کښي شويدي او دعباداتو بیان د «وَاتَى

المال» نه تر «وَاتَى الزکاة» پورې شويدي او دمعاملاتو بیان په «والمؤتون» کښي اجمالا

شويدي او د اخلاقو بیان اجمالا په «والصابرين» کښي شوي دي.

﴿قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾ ددینه مراد مطلق جهات اوسمتونه دی اودا خطاب عام دي

مؤمنانو او اهل کتابوته، اومقصود نفی دااختصاص د «بر» ده په یوجهت پورې اونفی د «بر»

مقصود نده، بلکه مقصود د آیت دادې چه اصل بر اطاعت دحکم دي چه الله تعالی کوم طرف

ته دمخ گرزولوحکم وکړی نوهغه طرف ته مخ گرزول ثواب دي، خواه که مشرق وی اوکه

مغرب اوکه بل جهت وی، اوچه الله تعالی حکم نوی کړې نو نه مشرق ته مخ گرزولوکښي

نواب دې اونه مغرب ته اونه بل جهت ته، حاصل دادې چې دا خطاب عام دې او مقصود نفی دا اختصاص د «بر» ده، یعنی نیکی په دې پورې منحصره نده چې «ان تولو— الايه» اونفې د «بر» مقصود نده، **دويمه توجه** په آيت کښې داده چې دا خطاب يهودو، نصاری ته دې او مراد دمشق او مغرب نه دغه مخصوص جهات اوسمتونه دی، ځکه ديهود و قبله جانب مغربى دبيت المقدس وو دأفق دمکې نه، اود نصارى و قبله جانب مشرقى دې، نو پدې آيت کښې رد دې په دواړو فرقو باندې چې د جانب مشرقى، مغربى، دبيت المقدس قبله کيدل منسوخ شوى دى نواوس هغې ته مخ گر زول بالکل نیکی نده، پدې تقرير باندې مقصود نفى د «بر» ده په طريقې دعموم النفى (سلب کلی) سره نه په طريقې دنفى د اختصاص ياسلب العموم سره

﴿وَلَيْكِنَّ الْإِثْمَ مِنَ الْعَمَلِ﴾ **سوال** : دلته يو سوال وارديږي چې «من آمن»، ذات دې نوحمل شى

په «الر» باندې صحيح ندي؟ **جواب** : (۱) دلته په عبارت کښې تقدير دې په جانب داسم کښې «ای لکن ذالرمن» (۲) «بر» (مصدر) په معنى دبار- اسم فاعل سره دې. (۳) بهتر تقدير دې په جانب د خبر کښې «ای لکن الر بر من آمن»، يعنې اصل نیکی او معتبر عند الله نیکی، نیکی دهغه چاده چې ایمان شى راوړې وی - الخ.

﴿وَالْكِتَابِ﴾ جنس مراد دې يعنې تمام کتب الهیه ﴿وَوَآتَى آلَمَالَ﴾ په معنى د اعطى سره

دوه مفعوله غواړي ﴿آلَمَالَ﴾ مفعول ثانى مقدم دې او ﴿ذَوَى الْقُرْبَى﴾ سره دمعطوفاتو نه

مفعول اول مؤخر دي، د ﴿عَلَى حُبِّهِ﴾ ضمير راجع دې لفظ د «الله» ته او په دې کښې صفت اخلاص ته اشاره ده چې مقصود به دمال ورکولو نه دالله تعالى رضا وی. يا ضمير مال ته راجع دې او محبت دمال دادې چې قيمتى مال وی ياد وخت دزنکدن نه مخکښې وی لکه په حديث شريف کښې دى.

((الفضل الصدقة ان تصدق وانت صحيح، شحيح، تأمل البقاء ولى رواية تأمل الغنى ونغنى الفقر ولا تمهل حتى اذا بلغت الحلقوم قلت فلان كذا ولفلان كذا، وقد كان لفلان)) (متفق عليه).

ترجمه : غوره صدقه هغه ده چې ته شى په داسې حال کښې ورکړې چې روغ شى، دمال حريص شى اميد کوي د بقا يا د غنى او یريرې د فقر نه او انتظار مکړه چې ساه دې مرئ ته

راشی او زنکدن دې شروع شی نوته وصیت شروع کړې چه دومره دفلانی او دومره دفلانی او حالانکه هغه دفلانی (وارث) وی.

﴿وَلِلرَّاقِبِ﴾ «ای فک الرقاب» چه دچا څټ بند وی په غلامی کښې یاپه قرضونو کښې.

﴿بِعَهْدِهِمْ﴾ مراد ټول عهود دی، خواه که په باره دمعاملاتو کښې وی دیوبل سره او که دالله تعالی اورسول ﷺ سره وی ﴿وَالصَّبْرِ﴾ منصوب بنا برمدح دې په تقدیر د«امدح» یا «اخص» سره نو په تغیر داسلوب کښې اشاره ده افضلیت دصبرته چه گویا کښې دا د جنس د ماقبل نه ندې بلکه افضل دې ﴿الْبَاسَاءِ﴾ هغه تکلیفونه چه دمال سره تعلق لری (شدت فقر) ﴿وَالضَّرَّاءِ﴾ هغه تکلیفونه چه دبدن سره تعلق لری ﴿وَحِينَ الْبَاسِ﴾ ای وقت القتال، او د «بأساء» او «ضراً» ذکر په «فی» سره وشو ((والصابرين في الباساء والضراء)) او دجنگ ذکر په حین سر و شو وجه داده چه سرې مستحق دمدح په صبر دبا ساء اوضراء سره هله گززی چه په باساء او ضراء کښې طول اودوام راشی، اوفقراومرض ورته په منزله دظرف شی او که طول په کښې نوی نویه معمولی ضراء او باساء باندې صبر کولویره سرې مستحق دکمال مدح نه گززی نو ددې اشارې لپاره «فی» ذکر شو اوپه خلاف دجنگ نه چه په هغې کښې دوام او طول نه وی غالباً

﴿أُولَئِكَ﴾ یعنی حاملین ددې صفاتو ﴿الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ په ایمان کښې اوپه طلب د «بو»

کښې ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ یعنی دالله تعالی دعذاب نه په کمال وجه سره بچ کیدونکی صرف دغه مذکوره کسان دی.

حصه ثانیة دسورت

په دې حصه کښې ۱- دجهاد فی سبیل الله (دتوحیداورسالت لپاره خان قربانول) ۲- او اتفاق فی سبیل الله (دتوحید، رسالت لپاره خپل مال قربانول، بیانیری، اوچونکه جهادهله کیدې شی چه مسلمانان خپل مینځ کښې منظم اومتفق، متحد وی نو ددې وجې نه امور انتظامیه هم بیانیری اوانتظام اتفاق هله راځی چه اصلاح دباطن وی نو امورمصلحه هم بیانیری نوپدې حصه کښې چه کوم مضامین بیانیری هغه دادی: ۱- جهادفی سبیل الله ۲- اتفاق سبیل الله ۳- امورانظامیه ۴- امورمصلحه.

تفصیل: دجهاد ذکرصراحتہ خلورواری کیبی (۱)۔ اول ۱۹۰ نہ ، تر ۱۹۴ پورې (۲)۔ دویم وار د ۲۰۴ نہ ، تر ۲۱۴ پورې (۳)۔ دریم وار د ۲۱۴ نہ ، تر ۳۱۸ پورې ، ددینہ بعد بیاننځه مسائل دوجهتین بیانیری په مناسبت دماقبل ۲۱۹ نہ ، تر ۲۲۳ پورې (۴)۔ خلوروم وار د ۲۴۳ نہ ، تر ۲۵۱ پورې

اومسئله د اتفاق هم خلور واری ذکرکیبی (۱)۔ اول وار ۱۹۵ (۲)۔ دویم وار ۲۱۵ ، ۳۰ دریم وار ۲۵۴ (۴)۔ خلوروم وار ۲۶۱ په تفصیل سره او د اتفاق د مقابل یعنی د ربوا حرمت ذکرکیبی

او امورانظامیه هم خلورواری ذکرکیبی : (۱)۔ اول خل ۱۷۸ نہ ، تر ۱۸۲ پورې ، پدې کښې دوه امور ذکرکیبی قصاص ، دیت او وصیت (۲)۔ دویم خل په ۱۸۸ کښې دناحق مال رشوت وغیره نه منع کیبی (۳)۔ دریم خل ۲۲۴ نہ ، تر ۲۴۱ پورې ، په دې کښې دایلا ، نکاح ، طلاق ، عدت ، رجعت ، رضاعت ، نفقه ، وغیره امور ذکر دې (۴)۔ خلوروم خل ۲۸۲ نہ ، تر ۲۸۳ پورې پدې کښې دخریداو فروخت ، شهادت وغیره ذکر دې . او امورمصلحه درې واری ذکر کیبی . (۱)۔ اول دصوم ذکر ۱۸۳ نہ ، تر ۱۸۷ پورې ، (۲)۔ دویم دحج ذکر ۱۹۲ نہ ، تر ۲۰۳ پورې (۳)۔ دریم دصلوة ذکر ۲۳۸ نہ ، تر ۲۳۹ پورې .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ	عَلَيْكُمْ	الْقِصَاصُ	فِي الْقَتْلِ
ای ایمان والو (غرض کرې شوبدې په تاسویاندي قصاص جاري کول په باره دقتل کرې شوؤ کښې			
أَنْتُمْ	بِالْحَرْبِ	وَالْعَبْدُ	بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى
حربه قصاص کیبی په بدله د حر کښې او غلام به قصاص کیبی په بدله د غلام کښې او ښځه په بدله د ښځې کښې			
فَمَنْ	عَفَى	لَهُ مِنْ	أَخِيهِ شَيْءٌ
پس هغه څوک قاتل چې عفو او کرېشی ده ته (دم) د زور مقتول دده نه ، د څه څیز نه حکم وارتانود مقتول ته دادي			
فَاتِّبَاءً	بِالْمَعْرُوفِ	وَأَدَاءً	إِلَيْهِ
چې په قاتل پسې کېدل دي یعنی مطالبه ددیت ده ، په ښه طریقېه نرمې سره او په قاتل ادا کول دي ده ته			

بِحَسَنِ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّرِّكُمْ وَرَحْمَةٌ مِّنْ أَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ

په ټکلي طريقې سره، دا آسانتياده دطرفه درب ستاسونواور حمت دې، پس چاچې زياتې اوکړو بعدد دپه نوهغه لره

عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ

عذاب دې دردناک اوستاسودپاره په قانون دقصاص جاري کولو کښې لوني ژوند دې (په کهدل دمرگ نه)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝

اي د عقل وفهم خاوندانو ددې دپاره چې تاسويچ شي، ديوبل قتلولونه،

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾ دا اول امر انتظامی دې يعنې حکم دقصاص

او ديت، ديهوديانو په مذهب کښې دقتل سزا صرف قتل وو، معافۍ او ديت نه وو او د عيسائيانو په مذهب کښې دغفوي قانون وو فقط، قصاص اوديت نه وو (قريبي، اوبه عربو کښې دواړه وو ليکن افراط، تفریط پکښې وو د اعلى قبيلې مقتول غلام په عوض کښې به ئى حر قتل کولو اود بنځۍ په عوض کښې به ئى نارينه قتل کولو او د يو په عوض کښې به ئى دوه قتلول اودغه سې ديت به ئى دوچند درې چند وصولولو، په اسلام کښې دقتل دحکم بيان دې چه قصاص هم شته اوديت او غفوه هم شته او افراط او تفریط ئى ختم کړو اومساوات ئى قائم کړو ((المسلمون تکافؤ دماهم)) چه دمسلمانانو وينې يوشان دى

﴿أَحْرُ بِالْحَرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾ پدې آيت کښې مقابله دحر ده دحر سره او دعبد له عبد سره

راغليده نوپه حکم دمفهوم مخالف سره ترينه معلوميرى چه حربه دعبديه مقابله کښې نه قريبي او دا مذهب دشوافعو دې نو بيا پدوئ سوال وارديږي چه وروستو مقابله دا ئى دانئى سره راغليده نوپه حکم دمفهوم مخالف سره دې مؤنث په عوض دمذکر کښې اودارنگه بالعکس قصاص نه کړې شى اوحال دا چه دشوافعو په مذهب کښې هم مؤنث دمذکر په عوض کښې قصاص کولې شى اوبالعکس، نو شوافع جواب کوى چه ((والانى بالانى)) منسوخ دې په حديث سره، او د احنافوپه نزد باندې حر په عوض دعبد کښې قصاص کولې شى اودارنگه بالعکس اودغه شان مذکر په عوض دمؤنث کښې قصاص کيدې شى اوبالعکس هم، بظاهر دا آيت د احنافو خلاف حجت دې احناف ددينه جواونه کوى: (۱) «حر دې دعبديه عوض کښې نه قتليرى» دا حکم دمفهوم مخالف دې او زمونږ په نزد باندې استدلال په مفهوم

مخالف معتبر ندې لکه چه د اصولو په کتابونو کښې يې تفصيل موجود دې . «مداوک و غيره»

(۲) شاه ولی الله رحمته الله علیه فرمائی چه د «الحرباخر» مقصد دا نه دې چه حربه دعبده عوض کښې نه قتليری بلکه ددې مقصود دادې چه دجاهلیه په وخت کښې چه دقصاص په باره کښې کوم افراط وؤ نو دهغې ختمول مقصود دی یعنې مطلق حر خواه که د اعلی قبیلې وی او که د ادنی قبیلې وی، په مقابله دمطلق حر کښې دې اودغه شان عبده که د اعلی قبیلې وی او که د ادنی قبیلې وی نو پدوئ کښې مساوات دې او داسې نه ده چه د اعلی قبیلې غلام د ادنی قبیلې دحر سره برابر دې یا مؤنث دمذکر سره برابر دې.

شاه صاحب لیکي : هر مثل حر د بگراست ، و هر عبد مثل عبد د بگراست ، و هر زن مثل زن د بگراست

(۳) حضرت شیخ الشیوخ مولانا حسین علی رحمته الله علیه فرمائی چه قصاص په دوه قسمه دې : یو قصاص بالنفس دې او بل قصاص فی الاطراف دې او پدې آیت کښې ددواړو ذکر دې دقصاص فی النفس ذکر په «عَلَيْكُمْ الْفِقَاصُ فِي الْقَتْلِ» کښې شويدي د «قتلی» نه مراد مقتولین دی اود دې تفصيل په سورة مائده آیه ۴۵ کښې دې ((وکتبا علیهم فیها ان النفس بالنفس)) یعنې مطلق نفس په بدله دمطلق نفس کښې دې. اود قصاص فی الاطراف ذکر په «الحرباخر — الایه» کښې شويدي او د دې تفصيل په سورة مائده کښې داسې شويدي ((والعین بالعين والانف بالانف — الایه)) یعنې «عین الحربین الحر وانف الحربانف الحر الخ وعین العبدین العبد وانف العبد بانف العبد» نودا آیت دسورة بقرې تفصيل دې لپاره د آیت دسورت مائدي ځکه هلته «العین بالعين» ذکر دې اومراد ترینه دادې چه «عین الحربین الحر وعین العبد بعین العبد» او آیت دسورة مائدي تفصيل دې لپاره د آیت دسورة بقرې او دیته «صنعة الاحتیاک» ویلې شی او هرکله چه مقصود په «الحرباخر» سره بیان دقصاص فی الاطراف وؤ نو په قصاص فی الاطراف کښې حر دعبده مقابله کښې نشی قصاص کیدې اونه مذکر دمؤنث په مقابله کښې. نوکه مفهوم مخالف معتبر هم شی نو بیا هم په احنافو باندې اعتراض نه راځی.

«فَمَنْ عَفَىٰ لَهُ» پدې کښې ددیت حکم دې «فمن» نه مراد قاتل دې. د«عفی له» ضمیر قاتل ته راجع دې «من اخیه» په حذف دمضاف سره دې «ای من دم اخیه» او د اخ نه مراد مقتول دې اوتعبیر ترینه په اخ سره ځکه وشو چه دقاتل په زړه کښې شفقت او د ندامت جذبه

پیدا شی، او بل په دې کښې اشاره ده چه قاتل په سبب دقتل سره د ایمانی اخوت نه ندې خارج شوې اوپه ذکر د «شی» کښې اشاره ده چه که بعضې ورته دمقتول معافی وکړی نو قصاص ختم شو اگرکه ټولومعافی نوی کړی، «فاتباع» ای فالحکم لورته المقتول اتباع القاتل، یعنی حکم دورثو دمقتول لپاره په قاتل پسې کیدل دی، یعنی دقاتل نه دې مطالبه ددیت وکړی، مقصود دادې چه دمقتول بعضې ورته قصاص معاف کړی نو قصاص ختم شو، البته دپه ندې ختم، نو ورته دمقتول دې د قاتل نه مطالبه ددیت وکړی لیکن «بالمعروف» یعنی په نرمه طریقې سره او معقولې طریقې سره «وإداء» ای وعلى القاتل اداء، یعنی په قاتل اداء کول ددیت دی «إلیه» ورثو دمقتول ته «بإحسان» په ښې طریقې سره، یعنی ټال متول دې نه کوی، کم والې دې نکوی په مقدار ددیت کښې، په «ذلک» سره اشاره ده عفو او دیت ته.

﴿تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ په عفو کښې قاتل ته سهولت دې اوپه دیت کښې ورثو دمقتول ته نفع ده ﴿فَمَنِ اعْتَدَىٰ﴾ تجاوز دادې چه یوخل ورته معافی وکړی یا ترینه دیت وصول کړی او بیانی قتل کړی ﴿بَعْدَ ذَٰلِكَ﴾ پس دتقرر دقانون مذکورنه ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ﴾ دقانون قصاص داجراً فاندې ذکر کړی ﴿حَيَوةٌ﴾ تنوین یا لپاره دتعظیم دې یعنې لوی حیوة دې ځکه چه دقصاص دیری د وجه نه به قاتل بل څوک نه قتلوی، نو دهغه جان بچ شو او قاتل به هم نه قتلیری نودده جان هم بچ شو او دارنگه ددشمنی دأورپه وجه دقاتل او مقتول دقبائلونه چه کوم قتلونه کیدل نو دهغې نه حفاظت و شو نو په قصاص سره عظیم حیوة حاصل شو، یا تنوین په کښې لپاره دتنويع دې یعنې حیوة د امن ﴿يَتَأْوَلِي الْأَلْبَسَ﴾ الباب جمع دلْب ده. لُب هغه عقل ته ویلې شی چه وهم نه وی خطا کړې.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ په دنیا کښې دیوبل دقتلولو نه اوپه آخرت دجهنم نه بچ شی

لَبَّ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۖ لِلْوَالِدَيْنِ

نظر (کړې شوېدې په تاسو باندې، کله چې نژدې شي یو ستاسو ته مړي کچرې پرېږدې مال، وصیت کول مور بزارنه

وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۝

او خپلوانو ته په نیکې طریقې سره، حق اولزم دي په متقیانو باندې

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ﴾ دا دویم امرانتظامی ذکر کیږي یعنې وصیت «الْوَصِيَّةُ» نائب فاعل

د کُتِبَ لپاره دې او د حضور دموت نه مراد امارات، علامات دموت دی «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا» دا شرط دې اوجزاء یی محذوفه ده چه ماقبل پرې دلالت کوي چه کُتِبَ دې او د «خیراً» نه مراد مال دې اوبعضې وائی چه خیرمال کثیرته وائی اولېر مال ته خیرنه ویلې کیږي

﴿لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ﴾ وصیت د والدینو او دارنگه دنورو ورثو لپاره منسوخ دې لکه په

حدیث کښې راغلی دی ((ان الله تعالى قد اعطى كل ذي حق حقه الا فلأوصية لوارث)) (۱) - نو دا آیت په نزد د اکثر و مفسرینو چه شاه ولی الله ﷺ هم په هغوی کښې دې منسوخ دې (۲) - بعضې وائی چه دا حکم استحبابی دې او په حق دهغه والدینو او اقربینو کښې دې چه د میراث نه محروم وی په یومانع د ارث سره (مدواوگ) (۳) - حضرت الشیخ ﷺ فرمائی چه دلته وصیت لپاره د والدینو، اقربینو ندې مراد بلکه هغوی ته وصیت کول مراد دی چه خام میراث په شرعی طریقې سره تقسیم کړئ او په سنت طریقه فدیة، صدقه وکړئ او خور، مور، ښځې ته په میراث کښې حصه ورکړئ دا معنی د بالمعروف ده، او که مال ئی نه و نو د دین وغیره وصیت دې وکړي

فَمَنْ	بَذَلَهُ	بَعْدَ	مَا سَمِعَهُ	فَالْأَقْرَبِينَ	إِثْمَهُ
پس څوک چې بدل کړي دا وصیت روستود هغې نه چې اوریدلې ئې وي نوپس یقیناً گناه ده د بدلولو صرف					
عَلَى الَّذِينَ	يُبْذِلُونَهُ ۖ	إِنْ	اللَّهُ	سَمِعَهُ	عَلَيْهِ ۖ فَمَنْ خَافَ
په هغه کسانو دې چه بدلوی دا وصیت، بېشکه الله هر څه اوریدونکې دې او پوهه دې، پس څوک چې معلومه کړي					
مِنْ	مُؤْصٍ	جَنَفًا	أَوْ إِثْمًا	فَأَصْلَحَ	
د وصیت کړونکي نه غلطې په وصیت کښې په خطای سره یا گناه په قصد سره نو دې اصلاح اوجورخ او کړي					
يَنْتَهُمْ	فَلَا	إِثْمَ	عَلَيْهِ ۖ	إِنْ	اللَّهُ
د دوی په مینځ کښې پس نشته هیڅ گناه په هغه باندې، بېشکه الله بخښونکې ډېر مهربان دې					
					غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ﴾ دا زجر دې په بدلولو د وصیت اود ﴿مَعَهُ﴾ نه مراد علم دې، مقصود دا دې چه چا دیو مری وصیت اوریدلې وو او علم ئی پرې راغلې وو اوبیانی دقاضی اوحاکم په حضور کښې غلط بیان وکړو اوپه وصیت کښې یې رد اوبدل وکړو اوقاضی اوحاکم ددغه غلط بیان مطابق حکم او فیصله وکړه په لاعلمی سره نوپه قاضی اوحاکم گناه نشته بلکه گناه صرف په دغه بدلونکی باندې ده

﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ﴾ خاف په معنی د غلیم سره دې ﴿قَاطِعٍ﴾ دجنفا نه مراد خطاء دې اود اثماً نه مراد عمد ادي مطلب دادې که یووصیت کونکې ﴿قَاطِعٍ الْمَوْتِ﴾ غلط وصیت کوی خطاء یاعمداً او اوریدونکې ورته تلقین وکړی اواصلاح ئی وکړی چه داسې وصیت وکړه نودا تبدیل ندې اوگناه نه ده بلکه اصلاح ده ﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ﴾ په مینځ دمیت اووصیت والو کښې

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
أَي (۱) ایمان والو فرض کړې شوي دي په تاسو روژې نیول لکه چې فرض کړې شوې وې وې په هغه کسانو چه
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ
ستاسونه مخکښې وو ددې دپاره چې تاسو پرهیزگار شئ

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ﴾ دا بیان د امر مصلح دې اول وار

صیام مصدر دې یعنې روژه نیول اوبعضو ویلیدی چه دا صیغه د جمع ده او مراد ترینه درې روژې د ایام بیض دی چه منسوخ شویدی

﴿كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دایبان د تخفیف دې ځکه مشقت چه عام شی نو آسان شی او دا تشبیه په نفس وجوب کښې ده اوپه تمامو کیفیاتو کښې نده ځکه چه بعضې مخکنو خلکو په هره میاشت کښې درې روژې نیولې (ابن کثیر) اوبعضې مخکنو پنځوس ۵۰ روژې نیولې (روح) اودارنگه دروژې نیولوپه طریقه کښې اختلاف وو لکه په ابتدا د اسلام کښې چه به دخوښه بعد خوراک وغیره منع وو

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ دا بیان د حکمت او فائدې دې د فرضیت دروژې. علماء د دې تشریح په دوه طریقو سره کوی ۱- په روژه نیولو سره نفس ذلیل شی ځکه د نفس د ذلیل کولو ذریعه جوړ (لورې) ده، نو کله چه نفس ذلیل اوضاعی شی نو انسان نشی آماده کولې په گناه باندې او دا نفس خو اندرونی دشمن دې نو چه دده اصلاح وشی نوییرونی دشمن چه شیطان دې هغه هم حمله نشی کولې ځکه چه بیرونی دشمن چه حمله کوی نو د اندرونی دشمن په معاونت سره یی کوی. دیو بزرگ مقوله ده چه څه شیطان ته چلینج ورکوم چه ځمانه دې معصیت صادر کړی ما دخپل نفس کمال اصلاح کړیده، نو چه کله دروژې په ذریعې سره د نفس اصلاح وشی نو شیطان هم بیا ډیر نقصان نشی رسولې نو تقوی حاصله شی. (۲) د روژې په ذریعې سره انسان ته تربیت ورکړې شو او مشق ئی وشو چه دخپل حلال رزق خوراک سکا ک او جماع نه ځان بچ کولې شی له وجه د امر د الله تعالی نه نو د حرامونه ځان بچ کول خوپه طریقه اولی سره کولې شی

اَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا اَوْ عَلَى سَفَرٍ
يو څو ورځې دې شمارلې شوې، پس څوک چې وی ستاسونه مريض يا وي په سفر باندې او روژه اونه ساتي نو پدې باندې
فَعِدَّةٌ مِّنْ اَيَّامٍ اٰخَرَ ۖ وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَ
شمارل ددغه روژو پوره کول دې دنورو ورځونه، او په هغه خلقو چې طاقت دروژې لري او بيا هم روژه اونه ساتي نو پدې
فِدْيَةٍ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ ۖ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ ۖ وَاَنْ تَصُومُوا
فديه دخوراک دمسکين ده، پس چا چې په خپله خوښې سره نيکي او کړه نو دا ډېره غوره ده دده دپاره، او روژې
خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ۝
نيول ډېره غوره دی تاسوله کچرې یی تاسو پوهیږئ

﴿اَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾ دلته «اياما» مفعول فيه دې د «كُتِبَ» لپاره او دا بيان دبل تخفيف دې يعنې روژه يو څو ورځې ده، تمام عمر خونه ده چه تاسو ته گرانه شی.

﴿فَمَنْ كَانَ﴾ دا بيان دهغه عذرونو دې چه دهغې په وجه افطار جائزوی، اود مريض نه هغه مريض مراد دې چه روژه هغه ته ضرر رسوی او «علی سفر» دسفرته مراد شرعی سفر دې «فَعِدَّةٌ» له دې نه مخکېني «فافطر» مقدر دې يعنې د عذر په وجه افطار جائز دې ليکن بيا به شمار پوره کول ضروری وی.

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾ دا بیان دبل تخفیف دې چه بیا منسوخ شویډې، په ابتدا د اسلام کښې چه روژه فرض شوه نو د روژه دار لپاره دا رعایت ؤو که روژه نه نیسی اوفدیه ورکوی نو دا کولې شی او که روژه نیسی نو دا افضل ده «وان تصوموا خیر لکم» نو بیا دا حکم منسوخ شوو په وروستنی آیت سره «کما فی حدیث البخاری» نو ددې توجیه په بنا باندې دا آیت منسوخ دې او ډیر اهل علم پدې قائل دی چه دا منسوخ نه دې او د آیت یو څو توجیها ت گوی: ۱- د «یطیقونه»، نه مخکښ «لا» مقدردې «ای لایطیقونه» ۲- «یطیقون» باب افعال دې او د باب افعال یو خاصیت سلب دماخذ الاشتقاق دې، نو د «یطیقون» معنی داده چه مسلوب الطاق ت وی، یعنې طاقت د روژې نه لری، ۳- فرق دې په مابین دوسع، او د طاقت کښې، «وسع قدرت علی وجه السهولة» ته وائی اوطاقت «قدرت مع الشدة اومع المشقة» ته ویلې شی اولته د طاقت ماده استعمال شوې ده نو ددې معنی داشوه چه کوم خلق په مشقة سره د روژې قدرت لری چه هغه شیخ فانی، حامله، مرضعه دی. ۴- شاه ولی الله رحمه الله وائی چه پدې آیت کښې صدقة الفطر بیان دې بعد د بیان دصوم نه، نو «علی الذین یطیقونه» خبر مقدم دې او فدیة مبتدا مؤخره ده، نومعنی داده چه «وفدیة علی الذین یطیقونه» او چونکه «فدیة» مبتدا ده نومقدم ده رتبة نو اضمار قبل الذکر صرف لفظاً راخی اورتبة نه راخی او داجائز دی اوضمیر دمذکر ورته ځکه راجع شو چه «فدیة» په تاویل دطعام مسکین سره دې نومطلب دآیت دادې چه فدیة یعنې صدقة الفطر واجب ده په هغه چا چه طاقت لری اومالک نصاب وی اود ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ تعلق دصوم شوال سره دې چه شپږ روژې دی لکه په حدیث شریف کښې راغلیدی «من صام رمضان ثم اتبعه ستاً من شوال فکان غاصم الدهر»

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ

میاشت درمضان هغه ده چې نازل کړې شوې دې پدې کښې قران چې لارڅوونکې دې ټولولخوونته او پدې کښې

وَبَيَّنَّا مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ

واضح دلائل دهدایت دی اود حق اوباطل جدائی اوامتیاز، پس څوک چې حاضر شي په تاسو کښې دې میاشتي ته

فَلْيَصُمْهُ ۖ وَ مَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ

نوخامخادې روژه اونیسې، او هغه څوک چې مریض وي یا په سفر باندې وي او روژه اوننه ساتي نو پدې باندې

فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۖ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

شمارل دي، دروژي پوره كول، دنوروورخونه. اراده كوي الله تاسوته دآساني، اونه لري اراده تاسوته دسختي.

وَلِكَلِّمُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا

اودپاره ددي چې پوره كړي تاسورووه دپاره ددي چې لوني اووايي دالله په هغه طريقې سره

هَذِكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝

چې خودلي نې ده تاسوته اودپاره ددي چې شكر او كړي دالله

﴿مَنْ رَمَضَانَ الَّذِي﴾ دايان د ﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَتٍ﴾ دي، د ﴿أَنْزَلَ فِيهِ الْفُرْقَانُ﴾ دوه ترجمې

دی ۱- پدې کښې نزول دقرآن شروع شويدي، په اول سنه نبوی کښې دسورة علق ابتدائي آياتونو پدې کښې نزول وشو. ۲- تول قرآن درمضان په يوحصه کښې «ليلة القدر» کښې دلوح محفوظ نه آسمان د دنيا ته نازل شويدي او بيا حسب ضرورت په ۲۳ کلونو کښې مکمل شويدي

﴿هَذِكُمْ لِلنَّاسِ﴾ دا حال دي د «القرآن» نه اوپه «الناس» کښې اشاره ده چه دا کتاب

عالمی کتاب دي لکه څرنگه چه نبي هم دکل عالم لپاره دي «وما رسلناك الا كافة للناس»، اودغه شان دا امت هم دي «اخرجت للناس»

﴿وَيُخَوِّضُ مِنَ الْهَدْيِ﴾ دا دويم حال لازمه دي د «القرآن» نه او من په «من الهدى» کښې په

معنی دلام سره دي يعنې قرآن واضح نشاني ده لپاره هدايت اويا «من» په خپله معنی سره دي نوبيا هدايت نه مراد هغه هدايت دي چه په کتب سماويه سابقو کښې موجود وو

﴿وَالْفُرْقَانِ﴾ عطف دي په «الهدى» باندې، يعنی دا قرآن لارخودونکې دي تولو خلقتو ته

او واضح احکامات اونشانات بيانوونکې دي هدايت (مخکنی)، او دا قرآن جدائی کوونکې دي په مابين حق او باطل کښې.

﴿فَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ الْفُتُورِ﴾ پدې سره نسخ راغله دهغه تخيير نه چه ابتدا کښې وو

﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا﴾ دا حکم خکه معاد شو چه خوک دا توهم ونکړي چه تخيير په مابين

دصيام اودفيه کښې منسوخ شو نو رخصت به مريض ته اومسافرتو هم منسوخ وي

دلته څلور خبرې ذکر شوي دي ۱- معاف کيدل د روژې په عذرسره ۲- ورستو کول دروژي ۳- قضا گرزول ۴- دالله تعالی دا حکم منل ، ددې لپاره حکمتونه په ترتيب سره پيښیږي

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ دا د اول حکم حکمت دې يعنې دعذر دوجه نه روژه معاف کيدل آسانی اوسهولت دې. ﴿وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ دا دويم حکم لپاره حکمت دې يعنې که دورستو کولو د روژې اجازت نه وې نو دا به عسراو سختی وه. ﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ﴾ دا دقضا لپاره حکمت دې. ﴿وَلِتُكْمِلُوا اللَّهَ﴾ دا د څلورمې خبرې حکمت دې.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ

او کله چې تپوس کوي ستانه بندگان څماپه باره څما کښې، نو ورته اووايه څما د طرفه، چې بېشکه څه نژدې يم. قبولم

دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي

دعاد دعا کوونکي کله چې دعا غواړي څمانه، نو پس اودي منی حکمونه څما، او يقين دې کوي په دعا قبولولو، څما

لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ۝

دپاره ددې چې دوی خپل مقصد ته اورسي

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي﴾ هر کله چه روژه موجب د قرب الهی وه نو ددې وجې نه پدې آیت کښې د قرب الهی ذکر دې اوبل دا چه د افطار وقت د اجابت د دعاء وؤ نو پدې آیت کښې د اجابت ددعا ذکر دې ﴿عَنِّي﴾ يعنی څما د قرب او بُعد په باره کښې، چنانچه صحابه کرامو دارنگه سوال کړې وؤ «أَقْرَبُ رَبَّنَا فَتَنَاجِيهِ امْ بَعِيدَ تَنَادِيهِ» «بعضای» ﴿فَلَانِي قَرِيبٌ﴾ «ای فقل لهم انی قریب» نو په جهر سره دعاء کولو ته ضرورت نشته. ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ﴾ د اجابت لپاره درې شروطونه ذکر کيږي اول داچه ﴿إِذَا دَعَانِ﴾ يعنې سوال کول او غوښتل ۲- دويم دا چه دالله تعالی حکمونه منل ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ ۳- اودريم دا چه يقين کول چه الله تعالی قبولونکې دې ﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِي﴾ دايمان نه مراد يقين دې په قبولولو ددعا باندې «قال رسول الله ﷺ ادعوا لله وانتم موقنون بالاجابة».

أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفَقُ إِلَى نِسَائِكُمْ ۖ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ

حلال کړې شوي دي ستاسودپاره په شپه دروژې کښې يوځانې کېدل خپلوبيبياوسره، دوی جامې دي ستاسو

وَ أَنْتُمْ لِيَاسٍ لَّهُنَّ ۚ عَلِمَ اللَّهُ اَنْكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونِ

اوتاسو جامي يی دهنوی دپاره، الله ته معلوم دي چې بېشكه تاسويه په خيانت او نقصان كېنې اېډولې دي

اَنْفُسَكُمْ ۚ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۚ فَالْآنَ

خپل نفسونه، كچرې دا حكم باقي پاتې شوې دي، نو توجّه درحمت ي اوكره په تاسواو عفو ه نې اوكره تاسوته، نواوس

بَايْرُوْهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى

ترديكت كوي ددوي سره او طلب كوي هغه خيز چې مقرر كړې وي الله تاسوله، او خوري او خكي ترهغه پوري

يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۚ ثُمَّ اَتَيْنَا الصّٰمِيْنَ اِلَى الْاَيْلِ ۚ

چې ښكاره شي تاسو ته تارسپين د تار تور نه چې صباډي، بيا پوره كړي روژې ترشې پوري

وَلَا تُبَايِرُوْهُنَّ ۚ وَاَنْتُمْ عَلٰفُونَ ۚ فِي الْمَسْجِدِ ۚ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ۚ

او ترديكت مكي ددوي سره او حال دادې چې تاسواعتكاف كوونكي يې پېغمباغتونو كېنې، دا دالله حدودېډولې دي

فَلَا تَقْرُبُوْهَا ۚ كَذٰلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لِّلنَّاسِ اَلْعَلَمٰهُمْ يَتَّقُونَ ۝

پس مه نژدې كيږي دېته، دغسې بيانوي الله احكام خپل خلقوته دپاره ددې چې دوي متقيان شي

﴿ اَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصّٰمِيّ اَلْزَفَرُ ﴾ اول چه روژه فرض شوه نو ډير تخفيف وو په كېنې،
تخير وو كه خوك روژه نيسي او كه فديه وركوي، بيا تخير منسوخ شو او تشديد راغې هغه
داسې چه دشپې په د اده كيدو نه بعد خوراك سكاك جائز نه وو او ډي بي سره به صحبت جائز
نه وو نو پدې آيت كېنې ددغه تشديد رفع كيدلو حكم دي. ۵ آيت دشان نزول په باره كېنې
دوه واقعي ذكر شويدي **اوله واقعه** داده چه حضرت عمر رضي الله عنه په رمضان كېنې دشپې كورته
راغې او دخپلې بي بي نه يې مطالبه دجماع وكړه نو هغې ورته وويل قد غت يعني زه وده شوي
ووم، فظن انما تعطل، يعني حضرت عمر رضي الله عنه دا گمان وكړو چه دا بهانه كوي نو صحبت نې وكړو
او سهار دمعدرت كولو لپاره دحضور صلى الله عليه وسلم مجلس ته پيش شو نو نوبې صلى الله عليه وسلم وفرمايل «لَمْ تَكُنْ
حَقِيْقًا بِذٰلِكَ يَاعُمْرُ» يعني اې عمر دا تاسره مناسب نه وو، نو بيا چه عمر رضي الله عنه كورته لاړونو
دا آيت نازل شو نو نوبې صلى الله عليه وسلم دې خبر كړو، «ددې روايت په بنا دا آيت د موافقاتو د عمر رضي الله عنه نه
دي، **دويمه واقعه** داسې ده چه دقيس بن صرمه انصاري رضي الله عنه روژه وه او د ورځې نې دخپل
كهجوروپه باغ كېنې با مشقته عمل او كار كړې وو، كورته راغې نو سترې وو او د افطارپه

وقت کښې ئې دخپلې بې بې نه دخوراک دڅه شی طلب وکړو نوهغوئ ورته وویل چه په کورکښې څه نشته خوچرته طلب کوم یعنی دځاوندیانو وغیره نه قرض کوم، نوچونکه دې سترې او ستومانه وو نو تکیه ئې ولگوله او اوده شو نو چه بې بې ئې دخوراک څه شې راوړو او دې اوده وو نوهغې وه ویل «حیة لک»، نوشپه ئې هم په نهارې تیره کړه صباح ورځ بیاپه نهاره ئې روژه کړه نوچه کله دغرمې وخت شونو پده باندې بیهوشی راغله نو حضور ﷺ ته ددې تذکره وکړې شوه نو دا آیت نازل شو.

د «الرفث» نه مراد نزدې کیدل اوجماع ده «رفث» په اصل کښې هر هغه قول او عمل چه د زنانه سره کیږي هغې ته وایې.

﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ لکه څرنگه چه جامه پرده وی او خاښت وی او عزت وی او د بدن سره لازم وی نو دغه شان ښځه او خاوند دیو بل لپاره وی

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ﴾ ۱- بعضې صحابه خطاشول چه ورستود خوب نه ئې دخپلو ښځو سره نزدیکت وکړو نو دپته خیانت ویلې شویدی لیکن الله تعالی د توبې او معافۍ اعلان وکړو. ﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ﴾

۲- که دغه حکم یعنې حرمت د اکل او شرب اود جماع باقی پاتی شوې وې نو تاسو به خپل ځان په خیانت کښې اچولې وې.

﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ﴾ بنا په اوله توجیه دا اعلان د توبې اود معافۍ دې او بنا په دویمه توجیه د «فَتَابَ عَلَيْكُمْ» معنی تخفیف راوستل دی اود «وَعَفَا عَنْكُمْ» نه مراد وسعت دحکم دې «فَالَّذِينَ بَشِرُوهُمْ» د دینه د شان نزول د اولې واقعې حکم معلوم شو «باشروه» په معنی د «جامعو» سره دې او جماع ته مباشرت ځکه وائی چه په جماع کښې «تلاصق» پیوست والی دبشړینو راځی.

﴿وَأَتَّبِعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ مراد د دینه نیت داو لاد صالحه دې او دا موجب د اجر دې، او هر چه تلذذ دې نو هغه په غیرد نیت نه حاصلیږي نو کتب الله په معنی د «قدرا الله لکم بالجماع» سره دې یا کتب الله په معنی د «احل الله لکم» سره دې یعنې جماع اونزدیکت په هغه طریقه کوی چه تاسو ته الله تعالی حلاله کړې وی په شرع کښې، نو دمسلمان لپاره

يکارده چه په نکاح کولو سره اوجماع سره نیت صحیح وکړی یعنې اصلاح دنفس اونکثیر دامت مسلمه ځکه چه اجر او ثواب په غیر د نیت نه، نه حاصلیږی

«وَكُلُوا وَاشْرَبُوا» ددینه دشان نزول ددویمې واقعې حکم معلوم شو «حَتَّىٰ يَبْتَيَّنَ» دا غایه ددواړو حکمونو سره متعلق ده، یعنې مباشرت، او اکل او شرب، اوددینه فقهاؤ دامسئله مستنبطه کړې ده چه غسل دجنابت په رمضان کښې دطلوع فجر نه ورستو کول ضرر نه رسوی روژی نه ځکه چه ددې آیت نه معلومه شوه چه دوخت طلوع پورې دجماع کولو اجازت دې نو غسل به بالضروره روستو کوی، لفظ د «حَتَّىٰ» لپاره د انتها دغایې دې نوم معلومه شوه چه جواز د اکل او شرب په طلوع دفجر سره ختم شو نو دطلوع نه بعداگر چه یومنت بعدوی خواکل او شرب مفسد دصوم دې اولفظ د «يَبْتَيَّنَ» کښې اشاره ده تیقن دصیح صادق ته یعنې تر څوپورې چه تیقن دصیح صادق نه وی نو اکل او شرب حرام نه دې اومفسد دصوم نه دې حاصل دادې چه لفظ د «حَتَّىٰ» اشاره ده دپته چه بعد دطلوع دفجر نه اکل او شرب حرام اومفسد دصوم دې اولفظ «يَبْتَيَّنَ» سره اشاره ده دپته چه قبل د تیقین دصیح صادق نه اکل او شرب حرام نه دې اوصرف ددې وهم دوجې نه چه شاید وخت دصباحه داخل شوي وی اکل او شرب حرام گنرل ندی پکاراؤ دبعضې صحابه کرامو واقعات چه دوی سحری خوړلو اوصباح به داخل شوي وو محمول دی پدې باندې چه دوی ته یقین دصباح نه وو شوي، او دارنگه په کومو احادیثو کښې چه ذکر شوی دی چه د اذان نه بعد به صحابه کرامو خوراک کولو نویه بل حدیث کښې ددې تصریح ده چه هغه اذان دبلال ؓ قبل از وقت وو ((لایفرنکم اذان بلال فانه یؤذن بلیل)) اویه بل روایت کښې ((یتبه نا تمکم ویرجع قائمکم)) تصریح موجوده ده امام ابن کثیر هم دغه روایات پدې محمل حمل کړي دې ورنه دنص صریح مخالفت عام مسلمان نشی کولی نو دصحابه کرامو ؓ نه خو ددې تصور هم نشی کیدی خصوصاً چه دآیت په آخر کښې دا مذکور دی چه «تلك حدود الله فلا تقربوها» چه پدې کښې د احتیاط تاکید دي

«الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ» خیط الابيض تعبير دي د رنر ا دصبا نه او خیط

اسود تعبير دي دتیارې دشپې نه، «مِنْ أَلْفَجْرِ» بیان دخیط ابیض دي، بخاری وغیره روایت کړي دي چه وو بعضې کسان چه اراده دصوم به نی کوله نو دوه تارونه به نی په ښی کښې

نہلی و یوسپین اوبل تور نو اکل او شرب به ئی ترهغی پوری کولوچه ترخوپوری به یی ددوار وجدائی نشوه کولی، نوناژل کړواله ﷺ داچه «من الفجر» نو دوئی ته معلومه شوه چه مراد دخیط ابیض نه صباح دې اوعدی بن حاتم ؓ وائی چه کله نازل شودا آیه «وکلوا شربوا حتی یبین لکم الخیط الابيض» نو ما را واخستل دوه مزی او کینودل مې دخپل تکیه «بالخت» دلاندي اوهغې ته به مې کتل نوچه دهغوی جداوالې به راته معلوم شو نو اکل او شرب به مې بس کړه او کله چه دنبی ﷺ حضورته حاضرشوم او خبرمې کړو په دې خپل دغه عمل باندې نوماته ئی افرمایل چه «انک لعریض القفا» اوپه یو روایت کښې دی چه «ان وصادتک اذا لعریض اغا ذالک یاض النهار من سواد اللیل».

* ثُمَّ أَتَمُّوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ * دا بیان د انتها دصوم دې لکه چه په اول آیت کښې د ابتدا

بیان وو

«وَلَا تُبْشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ» په دې کښې د اعتکاف بیان دې چه سنت کفایه دې، دلفظ د «فی المساجد» نه معلومه شوه چه اعتکاف په هر مسجد کښې جائز دې چه آباد وی او پنځه وخته مونځ باجماعت پکښې کیږی خواه که جامع مسجدوی او که نه وی. اود معتکف لپاره دمسجدنه وتل جایزه دی بلکه په وتلوسره اعتکاف فاسد یری. البه دشرعی حاجت (لکه مونځ دجمعې شو) اوطبعی حاجت لپاره وتل جائز دی او که معتکف دخپل کور بیت الخلا ته دقضا حاجت لپاره ځی نواجازت دې اودارنگه که چرې دطعام راوړلو لپاره څه انتظام نه وو نوپه خپله کورته تلې شی خو طعام به کور کښې نه خوری بلکه مسجد ته به ئی راوړی اولدته به ئی خوری نوهرکله چه دمعتکف لپاره ددغه مذکور ضروریاتوپه وجه کورته تلل جائز وو نو توهم کیدی شونوچه مباشرت به هم جائزوی چه په ماقبل کښې په

«أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الْكَفْتُ» کښې تصریح شوې وه نودلته ددغه توهم ازاله

وکړی شوه اوددیننه معلوم شو: جواب دیو سوال اوهغه داچه دمعتکف په مسجد کښې هسې هم قدرت نه لری په جماع کولونو نهی ته ئی څه حاجت دې، جواب دادې چه پدغه مذکوره صورتونو کښې قدرت لری نود دې وجه نه ئی ذکر وشو

«وَلَيْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا» په دې کښې اشاره ده چه د الله تعالی په تمامو احکامانو

کنبی اویخصوصاً د روژې په باره کنبی احتیاط په کار دي اوددې وجه نه مبالغه په استنشق کنبی منع کړې شوې ده اودخپلې بی بی سره بوسه وغیره هم منع شوی دی په حالت دروژې کنبی

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ

او مه () خوړئ مالونه د یو بل خپل مینځ کنبی په باطله طریقه اومه ورکړئ دامالونه حاکمانوته په رشوت کنبی

لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ

دپاره ددې چې اوخوړئ تاسویوصمه دمالونودخلقو په گناه سره اوحال دادې چې تاسویوهیږئ

«وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» د امر مصلح «روژې نه» بعد د بل امر انتظامی ذکر

دي . او د اكل نه مراد مطلق اخذ، اخستل دی، او مراد د باطل نه هر ه حرامه طریقه ده خواه كه

غصب وی او كه سرقه وی او كه بيع باطله ، فابیده وی اودارنگه په ارتكاب د بدعاتو سره یا

نذر لغیر الله سره چه حاصلیږی دا ټول په کنبی داخل دی «وَتُدْلُوا بِهَا» دا په تاكلوا عطف

دي نو د (لا) ماتحت دي (ای لا تدلوا) د «بها» ضمیر راجع دي اموالوته او (باء) صله د «تدلوا»

ده. او د «ادلاء» اصل کنبی معنی داده چه کوهی ته رسئ آویزانه کړې شی دغه شی

دراویاسلو لپاره. اودلته ترینه مراد رشوت دي یعنی حکامو ته خپل مالونه په رشوت سره مه

ورکړئ «لِتَأْكُلُوا» دا علت دمنفی لپاره دي یعنی ورکول د اموالو ددې لپاره چه تاسو

واخلئ اوحاصل کړئ «فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ» یعنی څه حصه دمالونودخلکو په گناه سره نو

رشوت دینه ویلې شی چه دبل چامال یا حق حاصلول مقصود وی او كه څوك دخپل مال یا حق

دحصول لپاره حاکم ته مال ورکوی نو د ورکونکی دطرفه دا رشوت نه دي اواختونکی ته

حرام دی

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهْلِ ط قُلْ هِيَ مَوَاقِفُ لِلنَّاسِ

دوی تپوس، اکوي ستانه په باره دمیاشتو کنبی ته ورثواوایه چې دا آله دیږزندلودوخت ده دپاره دمعاملاتو دخلقو

۱ - د امر انتظامی ذکر

۲ - د امر مصلح روژې سره متعلق دیوسوال جواب

وَالْحَجَّةُ وَلَيْسَ الذِّبْ يَأْنُ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الذِّبَّ مِنْ أَثَرِ
اودپاره دج، اوداخو څه نیکي نه ده چې تاسو راځئ کورونو ته د شاترفنه لیکن نیکي داده چې څوک خان بچ کړي د حرامونه
أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَوْبَائِهَا ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
اوراځئ کورونو ته د طرفه دروازو د هغوی نه اوویرېږئ د الله نه دپاره ددې چې کامیاب شئ او جنگ کوی به لار د الله کښې
الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ۝
د هغه چاسره چې جنگ کوي تاسو سره او د حد نه تجاوزمه کوی ، بېشکه الله محبت نه کوي تجاوز کوونکو سره

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ﴾ دا د امر مصلح یعنې روژې متعلق دیو سوال جواب دې. سوال دا دې چه روژه بذات خود موجب د تقرب ده نو د رمضان میاشت کتل ولې ضروری دی په غیر د رمضان نه دې دیرش ۳۰ روژې وساتلې شی، نواله تعالی ته به قرب حاصل شی. نواله ﷺ جواب ورکوی چه د روژې لپاره خاص وخت مقرر دې او ستاسو دا سوال داسې دې لکه ستاسو هغه رسم چه د احرام د حالت نه به کورته دشا د طرفه راتلئ

«داتوجیه حضرت الشیخ رحمه الله ده، اوشاه ولی الله ﷺ فرمائی چه بعضې خلقو تپوس کړې وو چه د حج لپاره د اشهر حج تعین ضروری دې یا حج په نورو میاشتو کښې ادا کیدلای نو جواب ورکړې شو چه د حج لپاره د اشهر حج تعین ضروری دې پدې دواړو توجیهونو سره جواب مطابق دې ددې سوال سره، لیکن جمهور مفسرین وائی چه صحابه کرامو د میاشتي د وړوکی کیدلو او غتیدلو متعلق تپوس کړې وو، نو که دا سوال د حکمت نه وی یعنې پدې غتیدلو او وړوکی کیدلو کښې حکمت څه دې، نو بیا جواب د سوال سره مطابق دې ځکه چه سوال د حکمت نه وو او په جواب کښې حکمت بیان شویدې او که سوال د علت نه وی یعنې د میاشتي د وړوکی کیدلو او غتیدلو علت څه دې نو په جواب کښې علت ندې بیان شوې بلکه حکمت بیان شویدې، نو دا جواب علی اسلوب الحکیم دې، جواب علی اسلوب الحکیم دیته وائی چه جواب ورکړې شی علی خلاف ما یترقبه السایل یعنې د سائل د توقع خلاف جواب ذکر شی، او اشاره وشي دیته چه د سائل لپاره دغه قسم سوال مناسب نه وو کوم چه ده کړیدې بلکه مناسب ورته هغه سوال وو چه د کوم جواب ذکر شو، دلته صحابو ته اشاره شوه چه علت معلوم ستاسو لپاره موجب کمال نه دې او ددغه فلسفې علم موجب د ثواب نه دې لهذا تاسو د میاشتي د وړوکی کیدلو او غتیدلو حکمت معلوم کړئ او هغه دادې چه

«هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ» یعنی دا میاشت آله دشناخت د اوقاتو ده. «مواقیت» جمع میقات ده او میقات کله په معنی دمطلق وخت سره راځی او کله په معنی دهغه وخت سره راځی چه په هغې کښې خاص عمل مقرر کړې شوې وی لکه مواقیت الحج. او کله په معنی د آله دشناخت دوخت سره راځی. دلته دا دریمه معنی مناسبه ده یعنی آله دشناخت د اوقاتو «لِلنَّاسِ» معنی ئ ده. دخلقو د اختیاری معاملاتو لپاره لکه بیع. شرا و غیره «وَالْحَجِّ» یعنی عبادات لکه صوم. حج. زکوة شو نو د وجوب حج صوم اوزکوة لپاره د قمری میاشتی حساب معتبر دې او دا ځکه چه پدې حساب باندې هرڅوک پوهیږی خواه که تعلیم یافته وی او که ان پر وی او د دې وجې نه د دې قمری میاشتو حساب معلومول فرض کفایه دې په خلاف د شمسی میاشتو چه په هغې هرڅوک نه پوهیږی «وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ» دا رد دې د جاهلیه د زمانې دیورسم او هغه رسم داؤو چه دوئ به د حج نه په واپسی کښې خپل کور یاخیمې ته دشا د طرفه داخلیدل او دا به ئی کار ثواب گنړلو. او دا دلیل دې پدې باندې چه کوم عمل په شرع کښې ثابت نه وی هغه عمل ثواب گنړل او د ثواب په نیت سره کول بدعت دې او موجب دگناه دې او علماً کرام فرمائی چه دا اصل دې درد دبدعاتو لپاره.

تر دې ځایه پورې درې امورات نظامیه ذکر شو قصاص، وصیت، مال غیر نه اجتناب او یو امر مصلح «صوم» ذکر شو نو اوس ذکر دجهاد کیږی:

«وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» دا ذکر دجهاد دې اول وار. مسلمانانو په مکه معظمه کښې دیارلس ۱۳ کاله انتهای د مظلومئ په حالت کښې تیر کړل آخر مدینې ته ئی هجرت وکړو لیکن مشرکینو هلنه هم په آرام سره نه پریخودل، نوالله تعالی مسلمانانو ته دمدافعت لپاره دجهاد اجازت ورکړو. اودا اول آیت دې لپاره دحکم دقتال لکه دا رأی د اکثر صحابه کرامو ۷ تابعینو ۷ ده اوبعضو ویلی دی چه اول حکم دجهاد هغه آیت نه ثابت شوې دې چه په سورت حج کښې دې او هغه دادې چه «اُذِنَ لِلَّذِينَ يَقَاتِلُونَ بِلَا اِیْمَةٍ».

جهاد په دوه قسمه دې. یو اقدامی، اوبل دفاعی. پدې آیت کښې ددفاعی جهاد ذکر دې د فی سبیل الله معنی ده «للاعلاء دین الله» یعنی مقصود دجهاد نه اعلاء دکلمة الله ده. نو کوم قتال چه ملک گیری یا په دولت باندې دقبضې کولو په نیت سره وی یا دبل څه دنیاوی مقصد لپاره وی نو هغه شرعی جهاد ندې. اوهم ددې وجه نه صحابه کرامو ته ۷ په مکه کښې دقتال

کولو اجازت نه وو چه ددوی تربیت وشى اوددوی د زړونو نه تمام جذبات ختم شی حتی چه ظالم نه دخپل ظلم بدله اوملك قبضه کول، دولت حاصلول وغیره تمام جذباتی نیتونه ختم شی اوصرف اوصرف یونیت اوجذبه پاتې شی اوهغه داچه «لتكون كلمة الله هي العليا»، دلته دقتال لپاره درې شرطونه ذکر دی ۱- تاسوابتداً مکوی په قتال بلکه دفاع کوئ «دفاعی جهاد»، ۲- جنگ صرف دهغه خلقوسره کوئ چه دوی تاسوسره جنگ کوی یعنې په میدان جنگ کښې تاسوسره جنگپری یادشمن ته کومک ورکوی، یاجنگی تدبیرونه اومشورې ورکوی دادواړه معلومیږي. د ﴿الَّذِينَ يُقْتَلُونَ﴾ نه.

۳- ﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾ ددې په تفسیرکښې دحضرت عمرین عبدالعزیز قول دي چه «لا تقاتل من لا يقاتلك يعنى النساء والصبيان والرهبان» یعنې کوم خلق چه دجنگ کولوقابل نه وی لکه زنانه، بچی، بوداگان او رهبان نوهغه مه قتلوی اودهغوی قتلول تعدی ده.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ دا تعلیل دي دحکم سابق لپاره

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُم		
اوقتلوی دوي هرځانې چې نې اومومئ اواوباسئ دوی دهغه ځانې ته (۱) چې ویستلې نې تاسو		
وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى		
اوشرک کول ډېر سخت گناه دي دقتل نه، اوجنگ مه کوئ دوی سره دمسجدحرام په خوا کښې ترهغې		
يُقْتَلُوكُمْ	فِيهِ	فَإِنْ
چې دوی جنگ نه وي شروع کړې ستاسوسره په هغې کښې نوپس کچرې دوی جنگ شروع کړوستاسوسره		
فَأَقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكُفْرِينَ ۝		
نوقتلوی دوی دغسې سزا د کافرانو ده		

﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ دا تعمیم دحکم دقتال دي چه په حرم کښې هم ددوی

قتلول جائز دی.

﴿وَأَخْرَجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُم﴾ اخراج یعنی جلاوطن کول دکفارو دا هم یوقسم دجهاد دې او «حیث» یا تشبیهیه دې یعنی لکه څرنگه چه تاسوئی وباسلی دحرم نه نودغه شان دوئ وباسی دحرم نه، یا «حیث» مکانیه دې یعنی وباسی مشرکان دهغه مکان نه (حرم نه) چه تاسوئی ترینه وباسلی ئی، یا تعلیلیه دې یعنی دوئ وباسی ځکه چه تاسوئی وباسلی ئی او رسول پاک ﷺ په کال دفتح کښې ددې حکم تعمیل وکړو، هغه کافران چه اسلام ئی نه قبلولو نو هغوی یې قتل کړل او بعضی ئی جلاوطن کړل.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ دفتنه نه مراد شرک دې یعنی شرک اقیح «دیرقیح» دې دقتل نه نودوئ قتلول په حرم کښې ارتکاب دقیح دې لپاره ددفع داقبح، نوځکه جائز دې، یا د «فتنه» نه مراد دادې چه د مؤمن اړول دایمان نه په اکراه اوجبر سره دا زیاته سخته ده په مؤمن باندې دهغه دقتلولونه، یا د «فتنه» نه مراد اخراج ددې وطن محبوب نه دې یعنی دا زیات سخت دې دقتل نه ځکه چه دقتل تکلیف زر ختمیری او د اخراج تکلیف دیروخت پورې باقی وی نوچه دوئ تاسوته زیات سخت تکلیف رسولې دې نوتاسو ورته ادنی تکلیف ورسوئ یعنی قتل.

﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دا بیان د آدابو دقتال دې او مراد دمسجد حرام نه تمام حرم دې او «وَلَا تُقَاتِلُوْهُمْ» باب مفاعله ده دطرفینو نه راخی لیکن دا نهی په اعتبار د ابتدا (شروع کولو) سره ده، یعنی تاسو اول قتال مه شروع کوئ چه دا سبب دمقاتله شی.

﴿حَتَّى يُقَاتِلُوْكُمْ﴾ دا غایه او انتها د نهی ده او دا هم په اعتبار د ابتدا سره ده یعنی نهی منتهی کیږی پدې چه دوئ ابتدا په قتال وکړی ﴿فَإِن قَتَلْتُمْهُمْ﴾ یعنی که چرې دوئ ابتدا وکړی په قتال ستاسو سره نو ﴿فَلَا تَقَاتِلُوْهُمْ﴾ یعنی بیا په حرم کښې ددوئ دقتلولو اجازت دې او دا گناه نه ده او دحرم بې حرمتی نه ده ځکه تاسو خپله دفاع کوئ.

﴿كَذَلِكَ حَرَّمَ الْكُفْرَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ﴾ دا وضع د اسم ظاهرده په ځای د ضمیر باندې «ای جزانهم»

فَإِن	انْتَهُوا	فَإِنَّ	اللَّهَ	عَفُوٌّ رَّحِيمٌ	وَقَاتِلُوهُمْ	حَتَّى
-------	-----------	---------	---------	------------------	----------------	--------

پس که منع شول دوئ دکفر نه نویشکه الله بخښونکې ډېر مهربان دې، اوجنگ کوئ ددوئ سره ترهغې

لَا تَكُونُ	فِتْنَةً	وَيَكُونُ	الدِّينُ	لِلَّهِ	فَإِنْ أَنْتَهُوَ
چې باندې نشي فساد (شرک، اوشي دين خالص دالله) دپاره، پس کچرې دوى منع شو د جنگ نه					
فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ					
پس زیاتې سختی کول نشته مگر په ظالمانو باندې					

﴿فَإِنْ أَنْتَهُوَ﴾ ای عن الشرک او القتال، یعنې که دوى دشرک نه تائب شی یا دقتال نه منع شی نو جزاً مقدره ده «ای فانتها عن القتال» نو تاسو ددوى دقتال نه منع شی.

﴿فَإِنْ أَلَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ دا د محذوفې جزاً علت دې، مفسرین وائی چې دا آیت دلیل دې پدې چې **د قاتل عمد توبه قبلېږي** ځکه چې کفر زیاته لویه گناه ده دقتل نه او الله تعالی د کفر نه د قبول د توبې خبر ورکړې دې نو معلومه شوه چې د قاتل عمد توبه هم قبلېږي.

﴿وَقَتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ دفتنه نه مراد شرک دې اود(هم) نه مراد مشرکین عرب دی نو د دوى سره قتال ترهغه وخته پورې دې چې څو پورې دوى مسلمانان شوى نوی، او ددوى نه جزیه نه قبلېږي «ان مشرکی العرب لیس فی حقهم الا الاسلام او السیف لقوله سبحانه او یسلمون»، روح.

﴿فَإِنْ أَنْتَهُوَ﴾ یعنې که چرې دوى منع شی دقتال نه ستاسی سره او منع شی دکفر نه، نو ﴿فَأَنْتَهُوَ﴾ جزاً مقدره ده، نو تاسو هم منع شی ددوى دقتال نه.

﴿فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ دا دمحذوف جزاً قائم مقام دې او د «عدوان» نه جنگ او قتل مراد دې.

الشَّهْرُ الْحَرَامُ	بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ	وَالْحَرُمَتُ	قِصَاصٌ	فَمَنْ اعْتَدَى
عزت والا میاشت په عوض دمیاشتي د عزت کنبې ده او عزتونه بدلې والدي، نوڅوک چې زیاتې اوکړي				
عَلَيْكُمْ	فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ	بِغُلٍ	مَا اعْتَدَى	عَلَيْكُمْ
په تاسو نوتاسو زیاتې کوی په هغه باندې پشان دهغې چې زیاتې ئې کړېدې په تاسو باندې، او ویرېږي دالله نه				

وَأَعْمُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّادِقِينَ وَاتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تَخَفُوا

وَأَعْمُوا: هر چه در راه حق و عدالت است بکنید و بپوشانید. اتقوا: بترسید. سبیل الله: راه حق و عدالت. لا تخفوا: نترسید.

بِأَيِّ بَيِّنَةٍ أَوْ الْقَهْلَةِ؟ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

بأي بینه: به چه دلیل و قهله: به چه قوت و شجاعت. احسنوا: احسن کنید. الله: خداوند. المحسنين: بخشنندگان.

وَاللَّهُ أَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

والله: خداوند. اكرم: بزرگوارتر. بالفتن: به فتنه و آزمایش. الفرام: به فراموشی و نادانگی. به سه: به سهولت و آسانی. کس: بگریزاند. حصری: محصور. دجیو: دشمن. صحبیو: یار. دعمیو: مدد.

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

وَأَكْرَمُ بِالْفَتَنِ الْفَرَامِ بِهِ سَهْ كَسِي حَصْرِي دَجِيو صَحْبِيو دَعْمِيو

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾ دامؤمنانوته اطمینان ورکول دی چه کله تاسو تقوی اختیاره کړئ نو ځما مدد به همیشه تاسو سره شامل حال وی.

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ دا ذکر د اتفاق دې اولاً او داعطف دې په «وقاتلوا» باندې

﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ دا متعلق دې د «وقاتلوا» او د «وانفقوا» دواړو سره یعنی ځان هلاکت ته مه غوړزوئ په پریځودلو دقتال فی سبیل الله او اتفاق فی سبیل الله سره ځکه چه کله دا دواړه پریځودې شی نو کفار غالب شی نومسلمانان هلاک کړی. د ابو عمران نه روایت دې وائی چه مونږ قسطنطنیه کښې په صف القتال کښې وو نومونږ نه یوکس تنې (تن) تنها د کفارو په صف باندې ورننوتلونو خلقو وویل چه دې کس خپل ځان په خپله هلاکت ته وغوړزولو او الله تعالی فرمائی «ولاتلقوا بایدیکم الی التهلکة» نو ابو ایوب انصاری ؓ وویل چه اې خلقو! تاسو خو ددې آیت تاویل کوئ خودا زمونږ د انصارو په حق کښې نازل شوې دې نوزه ددې په مطلب ښه پوهیږم، ابو ایوب انصاری ؓ فرمائی کله چه الله تعالی دین ته غلبه ورکړه اوزیات شو مددگاران ددین نوپه مونږ کښې بعضې خلقو داسې خبره وکړه نورو ته په پټه سره د رسول الله ﷺ نه چه زمونږ مالونه جائیدادونه ضائع او خراب شوی دی (ددین دخدمت دمصرفیت دوجه نه، او اوس خوالله تعالی دین ته غلبه ورکړه اومددگاران ئی ډیرشو نوکه مونږ دخپلومالونو اصلاح او خدمت وکړو نو دا به ښه وی، نو دا آیت نازل شو. نو پدې آیت کښې الله تعالی ضابطوته او ټول امت ته دا تنبیه ورکړه چه دمسلمانانو هلاکت دمال په ضائع کیدلو سره ندې بلکه دمسلمانانو هلاکت دادې چه دوی ددین لپاره جانی مالی قربانی کول پریریدی نو د «تهلکه» نه مراد ترک دجهاد او د اتفاق دې، اوبعضې وائی چه د «تهلکه» نه مراد اسراف دې او بعضې وائی چه بخل ترینه مراد دې او د «لاتلقوا» لپاره مفعول مقدر دې «ای لاتلقوا انفسکم بایدیکم» یا «بایدیکم» مفعول دې د «تلقوا» لپاره، او بیا، زانده ده ځکه چه «تلقوا» په خپله متعدی دې او د «بایدیکم» نه مراد انفسکم دې «ای لاتلقوا انفسکم الی التهلکه»

﴿وَأَحْسِنُوا﴾ ددینه مراد احسان دې په مساکینو یاپه تمامو اعمالو کښې اخلاص اوحسن نیت مراد دې.

وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۖ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا

اوپوره پوره^(۱) ادا کوئی حج او عمره خاص الله لره، پس که منع کړې شوی تاسو دپوره کولونه نوبه تاسو لارم دې هغه

اَسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُۥ

چې آسان وي د قرباني خاورې، اومه خړی سر ونه خپل ترخو چې نه وي رسيدلی هديه خای دحلالې خپل نه

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ

پس خوک چې وي ستاسونه ناجوره ياوي په هغه تکليف دسرونه نوپده باندې فديه ده ددرې روزونه

أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ۖ فَإِذَا أَمِنْتُمْ ۖ فَمَنْ تَمَتَّعَ

يا صدقه (دشپړ مسکينانو) يا قرباني، پس هرکله چې تاسو حالت دامن کښې یی، پس چا چې فاندۀ واخيسته

بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۖ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ

په عمره^(۲) کولو دحج سره پس لږم ده پده هغه چې آسان وي د قرباني خاورې، پس چا چې اونه موندۀ قرباني

فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ۖ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ ۖ إِذَا رَجَعْتُمْ ۖ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ۖ

پس روزې دي ددرېوورخو په ورخودحج کښې او اووه روزې دي کله چې واپس شی، دالس روزې دي پوره

ذَلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ وَاعْلَمُوا

دا حکم^(۳) هغه چالره دې چه نه وي اهل وعيال دده ديره په نيز دمسجد حرام ، او ويرې دالله نه اوپوه شی

أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

چې بېشکه الله سخت عذاب ورکوونکي دي

﴿وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾ دا بيان د امر مصلح دي، دمستله جهاد نه بعد مسئله دحج

او عمرې ذکر کولو کښې اشاره ده دپته چه تاسو دالله تعالی کورته حاضری کوئ او د الله تعالی نه سوالونه کوئ نوتاسوته به فتح او غلبه په کفارو درکړی ځکه چه بیت الله ته حاضری دحج

- 1 - دویم امر مصلح یعنی د حج ذکر.
- 2 - تمتع اصطلاحی مراد دې اودا ظاهره ده او دقران ذکر په ایه اتوالحج والعمرة ا کښې شوي دي.
- 3 - قران ، تمتع په آفاقي پورې خاص دي عندالاحناف «ذالک» دغه ته اشاره ده او عندالشوافع هدي يا بديل ده هدي ته اشاره ده.

لپاره سبب بقا او د قیام دخلقو دې لکه چه الله تعالی فرمایلی دی

﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَمِينَةَ الْحَرَامَ لِيَمَّا لِلنَّاسِ﴾ تفسیر مدارك وائی «لو تركوه عامًا لم

يُنْظَرُوا ولم يؤخروا» یعنی که چرې حج یو کال پاتی شی او هیڅ څوک حج ته لار نه شی نوتعام جهان به بریادشی. او د «اتمام» نه مراد ادا کول دی د فرائضو او واجباتوسره. اود «الله» معنی دا ده چه حج او عمره صرف د الله تعالی درضا لپاره وکړې شی. تجارت، نمایش یا بل څه فاسد نیت په کښې نه وی.

﴿لَإِنْ أَحْصَرْتُمْ﴾ دا مقابل د محذوف دې «ای اقوالحج او العمرة ان قدرتم علی اتمامهما فان

احصرتم» حصر او احصار د یته وائی چه څوک د حج یا عمرې احرام وکړی او بیا د مرض یا د دشمن د وجې نه افعال نه شی پوره کولې او بعضو فرق کړیدې چه حصر د یته وائی چه د دشمن د وجې نه وی. او احصار د مرض د وجې نه وی، لیکن صحیح خبره داده چه د دواړو په مینځ کښې فرق نشته دې.

﴿فَمَا آتَيْتُم مِّنَ الْهَدْيِ﴾ «ما» موصوله دې اود «ف» نه بعد «علیکم» اسم فعل مقدر

دې «ای فعلیکم ماستیسر» ، یا «الواجب» یا «فاهدوا» مقدر دې اودا جزأ ددغه شرط ده او مطلب دادې چه څوک احرام د حج یا عمرې وکړی او بیا دبیمارۍ یا د دشمن په وجه یا د قید کیدلو په وجه افعال د حج نشی پوره کولې نو دې دې هدیه ورکړی نو بیا دې د احرام نه خان وباسی او هدیه هغه څاروی ته وائی چه بیت الله ته هدیه ولیږلې شی او پدې کښې هغه تمام څاروی داخل دی چه دهغې نه قربانی کیدې شی.

﴿وَلَا تَحْلِفُوا رُءُوسَكُمْ﴾ سر خرییل ، علامه ده د احرام نه د وتلو یعنی تاسو د احرام نه تر

هغه وخته پورې مه وځی چه څو پورې ستاسو هدیه حرم ته نوی رسیدلی (مَجْلُءٌ) ای مکانه الذی یجب نحره فیه وهو الحرم (مدارك) ځای د حلول او حلالي حرم دې لکه په بل آیت کښې «ثمَّ مَلَأُهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ» راغلې دې، دا زمونږ د احنافو مذهب دې چه دم احصار به حرم ته لیږلې شی او هلته به ذبح کولې شی او شوافع وائی چه په کوم ځای کښې څوک محصر شو نو پدغه ځای کښې به دم احصار ذبح کوی ځکه چه رسول الله ﷺ اوصحابه کرامو ﷺ خپلې هدیی په

خائ د احصار کښې چه حديبيه ده ذبح کړې وې او احناف وائي چه حديبيه مقام حرم سره مصل دې نوبعضي حصه ئی حرم دې نودغه ذبح په حرم کښې وه.

«فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا» دا متفرع دې په «وَلَا تَحْلِقُوا» باندې او دهغې مخصص دې. په حالت د احرام کښې د بدن نه ويسته اخستل يا سر خرييل جائزه دی ليکن که چرې حالت د عذر وی مثلاً بيماری يا په سرکښې تکليف وی لکه سردردی يا زخم ، دانې . سپرې نود ده لپاره جائز دی چه سروخنی ليکن شرعی فديه ادا کول ورته واجب دی. چه هغه پدې درې اموروکښې يو امر دې علی التخيير يادړې روژې يا صدقه يعنې شپږ مسکينانوته درې صاعه صدقه. يا قربانی يعنی گډه بيزه يا دغوا او اوښ اومه ۷ حصه

«فَإِذَا أَمِنْتُمْ» دا احکام د امن بيانېږي اود «امنتم» معنی «کنتم فی امن» دې يعنې کله چه تاسوپه امن ئی يا د «امنتم» معنی زوال الخوف دې «ای زال عنکم خوف الاحصار» يعنې کله چه تاسو په امن کښې شئ.

«فَمَنْ تَمَتَّعَ» دا جواب د «فاذا» دې يعنې چا چه نفع واخستله په افعالو د عمرې سره او مراد د نفعې نه تقرب الی الله دې په افعالو د عمرې سره. يا متعلق د «تمتع» محذوف دې اوبأ سببه ده يعنې چاچه نفع واخستله په محظوراتو د احرام په سبب د تحلل (خان حلالولو) د عمرې نه نو پده باندې دم دې او دا دم دشکريه دې چه په يوسف رکښې ورته د دوه عبادتونو نوفيک ملاؤ شو

او مراد د تمتع نه پدې آيت کښې يا تمتع اصطلاحی ده. لکه دلالت کوی په دې باندې لفظ د «الی» خکه چه «الی» د انتها د غايه لپاره راخی او افعال د عمرې منتهی کيږی په تمتع اصطلاحی کښې قبل د افعالو د حج نه. دا توجیه راجح ده په نزد د شاه انور شاه صاحب باندې او يا مراد د تمتع نه معنی لغوی ده. يعنې نفع اخستل او دا شامل دې حج تمتع اوحج قران دواړوته. خکه چه د «الی الحج» معنی که چرته داسې شی چه «متنهای الی الحج» نو د احج تمتع شو او که معنی ئی داسې شی چه «منضماً الی الحج» نو د احج قران شو نومقصود پدې آيت کښې بيان د وجوب ددم دې په حاجی ممتنع اوحاجی قارن باندې. او په دې آيت باندې بعضې امامانو دليل نيولی دې پدې چه حج تمتع افضل دې خکه چه ذکرئى په قرآن کښې پدې

آیت کنبی را غلبید، او احناف ترینه داسې جواب کوی چه دا آیت حج تمتع او قرآن دواړو ته شامل دي لکه چه بیان ئی وشو او فقط حج تمتع ترینه ندې مراد او که چرې فقط حج تمتع ترینه مراد شی نو دحج قرآن ذکرشته دې په بل آیت کنبی چه «واتموا الحج والعمرة لله» دې. او حج په درې قسمه دې: ۱- یوحج افراد دې او هغه دادې چه دمیات نه صرف دحج نیت وکړی او افعال دحج پوره کړی او په شرعی طریقہ سره داحرام نه ووخی. ۲- حج تمتع، هغه دا چه عمره وکړی او خان حلال کړی بیا د حرم نه دحج احرام وکړی او افعال دحج پوره کړی. ۳- حج قرآن، هغه دا چه دمیات نه دحج او عمرې دواړو احرام وکړی او د دواړو دافعالونه یو خائی فارغ شی.

اوافضل حج قرآن دې په نزد داحنافو او په نزد دامام شافعی رحمته الله افضل حج افراد دې او په نزد د امام احمد بن حنبل رحمته الله او امام مالک رحمته الله افضل حج تمتع دې.

﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ﴾ ای فالواجب ما استیسر ﴿مِنْ الْهَدْيِ﴾ دا بیان د «ما» دې ﴿فَمَنْ لَمْ

يَحْذَ﴾ یعنی څوک چه حج تمتع یا قرآن کوی او دهدی طاقت نه لری نودې به دهغې په عوض کنبی لس روژې ۱۰ نیسی، درې په ورځو دحج کنبی آخرها یوم عرفة، اووه ۷ ورځې دحج فارغ کیدلونه بعد، او ﴿إِذَا رَجَعْتُمْ﴾ نه مراد «فرغتم من افعال الحج» دې.

﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ﴾ په ((تلك)) سره اشاره دثلاثه اوسبعه دواړو ته اود «عشرة» ذکرلدي وجه

نه وشو چه دا توهم ونکړې شی چه واو به په معنی د «او» سره وی او ﴿كَاِمَلَةً﴾ تاکید دې لپاره ددفع دتوهم چه لس روژې به دهدی مکمل عوض نه وی نوپه کامله سره دا توهم دفع کړې شو «ای کامله فی وقوعها بدلاً من الهدی».

﴿ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ مراد دینه تول حرم دې یعنی مکه

او حاضر دحضور نه مأخوذ دې یا دحضرته ضد د سفر دې، د امام ابو حنیفه رحمه الله په نزد «ذلك» اشاره ده تمتع ته یعنی حج تمتع او دارنگه حج قرآن دهغه چالپاره دې چه هغه اوسیدونکې دحرم نه وی بلکه آفاقی وی ځکه چه کچرته د آفاقی لپاره حج تمتع او قرآن جائز نه

شى بلکه فقط حج افراد جائز شى نو د عمرې لپاره به بيا بل سفر کوى او دا حرج دې، لدې وجه نه ده ته اجازت ورکړې شوچه په يوسفر کنبې حج او عمره دواړه ادا کړى او دمکى لپاره چونکه مشقت د سفر نشته دې نو دې به په ايام حج کنبې صرف حج کوى او عمره به په نورو ورځو کنبې کوى.

او د امام شافعى رحمته الله عليه په نزد «ذلك» اشاره ده هدى او بدل د هدى ته، يعنى آفاقى سرې چه تمتع وکړى نو دې به دم ورکوى ځکه چه پکار داوه چه دميقات نه يې احرام د حج کړې وې ليکن هرکله چه هغه دميقات نه احرام د عمرې وکړو او حج احرام نى دمکې نه وکړو نو ددې جبيره دم دې او هرچه مکى دې نو پده باندې احرام دميقات نه واجب نه دې نوکه دې تمتع کوى نو خلل نى په حج کنبې نه راځى نو په هغه هدى او بدل د هدى نشته دې ليکن دا توجيه د امام شافعى رحمته الله عليه بعیده ده ځکه پدې تقدير بيا داسې ويل پکاروو «ذلك على من» ځکه چه هدى واجب ده په تمتع باندې او واجب مستعمليرى په «على» سره.

الْحَجَّ	أَشْهَرُ	مَعْلُومٌ	فَمَنْ قَرَضَ	فِيهِ	الْحَجَّ
خت (١) حج مياشتې معلومې (مقرري) دي، پس چاچې فرض کړو په ځان باندې پدې مياشتو کنبې حج					
فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ ۖ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ					
نونه دې فحش خبرې کوي اونه دې گناه کوي اونه دې جگړې کوي بلحج کنبې، او هغه چې کوى تاسو نېک کار					
يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۚ وَتَزَوَّدُوا فَإِنْ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَالتَّقْوَىٰ					
خبر دې په هغې باندې الله، او توبه د سفر خرچ، اخلى د ځان سره پس بېشکه غوره توبه ځان ساتل دي د سوال نه، او ويرېږئ ځمانه					
يَأُولَى الْأَلْبَابِ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ فَإِذَا					
انې صفا عقل والو. نشته په تاسو باندې گناه چې طلب کړئ فضل درب خپل نږدې په تجارت سره، پس کله					
أَقْضَيْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ ۚ فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۚ وَاذْكُرُوا					
جې واپس شئ تاسو د عرفات نه پس يادوى الله د مشعر الحرام په خوا کنبې، او يادوى الله په هغه طريقه					

هَذِلكُمْ ؕ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهِ كَافِرِينَ الصَّالِحِينَ ؕ

جې خوندنه نې كړېده تاسو ته ، اوپه تحقیق سره شان دادي چې وئ تاسو ددینه مخکښې خامخادې خبرونه

﴿ اَنْحُجْ اَشْهُرٌ مَّعْلُومَتٌ ﴾ مضاف مقدر دې «ای وقت الحج» او دا بیان دوخت دحج دې او

«اشهر معلومات» نه مراد شوال، ذوالقعدة اولس شپې د ذی الحجه دی دا وخت د احرام دحج دې اوددینه بعد بیا احرام دحج نشی کیدی نوکه په لسمه شپه د ذی الحجه چا احرام وکړو اووقوف په عرفات ئی هم وکړو اودارنگه باقی افعال نوحج ئی صحیح شو اوهرچه دې تقدیم داحرام لکه احرام دحج په رمضان یا شعبان کښې نو دا په نزد داحنافو مکروه دې اوپه نزد دبعضو امامانو صحیح نه دې

﴿فَمَنْ قَرَضَ﴾ یعنی څوک چه په ځان باندي لازم کړی حج په احرام ترلوسره یعنی نیت کولو اوتلبیه ویلوسره ﴿فَلَا رَفْعَ﴾ جماع اودجماع اسباب اوخبرې یعنی شهورانی خبرې کول اودارنگه اوریدل دې نه کوی ﴿وَلَا فُسُوقَ﴾ هرقسم معاصی ﴿وَلَا جِدَالَ﴾ جگړه اوسخت کلامی او دا نفی ده لیکن مراد ترینه نهی ده «ای لاترفثوا لاتفسقوا ولا تجادلوا» اوصیغه دنفی ذکرشوه لپاره ددې چه مبالغه راشی په منع کښې ددغه کارونونه ځکه چه نفی کښې مبالغه زیاته وی دنفی نه ځکه په نفی کښې شې باصله اوبوصفه دواړه ممنوع گرځی.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ دا ترغیب دخیر دې بعد دنفی نه دشرنه «ای افعلوا الخیر وما تفعلوا

من خیر = »

﴿وَتَزَوَّدُوا﴾ پدې کښې بیان د آدابو دسفر دې خصوصاً دسفر حج، بعضې اهل یمن به حج ته تلل بغیر دسفر خرچ نه اوویل به ئی مونږ متوکلین یو، لیکن بیابه ئی په لاره کښې سوالونه کول نو دا حکم نازل شو چه دکورنه ځان سره د سفر خرچ وړئ.

﴿فَلَنْ يَكْفُرَ الْكَافِرُ﴾ دتقوی نه لغوی معنی مراد ده یعنی ځان بچ کول یعنی بهترینه توبنه هغه ده چه انسان په هغې سره د سوال کولو نه بچ شی، یا دتقوی نه مراد شرعی تقوی مراد ده اومفعول د «تزوّدوا» لپاره مقدر دې «ای تزودوا التقوی» یعنی تقوی دخپل ځان لپاره توبنه د آخرت وگرځوی ځکه تقوی بهترینه توبنه ده.

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا﴾ د فضل نه مراد ربح او نفع ده، د بعضې خلقو دا خیال وړو چې د حج په موقعه باندې به تجارت مزدوری جائز نوی، په دې سره به حج فاسد بیړی یابو په ثواب کښې کموالی راځی نو په دې آیت کښې د دې خیال تردید دې، چې په تجارت او مزدوری سره نه حج فاسد بیړی اونه په ثواب کښې کمې راځی، په شرط ددې چې اصل مقصود حج وی نه تجارت، او که چېرې اصل مقصد تجارت وی یا دواړه مقصود اصلی وی نو ظاهره ده چې پدې سره خلل راځی په اخلاص کښې

﴿فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾ افضم د افاضه نه مشتق دې «افاض» متعدی دې د «فاض» نه مأخوذ دې چې لازمی دې، د «فاض» معنی بهیدل دی «فاض الما اذا سال منصبا» اوبه چې د بره نه په ښکته په کثرت سره وبهیري نو ویلې شی «فاض الما» اود «افاض» معنی «تبول» دی او مفعول د افاض لازم الحذف دې او معنی داده چې «اذا افضم انفسکم» دلته مراد د افضم نه «رجعتم من عرفات» «افاضه» د عرفات نه واپس کیدلوته وائی پدې وخت کښې دواپس کیدونکو کثرت وی نو ددې وجه نه لفظ د افاضه مستعمل شو، «عرفات» اسم دمعمروف موضع دې. (۱) فراء ویلی دی چې دا اسم مفرد دې په صورت د جمع کښې نو بیانه جمع کیږی او مفرد ورته نشته دې او که چا ورته «عرفة» مفرد ویلې دې نو دا فصیح ندې او هرچه دې حدیث چې «الحج عرفة» نو مراد د عرفة نه دلته یوم عرفة ده نه مکان «ولکن یخدشه حدیث البخاری انزل ای آیه: الیوم اکملت - الخ و رسول الله ﷺ واقف بعرفه، ص: ۶۳۲ ج ۲».

او بعضو ویلی دی چې عرفات جمع د عرفة ده نو گویا کښې هریو یو جزء عرفة (مفرد) دې او تمام اجزا د دغه مکان عرفات «جمعه» دې «کما فی قولهم جب مذاکیره» (۲) د جمهور په نزد دا لفظ غیر منصرف دې ځکه چې پدې کښې سببین دی، یو علمیت اوبل تانیث، اوتنوین چې یدې داخل دې نو دا تنوین تمکن نه دې چې منع دې په غیر منصرف باندې بلکه دا تنوین مقابله دې ځکه چې په جمع مؤنث کښې تنوین په مقابله دنون د جمع مذکر کښې دې نو دا قسم تنوین منع نه دې په غیر منصرف باندې بلکه منع دې په غیر منصرف باندې تنوین تمکن دې او علامه زمخشری وائی چې دا لفظ منصرف دې اوتنوین پدې کښې تنوین تمکن دې ځکه دلته هغه سببین نشته دې چې مؤثر دی په منع د صرف کښې ځکه تا په عرفات کښې لپاره د تانیث نه ده بلکه دا علامه د جمع مؤنث ده اوتا مقدره هم نشته ځکه چې وجود د تا لفظاً مانع

دې د تقدير د تا ، لپاره ددې چه جمع نشی علامتین دتانیث نودلته صرف یو سبب دې چه هغه کافی ندې دمنع صرف لپاره

اووجه دسمیه ددې مکان په عرفات سره : ۱- یا داده چه ابراهیم علیه السلام ته ددې مکان نعت اوصفت بیان شوې وؤ نوچه کله ئی ولیدو نووئی پیژندو . ۲- یا دا وجه ده چه هرکله حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت اسماعیل علیه السلام دعاوکره ﴿وَأَنَا مَتَابِكُنَا﴾ نو حضرت جبرئیل علیه السلام ورته دطواف طریقه و خودله اود سعی طریقه ئی وروښودله اوبیانی منی ته بوتلو او شیطان ورته ظاهر شو درې کرته اوهر وار به ئی په کانې باندې ویشتلو «رمی الجمار» اوبیانی عرفات ته بوتلو اوورته ئی وویل «هل عرفت» اوپه بل روایت کنې راغلیدی «هل عرفت» هل عرفت، هل عرفت فقال نعم» (۳) یا دا وجه ده چه حضرت آدم علیه السلام اوحوأ د جنت نه دراوتلونه بعدپه عرفات کنې جمع شو او تعارف ئی وکړو.

﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾ **دذکر نه مراد تلبیه ده** یا تهلیل یا دعاء ده اوامر داستحباب لپاره دې. یا مراد د ذکر نه دمانبام او ماسختن مونځونه دی چه دواړه په یووقت کنې یعنی ماسختن کنې ادا کولې شی اوپدې تقدیر امر دوجوب لپاره دې.

﴿عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾ مراد ددینه مزدلفه ده اوبعضې وائی چه مراد ددینه جبل قزح دې او تخصیص ئی شوې دې دوجې دمزید شرافت اوفضیلت نه ځکه چه مزدلفه کلها موقف دې سوی د وادی محسر نه او مزدلفه ته مشعر ځکه وائی چه دا معلم دعبادت دې یعنی محل د واضح نشاناتو دعبادت لپاره دې اوحرام په معنی دمحترم سره دې.

﴿وَأَذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْتُكُمْ﴾ حکم د ذکر دوباره وشو پدې کنې کثرت د ذکرته اشاره ده یا پدې کنې طریقی د ذکرته اشاره ده یا په یوځای کنې مونځونه مراد دی اوپه بل ځای کنې تلبیه تهلیل او دعا مراد دی. ﴿وَأَنْ مَخْفَفَهُ عَنِ الْمَثَلَةِ دې او اسم ورته ضمیر مقدر دې «ای وانکم کتم»﴾ ﴿لَمِنْ الْأَضَالِينَ﴾ داخبر د «ان» دې او دضلال نه مراد بی خبرتیا او جهل دې د تفاسیلو دایمان اود طاعتو نه.

ثُمَّ أٰفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ

بیار (واوری چې، راوایس شئ دهغه ځای نه چې واپس کيږي ترینه نور خلق، اوبخښنه غواړئ دالله نه، بېشکه الله

غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ لِكُذِّكْرِكُمْ

بخښنه کوونکې، ډېر مهربان دې . پس کله چې پورا کړئ تاسو افعال دحج خپل پس یادوئ، الله پشان د یادولو ستاسو

أَبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۚ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا

دپلارانو خپلوی لکه زیات یادول ، پس بعضي دخلقونو هغه دي چې وای انې ربه زموږ راکړې مونږ ته

فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۝

په دنیا کښې، اونه به وي ده لره په آخرت کښې هیڅ حصه

﴿ثُمَّ أٰفِضُوا﴾ «افاضه» د عرفات نه واپس کیدلونه وائی او دا مقدم دې د وقوف د

مزدلفې نه نو «ثم» دلته د تعقیب ذکر لپاره دې او په دې کښې رد دې په یو رسم دجاهلیت باندې چې قریشو دخان لپاره یو امتیازی شان قائم کړې وو چه دعرفې په ورځ به عرفات ته نه تلل بلکه د مزدلفې نه به واپس کیدل او ځان ته به ئی خمس یعنی شریف بهادر ویل اودا به ئی ویل چه مونږه دنورو خلقو پشان نه یو دحرم نه بهرنه وخو او عرفات دحرم نه بهر دې، نو الله ﷻ او فرمایل چه تاسو دهغه ځای نه واپس شئ چه نور خلق ترینه واپس کيږی، یعنی عرفات او واپس کیدل خو دتللونه بعد کيږی نو امر د وقوف د عرفات مقصود دې.

﴿مِنَ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾ دناس نه مراد باقی عرب دی سوی دقریشو نه یا د ناس نه آدم

ﷺ یا ابراهیم ﷺ مراد دې او په یو قرأت کښې «افاض الناسی» دې یعنی آدم ﷺ ، مطلب دادې چه وقوف د عرفات شرع قدیمه ده دا مه بدلوی.

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ﴾ په زمانه دجاهلیت کښې دعبودا دستور وو چه کله به دحج

نه فارغ شو نو دپلارنیکه او خاندانی کارنامې به ئی بیانولې نو الله ﷻ او فرمایل چه په دې مبارک وخت او مقام کښې دالله تعالی ذکر کوئ لکه څرنگه چه تاسو به په زمانه دجاهلیت کښې

1 - ثم د تعقیب ذکر دپاره دې.

2 - د حاجیانو اول قسم.

دېلارنيکه تذکرې کولې.

﴿أَوْ أَشَدُّ ذِكْرًا﴾ داعطف دې په آباکم باندې اوپه معنی د (بل سره دې

﴿فَمَنْ أَلَّاسِ﴾ پدې کښې د حاجيانو دوه قسمه بيانېږي: **اول قسم** حاجيان هغه دي چه لکه څرنګه دهغوئ د زندګۍ تمام جدوجهد صرف د دنيا لپاره وي نو دغسې حج هم د دنيوی اغراضو لپاره کوي لکه مشرکين عرب چه به د حج نه فارغ شو نو دآبأو اجدادو تذکرې به ئي کولې اوپه مقدس مقاماتو کښې به ئي د حصول دمال او دفتح په دشمن دعاګانې کولې. قرطبي ویلي دي «کانوا يستلون الابل والغنم والظفر على العدو ولا يطلبون الاخرة».

﴿إِنَّا فِي الدُّنْيَا﴾ دلته مفعول ثاني محذوف دې د قصد دعموم لپاره يعنې. هرڅه په دنيا کښې غواړو، نو ددوي په حق کښې الله تعالی فرماني ﴿وَمَا لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ﴾ چه ددوي لپار په آخرت کښې هېڅ حصه دخیر نشته دي

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ
اوبعضي (دوي نه هغه څوک دي چې وائي انې به زمونږاکرې مونږ ته په دنيا کښې خوشحالي به نیک عمل سره)
وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ وَقَدْ آتَيْنَاكَ الْكِتَابَ
اوپه آخرت کښې خوشحالي (په جنت سره) اوبچ اومانې مونږ د عذاب د اور نه

﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾ دادويم قسم د حاجيانو دې چه په دنيا کښې هم خير غواړي او آخرت کښې هم، د «حسنة» مختلف تفسيرونه کړي شوي دي: عافية، نيکه بې بې، علم، عبادة، نیک اولاد، صحة، فهم د کتاب الله، صحة د صالحين وغير ذالك، قرطبي وائي چه د «حسنة» نه په موضعينو کښې ټول نعمتونه د دنيا او آخرت مراد دي او هم داصحيح ده.

﴿وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ﴾ دلته هم دحسنة مختلف تفسيرونه شويدي، جنة، سلامتيا د احوال القيامة نه اود سوء الحساب نه، حورالعين، لذت دديدار الهی وغير ذالك، او ظاهر داده چه تمام نعمتونه مراد دي کما قال القرطبي.

﴿وَقَنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ د عذاب نه بچ کیدل په آخرت کښې په عفو او مغفرت او دخول جنت سره دي. او په دنیا کښې په حفاظت سره دې د خواهاشتار او ذنوب نه. اودا دعا جامع ده ټولو انواعو د خیر لره او ددې وجه نه به نبی ﷺ داپه کثرت سره ویله.

أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ
دغه کسان دوی لره برخه ده دوجې دهغه عملونوچې دوی کړي دي. اوالله زر حساب کوونکې دي.
وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ تَعَجَّلَ
او یادوئ الله په هغه ورځو شمارلې شوؤ کښې (ایام منی) (پس چا چې تلوار او کره مکې ته په راتلو کښې دمنی نه،
فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا
په پوره کولو ددوؤ ورځو کښې پس نشته گناه پده باندې، اوچاچې روستوکره ویشتل دریمې ورځې ته، پس نشته
إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ
گناه پده باندې. داهغه چالره دي چې ویره کوي دالله نه، او ویریږئ دالله نه، اوپوهه شئ چې بېشکه تاسو نه
إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ
خاص هغه ته جمع کولې شئ

﴿أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ﴾ دا قسم ثانی ته اشاره ده یادواره قسمونه ته اشاره ده

﴿وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ دمخلوق دکثرت باوجود به ورسره په لږ وقت کښې (قدر نصف النهار وې روایه قدر فواکه ناقة، حساب وکړی، یا مطلب دادې چه قیامت نزدې دې نوالله تعالی تاسو سره عنقریب حساب کوونکې دي.

﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾ «ایام معدودات» نه مراد یوم النحر او ایام تشریق دی یعنې دیوم النحر نه بعد درې ۳ ورځې مراد دی، لسم ۱۰ د ذی الحجة یوم النحر ده او د ایام تشریق نه، نه ده او دیارلسمه ۱۳ د ایام تشریق نه ده خویوم النحر نه ده، او یولسمه ۱۱

اودولسمه (۱۲)، ایام تشریق هم دی اوایام النحر هم دی (هدایه) نو پدې آیت کښې د ایام معدودات نه یوم النحر او ایام تشریق مراد دی او ذکرالله نه مراد هغه تکبیرات دی چه بعدالصلوة په جهر سره ویلې شی او دارنگه هغه تکبیرات چه په وقت د ذبح کښې ویلې شی او هغه تکبیرات چه په وقت د رمی د جمراتو کښې ویلې شی.

سوال: ایام جمع د یوم ده، اودا مذکر دي او معدودات جمع د معدوده ده او هغه مؤنث دي نو مطابقت را نغې په مابین د موصوف او صفت کښې په تذکیر او تانیث کښې

جواب: معدودات جمع د معدوده (مؤنث) لپاره نه ده بلکه د اجمع د معدود (مذکر) لپاره ده او صفت مذکر لایعقل په الف او تا سره جمع کیدې شی لکه سجلات جمع د سجل ده

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ﴾ په یوم النحر کښې رمی دیوې جمرې کپړې یعنی جمره عقبه قبل الزوال او په یولسم دولسم باندې رمی د درې وارو جمراتو کپړې بعد الزوال او دا ضروری دی او په دیارلسم (۱۳)، چه آخری ورځ د ایام تشریق ده نو پدې کښې اختیار دي که څوک نه پاتې کپړې او تعجیل کوی یعنی په دولسم چه رمی د جمراتو وکړی نو مکې ته واپس شی نو دا هم جائزه او که څوک په دیارلسم پاتې کپړې نو دا هم جائز ده بلکه افضل ده لیکن که دیارلسم ۱۳ ته پاتې کپړې نویا رمی د جمراتو ضروری ده.

البه په نزد دامام شافعی رحمته الله بعد الزوال ده اوزمونې په نزد قبل الزوال اوبعد الزوال دواړو کیدې شی «ووج» اود «فَلَا إِنْ تَمَّ عَلَيْهِ» تصریح ځکه وشوه چه اهل جاهلیه پدې کښې مختلف ؤو بعضو به په دولسم ۱۲ واپسې ضروری گنلله اوتاخیر به ئی گناه گنرلو اوبعضو به تاخیر ضروری گنرلو او تعجیل به ئی گناه گنرلو.

﴿لِمَنِ اتَّقَى﴾ یعنی په تاخیر کښې ثواب اونفې د اثم دهغه چالپاره ده چه دشرک اونورو گناهونو نه ځان بچ ساتی یا دا معنی ده چه دا ټول افعال د حج هغه چاته فائده ورکوی چه دا افعال د تقوی د وجې نه کوی نه د ریاء او عادات د وجې نه.

فایده: دلته د دویم امر مصلح یعنی حج ذکر تفصیلاً وشو وروستو بیا د جهاد حکم ثانیا کپړې خو دهغې نه مخکښې په اته وجو هاتوسره ترغیب الی الجهاد ذکر کپړې چه دهغې خلاصه داده: (۱) په دنیا کښې شر اوفساد پیدا کونکی عناصر موجود دي، ددوی سره

جهاد وکړئ آيت ۲۰۴ تر ۲۰۷ پورې (۲) جهاد په ذريعه رضا الهی حاصله کړئ آيت ۲۰۷ ، (۳) په اسلام کښې پوره پوره داخل شئ او په تمام احکاماتو عمل وکړئ چه په هغې کښې جهاد هم دې آيت ۲۰۹ ، (۴) که چېرې تاسو دالله تعالی دا حکاموتونه نافرمانی وکړه نو سخته سزا به درته ملاؤشی، بنی اسرائیل ئی نمونه ده ، آيت ۲۱۱ ، (۵) کفار، مشرکین د دنیا د دولت په نشه کښې مست دی په اسلام او مسلمانانو پورې منځخړې کوی لهذا ددوی سره جهاد وکړئ، آيت ۲۱۲ ، (۶) دالله ﷻ په فطری دین کښې چه چا اختلاف پیدا کړیدی دهغوئ سرکوبی وکړئ، آيت ۲۱۳ ، (۷) جنت ته تلل آسان نه دی بلکه ددې لپاره دخان او مال قربانی ضروری ده، آيت ۲۱۴ ، (۸) دالله تعالی ددین په خاطر په جهاد کښې چه څه خرچ کړئ نوهغه ضائع نه دی ، آيت ۲۱۵ .

وَمِنَ الثَّانِي مَنْ يُفْسِدُ قَوْلَهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا	او بعضې ^(۱) دخلقونه هغه دي چې ښائسته اومزېدارې لگې تاته خبرې دهغه، چې هغه خبرې محض د دنيوي غرض دپاره دي
وَيُثْبِتُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ ۖ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ۖ وَإِذَا	اوگواه کوي الله په هغه څه چې دده په زړه کښې وي، اوحالاتکه دې (ستاسخت مخالف) اوجگړماردې . اوکله
كُلُّ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِیُقْسَدَ فِيهَا ۚ وَيُهْلِكَ	چې لارشي ستادمجلس نه، کوشش کوي دې په زمکه کښې دپاره ددې چې فساد اوکړي په زمکه کښې ، اوهلاک کړي
الْحَرْتُ ۖ وَالنَّسْلُ ۖ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ۖ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ	فصل او خاروي ، اولله نه خوښوي فساد . اوکله چې اوونيلي شي ده ته اوویريړه دالله نه ، آماده کړي ده لره
الْعِزَّةَ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ۖ وَلَئِشْنُ الْجِهَادِ ۖ وَمِنَ الثَّانِي	غرور او شیطاني غیرت پښه گناه، پس کافی دې ده لره جهنم، اوخامخاډېرېدخانې دې ځای تیارکړي شوې . او بعضې دخلقونه
مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ ۖ	هغه ^(۲) څوک دي چې خرڅوي قربانيو ځان خپل دپاره دطلب درضادالله ، اولله ډېر مهربان دي په بندگانو خپلو

1 - دجهاد دپاره اول ترغيب

2 - دجهاد دويم ترغيب

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ﴾ دا ترغیب الی الجهاد په وجه اوله سره دې، دشر اوفساد پیدا کونکو صفات اوعلامات پدې آیتونو کښې مذکور دی **اوله علامه** داده چه ددنیوی اغراضو او مقاصدو لپاره، لکه دنیوی سیاست او تجارت وغیره، داسې خوږې خوږې اوفصیح بلیغ خبرې کوی چه تابه په تعجب او حیرانتیا کښې واقع کړی. مفسرین وائی چه دا آیت د اخسن بن شریق منافق په حق کښې نازل شویدې لیکن حکم ئی عام دې، شامل دې هر هغه چا لره چه دا مذکور صفات پکښې موجودشی

﴿وَيُشْهَدُ اللَّهُ﴾ دا **دویمه علامه** ده په دروغه طریقه سره په خپلې دعوی قسم کوی او الله پاک گواه کوی، مثلاً وائی چه قسم بالله یا خدای گواه دې چه ځمابه زړه کښې ستاسره ډیر محبت دې او د اسلام سره مې ډیره مینه ده.

﴿وَهُوَ اللَّهُ الْخَصَامُ﴾ دا **دریمه علامه** ده، یعنی دالله ﷻ او د رسول او د اسلام سخت دشمن اوجگړ مار دې «الد» په معنی د اشد سره دې او خصام په معنی دخصومة سره دې «الد» په اصل کښې اشدالخصومة ته وائی او د خصام معنی د مبالغه او شدت فی الخصومة ده نو ذکر د خصام بعد د «الد» نه یا په تجرید مبنی دې یاپه تاکید اویا د یو معنی شدت او دبل زیاده او کثرت دې

﴿وَإِذَا تَوَلَّى﴾ ددې یوه معنی داده چه کله دې ستا دمخې نه اوستاد مجلس نه مخ وگرزی، اوبله معنی ئی داده چه دې متولی او اختیارمند دڅه حکم وگرزی. ﴿سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا﴾ دا **څلورمه علامه** ده، او مراد دفساد نه عام دې شامل دې قتل بغیرحق، کفر او شرک او ټولو معاصیو ته. ﴿وَيُهْلِكُ الْحَرثَ وَالنَّسْلَ﴾ **پنځمه او شپږمه** علامه ده.

«حرث» فصل ته وائی او د فصل هلاکول په سیزلوسره او غلاکولو سره هم کیږی. او د حرث اطلاق په نساؤ باندې هم کیږی او «نسل» هر ذات روح (حیوان) ته وائی، دلته ترینه مراد د حیواناتو بچی دی، یا د حرث نه زنانه مراد دی او د نسل دانسانانو بچی مراد دی، او دنساؤ او بچو هلاکول په قتل سره دی، دغه رنگه دا آیت کریمه ددې زمانې نسل کشی (منصوبه بندی) ته هم شامل دې.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ آتِ اللَّهَ﴾ دا بله وجه علامه ده «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» د عزت نه شیطانی اوفسانى

غيرت مراد دې او د «أَخَذَ» يعنې نيولونه مراد دادې چه دا نفسانى شیطانى غيرت پرې داسې غالب وى لکه اخذ (نيوونکې) چه په مأخوذ غالب وى او اخذ په معنى د اسر يعنې قيد کولو سره هم راځي، دلته دا معنى هم مراد کيدې شى يعنې قيدى کړى ده لره، دلته «بأ» په «بالاثم» کنبې يا دمصاحبت لپاره ده «اى مصحوبا بالاثم» او يا په معنى د(على) سره ده نو دا هم دمنافق دعلاماتونه ډيره بد ترينته علامه ده چه دنصيحته منلو په ځاى په گناه کولو او شیطانى غيرت باندې مضبوط شى او شیطانى غيرت پرې غالب شى او دې داسې مغلوب شى لکه مأخوذ او قيدى چه مغلوب وى، وفى الروح ((وفى الآية ذم لمن يغضب اذا قيل له اتق الله ولهذا قال العلماء اذا قال الخصم للقاضى اعدل ونحوه له ان يعزّره واذ قال له اتق الله لا يعزّره ، واخرج ابن المنذر عن ابن مسعود رضي الله عنه ان من اكبر الذنب ان يقول الرجل لاخته اتق الله تعالى فيقول عليك بنفسك ، عليك بنفسك)).

﴿وَأَلْبَسَ آلِمِهَادُ﴾ دا تخويف دې اولام په «لبس» کنبې مؤطته للقسم دې اومخصوص

بالذم محذوف دې «اى والله لبس المهاد هى» اومهاد فراش ته وائى او دارنگه هغه ځاى ته ويلې شى چه دميلمه د آرام لپاره تيار کړې شوې وى نوجهنم ته مهاد تهکما ويلې شوې دې .

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْرِى﴾ دا ترغيب دې جهاد ته په وجه ثانى سره او دمنافقينو

دصفاتو په مقابله کنبې دمخلصينو دصفاتو ذکر دې د «شرى» اصل معنى اخستل د يوشى دى په بيع سره او اطلاق نى شائعاً کيږى په معنى ذبيع (خرخولو) سره، دلته يامعنى اوله مراد ده، لکه په ډيروړ ويايتو کنبې راغلیدى چه حضرت صهيب رضي الله عنه چه کله دهجرت په نيت روان شو نو کفار نى مقابلي ته راغله نو دې دخپلې سورلئ نه راکوز شو او د ترکش نه نى غشى را وباسل اولينده نى راواخستله او کفاروته نى وويل چه تاسوته معلومه ده چه زه په غشو ويشتلو کنبې ډير ماهر يم نوپه خدائى قسم چه تاسو ما ته نژدې نشئ راتلئ تر څو چه دا غشى ختم شوى نوى او چه دا ختم شى نو بيا به زه ستاسو سره په توره مقابله کوم تر څو چه هغه ماته شوى نوى، او چه هغه ماته شى نو بيا ستاسو خوښه ده چه څه کوئ، نو که ستاسو خوښه وى نوزه به تاسوته خپل مال چه کوم په مکه کنبې دې وپنايم هغه واخلى او ما پريږدئ

نوهوئ پدی راضی شول او ده «رضی الله تعالی عنه» هجرت وکړو مديني منورې ته، نو دا آيت فازل شو اونبی کریم ﷺ ده ته وویل چه : «ابا یحی ربح البیع، ربح البیع» او دا آیت یی تلاوت کړو ، اویا «شراء» په معنی دبیع سره دې نو د «یشری نفسه» معنی «بیعها وبيذها» الجهاد، یعنی خپل خان قربانوی په جهاد کښې لکه دا مروی ده حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه، یا په امر بالمعروف او نهی عن المنکر کښې لکه دا مروی دی حضرت عمر او حضرت ابن مسعود رضی الله عنهما

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ
ای ایمان والو! داخل شی په اسلام کښې پوره پوره، اومه شی په نقش قدم دشيطان، بېشکه شيطان ستاسودښمن
مُبِينٌ ۝ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا
ښکاره دې . پس کچرې اوخوښدلې تاسو وستوددینه چې راغلي دي تاسوته ښکاره حکمونه ، پس پوهه شی
أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ
چې بېشکه الله زور اوږدې حکمتونو والادې . انتظار نه کوي دوی مگردې چې راشي دوی ته الله په سیورو کښې
مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝
دوریځو نه او ملائک اوپوره کرهښي کار د عذاب ددوی اوخاص الله ته واپس کولې شي ټول کارونه

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾ داترغیب الی الجهاد دې په وجه ثالث

سره او «سيلم» په معنی داسلام سره دی او «کافة» منصوب دې حال دې دضمير د «ادخلو» نه، او دا صيغه د اسم فاعل ده د کف نه او کف منع ته وائی او «تا» په کافه کښې د تانيث لپاره ده یا د نقل لپاره ده دوصفيه نه اسميه ته لکه عامه، خاصه ، قاطبه، یا د مبالغې لپاره ده او د کافه معنی ده جمله، یعنی ټول ، ظاهراً ، باطناً ، اعتقاداً ، عملاً ، اخلاقاً، یعنی په هره پهلوه او جانب سره په اسلام کښې داخل شی ، عبادات ، معاملات ، عادات، غمونه، بنادئ بلکه دمسلمان هرڅه دې داسلام په طريقه وی، درسوماتو، بدعاتو او ديهودو اونصاری وو دطريقونه به خان ساتی، مفسرين وائی چه دا آيت فازل شويدې په باره دمؤمنينو داهل

کتابو کنبې لکه عبدالله بن سلام رضی الله عنه او دهغه ملگری، دوی د یوم السبت تعظیم شروع کړو او د اوسنانو پین خورل ئی پریښودل او دا خیال ئی وکړو چه د یوم السبت تعظیم په اسلام کنبې حرام نه دې اویه یهودیت کنبې ضروری دې او دارنگه د اوسنانو پین خورل په اسلام کنبې ضروری نه دی اویه یهودیت کنبې منع دی نو پدې سره د قرآن د قانون نه مخالفت نه راخی اویه تورات به عمل راشی، نوالله ﷻ حکم نازل کړو چه په اسلام کنبې دبل دین دیوقانون د داخلولو گنجایش نشته دې اگرچه هغه په بل دین کنبې منصوصی وی نو، د بدعاتو او رسوماتو گنجایش به چرته راشی.

﴿خَطُوبُ الْأَشْيَاطِينِ﴾ خطوات دخطوة جمع ده دقدم (پل) نقش ته وائی، مراد ترینه تمام شیطانی طریقې دی ﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ﴾ دا زجر او تخويف دې «زلل» ښویدلو ته وائی قصداً وی اوکه دهجل د وجې نه وی، د «زلل» نه مراد دحکم شرعی پریښودل دی قصداً ﴿عَزِيزُ حَكِيمٌ﴾ الله تعالی غالب اوزورآور دې نو انتقام اغستې شی اوڅوک یې منع کولې نشی خو حکیم دې نویه انتقام اوسزا ورکولو کنبې جلدی نه کوی.

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾ داتخويف دې او «هل» داستفهام انکاری لپاره دې په معنی دنفی سره او «ينظرون» دانتظارنه مأخوذ دې «ای لاینتظرون».

﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ﴾ د اتيان معنی راتلل اودیوځائی نه بل ځائی ته منتقل کیدل دی او دا صفات د اجسامو دی اوالله ﷻ منزّه دې د جسمیه نه او دصفتو داجسامونه «لیس کمثله شی» نو دا دقبیلې دهغه متشابهاتونه دې چه ظاهری معنی ئی چه کومه مونږته معلومه ده نوهغه مرادنه ده، اوچه کومه مراد ده دالله ﷻ نوهغه مونږته معلومه نه ده، نو ددې وجه نه مفسرین بعضې داسې وائی چه دلته اتيان په هغه معنی سره مراد دې چه لاتق وی دالله تعالی دلوی شان سره، صاحب د روح المعانی لیکلی: «(بالمعنى اللاتق به جل شانه موهها عن مشاهة المحدثات والتقيد بصفات المكنات)» اوبعض مفسرین ئی تاویل کوی چه: «(باء تيههم امرالله وحكمه)» امام قرطی رحمه الله وائی «(قيل ليس الكلام على ظاهرة في حقه سبحانه وانما المعنى بآيتهم امرالله وحكمه بآليكي وقال ابن عباس رضي الله عنه هذان المكنون الذي لا يفسر ولقدسكت بعضهم عن تاويلهاوتاء وقابعضهم كماذكرنا - آه)» اوقرطبی یوقول دا هم ذکرکړیدې چه اتيان دالله تعالی سزا ورکولو ته وائی لکه چه په سورة نحل آیه ۲۲ په قصه دنمروذ کنبې دی «فأنتی

الله بياهم)) اوبه شان دبنی نصیرو کنبی ﴿فَاتَّأَمُّمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا﴾ یالکه ﴿وَأِنْ كُنَّا مِنْكُمْ لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (سورة الانیاء ۲۷) په دې آیتونو کنبی اتیان د سزا په معنی سره دې نویه دې آیت کنبی هم سزا مراد کیدې شی دنیوی یا آخروی .

حضرت الشیخ رحمه الله دتفسیر کبیر په حواله لیکلی دی چه دا کلام دیهودو د خیال مطابق راورلې شوې دې چه دوی د تشبیه قائل وو ، خلاصه داده چه اهل سنت والجماعت د اتیان ظاهری معنی نه مراد کوی ، بلکه یائی تاویل کوی یائی تفویض دعلم کوی الله عزوجل ته .

سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ كَمَا آتَيْنَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ ط
نبیو او کړه دبنی اسرائیلونه خو مره ورکړې وې مونږ دوی ته نښې ښکاره (یعنی نعمتونه ، پس دوی بدل کړل ،
وَمَنْ يَكْفُرْ بِنِعْمَةِ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا
اوجاچې بدل کړونعمت دالله (په ناشکری سر) روستو دهغې نه چې راغلل ده ته ، پس بېشکه الله سخت عذاب ورکوونکې دې ښانسته (۱) کړې شوېدې هغه کسانوته چې کفرې کړې دې ژوندد دنیا
وَيَسْتَخْرِجُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ط
اوتوقې کوي په مومنانو پورې ، اوهغه کسان چې ځان ئ بچ کړې وی دشرک نه پورته به وي ددوی نه په ورځ دقیامت ،
وَاللَّهُ يَرِزُّكَ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
او الله رزق ورکوي چاته چې اوغواړي بېحسابه .

﴿سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ دا نمونه دتخويف دنیوی لپاره ده یعنې هغه عذابونه چه په بنی اسرائیلو باندې راغلی وو په سبب د ناشکری سره او ترغیب الی الجهاد دې په څلورمې وجه سره

﴿كَمَا آتَيْنَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ﴾ لفظ د (کم) یا خبریه دې اومستول عنه د (سل) لپاره محذوف دې : ((ای سل بنی اسرائیل عن طیفایم وجو دهم للحق بعدوضوحه لقداتیناهم آیات کثیره بینه)) ، یا (کم) استفهامیه دې او دا جمله په محل دمفعول ثانی (مستول عنه) کنبی ده او((من

۱ - پنځم ترغیب ، یعنی کفار ددولت په نشه کنبی مست دې او په مسلمانانو پورې مذاق کوي لهذا ددوی سره جهاد اوکړی .

اِيَةَ بَيِّنَةٍ» تمیز د (کم) دې او من زانده په تمیز د (کم) استفهامیه کښې هم راتلې شی کله چه فصل راشی په مابین د (کم) او د تمیز دده کښې په فعل سره لکه چه په (کم) خبریه کښې هم داسې کیږی

اوشیخ رضی عَلَيْهِ السَّلَام یا نورو نحاتوچه ویلیدی چه د (کم) استفهامیه په تمیز باندې (من) زانده نه داخلیری. نو داپه هغه صورت کښې ده چه فصل نه وی راغلې په فعل سره

اود ((اِيَةَ بَيِّنَةٍ)) نه مراد هغه نعمتونه دی چه ددې سورة په اول کښې ئی ذکر راغلې دې اوچونکه هر نعمت معجزه وه نوځکه یی ورته ((آیة)) وویلو.

﴿وَمَنْ يُبَدِّلْ﴾ ددینه مراد د نعمت ناشکری کول دی اود اسبب دې د عذاب

﴿زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا بیان د ترغیب الی الجهاد دې په پنځمه وجه سره او د مقابل لپاره علت دې یعنی سبب د تبدیل د نعمت او د ناشکری دادې چه دوی ته د دنیا زندگی او مالونه دیرمیز شوی دی اود نیوی شان اوشوکت اومحبت ددوی په زړونو کښې ننوتې دې. او «زین» صیغه دمجهول ددې وجې نه ذکرشوه چه فاعل د تزین کله الله تعالی راځی نو بیا نسبة ئی خلفاً وی او کله ئی فاعل شیطان وی نونسبت ورته په اعتبارد وسوسو کولو سره وی نو دمجهول صیغه ذکرشوه چه دواړو خبروته اشاره وشی. ﴿وَيَسْخَرُونَ﴾ مسخره په طریقو د تکبر سره مراد ده

﴿وَالَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ مراد ترینه ایمان والا دی او تعبیر په تقوی سره ځکه وشو چه علة الحکم ته اشاره راشی یعنی د فوقیت لپاره سبب تقوی ده. ﴿لَوْ قُتِلُوا﴾ د فوقیت نه مراد یا د مکان فوقیت دې ځکه جنت چه محل دمؤمنانو دې فوق دې په اعلی علیین کښې. او (نار) چه محل دکفارو دې په اسفل السافلین کښې دې. یا د فوقیت نه مراد فوقیت د درجې دې

﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ﴾ ددینه مراد رزق د دنیا دې اود «من یشاء» نه مراد عام خلق دی او ﴿بِقَمَرٍ حِسَابٍ﴾ نه مراد کثرت دې یعنی په دنیا کښې د رزق او د مال او دولت کثرت معیار د حق والی او دمقبولیت عندالله لپاره ندې بلکه الله عَلَّامُ د مصلحت اوحکمت ماتحت کله مؤمن ته ورکوی او کله کافرت ورکوی. یا د رزق نه د جنت رزق مراد دې چه هغه بی حساب دې

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً ۖ فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ

وخلق يوده له په توحيد باندې پس مختلف شو، ^(۱) پس راوړلېل الله پيغمبران زېري وړكوونكي مومنانوته

وَمُنْذِرِينَ ۚ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُعَلِّمُوا بَيْنَ

او وړونكي كافرانوته، اوازول نې كړل ددوي سره كتابونه په حقه سره دپا ددې چې فيصلې او كړي به مينځ

الناس فيما اختلفوا فيه ۖ وَ مَا اخْتَلَفَ فِيهِ

دخلقو كښې په هغه خيز كښې چې دوي پكښې اختلاف كړې و، او اختلاف نه و كړې په هغې كښې

إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ

مگر هغه كسانو چې وركړې شوې دې هغوي ته علم دكتاب، روستو د هغې نه چې راغلي و هغوي ته

الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۚ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

واضح دلائل دوجې دضدنه ددوي په مينځ كښې، پس هدايت او كړو الله هغه كسانو ته چې ايمان نې راوړې و

لَهُمَا اُخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِآذِنِهِ ۖ

د هغه خبرې چې اختلاف كړې و (دې نورو خلقو) په هغې كښې، چې هغه حق دې، په خپل توفيق سره

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

او الله رسوي هغه څوك چې اوغواړي لازې نيسي ته

﴿ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً ﴾ دا ترغيب الى الجهاد دې په شپږمې وجې سره، دوحدة نه

مراد د عقيدې او دين وحدت دې يعنې اول دحضرت آدم ﷺ دزمانې نه دحضرت اديس ﷺ

دزمانې پورې، يا دنوح ﷺ دزمانې پورې (بناء على اختلاف الروايتين) خلق ټول په يو دين

توحيد باندې و، يعنې شرك نه و او اگرچه معصيت دقابيل نه صادر شوې وو نو دا فطري دين

دې او بيا په زمانه دنوح ﷺ كښې يا لې شان مخكښې شرك شروع شو او باغيانو په فطري

دين كښې اختلاف وكړو، نودغه شان خلقو سر كوبي وكړئ، يا مراد دادې چې دهر نبي په

دوركښې به چې كله كفار په عذاب سره تېاه شول نو ما بقى امت به په توحيد باندې متفق و

﴿ قَبِضَتْ إِلَهُ الْتَبِيعِينَ ﴾ دا مرتب دې په ماقبل باندې لیکن بظاهر سوال واردیږی چه هرکله ټول خلق په دین توحید متفق وو نو دییغمبرانو بعثت ته څه ضرورت وو جواب دادې چه «قبضت الله» مرتب دې په مقدر باندې «ای کان الناس امة واحدة فاختلقوا»، لکه په سورن یونس آیه ۱۹ کښې دې ﴿ وَمَا كَانَ الْكَاثِبُ إِلَّا اُنْتَهُ وَحْدَهُ فَاتَّخَفْتُمْ ﴾ (یونس، آیه: ۱۹) «مَعَهُمُ الْكِتَابُ» لام په «الكتاب» کښې دجنس لپاره دې او «بالخلق» متعلق دې په «انزل» پورې. یا حال دې د «الكتاب» نه ای مطلباً بالخلق یا شاهداً بالحق او په لفظ د (مهمم) کښې اشاره ده چه په هر نې باندې مستقل کتاب نه وو نازل شوي، بلکه ددیرو انبیاء سره به یو کتاب وو.

﴿ لِيَخْشَكُمْ بَيْنَ النَّاسِ ﴾ ضمیر په (لیحكم) کښې یا راجع دې الله تعالی ته او اسناد حقیقی دې اویا راجع دې کتاب ته او اسناد مجازی دې، یا راجع دې هر هر نې ته.

﴿ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ ﴾ دلته دوي امور ذکر کیږی: ۱- اختلاف چا وکړو؟ ۲- کله ئی وکړو؟ ۳- ولې ئی وکړو؟، نوجواب ئی دادې چه: ۱- «الذين أوتوه» اختلاف اهل علم یعنی علماء سوء وکړو ۲- «من بعد ما جائتهم البينات» بعد دعلم نه ئی وکړو دیده ودانسته، ۳- «بغياً بينهم» دضد او حسد لوجه نه ئی وکړو.

﴿ بَغِيًّا بَيْنَهُمْ ﴾ دا مفعول له اوعلت دې د «اختلف» لپاره او «بغياً» په معنی دحسد اوضد سره دې او د «بينهم» نه ورستو و «بين الانبياء» مقدر دې، یائی معنی داده چه دا ضد او حسد مشترک دې په مابین دټولو علماء سوء کښې او څوک ترینه هم خالی نشته دې، یائی معنی داده «خارجاً بينهم» ای من قلبهم

﴿ فَهَدَىٰ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ دالذین آمنوا نه مراد ((فصلوا لايمان)) دې یعنی هغه خلق چه طلب دحق کوی یعنی علماء سوء همیشه مصروف وو په اختلاف کولو کښې لیکن الله تعالی همیشه دحق طلب کونکو ته په خپله مهربانی او توفیق سره دحق هدایت ورکړې دې او په حق ئی ثابت قدم کړیدی، یا مراد د ((الذین اوتوه)) نه اهل کتاب دی اود ((الذین آمنوا)) نه امت

محمد ﷺ مراد دې يعنې كله چه اهل كتابو په حق كښې اختلاف كړيدې نوالله تعالى په خپل فضل او مهرباني سره امت محمدیه ﷺ ته هدايت كړيدې اوددوى رهنمائي ئ كړيده لكه مثلاً كله چه يهودو نصارى و دحضرت ابراهيم عليه السلام په حق كښې اختلاف وكړو نوالله تعالى امت محمدیه ته وفرمايل : ﴿مَا كَانَتْ اِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَتْ حَنِيفًا مُسْلِمًا﴾ اودارنگه دعيسى ﷺ په باره كښې چه كله دوى اختلاف وكړو چه نصارى ورته اله ويلواويهودئى دنبوت نه منكر شو اوپه نسب ئى ورته طعن كولو نوالله تعالى دامت محمدیه ﷺ رهنمائي وكړه او وې فرمايل : ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ﴾ دغه شان اهل كتابو ديوم الجمعة په باره كښې دخپل خپل نبي سره اختلاف وكړو نوالله تعالى امت محمدیه ته دهغې په باره كښې هدايت وكړو «كمافي الحديث : هذا اليوم الذى اختلفوا فيه فهدانا الله له — الحديث».

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَكِنَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ
آياگمان كوي تاسو چې داخل به شئ جنت ته اولتراوسه پورې نه دي راغلي تاسوته پشان دعجيبه حالاتو
الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلُّوا
دغه كسانوچې تير شوي دى ستاسونه مخكښې، رسيدلي دي هغوى ته سختى مالي، اومرضونه، اوچر قولې شوي وو
حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نُصَرِّ اللَّهُ الْأَ
دوى تردې چې اوونيل رسول او هغه چاچې ايمان ئې راوړې وو دده سره كله به راخي مدد دالله، خبرئى
إِنْ نَصَرَّ اللَّهُ قَرِيبٌ
بېشكه مدد دالله نژدې دي.

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ﴾ دا ترغيب الى الجهاد دې په وجه سابعه سره يعنې جنت ته تلل په تكليفونو برداشت كولو سره كيدې شى او دغه شان دالله ﷻ بارگاه اقدس ته تقرب او رسيدل په تحمل دشدايدو او ترك د لذاتوسره كيږي ((كمافي الحديث حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ

وَحَفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ)) ، «مثل الذين» مثل يا په معنى دحالت عجيبه سره دې يعنې ددوئ حالت عجيبه تاسونه لا تراوسه پورې ندي معلوم شوې او يا په معنى د تڪليفونو سره دې يعنې يه تاسو باندې هغه شان تڪليفونه ندى راغلي كوم چه په هغوئ راغلي وو **او تڪليفونه درې قسمه دي** ۱- **يومالى** تڪليف دې چه هغې ته «باساء» وائى ددې ذكر په «مُسْتَهْمُ الْبِاسَاء» كښې راغلي دي. امام قرطبي په روايت دوهب رحمه الله نقل كړيدى چه په مابين دمكه او طائف كښې اويا ۷۰ پيغمبران داسې موندلې شوى وو چه مړه وو دلورې دوجه نه. او **دويم** ۲- قسم تڪليف بدنې دې هغې ته «ضراء» ويلې شى او ددې ذكر په «وَالضَّرَاء» كښې راغلي دي. په روايت دبخارى. ابوداؤد وغيرهما كښې دى چه حضرت خباب رضي الله عنه وائى چه مونږ وويل يارسول الله ! آياتاسو زمونږ لپاره مددنه طلب كوي ؟ او زمونږ لپاره دعاء نه غواړئ دالله تعالى نه ؟

نونى كريم عليه السلام وفرمايل چه بيشكه وو ستاسو نه مخكښې خلق چه دهغوئ دسريه كيږئ باندې په اړه كينيدلې شوه اوقدمونوته به ئى راورسيدله خو دې كار به هم دوئ دخپل دين نه. نه اړول او ددوئ ته به په «امشاط الحديد» يعنې داوسپنى منگړې سره ددهوكونه غوښي او اعصاب راؤشو كولې شول او دوئ به ئى دخپل دين نه، نه اړول اوبيائى وفرمايل چه په الله تعالى مې دې قسم وى چه خامخا به الله تعالى دا امر «دين» تام كړى حتى چه دصنعاء يعنې نه به يو راكب . دحضرموت پورې راخى او هيڅ خوف به ورسره نه وى مگر دالله تعالى خوف به ورسره وى او ذنب «شرمخ» خوف به ورسره وى» په خپلوگڼواووبيزو باندې لکن تاسو جلدې كوي. **اودويم** ۳- قسم تڪليفونه دمخالفينو طعنونه الزامونه ، مكرونه وغيره دى اوديته اشاره ده په دې قول كښې «وَزُلْزِلُوا» زلزل د زل عن مكانه «دخپل ځاى نه خويول» نه ما خوځ دې نوچه زلزل ترينه جوړشونومعنى ئى داشوه چه زللى ئى مكرر شو نو د زلزل معنى «سخت جتيانيدن» سخت خوزول چر قول دى.

«حَقَّ يَقُولُ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» دا قول درسول اودمؤمنانودشكايت لپاره نه دې

لكه دممد غوښتلو او ديرې عاجزى لپاره دې اودارنگه «مَتَى تَصْرُ الْكَلِمَ» دمايوسى اونا

امیدی لپاره نه دې خکه چه انبياء لډې نه معصوم دی بلکه لپاره دطلب دمقصود دې چه هغه نصرت الهی دې ﴿اَلَا اِنْ نَصَرَّا لَكَ قَرِيبٌ﴾ دا تسلی ده دالله تعالی دطرفه دوی ته

يَسْأَلُونَكَ	مَاذَا	يُنْفِقُونَ	قُلْ مَا	انْفَقْتُمْ	مِّنْ خَيْرٍ
تهوس کوي دوی	۱. ستا نه	خومره	خيزه	چا باندې	خرچ کړي. ته اووايه چې خومره خرج کوي تاسو دمال نه
فَلِلَّذِينَ	وَالْأَقْرَبِينَ	وَالْيَتَامَىٰ	وَالْمَسْكِينِ	وَالَّذِينَ	السَّبِيلِ
نویس دپاره دموريلار دې	او خپلوانو.	اويتيمانو.	اومسکينانو.	او	مسافرو.
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ					
اوهغه چې تاسونې کوي څه نېک کار پس بېشکه الله به هغې باندې عالم دې					

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ دا دمضمون اتفاق ذکر دې ثانيا، بظاهر داسې معلومېږي چه دوی سوال دمنفق نه کړيدې يعنی څه شې، اوخومره خرج وکړو لیکن په جواب کښې دمصارفو بيان دې نو دې ته اشاره ده چه اصل اوزیات ضرورت مصرف پیژندل دی نو دا رد دې په رسم دجاهلیت چه هغوی بی خایه مالونه خرج کول، حضرت الشیخ رحمته الله علیه فرمائی چه سوال داؤو چه خومره مالونه خرج کړو؟ نو جواب راغې چه هرخومره چه تاسو خرج کولې شی نوخرچ کړئ خو دې مذکورو مصارف ته ئی صرف کړئ چه والدین، اقربین وغیره دی او دا اتفاق واجب دې په هغه وخت کښې چه دوی محتاج وی اودخرچ کونکی وس طاقت وی اوکه داسې نه وی نو بیاصرف استحباب دې.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ دا ترغیب دې لپاره د اتفاق په جهاد کښې يعنی په جهاد کښې چه خومره خرج کړئ نوهغه ضائع نه دی.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَلَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا

فرض کرنی شوبدی. ۱. په تاسو باندې جنگ کول، او هغه تاسو ته گران او طبعاً بد ښکاري. او کېدې شي چې بد ښکاري تاسو ته

شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَلَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ

يوخيز، طبعاً، او هغه به غوره وي تاسو لره او کېدې شي چې ښه گټرئ به تاسو يوخيز او هغه به بد وي تاسو لره.

وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝

او الله پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ

«كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ» دا دمضمون جهاد دريم وار ذکرېږي. «وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ» ددينه

طبعی کراهيت ناپسندی مراد ده او دا مراد نه دې چه امر د جهاد صحابو رضي الله عنهم ته مکروه وو

«وَعَلَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا» يعنی کيدې شي چه يوشې تاسو ته طبعاً ناپسند وي خو به هغې

کښې ستاسو ډير خير وړی لکه ترخه دوانی، دغه شان کيدې شي چه يوشې تاسو ته محبوب وي

لکه راحت، آرام، جهاد نه کول، خو به هغې کښې ستاسو لپاره ډير نقصان وي

«وَاللَّهُ يَعْلَمُ» يعنی دهرشی دمنافعو علم او د نقصاناتو علم الله تعالی سره دې تاسو ته نشته

يَسْكُونُكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ

دوئ تېوس کوي "ستانه په باره د مياشتې محرمې کښې يعنی دجنگ کولو نه پدېکښې، ته اووايه چې جنگ کول

فِيهِ كَيْفَ ۚ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

پدېکښې گناه، لوی دې. (ليکن) ^(۱) اومنع کول دالله دلاړي نه اوکفر ^(۲) په الله باندې اومسجد حرام ^(۳) نه منع کول

۱ - مضمون د جهاد، دريم (۳)، وار.

۲ - متعلق دمضمون جهاد سره

۳ - په اشهر حرم کښې د مشروعيه دقتال اول علت.

۴ - دويم علت

۵ - دريم علت

وَاَخْرَاجِ اَهْلَهُ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ ۝ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۝
او ويستل ^(۱) داهل دمسجد حرام دده نه، داډېره لويه گناه ده په نزد دالله، او فتنه ^(۲) ډېره لوى گناه دې دقتل نه
وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُوكُم بِحَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنْ اسْتَطَاعُوا ۝
او همېشه ^(۳) به وي دوى جنگ به كوي تاسو سره تر دې پورې چې واپس او گرزوي تاسو لږه خپل دين نه كجرې وس نې اوسي.
وَمَنْ يَّرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَمِيتٌ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ
او هر هغه خوك چې واپس او گرزوي په تاسو كېنې دخپل دين نه پس مرشي پداسې حال كېنې چې كافر وي پس دغه كسان
حِطَّتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۝ وَأُولَٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
برباد شو عملونه ددوى په دنيا كېنې او آخرت كېنې، اودغه كسان خاوندان او سيدونكي، داوړ دي اودوى به
فِيهَا خَالِدُونَ ۝ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
په دې كېنې همېشه وي اوسېږي. بېشكه هغه ^(۴) كسان چې ايمان نې راوړې دې او هغه كسان چې هجرت نې كړېدې
وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللّٰهِ ۝ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝
او جهاد كوي په لار دالله كېنې، دغه كسان اميد لري دالله د رحمت، او الله بخښونكي ډېر مهربان دې

﴿يَسْأَلُونَكَ﴾ دا متعلق دې دمضمون جهاد سره، حضور اقدس ﷺ په سنه ۲هـ كېنې يو

لښكر (سريه) د عبدالله بن جحش ﷺ په امارت كېنې نخله مقام ته «چه دمكې اوطائف په درميان كېنې دې»، وليږلو، دوى چه هلته ورسيدل.

نوعمر وبن الحضرمي چه د كفار قريش د قافلې مشري ئى كوله ملاؤ شو نو د عبدالله بن جحش ﷺ د قافلې د طرفه يو كس چه عبدالله بن واقد ﷺ وو په هغه باندې د غشى گذار وكړو نو عمرو بن الحضرمي ولگيدلو او مړ شو او ملگرى ئى وتښتيدل نودوى ترينه مال غنيمت حاصل كړو او تقسيم ئى كړو او دا په جهاد كېنې اول مال غنيمت وو چه د كفارونه حاصل شو او دا تاريخ درجب د مياشتې اول وو او په دې كېنې قتال كول منع وو، خو مجاهدينو دا خيال

۱ - څلورم علت.

۲ - پنځم علت.

۳ - شپږم علت.

۴ - بشارت.

کړې ؤو چه دا دجمادی الاخر دیرشم ۳۰ تاریخ دې نو ددې وجه نه ئی قتال وکړو . نو کافران چه خبر سو نودوئ طعن شروع کړو چه محمد ﷺ محرمه میاشته (رجب) حلاله کړه قتال ئی پکښې وکړو اولوب مارئې وکړو اومجاهدینوته هم دافکرلاحق شوچه آیا زمونږته گناه وشوه نو دا آیت نازل شو چه دا گناه نه ده، لکن دوئ ته بیا دا خیال راغې چه گناه خونه ده لیکن مونږته به په دې جهادخه ثواب هم ملاویری یانه ؟ نو ورستوبل آیت نازل شو : ﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ آیت ۲۱۸

«عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ» ددینه مراد میاشت درجب ده «فَقَاتِلْ فِيهِ» دا بدل احتمال دې دالشهر الحرام نه «فَلْ يُقَاتِلْ فِيهِ كَيْفَ» قتال مبتداء نکره ده اوتخصیص ئی شوی دې په جاره مجرور سره او «کبیر» ئی خبر دې دا جواب دې د «یستلونک» یعنی بیشکه په اشهر حرم کښې قتال عمدأ کول گناه دې لیکن صحابه کرامو ﷺ خوقتال پدې گمان کړې ؤو چه دا دجمادی الاخر، اخیری تاریخ دې نودوئ خوعمدأ قتال ندې کړې اومشرکان خوچه کله کمزوری وی نو د اشهر حرم رعایت کوی اوچه وس ئی ورسیږی نو بیاخوپه هروخت اوپه هرخائ کښې ستاسوسره قتال کولوته تیاروی لکه په حدیبیه کښې دوئ نه دحرم خیال وساته اونه ئی د اشهر حرم خیال وساته اوستاسو سره قتال ته تیارشو.

جمهور علماء دې آیت ته منسوخ وائی اوناسخ ورته دا آیت دې «وقاتلوا المشرکین كافة» سورة توبه ، او دارنگه فعل دنیی ﷺ چه غزوه تبوک په رجب ۹ کښې شوې وه .

اوشاه ولی الله ﷺ ئی داسې مطلب بیانوی چه په ملت ابراهیمی کښې قتال په اشهر حرم کښې ناجائز ؤو نو دوئ سوال وکړو چه په شریعت محمدیه کښې ئی حکم دتحریم باقی دی اوکه نه ؟ نوجواب راغې چه قتال د کفارو سره جائز دې اودمسلمانانوسره قتال مطلقاً حرام دی اوپه اشهر حرم کښې ئی حرمت زیات مغلف دې.

سأه صاحب ﷺ فرمائی چه: «هذه من قبيل تسليم العلة و اظهار الموانع» یعنی دحکم علت مثل اوظهار دموانعو دحکم د قبیلې نه دې، نو د آیت معنی داده چه قتال په اشهر حرم کښې نهایت سخت دې نو دا تسلیم د علت شو لیکن کفر، شرک وغیره امور د دینه هم زیات سخت دی. نوځکه قتال حرام نه شو لپاره ددې چه دغه امور یعنی کفروغیره دفع کړې شی نو دا اظهار دموانعو دحکم شو .

﴿وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ دا بیان دهغه امورو دې چه دهغې دوجې نه قتال جائز شويدي او حرمت ئې رفع شويدي اودا **امراول** دې، اودلته هم «صد» مبتداء نکره ده خو تخصیص ئې په جار اومجرور سره راغلې دې، نو ابتدائية ئې صحیح دې، او ددې مثال ابن مالک په الفیه کښې دا ذکر کړيدي «(ورغبة فی الخير خیر)» ﴿وَوَكْفَرْتُمْ﴾ دامعطوف دې په «صد» باندې او دا هم مبتداء ده، تخصیص ئې په جار اومجرور سره راغلې دې.

﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ داعطف دې په «سبیل الله» باندې «ای صد المؤمنین عن المسجد الحرام»، دا **دویم علت** دې. ﴿وَالْخُرَاجُ أَهْلِهِ﴾ دا **دویم علت** دې اود اهل نه مراد حضور ﷺ اومؤمنان دی. ﴿أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ دا خبر دمبتداء دې ﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ﴾ دا **خلووم علت** دې دمشروعیت دقتال لپاره او دفتنې نه مراد یا شرک دې او یا ترینه مراد دمسلمانانو اړول دی ددین نه په جبر او اکراه سره.

﴿وَلَا يَزَالُونَ يَقْتُلُونَكُمْ﴾ دا **پنځم علت** دې یعنی دا کفارچه کمزوری وی نو بیاخو د اشهر حرم رعایت کوی لیکن چه وس ئې ورسی نو بیا د اشهر حرم خیال نه ساتی اوستاسو سره قتال کوی ترهغې پورې چه تاسو دخپل دین حق نه واړوی، لیکن څوک چه دخپل دین نه واړوی او مرتد شی نو دهغه لپاره وعید بیانېږی ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ﴾ الایه. چه دهغه تمام اعمال صالحه به برباد شی. ﴿قِيَمَتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾ دا جمله حالیه ده یعنی موت ئې په حالت دکفر راشی.

﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ حبط د اعمالو په دنیا کښې دادې چه داسلام په وجه کومی فائدي حاصلیدلي لکه حقن الدم وغیره نو دا فوائد به نه حاصلېږی او په آخرت کښې حبط د اعمالو دادی چه ثواب او اجر به ورته نه ملاوېږی، د احنافواوشوافعو په درمیان کښې دا **مسئله مختلف** فیه ده چه که یومالدار سرې حج اداء کړې وی اومعاذالله بیا مردنسی او بیا مسلمان شی نو د احنافوپه نزدیکه باندې بیا حج کول فرض دی او د مرند کیدو به وجه مخکښې حج اوتول اعمال صالحه ئې باطل شويدي، اودشوافعوپه نزد دوباره حج کول فرض ندی. دغه شان که چا مونځ وکړو اوبیا مرتد شو او بیا مسلمان شو او وخت باقی وو نوپه نزد د احنافو به اعاده دصلوة کوی اوپه نزد دشوافعوپه ده باندې اعاده نشته، اعمال صالحه به هله باطلېږی چه موت ئې په کفروشی، شوافع ددې آیت نه استدلال کوی چه «قیمت وهو کافر»

خکه چه ددینه په طریقې دمفهوم مخالف سره معلومیری دا چه که موت ئی په کفر رانشی نو
حبط د اعمالو به نه راخی اواحناف استدلال کوی په بل آیت سره چه

﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾ دا مطلق دې چه موت ئی په کفر راغلې وی او که
نه، او مطلق محمول نشو په مقید اگرکه په یوه حادثه کښې وارد دی خکه داپه اسبابو کښې
دی اوپه اسبابو کښې چه مطلق راشی نوهغه په خپل اطلاق باندې پاتی وی، اوصاحب د در
مختاروغیره ویلی دی چه دلته دوه امره مذکور دی: ۱- یودادې چه ﴿وَمَنْ يَزِيدْ مِنْكُمْ عَنْ
دِينِهِ﴾ دویم دادې چه ﴿قَتَمَتْ وَهُوَ صَافٍ﴾ بیا پدې دواړوباندې دوه امره متفرع دی. په
اول امر باندې دا متفرع دې چه ﴿حَبِطَ أَعْمَلُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ اوپه دویم امر باندې
دامتفرع دې چه: ﴿وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

﴿إِنَّ الْآيَاتِ آمَنُوا﴾ دا بشارت دې مؤمنانوته په مقابله دمتردینو کښې او دمجاهدینو
دشک ازاله ده، «کامر» ﴿يَزُجُّونَ رَحْمَتَ اللَّهِ﴾ دا جمله خبریه ده لیکن مقصود ترینه انشاء
ده یعنی امیددې وساتی.

يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَيْرِ وَالْيُسْرِ قُلْ فِيهِمَا إِيْمٌ كَيْبَرٌ وَمَنَافِرٌ
دوی تپوس (کوي ستانه دحکم دشرايواد جوارئ، نه اووايه چې پدې دواړو کښې گناه سخته ده اوفاندې ددنیا
لِلنَّاسِ وَإِيْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ۚ وَيَسْتَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۚ
په کښې هم دي دپاره دخلقو، اوگناه ددي دواړودپرلوی دې دفع ددوی نه، اودوی تپوس کوي (چې خه خیز خیرات کړي دوی
قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۚ
نه ورته اووايه، تیرې دخپل حاجت نه، دغه شان بیانوني الله تاسوته آیاتونه دپاره ددي چې تاسو فکراوکړئ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ وَيَسْتَلُونَكَ عَنِ الْيُسْرِ قُلْ
په مصحلت ددنیا او د آخرت کښې، اودوی تپوس (کوي ستانه په باره دیتیمانوکښې، نه ورته اووايه

۱ - اوله مسئله د زوجتین

۲ - دویمه مسئله د زوجتین

۳ - درېمه مسئله د زوجتین

إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ ط وَإِنْ تُحَايِلُوهُمْ ط فَاِخْوَانُكُمْ ط وَاللَّهُ

دوئ اصلاح مالي، جاني، اخلاقي، پره غوره ده، اوکه تاسوددوی سره شرکت کوئ نودوی ستاسورونه دي. اوالله

يَعْلَمُ الْفَيْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ط وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ط

پېژني خرابوونکي دمال ديتيم، داصلاح کوونکونه، اوکه دالله اراده وي نوتاسوي يئ مشقت کښي اچولي وي

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

بېشکه الله زورآوردې او حکمت والادي

﴿يَسْتَلُونَكَ عَنْ أَلْحَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ دلته پنځه مسائل دوجهتين بيانېږي په مناسبت د ماقبل سره، هغه پنځه مسائل دادی: ۱- بيان دحکم دخمر او د ميسر. ۲- بيان د انفاق ۳- ديتيم دمال اصلاح اودهغه سره اختلاط اوشرکت، ۴- بيان د نکاح دشرکاتو اومشرکينو سره، ۵- حکم دمحيض، ماقبل کښي په اشهر حرم کښي دقتال ذکر وشو چه دا دى جهتين دې دنفوسو عزت اواشهر حرم حرمت ته چه وکتلې شى نوپکارده چه قتال دې ونکړې شى ليکن چه د مشرکانو شرک او صد او «اِخْرَاجُ اَهْلِهِ» وغيره ته چه وکتلې شى نو پکار ده چه قتال دې وکړې شى نو قتال په اشهر حرم کښي دى جهتين شو، اودا پنځه مسئلې هره يوه دى جهتين ده: ۱- خمر او ميسر فائدي دنيوى لری ليکن نقصان او گناه زيات لری نوځکه منع کړې شو، ۲- انفاق بظاهر نقصان دې ليکن فوائد يې ډير دى نوځکه يې دکولو حکم وشو، ۳- ديتيم نه مال اخستل او قبضه کول به ظاهر لږ شان فايده ښکاري، ليکن نقصان په کښي ډير دې، ۴- د مشرکانو ښځو سره نکاح بظاهر نفعه معلومېږي خصوصاً چه کله مال او جمال لری خو په دې کښي نقصان ډير دې نوځکه حرام شو، ۵- د حائضي سره جماع کښي حصول لذت دې چه به ظاهر نفع ده ليکن نقصان يې زيات دې نوځکه حرام شو.

«خمر» هغه شراب دى چه مسکر(نشه) پيداکوي اومخامرة العقل (پټ والي د عقل)، راولي دهرې مادې نه چه جوړ شوى وي، خمرپدې معنى کښي حقيقت شرعى دې اگر چه حقيقت لغوى دې په «التى من ماء العنب اذا غلاو قذف بالزبد» کښي، او «ميسر» هر قسم جوارى ته شامل دې خواه که لاترى وي يانور تمام اقسام دجوارى، دخمرو هومت آهسته آهسته راغليدي اومفسرينو تصريح کړيده چه دخمرو متعلق اول آيت دسورت نساء نازل شويدي ﴿يَتْلُوا الَّذِينَ

ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ ﴿۴۳﴾ - الایه - نساء ۴۳ ، او بیا آیه مذکوره دسورت بقره ۲۲۰ نازل شوې دې اوییا ورستو دا آیت دمانده نازل شوې دې ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْحَزَنُ وَالْمَيِّمُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَمُ رَجَسٌ﴾ - الایه - (مانده : ۹۰-۹۱)

﴿قُلْ لِّهِمَا إِنْكُمْ كَبِيرٌ﴾ یعنې پدې دواړو کښې گناه ده چه دا آخروی نقصان اوتاوان دې. ﴿وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ﴾ اودنیوی ، فانی ، فاندې په کښې هم دی لکه لذت ، فرح ، هضم ، وغیره په خمر وکښې اویه آسانی سره مال گټل په جوارئ کښې. ﴿وَالْمُهْمَا أَكْبَرُ مِنْ ثَمَعِهْمَا﴾ یعنې هغه مفاسد او گناهونه چه ددې دواړو نه پیدا کیږی هغه ډیرلوی دی ددوئ دداندونه لکه عداوت ، بغض ، ذکر او عبادت نه منع کیدل چه دا مذکور دی په آیت دسورة مانده کښې او «اکبر» یې او ویلو او «اکثر» ئ ونه ویلو په دې سره اشاره ده دپته چه یوه گناه کبیره هم د ییشماره منافعونه زیات قبیح اوبده ده

﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾ دا دویمه مسئله دوجهتین ده دغه شان مسئله مخکښې ذکر شوې وه ، البه هلته ئی په جواب کښې مصارف ذکر شوی ؤ اودلته دمقدار ذکر دې .
﴿قُلِ الْغَفْوُ﴾ یعنې هغه مال چه دضروری حوائجونه زانودی .

﴿تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ جاراومجرور یعنې فی الدنيا والاخرة متعلق دی دتفکرون پورې ددنیا او دآخرت دفکر نه مراد ددنیا د زوال فکر او د آخرت دبقاء فکر مراد دې یا ددنیا دفکر نه مراد دادي چه بعضي مال ددنیا دضرورت لپاره وساتئ اوتول مه خرچ کوئ او د آخرت دفکر نه مراد دادي چه څه مال دآخرت ذخیره وگرزوی .

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهِنَتِ﴾ دادریمه مسئله دی جهتین ده ، په جاهلیه کښې به دیتیمانو سره ډیر ظلم اوبدسلوک کیدلو نویه قرآن کښې دیتیمانودمال خوړل په سختی سره منع کړې شو . لکه چه الله تعالی په سورة نساء کښې فرمایي : ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْآهِنَتِ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾ (سورة النساء ۱۰)

نوصحابه کرامو ؓ کښې چه دچاپه نگرانئ اوکفالت کښې یتیمانان ؤو نودهغوئ لپاره ئی دخوراک سکاک بندوبست جداشروع کړو اوپدې کښې حرج هم ؤو اوکله به دخوراک

سکاک خیزونه خرابیدل نو دوتی تپوس وکړو نو دا آیت نازل شو چه ﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ﴾
یعنی هغه طریقه اختیار کړئ چه په هغې کښې دیتیمانانو اصلاح اوفانده وی نو که په شرکت
نه کولو کښې فائده وی نو شرکت او خلط مکوی او که په شرکت او خلط کولو کښې فائده وی نو
بیاخیر دې خلط ورسره کوئ خودهغوی داصلاح خیال ساتئ اود دې آیت نه معلومیږی چه
دیتیم په متولی باندې دیتیم اخلاقی اصلاح اومالی اوجسمانی اصلاح ضروری ده.

﴿وَإِنْ تُحَالِطُوهُمْ﴾ مراد خلط دې په خوراک سکاک کښې لکه دابن عباس رضی الله عنه نه مروی
دی چه «المخالطة ان يشرب من لبنك وتشرب من لبنه ويأكل كل في قصعتك وتاء كل في قصعته
ويأكل كل من تمرک وتاء كل من تمرته».

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾ لام په «المفسد» او «المصلح» کښې دعهد لپاره دي
یعنی خرابوونکې دمال دیتیم اواصلاح کوونکې دمال دیتیم، یا لام الاستغراق دي او مراد
هر مفسد اومصلح دي، او دمال دیتیم خرابوونکی اواصلاح کوونکی پکښې داخل دی
﴿لَا عَنَتُكُمْ﴾ اعنت ، دعت نه مشتق دي او عنت لوی مشقت او تکلیف ته ویلې شی مراد
ترینه سخت حکم ورکول دی.

وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ط وَلَا مَٰمَّةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ
اونکاح مه کوئ ^۱ دمشرکونځوسره ترڅوپورې چې ایمان ئ نه وی راوړې، اوخامخاوينځه مومنه ډېره ښه ده (دحري)
مِنْ مُّشْرِكَةٍ وَ لَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ
مشرکې نه اگرکه ستاسوډېره خوښوي، اوپه نکاح سره مه ورکوئ مشرکانوته (مؤمنې ښځې) ترڅوپورې
يُؤْمِنُوا ط وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَ لَوْ اَعْجَبَكُمْ ط
چې ایمان ئ نه وي راوړې، اوخامخا غلام مؤمن ډېرغوره دي دمشرک نه اگرکه تاسوته خوښ وي
أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِأَذْنِهِ ۖ
دغه کسان (یعنی کافران) بلنه کوي طرف داوړته، والله بولی خلق طرف دجنت ته، اوبخښې ته، پخپل حکم سره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ النَّكَاحِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

اوبيانوي خپل حکمونه خلقونه دپاره ددې چې دوی نصیحت قبول کړي

﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ دا څلورمه مسئله دى جهتين ده. ددې آيت د نزول نه مخکې دمسلم اوغيرمسلم په مينځ کښې نکاح جائز وه اوپدې آيت سره حرامه شو اوکه دنکاح نه ورستو يو د زوجيتونه مشرک شو نو نکاح ماتيدى، اوشرک داده چې چه دالله تعالى سره په علم يا قدرت ياپه بل يوصفت کښې بل څوک مماثل وگترى، يابل چاته سجده په طور دعبادت سره وکړي ياترينه غائبانه طور سره حاجات وغواړي اومختار يې وگترى، باقى داهل کتابيې ښځې سره نکاح جائز ده اگرکه شرک کوى، اوعيسى عليه السلام ته اوعزير عليه السلام ابن الله وائى خو پدې شرط چه خپل کتاب اونبى منى اوملحده اودهرپه نه وى نود «المشركات» نه دلته مراد هغه مشرکات دى چه کتابيې نه وى نو دا آيت شامل نه دې کتابياتوته نومنسوخ نه دې اوبعضې وائى چه شامل دې کتابياتوته خو په حق دکتابياتو کښې منسوخ دې په آيت دسورة مائده سره.

ددې آيت خلاصه داده چه دمسلمان نارينه نکاح دمشرکې ښځې سره ترهغه پورې جائز نه ده تر څو چه مسلمانه نشى اومسلمانه وينځه دمشرکې ښځې نه بهتره ده اگرکه دامشرکه ښځه حره وى او دمال اوجمال اوعزت شرافت په وجه ستاخوينه هم وى، اوهم دغه شان دمسلماني ښځې نکاح دمشرک نارينه سره ترهغې پورې جائز نه ده ترڅوچه دا سړې مسلمان نه شى او مسلمان مرنى (غلام)، دمشرک نه ډيرينه دې اگرکه دامشرک حر، شريف، ښه ښاغلي، او مالدار وى اوستا سو په نظر کښې دروندکتې شى، خو ادنى خوار مسلمان دده نه ډير بهتر اوغوره دې.

﴿أُولَئِكَ يَدْعُونَ﴾ دا علت دحرمت دنکاح داهل شرک دې. ﴿إِلَى النَّارِ﴾ مراد ددينه هغه اعمال دى چه مفضى الى النار يعنى اورته رسول کوى. ﴿إِلَى الْجَنَّةِ﴾ مراد هغه عملونه دى چه جنت ته رسول کوى اود بخشش ذريعه وى. ﴿بِإِذْنِهِ﴾ اى بتوفيقه.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْغَيْصِ قُلْ هُوَ أَدْنَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ

اوبهوس کوي دوى ستانده دحکم دحيض، ورته اووايه چې دا يوگندگي ده، نوتاسو په څنگ شى دښځونه

فِي الْغَيْصِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا

په حالت دحيض کښې، اونزدېکت مکوى ددوى سره ترڅوچې دوى دحيض نه پاکې نشي، پس کله چې

تَطَهَّرْنَ	فَاتَّوهُنَّ	مِنْ حَيْثُ	أَمَرَكُمُ اللَّهُ	إِنَّ اللَّهَ
دوئې ښې پاکې شي نو تر دیکت کوی ددوی سره د هغه ځانې نه چې جائز کړې دي هغه الله تاسودپاره، بېشکه الله				
يُحِبُّ	التَّوَّابِينَ	وَيُحِبُّ	الْمُتَطَهِّرِينَ	
محبت کوي دتوبه کوونکو سره اومحبت کوي دځان پاک ساتونکو سره دگندگي نه				

﴿وَتَسْتَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾ دا پنځمه مسئله دوجهتين د، «حيض» هغه وينوته وائی چه درحم د بالغې ښځې نه دعادت موافق بهیرې، نوپدې حالت کښې، جماع، مونغ، روژه، طواف، تلاوت دقرآن، دخول مسجدته منع اوحرام دی اوکه وینه دعادت موافق نه وی نو هغې ته استحاضه (ناروغتیا) ویلې شی نو دا مذکور اشیاء پکښې منع نه دی، لکه دزخم یا پوزې نه یارگ وهلو نه چه وینه بهیرې، یهودیانو به دحيض په وقت کښې دښځو سره یوځای خوړل سکل اوپه کور کښې یوځای به یې استوگنه ناجائز گنرل، اونصاری وو به دا کارونه جائز گنرل حتی چه دجماع نه به ئی هم ځان نه ساتلو نوصحابه کرامو ؓ ددې په باره کښې دحضور ؐ نه تپوس وکړو نو دا آیت نازل شو نو حضور ؐ دوی ته وفرمایل چه: «اصنعوا کل شی الا النکاح» یعنی په حالت دحيض کښې جماع حرامه ده نور هرڅه جائز دی، یوځای خوړل، سکل، استوگنه، ناسته، ولاړه هرڅه جائز دی دیهودیانو د افراط اونصاری وو دتفریط رد وشو، لفظ د «محيض» مصدر میمی هم راځی او ظرف مکان او زمان هم راځی، دلته په معنی دمصدر سره دې او ظرف مکان هم کیدې شی یعنې محل دحيض چه عورت خاصه دې چه محل د اذی دې، البه په دې تقدیر به ورستو په ﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾ کښې ظرف زمان مراد وی.

فایده: قاضی بیضاوی وغیره وائی چه دلته «يستلونك» درې واري اول په غیر د «واو» نه ذکر دې او بیا درې واري ورستوپه واوسره ذکر دې نو ددې وجه دا کیدې شی چه د اول درې سوالاتوپه درمیان کښ فصل وو، نو «واو» سره ذکر نه شو، ځکه چه واو د وصل لپاره وی او د وروستو درې سوالاتوپه درمیان کښې فصل نه وو نو هغه په واوسره ذکر شو چه وصل ته اشاره راشی.

﴿قُلْ هُوَ أَذَى﴾ که «محيض» مصدر شی نو بیا تقدیر ته حاجت نشته اوکه ظرف مکان شی نو بیا لفظ دموضع مقدر دې «ای هو موضع اذی» او اذی مستقذر شی او گندگي ته ویلې شی

کما فسرہ قتادہ، حضرت الشیخ رحمہ اللہ فرمائی کہ گندگی کہ چرې جسمانی وی یعنی حیض نو ددوئ نہ دځو ورځو لپاره دې جدائی اختیار کړی لیکن که چرې روحانی گندگی وی یعنی کفر او شرک نوبیا دې ترینه همیشه لپاره جدائی اختیار کړی

﴿فَاعْتَرَلُوا أَلْيَسَاءَ﴾ ددینه مراد اجتناب دې دجماع نه لکه دمابعد نه معلومیږی. لیکن اسناد وشو نفس ذات د نساؤ ته لوجه د مبالغې نه او ذکر شو اسم ظاهر لپاره د اهتمام شان

﴿وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ﴾ ددینه مراد جماع کول دی او دا تفسیر د ماقبل لپاره دې ﴿حَتَّى يَطْهَرْنَ﴾ ددینه انقطاع او بند کیدل د وینو د حیض مراد دی. ﴿فَإِذَا تَطَهَّرْنَ﴾ دا د باب تفعل مزیدونه دې چه په مبالغه باندې دلالت کوی، نو ددینه مراد غسل کول دی، نو د اول نه یعنی «حَتَّى يَطْهَرْنَ» نه معلومیږی چه په نفس بندیدلو ددم الحیض سره صحبت جائز دې اود دویم یعنی «تَطَهَّرْنَ» نه معلومیږی چه دغسل کولونه وړستو جائز کیږی نو په ظاهر کښې تعاضی معلومیږی، نواهل اصول وائی چه اول محمول دې په دې چه انقطاع ددم الحیض راشی په اکثر مده الحیض باندې چه لس ورځې دی، اودویم محمول دې په دې چه انقطاع راشی په اقل کښې نو په اول صورت کی په غیر دغسل کولونه صحبت جائز دې او په دویم صورت کښې بعد دغسل نه جائز دې.

لیکن حضرت شاه انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چه دلته صنعت احتیاک دې یعنی په اول کښې تخفیف مذکور دې یعنی «يَطْهَرْنَ» او تشدید مقدر دې چه هغه «وَيَطْهَرْنَ» دې او په دویم کښې تشدید مذکور دې او تخفیف مقدر دې چه «طَهَرْنَ» دې نو تقدیر د آیت داسې دې چه «حَتَّى يَطْهَرْنَ وَيَطْهَرْنَ فَإِذَا طَهَّرْنَ وَتَطَهَّرْنَ» فلله دره.

﴿فَأَتَوْهُنَّ﴾ ددینه مراد جماع اوصحبت دې ﴿مِنْ حَيْثُ﴾ یعنی هغه ځای ته چه اجازت ورکړې دې دهغې الله تعالی چه هغه قبل دې (مخې خوا) او هغه موضع الحرث دې اود وطی لپاره فطری اوطبعی محل دې، اود دې لپاره واضح دلیل دا دې چه حیوانات چارپایان چه دهغوئ رهنمائی صرف فطرت کوی نوهغوئ دخپل همجنس سره جماع هم پدې محل کښې کوی اوهر چه «بِر» دې نوهغه موضع الفرث دې نه موضع الحرث. ﴿مِنْ حَيْثُ الْكَوْبَيْنِ﴾ هغه کسان چه گناه ترینه اتفاقاً صادره شی لکه مثلاً دحیض په حالت کښې وطی نو په اخلاص

سره به توبه کوی ﴿ اَلْمُتَطَهِّرِينَ ﴾ ددینه مرادهغه څوک دی چه په حالت دحیض کنبی دجماع نه خان ساتی .

نِسَاؤُكُمْ	حَرَّتْ	لَكُمْ	فَاتُوا	حَرَّتُمْ	أَلَىٰ سِنَمُود
ستاسوینځې خانې د فصل کرلو دې ستاسودپاره ، پس راتله کوئ خانې د فصل خپل ته په کومه طریقه چې ستاسوځونه وي .					
وَقَدِّمُوا	لِأَنفُسِكُمْ	وَاتَّقُوا	اللَّهَ	وَأَعْمَلُوا	أَنْتُمْ مَّقْصُودَةٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ٥
او مخکې ولېږئ (خه خیر) د خپلوځانونو دپاره ، اووېږئ دالله نه ، اوپوه شئ چه بېشکه تاسونه دالله سره ملاوېږئ ، اوزېږئ ورکړه مؤمنانونه دجنت					

﴿ نِسَاؤُكُمْ حَرَّتْ لَكُمْ ﴾ داپه حذف دمضاف سره دې «ای موضع حرث لکم» .

﴿ فَاتُوا حَرَّتُمْ أَلَىٰ سِنَمُود ﴾ اتیان نه مراد جماع کول دی او «حرثکم» کنبې اشاره ده چه دا «اتیان» خاص دې په فرج پورې ځکه چه دپته ئی حرث ویلیدې او وروستو عورت (دېر) ته فرث ویلې شی ، او «ألئ» په معنی دکیف اومتی سره دې اویدې سره عموم دکیفیاتو او اوقاتو ته اشاره ده نه عموم دمکان ته ، په یهودو کنبې دا مشهوره وه چه وطی دقبل سره من جانب الدبر منع ده ، او دوئ به ویل چه څوک په دغه طریقه مجامعت دبنځوسره وکړی نو بچې به ترینه احوال (کورسترگې) (چې) پیداکیږی ، نو د رسول الله ﷺ نه چه په دې باره کنبې تېوس وشو نو دا آیت نازل شو چه ستاسې ښځې ستاسې لپاره ځائی د فصل دې چه پدوئ کنبې نطفه اچول پشان د تخم کرلو دې او اولاد دپیداوار په شان دې نوستاسواختیار دې چه په هر کیفیت اوطریقه سره جماع کوئ نو جائزه ده په شرط ددې چه دموضع الحرث یعنی قبل سره وی ، اودیودیانو خیال غلط دي .

﴿ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ ﴾ یعنې دخان لپاره عمل صالح مخکې ولېږئ ، ددې مطلب یا دادې چه اعمال صالحه دخان لپاره همیشه کوئ داسې نه چه په دنیوی لذاتو کنبې مشغول شئ او د آخرت لپاره عمل کول درنه پاتې شی ، یا دا مطلب دې چه دنکاح اووطی نه صرف نفسانی خواش پوره کول اولذت حاصلول مقصود مه گرځوئ بلکه نیت د اولاد صالحه (تکثیرامه) او د اصلاح نفس کوئ یا مطلب دادې چه دجماع نه مخکې عمل صالح چه دعاء ، ماءشوره ده وائی ، لکه په حدیث صحیحه سره ثابت ده چه څوک دجماع نه مخکې دا دعاء لولی نو ددې جماع نه چه کوم اولاد پیداشی نو دشیطان د شراوضررنه به محفوظ وی او هغه دعاداده چه «اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَارَزَقْتَنَا» .

﴿وَأَتَقُوا اللَّهَ﴾ يعنې اوامر، نواهي پوره کوي «وَأَعْلَمُوا أَنَكُمْ مُلْفُوهُ» يعنې دا استحضر ساتې چه دالله تعالی حضور له تلل دی نو پدې سره به تقوی پیدا کيږي او دتقوی والو لپاره خوشخبري ده.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِّإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
اومه گرزوي (۱) نوم دالله ښه دخپلو قسمونو دپاره، چې نه به ښکې کوي دچا سره اونه به پرهیزگاري کوي
وَتَصِحُّوا بَيْنَ النَّاسِ ط وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
اونه به صلح کوي په مینځ دخلقو کښي، اوالله آوريدونکي دې عالم دي

﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ﴾ د پنځو مسائل ذي جهتين نه ورستو بيا د امور انتظاميو ذکر کيږي
﴿عُرْضَةً لِّإِيمَانِكُمْ﴾ «لام» په «لايمانکم» کښې صله د «عرضه» ده او دعرضه يوه معنی ده نشانه (ښه)، لکه څرنگه چه يوه نشانه او هدف باربار دمشق لپاره ويشتلې کيږي نو تاسې دغه شان دالله تعالی نوم دخپلو قسمونو لپاره نشانه مه گرزوي چه قسمونه پرې خوري
﴿أَنْ تَبَرُّوا﴾ دا عطف بيان دي د «لايمانکم» لپاره او «ان» مصدريه دي او «بر» نه قسم کول مراد دي، ددې حاصل او نتيجه داده چه «بر» نه کول، نو دلته «لا» مقدر دي يعنې تاسو دالله تعالی نوم نشانه مه گرزوي دخپلو قسمونو لپاره او قسم دا چه بر او احسان به نه کوو د والدينو او اقاربو سره او تقوي به نه کوو او اصلاح به نه کوو او که چا دغه شان قسم کړي وي نوماتول ئي ضروري دي او کفار به ورکوي، اود «عرضه» بله معنی ده حاجز، مانع، نو پدې تقدير سره «ان تبروا» د «عرضه» سره متعلق دي اولام په «لايمانکم» کښې دتعليل لپاره دي «اي لا تجعلوا ذر الله مانعا بسبب ايمانكم من ان تبروا — اي من البر والتقوى والاصلاح».

حضرت الشيخ فرماني «كما في روح المعاني» چه د ايمان نه مراد محلوف عليه دي «كما في الحديث من حلف على يمين فرائ غيرها غير امنها اليكفر عن يمينه ولياءت بالذی هو خير»
نو معنی داده چه «لا تجعلوا الله حاجزا لما حلفتم عليه وتركتموه من انواع الخير» يعنې دالله تعالی نوم منع کونکي مه گرزوي دنیکي دانواعونه.

او انواع دنیکي دري قسمه دي چه دا خلاصه ددين ده يوه اچه «أَنْ تَكْفُرُوا» دحقوق العباد دمسائلو دوجهتين نه بعد دويم وار دامور انتظاميه و ذکر يعين، طلاق، عدت، نفقه وغيره

ادا کول، دویم دا چه «وَتَقْلَبُوا» حقوق الله ته اشاره ده، او دویم دا چه «وَتَصْلَحُوا» یعنی دخلقونه شر دفع کول.

لَا يُؤَا	خَذَكُمْ	اللَّهُ	بِاللَّغْوِ	فِي	أَيْمَانِكُمْ	وَلَكِنْ
الله تاسونه نسی () په لغوقسمونو ستاسې (یعنی بې قصده اوبې پوهې سره) لیکن						
يُؤَاخِذُكُمْ	بِمَا	كَسَبَتْ	قُلُوبُكُمْ	ط	وَاللَّهُ	غَفُورٌ
نسی تاسو په هغه دروغوقسمونو چې قصد کړي وي زړونو ستاسو، او الله بخښونکې دې اوسبر کوونکې دې						

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ﴾ دا دیمین لغو بیان دې چه پدیکښې مواخذه دنیوی یا اخروی نشته.

﴿بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ کسب د زړه نیت او اراده کول دی او دا شامل دې یمین غموس او منعقد دواړولر د خولته ترینه مراد یمین غموس دې اوبه سورة مائده کښې ترینه یمین منعقد مراد دې. نو قسم په درې قسمه دې: اول یمین لغوه، دشوافع په نزد یمین لغوه هغه دې چه په ژبه باندې عادة وی بی د ارادې دقسم نه لکه «لا والله» وغیره الفاظ دقسم ووانی لپاره دمجرد تاکید او دا تفسیر مروی دې دحضرت عائشة رضی الله عنها او ابن عمر رضی الله عنهما وغیرهما نه او د احنافو په نزد یمین لغوه هغه دې چه په غلطی سره په یو تیرشوی کار قسم وکړی دخپل گمان مطابق اوبه واقع کښې دغه شان نه وی لکه مثلاً د چا دا گمان وی چه زید لاهور ته تللی دې او دخپل گمان مطابق قسم وکړی چه والله زید لاهور ته تللی دې اوبه واقع کښې نوی تللی او دا تفسیر مروی دې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما، حسن، مجاهد، نخعی، زهري، وغیره نه.

دویم یمین منعقد چه د راتلونکی کار دکولو یا د نه کولو په باره کښې قسم وکړی نو په دې کښې کفار له لازمه ده په شرط د حاث کیدلو باندې، دویم یمین غموس دې چه قصداً په دروغه قسم وکړی، پدې کښې گناه ده او په کفار کښې اختلاف دې شوافع دکفارې قائل دی او د احنافو په نزد کفار پرې نشته دې.

لِلَّذِينَ	يُؤْلُونَ	مِنْ نِّسَائِهِمْ	تَرَبُّصُ	أَرْبَعَةِ	أَشْهُرٍ
دباره دهغه خلقوچې قسمونه ئې کړي وي دخپلوښخو (دزدیکت) نه انتظار اومهلت دې څلور میاشتې					

فَإِنْ فَآوُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ وَإِنْ عَزَّوْا

نو پس کجری دوی وایس شو (دخپلو قسم ونه، پس بېشکه الله بخښونکې مهربان دي او کجری دوی قصد کړې دي

الطَّلَاقُ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝

د طلاق نو پس بېشکه الله اوریدونکی عالم دي

﴿الَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ﴾ دیمین په مناسبت سره د ایلا، ذکر دي. ایلا، په لغت کښې

مطلق قسم ته وائی او په اصطلاح کښې دپته وائی چه څوک قسم وکړی چه څه به ښځې ته نژدیکت نه کوم څلور میاشتي، نو که دڅلور میاشتو نه یوه ورځ هم کمه وی نو دغه ایلا، شرعی نه ده بلکه قسم دي نو دیمین منعده حکم به پرې جاری کیږی او چه پوره دڅلور میاشتو قسم وکړی نو دا ایلا، شرعی ده نو ددې حکم دادي چه دڅلور میاشتو پوره کیدلونه مخکښې مخکښ دي قسم مات کړی او کفار دې اداء کړی او که دڅلور میاشتو پوره کیدلونه مخکښ مخکښ ئی قسم مات نه کړو نو بیا یو طلاق بائن واقع کیږی، یعنې ښځه پرې طلاقه شوه په غیر حاجت نه تفريق دحاکم اوقاضی ته . او په نزد د امام شافعی رحمته الله علیه تفريق په قضاء دقاضی سره راځی، نو پدې آیت کښې د ایلا، ذکر دي او د **جاهلیت دیوغلط ظالمانه دستور ده**، هغه داؤو چه کله به یو سړې دښځې نه ناراض وو نو قسم به یې ترینه وکړو نو نه به ئی ورسره د زوجیت تعلق ساته او نه به ئی پرېښودله چه بل چرته نکاح وکړی نو تمام عمر به دا خواره په مشقت او تکلیف کښې (کالمعلقه) وه، نو پدې آیت کښې حکم راغي چه څوک دغه شان قسم وکړی نو بیا د څلورو میاشتو پوره کیدلو نه مخکښې مخکښې دي رجوع وکړی ښځې ته او حقوق زوجیت دي برحال کړی او کفار دې اداء کړی او که داسې ونه کړی نو بیا به ښځه طلاقه شی

﴿إِنْ فَآوُوا﴾ یعنې که رجوع وکړی ښځې ته په مدت دڅلورو میاشتو کښې ﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ یعنې د ایلا، کولو په وجه چه دکوم ظلم او گناه اراده ئی کړې وه او دارنگه دحانت کیدلو چه کومه گناه ده نو دا گناه الله تعالی معاف کوی په رجوع کولو او کفار د ادا کولو سره ﴿وَإِنْ عَزَّوْا الطَّلَاقُ﴾ یعنې رجوع نه کول . او په ایلا، استمرار کول . عزم د طلاق دي نو که په څلورو میاشتو کښې ئی رجوع ونه کړه نو طلاق به واقع شی او د طلاقو حکم وجوب دعدت دي نو دعدت حکم ذکر کیږی

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ۖ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ بِمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
داچې دوي پټ کړي هغه څه چې پېدا کړېدې الله ددوي په رحمونو کېنې، که وي دوي چې ايمان ي راوړې وي په الله
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَبَعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي
او په ورځ دآخرت، اوځاوندان(د) ددوي زيات حقدار دی دواپس کولو ددوي پدې موده کس (عدت) کېنې
عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۖ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝
چې کوم پدوي دې(د)ځاوندانو په شرعي دستور سره، او دپاره دسړو پدوي باندې غوره والې دې، او الله غالب دې حکمت والادې

﴿يَتَرَبَّصْنَ﴾ دا اخبار دې مقصود ترينه امر دې ﴿بِأَنْفُسِهِنَّ﴾ بآء د تعديت لپاره ده يعنې په انتظار کېنې دې وساتې خپل نفسونه ﴿ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ دا بيان دعدت دهغه مطلبې ښځې دې چه مدخول بها وى يعنې صحبت بالخلوت صحيحه ورسره شوې وى او حامله نه وى او وينزه نه وى بلکه حره وى او ذؤاة الحيض وى (يعنې حيض ئى کيږي) نو ددې عدت درې حيضونه دى په نزد داحنافو او درې طهرونه دى په نزد دشوافعو، منشاء دا اختلاف داده چه لفظ دقروء جمع ده قراءه او قراء مشترك دې اطلاق ئى په حيض هم کيږي، او په طهر باندې هم کيږي نو شوافع ترينه طهرونه مراد کوى او احناف ترينه حيضونه مراد کوى ((والفصيل فى الكتب الفقه والاصول)).

﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ بِمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾ په رحم کېنې يا حمل وى يا حيض وى نو ددې په کتمان او پتولو سره دعدت اقسام بدلېږي اونور دير مفاسد راځي مثلاً چه يوه ښځه حامله وى نو عدت ئى وضع دحمل ده نو چه داحمل پټ کړى او وه وائى چه زه حامله نه يم نو عدت ئى بدل شو او دحمل نسب دغير سره ملحق شو او چه حيض ئى کيږي اودا ووائى چه

۱ - دطلاق بيان.

۲ - دطلاق اورجوع حق دځاوند دې.

زما حیض نه کیږی نو بیا هم عدت بدل شو اودارنگه چه عدت په دوران کښې دریم حیض شروع وی نوعدت ختم نه دي اوکه ښځه وواښی چه زما دریم حیض ختم شويدي نو دحکم تبدیل به راشی نو ددي وجه نه تاکیداً ذکرشوه چه کتمان دي نه کوی.

﴿إِنْ كُنْ تُؤْمِنُ﴾ دا د تاکیدلپاره دي اود تقییدلپاره نه دي چه که کتمان نی وکړو نو مؤمناني به نه وی. یا دتقییدلپاره دي خو مراد دایمان نه درجه کامله دایمان ده نوکه کتمان نی وکړو نو ایمان کامل به نی نه وی او ددي رجوع هم تاکید دحکم ته ده اوچونکه پدي معامله کښې. یعنی دحمل یا دحیض شته والی یا نشته والی کښې معتبرقول دښځې دي نو ددي وجه نه تاکید ذکر شو، ﴿وَيُعَوِّلُكُمْ آحَقُّ﴾ آحق په معنی د حقدار سره دي، مطلب دادي چه په مده عدت کښې یعنی تر څو چه عدت نوی ختم شوي نو خاوند حقدار دي چه ښځې ته رجوع وکړی قولاً یا فعلاً او زوجیت ته نی واپس کړی لیکن رجوع کول هله جایز دی اوگناه به کښې نشته چه دخاوند مقصود اصلاح اوخانه آبادی وی اوښځې ته ایذاء رسانی او تطویل عدت نی مقصودنه وی او که مقصود نی ایذاء او تطویل دعدت وو نوپه دغه رجوع کولو کښې گناه ده ﴿وَكُنْ مِثْلَ اللَّذِي﴾ پدي کښې دښځې دحقوقو بیان دي، اومثلیت په وجوب اولزوم کښې مراد دي اویه مقدار کښې نه دي مراد. ﴿وَلِلزَّجَالِ عَلَيْنَ دَرَجَةٌ﴾ ددینه مراد فضیلت دنارینو دي په ښځو، ځکه چه نارینه دداسې کارونو صلاحیت لری چه زنانه دهغي صلاحیت نه لری.

الطَّلَاقُ	مَرْثِيْنٌ	فَامَسَاكٌ	مَعْرُوفٌ	اَوْ تَرْكِهُ	بِأَحْسَنِ
طلاق رجعي د دووگرتوپوره دي، نو ددینه پس نی یا ساتل دی په ښه طریقه یا نی پرېښودل دي په ښه طریقه					
وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوْا	مِمَّا اَنْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ	اِلَّا اَنْ يَّخَافَا			
اوحلال نه دي تاسوله چې داخلې تاسوڅه څیز دهغي مال نه چې تاسو ورکړې دي دوی ته مگر دا چې ویرېږي ښځه خاوند					
اِلَّا يَغِيْمَا	حُدُوْدَ اللّٰهِ	فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَا يَغِيْمَا	حُدُوْدُ		
چې قائم به اونه ساتي دادواره احکام دالله، پس کچرې ویرېږي تاسو چې قائم به اونه ساتي دادواره احکام					
اللّٰهُ	فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا	فِيْمَا افْتَدَتْ بِهٖ	تِلْكَ حُدُوْدُ		
دالله دحقوق زوجیت پس نشته گناه پدې دواړو په هغې څیز کې چې فدیې ورکړي داښځه په هغې سره، دا بولي					

اللَّهُ فَلَا تَعْتَدُوهَا ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝
دالله دي پس تاسوددېنه مه تيريری، اوڅوک چې تیرشي دپلودالله نه پس دغه کسان هم دوی ظالمان دي
فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ
پس که دوه ځلونه ورستو بیانيې طلاقه کړه دا ښځه (یعنی دریم وار) پس بیانه ده حلاله دده دپاره پس ددې نه
حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۚ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ
ترهغه پورې چې نکاح اونه کړي دا ښځه دبل خاوند سره، نویس که هغه دویم خاوند طلاقه کړه پس نشته گناه
عَلَيْهَا أَنْ يَرْجِعَ إِنْ طَلَّقَهَا
په ښځه او رومېني خاوند باندې، چې یو بل ته واپس شي په نکاح کولو سره کچرې گمان کوي داداواره
أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝
چې قائم به اوساتي حکمونه دالله (حقوق زوجیت) اوداپولې دالله دي چې الله ئی بیانوي دهغه قوم دپاره چې پوهیږي

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ﴾ یعنې هغه طلاق چه دهغې نه ورستو رجوع کیدې شی نو هغه صرف دوه دی، په جاهلیت کښې دطلاقو لپاره څه شمار اوجدنه وو نوبعضو خلقو به په ښځو باندې ظلم زیاتې کولو چه طلاق به ئی ورکړو نو بیا به چه عدت نه وو ختم نور رجوع به ئی ورته وکړه اوبیا به ئی حقوق زوجیت نه پوره کول اودوباره به ئی بیا طلاق ورکړو اوبیا به ئی رجوع کوله اودغسې داسلسله به جاری وه چه نه به طلاق ختمیدل اونه به ئی حقوق دزوجیت پوره کول نو قرآن دا ظلم ختم کړو اووې فرمایل چه څوک یو ځل یادوه ځله طلاق ورکړی نور رجوع کولې شی لیکن که درې واري طلاق ئی ورکړو نوبیا رجوع نشی کولې اوبښځه پده حرامه شوه مگر دا چه دبل خاوند سره نکاح وکړی او هغه ورسره صحبت وکړی او طلاقه ئی کړی نو چه عدت ئی تیرشی نو بعدله هغې نه بیا ورسره د اول خاوند نکاح جائزه .

فایده : طلاق ابغض المباحات دې یعنې په مباح کارونو کښې زیات ناخوښه الله تعالی ته داده چه څوک طلاق ورکړی ښځې ته، البه که څوک ډیر مجبورشی اودښځې سره دقانون شرعی مطابق زندگی نشی تیرولې نو دطلاق ورکولو اجازت دې لیکن بیا دې ښځې ته طلاق احسن ورکړی او طلاق احسن دادې چه په داسی طهر کښې چه صحبت ئی په کښې نوی کړی یو طلاق ورکړی بیادې پریږدی .

او طلاق بيا په درې قسمه دي : (۱) رجعی (۲) بائن (۳) مغلظ . طلاق رجعی هغه دي چه يو طلاق صریحی يادوه طلاق صریحی ورکړی . ددې حکم دادې چه خو پورې عدت نه وی ختم شوې نو خاوند ته حق درجوع شته دي اود عدت ختمیدونه وروستو بيا تجدید دنکاح کولې شی . **طلاق بائن** هغه طلاق دي چه د «بائن یا حرام» وغیره الفاظ د طلاق بائن ښځې ته وواښي په نیت د طلاقو سره **او حکم ددې** قسم طلاقو دادې چه رجوع نشی کولې او تجدید دنکاح کولې شی . **طلاق مغلظ** دادې چه درې طلاق ورته ورکړی خواه که متفرق طور سره وی او که په یو ځل وی **او ددې حکم** دادې چه ښځه بیا خاوند ته نه حلالیږی مگر په پنځه شرطونو سره اول داچه د اول خاوند نه شی عدت تیرشی ، **دویم** داچه دویم خاوند ورسره صحیح نکاح وکړی **دویم** داچه جماع ورسره وکړی . **ثلوث** دا چه طلاق ورته ورکړی **پنځم** داچه ددغه دویم خاوند نه شی هم عدت تیرشی او دا مذهب د څلورو امامانو دي اود ارنګه دامام **بغاري** هم دا مذهب دي او هم ددې لپاره شی باب منعقد کړیدی «باب من اجاز الثلاث — الخ ص ۷۹۱ ج ۲»

د دې زمانې د مدعیانو حدیث قول د جمهور امت نه مخالف دي ، اود ارنګه د روافضو قول د اجماع امت نه مخالف دي چه په دې سره خلق په زنداګنې مبتلا کيږی او عقیده د حلال پرې ساتی په «**الطلاق موتان**» کښې د طلاق رجعی ذکر دي او په «**وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا ءَاتَيْتُمُوهُنَّ**» الایه . کښې د خلع بیان دي او هغه طلاق بائن دي او په «**فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ**» کښې د طلاق مغلظ بیان دي

«**فَإِمْسَاكُ يَمَعْرُوفٍ**» د دینه مراد رجوع کول دی . «**أَوْ تَسْرِعَ بِإِحْسَنٍ**» د دینه مراد رجوع نه کول دی اودا قول صحیح اوراجح دي او په بل روایت کښې دی چه د دینه دریم طلاق مراد دي اوبنا په دي قول بيا «**فَإِنْ طَلَّقَهَا**» بیان دي د «**أَوْ تَسْرِعَ بِإِحْسَنٍ**» لپاره لیکن ددې روایت په باره کښې قرطبی اونور حضرات فرمائی چه دا ثابت نه دي

«**وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا**» د ابیان د خلع دي ، خلع د یته وانی چه کله یوه ښځه دخاوند سره موافقه نه وی اود یو بل سره وخت نشی تیږولې نو دا ښځه خاوند ته وواښي چه زمانه دومره مال واخله اوما پریرده نوهغه ترینه مال واخلي او ورته وواښي چه ماته په عوض ددغه مال کښې خلع کړې ، **او عوض د خلع مقدار** د مهر هم کیدي شی او کم یازیات هم کیدي شی البته زیات اخستل دمکارم الاخلاق نه خلاف دی نوغیر اولی دی . پس که چرې دښځې او

خاوند په مینځ کېن د نفرت په وجه قصور د خاوند و چې بد اخلاقه و او یابل څه عیب وو پکېنې نو د ښځې لپاره بدل خلع ورکول جائز دی خو خاوند لپاره اخستل جائز ندی او که قصور د ښځې د وجه نه و نو بیا خاوند له اخستل جائز دی ، د بخاری وغیره روایت مفهوم دې چې ښځه د ثابت بن قیس رضی الله عنه راغله او نبی صلی الله علیه و آله ته ئی عرض وکړو چې په ثابت رضی الله عنه باندې څما هیڅ اعتراض په باره د اخلاقو او د دین کېنې نشته (خو ځما طبیعت ورسره نه لگيږي) او په اسلام کېنې ناشکری کول د خاوند نه خوښوم ، نو نبی صلی الله علیه و آله ترینه تپوس وکړو چې آیا هغه باغ چې تاله ئی په مهر کېنې درکړې دې نوهغه به واپس کړې؟ نو دې وویل چې هو! نو نبی صلی الله علیه و آله ثابت رضی الله عنه ته وویل چې باغ ترینه واپس واخله او خلع ئی کړه نو دغه شان وشوه .

فایده : په نزد د احنافو باندې خلع طلاق بائن دې او شوافع وائی چې خلع فسخ د نکاح ده او طلاق نه دې، ځکه چې که خلع طلاق شی نو بیا به عدد د طلاقو زانده شی د درې و نه ځکه دوه طلاق ذکر شو په «الطلاق مرتان» کېنې او دریم طلاق خلع شوه نو بیا «فَإِنْ طَلَّقَهَا» څلورم طلاق کیږي حالانکه د درې نه زیات طلاق په شرع کېنې نشته، احناف جواب ورکوی چې خلع مستقل طلاق نه دې بلکه په ماقبل کېنې چې څه ذکر شوی دی دهغې بیان دې پدې شان چې دوه طلاقه عام دی لدینه چې رجعی وی لکه په ماقبل کېنې ذکر شو یا بائن وی لکه په صورت د خلع کېنې نو پدې سره حرمت مغضله نه راځی، البته دریم طلاق چې راشی خواه که د دوه رجعیو نه بعد راشی او که د دوه باننونه بعد راشی نو پدې سره حرمت مغضله راځی.

«مِمَّا أَتَيْتُمُوهُنَّ» اکثر مفسرین د دینه مهر مراد کوی او بعضو ترینه ټول هغه څیزونه مراد کړی دی چې خاوند ، ښځې ته ورکړی وی. «أَلَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» حقوق زوجیت پوره کول مطابق د قانون شرعی سره. «فَإِنْ جَفَعْتُمْ» دخوف نه مراد علم دې او دا خطاب حکامو ته دې یا صلح کونکو ته دې چې دهغې ذکر په سورت نساء آیه ۳۵ کېنې دي. «فِيمَا أَفْتَدْتُمْ بِهِ» یعنې فدیة او بدله ورکړی دانښځه، مراد ترینه بدل د خلع دې. «فَإِنْ طَلَّقَهَا» دا د دریم طلاق بیان دې «حَتَّى تَبْكِيَ زَوْجًا» د تنکح نه وطی مراد ده او عقد د لفظ د زواج نه معلومیږي، یا د تنکح نه عقد مراد دې او اشتراط دوطی په حدیث مشهوره سره ثابت دې نو د زوج اول لپاره مطلقه د طلاق ثلاثو حلالیږي په پنځه شرطونو سره لکه مخکېنې ذکر شو.

وَإِذَا طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ فَلْيَنْ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ
اوبه هغه وخت کښې چې تاسو طلاقې کړئ ښځې پس اورسپړې دوئ (يعنى نږدې شئ) خپلې نيځې ته نويانې ساتنې
مَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحُوهُنَّ مَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا
په ښه طريقې سره اويانې پرېږدئ په ښه طريقې سره، اومه ساتنې دوئ لره د ضرر رسولو دپاره چې تاسو زياتې اوکړئ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا
اوڅوک چې داسې اوکړي نويس په تحقيق ظلم نې اوکړو پخپل ځان، اومه نيسي آياتونه دالله په توقوسره، اوبادکړئ
نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَزَلَّ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ
دالله نعمت اوحسان په تاسو باندې اوهغه چې نازل کړې نې دې په تاسو باندې کتاب اودعلم خبرې
يُعْظَمُ بِهِ وَالْتَقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَنْظُرُ كُلَّ شَيْءٍ عَلَيْهِ
چې تاسو ته نصيحت کوي په دې سره، اورپرېږئ دالله ته اوبوه شئ چې بېشکه الله په هرڅيز عالم دې

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيَنْ أَجَلَهُنَّ﴾ مقصود دادې چه دطلاق رجعی نه بعد حق درجوع کولو خاوند لره شته دې نوکه څوک رجوع کول غواړي نو کولې شی لیکن چه مقصود ئ حسن معاشرت او خانه آبادی وی، او ظلم کول په ښځې او تطویل د عدت ئی مقصود نه وی لکه په جاهلیت کښې دغه شان عادت وو، اود ﴿فَلْيَنْ أَجَلَهُنَّ﴾ مراد دعدت قریب الاختتام کیدل دی او ختمیدل مراد نه دی ځکه چه د ختمیدلو نه بعد بیا رجوع نشی کیدې.

﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ﴾ مَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحُوهُنَّ مَعْرُوفٍ ﴿سوال: دا حکم خو یو وار ذکر شوې دې په ماقبل کښې﴾ «فامساک بمعروف او تسریح باحسان» نو بیا ولې ذکر شو.

جواب: مخکښې عام حکم وو چه دطلاق رجعی نه بعد دعدت په دوران کښې په خپله فیصله نظر ثانی وکړی، او دلته وائی چه دعدت په دوران کښې چه تاسو د مطلقې متعلق کومه فیصله کړیده نو اختتام ته قریب یوځل بیا په هغې باندې غور او فکر وکړئ ځکه چه ممکنه ده چه زیاته مفیده فیصله به وکړئ ﴿وَلَا تُکْسِرُوهُنَّ﴾ ددینه مراد «لا ترجهوهن» دې ﴿ضِرَارًا﴾ دا مفعول لره یعنی علت دې یعنی رجوع دضرر رسولو لپاره مکوئ، نو دا نهی قید ته مترجه ده ﴿لِّتَعْتَدُوا﴾ داد «ضرار» سره متعلق دې او د «لتعتدوا» نه مراد ظلم او زیانې دې.

چه تطویل دعدت دې یا بنځه مجبوره کول دی ورکولو د بدل خلع ته.

﴿لَقَدْ ظَلَمَ نَفْسُهُ﴾ دالله تعالی دتولو احکاماتو خلاف کول او خصوصاً دهغه احکاماتو خلاف کول چه دنساو سره متعلق دی دا فی الحقیقت په خپل خان ظلم کول دی چه په دنیا کښې به ترینه حسن معاشرت فوت شی او په آخرت کښې به ترینه ثواب فوت شی

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ په آیاتونه پورې توقي کول دادی چه په هغې باندې عمل نه کوی .

﴿وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ ددینه مراد شکر کول دی په ټولو نعمتونو باندې، نوعطف د ﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ﴾ عطف الخاص علی العام دي، یا د نعمت الله نه مراد ذات اقدس د رسول الله صلى الله عليه وسلم دې اود ﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ﴾ نه قرآن مراد دې اود ﴿وَالْحِكْمَةِ﴾ نه احادیث مراد دی. ﴿يَعِظُكُمْ بِهِ﴾ دا د انزل دفاعل نه حال دي

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنِ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ
او که چې تاسو طلاقي کړئ بنځې نواړسي دوی خپلې نیتي ته دعدت نه ختم شي نومه منع کوی دوی لره ددینه
أَنْ يَبْكِحْنَ أَوْ أَجْهَنَ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ
چې نکاح او کړي دخپلو خاوندانوسره کله چې دوی راضي وي خپل مینځ کښې به شرعي طریقې سره، دانصیحت
بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْوَاجُكُمْ
هغه چاته ورکولېشي چې وي هغه ستاسې نه ایمان لري په الله اوبه ورځ دآخرت، داستاسودپاره ډېریاک
وَاطْهَرُوا وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
او ډېر ستره دي، او الله پوهیږي او تاسو نه پوهیږئ.

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ﴾ دا دجاهلیت دیو رسم رد دې، دجاهلیت یو رسم داؤو چه چا به بنځه

طلاقه کړه نو بیا به ئی ورته دبل خاوند سره دنکاح کولو اجازت نه ورکولو بلکه دابه ئی دخپل خان لپاره سخت عارگنولو، نو دا حکم نازل شو چه کله تاسو بنځو ته طلاق ورکړئ او ددوی عدت ختم شی نو بیانی دبل خاوند سره دنکاح کولونه مه منع کوئ، اودارنگه دجاهلیت یو رسم داهم وو چه چا به بنځه طلاقه کړه اوعدت به ئی ختم شو نو اولیاؤ دبنځې به بیا دبنځه دغه خاوند ته په نکاح سره نه ورکوله اگرکه هغوی به راضي وو.

لکه چه روایت دې چه معقل بن یسار رضی الله عنه وائی چه خما خور ما خپل تربورته په نکاح ورکړې وه نوهغه طلاقه کړه اوعدت ئی ختم شو اورجوع ئی ورته ونه کړه نو بیا ورستونی ورته رغبت پیدا شو اوطلب دنکاح ئی وکړو اوښځه هم راضی وه نوماقسم وکړو چه داخپله خور بیا تا لره په نکاح نه درکوم، نو دا آیت نازل شو، نومعقل رضی الله عنه بیا دا خپله خور ورکړه او دفسه کفاره ئی اداکړه، نو بیا په اوله توجیه **﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾** خطاب خاوندانو ته دې او د **﴿أَرْزَجِهِنَّ﴾** نه مراد هغه څوک دې چه ورستو به زوج جوړیږی، او بیا په دویمه توجیه **﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾** خطاب اولیاؤ ته دې. او **﴿أَرْزَجِهِنَّ﴾** په اعتبار د ما کان سره دې اود **﴿فَلْيَفْنَ أَجَلَهُنَّ﴾** نه مراد ختمیدل دعدت دی.

﴿ذَلِكَ يُوعِظُ بِهٖ﴾ په «ذالك» سره اشاره ده مذکور فیما قبل ته. **﴿ذَلِكَ أَرْزَى﴾** په «ذال» کښی اشاره ده «اتعاط» (قبول وعظ) ته او «کم» حرف خطاب دې او «ارزى» په معنی دا عظم برکت و نفعاً سره دې.

وَالْوَالِدَتُ يُرْضَعْنَ	أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ	كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِمَّ
اوباندې ^۱ به تې ورکوي خپل اولاد ته دوه کاله پوره، داحکم دهغه چا دپاره دې چې اراده کوي چې پوره کړي موده		
الرِّضَاعَةَ ط	وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ	رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ط
دتي ورکولو، اوبه هغه چا چې بچي دهغه دپاره دې یعنی پلار، نفقه اوخرچه ددې ښځو ده او جامې د دوی په ښه طریقی سره		
لَا تُكَلَّفُ	نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا ء	لَا تَضَارُّ وَالِدَتُهُ بِوَلَدِهَا
نشی مکلف کولی هیڅوک مگر په قدر د طاقت هغه سره، ضرر دې نشی رسولې مور ته په سبب د بچي ددې سره سره		
وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ	بِوَلَدِهِ ة	وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ ؕ
اونه پلار ته په سبب د بچي دده سره ، (که پلار تې نه وو) ، نو په وراثت باندې مثل ددې حکم دې		
فَإِنْ أَرَادَا	فِصَالًا	عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ
پس که اراده اوکړه دواړو دصبر کولو د بچي دتي نه په رضا د دواړو سره اوبه مشورې اومصلحت سره		

فَلَا جُنَاءَ عَلَيْهِمَا ۖ وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَزِعُوا أَوْلَادَكُمْ

نویس میخ گناه نشته پدی دواړو، اوکه تاسو غواړئ چې دایه او مرضعه اونیسې بله ښځه دپاره دا ولاد خپل

فَلَا جُنَاءَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ ۖ

نومیخ گناه نشته په تاسو کله چه تاسو او سپارئ هغه مبلغ چې تاسو مقرر کړې وي په ښه طریقې سره

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝

اود الله نه ویرېږئ او پوه شئ چې بېشکه الله ستاسو د ټولو عملونو لیدونکې دي

﴿وَالْوَالِدَتُ يُرَضِعْنَ﴾ دلته احکام د رضاعت بیانېږي او «برضعن» اخبار دې خو مراد

ترینه امر دي او امر د تدب لپاره دې ځکه په مورباندي ارضاع (تی ورکول) واجب ندی مگر

دا که بله مرضعه نه وی یا پلار د معاوضې طاقت نه لری یا بچي د بلې ښځې شوه نه سکی نو

بیا په مورباندي وجوب دي، او مراد د والداتو نه عام دي چه مطلقې وی او که غیر مطلقې وی.

﴿حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ د دینه معلومېږي چه موده د رضاعت دوه کاله ده او دا مذهب د

صاحبینو او نورو ائمو دي او په نزد دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه باندې دوه کاله ارضاع یعنې تی

ورکول قضاء دی اودوه نیم کاله دیانه دی چه په بل آیت کښې مذکور دی ﴿وَحَمْلُهُ وَفِصْلُهُ

لِلثَّوْنِ شَهْرًا﴾.

﴿لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمَّ﴾ په دې کښې اشاره ده چه دوه کاله پوره کول لازم ندی لکه ورستو

ذکر کېږي. ﴿وَعَلَى الْوَلَدِ لَهُ﴾ مراد ترینه پلار دي خو تعبیریه والد سره ونه شو نو پدی

کښې اشاره ده چه د بچی نسب په پلار پسې ځی نه په مور پسې، سوا د آل دنیې رحمته الله علیه نه ځکه آل

د فاطمه رحمته الله علیه نسب دنیې رحمته الله علیه دي، او بل پدې تعبیر کښې علته د حکم ته اشاره ده چه په

بلا باندې نفقه ځکه واجبه ده چه بچی ده ته منسوب دي. ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ یعنې په غیر د افراط

او تغریط او کمی بیشی نه. ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا﴾ دا تعلیل دي د بالمعروف لپاره یا تفسیر دي د

معروف لپاره

﴿لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا﴾ «لا تضار» په فتح د راء سره په اصل کښې دویمه راء ساکنه

ده د جزم په وجه ځکه چه دا صیغه دهنی ده نود ادغام لپاره چه کله اوله راء ساکنه شوه نو

دویمه راء ته حرکت دفتح ورکړې شو دا قراءت د جمهورو دي، او بل قراءت د ابوعمر و او

ابن کثیر او ابان دي په ضمه د راء سره، اودا خبر دي په معنی ده انشاء سره یعنې نفی په معنی

دښمن سره ده او «لافتار» يا صيغه دمجهول ده لکه اکثر مترجمينو دمجهول ترجمه ليکلي ده نو دا په اصل کښې «لافتار» دې «والده» نائب فاعل دې يعنې ضرر دې نشي رسولې والدي ته په سبب د ولد او ضرر دادي چه والده طاقت دارضاع نه لري او مجبوره کړي شي په ارضاع باندې يا دا په خپلې خوښې سره ارضاع کوي او خاوند وغيره ئ دا منع کړي او بچي ترينه جدا کړي. يا ورته دارضاع معاوضه نه ورکوي.

«وَلَا مَوْلُودَ لَهُ» یعنې ضرر دې نشي رسولې پلارته چه دغه د وسع او طاقت نه زیات بوج پرې واچولې شی. یا «لتضار» صیغه معلوم ده په اصل کښې «لتضاریر» او او «والدة» فاعل دې یعنې ضرردې نه رسوی والدہ زوج ته چه دغه نه زیاته معاوضه طلب کوی یا بچی ته ټی نه ورکوی.

﴿وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ﴾ یعنی ضرر دې نه رسوی پلار دېجی، مور دېجی ته چه مجبور نه کړی
 به ارضاع یانی منع کړی ارضاع نه یا ورته معاوضه نه ورکوی.

﴿وَعَلَىٰ آلِ عَارِثٍ وَعَلَىٰ ذٰلِكَ﴾ يعنې كه دېجې پلارچوندي نه وو نو په وارث باندې واجب دى په شان دهغه رزق او كسوه چه واجب وو په پلار باندې نوكه دېجې خپل مال وو نو داخرچ به دېجې دمال نه ادا، كولې شى اوكه دېجې خپل مال نه وو نو بيا به د زيات قريب وارث دمال نه ادا، كولې شى ﴿فَإِنْ أَرَادَا إِصْلَاحًا﴾ يعنې كه مور او پلار په مشورې او رضا سره بېجې دنى نه صبركول غواړي نو جائز دى ﴿وَرَأَىٰ أَزْوَاجَهُ﴾ دا خطاب آباؤ دېجې ته دې يعنې كه مور دېجې معذوره وي يا معاوضه زياته غواړي نو پلار له جائز دې چه بله ښځه دنى وركولولپاره ونيسى ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ گناه نشته دې په شرط ددې چه مور راضى وي يا معذوره وي يا زياته معاوضه غواړي اوكه داسې نه وو نو بيا گناه ده. ﴿إِذَا سَلَّمْتُمْ﴾ چه تاسو حواله كړئ مرضعې ته ﴿مَّا أَتَيْتُمْ﴾ په معنى دالتزم يا دعيتنم سره دې ، يعنې چه كوم تاسو مقرر كړى وي.

[illegible]

فِيمَا	فَعَلَنَ	فِي	أَنْفُسِهِنَّ	بِالْمَعْرُوفِ ط	وَاللَّهُ
په هغه کار کښې چې نې کوي دابنځې په باره دخپلونسونو کښې (یعنی ډول زینت، په شرعي طریقې سره، اوالله					
يَمَا تَعْمَلُونَ خَيْرٌ					
ستاسویه ټولو عملونو خبردار دي					

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ﴾ دلته دمتوفی عنها زوجها دعدت بیان دي چه دا څلور میاشتي اولس ورځې دی او پدې موده کښې د زنانه لپاره ډول سنگار حرام دي او دا عدت دغیر حاملې دي او عدت دحاملې مطلقې وضع دحمل ده.

﴿فَإِذَا بَلَغَ أَجَلُهُنَّ﴾ یعني کله چه عدت تیرشی ﴿فَلَا جُنَاحَ﴾ نوییایه ډول سنگار کولو کښې گناه نشته خو هله چه ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ وی، یعني موافق دقانون شرعی سره وی اوبی حیائی وغیره ته مفضی نه وی

فایده: دجاهلیه د زمانې دستور داؤو چه کله به دبنځې خاوندوفات شو نودې به یو کال عدت په داسې طریقې تیرولو چه په کور کښې به ډیرې بیکاره او خرابی کمرې ته داخله شوه او ډیرې خرابی کپړې به ئی واغوستلې او پوره یو کال به ئی صفائی نه کوله او خوشبو به ئی نه لگوله او چه کال به پوره شو نو یوه «دابه» حمار، یا شاة، یعني بیزه وغیره به ورته راوستلې شوه نو په هغې به ئی «افتضاض» وکړو یعني دخپل بدن یادقبل څرمن به ئی په هغه باندي مسه کړه نو هغه به اکثر مړه کیده نو بیابانه دي بنځې ته یوه بهر (پچه) ورکړې شوه نو هغه به ئی اویستله. نو پدې سره به ئی عدت ختم شو خو بیا به هم دابنځه د اولیاؤ دمیّت په تصرف کښې وه نو که دهغو به داسې خوښه وه چه پخپله ورسره نکاح وکړی اویائی بل ځای خرڅه کړی اویائی بالکل نکاح کولو ته نه پریږدی نو ددوئ اختیار ؤو. اوبنځه مجبوره وه نو د قرآن حکم دا ټول ظلمونه او غلط رسومات ختم کړه اود یو پاکیزه معاشري قانون ئی نافذ کړو

وَلَا جُنَاحَ	عَلَيْكُمْ	فِيمَا	عَرَضْتُمْ	بِهِ	مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ
اونسته هیڅ گناه په تاسو باندي په هغه خبرې کښې چې تاسویه هغې سره اشاره کوی پیغام دنکاح ددغه بنځوته					
أَوْ أَنْتُمْ	فِي	أَنْفُسِكُمْ ط	عَلِمَ	اللَّهُ	أَنْتُمْ كَرُوهُنَّ
بابته اراده لرئ په زړونو کښې دوی دنکاح، عالم دي الله پدې چې بهشکه تاسویه عنقریب ددوئ ذکر کوی تواجازات دي ددغه شان ذکر،					

وَلَكِنْ لَا تَوَاعِدُوهُمْ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا

لیکن صراحتاً وعده مکنی ددوی سره په پټه مگرداځي تاسواوواځي خبره جانزه «يعني تعريض اوقصد مکنی

عَقْدَةً الْيَكَاةِ حَتَّى يَسْلَمَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ ۖ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا

دتلودنکاح ترڅو چې نه وي رسېدلي عدت خپل انتهانه، اوبوهه شی چې بېشکه الله عالم دي په هر هغه څه

فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَظِيمٌ حَلِيمٌ ۚ

چې ستاسو په زړونو کې دي، نوتاسو ویرېږئ دهغه نه اوبوهه شی چې الله بخښونکې صبرکونکې دي

﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ﴾ يعني چه عدت ختم شوې نوی نویسانکاح منع ده او فاسده ده اوبل دا چه په صريح الفاظو سره وعده کول چه نکاح به کوو دا منع دی اوگناه ده البته دوه کارونه جائز دی يو دا چه په اشارو سره پوهه کول چه د عدت تیریدلو نه بعد به نکاح کوو، بل دا چه په زړه کېني اراده ساتل دنکاح کولو.

﴿عَلَّمَ اللَّهُ﴾ دا علت دي لپاره دجواز دتعريض يعني الله تعالی تمعلم دي چه تاسو به ښځو ته ذکر صراحتاً دنکاح کوئ بعد دعدت نه اوپه خپل ځان کنترول نشئ کولي نو ددي وجه نه شی تاسو ته دتعريض کولو اجازت درکړو لکن ﴿لَا تَوَاعِدُوهُمْ﴾ يعني صراحتاً وعده دنکاح مه کوئ ﴿قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ ددي نه مراد تعريض دي ﴿وَلَا تَعْزِمُوا﴾ دا د ماقبل تاکید اوتفصيل دي او دعزم نه مراد هغه قصد اواراده ده چه مقارن وی دفعل سره

﴿يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ يعني خپل ظاهر اوباطن دواړه درست کړئ ځکه چه الله تعالی په دواړو عالم دي.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَكُمْ مَسْرُورٌ أَوْ تَفْرُقُوا

نشته گناه په تاسو چې طلاق ورکړئ ښځو ته په هغه وخت کېني چې تاسویدوئ لاس نه وی لگولي باند وی مفرق کړي

لَهُنَّ كِرْبُشَةٌ ۚ وَتَعْرِفْنَ عَلَى الْمَوْتِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمَقْتِرِ

ددوی دپاره څه مهر، اومتنه ورکړئ دوی ته، لازم دي په غني باندې په قدر د حال دهغه اوبه تنگدست باندې

قَدْرَهُ ۚ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَلًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ۚ

په قدر د حال دهغه، نفع ورکول په ښه طریقي سره، لازم دي په ښکې کوونکو باندې

﴿ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ الْإِنْسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ ﴾ پدې آیه کنبې دمطلقانو اقسام بیانېږي اولفظ د «ما» یا شرطیه دې په معنی د «ان لم تمسوهن» سره یا مصدریه دې او مدخول نى په تاویل دمصدر سره گرزولې دې او «وقت» مقدر دې ځکه تقدیر د وقت قبل دمصادرونه شائع کثیر دې نومعنی داده چه «لا جناح علیکم ان طلقتم النساء وقت عدم مسیهن»

﴿ أَوْ تَفَرِّضُوا ﴾ عطف دې په «تمسوهن» باندې نود پلم ماتحت دې «ای لم تفرضوا هن» حاصل دادې چه د «مس» او د عدم مس او د فرض مهر اودعدم فرض مهر په اعتبار سره مطلقه په **څلور قسمه ده** : (۱) مهرنی مقرروی اومس حقیقی یا حکمی یعنې خلوت صحیحه ورسره شوې وی نو ددې حکم دادې چه ټول مقرر شوې مهر به ورته ورکولې شی، ددې حکم په ماقبل کنبې بیان شوې دې ، (۲) مهر نوی اومس هم نه وی بلکه طلاق قبل الدخول ورته ورکړې شی نو ددې حکم دادې چه پدې باندې عدت نشته دې او ددې لپاره مهرنشته دې البه ددې لپاره متعه ورکول واجب دی، یعنې جوړه، جامه، لویپته، پرونی، پیزار، د دې قسم حکم په «وَتَمْسُوهُنَّ» کنبې ذکر دې، (۳) قبل الوطی ورته طلاق ورکړې شی خومهرنی مقرروی نوددې لپاره نصف مهر ورکول واجب دی دا حکم په مابعد آیت کنبې بیانېږي، (۴) مهرنوی مقرر او طلاق ورته بعد الدخول ورکړی نو ددې لپاره مهر مثل واجب دې، اودا ثابت دې په حدیث دابن مسعود رضی الله عنه سره په باره د برع بنت واشق کنبې اوفقهاؤ یې تفصیل کړیدې.

﴿ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ ﴾ یعنې ثياب، متعه به دزوج دمالی حالت مطابق وی

﴿ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ﴾ متاعاً په معنی دتمتيعا سره مفعول مطلق دې د «متعواهن» لپاره او بالمعروف په اعتبار دمتعلق محذوفه سره چه متلبساً دې صفت اول د متاعاً دې اوحقاً په معنی د واجباً سره صفت ثانی د متاعاً دې اود ﴿ الْخَسِينِ ﴾ نه مراد مسلمانان دی او دا دتاکید او د ترغیب لپاره ذکر شویدي.

وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَرْصُفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ تَأْسُومَ مَرَرَكْرِي وَي ددوئ دپاره مهر نوواپس واجب نیم. هغه مهر دې چه تاسومقررکړې وي. مگر داکه	وَقَدْ	أَنْ تَمْسُوهُنَّ	وَقَدْ
تاسومقررکړې وي ددوئ دپاره مهر نوواپس واجب نیم. هغه مهر دې چه تاسومقررکړې وي. مگر داکه	فَرَضْتُمْ	لَهُنَّ	فَرِيضَةً
تاسومقررکړې وي ددوئ دپاره مهر نوواپس واجب نیم. هغه مهر دې چه تاسومقررکړې وي. مگر داکه	فَرْصُفُ	مَا	فَرَضْتُمْ
تاسومقررکړې وي ددوئ دپاره مهر نوواپس واجب نیم. هغه مهر دې چه تاسومقررکړې وي. مگر داکه	إِلَّا أَنْ		

يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَمِينِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاءِ وَأَنْ تَعْفُوا
معاف کړي دښخې دغه مهر، یا معاف کړي هغه سرې چې د هغه په لاس کېنې غوټه د نکاح ده. او چې تاسو عفو او کړي
أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
دا کار د هر تر ډې دې تقوی ته، اومه هیروئ تاسو احسان کول پخپل مینځ کېنې دیوبل سره. بېشکه الله
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
ستاسو د تمامو عملونو لیدونکي دي

﴿إِلَّا أَنْ يَغْفُورَ﴾ یعنې نصف مهر چه حق دښخې دي دا معاف کړی.

﴿أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَمِينِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاءِ﴾ د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دي چې د دینه مراد وکیل دښخې دي، یا مراد د دینه خاوند دي یعنې خاوند ټول مهر ورکړی یائی ورته په وخت د عقد نکاح کېنې ټول مهر ورکړې وی نو هغه نصف مهر چه دي ئی د واپس کولو حقدار دي هغه معاف کړی.

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾ دا خطاب رجال او نساء دواړو ته دي عفوه کول او خصوصاً د مخالفت او تفریق په صورت کېن د تقوی لویه علامه ده.

﴿وَلَا تَنسُوا الْفَضْلَ﴾ الفضل په معنی د احسان سره دي او «لا تنسوا» په معنی د لا تروکوا سره دي یعنې د طلاقو د وجه نه دیوبل سره احسان او اسلامی تعلقات مه پرېږدئ او دشمنی مه جوړوئ.

حُفِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقَوْمُوا لِلَّهِ قُنِينَ
ساتنه اوباندې " کوئ په ټولومونځونواو خصوصاً په مینځني مونځ، او اودریئ الله ته په عاجزی سره
قَانُ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَاتًا
پس کچري تاسو ته ویره وي د دښمن (وغیره) نومونځ کوئ پداسې حال کېنې چې تاسو بېدل روان یئ یا سواره
قَادَا أَوْنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ
پس هر کله چې تاسو امن کېنې شی نو تاسو یادوئ الله یعنې مونځ کوئ، په هغه طریقه چې تاسو ته ئې خدای ده

مَا كُمْ لَكُمْ نَوَاحٍ تَعْلَمُونَ

چې هغه تاسو ته مخکې نه وه معلومه

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ﴾ د امور انتظاميونه بعد د امر مصلح يعنې صلوت ذکر دې ځکه د امور مصلحو په ذريعه سره امور انتظاميه برابريږي ، «حافظوا» باب مفاعله دې دلته د مبالغې لپاره دې .

﴿وَالصَّلَاةَ الْوُسْطَى﴾ پدې کښې دسلفو ډير اقوال دي د اکثر و قول دادې چې ددينه صلوۍ العصر مراد دې ﴿وَلَوْ مَوَاجِدَ﴾ ددينه ثابته شوه چې قيام فرض دې ﴿قَبْلَتَيْنِ﴾ په معنى دسکونت سره دې، ددې آيت دنزول نه قبل په مانځه کښې کلام کول او سلام جائز وو پدې آيت سره منع شو او دقانتين نور تفسیرونه هم شوي دي ، مطيعين ، خاشعين ، ليکن ساکتين تفسیر په بخاری کښې په حديث د زيد بن ارقم رضی الله تعالی عنه کښې مذکور دې. اوپه حديث د عبدالله بن مسعود ؓ کښې .

اوپه يوروايت کښې د سعيد بن مسيب او ابن عباس ؓ نه ترينه مراد قنوت فی صلاة الصبح دې

﴿إِنْ خِفْتُمْ فَرَجَلًا أَوْ زُرْكَبَانًا﴾ پدې کښې بيان دحکم دصلوة دې په حالت دشدت الخوف کښې «فرجالا» معنى داده چې «صلوا راجلين» نو رجلاً حال دې او دا جمع د راجل ده يعنې پياده روان او «زركبانا» په معنى د راكبين سره دې يعنې په سورلي باندې سور نو پدې حالت کښې رکوع، سجده په اشارې سره کوي.

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ﴾ يعنې کله چې حالت د خوف او د عذر نه وي «فاذكروا الله» يعنې مونځ کوي «كما علمكم» يعنې په حالت د امن او عدم عذر کښې مونځ کوي په هغې طريقې چې دهغې د طريقې تعليم الله ﷺ په قرآن عظيم الشان کښې اجمالاً ذکر کړې دې او رسول الله صلى الله عليه وسلم په احاديثو کښې تفصيلاً تاسو ته درکړې دې .

وَالَّذِينَ يَتُوكُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَرْوَاجًا وَصِيَّةً لَا تَرْوَاهُمْ

اوهغه کسان چې مړه شي ستاسو ته اوپرې دې ښځې، نودوي دې وصيت او کړي، وصيت کول په حق دخپلو پيښانو کښې

مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۖ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ

دفع ورکولو یعنی نفقه، دیوکال پورې دنه اوباسلو دکورنه، پس کچرې دوی پخپله اووتلې دکورنه پس نشته گناه

عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ ۚ وَاللَّهُ عَزِيزٌ

به ناسویه هغه کار کښې چې دوی کوي په حق دخپلونسو کښې جانزکار زینت ول . او الله زورآور دې

حَكِيمٌ ۝ وَ لِلْمُطَلَّقاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۝

حکمت والادې . اود طلاقې کړې شوو ښځو دپاره دفع ورکول دي په ښکه طریقی سره . لازم دې په متقیانو باندې

كَذَلِكَ يبينُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۝

دغه شان بیانوي الله تاسوته خپل آیاتونه دپاره ددې چې تاسوپوهه شی

﴿ وَالَّذِينَ مَاتُوا وَزَوَّجْتُمْ مِنْكُمْ ﴾ دمتوفی عنها زوجها عدت چه مخکښې ذکر شوې وو
نوهغه وجوبی دې اودلته د یواستجابی شق ذکر دې .

﴿ وَصِيَّةٌ ﴾ مفعول مطلق د فعل محذوف دې «ای فلیوصوا وصیة» ﴿ مَتَاعًا ﴾ بدل دې د
وصیة نه، مراد ترینه نفقه اوسکتی ده او ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴾ بدل دې دمتاعاً نه، د جمهورو
مفسرینو په نزد دا حکم منسوخ دې، ځکه دا آیت په تلاوت کښې اگرکه مؤخر دې لیکن د
نزول په اعتبار سره مقدم دې نو اول د متوفی عنها زوجها په باره کښې داحکم وو چه پدې
آیت کښې ذکر دې یعنی یوکال عدت اوسکتی په کور دځاوند کښې نو بیا هغه حکم نازل شو
چه په مخکښې آیت ۲۳۴ کښې ذکر دې نوعدت څلور میاشتي اولس ورځې مقرر شو اوسکتی
هم منسوخه شوه په میراث سره، او حضرت مجاهد رضی الله عنه او عطاء رضی الله عنه دابن عباس رضی الله عنه نه نقل
کړیدی چه دا آیت منسوخ ندې اوهغوی وائی چه اول دمتوفی عنها زوجها لپاره عدت څلور
میاشتي اولس ورځې مقرر شو په طریقی د وجوب سره او بیا ځاوندانو ته حکم وشو چه
ناسو په وخت دوفات کیدلو کښې په طریقه داحسان او استحباب سره وصیت وکړی دخپلو
ښځو لپاره چه دیوکال پورې دې دوی دکور دځاوند نه نشی وباسلې لیکن ښځوته اختیار دې
چه دوی په کور دځاوند کښې پاتې کیږی اوکه نه پاتی کیږی نو مجاهد رضی الله عنه وائی چه څلور
میاشتي اولس ورځې عدت واجب دې او ددینه زائد دکال پورې اووه میاشتی اوشل ورځې
دښځې اختیار دې چه په کور دځاوند کښې پاتې کیږی اوکه نه پاتې کیږی . او عطاء رضی الله عنه
وائی چه په کور دځاوند کښې سکونت په ښځه لازم ندې. نه په موده د «اربعة اشهر وعشر»

کنبې اونه په زانده موده کنبې، د مجاهد او عطا دقولینو په مابین کنبې فرق دومره دې چه مجاهد ددې تصریح نده کړې چه په موده د «اربعة اشهر وعشرا» کنبې دځاوند په کور کنبې اوسیدل ضروری دی یانه .

او عطاء رحمه الله تصریح کړې ده چه ضروری ندی، حاصل دا چه دجمهورو په نزد دا آیت منسوخ دې او په آیتینو کنبې تقدیم او تاخیر دې نو مقدم آیت نزولاً وروسته دې اوناسخ دې، او متاخر آیت نزولاً متقدم دې، او منسوخ دې، او د ابن عباس رضی الله تعالی عنه په نزد په کنبې ناسخ او منسوخ نشته دې، او په تقدم تاءخیر باندې قول کولوته هم ضرورت نشته دې. «فَإِنْ حَرَجْنِ» یعنې که دعدت وجوبی پوره کولونه ورستو په خپله دکور دځاوندنه وخی اوکال پوره نه کړی.

«مِنْ مَعْرُوفٍ» عام دې که حلال کسب وی یا طلب دنکاح وی یا د اقاربو ملاقات وی.
«وَلِلْمُطَلَّاقِ مَتْنَعٌ» دا متعه دیوقسم مطلقې لپاره واجبه ده لکه مخکېنی ذکر شو او دنورو لپاره مستحب ده .

«حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» د متقین نه مراد مسلمانان دی.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ حَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ
آیا ته نه گورې هغه کسانوته چې وتلي وو دکورونو خپلونه، اودوی په زرگونو وو، د وجې دویرې دمرگ نه
فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ
پس اووئیل دوی ته الله چې مړه شی بیانې ژوندي کړل دوی بهشکه الله خامخاځاوند فضل دې
عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝ وَقَالُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا
په خلقو باندې، لیکن زیات خلق شکر نه کوي . اوجنگ کوی په لار دالله کنبې او پوهه شی پدې
أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
چې بهشکه الله اوردونکې دې عالم دې

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ» دامورانتظامیو او د امورمصلحو د ذکرنه بعداصل موضوع یعنې مسئله د جهاد شروع کیږی او پدې کنبې د واقعي د بنی اسرائیلو ذکر په طور دتمهید دې

د تخويف او عبرت لپاره چه كله دوى ته د جهاد حكم و شو نو دوى دخپلو كورونونه و تختيدل دخان بچ كولو لپاره ليكن الله ﷻ په دوى باندې مرگ مسلط كړو او ټول مړه شو، نو معلومه شوه چه د جهاد په ترك سره بچ كيدل يقينى ندى اوجهاد ته په تللو كېنې موت يقينى نه دې. او كلمه ذ «الم تر» په هغه واقعه كېنې مستعمليرى چه ډيره مشهوره وى او كله په هغه واقعه كېنې مستعمليرى چه مقصود ترينه عبرت اخستل وى.

او ﴿الَّذِينَ حَزَبُوا﴾ دا يوقوم د بنى اسرائيلودې چه بادشاه وقت دوى جهاد ته رابللى ز او دوى د مرگ دخوف دوجې نه د جهاد كولو نه انكار وكړو او خپل كلي وطن ئى پرېښود نو الله ﷻ دوى په طور د سزا وركولو سره د دوى د اجل مقدرنه مخكېنې مړه كړل او بيا ئى ژوندى كړل لپاره د دې چه د دوى يقين راشى چه د الله ﷻ د قدرت په مقابل كېنې تدبير نه كاميابيرى او پدې كېنې مسلمانانوته هم وعيد بيان شو چه تاسو د جهاد نه تېښته مه كوئ ځكه چه په جهاد كېنې موت يقينى ندى او په ترك كېنې بچ كيدل يقينى ندى، او ډيرو مفسرينو ليكلي دى چه دا يوقوم وو د بنى اسرائيلو نه چه د طاعون نه تنښتيدلى وو او په يو ميدان كېنې ډيره شو، نو الله ﷻ يو ملك را وليږه او يوه چغه ئى پرې و كړه نو دوى ټول مړه شو او بيا په دعا د بنى سره ژوندى شو چه دهغه نوم حزقييل ؑ دې يا شمعون ؑ دې يا شموئيل ؑ دې او دا موت چونكه موت د اجل ندى بلكه دا موت دعقوبت او د سزا دې نو دا سوال نه و ارديږي چه دوه واري موت خو نشى واقع كيدې ځكه موت د اجل دوه واري نشى واقع كيدې او دا موت د اجل نه دې، اودارنگه دا سوال هم نه و ارديږي چه دموت نه بعد بيا انسان مكلف نشى كيدې او دارنگه دموت نه بعد بيا ايمان معتبر نه دې ځكه ايمان بالقيب معتبر وى او دموت نه بعد مشاهده وشى د احوالو او د احوالو نو پكارده چه دوى مكلف نه شى او د دوى ايمان معتبر نه شى وجه داده چه موت د اجل نه بعد بيا انسان مكلف نوى اودا موت دعقوبت دې، او كيدې شى چه په دې موت سره دې مشاهده د احوالو او احوالو بعد الموت نوى شوى، ياكه شوى وى نو كيدې شى هير كړى شوى وى له دوى نه، يعنى احوال احوال بعد الموت دې ترينه بالكل هير كړى شوى وى او الله ﷻ قادر دې چه دا هرڅه ترينه هير كړى.

﴿وَهُمُ الْاُولُو﴾ الف صيفه د جمع كثرت ده په عشره اوما فوق العشره باندې بې اطلاق كيږي نو معلومېږي چه دلس زرو نه كم نه وو، په تعداد كېنې ئ روايات مختلف راغليدى

دیرش زره (۳۰۰۰۰)، خلونینست زره (۴۰۰۰۰)، اوپازره (۷۰۰۰۰)، ابن کثیر رحمته الله دا واقعه تفصیلاً او صاحب دروح المعانی مختصراً تقریباً داسې نقل کړیده چه داخلق دطاعون نه نبتیدلی ؤو او د دوو غرونوپه درمیان کښې په یووسیع میدان کښې دیره شوو نوالله ﷻ دوه فرستې راولیرلې او د میدان په دواړو طرفونو ودریدلې اوسخت آوازی پرې وکړو نو دوی هلاک شو اوکله چه دهغوئ د قرب اوجوارعلاقې خلق خبرشول نو هغوئ راغلل او وې کتل چه ددوی ټولوکفن دفن مشکل ؤو نوچاپیره ئی ترینه یو دیوال وکړو اودغه شان ئی پرینودل او دوی خاورې شول اوهوکی ئی پاتې شول اوڅه ډیر وخت ورستو یو نبی په دوی تیرشو او دا هډوکی ئی ولیدل نو تعجب ئی وکړو، اودالله ﷻ نه ئی سوال وکړو نوالله ﷻ په ذریعه دوحی سره دټولې واقعې نه خبرکړو نو دغه نبی دعاء وکړه چه یا الله دا خلق بیا ژوندی کړه ! نوالله تعالی ورته حکم وکړو چه ته دې هډوکوته داسې خطاب وکړه چه «اینها العظام البالية ان الله یاء مرک ان تجتمعی» (توجه) ای زړوهډوکو ! الله تعالی تاسوته امرکوی چه دهر جوړه هډوکی دې دخپل خائ سره جمع شی، نودهرانسان هډوکی دخپل خپل خائ سره جمع شو او بیانی ورته داسې حکم وکړو چه بیادغه هډوکو ته داسې خطاب وکړه «اینها العظام ان الله یاءمرک ان تکتسی لحمًا وعصًا وجلدًا» یعنې هر هډوکې دې غوښه، پټې، خرمن، واغونډی، نودغه شان وشوه اوبدنونه مکمل تیارشو بیانی دریم وارې ورته داسې خطاب وکړو «اینها الارواح ان الله یاءمرک ان ترجع کل روح الی الجسد الذی کانت تعمره» چه ارواح دې خپل خپل بدنونونه واپس شی نو دوی ټول ژوندی شو اوپه ژبه دا کلمه جاری وه «سبحانک لا اله الا انت»

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ د تمهید نه بعد دجهاد ذکر دریم وارې کیرې اودا عطف دې په قصه دماقبل یعنې دمرت دخوف دوجې نه دجهادنه تیخته مکوی بلکه قتال کوئ اودالله تعالی په ذات باندې توکل کوئ هغه سمیع اوعلیم دې اوچونکه په جهادکښې اتفاق ته ضرورت راځی نو ددې وجې نه دحکم دقتال نه بعد ترغیب د اتفاق ورکولې شی.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعُّهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ

خوک دې هغه کس چې قرض ورکړي الله ته قرض ښائسته نویس دوچند په کړي ده ته الله په ډېرو دوچندی سره، اوالله

يَقْبِضُ وَيَبْضُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

تنګې راولي اوفرانې راولي، اوهغه ته به تاسو واپس کولئ ئی

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ﴾ دقرض اطلاق په هرنیک عمل باندې کیدې شی لکن اکثر استعمال نى دمال په خرچ کولو کېږي کيږي او د اتفاق نه تعبیر په قرض سره کيږي پدې کېږي اشاره ده چه ددې بدله به ضرور ورکيدې شی لکه قرض ورکول چه ضروری وی اود ﴿قَرْضًا حَسَنًا﴾ نه مراد په اخلاص اویه طریقه دسنت سره خرچ کول دی چه د ریا او بدعت څه شائبه پکښې نوى «من» مبتداء مرفوع محلاً «ذا» ورله خبر دې او «الذى» موصول سره دصله نه صفت د «ذا» دې یا ترینه بدل دې یعنې څوک به وی داسې سړې چه قرض ورکړی الله تعالى ته «قرض» په معنی د اقراض سره مفعول مطلق دې یا په معنی د مقروضاً سره مفعول به دې او «حسناً» صفت دقرضاً دې.

﴿فَيَضَعُهَا﴾ ضمير مستتر چه فاعل دې راجع دې الله تعالى ته اوده ضمير راجع دې قرض ته او مراد ترینه جزاء او ثواب دقرض دې، او باب مفاعله په خپله معنی سره نده بلکه د مبالغې لپاره ده او «فَيَضَعُهَا» منصوب دې ځکه دا جواب داستفهام دې معنی، او «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» مفعول مطلق دې ﴿وَاللَّهُ يَفِيضُ وَيَبْسُطُ﴾ یعنې فراخی د اتفاق په ترك سره نه ده اوتنگی په اتفاق کولو سره نه ده.

فائدة کله چه دا آیت نازل شونو خلق درې قسمه شو یوهغه بد نصیب خلق وو چه هغوئ وویل چه «ان الله فقير ونحن اغنياء» دویم قسم هغه وو چه بخل ئی وکړو او خرچ ئی ونه کړو دالله ﷻ په لار کېږي، دریم قسم هغه مخلصین وو چه فوراً په دې آیت باندې عمل وکړو اویې دریغه خرچ ئی وکړو. لکه قرطبی نقل کړي دی چه **حضرات ابوالدرداء** دنبی ﷺ په خدمت کېږي حاضر شو او عرض ئی وکړو یا رسول الله! څما موریلار دې په تا قربان شی الله تعالى زموږ ته قرض غواړی! حالانکه هغه مستغنی دې نوبی ﷺ وفرمایل چه هو! الله ﷻ غواړی چه تا سوېدې سره جنت ته داخل کړی، نوده وویل چه زه خپل رب ته قرض ورکوم په هغې سره، آیا زما لپاره او زما دېجی دحداغه لپاره به تاسو دجنت ضمانت راکړئ؟.

نوبی ﷺ چه وفرمایل چه «نعم» یعنې هو! نوده وویل چه لاس راکړه نوبی ﷺ لاس ورکړو نو ده وویل چه زما دوه باغونه دی نورڅه نه لرم دا دواړه مال الله ﷻ ته قرض ورکړو

نوبی ﷺ او فرمایل : چه یوباغ صدقه کړه اوبل دخپل ځان او عیال د معیشت لپاره وساته نو ده وویل چه پدې دواړه باغونو کښې چه کوم زیات غوره باغ اوشپږسوه ۲۰۰ ونې پکښې دی هغه ما دالله ﷻ رضا لپاره ورکړو اوتاپرې گواه کوم، نوبی ﷺ وفرمایل چه الله ﷻ به تالره ددې په عوض کښې جنت درکړی نو ابوالدحداح لار اودده بی بی ام دحداح په باغ کښې دخپلو بچو سره دونې دسوری لاندې گرزیده راگرزیده او بچولره ئی میوې شوکولې وې نو ابوالدحداح ورته دباهر نه آواز وکړو اوپه اشعارو کښې ئی ورته وویل چه دا باغ مالله ﷻ ته قرض ورکړې دې شعر :

هَذَاكَ اللهُ رَبِّي سَبِيلَ الرِّشَادِ	اَلِى سَبِيلِ الْخَيْرِ وَالسَّادِ
بَلِيغٍ مِنْ الْخَائِطِ بِالْوَدَادِ	فَقَدْ مَضَى قَرْضًا اِلَى التَّنَادِ
اَقْرَضَهُ اللهُ عَلَى اعْتِمَادِ	بِالطَّوْعِ لَامَنَ وَ لَا ارْتِدَادِ
اَلْاَرْجَاءِ الضَّعِيفِ فِى الْمَعَادِ	فَارْتَحَلْنِى بِالنَّفْسِ وَالْاَوْلَادِ
وَالْبِرِّ لَاشْكَ فَخَيْرُ زَادِ	قَدَّمَهُ الْمَرْءُ اِلَى السَّمْعَادِ

نوام دحداح جواب ورکړو چه «ريح بيعك» يعنى دا دير نفعي والا تجارت دې، الله ﷻ دې پکښې برکت واچوى اوچه کومې میوې ئی شوکولې وې نوهغه ئی دبچونه واخستلې اوبل باغ ته لاره سره داوولادنه اوخاوند ته ئی په جواب کښې دا اشعار وویل :

بَشْرَكَ اللهُ بَخْرٍ وَفَرَحٍ	مَثَلَ اَذَى مَالِدِيهِ وَنَصَحٍ
قَدْ مَتَعَ اللهُ عِيَالِي وَمَنْعَ	بِالْعَجْوَةِ السَّوْدَاءِ وَالزَّهْوِ الْبَلَحِ
وَالْعَبْدُ يَسْمَعُ وَلَهُ مَا قَدْ كَدَحَ	طَوْلَ الْيَالِسَى وَعَلَيْهِ مَا جَرَحَ

نوبی ﷺ وفرمایل «کم من علق رداح ودار فلاح لابی الدحداح» ، (قرطبی، یعنې خومره ډیرې ونې دکهجوړود میوونه دکې اوکورنه فراخ د ابوالدحداح لپاره تیار دی په جنت کښې.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْهَلَكَ مِنْ بَنِي إِسْرَءِئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لَنَبِيِّنَا كَهَمُ ابْنَتِ
أَبْنَتِنَا هَذِهِ هِيَ تَدِينُنَا اسْرَءِيلُونَهُ رَوَسْتُو دَمُوسَى ﷺ ، كله چې دوى اوونيل نبى خپل ته ، مفرکه
لَنَا مَلِكًا نَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ
مونږ لپاره یو پادشاه چې مونږ دهغه په مشرۍ کښې جنگ اوکړو په لار دالله کښې، اوونيل دوى ته نبى آيا انږدې یی

إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا
ناسودې خبرې نه کچرې فرض کړې شي په تاسو جنگ کول، چې جنگ به نه کوئ، نو دوی اوونیل چې څه شوي دي
لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجَنَا مِنْ دِيَارِنَا
مونږ لره چې مونږ جنگ نه کوو په لار د الله کښې احوال دا چې په تحقیق سره مونږ اوباسلې شوي یو دخپلو کورونو نه
وَأَبْأَيْنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا
او جدا کړې شوي یو دخپلو خامنونه، پس هر کله چې فرض کړې شو پدوی باندې جنگ کول نو واپس او گرزیدل ټول
إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ
مگر لږ غوندې د دوی نه، او الله عالم دي په ظالمانو

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِرُسُلِنَا ثُمَّ إِذَا لُحِقُوا بِالْجُنُودِ الَّذِينَ كَفَرُوا يَقُولُونَ لَوْلَا يُنْفِرُ الْبَحْرُ مِثْرًا يَكُونُ لَنَا عِشْرُونَ آلًا عَسَیْ كُنَّا إِلَهُاتٍ لِّغُلَامِكُمْ إِنَّا فَهْمٌ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ﴾ اسم جمع ده دقوم اشرافو ته ویلې شی، خواه شرافت دنیوی وی یا دینی او اکثر استعمال ئی په دنیوی شرافت والو کښې کیږی، او «ملاء» ورته څکه ویلې شی چه ددوی رعب او هیبت دکوی سینو لره، پدې آیت کښې توهیب الی الجهاد دې اویان دمنونې دې چه کله داسې کیږی چه قلیل جماعت په دیرو باندې غالب شی او دارنگه پدې واقعه کښې ددې خبرې بیان دې چه جهاد بغیر د امیر نه او بغیر د اطاعت نه نشی کیدې، دا واقعه دینی اسرائیلو دحضرت عیسی ﷺ نه زر کاله ۱۰۰۰ قبل ده، او دکوم نبي چه دلته ذکر شوې دې هغه شموئیل ﷺ دې لکه داقول داکثرو دې، پدغه زمانه کښې دجالوت قوم «عمالقه» غالب شوی وو اودبني اسرائیلو په ملک ئی قبضه کړې وه اودوئ ئی د خپلې علاقې نه ویستلی وو او اولادونه ئی ورته قید کړی وو او په بعضو ئی جزیه مقرر کړې وه.

نوپدغه وقت کښې دبنی اسرائیلو شرفاء او اصحاب الرأی حضرت شموئیل ﷺ ته درخواست وکړو چه زمونږ لپاره یو امیر مقرر کړه چه مونږ دهغه په رهبرئ کښې جهاد وکړو نو حضرت شموئیل ﷺ ته دبنی اسرائیلو تیر شوې تاریخ معلوم وو نو څکه ئی ورته وویل ﴿هَلْ عَسَيْتُمْ﴾ (هل، لپاره داستفهام تقریری دې، اوخبر د دعسیتم لپاره. ﴿أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾ دې

﴿إِنْ كُتِبَ﴾ شرط دې فاصل دې په مابین داسم دعسی اود خبر دعسی کښې یعنی دا خبره متقرره ده چه که په تاسو جهاد فرض شی نو بیا به تاسو جهاد نه کوئ نو خبرې ته سوچ او فکر کوئ، داسه نه چه ساتاسه جهاد نه کوئ، نو دوی وویل چه ﴿وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ﴾ یعنی

جهد خو شرعی فریضه هم ده اوددینه علاوه صورت حال دادې چه دشمنانو مونږ دخپلې علاقې نه وباسلی یو او د بال بچونه ئی جدا کړی یو نو دا لوی باعث دې دجهد کولو لپاره.

﴿قَلَمًا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ﴾ نوکله چه قتال فرض کړې شو. نوچه دحضرت شموئیل ﷺ کومه خطره وه نوهغه وشوه

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا
او اوونیل دوی ته نبی ددوی چې بهشکه الله په تحقیق سره مقرر کړېدې ستاسودپاره طالوت بادشاه، اوونیل دوی
أَلْ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُبْتَ
چې څرنگ به شي دده دپاره بادشاهي به مونږ باندې اومونږ زیات لائق یو بادشاهي دده نه، اوده ته ندې ورکړې شوې
سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ
فراخي دمال، اوونیل نبی بهشکه الله غوره کړېدې داطالوت په تاسواوزياته فراخي ئ ورته ورکړېده په پوهه کښې
وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
اوجسم کښې، اوالله ورکوي بادشاهي هغه چاته چې خوښه ئې شي، اودالله فضل ډېرواسع دې اوعالم دې
وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ
اوونیل دوی ته نبی ددوی چې بهشکه نشاني دبادشاهي دطالوت داده چې رابه شي تاسوته صندوق پدې کښې به
سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ
دزړه تسلي وي دطرفه درب ستاسونه او څه باقي پاتې شوي تبرکات، د هغه څيزونو نه چې پريخودي وؤ آل دموسی
وَالْهُرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمُ إِنَّ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ
اوآل دهارون چې راوړي به ئې فرښتې، بهشکه پدې کښې نشاني ده ستاسودپاره کچرې یی تاسو یقین کوونکي

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ﴾ دا د ماقبل تفصیل دې یعنې شموئیل ﷺ بنی اسرائیلوته وویل چه بېشکه الله ﷻ ستاسو لپاره طالوت بادشاه مقرر کړې دې لهذا تاسو دده اطاعت کوئ اود ده دحکم ماتحت جهاد کوئ، او طالوت لفظ عجمی عبرانی دې نو غیر منصرف دې په وجه دعجمه اوعلمیت سره اوبعضې ویلیدی چه دا لفظ عربی دې په اصل کښې طولوت وؤ.

﴿قَالُوا أَلْ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ﴾ بنی اسرائیلوته چه هرکله شموئیل ﷺ دالله تعالی حکم

واورولو نو یدوئ کښې دولت مندو وویل چه طالوت یوغریب او خوار سرې دې نو دې څرنگه د امارت حقدار کیدې شی؟ بل دا چه طالوت په بنی اسرائیلو کښې نه د سبط (خاندان، نږت نه دې اونه د سبط (خاندان، مملکت نه دې، په بنی اسرائیلو کښې دوه لوی سبطه (خاندانونه، وؤ یوسبط نبوت. چه هغه اولاد د لاوی بن یعقوب وؤ او بل سبط د مملکت وؤ چه هغه اولاد دیهودا وؤ. او طالوت پدې دواړو کښې نه وؤ بلکه دې په اولاد د بنیامین کښې وو چه هغه د حضرت یعقوب عليه السلام په ټولو کښې کشر زوی وو.

﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ﴾ نبي دوي ته په درې طريقوسره جواب ورکړو (۱)، دا انتخاب الهی دې انساني نه دې لهدا تاسو خپل عقل او رایه ددې په مقابله کښې مه پیش کوئ. (۲)، تاسو چه د امارت اومشری کوم معیار مقرر کړې دې چه امیر به هغه څوک وی چه مالدار وی او د خاندان امارت سره به تعلق لری نو دغه اصل معیار نه دې بلکه د امیر لپاره دادوه صفتونه پکار دی ۱- فراخی د علم ددین اود سیاست ۲- زیادت دشجاعت اوجسمانی قوت او دا دواړه صفتونه په طالوت کښې زیات دی ، ۳- حکومت او امارت دالله ﷻ په اختیار کښې دې نو چه هغه چاته ورکوی نو دهغه خوښه ده چاله د اعتراض حق نشته، نو کله چه بنی اسرائیلو دا خبره واوریده نوشموئیل عليه السلام ته ئی وویل چه یویل څه دلیل اونښه د امارت دطالوت لپاره وښایه چه زمونږ په زړونو کښې هیڅ شک پاتې نشی نونی دعا وکړه نوالله ﷻ به نښه ښکاره کړه نوئی فرمایل : ﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْكَنْهَاتُ﴾ په بنی اسرائیلو کښې دپخوا زمانې نه یو صندوق موجود وؤ چه په هغې کښې حضرت موسی عليه السلام اوهارون عليه السلام او د نوروانبیاء علیهم السلام بعضې تبرکات وؤ، بنی اسرائیلو به همیشه دا صندوق دجنگونوپه موقعه دجنوې په شان دلښکر نه مخکښې وړلو او د هغې په برکت به الله ﷻ دوي ته فتح ورکوله اوهرکله چه جالوت په دوي غالب شو نو دا صندوق ئی هم ددوي نه واخیست لیکن هرکله چه دالله ﷻ اراده وه چه دا تابوت دې بنی اسرائیلو ته واپس شی نو داسې وشوه چه دوي یعنی جالوت والو به چه دا تابوت کوم ښار ته وړلو نو هلته به وباگانې اوتکلیفونه شروع کیدل حتی چه وائی چه ددوي پنځه ښارونه وړان شو، نوهرکله چه دوي مجبور شو نو صندوق ئی په دوو غوايانو باندې بارکړو او هغه یی وشړل، دالله ﷻ په اراده سره فرشتو هغه غوايان طالوت ته ورسول، او دابن عباس رضي الله عنه نه روایت دې چه فرشتو دا صندوق په هوا کښې اُچت راوړو او دطالوت په مخکښې ئی کښیښود، نو چه بنی اسرائیلو ورته وکتل نو مطمئن

شواو جهاد ته تيارشو . ديهوديانو دا خيال دي چه دغه تابوت اوس هم په هيكل سليمانی کښې دفن دي

﴿لِيَهِيَ سَكِينَةً مِّنْ رَبِّكُمْ﴾ «ای فی اتيانه سکینه»، په تقدير دمضاف سره او دسکینه نه مراد تسلی او اطمینان قلب دي، یا مضاف مقدرنه دي او ﴿وَوَكِيلَةٌ﴾ عطف تفسیر دسکینه دي او مراد ترينه تبرکات دي، نسخه دتورات، عصی د موسی ﷺ، عمامه دهارون ﷺ، وغيره.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ ۚ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ۖ
پس هرکله چې راوتلو طالوت سره دلښکرو نه، نووي وويل چې بېشکه الله ستاسوازمېنت کوي په یونهر سره
فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي ۚ وَمَنْ لَّمْ يَطْعَمْهُ
پس هغه څوک چې اوبه اوڅکي ددېته نوندي هغه خدا دتابعدارانونه، اوچاچې اوبه څکلي دااوبه
فَالَّذِي مَاتَ بِغَيْرِ الْإِيمَانِ أَتَىٰ غُرَفًا يَمْدُهُ فَشَرُّوا مِنْهُ
نوبشکه دي به خدا دتابعدارانونه وي مگر هغه څوک چې راواخلي يو لپه پلاس خپل، پس اوبه اوڅکلي دوي ټولو ددغه نهر نه
إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۖ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ ۖ قَالُوا
مگر لږو ددوي نه، پس هرکله چې تېر شوه دغې نهر نه، دي، اوهغه کسان چې ايمان نه راوړې و دده سره، او وويل دوي
لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ۚ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ
چه نشته دي طاقت زموږ نن ورځ دمقابلې ددجالوت او دده لښکرو سره، او وويل هغه کسانو چې يقين نه وديدي
أَنَّهُمْ مُّقْلِقُوا اللَّهَ ۖ كُمْ مِّنْ قِتْلَةٍ قَلِيلَةٍ ۚ غَلَبَتْ قِتْلَةُ كَيْدِهِمْ بِإِذْنِ
چه بېشکه دوي ملاقات کوونکي دي دالله سره، دېرځله داسې دي چې لږه ډله غلبه اوکړي په ډېره ډله باندې په اذن
اللَّهُ ۚ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝
دالله سره او الله دصبر کوونکو سره دي

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ﴾ ای خرج، هرکله چه دوي جهاد ته تيارشو نو ويلي شوي دي چه اتيازره خلق (۸۰۰۰) دده سره روان شو او په دومره ډيرو خلقو کښې مخلصين او غير مخلصين او بزدل هر قسم کسان موجود وي نو دا ضروري وه چه غير مخلصين جدا کړي شي او ميدان جنگ ته صرف مخلصين لاړ شي، ځکه غير مخلصين او بزدل خلق په ميدان جنگ کښې هميشه

لپاره د نقصان باعث وی نوددې وجه نه طالوت ددوئ امتحان واخیست او چونکه دا امتحان به حکم دوحی سره وو په نبی باندې نوڅکه ئی وویل : ﴿إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ﴾ دغه موسم د ډیرې گرمۍ وو اودوئ مزل هم وکړو نو سخته تنده ورته ولگیده لیکن طالوت حکم وکړو چه څوک به هم اوبه نه سکي اوکه چاوسکلې نو زما سره به میدان جهادته نه ځی . اول ئی مطلقاً منع وکړه اوبیانی دیوې لپې اوبو اجازت ورکړو چه : ﴿إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ﴾ دا استثنا یا منقطع ده که په ماقبل کښې منع د شرب کرعاً وی یا متصله ده که په ماقبل کښې منع د شرب مطلقاً وی .

﴿فَكَرَبُوا مَتَهُ﴾ نو کله چه دوی نهرته ورسیدل نو د حیواناتو پشان ئی په اوبو کښې خولې کيخودلې اوبه ئی وسکلې او ډیری ئی وسکلې نوڅتی ئی درنې شوې نو د دشمن مقابلې ته میدان جهادته نشو تللې . ﴿إِلَّا قَلِيلاً مِّنْهُمْ﴾ مگر لږ شان کسان داسې وو چه هغوی د امیر د حکم مطابق یوه لپه اوبه وسکلې نوالله تعالی ددوئ تنده په دغه یوه لپه اوبو سره ختمه کړه او دشمن مقابلې ته روان شو اودغه کسان درې سوه دیارلس (۳۱۳) وو اودوئ کامل ایمان والاؤ لکه په حدیث کښې راغلیدی : «والله ماجاوز معه النهر الا مؤمن» او کومو کسانو چه دامیر د حکم مخالفت کړې وو اواوبه ئی ډیرې سکلې وې نو دهغوی تنده نه ختمیده .

قرطبی د ابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړیدی چه په دوی کښې بعضو خلقو بالکل اوبه ونه سکلې اوبعضې خلقو یوه لپه وسکلې اوبعضې خلقو د حیواناتو پشان ډیرې وسکلې نو دوی دشمن دمقابلې طاقت نه لرلو اوتنده ئی هم نه ختمیده او چا چه اوبه بالکل نوې سکلې نو هغوی زیات تکره وو په نسبت دهغه چا چه یوه لپه اوبه ئی سکلې وې .

﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ﴾ په «جاوز» کښې ضمیر مستتر فاعل دې . او «ه» ضمیر ئی مفعول دې او «هو» تاکید د ضمیر مستتر دې او «واللین» عطف دې په ضمیر مستتر باندې .

﴿قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا آلَیَوْمَ﴾ دامقوله دهغه مؤمنینو ده چه جهاد ته تللی وو . حاصل دادي چه دوی درې قسمه خلق وو : یوهغه ناقص الایمان وو چه اوبه ئی ډیرې وسکلې اود جهاد نه پاتې شو ، اودویم هغه کامل الایمان وو چه دخپل قلت فکر ورسره وو ، اودریم هغه اعمل ایمان والاؤ چه دهغوی سره هیڅ فکر نه وو اونوروته ئی تسلی ورکړه چه تاسو غم مکوئ او ډیر واری داسې کيږي چه لږه ډله په ډیرو باندې غلبه وکړی دالله تعالی په اذن سره .

﴿يُظَنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْكُوا آلَ اللَّهِ﴾ «يظنون» په معنی د «یوقنون» سره دې او د «ملقوا الله» نه مراد بعث بعد الموت دې یا ثواب دې، یعنی یقین نی وو په بعث بعد الموت یا په ثواب باندې، او یا ظن پخپله معنی سره دې یعنی گمان، او د «ملقوا الله» نه مراد موت اوشهادت دې په میدان جهاد کښې او دملقات اطلاق په موت هم کیږی، لکه په حدیث کښې راغلیدی چه «من احب لقاء الله احب الله لقاءه»...

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ٥	اورمکه چې مېدان ته راغلل دپاره دجنگ دجالوت اودلښکر دده نو اووئیل دوی انې ربه زمونږ راټوی کره
فَهَزَّ مُوْهُمُ بِأَذْنِ اللَّهِ ۖ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ ۚ	په مونږ باندې صبراورکلک اوساته قدمونه زمونږ اومونږ ته غلبه راکړه په قوم کافرانو
وَعَلَيْهِ مِمَّا يَشَاءُ ۖ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّ	پس دوی ماتې ورکړه کافرانوته په توفیق دالله، اوقتل کړوداود جالوت لره، اورکړه الله داود ته بادشاهي اوبیغمبري
أَفْرَغَ ۖ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ٦	او وخودئ ده ته دهغې نه چې نې خوښه وه، اوکېږي نه دې دفع کول دالله خلقولره، خنولره په نوروسره
نوخامخابه خرابه شوې وه زمکه، لیکن الله خاوند د فضل دې په خلقوباندې	

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ﴾ «برزوا» د «براز» نه مشتق دې بکسرالباء اوفتح الباء یوه معنی ده یعنی وسیع میدان دجنگ لپاره، اودبعضي اهل علم قول دادې چه براز په کسرې دباء سره په میدان جنگ کښې ددشمن مقابلې کولوته وائی اوپه فتح دباء سره موضع الغائط والبول ته وایی، یعنی دقضاء حاجت ځای ته وائی، اول قول اصح دې، یعنی هرکله چه دوی دجالوت د مقابلې لپاره راووتل نوچونکه صف القتال اومیدان جنگ دقبولیت ددعا لپاره مخصوصه موقعه ده نودوی دعاوکره چه: ﴿رَبَّنَا أَفْرِغْ﴾ نومعلومه شوه چه په میدان جنگ کښې دعا غوښتل پکاردی لیکن شرکی نداء، یاعلی مدد، یاغوث الاعظم مدد، ددنیا وواخرت دواړو نقصان دې اوحضور ﷺ په جنگ بدرکښې هم دجنگ شروع کیدلو نه قبل په ډیر اهتمام او عاجزی سره دعاوغوښتله حتی چه ابوبکر ﷺ وویل حسبک یا رسول الله فقد الحجت علی ربک،

﴿ اَفْرِغْ ۝ د افرغ نه مشتق دې اوبه تویه ولو ته وایی، اودا کنايه ده دکثرت نه یعنې مونږ نه دیر صبر توفیق راکړه چه په هغې سره زمونږ قدمو نه مضبوط شی په میدان جنگ کښې او زمونږ مدد وکړه په قوم کافرانو باندې، قرطبی او روح المعانی وغیره مفسرینو لیکلی دی چه داؤد ۱۱۱۱۱۱ پدغه وقت کښې گډې، بیزې خړولې (شپونکې) وو نو دده سره درې کانو خبرې وکړې او ورته ئی وویل چه مونږ دخان سره واخله! جالوت به زمونږ په ذریعه هلاکيږی. په لښکر کښې د داؤد ۱۱۱۱۱۱ پلار او شپږ وروڼه شریک وو نو هر کله چه مقابله شروع شوه نو د جالوت سره یولاکه (۱۰۰۰۰۰)، او په بعضو روایاتو کښې دی چه درې لاکه (۳۰۰۰۰۰) لښکرو او جالوت پخپله هم دیر قوی او مضبوط وو حتی چه بعضو ویلیدی چه دمنارې (مینار، په مقدار لوی جسامت ئی وو نودې پخپله دمقابلې لپاره راغې اوبدن ئی ټول په زغره کښې پټ وو او د جالوت لښکر درې سوه دیارلس (۳۱۳) کسان وو، او په قوت او جسامت کښې هم ادنی وو، نو جالوت وویل چه زه یوازې ستاسو لپاره کافی یم راشی زما مقابلې ته، شموئیل ۱۱۱۱۱۱ د داؤد ۱۱۱۱۱۱ پلار ته وویل چه خپل خامن ماته وښایه نو هغه د داؤد ۱۱۱۱۱۱ نه علاوه شپږ خامن چه قد او جسامت کښې د داؤد ۱۱۱۱۱۱ نه بهتر وو هغه ئی پیش کړه، نو شموئیل ۱۱۱۱۱۱ دوی واپس کړه داؤد ۱۱۱۱۱۱ ئی راوغوښت او ورته ئی وویل چه آیا ته د جالوت مقابله کولې شی؟ نوده وویل چه هو! او طالوت داسې اعلان هم کړې وو چه څوک جالوت مړ کړی نوزه به ورته خپله لور په نکاح ورکوم او په بادشاهۍ کښې به ئی دخان سره شریک کړم نو داؤد ۱۱۱۱۱۱ چه گله دمقابلې لپاره تیار شو نو طالوت ورته خپله زغره ورکړه او په خپل آس باندې ئی سور کړو لیکن داؤد ۱۱۱۱۱۱ زغره دخان نه اړتاؤ کړه اودغه شان مقابلې ته لاړ نو جالوت ورسره گفتگو شروع کړه او ورته ئی وویل چه آیاته جنگ له مقابلې ته راغلې ئی؟ او که دسپو شړلو لپاره راغلې ئی چه دجنگ اسلحه او سامان در سره نشته دې.

نو حضرت داؤد ۱۱۱۱۱۱ ورته وویل «انت اهون علی الله من الکلب» یعنې ته دسپې نه زیات ذلیل ئی د الله پاک په نیزد باندې، نو جالوت وویل چه تا به څه په خپلو لاسونو ټکړې ټکړې، خنې، خنې، کړم او د مرغانو خوراک به دې کړم، نو حضرت داؤد ۱۱۱۱۱۱ هغه کانږی راواخستل چه دده سره ئی خبرې کړې وې او په مرجوغنه (لینده) کښې ئی کښودل او په جالوت ئی گذار وکړو د جالوت ټول بدن په زغره کښې پټ وو صرف سترگې او وچولې (تندې) ئی څرگند وو هم پدغه ځای کانږی ولگیدل او د سربل جانب ته ووتل او کپړئ ئی ټکړې ټکړې

شوه اودا لویه بلاپه میدان جنگ کنبې راوغورخیده ، فوج ئی هم مرعوب شو او وتبستیدل 'وانه تعالی دوی ته فتح ورکړه نوطالوت خپله لور داؤد ﷺ ته په نکاح ورکړه اوپه بادشاهی کنبې ئی شریک کړو اویبائی ورته ټوله بادشاهی ورکړه ، مفسرینو لیکلی دی چه دطالوت په زړه کنبې د داؤد ﷺ سره حسد پیدا شو او اراده ئی وکړه دقتل دده ، خو بیا ده ته څه داسې آثار او علامات ښکاره شوچه دې دخپلې ارادې نه واپس شو اوتوله بادشاهی ئی داؤد ﷺ ته حواله کړه .

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ﴾ دحکمت نه مرادنبوة دې ، حضرت داؤد ﷺ ته الله ﷻ بادشاهی اونبوت دواړه ورکړل اوددینه مخکې به نبوت په یوسبط «قبيله» کنبې ؤو او بادشاهی به په بل سبط کنبې وه ، اودا بعد دموت دنبی «شمویل ﷺ» نه وه اوهغه دطالوت نه مخکې وفات شوې ؤو ، نوداؤد ﷺ ته الله ﷻ اول بادشاهی ورکړه بیائی ورته نبوت ورکړو .
﴿وَعَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ﴾ ددینه زغرې جوړول ، منطق الطیر ، کلام الدواب ، وغیره مراددی .
﴿وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ﴾ دا علت اوحکمت دمشروعیت دجهاددې ﴿بَعْضُهُمْ﴾ ددینه مراد اهل شردی ﴿بِبَعْضٍ﴾ ددینه مراد اهل خیردی ﴿لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ ددې تفسیر په سورة حج آیت ۴۰ کنبې دې چه ﴿هَدَمْتُمْ صَوَامِعَ وَبِيعَ وَصَلَوْتُ وَمَسَجِدُ يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ﴾ نو دجهاد په ذریعه سره داهل شر دفاع کیږی او دشعائرو ددین حفاظت کیږی لیکن جهاده غیر دملکت اسلامی نه نشی کیدې نوځکه علماء وائی چه «الدين والملك تواءمان» ، امام قرطبی ددې آیت متعدد توجیهات کړیدی ، فراجعہ .

تِلْكَ آيَةُ اللَّهِ أَنْتَ اللَّهُ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝

دا آیاتونه دالله دې چې مونږ ئې لولویۀ تا باندې په حق سره ، اوبیشکه ته خامخا درسولاتو نه ئې

﴿تِلْكَ آيَةُ اللَّهِ﴾ مذكوربماقبل ته اشاره ده او دا دلیل دنبوت دې یعنی انباء عن الغیب .

﴿وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ذكره رسالت دې .

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ

دعه پیغمبران غوره کړي دي مونږ بعضي ددوی په بعضو باندې، ځینې ددوی نه خو هغه دي

كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ

چې الله ورسره خبرې کړې دي او اوچت کړي دي چې بعضي دوی لره په درجو کېښي، او ورکړې وې مونږ عیسیٰ خونی دمريم

الْبَيِّنَاتِ وَآيَدْنَاهُ رُوحَ الْقُدُسِ وَكُلُّ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ

نه واضحه معجزې او قوې کړې وې مونږ په روح پاک سره. او که دالله اراده وې نو دیوېل سره به نه وې جنگېدلې هغه کسان

مِنْ بَعْدِهِمْ مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا

چې روستوو د پیغمبرانو نه بعد دهغې نه، چې رارسېدلې دي دوی ته واضحه نښې، لیکن دوی اختلاف او کړو

فِيهِمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَ كُوشَاءَ اللَّهُ

پس ځینې ددوی نه هغه وې چې ایمان یې راوړې وې او ځینې هغه وې چې کفر یې کړې وې، او که دالله اراده وې

مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

نو دوی به دیوېل سره نه وې جنگېدلې، لیکن الله کوي هغه کار چې اراده یې وي

تِلْكَ الرُّسُلُ ۖ د ا ترقی ده دما قبل نه یعنې ته درسلانو نه ئی بلکه افضل دافضلو نه ئی

ځکه انبیاء افضل دی دعامو انسانانو نه او بیا په انبیاءو کېښي بعضو ته مونږ فضیلت

ورکړېدې په نورو باندې او تا ته مې په هغوئ باندې فضیلت درکړېدې او دومره ډیرې

اولوئ درجات مې درکړېدې چه دهغې کمیت او کیفیت څوک نشی معلومولی، او ددې وجه نه

درجات جمع ذکرشوه چه دیروالی ته اشاره شی، اونکره ذکرشوه چه تفخیم او تعظیم ته اشاره

شی یعنی دحضور ﷺ درجات عالیه داسې دی چه نه ئی دکثرت څه حدشته اونه ئی د عظمت

څه حدشته . شعر

فَإِنَّ فَضْلَ رَسُولِ اللَّهِ لَيْسَ لَهُ حَدٌّ فَيُعْرَبُ عَنْهُ نَاطِقٌ بِفَمٍ

وَفَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ۖ سوال وارډیږی چه په حدیث کېښي منع راغلي ده دتفضیل

دبعضي انبیاءو نه په بعضي باندې ((لائخروا بین الانبیاء، لائخروون علی موسی، لاینبی لاحد ان

بقول لائخرو من یونس بن مرق)) جواب کړی دي بعضي اهل علمو چه دا حدیث قبل دعلم

بالتفضیل نه وو، یعنی قبل دوحی راتلونہ په تفضیل دبعضې په بعضې باندې، اوبعضو ویلی دی چه «لا تخرونی علی موسی» وغیره بعضې نور احادیث محمول دی په تواضع باندې، اوبعضو جواب کړې دې چه منع داسې تفضیل دې چه دهغې نه تحقیر دبل نبی معلومېږي نو دا سوء ادب دې، اونفس تفضیل ندې منع شوې.

﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ﴾ دا بیان دتفضیل دې او ددینه مراد حضرت موسی ﷺ دې لکه دا راجح اومشهورقول دې او دحضرت موسی ﷺ ذکر په قرآن کېنې د نورو انبیانو نه زیات کیږي اودلته دحضرت موسی ﷺ دخاص منقبت اوفضیلت ذکر دې چه هغه کلام دې دالله تعالی سره اومراد دکلام نه بلا واسطه کلام دې ځکه بالواسطه کلام د ټولوسره شوې دې، حضرت موسی ﷺ الله تعالی کوه طورته وباله اوبلا واسطه کلام ئی ورسره وکړو نو دموسی ﷺ ډیرشوق د دیدارالهی پیدا شو اوسوال ئی وکړو. ﴿قَالَ رَبِّ ارْنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ﴾ نو جواب ورته راغی ﴿قَالَ لَنْ تَرٰنِیْ﴾.

لیکن حضور ﷺ ئی په ډیرو انواعو داعزاز او داکرام سره ((فوق السموات والعرش)) خپل حضورته وباله او په سدره المنتهی کېنې یې وړله استقبال په سکانو دعالم قدس اوعالم غیب سره وکړو «اذیغش السدره مایغشی» اود «مازاغ البصر» کحل ئی ورته ولگول، اوپه خپل دیدار سره ئی مشرف کړو اوبلاواسطه کلام ئی ورسره وکړو.

﴿وَرَفَعَ بَعْضُهُمْ دَرَجَاتٍ﴾ ددینه مراد حضور ﷺ دې اوتعبیر په لفظ مبهم یعنی بعضهم سره کولوکېنې اشاره ده تعظیم شان ته، اوداعاء دتعیین ته، چه د داسې لویو درجو حامل صرف یو ذات کیدې شی چه هغه ذات بابركات دسید الکونین ﷺ دې.

﴿وَاَتَيْنَا عِیْسَى ابْنَ مَرْیَمَ الْبَتُّنِ﴾ دا دعیسی ﷺ دفضیلت اودمنقبت ذکر دې او دحضور ﷺ فضیلت ددې نه هم زیات دې او د «بنات» نه مراد واضحه معجزات دی، لکه «احیاء الموتی، ابرا الاکمه والابرس وغیره» او د روح القدس تفسیر مخکېنې تیر شوې دې په سورة بقره، آیت: ۸۷ کېنې.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَنَّا الْاَیْمَنَ﴾ په دې کېنې تسلی ده نبی ﷺ ته یعنې که څوک ستا رسالت نه منی نوته غم اوافسوس مکوه ځکه چه دټولو پیغمبرانو سره دغه شان معامله شوې ده چه بعضو ئی موافقت کړې وو اوبعضو ئی مخالفت کړې وو، اوپدې کېنې هم دالله تعالی

حکمت وی اگر چه دهغې تفصیلی علم هرچاته نوی حاصل، البه دومره اجمالی عقیده ساتل ضروری دی چه پدې کښې دالله ﷻ لوی حکمت دې اوکه دالله ﷻ اراده وی چه جبراً ټول خلق ایمان راوړی نو بیا به چا هم اختلاف نوې کړې لیکن الله ﷻ ته جبری ایمان ندې منظور. اود «ما قتل» ته مراد ما اختلاف دې ځکه چه اختلاف سبب د اقتتال دې اومفعول د «شاء» لپاره محذوف دې ای «لو شاء الله عدم القتالهم ما قتل الذين الایه»

﴿وَلَكِنْ اَحْتَفَلُوا﴾ ددینه معلومه شوه چه ما اقتتال په معنی د «ما اختلاف» سره دې اونسبت نی دوی ته وشو لپاره ددې چه اشاره شی دیته چه دا اختلاف ددوی په سو، اختیارسره وجود ته راغلیدی. ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ ءَامَنَ﴾ دا تفصیل داخلفوا دی.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلُوا﴾ دا دوباره ذکرشو لپاره ددې چه مابعد پدې مرتب شی چه هغه داقول دې ﴿وَلَكِنْ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ یعنې ددې خلقوپه دین کښې اختلاف کول او بیا پدې باندې جنگ اوقتل مرتب کیدل دا ټول دالله ﷻ د ارادې اومشیة ماتحت دی، هیڅ شی دالله ﷻ د ارادې اومشیة نه باهر نشته دې، حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه دا د مشروعیت دقتال لپاره دویم علت دې، اول علت دا وو چه «ولولا دفع الله الناس – الایه» چه جهاد ددې لپاره مشروع شویدې چه د اهل فسادو دفاع وشي. اودویم علت دادې چه جهاد مشروع شویدې دبندهگانو دابتلا اوامتحان لپاره اوکه دالله ﷻ اراده وې نوپه غیر د قتال نه به نی خلق په ایمان مجبور کړی وې.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ مَا رَزَقْنَاهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ
ای ایمان والو : خړج کړئ دهغه مال نه چې مونږ تاسوته درکړې دې مخکښې دهغې نه چې راشي داسې ورځ
لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شِقَاقَةٌ ط
جې نه پکښې خرڅول اخیستل شته اونه په کښې دوستي، آشنائی شته. اونه سفارش.
وَالظَّالِمُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝
اوکافران چې دي هم دوی ظالمان دي

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾ دا ذکر د اتفاق دې پنځم واري

«مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَنْفَعُ فِيهِ» («يوم») نه مراد يوم القيامة ده او وخت دنزع هم مراد کیدی شی ، مقصود دادې چه دنیکی دگتلو او دالله ﷻ په لاره کښې خړج کولو موقعه صرف دا دنیاده ، د دنیانیکې اوصدقه په آخرت کښې په کار راځی اوپه آخرت کښې خرید او فروخت نشته چه څوک فدیة یارقم ورکړی اونیکې واخلی اونه دوست او آشنا په کار راځی چه څه نیکې ورله ورکړی، اونه شفاعت په کار راځی، په دنیاکښې د ضروریاتو پوره کیدلولپاره دادرې طریقې دی چه یا یوشئ په بیع واخلی یا ورسره دوست او آشنا احسان وکړی مفت ئی ورته ورکړی، یائی سفارش وکړی، په آخرت کښې دا ټول ذرائع نشته دي، د «خلّة» نفی په حق دکافر کښې ده ((الاعلاء بعضهم لبعض عدوًّا لا المتقين - زخرف ۶۷)) او دارنگه دشفاعت نفی په حق دکافر کښې ده په دلیل د مابعد سره چه «والکافرون هم الظلمون» دي.

اللَّهُ	لَا	إِلَهَ	إِلَّا	هُوَ	الْحَيُّ
الله چې دې نشته ^(۱) دې هېڅوک لائق دعبادت بغیردنه، هم دې ژوندې دې ^(۲) په ذاتي دانمي حیاة سره،	الْقَيُّومُ	لَا	تَأْخُذُهُ	سِنَةٌ	وَلَا
نَوْمٌ	مَحْكُمٌ	وَلَا	په نگهبانۍ اوتدبیرونودمخلوق، نه راځي په ده پرکالي اونه خوب(چې غافل شي دمخلوق نه)،	لَهُ	مَا فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي
صرف دده په قبضه کښې دي هر هغه څه چې په آسمانونو کښې دي اوزمکه کښې دي، داسې کس څوک دې چې	يَشْفَعُ	عِنْدَهُ	إِلَّا بِإِذْنِهِ	يَعْلَمُ	مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ
سفارش اوکړي په حضورده کښې بغیرداجازت دده نه، پوهېږي الله په هغه حالاتو دوی چې په مخ ددوی کښې دي	وَمَا	خَلْفَهُمْ	وَلَا يُحِيطُونَ	بِشَيْءٍ	مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا
اوبه هغې حالاتو چه روستوددوي نه دي. اودوی (یعنی علم ددوي) احاطه نشي کولې په هېڅ څیز دمعلوماتو الله نه مگر					

۱ - د دعوی توحید ذکر ، دریم خل نفی دشرک فی الشفاعت .

۲ - دلیل عقلی په توحید باندې چې مشتمل دي په اووه دلائلو .

۳ - (هویه ترجمه، د تمام عالم سنبالونکي او تدبیر کوونکي دي .

بِمَا شَاءَ وَيَسِّرْ كُرْسِيَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا يَئُودُهُ
بِهَافِي جَهَنِّي اَوْغَوَارِي. محیط دې او زایه وي کرسی دده آسمانونلره ازمکې لره ، اوگران نه دې په ده
حَفِظَهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ
حفاظت اوساته دزمکې آسمان، اودې، ډېرلوني دې ذات دده او ډېرلوني دې شان دده

﴿اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ﴾ دا ذکر دمستله توحيد دې دريم وارې، اولکه مخکېني ذکر شوې ده چه دلته ذکرده مسئله توحيد دنفی دشرک فی الشفاعة لپاره دې لکه مشرکینوويل ﴿مَنْعَبْدُكُمْ اِلَّا الْقُرْبُونا اِلَى اللّٰهِ﴾ اودغه شان ديهوداونصارى وخیال وو چه زمونږ آباء او اجداد دالله ﷻ نازولی دی دهغوئ خبره نشی ردکیدې نوهغوئ به مونږ دالله ﷻ دعذاب نه بچ کوی. پدې آیت کښې اودغه شان په نوروآیاتونوکښې ددوئ دې خیال رد ذکرکېږی چه دقیامت په ورځ هیڅ څوک په غیر د اذن دالله ﷻ نه دچا سفارش نشی کولې، لفظ «الله» مبتدا دې او «لااله الا هو» جمله ثی خبر دې، د دې معنی او تشریح د آیت (۱۶۳)، په تشریح کښې ذکر شوې ده، «لااله الا هو» مدعی ده او مابعد ورله دلیلونه دی: ۱- الحی ۲- القیوم ۳- لاتاء خذه ۴- له ما فی السموات. ۵- من الذی. ۶- یعلم ما بین یدیهم. ۷- وسع کرسیه - .

اول دلیل دادې چه «الحی» یعنې معبودهغه څوک کیدې شی چه حی او ژوندې وی په حیوة اصلی، ذاتی، دائمی سره اودالله ﷻ نه ماسوی د تمامو مخلوقاتو حیة نه اصلی ذاتی دې اونه دائمی دې لهذا ماسوی الله هیڅ څوک معبود برحق نشی کیدې، پدې کښې صراحه رد شو په قبرپرستانو اوبت پرستانو باندې

دویم دلیل «القیوم» دې او دا مبالغه ده په قائم کښې، قیوم هغه ذات ته وائی چه پخپله قائم دائم وی اودکل ماسوی سنبالوونکې اوچلوونکې وی

دریم دلیل ﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ﴾ یعنی په الله ﷻ باندې (پرنا) اوخوب نشی راتلې یعنې دخپل مخلوق نه غافل ندې.

څلورم دلیل ﴿لَهُ مَا فِی السَّمَوَاتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ﴾ یعنې تمام آسمانونو والا فرشتې وغیره او زمکې والا انسانان جنات، انبیاء وغیره تول صرف دالله ﷻ په اختیاراوتصرف کښې دی او هیڅ چاته نهی دزمکې اوآسمان او د مافیه دچلولو تصرف اواختیارندې ورکړې

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ﴾ داینبهم دلیل دی، «من» استفهام انکاری دې په معنی دنفی سره یعنی داسې هیڅ څوک نشته دې چه دالله تعالی د اذن نه په غیر او د هغه دمرضی نه په غیر دیو مجرم سفارش وکړی اوپدې کښې دمشرکینو د زغم رد دې چه زمونږ الهه به زمونږ سفارش کوی .

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه په قرآن کښې دا مسئله په مختلفو مقاماتوکښې په مختلف تعبیراتوسره ذکرشوی ده سورة بقره ، طه ، انبیاء ، نبا ، چه دتولو خلاصه داده چه دا دشفاعت قهری نفی ده یعنی داسې سفارش چه الله ﷻ مجبورکړی په قبول دهغې اوپه غیر د اذن الهی نه وی داسې شفاعت اوسفارش نشته دې اودشفاعت بالاذن اثبات دې یعنی شفاعت بعد د اذن الهی نه شته دې اوددې دوه قسمه دی : اول (۱) دنیوی شفاعت ، دا عام دې دمؤمن لپاره هم جائزدې اودکافرلپاره هم جائزدې په شرط ددې سره چه مهر جباریت پرې نه وی لگیدلې اودویم (۲) اخروی شفاعت دې، دا خاص دې په مؤمنانو پورې او دکافرانو لپاره قبل العلم کیدې شی اوبعد العلم نشی کیدې، لکه په حدیث کښې راغلی دی چه ملائک به بعضې خلقو لره جهنم طرف ته روان کړی نوبی ﷺ به ورته اُصْحَابِی ، اُصْحَابِی وفرمائی دهغوی شفاعت به کوی لیکن فرشتې به ورته ووائی چه «انک لاتدری ما احدثوا بعدک» نوبی ﷺ به دهغوی شفاعت ترک کړی او ورته به وفرمائی چه : «سُحْقاً سُحْقاً» .

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾ دا شپږم دلیل دې دلته حصرمراد دې په قرینه دمقام سره او «ما» د عموم لپاره دې یعنی صرف الله تعالی عالم دې په تمام «ما بین ایدیهم وماخلفهم» باندې او «بین ایدیهم» نه مراد حاضرین دی دوی ته او د «ماخلفهم» نه مراد غائبین دی له دوی نه، یا د «بین ایدیهم» نه مراد حالی او د «خلفهم» نه مراد استقبالی دی یعنی الله په موجوده او راتلونکو ټولو باندې عالم دې، یا امور ددنیا و امور دآخرت ورته مراد دی، یعنی الله جل جلاله د دنیا او د آخرت په کارونو باندې عالم دې، یا محسوس او معقول مراد دی، اوضمیر دجمع «ما فی السموات والارض» ته راجع دې او پدې کښې تغلیب د ذوی العقول دې په غیر ذوی العقول باندې، یا صرف ذوی العقول ته راجع دې یا ضمیر «من ذا» ته راجع دې چه مرادترینه ملائک او انبیاء دی یا صرف انبیاء دی «روح»

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی ضمیر «من ذا» ته راجع دې او ددینه مراد دمشرکینو مزعومه شفعاء دی یعنی الله ﷻ ددوی دمزعومه آلهو په تمام حالاتو خبردې چه هغه ددوی

لپاره شفاعت نشی کولی.

﴿وَلَا يُحِطُونَ﴾ یعنی الله ﷻ ته د تمامو مخلوقاتو د تمامو حالاتو علم دې او مخلوقاتو ته صرف هغه قدر علم حاصل کیدی شی چه الله تعالی و غواړی.

﴿وَبِيعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ دا اووم دلیل دی، او د کرسی نه مراد یا ظاهری معنی ده چه هغه داسې عظیم جسم دې چه عظمت ئی صرف د الله تعالی په علم کښې راتلې شی، او په یو روایت کښې د ابن عباس ؓ نه مروی دی چه اووه زمکې او اووه آسمانونه د کرسی په مقابل کښې داسې دی «حَلَقَةُ فِي فَلَاةٍ» لکه په لوی بیابان کښې د گوتی حلقه، او په بل روایت کښې دی چه دغه ټول بیا د عرش عظیم په مقابل کښې داسې دی لکه «حَلَقَةُ فِي فَلَاةٍ» او په بل روایت کښې داسې دی لکه پترې په ډال باندې، او د ابن عباس ؓ نه مروی دی چه د کرسی نه مراد ملک او سلطنت دې او په بخاری کښې د سعید بن جبیر رضی الله تعالی عنه نه مروی دی چه د کرسی نه مراد علم دې، ﴿وَلَا يُؤْذَهُ﴾ یعنی د زمکې او آسمان نگهبانی او حفاظت په الله تعالی دروند او گران ندی

﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ یعنی د ذات اوصفات دواړو په اعتبار سره ډیر زیات لوی دې د عقل د ادراک نه باهر دې وړاء الورا دې.

فایده : دا آیت مسمی دې په آیه الکرسی سره او د دې ډیر زیات فضائل وارد دی په آحادیثو کښې، د مسند احمد په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ دینه افضل د ټولو آیاتونو نه ویلیدی، په بل روایت کښې دی چه نبی ﷺ د ابی بن کعب ؓ نه دریافت وکړ چه په قرآن کښې کوم آیت ډیر افضل دې نو ابی بن کعب ؓ جواب ورکړو چه آیت الکرسی، نونبی ﷺ ده ته مبارکباد ورکړو «لِهَذَا الْعِلْمِ»، حضرت ابوذر ؓ د نبی کریم ﷺ نه تپوس وکړ و چه په قرآن کښې عظیم ترین آیت کوم یو دې نونبی ﷺ او فرمایل چه آیه الکرسی، د ابوهریره ؓ نه روایت دې چه نبی ﷺ او فرمایل چه په سورت بقره کښې یو آیت دې چه هغه سردار د آیاتونو د قرآن دې چه په کوم کور کښې ولوستلې شی نو شیطان دهغې کورنه خارج شی، دنسانی په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ او فرمایل څوک چه د هرفرض مونځ نه بعد آیت الکرسی وائی نودده د جنت ته د داخلیدو لپاره مانع صرف مرگ دې، یعنی د مرگ نه بعد متصل به دې د جنت آثار، راحت، آرام مشاهده کوی، د دینه علاوه ډیر فضائل وارد دی چه تفسیر قرطبی

ابن کثیر وغیرهما کنبی مذکور دی.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ۚ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ			
نشته دې هیڅ ^(۱) جبریه قبولو د دین کنبی، په تحقیق سره واضح شوې د حق اوسمه لاز د گمراهی اوباطل نه			
فَمَنْ	يَكْفُرْ	بِالطَّاغُوتِ	وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ
پس څوک چې منکر شي د شيطان اود غیر الله د عبادت نه او ايمان راوړي په الله باندې پس په تحقیق سره			
اسْتَمْسَكَ	بِالْعُرْوَةِ	الْوُثْقَىٰ	لَا انْقِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ
ده منگلي بنځي کړې په کرۍ او رسۍ مضبوطه باندې، چې نشته دې شلیدل هغې لره، او الله آوړدونکې دې			
عَلِيمٌ ۝			
پوهیدونکې دې			

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چې دا آیت د جهاد سره متعلق دې او په دې کنبی د جهاد متعلق دیو شېبې ازاله کول دی هغه دا چې د جهاد مقصود به داوی چې په زبردستی او جبر سره څوک مسلمان کړې شی، نو پدې آیت کنبی ددې وضاحت وشو چې د جهاد مقصود مجبور کول په ایمان نه دی او نه ددې وجې نه د کفارو نه جزیه اغستې شی او د هغوی د جان مال، ابرو، حفاظت کولیشی، بلکه مقصود د جهاد نه دادې چې دنیا دفتني اوفساد نه پاکه کړې شی. اود کفار و ظلم او تشدد په مسلمانانو او د اسلام نه اړول په جبر سره بند کړې شی ((کما قال تعالى وقتلوه حتى لا تكون فتنة ای لا یفتن مؤمن)) (مدارک) د ایمان تعلق د زړه سره دې او په زړه باندې جبر نه شی کیدې بلکه زړه هغه خبره منی چې په خپل اختیار سره نې پسند کړی ددې وجې نه په اسلام کنبی جبر نشته دې، از همدارنگه جبر د یته وائی چې څوک دخپل مرضی خلاف په داسې کار باندې مجبوره کړې شی چې په هغه کار کنبی فی نفسه بهتری او خوبی نوی یا وی خو په نظر نه راځی مگر اسلام خو صرف خیر دې او د اسلام خوبی داسې واضحه ده چې په اذنی سوچ او فکر سره معلومیری نو جبر ته ضرورت نشته دې نو ﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ د ماقبل لپاره دلیل دې، اوبعضې علماؤ ویلی دی چې ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ نفی ده په معنی د نهی سره یعنې څوک مه مجبوره کوئ په قبولولو د دین باندې نو دا حکم په حق د کفارو دعربو

کښې منسوخ دې په ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ سره او په حق دنورو کښې باقی دې ځکه دعربو کفارونه جزیه اخستل نشته بلکه ددوی لپاره اَمَّا الْاِسْلَامُ وَاَمَّا السَّيْفُ دې، اوهغه کفار چه عرب نوی نو دهغوئ نه جزیه اخیستې شی نو معلومه شوه چه هغوئ مجبورندی په قبول داسلام باندې، اوهرچه دې مرتد نوهغه د اسلام باغی دې نو ددې وجې نه هغه مجبور کولې شی چه اسلام ته واپس شی یا به قتل کیدې شی بعد دمهلث ددرې ورځونه، نو د هغه قتل د بغاوت دوجې نه دې، او دا اکراه نه ده.

﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ﴾ دا متفرع دې په ماقبل، دطاغوت متعددي معانی بیان شوی دی، دحضرت عمر رضی الله عنه اوحسین رضی الله عنه نه مروی دی چه ددینه شیطان مراد دې، اوسعیدبن جبیر اوعکرمه وائی چه ددینه مراد کاهن دې، ابوالعالیه وائی چه ددینه مراد ساحر دې، دمالک بن انس نه روایت دې چه هر معبود من دون الله ترینه مراد دې روح ای بمعبودیه کل معبود ماسوی الله، «شیخ رحمته الله» یعنې، حقه لار ښه واضح ښکاره شوې ده دگمراهی نه نوپس چاچه انکار وکړو دعبادت اوبندگي دماسوی الله نه اویقین اوايمان ئی راوړو په الله تعالی باندې نویقیناً ده مضبوطه کړئ کلکه ونیوله، د «عروة الوثقی» نه د ایمان اوتوحید محکمه کړئ اورسئ مرادده دا داسې محکمه رسئ ده چه ددې شوکیدل نشته دې.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا لَا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَالَّذِينَ
الله دوست) اومددگار دمومنانودې، راویاسي دوی لره ددتیرو دکفراوشک نه رنرا دایمان ته، اوهغه کسان ^(۱)
كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ لَا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَلَئِكَ أَصْحَابُ
چې کافران دي دوستان ددوی شیطانان دی (جني یا انسي)، راویاسي دوی لره درنانه تیروته، دغه کسان خاوندان
النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۚ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ حَاجَّكَ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهٖ
داوردې، دوی به پدې کښې همېشه وي آیانه گوري ته هغه کس ته ^(۲) چې جگړه ئی کوله دابراهیم سره په باره درب دده کښې

۱ - اوله قاعده دپاره د مومنانو.

۲ - دویمه قاعده دپاره د کافرانو.

۳ - اوله قصه متفرع په دویمه قاعده.

أَنْ أَتَهُ اللَّهُ الْمُلْكُ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي

ددی و چې نه چې ورکړي وه ده ته الله بادشاهي، کله چې اوونیل ابراهیم څمارب هغه ذات دې چې ژوندي کول کوي

وَيُمِيتُ ۚ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ ۚ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ

او مر کول کوي، نوده اوونیل چې زه هم ژوندي کول او مر کول کوم، نو اونیل ابراهیم پس بېشکه الله راولي نمر د مشرق نه

قَالَتْ يَهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

نونه راوله نمر د مغرب نه پس حیران شرمنده شو هغه کس چې کافرو، او الله لازمه بنای قوم ظالمانو ته

﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دلته دوه تکوینی قاعدې بیانېږي: یوه قاعده د مؤمنانو لپاره

ده او هغه داده چې ددوئ مددگار الله ﷻ دې نوکه چې دوی ته د شکوک او شبهاتو څه ظلمه راشي نو الله تعالی ئی امداد کوی او هغه ظلمت د شکوکو او شبهاتو ترینه ذاتل کړی او نور دایقان ورته ورکړی، او دویمه قاعده د کفارو لپاره ده او هغه داده چې ددوئ دوستان او مددگار شیطاین دی نوکه چې دوی ته په زړه کښې هدایت څه نور راشي نو شیطاین الجن والانس ئی دنور نه ظلمت طرف ته وباسی.

﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ولی په معنی دمعین او مددگار سره دې، یاپه معنی دمحب

اودوست سره دې او د «آمنوا» نه مراد هغه دی چې بالفعل مؤمنان دی.

﴿يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ﴾ اود ظلمت نه مراد ظلمه (تیارې) د شکوکو او شبهاتو دی یعنې

که مؤمنانو ته په زړه کښې ظلمه د شکوک او شبهاتو راشي او شیطاین ورته وسوسې واچوی ﴿إِلَى النُّورِ﴾ نو الله تعالی ددوئ سره مددکوی اود ظلمه د شکوکو نه ئی نور دایقان ته راوېاسی، یا مراد د اخراج نه ساتل او حفاظت دې.

یا مراد د «آمنوا» نه هغه دی چې اراده صحیح د ایمان لری، یا ترینه مراد هغه دی چې

مؤمنان وی په علم د الله تعالی کښې او بالفعل مؤمنان نوی، او د ظلمه نه مراد ظلمه د کفر او دشرک دې، او دنور نه مراد نور د ایمان او دتوحید دې یعنې کوم خلق چې صحیح اراده لری دایمان او هغه خلق چې په علم د الله تعالی کښې مؤمنان دی نو دوی ته الله ﷻ دایمان توفیق ورکوی اود کفر د تیرو نه ئی دایمان او دتوحید رنرته راوېاسی، اودغه شان تشریح د

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ ده چه مراد ترینه بالفعل کافران دی، یا هغه چه اراده لری دکفر یا هغه دی چه کافروی په علم دالله ﷻ کښي.

ددینه بعد درې قصې ذکر کيږي او دا مرتبې دی په دې دوو مذکوره ؤ قاعدو باندې (بنابر توجیه اول) په طور د لف نشر غیر مرتب سره.

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ﴾ دا اوله قصه ده متفرع ده په دویمه قاعده باندې، چه نمرود کافر ته دحضرت ابراهیم ﷺ ددلائلو د توحید نور ښکاره شو خوشیطان نی ملگرې وړ نویائی دکفر ظلماتو ته واپس کړو اودلائلو دتوحید ظرف ته نی څه توجه ونکړه، استفهام په «الم تر» کښي دتعجب لپاره دې یعنې دا قصه قابل دتعجب ده.

د ﴿الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ﴾ نه مراد نمرود بن کوش بن کنعان بن سام بن نوح ﷺ دی، او چا داسې ویلی دی: نمرود بن کوش بن کنعان بن حام بن نوح ﷺ.

﴿أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾ ای لاجل ان آتاه الله الملك، او دا علت دې د «حاج» لپاره یعنې د حضرت ابراهیم ﷺ سره نی مناظره ځکه کوله چه الله تعالی ده ته بادشاهی ورکړې وه نوپه کښي کبر پیدا شو، یا مطلب دادې چه الله ﷻ ورته بادشاهی ورکړې وه او هغه موجب دشکر وه او ده سبب د ناشکری وگرزوله او دپته علت ته کمی ویلې شی ((کما تقول عادان فلان لانی احسنت الیه)) اودده په حق کښي مفسرین وائی چه: ((اول من تجر وهو صاحب الصرح ببابل وملك الدنيا كلها)).

اوپه ټوله دنیا باندې بادشاهی څلور کسانو کړې ده یو په هغوی کښي نمرود دې چه په ټوله دنیا یې بادشاهی کړې وه او دخدائی دعویٰ نی کړې وه، اوبل په هغوی کښي بخت نصر دې دا دواړه اشقیاء او غم کافران وو، اوبل حضرت سلیمان ﷺ اوبل ذوالقرنین ؤ، او دنمرود اودده د لښکر هلاکت په ذریعه دبعوضو (ماشو) سره ؤ، روایت دې چه ده قصد دمحاربه مع الله وکړو اوخیل لښکر نی راوباسه نوالله تعالی په دوی ماشی مسلط کړل، قرطبی وائی ((وكان اهلاکه لما قصد المحاربة مع الله تعالى بان فتح الله تعالى علیه باباً من البعوض فستروا عين الشمس واكلوا عسكره ولم يتركوا الا لعظام)) نولښکر نی ټول هلاک شو اویوماشی اوپه

بعضی روایاتو کښې دی چه گوډ ماشې دنمرودپه دماغو کښې داخل شو. قرطبی وائی ((لکان اعز الناس عنده بعد ذلك من يضرب دماغه بطرقة عتيقة لذلك)) یعنی بیا به ده ته ډیر محبوب سړی هغه وو چه دې به ئی دسړپه کپړئ وهلو پدې سره به ده ته لږ شان آرام راتلو. څلوېښت (۴۰)، ورځی داسې وو. بالاخرپه وهلو وهلو سره مرادرشو، او ذکرشوی دی چه نمرود څلور سوه کاله (۴۰۰)، بادشاهی کړې ده. اوپه دې آیت کښې چه دکومې مناظرې اومباحثې ذکر دې نو بعضې وائی چه دا منظره اومباحثه بعد د اخراج من النار نه شوې ده، **دسبب دمنافطري** په حقله قرطبی وغیره ویلی دی چه نمرود دملک ټولې غلې دانې له خپل ځان سره جمعه کړې وې نوچا به چه دغلې طلب وکړو نو اول به ئی نمرود ته سجده وکړه اوبیا به ورته هغه غله ورکوله. نوحضرت ابراهیم عليه السلام چه کله د ده څنگ ته لاړو نوسجده ئی ونه کړه نونمرود ورته وویل تاماته سجده ولې ونه کړه؟ نو حضرت ابراهیم عليه السلام وفرمایل چه زه سجده صرف خپل رب ته کوم، نمرود وویل ستا رب څوک دې؟ نو ابراهیم عليه السلام وویل ((ربی الذی یحیی ویمت — الایه)).

نوجه لاجواب شو نوحضرت ابراهیم عليه السلام ته ئی غله ورنه کړه نوحضرت ابراهیم عليه السلام خپل کورته خالی لاس روان شو په لاره کښې دښگو په یوه غنډئ تیرشو نوخیال ئی وکړو چه دا (غراتین) دوه انډی (بورئ) ددې شگونه ډکې کړم اوکورته ئی ورسوم، نو بچی به ورته وگوري نو خوشحاله به شی، نودغه شان ئی وکړه اوچه کورته لاړ نو هغه بورئ یې کښودلې اوپخپله اوده شو، آرام ئی کولو، ماشومان خوشحاله شو او د دغه بورئ سره ئی لوبې کولې. نو د حضرت ابراهیم عليه السلام بی بی راغله او اراده ئی وکړه چه روتئ پخه کړی نوچه دغه انډې (بورئ) ئی کلاؤ کړې نوپه هغې کښې ډیر احسن اوبهترین اوره وو نو روتی ئی ترینه تیاره کړه اوحضرت ابراهیم عليه السلام ئی دخوب نه را بیدارکړو اوطعام ئی ورته مخې ته کښوده نوده تپوس وکړو ((من این هذا)) یعنی چه دا چرته وو؟ نویی بی وفرمایل ((من الدقیق الذی سقت)) یعنی دا دهغه اوږونه چه تا راوړی دی، نوحضرت ابراهیم عليه السلام پوهه شوچه الله تعالی آسانی وکړه او غیبی مددې یې وکړو.

﴿قَالَ اَنَا اُحْيِي وَامِيتُ﴾ هرکله چه حضرت ابراهیم علیه السلام د الله تعالی دربویت دلیل پیش کړو چه ((ربی الذی یحیی ویمت)) نونمرود نقض وکړو چه دا کارخوزه هم کولې شم اودوه قیدیان ئی راوبلل او آزاد ئی کړل نو وې ویل چه دامې ژوندی کړل اودوه بې گناه

کسان نی راو نیول هغه نی قتل کرل او وې ویل چه دا مې مړه کرل. نوحضرت ابراهیم ﷺ پوهه شو چه دا جاهل داحیاء او امانت په معنی هم نه پوهیږی. نویل دلیل نی ورته پیش کړو چه «فَلَنْ آتَاكَ بِالشَّمْسِ» یعنې داشمس زما رب دمشق نه مغرب ته راولی نوکه چرې ته رب نی «فَأَيُّهَا مِنَ الْمَغْرِبِ» د مغرب نه نی مشرق ته راوله. نو دا جاهل حیران او لاجواب پاتې شو. که څوک داسې سوال وکړی چه دلته خوحضرت ابراهیم ﷺ انتقال وکړو من حجة الی حجة او حالانکه اهل اصولو په مبحث القیاس کښې ذکر کړی دی چه انتقال من علة الی علة صحیح ندې اود مناظرې د اصولو نه مخالف دې.

جواب دادې چه کله مخاطب ډیر غبی وی اود مستدل په حجت پوهه نه شی نو انتقال دیو حجت نه بل حجت ته کیدې شی. یا جواب دادې چه دا انتقال دیو حجت نه بل حجت ته ندې بلکه دنمروذ ددې قول رد دې چه «انا احی و أمیت» پدې شان چه ته داحیاء په اثر چه هغه حرکت دې قادر نه نی او په محسوس نم رکښې تصرف نشې کولې نواحیاء او امانت به څرنگه وکړې.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا ۖ قَالَ آلِ يَغْنَىٰ
یاته نه گورې! هغه کس چې تیر شوی یو کلی. اود اغور زیډلې وؤیږ خپلو چتونو. ده اوو نیل څرنگ به دا ژوندي کړي
هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۖ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةً سَلَامًا ثُمَّ بَعَثَهُ ۖ قَالَ
الله روستو دمړ کیدلو ددینه. پس مړ اوساته ده لره الله سل کاله بیاني راپورته کړو. ورته نی اوو نیل
كَمْ لَبِثْتُ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ قَالَ
چې تاخومره وخت تیر کړو. نوده اوو نیل چې ماوخت تیر کړو یو ورځ یا بعضې حصه دورځې. نواو فرمایل ورته الله
بَلْ لَبِثْتَ مِائَةً سَلَامًا فَأَنْظِرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَأَنْظِرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ
چې نه بلکه تاوخت تیر کړې دې سل کاله. پس تڼاو گوره خپل طعام ته او څکاک ته نه دي سخاشوي. او گوره خر خپل نه
وَلِتَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَأَنْظِرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ
او دپاره ددې چې مونږ او گرزو تانښه انمونه دپاره دخلغو. او وگوره هډوکو دڅرته چې څرنگه نی راخوړو مونږ

نَكُونُوا كَهَآ فَلَئِنْ كُنْتُمْ عَلٰىٰ قُرْبٰى ۝ اَعْلَمُوْا

اغوندد دوى ته غوبنه. پس هرکله چې بنکاره شوده ته حال، نووي ونيل چې ماته علم يقيني دي ددي خبري

اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝

چې بېشکه الله په هرڅيز قادر دي

«اَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْبَةٍ ۝» دا دويمه قصه ده متفرع ده په قانون اول باندې چې حضرت عزيز عليه السلام ته تردد لاحق شوچه په منزله دظلمه دي نواله عليه السلام نى مدد وکړو او دتردد دظلمه نه نى نور داطمينان ته راوباسه، اوکاف په «کالدى» کښي يا زائد دي او دا عطف دي په «الذى» باندې په «الم ترالى الذى» کښي نوتقديري عبارة دارنگه دي «الم ترالى الذى مرعلى قرية» يا کاف په معنى دمثل دي «اي الم ترالى مثل الذى» اومثل ددي لپاره ذکرشو چه تنبيه راشي په تعدد دشواهدو لکه دا قول دصرفيانو «الماضى مثل ضرب» اود «الذى» نه مراد بنا بر قول مشهور حضرت عزيز عليه السلام دي اودقرية نه مراد بيت المقدس دي چه بخت نصر مسمارکړي وو اوبنى اسرائيل نى ديرقتل کړى وو اوبعض نى قيده کړى وو نوچه عزيز عليه السلام پدي قرية تيرشو اودا منظر نى وليده نوده ته دكيفيت داحياء دمشاهدي کولو شوق پيدا شو ليکن هرکله چه دا دظاهرى حالاتو په اعتبار سره مستبعده وه اوپه تورات کښي دا پيشين گوئى موجوده وه چه بنى اسرائيلو ته به غلبه حاصليري اوبيت المقدس به دوباره آبادشى نوحضرت عزيز عليه السلام د خپل اشتياق اظهار وکړو او دظاهرى حالاتو مطابق نى اشعار دياس اود استبعاد هم وکړو چه «اى يحيى» نواله عليه السلام جواب داسې وکړو چه دخپل لوى قدرت اظهار نى وکړو چه کوم شي زرخرايدو والاؤو يعنې طعام اوشراب نوهغه سل کاله په خپل حال وو اوچه کوم شي زرخرايدو الاونه وو نوهغه خراب شوې وو، ليکن الله عليه السلام دده په حضور کښي را معادکړو. يا دسوال مطلب داؤو چه دوباره ژوندى کول به څنگه وي، نوجواب نى داسې وشو چه روح دانسان نه فنا کيري دهغې مثال طعام اوشراب دي اوبدن به يې فاني کيري دهغې مثال حمار او دهغه هډوکى دي او ددي تشرېح وروستو را روانه ده.

«وَهِيَ حَآوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا» يعنې اول نى چتونه پرې وتى وو اوبياپه هغې باندې ديوالونه غورزيدلى وو.

«اَنْ يُّحْيٰى هٰذِهِ اَللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۝» په «هذه» کښي قرية ته اشاره ده اوحيات اوموت په

معنی مجازی سره دې یعنی آبادی ، او ورانیدل، یا په هغه کښې مجاز بالحذف دې ای اهل هغه القرية نو بیا حیات او موت په معنی حقیقی سره دې

﴿فَأَمَّا تِلْكَ الْأُمَّةُ الَّتِي بَاءَتْ عَامِرًا﴾ ددې معنی دا نده چه مریی کرو سل (۱۰۰)، کاله څکه مرکول خر په لږ وقت کښې کیږی بلکه معنی ئی داده چه دمړ کولونه وروستوی یې سل کاله مړوساته

﴿ثُمَّ بَعَثْنَا﴾ سل کالو نه بعد ژوندې شو او عمر یی په وخت دوفات کښې څلوېښت کاله وو او په بل روایت کښې دی چه پنځوس کاله ؤو او چه جوندې شو نو په هیئت دخلوېښتو یا پنځوس کالو باندې ؤو او بچی ئی بوډاگان ؤو، او د ابن عباس ؑ نه مروی دی هرکله چه دې ژوندې شونو په حمار باندې سورشو او خپلې محلې ته لاړ، نو هیڅ چا نه پیژندلو. یوه رنده بودئ وه دشپږ شلوکالو (۱۲۰)، هغې ته چاوویل چه عزیز (علیه السلام)، راغې نو هغې وه ویل چه سل کاله شوی دی چه هغه زمونږ ته جدا شویدې، او وې ویل چه عزیز ﷺ مستجاب الدعاء، وو که چرې دا عزیز ﷺ وی نو ماته دې دعاء وکړی چه زما په سترگو کښې نظر راشی نوزه به یې وپیژنم، نو عزیز ﷺ دعاء وکړه او په سترگو ئی ورته لاس رابښکلو نو دا رنده بودئ بیبا شوه او عزیز ﷺ ئی وپیژندلو او عزیز ﷺ یو زوئ چه عمر ئی دسلو کالونه زیات ؤو هغه خپل پلار عزیز ﷺ په هغه نشانې سره وپیژندلو چه د دواړو اوږو په مینځ کښې یې وه چه تورنشان په شان د شکل هلالی ؤو، او بخت نصر چه کله غلبه کړې وه په بیت المقدس باندې نوبیت المقدس ئی هم مسمار کړې ؤو او دتورات نسخی ئی سیزلې وی او ډیر لږو کسانوته توراۃ یاد ؤو نو حضرت عزیز ﷺ بنی اسرائیلوته دتورات صحیح تلاوت وکړو او صحیح نسخه ئی ورته ولیکله نو بنی اسرائیل پدې سره ډیر زیات خوشحاله شو او دده سره ئی ډیر محبت شروع کړو او په محبت کښې ئی دومره افراط وکړو چه حضرت عزیز ﷺ ته یې ابن الله ویل شروع کړه.

﴿قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضُ يَوْمٍ﴾ حضرت عزیز ﷺ چه کله ژوندې شو نوالله ﷻ ترینه تپوس وکړو چه تاڅومره وخت تیر کړو؟ نو ده وویل چه پوره یوه ورځ یا بعضې ورځ څکه چه دې مرکیده نو هغه وخت دضحیٰ ؤو او بیا چه کله را ژوندې شو نو دا وخت دماز ډیگرو ؤو نوده خیال وکړو چه دا هغه یوه ورځ ده نو چونکه اکثرې حصې د ورځې ته پوره ورځ ویلې شی او په حقیقت کښې پوره ورځ نوی، نو ددې وجه نه ئی اول یوماً ویل او بیانی ﴿بَعْضُ يَوْمٍ﴾ ویل، نوالله ﷻ ورته وفرمایل چه دا هغه یوه ورځ نه ده بلکه په درمیان کښې سل کاله (۱۰۰)،

تیر شویدی، سوال واردیږی چه دا خو کذب شو اونبی خو د کذب نه معصوم وی، جواب دا دې چه دا اخبار دخپل علم نه وو او د واقع نه نوؤ اودخپل علم سره خومطابق دې نوخبر دخپل مخبرعنه سره مطابق شو نو کذب نه شو اوددې نظیرهغه دې چه نبی ﷺ په قصه دذوالیدین کنبې فرمایلی ؤو (لم اقصر ولم انس) بعضې علماء وائی چه دلته حقیقت دکذب راغلیدی خکه چه خبره د واقع نه مخالف ده خوپدې کذب کنبې مواخذه نشته لکه په سهو او نسیان کنبې چه مواخذه نشته، لیکن جواب اول اصح دې .

﴿فَاقْظَرِ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ﴾ طعام اوشراب غذا ده نو دا په منزله دروح ده، او ارواح نه خرابیږی نو طعام اوشراب خکه نه ؤو خراب شوی، دطعام نه مراد چا ویلی دی چه غنې (انگور) دی اوچا ویلیدی تین (انخر، انجیر) دی اودشراب نه مراد عصیر العنب یالبن دی.

﴿لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ دلته «ها» اصلیه ده اومجزومه ده، «يقال ساهت فلان»، چاویلی دی چه «ها» په اصل کنبې نون وو او اصل ئی «لم يتسنن» ؤ کمايقال هاء مسنون، اوکله چه درې حروف متجانس جمع شی نویوترینه په حرف علت سره بدلیږی «کما قال تقطعت» اصله تقطعت او «دشاه» اصله «دشها» دلته «يتسنن» نون اخیریه (ياء) سره بدل شو او (ياء) په الف سره اوالف دجزم په وجه حذف شوې دې او (هاء) دسکته لپاره ده نو (لم يتسنه) ترې جوړ شو.

﴿وَأَنْظَرِ إِلَىٰ حِمَارِكَ﴾ حمار خاورې شوې وو هډوکی ئی جدا جدا شوی ؤو نوچه الله ﷻ ورته حکم وکړو نو هغه جدا جدا شوی هډوکی . دخپل خپل خائ سره ولگیدل او اعصاب اورگونه پرې راغلل او بیا پرې لباسه غوښه خرمن راغلل او حضرت عزیر ؑ ورته کتل او مشاهده ئی ورله کوله او بیا پکنبې روح راغې نور ا پورته شو او خپل آواز «ره قا» ئی وکړو.

﴿وَلَتَجْعَلَكَ﴾ واؤ زانده دې، یا مناسب معطوف علیه ورله مقدر دې مثلاً، «اريناك ذالك لتعلم قدر قدرتنا وَلَتَجْعَلَكَ (الایه)، «تَنْفِيْزُهَا» دزمکې نه راپورته کول او خوزول. ﴿قَالَ أَغْلَمَ﴾ دلته مراد دعلم نه مشاهده ده

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُنْجِي الْمَوْتَىٰ قَالَ

اوکله ۱، چې اوونیل ابراهیم ای څمار به ماته اوبنایه چې څرنگ ته ژوندي کوې مري نو الله او فرمايیل

اَوَلَمْ تُوْمِنُ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ

چې ولې ستايقين نشته څه، نو اوبل ابراهيم ولې نه بلکه يقين مې شته دې ليکن غواړم چې تسلي اوشي د زړه خفا

قَالَ فَعَزَّزْتُ مِنْ الظَّيْرِ فَصَرَّهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ

اوفر مايل الله پس او نيسه څلور د مرغانو نه پس را تر دې نهې كړه خپل ځان ته بيا كېده په هر يو جدا جدا غر باندې د دوى نه

جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يٰۤاَيُّنَكَ سَعِيًّا وَاَعْلَمُ اَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيْمٌ

يوه حصه، بيار او بله دوى رابه شي تاته په منډه، او بوه شه چې بېشكه الله زور آور او حكمت والادې

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُنحِي﴾ دا دريمه قصه ده او مرتبه ده په اول قانون باندې، چه د ابراهيم ﷺ داسوال ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُنحِي السَّمُوتَ﴾ په ظاهر كښې تردد دې چه مشابه دې دظلمه سره، اوجواب دالله ﷻ اومشاهده داحياء، اخراج من الظلمت الى النور دې، او دحضرت ابراهيم ﷺ داسوال چه «رب ارني كيف تحي الموتى» د شك دوجي نه ندې بلکه دوى ته د قدرت على الاحياء پوره پوره يقين وو خو د كيفيت مشاهده كولو يې شوق وو دمزيد تسلى اوطمينان لپاره او ددې وجې نه په حديث كښې دنبي كريم ﷺ ارشاد دې چه: ((نحن احق بالشك من ابراهيم)) يعنې دحضرت ابراهيم ﷺ شك نه وو كه چېرې وې نوزمونږ به شك وې ليكن زمونږ خوشك نشته دې نو د ابراهيم ﷺ شك هم نه وو او د «نحن» نه مراد يا خو معشر الانبياء دى سوى د ابراهيم نه او يا ترينه مراد امت محمديه دې يعنې هر كله چه دنوروانبياءو شك نشته دې يا د امت محمديه شك نشته دې نو دحضرت ابراهيم په طريقه اولى سره شك نشته دې، ځكه چه دده په حق كښې وارد دى ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُسُدَهُ مِنْ قَبْلُ﴾ او دارنگه يې فرمايلى دى:

﴿وَكَذَٰلِكَ لَرَىٰ إِبْرَاهِيمُ مَلَكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَيَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾ او ددې حقيقت د اظهار لپاره الله ﷻ ترينه تپوس كوى ﴿قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ﴾ «اى اَسْتَلِّ ولم تؤمن»، يعنې آيا ته داسوال لدې وجه نه كوي چه ستايقين نشته دې. ﴿قَالَ بَلٰى﴾ نوحضرت ابراهيم ﷺ وائى چه يقين مې شته دې خوتپوس ددې لپاره كوم چه ﴿وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ چه دسترگوپه مشاهده مزيد اطمينان مې راشي او علم يقينى اومشاهده دواړه راته حاصل شى، علم اليقين اوعين اليقين مجموعه زياته قوى وى ديونه، نو دا سوال جواب ددې لپاره ذكر شو چه په سامعينو كښې دحضرت ابراهيم ﷺ په باره كښې دچا څه غلط فهمى پيدانه شى.

﴿قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطُّغَمَاءِ﴾ څلور مارغان پشان دڅلورو هغه عناصرو دی چه انساني بدن ترينه جوړ شويدي نو ددوی تفريق اوجمع دحشر نثر نمونه ده، مفسرين وائی چه دا څلور مارغان ، طاؤس، چرگب ، کارغه او کونتره دی.

﴿فَصُرْنَاهُنَّ إِلَىٰكَ﴾ صرهن په دوه معانيوسره راځي يو په معنی دقطع کولوسره اودويم په معنی دضم کولوسره، دلته دويمه معنی زياته مناسبه ده، يعنې خپل ځان ته ئی نيژدې کړه چه کمال معرفت ئی درته حاصل شی او اشتباه درته رانه شی.

﴿ثُمَّ أَجْعَلَ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ دَلَّةً مَّخْبِيَةً﴾ عبارت مقدر دې چه «اذمجن واخلط لهن وریشن ثم اجعل — الايه» .

الله ﷻ حضرت ابراهيم عليه السلام ته وفرمايل چه دا مرغان خپل ځان ته نيژدې کړه اونه ئی وپيژنه اوبیائی ذبحه کړه اوسرونه ئی دځان سره وساته اوغوبی، هډوکی ، ریش (بنړی) ئی یوځای خلط کړه دقیمی پشان اوبیائی لږلږ په غرونو باندې کيږده اوبیائی راوبله. ﴿بِأَتَيْنَكَ سَعْيًا﴾ نو دا به تاته په منډو راشی د «سعی» نه معلومیږي چه په الوتوسره به نه راځي بلکه په زمکه باندې به روان رازی.

﴿أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ الله غالب دې په هرڅه قدرت لری اویه هرکار کښې ئی ډیر حکمتونه وی .

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَمْعًا سَائِلًا
مثال د دهغه کسانو چې خرج کوي مالونه خپل په لار دالله کښې پشان دهغه دانې دې چې زرغون کړې اوډې
فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضْعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
په هروډې کښې سل دانې وي ، او الله دوچندور کوي هغه چاته چې اوغواړي، او الله واسع دې فضل دده، عالم دې
الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبَعُونَ مَّا
هغه کسان چې خيرات کوی خپل مالونه په لار دالله کښې بيا نه تابع کوي اونه لپري دوی په هغه څيزېسې

أَتَقْتُلُوا مَنَّا وَلَا آذَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ
چې دوى خبرات کړې وي بارول داحسان، اونه رسول دآزار، مقرر دې ددوى دپاره اجر ددوى په نيزدرب ددوى
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ
اونشته هيڅ ويره په دوى (دکمالى دنواب، اونه به دوى غمزن وي، خبره خوږه اونرمله اوبخښنه سانل تلکه به دى الحاح اوکړي
خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَّتَّبِعُهَا آذَىٰ ۖ وَاللَّهُ غَفِيٌّ
ډېره غوره ده دهغه صدقې اوخيرات نه چې په هغې پسې وي آزار رسول، اوالله غني دې حاجت نه لري ستاسو صدقونه،
حَلِيمٌ ۝ يٰۤاَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَتَكُمْ بِالْمَنِّ
صبرناک دې . چلنى نه کوي په سزا ورکولو کښې، اې ايمان والو! مه بريادوى خپل خيراتونه په بارولوداحسان
وَلَا آذَىٰ ۖ كَالَّذِي يَتَّبِعُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
اورسولودآزارسره، په شان دهغه سړي منافق، چې خرچ کوي مال خپل دپاه دخودنې خلقتونه اوايمان نه لري په الله
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ فَمَثَلُ كَثَلٍ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ
اوپه ورځ آخرت، پس مثال دده په شان دخويه کانزي (تېږې) دې چې په هغې ښاوره وي پس ورسپړي دې ته سخت باران
فَتَرَكَهُ صَلْدًا ۖ لَا يَقْدَرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ وَمِمَّا كَسَبُوا
پس پرېږدي دې لره صفاستره، دوى به نه قادرېږي په هيڅ خيزدثواب دهغه عملونو چه دوى کسب کړې وؤ
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۝
اوالله هدايت نه ورکوي قوم کافرانوته .

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُطِغِقُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ «اى مثل نفقه الدين»، ددينه بعد مسئله د اتفاق فى سبيل الله ذکر کيږي په تفصيل سره، پدې آيت کښې په اخلاص نيت سره دالله تعالى لپاره دهغه په لاره کښې دخرڅ کولو ترغيب دې چه په ضمن ديومثال کښې بيانېږي، او دهغې حاصل دادې چه په اخلاص سره دصدقې مثال داسې دې چه څوک يوه دانه په زمکه کښې واچوي اودهغې نه اووه ۷ بوټي ښاخونه پيداشي اوپه هر بوټى اوښاخ کښې خوشه (وگې)، وى اوپه هره خوشه کښې سل (۱۰۰)، دانې وى نو د يوې دانې نه اووه سوه (۷۰۰)، دانې جوړې شي، نودغه شان د

۱ - اتفاق کښې دريا، اومن داجتناب حکم

اخلاص والا صدقې نه اووه سوه (۷۰۰) نیکې جوړېږي اودا ادنی درجه ده.

﴿وَالَّذِينَ يُضَعِفُونَ لِمَنْ يُشَاءُ﴾ یعنې اووه سوه خوملاوېږي لیکن که چېرې د صدقه کونکې تقوی او اخلاص او د مال پاکیزگی چه خومره زیاتېږي نو اجر او ثواب به نور هم زیاتېږي. اوضعف په اصل لغت کښې زیادت غیر محصوره ته وائی یعنی د زیادت څه حد نشته

﴿الَّذِينَ يُضَعِفُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ په دې کښې دهغه امورونه دېچ کیدلو حکم دې چه په هغې سره صدقه باطلېږي یعنې «من، اذی» په چا باندې د صدقې په وجه سره احسان اړول یا ورته تکلیف رسول په طعن وغیره سره لکه خدمت اخستل شو.

﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ یعنې سائل ته نرمه خبره کول، او که سائل په سوال کښې سخته لهجه اختیار کړې نو هغه ته مغفرت او بخشش کول اگر که صدقه ورته ورته کړې دا افضل دې دهغه صدقې نه چه د «من او اذی» سره وی.

﴿وَالَّذِينَ غَنُوا﴾ یعنې الله ﷻ غنی دې نو د ځان لپاره ستاسو نه صدقه نه غواړي خوستاسو د دنیوی او اخروی فاندې لپاره تاسوته د صدقې حکم کوی.

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَبْتَغُوا صَدَقَتِكُمْ﴾ یعنې صدقه او خیرات بریادېږي په «من او اذی» سره ﴿كَالَّذِي يُفِيضُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ﴾ دا دهغه صدقاتو بیان دې چه په هغې کښې شرط د صحت نوی موجود یعنې ریا، او کفر، دواړه یا یو، او په ماقبل آیت کښې بیان دهغه صدقاتو وو چه شرط د صحت پکښې موجود وو خوش شرط د بقاء پکښې نه وو یعنې په من. اذی، سره بریاد شوی وو ((رثاء الناس)) مفعول له دې دینفق لپاره ﴿وَلَا يُؤْمِنُ﴾ مراد ترینه کافر او منافق اعتقادی دې، یا د امعنی ده چه یقین نه لری په ثواب د آخرت.

﴿فَمَثَلُ صَفْوَانٍ﴾ دا مثال د صدقې دریا کار دې، او ضمیر دریا صدقه کونکې ته راجع دی «صفوان» صافه او ښویه گټې ته وائی چه په هغې کرونده نه کیږي نودغه شان ریا، کار ته صحیح فائده نه رسی، او د ریا کار ستایلی کیدل په شان دهغه خاورو دی چه پدغه ښویه گټې باندې وی چه یې فاندې وی، او په آخرت کښې د اجر او ثواب نه محروم پاتې کیدل پشان د سخت تیز باران دی چه دغه گټه صفا پرېږدی ﴿صَلْدًا﴾ هغه گټه چه بالکل صفا وی او گرد او غبار پرې نوی ﴿لَا يَقْدِرُونَ﴾ یعنې ددې عمل به ورته هېڅ اجر او ثواب نه ملاوېږي اگر که دوی پدې طمع وی چه مونږ نیک عمل کړېدې ﴿وَالَّذِينَ لَا يَهْدِي الْقَوْمُ الْكَافِرِينَ﴾ مراد

دادې چه دوى ته په آخرت كېنې ثواب نه وركوى، يا دا چه په دنيا كېنې ورته د ايمان توفيق نه وركوى او جبراً ورته هدايت نه وركوى.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اِتِّعَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْمِيَّتًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ

اومثال ۱ دغه خلق چې خيرات كوي خپل مالونه دپاره دطلب درضا دالله اودوچي ديقين نه دنفسونودوى نه

كشَل جَنَّةٍ يَّرْوَوْنَ اَصَابَهَا وَاَيْلٌ فَاتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ

پشان ديو باغ دې چې په اوچته زمكه باندي وي چې اورسيږي دپته باران ډېر، نور كړي داباغ ميوې خپلې دوجند

فَاَن لَّمْ يَصِبْهَا وَاَيْلٌ فَطُلُتْ ۝ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝ اَيُّوْذُ

بس كچري اونه رسي دپته ډېر باران نو ډېر څه يعنې لپياران ورله كافي دي، اوالله ستاسو عملونه ښه ويني. آيا خونوي

اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُوْنَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّحِيْلٍ وَّاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ۝ كَه

يوكس په تاسو كېنې داخبره چې دى دله لره باغ دكهجورو اودانگورو، بهيري لاندې ددپته نهرونه، دده دپاره وي

فِيْهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرِ ۝ وَاَصَابَةُ الْكِبَرِ ۝ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضِعْفًا ۝

پدې باغ كېنې نورې هر قسمه ميوې، اورسيدلي وي ده ته يوه والى، اودده دپاره اولاد وي ضعيفان يعنې ماشومان

فَاَصَابَهَا بِهَا اِعْصَارٌ فِيْهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ ۝ كَذٰلِكَ

پس پدې حالت كېنې اورسي دې باغ ته تيزباد ډېر كړى چې پدې كېنې اور وي نوپس داباغ اوسيږي، دغه شان

يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُوْنَ ۝

بيايوي الله ستاسودپاره آياتونه دپاره ددې چې تاسوفكر او كړئ

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ۝ دا دويم مثال دې د اخلاص والا نفقي لپاره، دا دواړه

مثالونه د يو ممثل لپاره دى، بعضې مفسرين وائي دا دويم مثال دهغه صدقي لپاره دې چه

دجهد او ددعوت ددين نه علاوه په بل مصرف خير كېنې وشى، او ماقبل مثال دهغه صدقي

لپاره وو چه د جهاد اودعوت دين اواعلاء دين لپاره وشى لكه قرطبي دمخكېنې آيت په

تفسير كېنې وائي: «بيان مثال لشرف النفقة في سبيل الله ولحسنها».

د اونهاسی کروړ «یوکم پنځوس کروړو» ثواب ثبوت

ابن کثیر اوصاحب د روح المعانی د تیرشوی آیت په تفسیر کښی حدیث د اتفاق فی سبیل الله نقل کوی چنانچه روح المعانی وائی چه دعلی ؑ اوبوالدردا ؑ ابوهریره ؑ عمران بن حصین ؑ ابوامامة ؑ عبدالله بن عمر ؑ اوجابرین عبدالله ؑ نه روایت دې چه حضور ﷺ فرمایلی دی چه حوک نفقه ولیبری دالله تعالی په لار کښی اوپه خپله په کور کښی پاتې شی اودالله ﷺ په لار کښی لارنه شی نوده ته دهرې یو روپی په بدله کښی اووه سوه (۷۰۰) روپی اجر ملاویبری اوخوک چه په خپله دالله ﷺ په لار کښی لارشی اونفقه وکړی دالله ﷺ په لار کښی اودالله ﷺ په رضا کښی نو دده لپاره دهرې روپی په بدله کښی اووه لاکه (۷۰۰۰۰) روپی اجر دی.

((وَعَنْ مَعَاذِ بْنِ جَبَلٍ ؓ إِنَّ غَزَاةَ الْمُتَّقِينَ قَدْ خَيَّاهُ اللَّهُ تَعَالَى لَهُمْ مِنْ خَزَائِنِ رَحْمَتِهِ مَا يَنْقَطِعُ عَنْهُ عِلْمُ الْعِبَادِ)). اوپه ابوداؤد کښی دحضرت معاذ ؓ روایت پدې الفاظوسره دې ((قال رسول الله ﷺ إِنَّ الصَّلَاةَ وَالصَّيَامَ وَالزَّكَاةَ عَلَى السَّفْعَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ بِسَعْمَانَةٍ صَعْفٍ)). نو وه سوه چه په اووه لاکه کښی ضرب شی نویوکم پنځوس کروړه ترینه جوړیږی، پدې حدیث باندې ابوداؤد سکوت کړیدې نوقابل احتجاج دې او زبان بن فائد راوی ضعیف دې لیکن شدت ضعف «چه کذب او اتهام کذب دې» هغه پکښی نشته بلکه دده په حق کښی صدوق ویلې شوی دی، نو دا دویم مثال دهغه اتفاق دې چه په غیر دجهاد کښی وی.

﴿أَتَيْتَنَاهُ مَرْصَاتٍ آلِهَةٍ﴾ یعنی مقصود ئی طلب درضاء الهی وی دا مفعول له دې چه دده دحصول لپاره فعل مذکور شوی دې. ﴿وَتَلْبِيتًا﴾ په معنی دتبیئت سره دې یعنی دزړه یقین ئی وی دالله ﷺ په وعدو باندې نو ځکه اتفاق کوی، نو دا هم مفعول له دې چه دده دوجود لوجه نه فعل مذکور شویدې یا د(تبیئت) معنی کلکوالې دې یعنی نفقه کوی لپاره دمحم کولو اولکلکولو دزرونو په ایمان اودین باندې ځکه چه صدقه سبب دې لپاره دتبیئت په ایمان اودین باندې ﴿بِرَبْوَةٍ﴾ «ربوه» وایی ((ما ارفع من الارض لاماءَ لَهَا)) ته، یعنی غونډی، اوتشبهه د ربوة سره لدې وجې نه ورکړې شوه چه دهغې ونې خائسته ښکار یږی او دکثرت حرارت اوبرودت نه په امن کښی وی نونما په کښی ډیره وی، اوکه د اوبو قلت وی نود ونو د وچ کیدلو خطر نه وی «وابل» مطر شدید ته وائی او «فَلَّ» شبنم ته وائی، خودلته ترینه مراد

مطرقلیل دې څکه شبنم «پرڅه» دفصل لپاره کافی نوی، حاصل دادې چه څوک چه صدقه وکړی اومقصودنی (۱)، طلب درضاً الهی وی او ریاً نی مقصودنوی (۲)، اوکلک والی نی په ایمان اودین مقصود وی نوډه ته دا نفقه خامخا نفع ورکوی نوکه دواړه شرطونه په کمال درجه کښې وی نواعلی نفع به ورته ملاویږی، نو داپه مثل د «وابل» شو اوکه چرې په کمه درجه کښې وو نو دا د «طل» مثال شو.

﴿أَبُوذَافْ أَحَدُكُمْ﴾ دا مثال دې دهغه چالپاره چه خپل صدقات بریاد کړی په من او اذی ریاء سره. مطلب نی دادې چه لکه دیوسړی باغ دې: کهجورې، انگور هرقسم میوې په کښې وی اودا سړې په خپله بوډا وی گټه مزدوری نشی کولې او اولاد نی ماشومان وی، خرچه ترینه غواړی اوگټه نشی کولې نوددې سړی لویه اسره اوسرمایه دا باغ دې نو آیا په داسې حال کښې څوک دا خبره پسندکوی چه پدې باغ باندې داسې هوا اوسیلن راشی چه په هغې کښې اورهم وی او دا باغ وسوزوی او والوزوی نی، دغه شان اعمال صالحه خصوصاً صدقه د انسان لپاره لویه سرمایه ده، اوانسان ورته ډیر محتاج وی، نوکه داسرمایه دریاء اومن او اذی یا د شرک اوبدعت په هوا سره ضایع کړی نو دا دلوی افسوس ذریعه ده.

دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه دا مثال دهغه چا دې چه نیک اعمال نی کړی وی خوشیطان ورته راشی اوداسې معاصی ترینه صادرکړی (لکه شرک بدعت) چه اعمال نی ضائع او بریادشی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا
ای دایمان خاوندانو! تاسوخرج کړئ دپاک هغه مال نه چې تاسو گټلې وی اودهغه خیزنونه چې مونږ پېداکړي دې
لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَكْتُمُوا الْخَيْرَ مِنْهُ تَتَّقُونَ وَكَسَبْتُمْ بِأَفْئِدَتِكُمْ
ستاسودپاره دزمکې نه. اوتاسو قصد مه کوئ ردي مال نه چې دپنه تاسوخرج کړئ اوحال داوي چې تاسو یی پخپله نه اخلئ
إِلَّا أَنْ تَقِضُوا فِيهِ ۖ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَمِيدٌ
مگر داچې تاسوجشم پوښي اوکړی په هغې کښې، اوبوه شی چې بېشکه الله بې حاجته دې ستانېلي شوې دې

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ

شیطان تاسو وړیو د تنگدستی نه او امر کوي تاسو ته د بخل، او الله ستاسو سره وعده کوي د بڅښنې د خپل طرفه

وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

او د فضل (یعنې د ډېر درکول)، او د الله فضل ډېر وسع دی او عالم دی

﴿يَتَأْتِيَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا﴾ دا امر د وجوب لپاره دی او د دینه مراد زکات مفروضه دی
﴿مِنْ طَيِّبَاتِ مَا﴾ د طيبات نه مراد عمدۀ مال او حلال مال دی او د ﴿مَا كَسَبْتُمْ﴾ نه مراد مال تجارت دی او د ﴿وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ﴾ نه مراد د فصلونو او میوو عشر یا نصف عشر مراد دی او لفظ د «ما» عام دی خضراواتو ته هم شامل دی او قلیل د خمسۀ اوسق ته هم شامل دی، او د ﴿الْخَبِيثِ﴾ نه مراد ردی مال دی او ﴿مِنْهُ﴾ متعلق دی د «تفقون» پورې او هغه حال دی د فاعل د «تیموا» نه، یعنې د الله په نوم باندې عمدۀ مال ورکوي او ردی مال مه ورکوي.

او د ردی تفسیر دادي چې ﴿وَأَنْتُمْ بِقَاحِذِهِ إِلَّا أَنْ تَقْعُضُوا﴾ له دې نه چشم پوښی اوسامحه مراده د «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُم» دا د وعید نه مشتق دی په معنی د یرولو سره.

﴿وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ﴾ فحشاء هر بد او قبیح قول او فعل ته ویلې شی، دلته ترینه مراد بخل دی ﴿وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ﴾ دا د وعدۀ نه مشتق دی په معنی د وعدي کولو سره ﴿مَغْفِرَةً﴾ د آخرت سره تعلق لری ﴿وَفَضْلًا﴾ د دنیا سره تعلق لری چې په مال کښې ئې برکت و اچولې شی.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ

ورکوي پوهه، علم د دین هغه چاته چې خوښه ئې شي، او چاته چې ورکړې شي حکمت نویه تحقیق سره ورکړې شوه ته

خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ

خیر، ډېر، او نصیحت نه قبلوي مگر د عقل خاوندان. او هغه چې تاسو څرګند کړئ د خیرات نه یا لارم کړئ په ځان څه نذر

فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ

پس بېشکه الله عالم دی په هغې، او نښته دې ظالمانو د پاره هیڅوک مددګار. کچرې تاسو بېکاره وړکوي خیراتونه

فَوَيْحًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ

نږهېر څه کار دی دا، او که تاسو ئې پټوي او ورکوي ئې فقیرانوته نو دا ډېر غوره دی ستاسو د پاره.

وَيَقْرَأُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

اولري به کړي «الله تعالی پدې سره» ستاسو نه بعضي گناهونه ستاسو، او الله ستاسو په ټولو عملونو خبردار دي

﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ﴾ د حکمت ډیرې معاني دي ((معرفة بالقرآن، فقه في القرآن، الاصابة في القول والفعل، تحقيق في العلم، تدقيق في العلم، توفيق في العمل)) یعني چا ته چه الله ﷻ د دیني کارونو مثلاً صدقه ورکولو پوهه ورکړې چه په کوم نیت سره، د کوم مال نه، چاته، په کومه طریقي سره، ددې امورو علم او د عمل توفیق ورکړې نوده ته خیر کثیر ورکړې شو، ابو الیث ﷺ فرمائی چه الله تعالی ټولې دنیاته متاع قلیل ویلې دي او علم ته ئی کثیر ویلی دي.

﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ﴾ پدې آیت کښې بیان د ضابطې کليې کيږي یعني چا چه په کومه طریقي سره نفقه یاندر ورکړو مثلاً په جائزه طریقه یا ناجائزه طریقه، یا قلیل یا کثیر نو دهغې مطابق به ورته بدله ملاویږي، اتفاق دادي چه په خان ئی لازم کړې نوی بلکه تبرعاً ئی ورکړي.

﴿أَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ﴾ اونذر دادي چه په خان ئی لازم کړی اوداپه دوه طریقو سره کيږي یو دا چه تعلیق ئی وکړی مثلاً که فلانې کارمې وشو یا مریض جوړشو نو دومره صدقه به کوم، ددې قسم نذریه حدیث کښې ذم راغلې دي «یستخرج به من البخیل»، دویم دا چه په غیر د تعلیق نه په خان صدقه یا صوم وغیره لازم کړی.

«وما انفقتم» کښې (ما) متضمن دي معنی د شرط لره اوجزا ئی مقدره ده په قرینې د مابعد سره «ای فان الله یعلمها» یعني الله تعالی ته علم دي چه تاسو په کوم نیت سره صدقه ورکړیده اوجاته مو ورکړیده اوپه کومه طریقه سره مو ورکړیده نو دهغې مطابق به الله ﷻ تاسو ته بدله درکوی ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ﴾ پدې کښې اشاره ده جزاً اوبدلې ورکولوته.

﴿إِنْ تُبَدَّوْا أَصْدَقْتُمْ﴾ پدې آیت کښې د صدقاتو ورکولو طریقه بیانېږي او د صدقاتو مصرف بیانېږي یعني د صدقاتو ورکولو دوه طریقی دی: (۱) علانیه ورکول (۲) خفیّه ورکول، د دویمې طریقي په حق کښې ئی «خیر» وفرماییل چه دغه افضل ده اوعلماً وائی که چېرې په علانیه کښې بل چاته ترغیب ورکول مقصود و نو بیاعلانیه افضل ده اودارنگه په فرضی صدقه کښې علانیه ورکول افضل دی.

﴿وَتُؤْتُوهَا الْفَقْرَاءَ﴾ دا بیان دمصرف دي، فرضی صدقې خو د فقاړو لپاره خاص دی او نفلی صدقې د فقاړو لپاره خاص ندی خو افضل داده چه دوی ته ورکړې شی.

﴿وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ یعنی الله ﷻ دصديق په وجه گناهونه معاف کوي

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا

نه دي ستا په ذمه په سمه لار راوستل ددوي ليکن الله سمې لارې ته راوړي هغه څوک چې خوښه نه شي، اوهغه

تُتَفَقَّهُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نَفْسُكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ

چې تاسوي خرج کړي څه مال، نوهغه دخپل ځان دقائدي دپاره دي، اولانق نه ده چې تاسو خرج کړئ مگر دپاره دطلب

وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ

درضا دالله، اوهغه چې تاسوخرج کړئ څه مال نوپوره به درکولې شي تاسوته ثواب دهغې اوپه تاسو به

لَا تَنْظُرُونَ ۝ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ

ظلم نشي کيدې. صدقات دهغه فقيرانو دپاره دي چې بندکړي شوې دي په لار دالله کښې طاقت نه لري

صَرَبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْقُفِ

دسفرکولويه زمکه کښې. گمان کوي په دوي باندې ناخبره دځال ددوي نه د غني، دوجې دنه کولودسوال اودطمع د چا نه

تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْكُونُ الْتَّاسِ الْخَافَا وَمَا

نه به پېژني دوي لره په نښودڅهروسره، سوال نه کوي دخلقونه چې راجاپېره شي په چاپېره کيدلوسره، اوهغه

تُتَفَقَّهُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ۝ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ

چې تاسو خرج کړئ څه مال نوپس بېشکه الله په هغې باندې عالم دي. هغه کسان چې خيرات کوي خپل مالونه

بِالْبَيْلِ وَالْثَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

دشېې هم اودورځې هم په پته هم اوپه نښکاره پس ددوي دپاره اجر ددوي دي په نيزدرب ددوي

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝

اونه به وي هيڅ يره په دوي باندې اونه به دوي غمزن وي

﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ﴾ بعضې مسلمانانو خپلو کافرو رسته دارانوته پدې خيال صدقه

نه ورکوله چه دوي به دتنگدستې اومفلسې په وجه په اسلام کښې داخل شي، نوالله ﷻ

وفرمایل چه تاسو خپلو رسته دارو ته صدقه ورکوئ اوصله رحمې ورسره کوئ تاسوته به اجر

ضرور ملاویږی برابره خبره ده چه هغوی په سمه لار رازی اوکنه، او دهغوی په سمه لار باندې راوستل د الله تعالی اختیار دې تاسوته ضرور اجر ملاویږی.

«وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نَفْسِكُمْ» یعنې ستاسو د نفقې اوصدقې نه اگرکه محتاجانو ته فائده رسی خو دا دنیوی فائده ده اوپه آخرت کښې د هر چا صدقه دخپل ځان لپاره ده او دېل چالپاره نه ده، نو ددې وجه نه ردی شي مه ورکوی اوعمده ورکوی او «من او اذی» مکوی د آیت مفهوم دادې چه دهر چا صدقې ثواب هغه ته ملاویږی اوېل چاته نه ملاویږی مگر دا که په شرعی طریقه سره ئی بل چاته وېښی (دایصال ثواب نفی مرادنده).

«وَمَا تُنْفِقُوا إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ» دا اخباراو شهادت دې دالله ﷻ دطرفه چه دصحابو اتفاق دالله تعالی درضاء لپاره وو، یا دا نفی په معنی دنهی سره ده یعنې نفقه مکوی مگر صرف دالله ﷻ درضاء لپاره یې کوی.

«يُؤْتِ إِلَيْكُمْ» یعنې دهغې ثواب به پوره درکولې شی.

«لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ» دا بیان دمصرف دصدقاتو دې، للفقراء خبر دمیبتداً محذوفې دې «ای هذه الصدقات للفقراء - الایه» دا آیت نازل دې په حق د اصحاب صفه کښې چه دوی تقریباً څلور سوه کسان وو، دوی درحقیقت په مسجدنبوی کښې دحضور ﷺ طالبان وو، پدې آیت کښې ددوی بعضې صفات اوعلامات مذکور دی اودغه صفات دهر طالب علم لپاره مناسب دی.

اول صفت اوعلامه یې داده چه «أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» طالب علم به دقیدی پشان پابند وی، دویم صفت ئی دادې چه «لَا يَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا» دضرباً معنی دسفر ده، صحابو سفر ځکه نشو کولې چه دکفارو تسلط وو په ټوله دنیا باندې یا ددې وجه نه چه دوی په ځان باندې جهاد لازم کړې وو نوبل څه کارته فارغ نه وو ((لما قلنا لهم من الجهاد))، قرطبی، نو طالب علم لپاره پکار دی چه خپل ځان ملازم کړی د طلب علم سره او د بې ضرورته گرزیدلو او چکرونو نه دې ځان وساتی. «تَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْيَاءَ» دا دویم صفت اوعلامه ده چه طالب علم دې داسې مستغنی وی چه څوک دده دمال په حال خبرنشی، دجاهل نه مراد هغه دې چه بې خبره وی دحال دقدر دده نه «يَتَعَفَّفُونَ» ددینه مراد ځان بچ کول دی دحرامونه

اودسوال نه ﴿تَعْرِفُهُمْ بِسَمَنَتِهِمْ﴾ دا څلورم صفت اوعلامه ده، دطالب علم حليه. هيت دې د طالب علمي وی او مظهر د انوارو دعلم دې وی اوچهره دې نورانی وی. ﴿لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ لِحَافٍ﴾ دا پنځمه علامه ده «الحاف» دپته وائی چه داسې په زاری اومبالغې سره سوال وکړی چه په سړی پورې ونځلی، را چاپیره شی ترینه، د آیت نه بظاهر داسې معلومېږی چه الحافاً سوال نه کوی او بغیر د الحاف نه سوال کوی. لیکن جمهور مفسرین وائی چه د دې معنی داده چه بالکل سوال نه کوی «متفقون عن المسئلة عفة تامة» (قرطی، جلالین وائی چه الحافاً مفعول مطلق دفعل محذوف دې چه هغه مرتب دې په ماقبل فعل منفی باندې «ای لایستلون الناس، اصلاً، فیلحقون الحافاً» یعنی سوال بالکل نه کوی اوکه چرې سوال نی کولې نوفر به یی دومره زیات وو چه را چاپیره شوې به وې په راجاپیره کیدلو سره.

﴿فَلَمَّا آتَاكَ اللَّهُ بِمِثْلِهِ﴾ نوالله تعالی به دهغې پوره بدله درکوی.

﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ پدې کښې ترغیب دې اتفاق ته اویه تقدیم د «لېل» کښې په «هار» باندې اود «سراً» په «علانية» باندې اشاره ده دپته چه په نفلی صدقاتو کښې اخفاء بهتره ده، اودارنگه پدې آیت کښې تعمیم د اوقاتو د اتفاق ته اشاره ده په ذکر د «لېل» او «هار» سره چه اتفاق په هروقت کښې کیدې شی نه ورته یووخت مخصوص شته دې اونه ورته یووخت ممنوع شته دې نو افراط او تفريط اوتشدید په یوجانب کښې ندې پکار. البته درسوماتو اصلاح او د بدعاتو رد ضروری دې، اوبل پدې آیت کښې اشاره ده تعمیم د احوالوته په ذکر د سرأ اوعلانية سره.

الَّذِينَ	يَاكُونُونَ	الرِّبَا	لَا يَقُومُونَ	إِلَّا كَمَا	يَقُومُ	الَّذِي	يَتَّخِذُهُ
هغه کسان	اچې خوري	سود نه	به پاسېږي	دقبرونونه	مگرپشان	دپاسيدلودهغه	چاچې ليونې کړې وي ده لره
الشَّيْطَانُ	مِنْ	الْمَيْمِ	ذَلِكَ	يَاكُونُ	قَالُوا	إِنَّمَا	الْبَيْعُ
شیطان (پېریانو)	په	سبب	دمسه	کولو سره،	داپه	سبب	ددې سره دې چې دوی (یعنی سودخورو) به ونیل چې یقیناً بیع

مِثْلُ الرِّبَا ۚ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ

خویشان درباد ده. احوالاتکه چې الله بیع حلاله کړې ده اوربې نهې حرامه کړې ده. پس هغه څوک چې راشي هغه ته نصیحت

مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ ۚ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ

دطرفه درب دده نه نو دې منع شي پس ده لره دی هغه چې مخکې تیر شوي وو. اوکار دده الله ته حواله دې

وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

اوڅوک (ا) چې واپس شي (سودخورلوته) نویس دغه کسان خاوندان داور دي. دوی به پدې کبې همېشه وي

يَعْتَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ ۚ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ۝

بې برکته کوي الله مال دسود اوزياتوي اورکتي کوي مال دخيرات. اوالله محبت نه کوي دهرغت کافرگناهنگار سره

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَرْبًا﴾ دا زجر بيانېږي هغه خلقو ته چه دالله تعالى په لارکېنې خړج

نه کوي اوقرض حسنه ورکولو ته هم تيار نه وي. بلکه په قرض باندې سود اخلي ، «ياکلون» په

معنی د «ياخذون» سره دې چه سود اخلي ، لیکن چونکه مقصود اعظم اکل دې د اخذ نه

نوددې وجه نه «ياکلون» ذکر شو. اوربې په اصل لغت کبې مطلق زیادت ته وائی. اوپه عرف

دشرع کبې هغه زیادت دې چه دمعاضه مالیه په مقابل کبې نه وی مثلاً دیوې روپۍ په

بدله کبې دوه روپۍ اخستل ربۍ ده او دیوې روپۍ والا کپړه په دوه روپۍ خرڅول ربۍ نه ده

ځکه دا زیادت دیو درهم دمعاضه مالیه په مقابل کبې دې.

﴿لَا يَقُومُونَ﴾ ای من قبورهم يوم القيمة ﴿إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي﴾ «ای الا قیاماً کقیام

الذی — الایه». پدې آیت کبې دسود خور دقیامت په ورځ دقبرونو نه د پاسیدلو مخصوص

علامه ذکر شوې ده. هغه داچه دوی به دقبرونو نه د لیونو په شکل پاسیږي یا پشان دهغه چا چه

پیریان پرې راغلی وی. اوسمه لار اوجهت نه پیژنی. دا صرف ددوی د تذلیل لپاره ښه ده

اوسزانی علاوه ده او «کَمَا يَقُومُ» نه مراد دادې چه دوی به عین لیونی نه وی چه احساس او

ادراک دعذاب نشی کولې. اودا علامه ددوی لپاره ځکه مقررشوه چه دوی په دنیا کبې په

مال پسې لیونی وو نوسزانی دجرم سره مشابه ده.

﴿يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْأَمْسِ﴾ يتخبط د تخبط نہ مشتق دی او تفعل پہ معنی دفعل سرہ دی او خبط پہ اصل کنبی ہفہ رفتارتہ وائی چہ مُتَسَّق نہ وی کلہ یو طرف تہ اہوی کلہ بل طرف نہ اودا دحواسو دخرا بیادلواوگہوہ کیدلو پہ وجہ کیرپی، او دا ہم یوقسم جنون دی، نوددی وجہ نہ د﴿یتخبطہ الشیطن﴾ داسی ترجمہ ہم کیدی شی چہ ددہ حواس خراب کری وی شیطن، پیریانو او داسی ترجمہ ہم کیدی شی چہ لیونپی کپی وی دہ لرہ شیطن «من المس» مس، لاس لگولوتہ وائی او اطلاق ئی پہ جنون باندی کیری خُکَہ مس شیطانی سبب دجنون دی صاحب دروح المعانی وائی چہ دا خبرہ مخالفہ نہ دہ دقول د اطاؤ سرہ چہ سبب دجنون لپارہ فساد داخلاق او غلبہ دسوداء وی خُکَہ چہ دغہ ورتہ سبب قریب دی اومس ورتہ سبب بعید دی، شیخ الہند رحمہ اللہ ترجمہ داسی لیکي: (جس کے حواس کھودکے ہو جن نے لپٹ کر،

نو د آیت ترجمہ دادہ چہ لیونپی کپی وی دہ لرہ شیطن پہ سبب دمسه کولوسرہ یا بی دہ دہ حواس خراب کری وی شیطان پہ سبب دجنون سرہ او د دی آیت نہ علماؤ دا ثابتہ کریدہ چہ انسانانو باندی پیریان راتلی شی او دغہ پہ ژبہ یا بدن کنبی داسی تصرف کولی شی چہ ہفہ پری پوہ نہ شی

﴿إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الْرِبَا﴾ مقتضی دظاہر داوہ چہ داسی ئی ویلی وی ﴿انما الربو امثل البيع﴾ خو دوئ تشبیہ معکوسہ کرہ، د استہزاء او الزام لپارہ، چہ بیع خوہم پشان د ربوا دہ نوکہ چری ربوا حرامہ وی نوپکار دہ چہ بیع دی ہم حرامہ شی، نواللہ تعالیٰ پہ دوئ رد کوی ﴿واحلَّ اللهُ البيعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾ چہ مثلیت نشتہ دی خُکَہ چہ اللہ تعالیٰ بیع حلالہ کپی دہ او ربوایی حرامہ کپی دہ

﴿فَلَهُ مَا سَلَفَ﴾ یعنی چاتہ چہ داللہ تعالیٰ دطرفہ وعظ راغی او د ربوا دحرمت حکم ورتہ معلوم شو اوربوا بی پرینبودلہ نومخکنبی جرم یعنی دحرمت نہ مخکنبی ئی چہ کومہ ربوا کپی دہ نوہفہ جرم ورتہ معاف دی او دارنگہ ہفہ مال چہ پہ ربوا سرہ بی اخیستی دی ہفہ ئی ملکیت دی ﴿وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ﴾ یعنی دباطن امری اللہ تعالیٰ تہ حوالہ دی او اللہ عزوجل نہ معلوم دی چہ ربوا ئی پہ اخلاص سرہ پرینبودلی دہ یا پہ نفاق سرہ یا دا چہ پہ مستقبل کنبی دہ حال اللہ تعالیٰ تہ حوالہ دی چہ دربوا نہ ئی بیج ساتی یانہ ﴿وَمَنْ عَادَ﴾ دعود نہ مراد عود دی دحرمت نہ حل تہ ﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا﴾ یعنی مال دربوا اگرکہ پہ ظاہر کنبی ذیر وی خوہیخ برکت پکنبی نوی کلہ پہ دنیا کنبی عنقریب تباہ شی او کہ تباہ نہ شی خو د

مالک لپارہ د راحت اوسکون ذریعہ نہ گرجی اوبرکت پکنبی نوی اوکھ صدقہ ترینہ وکری یا حجاج یا بل خہ کار د ثواب پری وکری نو ثواب پری نہ ملاویری او د مال فائدہ خوصرفہ مہ اداہ چہ د راحت اوسکون ذریعہ شی یا د ثواب او د اجر د آخرت ذریعہ شی اوپہ مال درپا کنبی دا دواہ کارونہ نشته، نو دغسی مال کہ چری پہ ظاہر کنبی ہلاک نشی لیکن در حقیقت ہلاک دی، او د دے بالمقابل ہفہ مال چہ حلال وی نو د ہغی نہ زکوٰۃ او صدقات ورکولے شی، نو دغہ مال ترقی کوی او کہ پہ ظاہر کنبی لہ وی خویرکت پکنبی دیروی اود راحت اوسکون ذریعہ وی او د صدقی ثواب نی ملاویری۔

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ﴾ ہفہ خوک چہ ربوا حلالہ گنری۔ ﴿اٰمِنُوْا﴾ چہ ربوا اخلی اگرکہ حلالہ نی نہ گنری

اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصَّٰلِحٰتِ وَاقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوْا الزَّكٰوةَ
بیشکہ، ہفہ کسان چہ ایمان نی راوی دے او عملونہ کوی نیک اوقاتم ساتی مونخ اوورکوی زکوٰۃ
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ
نودوی دبارہ دے ثواب دے عملونہ، ددوی پہ نیزدرب ددوی، اونہ بہ وی ہیخ ویرہ بدوی باندے اونہ بہ دوی غمزن وی
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوْا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ
ای ایمان والو! ویرہ ساتی دالہ نہ اوپریدے ہفہ چہ پاتی سود دے کچری بی تاسویہ ریشیا مومنان

﴿اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا﴾ دا بشارت دے ہفہ چاہہ چہ سود نہ اخلی اوزکوٰۃ ادا کوی۔

﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوْا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا﴾ تقوی کول او د ربوا نہ خان بیج

کول د ایمان تقاضا دہ، د تنقیف قبیلے د ایمان نہ مخکنبی دبنو مغیرہ سرہ سودی معاملہ کرے وہ دسود دحرمت نازلیدلونہ بعد ثقیفو داخیال کرے وو چہ دسود ہفہ سابقہ رقم چہ زمونہ دبنو مغیرہ پہ ذمہ باقی دے ہفہ بہ حلال وی نو لہذا د ہغی مطالبہ نی کولہ، اوبنو مغیرہ ترینہ انکار کولو خکہ چہ دحرمت دنزول نہ بعد ہفہ سابقہ رقم ہم حرام دی، دا معاملہ دنی ۛ حضورتہ پیش شوہ نوہا آیت نازل شوہنی ثقیفو چہ دا آیت واوریدلونو مطالبہ نی پرینبودہ۔

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتِغُوا
پس، اگر تاسو داکارا و نکر و نوخبردارشی په لونی جنگ سره د طرفه دالله او در رسول دهغه نه، او که تاسو توبه او کره
فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ۝ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ
نو تاسو دپاره اصل مال ستاسو دې، دپاره ددې چې تاسو ظلم اونه کړئ او په تاسو ظلم او نشي او که قرضدار تنگدست وي
فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۖ وَأَنْ بَصَدَقُوا خَيْرٌ
نوهغه ته انتظار کول دي دوخت د غني والي پورې، او دا چه تاسو خبرات او کړئ يعنی معافئ کړئ نو دا پره غوره خبره ده
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ۖ
ستاسو دپاره کچرې تاسو پوهیږئ، او ویرېږئ ^۱ دهغه ورځې نه چې تاسو به واپس کولې شي په هغې کښې الله ته
تُمْ تَوَقُّ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۖ
بیا به پوره ور کولې شي هر سړي ته بدله دهغه عمل چې کړې نې وي او بیدوي به هيڅ ظلم نشي کولې

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا﴾ دا سخت وعید دې سود خور ته د «فأذنوا» معنی ده «ایقنوا» یعنې خبر شئ او تیار شئ د الله ﷻ او رسول (صلی الله علیه وسلم) جنگ ته، اسلامي بادشاه د احکامو شرعيو په نافذ کولو کښې دالله ﷻ او رسول نائب وی نوددې وجه نه به هغه دسود خور سره قتال کوی نو که چرې سود خور سود حلال گنړی نو دا مرتد دې نو د ارتداد په وجه به ورسره قتال کوی او که حلال ئی نه گنړی نو باغی دې نو د بغاوت په وجه به ورسره قتال کوی.

﴿وَإِنْ تُبْتِغُوا رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ﴾ یعنې چه تاسو چاته قرض ورکړې وی او دسود نه خو مو توبه وکړه نو تا سورأس المال اخیستې شئ لیکن زیات به نه اخلئ ﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ رأس المال به ځکه اخلئ چه په تاسو ظلم ونشي یعنې که رأس المال در نکړې شی نو دا په تاسو ظلم دې او زیات له رأس المال نه به ځکه نه اخلئ چه تاسو په بل چا ظلم ونکړی، یعنې دخپل اصلی رأس المال نه زیات اخستل ظلم دې، پدې تفصیل سره یو مغالطه دفع شوه چه بعضې خلق وائی چه دبینک په سود کښې په چا ظلم نشته بلکه دواړو ته گټه ده نو پکار ده چه دا دې جائز شی، جواب دادې چه دخپل رأس المال نه زیات اخستلو ته قرآن ظلم ویلې دې

۱ - دسود خورو دپاره تخويف دنيوي.

۲ - تخويف اخروي.

نو د بېنګ والا سود هم ظلم دي او پدې آيت کښې ددې خبرې بيان دي چې د ظالم کيدلو او مظلوم کيدلو دواړونه ځان ساتل پکار دي.

﴿وَإِنْ كَانَتْ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ﴾ يعنې که مقروض تنگدست وي او مقرر مه ميعاد باندې فرض نشي اداء کولې نو تاسو د سود خورو پشان طريقه مکوي چې د سود لپاسه سود اخلي بلکه مهلت ورکوي تر هغه وخت پورې چې هغه قادر شي په قرض ادا کولو باندې . «وان كان» کښې (کان، تامه دي او «ذو عسرة» نې اسم دي او د دينه مراد مديون دي «فنظرة» جزاء د شرط دي او فعل پکښې مقدر دي «اي فيجب نظرة» يا «الواجب نظرة» يا «فعلیکم نظرة».

او په حديث کښې ددې ډير فضائل راغلي دي، په يو حديث کښې داسې راغلي دي چې مفهوم نې دادې چې څوک دا غواړي چې دهغه په سرباندې د الله تعالی درحمت سورې وي په داسې ورځ (يعنې قيامت په ورځ) چې د الله تعالی درحمت دسوري نه علاوه بل هيڅ سورې نه وي نو هغه لره پکار دي چې د تنگدست مقروض سره نرمي وکړي يا دې معاف کړي، او په بل روايت کښې دي چې څوک مفلس مديون ته مهلت ورکړي نو ده ته هره ورځ د دومره صدقې برابر ثواب ملاوېږي چې کومه د مديون په ذمه ده، په بل روايت کښې دي چې څوک دا غواړي چې دده دعاء قبوله شي يا يې مصيبت لرې شي نو ده لره پکار دي چې د تنگدست مديون ته مهلت ورکړي.

﴿وَإِنْ تَصَدَّقُوا﴾ د دينه مراد قرض معاف کول دي خو تعبير ترينه په صدقې سره وشو چې اشاره شي چې معافۍ په حکم د صدقې کښې ده د ثواب په اعتبار سره.

﴿وَأَتَّقُوا يَوْمًا﴾ پدې آيت کښې د بدو اعمالو نه د بچ کيدلو او د نیکو اعمالو دکولو تر غيږ دي او د دينه اشاره ده چې که تاسو دا غواړئ چې په قيامت کښې الله ﷻ تاسو سره د آساني معامله وکړي نو دخپلو مقروضينو سره په دنيا کښې آساني کوئ، او دا آيت په قرآن پاک کښې د ټولنو نه آخری آيت دي. ددې د نزول نه نهه ۹ ورځې بعد يا ۳۱ ورځې بعد حضور ﷺ وفات شوي دي «انا لله وانا اليه راجعون».

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۖ وَلْيَكْتُبَ
 اِي مومنانو! كله^۱ اچي تاسو معاملہ کوئی دقرض دینیتی مقررې پورې نولیکئ نې، اولیکل دې اوکړې
 بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۚ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ
 ستاسو په مینځ کښې یولیکونکې په انصاف سره، اومنع دې نه کوي لیکونکې دلیکلونه لکه چې زده کړې دې ده ته الله
 فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ
 نودې دې اولیکې، او په کاتب د املاء یعنی لیکل اوکړې هغه سرې چې دهغه په ذمه دې قرض او یرېږي دې دالله نه
 رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسُ مِنْهُ شَيْئًا ۚ فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا
 چې رب دده دې اونه دې کموي دحق نه هیڅ خیز، پس کچرې ووهغه کس چې په هغه قرضه وه، کم عقل یاضعیف
 أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُلِّمَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۚ وَاسْتَشْهِدُوا
 یانې طاقت نه وي ددې چې بیان اواقرار اوکړي، دې، نواقرار د اوکړي ولي وکیل دده په انصاف سره، اوگواهان نیسی
 شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ ۚ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتٌ مِمَّنْ
 دوه گواهان دسرو ستاسې نه، پس کچرې نه وي دوه سړي نوگواهي دې کوي یوسړې اودوه ښځې دهغه چانه
 تَرَضَوْنَ مِنَ الشَّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ۚ
 چې ستاسوخوښ وي گواهان، ددې وجې نه چې که هیره شي یودواړونه نو یادگیرنه به کوي یوښځه بلې ښځې نه
 وَلَا يَأْبَ الشَّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ۚ وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا
 اومنع دې نه کوي گواهان چې راوبللې شي، اومه ستري کیږئ ددینه چې تاسو اولیکئ دقرض وړوکې معاملہ وي
 أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ۚ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ
 یا غټه دینیتی دهغې پورې، دالیکل ستاسوښه انصاف دې په نیز دالله اودهرمحکم دې دپاره دگواهي
 وَ أَدْنَىٰ إِلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ
 اودهرتردې دې دپته چې شک به نه کوي، مگر داچې وي معاملہ لاس په لاس چې تاسوگرځوئ په مینځ خپل کښې

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۚ وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ

پس نشته دي په تاسو هيڅ گناه چې اونه ليكي هغه، اوشاهدان نيسي: په هغه وخت كېنې چې خرڅول اخيستل كوي

وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِنْ تَقَعُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ

اوضرور دي نشي رسولي كاتب ته اونه گواه ته، او كه تاسو او كړو د اكار پس بېشكه د اكار د گناه ستاسونه دي

وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَيَعْلَمُ اللَّهُ ۚ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ

اواویریرئ الله ته، اوتاسوته تعليم دركوي الله د احكامو، اوالله په هر څيز علیم دي. او كچرې وي تاسو په سفر باندې

وَأَمْ تَحْدُوا كَاتِبًا فَرَهْنٌ مَّقْبُوضَةٌ ۚ فَإِنْ آمِنَ بَعْضُكُم

اواونه موندو تاسو ليكونكي پس وثيقه گانړه ده چې قبض شوي وي، پس كچرې اعتماد كړي وؤ بعضي ستاسو

بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي

په بعضي باندې «اورهن ئې نه وؤ اخيستي» نو پوره پوره دي ادا كړي هغه څوك «مديون» چې اعتماد پرې كړې شوې دي

أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ۚ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَنْ يَكْتُمْهَا

امانت «دين» خپل او ودي يريرې الله ته چې رب دده دي، اومه پتوي گواهي، اوجاچې پته كړه دا

فَإِنَّهُ أُمِرَ قَلْبُهُ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ۝

نويس بېشكه دي چې دي گناهكار دي زړه دهغه، اوالله په هغې چې تاسو ئې كوي عالم دي

﴿يَتْلَاهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا ذكر د امورات نظامو دي رابعا په تفصيل سره اوډې آيت ته

«آية المداينه» ويلې شي، او دا په قرآن پاك كېنې د ټولو آياتونو نه زيات طويل آيت دي، په

ډيرو احكامو مشتمل دي.

﴿إِذَا تَدَايَعْتُمْ بَيْنَكُمْ﴾ يعنې كله چه تاسو معامله د دين كوي يعنې ادهار «قرض»، دا عام

دي چه په مبيع كېنې ادهار «قرض»، وي او كه په ثمن كېنې، تجارتی معامله په څلور قسمه ده:

(۱) بيع العين بالعين: يعنې لاس په لاس، ددې قسم ذكر په ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً﴾

كېنې راځي، (۲) بيع الدين بالدين: چه ثمن او مبيع دواړه ادهار وي. دا قسم بيع ناجائزه

((هي رسول الله ﷺ عن بيع الكالئ بالكالئ)) (۳) بيع العين بالدين: يعنې مبيع في الحال اونقد

وي او ثمن ئې في المال وي. (۴) بيع الدين بالعين: يعنې ثمن في الحال اونقد وي او مبيع في

المال وي، ديتته بيع سلم ويلې شي. ددې دواړو قسمونو حكم پدې آيت كېنې بيان شوي دي يو

دا چه پدې کنبې به اجل يعني نيته معينه وی او دویم دا چه دا وليکلې شی. اوداحکم چه «فانکبوه» دې. د استحباب لپاره دې.

﴿وَلَمْ تَكُنْ بِتَنَظُّكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾ دا بیان دکیفیه دکتابت مامور به دې يعني کاتب دې مسلمان، عالم او دیندار وی او د عدل او انصاف نه دې کار اخلی، د یوجانب طرفداری او د بل نقصان دې نکوی. ﴿وَلَا يَأْتِ كَاتِبٌ﴾ دا دکاتب لپاره هدایت دې چه انکار دې دکتابت نه، نه کوی. ﴿كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ﴾ ای لاجل ماعلمه الله تعالی، ددینه معلومه شوه چه کتابت علم شرعی او احسان ربی دې. ﴿وَلَمْ يَلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ پدې کنبې بیان ددې خبرې دې چه دتحریر اودستوايز لیکلو ذمه داری اوخرچه په مدیون باندې ده ځکه چه دا په منزله د اقرار دې او اقرار په هغه چادې چه په هغه باندې حق وی «یملل» د املا نه مشتق دې او املا «القاء علی الکاتب مایکته» ته وائی د املا فعل ماضی «املت» راخی نوپه مضاعف کنبې کله دویم حرف په یاء سره بدلېږی اوپه مصدر کنبې چه په یاء سره بدل شی نو بیا دغه یاء په همزه سره بدلېږی د وقوع فی الطرف دوجې نه نو داملاء اواملا یوه معنی ده، یعنی کاتب ته ویل اوپه هغه باندې لیکل. ﴿وَلَمْ يَلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ یعنی مدیون دې الله ﷻ نه خوف کوی اوپه اقرار دحق کنبې دې کمې نه کوی. ﴿فَلَنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ ددینه مراد مدیون دې چه په ماقبل کنبې ذکر شوې ووداموضع د اضمار وه خو تصریح پرې د زیاده الکشف لپاره شوې ده.

﴿سَفِيهَا﴾ کم عقل چه مال بیخایه خرچ کوی، ﴿أَوْ ضَعِيفًا﴾ کمزورې چه صغیر وی یا ډیر بوډا وی ﴿أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَمْلُ هُوَ﴾ طاقت نه لری د بیانولو کاتب ته ځکه چه گونگې وی یا په لغت عالم نه وی ﴿وَلَيْهٖ رُءُ﴾ نه مراد وکیل او مترجم دې او په ﴿وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ﴾ سره اشاره ده عدد ته په شهادت کنبې چه اقل نصاب د شهادت دوه دی. ﴿مِنْ رَجَالِكُمْ﴾ حر، عاقل، بالغ، مسلمان به وی اوپه ﴿وَمِنْ تَرَضُّونَ مِنَ الشَّهَدَاءِ﴾ کنبې اشاره ده عدالت اوتقوی دگواهانوته. ﴿فَلَنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ﴾ ددینه مراد نفی العموم ده اوعوم النفی نده مراد.

﴿فَرَجُلٌ وَآمَرَاتَانِ﴾ ای فلیشهد رجل وامرأتان. ﴿أَنْ تَضِلَّ أَحَدُهُمَا﴾ د «أَنْ تَضِلَّ» نه مراد نسیان (هیره ول) دی او دا علت دې لپاره داعتبار دتعدد یعنی ((مرأتین ای اعتبارالتعدد فی المرأة لاجل ان تضل - ای لاجل ان ضلت ای نسیت احدهما فذكر -)) اوپدې کنبې اشعار دې چه دبنخوعقل اوضبط کم دې نوچه دوه وی نوضبط به مکمل وی اوعلت په حقیقت کنبې ﴿فَتَذَكَّرْ﴾ دې لیکن چونکه نسیان سبب دې دتذکر لپاره نو دا هم علت وگرزولې شو ﴿وَلَا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا مَا دُعُوا ۖ اءاء دشهادت واجبه ده اوتحمل دشهادت واجب ندې خبرې بعضې صورتونو كښې هغه هم كله واجب شى نو كه دلته اءاء دشهادت مراد شى نو دا حكم وجوبى دې او اطلاق د شاهد حقيقه دې، او كه تحمل دشهادت مراد شى نو بيا دا حكم استحبابى دې او اطلاق د شاهد پرې په اعتبار د مايؤل اليه سره دې. ﴿وَلَا تَسْقُمُوا﴾ يعنې هره معامله ليكل پكاردى خواه كه وړوكې معامله وى او كه غټه معامله وى لپاره ددې چه شك پيدا نه شى او جگړې او خفگان ته ونه رسيږى، اوشهادت آسان شى او په ﴿أَلَا تَرْتَابُوا﴾ كښې اشاره ده ديتته چه په وخت د خطرې د جگړې او د اختلاف پيدا كيدلو كښې دغه مذكور احكام واجب دى.

﴿إِلَّا أَنْ تَكُونُوا فِي جَزَاءٍ حَاضِرَةٍ﴾ اى يدا بيدا، لاس په لاس معامله كښې گواهانو ته حاجت نشته دې ﴿وَأَشْهِدُوا﴾ دا امر د استحباب لپاره دې ﴿وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ﴾ دا صيغه ياد معلوم ده يعنې كاتب او گواه دې چا ته ضرر نه رسوى په غلط ليكلو او گواهي سره، يا دا چه ډير اجرت دې نه غواړى يا صيغه دمجهول ده، يعنې كاتب او گواه ته به ضررنشى رسولې چه هغوى ته خرچ او اجرت ورنكړي شى.

﴿وَأَنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَيْنْ مَقْبُوضَةً﴾ «اى فالدى يستوثق به رِهان» په رهان كښې قيد د سفر او د كاتب د نه موندلو قيد اتفاقى دې، او رهن په حضر كښې هم جايز دې او كه كاتب موندلې شى نو هم جائز دې، په حديث كښې راغلى دى چه نبى ﷺ په مدينه منوره كښې د يو يهودى سره خپله زغره گانړه ايښې وه په عوض د ديرش اوږى «صاع» اوربشو كښې، او مروهون شې صرف وثيقه وى او نفع ترينه اخستل جائز ندى.

﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم﴾ يعنې كه د اعتماد په وجه ليكل ونه كړى او گانړه وانه خلى نو پكارده چه مديون دې د امانت يعنې قرض ادا كولو زيات اهتمام وكړى او د الله ﷻ نه دې ويرىږى ﴿وَأَتِمُّوا قُلُوبَكُمْ﴾ «قلبه، فاعل د آتم» دې قلب ته نسبت وشو د مبالغې لپاره خكه قلب رئيس د اعضاؤ دې نوچه دې آتم شو نو تول بدن آتم شو.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ وَ اِنْ تُبَدَّلُوْا
خاص ^۱ الله لره دي هر هغه څه چې په آسمانونو کښې او هر هغه څه چې په زمکه کښې دي، او که تاسو ښکاره کوئ
مَا فِیْ اَنْفُسِکُمْ اَوْ تَخْفُوْهُ ۚ بِمَا سَبَّکُمْ بِهٖ اللّٰهُ ۚ
هغه ^۲ څه چې ستاسو په زړونو کښې دي یا نه پټ ساتئ نو حساب به کوي ستاسو سره په هغې باندې الله
فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاءُ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝
پس بخښنه کوي هغه چاته چې ښه خوښه شي او عذاب ورکوي هغه چاته چې ښه خوښه شي او الله به هر څیز قادر دي

﴿لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ﴾ دا دليل عقلی دې په توحيد باندې اوپه ﴿وَمَنْ اَرْسَلُوْا﴾ کښې د مسئلې درسالت ذکر دې. او ﴿لَا يَخْلِفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ الایه - کښې د جهاد، او اتفاق ذکر. ضمناً دې نو گویا کښې تمام مضامین د سورت معاد شو، په «الله» کښې نفی د شرک فی التصرف ده یعنې د آسمانونو والو (ملاتک) او د زمکې والو (انبياء اولیاء وغیره) تصرف او واک خاص الله تعالی لره دې یعنې په کل کائناتو کښې تصرف کونکې صرف الله ﷻ دې بل څوک نشته دې، دا معنی د «لَا اِلَهَ اِلَّا الله» ده.

﴿وَ اِنْ تُبَدَّلُوْا﴾ یعنې که ښکاره کوئ په ژبه سره یا په عمل سره ﴿مَا فِیْ اَنْفُسِکُمْ﴾ هغه څه چه په زړونو کښې دی مثلاً کفر، شرک په زړه کښې دې اوپه ژبه ښه څوک اظهار وکړی یا په زړه کښې کبر او حسد دې او عمل یا لسان سره ښه څوک اظهار وکړی ﴿اَوْ تَخْفُوْهُ﴾ یا دځه امور په زړه کښې پټ ساتئ ﴿بِمَا سَبَّکُمْ بِهٖ اللّٰهُ﴾ یعنې د دغه معاصی و حساب به کیرې، او د حساب نه بعد چه کوم قابل د معاف کیدلو وی نو دهغې معافی به الله ﷻ کوی هغه چاته چه وغواړی او که وغواړی نو عذاب به ورکړی، اود ﴿لِمَنْ يَّشَاءُ﴾ او ﴿مَنْ يَّشَاءُ﴾ نه معلومه شوه چه معافی کول او ثواب ورکول یا عذاب ورکول واجب ندی په الله ﷻ باندې.

﴿وَاللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ﴾ نو په معافی هم قادر دې اوپه عذاب ورکولو هم قادر دې په غیر اختیاری امورو او غیر اختیاری تصوراتو او وسوسو باندې مؤاخذه او عقاب

۱ - دليل عقلی په توحيد

۲ - اختیاری عقائد مراد دي په قرینه د مقابل او مابعد سره.

نشسته دې. د نبی ﷺ ارشاد دې ((ان الله تجاوز عن امی ما حدثت به انفسها ما لم تعمل او تتكلم)) او د وساوسو په باره کښې ئی فرمایلی دی « ذاك صريح الایمان » او په عزم قلبی د گناه باندې مواخذه شته دې. لقوله تعالى ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ . لیکن عزم د گناه کولو امر اختیاری دې غلما وائی چه د ارادې او قصد، مراتب پنځه دی :

۱- هاجس چه دیو عمل کولو تصور زړه ته راشی او قرار نه شی . ۲- خاطر . دا هغه تصوردې چه لو شان قرار پکښې وی ، ۳- حدیث النفس : دا هغه دې چه دیو عمل کولو تصور بار بار زړه ته راشی، دا درې واړه که د گناه وی نو مواخذه ئی نشته او که د نیکی وی نو څه ثواب ئی نشته دې ، ۴- هم : دا هغه دې چه دیو عمل کولو اراده وشی، البته ډیره محکمه نه وی نو که (هم) د نیکی وو نو ثواب پرې ملاوېږی او که (هم) د گناه وو نو مواخذه پرې نشته دې . ۵- عزم : محکمه اراده دیو عمل ته وائی او پدې باندې ثواب او عقاب دواړه مرتب دی . شعر :

مراتب القصد خمسٌ هاجسٌ ذکروا فخاطرٌ فحدیثُ النفس فاستمعا
بلیه همٌ و عزمٌ کلها رُفِعَتْ سوی الاخیر ففیه الاخذ قدوقعا

ددې آیت په باره کښې د مفسرینو دوه رای دی : اول دا چه دا آیت منسوخ دې په مابعد آیت سره په روایت دمسلم کښې دی چه د حضرت ابوهریره ؓ نه مروی دی چه کله دا آیت نازل شو «وان تبدوا مالی انفسکم — الایه» نو دا گرانه شوه په صحابه ؓ و ﷺ باندې نو را غلل د حضور ﷺ حضور ته اوعرض ئی وکړو چه «تراوسه پورې» مونږ مکلف ؤو په هغه اعمالو چه مونږ دهغې طاقت لرلو چه «صلوة، صوم، جهاد، صدقه» دی، خواوس الله ﷻ په تا باندی دا آیت نازل کړو او مونږ ددې طاقت نه لرو . نونبی ﷺ دوی ته اوفرمایل چه آیا تاسو دا اراده کوئ چه ووائی په مثل دهغې چه اهل کتابو ویلی ؤو «معنا وعصینا» ، بلکه تاسو داسې وائی چه «معنا واطعنا غفرانک ربنا والیک المصیر» . نو دوی دا شروع کړو او ژبې یې وسره مانوس شوې نوانه ﷻ ورستو بیا دا آیت نازل کړلو . ﴿وَأَمَّا الْكُفُورُ﴾ او بیا منسوخ کړوالله ﷻ دغه حکم اوناقل ئی کړو داحکم چه ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا﴾ الایه ، او په بخاری شریف کښې روایت دې د مروان اصغر نه چه دبعضې اصحابو ﷺ نه یې کړې دې چه غالباً ابن عمر دې هغه وائی چه «وان تبدوا مالی انفسکم» منسوخ دې په مابعد آیت سره .

دویم لیکن شاه ولی الله ﷻ او نور محققین وائی چه دلته ناسخ منسوخ نشته دې بلکه

بیان اومیین، مفسر اومفسر دی، یعنی په مخکنې آیت کښې اجمال وو او په حسب دظاهرسره غیر اختیاری تصوراتوته هم شامل وو، او دصحابو ﷺ تقوی، خشية الهی ډیر زیات وو نو دوی دخپلې خطرې اظهاروکړو، اونی ﷺ ورته د ثبات علی التقوی لپاره وفرمایل چه تاسو دا وایئ: «سَمِعْنَا وَاطَعْنَا - الایه» او بیا چه الله تعالی نازل کړو دا آیت «لَا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا - الایه» نو دا بیان او تفسیر شو، یعنی «ما فی الفسکم» اگرچه عام دې خو دلته ترینه مراد اختیاری اعتقادات دی لکه کفر، شرک وغیره.

أَمَّنَ الرَّسُولُ يَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ			
ایمان راوړې دې رسول په هغه څه چې نازل کړې شوي دي دۀ ته دطرفه درب ددۀ نه اومومنان هم، ټولو			
أَمَّنَ	بِاللَّهِ	وَمَلِئِكَتِهِ	وَكُتُبِهِ
ایمان راوړې دې په الله باندې اوپه ملائکو دالله باندې اوپه کتابونودالله اوپه رسولانودالله واني دوی			
لَا تَقْرَأُ	بَيْنَ أَحَدٍ	مِّنْ رَّسُولِهِ	وَقَالُوا سَمِعْنَا
چې فرق نه کوومون په مینځ دهیڅ یوکس کښې پیغمبرانو نه، اووائ دوی چې واوړیدومونږ(قول درب)			
وَاطَعْنَا	عَفْرَانَا	رَبَّنَا	وَإِلَيْكَ الْحَصِيرُ
او تابعداري کوومونږ دامر د رب، غواړو بخښنه د ستانه، یاربه زمونږه، اوتانه زمونږ درتل دی			

﴿أَمَّنَ الرَّسُولُ﴾ دا ذکر د مسئله رسالت دې، او بیان د مدح درسول الله صلی الله علیه وسلم او د صحابو دې، هرکله چه دوی «سَمِعْنَا وَاطَعْنَا» وویل نوالله ﷻ ټی مدحه وکړه. دا دوه آیتونه دسورة بقرې آخری آیتونه دی اوپه حدیث کښې ددې ډېر فضائل راغلیدی.

په یورروایت کښې دی چه ((من قرأ هاتئ لیلۃ کتفاه)) څوک چه دا ولولی نوده لره کافی شی یعنی دقیام اللیل اوتهجدو قائم مقام گرځی، یا دا چه دحفاظت لپاره کافی شی، یا دمطالبې دقرآن نه کافی شی، اود ابن عباس ﷺ روایت دې چه نبی ﷺ فرمایلی دی چه دا دوه آیتونه الله ﷻ دجنت دڅرانونه نازل کړیدی څوک چه دا دماسخوتن د مانځه نه بعد لولی نودده لپاره دقیام اللیل یعنی دتهجدو قائم مقام کیږی، په بل روایت کښې دی چه الله ﷻ سورة بقره په

۱ یعنی په دې مسئله چې توحید باندې پیغمبران اومومنان هم ایمان لري.

داسې دوه آیاتونو سره ختم کړیده چه هغه ئی ماته دهغه خاص خزانی نه را کړیدی چه هغه تعز العرش ده. نو لهدا تاسو دا آیتونه پخپله زده کوئ او خپلو زنانو او بچو ته ئی بشائی.

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ داعطف دې په «الوسول» باندې اوددې اولین مصداق صحابه کرام ؑ دی اویا نور مؤمنان دی. ﴿كُلٌّ ءَامَنٌ بِاللّٰهِ﴾ دا تفصیل دایمان دهغوئ دې ﴿لَا تُفَرِّقُ﴾ له دې نه فرق په ایمان کښې مراد دې یعنی داسې فرق نه کوو چه په بعضو ایمان راوړو او په بعضو کفر وکړو بلکه په ټولو باندې ایمان لرو ﴿وَقَالُوا﴾ داعطف دې په «آمن» باندې.

اود ﴿سَمِعْنَا﴾ نه مراد دایمان قبولیت دې یعنی مونږ ایمان قبول کړیدې اود ﴿وَأَطَعْنَا﴾ نه مراد عمل کول دی، په ایمان کښې دا دواړه څیزونه ضروری دی، ﴿غَفِرَ لَكَ﴾ ای نطلب غفرانک یا نستغفرک غفرانا، اویدې کښې دخپل قصور اقرار دې ﴿وَأَلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ بعد د مونږ نه ابتداء له تا نه ده او انتهاء تا ته ده.

لَا يَكْفُرُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا	وُسْعَهَا	لَهَا مَا كَسَبَتْ
نه واجبوي الله په هېڅ نفس باندې مگر هغه مقدار چې دې ئې طاقت لري. د دې نفس دپاره دې ثواب دهغه نیکی چې ده کړې وي		
وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ	رَبَّنَا	لَا تُؤَاخِذْنَا إِن لَّمْ يَسْمَعْ
اوپه ده باندې دې وبال دهغه گناه چې ده کړې وي، یاربه زمونږ مه نیسه مونږ، که هیرکړو مونږ حکم ستا		
أَوْ أَخْطَأْنَا	رَبَّنَا	وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ
یا خطا اوکړو مونږ، یاربه زمونږ او مه اچوه په مونږ باندې درون بار لکه اچولې وو تا په هغه کسانو		
مِنْ قَبْلِنَا	رَبَّنَا	وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ
چې مخکښې وو زمونږ نه، یاربه زمونږ اومه بار کوه په مونږ هغه چې دهغې دبرداشت کولو طاقت نه وي مونږ لره		
وَاعْفُ عَنَّا	وَاعْفِرْ لَنَا	وَارْحَمْنَا
او عفو اوکره مونږ ته، اوبخښنه اوکره مونږ ته، اورحم اوکره په مونږ، ته ئې زمونږ مددگار نوغلبه را کره مونږ ته		
عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ		
په قوم کافرانو باندې		

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ تَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ دا آیت دماقبل لپاره تفسیردې بڼه په قول راجع باندې دتکلیف معنی داده چه : «الزام مافیه کلفة ومشقة» یعنې په چا باندې داسې کار واجبول چه په هغې کښې مشقت وی او «وُسْع» دانسان طاقت اوقدره ته ویلې شی او دارنگه «مایسهل من المقدور» ته هم ویلې شی یعنې دالله ﷻ سنت دادې چه په چاباندې داسې فعل نه لازموی چه هغه ئ طاقت نه لری بلکه هغه فعل لازموی چه طاقت ئی لری، یاپرې آسان وی لکه پنځه مونځونه چه بنده د شپږو طاقت هم لری یا روژه درمضان چه بنده دزیات طاقت هم لری.

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ لام د انتفاع لپاره دې اود«ما» نه مراد خیراونیکې ده یعنې دنیکی نفع صرف بنده ته رسیږی نه الله ﷻ ته ځکه هغه مستغنی ذات دې.

﴿وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ «علی» د اضرارلپاره دې اودلته د«ما» نه مراد شر اوگناه ده یعنې دگناه وبال اوضرر صرف بنده ته رسیږی د «لها» اود «علیها» تقدیم دحصر فائده کوی، دحسانتوسره لام ذکرشو چه دانتفاع لپاره دې نواشاره شوه دیته چه حسنات نافع دی په دارینوکښې اود ذکر د سیئاتو سره «علی» ذکرشوچه د اضرار لپاره دې پدې کښې اشاره شوه چه په معصیت کښې د دارینو ضرردې. اودحسانتو دذکر سره «کسبت» فعل دمجرد ذکرشو نو پدې کښې اشاره ده چه حسانتو کولو کښې تکلف نشته اودسیئاتو د ذکر سره «اکسبت» فعل دمزیدو ذکرشو چه دلالت کوی په تکلف باندې نو پدې کښې اشاره ده دیته چه په سیئاتو کولو کښې تکلف دې ځکه سیئات خلاف فطرت اوخلاف د امر دالله ﷻ نه دی (قرطبی).

قاضی بیضاوی اوصاحب دروح المعانی وائی چه په کسب دشرکښې دنفس دخل وې اونفس جاذب د شروی نوپه کسب دشرکښې مبالغه زیاته وی دکسب دخیرنه نو ددې وجې نه په یوځای کښې مجرد ذکرشو او په بل ځای کښې مزید، اوبعضې وایی چه دلته داعمالو جزا اوبدلې ته اشاره ده. اوحسانات دکولوپه لحاظ سره اگرکه گران دی خو د ثواب اوبدلې په اعتبار سره آسان دی اوسیئات دکولوپه لحاظ سره آسان دی خو د جزا او بدلې په لحاظ سره گران دی. ﴿زَيْنًا لَا تَوْأَخِدْنَا﴾ دا دموثانومقوله ده یعنې مؤمنان داوائی چه «سمعنا واطعنا — الایه» او داسې وائی «ربنا لاتؤاخذنا» یادلته کښې «قولوا» مقدر دې نوپدې کښې ارشاد اوتعلیم دسوال دې.

﴿إِنْ نُسِيْتَ أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ دنسیان نه مراد ترك دحسانتو دې اوخطا نه مراد غلطی کول دی

به فعل دحسانتو کنبې. یا د خطا نه مراد معاصی کول دي ﴿إِصْرًا﴾ «اصر» ضيق او حوسه وائی او د دینه مراد هغه تکالیف شاقه دي چه په بنی اسرائیلو باندې ؤو لکه قطع دموضع دنجاست د ثوب (جامو) نه او قتل دنفس خپل د قبول د توبې لپاره، یا لکه بنی اسرائیل چه مسخ شوی ؤو او قرده او خنازیر ترینه جوړ شوی ؤو، یا ترینه مراد هغه گناه ده چه قابل دمعافۍ نوی لکه شرک یعنې ای الله مونږ د شرک او کفر نه بیچ وساتې «ای اعصمنا من القتراله» «روح».

﴿كَمَا حَمَلْتُهُ﴾ «ای حملاً کما حملته علی الذین من قبلنا او اصراً مثل الاصر الذی حملته علی من قبلنا من قتل النفس فی التوبة اولی القصاص بحیث لا یجوز غیره و قطع موضع النجاسة من الثیاب وغیرها و قبل مطلقاً صرف رُبْع المال فی الزکوة».

﴿وَلَا تُحْمِلُنَا﴾ دلته باب تفعلیل ځکه ذکر شو چه متعدی شی مفعول ثانی ته
﴿مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ دا مفعول ثانی دي او د دینه مراد هغه سخت ابتلاء او مصیبتونه دي چه په انسان باندې راځي او خصوصاً په وقت د دعوة وړ کولو د حق کنبې.
﴿وَأَعْفَ عَنَّا وَأَغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا﴾ ددې درې واړوپه مینځ کنبې فرق دادې چه «عفو» ترك العقوبة دي په گناه باندې او «غفر» ستر د قبیح او د معصیت دي او «رحم» وړ کول دنعمت دي په ارتکاب د گناه او د قبیح باندې که چرې الله جل جلاله عقوبت وړ کوی نو ډیر اشد او گران دی د بند د لپاره نوځکه اول سوال د عفو وشو، او بیا اظهار د گناه د بنده او د قربانو د بنده نورو مخلوقاتو ته خصوصاً په یوم الحشر کنبې بیا هم ډیر سخت او گران شې دي نو ددې وجې نه د عفو نه بعد سوال دمغفرت وشو د «غفر» معنی ده ستر، او که الله عَزَّوَجَلَّ په گنا باندې سزاوړنه کړي او په گناه باندې پرده واچوی لیکن چه نور احسانات نه کړي نو بیا هم بنده تباہ او برباد دي نو ددې وجه نه درحم سوال وشوو، یاد «وعف عنا» تعلق د سکرَات الموت سره دي «ای واعف عنا فی سکرَات الموت» او «وغفر لنا» تعلق د قبر سره دي «ای فی کلمة القبور» او د «وارحما» تعلق دیوم النشور سره دي.

﴿أَنْتَ مَوْلَانَا﴾ مولی په معنی د مالک اوسید سره دي یا په معنی دممدد گاراومتولنی دامور و سره دي.

﴿فَلَا تَصْرُفْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ په وخت دمحاربه او جنگ کنبې دکفار و سره، یا په وقت دمحاجې او مناظرې کنبې د اهل باطل و سره.

رکوع	سورة آل عمران مدنية	آیتونه
۲۰	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	۲۰۰

شروع کوم په نامه دالله چې بیجده مهربان او ډیر رحم کوونکې دې

وجه تسمیه: دې سورت ته سورت آل عمران ځکه وائی چه په دې کښې دآل عمران ذکر دې په څلورمه رکوع کښې.

شان نزول: دنصاری و دنجران یو وفد مدینې منورې ته دنبی ﷺ په بارگاه کښې حاضر شو چه په هغې کښې شپيته (۷۰) کسان وو دوی دحضور اقدس ﷺ سره دحضرت عیسی ﷺ دآلوهیه اوابنیت په باره کښې گفتگو کوله «چه تفصیل ئی وروستو را روان دې» نوددې سورت ابتدائی آیاتونه ترآیت نمبر (۸۰) پورې نازل شول.

ربط: دسورت آل عمران دسورت بقرې سره ربط په درې طریقو سره دې:

۱- اول ربط نامی اسمی: ایاک نعبد وایاک نستعین (فاتحه) لانهبدولانستعین البقره کما فعل الیهود (بقره) لانهبدولانستعین آل عمران کما فعل النصارى (آل عمران).

۲- دویم ربط: دسورت بقرې په آخر کښې ذکر شوی وو «فانصرنا علی القوم الکفرین»: دسورت آل عمران په ابتداء کښې دهغه کفارو ذکر دې چه په وخت دمحاجه اومناظره کښې دهغوئ په مقابله کښې نصرت اومدد غوښتلې شوې وو چه نصاری دنجران دی.

۳- دریم ربط: سورت بقره په ډیرو مضامینو مشتمل وو، دلته دهغې نه د څلورو اھمو مضامینو اعاده شوې ده: (۱) اول مضمون توحید (نفی شرک اعتقادی)، (۲) دویم مضمون رسالت، (۳) دریم مضمون جهاد، (۴) مضمون اتفاق او همدارنگه په ماقبل سورة کښې دتوحید، رسالت بیان وو او پدې سورت کښې دتوحید اورسالت متعلق دشبھاتو جوابونه دی.

دسورت دمضامینو خلاصه

ددې دوه تقریرونه دی: اول تقریر: پدې سورت کښې دشرکینو، نصاری و دشبھاتو جوابونه دی بعضې شبھات دتوحید په باره کښې دی اوبعض شبھات درسالت په باره کښې دی دتوحید متعلق پنځه ۵ شبھات دی او د رسالت متعلق درې شبھات، نودکل سورت خلاصه ددې شبھاتو جوابونه دی.

د توحيد متعلق شبهات

اوله شبهه نصارى و وويل چه په قرآن كښې په حضرت عيسى عليه السلام باندې دروح الله او كلمه الله اطلاق شويدې او په تورات كښې اطلاق دأب (رب)، ابن راغليدې نوم معلومېږي چه حضرت عيسى عليه السلام دالله عليه السلام ابن دې اونائب دې په ألوهية كښې

جواب دا متشابهات دى او د متشابهاتو نه مدعى نه ثابتېږي بلكه دا د زانغينو كار دې

ماخذ: آيت ۷، ۸.

دويمه شبهه : حضرت عيسى عليه السلام به اكمه يعنى مادرزاد پوند، اودارنگه ابرص وغيره جوړولواواحياء الموتى به ئى كوله اودا ټول صفات دألوهية دى نوم معلومه شوه چه حضرت عيسى عليه السلام اله دې.

جواب : دغه ټول كارونه باذن الله وو دحضرت عيسى عليه السلام په اذن او امر سره نه وو، ماخذ.

آيت ۵۱، ۲۹.

درېمه شبهه : دوى ويل چه مونږته دخپلومشرانونه داسې عبارتونه او كلام رسيدلې دې چه حضرت عيسى عليه السلام دخپل عبادت حكم كړې دې.

جواب : دا دروغ دى بلكه ﴿مَا كَانَ لِإِبْنِي أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ ماخذ آيت : ۷۹-۸۰ - ، دا درې شبهات دحضرت عيسى عليه السلام په باره كښې وو

څلورمه شبهه : دحضرت مريم عليها السلام متعلق ده چه حضرت مريم ته به بې موسمه ميوې راتلې اوڅوك راوړلووالا به هم نه وو، نوم معلومېږي چه دا پخپله صاحب اختيار او تصرف وه نومعلومه شوه چه هغه اله وه.

جواب شبهه : حضرت مريم عليها السلام پخپله وائى «قالت هومن عندالله» چه ما سره خپل اختيار تصرف نشته ماخذ ، آيت نمبر : ۳۷ .

پنځمه شبهه : دحضرت زكريا عليه السلام متعلق دوى ويل چه دحضرت زكريا عليه السلام بې موسمه اولاد پيدا كيدل دليل ددې خبرې دې چه دوى ته هم غيبى تصرفات او اختيارات حاصل وو

جواب شبهه: حضرت زکریا علیه السلام اولاد پیدا کیدل دالله ﷻ نه د دعاء غوښتلو په نتیجه کښې وؤ «هنالك دعا زکریاته» الیه: ۳۸-۴۱.

ددې پنځه شبهاتو دوه مشترک جوابونه هم ذکر کیري.

اول «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ» نه تر «ذُرِّيَّةَ بَعْضُهَا» پورې یعنې دغه تمام حضرات بلاشک اوشبهه الله تعالی غوره کړی وؤ، لیکن آلهه اومعبودان نه وؤ خکه چه دوی دیوبل نه پیدا وؤ اومخلوق او اله اومعبود داسې نشی کیدي.

دویم داچه «وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» دهرڅه اوریدونکې اویه هرڅه عالم صرف الله دې، دوی نه دی لهذا دوی معبود هم نه دی آیت (۳۴) اوهمدارنگه دلته دحضرت عیسی ﷺ پوره نسب نامه بیان شوه دپاره ددې چه په پوره وضاحت سره معلومه شی چه حضرت عیسی ﷺ ابن الله نه دې بلکه عبدالله یعنی د الله بنده دې.

درسالت متعلق شبهات

اوله شبهه: نصاری وویل چه داوښ غوښه اوشوده په مخکنو انبیاء باندې حرام وؤ او دا نبی (حضرت محمد ﷺ) ورته حلال وائی دا دتمام انبیاء مخالف دې لهذا دا نبی ندې.

جواب دا دعوه غلطه ده بلکه «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّنَبِيِّ إِسْرَءِیْلَ» الیه: ۹۳.

دویمه شبهه: بیت المقدس دمخکنو تمامو انبیاء قبله وه نوکه چرې دا نبی (حضرت محمد ﷺ) برحق نبی وې نو د تمامو انبیاء قبله به ئی نه پریخودله.

جواب: بیت الله اول عبادتگاه اوقبله ده دحضرت آدم ﷺ نه دحضرت اسماعیل ﷺ پورې «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ» الیه: ۹۷-۹۶.

دریمه شبهه: په جنگ احد کښې په ظاهر کښې مسلمانانوته شکست ملاؤشو نواهل کتابو وؤ ویل چه که چرې دا نبی (حضرت محمد ﷺ) برحق نبی وې نو دوی به شکست نوې خوړلې د دوی د شکست نه دامعلومیرې چه دانئې ندې.

جواب: داوقتی شکست خو دحضور ﷺ دحکم خلاف ورځی په وجه دې نو دا خو رسالت دحقیقت دپاره دلیل دي، او د ابطال رسالت دلیل نه دي، «وَلَوْ اَنَّ غَدَوَاتٍ مِنْ اَهْلِكَ»

الایه. ماخذ آیت نمبر (۱۲۰) تا آخر

دویم تقریر

د مضامینو خلاصہ

پدی سورت کنہی خلور مضامین بیان شوی دی : ۱- توحید ۲- رسالت ۳- جهاد ۴- انفاق فی سبیل اللہ . د سورة د شروع نہ دآیة : ۸۰ رکوع : ۸ پوری مسئلہ دتوحید بیانیہی او جوابو نہ دشبہاتونہ ذکر کیری .

اود دینہ بعد مسئلہ درسالت ذکر کیری تر رکوع ۱۰۰ آیت : ۱۰۱ پوری . پدی کنہی اثبات د رسالت او جوابونہ د شبہاتو نہ پہ رسالت باندی بیانیہی . د دینہ بعد ذکر کیری مسئلہ دجهاد او انفاق تر رکوع نمبر : ۱۹ آیت : ۱۸۹ پوری . او پہ آخری رکوع کنہی د خلور وارو مضامینو اعا دہ دہ او پہ آخری آیت کنہی بیا تولو مضامینو تہ اجمالاً اشارہ دہ

اللّٰهُ	لَا	إِلٰهَ	إِلَّا هُوَ
اللہ عالم دے پہ مراد خیل سرہ ددی حروفونہ. اللہ چے دے نیستہ دے بل خوک دعبادت لائق مگر ہمدی دے			
الْحَيُّ	الْقَيُّوْمُ	نَزَّلَ	عَلَيْكَ الْكِتٰبَ
ژوندی دے پہ ذاتی دانمی حیات سرہ. تمام عالم سنبالونکی تدبیر کوونکی دے. نازل کرے دے پہ تاباندی کتاب			
بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا	بَيْنَ يَدَيْهِ	وَأَنزَلَ	التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ۚ مِنْ قَبْلُ
پہ حق سرہ. تصدیق کوونکی دے دہفہ کتابونوچے ورناندی دے ددہنہ اونازل کرے دے تورات اوانجیل. پخواندقرانہ			
هُدًى لِّلنَّاسِ	وَأَنزَلَ	الْفُرْقَانَ	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
لارہ خودونکی خلقونہ. اونازل کرے دے قران چے جدا کوونکی دے دحق اوباطل. بیشک ہفہ خلق چے کفر کوئی			
بِأَيِّ	اللّٰهِ لَهُمْ	عَذَابٌ شَدِيدٌ ۖ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ	ذُو انْقِصَافٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ
پہ آیاتونوداللہ باندی دوی دبارہ مقرر دے عذاب سخت . او اللہ زورآوردی اوبدلہ اخبستونکی دے . بیشک اللہ			
لَا يَخْفَى	عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي	الْأَرْضِ وَلَا فِي	السَّمَاءِ ۚ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ
چے دے نہ دے پہ پدہ باندی ہیخ خزیمہ زمکہ کنہی اونہ پہ آسمان کنہی . دے ہفہ ذات دے چے جووڑی صورتونہ ستاسر			

فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾

په رحمونو کېنې، څه رنگ چې نې خوښه شي، نشته دې هېڅ معبود بغیر دده نه همدې غالب حکمت والا دې

﴿الْعَزِيزُ﴾ د دې تحقیق په سورة بقره کېنې تیر شویډې میم په «الم» کېنې ساکن دې خو په وخت د اتصال کېنې متحرک کیږي په حرکت د فتحې سره نو په صورت د وصال کېنې «میم» الله» ویلي شی.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ دا دعوه د تو حید ده او د دې د اثبات دپاره درې قسمه دلائل ذکر شویډی: (۱) عقلی (۲) نقلی (۳) وحی.

﴿الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ دا خبر د مبتدا مقدرې دې «ای هو الحي القيوم» پدې کېنې دوه عقلی دلیونه ذکر شویډی: اول دا چه اله او معبود بر حق یعنی لائق د بندگۍ هغه څوک کیدې شی چه «حی» وی په حیاة ذاتی دائمی سره او دا خو صرف الله تعالی دې، نو معبود بر حق هم صرف یو الله تعالی دې، دویم: دا چه معبود برحق صرف هغه څوک کیدې شی چه ټول مخلوق سنبالوونکې او د هغوی حاجتونه، ضرورتونه پوره کونکې وی او دا خو صرف الله تعالی دې نه عیسی ﷺ او نه مریم ﷺ او نه بل څوک، نو معبود برحق هم صرف یو الله تعالی دې.

اهل سیرو لیکلی دی چه د **نجران** نه د **عیسایانو** یو وفد چه په هغې کېنې شپيته ۲۰ کسان وو مدینې ته حاضر شول، پدوی کېنې درې کسان «سرکرده» مشران وو ۱ - عبدالمسیح عاقب امیر وو ۲ - ایهم السید ذی رأی مدبر وو ۳ - ابو حارثه بن علقمه لوی مذهبی عالم او رهنما وو، دا دریم سړې په اصل کېنې عربی وو، د بنی بکر بن وائل قبیلې نه وو، نصرانی شوې وو، لوی عالم نصرانی وو، نو سلاطین د روم به د ده ډیر تعظیم کولو په لوی منصب یی مأمور کړې وو او ډیر زیات مالونه یی ورته ورکړی وو. د دوی عقیده ده چه حضرت عیسی ﷺ عین خدای دې، یا د خدای تعالی خوې دې یا دریم خدای دې نو دوی د نبی ﷺ سره په باره د ابنیت یا د الوهیت د عیسی ﷺ کېنې مناظرې کولو دپاره را غلی وو. نو دا آیاتونه نازل شو نو نبی ﷺ دوی ته وویل چه:

((أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ وَإِنَّ عِيسَى يَأْتِي عَلَيْهِ الْفَنَاءُ)) نو دوی اقرار وکړو چه بلې، بیا ورته نبی ﷺ اوفر مایل چه ((أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَبَّنَا قِيمٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ يَكْلُوهُ هـ

وَيَحْفَظُهُ وَيَرْزُقُهُ قَالُوا بَلَى قَالَ فَهَلْ يَمْلِكُ عِيسَىٰ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا، قَالُوا لَا، قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ لَا تَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ قَالُوا بَلَىٰ، قَالَ فَهَلْ يَعْلَمُ عِيسَىٰ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا إِلَّا مَا عَلِمَ قَالُوا لَا، قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَبَّنَا صَوَّرَ عِيسَىٰ فِي الرَّحِمِ كَيْفَ شَاءَ، وَإِنَّ رَبَّنَا لَيَأْكُلُ الطَّعَامَ وَلَا يَشْرَبُ الشَّرَابَ وَلَا يُحَدِّثُ الْحَدِيثَ، قَالُوا بَلَىٰ، قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ عِيسَىٰ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كَمَا تَحْمِلُ الْمَرْأَةُ ثُمَّ وَضَعَتْهُ كَمَا تَضَعُ الْمَرْأَةُ وَلَدَهَا ثُمَّ غَذَىٰ كَمَا يُغْذِي الصَّبِيُّ ثُمَّ كَانَ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَشْرَبُ الشَّرَابَ وَيُحَدِّثُ الْحَدِيثَ، قَالُوا بَلَىٰ، قَالَ فَكَيْفَ يَكُونُ هَذَا كَمَا زَعَمْتُمْ فَعَرَفُوا ثُمَّ أَبَوُا الْاِجْحُودَ — الخ) (روح عن ابن جرير)

حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ فرمائی ہے دا کثر عیسیایانو عقیدہ دا وہ ہے کہ عیسیٰ ﷺ باندی موت او فنا راغلیده او خمونہ دیارہ کفارہ دسیٹاتو گر خیدلی دی خودلته دوئی اقرارو کرو د «یاتی علیہ الفناء» نوکیدہ شی ہے د بعضی عیسیایانو عقیدہ د اہل اسلام پہ شان وی یا دا ہے کہ چری دوئی اقرار د «اتی علیہ الفناء» کرپی وپی نو دیر زیات ملزم شوی بہ وونو گویا ہے دوئی «یاتی علیہ الفناء» د خپل خان لپا رہ غنیمت و گنہلو، اقرارئ و کرو ہے صراحتہ ملزم نشی.

﴿تَزَلْ عَلَيْكَ الْكِتَابُ﴾ دا دلیل وحی دی. ﴿وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ دا دلیل نقلی دی د کتب سابقونہ، مقصود دادی ہے توحید پہ عقل او نقل او وحی تولو سرہ ثابت دی. ﴿وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ﴾ قرآن تہ فرقان حکمہ وائی ہے کامل فرق ئی راوستی دی د حق او باطل پہ مینخ کنبی، دلته دا وصف راوړل بعد د «نزل علیک الکتاب» تہ اشارہ دہ دیتہ ہے قرآن امتیازی شان لری پہ بیا ن د توحید کنبی پہ نسبت د نورو کتب سماویؤ سرہ او بل دیتہ اشارہ دہ ہے قرآن پاک د حضرت عیسیٰ ﷺ پہ شان کنبی دیر پہ وضاحت سرہ بیا ن کریدی او د «نزل» او «انزل» توجیه مشهوره او معروفه دہ. ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف دی منکرینو د توحید تہ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ» دا بل دلیل عقلی دی.

﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ﴾ دا هم دلیل عقلی دی په توحید باندی، د دی دواړو تفصیل په ما قبل کنبی ذکر شوی دی ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ دا د دلائلو نتیجه دہ.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ

دی هغه ذات دی چې نازل کرې ئې دی په تاباندې کتاب (قرآن) بعضي ددېنه محکم دي (يعني واضحه)

هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ
دغه اصل د کتاب دی او ځینې نور متشابهاات دی، پس هغه کسان چې دهغوی په زړونو کښې کوږوالې دې
فَيَتَّبِعُونَ مَا نَشَاءُ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۚ
نویس دوی په متشابهااتو د کتاب الله پسې شي، دپاره دطلب دفتني، اودپاره دطلب دمراد دهغې،
وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا
اوحال داچې نه پوهیږي په مراد دهغې مگر الله، اوهغه کسان چې محکم دي په علم کښې هغوی وائی چې ایمان راوړې دې مونږ
بِهِ ۚ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۚ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ۝
په دې متشابهااتو، داتول (متشابهاات محکماات) د طرفه درب زمونږ نه دي، اونصیحت نه قبلوی مگر خاوندان د عقل

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ د اثبات د مدعی نه بعد د شبهاتو جوابونه ذکر کيږي دا داوولې شبهې جواب دي، د شبهې اود جواب تفصيل يې ذکر شويدي، ﴿مِنْهُ ءَايَاتٌ مُحْكَمَاتٌ﴾ محکماات هغه دي چه دلالت ئي په مراد باندې واضح وي عام لدينه چه محکم په اصطلاح د اصولينو سره وي يا نه وي، لکه ظاهر، نص، مفسر، يا خاص، عام وغيره او په بل آيت کښې چه ټول قرآن ته محکم ويلى دي «أُحْكِمْتَ آيَاتِهِ» نو هغه په بله معنى سره دي يعنى محفوظ د تناقض او د خلاف واقع نه او په ظاهري، باطني خوبيانو سره اراسته او د فصاحت، بلاغت نه ډک، او په بل آيت کښې يې چه ټول قرآن ته متشابهاات ويلى دي «کتابا متشابهاا» نو هغه په معنى د يشبه بعضه بعضا فى البلاغة والاعجاز سره دي.

﴿هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ ام اصل او مرجع ته وائی محکمااتو ته ام الکتب ځکه وائی چه دوى ته رجوع کولې شي دپاره د اثبات د احکامو، او دارنگه دوى ته رجوع کيږي په وخت د بيان د معنى دمتشابها کښې يعنى د متشابهااتو به داسې معنى کولې شي چه موافق وي د محکمااتو سره او مخالف به ترينه نه وي لکه د «يُذَكِّرُ» معنى به په اعضاء جوارحو سره نه کيږي ځکه دا مخالف دى ده «ليس كمثله شيء» سره، حاصل دا دي چه د عقيدې او عمل د دواړو دپاره محکماات بنياد دي، اثبات د عقيدې او د عمل به صرف په محکمااتو سره کيږي او د متشابهااتو نه به داسې معنى نشي مراد کيدې چه د محکمااتو نه مخالف وي.

﴿وَأَخْرُ مُتَشَبِهَتٌ﴾ «ای آیات آخر متشابهات» د متشابهات تعریف بعضې داسې کړې چې متشابهات هغه دي چې مراد ئی دالله تعالی نه ماسوی هیچاته معلوم نه وی، او بعضې ئی دا تعریف کوی چې مراد دادې چې د الله تعالی او د رسول صلی الله علیه وسلم نه ماسوی بل هیچا ته نه وی معلوم بلکه دا یو راز وی په ما بین د الله او رسول کښې، او دا دوه قسمه دي: اول غیر معلوم المعنی، غیر معلوم المراد، دویم معلوم المعنی، غیر معلوم المراد، اول لکه مقطعات قرآنیه چې نه دې معنی لغوی معلومه ده او نه ترینه مراد معلوم دې جزماً، نو د دې قسم حکم دادې چې «يجب تفويض علمه الحقيقي الى الله تبارك وتعالى»، او دویم قسم بیا په دوه قسمه دي: اول قسم دادې چې: د هغې مدلول لغوی واحد وی لکه: سمع، بصر، چې مدلول لغوی ئی واحد دي یعنې هغه جارحه (اعضاء) چې په هغې سره لیدل او اوریدل کیدې شی نو د دې حکم دادې چې د دې تفسیر به کیږي او معنی حقیقی لغوی به ئی مراد وی، لیکن د دې قید سره چې: «(له سمع لا کسمعنا له بصر لا کبصرنا)»، او بل قسم دا دي: چې د هغې مدلول لغوی د متعدد وجوهو معانیو محتمل وی، نو د دې حکم دا دي چې کچرې په دغه متعدد معانیو کښ د یوې معنی تر جیح نوی راغلې په دلیل قطعی یا ظنی سره نو دا واجب السکوت او واجب التفویض دي، او که یو معنی ته تر جیح ورکړې شوې وه نو تعبیر ترینه په منصوصی لفظ سره بالاتفاق جائز او اولی دي، لکه د استواء علی العرش نه تعبیر پدې لفظ منصوص سره اوکړې شی او ترجمه ئ ونکړې شی، بلکه داسې وویلې شی چې الله پاک استواء علی العرش کړیده «کما یلیق بشانه» او که په غیر منصوصی لفظ سره ئی تفسیر وکړې شی نو پدې کښې دوه قوله دي: یو د سلفو قول دي چې دا به په معنی حقیقی باندې محمول کیږي برابره خبره ده چې د دغه معنی حقیقی تعین په دلیل قطعی سره وی او که په دلیل ظنی سره وی مثلاً «استواء»، د دې تفسیر بعضې په علو سره کړیدې او بعضو په استیلاء سره کړیدې او چا په اقبال سره کړیدې اودا ټولې معانی حقیقیه لغویه دي کما یظهر من کتب اللغة لیکن هر تفسیر سره «کما یلیق بشانه» قید لگول پکار دی.

او دویم قول ده متاخرینو علماؤ دې هغوی وائی چې اصل مسلك د سلفو دي لیکن ضعفاء العقول د تشویش دفع کولو دپاره مجاز یا کنایه هم اراده کولې شی چې د دې مختلف وجوهات دی، دا تحقیق د حضرت مولنا اشرف علی تهانوی رحمه الله دي، دوی مخکښې لیکي په بعضې خلقو چې ظاهریت پرې غالب دي نو هغوی چې کله د متشابهاتو تفسیر کوی

نو په درجه د اجمال کښې خو په مسلک د سلفو باندې قول کوی لیکن دوی څلور (۴) : قسمه غلطی کوی : **اوله** دا چه په ظنی تفسیر کښې د قطعیت قائل شی، **دویم** دا چه کله تفصیل کوی نو داسې عنوانات او تعبیرات اختیاره وی چه موجب د تکلیف او د تجسیم وی، **دویم** دا چه مسلک د تاویل ته علی الاطلاق باطل وائی او د دې وجې نه ډیرو اهل حقو ته نسبت د ضلال «گمراهی» کوی، حالا نکه د اهل حقو د مسلک د صحت دپاره احادیث هم مبنی ده او قواعد شرعیه هم ، **ثلثوم** دا چه تفسیر د «استواء علی العرش» په استقرار سره تفسیر د سلفو گنې او نور تفسیرونه، تاویل د خلفو گنې، حالانکه داسې نده، حضرت مولانا محمد یوسف بنوری رحمه الله په معارف السنن «جلد : ۴» کښې د علماء سلفو او محققینو ډیر عمده اقوال په باره د «نزل الرب تبارک و تعالی او استواء علی العرش» وغیرهما متشابهاتو کښې نقل کوی، وائی چه : (۱) د جمهور سلفو او ائمو اربعه و مذهب د استواء علی العرش، نزول الرب تبارک و تعالی وغیره په باره کښې دادې چه مونږ به په دې امورو ایمان لرو په طریقه د اجمال سره ځکه چه الله تعالی مونږ ته یو مکلف کړی په تفصیل معلومولو دنزول باندې یا د استواء وغیره په معانیو باندې، نو مونږ به په دې امورو ایمان لرو په طریقه د اجمال سره او الله تعالی به منزله اویاک گنړو د تشبیه او تکلیف نه، لقوله تعالی «لیس کمثله شی» او دا مذهب اصح او اسلم دې

(۲) بعضې سلفو او اکثر و متکلمینو یې تاویل کړیدې فی الفتح، ص : ۲۵، ج : ۳-

((وقد اختلف في معنى الزول على احوال فمنهم من حمله على ظاهره وحقيقته وهم المشبهة تعالى الله عن قولهم، ومنهم من انكر صحة الاحاديث الواردة في ذلك جملة وهم الخوارج والمعتزلة وهم مكابرة . . . ومنهم من اجراه على ماورد من منا به على طريق الاجمال مرها الله تعالى عن الكيفية والتشبيه وهم جمهور السلف ونقله البيهقي وغيره من الائمة الاربعة والسفيانين والحماديين والاوزاعي والليث وغيرهم ومنهم من الفرط في التاويل حتى كاد ان يخرج الى نوع من التحريف ومنهم من فصل بين ما يكون تاويله قريبا مستعملا في كلام العرب وبين ما يكون بعيدا مهجورا فاول في بعض وقوض في بعض وهو منقول عن مالك وجزم به من المتأخرين ابن دقيق العيد قال البيهقي واسلمها الايمان بلا كيف والسكوت عن المراد، وفي العمدة ((جلد ۳ صفحه ۴۲۳)). لاشك ان الزول انتقال الجسم من فوق الى تحت والله مره عن ذلك فماورد من ذلك فهو من المتشابهات فالعلماء فيه على قسمين الاول المفوضة يومنون بما يفوقه وويلها الى

اللہ عز وجل مع الجزم بِنَزْهِهِ عن صفات النقصان، والثانی المولویہ و لو لها علی ما یلیق بہ۔ الخ۔ قال النوروی فی سرح مسلم - الاول مذهب جمهور السلف و بعض المتکلمین والثانی مذهب اکثر المتکلمین و جماعۃ من السلف قال و هو محکی هُنَا (مسلة الزول) عن ما لک والاوز اعی - الخ)) د دے عبارتو نہ معلومہ شوہ چہ د متشابہاتو تاویل نہ کول اسلم او اصح دی، او تاویل صحیحہ کول بی خصوصاً چہ تائید ثی د بل روایت نہ معلوم میری دا ہم غلط ندی، او خروج ندی د مذهب د اہل سنت والجماعت نہ، او د تاویل صحیحہ کونکو تضلیل جائز ندی بلکہ تاویل صحیحہ منقول دی د بعضی سلفو نہ، البتہ د نصوصو نہ ظاہری متعارفہ معنی ارادہ کول د مشبہ وو مذهب دی نہ د اہل سنت والجماعت مذهب۔ ((کما مر فی عبارة الفتح فمفہم من حملہ علی ظاہرہ و حقیقہ و ہم المشبہ تعالی اللہ عن قولہم))

نو خوک چہ دھغی پہ ظاہری اومتعارفہ معنی حمل کولو تہ مذهب د سلفو وائی نوذا قول غلط دی او پہ کلام د بعضی سلفو کنبی چہ اجراء علی الظاہر راغلی دہ نو د دی معنی دادہ چہ تاویل ثی ندی پکار لکہ چہ قول دہ سلف تیر شو، حضرت علامہ بنوری رحمہ اللہ چہ پہ شرح د ترمذی ((جلد ۲ صفحہ ۱۳۹)) کنبی د بعضی علما ونہ نقل کوی :

((وذا سمعت فی عبارات بعض السلف انما نومن بان له وجها لا كالوجه ويذا لا كا لايدى فلا تظن انهم ارادوا ان ذاته العلية منقسمة الى اجزاء وابعاض فجزء منها يد وجزء منها وجه غير انه لا يشا به الا يدى والوجه الذى للخلق وحاشاهم من ذلك وما هذا الا التشبيه بعينه وانما ارادوا بذلك ان لفظ الوجه واليد قد استعمل في معنى من المعاني وصفة من الصفات التى تليق بالذات العلية كالعظمة والقدرة غير انهم يتورعون عن تعيين تلك الصفات قيميا من التهجم على ذلك المقام الاقدس وانتهاز المجسمة والمشبهة في مثل هذه العبارة فغروا بها العوام - الخ))

قنیہ د موجودہ زمانہ د مدعیان حدیث (غیر مقلدینو) مذهب قابل غور دی، د اہل حدیثو د مذهب ترجمان علامہ وحید الزمان خان پہ شرح د بخاری کنبی لیکى دی :

اہل حدیث ان سب صفات کے قائل ہیں وہ کہتے ہیں اللہ کی ذات مقدس (عرش کے اوپر ہے) جہاں چاہتا ہے (اُترتا ہے) تجلی فرماتا ہے بھر عرش کی طرف پڑھ جاتا ہے

((وعند اهل السنة والجماعة ذاته تعالى مروه عن الجهة والمكان والزول والصعود و كل ما

هو من صفات المخلوقين))

بیا لیکى اسکے (ہاتھ) ہیں، (پاؤں) ہیں (منہ) ہیں (انگلیاں) ہیں (کمر) ہے جیسے اس کی ذات مقدس کو لائق ہیں، ((نعوذ باللہ من ذالک))

دا د غیر مقلدینو خود ساختہ عقیدہ وہ او نسبت یی کوی سلفو ته، وحاشاهم عن ذلك .
او حضرت علامہ بنوری رحمۃ اللہ علیہ لیکى : ((وکلام ابن القيم وکلام شیخہ ابن تیمیہ فی کتبہ مضطرب جداً فی هذا الصدد ولا ريب انهما یکتبران من نقول السلف واقوالهم ولكن ثم یصرحان بما یناقض اقوالهم ویمحلاهما فی غیر محل ولس هذا موضع بیانہ - آہ))
او یہ بل خائى کنبی لیکى : ((وبالجمله کتبہ (ابن تیمیہ) فیہا فوائد ونفائس کما ان فیہا مداحض و مزال الاقدام و اشياء یتعجب مثلها من مثله)).

او حضرت شاہ انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ پہ فیض الباری جلد ۴ صفحہ ۴۷۳ کنبی یو خائى لیکى : ((وعلى نقاضته (شیخ اشعری) الحافظ ابن تیمیہ فانه لما بالغ فی الباقواشدد فیہ قارب المشبهه فی التعبير فهذا حال التجاوز عن الحدود ومن اتى علیه لا یخلص عن العدول عن الصواب)).

اوپہ ص: ۵۱۹ ج: ۴ کنبی لیکى : ((قال الحافظ ابن تیمیہ من انکار الجہۃ للہ فهو کمّن انکر وجوہ عزیر ہانہ فان وجوہ الممكن کما لا یكون الا فی جہۃ وانکار الجہۃ یوء وُل الی انکار وجوہ کذا لك اللہ سبحانہ لا یكون الا فی جہۃ و ہی العلو وانکار ہا ینجر الی انکار وجوہ قلت ویا للعجب ویا للأسف کیف سوٰ امر الممكن والواحب، اما کان لہ ان ینظران من اخرج العالم کلہ من کتم العدم الی بقعۃ الوجود کیف تكون علاقته معہ کعلاقۃ سائر المخلوقات، فان اللہ تعالیٰ کان ولم یکن معہ شیء فهو خالق الجہات واذن کیف یكون استواء فی جہۃ کاستواء المخلوقات بل استوائہ کمعیتہ تعالیٰ بالممکنات و کاقربیتہ، والغلو فی ہذا الباب یشبه القول بالتجسم والعیاذ باللہ - الخ)).

خلاصہ د کلام دادہ چہ متشابہات پہ دوہ قسمہ دی: یو دا چہ نہ یی معنی لغوی معلومہ وی او نہ یی معنی مرادہ معلومہ وی قطعاً، یعنی «غیر معلوم المعنی وغیر معلوم المراد»، نو د دے قسم علم مفوض دے اللہ تعالیٰ تہ «اللہ اعلم بمرادہ بذالک» اللہ نہ پوہیری پہ مراد خپل سرہ د دینہ، دویم قسم دا دے چہ معلوم المعنی وی لیکن معلوم المراد نہ وی لکہ «استوی علی العرش، ید اللہ، وجہ اللہ» وغیرہ، نو پدی قسم متشابہاتو کنبی

د اهل حق دوه قوله دی: (۱) جمهور سلف او آئمه اربعه: دوى وائى چه پدې امورو به ايمان لرو په طريقې د اجمال سره ځکه چه الله مونږ نه يو مکلف کړى په تفصيل معلومولو د نزول يا د استواء على العرش وغيره باندې، نو مونږ به پدې امورو يعنى استوى على العرش - نزول الرب - يد الله، وجه الله - ساق - وغيره ايمان لرو په طريقه د اجمال سره او الله تعالى به منزله گنړو ده تشبيه او تكييف نه (۲) اکثر متکلمين او بعضې سلف د دې تاويل صحيحه کوى چه موافق دې د قواعدو شرعيه او نصوصو شرعيه سره، البته د دې نصوصو نه داسې ظاهره او متعارفه معنى اراده کول چه هغه د خواصو د مخلوقاتو نه وى نو دا مفضى کيږي قول ته په جسميت د الله تعالى باندې، او په نيز د اهل سنت والجماعت باندې الله تعالى منزله دې د جسميت نه او ذى اجزاء يعنى الله پاک ذى ابعاض نه دې، او د يدالله، وجه الله نه اجزاء، اعضاء، ابعاض مراد ندی بلکه صفات مراد دى، ليکن معلوم ندې حقيقت نى مونږ ته، د حافظ ابن تيميه په باره کښې مشهوره ده چه دې د مجسمو مشبهو نه دې، يا قريب دې هغوى ته ځکه چه د ده نه نقل شوى دى چه ده حديث د نزول الرب تشرېح کولو نو د ممبر د اچتې پورې نه ښکته راکوز شو اووي ويل چه: ((يزول کزولى هذا))، زمونږ د اکا برو رايه دا ده چه دا قصه صحيح نده ځکه چه علامه ابن تيميه په خپله په خپل تصنيف کښې (په شرح د حديث النزول، ص: ۵۸ کښې) د تشبيه او تجسيم رد کړيدې ويلى نى دى ((وليس نزوله کزول اجسام بنى آدم من السطح بحيث يلقى السقف فو قهم بل الله موه عن ذالك)).

حافظ ابن تيميه شيخ الاسلام دې او د جور علم خاوند دې ليکن د دې با وجود دهغه بعضې تشددات او تفردات داسې دى چه دې د جمهورو علماؤ نه په هغې کښې مخالف دې، پدې مسله کښې دې د مجسمو او مشبهو موافق ندې البته بناء په قول د شاه انور شاه صاحب تعبير نى داسې دې چه هغه قريب دې تجسم ته، «تشدد فيه حق قارب المشبهه فى التعبير» (جلد ۴ صفحه ۵۱۹). فيض البارى او بناء په قول د حضرت تهانوى رحمه الله چه بعضې خلق چه ظاهريت په هغوى غالب دې نو په اجمال کښې هغوى په مسلك د سلفو باندې قول کوى، ليکن چه تفصيل کوى نو داسې تعبيرات او عنوانات اختياروى چه وهم د تكييف او تجسيم پکښې وى. حافظ ابن تيميه او د هغه اتباع په ډير زور او شور سره دا دعوى کوى چه د دوى قول د سلفو سره موافق دې ليکن عام علماء وائى چه د ابن تيميه د قول او د جمهورو او محدثينو د قول په درميان کښې يو باريک فرق دې او هغه دا دې چه د جمهورو محدثينو او

سلفو په نیز : نزول، استواء. و غیره متشابهات دی. سو دې ثبوت الله تعالى لره حق دې لیکن د دې تشریح بالکل نه کوی چه حقیقی معنی مراد ده یا مجازی. کنایی معنی مراد ده او که حقیقی، او دا معنی د دې قول د امام مالک رحمه الله ده چه ((الاستواء معلوم ای معلوم اطلاقه علی الله تعالى و کونه صفة لله - والکیفیه مجهول - والايمان به واجب والسؤال عنه بدعه)) او حافظ ابن قیمیه وائی چه د نزول یا د استوی حقیقی معنی مراد ده خو د نزول یا استوی هغه معنی نده مراد کومه چه د صفاتو د مخلوق نه ده لکه علم چه صفت د الله تعالى دې او د مخلوقاتو هم دې لیکن حقیقت د دواړو جدا جدا دې نو لکه څنگه چه د علم د الله تعالى نه حقیقی معنی مراد ده، نو دغه شان د نزول او استوی نه هم حقیقی معنی مراد ده.

باقی پاتې شو لفظ د ید، ساق و غیره نو د جمهورو محدثینو او سلفو په نیز باندې د دینه اعضاء، ابعاض، جوارح ندی مراد، لقوله تعالى «لیس کمثله شیء»، نو که د حافظ ابن تیمیه هم دغه رایه وی نو بیا قول د ده موافق دې دې سلفو سره لکه مخکنې ذکر شو، لیکن د موجوده زمانې غیر مقلدین د دینه «ید اوساق» نه معنی متعارفه حقیقی مراد کوی او دا بعینه تشبیه او تجسیم دې او ضلالت دې ((اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه)).

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ مخکنې تقسیم د کتاب وشو دوه قسمو نو ته «من قبل قسم الكل الى اجزائه لا الكل الى جزئياته» یو محکمت او بل متشابهات، دلته تقسیم د اهل علمو کیری دوه قسمونو ته : یو زانغین او بل راسخین، زانغین تابع د متشابهاتو دی او راسخین تابع د محکمتو دی : روی البخاری عن عائشة قالت تلا رسول الله ﷺ هذه الآية : ((هو الذي انزل عليك الكتاب منه آيت محكمات — الآية)) قالت : قال رسول الله ﷺ : فاذا ربيت الذين يتبعون ماتشابه منه فأولئك الذين سمى الله فاحذروهم)).

ترجمه : حضرت عائشه ؓ فرمایي چه نبی کریم ﷺ وسلم دا آیت تلاوت کړو او وې فرمایل چه : ای عائشه ! کله چه ته داسې خلق وه وینې چه د متشابهاتو اتباع کوی (یعنی په متشابهاتو سره یو عقیده یا عمل ثابتول غواړی او پدې سره استدلال کوی لپاره د یوې عقیدې یا عمل) نو دا هغه خلق دی چه الله تعالى مسمی کړی دی دوی په زانغین سره، نو تاسې د دوی نه ځان ساتئ

﴿أَتَبْتَغَاءُ أَلْفِتْنَةً﴾ دا مفعول له دې د «يُتَّبِعُونَ» دپاره او د «فتنة» نه مراد گمراهی ده یعنې د

متشابهاتو داسې مطلب بیانول چه مخالف وی د محکमतو نه.

﴿وَأَتِيفَاءً تَأْوِيلِهِ﴾ د تاویل نه مراد دلته معهود او مخصوص تاویل دې چه مخالف وی د محکم نه اوموافق وی د خواهشاتو د زائغینو سره چه دا تحریف دې په حقیقت کښې.

﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ﴾ دلته د تاویل نه حقیقی تفسیر مراد دې، او وقف په نیز د احنافو په «(الاله)» باندې دې، او دا مروی دې داکثر و صحابو او تابعینو نه، او په نیز د شوافعو وقف په «(فِي الْعِلْمِ)» باندې دې او دا عطف دې په لفظ د «(الله)» باندې، ای «(وما يعلم تأويله الا الله والا راسخون في العلم)» او «(يقولون)» جمله مستأنفه ده، نو په نیز د احنافو علم د متشابهاتو مختص دې په الله تعالی پورې او په نیز د شوافعو راسخین فی العلم هم عالمان دی په تاویل د متشابهاتو، او بعضې اصولینو ویلی دی چه دا نزاع لفظی ده، ځکه چه په نیز د احنافو باندې علم قطعی مختص دې په الله تعالی پورې او علم ظنی یعنې داسې تاویل د متشابهاتو چه مخالف نه وی د محکमतو نه نو دا راسخین فی العلم ته هم حاصل دې، او شوافع چه وایی چه راسخینو ته تاویل د متشابهاتو معلوم دې نو مراد د هغوی تاویل ظنی او علم ظنی دې نو فی الحقیقت نزاع نشته.

﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ دا مبتدا ده او «(يَقُولُونَ)» نئی خبر دې، راسخین فی العلم اهل سنت والجماعت دی چه دوی تشریح ده قرآن او حدیث په هغه طریقه سره کوی چه منقول وی د صحابه کرامونه او د سلفو صالحینو نه، اود متشابهاتو نه داسې معنی نه اراده کوی چه مخالف وی د محکमतو نه سره، او د دوی په مزاج کښې فتنه انگیزی نشته دې، په حدیث د حضرت انس رضی الله تعالی عنه کښې دی چه: سوال وکړې شو د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه د راسخین فی العلم په باره کښې، نو وې فرمایل چه: «(من صدق حديثه و بر في يمينه و عف بطنه و فرجه فذلك الراسخون في العلم)» یعنې هغه څوک چه رشتیا وی خبرې د هغه او د دروغو قسمونه نکوی او خپته، او فرج د حرامو نه ساتی نو دغه راسخین فی العلم دی

﴿يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾ یعنې د راسخین فی العلم یوصفت او علامه داده چه داسې وائی «(آمَنَّا بِهِ)» مونږ په متشابهاتو او په محکमतو ایمان لرو او متشابهات اومحکمتات ټول له طرفه د رب څمونږ نه دی، نو د دوی په مینځ کښې تناقض نشته دې، نو مونږ د متشابهاتو داسې معنی نه اراده کوو چه هغه مخالف او مناقض وی د محکما تو، سره

په حدیث کنبې دی (ان القرآن لم یزل لیکذب بعضه بعضا فما عرفتم منه فاعملوا به وماتشابه فامنوا به) (روح)

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً ۖ
انې ربه زموږ مه کړوه زړونه زموږ پس دهغې نه چې تاهدایت کړېدې مونږ ته اورا که مونږ ته دخپل طرفته رحمت
إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ۝ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ
بېشکه صرف هم ته ورکوونکې نې (دهرغه) یاربه زموږ بېشکه ته جمع کوونکې نې دخلقوبه هغه ورځې کنبې
لَا رَيْبَ فِيهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْوَعْدَ ۚ
چې نشته دې هیڅ شک په هغې کنبې، بېشکه الله خلاف نه کوي دودعې نه

﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا﴾ دا د راسخینو بله علامه ده یعنې دا چه دوی په خپل کمال علمی او قوت ایمانی باندې مغرور او مطمئن نوی بلکه همیشه د الله تعالی نه د استقامت طلبکار وی او په حدیث کنبې دی چه بنی کریم ﷺ به «تعلیمًا للامت» دا دُعا ډیره ډیره کوله ((یا مقلب القلوب ثبت قلبي علی دینک)).

﴿وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً﴾ د رحمت نه تثبت «کلکوالې» فی الدین مراد دې، اهل زین چه کله زیات شی نو دا دعا ډیره ډیره ویل پکار دی: ﴿رَبَّنَا﴾ دا منادی ده په تقدیر د حرف نداء سره او مقصود بالنداء مقدر دې چه: «لا تخزنا بالزین يوم القيمة» دې.

﴿إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ يَوْمَ﴾ (ای لحساب یوم او جزاء یوم)، په دنیا کنبې خلق په جدا جدا زمانو او وطنونو کنبې وؤ او د قیامت په روز به په یو مکان کنبې جمع شی.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ
بېشکه هغه کسان چې کفرې کړېدې هرگز به دفع نه کړي ددوی نه مالونه ددوی اونه اولاد ددوی دعذاب دالله نه
شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ وَقُودُ النَّارِ ۚ كَذَّابٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ ۖ وَالَّذِينَ
هیڅ شیز، اودغه کسان دوی خشاک داور دي. حال ددوی پشان دحال دفرعونیانودې، اودهغه کسانو
مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۖ
چې مخکې تیر شوي دي ددوی نه، نسبت ددروغوی کړې وؤ زموږ آیاتونو ته، نواوینول دوی لره الله په سبب دگناهونو ددوی

وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ

او الله سخت عذاب و روكونکې دې، اووايه هغه کسانوته چې کفرې کړېدې زرده چې تاسو به کمزوري کړئ شئ؛ د دنیا کې

وَتُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ۝

او جمع به کړئ شئ؛ آخرت کې، جهنم ته، اوږدېدځانې تیار کړې شوېدې (دا جهنم)

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف دې يعنې کافر په مال اولاد سره نشي بچ کيدې د الله

تعالی ده عذاب نه، د مشرک او کافر صدقه قابل قبول نده او که اولادئ نيکان وی نو د هغوئ په دعاء او صدقې سره هم ورته څه فائده نشي رسيدلې.

﴿كَذَّابٌ إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ﴾ دا خبر د مبتداء مقدرې دې ((ای دا هم کذاب —)) داب په معنی

ده حال او عادت سره دې. ﴿وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ يعنې هغه کفار چه مخکې وؤ د فرعون نه یا

مخکې وؤ د دې موجوده کفارونه چه په زمانه د نبی علیه السلام کېنې دی، ﴿كَذَّبُوا﴾ دا

تفسیر د «داب» او دعادت د کفارو دې ﴿فَأَحْذَرُهمُ اللَّهُ﴾ دا تفسیر د هغه داب دې چه الله

تعالی د هغوئ سره کړې وؤ يعنې عقاب او سزا ﴿بِذُنُوبِهِمْ﴾ نه مراد تکذيب او کفر دې.

﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ﴾ دا د تخويف دنیوی نمونه ده اوپیشین گوئی ده چه

عنقریب به داسې وخت راشي چه کفار، يهود، نصاری، مشرکین به داسلامی لښکرو په مقابله

کېنې مغلوب شئ، دا خو په دنیا کېنې ددوئ سزا ده، اوپه آخرت کېنې به ټول دجهنم په

جليخانه کېنې جمع کړې شئ، په بعضې روایاتو کېنې راغليدی چه دفتح د بدر نه بعد نبی

کریم ﷺ يهوديانوته او فرمايل چه تاسو هم دا حق دین ومنئ که نه نو ستاسې حال به هم هغه

سې شئ لکه چه دقریش شو؛ نو دوئ وويل چه: ای محمد ﷺ! تاسو پدې د هوکه کېرئ چه

دقریشو يوڅو بې تجربې خلقو باندې موغلبه موندلې ده، که چېرې ستاسو مقابله زمونږ سره

وشئ نو تاسو به پوهه شئ چه مونږ رجال يعنې بهادر، جنگياليان يو. نو دا آيت فازل شو،

اوپه بعضې روایاتو کېنې داسې راغلی دی چه دفتح بدر نه بعد بعضې يهوديان ايمان طرف ته

مائيل شو خو نورو ورته وويل چه جلتی مه کوئ اوصبرو کړئ چه بعد ددينه څه پېښېږي،

نوپه دويم کال د احديپه جنگ کېنې مسلمانانوته ظاهري طور باندې عارضی شکست ملا وشو

نو يهوديان په کفر باندې کلک شول او دمسلمانانو دجنگ دپاره ئی تيارې وکړو، کعب بن

اشرف د شپيته کسانوسره مکې معظمې ته لاړو د ابوسفیان سره چه پدغه وخت کښې مسلمان شوې نه وو او دنورو کفارو دمشرانو سره ملگری شول اودنبی ﷺ خلاف جنگیدلو منصوبه ئی جوړه کړه نو دا آیتونه فازل شو. څه وقت بعد الله تعالی دا خبره واضحه کړه چه په جزیره العرب کښې به دمشرکینو نوم هم پاتې نشی، بنی قریظه عهد ماتوونکی یهودو ته خپله سزا ورسیدله، بنی نضیرله مدینې منورې نه وشړل شول او د نجران عیسایانو جزیه تسلیم کړه او ذلیل شول چه په سورة احزاب کښ د دې ذکر دې.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ
په تحقیق سره شته دې ستاسودپاره عبرت په هغه دوه ډلو کښې چې مخامخ شول دواړه، یوډله جنگیدله په لار
اللَّهِ وَالْآخَرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأَى الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ
دالله کښې اوبله ډله وه کفر کوونکې لیدل دوی هغولره دوچند خپل، په لیدلو دسترگوسره، اوالله مضبوطي
بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ
پخپل مددسره هغه چالره چې خوښه ئې شي، بېشکه پدې کښې خامخا عبرت دې خاوندانو د عقل لره

﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا﴾ دا تتمه د ماقبل ده اود «قل»، ماتحت داخل دې.

پدې کښې جنگ بدرته اشاره ده چه پدې کښې دکفارو عدد تقریباً زر ۱۰۰۰ وو او ه سوه ۷۰۰ اوبنان، سل آسونه ۱۰۰ وو، او د مسلمانانو عدد څه لپاسه درې سوه ۳۰۰ وو. اویا ۷۰ اوبنان او دوه ۲ آسونه او شپږ ۶ زغرې او اته ۸ تورې وې. ددې باوجود الله ﷻ مسلمانانوته غلبه ورکړه او کفاروته ئی شکست ورکړو.

﴿فِئَةٌ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ دا د الله ﷻ دطرفه دصاحبو د اخلاص او د ایمان لوی شهادت دې، «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ» پدې کښې مختلف توجیهات دی: ۱- دواړه ضمیرونه، یعنی ضمیر د «یرون»، اود «هم» دواړه کفاروته راجع دی، یعنی کفارولیده خپل خان لره دوچند دمسلمانونه. ۲- ضمیرد «یرون» راجع دې مؤمنانوته اوضمیرد «هم» راجع دې کفاروته یعنی مؤمنانو لیدل کافرانو لره خپل دوچند چه په حقیقت کښې درې چند وو نو دوی کم ولیدل اوهرکله چه ددوی یقین وو پدې وعده باندې «إِنَّ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا بِأَلْفَيْنِ» نوتسلې اواعتماد ئی پیدا شو.

(۳) ضمیرد «یرون»، راجع دې کفاروته اوضمیرد «هم»، راجع دې مؤمنانو ته یعنې کفاروچه کتل نومؤمنان ورته خپل دوجندپه نظر راتلل ځکه چه دمؤمنانو امداد لره فرشتې راغلې وې اوپه کفارو رعب هم زیات راغلې وو نولې ورته ډیرنکاریدل او دا مخالف ندې ده «وَقَبْلُکُمْ فِیْ اَعْيُنِهِمْ» انفال ایه ۴۴، سره، ځکه چه په وقت دابتداء دقتال کښې الله ﷻ مؤمنان کفاروته کم ښکاره کړل، ددې دپاره چه دوی د میدان جنگ نه ونه تختی اوکله چه جنگ شروع شو نو بیانی ورته ډیرنکاره کړل چه مرعوب شی.

﴿لَا قُوَّةَ اِلَّا بِصَبْرِ﴾ ابصارجمع د بصرده په معنی دبصیرت سره، یعنې د خاوندانو د عقل دپاره یا بصریه معنی د نظر سره دې «ای لمن ابصرهم وراهم بعینی رأسه». یعنې چاچه دا منظر لیدلې وو په سترگو د سر خپل سره.

زَيْنَ لِلثَّائِسِ حُبِّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ
ښانسته ^(۱) کړې شوبدي انسانانوته محبت کول دهغه څیزونوچې نفس نی غواړي چې ښځې دي اوځامن دي
وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِصَّةَ وَالْجَلِجَلِ الْمَسْمُومَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرِثِ
اوځزانې جمع کړې شوي دي دسروزررواوسپینوزرواواسونه نشاندارښانسته اوځاروي اوفصلونه
ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۗ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَالِ ۝ قُلْ
دغه څیزونه ^(۲) معمولي اولړه فائده ددنیوي ژوندده، اولله سره ښه ځانې دواپسې دې ته اوواپه (ای پیغمبره)
أَوْثَقُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذَلِكَ ۗ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ
آیا خبردرکړم تاسوته په ډېرغوره سره دښته، دپاره دهغه کسانو چې تقوی نی کړېده په نيزدرب ددوی جنتونه دي
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ
چې بهیرې به لاندې دهغې نه نهرونه همېشه به وې دوی به هغې کښې، اوبیبيانې پاکې ساتلې شوې اورضامندي
مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ بِصِرِّ الْعِبَادِ ۝ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمَّا
دالله دطرفته، اولله لیدونکې دې بندگانولره، هغه کسان چې وای یاربه زموږ بېشکه موږې ایمان راوړې دې

۱ - دنصاری و د علماؤ د توحید نه منلو وجه.

۲ - د مشرکینو د دولت مند کیدلو نه دهوکه مه خوږی دا قلیل دی او حقري دی.

فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَذَابَ الْثَّانِي ۖ الصَّادِقِينَ وَالصَّادِقِينَ
نویسنده او کرمه مونږ ته دگناهونونه زموږ اوبچ اوساته مونږ د عذاب داوړنه . چې صبر کوونکي دي اورښتيا ويونکي دي
وَالْقَانِطِينَ وَالْمُتَّقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ۝
اوتابعداري کوونکي دي اوخرچ کوونکي دي اوبخننه طلب کوونکي دي په وخت د سحر(پېشمې) کښې

﴿ثُمَّ لِلنَّاسِ﴾ دنصاری ؤ د توحید نه دانکار وجه داده چه ددوی په زړونو کښې د شهواتو محبت خائسته کړې شویدې، شهوات هغه اشیاء دی چه کله دسړی تعلق دهغوئ سره راشی نودغه انسان د الله ﷻ نه غافل شی، اوپدې وجه په حدیث کښې راغلی دی ((ما تَرَكْتُ بَعْدِي فِتْنَةً اَضْرَعُ عَلَى الرَّجَالِ مِنَ النَّسَاءِ)) مانه ده پریښودلې یوه فتنه ورستودخپل ځان نه چه زیاته ضرر رسوونکې وی نارینهؤ ته له ښځونه، البته که چرې دښځونه مقصود، عفت او د اولاد کثرت وی نومذموم نه دي، بلکه مطلوب اومندوب دي. لکه دحدیث مفهوم دي چه د دنیا دیرښه متاع هغه ښځه ده چه که خاوند هغې ته وگوري نوخوشحاله شی اوکه حکم ورته وکړی نو حکم منی اوکه ترینه غائب شی نومال اوخپله حیا اوعفت په ښه شان سره ساتی، هم دغه شان دا نور اشیاء دی چه ذکردي په آیت کریمه مذکوره کښې چه د ټولو ښه والې او بدوالې د نیت اودعمل په اعتبارسره دي لیکن هرکله چه اکثرخلق د دنیا دعیش عشرت په سامانونو کښې ډوب پراته دی اوالله ﷻ اوخپل انجام ئی هیږدي نوځکه کلام په ظاهرکښې عام راوړي شو

﴿وَالَّذِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ﴾ «قناطر» دقنطار جمع ده مال کثیر ته وایی. خزاني ته هم ویلي شی او «مقنطرة» دقنطارنه مأخوذ دي او د عربو عادت دي چه دبیان دمبالغې دپاره مأخوذ د مأخوذ منه دپاره صفت گرځوی لکه «ظل ظلیل ، حجر محجور ، نسیامسیا» دلته «مقنطرة» په معنی دجمع کړې شوې سره دي، دانسان خواهش دبلوغ نه قبل دلهو اولعب وی اویایانی اول خواهش دښځې وی. بیا د اولاد، بیاد دراهمو او دنانیرو، بیا د سواریانو، آسونه ، موټر، وغیره، بیا نور حیوانات غوا، مېښه بیزه وغیره، بیافصلونه وی. لیکن الله ﷻ فرمائی چه ابدی فلاح او کامیابی پدې اشیاء سره نه راځی، بلکه څو ورځې وقتي فائده ترینه اخستې شی اوکه تاسو مستقل او ابدی کامیابی او خوشحالی غواړئ نو هغه الله ﷻ سره موندلې کیږی نو تاسو دهغه دمرضیاتو فکر اوکوشش وکړئ اوتقوی اختیارکړئ نو ابدی

فلاح به ومومئ لکه چه مابعد آیت کنبی مذکور دی. جَنَّتْ دَامِسْدَ مؤخره ده او «الَّذِينَ اتَّقَوْا» خبر مقدم دی.

﴿وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ﴾ دهر قسم ظاهری باطنی گندگی بد اخلاقی نه به پاکي وی.

﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ﴾ په تمامو نعمتونو کنبی لوی نعمت رضاء الهی ده «اللهم ارزقناه بفصلک وکرمک» او په حدیث کنبی دی چه الله ﷻ به د جنتیانو نه تپوس (پوښتنه) وکړی چه «هل رضیتم» یعنی آیا تاسو راضی ئی، نو دوی به ووائی چه مونږ به ولې راضی نه یو او حال دا چه تا مونږ ته هغه نعمتونه راکړی دی چه هغه دې بل هیڅ چا ته ندی ورکړی، نوالله ﷻ به وفرمائی چه آیا د دینه زیات غوره نعمت درکړم؟ نو دوی به ووائی چه: ای ره! دینه غوره نور څه دی. نوالله ﷻ به وفرمائی چه هغه څما رضا ده: «احل علیکم رضوانی فلا سخط علیکم ابداً»

﴿الَّذِينَ يَقُولُونَ﴾ دا مرفوع دې خبر دې لپاره دمبتداء مقدري «ای هم الذین» یا منصوب بنابر مدح دې، یا مجرور دې د «الذین اتقوا» دپاره یا ترینه بدل دې.

﴿إِنَّا ءَامَنَّا فَأَغْرَضْنَا﴾ دلته «فاغرض» مرتب دې په «آمانا» باندې، د دینه معلومه شوه چه عرف ایمان هم ذریعه دمغفرت کیدې شی، یعنی بنده مستحق دمغفرت په نفس ایمان سره کیدې شی اگر که طاعات یی نه وی، اود «ذنوب» نه صغائر او کبائر دواړه مراد دی. ﴿الْصَّابِرِينَ﴾ د ماقبل دپاره نعت یا بدل دې نو مجرور دې یا منصوب، او که ماقبل «الذین» مرفوع وی نو دا منصوب بنا بر مدح دې، مراد ترینه صبر علی الطاعات او صبر عن المعاصی دې، یعنی د الله ﷻ په طاعت او احکامو منلو کنبی او دالله ﷻ په لاره کنبی لوی لوی تکلیفونه مصیبتونه برداشت کوونکی اود گناه او مصیبت نه ځان ساتونکی، اود ﴿صَابِرِينَ﴾ نه په ژبه، زړه، نیت او معاملاتو کنبی ریښتینی مرادی، اود ﴿قَائِمِينَ﴾ نه مراد دالله ﷻ حکم پوره کوونکی دی په پوره تسلیم او انقیاد سره، او د ﴿وَالْمُنْفِقِينَ﴾ نه مراد مال خرچ کوونکی دی په صحیح مصرف کنبی.

﴿وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَشْحَارِ﴾ «سحر» آخر اللیل ته وائی، او تخصیص ددې ځکه وشو چه دا وخت د قبول ددعاء دې لکه چه په حدیث کنبی دی چه دنیی ﷻ نه تپوس وشو چه کومه دعاء ډیره ښه قبلیری؟ نو وی فرمایل چه «جوف اللیل الاخر» او په مشهور حدیث کنبی راغلی

دی چه الله ﷻ نزول فرمائی (ینزل ربنا) ای یزول ملک ربنا، (وعند القرطبی هذاصح ما قبل فی هذا الحديث) فی ثلث الليل الاخير فيقول من يدعوني فاستجب له من يسألني فأعطيه من يستغفرني فأغفر له فلا يزال كك حتى يطلع الفجر)، د انس ﷺ نه روایت دې وائی چه ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه چه فرمایلی ئی چه الله ﷻ فرمائی چه بیشکه زه خامخا اراده وکرم د عذاب لیرلو په زمکه والو باندې لیکن چه کله وگورم آبادونکو دکورنو خما ته یعنی مسجدونه اوخما لوجه نه دیوبل سره محبت کوونکوته اوتهجد کوونکوته او استغفار کوونکوته په وقت د سحر (آخر الليل) کښې نو ددوی د وجه نه عذاب لرې کړم دحمکې والونه (قرطبی)،

قال رسول الله ﷺ قال الله تعالى: يا ابن آدم انك مادعوتني ورجوتني غفرت لك على ما كان منك ولا أبالي يا ابن آدم لوليت ذنوبك عذاب السماء ثم استغفرتني غفرت لك يا ابن آدم انك لو اتيتني بقراب الارض خطايا ثم لقيتني لا تشرك بي شيئا لايتك بقرابها مغفرة (ترمذی)

بعضې وائی چه په: (۱) ﴿الصَّيْرِينَ﴾ کښې دحضور ﷺ دور ته اشاره ده خکه چه د حضور صلی الله علیه وسلم صبر په تمامو امورو کښې بی مثاله دې اوپه (۲) ﴿وَالصَّادِقِينَ﴾ کښې د ابوبکر ﷺ خلافت ته اشاره ده او په (۳) ﴿وَالْقَانِطِينَ﴾ دحضرت عمر ﷺ خلافت ته اشاره ده خکه چه دې په قنوت او اطاعت کښې خاص مقام لری، «وكان وقافا عند كتاب الله»، اوپه (۴) ﴿وَالْمُنْفِقِينَ﴾ کښې حضرت عثمان ﷺ ته اشاره ده، او په (۵) ﴿وَالْمُسْتَغْفِرِينَ﴾ کښې حضرت علی ﷺ ته اشاره ده.

قنیه دا دابتداء دسورت نه ددې خایه پورې دعوی دتوحید سره له دلیل نه ذکر شوه او په دعوی دتوحید باندې دشبهي جواب ذکر شو او دمنکرینو دتوحید دپاره تخويف اودهغې نمونه ذکر شوه، بیا د هغه امورو ذکر وشوچه باوجود د وضاحت دحق نه هغه امور انسان لره دتوحید او د ایمان دشرافت نه محروم اوبی برخې کوی چه هغه «حب الشهوات» دې، ددینه بعد بیا دتوحید ذکر کړی.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۖ وَالْمَلِكُ

گواهي کړېده الله پدې خبره چې نشته دې لائق اوحق دارعبادت مگر صرف دې دې، اوگواهي ورکړېده فرېنتو

وَأُولُوا الْعِلْمِ قَابِأً بِأَلْقُسُطِ لَا إِلَ

اوځاوندانودعلم پداسې حال کښې چې محکم او کلک ولاړې په عدل وانصاف سره. نشته لائق دعبادت هیڅ

إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ

ماسوا دده نه، دې زور اوړ او حکمت والا دې. بېشکه مقبول دین په نيزدالله صرف اسلام دې. او اختلاف ندې کړې

الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَقِيًا

هغه کسانو چې ورکړې شوې وؤ هغوی ته کتاب مگروستو دهغې نه چې راغلې وؤ دوی ته علم دد وجې ددنه

بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

په مېنځ ددوی کښې. او چا چې کفر اوکړ په آياتونو دالله نوبېشکه الله زر حساب کوونکې دې

«شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» دادويم ځل د دعوي توحيد ذکر دې سره ددلائلو نه، دلعه

په توحيد باندې: (١) دليل نقلی دکتب سابقونه، (٢) اودليل نقلی دملانگونه، (٣) اودليل

نقلی دانبياؤ سابقينو اودهغوی دمنونکو علماء ربانيو نه ذکر کيږي.

«شَهِدَ اللَّهُ» اى بَيْنَ اللَّهِ وَأَعْلَمَ فِي الْكِتَابِ السَّابِقَةِ. دا اول دليل نقلی دې دکتب سابقونه

اودمدعي داده چې «أَنَّه لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» او «وَأَلْمَلِكَةِ» دا دليل دويم نقلی دې دملانگونه،

او «وَأُولُوا الْعِلْمِ» دا دويم دليل نقلی دې دانبياؤ سابقينو او د هغوی دمتبعينو نه، د

«أُولُوا الْعِلْمِ» نه مراد انبياء دى او دهغوی متبعين دى، قرطبي وائى چه الله ﷻ داهل علمو

شهادت دخپل شهادت سره مقارن ذکر کړيدې نو پدې کښې دعلم اودعلماء وړيلوى فضيلت

اوشرف ته اشاره ده.

«قَابِأً بِأَلْقُسُطِ» دا حال مؤکد دې دفاعل د «شهادته» نه او دمعطوف عليه نه حال رااتلل

بغير دمعطوف نه جائز دى په هغه وخت کښې چه قرينه موجوده وى، «قائما» په معنى دثابت

اومقيم سره دې يا په معنى د «حاکم» سره دې، يعنى الله تعالى ثابت دې، حاکم دې په تدبير

دمصنوعاتو په عدل اوانصاف سره، علماء وائى چه پدې آية کښې دعیسائيانو دعقيدي رد

دې چه دوی وائى چه حضرت عيسى ﷺ قتل شويدي زمونږ دگناهونو دکفاري دپاره، يعنى

دا کوم انصاف دې چه دتولو مجرمانو جر مونه يواځې په پاکه هستی باندې بار کړې شو اوتول

مجرمان پاک او برى شو.

«لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» دا ذکر دنتيجې دې بعد د دلائلو نه.

فضیلت : سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ وائی چہ د خانہ کعبی نہ چاپیرہ درې سوه شپيته (۳۶۰) بنان وؤ هرکله چہ دا آیت نازل شو نو هغه ټول را پریوته په سجدہ باندې، کلبی رضی اللہ عنہ وائی چہ هرکله نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مدینې منورې ته راغې نو دوه احبار (عالمان دیهودو) د احبارو دشام نه راغله. نو هرکله چہ دوی مدینه منوره ولیدله نویوبل ته یی وویل چہ دا خودیر مشابہ بلد (کلبی) دې دصفت دبلد دنبی آخر الزمان سره، نو هرکله چہ دوی داخل شو په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې نو هغه تمام صفات چہ په تورات کښې مذکور وؤ هغه ئی په نبی صلی اللہ علیہ وسلم کښې وژوندل. نو وې ویل چہ آیا ته محمد ئی؟ نونبی صلی اللہ علیہ وسلم وه ویل چہ هو: نویا دوی وه ویل چہ آیا ته احمد ئی؟ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم وه ویل چہ هو: نو دوی وه ویل چہ مونږ ستانه دیوشهادت تپوس کوو که چرې تامونږ ته خبر راکړو دهغې نومونږ به ایمان راوړو، نونبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمايل تپوس وکړئ. نو دوی وه ویل چہ مونږ ته خبر راکړه دلوی شهادت نه په کتاب دالله تعالی کښې، نو دا آیت نازل شو، نو دوی ایمان راوړو په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې.

غالب القطان ددې آیت دفضیلت دیو روایت دمعلومولو دپاره داعمش په خدمت کښې یو کال تیر کړو، نو دیو کال نه بعد ورته هغه دغه روایت بیان کړو. چہ کوم سرې ددې آیت دتلاوت نه بعد دا وایی چہ: «وانا علی ذالک من الشاهدين» او په بل روایت کښې دی چہ داسې ووائی چہ «وانا اشهد بما شهد الله به واستودع الله هذه الشهادة وهي لی عند الله ودیعة». نوالله صلی اللہ علیہ وسلم به دقیامت په ورځ فرشتوته وه وائی چہ ځما بنده یو عهد کړیدې او زه دهرچانه عهد پوره کوونکې یم ځما بنده جنت ته داخل کړئ، او په یو روایت کښې د ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ نه مروی دی چہ کوم سرې دهر فرض مونږ نه بعد آیه الکرسی او ((شهد الله الحکیم)) پورې، او ((قل اللهم مالک الملك بغیر حساب)) پورې وه وائی نوالله صلی اللہ علیہ وسلم به دده ټول گناهونه معاف کړی او په جنت کښې به ورته خائ ورکړی او او یا ۷۰ حاجتونه به ئی پوره کړی. چہ په هغې ټولونه کم مغفرت دې.

او قرطبی په روایت دانس رضی اللہ عنہ سره نقل کړی دی چہ څوک دا آیت: ((شهد الله)) په وخت دخوب (اوده کیدلو) کښې لولی نوالله صلی اللہ علیہ وسلم به ورته او یازره (۷۰۰۰) فرشتې پیدا کړی چہ دده دپاره مغفرت غواړی د ورځې دقیامت پورې.

﴿إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ لَأَلْمَسُونَ﴾ یعنی دین مقبول او هغه دین چہ موجب د تقرب الی الله

وی هغه صرف دین اسلام او توحید دې اویهودیت اونصرانیت محرف اوتمام شرکی مذاهب موجب دتقرب الی الله ندی، نو دلته حصر د مسندالیه دې په مسند پورې او د «عندالله» نه مراد مقبول او مرضی عندالله دې، اوداسلام اطلاق کله په صرف ظاهری انقیاد باندې کیږي. لکه په سورة حجرات آیت نمبر ۱۴ کښې ((قُلْ لَمْ تَوْفَرُوا وَلَكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا)) اوکله نې اطلاق په انقیاد باطنی اوظاهری دواړو باندې کیږي اودلته دا دویمه معنی مراد ده. نوپدې آیت کښې رد دې په نصاری و د نجران باندې چه هغوی نصرانیت محرف ته مقبول دین ویلو

«وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا اَلْكِتَابَ» دا جواب دسوال مقدر دې اوهغه دا چه په بعضي مخکنو کتابونو کښې دغیرالله عبادت لکه دحضرت عیسی ﷺ اودحضرت عزیر ﷺ عبادت اودهغوی نه حاجات غوښتل مافوق الاسباب دیته ئی جائز ویلی دی، اوبعضې علماء «سو» ددې شهادت کړیدې، نوآیا دغه هرڅه غلط دی ؟ **حاصل د جواب** دادې چه دین مقبول اومرضی عندالله صرف توحید دې نویه کوموکتابونوکښې یا په اقوالوکښې چه ددې خلاف دې هغه دباغیانوواعلماء سوء «ناکاره علماء» خودساخته خبرې دی او د الله ﷻ کلام ندې حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه پدې آیت کښې او دغه رنگې په نورو آیاتونوکښې لکه سوره بقره (آیت: ۲۱۳)، سورة یس (آیت: ۳)، سورة شوری (آیت: ۱۴۰)، سورة جائیه (آیت: ۱۷)، وغیره شو د درې اموری بیان دې: (۱) اختلاف چا وکړو (۲) کله ئی وکړو (۳) ولی ئی وکړ **جواب اختلاف ۱-** «اُتُواالْکُتُبَ» اهل علمو وکړ ۲- «اَلَا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» بعد دعلم نه ئی وکړو دیده اودانسته ۳- «بَغْيًا بَيْنَهُمْ» دضد او تعصب دوجه نه ئی وکړو، نومعلومه شوه چه هغه اختلاف چه د اجتهاد په وجه وی یا د لاعلمی په وجه وی هغه په دې وعید کښې ندې داخل او «بَغْيًا» مفعول له دې او «بَيْنَهُمْ» په معنی د ((خارجاً بَيْنَهُمْ)) سره دې، یا دلته تقدیر داسې دې ((ای بَيْنَهُمْ و بین اهل الحق)).

«وَمَنْ يَكْفُرْ بَقَائَتِ الْكُفَرِ» پدې آیت کښې دیته اشاره ده چه د اختلاف مذکورنه مراد

اختلاف دې په اصولو کښې چه موجب دکفر دې او د آیات الله نه مراد دلثلاث دتوحید دی

فَإِنْ	حَاجُّوكَ	فَقُلْ	أَسْلَمْتُ	وَجِئْتُ	بِلِلَّهِ	وَمَنْ
--------	-----------	--------	------------	----------	-----------	--------

س که بیا هم دوی جگړه مکاره، کوي ستاسره نوته ورته اووايه ماتای کړېدې ځان خپل دپاره دالله اوهغه څوک

اتَّبِعْنِي ۖ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيَّةَ عَاسَلَمْتُمْ ۖ فَإِنْ
چې ځماتا بعد اري نې کړېده، او وايه اهل کتابوته او اميانوته اهل عربوته، آيا تاسو اسلام قبلوي، نو کچري
اَسَلَمُوا فَقَدْ اهْتَدَوْا ۚ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ
دوى اسلام راوړې نو په تحقيق سره دوى هدايت او موندلو، او کچري دوى مخ او گرزولو نو بېشکه ستا په ذمه رسول دي
وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ ۝
او الله ليدونکى دې بندگانو لره

﴿فَلَنْ حَاجُكَ﴾ پدې کښې دوه توجيه دى: (۱) دا قطع دمحاجې ده، لکه قانون دادې چه هرکله اثبات دمدعى په تفصيل سره وشى او جوابات دشبها تو وشى نو خصم ته ويلې شى چه ستا خپله لار او زما خپله لار ده، نو دلته هم اثبات د توحيد وشو او بيا د هغوى دشبها تو جواوبو نه وشول، نو په آخر کښې يى او فرمايل چه زه خو په توحيد باندې محکم یم او د حق تابع یم باقى ستاسو خوښه ده که موافقت کوئ او که مخالفت.

(۲) دا محاجه ده يعنې تاسو په حجت کښې د باغيانو او متعصبينو اقوال پيش کوئ اوزه وحى الهى پيش کوم او ظاهره خبره ده چه د وحى الهى په مقابل کښې د باغيانو قول هيڅ اعتبار نه لری

﴿وَمَنْ أَتَّبِعْ﴾ «ای من اتبعی» نو «یا» دمتکلم حذف شوې ده او دا عطف دې په «تاء» دمتکلم باندې، په «اسلمت» کښې، او «من اتبعن» اگرکه حقیقه فاعل دفعل «اسلمت» دپاره نه شى کيدې لیکن ادعاء کيدې شى ځکه چه پدې کښې د اتحاد ادعاء ده يعنې دمتبعينو انقياد بعينه ځما انقياد دې، يا دا مفعول معه دې.

﴿وَقُلْ لِلَّذِينَ﴾ يعنې اهل کتابوته دعوت ورکړه دایمان «والأُمِّيَّة» اودارانگه اُميينو ته يعنې مشرکين عرب ته هم دعوت ورکړه، دوى ته اُميين ځکه وائی چه دوى منسوب دى ام القرى يعنې مکې معظمې ته يا منسوب دى ام ته يعنې ان پره ځکه چه څوک چه دمور نه پيداشى نولیکلو او لوستلو والا نه وى او عرب اکثر دغه شان وو يا دا چه ددوى سره نه آسمانى کتاب شته اونه نى دعوى کوى، او اُميين پدې معنې سره يعنې هغه خلق چه دهغوى سره آسمانى کتاب نه وى دا شامل دې هندوانو، سکهانو وغيره ته. «وَأَسَلَمْتُمْ» دا استفهام په معنې دطلب سره دې يعنې اسلام قبول کړئ.

﴿فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾ يعني دصحيح اسلام منلونه بعد مونږ دچا مقابله نه کوو. ددعوت نه بعديا قبول وی نو دا هدايت دې، ددې ذکر وشو، اویا انکار او اعراض وی نو دهغې ذکر یدې قول کښې وشو چه ﴿وَأَرْسَلْنَاكَ بِالْبَلْغِ﴾ جزا مقدره ده او دا مذکورې قانمقام دې «ای لاتحزن» یا «تبعه عليك».

﴿وَاللَّهُ بِصِرِّ الْعِبَادِ﴾ یعنی الله ﷻ هر چا ته دهغه دعمل مطابق بدله ورکوی

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ لَا يَفْقَهُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ
شكه هغه کسان چې کفرکوي په آياتونو دالله او قتلوي پيغمبران په ناحقه، او قتلوي هغه کسان چې حکم کوي
بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ
په انصاف سره دخلقونه، نوزهرې ورکړه دوی ته په عذاب درناک سره داهغه کسان دې چې بربادشوي دي
أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَالُهُمْ مِنَ ثَمَرَاتٍ
نېک عملونه ددوی په دنيا او آخرت کښې، او شته ددوی دپاره هيڅوک مددگاران

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ﴾ دا زجراو تخويف اخروی دې هغه خلقوته چه د توحيدنه منکړو و او مبلغين دتوحيدنی قتلول، اول جرم په حقوق الله کښې دې، دويم په حقوق العبادکښې دې او مراد داهل کتابونه هغه خلق دی چه موجود وو په زمانه دنبي ﷺ کښې ځکه زجز او تخويف حاضرينوته کيږي او قتل د انبياؤ اگرکه دوی نه وو کړې بلکه د دوی آباؤ کړي وو ليکن چونکه دوی پرې راضي وو نوځکه فعل د آباؤ دوی ته منسوب شو، او «بغير حق» حال مقیده ندې. یعنی مقصود ددينه تقبيد ندې چه دا قيدا حترازی شی او مطلب داشی چه قتل د انبياؤ کله په په حقه سره وی او کله په ناحقه سره وی ځکه چه قتل د انبياؤ نه وی مگر په ناحقه سره وی. بلکه دا حال مؤکده دې لپاره د اظهار د مزید قباحث، یا د «بغير حق» مطلب دادې چه

ددوی په نیز هم دا قتل بغير حق وو، اوالف لام په ﴿الَّذِينَ﴾ کښې د استغراق دپاره نه دې ځکه چه دوی خو ټول انبيا، ندی قتل کړی، بلکه دعهد دپاره دې او معهود په دې سره هغه انبيا، دی چه دوی قتل کړی وو، لکه زکريا ﷺ، اويحيى ﷺ، او ارميا ﷺ، او حزقيل ﷺ، وغيرهم شو

روح المعانی په روايت دابن جرير او ابن ابی حاتم سره د ابو عبيده بن جراح ؓ نه نقل

کری دی چه ماتپوس وکرو چه یارسول الله! **دقیامت په ورځ به ډیر سخت عذاب چالره وی؟**
نورسول ﷺ اوفرمايل چه هغه سرې چه قتل کری نبي لره، یا هغه چالره چه امر بالمعروف او
نهی عن المنکر کوی. بیانی دا آیت تلاوت کرو او وی فرمایل چه ای ابو عبیده بنی اسرائیلو
د ورځې په اول کښې درې څلویښت ۴۳ انبیاء علیهم السلام په یوساعت کښې قتل کړل نو
بیا راپورته شول یوسل او یا ۱۷۰ کسان دعبادو (نیکانو) د بنی اسرائیلونه چه امر بالمعروف
او نهی عن المنکر کولو دغه خلقوته چه انبیاء نى قتل کری وو. نو دوی دورځې په آخر کښې
هغه ټول هم قتل کړل. نو دا هغه دی چه ذکر کری دی الله ﷻ په دې آیت کښې

«فَبَشِّرْهُمْ» دا خبر د «ان» دې اوبشارت د خوشحالی خبرته وایی نو د عذاب په خبر
باندې دبشارت اطلاق په طور د تهکم سره دې.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتِ أَعْمَالُهُمْ» دا دفع د توهم ده چا به دا توهم کولو چه څرنگه به دوی
نه دردناک عذاب ورکولې شی حال دا چه دوی نیک اعمال، صله رحمی وغیره هم کړیدی.
جواب دادې چه په سبب د کفر سره دغه اعمال حبط (ضایع) شوی دی. په دنیا او آخرت کښې.
په دنیا کښې حبط دادې چه مدح او ثناء ددوی په ذم اولعنت سره بدل شو. او د جان او مال
حفاظت نى ختم شو، قتلولې، قید کولې به شی، او په آخرت کښې حبط دادې چه دغه اعمال
ددوی سبب د نجات نه گرځی.

«وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٍ» یعنې ددوی مزعومه آلهه ددوی مدد اوشفاعت نشی کولی.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ
أَبَا تَه ۱. نه گوري هغه کسانوته چې ورکړې شويده هغوی ته حصه دعلم د کتاب، رابللې شي دوی کتاب دالله ته
لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فُرْقَانُ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ ۝
ډپاره ددې چې فېصله اوکړي به مینځ ددوی کښې بیا مخ گرزوي یوه ډله ددوی نه اودوی همېشه مخ گرزونکي دي
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ نَمْسَنَّا النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۚ
دا پدې وجه چې بېشکه دوی به ونیل چې هرگز نه رسیږي مونږ ته اور مگر یو څو ورځې شمارلې شوي

وَعَزَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

اودھوکه ورکړېده دوی ته په باره ددین ددوی کښې^(۱) هغه خبروچې دوی دخانه جوړې کړې دي

كَفَيْتَ إِذَا جَمَعْتَهُمْ لِيُحْجِجَ

نویس څه رنگ به وي حال ددوی په هغه وخت کښې چې راجمع کړومونې دوی لره په هغه ورځ کښې

لَا رَيْبَ فِيهِ وَوَقَّيْتُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ

چې هیڅ شک نشته په هغې کښې ، اوپوره به ورکړېشی هر نفس ته بدله دهغه عمل چې کړې وي اوپدوی باندې

لَا يُظْلَمُونَ ۝

هیڅ ظلم نشي کیدی

﴿ اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ ﴾ دا زجر دې، په اهل کتابو کښې دوه طبقې وی : یوه طبقه هغه مشران وو چه دحق خلاف وو او د بغی «فساد» بنیاد یی ایښودلې وو، نو د هغوی ذکر په ماقبل کښې وشو «وماختلف الذين بغيا — الايه»، دویمه طبقه ددوی هغه وه چه د دوی اتباع وو چه پوره علم ورسره نه وو بلکه د مشرانو د درغو جوړې کړې قصې اومستلې به نې په دلیل کښې پیش کولې، دلته پدې آیت کښې ددې قسم خلقو ذکر دې.

﴿ اَوْتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ ﴾ «چومنی مولوی» (ازشیخ رحمه الله) ، د کتاب نه مراد تورات دې، روح المعانی په روایت د ابن اسحاق وغیره یو جماعت سره نقل کړی دی چه رسول الله ﷺ داخل شو بیت المدراس ته په یو جماعت دیهودو، نودوی ته ئی دعوت الی الله ورکړو نو نعمان بن عمرو او حارث بن زید ورته وویل چه ته په کوم دین باندې ئی؟ نونبی ﷺ او فرمایل چه څه په ملت ابراهیمی باندې یم، نوهغوی دواړو ورته وه ویل چه ابراهیم ﷺ خویهودی وو نونبی ﷺ او فرمایل نو تا سو راوړئ تورات چه هغه زمونږ او ستاسو په مینځ کښې فیصله وکړی. نو دوی دواړو انکار وکړو نو دا آیت نازل شو، اوپه بل روایت کښې دی چه په یهودو کښې یوسړی زنا کړې وه د یوې ښځې سره او ددغه وقت پورې حکم درجم نه وونازل شوې په قرآن کښې، نو دوی فیصله راوړله نبی ﷺ ته دپاره د تخفیف په دغه زنا کارو باندې ځکه چه دوی شرفاء وو. نونبی ﷺ ورته او فرمایل چه زه حکم کوم ستاسو په کتاب سره، نو

دوئ انکار وکړو دحکم درجم نه، نو چه تورات راوړې شو نو ددوئ لوی عالم ابن صوريا په آیت درجم لاس کینودلو. نو عبدالله بن سلام ورله لاس لرې کړو او آیت درجم ښکاره شو، نو دوئ رجم شول. نویهود په غصه شول نو ۵۱ آیت نازل شو.

اوپه بل روایت کښې دی چه یو جماعت دیهودو انکار وکړو دنبوت دحضور ﷺ نه. نو نبی ﷺ ورته افرمایل چه راوړئ تورات په هغې کښې څما صفت دې نودوئ انکار وکړو او بیا دغه آیت نازل شو.

﴿وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ اشاره ده چه اعراض دحق نه ددوئ عادت مستمره دې.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ﴾ پدې آیت کښې د اعراض کولو دوه علتونه بیانېږي: **اول** دا چه ددوئ دعوی دا وه چه جنت صرف زمونږ دپاره دې خالصه، ځکه چه زمونږ دین حق دې اومنسوخ نه دې، البته دبعضې وړو گناهونو په وجه کیدې شی چه جهنم ته دخو ورځو دپاره لار شو **دویم**: افتراء: یعنی دا چه ددوئ مشرانو دوئ ته دا د هوکه ورکړې وه پدې خود ساخته او دروغو روایتونو سره ((ان الله عهد الى يعقوب ان لا يعبد بنيه الا تحلة القسم)) یعني الله تعالی وعده کړیده دیعقوب ﷺ سره چه دده اولاد ته به عذاب نه ورکوی، دارنگه دوئ به ویل «نحن ابناء الله واحبائه».

﴿فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ﴾ دا دغه د هوکه شوؤ یهودو ته تخويف اخروی دې په «کیف» کښې عظمت او هیبت دشان دقیامت ته اشاره ده «لیوم» (لام په معنی د (فی) سره دې «ما کسبت» دلته مضاف مقدر دې «ای جزاء ما کسبت» او ما کسبت عام دې شامل دې خیراوشر دواړو لره اوجزاء دهر یو جدا جدا ده.

قُلِ اللَّهُمَّ	مَلِكُ	الْمَلِكُ	تُوْتِي الْمَلِكَ	مَنْ تَشَاءُ	وَتَنْزِعُ
ته اووايه چې، یا الله چې ته اختیار مند او واکدار بادشاهی ئې ورکوي بادشاهی هغه چاته چې اوغواري اواخلې					
الْمَلِكَ	مِمَّنْ	تَشَاءُ	وَتُعِزُّ	مَنْ تَشَاءُ	وَتُنْزِلُ
بادشاهی دهغه چاته چې ته اوغواري، او عزت ورکوي هغه چاته چې اوغواري اوذلت ورکوي هغه چاته چې ته اوغواري					

يَبْدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۖ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ

په لاس ستا کښې خبرې، بېشکه ته په هرڅه قدرت لرې. ته ننباښې شپه په ورځ کښې او ننباښې ورځ په شپه کښې

وَتَخْرِجُ النَّهَارَ مِنَ اللَّيْلِ وَتَخْرِجُ اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ ۚ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

اوراوباسې ژوندي دمرې نه اوراوباسې مړلره دژوندي نه، اوروزي ورکوي هغه چاته چې اوغواړې بغير دحساب نه،

﴿قُلِ اللَّهُمَّ﴾ دا ذکر دتوحيد دې دريم ځل اوشره د تير شوو دلائلوده «اللهم» دفراء په نزد

په اصل کښې «يا الله اُمنّا بخير» دې ليکن دا قول ضيف دې اوپه نزد دخليل اوسيبيو او

دنحويانو دبصري باندې دا په اصل کښې «ياالله» دې نو «يا» په اول کښې حذف شوه اوميم

مشدد چه دوه حرفه دى اوقريب المخرج دى او او ته عوض شو د «يا» نه چه دوه حرف علت

دى او دا دخوصياتو د لفظ دالله ﷻ نه دې. او ﴿مَلِكُ الْمَلِكِ﴾ منصوب دې نوبه نزد

دسيبيو دا مستقله منادى ده او حرف نداء ورته مقدره ده، او دماقبل دپاره صفت يا بدل

نشى کيدې ځکه لحوق دميم مشدده مانع دې دصفتية نه په نزد دسيبيو باندې اوپه نزد

دنورو نحويانو ميم مشدد مانع نه دې دصفتية نه، نو دا صفت دې د لفظ د «الله» دپاره چه

منبادى مفرده معرفه ده. او توابع چونکه مضاف منصوب وى، نو ددې وجه نه «مالك الملك»

منصوب دې او دغه شان مابعد جملې ﴿وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ پورې هره يوه جمله

صفت دې دلفظ د «الله» دپاره نو د منادى دپاره ١٢ صفات ذکرشوى دى

او مقصود بالنداء مقدر دې چه هغه دادې «اقض حاجتى».

﴿يَبْدِكَ الْخَيْرُ﴾ دلته «والشؤ» هم مراد دې خو تخصيص بالذکر دخيروشو نوپدې کښې

اشاره ده چه کوم په ظاهر کښې شروى نوهغه په نسبت سره مجموعه نظام عالم ته خيروى

﴿وَتَخْرِجُ النَّهَارَ مِنَ اللَّيْلِ﴾ يعنې : ١- حيوان دنطفې نه ٢- چرگه دهگنې نه ٣- شين

بوتې دوج تخم نه ٤- شين بوتى دوجې زمکې نه ٥- مؤمن دکافرنه ٦- عالم دجاهل نه

﴿وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾ یعنی ۱- نطفه د حیوان نه ۲- هگئی د چرکې نه ۳- وچ تخم د شین بوټی نه ۴- د میوې نه وچ هډوکې ۵- کافر د مؤمن نه ۶- جاهل د عالم نه

﴿وَتَرْزُقُ مَنْ شَاءَ بِقَدْرِ حِسَابٍ﴾ «بغیر حساب» په درې ۳ معانیو کښې مستعمل شوې دي ۱- بغیر عددې یعنې بې شماره . کنایه ده د کثرت نه لکه دلته پدې آیت کښې ۲- بغیر تعب یعنې په غیر دسترې کیدلونه لکه په قول دمريم ﷺ کښې ((ان الله يرزق من يشاء بغير حساب)) . (آیت ۳۷) ۳- بغیر مناقشه و تعب . لکه داؤد ﷺ ته الله ﷻ فرمائی ((فامنن اوامسك بغير حساب))

ددې آیه شان نزول قرطبی ، روح المعانی وغیرهما د انس ﷺ او ابن عباس ﷺ نه نقل کړی دی چې هر کله رسول الله ﷺ مکه فتح کړه او وعده ئې وکړه دخپل امت سره دملک د فارس ، اوروم نوموافقانو او یهودیانو وه ویل : ((هیها، هیها). من این محمد ملک فارس والروم)) . یعنې دا خبره ډیره بعیده ده چرته دوی دروم او فارس بادشاهی اخستې شی . ځکه چې هغوی خو ډیر غالب، زورآور او طاقت وردی ، آیا کافی نه ده محمد ﷺ لره مکه اومدینه . چې دې طمع لری دملک فارس اوروم؟ نو دا آیت نازل شو .

بل روایت دې چې په جنگ خندق کښې چې کله صحابو ﷺ خندق کښتلو نو دحضرت سلمان فارسی ﷺ په حصه ځای کښې سخت کانړې راووتلو نو حضور ﷺ ورته راغې اوجبل اوداله، ئې په خپل لاس را واخستلو او یو ضرب ئې ورکړو نو یو روشنی ترینه خارجه شوه . بیادغه شان نور دوه ضربونه ئې ورکړل او په هر ضرب سره به روشنی ښکاریدله چې دلرې پورې به لیدلې شوه نو بیا نبی ﷺ او فرمايل چې د اول ضرب نه چې کومه روشنی (رنر)، ظاهره شوه نو پدې کښې ماته دملک فارس محلات، عمارات ، وښودلې شول چې دا به څما امت ته ورکولې شی . او په دویم ضرب سره چې کومه روشنی ظاهره شوه نو وې فرمايل چې په دې سره ماته درومیانو سره محلات ښکاره شول . او ددریم ضرب سره چې کومه روشنی ظاهره شوه نو او فرمايل چې ماته دصنعاء یمن عظیم محلات وښودلې شول او وې فرمايل چې زه تاسوته زیرې درکوم چې ماته جبرئیل امین خبر راکړو چې څما امت به پدې تمامو ممالکو غالب کیږی . منافقینو چې دا واوړیدل نومسخرې ئې شروع کړې او وې ویل چې مونږ خو په داسې حالت

کښې یو چه خوراک راته نه ملایوړې او دخپل ځان حفاظت ددشمن نه راته مشکل دې نوڅرنگه به مونږ دفارس او روم او دیمن په مملکتونو قابض شو، نو دا آیت نازل شو.

فضیلت معاذبن جبل رضی الله عنه فرمائی چه ماته بنودلی دی رسول صلی الله علیه و آله یوڅو کلمات، یا آیاتونه دقرآن، نشته په زمکه کښې یو مسلمان چه دې مکروب، پریشان یا مقروض وی او دا ولولی نو خامخا به الله عز و جل دهغه قرض ادا کوی او پریشانی به ئی زائله کوی او وې فرماییل چه یوه ورځ زه ورستو شوم او دجمعې مونځ ته حاضر نشوم نو ما ته رسول الله صلی الله علیه و آله او فرماییل چه ای معاذ: څه شی منع کړې وې دموځ نه؟ نو ما عرض وکړو چه: یا رسول الله صلی الله علیه و آله! د (یوحنا) یهودی په ماقرض وو او په دروازه کښې راته ولاړ وو او زما انتظار ئی کولو نو زما خطر ه وه که چرې څه راوتلې وې نو زه به ئی حصار کړې وې، نو نبی صلی الله علیه و آله ورته وفرماییل چه آیا ته دا غواړې ای معاذ چه ستا قرض ادا کړې شی؟ نو ما وویل چه هو! نو وې فرماییل: هره ورځ دا وایه: ((قل اللهم ملک الملک... بغير حساب)). رحن الدنیا والآخره ورحیمهما تعطی منهما من تشاء وتنع منهما من تشاء (افض عفی دینی)). نو که دتولې زمکې برابر سره زړه تا قرض وی نو خامخا به ئی الله عز و جل اداء کړی لتانه (قرطی)،

علماً دې آیت ته آیه العزة وائی څوک چه آیه الكرسي او «شهد الله» اودا آیت دهرمونځ نه بعد لولی نو الله جل جلاله به ورته عزت وړکوی او ذلت نه یی محفوظ ساتی او په دشمنانو ورله فتح وړکوی وغیره ډیر دنیوی فوائد دی پکښې.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ
نه (۱) دې نسی مومنان کافرانولره دوستان ماسوا دمومنانونه اوچاچې اوکړو داکار
فَلْيَسْ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً
نونه دې دالله دعهداودې له نه، په هېڅ کښې، مگر هغه وخت کښې چې تاسو ځان بې کوی ددوی دشرنه، ځان بې کول
وَيَحْذَرُ اللَّهُ النَّفْسَ الْوَسْوَاسَ وَاللَّهُ الْمُسِيرُ قُلْ إِنْ تَخْشَوْنَ مَا
اووړوي تاسولره الله دخپل ذات نه، اوخاص الله طرفته گرځېدل دي اووايه چې کچرې تاسو بې ساتی هغه

فِي صُدُورِكُمْ أَوْ بُدُونِهِ يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۖ وَ يَعْلَمُ مَا

چې په سینو ستاسو کښې دي یا نه ښکاره کوي نو عالم دې په هغې باندې الله، او عالم دې په هر هغه څه

فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

چې په آسمانونو کښې دې او په هر هغه څه چې په زمکه کښې دې، او الله په هر څیز باندې قدرت لرونکی دې

«لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» «لا يتخذ» نهی ده «المؤمنون» فاعل دې د «لَا يَتَّخِذُ»

او «الكافرين» مفعول اول ديې «من دون المؤمنين» په موضع د نصب کښې دې صفة د اولیاء دې . پدې آیه کښې حکم د قطع تعلق دې دکفاروسره . شعور :

دور شو از اختلاط یارب د یارب بدتر بود از مارب د

مارب د تنها همین برجان زند مارب د برجان و برایمان زند (منوی)

حضرت تهانوی رحمته الله فرمائی چه دلته درې اموردی : ۱- مولات یعنی قلبی دوستی ۲- مداراة یعنی ظاهری خوش خلقی . ۳- مواسات . یعنی احسان ، نفع رسانی . نوپس د کافرانو سره مولات په هیچ حال کښې جائز ندې . لقله تعالی ((لا تتخذوا اليهود والنصارى اولياء بعضهم اولياء بعض ومن يتولهم منكم فانه منهم)) (مانده : ۵۱) و قوله تعالی ((لا تتخذوا وعدى وعدكم اولياء)) ، (مختصه : ۱) .

او مدارات په درې حالتونو کښې جائز دي : ۱- د دفع د ضرر دپاره . کما فی هذه الآية : ((الان تقوا منهم — الاية)) په مستثنی منه کښې د مولات منع ده او په مستثنی کښې د مدارات اجازت دي لیکن پشروط سره ، ۲- دکافر د مصلحت دیني دپاره یعنی توقع د هدایت ، ۳- اکرام ضیف دپاره ، او دخپل منفعت مالی یا د جاه دپاره جائز ندې ، په جواز د مدارات باندې دیر احادیث دال دی : ((وفی البخاری عن عائشه رضی الله عنها قالت استأذن رجل علی رسول الله ﷺ وانا عنده فقال رسول الله ﷺ بنس ابن العشرة او اخو العشرة ثم اذن له قالان له القول فلما خرج قلت يا رسول الله ﷺ قلت ما قلت ثم انت له القول فقال يا عائشة ان من اشر الناس من يتركه الناس اتقاء فحشه، وفي رواية الديلمي قال رسول الله ﷺ ان الله امرني بمدارة الناس كما امرني باقامة الفرائض، وفي رواية بعثت بالمداواة، وفي رواية ابن ابی الدنيا رأس العقل بعد الايمان بالله تعالی مداراة الناس، واخرج الطبرانی، مداراة الناس صدقة وغير ذلك من الاحاديث)).

او د مواسات حکم دادې چه د اهل حربو سره ناجائز دې او د غیر اهل حربو سره جائز دې کماق سورة الممتحنة : ((لَا يَهَاجِمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ ... إِلَى قَوْلِهِ ... الظَّالِمُونَ)) باقی معاملات د تجارت، ملازمت، صنعت، حرفت دا هم د تمام غیر مسلمینو سره جائز دی، مگر دا که پدې کښې عامو مسلمانانو ته ضرر او نقصان وو نوبیا جائز نه دی، او دا حکم د فساقو او اهل بدعت هم دې

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ﴾ یعنی خوک چه د کفارو سره قلبی محبت او دوستی کوی ﴿فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ﴾ داسخت وعید دې په موالات د کفارو، په «من الله» کښې مضاف مقدردې «ای من عهد الله، دین الله، حزب الله» او «فی شیء» خبر د لیس دې «ای فلیس فی شیء من عهد الله و امانه و دینه و حزیه» او «من الله» په موضع د نصب کښې دې بنا بر حالت دشئ نه ځکه دا صفت د نکره دې مقدم شوی دې پرې.

﴿إِلَّا أَنْ تَقُولُوا مِنْهُمْ تَقْنَةً﴾ دا استثناء د اعم الاحوال نه ده «ای لاتتخذوهم اولیاء فی حال من الاحوال الاحال الاتقاء»، یامستثنی ده دمفعول له مقدرنه «ای لاتتخذوهم اولیاء لوجه من الوجوه اللاتقیة» او «تقنة» مصدر دې منصوب دې بنا پدې چه دامفعول مطلق دې یا حال مؤکده دې ځکه دا جمع ده او د «تقاة» معنی ده یره کول یا خان بچ کول، یعنی مگر دا چه تاسو یره کوئ دهغوئ نه یره کول، یا دا چه تاسو خان بچ کوئ دهغوئ نه په موالات سره پداسې حال کښې چه تاسو یره کوونکی یئ، د دینه مراد حالت د اکراه دې لکه په سورة نحل کښې دی ﴿إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ ددې آیت نه معلومیږی جواز د تقیه او تعریف نی مفسرینو دا کړیدې چه «محافظة النفس والعرض او المال من الاعداء» یعنې خپل خان، ابرو او مال بچ کول دشر دشمنانو نه نو د آیت مطلب دادې چه که چرې د کفارو د طرفه ستاسو دجان، مال، ابرو او عزت ضائع کیدو خطره وی نو ددوئ سره ظاهری مدارات جائز دی

فایده . خوارج وائی چه تقیه په هیڅ حال کښې جائز نده نو دوئ وائی که چرې یوسړې مونځ کوی اوسارق یا غاصب دده مال سرقه کوی یا یی غصب کوی، نو دده دپاره قطع دصلوة جائزه نده او ددې وجه نه دبخاری شریف په یوروائت کښې دی چه یو خارجی په حضرت بریده اسلمی طعن کړې وو چه هغه د حفاظت دخپل فرس دپاره قطع دصلوة کړې وه، او شیعه گان وائی چه تقیه فرض ده او دیرلوی کارثواب دې. نو د دوئ په نزد په سنی پسې

مونځ جائز ندې لیکن که چا په طریقه د تقیه سره په سنی پس مونځ ادا کړو نو دا دومره لوی ثواب دې لکه په نبی پسی مونځ کول، والتفصیل فی الروح، او خلاصه ددغه تقیه منافقت او کذب عظیم دې اوهم دا بنیاد دې د مذهب د شیعه گانو، نو څه حال به وی دهغه آبادی چه بنیاد یی کذب او منافقت وی

حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددې آیت نه تقیه د شیعه گانو نه ثابتیږی ځکه چه ددې آیت مطلب دادې چه د کفارو د طرفه چه کله غالب احتمال او خوف د ضرر وی نو دهغوئ سره د دوستی اظهار او د عداوت اخفاء جائزه ده او د شیعه گانو تقیه اظهار د کفارو اخفاء د ایمان ده یعنې هغه شی چه کفر دې عندهم نو دهغې اظهار کول دی لکه په سنی پسی مونځ کول او کوم چه ایمان دې عندهم لکه په سنی پسی مونځ نه کول دهغې اخفاء ده

﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ﴾ دلته مضاف مقدر دې «ای عقاب نفس» او بعضې وائی چه تقدیر ته حاجت نشته او دا تهديد عظيم دې. اونس په معنی د ذات سره دې اوک. معنی متعارفه ترینه مرادشی نو بیا دا د متشابهاتونه دې، او مذهب د اهل سنت پدې ښې مخکښی تیر شوې دې. ﴿إِنْ تَخُوفُوا﴾ دا تخويف د نیوی دې او د «مَا فِي صُدُورِكُمْ» نه مراد هر ما فی الصدور دې چه شامل دې موالات لره، او دارنگه د «تبدوه» نه مراد هر ظاهر دې چه شامل دې مدارات او تقیه ته. ﴿يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾ دا کنایه ده د بدل ورکولونه ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ﴾ دا ذکر دعام دې بعد د خاص نه.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَيَنِّيَّةً أَمَدًا بَعِيدًا وَتَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَيَنِّيَّةً أَمَدًا بَعِيدًا
دېدی او گناه نه حاضر، غواړي به چې ارمان دې چې وې په مینځ ددې نفس او ددغه عمل کښې مزل لرې
وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ
او ویروي تاسولره الله دخپل ځان نه، او الله دېر مهربان دې په بندگانو

﴿يَوْمَ تَجِدُ﴾ دا تخويف آخروى دې، د «يوم» عامل «تود» دې او «تجد» د وجدان (موندل) نه مشتق دې او يوم مفعول غواړی چه هغه «عاملت» دې او «مُحْضَرًا» حال دې، يا تجد په

معنی دعلم سره دې نودوه مفعوله غواړی نو «محضراً» یی مفعول ثانۍ دې «محضراً» حاضرېه وی لیکلې شوې په عمل نامه کښې یا حاضرېه صورتونو سره، یا جزاء د اعمالو به حاضرېه وی «تود»، یعنی د قیامت په ورځ چه کله دهرچانیک اوبدعمل ده ته مخامخ اوحاضر کړې شی اوحساب، کتاب شروع شی نو هر سرې به دا تمناکوی چه ارمان دې چه ځما او دبدو اعمالو په مینځ کښې لرې فاصله وې او ما دا بد اعمال نه لیدلې.

﴿وَاللَّهُ زَوُّوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ یعنی دا دالله ﷻ مهربانی ده چه بندگان دخپلې نافرمانۍ نه یره وی او د اطاعت ترغیب ورته ورکوی.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ	فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ
ته اووايه انې پيغمبره کچرې نې تاسومحبت کوي دالله سره نوتابعداري اوکړې ځما، نومحبت به اوکړي تاسوسره الله	
وَيَغْفِرَ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ط	وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ قُلْ أَطِيعُوا
اوبخښنه به اوکړي تاسوته دگناهونوستاسو،والله بخښنه کوونکې او رحم کوونکې دې - ورته اووايه چې تابعداري کوي	
اللَّهُ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ۝	
دالله اودرسول ، پس که تاسومخ واپولو نو بېشکه الله محبت نه کوي دکافرانو سره	

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي﴾ یعنی لکه څرنګه چه ما دخپل مشرک رشته دارانو سره خپل تعلق اومولات اومحبت ختم کړيدې نودغه شان تاسوهم وکړئ اوځما اتباع وکړئ او زما په اتباع کولوسره به تاسوته دوه فاندې حاصلې شی، اول دا چه تاسو به دالله ﷻ محبوب وګرځئ، یعنی په اتباع دمحبوب ﷻ سره انسان دالله ﷻ محبوب ګرځي. دويم داچه الله ﷻ به ستاسوګناهونه معاف کړي، نومعلومه شوه چه اتباع سنت ددوه خبرو دپاره ذریعه ده محبوبیت، مغفرت، اویدې آیت کښې رد دې په هغه چا باندې چه دعوی دمحبت دالله کوی اوخلاف کوی دطریقې دمحمد ﷺ نه لکه جاهلان پیران، ملنګان یا بدعتیان، مدارک وغیره لیکلی دی چه څوک دالله ﷻ دمبخت دعوی کوی او بیا خلاف کوی دسنت نه نودغه سرې سخت دروغژن دې او دالله ﷻ کتاب دهغه تکذیب کوی:

قال الوراق:

تعصى الا اله و انت تُظْهِرُ حُبَّهُ هذا لعمري في القياس بديع
لو كان حُبُّكَ صادقا لاطعته اِنَّ السَّحْبَ لِمَنْ يُحِبُّ مطيع
ان كنت في دعوى المحبة صادقا لا ان دعوى الحب منك شنيع
فاختر متابعة الرسول فائده مستشفع و مشفع و شفيع

((قال رسول الله ﷺ كل امي يدخلون الجنة الا من ابى قيل ومن يابى يا رسول الله ﷺ قال

من اطاعني دخل الجنة ومن عصاني فقد ابى)) (رواه البخاري)

﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ﴾ دادماقبل دپاره تاکيد دې

فايده : اتباع په عمل او طريقه کښې په چا پسې تللو کښې مستعمليرې و اطاعت په اقوالو کښې يعنې دچا قول منلو کښې مستعمليرې او کله عام مستعمليرې په قول او طريقه دواړو کښې، نوددې وجې نه دلته د «اطيعوا» سره ذکر د الله او د رسول دواړو وشو، او په اول مقام کښې ذکر د اتباع سره ذکر د رسول وشو، يعنې اتباع، دعمل اودطريقې دواړو اقتداء ته ويلې شې او په عمل کښې اقتداء دپيغمبر کيدې شې دالله نشي کيدې او په قول کښې اقتداء دالله تعالى اودپيغمبر ددواړو کيدې شې.

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ دا يا صيغه دماضي غائب ده يا مضارع مخاطبه ده په حذف د احدی التائين سره او «تولي» اعراض کولوته وائی نو بالکليه اعراض کول حقیقه کفر دې او اعراض په غير دانکار نه کفر حقیقی نه دې.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿۱۰﴾
بېشکه ^(۱) الله غوره کړېدې آدم ؑ اونوح ؑ او آل دابراهيم ؑ او آل د عمران په ټولو خلقوباندې
دُريَّةً ۖ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۱۱﴾
پداسې حال کښې چې داجماعت نسل وبعضي دهغوئ نه پېداشوي دي دبعضونه، اوالله هرڅه آوري اوپه هر څه عالم دې

1 - دتوحيد ذکر څلورم ځل باندې چې انبياء کرام عليهم السلام غوره وؤ ليکن معبود نه وؤ ځکه چې (۱) ديوبل نه پيدا وؤ (۲) هرڅه آوريدونکې او علیم صرف الله دې دوی نه دي.

﴿إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا﴾ دا ذکر دمستله توحید دې څلورم ځل ، حاصل ئی دادې چه ((انبیاء علیهم الصلوات والسلامات)) بیشکه برگزیده او غوره وو لیکن آلهه او معبودان نه وو د دوه وجوه نه : ۱- «ذُرِّیَّة» مخلوق او پیدا وو ، او مخلوق اله نشی کیدی ، ۲- ﴿وَاللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ﴾ دهرڅه اوریدونکې او په هرڅه عالم صرف الله ﷻ دې ، دوی نه دی ، او «ذُرِّیَّة» منصوب دې بنا پدې چه بدل دې د آل ابراهیم و آل عمران نه یا حال دې ددې دواړونه یا بدل دې د نوحاً او دما بعد نه ، او دا هم جائزه ده چه بدل شی د آدم نه سره دمعطوفاتونه ، لیکن ابوالبقا پدې توجیه رد کړې دې چه حضرت آدم ﷺ خو «ذُرِّیَّة» ندې ، جواب دادې چه د ذریت اطلاق په آباؤ باندې هم کیدی شی لکه په سورة «فیس» کښې دی چه : ((وَأَيُّهَا لَمْ نَاجِلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ)) چه دیرو مفسرینو دا معنی لیکلې ده ((ای آباڼهم فی الفلک المشحون مع نوح)) وجه داده چه «ذُرِّیَّة» مشتق د «ذره» نه دې په معنی دخلق سره اود آب نه خلق شویدي د ولد ، نو ځکه پرې اطلاق د ذریت کیدی شی او دارنگه د ولد خلق شویدي د آب نه نوپه هغه ئی هم اطلاق کیدی شی مگر دومره خبره ده چه متبادر ترینه نسل دې «روح» .

په ذکر د «ذریة» کښې یو خو نفی دألوهیة د دوی «پیغمبرانو» ته اشاره ده ، او بل ددې خبرې بیان دې چه دالله ﷻ ابن هیڅ څوک نشته بلکه مخلوق دیو بل نه پیدا شوې دې ، دالله ﷻ نه ندې پیدا شوې نو عیسی ﷺ ابن الله نه دې

إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي	هرکله چې اوونیل ښځې د عمران بېشکه مامنخته کړې ده خاص تالره دهغه ولد چې ځمابه څښته کښې دې
مُحَرَّرًا ۖ فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۖ فَلَمَّا	آزاد کړې شوې د دین دپاره ونو قبول ئې کړه ځمانه ، بېشکه ته خاص هرڅه آوری په هرڅه باندې عالم ئې . پس هرکله
وَضَعْتُهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ ۖ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا	جې هغې اوزیږوله هغه ، وې ونیل یاربه بېشکه ما اوزیږوله هغه جینې اوالله ښه عالم دې په هغه
وَضَعَتْ ۖ وَكَانَ الذَّكَرُ ۖ كَلَّا لَأُنْثَىٰ ۖ وَإِنِّي	جې هغې زیږولې ده ، اوندي هغه نارینه چې دې طلب کړې وو پشان دهغه زنانه چې ورته ورکړې شوه ، اوبېشکه

سَمِيَّتَهَا مَرْيَمَ وَ إِنِّي أَعِيزُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿١٦٦﴾
مانوم ایخودې هغې لره مریم، اوبشکه څه پناه غواړم هغې لره په تاسره او اولاد هغې لره د شیطان رتلې شوي نه

﴿إِذْ قَالَتْ أَمْرَأْتُ عِمْرَانُ﴾ دمستله توحید بیان خلورم واری وشو نواوس دخلورمې شېبې جواب ذکر کیرې کومه چه واردیرې په مسئله د توحید باندې، او هغه دا چه عیسائیانو ویل چه حضرت مریم ته بې موسمه میوې راتلل دلیل ددې خبرې دې چه دکائناتو دتصرف اختیار دې ته ملاؤ وؤ نوڅکه دا اله اومعبوده وه ، حاصل دجواب دادې چه حضرت مریم پخپله فرمایلیدی چه دا ځما په اختیار اوتصرف سره ندی، بلکه دا دطرفه دالله ﷻ نه دی.

﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ او همدارنگه دلته الله ﷻ دحضرت عیسی ﷺ تفصیلی نسب نامه ذکر کوی دپاره ددې چه دعیسائیانو ددغه قول ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾ تفصیلی رد وشي، اوشکوک اوشبهات یی ختم شي، او ابنیه الله دعیسی ﷺ عقیده رد شي او دارنگه دهغه عیسائیانو عقیده رد شي چه حضرت مریم ﷺ ته اله وائی پدې شان چه تاسې وگورئ چه حضرت مریم دڅومره دعاگانونه بعد پیدا شوه اوبیائی څرنگه تربیت وشونو آیا څوک چه په خپل پیدا کیدلو کښې اوپه تربیت کښې بل چاته محتاجه وی نوهغه څرنگه اله کیدی شي.

﴿إِذْ قَالَتْ أَمْرَأْتُ عِمْرَانُ﴾ دا بیان دتفصیلی نسب دحضرت عیسی ﷺ اودمریم بی بی ددې دپاره ددې چه واضحه شي چه عیسی ﷺ ابن الله نه دې او دارنگه عیسی ﷺ اومریم بی بی الهه (خدایان) نه دی.

دعمران په نوم سره دوه شخصیتونه مشهور دي یو د حضرت موسی ﷺ پلار چه عمران بن یصهردي، اوبل دحضرت مریم پلار، دعیسی ﷺ دمور دطرفه نیکه چه عمران بن ماتان دې او دعمران بن یصهرنه څو صددې بعد پیدا شوې دې، دلته دعمران نه مراد دا دویم عمران دې او دا قول صحیح دې اوبعضو ویلی دی چه کیدې شي چه اول مراد شي او دا قول مرجوح دې او «امراة عمران»، «دعمران ښځه» چه دعیسی ﷺ جد ه (ام الام، نیا ده نوم ئی حنه بنت فاقوذا دې او ددې بله خور چه نوم ئی ایشاع بنت فاقوذا دې هغه دحضرت زکریا ﷺ بی بی (ښځه) وه

اوډ يحيى ﷺ مورو، نوحیسی ﷺ اومريم بی بی اولاد دخاله (ماسی) دی، نوحیسی ﷺ زوی دلوردخاله دیحیی ﷺ دې اودا خبره اهل سیرو ذکر کړې ده.

اود حدیث دابوهریره ؓ نه ئی تائید معلومیږی چه نقل کړې دې امام حاکم، لیکن په دې باندې قوی اشکال دې هغه دا چه په حدیث دمعراج کښې چه روایت ئی کړې دې شیخینو داسې الفاظ دی: «فاذا انا بابن الخالة عیسی بن مریم ویحی» نو دا تصریح ده پدې چه دوی دواړه اولاد دخاله دی، جواب دادې چه پدې حدیث کښې مجاز دې ځکه ډیر وارې اطلاق کيږی دخاله په بنت الخاله باندې دکرامت اواعزاز په وجه، دلته هم حدیث پدغه استعمال وارد دې اوپه حقیقت کښې دوی ابنی الخالة نه دی بلکه عیسی ﷺ ابن د بنت الخاله دیحیی ﷺ دې (زوی دلوردخاله دیحیی ﷺ).

پس هرکله چه امرأة عمران یعنی دحضرت مریم بی بی والده په امید شوه نو دې نذروکړو چه یا الله څما دبطن (کیدې) نه چه کوم بچې پیداشی هغه به ستا د عبادت اوستا دکور خدمت دپاره وقف وی، ددوی په شریعت کښې داسې نذر جائزوو.

نو دا سوال وارد نه شوچه نذرڅو دمملوک کیدې شی او دغیرمملوک نذرنشی کیدی ((لقوله ﷺ لانذر فيما لا یملکه ابن آدم)) او ولد مملوک ندې، یا دا جواب دې چه دا نذر حقیقی شرعی ندې بلکه صرف مقررکول اوالتزام کول دی چه دا متوقع بچې به ددین دخدمت دپاره وقف وی ((محرراً)) دا حال دې دمفعول نه چه «ما فی بطنی» دې، «ما» په معنی د «الذی» سره دې او د «محرراً» معنی داده چه آزاد به وی ددنیا دکارونونه خالص دعبادت اودخدمت دبیت المقدس دپاره به فارغ وی، بعضو ویلی دی چه دلته لفظ دغلاماً موصوف مقدر دې «ای غلاماًمحرراً» ځکه چه دخدمت دبیت المقدس دپاره نارینه وقف کیدې شی.

﴿فَلَمَّا وَصَّيْنَاهُ﴾ ضمیر د «ما» راجع دې «ما فی بطنی» ته او تائیت ئی په اعتبار دمعنی

سره دې

﴿قَالَتْ رَبِّ اِنِّی وَصَّيْتُ اُنْتِی﴾ دا جمله خبریه د اخبار ورکولو دپاره نه ده بلکه مقصود

ترینه اظهار دحسرت دې نوحضرت حنه چه دمريم بی بی مورده په ډیر حسرت او افسوس سره ئې دالله ﷻ سره مناجات وکړ چه یا الله زما نذر به پوره نشی ځکه دا جینی ده نو خدمت دبیت

المقدس دپاره وقف کیدی نشی اوکه چرې نارینه بچې وې نو ځما نذر به پوره شوې وې.

﴿وَأَلَّهُ أَكْثَرُ بِمَا وَضَعْتَ﴾ دا جمله معترضه ده، دلته دوه قرائته دي: یوپه سکون د تاء

سره لکه دا زمونې متعارف متواتر قرات دي، نو پدې تقدیر سره دا کلام دالله ﷻ دي، یعنی الله فرمائی چه مور دمریم ﷺ دخپل خیال مطابق حسرت کولو، حالانکه الله ﷻ زیات عالم دي په شان دهغه جینئ چه پیدا شوه او د دي وجې نه (ه) مبهم ذکر شو نو دا تنبیه ده په لوی والی دقدر ددي جینئ باندې، چه ددي شان په نزد دالله ﷻ ډیر اوچت دي، ځکه چه دا دعیسی ﷺ موده ((وجعلناها وابنهآية للعالمين)) دا دواړه دعالینو دپاره لویې نشانې دقدرت دالله ﷻ دي، اومور دمریم ددینه نوه خبره نوځکه ئی اظهار دحسرت وکړو.

دویم قرات په ضمه د تاء سره صیغه دمتکلم ده، «والله اعلم بما وضعت» نو دا عذرپیش کوی الله ﷻ ته چه زما داسې بچې پیدا شو چه الله پرې عالم دي چه هغه صلاحیت ځما دغرض نه لری، یا تسلی خپل ځان ته ورکوی، نو بنا پدې قرات دا کلام دالله ﷻ نه دي، بلکه دامراة عمران کلام دي، لیکن سوال وارډیزي چه بیا نفی دناقص پکار وه دکامل نه، یعنی داسی ویل پکاروؤ «لیس لانثی کالذکر». جواب دادې چه: دلته پکلام کښې قلب دي یا دغه قانون کلی ندې کما فی قوله تعالی: ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ نِّسَاءٍ﴾.

﴿وَلَسَ الْذَكَرُ كَالْأُنْثَى﴾ داهم جمله معترضه ده اوقول دالله ﷻ دي او دلیل دي دپاره د عظمت شان د مولود، اولام په «الذکر» کښې عهدی دي، یعنی ندې هغه نارینه اولاد چه هغې طلب کړې ؤو «کالانثی» پشان دهغه جینئ چه هغې ته ورکړې شوه، بلکه دغه جینئ په عظمت شان کښې دنارینه ولد نه ډیره غوره ده، ځکه چه ددي کمالات عجیب اوغریب دی، بعضې مفسرین وائی چه دا کلام د امراة عمران دي اوغرض ترینه تحسر او افسوس کول دي په ولادت دجینئ باندې، او پدې توجیه باندې سوال اوجواب تیرشو.

﴿وَأَنَّ سَمِيَّتًا مَّرِيَمَ﴾ دمریم معنی ده عابده چه اسم دمسمی سره برابرشی او ددینه معلومه شوه چه بچې له په ورځ د ولادت نوم وضع کول پکار دی او ډیر تاخیر پکښې ندې مناسب او مور دمریم چه دا کلام پیش کړو الله تعالی ته، حالانکه هغه علام الغیوب دي نو پدې کښې اشاره ده دیته چه دا وائی چه زه دخپل عزم نه واپس شوي نه یم نوکه دا جینئ دبیت

المقدس د خدمت صلاحیت نه لری نو عابده خو کیدې شی، او دمریم معنی ده عابده، او تقدیم د «انثی» چه مسند الیه دې دلالت کوی په تخصص د تسمیه باندې، نو دا د دې وجې نه چه پلار ئی وفات شوې وو، یعنی التسمیه منی لایشار کنی فیها ابوها فعلم انه کان قد مات .

﴿وَلَمَّا أُعِذُّهَا﴾ دا دعاء دمور دعاء ده په حق دمریم اودعیسی ﷺ کنبې اوقبوله شوې ده، لکه په حدیث دصحیحینو کنبې دې چه هر بچې په وقت د ولادت کنبې شیطان ئی مسه کوی نوهغه آواز اوچت کړی او په چغوسره وژاری، مگر مریم اوعیسی ﷺ ددې نه محفوظ دی د الله تعالی په اذن سره او د مور د دعاء په برکت سره.

سوال : شیطان خومس په وقت د ولادت کنبې کوی او دعاء خو وروسته شوې ده نو ممکن ده چه د دعاء نه مخکنبې به مس شیطانی شوې وی. **جواب :** دا دعاء د ولادت سره یوځای شوې وه، نو په دغه وقت کنبې مس شیطانی نه وه واقع شوې، (تهانوی رحمه الله).

حضرت عثمانی رحمه الله علیه فرمائی چه ضروری نه ده چه دغه حدیث دې د دې آیت تفسیرشی اوکه تفسیرشی لکه حدیث دابوهریره ؓ کنبې تیر شو نو کیدې شی چه واؤ د ترتیب دپاره نه وی، یعنی په آیت کنبې دا تصریح نشته چه دعاء خامخا د ولادت نه بعد وه، بلکه کیدې شی چه قبل وی، ځکه چه دا دعاء په واؤ سره ذکر شوې ده، واؤ په ترتیب دلالت نکوی، یا دا چه ذکر دمریم تمهیداً دې مقصود یچ کیدل دعیسی دی، لکه پدې دلالت کوی بل روایت چه په هغې کنبې ذکر دمریم بی بی نشته دې.

سوال : ددینه خو فضیلت دمریم او دعیسی ﷺ لازم شو په نبی ﷺ باندې .

جواب : دا فضیلت جزئی دې ددینه فضیلت کلی نه معلومېږی .

حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه حدیث مطلب دادې چه بچې په اصل فطرت صحیحه باندې پیدا کیږی او ددې ظهور د عقل اوتیمیزنه بعد کیږی لیکن کله د خارجی اثراتو اوماحول دوجې نه اصل فطرت خراب شی لکه : «فابواه یهودانه - الحدیث» نو لکه څرنګه چه دایمان نخم په فطرت کنبې ایښودلې شوې دې نو دغسې د خارجی اثراتو ابتداء د ولادت نه بعد شروع کیږی چه په هغې کنبې یو قسم مس شیطانی دې چه غیر محسوس دې، خو دا ضروری نه ده چه هرڅوک دې دا اثر قبول کړی، یا که ئی قبول کړی نو ضروری نه ده چه باقی دې پاتی شی اوچونکه دتمامو انبیاء د عصمت ذمه واری الله ﷻ اغستی ده نو که

بالفرض په ابتداء ولادت کښې دمس شیطان صورت پیش شوې وی اومستثنی نه وی دعیسی ﷺ اومریم بی بی پشان، نو بیا هم پدې مقدسو هستیانو باندې دشیطان ددې حرکت څه مضراتنه پریوزی.

حضرت مریم بی بی چه کله پیداشوه نوددې موردا بیت المقدس ته یوړه، هلته مجاورینو اوعابدینو، چه په هغوی کښې حضرت زکریا ﷺ هم وو، هغو ته ئی وویل چه دا جینی ما خاص دالله ﷻ دپاره نذرکړې ده نو تاسو یی واخلئ او پرورش ئی وکړئ نوچونکه دمریم بی بی پلار عمران امام مسجدهم وو اوددې پلارهم وو نو هغه حقداروو ددې دپروورش لیکن هغه قبل دپیدایش ددینه وفات شوې وو، نو مورئ نورو مجاورینو اوعابدینو ته ورکړه نو حضرت زکریا ﷺ وویل چه زه زیات حقداریم ددې دپروورش ځکه چه ده ښځه دمریم بی بی خاله وه اوخاله په منزله دمور وی مگر نور مجاورین پدې خبره راضی نه وو، نو آخريه قرعه باندې اتفاق راغې اوقرعه اندازی هم په عجیب اوغریب طریقی سره طې شوه لکه ددې بیان بعد کښې راخی، غرض داچه حضرت مریم بی بی حضرت زکریا ﷺ ته حواله شوه نوپه بعضې روایاتو کښې دی چه حضرت زکریا ﷺ ددې دپاره نوکر مقررکړو چه د هغه ښځې دې ته ئی ورکولو اوپه بعضې روایاتوکښې دی چه دپته دتی ورکولو ضرورت نه وو راغلې «روح».

اوهرکله چه دا په (کیناستو پاسیدلو) شوه نو دائی دمسجدپه یو کمره عبادت گاه کښې دیره کړه اوچه زکریا ﷺ به باهرته چرته تللو نودروازه به ئی دباهرنه بنده کړه اوقفل (تاله) به ئی کړه، نوچه دباهرنه به زکریا ﷺ راغې اوتاله به ئی خلاصه کړه اودروازه به ئی کولاؤ کړه نوتازه او بې موسمه میوې به حضرت مریم علیه السلام سره موجودې وې، ددې ذکر به وروسته آیت کښې راخی، ان شاء الله تعالی.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ	وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا
نویس قبوله کړه دې لره رب ددې په قبولولوبناسته سره اوزرغن ئې کړه هغه په زرغونولوبناسته سره	
وَوَكَّلَهَا	زَكْرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا
اووسپارله ئې هغه حضرت زکریاته، هروخت چې داخل به شو په هغې باندې زکریا عبادت خانې ته	

وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ۚ قَالَ يَرِيْمُ اَنْ لِّكَ هٰذَا ۚ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

موندلویه نې هغې سره رزق، اوونیل هغه چه اې مریم دکوم خانې نه تالره دادې، اوونیل هغې دا د آ، طرفه د الله نه دې

إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝

بېشکه الله رزق ورکوي چاته چې اوغواړي بې حساب

﴿فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ﴾ يعنې ددوئ په ملت کښې غلام نذرکول قبلیدې شو او جینې نذرکول نه شو قبلیدلې لیکن دمريم دمور اخلاص او تضرع او زاری الله ﷻ ته قبوله شوه نو دا یی قبوله کړه په خائسته قبلولوسره، خائسته قبلولونه مراد ددین لپاره قبلول دی یا دحضرت زکریا ﷺ کفالت اوتریتیت دې.

﴿وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا﴾ ددینه جسمانی انبات مراد دې لکه روایت دې دابن عباس ﷺ نه چه دا به یوه ورځ دومره لوئیدله لکه نوربجی چه په کال کښې لویېږي او دا ښه روچانی، اخلاقی، علمی، تربیت اوترقی ترینه هم مراد دی. ﴿وَوَكَّلْنَاهَا زَكْرِيَّا﴾ اوحضرت زکریا ﷺ ددې سرپرست شو.

﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ﴾ (محراب) خلوت گاه، عبادت گاه ته وائی اود (حرب) نه ماخوډ دې، عبادت گاه هم آله دحرب مع الشيطان وی «کلما» په تکرار دفعل دلالت کوی، یعنی دا مذکوره کرامت دحضرت مریم نه باربارظاهر شویډې، او تنوین په «رزقا» کښې دتعظیم دپاره دې ځکه دغه رزق دغیب نه محض کرامه راغلې ؤو او د رزق نه مراد په نزد اکثر و سلفو رزق ظاهري یعنې خوراک مراد دې چه بې موسمه میوې وې، لکه ژمی کښې دگرمی دموسم میوې او دارنگه بالعکس، او د مجاهد نه په یوروایت کښې ددینه علمی صحیفې او روحانی غذا مراد ده.

﴿أَنْ لِّكَ هٰذَا﴾ چونکه دا رزق خلاف عادت په غیر داسبابونه راتلو نو ددې وجې حضرت زکریا ﷺ دتعجب په طورسره تپوس وکړو چه ﴿أَنْ لِّكَ﴾ نوحضرت مریم بې بې جواب ورکوی ﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ﴾ چه دا بې موسمه میوې اوپه غیر د اسبابو نه راتلل زما داختیار اوتصرف په وجه ندی بلکه دا د الله عطیه اوفضل دې او پدې سره دعیسانیانو

دشبهی ازاله وشوه

«مَنْ يَشَاءُ يَغْفِرْ حَسَابًا» فراخ رزق، یا په غیر دتعجب اوستریا نه، رزق بغیر حساب حاصلیدی په تقوی سره. اللهم ارزقنا التقوی

هَذَاكَ دَعَا	زَكْرِيَّا	رَبِّهِ	قَالَ	رَبِّ هَبْ لِي
دغلته (۱) دعاء اوغوښتله زکریا د خپل رب نه، وی ونیل انې ربه څماراوبخښې ماته				
مِنْ	لَدُنْكَ	ذُرِّيَّةً	طَيِّبَةً	إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ
دخپل طرفه (یعنی محض دخپل فضل نه) اولاد (خوڼې) پاکیزه، بیشکه ته اوريدونکې (قبلوونکې) دعائي				

«هَذَاكَ دَعَا زَكْرِيَّا» لفظ د «هناك» دمکان دپاره هم راځی او د زمان دپاره هم راځی دلته دواړه صحیح دی، اودا دپنځمې شبهي جواب دی، شبهه دا وه چه دحضرت زکریا عليه السلام په نهایت بدوالی کښې اولاد پیدا کیدل دلیل ددې خبرې دې چه دده سره اختیارات اوتصرفات وولهدا هغه اله دی. جواب: د اولاد پیدا کیدل په دعاء او غوښتلوسره وؤ دالله تعالی نه، حضرت زکریا عليه السلام بداشوې وؤ اوبی بی ئی هم بودئ وه د اولاد دپیدا کیدو قابله نه وه لیکن چه کله حضرت زکریا عليه السلام ولیدل چه مریم بی بی ته الله تعالی بی موسمه میوې ورکوی نوماته هم بی موسمه اولاد «(غرة القلب)» راکولې شی، نو دعاء بی وکړه چه یا الله ماته خاص دخپل طرفه یعنې په غیر د اسبابوظاهریو نه پاکیزه او دیندار اولاد راکړې.

فَنَادَتْهُ الْمَلَكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنْ إِلَهَ يُبَشِّرُكَ
نَوَاز وړکړو هغه ته ملا تګواو دې ولاړ وؤ مونغ نې کولو په عبادت خانه کښې، چې بیشکه الله زېرې درکوي تاته
يُحْيِي. مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا
په یحیی سره تصدیق کوونکې به وي دکلمې دالله اوسردار به وي اویاک لمنې (پاکباز به) وي اوبیغمبر به وي
مِّنَ الصَّالِحِينَ
داعلی کاملونیکانو نه به وي

﴿قَدَّادَهُ أَلَمَّتْ كَيْدُهُ﴾ یعنی د دعاء نه بعد متصلاً اجابت وشو. (فا) دلالت کوی په تعقیب مع الوصل باندې، نډا کونکې حضرت جبرئیل ﷺ دې خو جمع ذکر شویده تعظیماً یا ددې وجه نه چه نور اتباع هم ورسره وو.

﴿يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ﴾ محراب نه مراد خائي د وقوف د امام دې په مسجد کنبې یا هغه غرفه او کمره مراد ده چه حضرت مریم په کنبې وه، او دا کلام چونکه دالله ﷻ دطرفه وونو پدې سره حضور دمونځ نه فوت کیدلو بلکه نور زیاتیدلو.

﴿يُبَشِّرُكَ بِرَحْمَتِي﴾ یحیی لفظ عجمی دې غیر منصرف دې دوجه دعجمه او علمیت نه یا لفظ عربی دې صیغه دفعل مضارع ده، غیر منصرف دې دوجې د وزن فعل او علمیت نه، وجه دتسمیه په یحیی سره داده چه الله ﷻ د ده زړه چونډې کړی دې په ایمان او هدایت سره، یا به دې چونډې کوی دین دالله ﷻ ﴿مُصَدِّقًا﴾ داحال دې، ﴿بِكَلِمَةٍ مِّنْ أَلْفٍ﴾ دکلمه الله نه مراد عیسی ﷺ دې ځکه چه دې پیدا شویډې په کلمه د (کن) سره، او ددینه معلومه شوه چه اول تصدیق کوونکې دعیسی ﷺ، یحیی ﷺ وو یا مراد دکلمه الله نه تورات او انجیل او نور آسمانی کتابونه دی.

﴿وَسَيُؤَدِّعُ﴾ مقتدا، سردار، او هغه څوک چه جامع د اخلاق حسنه و وی، نورې متعددې معانی هم ددې ذکر شوی دی، ذکرهای الروح، ﴿وَحَصُورًا﴾ د«حصور» معنی یا داده چه د گناه نه بچ کیدونکې یا هغه څوک چه زنانه ته راتلل نشی کولې، یعنی ډیر پاکباز چه زنانه ته به په زنا سره راتلل نشی کولې یا دا چه نکاح به نه کوی، نو سوال واردیږی چه نکاح کول خوستن دی نو دا خوصفت مدح نشو، جواب دادې چه نکاح نه کول دهغه سړی دپاره صفت د مدح دې چه فکر د آخرت اوددین پرې داسې غالب وی چه دحقوق اداء کولو طرف ته شی توجه نه وی، بعضو ویلی دی چه دا د ده خصوصیت وو. ﴿مِّنَ الْمُصَلِّينَ﴾ روایت دې چه یحیی ﷺ نه څه گناه کړیده اونه شی تصور دگناه کړیدی

قَالَ رَبِّ أَلَيْسَ لِيْ غُلَامٌ	وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ
اوویل زکریا انې ربه څماڅرنگ به پیداشي اوپه تحقیق سره رسیدلې دې ماته بوډاتوب	
وَأُمْرَأَتِيْ عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۝ قَالَ رَبِّ	
اوبنځه څماښته ده اوویل (ملایک) دعسی ربه نه، الله کوي څه چې غواړي اوویل چې انې ربه څما	

جَعَلَ لِي آيَةً ۖ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ

اوگروهو ځمبادپاره يونځبنځه علامت اووئيل هغه نښه ستاداده چې خبرې به نشي کولې دخلقوسره درې ورځې

إِلَّا رَمْزًا ۖ وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَ سَتَهِيَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ۖ

مگر نه اشارې سره، او يادوه رب خپل ډېر ډېر او تسبیح وايه بېگانه صبا

﴿قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ﴾ ددې سوال مقصود انکار يا استبعاد ندې د قدرت دالله ﷻ نه بلکه مقصود تپوس دې د کيفيت د پيدا کيدلو د وکله چه په څه طريقه به ولد پيدا کيږي چه آيا مونږ به بيا ځوانان کيږو او که بل واده به کوم او که پدې حال کښې به مې اولاد کيږي، نو جواب ورته راغې چه په دغه حالت به تاسويږ او اولاد به موکيږي، يا دا صورت د انکار دې او مقصود ترينه تجديد د بشارت دې يعنې ظاهراً او صورۃ ئي انکار وکړو دپاره ددې چه الله ﷻ دوباره بشارت راکړي او د ډيرې خوشحالي په خبر کښې داسې کيږي.

﴿وَلَقَدْ بَلَّغْنِي آلَ الْكَبَرِ﴾ لفظ د «بلغ» داسې هم ويلې شي «تبلغت الکبر» او داسې هم ويلې شي «بلغني الکبر» پدې وخت کښې د حضرت زکريا ﷺ عمر (۱۲۰) کاله يا (۹۲) کاله وو.

﴿وَأَمْرَأَىٰ عَاقِرٌ﴾ قرطبي وائي عاقر په اصل کښې د شگو هغه غونډئ ته ويلې شي چه شين بوټی پکښې نه پيدا کيږي او په عرف کښې هغه چاته ويلې شي چه اولاد ئي نه کيږي نارينه وی او که ښځينه، اوعقيم ورته هم ويلې شي، صاحب دروح المعاني وائي چه عاقر، عقيم ته وائي «التي لاتلد» د عقر نه مشتق دې په معنی د قطع سره ځکه ذات عقر وی د اولاد نه، او عاقر صيغه د اسم فاعل د نسبة دپاره دې، اودا قسم اسم فاعل په معنی کښې مفعول وی «ای معقوره» اوددی وجه نه «تاء» د تانيث ورسره نه ملحق کيږي، او عمر د ښځې ئي ۹۸ کاله وو. ﴿قَالَ﴾ فاعل ئي لفظ د «الله» دې ﴿كَذَلِكَ﴾ ای انما کذا «لک» يعنې تاسو به دغه شان يږ ﴿اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ دا تحليل دې «ای اذ الله يفعل ما يشاء».

﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً﴾ حضرت زکريا ﷺ نه سوال وکړو چه ماته يوه نښه اوعلامه راکړه چه ځما ښځه حامله شوې ده اوکه نه، او ددې علامې طلب ئي ياد «استمعلاً» (للسرور) د وجې نه وکړو ځکه چه خوشئ ته د انسان جلدي وی، يا ددې دپاره چه شکر ډير ادا کړي، نوانه ﷻ وفرمايل چه علامه داده چه ﴿أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ﴾ چه ژبه به دې بې اختياره دخبرونه بنده شي، او پدې کښې حکمت داؤو چه هر کله ژبه بغير د ذکر او شکر نه په بل

خه نه چليپړې نو خامخا به ذکر اوشکر ډير ډير کوی اوهم دا دده مقصود وو، بعضې مفسرين وائي چه د «ان لاتکلم الناس» نه مراد اختياراً کلام بندول دی دالله ﷻ دحکم دوجې نه ځکه چه په بنی اسرائيلو کښې دصوم السکوت يعنې دچپې روزې حکم وو، نو ددوی په صوم کښې امساک دکلام نه هم وو، نو دا کنایه دصوم نه ده لیکن دا قول ضعیف دی، ځکه چه په سورت مریم کښې ثلث لیال ذکر دي اوظاهره ده چه دشپې روزه نه وی.

﴿إِلَّا رَمًا﴾ دا استثنا منقطع ده ځکه چه «رمزا» دجنس دکلام نه ندې اوبعضې وائي چه رمز صوت خفی ته هم شامل دي نو دا استثنا متصله ده، لیکن قول اول اصح دي.

﴿بِالْعِشِيِّ وَالْإِبْكَرِ﴾ (عشی) د زوال نه غروب پورې او «ابکار» دفجرته دضحی پورې وخت ته وائي اومراد ترینه دوام دي، بعضې مفسرينو دتسبیح نه مونخ مراد کړې دي. اوبعضې مفسرينو دذکر نه ذکر قلبی اوتسبیح نه ذکر لسانی مراد کړيدي.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَٰرَبِّمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِي وَاصْطَفَاكِ

اوکوم وخت چې اورنیل ملاکو انې مریم بېشکه الله غورکړې نې ته اویاکه ساتلې نې ته اوغوره والی نې درکړې دي تاته

عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ۝ يَٰرَبِّمُ اقْنِطِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ۝

په زنانو دجهان باندې ای مریم! تابداری کوه درب خپل اوسجده کوه اورکوع کوه درکوع کوونکو سره

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ

داچې ذکر شو! بعضې دخبرونو دغیب نه دي چې مونږنې وحې کوو تاته، اونه وي ته دوی سره حاضر

إِذْ يَقُولُونَ أَفَلَا مَهْمُ إِلَيْهِمْ يَنْفُلُ مَرِيَمَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ

کله چې دوی غور زول قلمونه خپل (يعنی قرعه) چې کوم يو ددوی به پالنه کوي دمريم، اونه وي ته دوی سره حاضر

إِذْ يَخْتَصِمُونَ ۝

کله چې دوی بحث او گفتگو کوله په باره داستالود مريم کښې

﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَٰمَرْيَمُ﴾ دحضرت مریم ؑ او دحضرت عیسی ؑ په حق کښې

دیهودو اونصاری و نظریی په ډیر افراط اوتفریط کښې وې، یهودیانو ملعونانو په حضرت

مریم صدیقہ باندې طعن او دبدکاری تهمت لگولو او دحضرت عیسیٰ ﷺ دنبوت نه ئی انکار کولو او دهغه په نسب ئی طعن کولو، او ددې برعکس عیسائیانو حضرت مریم بی بی ته اله ویلو او حضرت عیسیٰ ﷺ ته ئی ((عین الله یا ابن الله یالثالث لثلاثه)) ویلو او دحضرت مریم کرامت او دعیسیٰ ﷺ معجزات ئی ددوئ دالوهیه دلیل گرزول، نوالله ﷻ ددواړو فرقو رد کوی چه دیهودیانو نظریه غلطه ده بلکه مریم پسندیده او پاکیزه او په ټولو زمانو دخپلې زمانې باندې غوره وافضله وه، لیکن معبود او اله نه وه، بلکه عابدہ و ساجده او راکعه وه.

﴿عَلَى نِسَاءِ الْعَلَمِينَ﴾ دپنځو زنانو فضیلت په احادیثو کښې ذکر دې: ۱- حضرت مریم: بعضو ددې دنبوت قول کړې دې، ۲- آسیه امراة فرعون، ۳- حضرت خدیجه، ۴- حضرت فاطمه، ۵- حضرت عائشة، ددوئ په مابین کښې د تفاضل په باره کښې اقوال مختلف دی، یقیناً او قطعاً فضیلت دیوپه بل باندې په دلیل قطعی سره ثابت ندې.

﴿أَفْتَى لِرَبِّكَ﴾ قنوت هر طاعت او بندگی ته ویلې شی نو «وَأَسْجُدُ وَارْكَعُ» ذکر دسجدې اورکوع ددینه بعد ذکر دخاص دې بعد دعام نه، اوسجده په ذکر کښې مقدمه شوه په رکوع باندې دشرافت دوجه نه، ځکه دا اشرف جزء دې په اجزاؤ دصلوة کښې او د رکوع د ذکر سره «مَعَ الرُّكُوعِ» ځکه ذکر شو چه بعضې یهودیانو په مونځ کښې رکوع کوله اوبعضې پریښودلې وه، نو دوئ ته حکم وشو چه رکوع کوئ، بعضې مفسرین وائی چه دمعیت نه مراد اشتراک دې په اقتدا کښې نو مراد ددینه مونځ دجماعت دې، یعنې په جماعت سره مونځ کوه او دا مقصود په «وَأَسْجُدُ مَعَ السَّاجِدِينَ» سره اگرکه ادا کیدې شو لیکن په تخصیص درکوع کښې اشاره ده دپته چه مدرک درکوع مدرک دجماعت او ذکرعت دې په خلاف دمدرک دسجدې نه اوهرکله چه په جماعت د پنځو کښې غوره داوه چه په سرو پسې دې اقتداء کوی په شرط دسترسره، نو د دې وجې نه «مَعَ الرُّكُوعِ» ذکر شو او «مع الركعات» ذکر نه شو، بعضې وائی چه هرکله بی بی مریم قبوله شوه پشان دنارینو نوځکه صیغه دمذکر ذکر شوه، ((ذَلِكَ)) دا جمله معترضه ده دپاره دبیان دصدقت دنبی ﷺ اوپه ((ذَلِكَ)) کښې اشاره ده واقعاتو دمريم اود زکریا ﷺ اودیحییٰ ﷺ ته لیکن په تاویل دمذکور سره نو مطابقت داسم اشاره او مشارالیه په مابین کښې حاصل شو. «مِنْ أَتْبَاءِ الْغَيْبِ» «انباء» جمع ده یعنې خبرونه، قصې، او دغیب معنی ده «ما غاب عنک وعن قومک» (روح)

یعنی هغه خبرونه چه غائب وو ستا دعلم نه ځکه چه تا کتاب لوستلې نه دې او یهودیانو اونصاری و ددې کتمان کولو، یهودیانوځکه کتمان کولو چه په دوی باندې ثناء صفت دمريم اودعیسی اودزکریا ﷺ بدلگیده، اونصاری وو نی کتمان ځکه کولو چه په دې کنبې دمريم اودعیسی ﷺ دعبدیت او د احتیاج ذکرې اوهغوئ ددوی د اَلْهُیْت قائل وو. ددینه معلومه شوه چه نبي ﷺ ته دکل مغبیا تو علم حاصل نه وو اونه په هرځای، مکان او زمان کنبې حاضر او ناظر وو اونه په هرشی باندې عالم وو.

﴿يُلْقُونَ أَلْقَمَهُمْ﴾ دحضرت مريم والد د دې د پیدایش نه قبل وفات شوې وو، نو هرکله چه مورنی دا راوستله نو دهیکل سلیمانی ټول خادمین، مجاوران ددې دپروورش دپاره مختلف شو، نو حضرت زکریا ﷺ وویل چه ددې حقدار زه یم، ځکه چه زما بی بی ددې خاله ده، لیکن دا خبره نورو مجاورینو تسلیم نه کړه او د هر یو خواهش دا وو چه دمريم بی بی کفالت ورته حاصل شی نو دجگړې او اختلاف ختمولو دپاره دا صورت طی شو چه قرعه اندازی وشي، اوهر مدعی دې خپل قلم راوړی اوپه بهیدونکو اوبو کنبې نی دې واچوی نو چه دچاقلم دابوسره ونه بهیرې نو هغه به حقداروی نو دحضرت زکریا ﷺ قلم دغه شان شو. اودا دحضرت زکریا ﷺ معجزه وه نو هغه ته مريم ﷺ حواله شوه او دقلمونونه مراد هغه قلمونه دی چه په هغې سر نی تورات لیکلې وو او دجاهلیت دطریقې پشان استعمال د ازلام ندې مراد.

﴿إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾ اختصام «جگړې» نه اظهار د رغبت مراد دې په کفالت دمريم کنبې چونکه رغبت دهر چا زیات وو نو تعبیر ترینه په اختصام سره وشو.

إِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يٰرَبِّمِ إِنَّ اللَّهَ يَبْشُرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ
اوکوم وخت، چې اوونیل ملائکو انې مريم ابېشکه الله تعالی زهرې درکوي تاته په کلمې سره دخپل طرفه
اَسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيئًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ
نوم دهغه مسيح عيسی، خونې دمريم، لوی قدر عزت والا په دنيا او آخرت کنبې او الله ته دتردې کړې شوو نه به وي
وَ يَكْنِى النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكُهَلًا وَ مِنْ الصَّالِحِينَ
او خبرې به کوي دخلغو سره په غېږ د مور کنبې دمور اوپه وخت دپوخ عمر کنبې اوداعلی کاملونیکانونه به وي

﴿ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَمْرُؤُا إِنَّ اللَّهَ بِبَيْتِكَ ﴾ پدې کښې دعیسی ﷺ د پیدایش پوره قصه او پوره نسب بیانېږي دپاره د رد د عقیدې د یهودو اود نصاریٰ و چې طعن په نسب دعیسی ﷺ هم غلط دي او ده ته ابن الله ویل هم غلط دی.

خلاصه د کلام داده چې الله ﷻ حضرت جبرئیل په انساني شکل کښې حضرت مریم ته را ولیږه دپاره ددې چې د بچی خوشخبری ورته ورکړي نو حضرت جبرئیل خوشخبری ورکړه او دائی ورته واضحه کړه چې محض په کلمه د «کن» سره به پیدا کيږي او عیسی به ئی نوم (اسم محضه) وی او «مسیح» به ئی لقب وی او مور ته به منسوب وی ځکه چې هغه به په غیر د پلار نه پیدا کيږي.

﴿ الْمَلَائِكَةُ ﴾ صیغه د جمعې ده مراد ترینه جبرئیل ﷺ دي او جمع تعظیماً ذکر شوې ده او دا هم کیدې شی چې پدغه وقت کښې د جبرئیل ﷺ سره نور ملائک هم وو.

﴿ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ﴾ (هن) د تبعیض دپاره نه دي بلکه د ابتدا دغایه د پاره دي یعنې دا کلمه صادره وه د طرفه د الله ﷻ نه او عیسی ﷺ ته کلمه الله ځکه وائی چې دې محض په کلمه دکن سره پیدا شوې دي په غیر د توسط د اب نه په خلاف د نورو انسانانو، ځکه هغوی هم بلکه هر شی اگر که په کن سره پیدا شوي دي لیکن په توسط د اب سره پیدا شوي دي، نو گویا کښې تاثیر د کلمه د (کن) په حضرت عیسی علیه السلام کښې زیات دي د نورو انسانانو او اشیاء په نسبت، او بعضې وایی چې «کلمه الله» په معنی د وعدې د الله ﷻ سره دي.

او د حضرت عیسی ﷺ په باره کښې وعده په تورات کښې ذکر وه، او بعضې وائی چې کلمه الله ورته ځکه وائی چې دې هروخت د کلمې د توحید دعوت ورکوونکي وو.

«اسمه» ضمیر د مذکر «کلمه» ته راجع دي په اعتبار د معنی سره چې «ولد» دي اولفظ د اسم په معنی عامې سره دي چې شامل دي اسم «علم» اولقب او کنیه لره، ځکه دا درې واړه وروستو ذکر دي، او که د اسم نه فقط اسم محضه (عَلَم) مراد شی نو بیا حمل د مسیح او ابن مریم پرې نه صحیح کيږي. «المسیح» پدې لفظ کښې دوه احتماله دي: **اول** دا چې دا عبراني لفظ دي نقل شوې دي عربي ته، او **دویم** احتمال دادې چې دا لفظ عربي دي، نو چې دا عبراني لفظ شی نو په اصل کښې (مسیحا) وو، په معنی دمبارک سره، او چې دا لفظ عربي شی نو دا

فَعِيلَ بِهَ مَعْنَى الْمَفْعُولُ سَرَه دِي. ١- بِهَ مَعْنَى دَمَسُوحِ الْمَلَائِكَةِ، يَا مَسْحُوحَ بِهَ وَزَرَ دَجَبْرِئِيلَ ﷺ سَرَه، يَا ٢- مَسْحُوحَ بِهَ تَبَلُّو دَ بَرَكَتِ سَرَه جِهَ بِهَ هَفِي سَرَه بِهَ اَنْبِيَاءَ مَسْحَ كِيدِي شُول، ٣- مَسْحُوحَ بِهَ مَعْنَى دِيَاك كَرِي شَوِي سَرَه دِي دَغْنَاهُونُونَه، يَا دَا فَعِيلَ بِهَ مَعْنَى الْفَاعِلُ دِي نُو پَدِي كَنْبِي يُو خُو وَجُوهِ دِي: ١- مَسْحَ كُوونَكِي پَدَن دَمَرِيضَانُو لَرَه جِهَ آفَتُونَه اَوْ مَرَضُونَه تَرِينَه زَانَل شِي، ٢- مَسْحَ كُوونَكِي زَمَكِي لَرَه بِهَ سِيَا حَت كُولُو اَوْ سَفَر كُولُو سَرَه، ٣- چَاوِيلِي دِي جِهَ بِهَ مَعْنَى دَ صَدِيق (دِير رِيئِيتِيَا وَيُوونَكِي) سَرَه دِي وَغَيْرِ ذَالِك، اَوْ دَجَال تَه جِهَ مَسِيح وَيَلِي شِي نُو هَفَه پَدِي مَعْنَى سَرَه دِي جِهَ يُوهُ سَتَرَكَه نِي مَسْحَ كَرِي شَوِي دَه، يَعْنِي رَنْدَه دَه، يَا بِهَ مَعْنَى دَمَسُوحِ الْخَيْرِ سَرَه دِي يَعْنِي خَيْرِ اَوْ بَرَكَتِ تَرِينَه سَلْبَ كَرِي شَوِي دِي، خَالِصَ اَوْ مَحْضَ شَرْدِي «عِيسَى» دَاهَم مَعْرَبَ دِي بِهَ عِبْرَانِي رُبَه كَنْبِي «اِيَشُوع» يَا «يَسُوع» دِي بِهَ مَعْنَى دَسِيدَ سَرَه اَوْ بِهَ عَرَبِي رُبَه كَنْبِي عِيسَى مَأْخُوذَ دِي دَ «عَاسَ يَهُوس» نَه بِهَ مَعْنَى دَسِيَا سَتِ اَوْ اَنْتِظَام كُولُو سَرَه، قَرطَبِي وَاثِي «وَان جَعَلْتَه عَرَبِيَا لَمْ يَنْصَرَفْ فِي مَعْرِفَةٍ وَلَا نَكْرَةٍ لَان فِيهِ الْفَ وَتَانِث وَيَكُونُ مُشْتَقًا مِنْ عَاسَه يَهُوسَه، اِذَا سَاسَه وَقَامَ عَلَيْهِ».

﴿اَبْنُ مَرْيَمَ﴾ دَا اِسْمَ كَنْبِيَهَ دَه اَوْ هَرَكَلَه جِهَ دَعِيسَى ﷺ پَلَارَنَه وَوَنُومَنَسُوبَ شُومُورَتَه اَوْ مَشْهُورَ شُو پَدِي نَسَبَتِ سَرَه «وَجِبْتَا» خَاوَنَدَ دَجَاهَ اَوْ دَشَرَفَ (بُرْءِ شَانِ وَالْءِ) «شَيْخٌ ﷺ» اَوْ دَا مَنَصُوبَ دِي بِنَا پَدِي جِهَ دَا حَالِ مَقْدَرَه دِي دَ «كَلْفَه» نَه اَوْ وَجَاهَتِ بِهَ دُنْيَا كَنْبِي بِهَ نُبُوتِ سَرَه دِي اَوْ بِهَ اِبْرَأَ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ اَوْ اَحْيَاءَ الْمَوْتَى سَرَه، اَوْ بِهَ كُولِ دَقْتَلِ اَوْ صَلِيبِ نَه اَوْ بِهَ آخِرَتِ كَنْبِي بِهَ قَبُولِ دَشْفَاعَتِ سَرَه دِي.

﴿وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾ ((اِي وَمَقْرَبَانِ الْمُقَرَّبِينَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ)) يَا ((رَفَعَ اِلَى السَّمَاءِ)) تَه اِشَاوَهَ دَه اَوْ دَا عَطْفَ دِي بِهَ وَجِيهًا بَانْدِي.

﴿قُرْءَكَلِمَ النَّاسِ﴾ دَا هَمَ عَطْفَ دِي بِهَ وَجِيهًا بَانْدِي «فِي الْقَهْدِ» ((مَهْمُذُجِ الصِّيِّدِ الرِّضَاعِ)) تَه وَاثِي، دَدِينَه مَرَادَ هَفَه كَلَامِ دِي جِهَ بِهَ هَوْرَتِ مَرِيَمَ كَنْبِي ذَكَرَ دِي ((قَالَ اِنِّي عَبْدُ اللَّهِ اَتَى الْكِتَابَ — الْاِيَه)) (مَرِيَمَ: ٣٠-٣٢)، «وَكَهْلًا» زَمَانَه دَكْهُولَتِ ((مَابِينِ الشَّبَابِ وَالشَّيْخُوخَةِ)) تَه وَيَلِي شِي «اَكْهَلِ النَّبَتِ، اِذَا طَالَ وَلَوِي» ((وُجْهَ، اِكْتِهَالِ)) بِهَ لَغَتِ كَنْبِي پُورَتَه كِيدَلُوتَه وَاثِي، كَاهَلِ هَفَه تَه وَاثِي جِهَ «وَلِي- اَوْرَه» نِي پُورَتَه وِي اَوْ دِيرُو اَهْلِ لَغَتِ وَيَلِي دِي جِهَ شَبَابِ مَابِينِ دَثَلِشِينِ اَوَارَبِعِينِ تَه وَيَلِي كِيرِي، يَعْنِي دَدِيرِشِ اَوْ خُلُوبِنِ سَتِ كَالُو بِهَ دَرْمِيَانِ كَنْبِي زَمَانَه دَشَبَابِ دَه اَوْ دَدِينَه بَعْدَ دَشَبِيْتَه كَالُو پُورِي زَمَانَه دَكْهُولِيتِ دَه اَوْ دَدِي نَه بَعْدَ بِيَا

زمانه دشیخوخه اوهرم شروع شی، دلته یو سوال واردیږی چه زمانه دطفولیت کښې خبرې کول خرق عادت دی نو ذکر د «لی المهد» مفید دي لیکن په زمانه دکهولت کښې خبرې هرڅوک کوی نو ذکر د «وکهل» دڅه مقصد دپاره وشو.

جواب : ۱- حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په دې کښې اشاره ده چه کلام دعیسی علیه السلام به مهد کښې به داسې وی لکه کلام په زمانه دکهولت کښې، یعنی حکمت اوعبرت والا کلام به وی، نه عبث کلام پشان د ماشومانو، ۲- بعضې حضرات فرمائی چه پدې کښې اشاره ده دعیسی علیه السلام نزول من السماء ته یعنی حضرت عیسی علیه السلام په آسمانونو کښې ژوندې دي او اخیر زمانه کښې به راکوزیږی ځکه چه عیسی علیه السلام آسمان ته دپورته کیدو په وخت کښې کهولت (بوخ عمر) ته نه وو رسیدلې، ۳- بعضې حضرات وائی چه پدې کښې اشاره ده چه یهودیان ئی نشی قتلولي بلکه دکهولت زمانې ته به رسیږی، ۴- بعضې حضرات فرمائی چه پدې کښې رد دالوهیه ته اشاره ده، ځکه چه په چا باندې طفولیت اوکهولت زمانه راځی نو هغه اله ته شی کیدی.

﴿وَمِنَ الصّٰلِحِیْنَ﴾ دا هم حال دي او مراد ددینه اعلی درجه دصلوح ده.

قَالَتْ رَبِّ اَنْیْ یَکُوْنُ لِیْ وَکَدْ وَاَکُمۡ یَسِّنِیۡ بَشَرًا ۖ قَالَ
اوونیل مریم انې ربّه څنگه به اوشي څماخونې اولاس نه دي لگولې ماسره هيڅ بنده، اوونې جبریل
کَذٰلِکَ اللّٰهُ یَخْلُقُ مَا یَشَآءُ ۚ اِذَا قَضٰی اَمْرًا فَاِلَیَّهَا یَقُوْلُ لَهُ
دغسې به ئې ته، الله پیداکوي هغه څه چې ئ اوغواري، کله چې اراده اوکړي دیوکار نو هغه ته صرف داوای
کُنْ فَیَکُوْنُ ۝
چې اوشه، نو هغه اوشي

﴿قَالَتْ رَبِّ اَنْیْ یَکُوْنُ لِیْ وَکَدْ﴾ دا تعجب دمريم په اعتبار دعادت اوظاهري اسبابوسره وو.

فایده : حضرت مریم چه کله د اسبابو ماحول ته نوه راغلې نو چه زکریا علیه السلام ترینه تپوس وکړو «ای ملک هذا» نو دې بلا تأمل جواب ورکړو چه «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ» اوکله چه د اسبابو ماحول ته راغله نو چه جبرئیل علیه السلام ورته دېچی بشارت ورکړو نو دې تعجب وکړو چه «ای یکن لی ولد» نو معلومه شوه چه انسان دماحول نه متأثر کیږی.

﴿وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرًا﴾ (مس، کنایه ده دوطی نه. ﴿قَالَ كَذَلِكَ﴾ یعنی انت كذلك.

﴿اللَّهُ يَخْلُقُ﴾ دا جمله د ماقبل دپاره تعلیل دې ﴿إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا﴾ «ای اراد شینا» یعنی

الله ﷻ اسبابو ته محتاج نه دې.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ۚ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَءِيلَ

او علم به ورکوي ده ته د کتاب او حکمت قرآن و سنت او تورات او انجیل، او گرزوي به دې رسول بنی اسرائیلونه

أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحَقِّ ۚ أَنِّي مَخْلُوقٌ لَّكُمْ مِنَ الطِّينِ

وای به چې بېشکه ما راوړی دی تاسو ته معجزې ستاسو درب د طرفته، هغه دا چې زه جوړوم تاسو لره دخښ نه

كِهْيَئَةِ الطِّينِ فَانْقَعُ ۚ فِيهِ يَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَابْرَأُ

پشان د شکل د مرغی پس پوکې به کوم به هغې کښې پس شي به الوتونکی مرغی په حکم د الله سره، او جوړومه

الْأَلَمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخِي الْمَوْتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَأَنْتُمْ بِمَا

دمورنه پېدا شوې ړوند او برکې والا او ژوندي کوم مړولره په حکم د الله سره، او خبرد کوم تاسو ته په هغه څه

تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ ۚ فِي بُيُوتِكُمْ ۖ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً

چې خورئ نې او هغه څه چې ذخیره کوئ نې تاسو په کورونو کښې، بېشکه پدې کښې نښه ده

لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۚ

ستاسو د هدایت دپاره کچرې یی تاسو ایمان راوړنکي

﴿وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ﴾ دایان دنورو احوالو د عیسی ﷺ دې، په ماقبل کښې احوال تکوینیه

ذکر شوی وو او دا د تشریعی احوالو ذکر دې او دا عطف دې یاپه «وجیهها» باندې یا په

«بیشک» باندې یا په «یکلم» باندې او د کتاب نه مراد قرآن دې، او د حکمت نه مراد حدیث

دې، یعنې عیسی ﷺ به د تمام آسمانی علومو حامل وی، علم د تورات او انجیل ورته

مخکښې ورکړې شوې دې او علم د کتاب یعنې د قرآن او سنت به ورته بعد کښې ورکړې شو،

لیکن ذکر د کتاب او حکمة اولاً و شو دوچې د اشرفیت نه او بل ددې وجې نه چه دا ناسخ دې

مخکښو ادیانو او کتابونو لره ((وَرَسُولًا)) دا منصوب دې په فعل مقدر سره «ای و یجمله

رسولاً» نو پدې کښې اشاره ده دې خبرې ته چه دهغه رسول گرځیدل بدکار ندې لکه چه

یهودیان وائی، اواله یا ابن الله هم ندې لکه چه نصاری وائی اود ((إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ)) نه معلومه شوه چه حضرت عیسی ﷺ رسول وُو ټولو بنی اسرائیلو ته، لکه چه په سورة صف آیت ۶ کښې دی.

﴿أَنِّي أَخْلُقُ﴾ دا متعلق دې د «رسولاً» سره په تقدیر د «باء» سره «ای رسولاً بانی اخلق» یا کلام په «رسولاً الی بنی اسرائیل» باندې تام شو. اودلته په طور د «ادماج» سره دا کلام مقدر دې چه الغرض حضرت عیسی ﷺ پیدا شو او بیا ورته وحی وشوه او رسول شو، نو بنی اسرائیلو ته لاړ او هغوی ته ئی وویل چه ﴿أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ او مراد د «بآیه» نه تمام هغه معجزات دی چه په مابعد کښې مذکور دی، نو مفرد په معنی د جمع سره دې.

﴿أَنِّي أَخْلُقُ﴾ دایبان دمعجزاتو دعیسی ﷺ دې، هرئیی ته دوخت مناسبه معجزه ورکولې شوه لکه دموسی ﷺ په زمانه کښې دسحر اوجادو چرچه وه او د صالح ﷺ په زمانه کښې دصنعت اوحرفت چرچه وه نوموسی ﷺ ته معجزه د «عصا» ورکړې شوه اوحضرت صالح ﷺ ته ناقة ورکړې شوه، نودغه شان په زمانه دحضرت عیسی ﷺ کښې دطب یونان دیره لویه چرچه وه اوپه دې کښې انتها درجې مهارت ته خلق رسیدلی وُو او دهرمرض علاج به ئی کولو، خومړې به ئی په علاج سره نشو ژوندې کولې او د «اکمه» او «ابرص» علاج ئی نشوکولې او د باقی تمامو مرضونو علاج ئی په آسانه سره کولې شو، نوالله عیسی ﷺ ته داسې معجزه ورکړه چه دوی ته معلومه شوه چه دا معجزه ده، او «أَخْلُقُ» په معنی دصورت اوشکل جوړولوسره دې، اولام په «لکم» کښې اجلیه دې یعنی دپاره دایمان راوړلو ستاسو نو حضرت عیسی ﷺ به دمرغی شکل جوړکړو اوشف به ئی پرې وکړو نو هغه به مرغی شوه اود دوی په مخکښې به الوتله او چه د دوی نه به غائبه شوه نو بیا به پریوتله.

مفسرینو ویلی دی چه بنی اسرائیلو ورته وویل چه مونږ دپاره خفاش (سایپرک) جوړکړه ځکه چه دا عجیبه خلقت والا دې چه بنرې ئی نشته او وزرې ئی شته او الوخی اوپه رنراکښې څه نه وینی اوپه تیاره کښې وینی اوتولد ئی کیږی یعنی دبیضه (هگی) نه، نه پیداکیږی ((وله استان ویلد وله اذان وندی وضرع وخرج منه اللبن ویری ضاحکا کما یضحک الانسان)) (روح ﴿بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ دا جواب دشبهي ددوی دې او دا جار اومجرومرتعلق د «أَخْلُقُ» اود

«فیکون طیاراً» ټولوسره دې، نومعلومه شوه چه شکل دطیر جوړولو جائز وو اوز مونږ په شریعت کښی منسوخ شوي دي

﴿وَأُتِرَىٰ الْأَكْمَةُ﴾ «بره» د مرض نه جوړيدلوته وائی او «اکمه» هغه روند دې چه دمورنه روند پيدا شوې وی، اوبعضو ویلی دی چه دا هغه دې چه دسترگو ظاهري نقشه (دهانچه) یی هم نه وی، او ویلی شوی دی چه نه وو پدې امت کښې اکمه، پدې معنی سره مگر قتاده بن دعامة سدوسی چه امام تفسیروو، او «الابصر» هغه دې چه برص بیماری ورته لگیدلې وی، مفسرین وائی چه سپین داغونه چه په خرمن کښې ښکاره شی نوکه په خرمن کښې دننه داخل وی نو دا «برص» دې او لاعلاج بیماری ده او که په خرمن کښې دننه نه وی نو دا «بهق» دې نو بعضي حکیمان چه دسپینو داغونو علاج کوی اوجوړشی نو دغه «بهق» دې او د برص علاج نشی کیدلې، پدې آیت کښې د دوو بیماریو ذکر دې او دا دلالت نکوی په نفی دنورو بیماریو باندې روایت دې چه عیسی عليه السلام به د نورو بیماریو علاج هم کولو د گوډانو، رندو مجانیو اونورو مریضانو علاج به ئی کولو په شرط ایمان راورلوسره او کومه دعاء به ئی چه وبله هغه دا وه: ((اللهم انت إله من في السماء وإله من في الأرض لا إله فيهما غيرك قدرتك في الأرض كقدرتك في السماء وسلطانك في الأرض كسلطانك في السماء استلک باسمک الکرم ووجهک المیر وملكک القدم انک علی کل شی قدير)) وهب عليه السلام وائی چه د خواصو ددې دعانه داده چه په فزع (یریدونکی)، اومجنون باندې ولوستلې شی یا ولیکلې شی اووځکلې شی تونفع ورکوی (روح)

«وَأَخِي آلْمَوْتِ» مراد ژوندی کول په دعاء سره دی، روایت کړېدې چې السّنة دابن عباس رضی الله عنه نه چې دعیسی علیه السلام په دعاء سره څلور کسان ژوندی شوی وو، یو «عازو» چې دعیسی علیه السلام دوست وو. دویم دېوډی زوی چې مړ وو او کفن ورته ورکړې شوې وو او په سریر باندې ددفن دپاره وړلې شو نو په دعاء دعیسی علیه السلام سره ژوندې شو او راکوز شو دسریرته، دویم بنت العاشر لور دعشر اخستونکی، چې مړه وه اودعیسی علیه السلام په دعاء سره ژوندی شوه اودیره زمانه پاتې شوه او اولاد ئې وشو. څلورم سام بن نوح علیه السلام، بنی اسرائیلو عیسی علیه السلام ته وویل چې دا ستا په دعاء چې ژوندی شوی دی نو تازه مړه وو مونږ ته دپخوانۍ زمانې مړې را ژوندې کړه. یعنی سام بن نوح علیه السلام نوده ورته وویل چې ماته ئې قبر وښائی نو هغوی ورته قبر وښودلو نو چې عیسی علیه السلام دعا وکړه اووئی ویل «قم باذن الله» نو دې ژوندی شو اودسر وینسته ئې

سپین و نو عیسی ﷺ ورته وویل چه ستا دسروینسته څنگه سپین دی؟ اوحال دا چه ستاسوپه زمانه کښې د وینستوسپین والې نه وو «بلکه د ابراهیم ﷺ دوقت نه شروع شوې دې». نوسام ورته وویل چه تا کله ماته حکم وکړو چه راپورته شم، نو ما گمان وکړو چه قیامت دې نودقیامت دیرې او دغم دوجې نه مې سرسپین شو، نو عیسی ﷺ ورته د نزع «زنکدن» دسختی تپوس وکړو نو هغه وویل چه دنزعې تریخ والې تر اوسه پورې زماپه مرئ کښې دې اوحال دا چه دمرگ نی څلور زره کالو نه زیات شوی وو «روح المعانی»

﴿وَأَنْتُمْ كُنْتُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ﴾ دا معجزه د اخبار عن المغیبات ده.

وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَإِلَّا حِلٌّ لَّكُمْ
اوراغلې یم تصدیق کوونکې دهغه چې ځمانه مخکښې نازل شوېدې چې تورات دې، اوچې حلال کړم تاسولره
بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ
بعضې هغه څه چې حرام کړې شوی وو په تاسواور اوري دي ماتاسونه نورې نښې (معجزې) دطرفه درب ستاسونه
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ۝ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ فَأَعْبُدُوا هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ
نووېره کوئ دالله نه اوځماتابعداري اوکړئ، بېشکه الله رب ځمالورب ستاسودې نوصرف دهغه بندگي کوئ دالزینغه ده

﴿وَمُصَدِّقًا﴾ ((ای وجنتکم مصدقاً)) ﴿وَلَا حِلَّ لَّكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ﴾ ددینه مراد نسخ دحرمت دهغه بعضې اشیاء ده چه په بنی اسرائیلو حرام شوی وو لکه په سورت انعام کښې چه ذکر دی ((وَعَلَى الَّذِينَ هَازُوا حَرَّمَ كُلُّ ذِي ظُفْرٍ))، آیت : ۱۴۶ یا مراد دا دې چه بعضې اچارو دبعضې اشیاء دځان نه تحریم کړې وو نو دهغې حرمت رد نی وکړو.

﴿وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ﴾ دا تاکید دې، اوبعضې وایی چه تأسیس دې بنا پدې چه مراد دآیه نه انجیل دي.

﴿إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ﴾ یعنی زما معجزات زما د الوهیت دلیل نه دي، رب زما اوستاسو دتولو صرف الله ﷻ دي. ﴿هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾ توحید صراط مستقیم دي.

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي
بس کله چې اولیدونه معلوم کړو، عیسی ددوی نه کفرنو وې ونیل چې څوک دي ځمادمدرسته کوونکې

إِلَى اللَّهِ ۖ قَالَ الْخَوَارِثُونَ تَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ ۖ أَمْكَ	په لار دالله کښې، اوونیل حوارینو! خلاصی ملگرو مونږ مرسته مدد کوونکي د 'دالله ددین یو'، ایمان راوړې دې مونږ
بِاللَّهِ ۚ وَاشْهَدْ بِأَنَّكَ مُسْلِمُونَ ۝ أَمْكَ	په الله باندې، اوته گواه شه په دې خبره چې بېشکه مونږ تابعداري کوونکي یو. ائې ربه زموږ! ایمان راوړې دې مونږ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا الرُّسُولَ فَالْتَّبِعْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ۝	په مغه چې نازل کړیدی تا اوتابعداري کړېده مونږ ددې رسول پس اولیکه مونږ دگواهي کوونکو و دتوحید رسالته سره

﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ﴾ پدې کښې هم د حضرت عیسی ﷺ دالوهیه رد دې چې دمخالفینو په مقابلې کښې ئې دحوارینونه نصرت اومدد طلب کړو نومعلومه شوه چه اله ندي (فا،) په (فلما،) کښې د تعقیب دپاره ده اولدته (ادماج،) دې یعنی عیسی ﷺ پیدا شو اورسول شو اوبنی اسرائیلوته ئې دعوت ورکړو نو د دعوت نه ورستو بنی اسرائیل دوه ډلې شو: یوې ډلې کفر او دشمنی اختیارکړه دوئ مشهورشو په یهودو سره اوبلې ډلې ایمان راوړو او اعلان ئې وکړو دایمان او دنصرت دعیسی ﷺ نودوئ مشهور شو په نصاریٰ و سره، د (احس،) معنی، معلومول دی په حواسو سره، یعنی عیسی علیه السلام ته د دوئ کفرینه معلوم شو اود دوئ مخالفت ئې په سترگوولید او په غوږونوئ واوریږدو.

﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ د «الی الله» معنی ده ((ذاهبا الی الله)) یا ((الدعوة الی الله))، او مدد غوښتل په امر ددین کښې د انبیاءو سنت دی.

﴿قَالَ الْخَوَارِثُونَ﴾ دا جمع دحواری ده اوحواری مفرد دې جمع نده، دحواری معنی ده مخلص اورازدار دوست، او دا مأخوذ دې دحورنه په معنی دبیاض سره او دوئ ته حواریین ددې وجه نه وائی چه زړونه ئې پاک اوسپین ؤو دکفر او دضد نه، اومشهوره داده چه دوئ دویبان ؤو جامې به ئې صفا کولې نوحضرت عیسی ﷺ ورته اوفرمايل چه راشئ دجامو دصفا کولو په خائ دخلقو زړونه صفاکړئ په ایمان سره، اوبعضې وائی چه دا مأخوذ دې د حار یحور، نه په معنی د «رجع» سره او دوئ رجوع کوونکي ؤو الله ﷻ ته، اوبعضو ویلی دی چه دوئ دخپلې علاقې سرداران ؤو (قطبی، کبیر).

﴿تَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ﴾ مضاف پکښې مقدر دې «ای انصار دین الله، فی الله»

﴿رَبَّنَا ءَامَنَّا بِمَا أُنزِلَتْ﴾ دا دعا اوتضرع دحواریین ده بعد د اظهار د ایمان نه ﴿وَأَتَّبَعْنَا أَلْسُونُ﴾ مراد ترینه عیسی ﷺ دې، ﴿مَعَ الشَّاهِدِينَ﴾ مراد ترینه یا امت محمدیه ﷺ دې، او یا ورنه گواهی کوونکی د توحید او رسالت مراد دی.

وَمَكْرُوا	وَمَكْرُ	اللَّهُ	وَاللَّهُ	خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ۝
اوچلونه جوړکړه دوی دقتل دعیسی اوېت تدبیر اوکړو الله دهغه دېچ کولو، او الله بهترین تدبیر کوونکې دې				
إِذْ قَالَ اللَّهُ لِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ رَافِعُكَ إِلَى مَطَهْرِكَ مِنَ الَّذِينَ				
اوکله چې اوونیل الله، انې عیسی بهشکه زه پوره اخلم تا اوپورته کوم تاخاسته اوپاکوم تالره دتهمت اوطن،				
كُفَرُوا وَجَاعِلِ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا				
دکافرانونه اوگرزوم هغه کسان چې ستا تابعدار دي غالب په هغه کسانو چې کفرني کړېدي په تاباندې				
إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فَبِمَا				
دورخې دقيامت پورې، بيا ماته واپسي ده ستاسو، پس فيصله به اوکړم په مينځ ستاسو کښې په هغه خبرو کښې				
كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ۝				
چې تاسو په هغې کښې اختلاف کوئ				

﴿وَمَكْرُوا بِاللَّهِ﴾ «مکر»، خفيه تدبیر ته ویلې کیږي نوکه چې د ادنیک مقصد دپاره و نو نوبه دې اوکه دغلط مقصد دپاره و نو بد دې او ددې وجې نه په ((ولا یحق المکر السی)) کښې یی دمکر سره قید دسی لگولې دې، اودلته ئی الله تعالی ته ﴿خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ ویلی دی، د «مکروا» ضمیر یهودو ته راجع دې چه دوی دحضرت عیسی ﷺ درسات نه او دتوحید نه انکار وکړو. اود حضرت عیسی ﷺ دتوحید پرستی او د حق بیانولو په وجه دهغه دشمنان جوړشو، اوپده باندې ئی دملحد او دبی دینه اوتورات بدلوونکې وغیره الزامات ولگولو او په خپل مذهبی خود ساخته عدالت کښې په هغه باندې د کافر او واجب القتل فیصله صادره کړه. لیکن یهودیان چونکه د رومی مشرک بت پرست حکومت ماتحت و نو دهغوئ دمنظورئ نه په غیر چاته ئی دقتل سزا نشوه ورکولې نو ددې وجې نه دوی په حضرت عیسی ﷺ باندې د بغاوت د درغو مقدمه دائره کړه او د رومی نام نهاد (تش په نوم) عدالت

نه ئی دقتل حکم حاصل کړو، پدغه وخت کښې سخت سزائی موت قتل په صلیب را زوړوندل
 و نو ددې وجې نه دوی حضرت عیسی ﷺ په صلیب سولی کولو دپاره. څو کسان ولیږل چه
 حضرت عیسی ﷺ گرفتار کړی لیکن الله ﷻ حضرت عیسی ﷺ بچ کړو او آسمان ته ئی
 اوچت کړو او پدغه کسانو کښې ئی یوکس دعیسی هم شکل جوړ کړو نو دوی په هغه باندې
 دعیسی ﷺ گمان وکړو او هغه یی قتل کړو

او دا واقعه په فلسطین کښې پېښه شوې وه او فلسطین پدغه وخت کښې دملک شام یوه
 صوبه وه او په شام باندې درو میاوسلطنت وواو په فلسطین باندې والی «وانسرا» د شام وواو
 ددغه ځای یهودیانو ته په خپلو معاملاتو کښې نیمه آزادی حاصله وه لکه چه د انگریزی
 حکومت ماتحت والیانو «وزیرانو» ته چه د ریاست نه حاصله وی، یهودیانو ته صرف دومره
 اختیار حاصل وو چه دخپلو کسانو مقدمات، خپل مذهبی عدالت ته راوړی لیکن سزا نافذ
 کول درو میانو په اختیار کښې وو.

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَحْيَىٰ إِنِّي مُتَوَلِّيكَ﴾ پدې آیت کښې دعیسی علیه السلام درفع الی السماء
 ذکر دې، اود الوهیه ردنی هم دې ځکه چه وفات چه په چا راتلې شی نو هغه معبود او اله نشی
 کیدې ددې آیت تشریح علماؤ په ډیر تفصیل او متعددو وجوهو سره کړیده، وجه داده چه
 قادیانی دجال ددینه دا ثابتوی چه حضرت عیسی ﷺ وفات دې لکه دیهودیانو دعوه وه چه
 مونږ عیسی ﷺ قتل کړیدې او دبعضو عیسائیانو هم داعقیده وه چه عیسی ﷺ
 زمونږ دپاره خپل ځان قتل ته ورکړیدې او قتل شویدې او زمونږ دپاره کفاره د سیئاتو
 گرزیدلې دې او دبعضې عیسائیانو عقیده د اهل اسلام سره موافقه ده او هغه دا چه عیسی
 ﷺ ژوندې آسمان ته ختلې دې.

د قادیانانو او ملعون غلام محمد قادیانی درې ۳ دعوي

اوله دعوي: نبوت ختم ندې اود سیدالکونین خاتم النبیین حضرت محمد رسول الله ﷺ نه بعد
 بل نبی هم راتلې شی، دلیل یی دا دې چه: نبوة رحمت دالله ﷻ دې اورحمت دالله ﷻ نه
 ختمیږی لهذا نبوت ختم ندې، جواب: نبوت دحضور ﷺ بیشکه رحمت دې او هغه دقیامت
 پورې دائم دې، لیکن نبوت د قادیانی یا دیو بل کاذب لعین رحمت ندې بلکه لعنت دې.

دویمہ دعوی : حضرت عیسیٰ ﷺ وفات شویڈی، دلیل وفات یی دا آیت دی «انی نوبیک» ددی جواب تفصیل وروستہ ذکر کیری۔

دویمہ دعوی : قادیانان، غلام محمد قادیانی، ملعون دجال تہ نبی وائی اومقصود اصلی ددوی ہم دادریمہ خبرہ دہ او اول دوارہ ددی دپارہ تمہید اولارسمول دی۔

علماء کرام فرمائی چہ ددوی سرہ دبحث مباحثی کولو پہ وخت کنہی بہ اول تعیین د موضوع دبحث کولہی شی، نودوی بہ پہ وخت دبحث اومناظرہ کنہی اولہ یا دویمہ خبرہ موضوع دبحث گرزوی، نو تاسو ورته وه وائی چہ مونہ بہ موضوع دبحث سیرت دمیرزا قادیانی گرزو، خکہ چہ مقصود دانکار دختن نبوت نہ، اودحیات جسمانی دعیسی ﷺ نہ نبوت ثابتول د قادیانی دی، نوراشی چہ وگوروسیرت دمیرزا قادیانی چہ آیا دی نبی کیدی شی یا نشی کیدی؟ نو دامختصرہ طریقہ دبحث دہ اوکہ اول یادویمہ مسئلہ موضوع دبحث شی نو بحث بہ طویل شی اودوی تہ بہ مہلت ملاؤشی۔

ددی بحث مختصرہ شان خاکہ دادہ : قادیانی دجال دخلی فتویٰ مطابق ۱- بہ اعتمادہ ۲- اوشیطان ۳- ملعون ۴- دروغجن دی، نودی خرنکہ نبی کیدی شی،

قادیانی لیکلی دی (۱) : (ظاہر ہے کہ جب ایک بات میں کوئی محمولات ہو جائے تو مگر دوسری باتوں میں اعتبار نہیں رہتا) (چشمہ معرفت، ص: ۲۲۲ مطبوعہ قادیان)۔ (۲) محموت بولنا ایک شیطانی اور لغتی کلام ہے (حقیت الوحی، ص: ۲۰۹) (۳) محموت بولنا اورگوں کھانا ایک برابر ہے، (حقیت الوحی، ص: ۲۰۶ مطبوعہ قادیان)۔

ددی مذکورہ حوالہ معلومہ شوہ چہ دقادیانی خپلہ فتویٰ اوخپل قول دادی چہ خوک دروغ وائی نوہغہ (۱) بہ اعتمادہ وی (۲) ہغہ شیطانی وی (۳) ہغہ لعنتی وی (۴) ہغہ گندگی خورونکی دی، نو اوس وگوروی ددہ دروغ «مشت نمونہ خوار»۔

۱- اگر قرآن میں میرانام ابن مریم نہیں رکھتا تو میں جھوٹا ہوں، تحفۃ اللہ، ص: ۱۳ مطبوعہ ربوہ۔

۲- میں نے کہا کہ تین ضمروں کا نام اعمار کیساتھ قرآن شریف میں درج کیا گیا ہے مکہ، مدینہ، قادیان، معلوم ہوا کہ فی الحقیقہ قرآن شریف کی دائیں صفحہ میں شاید قرب نصف کی موقع پر یہی الہامی عبارت لکھی ہوئی موجود ہے (انا انزلناہ قریبا من القادیان) ازالہ اوہام، ص: ۳۴ مطبوعہ ربوہ۔

۳ - ہمارے نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے گیارہ لاکھ فوت ہوئے تھے، تجلیات الہیہ، ص: ۳۰ مطبوعہ

رہا۔

دالہ نمونہ د دروغو د قادیانی دہ نو د دہ دخیل قول اوفتوی مطابق دې بی اعتمادہ شیطان، معلون او مُردار خور دې، نوڅرنګه نبی کیدې شی.

ددې آیت نه د قادیانیانو استدلال اوددھنې جواب

قادیانیان وائی چه حضرت عیسی ﷺ وفات شوې دې اوپه احادیثو کښې چه نزول دعیسی ﷺ ذکر دې نو دنزول نه مراد پیدا کیدل دی اوددعیسی ﷺ نه مراد مثیل عیسی ﷺ دې اودمثیل عیسی ﷺ مصداق خپل خان گرزوی، اوپه دغه مذکور آیت سره استدلال کوی ځکه چه په دې کښې د «مُتَوَفِّیکَ» معنی ممیتک ده.

جواب: دلته دوه خبرې دی: اول اثبات دحیات دنیوی دحضرت عیسی ﷺ اوبل جواب ددې استدلال نه، د اولې خبرې تفصیل دادې چه یهودیان منکر دی دحیات دعیسی ﷺ نه او دارنګه دنبت ددغه نه اونصاری وائی چه عیسی ﷺ پهانسی شوې دې اوبیا دفن شوې دې لیکن یوه ورځ یا درې ورځی پس ژوندې شوې دې آسمان ته ختلې دې، او ددې دواړو اقوالو په رد کښې الله ﷻ فرمایلی دی «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ» اود مسلمانانو عقیده دا ده چه حضرت عیسی ﷺ په جسد عنصری سره ژوندې دې په حیاة دنیوی سره په آسمانانو کښې اوقیامت ته قریب به په حیثیت د امتی دحضور ﷺ سره زمکې ته راکوزیږی اوپدې عقیده باندې دلیل، قرآن، حدیث او اجماع دی، هرچه دې دلیل دقرآن نه نوهغه دواډې (۱) ((وَيَكْلَمُ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا)) (۲) «ومکروا ومکرالله» ددې معنی داده چه یهودیانو د دہ دقتل تدبیروکړو نوالله ﷻ دخلاصولو اودقتل نه دېج کولو تدبیروکړو، نومعلومه شوه چه قتل شوې ندې (۳) «إِنِّي مُتَوَفِّیکَ وَرَافِعُکَ إِلَیَّ» نومعلومه شوه چه آسمان ته ختلې دې، هلته ژوندې دې (۴) «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ» (۵) «بل رفعه الله الیه» رفع په معنی حقیقی سره مرادده، (۶) «وانه لعلم للساعة» زخوف ۶۱ ضمیرد «انه» راجع دې عیسی ﷺ ته، یعنی نزول ددغه دآسمان نه علامه دقیامت ده، اوهر چه دې دلیل د احادیثونه نوهغه دواډې چه په حدیث

دبخاری کښې چه هغه مروی دې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه د هغې الفاظ دادی. ((قال رسول الله والذى نفسى بيده ليوشكن ان يول ليكم ابن مريم حكماً عدلاً فيكسر الصليب ويقتل الخزيرو يضع الجزية)). بخارى ص ۲۹۶ ج ۱ ص ۲۹۰ ج ۱

پدې حديث کښې تصريح ده د عيسى عليه السلام ، اوبه هيڅ روايت کښې مثيل عيسى عليه السلام ندی راغلی او احاديث په باره دنزول د عيسى عليه السلام کښې متواتر دی، علماؤ په مختلفو رسائلو کښې جمع کړيدى. لکه «عقيدة الاسلام فى حياة عيسى عليه السلام» للشاه انورشاه او دحضرت مفتى محمد شفيع رساله «التصريح بما تواتر فى نزول المسيح» قابل ديد کتابونه دی.

اوهرچه دې دليل د اجماع نوهغه دادې چه په سلف صالحينو کښې، صحابه رضي الله عنهم، تابعين تبع تابعين ائمه مجتهدينو کښې څوک هم دموت د عيسى عليه السلام قائل نشته دې، بلکه ټول قائل دی د حيا د هغه ، سوال وارديږي چه په مجمع البحار کښې ئى ويلي دی «قال مالك مات عيسى عليه السلام» جواب دادې چه دا قول بې سند دې ځکه چه په «مؤونه كتاب» کښې په خپله د امام مالك عليه السلام قول د عدم وفات ذکر شوې دې او امام مالك عليه السلام اثر مرفوعه دنزول عيسى عليه السلام ذکر کړيدې اوبعضو دا جواب کړيدې چه دا په بعضو نسخود مجمع البحار کښې دکاتب نه غلطی راغلې ده اصلى عبارت داسې ؤو : «قال مالك ما مات عيسى عليه السلام»

اوهرچه دې جواب داستدلال ددوى نه پدې آيت سره نوهغه په دوه طريقوسره دې : اول طريقه د جواب داده چه دلته «متوفيك» په معنى دموت سره نه دې بلکه معنى ئى داده چه پوره پوره اوچتوم تالره اوپوره اوچتول دادى چه بدن مع الروح اوچت شى ، د «توفى» معنى پوره اخستل دی، موت ئى معنى نده ځکه تمام اهل لغت د توفى معنى «اخذ وافياً» ليکى ، «كان لى عليه دين توفيته واستوفيته» محاوره ده. په کليات دابوالبقاء کښې دى : «التوفى الامامة، وقبض الروح وعليه استعمال العامة، أو الاستيفاء واخذ الحق وعليه استعمال البلغاء» يعنى د توفى معنى موت سره کول د عوامو استعمال دې او دبلغاؤ په استعمال کښې دتوفى معنى په استيفاء سره شوې ده، اوبه قرآن پاک کښې وفات په مقابله دحيات کښې ندې راغلې بلکه په مقابله دحيات کښې موت راغلې دې لکه :

«وَكُنْتُمْ أَمْوَالًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ مُمِيتُكُمْ ثُمَّ أَخْيَاكُمْ» ، «يُحْيِي وَيُمِيتُ» ، «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ» ، ((الم نجعل الارض كفنا، احياء وامواتا)) بلکه په مقابل د توفی ، کښې بودن ، باقی کردن ، هونا ، رهنا ، یعنې پاتې کیدل راغلیدی لکه : «وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَرِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ» ، بلکه لفظ دتوفی ، يتوفى په موت او حیاة دواړو کښې مستعمل شوې دې لکه په سورت زمربښې دی : «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا» البته اطلاق د «تولی» په موت باندې هم کیږی ځکه چه دا د اخذ الشئ وافيایو فرد دې.

سوال : دبخاری شریف په کتاب التفسیر کښې د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه نه تفسیر د «متوفیک» په «میتک» سره منقول دې نومعلومه شوه چه په «اخذ وافيای» سره تفسیر کول صحیح ندی .

جواب : دا تفسیر د ابن عباس رضی الله عنه نه په صحیح روایت سره ثابت نه دې ځکه ابن کثیر ص

۳۲۱

اوجلال الدین سیوطی په درمنثور ، ص : ۳۲ ، ج : ۲ کښې دا قول نقل کړې دې اوپدې کښې د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه نه روایت کوونکې علی بن طلحه دې چه ده ته په تقریب او تهذیب ص ۳۷۲ او میزان الاعتدال ص ۲۴۷ ج ۴ او تهذیب التهذیب ص ۳۳۹ ج ۷ کښې ضعیف ویلی شوی دی ، اضعف نه علاوه ئی د عبدالله بن عباس رضی الله عنه سره ملاقات هم ندې شوې نو دا منقطع روایت دې نو د روایاتو د صحیحینو په مقابل کښې ندې معتبر . او دبخاری شریف اصح الکتاب کیدلو مطلب دادې چه پدې کښې احادیث مرفوعه نهایت صحیح اوقابل اعتماد دی پدې اجماع ده مگر د تعلیقاتو اوموقوفاتو متعلق دا اجماع نده او دا روایت د تعلیقاتو نه دې نو دا اجماع نه خارج دې ، دحافظ ابن الصلاح په مقدمه دعلم الحديث ، ص : ۴۰ . اوص ۴۱ کښې ددې تصریح موجوده ده . بل داچه حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه د حیات عیسی قائل دې ، په طبقات ابن سعد ، ص : ۲۲ ج ۱ کښې د ابن عباس رضی الله عنه نه دا روایت موجود دې ((ان الله رفعه بجسده وانه حی الان وسرجع الی الدنيا لیکون فیها ملکاً ثم

یموت کما یموت الناس)) او په روح المعانی کښې دی : ((والصحيح كما قاله القرطبي ان الله تعالى رفعه من غير وفات ولا نوم وهو اختيار الطبري وهو الرواية الصحيحة عن عبد الله بن عباس))

او که تسلیم کړو چه تفسیرد «میټک» روایت صحیح دې نو بیا دا جواب دې چه د «میټک» نه مراد موت فی الاستقبال دې نه فی الحال (کما سیجی تفصیله).

منکرین د حیات عیسی ﷺ دا اعتراض کوی چه قانون دادې چه کله (توفی) باب تفعل وی او فاعل ئی الله ﷻ وی او مفعول ئی ذی روح وی نودلته د قبض الروح یعنې موت نه علاوه بله معنی مراد نه وی. **جواب** : دا قانون مصنوعی او خود ساخته دې او په هیڅ کتاب کښې ندې ذکر او نه څه محاوره پدې گواه ده، بلکه ددې په مقابله کښې مونږ قانون جوړولې شو چه (رفع) فعل وی او فاعل ئی الله وی او مفعول ئی ذی جسد وی او صله ئی (الی) وی نو ددې معنی رفع د جسد وی نه بله معنی او د دې نه هیڅ محاوره مخالفه نده «والتفصیل فی رسالة عقيدة الاسلام».

اودویمه طریقه د جواب داده چه (متوفیک) په معنی د (میټک) سره دې خو مراد دموت نه موت طبعی دې چه واقع کیږی به په استقبال کښې او موت حالا په صورت د قتل کښې ترینه ندې مراد.

او ددې تفصیل دادې چه دیهودو په شرارت سره بادشاه څه کسان ولیږل او حکم ئی وکړو چه عیسی ﷺ گرفتار کړئ او په صلیب (سولئ) یی پېانسی کړئ، او داسې عبرتناکه سزا ورکړئ چه دده اتباع کولو والا څوک هم پاتې نشی، او دارنگه یهودیانو د حضرت عیسی ﷺ د رسالت نه انکار کولو او په نسب ئی ورله طعن کولو نو پدې وقت کښې الله ﷻ د حضرت عیسی ﷺ سره یو څو وعدي وکړې.

۱- **اوله وعده** داده چه «انی متوفیک» چه دوئ خو تا قتلول غواړی لیکن زه تا ددوئ د لاسه نه مرکوم، بلکه زه به تا په طبعی موت سره په وقت موعود باندې مرکوم. ۲- **اودویمه وعده** داده چه «رافعلک الی» چه دوئ تا پېانسی ته څیژول غواړی خو زه دې آسمان ته څیژوم نو دا دویمه وعده پدغه وقت کښې فی الحال پوره شوه او اوله وعده به په وقت موعود کښې پوره شی

او دا خلاصه د تفسیر د عبد الله بن عباس ﷺ ده چه (توفی) په معنی دموت طبعی سره دې

او په کلام کښې تقدیم او تاخیر دې «وراهعک» اول دې او «متوفیک» وروسته دې لیکن «متوفیک» مقدم شو ددې دپاره چه څوک توهم د ألوهیة ونه کړی، د «راهعک الی» معنی داده چه «الی سمانی ومقر ملائکتی» دا تفسیر صاحب دکشاف، بیضاوی، مدارک، کبیر وغیرهم مفسرینو کړیدې، امام رازی رحمه الله وائی چه په قرآن کښې دا محاوره عامه ده چه کوم ځای کښې تعظیم او تفخیم مقصودی نوالله ﷻ یی خپل جانب ته منسوب کوی لکه دهجرت ابراهیمی په باره کښې فرمائی ((ای ذاهب الی ربی)) حالانکه ظاهره خبره ده چه هجرت د ابراهیم ﷺ د عراق نه شام طرف ته وو، دا خبره تقریباً تمامو مفسرینو کړیده.

او څوک چه دلفظ «الی» نه دالله ﷻ دپاره جهت دعلم ثابتوی اویا دیته داهل سنت والجماعت مذهب وائی نو دا باطل قول دې او د اهل سنت والجماعت دمذهب سره خیانت دې، اهل سنت پدې متفق دی چه الله ﷻ منزّه دې دجهاتونه، هغه محاط دجهاتو ندې بلکه خالق الجهات دې، دا جهات موجود نه وو او ذات دالله ﷻ موجود وو «کان الله ولم یکن شیاً».

دریمه وعده داده چه «وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» یعنې د یهودیانو د غلط الزاماتو نه به دې صفا کوم، دا وعده دحضور ﷺ په تشریف راوړو لوسره اوپه نزول دقرآن سره پوره شوه چه الله ﷻ په قرآن کښې دحضرت عیسی ﷺ دنبوت ذکر او دده عالی شان بیان کړو او دیهودو غلط الزامات ئی ردکړل.

اوڅلورمه وعده داده چه «وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» چه دوی خو غواړی چه ستا اتباع کولو والا څوک پاتې نشی لیکن دالله ﷻ وعده ده چه ستا اتباع کولو والا او ستا نوم اخستلو والاخواه که مسلمان وی اوکه عیسائیان وی، به په منکرینوباندې چه یهود دی دقیامت پورې غالب وی، اومراد دغلبې نه، غلبه په اعتبار دحجت اودلیل او عزت عندالله سره ده، لکه چه دا ظاهره ده اوپدې تقدیر سره مراد د متبعینونه صحیح اتباع کوونکی دی چه د توحید، رسالت صحیح عقیده لری اوپه ایمان کښې دهغه اقتداء ئی کړی وی عام لدینه که دهغه دامت نه وی، اوکه ددې وروستنی امت نه وی او دا قول د اکثر و مفسرینو دې «معالم، کبیر، یامراد غلبه ملکي، سیاسی، مادی ده اوپه دې تقدیر سره مراد د اتباع کوونکونه دادې چه دحضرت عیسی ﷺ دقدوس اودنبوت عقیده لری عام لدینه چه کامله اتباع ئی کړي

وی لکه مسلمانان یا په عیسایانو کښې صحیح العقیده او که ناقصه ظاهری اتباع نئ کړې وی لکه عام عیسایان . د نجات آخری دپاره حقیقی اتباع ضروری ده او د دنیوی فوقیت دپاره ظاهری اتباع کافی ده او ددې وعدي ایفاء پوره کیدل مشاهد دی، ځکه چه دا واضحه خبره ده چه مجموعه د مسلمانانو او عیسایانو غالب دی په مقابله دیهودو کښې.

او بنظمه وعده داده چه : ﴿ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ﴾ یعنی د قیامت پورې به ستا اتباع کوونکی په مخالفینو باندې غالب وی او چه قیامت شی نو بیا به الله ﷻ ستاسوپه درمیان کښې عملی فیصله وکړی چه دهغې تفصیل په دې لاندې آیتونو کښې ذکر کیږی :

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَبُ اللَّهُ الَّذِينَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ۝ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ
دوی لره هیڅوک مددگار نه. او هغه کسان چې ایمان ئې راوړې دې او عملونه کوي نیک نړیورا به ورکړي الله دوی ته
أَجْرَهُمْ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝ ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ
ثوابونه د عملونو دوی، او الله محبت نه کوي د ظالمانو سره . دا چې مونږنې لولو په تاباندې د آیاتونو نندار لیلونونه،
وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ۝
او نصیحت محکم حکمت نه ډک، دي

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَبُ اللَّهُ الَّذِينَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ نو پس دا وعده به په ورځ

د قیامت پوره شی

سوال : په قیامت کښې د ((عذاباً شديداً فی الدنيا)) څه مطلب دې؟.

جواب : مطلب ئی دا دې چه د دنیوی عذاب سره سره به ورته په آخرت کښې عذاب شدید ورکوم او د دنیوی عذاب په وجه به ئی په آخری عذاب کښې تخفیف نه راځی. نو دا آیت د ماقبل تفصیل هم دې او تخویف هم دې.

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ - الایه - دا بشارت دې. ﴿وَاللَّهُ لَا يُهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ یعنی څوک دې دا گمان نکوی چه کفاروته او ظالمانوته چه الله ﷻ ترقی او انعامات ورکوی نو دا د الله ﷻ

له هغوی سره محبت دې، بلکه دا ابتلاء و استدراج دې.

﴿ذَلِكَ تَلْوَهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ﴾ دا جمله معترضه ده «ذلك» مبتدا ده او «من الآيات»

ورله خبر دې او «تلوه» په درميان کښې جمله حالیه ده. یا بیان د «ذلك» دې یا «ذلك»

مبتدا ده او «تلوه» خبر دې او «من الآيات» خبر بعد خبر دې.

إِنْ مَثَلٌ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ
بېشكه حال د عیسی په نيز د الله پشان د حال د آدم دې، جوړنې كړو د ښار وړنه بياني او ونييل هغه ته چې شه انسان پورې،
فَيَكُونُ ۚ أَتَىٰ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۖ فَمَنْ حَاجَّكَ
نومغه دغسې شو، دا بيان حق دې د طرفه درب ستانه نومه كېږه ته د شك كوونكو نه پس خوك چې جگړه كوي ستاسره
فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا
پشان د عیسی كښې روستو دهغې نه چې راغلي دې تاته علم نوته ورته اووايه چې راشئ راويلو مونږ څامن خپل
وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ۚ ثُمَّ نَبْتَهِلْ
اوڅامن ستاسو، او زانته خپلي او زانته ستاسو، اوڅانونه خپل او څانونه ستاسو، بيا ټول په زارې سره دعا وكړو
فَتَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ۖ
پس او غواړو لعنت د الله په درغونو خلقو باندې

﴿إِنْ مَثَلٌ عِندَ اللَّهِ﴾ دا تكميل دې د جواب د شېبې دنصاری و نه، چه دوی ویل

چه د حضرت عیسی ﷺ پلار په انسانانو کښې خوځوک نشته دې نو معلومه شوه چه پلار ئی

الله تعالی دې (معاد الله) ځکه چه بې پلاره خوځوک نه پیدا کيږی، نو دې ابن الله شو.

حاصل د جواب دادې چه په غیر د پلار نه پیدا کول الله ﷻ ته څه مشکل ندی، آدم ﷺ ئی

په غیر د مور او پلار دواړو نه پیدا کړیدې اوکه په غیر د پلار نه پیدا کیدل دلیل ددې خبرې

وی چه دې ابن الله دې نو حضرت آدم ﷺ دې بطریق اولی لوی ابن الله شی، پدې کښې تشبیه

د غریب (نا آشنا) ده د غریب (دیرنا آشنا) سره.

﴿خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ﴾ دا بیان دمثلیه او دتشبیه دې، (خلق) په معنی دجوړولو د شکل

انسانی سره دې ﴿ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ﴾ د (کن) نه مراد (کن بشرأ) دې او «ثم» د تراخی د زمانی

پاره دې لکه روایت دی چه الله ﷻ د حضرت آدم ﷺ قالب د خاورې نه جوړ کړو نو څلویښت کاله پروت ؤو په دروازه د جنت کښې د دینه ورستونې پکښې روح داخل کړو، اودلته ﴿تَكُونُ﴾ مضارع په معنی د «کان» ماضی سره دې.

﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ دا خبر د مېتدا محذوفې دې «ای هذا هو الحق» پدې کښې د حصر معنی ده یعنی دا چه مونږ ذکر کړه چه حضرت عیسیٰ ﷺ رسول دې او ابن مریم دې، ابن الله ندې هم دا خبره حقه ده اود دې په مقابلې کښې د یهودیانو نظریه یا د نصاری وؤ نظریه غلطه ده.

﴿فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُحْتَرَبِينَ﴾ دا خطاب نبی ﷺ ته دې، او منع کول د شک نه مستلزم ندی دې خبرې لره چه نبی ﷺ شک کړې دې، یا خطاب نبی ﷺ ته دې او مراد ترینه امت دې یعنی تاسو د یهودو اونصاری وؤ دخبرونه په شک کښې مه پریوزئ.

﴿فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا﴾ دا دعوت د مباحلې دې نصاری وؤ ته ورستو د بیان د دلائلو او د رفع د شبهاتونه، او دا آیت په باره د دوفد د نصاری وؤ کښې نازل شوې دې چه دوی ته نبی ﷺ دعوت لیرلی ؤو اودرې خبرې ئی ورته ترتیب وار فرمائیلې وې: ۱- هغه داچه ایمان راوړئ ۲- یا جزیه راکړئ، ۳- یا جنگ ته تیار شئ، نو ددوی وفد د نبی ﷺ حضور ته حاضر شول او د حضرت عیسیٰ ﷺ په شان کښې ئی گفتگو کوله نو دا آیاتونه نازل شو، او د حضرت عیسیٰ ﷺ شان ئی په ښه طریقه سره بیان کړو او ددوی شکوک اوشبهات ئی زائل کړه، لیکن دوی په خپل ضد باندې ولاړ وو، نو پدې آیت کښې الله تعالی نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته او فرمایل چه که چرې دوی د دومره بیان نه بعد بیا هم نه منی نو دعوت د مباحلې ورته ورکړه چه دهغې یو مکمل او مؤثر صورت دادې چه هرقریق به په خپل ځان او اولاد سره حاضر شو او په اخلاص سره به دعاو کړو چه څوک کاذب وی په هغه دې الله تعالی لعنت او عذاب راشی، دوی چه د مباحلې دعوت واوریدلو نو مهلت ئی طلب کړو نونبې ﷺ ورته مهلت ورکړو او وخت ئی ورته مقرر کړو چه پدغه وخت به تاسو حاضر یږئ او مونږ به هم حاضر یږو، دوی په خپل مینځ کښې مشوره وکړه نو ددوی تجربه کارانو، هوښیارانو، مشرانو، لکه شرحبیل وغیره ؤو ویل چه تاسوته معلومه ده چه دا نبی دې او د نبی سره چه څوک مباحله وکړی نو خامخا هلاک یږی اود نبی دېد دعاء اثر نسلونو ته رسیږی نو به تره داده چه صلح وکړو، نو دوی په هغه مقرر وخت باندې د نبی ﷺ حضور ته حاضر شو، او اهل سیروانی چه پدغه وقت کښې نبی ﷺ د مباحلې کولو د پاره تیارې کړې ؤو

او حضرت علی ؑ او حسن ؑ او فاطمة ؑ ئی بللی وو، نصاری و چه دا نورانی شکلونه ولیدل نو ددوئ مشر پادری وویل : چه دا داسې مخلوق دې چه ددوئ په دعا سره غرم زائله کیږی دخپل خائ نه، د دوئ سره په مباحله کولو خپل خان مه هلاکوئ او که نه یو نصرانی به هم په مخ د زمکې پاتې نشی. نومجور شو صلح ئی وکړه اوسالنه جزیه ئی قبوله کړه او واپس شو، او په حدیث کښې دی که چرې دوئ مباحله کړې وې نو دا وادی به اورجوړ شوې وو پدوئ باندې.

صاحب دروح المعانی وائی چه مباحله اوس هم جائزه ده په دلیل ددې چه د ابن عباس ؓ اودیل سری په مینځ کښې څه جگړه پیدا شوه نوهغه دمباحلې دعوت ورکړو او دا آیت ئی ولوستلو. اولاسونه ئی پورته کړل او حجرا سود ته ئی مخ کړو، او دعبدالله بن مسعود ؓ روایت په بخاری کښې مذکور دې «من شاء باهله — الخ». لیکن مباحله به دقطعی غلط په مقابله کښې کولې شی په مسائل اجتهدادیو کښې مباحله نشته او دا هم یو شرط دې چه اقامت دحجت په خصم شوې وی

فایده : شیعه گان وائی چه دا آیت دلیل دې په خلافت بلا فصل حضرت علی ؑ باندې ځکه چه هرکله دا آیت نازل شو نو ئی ؑ حضرت علی ؑ او فاطمة ؑ حسن او حسین ؑ راوبلل. نو حضرت حسن او حسین ؑ خوپه «ابنانا» کښې داخل دی او فاطمة ؑ په «نسانا» کښې داخله ده نو معلومه شوه چه حضرت علی ؑ په «وانفسنا» کښې داخل دې نو دې حکماً عین نفس رسول دې اود رسول د نفس په موجودگي کښې بل چاته حق دخلافت نه وی نو د علی ؑ په موجودگي کښې هم بل چاته حق دخلافت نشته، نو دې خلیفه بلا فصل شو. **جواب :** دا دشیعه گانو دطرف نه سراسر یوه مغالطه ده او دیته استدلال من الایة ویل غلط دی ځکه چه دې آیت سره چه دغه مذکور روایت ضم نه شی نو مقصود دشیعه گانو ترینه نه حاصلیږی، بلکه په آیت کښې ادنی اشاره هم دغه مطلوب طرف ته نشته دې او چه دغه روایت ورسره ضم شی نو بیا حضرت علی ؑ په ابناء نا کښې داخل دې ځکه چه ختن یعنی «زُم» په عرف کښې یچې شمارلې شی (ولی العرف بعدالحق ابنا من غوریة) (ووج) او که تسلیم کړې شی چه حضرت علی ؑ په «انفسنا» کښې داخل دې نو بیا **جواب** دادې چه د نفس نه مراد عین ذات دنی ندې ځکه عرب د نفس اطلاق په ابن العلم باندې هم کوی.

«والعرب تسمى ابن عم الرجل نفسه كما قال تعالى لا تلمزوا انفسكم بريد اخوانكم» (معالی)

بلکه اصل خبره داده چه دغه حضرات د حضور ﷺ نه په علیحده مکان کښې اوسیدل نو د دې وجه نه ئی په مباحله کښې د شریک کولو دپاره خپل کورته رابللی وو لیکن دمباحلې نوبت نه وو راغلې اوکه چرې د نجران عیسائیانو مباحله کولې نو حضور ﷺ به ازواج مطهرات او تمام مسلمانان دخپل اهل او عیال سره دمباحلې دپاره باهرته را ویستلی وو.

﴿ثُمَّ نَبْلِغُ﴾ دا د «بہلہ» بالفتح والضم نه مشتق دې لعنة ته وائی په اصل کښې، بیانی استعمال کیږي په هر هغه دعا کښې چه په هغې کښې ډیر جهد او زاری شوې وی برابره خبره ده چه دعا دخیر وی اوکه عا دشروی

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ
بیشکه ^۱ دا خامخا بیان حق دې، اونشته دې هیڅ څوک لائق د بندگۍ مکر صرف یوا الله دې. اوبیشکه الله
لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ۝
خامخادې زور آوردې او حکمتونووالا دې. پس کچرې دوئ مخ اوگړزولیس بیشکه الله عالم دې په فساد کونکو باندې

﴿إِنْ هَذَا﴾ «هَذَا» اشاره ده مذکور تفصیلاتوته په باره دعیسی ﷺ کښې چه دې اله ندې اوابن الله هم ندې بلکه ابن مریم دې او رسول دې «قَصَص» په معنی دخبر سره دې اودا په اصل کښې وایی تللو ته په نقش قدم باندې کمافی سورة الکهف، آیت: ۲۴ او په عرف کښې په ترتیب سره پرله پسې واقعات ذکر کولوته ویلې شی، اودلته حصر دې یعنی صرف اوصرف دا مذکور خبر په شان دعیسی ﷺ کښې حق دې اویهودیان اونصاری چه څه وائی نو هغه حق ندی ﴿وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ﴾ دا خلاصه د بحث ده یعنی دماقبل بحث اوتفصیلو خلاصه او نتیجه داده چه دالله ﷻ نه ماسوی څوک هم اله او کارساز او حاجت روا اومشکل کشا نشته دې

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ دا شرط دې اوجزائی محذوفه ده چه «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» یعنی که چرې ددې مذکور دلائلو نه بعد بیا هم دوئ حق نه منی نو بیا ورسره نورچهرې اوبحث مکوه اوالله ﷻ ته ئی حواله کړه هغه پرې ښه پوهیږی.

قُلْ يَٰ أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ
اووايه اې اهل كتابو ا راشئ داسې كلمې ته چې برابره زمونې او ستاسو په مينځ کې هغه دا چې مونږ به بنديگي نه کوو
إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا
مگر د الله او شريک به نه جوړو دهغه سره هيڅ څيز او نه به نيسي بعضې زمونې بعضو له رب (اختيار مند حکم شرعي)
مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ
ماسوا د الله نه، نو کېږي دوى مخ واورولو نو تاسو او اوائې گواه شئ چې بېشکه مونږ خومسلمانان يو

﴿قُلْ يَتَّخِذُ الْكُتُبُ تَعَالَوْا﴾ د بحث په خاتمه باندې نصارى وټه دعوت د ايمان دې.

﴿إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ﴾ سوا په معنى (مستوي) سره دې، او د کلمه په مراد نحوى کلمه نه ده بلکه کلام مفيد مراد دې، ځکه چې د کلمه تفسير په مابعد کنيې کېږي چې «ان لا نعبد» او دا مرکب تام دې. او مراد د برابر والى نه دا دې چې ددې کلمې، تعليم په ټولو شراعتو او اديانو کېږي شويدي او کلمه بطور اجمال کلياً د ټولو په نزد مسلمه ده.

فایده: که چېرې مسلمانان په موجوده دور کنيې په اتفاقي امور و دعمل کولو اهتمام وکړي لکه کلمه، مونځ، ذکر وغیرها نو د اختلافی مسائلو حل به آسان شی.

﴿أَلَّا تَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ﴾ دا د ماقبل تفسیر دې او پدې کنيې د شرک فی العبادت رد دې.

﴿وَلَا تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا﴾ «شيئاً» يا مفعول به دې د «لا تشرك» دپاره نومعنى ئى داده چې هيڅ شي به د الله ﷻ دپاره شريك نه گرزو، برابره خبره ده چې ولې وى او که نبى يا فرشته وى يا بې جان بت، وى يا بل څه شي وى، يا مفعول مطلق دې په اعتبار د موصوف مقدره سره «اى لا تشرك به شركاً شيئاً» يعنې د الله تعالى سره به هيڅ قسم شرك نه کوو، نه شرك فى الذات، نه شرك به يو صفت کنيې د صفاتو دهغه نه او نه شرك جلى او نه شرك خفى.

﴿وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ دا رد دې د شرک فى التشريع چې شرک فى التحريم والتحليل دې. روايت کړيدې ترمذى وغيره چې هرکله نازل شو ﴿اتَّخِذُوا أَحْبَابَهُمْ وَزُهْنَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ نوعدى بن حاتم وويل يا رسول الله ﷺ چې مونږ خو د احبارو او رهبانو عبادت ندې کړې (هغوئ مويه ربوبيت سره ندى نيولى، نور رسول الله ﷺ

و فرمايل چه آيا داسې نه وه چه هغوى به تاسو دپاره څيزونه حلالول او حرامول نه تاسو به دهغوى په خبره په مقابلې دالحك دالله ﷺ كښې عمل كولو نوده وويل چه هو! نوښى ﷺ و فرمايل چه دغه دهغوى عبادت كول اورب گرزول دى، نو دالله ﷺ دحكم په مقابلې كښې بل څوك مالك او واگدار د تحليل او تحريم گرزول شرك فى التشريع دې او ه دې آيت نه دتقليد نه قابيتړى، ځكه چه اهل تقليد دخپل امام قول دالله اورسول دقول په مقابلې كښې نه منى اونه ائمه مجتهدينو ته شارع او واگدار دتحريم اود تحليل وائى اونه دائمو مجتهدينو قول دالله ﷺ اورسول ﷺ دقول په مقابلې كښې دې، بلكه مقلدين خپل خپل امام ته شارح دقول دالله ﷺ اود قول درسول الله وائى او د ائمه مجتهدينو تشريح پسند كوى ځكه چه دا دخير القرون داهل علمو تشريح ده او غير مقلدين خپلې تشريح ته قرآن اوسنت وائى اود خير القرون تشريح ته تشريع وائى په مقابلې دقول دالله ﷺ اود رسول كښې نودوى فرق دتشرېح اود تشريع په مينځ كښې اود شارح اود شارع په مينځ كښې نه كوى.

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ أَشْهَدُاْ﴾ يعنى كه چرته تاسونه منئ نومونږخوپه خپل موقف (كلمه سواء) باندې كلك ولاړيو، يا مطلب دادې چه كه چېرې تاسو تسليم او انقياد نه كوى نو شهادت خو وكړئ (اگر نه مانو تم جانو، (تهانوى ﷺ)

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ
اي اهل كتابو ولې جگړه كوى تاسوپه باره دابراهيم كښې اوندې نازل كړې شوې تورات اوانجيل مگر روستود هغه نه
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝ هَآأَنْتُمْ هَآؤَآءٌ حَاجِّجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ
آيا! نويس تاسو عقل نه لرئ. خبردار تاسواندې دغه كسانو! جگړه كوى تاسوپه هغه خبره كښې چې تاسولره
يَهْ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا كَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ
په هغې باندې علم شته دې نو ولې جگړه كوى تاسوپه هغه خبرو كښې چې نيسته تاسولره په هغې كښې هيڅ علم
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝
او الله عالم دې په حال دابراهيم اوپه هرڅه، او تاسو علم نه لرئ په هرڅه،

﴿يَتَأَهَّلَ الْكِتَابُ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ﴾ دتوحيد د اثبات په دلائلو عقليو اونقليو سره وشو او دتوحيد متعلق دشبها توجوابونه ذكرشو نو اوس داهل كتابو يهودو اونصارى و

نه پنځه شکوې اودهغې جوابونه ذکر کړې، دا **اوله شکوې** ده، يهوديانو اونصاري و دخلقو ددين نه دمتنفر کولو دپاره دا پرويېکنده شروع وه چه دين اسلام ملت ابراهيمي ندې نو ديهودو دعوه داوه چه حضرت ابراهيم عليه السلام يهودی وو، اودنصاري و دعوه داوه چه حضرت ابراهيم عليه السلام نصراني وو، **حاصل دجواب** دادې چه يهوديت د تورات دنزول نه بعد جوړ شوې دې اونصرايت د انجيل دنزول نه بعد جوړ شوې دې اوحضرت ابراهيم عليه السلام خو د تورات او انجيل دنزول نه دیر مخکې تیر شوې دې نوهغه څنگه يهودی يانصراني شو

﴿لَا مِنْ بَعْدِهِ﴾ ديو قول مطابق تورات (۱۰۰۰) زرکاله بعد او انجيل دوه زره (۲۰۰۰)

بعد د ابراهيم عليه السلام نه نازل شوی دی.

﴿هَتَانِمْ هَتُوكَا﴾ دا **دويم جواب** دې او د اهل کتابو د حماقت بيان دې چه دحضرت موسی عليه السلام په باره کښې که چرې تاسوڅه دروغ او رښتيا وائی نوتاسوته څه ناقص علم خو شته دې ليکن دحضرت ابراهيم عليه السلام په باره کښې تاسوته هيڅ علم نشته دې نوستاسو خبره بالکل بې دليله ده اومحض حماقت دې.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ﴾ يعنې الله تعالى عالم دې په حال د ابراهيم عليه السلام باندې اوتاسونه ئی خبر.

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿

نه وو ابراهيم يهودي اونه نصراني وليکن وو هغه پوخ موحد، پوره تابعدار، اونه وو هغه دشرکانودلې نه

إِنَّ أَوَّلَى الْآلِائِ يَٰإِبْرَاهِيمُ لَكَذِيبٌ ﴿١٣٠﴾

بېشکه زيات نژدې اولاتې په خلقو کښې په نسبت کولو ابراهيم ته خامخا هغه کسان دې چې تابعداري ئې د هغه کرېده

وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣١﴾

اودانبي دا دې اوهغه کسان چې ايمان ئې راوړې دې، اوالله دوست دې مومنانو

﴿مَا كَانَتْ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا﴾ يعنې الله تعالى په حال د ابراهيم عليه السلام خبردې چه هغه نه يهودی وو اونه نصراني وو بلکه حنيف او مسلم وو، حنيف هغه ته وائی چه دحق په سيده لار روان وی او د باطل ټولې لارې ئې پريښودلې وی، په عرف کښې حنيف هغه ته ويلې شی چه متدين وی په دين ابراهيمي باندې.

﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ دشرکينونه مراد يامشرکين عرب دی چه هغوی د ابراهيميت دعوی کوله اوبعضې اعمال دملت ابراهيمي بې قائم ساتلی وو لکه ختنه، دبيت الله طواف،

حج، قربانی وغیره او یا ترینه مراد یهود او نصاری دی.

﴿إِنَّ أَوَّلَى الْآلِثَانِ بِإِبْرَاهِيمَ﴾ «اولی» صیغه د اسم تفضیل ده په معنی د اقرب او د احق سره، یعنی زیات نزدې اوزیات حقدار دنسبت کولو ابراهیم علیه السلام ته هغه خلق وو چه د ابراهیم علیه السلام په زمانه کښې ئی دهغه تابعداری کړې وه (وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا) او په دې زمانه کښې دا نبی صلی الله علیه و آله او دا مؤمنان دی، باقی نور خلق اگرکه دنسل د ابراهیم علیه السلام نه وی خو هغوی لائق دنسبت کولو ابراهیم علیه السلام ته ندی، نومعلومه شوه چه نبی ته نسبت دتابعداری کولو په وجه کیدې شی دنسب په وجه نشی کیدې.

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ
 آرزو کوي یوډله داهل کتابونه ددې چې گمراه کړي تاسولره، اونه گمراه کوي دوی مگر خانونه خپل
 وَمَا يَشْعُرُونَ ۝ يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَسْهَدُونَ ۝
 اودوی نه پوهیږي. ای اهل کتابو ولې کفر کوئ تاسو په آیاتونو دالله اوحال دادې چې تاسو علم لرئ
 يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْسُونَهُ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝
 ای اهل کتابو ولې گډوډ کوئ تاسو حق دباطل سره او ولې پتوی حق، اوحال دادې چې تاسو پوهیږئ

﴿وَدَّتْ طَائِفَةٌ﴾ دا زجر دې ﴿لَوْ يُضِلُّوكُمْ﴾ لو مصدريه دې او دا د «وهدت» مفعول دې، او دضلالت نه مراد عام دې کفراوشرک اونورو اعمالو قبيحوته شامل دې ﴿وَمَا يُضِلُّونَ﴾ د دینه معلومه شوه چه چا بل چاته دکفراوشرک تعليم ورکړو نو پخپله مشرک کافر شو او خوک چه بل چاته دایمان او اطاعت تعليم ورکوی نو الله تعالی ورته په ایمان او اطاعت کښې ترقی ورکوی.
 ﴿يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ﴾ دا دویمه شکوه ده. ﴿لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ امام رازی رحمته الله علیه فرمائی چه اول دهغه فرقې ذکر وو چه جاهلان وو، دلته دعلماء اهل کتابو سره خطاب دې او مراد «ه آیات» نه هغه آیاتونه دی چه په هغې کښې ددې بیان وو چه دین حق په نزد دالله تعالی دین اسلام دې او د «تلبسون او تکتمون الحق» تفصیل مخکښې په سورة بقره کښې تیر شوې دې.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا
 او اوونیل، یوډلې داهل کتابونه ایمان ظاهر کړئ په هغې چې نازل کړې شوې ده هغه کسانو چې ایمان ئی راوړې دې.

وَجْهَ النَّهَارِ	وَالْفُرُوقَا	آخِرَةَ	لَعَلَّهُمْ	يَرْجِعُونَ
په اول دورځې کښې او کفر پرې او کړې په آخر د ورځې کښې دپاره ددې چې دوی (یعنې مومنان، واپس شي، کفر ته،				
وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ				
اوتاسومه منی دهیچا خبره مگردغه چا چې تابع وي ددین ستاسو، اووايه بېشکه حق دین صرف دالله دین دي				
أَنْ يُّؤْتَى	أَحَدٌ	مِّثْلَ	مَا	أُوتِيتُمْ
«اودوی» داهم وای چې یقین مه کوئ په دي، چې ورپه کړې شي هیچاته پشان دهغې چې درکړې شوي دي تاسوته				
أَوْ يَحْجُوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ				
یابه څوک غالب شي په تاسویه نیزدرب ستاسو، اووايه چې بېشکه فضل (هدایت) دالله په لاس کښې دي، ورکوي				
مَنْ يَشَاءُ	وَاللَّهُ	وَأَسَمِعَ	عَلِيمٌ	يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ
هغه چاته چې خوښه نه شي، اوالله فراخ فضل والادي عالم دي په هرڅه، خاص کوي الله رحمت خپل (وحی نبوت،				
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ				
په هغه چاپوړې چې اوغواړي، اوالله لوني فضل والادي				

﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ دا دویمه شکوه ده، د «طائفة» نه مراد ديهودو مشران

دی او دلتا مأمورهم مقدر دي «ای لاتباعهم» او د «آمنوا» نه مراد نفاقي ایمان دي اود «بالذی أنزل» نه مراد قرآن دي اود «وجه النهار» نه مراد اول دورځې دي او د «وآخره» ضمير نهار ته راجع دي اومراد ترینه بعد الزوال (مازیگر) دي او د «لعلهم» ضمير راجع دي مؤمنانو ته یا هغه اهل کتابوته چه ایمان نه راوړې وؤ.

حاصل دادي چه يهوديانو چه کله داسلام ترقي وليدله نودوی دامنصوبه تياره کړه چه مشرانو. ملايانو اوپيرانو خپلو کشرانو اتباعو اومريدانو ته وويل چه تاسو د ورځې په اوله حصه کښې ایمان ظاهرکړئ اوپه آخر دورځې کښې کفر بشکاره کړئ اوخلقوته دا واضحه کړئ چه د اسلام قبلولونه بعدمونږ خپل کتابونه وکتل او دعلماؤ نه موتپوسونه وکړل نومعلومه ۱- دویمه ترجمه: دا هرڅه دي وچي نه دي چه بل چاته هم ولې ورکړې شو مږل دهغې چه تاسو ته ملاؤ شوې وؤ یا ولې دوی غالب راغله په تاسو په نزد د رب ستاسو.

شوه چه «العیاذ بالله» دا دین صحیح ندې، او دایغمبر ﷺ دپیغمبرانواو داولیاؤ گستاخ دې نو پدې حیلې اومنصوبې سره به مؤمنان د اسلام اودنې ﷺ نه بدظن شی اومتغیر به شی نو داسلام نه به واپس شی، لیکن الله ﷻ عالم الغیب والشهادة دې نومسلمانانوته ئی دیهودیانو دا منصوبه بښکاره کړه دپاره ددې چه دوئ ددې منصوبې نه متأثره نشی. اود یهودو ملایانو، پیرانو، غدارۍ اوتعصب واضح شی.

﴿وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾ دا آیت دمشکلاتو نه دې اوددې په حل کښې مختلف توجیهات دی : (۱) حضرت الشیخ دخپل شیخ قول داسې نقل کوی : «قال الشيخ رحمه الله والاولی ان قوله ((لا تؤمنوا)) مقولة اهل الكتب وقوله تعالى ((قل ان الهدى)) جملة واقعة بين كلامهم ((وان يؤتى)) يحذف همزة الانكار مقولة اليهود» ددې توجیه حاصل دادې چه «لا تؤمنوا» داهل کتابومقوله ده یعنی دوئ خپلو کشرانوته وویل چه تاسو ظاهری اونفاقی طورسره په اسلام کښې داخل شی لیکن د صدق دل نه ئی مه منئ بلکه دصدق دل نه دخپلو مشرانو ملایانو او پیرانو خبره منئ اودوئ ورته داهم وویل چه آیا چاته ورکولې شی مثل دهغې چه تاسوته درکړې شوې دې، یعنی مشری، پیغمبری، وحی زمونږ حق دې بل چاته نشی ورکیدې، علم زمونږ زیات دې دهرچانه

(۲) «لا تؤمنوا» په معنی دیقین سره دې «ان يؤتى» سره دمعطوف نه مفعول به د «لا تؤمنوا» دې اومستثنی منه یا مقدره ده چه «لاحد» دې یا «احد» مستثنی منه مؤخره ده او «الامن تبع دینکم» مستثنی مقدمه ده یعنی تاسویدې یقین مکوئ چه چاته به ورکړې شی مثل دهغه فضائلو چه تاسوته درکړې شوې دې یا به څوک غالب شی په تاسو باندي.

نوچونکه دوئ دوه دعوي کړې وې : ۱- اوله داچه پیغمبری اونبوت زمونږ حق دې بل چاته نشی ورکیدې. نوددې رد دادې چه «(قل ان الفضل یدالله)» ۲- دویمه داچه علم زمونږ زیات دې بل څوک په مونږ غالب نشی راتلې نوددې رد دادې چه «(قل ان الهدی هدی الله)» پدې دویم احتمال باندي تقدیم دمستثنی دې په مستثنی منه او دا په نزد دبعضو ضعیف دې.

(۳) حضرت تهانوی رحمه الله اودمولانا عثمانی رحمه الله دتشریح خلاصه داده چه یهودیانو خپل مینځ کښې دا خبره وکړه چه په یهودوکښې کوم کسان چه نفاقی طورسره خپل ځان مسلمان بښکاره کوی نوهغوئ دې په رښتیا مسلمان نه جوړیږی بلکه یهودی دې وی او د زړه

نه دې د هغه خلقو خبره منی چه ددوی په دین روان وی اود شریعت موسوی اتباع کوی. دا معنی ددې قول ده چه: ﴿وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾

(۲) اوزه وایم: که مطلب ئی داشی چه زمونږ ددې منصوبې اقرار مکوی او دا حال هیڅ چاته مه وائی مگر هغه چاته چه ستاسو د دین تابع وی، نو دا هم صحیح ده اگر که د مفسرینو تصریح مونږ نده موندلې، نوددې نه بعد الله تعالی ددې تدبیر او منصوبې، بې هوده والې بیانونی چه «قل» یعنې ته ووايه چه ستاسو ددې چالاکی نه هیڅ نه کیږی ځکه چه: «إِنَّ آلِهَتِي هُدَىٰ اللَّهُ بِبَدْءِ الْإِنْسَانِ» ددې طرف نه ملاویرې نور کله چه هدایت د الله تعالی په قبضه کښې دې نوهغه چه څوک په هدایت باندې قائم ساتل غواړی نوهغه ستاسو پدې تدبیر سره نشی گمراه کیدې، د دینه بعد ددې تدبیر باطل اوددې منصوبې علت الله تعالی بیانونی «أَنْ يُؤْتِيَ أَحَدَ» «ای دیرتم هذا للتدبير لأجل» «أَنْ يُؤْتِيَ أَحَدَ» یعنې تاسو دا منصوبې اوتدبیرونه ددې وجه نه جوړوی چه اوس بل چاته نبوت اوشریعت ورکړې شو نو تاسو حسد شروع کړو چه بل چاته ولې شریعت اونبوت ورکولې شی.

﴿يُنْزِلُ مَا أَوْتَيْنَاهُمْ﴾ یعنې کوم شریعت او کتاب اونبوت او دین سماوی چه تاسو ته درکړې شوې وو د هغې په شان بل چاته ورکولې شی «أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ» یا بل څوک په تاسو باندې غالب رازی د دین حق په تعین کښې، یا په دینی گفتگو او مناظره کښې، یا دینی جد او جهد کښې «عِنْدَ رَبِّكُمْ» تاسو ملزم کوی د الله تعالی په مخ کښې.

ددینه بعد ددې حسد رد کیږی چه «قُلْ إِنْ الْفَضْلُ بِيَدِ اللَّهِ» د الله تعالی د فضل ته یکه داران تاسو نه ئی نو حسد ندې پکار که الله تعالی عرب اُمیین ته نبوت، شریعت، ایمان او هر قسم روحانی فضائیل او کمالات ورکړه نو دا هر څه دهغه په لاس کښې دی او خزانې ئی لامحدوده دی اولاتی او محل ددې فضائیلو ورته معلوم دې «(اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ)» نو دا هر څه ورکولې شی اودا ورکول د حکمت موافق دی.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَاعٍ يُبَدِّلْهُ بِكَ وَمِنْهُمْ	اوبعضې د اهل کتابونه هغه دي چې امانت ورکړي ته هغه ته لويه خزانه نودرکوي بۀ ئې تاته، اوبعضې ددوی نه
مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بَدِّلْهُ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ	هغه دي چې امانت کېدې ورسره يواشرفی نونه ئې ادا کوي تاته بۀ هيڅ وخت کښې مگر ترخوچې ته ئې دهغه

قَالُوا يَا كَذِبًا ذَٰلِكَ بَاكُهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِّينَ سَبِيلٌ

په خوا کښې ولاړ ، دا په سبب ددې چې دوي وائي نشته په مونږ باندې په باره د مال داميينو(عربو) کښې هيڅ گناه

وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

او جوړوي دوي په الله باندې دروغ او دوي پوهيږي

﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ﴾ دا څلورمه شکوه ده، په يهوديانو کښې دوه قسمه خلق ؤو بعضې ديانتدار ؤو لکه عبدالله بن سلام ؑ چې ديني او علمي اعتبار سره هم ديانتدار ؤو او د رسول الله ﷺ درسات او د نورو احکامو دتورات لکه رجم وغيره، اظهار يی کولو او کتمان يی نه کولو، او دنيوی اومالی اعتبار سره هم ديانتدار دې چې که چېرې ته ئی په قنطار امين وگرځوي نو تاته يی واپس کوی، مراد د قنطار نه ډير مال دې، بعضې وايی چې قنطار دولس سوه (۱۲۰۰) اوقيه دی اوبعضې وائي چې دومره روبي چې دغوايه خرمن ترينه ډکه کړې شی وغيره اقوال دی، اوظاهره ده چې څوک په ډير مال کښې امانت داروی نو په لږ مال کښې په طريق اولی سره وی، اوبعضې ددې يهودو او نصاری ؤو خیانت گردی، هم په دين کښې کتمان دحق کوی اودا لوی خیانت دې اوهم په دنيا کښې، نوکه دده سره لږ مال يو دينار امانت کړې شی نوپه هغې کښې هم خیانت کوی نو په ډير مال کښې په طريق اولی سره خیانت کوی.

﴿إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا﴾ دا استثناء مفرغ ده «ای لایوده اليک فی جميع الاوقات الاوقت قيامک عليه دائمًا» يعنې نه ئی ادا کوی تاته په ټولو اوقاتو کښې مگر هله چې ته هميشه دهغه په سر ولاړ یی، اويدې کښې اشاره ده چې دا اداء کول پدې طريقه سره د وجې دخوف دالله تعالی نه ندی بلکه دخلقو دشرم اوحياء دوجې نه دی

﴿ذَٰلِكَ بَاكُهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِّينَ سَبِيلٌ﴾ دا علت دخيانت دې او دبل قباحت بيان دې يعنې پدوي کښې يو قباحت خیانت دې او پردې مال خوړل دی او بل هغې ته حلال ويل دی ﴿فِي الْأَمِّينَ﴾ معنی ده «فی اخذ مال الاميين» د «أمين» نه مراد غير اهل کتاب ا واهل عرب دی اود «سبيل» نه مراد گناه دې.

﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبُ﴾ نسبت د استحلال الله ﷻ ته کوی اودا په الله ﷻ باندې افتراء ده، ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ سره دعلم نه گناه کول اوخیانت کول اوپه الله باندې افتراء کول زياته گناه ده.

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ٥

داسې نده بلكه څوك چې پوره كړي وعده خپله اوتقوي او كړي پس بېشكه الله محبت كوي دمتقيانوسره

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ

بېشكه هغه كسان چې اخلي په عوض دالله كتاب الله، كښې او په قسمونو خپلوعوض لې (دنيا، دغه كسان

لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ

نشته هېڅ حصه ددوى دپاره په آخرت كښې اوخبرې به نه كوي دوى سره الله اونه به گوري دوى ته په نظر درحمت سره

يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يَزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ٦

په ورځ دقيامت اونه به پاك كړي دوى لره دگناهونونه، اودوى دپاره عذاب دردناك دي

﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ﴾ «بلى» اثبات د نفى كوى، دوى نفى وكړه چه «ليس علينا الامين سبيل»

نو الله تعالى اثبات د اثم كوى «اي بلى عليهم سبيل» اوقانون دادې چه «مَنْ أَوْفَىٰ» يعنى چه

څوك خيانت ونه كړى په مال كښې اوپه دين كښې «وَاتَّقَىٰ» اودخيانت نه ځان بچ وساتى په

مال اودين كښې «فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ» حق د عبارت داسى وو چه «فان الله يحبهم» په

ضمير سره ليكن په اسم ظاهر راوړلو كښې اشاره ده سبب دمحببت ته چه تقوى ده.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ﴾ دا تخويف اخروى دې او د «عهدهالله» نه مراد دايمان او

دطاعت عهددي يا عام دي اوداپكښې داخل دي اود «ثَمَنًا قَلِيلًا» نه مراد دنيوى منافع دى

كه پيسى وي اوكه عهده اوجاه وي اود «وَأَيْمَانِهِمْ» ذكر بعد دعهد نه ذكر دخاص بعدالعام

دي او مراد ترينه درغو قسمونه دي او «لَا خَلَاقَ لَهُمْ» نه مراد دثواب حصه ده .

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ﴾ مراد ترينه دخوشحالى او رضا والاخبرې دى «وَلَا يَنْظُرُ» مراد

ترينه نفى دنظر رحمت ده «وَلَا يَزَكِّيهِمْ» دگناه پاكول يا تعريفونه كول .

وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْقَوْنَ أَسَنَتَهُمُ بِالْكِتَابِ

اوبېشكه بعضې ددوى نه يوه له داسې ده چې راتاؤ كړي ژبې خپلې محرف ته، په وخت دلوستلو دكتاب كښې

لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

دپاره ددې چې تاسوپرې گمان او كړئ دكتاب اونه وي هغه دكتاب دالله نه، اوواى دوى چې دادطرفه دالله نه دي

وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٠﴾ مَا كَانَ لِبَشَرٍ
اونه وي هغه دطرفه دالله نه، اوجوړوي دوی په الله دروغ اودوی پوهیږي. نه دي مناسب ^(۱) یوینده لره
أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ
چې وركړې وي هغه ته الله كتاب او علم اوپيغمبري اوييا اوواي خلقوته چې شی تاسویندگي كوونكي خما سوادالله نه
وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّكُمْ عَلَيْكُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَهَذَا
ليكن «داسې وای، چې شی تاسوخدای خلق په سبب ددې چې تاسوتعليم وركوي خلقوته دكتاب دالله او په سبب ددې چه
كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿١١﴾ وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا
تاسوي زده كوي (لولي). اولانغه نه ده چې امروكړي تاسوته ددې چې اونيسي ملائكوله اويپغمبرانولره پروردگاران
يَا أَمْرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٢﴾
آيا امركوي تاسوته دكفر كولوروستو ددېنه چې مسلمانان يئ

﴿وَأَنْ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا﴾ داينغمه شكوه ده اوپدې كښې ديهودو ددينی خیانت ذكردي.

﴿يَلُودُنَّ﴾ د «لوی» نه مشتق دي اول دمنزل نه محرف ته مراد دی «ای یصرون الستهم من المنزل الى المحرف» په عربي محاوره كښې «لوی اللسان» دتلبیس، تحریف، كذب دپاره مستعملیږي «یاالكتب» جار اومجرور په موضع دنصب كښې دي بنا برحالیته «ای حال كوفهم متلبساً بقراءة الكتب»، د «لتحسبوه» ضمیر راجع دي محرف ته یعنی په اهل كتابوكښې ددیني خیانت كوونكو ملايانويوه ډله داسې ده چه دالله تعالی په كتاب كښې تحریف كوی او دخپل طرف نه جوړكړی عبارة دتورات سره ملاؤكړی یائی په داسې لهجه سره وائی چه مخاطب گمان كوی چه دا دالله ﷻ كتاب دي اوحال دا چه دا دالله ﷻ كتاب نه وی بلكه ددوی خپل جوړكړې عبارة وی لكه په موجوده دوركښې بعضې خلق چه انكاری كوی دبشریت درسول ﷺ نه نو دوی «إلما انا بشر» په داسې لهجه وائی «ان ما انا بشر» یعنی په تحقیق سره نه یم زه بشر وغیره داسې مثالونه پدې امت كښې هم ږیردی.

﴿مَا كَانَ لِبَشَرٍ﴾ دا دحضرت عیسی ﷺ دالوهیة یا د ابنیه متعلق د دریمې شېبې جواب

دې، شبه داوه چه دوي ويل چه حضرت عيسى ﷺ پخپله ويلي دي چه زما بندگي كوي، حضرت الشيخ ﷺ فرمايلي دي چه اهل باطل او اهل بدعت دخپلوخود ساخته مسئلو اثبات پدې طور سره كوي چه ددغه بدعت يا دشرک دخبرې نسبت يومقبول مسلم بزرگ ته كوي اوواني چه مثلاً حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني ﷺ داسې ويلي دي، يالكه يهوديانو نسبت دسحر حضرت سليمان ﷺ ته كولو او نصاري و د ابنية اود الوهية دعيسى ﷺ د عقيدې نسبت حضرت عيسى ﷺ ته كولو نوالله ﷻ ددې جواب په داسې طريقه ذكر كوي چه دا نسبت غلط دې او كوم بشر ته چه الله ﷻ كتاب اونبوت اوشريعت وركړي نو داسې كيدې نه شي چه هغه خلقو ته وايي چه زما بندگي كوي بلكه هغه ورته دالله تعالي دبندگي اود توحيد دعوت وركوي ((مَا كَانَ)) كله ددني د امكان دپاره وي لكه: «ما كان لكم ان تنبوا شجرها» او كله په معني د لاينفي اولاي ناسب سره وي او كله په معني ددني دوجود سره وي لكه: «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ» دلته ددني دوجود يا ددني دمناسب دپاره دې، او «لبشر» خبر دكان مقدم دې او ((أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ)) سره دملاحظې دمعطوف نه چه ((ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ)) دې، اسم دكان دې اوپه معطوف باندې (ثم) داخل شوې، پدې كېنې اشاره دعظمه دجرم دې قول ته، اوديته عطف لازم ويلي شي ځكه چه په غير دملاحظې دمعطوف نه معني نه صحيح كيږي اوخير دكان په اسم باندې ځكه مقدم شو چه ضمير د «يؤتيه» او «يقول» ورته راجع شي.

﴿كُونُوا عِبَادًا لِّي﴾ دلته «عباده» نه عبديت د تعبد مراد دې، عبديت دملكيت ندي مراد.

﴿وَلَكِنْ كُونُوا﴾ دلكن نه بعد «يقول» مقدر دې «اي لكن يقول لهم كونوا».

﴿وَرَبُّنَا﴾ بعضې وايي چه داپه اصل كېنې «ربي» و و منسوب رب ته، بيا پكېنې الف او نون دمبالغې دپاره زيات شو، لكه (الحياي)، دعظيم اللحيه دپاره او «رباني» دعظيم الرقبه دپاره او مبرد وائي چه «رئاسي» جمع دربان، ده، معلم الخير ته وايي بعضو ددې تفسير په فقهانو او علماؤ سره كړيدې «بغاري» اوبعضې وائي چه دا ورستو كلام ئي تفسير دې.

﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ﴾ په خپله زده كول مراد دي. «وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ»

نور وخلقو ته ښودنه مراد ده، يا بالعكس، «كما اختاره التهانوي ﷺ»، امام رازي ﷺ

فرمائی چه دتعلیم، تدریس نه مقصود دادې چه انسان (ربّانی) خدائی سرې (الله والا) جوړشی، اوکه داسې ونه شی نو دتعلیم، تدریس مشغله، تضییع د وخت اوعبت کار دې اوپه حدیث کښې ددغه رنگې علم نه پناه غوښتلې شوې ده ((نمودبالله من علم لا ینفع وقلب لا یخشع)) (کبیر).

﴿وَلَا يَأْمُرُكُمْ﴾ دا منصوب دې عطف دې په **يقول** باندې په تکرار د (لا) سره دپاره دتاکید، او ضمیر راجع دې بشرېنې، ته، یا لفظ د «(الله)» ته او د امرنه مراد یا اذن اواجازت دې یاترینه مراد تعلیم دې یعنی تاسوته دشرک اجازت یاتعلیم نه درکوی اوپه یوقرأت کښې ((وَلَا يَأْمُرُكُمْ)) مرفوع دې نو دا کلام مستأنف دې.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ	اوکله چې واخسته الله کله وعده دمخکونوتولویغمبرانونه خامخا هغه چې درکړېدې ماتاسوته څه کتاب
وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ	او علم دشریعت بیاراشی تاسوته(آخری) رسول تصدیق کوونکې دهغه کتابونو چې تاسوسره دي
لِتُؤْمِنُوا بِهِ وَ لَتَنْصَرُّنَّ ۖ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ	نوضربه ایمان راوړئ په هغه باندې اوضروربه امداد کوئ د هغه، اوفرمانیل الله آیا اقرار اوکړوتاسو؟
وَ أَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي ۖ قَالُوا أَقْرَرْنَا ۖ قَالَ فَاشْهَدُوا	اوقبله کړه ^{۱۱} تاسویدې شرطونو وعده خما، نواوونیل رسولانو چې مونږ اقرار کوؤ، اوفرمانیل الله پس گواه شی
وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ۝ فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝	اوزه تاسو سوره د گواهی کوونکو نه یم پس چاچې مخ واړولو روستو ددېنه پس دغه کسان دوی لونې نافرمان دی

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ﴾ دا دویم مضمون شروع شو، یعنی مضمون درسالت، دلته هم اثبات درسالت کیږی او درسالت متعلق شبهاتوجوابونه ذکر کیږی، درسالت اثبات په داسې طریقه سره کیږی چه الله تعالی دهرنې نه داسې وعده واخسته چه مؤکده اوکلکه وه په قسم سره، یعنی تاسو وعده اوقسم وکړئ چه که چېرې ستاسو په زندگي کښې رسول یعنی

حضرت محمد ﷺ پیداشو نوتاسو به خامخا په هغه باندې ایمان راوړئ او دهغه مدد به کوي نو ددې وعدې او قسم نه ورستو انبیاؤ ته نبوت ورکړې شوې دې او بیا د رسولانو په واسطه سره د امتیانو نه هم دغه وعده اخستې شوې ده، نوڅوک چه دحضرت محمد ﷺ رسالت نه مني نوهغه فاسق اووعده خلاف دي.

تنبیه: دالله ﷻ علم پدې خبره باندې ؤو چه حضور ﷺ دانبیاؤ سابقینو په زمانه کښې نه پیداکېږي نوچه وعده ترینه په باره دحضرت محمد ﷺ کښې اخلي نوپدې کښې دوه فاندې دي: یوه اظهاردعظمت شان دسیدالکونین ده، چه دومره لوی شان والا نبی دې چه الله ﷻ مخکنو انبیاؤ ته نبوت ترهغه وخته پورې ندې ورکړې ترڅوچه دسیدالکونین په باره کښې ترینه وعده نه وه اخستې شوې. دویغه فائده داده چه انبیاؤ ته به پدې عزم اواراده باندې لوی اجر ملاؤشي اودرجات به ئی اوچت شي.

﴿مِثْقَ الْنَبِيِّنَ﴾ میثاق هغه وعدې ته وائی چه محکمه شی په قسم سره. او د «النبيين» نه مراد تمام انبیاء سابقین دي، او دا وعده یاپه ازل اوعالم ارواح کښې وه. کمافی بعض الروایات، یاپه وخت دنبوت ورکولو کښې وه وهوالراجع عندالشیخ ﷺ.

﴿لَمَّا أَتَيْنَكُم﴾ لام ابتدائیة تاکیدیه دې تاکیدکوي د قسم چه معلومېږي دلفظ دمیشاق نه، او «ما» موصوله دې «ای للذی» او «أَتَيْنَكُم» صله ده، او عائد دموصول محذوف دې «ای ایتکموه» یا «ایتکم ایا» او «مِنْ كَيْتَسِرَ وَحِكْمَةٍ» بیان د «ما» دې دې او دحکمت نه مراد وحی خفی ده.

﴿ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ﴾ دا عطف دې په «ایتکم» باندې ا ورسولانوته رسول راتلل معنی داده «چه ستا سو په زمانه کښې راشي» اود «رسول» نه مراد حضرت محمد ﷺ دې یا ترینه مراد هر بعد راتللو والا رسول دي، نو دا شامل دې حضور ﷺ ته. ﴿لَتُؤْمِنُنَّ﴾ دا سره دمعطوف نه جواب دقسم دې د ﴿قَالَ﴾ ضمیر راجع دې لفظ د «الله» ته ﴿أَقْرَضْتُمْ﴾ د دینه د انبیاؤ خپل اقرار اوتسليم مراد دې او استفهام تقریری دې. ﴿وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي﴾ ددینه مراد دامتیانو نه وعده اخستل دي. «اصري» په معنی د «عهدي» سره دې ﴿قَالُوا أَقْرَبْنَا﴾ د «قَالُوا» ضمیر انبیاؤ ته راجع دې او دا جواب د «وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ» دې.

﴿قَالَ فَاشْهَدُوا﴾ خطاب یا انبیاؤ ته دې او د «فاشهدوا» نه مراد دادې چه په یوبل گواهان

شئ، یا ورنه مراد بیان دې امت ته یعنې خپلو خپلو امتونو ته دا بیان کړئ، یا دا خطاب ملانکو ته دې چه تاسو گواهان شئ په انبیاؤ باندې.

﴿وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ دا جمله حالیه ده دپاره دتاکید ﴿فَمَنْ قَوْلِي﴾ ددینه مراد امتیان دی، ځکه چه وعده خلافی کول گناه کبیره ده، نو دا د انبیاؤ نه نه صادرېږي ﴿بَعْدَ ذَلِكَ﴾ وروستو د وعده نه یا وروستو دشهادت او دبیان درسولانونه.

﴿فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفٰسِقُونَ﴾ دلته کامل فسق مراد دی.

أَفَقِّرْ دِينَ اللَّهِ	يَعْقُونَ	وَلَكَّةَ	أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ
آپاس سوا ددين دالله نه دوى بل دين لتوي احوال دادې چې دده دحکم تابع دي هر هغه څوک چې په آسمانونو کېنې دى			
وَالْأَرْضِ	طَوْعًا	وَكَرْهًا	وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿١﴾ قُلْ
اوکه په زمکه کېنې دي په رضا او خوشۍ سره او په ناچارۍ سره اواخاص الله ته به اوگرزولې شي ټول . ته اووايه			
أَمَّا	بِاللَّهِ	وَمَا	أُنْزِلَ عَلَيْنَا
چې مونږ ايمان راوړې دې په الله اوپه هغه کتاب چې نازل کړې شوې دې په مونږ باندې اوپه هغه کتاب			
عَلَىٰ	إِبْرَاهِيمَ	وَإِسْمَاعِيلَ	وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
چې نازل کړې شوې وو په ابراهيم باندې او په اسماعيل باندې اوپه اسحاق باندې اوپه يعقوب باندې			
وَالْأَسْبَاطِ	وَمَا	أَوْثَىٰ	مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ
اوپه اولاد يعقوب باندې اوپه هغه کتابونو چې ورکړې شوي وو موسى ته او عيسى ته اونور ويغمبرانونه			
مِنْ رَبِّهِمْ	لَا تَفْقِرُ	بَيْنَ أَحَدٍ	وَبَيْنَهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٢﴾
دطرفه درب ددوى نه، فرق نه کول مونږ پلماهان کېنې په مينځ دهېچا کېنې ددوى نه اومونږ خاص دالله تابعداري کوونکي يو			

﴿أَفَقِّرْ دِينَ اللَّهِ يَجْعُونَ﴾ دا زجر دې يعنى کوم دين چه دهغې دپاره الله عَزَّوَجَلَّ ټولو انبیاؤ ونه او دهغوئ دامتيانونه وعده اخستې وه نو آيا دوى دهغې نه غير بل دين غواړي .

﴿وَلَكَّةَ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ﴾ په دې کېنې متعدد اقوال دي : (۱) د «اسلم» نه انقياد شرعى مراد دې او «طَوْعًا» د «من في السموات» سره متعلق دې او «كَرْهًا» د «والارض» سره متعلق دې، يعنى دالله دحکم تشريعى اتباع فرشتې هم کوى په غير دتکليف نه ځکه ددوى

دپاره طاعت او عبادت داسې آسان دي لکه زمونږ دپاره نَفْس «ساه اخستل» اسان دي او مؤمنان يې هم کوي په تکليف سره (۲) يا د «اسلم» نه انقياد تکويني مراد دي او د «طوعاً» نه مراد ذوی العقول دي، او د «کرهاً» نه مراد غير ذوی العقول دي. يعنې چه کوم مخلوق ارادي او اختيار والا دي او هغه مخلوق چه ارادي او اختيار والا نه دي ، دا ټول دالله ﷻ حکم تکويني ته متقاد دي. ددينه علاوه مختلف اقوال دي.

﴿قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ﴾ دا بيان ددين دالله ﷻ دي ﴿لَا نَفَرُقُ بَيْنَ أَحَدٍ﴾ يعنې فرق په ايمان کښې نه کوو چه په بعضو باندې ايمان راوړو او په بعضو کفرو کړو.

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ يعنې ټول پيغمبران منو ليکن عبادت او سرتيتي صرف الله تعالی ته کوو او د يونبي منل يا د ولی منل دا نه دی چه هغه معبود وگرځوي يا ورته سجده وکړي. حاجت روا او مشکل کشا يې وگرځوي.

وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ٥
اوجاچې طلب کړو غير داسلام نه دين بل نوهيچرې به قبول نکړې شي دهغه نه، اودې به په آخرت کښې دتاوانيانو نه وي
كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ
څنگه به هدايت توفيق ورکړي الله هغه قوم ته چې کفرنې کړېدې روستو دايمان ددوي نه اوبعددېنه
وَشَهِدُوا أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ٦
چې دوي شهادت کړېدې چې بېشکه دارسل حق دي، اوبعددېنه چې راغلي وي دوي ته ښکاره دليلونه
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ٧ أُولَئِكَ جَزَّأُوهُمْ أَنْ عَلَيْهِمُ
او الله توفيق هدايت نه ورکوي قوم ظالمانو، عناديانو ته. دغسې کسان بدله ددوي داده چې بېشکه پدوي باندې دي
لَعْنَتَ اللَّهُ وَالْمَلَكُوتِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ٨ خُلِدِينَ فِيهَا لَا يَخْفَى عَنْهُمْ
لعنت دالله اود ملائکو اود خلقو ټولو. همېشه به وي دوي په هغې کښې نه به شي سپکولي ددوي نه
الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يَنْظُرُونَ ٩
عذاب او نه به دوي ته مهلت ورکولې شي

﴿وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ﴾ دا زجر او تخويف اخروی دې منکرینو ته. ﴿فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ د توحید او سنت خلاف هیڅ عمل مقبول ندې.

﴿وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ په آخرت کښې خساره، محرومه کیدل دی د ثواب نه او په دنیا کښې د هدایت نه محرومه کیدل دی چه بیان ئی دادې

﴿كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ﴾ د دینه مراد توفیق د هدایت دې اود ﴿قَوْمًا﴾ نه مراد یهود اونصاری دی چه دوی ته د رسول الله ﷺ درسات علم وو، خو دضداوحسد دوجه نه ئی انکار کولواودغه شان ضدی اومتعصب ته د هدایت توفیق نه ملاویری الا ان یشاء الله، او د ﴿الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ نه ضدیان اومتعصبان مراد دی.

﴿أُولَئِكَ﴾ دا تخويف دې او مبتدا ده او ﴿جَزَاءُهُمْ﴾ ترینه بدل اشتمال دې یا مبتدا ثانی ده او ﴿أَنْ عَلَيْهِمْ﴾ ئی خبر دې او د ﴿خَالِدِينَ فِيهَا﴾ ضمیر یا لعنت ته راجع دې او یا نار ته راجع دې چه لعنت ورله سبب دې.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

مگر هغه کسان چې توبه اوباسي روستو ددېنه اواصلاح اوکړي دخپلو عملونو، نويس بېشکه الله بخښنه کوونکې

رَحِيمٌ ۝ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزَادُوا

رحم کوونکې دې، بېشکه هغه کسان چې کفر ئې کړې دې روستو دایمان ددوی نه بیا زیات شوي دي

كُفْرًا لَنْ يُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ۖ وَأُولَئِكَ هُمُ الصَّالُونَ ۝

په کفر کښې ترڅنکدن پورې هیچرې به قبول نه کړېشی توبه ددوی، اودغه کسان دوی لونې گمراهان دي

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُقْبَلَ

بېشکه هغه کسان چې کفر ئې کړې دې اومړه شي پداسې حال کښې چې کافران وي نو هیچرې به قبول نکړې شي

مِنْ أَحَدِهِمْ قِيلَ إِنَّ الْأَرْضَ دَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ ۖ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

دهیچا ددوی نه ډکه زمکه سره زر اگر که بدله ورکړي په هغې سره دغه کسان، ددوی دپاره عذاب دردناک دي

وَمَا لَهُمْ مِنْ تَوْبَةٍ ۖ

او نشته ددوی دپاره هیڅوک مددگاران

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ دا د ماقبل نه استثناء ده ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ﴾ په مخکښي آيت کښي د توبې ذکر و او پدې آيت کښي بيان دوخت دتوبې دې چه وخت دقبوليت د توبې دموت او دغرغړې نه مخکښي دې ﴿ثُمَّ أَرَادُوا كُفْرًا﴾ ددينه مراد دادې چه په کفر باندې قائم وي دوخت دموت اوغرغړې پورې، نودوام په کفر زیادت دې په کفر کښي، ﴿لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ﴾ ددينه مراد يا دادې چه ددوئ توبه په وخت دغرغړې کښي نه قبلېږي لکه په حديث کښي دې چه «ان الله يقبل توبة العبد ما لم يفرغ» يامراد دادې چه ددوئ توبه نه قبلېږي کله چه دوئ مړه شي په کفر باندې لکه په وروستني آيت کښي دې نو هغه تفسير دې ددې آيت دپاره ، يا مراد دادې چه دوئ توبه نکوي نوڅرنگه به قبوله شي، يامراد دادې چه په حالت دکفر کښي څوک دنورو گناهونو نه توبه وباسي نو هغه نه قبلېږي ﴿کما فی الروح﴾

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ په ماقبل آيت کښي دعدم قبوليت دتوبې ذکر و دلته دعدم قبوليت د فديې ذکر دې ﴿يَلْأَلُ الْأَرْضَ﴾ دمل، معنی ده مقدار د ډکوالی یعنی دومره مقدار چه زمکه ډکه کړي ﴿وَلَوْ أَقْبَدْتُم مِّمَّةً﴾ مفسرين وائي چه داسې واؤ چه دلو، و صلیه سره مصاحب وي نو دا تقاضا کوي دبل شرط چه مقدروي اوحکم په هغه باندې په طریقه اولی سره وي لکه (اکرم زیداً ولواساء) نو دلته دې واؤ عطف د مذکور کړيدې په محذوف باندې، تقدير د عبارت داسې دې : «اکرم زیداً لو احسن ولو اساء»، نو اکرام د زید په تقدير د احسان په طریق اولی سره دې، نودلته سوال واردیږي چه پدې آيت کښي خو داسې نه ده ځکه چه فديه ورکول په ډکه زمکه دسروزرور سره ددينه خوېل اعلی حال نشته دې چه په هغې کښي عدم قبوليت د فديې په طریق اولی سره معلوم شي، نو ددې مختلف جوابات دي (۱) اسهل جواب دعلامه زمحشری دې چه دلته تقدير دې چه «فلن يقبل من احدهم فدية ولو افتدى بملء الارض ذهاباً» نوچه فديه بملء الارض نه قبلېږي نوهسې فديه په طریق اولی سره نه قبلېږي (۲) اوبعضې وائي چه واؤ زائد دې «ای فلن يقبل من احدهم ملء الارض ذهاباً ولو افتدى به»، (۳) بعضې وائي چه په عبارت کښي تقدير دې «ای فلن يقبل من احدهم ملء الارض ذهاباً تبرعاً و تصدقاً ولو افتدى به»، یعنی په طور د فديې سره نه قبلېږي نوپه طور د صدقې اودهې سره خو په طریق اولی سره نه قبلېږي ﴿قرطبي﴾

﴿وَمَا لَهُمْ مِنْ نَصْرِينَ﴾ من د استغراق دپاره دې یعنی هېڅ څوک مددگار به ددوئ دپاره نه وي د عذاب لرې کولو يا آسانولو دپاره .

لَنْ تَأْكُلُوا	الْيَوْمَ حَتَّى	تُفْقُوا وَمَا	تُحِبُّونَ وَمَا
هرگز نه کړئ تاسو نیکې ترڅو چې خرچ نه کړئ دهغه څیز نه چې تاسو نې خوښئ، او هغه څه			
تُفْقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ			
چې تاسو خرچ کوئ هر څیز چې وي نو پېشکه الله په هغې باندې علیم دی			

﴿لَنْ تَأْكُلُوا الْيَوْمَ﴾ «تالوا» د نیل نه ماخوډ دې او نیل په معنی دموندلو او حاصلولو سره دې او د (بو) نه مراد دایمان اود تقوی هغه درجه ده چه په هغې سره انسان د ابرارو په زمره کښې شامل شی چه د هغې ذکر الله ﷻ کړیدې ﴿وَلَا يَكُتِبُ الْإِبْرَارُ لَئِي عَلِيمٌ﴾ ﴿۸﴾، ﴿إِنَّ الْإِبْرَارَ لَئِي نَعِیمٍ﴾ ﴿۱۲﴾ مقصود دادې چه انسان د ابرارو په زمره کښې هله شاملیږي چه خپل محبوب شی د الله تعالی درضا دپاره خرچ کړي.

مخکښې آیاتونو کښې اهل کتابو سره مخاطبه او گفتگو وه او هغوی ته دنیوی ریاست او جاه دیر محبوب وو او حب جاه دهغوی دپاره رکاوټ وو د ایمان نه، نو پدې آیت کښې هغوی ته د اسلام راوړلو ترغیب ورکړې شو چه دنیوی فانی جاه خرچ کړئ نو (پر) به حاصل کړئ اود ابرارو په زمره کښې به داخل شئ: شعور:

مړاوه اپنے هستی کو اگر کچھ مرتبه چاہو کہ دانہ خاک میں مل کر گل گزار ہوتا ہے

﴿مَّا تُحِبُّونَ﴾ عام دې جاه اور ریاست ته هم شامل دې او د انسان عمروا صلاحیتونو ته هم شامل دې، دا هم د الله تعالی د رضا او دین د سربلندئ دپاره خرچ کول پکاردی (قاله الاستاذ رحمه الله)، او مال ته هم شامل دې، حضرت مولانا عثمانی رحمه الله وائی چه ماقبل آیت کښې دکافر مال خرچ کولو ته یی بې فائدې فرمایلی وو، دلته فرمائی چه د مؤمن مال خرچ کولو سره کمال نیکی حاصلیږي، البته محبوب مال خرچ کول پکاردی لکه صحابه کرامو ﷺ چه ددې آیت په نزول سره خپل محبوب مال خرچ کړو: (۱) په بخاری کښې دانس رحمه الله نه روایت دې چه حضرت ابو طلحه رحمه الله دمدينې په انصارو کښې زیات مالدار وو اوده ته زیات محبوب مال (بیرحاه) باغ وو چه مسجد نبوی ته مخامخ وو اونوی ﷺ به ورته کله کله تشریف وړلو او د هغې عمده او خوږې اوبه به ئی سکلي نو چه دا آیت نازل شو نو حضرت ابو طلحه رحمه الله

دنبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی وکړو چه یا رسول الله ﷺ! الله ﷻ فرمائی ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا حُبِبْتُمْ﴾ اوزما محبوب مال (بیرحاه) دې زه دا دالله ﷻ رضا دپاره خرچ کوم او امیدلرم ددې دثواب اواجر، اوتاسو چه کوم مصرف مناسب گنځئ نوهلته ئی صرف کړئ، نونبی ﷺ ډیر خوشحاله شو او وې فرمایل چه دا ډیر د نفع مال دې اوحکم ئی ورته وکړو چه دا په خپلو اقرباؤ او رشته دارانو کښې خرچ کړه، (۲) په روایت د بخاری اومسلم کښې دی چه یو واري حضرت عمر ؓ دحضور ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض یی وکړو چه زماپه مال کښې بهترین او اعز مال هغه حصه دزمکې ده چه په خیبر کښې ده، نوزه هغه صدقه کوم نونبی ﷺ ورته اوفرمایل چه اصل زمکه (حبس کړه) او په خپله قبضه کښې وساته او دهغې پیداوار اومنافع دالله ﷻ په لاره کښې وقف کړه، (۳) حضرت عبدالله بن عمر ؓ فرمائی چه دتلاوت په دوران کښې زه دې آیت ته ورسیدم نو ما په خپل ټول جائیداد کښې تصور وکړو چه کوم خیزما ته ډیر محبوب دې نوپه ټولو کښې ماته ډیر محبوب زما (جاریه فارسیه وه) فارسیه وینزه وه چه مرجانه نوم یی ؤو نوهغه مې آزاده کړه اوپه زړه کښې مې ورسره دومره ډیره مینه وه چه که چېرې دالله ﷻ په لاره ورکړې شوې شې واپس کیدې شوې نو ما به ضرور واپس کړې وه اونکاح به مې ورسره کړې وه، اودغه وینزه ئی خپل شاگرد نافع ته په نکاح ورکړه (روح، ابن کثیر) اوپه بعضو روایاتو کښې دی چه دومره محبت ئی ورسره ؤو چه ددغه وینزې د اولادنه به ئی ددې خوشبو محسوسه کوله.

(۴) حضرت زیدبن حارثه ؓ ته په خپل ټول مال کښې زیات محبوب مال فرس (آس) ؤو نوهغه ئی راؤړو او عرض ئی وکړو چه یا رسول الله ﷺ چه زه دا صدقه کوم نونبی ﷺ قبول کړو اودده زوی أسامه ؓ ته ئی ورکړو نوده ته شک راغې، نونبی ﷺ ورته افرمائیل: «ان الله قد قبلها منك» چه ستا صدقه الله ﷻ قبوله کړې ده (روح).

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ﴾ یعنې دمحبوب شی دخرچ کولو حکم، مقصود دا نه دې چه د ادنی، یا فالتو، بی ضرورته شی په صدقه کولو به ثواب نه ملاویرې بلکه ثواب په هره صدقه ملاویرې اگرکه دخپل ضرورت نه زائدوی لکه زړې کپړې، بچ شوې روتق وغیره، البته اخلاص پکښې ضرور دې اوپه اخلاص باندې الله ﷻ عالم دې.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَءِيلُ

توله ۱: «خوراک خیزونونه (چې) یهودیانو حرام کړي ول، حلال ووینی اسرائیلو له مگر هغه چې حرام (منع) کړی و یعقوب

عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ ۖ قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝

پخپل ځان باندې مخکښې دنازلیدو تورات نه، تلاوایه نوراوړئ تورات ناولولی هغه کچرې یی تاسورښتني

فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝ قُلْ

پس څوک چې جوړ کړي په الله باندې دروغ روستود دپنه نودغه کسان هم دوی ظالمان دي ته اووایه

صَدَقَ اللَّهُ ۖ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝

چې رښتیاوښلی دي الله، پس تابعداري اوکړئ ددین دابراهیم چې کلک وو په توحید باندې، اوته وو د مشرکانونه

«كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا» داجواب داوولي شېبې دې په رسالت باندې، دیهودو اخبارو او رهبانو به خلق متفکرول دایمان نه په حضور ﷺ باندې او د مسلمانانوپه زړونو کښې به نئ د شکوکو او شبهاتو اچولو کوشش کولو، پدې آیت کښې د اولي شېبې جواب دې، شېبه داوه چه دا نبی په څرگنده خو دملت ابراهیمی داتباع دعوی کوی خوپه حقیقت کښې ترینه مخالف دې ځکه چه د اوبن غوښې، اوپښ، په ملت ابراهیمی کښې حرام وو او دا نبی ورته حلال وائی، دجواب حاصل دادې چه دیهودیانو او د اخبارو، رهبانو، دا قول اودعوی بالکل غلطه ده بلکه دغه اشیاء حلال وو که چرې حرام وې نویه تورات کښې به نئ دحرمت ذکر شوې وې ځکه چه کوم اشیاء د بنی اسرائیلو دپاره حرام وو، نو د هغې حرمت په تورات کښې موجود وو، حالانکه ددغه اشیاء دحرمت ذکر په تورات کښې نشته، په «الطعام» کښې لام د استغراق دپاره نه دې بلکه دعهد دپاره دې اومعهود هغه طعام دې چه یهودیانوئ دحرمت دعوی کوله چه د اوبنانو غوښې اوپښ دی.

«إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَءِيلُ» اسرائیل په معنی د عبدالله سره دې اودا لقب دی یعقوب ﷺ دې او پدې استثناء کښې دوه قوله دی: ۱- اول قول دا چه دا استثناء منقطع ده یعنی یعقوب ﷺ دا اشیاء صرف په خپل ځان حرام کړی وواوپه بنی اسرائیلو باندې حرام نه وو، اومراده دحرمت نه

یا لغوی حرمت دې یعنی منع کول او پرهیز کول، ځکه چه حضرت یعقوب عليه السلام ته عرق النساء بیماری لگیدلې وه نو طبيبانو ورته مشوره ورکړه چه د اوبښ دغوښی اوبښونه پرهیز کوه مضافه یا دحرمت نه مراد شرعی حرمت دې، حضرت یعقوب عليه السلام ته عرق النساء بیماری ولگیده نو دوی نذر وکړو چه کله الله تعالى ماته صحت راکړو نوزه به خپل مرغوب طعام د اوبښانو غوښې اوبښ ترک کړم، نو د نذریه وجه تحریم راغې، لیکن دا د نذر په وجه یوخیز حرامیدل د هغوئ په دین کښې وؤ، زموږنو په دین کښې د نذر په وجه حرمت نه راځی بلکه نذریه ختموی او کفار به ادا کوی.

لقله تعالی: ﴿لَا تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ﴾ الی قوله تعالی: ﴿قَدْ رَضِيَ اللَّهُ لَكُمْ فَلَاحَةً أَمْنَكُمْ﴾ او دویم قول دادې چه دا استثنا متصله ده، یعنی دیعقوب عليه السلام دتحریم دوجې نه دا اشیاء په بنی اسرائیلو باندې هم حرام شول، لیکن دا قول مرجوح دې ځکه چه په بنی اسرائیلو باندې حرمت د اوبښانو دغوښې اودشحوم وغیره دیعقوب عليه السلام دتحریم په وجې نه وؤ بلکه دتورات دنزول نه بعد ددوی دظلم اوبغې په وجې سره وو، لکه په سورة انعام آیت ۱۴۶ کښې دی

﴿قُلْ صَدَقَ اللَّهُ﴾ یعنی الله تعالى چه د دفع دشبهاتوپه باره کښې څه اوفرمايل نو دا حقائق او امور واقعیه دی نو ددې اتباع کوئ اوحبار اورهبان چه څه وایی نو دغه واهیات اومن گهړت، خبرې دی په هغې پسې مه ځئ.

﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ یعنی حضرت ابراهیم مشرک نه وؤ اویهودیان او دارنگه مشرکین عرب مشرکین دی نودوی چه خان ته ابراهیمیان وائی نو دا نسبت غلط دې.

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ	لِلنَّاسِ	لَلَّذِي بَكَّةَ	مُبَارَكًا
بېشکه اول کورچې مقررکړې شوې وؤدپاره دعبادت دخلقوامخافه دې چې په مکه معظمه کښې دې، دبرکت نه وک			
وَهْدًى لِلْعَالَمِينَ	فِيهِ آيَاتٌ	بَيِّنَاتٌ	مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ
اوهاديت دې دپاره دخلقو، پدې کښې نخښې ښکاره دی دقدرت دالله (بودهغې نه) ځانې داودريدلوابراهيم دې			

وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۖ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ

اوڅوک چې داخل شي دېته وی به امن والا ، اوخاص الله دپاره په خلقوباندې فرض دې حج دبیت الله په هغه چا

اَسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا ۖ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

چې طاقت لرې هغې ته دتللو دلارې ، اوچاچې کفر اوکړو په انکار دحج سره پس بېشکه الله غني دې دتولو خلقونه

﴿اِنْ اَوَّلَ بَمْتَرٍ﴾ داد دویمې شبهي جواب دې شبهه داوه چه اجارو اورهبانو به ویل چه دا نبي ﷺ دتمام انبياؤنه مخالف دې ځکه چه ده بیت المقدس پرېښودلو اوبیت الله ئی خپل ځان له قبله وگزروله حالانکه بیت المقدس دتمام انبياؤ قبله ده او د خانه کعبې نه مخکېني اوافضله قبله ده ، حاصل دجواب دادې چه دا قول ستاسو غلط دې بلکه بیت الله دتولو خلقو چه په هغې کښې انبيا هم دی ، دپاره عبادت گاه ده اوپه دنیا کښې اول عبادت گاه ده او افضله ده او د افضلیت وجوه ئی دادی : ۱- مبرکاً . ۲- هدی ۳- مقام ابراهیم ۴- ومن دخله کان آمناً ۵- والله علی الناس حج البيت .

اول ، دویم اوڅلورم اوپنځم د آیات تشریعیه ؤ نه دی ، او دریم د آیات تکوینونه دې نوڅکه په وسط کښې ذکرشو او دبیت الله اول بیت . کیدلو کښې دوه احتماله دی : ۱- یو دادې چه دا اولیت دعبادت گاه په اعتبار سره دې یعنی اول عبادت گاه بیت الله دې نوکیدې شی چه دبیت الله نه قبل د نور کورونه آبادو خو ددینه مخکښې بل معبد (عبادت گاه) نه ؤو ، دا قول مروی دی دحضرت علی ؓ نه (رجحه ابن کثیر) ، دویم احتمال دادې : چه دا اولیت مطلقاً دې یعنی د پیدایش دآسمانونو اوزمکې سره معاً یوځای دا بیت ملائکو جوړ کړیدې لکه مفسرینو روح ، ابوحیان وغیره ، لیکلی دی چه بناء دبیت الله لس (۱۰) واري شویده : ۱- اول ملائکو جوړ کړیدې د آدم ؑ نه دوه زره کاله (۲۰۰۰) مخکښې دسرویا قوتونه ، ۲- بیا آدم ؑ ۳- بیاشیت ؑ ، ۴- بیا ابراهیم ؑ ، ۵- بیاعمالقو ، ۶- بیاجرهم ، ۷- بیا قُصی ، ۸- بیا قریشو چه دحجرا سود په ایښودلو کښې ئی اختلاف راغلې ؤو اونی ﷺ ورته فیصله کړې ؤه کما هو المشهور ، ۹- بیا عبدالله بن زبیر رضی الله تعالی عنه ، ۱۰- بیا حجاج بن یوسف ، او ددې قول تائید دحدیث دبخاری اومسلم نه کیږي چه حضرت ابوذر ؓ وائی چه ما د نبي ﷺ نه تپوس وکړو چه کوم مسجد اول جوړ کړې شوې دې ، نوهغوی اوفرما یل مسجد حرام او بیا مسجد اقصی او ددوی په مینځ کښې څلویښت کاله فاصله وه (آه) ، نوظاهره داده

چه دلته جوړول په ذریعه دملانیکورسره مراد دی ځکه چه جوړول د ابراهیم بیت الله لره او جوړول دسلیمان عليه السلام بیت المقدس لره د دواړو په درمیان کښې څلویښت کاله نه وو بلکه زرو کلونونه هم زیاته فاصله وه .

﴿لِّلَّذِي يُبَكِّدُ﴾ دا خبر د (الَّذِي) دې د «بککه» په باره کښې دوه قوله دی : **اول قول** د اکثرو علماؤ دې چه دا لغت دې په مکه کښې نو دواړه یوشې دې او بآه اویمیم دیوبل نه بدل راځی لکه نمیط، نبیط ، لازم ، لاذب، راتب ، راتم ، **دویم قول** دادې چه ددې دواړو په مینځ کښې فرق دې ځکه چه مکه ټول ښار ته وائی اوبکه ځای د بیت الله ته وائی، یا مکه ټول حرم ته وائی اوبکه صرف مسجدحرام ته ویلې شی، او **وجه** دتسمیه په بکه سره داده چه بک ازدحام «رش» ته وائی اوپه کعبه باندې هم په پدوخت دطواف کښې ازدحام وی، یادا وجه ده چه بک، دق ته وائی اوداهم «تدق اعتناق الجبارة» یعنی بک څټ ماتولوته وائی اوکعبه هم دجبارؤ څټونه ماتوی لکه واقعده اصحاب الفیل پدې گواه ده.

او **وجه** دتسمیه په مکه سره داده چه «مک» کم والی د اوبوته ویلې شی اوپه مکې کښې د اوبو قلت دې یا مک استقصا بالهلاک ته وائی اومکه هم ظالمانولره هلاکوی.

﴿مُبَارَكًا﴾ دبیت الله دفضیلت یوه وجه داده چه دې مبارک دې یعنی کثیرالخیر دې او دبیت الله برکتونه یوظاهری اوبل معنوی دی چه دا اصل برکات دی، ظاهری برکات خویی دا دی چه ﴿يُجِئُ إِلَيْهِ تَمَرَاتٌ كُلِّ شَيْءٍ﴾ چه په دغه ریگستان بې آب او گیاه مقام کښې هر قسم میوې، ترکاری په دومره فراخی سره دی چه نه دمکې دباشندگانو دپاره څه کم وی اونو د باهر نه په لاکهونو راغلو خلقودپاره دڅه شی کمې وی، او معنوی برکات ئی هم ډیردی لکه ثواب دیو مومنخ په حرم کښې دیولاکه مونځونو سره برابر دې (کمال حدیث ابن ماجه) اوگناهونه په حج اوعمره اوطواف سره معاف کیږی اوهیڅ وقت کښې داوقاتونه دعبادت نه، نه خالی کیږی

﴿وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾ «هدی» په معنی د«هاج الى الجنة» سره دې یعنی بیت الله رسوونکي دې جنت ته په سبب دطواف اوعباداتو سره پدې کښې، اوپه سبب دتوجه کولو دې ته په هر مومنخ کښې، یا دا حمل مبالغه دې یعنی بیت الله عین هدایت اومرکز اوسرچشمه دهدایت دې په مخ دځمکې کښې چه چرته برکت اوهدایت وی نوهغه به دبیت الله پرتو اوعکس وی او ټول عالم ته برکتونه او دهدایت انوارات دبیت الله نه رسیږی، شپږ شلې ۱۲۰ رحمتونه روزانه په بیت الله نازلېږی، شپيته ۲۰ په طواف کوونکو راځی اوڅلویښت ۴۰ په ذکر

او عبادت کونکو اوشل ۲۰ صرف په نظر کونکو باندې نازلیرې، او په «الْعَلَمِينَ» کېنې دېته اشاره ده چه کعبه د ابتداء نه د ټولوا نبي او د هغوی د امتونو د پاره قبله او مقام د حج وؤ.

﴿لِيَهِيَ آيَاتُ يَسْتَنْتَ﴾ داپه منزله د تفسیر دې د ماقبل د پاره نو د دې وجې نه عطف ونه شو. د «فيه» ضمير بيت ته راجع دې او مراد ترينه ټول حرم دې اود «آيت يَسْتَنْتَ» په مصداق کېنې مفسرينو ډير امور ذکر کړي دي: حجر اسود، حطيم، ملتزم، زمزم، نزول د انواراتو الهي، اطمینان قلبی په دیدار د بيت الله سره، تعظيم په زړونو د خلقو کېنې، واقعه د فیل، د درنگانو تعرض نه کول بشارته، بچ ساتل د سیلابونو نه په هره زمانه کېنې، اود بيت الله دکوم رکن (گوټ) په طرف چه باران وشي نو د دغه طرف په ټوله علاقه کېنې فراخ کالی وی، مثلاً که باران په طرف درکن یمانی وشي نو د یمین په ټوله علاقه کېنې فراخ کالی وی او چه باران د ټولو ارکانو په طرف وشي نو په ټولو چاپیره ملکونو کېنې فراخ کالی وی، او بعضو پکېنې داهم شمار کړي دي چه مارغان او کوترې د بيت الله د پاسه نه الوخی نو بعضو دا خبره کړیده چه دا خلاف ده د مشاهدې نه ځکه چه په بعضو احيانو کېنې الوتل د بعضې طیور د بيت الله نه د پاسه مشاهده شویده، او نورو بعضو جواب کړیدی چه بيماره مرغی د استشفا د پاره د بيت الله د پاسه الوخی عامې مرغی دغه شان نه دی.

«آيت يَسْتَنْتَ»: دوه قسمه دی: يو تشریعيه دی چه په ماقبل کېنې د دوو ذکر وشو او د دوو ذکر ورسو کيږي، بل قسم آیات تکوینیه دی نو د هغې ذکر په درمیان کېنې کيږي هغه دادې چه:

﴿مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ﴾ دا مبتداء ده او خبر ورله مقدر دې مخکېنې «ای منها مقام ابراهیم» یا دا خبر دې او مبتداء ورله مقدره ده «ای احدھا مقام ابراهیم» او پدې کېنې دوه قوله دی **اول** داچه مراد د دیننه هغه گټه ده چه حضرت ابراهیم عليه السلام د خانه کعبې جوړولو د پاره په هغې ولاړ و او چه دیو الوته د بيت الله به او چتیدل نو دا گټه به هم دا الله عز وجل په قدرت سره او چتیدله او پدې کېنې د حضرت ابراهیم عليه السلام د قدمونو نشانان موجود دی، اودا د لویو نشانانونه دې، ځکه چه په سخته گټه کېنې قد مونه د پړکو (گیتو) پورې ننوتل، او محفوظ ساتل د دشمنانونه لویه نشانه ده او په کافرانو حجت دې او پدې سره ملت ابراهیمی خلقتو ته یادیري **دویم** قول دادې چه د مقام ابراهیم نه مراد ځایونه د اودریدلو د ابراهیم عليه السلام دی د مونځ اودعا گانو د پاره، نو پدې کېنې کل مسجد حرام، اوصفا، مروه، منی، مزدلفه، ټول داخل دی.

﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ لفظ د «من» د ذوی العقول د پاره راځي خو دلته ترینه مراد

عام دي وحشی حیوانات ، شین بوتی ، ونه دحرم، دا تول پکنې داخل دی «آهن» اسم فاعل (دی کذا) دي یعنی امن والا اوپدي کني درې اقوال دی : یو دا چه امن د دنیا مراد دي. هوم دا چه امن د آخرت مراد دي یعنی څوک چه داخل شو حرم ته په اراده دحج او عمرې سره دصحيح عقيدې نه نودې به په امن وی دعذاب دجهنم نه، او هوم داچه دواړه مراد دي. د دنیوی امن نه مراد دادې چه څوک دحرم نه باهر قتل وکړی یا بل څه جرم وکړی اوپه حرم کني پناه ونیسی نودې به په حرم کني نشی قصاص کولې او دارنگه نورحدود به پرې نشی جاری کولې، البته بیع اوشراء، خوراک، سکاځ به پرې بندکړې شی چه مجبورشی دحرم نه په راوتلو نو باهر به قصاص کولې شی اوحدبه پرې جاری کولې شی او دا مذهب د امام ابوحنیفه (رحمه الله) دي اود امام شافعی (رحمه الله) په نزد په حرم کني قصاص اخستل جائزدي، البته که څوک په داخل دحرم کني قتل وکړی نو هغه به په حرم کني قصاص کولې شی بالافتاق.

﴿وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ﴾ دا د آیاتو تشریعیونه دي ﴿حِجُّ الْبَيْتِ﴾ داپه کسرې او فتحي دواړو لغاتو سره دي ﴿مَنْ أَشْتَلَعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ دا بدل بعض دي د «الناس» نه او استطاعة په اصل کني طلب دطواعیت ته وائی اودا تقاضاکوی دقدرت، نودلته ترینه مراد قدرت دي دحج کولو، او قدرت : ۱- یودبدن دي ۲- او بل دمال دي ۳- او بل د دواړو دي نود امام مالک (رحمه الله) په نزد قدرت دبدن مراد دي نو دده په نزد حج فرض دي په هر هغه چا چه قدرت دتللو اود کسب کولو په لاره کني لری، اگرکه غنی نه وی او د امام شافعی (رحمه الله) په نزد قدرت دمال مراد دي نو څوک چه په بدن معذورو ی او مالداروی نو په هغه باندې دده په نزد حج فرض دي نوبل څوک به نائب کړی چه دده دپاره حج وکړی. او د امام ابوحنیفه (رحمه الله) په نزد قدرت دبدن او دمال دواړه مراد دی نو که څوک مالدارنه وی یا په بدن معذور وی نو اگر که مالداروی نو په هغه باندې فرضیت دحج نشته دي

﴿وَمَنْ كَفَرَ﴾ څوک چه انکار وکړی د فرضیت دحج نه نو دا خو حقیقی کفر دي او څوک چه سره د قدرت نه حج پریدی نو دا عملی کفر او مشابیه د کافرانو سره دي.

فایده : پدې آیت کني د فرضیت دحج دیر تاکیدات دی : اول لفظ د «الله» دي، قرطبی وائی چه لام دپاره د ایجاب او د الزام دي او پدي کني اشاره ده چه دا حق دالله (رحمه الله) دي نو د ریاء دپاره به نه وی اودارنگه د احترام دبتانودپاره به نه وی لکه په جاهلیه کني چه وؤ هوم لفظ د «علی» دي چه په استعلاء او تاکید دلالت کوی، هوم لفظ د «الناس» دي چه

په عموم دلالت کوی اگر که مراد ترینه خصوص دې، او غلووم لفظ د «من استطاع» دې چه دا بدل دې او بدل په حکم د تکرار دعامل کنبې وی، نو دلالت کوی په تاکید باندې، او بنهم «ومن کفر» دې چه حج پرینودل مشابعت دکافرانوسره دې، اوشپوم په «غی» کنبې اشاره ده چه تارک دحج محروم دې دالله ﷻ دخاص رحمت نه.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ۝
اوايه ^{۱۱} اي اهل کتابو ! ولې کفرکوي تاسوپه آياتونودالله باندې، اوالله خبردې په هغه عملونوچې تاسونې کوي
قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن أَمَنَ تَبَغَّوْهَا
ته اوايه ^{۱۲} انې اهل کتابو ولې منع کوي تاسود لاري دالله نه هغه څوک چې ايمان راوړي چې لتوي تاسو په هغې کنبې
عِوَجًا ۖ وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ ۚ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝
کړليچ، اوحال دادې چې تاسو خبري په حقانيت دې ددين، اوندې الله بې خبره دهغه عملونوچې تاسونې کوي
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا قَرِيْبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
انې ايمان والود، کچري تاسوتايعداري اوکړي ديودلي دهغه کسانونه چې ورکړي شويدي هغوي ته کتاب
يُؤَدُّوْكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَفَرِينَ ۝
واپس به اوگرخوي تاسو پس دايمان ستاسونه کافران، اوڅه رنگه کفرکوي تاسواوحال دادې چې لوستلې کيد پسي
عَلَيْكُمْ آيَةُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ ۚ وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ
په تاسوياندې آياتونه دالله اوبه تاسو کنبې رسول دهغه شته دې، اوچاچې منگولي اولگولي په دين دالله پورې
فَقَدْ هَدَىٰ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝
نوپه تحقيق سره اوسولې شو هغه لاري نبيغي ته

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ﴾ د اهل کتابو دشبهاتو د ازالي نه بعد هغوي ته زجرونه ذکرکيري او دا اول زجردي اومراد د «آيات الله» نه قرآن دې، يا دلايتيل دنبوة دحضور ﷺ دی، او يا آيات

۱ - د شبهاتو دجاوبونو نه بعد اول زجر اهل کتابو ته.

۲ - دويم زجر.

۳ - مومنانوته تنبيه.

بينات دكعبي دى

﴿قُلْ يٰٓأَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تُصَدُّوْنَ﴾ دا دويم زجر دې ﴿تَبْغُوْنَآ عِوَجًا﴾ «اى تبغون ها عوجا» او عوج هغه كړليچ ته وائى چه په نظرنه راځي بلكه معنوى وى او مراد ددينه شكوك او شبهات اچول دى دخلقوپه زړونوكېښي.

﴿يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ﴾ دا تنبيه وركول دى مؤمنانوته چه داهل كتابو د اطاعت نه ځان بچ ساتئ او دهغوئ دشبهاتو او پروپيگندونه متاثر كيږئ مه.

﴿وَكَيْفَ تَكْفُرُوْنَ﴾ دا زجر دې مؤمنانوته ﴿وَفِيكُمْ رَسُوْلُهُ﴾ د دينه اهل بدعت ثابتوى چه حضور ﷺ حاضر اوناظر دې اوپه خپلو بياناتوكېښي دا لفظ په ډير اوچت او زور دار آواز سره وائى : ﴿وَفِيكُمْ رَسُوْلُهُ﴾ په تاسوكېښي موجود دې او حاضر اوناظر دې رسول دالله ، جواب دادې چه د آيت سياق اوسباق پدې دال دې چه دا خطاب دصحابه كراموسره دې اوكه بالفرض خطاب تمام امت ته شى نوډ «فيكم رسوله» معنى داده چه په تاسوكېښي سنت درسول موجود دې نودهغې خلاف مكوئ اوبدعات مه اختياروئ بلكه سنت اختيار كړئ .

﴿وَمَنْ يَعْصِمْ بِآلِهَةٍ﴾ پدې كېښي دوه توجيه دى : (۱) مضاف مقدر دې «اى ومن يعصم بكتاب الله ، دين الله» يعنى عمل په كتاب الله اوسنت ترينه مراد دې ، (۲) مراد ترينه پناهى حاصلول دى په الله ﷻ سره په وخت دشرونو د اهل كتابو اونور اشراروكېښي .

﴿فَلَقَدْ هَدٰى﴾ يعنى اعتصام په كتاب الله باندې يقينى سبب هدايت دې اوپناهى حاصلول دالله ﷻ په ذات سره عين هدايت دې .

يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تَقٰتِهٖ وَلَا تَمُوْنُوْا اِلَّا
اې ايمان والو ! يره كوئ دالله نه حقه يره، دهغه نه اومه مړه كيږئ تاسومگر په داسې حال كېښي
وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ۝ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيْعًا وَلَا تَفَرَّقُوْا وَاذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ
چې تاسو مسلمانان يئ ، اومنگولي ۷۷اولگوي په رسي دالله باندې تول اومه ډلې ډلې كيږئ، اويادكړئ نعمت دالله

1 - د سورة دويمه حصه ، تمهيد ترغيب الى الجهاد .

2 - دتمسك بالقران اود اختلاف نه دپچ كيدولتلقين

عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَالْفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ
په تاسو کله چې وئ تاسو دښمنان نوجوځ راوستلو الله په مینځ دزړنو ستاسو کښې نوشوی تاسو په سبب دنعمت دهغه سره
إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ
رونه ، اوتاسو وئ په غاړه دکندي داور نوبچ ئ کړئ تاسو دهغې نه ، دغسې بیانوي الله تاسو دپاره
أَيَّتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ
خپل آیاتونه دپاره ددې چې هدایت اومومی تاسو

- ۱- جهاد . ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا د سورة دويمه حصه ده پدې کښې درې امور ذکر کړي .
- ۲- اتفاق فی سبيل الله ، ۳- جهاد او د رسالت متعلق دشبهي جواب .
- شبهه داوه چه کافرانو ويل چه رسول الله ﷺ اوصحابو ته په جنگ احد کښې ډير نقصان او شکست ورسيدلو نوکه چرې دې واقعي اوريشتنې رسول وې نو دا نقصان اوشکست به ورته نه رسيدلو ، نوددې شېبې جواب ورستوپه تفصيل سره ذکر کړي چه دهغې خلاصه داده چه الله تعالى فرمائی چه مونږ حسب وعده فتح ورکړې وه ليکن دبعضو مسلمانانو نه څه اجتهادی غلطی وشوه او د رسول الله ﷺ دحکم تعمیل ئی ونه کړو نو ددې وجه نه فتح په وختی شکست سره بدله شوه ، په ابتداء کښې تمهید دې اوتر غیب دې جهاد ته دآيت ۱۲۰ پورې ﴿اتَّقُوا اللَّهَ﴾ تقوی بنياد دتولو امورو ددين دې چه تقوی او دالله ﷻ نه خوف دچاپه زړه کښې نه وی نو هغه ددين هيڅ کار په حقيقت کښې نشی کولې .

﴿حَقُّ نِقَاتِهِ﴾ دا اضافت دموصوف دې صفت ته ، په اصل کښې «الاتقاء الحق» دې ، يعنې حقه اولانقه يره ، ددې تفسير په مختلف الفاظو سره شويدي . ۱- کلك والې په توحيد ۲- ان يطاع فلا يعصى ويشکرو لايکفر . ۳- اخلاص فی التوحيد ۴- حق په باره کښې دالله تعالى نه ماسوی دهيڅ چا نه يره نه کول (وغیر ذالک) ، اوبل آيت ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ ددې تفسير دې اوناسخ ئی ندې لکه دا مشهوره ده ((قاله الشاه ولی الله ﷺ کذا فی القرطبي والروح)) .

﴿إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ ددې نه مراد دادې چه ترمرگه پورې په اسلام باندې کلك اوسن نو

موت به په حالت داسلام راشی اوچه موت په حالت داسلام راشی نو حشر به هم په حالت داسلام راځی «کَمَا عِیُونَ عَمُوتُونَ وَکَمَا عَمُوتُونَ تَحْشَرُونَ» نو دا سوال وارد نشو چه موت خوځه اختیاری امر ندې چه الله ﷻ دا حکم کوی چه تاسو ته دې موت نه راځی مگر په اسلام باندې او دموت علی الاسلام دپاره ذریعه اعتصام بحبل الله دې نوځکه دهغې حکم کیږی او د اعتصام بحبل الله او د تفریق نه بچ کیدلو ذریعه دعوت الی الله دې، په مابعد کښې دهغې ذکر کیږی.

﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ﴾ دحبل الله دیرتفسیرونه دسلفونه منقول دی، د ابن مسعود ﷺ او علی ﷺ او ابوسعید خدری ﷺ نه منقول دی چه مراد د دینه قرآن دې ((القرآن هو حبل الله المتین))، اودغه شان د ابن مسعود ﷺ نه منقول دی چه حبل الله جماعت دې یعنی اهل سنت والجماعة، عهد الله، دین الله، اسلام، طاعت، اخلاص توبه، اخلاص توحید، دا ټول تفسیرونه منقول دی اوپدې کلام کښې استعاره تمثیلیه ده یعنی مشابهه کړې شو حال دمؤمنانو په تمسک بالقرآن (وغیره) سره دحال دهغه چاسره چه یومضبوطه رسنی کلکه نیولی وی ددې دپاره چه دلاندې ځای نه اوچت ځای ته وخیژی اومقصده ورسی او ﴿جَمِيعًا﴾ حال دې دفاعل د ﴿وَأَعْتَصِمُوا﴾ نه او ﴿وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ ددې تاکیددې اومراد نهی ده دتفرقی نه په اصولو کښې، اوتفرقه په فرعو کښې ترینه نده مراد ځکه دا تفرقه په صحابو کښې هم موجوده وه، اودارنگه هغه تفرقه په فرعو کښې هم مراد کیدې شی چه بناء وی په ضد او تعصب باندې اوسبب وی د اختلاف اودله بازی اوتحاسد دپاره.

﴿وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ﴾ دا ترغیب دې اعتصام بحبل الله ته او دنعمت نه مراد اسلام یا قرآن دې. ﴿إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءَ فَأَلْفَ﴾ یعنی په اعتصام بحبل الله کښې ستاسو دپاره دوه فایدې دی یوه دنیوی فائده ده چه هغه دشمنی ختمیدل او الفت اومحبت پیدا کیدل دی لکه د اوس، اوخرج، چه دوه قبیلې دناصرو وې ددوئ په مینځ کښې دیومعمولی خبرې په وجه دشمنی جوړه شوې وه اودشپږ شلی کاله ۱۲۰ پورې وه او دیرخلق دطرفینونه پکښې قتل شوی ؤ او دیر مالی اوجانی نقصان شوی ؤ او دا دشمنی په اسلام سره ختمه شوه اوبې مثاله محبت او الفت نی په خپل مینځ کښې پیدا شو، او دویمه اخروی فائده ده چه هغه بچ کیدل دی د اور

دجهنم نه چه دهغې ذکرپه دې قول کښې دې: ﴿وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا﴾ شفا طرف او غاړې ته وائی او اضافت ئی کله اعلی ته کيږی لکه ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ﴾ په طرف د ډډ کمر نړیدونکی، او کله ئی اضافت اسفل ته کيږی لکه پدې ځای کښې، او حفره کندي ته وائی اوضمير د «منها» راجع دې «حفره» ته یا «نار» ته، او انقاذ ويلې کيږی دچا دقبضې نه خلاصولوته، نو پدې لفظ کښې مبالغه ده په بچ کولو کښې، او پدې آیت کښې تشبيه مراد ده يعنی تاسوپه سبب دکفرسره دجهنم دکندي په غاړه ولاړ وئ اوستاسو او دجهنم په مابين کښې صرف مرگ حائل وو نو تاسو قریب وئ چه جهنم ته اړتاؤشئ، لیکن الله تعالی تاسو داسلام اودحضرت محمد ﷺ په وجه دجهنم نه بچ کړئ لکه څوک چه داوردکندې په غاړه ولاړوی اوقریب وی چه په اورکښې پریوځی لیکن څوک دوست او غمخوارئ راشی او دلاس نه ئی ونیسی او داور دغاړې نه ئی لرې کړی.

فایده: الله ﷻ دلته صحابه کراموته خطاب وکړو او پدوئ باندې یی ددوه نعمتونو ذکر وکړو یو دنیوی نعمت یعنی په دنیا کښې باهمی محبت اوالفت، اوبل اخروی نعمت یعنی په آخرت کښې دجهنم نه نجات، نویو ددې آیت نه دصحابه کرامو ډیر لوی فضیلت ثابت شو اودصحابه کرامو ﷺ دشمنانو چه داخبره مشهوره کړې وه چه ددوئ په مینځ کښې عداوت اودشمنی ده نو ددې رد ددې آیت نه معلوم شو ځکه چه پدې آیت کښې الله ﷻ یوه دا فیصله وفرمایله چه دنعمت داسلام نه بعد دصحابه ؓ په مینځ کښې دشمنی اوعداوت نه وو پاتې شوې بلکه ددوئ په مینځ کښې محبت اوالفت وو اوپه خپل مینځ کښې رونه وو، اودویمه فیصله ئی پدې آیت کښې دا وفرمایله چه الله ﷻ دوئ دجهنم د اورنه بچ کړیدی اودجنت مستحق ئی گرځولی دی دصحابه ؓ شان او ددوئ مقام دقرآن نه معلومیږی نه دتاریخی روایاتو نه، وذاک فضل الله یؤتیه من یشاء.

وَلَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
اوپکار، ده چې وي دې ستاسونه يودله چې بلنه کوي خير طرفته اوحکم کوي په نېکۍ سره اومنع کوي دبدی نه

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ ۝ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا

اودغه کسان خاص دوی کامیاب دي. اومه کیږي؛ پشان دهغه کسانو چې ډلې ډلې شوي دي او اختلاف نې کېږي

مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

روستو دهغې نه چې راغلل دوی ته ښکاره دلیلوته، اودغه کسان ددوی دپاره عذاب لوڼي دي

﴿وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ﴾ د اعتصام بحبل الله او د باهمی محبت او الفت پیدا کیدلو دپاره ذریعه او دتفریق مذهبوم نه دبیج کیدلو ذریعه دعوت الی الله دې نوددې وجه نه شی ذکر دلته کیږی او په «ولتکن» کښې «کان» تامه ده او اُمَّةً شی فاعل دې او جمله د «یدعون» صفت د «امّة» دې او «منکم» متعلق دې په «تکن» پورې یا «کان» ناقصه ده او «امّة» شی اسم دې او «یدعون» ورته خبردې، او مقصود ترینه دوام دې پدې عمل باندې اوصرف وجود ترینه مراندنې او «امّة» هغه جماعت ته وائی چه قصد کړې شی وی څه امر، او اطلاق شی کیږي په اتباع د انبیاء باندې او اطلاق شی کیږي په قدوه او پیشوا باندې لکه: «ان ابراهم کان اُمَّةً»، او دارنگه اطلاق شی کیږي په دین او ملة باندې، او اطلاق شی کیږي په زمانه باندې، په لفظ ده «من» کښې دوه قوله دی یوقول دادې چه «من» دتبعیض دپاره دې نوبناء پدې باندې دعوت فرض کفائی دې څکه چه په دعوت الی الخیر باندې هر سرې قدرت نه لری بلکه هغه څوک لری چه په خیر او معروف اومنکر باندې علم لری او موقعه شناس وی نومصدق شی اهل علم دی په هره زمانه کښې، او بل قول دادې چه دا «من» بیانیه دې یا زائد دې نوبناء پدې باندې دعوت فرض دې په هر مکلف باندې خو ساقطیږي دا فریضه په فعل دبعضو سره اوددې قول رجع هم فرض کفائی ته ده اوقول فیصل دادې چه دعوت په هر مسلمان باندې فرض دي نوچاته چه دیوې مسئلې یا د یو آیت علم حاصل وی نوبه هغه باندې دهغې دعوت فرض دي، اوصاحب دمرفقات حدیث د«من راء ی منکم منکراً فلیغره بیده — الحدیث». په تشریح کښې لیکلی دی چه امر بالمعروف اونهی عن المنکر فرض دي په هر چا باندې خواه که نارینه وی یازنانه، حروی یا عبد، یاصبی ممیزوی، الی آخر ماقاله.

﴿يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾ دخیر تفسیر په اتباع دقرآن اوسنت سره اوپه اسلام سره اوپه عمل

بطاعة الله سره کړې شويدي.

«وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» علامه زمخشری اوبعضې نور حضرات وائي دا عطف الخاص على العام دې د اهتمام شان دپاره ، ليکن دا قول مرجوح دې، ځکه چې «خير» په غير د امر بالمعروف اونهى عن المنکر نه بل فرد نه لری نو خاص او عام نشته نو راجحه داده چې دا عطف تفسیر دې او تفصيل بعد الاجمال دې د تاکید دپاره او د دينه معلومه شوه چې دعوت الى الخير مکمل کيږي په امر بالمعروف او نهى عن المنکر دواړو سره، يو پريخودل او بل کول مکمل دعوت ندې، اود «معروف» تفسیر په توحيد اوسنت سره کړې شويدي او د «منکر» تفسیر په شرک او بدعت سره کړې شويدي خو راجحه داده چې معروف ټولوا موراتو ته شامل دې فرائض، واجبات اومندوبات، او دارنگه منکر هر خلاف شرع ته شامل دې کفر، محرمات، مکروهات ، اگرکه دمعروف دپاره فرد اعلى توحيد دې او دمنکر دپاره فرد اعلى شرک او کفر دې، صاحب دمقرقات ليکلى دى : ((قالوا : ولا يختص ذلك باصحاب الولايات)) يعنى امر بالمعروف اونهى عن المنکر مختص نه دى په اصحاب الولايات يعنى اقتدار والو پورې ((بل هوثابت على احاد المسلمين فان السلف الصالح كانوا ياء مرون الولايات بالمعروف وينهونهم عن المنكر مع تقرير المسلمين اياهم، وترك توبيخهم على التشاغل به)) اودلالت کوى پدې باندې دا قول دالله ﷻ ((والعصران الانسان - الآية)) ځکه چې پدې کښې ئى شرط ولايت ندې لگولې او دارنگه حديث د «افضل الجهاد كلمة حق عند سلطان جائر» «ابوداؤد يهقى ابن ماجه» او دارنگه شهادت د انبياؤ په وجه د دعوت الى الخير.

ددينه ورستوليکى : ((ويتبغى للأمر والنهي ان يرفق ليكون اقرب الى تحصيل المطلوب ، فقد قال الامام الشافعي من وعظ اخاه سر فقد نصحه وزانه، ومن وعظه علانية فقد فضحه وشانه قال القاضي عياض رحمته الله ان هذا البلب باب عظيم في الدين : به قوام الامر وملاكيه فاذا فسد مع العقاب للصلح والظالم قال تعالى : ((واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة)) ، آه .

فايده : نهى عن المنکر داندۀ چې هغه وچيرلې شى اوفتوى ولگولې شى بلکه اصل نهى عن المنکر دمنکراتو ختمول دى لکه په حديث کښې «فليغيره» راغلې دې او دمنکراتو ختمولو يوطريقه داهم ده چې دمنکراتو کوونکې د ماموراتو په کولوسره اماده کړې شى نومنکرات به ترينه پاتې شى.

﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ دلته مراد حصرد فلاح کامله ده، یعنی پوره پوره کامیاب صرف دغه خلق دی چه دعوت الی الخیر کوی.

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ﴾ دا زجر او تخويف دې په تفريق او اختلاف كولو باندې او اشاره ده دینه چه په ترك دعوت الی الله سره تفريق او اختلاف پیدا کړی، او دارنگه اشاره ده دینه چه په ترك دعوت الی الله کښې تشبه ده دیهودو اونصاری و سره اودا عطف دې په «ولكن منكم» باندې یعنی دعوت الی الخیر ورکوی اومه کیري تاسوپه شان دهغه خلقو ﴿تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ چه تفريق او اختلاف شئ کړیدې او ﴿تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ په نزد د بعضی مفسرینوپه یوه معنی سره دی او تکرار محمول دې په تاکید باندې، او په نزد د بعضو باندې د «تقرؤا» نه مراد عداوت اود شمنی ده اود «واختلفوا» نه مراد مذهبی، اعتقادی اختلاف مراد دې او د ﴿الَّذِينَ تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ په مصداق کښې د سلفو نه دوه قوله مروی دی: جمهور وائی چه مراد ترینه دیهودو او نصاری و طائفې دی چه هغوی دوه او یا ۷۲ ډلې جوړې شوې وې اودا امت به درې او یا ډلې جوړیږی، اودویم قول دادې چه مراد د دینه اهل بدعت د دې امت دی لکه خوارج، روافض، معتزله وغیرها او دوی اگر که په وخت دنزول دقرآن کښې موجود نه وو خو دا په طور دپیشینگوئی او اخبار عن الغیب سره ویلی شوی دی، نو د دینه معلومه شوه چه دتفرق او اختلاف نه مراد اختلاف دې په اصولو او اعتقادیاتو کښې او هر چه دې اختلاف په فروغو کښې نو دا مراد نه دې اومذموم هم ندې بلکه واقع دې په مابین دصحابو کښې او ثابت دې په احادیثو سره «الفصل فی الروح» نو خوک چه د ﴿تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ مثال دا بیانوی چه «کابی حنیفة وصاحیبه» نو دا عظیم تحریف دې.

﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ د بینات نه مراد دتورات اوانجیل هغه صریح او واضحه آیاتونه دی چه په هغې کښې حقیقت د اسلام اوصداقت حضرت محمد ﷺ واضح طور سره موجود وو او دارنگه آیاتونه دقرآن ترینه هم مراد دی. ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ عَذَابُ عَظِيمٍ﴾ د دینه معلومه شوه چه داسې اختلاف گناه کبیره اوموجب دکفر دې.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ
په هغه ورځ چې سپين به وي بعضې مخونه او توري به وي بعضې مخونه، پس هغه کسان چې تور شي مخونه دهغوی

أَفَلَمْ تَرَ بَعْدَ لَمَامِكُمْ قَدْ وَفُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾
نوهوئى ته به اوونيلي شي آيا كفر كه دي تاسو پس دايما ستاسونه پس اوځنئ عذاب په سبب دهغي چې تاسو كفر كولو
وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فَبِئْسَ رَحْمَةً اللَّهُ لَهُمْ فِيهَا
اوهغه كسان (۱) چې سپين شي مخونه دهغوئ پس دوى به په رحمت دالله كښې وي، دوى به په هغې كښې
خُلِدُونَ ﴿١١﴾ تِلْكَ أَيْتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٢﴾
همشه وي. دا آياتونه دالله دى لولومونډې لره په تاباندي په حقه سره، اولله ظلم كول نه غواړي په خلقو باندې
وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
اواخاص دالله په اختيار كښې دي هرهغه څه چې په آسمانونو كښې دى اوهغه څه چې په زمكه كښې دى
وَالِلَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ
اواخاص الله (۲) طرفته گرځولي شي ټول كارونه

﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ﴾ (يوم، منصوب بنا بر ظرفية دي او عامل ورته ظرف يعنى «هم» دي او مراد د «يوم» نه يوم القيمة دي او مراد د بياض اوسواد نه حقيقى معنى ده په نزد دجمهوروا و مجازى معنى هم مراد كيده شي، يعنى سرور، خوشحالى او غم پریشانی، او مراد دوجوه نه په «تبييض وجوه» كښې وجوه المؤمنين دى او په «تسود وجوه» كښې وجوه الكافرين دى او د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دي چې سپين به شي مخونه داهل سنت په ورځ دقيامت او توريه شي مخونه داهل بدعت لكه شيعة، معتزله، خوارج وغيره په ورځ دقيامت، اودمفسرينو په تعين ددي مقام كښې مختلف اقوال دي: ((ولى الروح واختلف في ذلك الوقت: ١- فقيل وقت البعث من القبور ٢- وقيل وقت قراءة الصحف ٣- وقيل وقت رجحان الحسنات والسيئات في الميزان ٤- وقيل عند قوله تُرجع الأمور وامتاز اليوم ايها المجرمون ٥- وقيل وقت ان يؤمر كل فريق بان يتبع معبوده)).

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَدْرَجَتْ﴾ پدې كښې تخويف اخروى دي او دا تفصيل ددواړو فريقينودې په

١- بشارت.

٢- دليل عقلى په توحيد او تشجيع على الجهاد.

طریقه دلف نشر غیر مرتب سره او د «اَکْفَرْتُمْ» نه مخکې «لَقَالَ لَهُمْ» مقدر دې «بَعْدَ اِمْبِيَّكُمْ» یعنی بعد د موجب د ایمان نه چه آیات بینات دی، یا بعد له فطری ایمان نه، دا تاویل په دې تقدیر سره دې چه خطاب عامو کفارو ته شی، یا بعد د زبانی ایمان نه، چه خطاب منافقانو ته شی او که خطاب بنو قریظه او بنو نضیر یهودیانو ته شی نو دوی قبل د بعثت حضور ﷺ نه په حضور ﷺ ایمان لرلو او د بعثت د حضور ﷺ نه بعد یی کفر کړی دې.

«وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا» دا بشارت دې، «فَلِي رَحْمَةِ اللَّهِ» او د رحمت نه مراد یا خود رحمت دې او ثواب دې، او په ذکر د هغې کښې اشاره ده چه رحمت به پدوی احاطه کړې وی د هر طرف نه، او په اضافت د رحمت کښې الله ﷻ ته، اشاره ده عظمت د رحمت ته، او د ابن عباس ؓ نه روایت دې چه مراد د رحمت نه جنت دې ذکر د حال او مراد ترینه محل دې او تعبیر په رحمت سره ځکه وشو چه دخول جنت ته صرف د الله ﷻ په رحمت سره کیدې شی. ((کمال الحديث لن يدخل احدكم الجنة عمله لقبل له حق الت يا رسول الله فقال حق الا الا ان يتعمدني الله برحمته)).

«تِلْكَ آيَاتُ الْكُفْرِ» په (تلك) کښې تیر شوی مضمون طرف ته اشاره ده او پدې کښې بیان د صدق در سول ﷺ دې یعنی دا مذکور بیان، چه توريدل دمخونو دکافرانو دی اوسپن کيدل دمخونو دمؤمنانو دی په ورځ د قیامت وغیره دا د الله ﷻ فرمان دې.

«وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ» «ظلمًا» مصدر دې یعنی ظلم کول او «للعالمين» په ظلمنا پورې متعلق دې اونکره په سیاق د نفی کښې د عموم دپاره ده نو پدې کښې نفی د ظلم په طریقې د مبالغې سره ده، یعنی الله ﷻ اراده نه کوی دهیڅ قسم ظلم کولو په خلقوباندې یعنی ظلم خودرکنار بلکه دهیڅ ظلم اراده هم نه کوی، د آیت دا مطلب په نزد د اهل سنت والجماعت دې، او معتزله وائی چه ددې مطلب دادې چه بندگان چه په یو بل ظلم کوی نو دا په اراده د الله تعالی سره ندې، او دا قول غلط دې بلکه پدې تقدیر داسې ویل پکاروؤ: «من العالمين».

«وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» دا دلیل عقلی دې په توحید باندې او د جار مجرور تقدیم د افادې د حصر دپاره دې او دارنگه دا علت دې د ماقبل دپاره یعنی الله ﷻ اراده د ظلم ځکه نه لری چه دهغه په هرڅه قدرت دې او هرڅه دده په ملک اوتصرف کښې دی او ظلم دهغه چانه متصور کیدې شی چه په هرڅه قدرت نه لری او هرڅه دهغه په ملکیت اوتصرف کښې نه وی

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

یہ تاسو غوره دتولو امتونونه چې پېدا کړی شوي یې دپاره ددفع دخلقو، حکم به کوی خلقوته دینوکارونو

وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَكُوْا أَمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ

اومنع به کوی دبدوکارونونه اوایمان به راوړی په الله باندې، اوکچرې ایمان راوړې وې اهل کتابو

لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٤﴾

نوخامخا به دا غوره وه ددوی دپاره، بعضی ددوی نه مومنان دي اوزیات ددوی نه نافرمان دي

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» د اترغیب دې اشاعت دتوحیدته یعنی عمل ددعوت ته اومتعلق دې د

«وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» سره اوخطاب پدې کښې صحابه کراموته دې اولاً او

بیاشامل دې اتباعو ددوی ته دقیامت پورې لکه حضرت عمر رضی الله تعالی عنہ فرمایلی دی: ((یا ایها الناس

من سره ان یکون من تلکم الامة لیلودشرطه الله تعالی منها))، او دشرط نه مراد دادې چه

((تاءمرون بالمعروف وتنهون عن المنکر)) یا دا خطاب ابتداء تمام امت ته دې اودا ددې امت

دپاره لوی اعزازواکرام دې چه الله ﷻ ورسره مخاطبه کوی او دخیرامه لقب ورته ورکوی

اوپه لفظ د «کنتم» کښې دمفسرینو درې اقوال دی: (۱) «کان» ناقصه دې او «خیرامه» ئی خبر

دې او «کان» ددوام دنسبت دپاره دې لکه ((وکان الله غفوراً رحیماً)) (۲) «کان» ناقصه دې اوپه

خپله معنی د ماضی سره دې ((ای کنتم فی علم الله اولی الکتاب السابقه)) (۳) «کان» زانده دې

«ای انتم خیرامه» دا قول دفراء دې، ابوالبقاء وائی چه دا قول باطل دې

مولانا عثمانی رحمۃ الله علیه لیکلی دی: (اس کی علم انلی میں مکمل سے یہ ہی مقدرو پکارتھا)

او «خیر» اسم تفضیل دې مضاف دې نکړې ته اوهغه په معنی دجمع سره دې یعنی ډیر

غوره دتولو امتونونه «أُخْرِجَتْ» د اخراج نه مراد ظهوراو وجود دې «ای أَظْهَرَتْ أَوْجَدَتْ» او

فاعل ئی لفظ د «الله» دې هغه ترک شویدې د وجه دعلم نه په هغه باندې، اوپه لفظ د

«أُخْرِجَتْ» کښې اشاره ده دیته چه ددعوت دپاره خروج پکار دې، او «للناس» متعلق دې یا د

خیر، سره نو معنی ئی داده چه «انفع الناس للناس» یا د «أُخْرِجَتْ» سره متعلق دې، اولام د

انتفاع دپاره دې یعنی ستاسو پیدا کول دنفعی دخلقو دپاره دی، اوپه «للناس» کښې اشاره

ده ديتہ چہ دا امت دتول عالم دپارہ دې نودا امت عالمی دې لکه قرآن «هدی للناس» دې او عالمی کتاب دې او دارنگہ رسول (کافة للناس) دې عالمی رسول دې ،عالمی رسول ،عالمی کتاب عالمی امت .

مولانا شبیر احمد رحمہ اللہ لیکي چہ : اے مسلمانو! خدا تعالیٰ نے تم کو تمام امتوں میں بھترین امت قرار دیا ہے اس کے علم انبی میں بھلے سے یہ ہی مقدر ہو چکا تھا جس کی خبر بعض انبیاء سابقین کو بھی دے دی گئی تھی کہ جس طرح نبی آخر الزمان محمد رسول اللہ ﷺ تمام نبیوں سے افضل ہوں گے آپ کی امت بھی حملہ امم و اقوام پر کونے سبقت لی جائے گی کیونکہ اس کو سب سے اثر واکرم ،غیر نصیب ہوگا، اودوم واکمل شریعت ملے گی علوم و معارف کے دروازے اس پر کھول دئے جائیں گے ایمان و عمل و تقویٰ کی تمام شاخیں اس کی محنت اور قربانیوں سے سرسبز و شاداب ہونگے وہ کسے خاص قوم و نسب یا مخصوص ملک و اقلیم میں محصور نہ ہوگی بلکہ اسکا دائرہ عمل ساری عالم کو اور انسانی زندگی کی تمام شعبوں کو محیط ہوگا گویا اس کا وجود ہی اس لیے ہوگا کہ دوسروں کی غیر خواہی کرے اور جہاں تک ممکن ہو انہیں جنت کی دروازوں پر لا کر کھڑا کر دے (اخرت للناس) میں اسے طرف اشارہ ہے ،آہ —

﴿تَأْتُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ دا جملہ مستأنفہ دہ او تعلیل دې دما قبل دپارہ یا صفت دې دامۃ دپارہ خو پہ معنی دشرط او علت سرہ دې، ابن کثیر دحضرت قتادہ نہ نقل کریدی چہ قتادہ وائی چہ حضرت عمرؓ دحج پہ دوران کنبی دخلقو نہ «دعۃ» یعنی استراحت اوسستی ولیدلہ نو دا آیۃ ثی ولوستلو «کنتم خیرۃ اخرجت للناس» بیانی وفرمایل «من سرۃ ان یكون من هذه الامة فلیؤد شرط الله فیها» یعنی خوک چہ دا غواری چہ ددې امت نہ شی اوددې فضیلت مستحق شی نو ہفہ دې ہفہ شرط پورہ کری چہ الله ﷻ شرط کری دې چہ تاءمرون بالمعروف وتنہون عن المنکر دې .

قرطبی وائی : «مَذَّحْ هذه الامة ما قاموا ذالك — الخ» یعنی دا مدح ددې امت دہ ترخوچہ دوئ قائم وی پدې عمل «فاذا ترکوا التعمیر وتواطوا علی المنکر زال عنهم اسم المدح ولحقهم اسم الذم وكان ذالك سببا لهلاكهم» یعنی کلہ چہ دا امت دا عمل پرپریدی نو دمدح پہ خائی بہ مستحق دذم شی او دا بہ سبب دہلاکت ددوئ شی .

﴿وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ﴾ مراد ایمان شرعی او ایمان کامل دې، دلته سوال واریږي چه ایمان خو دهرڅه نه مخکښې دې نودلته ئی ولې ورستو ذکر کړو؟ : جواب دادې چه دلته ددې امت امتیازی شان، تمغه امتیاز، بیانول مقصود دی چه هغه عمل دعوت الی الله دې لکه په بل آیه کښې ئی دیته د حضور ﷺ او د مؤمنانولار ویلې ده: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوَالِي اللهَ عَلَى بَصِيرَةٍ اَنَا مِنَ اتَّبِعِي» او ایمان خومشترک وو په مابین ددې امت اونوروا متونو کښې نو ددې وجه نه د دعوت الی الله ذکر مخکښې و شو لیکن هرکله چه هیڅ عمل به غیر دایمان نه قبول نه وو نو ددې وجه نه ئی ورسره ذکر د ایمان ورستو وکړو، اوبل دا چه په تقدیم ذکرې کښې په ایمان باندې اهتمام شان د دعوت الی الله ته اشاره ده، اوبله وجه داده چه دعوت الی الله ذریعه ده دپاره دایمان راوړلو او دپاره دترقی په ایمان او کیفیاتو د ایمان کښې او دپاره دثبات اومحکم والی په ایمان باندې نو ددې وجه نه مقدم شو.

﴿وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْعَمَقِ﴾ دا ترغیب دې اهل کتابوته دایمان، اومراد دایمان نه ایمان شرعی دې پشان ددې امت چه مقارنوی د امر بالمعروف اونهی عن المنکر سره، یعنې که چرې دوی داسې ایمان راوړی نودوی به هم په خیرامه کښې داخل شی.

﴿لَکَانَ خَيْرًا لَّهْم﴾ دخیرنه خیرفی نفسه مراد دې اومعنی تفضیلی نده مراد ځکه چه مفضل علیه کفر دې نو په هغې کښې هیڅ خیرنشته دې نو دا معنی ئی نده چه دا به زیات غوره وو دکفر نه بلکه معنی ئی داده چه دا به ډیر غوره فی نفسه وو دوی دپاره اوکه معنی تفضیلی مراد شی نو بیا په مفضل علیه کښې چه کفر دې خیریه په اعتبار د زعم ددوی سره دې او دا تهکماً ویلې شویدی، یا په اعتبار دمنافعو دنیویو سره دې لکه مشری، دولت، جاه اومال شو سره دهلاکت نه په آخرت کښې.

﴿مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ﴾ داجمله مستأنفه ده دپاره دبیان دحال د اهل کتابوچه پدوی کښې بعضې هغه دی چه ایمان ئی راوړې دې لکه عبدالله بن سلام ﷺ اودهغه ورور په یهودوکښې اونجاشی اوعدی بن حاتم په عیسائیانو کښې، لیکن اکثریت ددوی په کفر باندې کلک دی.

لَنْ يَضُرَّكُمْ	إِلَّا أَذًى ط	وَإِنْ يَضَلُّوْكُمْ	يُؤَلِّمُكُمْ
------------------	----------------	----------------------	---------------

هېرې دوی تاسو ته ضرر نشي رسولې مگریده وېنا دخولې، اوکچرې دوی جنگ کوي تاسوسره نواوېه گرزوي

الْأَذْهَارُ ثُمَّ لَا تُصْرَفُونَ ۝

تاسوته شاگانی، بیا ددوی خدمتد نشی کیدی

«کُنْ تَصْرَفُونَ إِلَّا أَذَى» دا ترغیب الی الجهاد دې او د «اذی» نه مراد لسانی بد او رد ویل دی.

«وَلَنْ يُغْنِيَنَّكُمْ» یعنې اول خو ددوی ستاسو مقابلې ته د راتلو جرات کولې نشی اوکه چرې راشی «(يُولَوْكُمْ الْأَذْهَارُ)» نو بیا به شکست خوړلې پشی شا روان وی.

«ثُمَّ لَا تُصْرَفُونَ» «ثم» د تعقیب ذکرې دپاره دې او دا مشروط ندې په «وان یقاتلکم» سره یعنې ددوی ته به چرته غلبه اونصرت نصیب نه شی نه په قتال کښې اونه په بل وقت کښې.

صُرِيتَ عَلَيْهِمُ	الذِّلَّةُ	اَيْنَمَا	تُقْفَلُوا	إِلَّا	وَحَبْلٍ
وهلي شوېدې پدوی باندې مهر دذلت هرځانې چې ددوی اوموندلې شي، مگر داچې ددوی منگولې اولگوي په رسی					
مِّنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَبَاءُ وَبَعْضٍ مِّنَ اللَّهِ وَصُرِيَّتْ عَلَيْهِمُ السُّكْنَةُ					
دالله اوپه رسی دخلقو اوخته شوي دي ددوی په غضب دطرفه دالله نه، اومهړلگولې شوې دې پدوی باندې دخواری					
ذَلِكَ يَأْتِيهِمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذَا هَذَا					
دابه سبب ددې سره چې بېشکه وؤ ددوی کفرنې کولو په آیاتونودالله اوقتلول نې پیغمبران په ناحقه، دا په سبب ددې					
يَا عَصَا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ ۝					
چې ددوی نافرماني کوله او وؤ ددوی دحدنه نې تجاوز کولو					

«صُرِيتَ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ» یعنې په یهودیانو خواری، ذلت مسلط کړې شویدې اوپه هرځانې کښې ددوی جان اومال بې قدره اوغیرمحفوظ دې سوی ددوو صورتونو نه: اول داچې «إِلَّا وَحَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ» چه داسلامی حکومت ماتحت وی اوجزیه ورکوی، اودهوم داچې «وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ» د یو بل قوم معاهدشی او دهغوئ نصرت حاصل کړی او ددې ددو صورتونو نه علاوه ددوی ته هیڅ چین اوسکون نه نصیب کیږی، په موجوده دورکښې داسرائیلو حکومت د «وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ» مصداق دې چه دامریکې په تعاون اونصرت اومعاهدې سره قائم دې بلکه حقیقت دادې چه د اسرائیلو دحکومت وجود دمغرب دسیاست دانانو ذاتی مفاد نتیجه ده بل هیڅ ندی، او د «الْمُسْكِنَةُ» نه طبیعی مسکنت اوفقر مراد دې نو ددوی اگرکه مالدار وی

خو خپله مالدارۍ نه ښکاره کوی دوجه دبخل او حرص ددنپانه، دغه شان آیت په سورت بقره کښې هم تیر شوې دې.

لَيْسُوا سَوَاءً ۖ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَابِلَةٌ يَتَّبِعُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ
نډې دوی ټول یو شان "بعضې داهل کتابو نه یو له ده کلکه په دین باندې، لولې دوی آیاتونه د الله په اوقاتو دښه کښې
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ۖ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
اودوی سجده کوي. او ایمان راوړې دوی په الله اوپه ورځ دآخرت اوامر کوي په نهکۍ سره او منع کوي دبدی نه
وَيَسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ ۖ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
اوجلنې کوي په نهک کارونو کښې، اودغه کسان دښکانونه دې اوهغه څه چې کوي دوی څه نهکې
فَلَنْ يُلْقَوْهُ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ۝
نورگزبه محروم نشي دثواب دهغې نه، او الله ښه علم لري په متقیانو باندې

«لَيْسُوا سَوَاءً» یعنې اهل کتاب ټول په قیانتو کښې برابرندی بلکه ښه صفاتو والايدوي کښې هم شته دې چه دهغې بیان دادې:

«مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَابِلَةٌ» دقائمة معنی مستقیمه ده یعنې په دین باندې کلک ولاړ، او یا یې معنی داده چه په ولاړ وی مونځ کوونکی.

«أَنَاءَ اللَّيْلِ» د دې نه د تهجد مونځ مراد دې.

«وَهُمْ يَسْجُدُونَ» دا حال دې دضمیر د «يتلون» نه او «يسجدون» په معنی د «يصلون» سره دې اوسجده په خپلې معنی سره مرادنه ده ځکه چه دسجده په حالت کښې تلاوت مشروع نډې، اومراد د «صلوة اناء الیل» نه دتهجدو مونځ دې یا دعشاء مونځ دې او تخصیص د «اناء اللیل»، وشو اگرکه دوی د ورځې هم مونځ کوی ځکه مونځ دښې یعنې تهجد ډیر فضیلت لری او دا علامه دصلحاو ده.

«يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» دا دمؤمنینو اهل کتابو مزید مدح اوتعریف دې چه دوی په الله ﷻ اوپه ورځ دآخرت باندې تهیک تهیک دشریعت مصطفویه مطابق ایمان راوړی او دخپلوغلطو

عقائیدو لکه ابنیت دعیسی ﷺ او عزیز ﷺ نه تائب دی او دارنگه دآخرت دغلط تصور او عقیدې نه دستبردار دی چه دوی د شفاعت قهری قائل وو، ((وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ)) او بیا دا هم نه ده چه دوی صرف پخپله ایمان راوړې دې او عمل صالح کوی بلکه نور وخلقوته هم دایمان او د عمل صالح دعوت ورکوی او ((وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)) د کفر او منکراتو نه ئی منع کوی.

«وَأَسْرِعُونَ» دیوبل نه په نیکی او اطاعت کښې مخکښې کیږی، د مسارعت او عجلت په مینځ کښې فرق دادې چه مسارعت دپته وائی چه اهم شې مقدم کړې شی په غیر اهم باندې او عجلت ددې په عکس دې نو ددې وجه نه مسارعت صفت محمود دې او عجلت مذموم دې.

«وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» یعنې موصوفین پدغه صفاتو سره د اعلی صالحینو نه دی او پدې کښې رد دې د قول دیهودو چه «ما آمن به الا شرارنا» دې.

«وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ» دخیرنه تمام نیک اعمال مراد دی او خصوصاً مال خرچ کول دالله ﷻ د رضا دپاره او «یکفروه» دکفران نه مأخوذ دې، د ثواب نه محروم کیدلو په معنی سره دې، مخکښې آیت کښې د اهل کتابو مدح بیان شوه په ایمان صحیح او اعمالو صالحو سره اولدته ددې خبرې ذکر دې چه د ایمان نه بعد به دوی داعمال صالحه د اجر نه محروم کولې نشی او د سابقه کفر او بد اعمال به په دوی اثر انداز نه وی.

«وَأَلَّهُ عِلْمُهُ بِالْمُتَّقِينَ» دمتقینو نه مراد یاعام دی او مذکور اهل کتاب پکښې داخل دی، یا ترینه مراد دغه مذکور اهل کتاب دی نو دا وضع داسم ظاهره په حای ضمیر، نو پدې کښې د علت بیان دې چه دغه مذکور مقام دتقرب دوی ته په تقوی سره حاصل شوی دې.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا	كُنْ تَقِي عَنْهُمْ	أَمْوَالُهُمْ	وَلَا أَوْلَادُهُمْ
بېشكه هغه كسان، چې كفرني كړېدې هرگز به دفع نه كړي ددوى نه مالونه ددوى اونه اولاد ددوى			
مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ			
دعذاب دالله نه هېڅ خيز. اودغه كسان اور والادى، دوى به په هغې كښې همېشه وي. مثال دهغه څيز چې خرچ كوي دوى			

فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حُرَّتٌ قَوْمٌ

پدې ژوند د دنیا کښې پشان د حال د سیلۍ دې چې په هغې کښې یخه گلی وې چې اور سیرې فصل دیو داسې قوم ته

ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ

چې ظلم نې کړې وي په ځانونو خپلو نو هلاک کړي هغې فصل لره، او ظلم نه دې کړې په دوی باندې الله لیکن دوی

أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿۱۰﴾

پخپلو ځانونو باندې ظلم کولو

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف اخروی دې کفارو داهل کتابوته خواه که عوام وی

پدوی کښې یا خواص «احبار او رهبان» وی.

﴿كُلُّ تَغْيِيٍّ﴾ اغناء دفع د ضررته وائی او استعمال ئی په هغه شئ کښې کیږی که چرې د نه

وی نو ضرر واقع کیږی. او دارنگه اغناء په معنی «اجزاء» اونفع رسولوسره راخی،

کفارو فخر کولو په مالونو اولادونو سره لکه ویل به یی چه : ((نحن اکثرا موالاً واولاداً وما نحن

بمعذبين)) نو دلته ددې نفی وشوه، یا د اموالونه هغه اموال مراد دی چه دوی خرچ کول، اتباعو

او مریدانو به خپلو پیروانو ته مالونه نذرانې ددې دپاره ورکولې چه دوی به مونږ د قیامت په

ورځ د عذاب نه بچ کوی، او دارنگه پیران اوسجاده نشین د اولیاؤ د مزاراتو د جوړولو دپاره

او مزاراتو ته راتلونکو دپاره لنگر خانې وغیره جوړولو دپاره خرچونه کوی، اوتوقع لری چه

پدې سره به مونږ د عذاب الهی نه بچ شو او درجات عالیه به راته حاصل شی، نو پدې آیت

کښې ددې رد دې، یعنې مال خرچ کول اونورا اعمال صالحه په آخرت کښې مفید او نافع کیدل

په ایمان خالص او توحید باندې موقوف دی، او دوی په کفارو شرک کښې ډوب دی نو دوی ته

اتفاق یعنې مال خرچ کول، خیراتونه، صدقې کول نفع نه ورکوی، بلکه دوی اصحاب النار

یعنی ملازم د نار سره دی، او په نار کښې به همیشه وی.

﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ﴾ ددنیوی مفاداتو دپاره خرچ کول مراد دی، یا هغه صدقات چه سره

د شرک او کفر نه وی. پدې آیت کښې جواب د سوال مقدردې او هغه دا چه په اتفاق سره خو

عذاب الهی دفع کیږی، نو دوی ته ولې نفع نه رسوی او عذاب ترینه ولی نه دفع کوی. جواب

دادې چه ددوی اتفاق او دارنگه نور اعمال صالحه د شرک او د کفر په وجه سره بریاد شوی دی

او ددې مثال دادې چه دکافرانو، ظالمانو سرسبز اوشاداب فصل اوباغ وی، دپته سخته

یخنی، گلن، واوره، ورسی او هلاک او بریادشی او غلې میوې ترینه پیدا نه شی نو دغه شان ددوئ په نفقاتو اونورو اعمالو باندې دکفراو دشرک مهلك باد الوتې دې نو بریاد شویدی او ((جوړ)) په معنی د (برد شدید) سره منقول دې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه .

﴿حَرِّثَ قَوْمٌ ظُلْمًا﴾ «ظلموا» نه مراد کفرو دې او تشبیه ئی دکفراو دفصل سره ځکه ورکړه چه دمؤمن فصل چه هلاک شی یا بل څه نقصان ئی په دنیا کښې وشى اودې په هغې صبر وکړی نویه آخرت کښې ورته اجر ورکولې شی اویه دنیا کښې ورته هم کله بدله ورکولې شی. نودا دمؤمن دپاره ابتلاء وی او دکفراو دپاره عذاب وی، نو هغو ته هیڅ اجر او بدله نه ملاویرې، نوضائع او بریاد شی اومؤمن ته اجر او بدله ملاویرې نو دهغه فصل اومال وغیره نه بریادیرې.

﴿وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ﴾ یعنی ددوئ صدقات اونفقات مردود کیدل ددوئ دخپل ظلم کفراو شرک نتیجه ده او الله ﷻ پدوئ ظلم ندې کړې چه په غیر دجرم نه ئی ورله عملونه مردود کړیدی .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً قَرِينَ دُونَكُمْ لَا يَأْلُواكُمْ	اې ایمان والو ! مه نیسئ دوست رازدار هیڅوک ماسوا د ستاسوا ایمان والونه، هغوی کمې نه کوي ستاسو
خَبَالًا ط وَذُؤًا مَّا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَهِهِمْ	په نقصان کښې، خونيو هغه څه چې تاسوله تکلیف درکوي، په تحقیق سره ښکاره شوېده کینه دخلود هغوی نه
وَمَا تُغْنِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ ط قَدْ يَبْئَسَ لَكُمُ الْآلِيبُ	او هغه چې پټ ساتي سینې دهغوی د پریزات دي، په تحقیق سره بیان کړېدي مونږ تاسو ته نښې ((دښمنی دهغوی))
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ هَاتِكُمْ ؕ أَوْلَاءُ مَحْبُوتُهُمْ وَلَا يَحِیُّونَكُمْ	که یئ تاسو عقل لرئ . خبردار تاسو اې مومنانو مینهلاخیر خواهې کوئ ددوئ سره اودوئ مینه نکوي تاسو سره
وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ ؕ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا	او ایمان لرئ تاسو په کتابونو تلو باندې، او هرکله چې دوی تاسو سره مخامخ شي دوی وای مونږ ایمان راوړې دي
وَإِذَا خَلَا عَصَاكُمْ عَلَيْهِمُ الْآثَامُ	او هرکله چې دوی یوازې شي چکونه لکوي ستاسود ترقی په وجه په سروندوگو توخپلو باندې

مِنْ الْفَيْضِ ط	قُلْ	مُؤْتُوا	بِفَيْضِكُمْ	إِنَّ اللَّهَ	عَلِيمٌ
دوچې د دېرې غصې نه تاسوته، ته اووايه چې مړه شی په غصه خپلې سره، بېشکه الله خبردې په هغه خبرو					
يَذَاتِ	الضُّدُورِ ٥	إِنْ تَمَسَّكُمْ	حَسَنَةٌ	تَسُوْهُمُ	وَإِنْ تُصِبْكُمْ
چې په سينو کښې دې . کچرې اورسپړې تاسوته بڼه حالت خفه کوي دوی لره. اوکچرې اورسپړې تاسوته بدحالت					
يَقْرَحُوا	يَهَاءُ	وَإِنْ تَصِرُوا	وَتَقْوَا	لَا يَضُرَّكُمْ	كَيْدُهُمْ
خوشحالی کوي په هغې سره، اوکچرې صبراوکړو تاسو ^۱ او تقوی مواکړه ضربه درنکړي تاسو مکرونه ددوی					
شَيْئًا ط إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ					
هیڅ ضرر، بېشکه الله په هغه عملونو چې دوی ئې کوي احاطه کوونکې دې					

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا زجر دې مؤمنانوته او دا د ماقبل نه ترقی ده چه امر بالمعروف اونهی عن المنکر کوئ او دغیر مسلمینوسره پوښیده اوپخه دوستی مه ساتئ او هغوی په خپلو خاصو امورو کښې مه شریکوئ ((طائفة)) رازدار دوست ته وائی یعنې داسې دوست چه دهغه په مخکښې سرې هر قسم ذاتی راز بیانولې شی، داسلام نه مخکښې د انصارو دبعضې قبیلو سره دیهودیانو دوستی اوتعلقات وو اوهرکله چه نبی ﷺ مدینی ته هجرت وکړو او مدینه داسلام مرکز شو او د مسلمانانو ترقی شروع شوه نویهودیانو حسد شروع کړو او د دوستی اوتعلقاتو نه ئې غلطې فاندې اخستل شروع کړل، نو په ظاهر کښې ئې دمسلمانانو سره لویه دوستی ساتله اوپټ په زړه کښې یی ورسره سخته دشمنی اوعداوت ساتلو ، او دمسلمانانو پټ پټ رازونه به ئې معلومول اوکفاروته به ئې رسول اوپه هره طریقه سره به ئې دنقصان درسولوکوشش کولو، پدې باره کښې دا آیاتونه نازل شول.

﴿لَا يَأْتِيَنَّكُمْ حِبَالٌ﴾ دا وجوه ذکر کړې دماقبل حکم دپاره «لایاء لون» د «لو» نه مأخوذ دې «لو» تقصیر اوکوتهای ته وائی او «خبال» فساد او شرارت ته وائی اوکله فساد العقل اوجنون ته هم ویلې شی «لایالون» فعل لازمی دې او «کم» او «خیالاً» منصوب دی په نزاع دخافض سره «ای لکم فی الحبال» یعنې دوی تقصیراو کمی نکوی ستاسې په فساد او شرارت کښې، اوکله دا فعل متضمن شی معنی دمنع لره نو متعدی کړې مفعولینو ته لکه

منع چه کله کله دوه مفعولوته متعدی کیږی لکه «منعه حقّه» «ای لایمعوکم لفساد» دوی نه منع کوی ستاسې نه خپل فساد او شرارت.

﴿وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ﴾ دا دویمه وجه ده او مامصدر به ده یا موصوله ده یعنی خوښوی او غوږی ستاسې تکلیف یا هغه شې چې تاسو ته تکلیف رسوی.

﴿قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ﴾ یعنی دوی خو دخپل بغض او عداوت پټ ساتلو کوشش کوی خو کله به اختیاره ددوی دخولو نه د بغض خبرې راوځی ﴿وَمَا تُحِبُّ صُدُورُهُمْ أَكْثَرُ﴾ او په زړونو کېنې چې کوم بغض او حسد ساتی نوهغه ډیر زیات دي ﴿لَكُمْ الْأَنْبَاءُ﴾ مراد ددینه دلیلو نه اوعلامات ددشمنی دهغوی دی

﴿هَتَانِ الْوَلَاءُ﴾ دا بله وجه ده دپاره دحکم سابق یعنی تاسو خو ددوی سره محبت کوئ اود دوی خیر خواهی کوئ لیکن دوی ستاسو سره قلبی محبت نه کوی اوستاسو خیر خواهی نه کوی، اوپه دې جمله کېنې دترکیب په لحاظ سره ډیر احتمالات دي: (۱) «ها» دتنبیه دپاره ده «انتم» مبتداه او «تحبوهم» یې خبردې او «اولاء» منادی ده په حذف دحرف نداء سره «ای یا هؤلأء» (۲) «ها انتم» مبتداء «اولاء» خبردې، یعنی خبردار تاسو دغه ئی اوددینه مقصود تعریف د حال د مخاطب، مخاطب ته ندې ځکه چې په دې کېنې څه فائده نشته دې، بلکه مقصود ددې نه استغراب دمضمون د وقوع دفعل دې دمخاطب ته اوددې وجه نه داسې جملې نه ورستو بله داسې جمله راتلل ضروری دی چې هغه بیان دحال مستغربه وکړی لکه پدې مقام کېنې د ﴿هَتَانِ الْوَلَاءُ﴾ جملې بیان دادې: ﴿تَحِبُّوهُمْ وَلَا تُحِبُّونَهُمْ﴾ نو دا جمله مبینه ده دماقبل دپاره (۳) «هاتم» مبتداء اوله ده «اولاء» مبتداء ثانی ده «تحبوهم» خبر دمبتداء ثانی دې او دا جمله خبر دمبتداء اولې دې، ددې نه علاوه نور تراکیب هم دي.

﴿وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ﴾ دا عطف دې په تحبونهم باندې اومقابل ئی چې «وهم لایؤمنون» دې هغه مقدر دې په قرینه دمعطوف علیه سره، اومراد دکتاب نه جنس دې چې شامل دې ټولو کتابونو لره، یعنی تاسو ددوی سره محبت ساتئ اوپه ټولو کتابونو چې تورات، انجیل، زبور، قرآن دی ایمان لرئ او دوی ستاسو سره محبت نه ساتی اوستاسو په کتاب باندې دضد دوجه نه ایمان نه راوړی یا مراد دادې چې دوی په هیڅ کتاب ایمان نه لری ځکه چې ددوی ایمان په خپل کتاب باندې په منزله د نه ایمان دې.

﴿وَإِذَا لَقُّوْكُمْ﴾ دا بله وجه ده دپاره دحکم سابق یعنی هرکله چه دوی ستاسوسره ملاوژی نو ﴿ءَامَنَّا﴾ وائی نفاقاً اوچه کله دیوبل سره یو خائ شی نو بیا دا کارکوی چه ﴿عَصُوْا﴾ یعنی چکونه لگوی په سرونودگوتوخیلو ﴿عَلَيْكُمْ﴾ «ای لاجلکم» دوجه ستاسی نه یعنی ستاسی دترقی او خوشحالی په وجه ﴿مِنْ اَلْغَيْظِ﴾ دوجه دغصی نه، «عض الانامل» دپته وائی چه چاته ئی دحسد دوجه نه دیره غصه وی اودغصی په نافذکولوقادر نه وی نو دغصی دوجه نه اول په خوله کنبی گوتی کیدی بیاچه ئی غصه دیره شی په هغې باندې غابونه کلک کری نوپه خان باندې چک لگوی، دا عادت دهغه حاسد دې چه عاجزوی دضرر رسولونه، نودلته مقصود اشاره کول دی حال ددوی ته اودا مقصود نه دی چه بالفعل عض الانامل دې، ځکه دا ضروری نده ﴿قُلْ﴾ ووايه په ژبه سره یا په زړه کنبی: ﴿مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ﴾ دا بد دعاء ده، یعنی ستاسو غیظ او غصه دې همیشه وی په سبب دترقی اودقوة داسلام سره، یا اخباردې ددینه چه دوی نشی موندلې مراد خپل بلکه اسلام به په قوه اوترقی کنبی وی اودوی به مړه شی.

﴿اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسْرَةٌ﴾ دا بله وجه ده یعنی ددوی دضداوحسد دا حال دې چه کله تاسوته خوشحالی فتح، غنیمت، حاصل شی نودوی پرې خفه شی اوکه چرې تاسوته څه مصیبت اوتکلیف ورسیرې نودوی خوشحاله شی.

﴿وَاَنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوا﴾ په جهادکنبی دکامیابی او ددشمنانو دمکراوضرنه په امن کیدلو دپاره ددو شرطونو بیان دې چه یو صبر دې او بل تقوی ده.

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه داد نهایت اختصار سره ددو زرينواصولوبیان دې یو صبر واستقلال، او دویم تقوی اوخوف خدا اودا دوه صفتونه چه په مؤمنانو کنبی راشی نو دالله تعالی معیت اونصرت ورسره شی.

وَ اِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تَتَوَّيُّ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ
اوکوم وخت چې سحر وخت اوتلې نه دکورخپل نه کینول دې ^۱ مومنان دجنگ په ځایونو، مورچوباندې، اوالله هرڅه آوري
عَلَيْهِمْ ؕ اِذْ هَبَّتْ طَائِفَتَيْنِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا ۗ وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا
علیم دې په هرڅه. کله چې قصد اوکړو دوو ډلو ستاسونه چې کمزوري بزدلي ښکاره کړي، اوالله مددگار ددوی وو

وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾

اوخاص په الله باندې دې توکوي مومنان

«وَإِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ» پدې آيت کښې دجنگ اُحد واقعي ته اشاره ده او دمخکو دوو شرطونو او اصولونومونه ده چه په جنگ احد کښې ستاسو دبعضي ملگرونه په صبرکښې کوتاهې وشوه. او دحضور ﷺ دحکم خلاف ورزي د اجتهادی غلطی په وجه سره وشوه نوددې وجه نه فتح په شکست سره بدله شوه، او دارنگه پدې کښې جواب وشو اجمالاً د دریم سوال نه په رسالت باندې لکه مخکښې تیرشو او تفصیلی جواب ورستورازی، د «عَدَوْتَ» معنی ده په وخت دسحر کښې وتل. «مِنْ أَهْلِكَ» دلته ذکر د «اهلک» وشوپه دې سره اشاره ده دپته چه داهل اوعیال محبت او تعلق، مانع دجهاد نه او دتعمیل حکم دپاره نه وو. «تَبَوُّؤُا الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ» یعنې مومنان دې په مناسبو مقاماتو دقتال دپاره (مورچو) باندې کینول، اوتعینات دې کول.

دجنگ احدمختصره قصه

رمضان مبارک . سنه ۲ هـ جنگ بد رؤشوجه په هغې کښې مشرکینو دمکې ته انتتهانی ذلت اورسوا کن شکست ملاؤشو اویا ۷۰ سرداران ئی قتل شو، اویا ۷۰ قید شو چه داپه کفارو باندې دعذاب اول ضرب وو چه پدې سره دکفر ملا ماته شوه ددې وجه نه دتولو کفار قریشو د انتقام ډیره جذبه وه اوخصوصاً دهغه کسانو چه اقارب ئی په بدرکښې قتل شوی وو نو دوی مشوره وکړه چه هغه مال چه تجارتی قافلې دشام نه د ابوسفیان په سرکردگي کښې راوړې وو 'اوپه مکه کښې په دارالندوه کښې محفوظ وو دهغې اصل رأس المال دې مالکانوته ورکړې شی اوددې منافع چه مقدارئې پنځوس زره «۵۰۰۰۰» دیناردی نوپه هغې باندې دې جنگی سامان واخستې شی او دمسلمانانوسره دې قتال وکړې شی او دمقتولینو دبدر بدله دې واخستې شی، نو پدې خبره باندې ټول متفق شو اوپه سنه ۳ هـ کښې ئی لښکر تیارکړو چه تعداد ئی درې زره «۳۰۰۰» کسان وو، او اوه سوه «۷۰۰» زغرې وې او دوه سوه «۲۰۰» جنگی آسونه وو، اوټولوسره اسلحه وه او زنانه هم ورسره وې چه هغوی دمقتولیه مرثیې ویلې او نارینهو ته ئی دجوش راوستلو دپاره اشعارویل :

إِنْ تَقْبَلُوا تُعَاقِبُوا
وَتَفْرِشَ النَّمَارِقَ
أَوْ تَدْبِرُوا يُفَارِقُوا
فِرَاقٌ وَامْسِقُ

يعني که تاسو مقابلې ته کله شی اوفتح حاصله کړئ نوموړې به ستاسو سره معانقې وکړو (غاره به درکړو)، او که تاسو پشی شاه روان شوی او مقابلې مو ونکړه نو موږ به تاسو نه جدا شوپه بالکل جدا کیدو سره.

نو دا مسلح فوج اُحده ته راوړسید نو نبی ﷺ د صحابو نه مشوره واخسته او د حضور ﷺ خپله رایه دا وه چه د مدینې نه بهر نه خو او په مدینه کښې اوسیږو او د دشمن مقابلې کزو او دا آسانه ده او پدې موقعه باندې درئیس المنافقین عبدالله بن ابی بن سلول نه ئی هم دا مشوره واخسته چه دې پخوانې تجربه کاروو او په ظاهر کښې د مسلمانانو سره شامل وو نو دده هم دا مشوره وه چه د مدینې نه بهر نه خو، ځکه چه زموږ دا تجربه شوې ده چه کله موږ د مدینې نه بهر شوی نه یو نو موږ فتح موندلې ده او چه د مدینې نه وتلی یو نو موږ شکست موندلې دې لیکن د اکثر صحابو او خصوصاً دهغه حضراتو چه په جنگ بدر کښې نه وو شریک شوی. نو ددوی رایه دا وه چه د دشمن د مقابلې دپاره بهر وتل مناسب دی دپاره ددې چه دشمن په موږ باندې د کمزورۍ اوبزدلی گمان ونه کړی او پدې باندې یی اصرار کولو نو نبی ﷺ هم ددې عزم وکړو.

دا د جمعې ورځ وه د جمعې دمونځ نه چه فارغ شو نو وعظ ئی وکړو او د جهاد او د قتال ترغیب ئی ورکړو او د تیاری حکم ئی وکړو او پخپله ئی کورته تشریف یوړه بعد د نماز د عصر نه، او تیاری ئی وکړو او مسلح شو. نو سعید بن معاذ ؓ او اسید بن حضیر ؓ خلقوته وویل چه تاسو نبی ﷺ د مدینې نه بهر ته په وتلو مجبور کړو خو دا مناسب نه دی. نواصحاب پدې خپله مشوره باندې نادم شو نو چه نبی ﷺ دکورنه بهر تشریف راوړلو نو صحابو عرض وکړو یا رسول الله: زموږ نه غلطی وشوه او تاسو په خپله رایه باندې عمل وکړئ.

نو نبی ﷺ او فرمایل چه داسې نشی کیدې چه نبی د الله په لار کښې د جهاد دپاره هتیار او اسلحه واخلي «مسلح» شی او بیادې دشمن سره د فیصلې او جنگ کولو نه په غیر اسلحه کیدی. غرض دا چه نبی ﷺ په ورځ د جمعې ۱۱ شوال سنه ۳ هـ کښې د یوزر (۱۰۰۰) لښکر سره روان شو او کله چه اُحد ته قریب مقام «شوط» ته ورسیده نو رئیس المنافقین عبدالله بن ابی د درې سوه (۳۰۰) کسانو سره واپس شو، لکه چه ددې ذکر پدې ورسته آیت کښې دې

﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ﴾ اوبیا چه نبی ﷺ مقام شیخین ته ورسیدو نو کم عمریچی ئی واپس

کړل او بیانی د شپې په آخری حصه کښې سفر وکړو چه اُحد ته ورسید نو د سحر مونږنی وکړو او بیانی د قتال تیارې وکړو اوصف بندی ئی وکړه اوتعینات ئی وکړل، اوپنځوس (۵۰) کسان ئی د عبدالله بن جبیر ؓ په امارت کښې دجیل اُحد ته ورستو د یوې غونډې په سر هغه ځانی کښې په مورچه کښې کینول چه دهغې طرف نه د مشرکینو د راتلو خطر وه اودا حکم ئی ورته وکړو چه تاسو ددې ځای نه مه لرې کیږئ، مونږ غالب شو اوکه مغلوب شوخوتاسوپه خپل ځای باندې قائم اوسیږئ، اونبې ؓ صف بندی وکړه اوچنده ئی مصعب بن عمیر ؓ ته ورکړه اوخپله توره ئی حضرت ابو دجانه ؓ ته ورکړه، اوچه جنگ شروع شونو په اول کښې فتح وشوه اودکفارونه «۲۲» کسان مړه شول او باقی په تیښته روان شو، دحضرت براء ؓ نه په روایت کښې دی چه ((لما لقیناهم هربواحتی رءیت النساء یشذذن فی الجبل رفهن عن سوقهن قدبدت خلا غلهن)) یعنی کفار په مندو روان شو حتی چه هغه ښځې چه ددې دپاره راغلې وې چه سندري وه وائی اوکه څوک دجنگ نه تښتی چه هغه ته پیغورورکړی نودوئ نه هرڅه هیرشو او په غرکښې ئی په بره منډې وهلې اوپینځی ئی اوچتې کړې وې اویانزیږونه ئی ښکاریدل، نو بیا هغه کسان چه دعبدالله بن جبیر ؓ په امارت کښې په مورچه کښې ناست وو نوهغوئ چه داحالت ولیده نووې ویل چه مونږهم میدان جنگ ته څوچه دکفارونه مال غنیمت واخلو نو امیر منع کړل، لیکن هغوئ وویل چه جنگ ختم شویدې اودلته کیناستل بی فاندې دی.

اونبې ؓ چه مونږمنع کړی وو نو دجنگ پورې ئی منع کړې وو، نو امیر دلس کسانوسره په مورچه کښې پاتې شو اوباقی کسان راکوز شول، نو دشا دطرفه خالدبن ولیدچه په دغه وخت کښې مشرف په ایمان سره نه وو اودکفارو جرنیل وو، راغې دخپل «۲۵» فوجی دستې سره او دا لس کسان ئی شهیدان کړل او دمشرکانو دحملې په وجه دمسلمانانو صفونه درهم برهم شول، او بد حواس شول حتی چه په یوبل ئی تورې چلول شروع کړل، او دحذیفه ؓ پلار حضرت یمان ؓ دمسلمانانو دلاسه شهیدشو اوکفار اومشرکین نبې ؓ ته نزدې شول اومصعب بن عمیر ؓ ډیره سخته مقابله وکړه آخر شهیدشو چونکه دده صورت دنبې ؓ دصورت مبارک سره مشابه وو نوعبدالله بن قیمة بدبخت ، چه دې ئی شهیدکړې وو اعلان ئی وکړو چه ما محمد «صلی الله علیه وسلم» شهیدکړو او، دې خبرپه مسلمانانو کښې نوره پریشانی پیداکړه اوخپل پردې ئی نه پیژندل، او یمان ؓ ئی پخپله شهیدکړو، اوپدې وقت کښې دنبې ؓ سره صرف لس «۱۰» یا دولس «۱۲» کسان پاتې وو

چه په هغوی کښې حضرت ابوبکر رضی الله عنه، حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه حضرت طلحه رضی الله عنه وغیره حضرات وو، او باقی حضرات یو طرف ته او بل طرف ته منتشر شوی وو، او پدې حالت کښې کعب بن مالک رضی الله عنه وائی چه زما نظر په رسول الله صلی الله علیه و آله ولگیده نو ما وپیژنده چه دا رسول الله صلی الله علیه و آله دې نو په زوره مې آواز وکړو چه اې مسلمانانو! تاسوته دې بشارت وی چه رسول الله ژوندې موجود دې، نصحابو چه دا آواز واوړیده نو د هر طرف نه را جمع شول او رسول الله یوموتې شکی کفاروته وه ویشتلې او په دوئی رعب راغې اومیدان ئی پرینودلو، اوتښتیدل

فایده: حضرت ابو دجانه رضی الله عنه خپل جسم دحضور صلی الله علیه و آله دپاره ډال گرځولې وو او دکفارو دطرفه به چه کوم غشې راته نو د نبی صلی الله علیه و آله د جسد اطهر حفاظت به ئی په خپل جسم اوسینې سره کولو، نوغشې به دده په جسم اوسینه کښې لگیده، اوحضرت طلحه رضی الله عنه خپل لاس دحضور صلی الله علیه و آله دپاره ډال گرځولې وو نو دکفارو دتورو گذاربه دده په لاس لگیده، لاس ئی شل شوې وو لیکن کټ شوې اوپرې شوې نه وو ځکه چه دا ډال وو دحضور صلی الله علیه و آله دپاره، دغه شان نورو صحابو دجان نثاری، اوقربانیدلو داسې نمونه ښکاره کړیده چه کائناتوکښې دهغې نظیرنشته ((فرضی الله عنهم وارضاهم وجزاهم الله خیر الجزاء))

﴿إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ﴾ دا بدل دې د «واذعدوت» نه او د «طائفتان» نه مراد بنوسلمه او بنوحارثه دی او «هم» کلکې اوپخې ارادې ته هم ویلې شی، او وسوسې اوخیال ته هم ویلې شی دلته ترینه وسوسه او کمزورې اراده یعنی خیال مراد دې او دا گناه نه دې او دارنگه دا خیال دضعف ایمان په وجه سره نه وو، بلکه دقلت تعداد او دقلت دسامان اومادی کمزورئ په وجه سره وو.

﴿أَنْ تَفْشَلَا﴾ فشل بُزْدلی ته وائی، حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چه دا آیت زمونږ په باره کښې نازل شوې دې، اومونږ دا نه غواړو چه دا آیت دې نه وې نازل شوې، اگرکه پدې کښې زمونږ کمزوری اوپه مونږ باندې عتاب بیان شویدې ځکه چه الله تعالی فرمائی ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّنَا﴾ او پدې کښې زمونږ عظمت اوشرافت بیان شویدې. ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ یعنې توکل او اعتماد صرف دالله تعالی په ذات پکار دې په اسبابونه دې پکار، د توکل معنی علامه ابن قیم داسې کوی چه: نزاع د اسبابو دقلب نه، نه دقالب نه.

وَلَقَدْ تَصَرَّكُمُ اللَّهُ بَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ ۖ
او خامخابه تحقيق، سره مدد کړېدې تاسو سره الله په بدر کښې احوال دا چې تاسو لږ او کمزوري وئ
فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ ۝
نو ورته کوئ د الله نه ددې دپاره چې تاسو شکر او کړئ

﴿وَلَقَدْ تَصَرَّكُمُ اللَّهُ بَدْرٍ﴾ دا دويمه نمونه ده دهغه دوو شرطونو او د اصولو دپاره.

﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ دا جمع د ذليل ده په معنى د کمزورى سره يعنى تاسو د تعداد او سامان په اعتبار سره کمزورى وئ ځکه چه تعداد ئ «(۳۱۳)» ؤو او سامان ورسره دوه آسونه ، «(۷۰۰)» اویا اوبان او اته «(۸)» توري وې، ليکن ددې با وجود دوى د صبر او تقوى کمال مظاهره وکړه او په صبر او تقوى باندې کلک ؤو، نواله ﷺ ورسره غيبي امداد وکړو.

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ﴾ يعنې تقوى کوئ نو فتح به حاصليرى او په فتح باندې تاسو شکر کوئ ، يا دا معنى ده چه په تقوى سره عادت د شکر گذارى جوړيږي.

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُبَدِّلَكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ
کله چې اوونيل تامو منانونه آيا کافي نه ده تاسولره، دا چې امداد اوکړي تاسو سره رب ستاسوپه درې زره ملائکوسره
مُنْزِلِينَ ۖ بَلَىٰ ۚ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فَوْرِهِمْ
چې راکوزې کړې شوې به وي . بلکه کچې صبر اوکړو تاسو او تقوي مواکړه اوراشي دوى تاسوته په دې جوش خپل سره "
هَذَا يُبَدِّلُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ ۝
نو امداد به وکړي ستاسو سره رب ستاسو په پنځه زره فرښتوسره چې نښې به ئې لگولې وې د جنگ (وردي
وَمَا جَعَلَ اللَّهُ إِلَّا بَرْقًا بَصِيرًا لَّكُمْ وَ لِيُضْمِرَ قُلُوبَكُمْ بِهِ ۖ وَمَا
اوندي گرځولې الله دا نزول د ملائکې مگر زېرې تاسولره او دپاره ددې چې کلک شي زړونه ستاسو پدې سره . اوندې
التَّصَرُّ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝
مدد مگر خاص د طرفه د الله نه دې چې زور او حکمتونو والادې

۱ - د دواړو شرطونو دويمه نمونه .

۲ - دويمه ترجمه : په دې دم کښې .

﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ «اذ» ظرف د «نصرکم» سره متعلق دې او د درې زره «۳۰۰۰» او پنځه زره «۵۰۰۰» فرشتو نازلیدل دبدر سره متعلق دی، په جنگ بدر کښې بالفعل د مشرکینو تعداد یوزر «۱۰۰۰» وؤ نو صرف یوزر فرشتې نازلې شوې چه په میدان جنگ کښې د مؤمنانو سره اوږه په اوږه جنگیدلې لکه په سورة انفال کښې دی ﴿أَتَىٰ مُعِزُّكُمْ بِالْفِئَاءِ مِنَ الْمَلِئِكَةِ﴾ لیکن بیا کافرانو دا افواه خوره کړه چه کرزبن جابر محاربی مونږ ته ددو زرو فوج امداد رالیرې نو پدغه وخت کښې الله ﷻ د درې زره فرشتو د رالیرلو وعده وکړه چه مسلمانان مطمئن او ثابت قدم شی، ددینه ورستو بیادا اطلاع راغله چه کرزبن جابر مشرکینو ته نور امداد رالیرې، نوالله ﷻ د مزید پنځه زره «۵۰۰۰» فرشتو نازلولو وعده وکړه لیکن کرزته چه کله د مشرکینو دشکست خبر ملاؤشو نو هغه د امداد لیرلو اراده ترک کړه، نوالله ﷻ هم پنځه زره ملائک راؤنه لیرلې «بلی» دا اثبات دهغه نفی دې چه په ﴿أَلَن يَكْفِيكُمْ﴾ کښې وه

﴿إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا﴾ پدې کښې اشاره ده دیته چه د صبر او تقوی په دوام سره په امداد الهی کښې ترقی کیږی ﴿وَيَأْتِيَكُم مِّن قُوْرِهِم﴾ «فور» په اصل کښې د دیگ و غیره سخت جوش ته وائی لکه «فارت القدر» او مستعملیزې په معنی د سرعت (تادی کول) سره او په معنی د غضب او غصې سره او مراد ترینه دلته قوت ښکاره کول دی.

﴿مُسَوِّمِينَ﴾ د تسویم نه مشتق دې اظهار د علامې ته تسویم وائی یعنی ددغه فرشتو خاص نشان (فوجی وردی) وؤ، په بعضې روایاتو کښې دی چه زیرې پگړی یی وې او شملې نئ شا طرف ته وې او په بعضې روایاتو کښې دی چه سپینې پگړی یی وې، او په یو ضعیف روایت کښې دی چه تورې پگړی یی وې، او د ملائکوپه نزول کښې درې قوله دی: یو دا چه زر فرشتې راغلې وې او درې زره او پنځه زره نه وې راغلې ځکه چه څه ضرورت ورته نه وؤ، دویم دا چه درې زره راغلې وې او پنځه زره نوې راغلې، دویم قول دادې چه اول زر فرشتې راغلې وې بیا درې زره او بیا پنځه زره راغلې وې.

﴿وَمَا جَعَلَهُ آلَهُ﴾ ضمیر د غائب راجع دې نزول د ملائکوته ﴿إِلَّا بُقْرَى﴾ بشری هغه خوشحالی ته وائی چه په ظاهر بدن باندې دهغې اثر ښکاره شی، او اطمینان صرف د زړه خوشحالی ته وائی، مقصود دادې چه نزول د فرشتو صرف ستاسو د تسلی او خوشحالولو دپاره دې، اونصرت او فتح صرف دالله ﷻ د طرفه ده او دهغه په حکم سره ده او په اسبابو سره نه ده بلکه دا اسباب صرف د انسان د تسلی دپاره وی، انسان دانس نه مشتق دې نو په اسبابو

سره نی تسلی راخی اوالله ﷻ نه فتح ورکولو کښې داسبابو، فرشتو وغیره محتاج ندې یا دا مطلب دې چه دومره ډیرې فرشتې رالیږل ستاسو داعزاز اوتسلی دپاره دی اود نصرت دپاره خو یوه فرشته هم کافی وه، ځکه چه دحضرت جبرئیل ﷺ شپږ سوه (۶۰۰) وزرې دی او دیو وزر په څوکه نی پوره صوبه د قوم لوط ﷻ تباہ کړې وه اویو فرشتې ته هم ضرورت نشته بلکه چه الله ﷻ زمکې ته حکم کړې وې نوپناه کړې به نی څو.

لَيَقْطَعَنَّ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتُهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ۝ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ
دپاره ددې چې هلاک کړي یوډله دکافرانو، یا به ذلیل کړي دوی نوپس به شي نامراد. نشته دې تالره دکارد دوی نه
شَيْءٍ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَلَهُمْ ظُلُمُونَ ۝
میخ اختیار یا به مهرباني اوکړي الله پدوی باندې یا به عذاب ورکړي دوی ته ځکه چې بهشکه دوی ظالمان دي
وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يُعْزِزُ
اواخص به اختیارالله کښې دی هغه څه چې به آسمانونو کښې دی اوهغه څه چې به زمکه کښې دي، بخښنه کړي
لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۝ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝
جانته چې اوغواړي اوعذاب ورکوي چاته چې اوغواړي، اوالله بخښونکې رحم کوونکې دي

﴿لَيَقْطَعَنَّ طَرَفًا﴾ دامتعلق دې د ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ﴾ سره اوقطع په معنی دهلاک

سره ده، اوطرفاً په معنی دطائفه اوجماعت سره دې ﴿أَوْ يَكْبِتُهُمْ﴾ کلمه د او دتقسیم دپاره ده یعنی څه کسان نی هلاک کړل اوڅه نی ذلیل کړل په قیدکولو سره اوباقی نی نامراده شرمیدلی کورنوته واپس کړل.

﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ دا د جنگ احد سره متعلق دې، ددې آیت دشان فزول په باره کښې متعدد روایات دی، مشهورقول دادې چه جنگ احدکښې نبی ﷺ ته زخونه رسیدلی ؤو نو وینه نی دمخ نه مسح کوله اوویل نی چه څرنگه به هغه قوم فلاح بیامومی چه دخپل نی سره نی داسې کارکړیدې، نوالله پاک ورته اوفرمايل چه ددوی دهادیت یاددهلاکت اختیار او علم کلی تاسره نشته دې نو استبعاد مه کوه چه دوی ته به فلاح څرنگه حاصله شی، اویل روایت دادې چه نبی ﷺ په جنگ احدکښې دبعضي هغه کسانوچه پدغه وقت کښې کافروؤ

مشرف په ایمان نه ؤو دهغوئ نومونه ئی واخستل اوبد دعائی ورته وکړه ((اللهم العن اباسفیان العن الحارث بن هشام اللهم العن سهیل بن عمرو، اللهم العن صفوان بن امیه))، نودا آیت نازل شو ، «لیس لك من الامرشی» اودوی ټولوته د توبی توفیق ملاو شو اومسلمانان شول، بل روایت دادې چه نبی ﷺ اجازت طلب کړو په ورځ دا حدچه بد دعا وکړی کفاروته ځکه چه هغوئ ورته ډیر تکلیف رسولې ؤو نودا آیت نازل شو.

﴿أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ پدې کښې دوه قوله دی : یو دادې چه «او» دعطف دپاره دې او دا معطوف دې په «لیقطع» باندې «قرطبی» ، نومعنی دا شوه چه په بدر کښې الله ﷻ ستاسو سره نصرت اومددو کړو . (۱- لقطع - الخ. ۲- اویکتهم ۳- اویتوب ۴- اویعذب» بعضی هلاک کړی، اوبعضی ذلیل کړی ، اوبعضو ته دتوبی توفیق ورکړی، اوچه څوک په کفر قائم پاتې شی نوهغوئ له عذاب ورکړی، هویم قول دادې چه «او» په معنی د «الا ان» سره دې یا د «الی ان» سره دې نو دا د «لیس لك من الامرشی» سره متعلق دې ((ای لیس لك من الامرشی الا ان یوب علیهم ففرح اویعذبهم فتشفی)) دا قول د فراء دې اوچه د «الی ان» په معنی سره شی نومخکښې ترینه «فاصبر» مقدر دې، یعنی صبرکوه تردې پورې چه یا ورته الله ﷻ هدایت وکړی او د توبی توفیق ورله ورکړی، نومقصوده دحاصل شی، یا ورله عذاب ورکړی.

﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ دا دلیل عقلی دې په توحید او د ماقبل سره متعلق دې یعنی تالره ددوئ اختیارنشته اوبلکه دتمام مافی السماوات والارض اختیارالله ﷻ لره دې.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۚ وَاتَّقُوا
دې ایمان والو ! مه خورئ سود دوچند په دوچند، اوبربرېئ دالله نه دپاره ددې چه تاسو کامیاب شی، او ځان بچ کړئ،
التَّارِكِ الَّذِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ۚ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۚ
دغه اور نه چې تیار کړې شوي دپاره دکافرانو . اوتابعداري کوئ دالله اودرسول دپاره ددې چې په تاسو رحم اوکرېشي

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمُوتُ اَوْجَلْتِي (۱) کوئ اسبابو د بخشنی ته د طرفه درب ستاسونه او اسبابو د جنت ته چې فراخي دهغې آسمانونه
وَالْأَرْضُ أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿۱۰﴾
اوزمکه ده، تیار کړې شوې دې دپاره د متقینانو

﴿يَتَأْتِيهَا الْغُيُوبُ﴾ ءَامُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بَدِي كېنې مسئله د اتفاق فی سبیل الله ته اشاره ده چه سود مه اخلئ بلکه اتفاق فی سبیل الله کوئ او دارنگه پدې كېنې د جهاد ترغیب دې، سود اخستل د جهاد سره منافى دې، ځكه چه سود اخستلو سره بُزْدلی پیدا کيږي او بُزْدل سرې جهاد نه شی کولې، او همدارنگه څوك چه دومره کنجوس وى چه نه اتفاق کوى اونه قرض حسن ورکوى بلکه په قرض باندې سود اخلئ نو دغه شان کنجوس به د محبوب اوقیمتى جان قربانى څنگه ورکړى.

﴿أَضْعَفْنَا مِصْرَ لَكُمْ﴾ دا قید دمزيد قباحت د اظهار دپاره دې، يا د بيان د واقع دپاره دې او د مطلب نه دې چه سود درسود «(سود مرکب)» ناجائز دې او سود مفرد جائز دې.
﴿وَأَتَّقُوا النَّارَ﴾ يعنى ځان بچ کړئ د اسبابو د نار نه، او دا تخويف آخرى دې.

﴿الَّتِي أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ نار، په اصل كېنې د كافرانو دپاره تيار كړې شويده، امام ابوحنيفه رحمته الله فرماني چه دا ډير د يرې آيت دې، ځكه چه الله ﷻ پدې كېنې د جهنم دهغه طبقې د عذاب وركولو د همكی وركړيده چه هغه د كافرانو دپاره تيار شويده «(اعدت)» صيغه د ماضى په باره د جهنم او جنت دواړو كېنې ذكرده، نو د دينه اهل سنت والجماعت دا ثابته كړې ده چه جنت او جهنم دواړه موجوددى.

﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ﴾ يعنى اطاعت په ټولو احكامو كېنې كوئ نه چه صرف په ربوا كېنې اودا. سبب درحمت اود بچ كيدلو دې د هزيمت نه «وَسَارِعُوا﴾ دا بشارت دې «وَجَنَّةٍ﴾ دا عطف دې په مغفرة باندې اومضاف مقدر دې «(اى اسباب مغفرة واسباب جنة)» اومغفرت او جنت په ايمان او اتفاق فی سبیل الله او جهاد فی سبیل الله سره حاصلیږي.

﴿عَرَضُهَا أَلْسَمُونُ وَالْأَرْضُ﴾ عرض کله په معنی دپلن والی سره راځی او کله په معنی دنفس وسعت سره راځی، اودایا په ظاهر باندې محمول دې یعنی دجنت پلن والې دومره دې لکه چه دا ټول آسمانونه او زمکې دیوبل سره متصل کړې شی.

لکه د ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی: ((کما تبسط الثياب ويوصل بعضها ببعض فذلك عرض الجنة ولا يعلم طولها الا الله)) طول دعرض نه زیات وی نوچه دټولو آسمانونو او زمکو برابر یی پلن والې دې نو طول ئی دالله جل جلاله په علم کښې راتلې شی او دمخلوق دعلم نه خارج دې. قرطبی وائی: ((وهذا قول الجمهور)) اوبعضې مفسرین وائی چه دا تمثیل دې دوسعت دجنته دپاره ځکه چه د انسانانو په نظر کښې د آسمانونو او زمکې نه نور زیات وسعت نشته دې.

﴿أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ اومتقیان په دوه قسمه دی: یواعلی فریق دی چه دهغوئ ذکر د ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ پورې شوې دې اوبل ادنی فریق دی چه دهغوئ ذکر د «یعلمون» پورې

شویدی

الَّذِينَ يُتَّقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِبِينَ الْغِيظِ
هغه کسان چې خړج کوي مالونه په خوشحالی کښې اوبه تکلیف کښې اوتیرونکي (دفع کونکي) دغصې دي
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَالَّذِينَ
اومعافي کوونکي دی دتقصیراتو دخلقونه، اولله محبت کوي احسان کوونکوسره. اودوی هغه (۱) کسان دي
إِذَا فَعَلُوا فَاجِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا
چې کله اوکړي ښکاره گناه یاظلم اوکړي په ځانونوخیلو نو یادکړی الله لره نومعافي اوبخښنه او غواړی
لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرَ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُبْرِئُوا عَلَى مَا
دخیلو گناهونو، اوڅوک دې چې اوبخښی ټول گناهونه سوا دالله نه، اونه کلکپړی دوی په هغې گناه سره
فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ
چې نې اوکړي اودوی پوهیږي

۱ - دفریق اعلی ذکر.

۲ - دفریق ادنی ذکر.

﴿الَّذِينَ يُدْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ داد فریق اعلی ذکر دې او دایم اول صفت دې، د «سراء» نه مراد حالت د وسعت درزق دې یعنی غنی، او «ضراء» نه مراد حالت د فقیرۍ دې او په دواړو حالاتو کښې د استطاعت مناسب خرج کول مراد دی، یا د «سراء» نه مراد حالت د سروردې او «ضراء» نه مراد حالت د فقیرۍ دې، او په دواړو حالاتو کښې د استطاعت مناسب خرج کول مراد دی، یا د «سراء» نه مراد حالت د سروردې اوضراء نه مراد حالت د غمونو دې او خرج په طریقه شرعی سره مراد دې او په حالت د سرور کښې اسراف کول یا په حالت د غمونو کښې بدعات کول خروج دې د داترې د شریعت نه.

﴿وَالصَّغَطِمْينَ الْفَقِطَ﴾ دایم دویم صفت دې «کظم» په اصل کښې دیته وائی چه مشک (مشکیزه) د اوبونه ډکه شی نوخوله ورته بنده کړی اووې تری، او «غیظ» غصې ته وائی او «کظم الغیظ» غصې خوړلو ته اوضبط کولو ته وائی، یعنی د غصې په حالت کښې مغلوب الغضب نه وی بلکه په خپله غصه باندې قابو لری، دلته الله ﷻ مدح په «الکاظمین الغیظ» سره کړیده او په «الفاقدین الغیظ» سره ئی نده کړې ځکه غصه یو طبعی امر دې ددې پیدا کول عیب ندې او نشتوالې ئی کمال ندې بلکه عیب دې او کمال دادې چه غصه پیدا شی خو په قابو کښې ئی راوولی او عمل پرې ونه کړی، په حدیث کښې دی:

((من کظم غیظا وهو یقدر علی انفاذه ملاء الله قلبه امناً وایماناً)) (عبدالرزاق ابن کثیر ابن جریر عن البیهقی، یعنی څوک چه غصه و خوری او حال دا چه دې قادروی دهغې په نافذ کولو نواله ﷻ به ډک کړی زړه دده دامن او ایمان دنور نه.

((عن انس ؓ من کظم غیظا وهو قادر علی ان ینفذه دعاه الله تعالی علی رؤس الخلائق حتی یخیره الله تعالی من ائى المحور شاء))، یعنی څوک چه غصه و خوری سره د قدرت نه په نافذ کولو باندې د قیامت په ورځ به ئی الله تعالی د ټولو خلقو په حضور کښې راوبلی او اختیار به ورله ورکړی چه څومره حورې دې خوښی وی نوواخله (رواه احمد).

﴿وَالْمُحْسِنِينَ عَنِ الْآثَامِ﴾ دا دریم صفت دې او دمخکنی صفت نه اعلی او ارفع دې یعنې څوک چه قصور وړ او مستحق د سزاوی نوهغه ته معافى کوی.

﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ دا د مقابل تتمه ده او مراد د احسان نه استحضار او اخلاص دې په عبادت کښې، یا مراد ترینه انعام کول په بل چا باندې دی، مفسرینو حضراتو په حواله

دیهقی سره یوه عجیبه واقعہ نقل کړې ده چې : دعلی بن حسین علیه السلام بن علی علیه السلام یوه جاریه (وینزه) وه دوئ ته ئی اوبه اچولې د اودس کولوپه موقعه باندې نودلاس نه ئی هغه لوبنې د اوبو ارتاؤ شو چه دهغې په وجه دده کپړې خرابې شوې اوپه سرکښې ئی لړشان زخم وشو نو سخت غصه شو، وینزه گبراو شوه نودا آیت ئی ولوسته : **﴿وَالْعَظِيمِينَ الْفَيْضَ﴾** نو دآیت ددې جملې په آوریدلو سره دده غصه یخه شوه، نو هغې بیا ورپسې حصه د آیت تلاوت کړه **﴿وَالْعَالِينَ عَنِ النَّاسِ﴾** نو دوئ افرمایل چه مامعاف کړې یې، نو هغې بیابله جمله تلاوت کړه چه **﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾** نو علی بن حسین علیه السلام چه دا واوریده نووې فرمایل چه ماته دالله تعالی درضا دپاره آزاده کړې، رضی الله تعالی عنهم اجمعین.

دیو حدیث مفهوم دې چه دقیامت په ورځ به دالله تعالی دطرف نه یواعلان کونکې اعلان وکړی ، ((من کان له ید عندالله فلیتقدم)) ، چه د چا په الله تعالی باندې حق وی نوهغه دې را مخکښې شی، نوهغه خلق به ودیږی چې نوروخلقوته ئی معافی کړی وی نو دوئ به جنت ته بغیر دحساب نه داخل شی (قرطبی).

په بل حدیث کښې دی : **﴿مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُشْرَفَ لَهُ الْبَيْتُ وَتُرْفَعَ لَهُ الدَّرَجَاتُ فَلْيَعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَيُعْطِ مِنْ حَرَمِهِ وَيَصِلْ مَنْ قَطَعَهُ﴾** (روح).

ترجمه : څوک چه دا غواری چه دده محلات په جنت کښې اوچت وی اود درجات ئی بلندوی نو پکارده چه دې دې معافی کوی هغه چاته چه په ده ئی ظلم کړې وی اوهدیه «بخشش» دې ورکوی هغه چاته چه دې ئی محروم کړی وی «هیڅ څه ئی ورله نوی ورکړی» اوصله رحمی دې کوی دهغه چاسره چه دده سره صله رحمی نه ساتی ، «اللهم وفقنا لما نحب وترضی» ، امام ابوحنیفه رحمته الله ته یوکس په بازار کښې بدې ردې اوگستاخه خبرې وکړې نوامام ابوحنیفه رحمته الله برداشت وکړو اوخپل کورنه ئی یوپلیټ د رویو ، اشرفونه دک دهغه کورته یورو او ورته ئی وویل چه تا په ما باندې دا احسان وکړو چه خپلې نیکئ دې ماته راکړې (یعنی دگستاخو خبروپه وجه) نو دا دهغې بدله ده نوهغه ډیرمتاثرشواوتائب شو او د امام ابوحنیفه رحمته الله نه ئی علم حاصلول شروع کړل حتی چه لوی عالم شو.

﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَحِشَةً﴾ دا دمتقیانو دویم قسم دې چه ادنی دې، د**﴿فَلِحِشَةٍ﴾** او د **﴿ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾** مختلف تفسیرونه کړې شویدی د «فاحشة» نه کبیره گناه او «ظلموا انفسهم»

نه صغیره گناه مراد دې، یا د اول نه مطلق گناه مراد دې خواه که حقوق العباد وی او که حقوق الله وی اود دویم نه مراد حقوق الله دې. «ذُکِّرُوا بِاللَّهِ» یعنی دوی یادگیری وعد او وعیدلره. او پدې کښې اشاره ده چه دا گناه ددوی نه د بغاوت اونا فرمائی دجذبې په وجه نده شوې بلکه د وعیدنه د ذهول اود غفلت په وجه صادره شوې ده. «وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ» پدې کښې رد دې په عقیده دنصاری وېاندې چه دوی وائی چه مغفرت اوبخشش په لاس دعیسی ﷺ کښې دې. «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا» (اصرار) قائم پاتې کیدلوته وائی په قبیح باندې، نو توبه دیته وائی چه په تیره شوې گناه باندې ندامت وی اومعافی غوښتل وی، اوبل داچه مصر نه وی، یعنی دگناه دنه کولو عزم یی وی.

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجِثٌّ تَحْرِيٍّ مِّن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

دغه کسان بېله ددوی بخښنه ده دطرفه درب ددوی نه اوباغونه دي چې بهیرې لاندې دهغې نه ولې همېشه به دي

فِيهَا ۖ وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ۝ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ ۖ

دوي به هغې کښې، اوښه دې ثواب د داسې عمل کوونکو. په تحقیق سره تیر شوي دي ستاسونه مخکښې واقعات

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ۝ هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ

پس اوگرځئ په زمکه کښې نواوگرځئ په عبرت سره څنگه وو انجام دتکذیب کوونکو. دایبان دې دپاره دخلقو

و هُدًى وَ مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ۝

اوهدايت اونصیحت دې دالله نه ویریدونکو دپاره

«أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ» دا بشارت اُخروی دې دواړو قسمونو دمتقیانو ته «وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

ددې مخصوص بالمحد محذوف دې چه «الجنة» دې او د «عامِلینو» نه مراد متقیانووالاعمل

کوونکی دی «قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ» دا تخويف دنیوی دې اویبان دحال دمکذیبینو دې ورستو

دبیان دمتقیانو نه. او «سنن» دسنة جمع ده طریقې ته وائی. ښه وی اوکه بده، اوشرائع ادیانو

ته هم وائی «امم» ته هم وائی واقعاتوته هم وائی، دلته دا اخیری معنی اراده کول مناسب دی

«فَسِيرُوا» مراد دعبرت دپاره سیرکول دی «فَانظُرُوا» نظر دعقل مراد دې یعنی فکر، سوچ.

«عاقبة» معنی ئ ده آخرانجام.

«هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ» یعنی که په زمکه کښې سیر دعبرت دپاره نشی کولی نو دقرآن نه نصیحت واخلی او د قرآن درې صفات ذکر شوی دی: اول داچه «بَيَانٌ لِلنَّاسِ» یعنی تولو خلقوته ئی احکامات، اوامر، نواهی، اعتقادیات هرڅه بیان کړی دی، اودهویم داچه «وَهْدًى» دلالت دتوحید وغیره ئی بیان کړی دی، هرویم «وَمَوْعِظَةً» چه پدې کښې تخویفات، بشارات دی «لِّلْمُتَّقِينَ» یعنی قرآن خو بیان دتولو خلقودپاره دې لیکن هدایت اونصیحت ترینه صرف متقیان اخلی.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا	وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
اوستي مکړی: دجهادنه، اومه بې حوصلې کيږئ: په تکلیفونو، اتاسوبه اوچت اوغالب یئ که یئ تاسوپورا ایمان والا	
إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْصٌ	فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْصٌ مِّثْلُهُ ۖ وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ
که رسیدلې دې تاسوته زخم: نصبر کوی: نویفتار سیدلې دې قوم د کافرانوته هم زخم ددې پشان او دا ورځې	
نَدَاوَلَهَا بَيْنَ النَّاسِ	وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ
مونږ اوپورواړو داپه مینځ دخلقو کښې: دپاره دپورفاندو، اوددې دپاره چې ښکاره کړي الله هغه کسان	
أَمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ	وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ
چې ایمان نې راوړې دې او اوگرخوې بعضې ستاسونه شهیدان، او الله محبت نه ساتي دظالمانوسره	
وَلِيُمَخِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ الْكَافِرِينَ	
اوددې دپاره چې پاک اوصاف کړي الله مومنانولره اوختم کړي کافران.	

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا» دا دجهاد دمضمون اعاده ده او دا مضمون د ع ۱۸ آیه ۱۷۵

پورې بیانېږي، او پدې آیت کښې تشجیع علی القتال اوترغیب الی القتال دي، اوپه جنگ احد کښې په تکلیفونو او زخمونو رسیدلو باندې تسلی ورکول دی، په جنگ احد کښې دمسلمنانوته چه کومه اجتهادی غلطی وشوه نو دهغې په نتیجه کښې وقتی شکست ملاؤ شو او اویا ۷۰ کسان شهیدان شول او اکثر زخمیان شو، حتی چه دنی ۱۰ په سرمبارک باندې زخم راغې او دغائب مبارک یوه ټکړه یی شهیده شوه اوپه شونده مبارکه کښې ئی زخم راغې نوصحابو ته پدې باندې ډیرغم او پریشانی راغله، او دا خطرهم وه چه هسې نه صحابه کرام ۱۰ د آینه دپاره کمزوری اوبې همته نه شی.

نوالله ﷻ دا آیت نازل کړو. اودوئ ته ئی تسلی او بشارت وکړو چه تاسو ډیر وسختونه مه یریرئ او د دشمن په مقابلې کېنې نامردی اوسستی او بې زړه توب مه کوئ او په دریښو شوؤ مصیبتونو مه غمجن کیږئ، اوفتح او غلبه به ستاسو وی خو پدې شرط سره چه تاسو د شریعت او دایمان په لار او مقتضیاتو باندې مستقیم یئ او د نبی کریم ﷺ په اطاعت باندې محکم یئ نو پدې بشارت سره گویا کېنې ددوئ په جسمونو کېنې نوې او تازه روح ننوت او دمجاهدینو د زخمی جسمونو اوماتو زړونو دپاره مرهم پټی شو، او ددې نتیجه دا شوه چه هغه کفارو چه لږ ساعت مخکېنې غالب ښکاریدل هغه ددې زخمی او ستری ستومانو مجاهدینو په مقابلې کېنې ونه دریدل او په مندو وتښتیدل، میدان جنگ ئی پریښود.

﴿وَلَا تَهِنُوا﴾ «وهن» سستی کولو ته وائی په سبب د یري دمرگ یا په سبب دمحبت د دنیا سره، اوحزن غم افسوس ته وائی په سبب د فوټ کیدلو دمقصود یارسیدلود تکلیف سره

دلته یو سوال واردیږی چه حزن خو غیر اختیاری خیزدې اونهی اومنع خو د اختیاری شې کیدې شی، جواب دادې چه د «لا تهنوا» نه مقصود نهی اومنع کول نه دی بلکه تسلی وړکول مقصود دی لکه عامه محاوره ده چه غمزده کس ته ویلې شی: خیر دې غم مه کوه الله تعالی به ددې غم په بدله کېنې خوشحالی درکړی، یا دا جواب دې چه مقصود نهی اومنع ده د اظهار د حزن نه په داسې طریقې سره چه مقصود ترینه قوت شی او اظهار د حزن اختیاری شې دې.

﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ دا شرط دې اوجزاء ورله محذوفه ده په قرینه د ما قبل سره «ای ان کنتم مؤمنین فانتهم الأعلون»، او مراد دایمان نه ایمان کامله دې چه موجب دغلبې دې په دشمن باندې یا مراد ترینه دایمان په تقاضو چلیدل دی، تفسیر مظهری وغیره لیکلی دی چه «واما غلبه کفار زمانا فلضعف ایمانا وکثرة عطیاننا، ومن اصدق من الله حدیثا».

﴿إِنْ يَمَسُّكُمْ كَرْحٌ﴾ دا د جواب د شېبې سره متعلق دې اوتسلی ده مؤمنانوته او پدې کېنې حکمتونه ذکر کیږی دهزیمت په احد کېنې، «كَرْحٌ» په فتحې دقاف سره زخم ته وائی او په ضمی سره درد د زخم ته وائی اوجزاء د شرط دپاره محذوفه ده چه «للا تخزوا» یا «للا تضعفوا» دې او «لَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ» د محذوفې جزاء قائم مقام دې او د قوم نه مراد مشرکین دی.

﴿فَرَحٌ مِّثْلُهُ﴾ ورستو په آیت (۱۶۵)، کښې ﴿أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا﴾ دې نوهغه په اعتبار دعدد سره دې. اودلته بیان دمثلیت مقصود دې په نفس قتل اوزخمی کیدلو کښې، یعنی کوم قسم صدمه چه تاسوته رسیدلې ده نو دغه قسم صدمه هغوی ته هم رسیدلې وه او د مقدار اوعدد په اعتبار سره دهغوی صدمه دوجنده وه نوچه تاسو دې قسم تقابل ته نظروکړئ نونه دخفگان اوغمن کیدلو څه وجه نشته اونه دمنافقانو او مشرکانو ددې سوال څه وجه شته چه دوی وائی که چرې محمد ﷺ په رښتیا دالله رسول وې نو دومره نقصانونه به ولې ورته رسیدل؟ او نه ددې د تکبر اوغرور څه وجه شته. ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُدَّاهِلَهَا﴾ یعنی دا زمونږ قدیمی عادت دې چه کله سختی اوتکلیفونه راولو. اوکله راحت اوخوشحالی راولو لکه چه کله گرمی کله یخنی وی اوکله شپه کله ورځ وی دغه شان حالات اړوو راپرو نو بیا هرکله چه کفار سره ددومره تکلیفونونه دباطل حمایت نه پریږدی نوتاسو دحق په حمایت کښې ولې بی زړه کیږئ ﴿وَلْيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ یعنی پدې انقلاباتو راولستلوکښې دیرحکمتونه مضمّر «پټ» دی یو دا چه کره اوکوته یعنی مؤمن اوغیرمؤمن جداشی، دعلم نه دلته تمیز او اظهار مراد دې او واؤ په «ولیعلم» کښې: ۱- بعضې وائی چه زائد دې او دا علت دې دماقبل دپاره ۲- اوبعضې وائی چه معطوف علیه مقدر دې «ای لیکون کیت وکیت ولیعلم»، یا «فعل الله ذالک لمصالح جمّة ولیعلم» ۳- اوبعضې وائی چه دا عطف دې په مضمون دکلام سابق باندې او معطوف علیه ورله په لفظ کښې نشته دې. ﴿وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُرَكَاءَ﴾ یعنی بل مصلحت اوحکمت پدې وقتی اوعارضی شکست کښې دادې چه مقام شهادت لوی اعزازواکرام دې په نزد دالله ﷻ نوچه دا تاسوته حاصل شی.

﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ دظالمینونه مراد یا هغه منافقین دی چه په عین موقعه باندې دمسلمانانو نه جدا شول نو دوی عندالله مبعوض دی نوځکه ئی دایمان اودشهادت نه محروم کړه. اویا دظالمانو نه مراد هغه کفار دی چه دمؤمنانو په مقابله کښې په جنگ کښې ولاړوو نو مطلب دادې چه ددوی ددې عارضی غلبې سبب دانه دې چه دوی دالله ﷻ خوښ دی بلکه دغه عارضی غلبه بنا په نورو اسبابوده.

﴿وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ «تمحیص» پاک اوصاف کولوته وائی دگناهونونه او «محق»

هلاکت ته وائی، حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ چرې غلبه دکافر انوشی نو پدې سره د مؤمن او کافر امتیاز راشی اومسلمانانومقتولینو ته دشهادت اعزاز حاصل شی اودگناهونونه پاک شی، اوکه فتح او غلبه مؤمنانوته حاصله شی نودکفار و هلاکت او استیصال وشی.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ
آبائاسوگمان کوئ چې داخل به شی جنت ته اولاتراوسه پورې ندي ښکاره کړي الله مجاهدين ستاسونه
وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ۝ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَتُّونَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ
اونه نې دي ښکاره کړي صبر کوونکولره . اوبه تحقيق سره وئ تاسو چې ارمان موکولو تاسو دشهادت مخکې
أَنْ تُلْقَوْهُ ۖ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝
دماخ مخکېدونته دهغي سره، نوپس په تحقيق سره اولیده تاسوهغه ممتنی اوتاسوکتل

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ﴾ دا زجر دې مؤمنانوته او د بل حکمت ذکر دې، او د (تدخل) نه مراد دخول اولکی دې یعنی ستاسوگمان وو چه بغیر دجهاد او صبرته هم دخول اولکی جنت ته کیدې شی نو دا گمان غلط دې، او دعلم نه مراد اظهاراوتیمیز(جدا کول) دی ﴿وَلَمَّا﴾ دلالت کوی په توقع دفعل منفی باندې نوپدې کښې اشاره ده توقع دجهاد او صبرته د مؤمنانوته، او ﴿لَمَّا﴾ جزم ورکوی نو ﴿يَعْلَمُ﴾ مجزوم دې خو کسره ورته دالتقاء دساکنین دوجه نه ورکړې شوې ده او فتحه په ﴿وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ﴾ کښ یا د نصب د وجه نه ده په تقدیر د (أَنْ) سره (ای وان یعلم الصابرين) یا مجزوم دې او فتحه ورته دالتقاء دساکنینو د وجه نه ورکړې شوې ده اواختیار دفتحه د اخفیت دوجه نه دې.

﴿وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَتُّونَ الْمَوْتَ﴾ د موت نه مراد شهادت دې دتمنی دموت نه په حدیث کښې منع راغلیده ﴿لَا يَمَتُّونَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتَ — الحدیث﴾ . اوبه تمنی دشهادت کښې اوبه غوښتلو دشهادت کښې اجر دې، پدې آیت کښې یو دلیل حکمت ذکر دې یعنی تاسو دبدر دغزا نه ورسو تمنی دشهادت کوله نوڅکه الله ﷻ وقتی شکست درکړو، او بل پدې کښې زجر دې مؤمنانوته چه دوی اول دشهادت تمنی کوله او بیانی په میدان جنگ کښې تیښته وکړه، کوم صحابه کرام رضی اللہ عنہم چه په جنگ بدر کښې نه وو شریک نو هغوی ویل کاشکې الله ﷻ بیادغه شان موقعه راولی اومونږ خپل خان شهید کړو دالله ﷻ په لاره کښې، اوبه جنگ احد کښې دوی

مشوره ورکړه دمدینې نه دباهر وتلو نواله ﷺ دوی ته فرمائی چه هغه شي چه تاسوئی
تمناکوله نوهغه ستاسومخې له راغې او تاسو وليده نوولې تاسو په میدان جنگ کښې
تینسته وکړه؟ په حدیث کښې دی چه تاسو ددشمن دملاقات (لیدلو) تمنی مکوی مگرکه
ورسره مخامخ شوی نو ثابت قدم اوسی.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ۖ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۚ أَفَأَنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ
اوندي محمد مگر رسول دي، يقيناً تير شوي دي مخکښې دده نه رسولان، آيا پس که دې مرشوي قتل کړې شو
انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ وَمَنْ يَتَقَلَّبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَكُنْ يَصَّرَ اللَّهُ
نوتاسوي واپس آوري په بوندو خپلو، اوڅوک چې واپس واوريدوپه بوندو خپلو نوهرگز ضرر نشي رسولې الله ته
شَيْئًا ۚ وَسَيُجْزَى اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ۝ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ
هيڅ ضرر، اوزرده چې بدله به ورکړي الله شکرکوونکو ته. اونده ممکن هيڅ يو نفس لره چې مړ شي
إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُّوجَّلاً ۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
بغير حکم دالله نه ليکلې شوېدې(مرگ) ليکل په مقرر نيته، اوڅوک چې غواړي په عمل خپل سره بدله ددنيا
ثَوَابَهَا ۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُوَدِّعُهَا
مونږ ورکوؤده ته دهغې نه، اوڅوک چې غواړي په خپل عمل سره بدله داخرت نوورکوؤ مونږ دهغې نه
وَسَيُجْزَى الشَّاكِرِينَ ۝
اور زرده چې مونږ ښکته بدله ورکړو شکرکوونکو ته

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ﴾ پدې آيت کښې زجر دې مؤمنانوته او دارنگه تنبيه ده چه د امير
اعتماد باندې کارمکوي بلکه توکل په الله ﷻ باندې کوئ ځکه امير اگر که نبی وی په هغه
باندې هم مرگ راځی اوپه الله ﷻ هيڅ فنا اومرگ نه راځی، او «ما» نافية دې عمل لفظاً نه
کوی د وجه د انتفاض دنفی نه په «الا» سره او «محمد» مرفوع بنا بر ابتدائيت دې او مابعد
ورله خبر دې اوقصر يا قصر قلب دې ادعاء، ځکه هرکله چه دوی مستبعد وگنړلو قتل
دمحمد ﷺ نو گویا دا ادعاء وکړې شوه چه تاسو محمد ﷺ ته اله وائی نه رسول، نو قصر
و شو چه محمد ﷺ ندې بلکه رسول دې، صاحب دمفتاح وائی چه دا قصرافرا دی دې چه
صحابو، حضرت محمد ﷺ لره دوه صفونه ثابت کړل: يو وصف درسالت او بل بقاء دده او

استبعاد د موت. نوالله ﷻ ورله يو وصف ثابت کړو او بل ئی ترينه نفی کړو.

او دا آيت نازل شويدې په باره دغزوه احد کښې . هر کله چه په احد کښې نبی ﷺ د جنگ نقشه پخپله جوړه کړه اوصفونه ئی برابر کړل نو پنځوس ۵۰ کسان چه اميرئى عبدالله بن جبیر ؓ او دوئ تيرانداز (سخت غشی ويشتونکى ؓ) مقرر کړل ديوي غونډئ په سر باندې چه د ورستونه کفار په مونږ باندې حمله ونه کړى او تاکيد ئی ورته وکړو چه مونږ په هرحالت چه يو . يو به، ليکن تاسو دخپل خائى (موږچې) نه مه لرې کيږئ او مونږ به ترهغه وخت پورې غالب يو چه تاسو ثابت ئئ په خپل خائى باندې او هر کله چه جنگ شروع شوو نو غاږيانو په ميدان جنگ کښې دخپل شجاعت جوهر ښکاره کړو د حضرت ابو دجانه ؓ حضرت على ؓ او نورو مجاهدينو په مقابلې کښې دکفارو ملامتې شوې ۲۲ کسان ترينه مردار شو او باقى په تيښته روان شو او مجاهدينو ترينه د غنيمت په مالونو قبضه کول شروع کړل، نو دا ننډاره چه کله هغه پنځوس ۵۰ کسانو وليده نو گمان ئی وکړو چه فتح کامله وشوه نودلته کيناستل بيکاره دى اوښه داسې ده چه د دشمن نه مال غنيمت واخلو. نو امير ورته د رسول الله ﷺ حکم ياد کړو خو دوئ دا گمان وکړو چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم چه کوم مقصد ؤو هغه مونږ پوره کړيدې او دلته کيناستل بې فائدي دى نو يوولس ۱۱ کسان دغه خائى کښې پاتې شول اوباقى ميدان جنگ ته را کوږشو. نو خالد بن وليد چه پدغه وقت کښې لامشرف په اسلام نه ؤو او دکفارو جرنيل ؤو ددوه نيم سوه ۲۵۰ کسانو سره راغې نو عبدالله بن جبیر ؓ دخپلو ملگرو سره ښه په بهادري تر يو حده پورې ددوئ مقابلې وکړه خو بالاخر دوئ شهيدان شو او مجاهدين چه دشا د طرفه بې فکره او مطمئن ؤو نو ددغه جانبې پرې مشرکانو حمله وکړه او دمخې طرف دمشرکينو فوجونه هم بيرته را وگرځيدل نو مسلمانان په مينځ کښې محصور شول. نوځکه هير شهيدان اوزخميان شول او ابن قمية بدبخت يوه گټه درسول ﷺ په لورې وروړه ويښته چه دهغې په وجه درسول الله ﷺ يو غاښ شهيد شو يعنى ټکړه ترينه ماته شوه او په سر مبارک باندې يى زخم راغې. ابن قمية غوښتل چه حضور ﷺ شهيد کړى مگر اسلامى علمبردار حضرت مصعب بن عمير ؓ درسول الله د طرفه مدافعه وکړه او خپل خان ئى شهيد کړو اونبى ﷺ د زخم د شدت لوجه نه په زمکه پريوت او چونکه مصعب بن عمير ؓ د نبى ﷺ سره په شکل کښې مشابه ؤو نو ابن قمية دا گمان وکړو چه مانبى ﷺ قتل کړو نو آواز ئى وکړو چه مانبى ﷺ قتل کړو او ابليس په بلند آواز سره اعلان وکړو چه

محمد ﷺ قتل شو، ددې خبر په اوریدلو سره چې «اِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ قُتِلَ» مسلمانان و اړخپاشو. خپې اولاسونه ئې سست شو، ځینې مېهوت او حیران کیناستل او ځینې ضعیف الایمان خلقو ته خیال پیدا شو چې د مشرکانو دریس ابوسفیان نه پناه وغواړی او بعضې منافقانو وویل چې کله محمد ﷺ قتل شو نو اسلام پریردئ او پخوانی دین ته واپس شی. انس بن نضر ﷺ چې د انس بن مالک ﷺ تره وؤ هغه وه ویل که محمد ﷺ شهید شوې وی نو د محمد صلی الله علیه وسلم رب خو ژوندې دې او بعد د شهادت د محمد صلی الله علیه وسلم نه زمونږ ژوندڅه پکار دې پدې مبارکه لاره کښې چې رسول ﷺ خپل ځان قربان کړو نو پکار ده چې مونږ هم خپل ځانونه قربان کړو دای وویل او د زمري پشان میدان جنگ ته وړاندې شو او ترهغې پورې جنگیدلو چې په شهادت ورسید او پدې وخت کښې رسول الله ﷺ آواز وکړو چې «الّی عباد الله ! انارسل الله» زما لوری ته راشئ اې دخدای بندگانو زه دالله رسول یم دا آواز چې صحابؤ واورید نو فوراً راجمع شول اوسخته مدافعه ئې شروع کړه او کفار منتشرشو. میدان جنگ مسلمانانو فتح کړو نو دا آیت فازل شو چې : «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ» یعنې محمد ﷺ خو یو بنده دې. خدای خوندي. چې مرگ به ورته نه راځی.

﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾ دده نه مخکښې ډیر رسولان تیر شوی دی چې ورسو د هغوئ نه د هغوئ تابعدارانو د هغوئ دین ساتلې دې او خپل ځان اومال ئې پرې قربان کړیدې نو د رسول الله ﷺ انتقال ددې دنیانه څه د تعجب خبره نده که دا وخت نه مری نو په بل وخت کښې به وفات کیږی لیکن که چېرې وفات شی نو آیا تاسو به دین پریردئ ؟ یا به د جهاد فی سبیل الله نه مخ اړوئ ؟ لکه اوس د قتل د خبر اوریدلو په وجه ډیر کسان بې حوصلې شو. او که څوک داسې وکړی نو خپل ځان ته به نقصان ورسوی. الله تعالی ته هیڅ نقصان نشی رسولی

فایده : قادیانیان ددې آیت نه استدلال کوی چې عیسی ﷺ وفات دې. جواب دادې چې دا استدلال موقوف په درې وڅېړودې : اول دا چې «خلت» په معنی دموت سره دې. او دویم دا چې «من قبله» ظرف د «خلت» سره متعلق دې. دویم دا چې الف اولام په (الرسل) کښې داستغراق دپاره دې. نومعنی به داشی چې مړه دی مخکښې دده نه تمام پیغمبران نو په هغوئ کښې عیسی ﷺ هم داخل دې لیکن مونږ وایو چې دا درې واړه خبرې ممنوع دی. «خلت» تیریدلو دوخت اود دور ته وائی په موت سره وی لکه اکثر پیغمبران. یا زمانه او دور یی تیر شوې وی

خومړه نه وی لکه عیسیٰ ﷺ، او په قرآن پاک کېنې ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شُصَّتْ بِهِمْ﴾ ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَابِلَ﴾ راغلیدی او معنی ئی موت نه ده، او دویمه خبره هم مسلمه نده بلکه کیدې شی چه ظرف د مابعد سره متعلق شی، یعنی وفات شویدی هغه رسولان چه قبل وؤ. او حضرت عیسیٰ ﷺ زمکې ته دوباره قیامت ته قریب به راخی، او دریمه خبره هم مسلمه نده بلکه الف اولام په «الوسل» کېنې د جنس دپاره دې ځکه مقصود ددې آیت نه دفع د استبعاد د قتل او د موت د نبی ﷺ ده او دا حاصلیږي په لام الجنس سره نوحاجت نشته دې استغراق ته، او که دا درې واړه خبرې وژمنواو دآیت معنی داشی چه نبی ﷺ نه مخکېنې تمام رسولان مړه دی نو په زعم د قادیانانو خو قادیانی دجال هم رسول دې نو دې هم مخکېنې تباہ او برباد شویدی.

﴿أَفَلَيْنَ مَاتَ﴾ همزه د استفهام انکاری دپاره ده او استفهام انکاری په معنی د «لاینبغي» سره دې اودا همزه په حقیقت کېنې داخله ده په «انقلبت» باندې او فا په «فَإِنَّ» کېنې د عطف دپاره ده او معطوف علیه ئی مقدر دې ((ای تومنون حال حیوکه فان مات او قُلْ اِنْقَلِبْتُمْ)).

یعنې داسې هرگز مناسب نده، انقلاب علی الاعقاب (واپس کیدل په پندو) کنایه ده د ارتداد عن الاسلام یا عن الجهاد نه او مقصود د دینه انکار او زجر دې نه اخبار د وقوع د ارتداد نه، او د «الشاکرین» نه مراد «الثابتین علی دین الاسلام» دی.

﴿وَمَا كَانَ لِئَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ﴾ دا ترغیب الی الجهاد دې یعنی مرگ په خپله نیټه باندې راخی بې نیټې څوک نه مړه کیږي اگرکه دمرگ اسیاب ورته ډیرهم جمع شی نو دمرگ دیرې د وجه نه دجهاد نه پاتې کیدل ندی پکار، ﴿کِتَابًا﴾ «ای کُتِبَ کتاباً مؤجلاً»، ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآلِدِ﴾ یعنی جهاد او هر عمل خیر د آخرت په نیت سره پکار دې او که چا اراده وکړه په عمل خیر سره بدله د دنیا نوهغه به ورته ملاؤشی که چېرې الله ﷻ یې وه غواړی لیکن په آخرت کېنې به ورته اجر نه ملاویري او څوک چه اراده وکړی په عمل د خیر سره ثواب د آخرت نوهغه به مومی، ﴿وَسَتَجَزَىٰ الْشَّاكِرِينَ﴾ او په دنیا کېنې به ورته هم بدله ملاویري، د «شاکرین» نه مراد هغه څوک دی چه په دین باندې ثابت قدم وی او عمل خیر په نیت د آخرت سره کوی او پدې آیت کېنې په هغه صحابو تعریض دې چه هغوی دخپلې اجتهادی غلطی په وجه خپل ځای پریښودلو او د مال غنیمت حاصلولو دپاره راغلل او دهغه صحابو مدح ده چه

په خپل ځای باندې قائم پاتې شوی وو .

وَكَانَ مِنْ كَيْدٍ قَتَلَ مَعَهُ رَيْثُونٌ كَثِيرٌ ۖ فَمَا وَهَرُوا

اوه پر پیغمبران، جنگونه کړي دي ددوی په ملګرتیا کېنې، ډېرو ځدای الله پرستو خلقو، پس نه وو سست شوي دوی

لَمَّا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا

په سبب دهغه تګلیفونو سره چې دوی ته رسیدلي وو په لار د الله کېنې اونه وو کمزوري شوي اونه وو ټپت شوي دښمن ته

وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ۝ وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا

او الله محبت کوي صبر کوونکو سره . اونده وهنای، دعا، ددوی مګر دا چې ونیل به دوی ای زموږ ربه

اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا

اوبخښې مونږ ته گناهونه زموږ اوزیاتې زموږ په کار د دین کېنې او کلک کړې قدمونه زموږ او غلبه را کړې مونږ ته

عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ۝ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ

په قوم کافرانو پس ورکړه دوی ته الله بدله دنیا اوبښاسته بدله د آخرت ، او الله محبت کوي

الْحُسَيْنِ ۝

د ښک کار کوونکو خلقو سره

﴿وَكَانَ مِنْ نَجْمٍ قَتَلَ مَعَهُ رَيْثُونٌ﴾ په دې آیت کېنې تر غیب علی الجهاد دې اوتسلی ده

مؤمنانو ته چه ستاسونه مخکېنې ډېر نیکان بندگان د الله ﷻ د انبیاءو سره ملګری شوی وو

د کفارو سره ئی جنگونه کړی وو او په هغوی باندې ډیر زیات تګلیفونه اومصیبتونه راغلی وو

خو دهغوی په همتونو او ارادو کېنې هیڅ قسم سستی نه وه راغلي اونه ئی کمزوری ښکاره

کړې وه اونه دشمن ته ټیټ شوی وو، نوتاسو خو خیرالام یئ نو تاسوله زیات صبر او

استقامت پکار دي، او دارنگه پدې آیت کېنې تنبیه ده پدې خبره چه قتال د ډیرو انبیاءو او

دهغوی د صالحانو ملګرو سنت دي، او پدوی کېنې دا درې صفات سلبیه وو چه داحقیقت

د صبر دي: نشتوالی دوهن اضعف، او استکانت، «وهن» عجز او «جبن» بزدلی ته وایی چه

د تګلیفو او د مرګ دیرې د وجې نه وی او (ضعف) کمزوری دهمت اوسستی کول په وجه د

زخمی کیدلو د ملگرو سره او «استکانت» دشمن ته سرنیخته کول او د دشمن تابع کیدلو ته وایی د آسانتیا او آرام او راحت دپاره. «أَسْتَكَثُوا» یا د سکون نه مشتق دې، نو «استکانوا» په وزن د «افتعلو» دې یا د «کون» نه مشتق دې نو بیا په وزن د «استفعلوا» دې یعنی سین زائد دې اویه لفظ د «وُکِّلَ» کښې دوه قوله دی: یو دا چه دا اسم برانسه دې اونون پکښې اصلی دې، نو دا موافق دې د رسم الخط سره، دویم قول چه مشهور دې هغه دادې چه دا مرکب دې دکاف تشبیه اود (ای) نه اومعنی ئی کثرت دې پشان دکم خبریه، نحو یانو ویلی دی چه «کائین» دکم خبریه سره موافق دې په پنځه امورو کښې: ۱- ابهام ۲- حاجت تمیز ته ۳: بنا ۴- لزوم دصدارت. یعنی په اول دکلام کښې راتلل ۵- افاده دتکثیر، اوکم استفهامیه اوخبریه دواړه راځی او «کائین» صرف خبری راځی اوتمیز ئی همیشه مجرور وی په من سره. په خلاف د «کم» استفهامیه نه چه تمیز د هغه منصوب هم راځی اوبناء پدې دویم قول باندې چه مشهور دې نون د «کائین» په حالت دوقف کښې حذف کول پکار دی دتلفظ اودکتابت دواړونه ځکه چه دا تنوین دې لیکن اثبات دنون په حالت د وقف کښې خلاف القیاس دې اودصحابو په دور کښې په مصحف عثمانی کښې دغه شان دې. او «مِنْ نَفْسٍ» تمیز د «کائین» دې «فَقَتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونًا» ۱- قاتل فعل دې اوفاعل ورله ضمیر دې چه راجع دې نبی ﷺ یا «کائین» ته او «معه ربیون کثیر» جمله حالیه ده او دا مجموعه خبر دې دکائین دپاره معنی ئی داده چه ډیر انبیاءو چه قتال ئی کړې وو په داسې حال کښې چه دده سره ډیر خدائی خلق موجود وو ۲- یا «معه» ظرف حال دې او «ربیون» ئی فاعل دې، ۳- «قاتل» صفت د نبی دې اوخبر د «کائین» دپاره «معه ربیون» دې ۴- فاعل د قاتل «ربیون» دې او «معه» ظرف دې او دا مجموع خبر د «کائین» دپاره دې یعنی ډیر انبیاء داسې وو چه د دوی په معیه او ملگرتیا کښې ډیرو نیکانو قتال کړې وو. «ربیون» ۱- جمع د «رَبٍّ» ده منسوب دې رب ته اوکسره پکښې خلاف القیاس ده ۲- او بعضې وائی چه دا جمع د «رَبَّة» ده بکسرالراء په معنی دجماعت سره، ضحاک وائی چه دا هغه جماعت ته وائی چه زر ۱۰۰۰ تنان وی. دغه شان دعبداالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه د «رَبِّيُونًا» معنی ده په زرگونو خلق، اودحسن اوابن عباس رضی الله عنه روایت دې چه دا علما فقها دی،

«وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» صابرین هغه دی چه دغه درې صفتونه پکښې موجود وی
«وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ» قولهم، خبر د کان دې او «إِلَّا أَنْ قَالُوا» په تاویل دمفرد سره اسم د کان

دې او مراد دقول نه دعاء ده او حصر اضافی دې، یعنی دمصائبو اوشداندو په وخت کښې نه دوئ دمقابلې نه واپس شو، اونه ئی ددشمن اطاعت وکړو، اونه ئی څه مضطرب احوال وویل لکه چه په جنگ احد کښې بعضو ویلی وو چه د ابوسفیان نه امن وغواړو او بعضو منافقینو وویل چه خپل زور دین ته واپس شئ او بعضې وویل چه مونږ په جبر سره جنگ له راوستلې شوی یو نوهغوی «مخکینی پیغمبرانو» داسې خبرې نوې کړې بلکه هغوی صرف داسې ویل چه «رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا» ای الله زمونږ گناهونه معاف کړه : «وَقَدْ أَقْدَامَنَا» اوزمونږ زړونه او قدمونه مضبوط کړه اوزمونږ مدد وکړه، د «ذُنُوبَنَا» نه صفایر اود «وَأَسْرَأَقْنَا» نه کبایر مراد دی، یا د ذنوب نه مراد عام گناهونه دی اود اسراف نه دبی د اطاعت نه تجاوزکول مراد دی، اوهرکله چه گناهونه سبب دبندیدلو دنصرت الهی وو نو ددې وجه نه دعاء دمغفرت مقدمه شوه په دعاء دتشبیه اویپه دعاء دنصرت باندې

فايده: حصر په «وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا» کښې حصر اضافی دې په اضافت سره اضطراب اوترک دمقابلې اوترک د اطاعت ددشمن ته دې، نوپدې کښې اشاره ده دپته چه لکه څرنگه چه مخکنونیکانو په وخت دمصائبو اودمقابلې مع الکفار کښې التجاء الی الله کړې وه او دعاگانې ئی غوښتلې وې اواضطراب اوددشمن اطاعت ئی نه وو کړې، نو تاسو هم دغه شان وکړئ او دا مطلب ئی نه دې چه، دې ماثورې دعا نه علاوه نورې دعاگانې ئی نوې کړې، اونه په غیر ماثور (غیر منقول) الفاظو سره دعا بدعت دې اونه ورته په حصر مذکور کښې اشاره ده، بلکه دعا په هر لغت کښې او په هر لفظ سره چه وی بدعت ندې، البته د ماثورو الفاظو برکات او انوارات بل چرته نشی ملاویدی.

«فَقَاتِلَهُمُ اللَّهُ تَوَابَ الدُّنْيَا» «فا» په علتیه دلالت کوی یعنی دمجاهدینو صبر او دعاگانې سبب دې دپاره دفتح، د «ثواب الدنيا» نه مراد فتح او غنیمت دې او د ثواب الاخرة نه مراد جنت اورضاء الهی ده، «وَحُسْنُ ثَوَابِ الْآخِرَةِ» سره ئی حسن ذکرکړو «ای ثواب الاخرة الحسن»، پدې کښې اشاره ده زیادت اوافضلیه ته، «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» اومحسنین متبعین دستند دی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يُدْخِلُكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ

انہی ایمان والو! کجری تاسو خبره اومنی د کافرانو نه هغوی به تاسو واپس اوگر خوي په پوندوستاسو

فَتَقْتُلُوهُمْ خَيْرٌ ۖ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ ۖ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ۝

نو واپس به شی تاسو زیان مند . بلکه الله ستاسو مددگار دي . او هغه ډېر غوره دي د ټولو امداد کوونکو نه

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ په دې کښې حکم دي دخان ساتلو د

اطاعت د کافرانو نه ځکه چه داسبب دمرتد کيدلو او دخسارې دي ليکن ددينه مستثنی دي

اطاعت دهغه کافر چه لارښودونکې وي ، او اطاعت دهغه کافر چه دهغه په رانی کښې

مصلحت ظاهر وي ځکه داپه حقيقت کښې اطاعت د کافرنه دي او دارنگه منکوحه کتابيه چه

مشوره دخير ورکوي . ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ هر کافراو منافق ته شامل دي خصوصاً هغه چه په

جنگ احد کښې ئی مؤمنانو ته دعوت ورکړو چه خپل مخکنی دين ته واپس شی او هغه چه

شکوک اوشبهات ئی پيدا کول چه که دا نبی په حقه وي نو شکست به ورته نه ملاویده وغيره .

﴿بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ﴾ يعنی د کافرانو اطاعت مکوي بلکه دالله تعالی اطاعت کوي نو هغه

به ستاسو نصرت او مددکوي په سبب د اطاعت سره .

سَلِّقُوا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا

خامخا اچوؤ مونږ په زړونو د کافرانو کښې هېبت په سبب ددي چې دوی شریک جوړ کړېدي دالله سره هغه څوک

لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانٌ ۖ وَ مَا لَهُمْ الشَّارِطُ وَيُسَ

جې ندې رالېږلي الله دهغه دمعبود والی اوشرکت باندې هيڅ دليل ، اوځانې دورتللو ددوی اور دي ، اودهېرناکاره ځانې

مَثْوَى الظَّالِمِينَ ۝ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ أَخَذْتُمُ

داوښودلو دظالمانو دي جهنم اویه تحقیق^{۱۱} سره پوره کړېده ستاسو سره الله خپله وعده کوم وخت چې تاسو قتل کول کافرانو لره

بِأَذْنِهِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا فُتِنْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ

په حکم دالله سره ، ترهغې پورې چې کله کمزوري شوي تاسو او جگړه اوکړه تاسو په حکم دپيغمبر کښې

۱ - د کافرانو اطاعت مه کوي بلکه دالله ﷻ اطاعت کوي هغه په تاسو مهربان دي .

۲ - زجر ، او د جهاد متعلق دښهې دریم جواب چې دا اصل جواب دي .

وَعَصَيْتُمْ	مِّنْ بَعْدِ	مَا	أَرْبَكُمْ	مَا	تُحِبُّونَ ط
او خلاف مواوکړو د حکم دینی نه روستود هغې نه چې اوځودلو الله تاسو ته هغه څیز چې ستاسو خوښ وو					
مِنْكُمْ	مَنْ يُرِيدُ	الدُّنْيَا	وَمِنْكُمْ	مَنْ يُرِيدُ	الْآخِرَةَ ثُمَّ
بعضې ستاسو ته هغه وو چې طلب نهې کوو د دنیا او بعضې ستاسو ته هغه وو چې طلب نهې کوو د آخرت، بیا					
صَرَقَكُمْ	عَنْهُمْ	لِيَتَّيِبَكُمْ		وَلَقَدْ	
او ګرزول الله تاسو لره د هغو نه د دې دپاره چې آزمېښت او کړي ستاسو، او قسم چې په تحقیق سره					
عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ۝					
معافې نهې کړېده تاسو ته، او الله خاوند د فضل دې په مومنانو باندې					

﴿سَتَلْقَىٰ فِي قُلُوبِ الَّذِينَ﴾ نو د الله ﷻ د نصرت او مدد اثر به داوی چه کفار اگر که په ډیر قوت او طاقت کښې وی خواله ﷻ به ئی په زړونو کښې سخته یره پیدا کړی او ستاسو د مقابلې همت به ئی نه وی لکه د جنگ احد د ختمیدلو نه وروستو د کافرانو د دوباره حملې اراده وه لیکن درعب د وجه نه یی حمله ونکړه بلکه سترې ستومانه زخمی مسلمانانو د دوی تعاقب د حمراء الاسد پورې وکړو او دوی وتښتیدل او دارنگه د احد نه وروستو کفار په هر جنگ کښې مغلوب شوی دی. ﴿بِمَا أَتْرَكُوا﴾ «باء» سببیه او «ما» مصدریه دې نو شرک سبب درعب دې «ما لم یزل به» په «به» کښې مضاف مقدر دې «ای بمعبودیته و اشراکه». او ﴿سَلَطْنَا﴾ حجت ته وائی، او دلته نفی د نزول د حجت وشوه اگر که مراد ترینه نفی د وجود ده نو پدې کښې اشاره ده د بیه چه د اثبات د حکم دپاره دلیل منزله پکار دې نه خپل آراء او خواهشات، کما قال صاحب الروح.

فایده : غیر مقلدین وائی چه د دې آیت نه معلومیږی ابطال د تقلید ځکه چه پدې آیت کښې او دارنگه قرآن کریم هر ځای د شرک او د مشرکانو په رد کښې عدم انزال د دلیل ذکر کړې دې نو لکه څرنگه چه په شرک باندې دلیل منزله نشته دې نو ځکه باطل دې نو دارنگه په تقلید باندې دلیل نشته دې نو دا هم باطل دې، مونږ وایو چه د تقلید د اثبات دپاره صحیح دلائل موجود دی خوفانده ترینه هغه څوک اخستی شی چه پوهیږی اوضد تعصب نه کوی او دارنگه دلیل منزله په حرمت او ابطال د تقلید هم نشته او که چرې موجودی نو، «هاتوا برهانکم ان کتم

الصدقین، نوحرت دتقلیدهم ثابت نشو، اوعدم دلیل په تقلید «بناء علی زعمکم» مشترک دې په مابین د اثبات دتقلید او د ابطال دتقلید کښې نو بیا تاسو قول په ابطال دتقلید ولې کوئ. او دارنگه عوام او اُمیان دغیرمقلدینو بلکه اکثر نام تهاد ملایان ددوئ قدرت نه لری دفهم دقرآن او حدیث اونه داستنباط د حکم دنص نه، نو دغه شان خلق هم دخپلومشرانو غیر مقلدینو تقلید کوی اوڅه دلیل منزله ورسره نشته نوپکارده چه دا دې هم حرام شی.

﴿وَمَا وَلَهُمْ أَلْنَا﴾ فرق په مابین د «ماوی» او «مئوی» کښې دادې چه «ماوی» ځای د ورتلولونه وایی او «مئوی» ځای د اقامت ته وائی، ورتلل اول وی او دیره کیدل ورستوی نو ددې وجه نه ماوی مقدم ذکر شو.

﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ پدې آیت کښې تفصیلی اوتحقیقی جواب ذکر کړې د هغې شېبې نه چه په رسالت باندې منافقانو کړې وه هغه داچه که حضرت محمد ﷺ رسول بر حق وې نوپه احد کښې ئی ولی شکست خورلو؟.

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه هرکله دا شبه دمسلمانانوپه مخکښې وشوه نو دبعضی مسلمانانو په زړه کښې هم دا وسوسه پیدا شوه چه واقعی الله ﷻ خو زموږ سره دنصرت اومدد وعده کړې وه نوموړته ولې شکست ملا وشو، ((قال الناس من اصحابه من این اصابنا هذا وقد وعدنا الله تعالى النصر))، «روح»، نو پدې آیت کښې ددې شېبې تفصیلی جواب وشو اومخکنی آیاتونو کښې اجمالی جواب وو. ﴿صَدَقَكُمُ اللَّهُ﴾ صدقاً «راست گفتن» ته هم وائی او «راست کردن» ته هم وائی یعنی وعده پوره کول، دلته دا دویمه معنی مراد ده یعنی الله ﷻ چه ستاسو سره کومه وعده دنصرت او دفتحې کړې وه نوهغه وعده ئی په احدکښې دجنگ په ابتدا کښې پوره کړه اومسلمانانو لره ئی په کفارو باندې غلبه ورکړه او دکفارونه (۲۲) کسان قتل شو اوباقی وتښتیدل لیکن هرکله چه درسول الله دقول خلاف وشوچه هغه غشی ویشتونکی جماعت په خپل ځای قائم پاتې نه شو نوفتح په شکست سره بدله شوه، نو ددې شکست دپاره سبب مخالفت دحکم درسول الله ﷺ وو، نوپدې سره قدح په رسالت باندې نشی کیدې بلکه پدې سره تائید د رسالت کیرې، نو دا جواب شو دشېبې نه هم اومسلمانانوته هم داخبره واضحه کړې شوه چه سبب ددې وقتی شکست دپاره ستاسو خپله

اجتهادی غلطی وه.

﴿إِذْ تَحْسُونَهُمْ﴾ ظرف متعلق دې د ﴿صَدَقَكُمُ اللَّهُ﴾ سره ياد ﴿وَعَدَهُ﴾ سره او «تخسومهم» په معنی د «تقتلونهم» سره دې او «حس» په اصل کښې دپته وائی چه حاسه ته آفت ورسی او ختمه نی کړی، او دیرکړته په معنی دقتل علی سبیل الاستیصال (بیخ کندی) سره راځی ﴿بِإِذْنِهِ﴾ ای بارادته، وقضائه، او توفیقه ﴿حَقٌّ إِذَا فُشِلْتُ﴾ «حق» یاپه معنی د «الی» سره دې او دا متعلق دې په «تخسومهم» یا «صدقکم» پوزې، یا «حق» ابتدائیه دې او داخل دې په شرط باندې چه جزاء نی محذوفه ده «ای حق اذافشلتم وتنازعتم وعصیتم منعکم نصره» او «ثم صرفکم» پدغه محذوفه جزاء باندې عطف دې او «فشل» بزدلی او نامردی ته وائی خو دا معنی اراده کول په حق دصحابو کښې بې ادبی ده، نوددې وجه نه ددې ترجمه بعضې حضرات په ضعف درائی سره کوی، «ای ضعفتم عقلاً بحيث ملتم الی الغیمة» اوبعضې حضرات نی ترجمه په ضعف د همت سره کوی.

﴿وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ مراد ترینه اختلاف کول دی په امر د رسول الله ﷺ کښې چه بعضو ویل چه پدې مورچه باندې قائم پاتې کیږو او بعضو ویل چه د مال غنیمت اخستلو دپاره خو ﴿وَعَصَيْتُمْ﴾ دښی ﷺ د امر نه خلاف او نافرمانی مراد ده گویا کښې عصیان، تنازع او اختلاف پیدا شو او دتنازع او اختلاف نه فشل یعنی بی همتی پیدا شوه.

﴿مَا تُجِبُونَ﴾ ددینه مراد فتح اونصرت دې لکه په سورة صف کښې دی ﴿وَأَخْرَىٰ يُخَوِّنَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ﴾ چه ددینه واضح طور باندې معلومیری چه دصحابو محبت دنصرت الهی اوفتح سره وو چه پدې سره غلبه دحق راځی، اوددینه دنیا مراد نده ځکه د دنیا سره نی لفظ دمحبت ندې ذکر کړې بلکه ددینا سره نی صرف اراده ذکر کړې ده او ﴿مِنْكُمْ مَّنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا﴾ نی فرمایلی دی «محب الدنيا» نی ندی فرمایلی. ددینه هغه کسان مراد دی چه دمال غنیمت دجمع کولو دپاره تلی وو ﴿وَمِنْكُمْ مَّنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ «ای ثواب الاخرة» دینه هغه کسان مراد دی چه په خپل خائ قائم پاتې شوی وو.

﴿ثُمَّ صَرَّفَكُمْ﴾ داعطف دې په مقدره جزاء باندې ﴿لِيَبْتَلِيَكُمْ﴾ یعنی دا وقتی اوعرضی

شکست ستاسو د ذلیل کولو او رسوا کولو دپاره نه وو، تاسو عندالله قدرمند، عزتمندئې، بلکه پدې وقتی شکست سره ستاسو ابتلاء او اصلاح مقصود وه او هغه دا چه تاسو به په مصائبو باندې صبرکوئ او په میدان جهاد کښې به کلک پاتې کیږئ او دملگرو دقتلیدلو او زخمی کیدلو سره به حوصله نه خرابوئ. ﴿وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ﴾ دصحابه کراموﷺ نه اجتهادی غلطی وشوه نوالله ﷻ دوی ته په تیرشوی آیاتونو کښې لېشان زورنه وکړه او پدې آیت کښې ورته دمعافی اعلان کوی خو په ډیر تاکید سره، «قد» دتحقیق دپاره دې، اولام د تاکید دپاره دې، دیته لام موږه للقسام ویلې شی ځکه دې تاکید دقسم مقدره کوی «ای والله لقد عفا» نوالله ﷻ په خپل ذات قسم خوری چه ځما دې په خپل ذات قسم وی چه خامخا په تحقیق سره ما تاسوته معافی کړې ده نو دصحابو دغلطیانو معافی په نص قطعی سره ثابت ده، او په حدیث کښې په طاعینو دصحابو باندې لعنت وارد دې.

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَجِكُمْ

کوم وخت چې تاسولرې تلئ: په تېښتیدو کښې اوشاته نه کتل هیجانه، اورسول ﷺ بللئ: تاسو روستو ستاسونه

فَأَتَاكُمْ عَثَا يُغِيرُ لَكِلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا

پس بدل ئې درکړو تاسوته غم دپاسه غم، دانصیحت درکول ددې دپاره دي چې تاسو غمژن نشئ: په هغه څیز پسې

فَأَلَّكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝ ثُمَّ أُنْزِلَ

چې فوت شو ستاسونه، او نه په هغه څه چه اورسیدو تاسوته، او الله خبردار دي په هغه څه چې تاسو ئې کوی. بیا نازل کړو الله

عَلَيْكُمْ مِّنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَآئِفَةً مِّنْكُمْ ۖ وَطَآئِفَةٌ

په تاسو باندې روستودخفگان نه امن چې پرکالي وه، پتووهغې یوډله ستاسونه، او یوډله بله داسې وه،

قَدْ أَهْمَتَهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَقُولُونَ يَا لَللَّذِينَ غَيْرِ الْحَقِّ طَنَ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ

چې فکرمند کړي ووهوئ لره خپل نفسونو، گمان ئې کوو په الله باندې گمان ناحق دجاهلیت والویشان، اووئیل دوی

هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ ط قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ ط يَخْفَوْنَ چې آياشته مونږ لره دامداده څه حصه ، اووايه ^۱ چې کارتول امداد کول دالله په اختيار کښې دې ، پټ ساتي دوی
فِي أَنْفُسِهِمْ مَّا لَا يَبْدُوْنَ لَكَ ط يَقُولُوْنَ لَوْ كَان لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ پخپل نفسونو کښې هغه چې نه ئې ښکاره کوي تاته، دوی وای ^۲ ، کچرې وې مونږ لره د کارنه (اختيارنه) څه څيز ،
مَّا قُتِلْنَا هَهُنَا ط قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ نومونږ به نه وې قتل شوې يعنې زمونږ خپلوان دلته، ته اووايه ^۳ ، کچرې وې تاسو به کورونو خپلو کښې نوضروريه بهر راوتلې وې
الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ؕ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ هغه کسان چې مقرر شوي و په هغوی باندې قتل، ځانې دغور زیدلواو قتلېدو خپلونه، اودپاره ددې چې آزمېښت اوکړي الله
مَّا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ دغه څه (غفاق اخلاص) چې په سينو ستاسو کښې دې، اوصفا اوياک کړي ^۴ هغه څه (ايمان) چې په زړونو ستاسو کښې دې
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ؕ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ او الله عالم دې په هغه خبرو چې په سينو کښې دي . بېشکه هغه کسان چې واپس گرځېدلي وؤ ستاسونه
يَوْمَ التَّقِي الْأَیْمَنِ ۙ إِنَّمَا أَسْأَلَهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا دميدان نه په هغه ورځ چې مخامخ شوې دوه دلې، نو بېشکه خوبولي دي دوی لره شېطان په سبب دهغې
كَسَبُوا ؕ وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ؕ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ عملونو چې دوی کړي دي، اوقسم چې په تحقيق سره معافي کړېده الله دوی ته بېشکه الله بخښونکې صبرناک دي

﴿إِذْ تُصْعِدُونَ﴾ دا ظرف متعلق دې د (صرفکم) سره يعنی الله ﷻ ستاسونه خپل مدد منع کړو او تاسوئ د دشمن نه وارولئ کله چه تاسو تنبیدلئ اوپه غرونو، میرو باندې ختلئ او د وارخطائی دوجه نه مو شا ته نه کتل او رسول الله ﷺ تاسو د وروستونه بللئ او ویل ئی

۱ - جواب شکوه.

۲ - شکوه.

۳ - جواب شکوه.

۴ - دویمه ترجمه : او چه ښکاره کړی خلقتو.

چه «إِلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ، إِلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ مِنْ يَكْرُهُ الْجَنَّةِ»، خو تاسو دا آواز نه آوريد. بيا چه كله دكعب بن مالك ؓ نظر په رسول الله ﷺ ولگيده اوپه زوره ئی آوازو کړو نو دهغې نه ورستو بيا صحابه کرام ؓ دنبی ﷺ څنگ ته راجمع شو او کفار مرعوب شو او وتبديدل

فايده ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ﴾ په ضمه د تاء او کسري دعين سره دباب افعال نه مزید دې د اصعاد نه مشتق دې اوپه فتحه سره مجرد دې دصعود نه مشتق دې نو بعضې اهل لغت وائی چه د مجرد اومزید په معنی کښې څه فرق نشته دې، او اکثر وائی چه فرق پکښې شته دې اوهغه دادې چه «اصعاد»، «ابعاد»، لرې تلل په همواره زمکه یا کڼدو اودرو کښې، ته وائی. او «صعود»، ذهاب الی الفوق، په بره تللوته وائی، دلته دواړه معانی مراد کيدې شی، «تلوون» د «لی» نه مشتق دې ورستو طرف ته کتلوته وائی دا کنایه ده د التفات نه.

﴿فَأَنْتَبِكُمْ عَنْكُمْ﴾ دا عطف دې په (صرفکم) باندې اوافاعل د ﴿فَأَنْتَبِكُمْ﴾ دپاره ضمير دې چه راجع دې لفظ د «الله» ته، او غم ته ئی ثواب مجازاً ویلی دی، مراد ترینه بدله ده. یا یی تهکمأ ویلی دی، یا دپاره د اشارې دیته چه که فرارنه وې نو دا به ثواب وې او «باء» په بغم کښې یا دمصاحبت دپاره ده چه په معنی دمع سره ده اومراد ددینه کثرت دغمونو دې چه هغه غلبه دلښکر دکفارو او دشکست دمؤمنانو اوقتلیدل اوزخمی کیدل د دوی او اوریدل د خبر دقتل دنبی ﷺ دی، نو د «فانتبکم غمًا» نه مراد غم عظیم دې چه اوریدل دقتل دنبی ﷺ دی، اود «بغم» نه دغه نورغمونه مراد دی، یا بالعکس یا «باء» په «بغم» کښې دسببیت دپاره ده، یعنی الله ﷻ تاسوته غم درکړوپه سبب دخفه کولوستاسو رسول ﷺ لره په مخالفت کولوسره دحکم دهغه نه. ﴿لَعَلَّكُمْ تَخْزَوْنَ﴾ په ظاهره کښې دا متعلق دې د «انتبکم» سره، لیکن داپه ظاهره کښې غیر مربوط معلومیری ځکه «اثابه»، دغم «یعنی غم په بدله کښې ورکول، سبب دحزن دپاره دې نه دلا تحزنوا دپاره، نوددې دپاره دیرتوجیهات دی

۱- حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه دا متعلق دې دمحذوف سره ((ای اخبرکم بذلك المذكور لکیلا تحزنوا)) او حضرت شاه ولی الله ﷻ وائی. (این پند دادن برای آن است که تا اندوهناک نشوید) یعنی داغم رسیدل تاسوته یونصیحت دې چه یاد لرئ چه ددینه ورستو بيا چرته دنبی ﷺ دحکم نه خلاف ونکړئ اگر که ستاسونه منفعت، غنیمت وغیره فوت کیری یا درته څه تکلیف اومصیبت، بلاء په مخ درزی ۲- بعضې وائی چه «لا» زائد دې ۳- بعضې

وائی چه دغم نه، غم عظیم مراد دې چه خبر دآوريدلو دقتل دنبی ﷺ دې اوڅوک چه لوی غم وه وینی نوپه وړو غمونو باندې راضی شی، او غمژن پرې نوی، نو دنبی ﷺ دشهادت خبر داسې غم ؤو چه ددې دشدت نه مخکېنی او وروستنی غمونه ټول ختم شو.

﴿وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ الله ﷻ ستاسو دعملونونه خبردار دې نو د هغې مطابق ستاسو سره معامله کوی ﴿ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ﴾ داعطف دې په ﴿فَأَنْبَأَكُمْ﴾ باندې اوپدې کنبې بیان د ازالې دغم دې ﴿أَمْنَةً﴾ مفعول د انزل دې او ﴿نُعَاسًا﴾ تربینه بدل دې (نعاس) معمولی خوب ته وائی چه اثرنی په سترگو راشی یعنی (پرنا) اود ﴿أَمْنَةً﴾ بالقاء او ﴿امن﴾ بدون القاء په مابین کنبې فرق نشته دې اوبعضې ئی فرق کوی چه ﴿أَمْنَةً﴾ هغه دې چه خوف زائل شی اوسبب ئی موجود وی لکه په میدان أحدکنبې او دا مقام دلوی اعزادې، او ﴿امن﴾ دیته وائی چه خوف زائل شی سره دزوال دسبب نه (قرطی) په جنگ أحدکنبې په میدان جهادکنبې په مؤمنانو باندې الله ﷻ داسې خوب او پرکالی راوسته چه عین په ولاړې پرکاله ؤو.

حضرت ابو طلحه ؓ وائی چه په میدان جنگ کی په ما باندې داسې خوب غالب شو چه زما دلاسه توره ارتاو شوه اوبیا مې را واخسته او بیا به ارتاو شوه نو بیا به مې راواخسته داسې کارځو وارې وشو، او دا یو حسی اثر دهغه باطنی اطمینان اودسکون ؤو چه دداسې هنگامې اوشورماشور په حالت کنبې دمومنانوپه زړونو باندې محض دالله ﷻ دفضل اورحمت سره واردشو ((وهذا عاده الله مع المؤمنين جعل النعاس في الحرب علامة للظفر وقد وقع كذلك لعلي ؓ في صفين وهومن الواردات الرحمانية والسكينة الالهية)) (روح)، او ورستو ددې (پرنا) نه دمومنانو دزړونونه ددشمن خوف اویره بالکل ختمه شوه اوتشویش او اضطراب ئی ختم شو نوگوياکنبې دا پرکالی یو بشارت ؤو چه دیرې، پریشانی اودتشویق وخت تیرشو اوس مطمئن اوسئ اوخپله فریضه اداء کړئ نو صحابه کرام ؓ فوراً دنبی ﷺ خواته راجمع شو او د دویم جنگ محاذنی جوړکړو او دشمن په تنبیتیدلو مجبوره شو.

﴿يَغْشَى طَائِفَةً﴾ ضمیر د «یغشی» نعاس ته راجع دې او د «طائفة» نه مراد تمام مخلصین مؤمنان دی یعنی پټولو نعاس، او غالب ؤو نعاس په مؤمنانو باندې اودا امن او نعاس صرف په مؤمنانو باندې ؤو اوهرچه منافقان ؤو نوهغوئ په غم اوپریشانی کنبې ؤو ﴿وَطَائِفَةً﴾ ددینه مراد منافقان دی ﴿قَدْ أَهْمَمْتُمْ﴾ یعنی په غم کنبې اچولې ؤو دوی لره خپلو نفسونو یعنی دوی صرف دخپلوځانونوپه غم کنبې وو چه کفار موقتل نه کړی اوددوی سره نه داسلام

فکړو او نه د نبی ﷺ او نه د مسلمانانو څکه چه دوی میدان جهادته د مال خنیمت په طمع راغلی وو نه د اسلام په خاطر، او ددې وجې نه الله ﷻ دوی محروم کړل د نعمت د امن نه نو دوی پریشان وو او نعاس (پرکالی، پرې نه وه راغلي).

﴿يَظُنُّونَ بِاللَّهِ﴾ دا بیان د اوصافو د منافقینو دې چه دوی گمان کولو په الله ﷻ باندې گمان ناحق ﴿غَيْرُ الْحَقِّ﴾ په دې کښې مضاف مقدر دې (ای غیر ظن الحق)، حق گمان په الله باندې امید او گمان د نصرت دې اونا حق گمان، گمان د وعده نه پوره کولو اود نبی ﷺ اود مؤمنانو سره د مدد او د نصرت نه کولو دې یا گمان د دین د ختمیدلو دې.

﴿ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةُ﴾ دا بدل دې د غیر الحق یا مفعول مطلق دې ((ای یظنون ظناً کظن المدة الجاهلية)) یا ((الفرقة الجاهلية)). ﴿يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ﴾ دا جمله تفسیر د «یظنون» دې چه دیظنون معنی داده چه دوی ویل علی سبیل الانکار یو بل ته چه آیا شته دې مونږ لره د امر د نصرت او غلبې نه څه شي، یعنی نشته. او غرض د دینه طعن کول وو په نبوت د رسول الله باندې، یا استفهام په خپله معنی حقیقی سره دې، یعنی دوی تپوس کوی چه آیا الله ﷻ به زموږ سره مدد وکړی او که نه، نو بناء په اوله توجیه باندې د دوی د ظن رد وشو پدې سره چه ﴿قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾ یعنی اختیار د نصرت صرف الله سره دې او هغه ئی حقدار ته ورکوی په مناسب وقت کښې او که تاخیر پکښې وشي نو په هغې کښې به حکمت وی او په دویمه توجیه باندې دا جواب د تپوس د دوی دې، یعنی معامله د نصرت او د فتح د الله ﷻ په اختیار کښې ده نو هر کله چه ئی دخپل رسول ﷺ اود مؤمنانو سره وعده کړې ده نوضرور به ئی پوره کوی.

﴿يَحْتَفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ﴾ یعنی په ظاهر کښې دوی نیازمندانه، مؤدبانه انداز کښې تپوس کوی خو در حقیقت دا محض منافقانه سوالات دی چه دوی ئی په خپل زړه کښې پټ ساتی تا ته ئی نه ښکاره کوی چه دهغې بیان دادې: ﴿يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ﴾ یعنی منافقان یو بل ته وائی چه که چرې د الله ﷻ د طرف نه زموږ سره د نصرت و عده وې او حضرت محمد ﷺ په رښتیا ئی وې نو زموږ عزیزان، اقارب به دلته نه وې قتل شوی، نو دا فی الحقیقت تکذیب د حضور ﷺ دې او بعضې مفسرینو د «الامر» نه تدبیر اومشوره مراد کړیده یعنی که چرې زموږ مشوره ئی منلې وې نو دا قتل به نوې شوي.

﴿قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ﴾ دا دمنافقینو دقول رد دې یعنی دمرگ دپاره چه کوم وخت دالله ﷻ په علم ازلی کښې مقرر دې نوهغه په تدبیر او احتیاط سره نه بدلیږي نوکه تاسو جهاد له نه راتلی نو بیا به هم هغه خلق چه دهغوی قتل مقرؤو هغوی به دخپل قتلیدلو خای ته راوتلی وائ او قتل شوی به وې ځکه چه دالله تعالی حکم تکوینی نشی بدلیدلې .

﴿وَلَيَبْتَغِيَنَّ اللَّهُ﴾ (او، عاطفه دې او معطوف علیه ئی محذوف دې) «ای فعل ذالك لمصالح جمة للابتلاء والتمحيص» یعنی په احد کښې وقتی شکست کښې ډیر مصلحتونه وو، یو دا چه ﴿وَلَيَبْتَغِيَنَّ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ﴾ یعنی چه ستاسې دصبر او استقلال او د اخلاص اودنفاق امتحان وشي اوبل دا چه ﴿وَلَيَمَحْصَنَّ﴾ تمحیص صفا کولو ته وائی دخیری نه یعنی مؤمنان دگناه دخیری نه پاک شی ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ﴾ یعنی دغه مخکښې کارونه تاسوته دښکاره کولو دپاره وشو او الله ﷻ خو بغیر ددې نه عالم دې .

فایده . پدې آیت کښې ټول حروف هجاء (دالف) نه تر (یا) پورې مکمل راغلی دی، والله اعلم باسرار کلامه، او ویلی شوی دی چه ددې تلاوت ددفع دشر داعداد دپاره مفید دې .

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ﴾ پدې آیت کښې سبب دهریمت بیانېږي چه هغه دادې ﴿بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا﴾ مراد ترینه پرېښودل د مورچې دی یا بعضې نورې غلطۍ دی ځکه یوه گناه دبل گناه دپاره سبب گرځي او یوه نیکۍ دبلې نیکۍ دپاره ذریعه گرځي .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا
چې هغوی سفرو کړي په زمکه کښې، یاوي هغوی غزا کوونکي، کچرې وې دوی زمونږ په خوا کښې نونه به مړ کېدل
وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي
اونه به وژل کيدل، دپاره ددې چې او گرځوي الله دا خبره افسوس په زړونو ددوی کښې، او الله ژوندي کول کوي
وَيُحْيِي وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مِتُّمُ
اومره کول کوي، او الله ستاسو عملونه ويني او کچرې قتل کړې شوي تاسو به لا دالله کښې یامره شوي

لَمَغْفِرَةً	مِّنَ	اللّٰهِ	وَرَحْمَةً	خَيْرٌ	وَمِمَّا	يَجْمَعُونَ
نوخامخا بخښنه د طرفه دالله نه او ثوابونه ډېر غوره دى دهغه مالونو د ولتونونه چې دوى نهې جمع كوي						
وَكَيْنَ مَثَرُ اَوْقَاتِكُمْ لَا اِلٰى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ						
او كه مړه شوئ تاسو يا قتل كړئ شوئ نوضرور به الله ته جمع كړئ شئ.						

﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا لَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا﴾ د «كالذين كفروا» نه مراد منافقين دى. پدې آيت كښې الله ﷻ مؤمنانو ته حكم كوي چې تاسو د منافقانو په شان مه كيږئ چې ددوى خصلت او عادت دادې چې كله خوك دالله ﷻ په لاره كښې ديونيك كار دپاره لارښى او مرښى يا جهاد ته لارښى او شهيد شى نو دوى دهغه په حق كښې واڼى چې كه دې سفرله نه وې تلې او په جهاد كښې نوې شريك شوې نو نه به وې قتل شوې نو دوى په تقدير باندې ايمان نه لري نو الله ﷻ مؤمنانو ته فرمائى چې تاسو د منافقانو پشان مه كيږئ كه خوك دالله ﷻ لاره كښې شهيد شى نو تاسو داسې مه واڼى چې «لو كانوا عندنا ماماتوا» په حديث كښې راغليدى «اياك واللو» په بل روايت كښې دى چې «لومن الشيطان» په بل روايت كښې دى «فان لوفضح ابواب الشر».

مراد ددينه منع د استعمال د(لو) ده په مقابله دتقدير كښې، دمطلق استعمال د(لو) نه منع مراد نده. «وَقَالُوا لَا خَوْفٌ لَّهُمْ» «اى فى حق اخوانهم» دلته نسبى اخوت مراد دې يا اعتقادي اخوت مراد دې يعنى نفاق، «اِذَا ضَرَبُوْا فِى الْاَرْضِ» «ضرب فى الارض» نه مراد سفر دې او دا ظرف دې د «قالوا» دپاره، سوال وارديږى چې (اذ) د استقبال دپاره راځى او «قالوا» خصوصيه دماضى ده نو «ضربوا» د «قالوا» دپاره ظرف څرنگه صحيح كيږي شى؟. جواب دادې چې ادا دلته دمجرد وقت دپاره دې د استقبال معنى په كښې ملحوظه نده، يا د استمرار دپاره دې لكه پدې قول دالله ﷻ كښې «وَاِذَا لَقُوا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا» كښې ادا د استمرار دپاره دې نو ماضى ته هم شامل دې نو ظرفيه ئى صحيح دې او «اَوْ كَانُوْا غُرٰى» په اصل كښې «غُرٰى» وو او دا جمع تكسيره د غازی ده لكه رُكْع جمع تكسيره د راکع ده او سَجَد جمع تكسيره د ساجد او صَوْم جمع تكسير د صائم ده، دغه شان نَوْم اوناثم او غائب او غائب دى.

﴿لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً﴾ دا «لام» دعلت دې اود «قالوا» سره متعلق دې يعنى دا قول ددې دپاره كوى چې دمسلمانانو په زړونو كښې حسرت او افسوس پيداشى چې كاشكې جنگ ته نوى تللى نو قتل شوى به نه وې. اودا به ذريعه جوړه شى په آينده كښې دجهاد نه دپاتې

کیدلو دپاره. یا متعلق دې دمقدرسره «ای القی الله ذالک الاعتقادى قلوبهم لیجعل» یعنې الله ﷻ دمنافقانو ه زړه کښې دغه اعتقاد واچوؤ ددې دپاره چه دوى دحسرت اوافسوس په اور وسوزوى یا دا (لام) دعاقت دې متعلق دې د (قالوا) سره او (ذلک) اشاره ده قول ددوى ته یعنې ددوى ددغه قول انجام صرف دادې چه دوى ته حسرت اوندامت ملاؤشو اودجهاد نه پرې څوک نه منع کيږي چه ددوى مقصدوو. «وَاللّٰهُ يُحْيِیْ وَيُمِیْتُ» یعنې دمرگ دسفر دوجه نه یا جهادته دتللو دوجه نه ندې بلکه موت د الله تعالى ﷻ په تقدیرسره دې، ډیرکرته مقیم کس مړشى اومسافریامجاهد جوندې پاتې شى.

«وَلَیْنِ قُتِلْتُمْ» جزاء دشرط دپاره مقدره ده چه «فَلَا تَحْزَنُوا» یا «لِیَغْفِرَنَّ لَکُمْ» دې، منافقانو دغه قول ددې دپاره کولو چه خلق دجهاد نه منع شى نو ددغه قول د رد کولونه بعد دا ترغیب دې چه که تاسو جهاد ته لارې اوقتل شوئ یا په مرض وغیره سره مړه شوئ نومه خفه کيږئ ځکه چه پدوي سره به ستاسو مغفرت وشى او دالله ﷻ دلوى رحمت مستحق به شى اودا ډیر غوره دې ددینه چه تاسو دجهاد نه پاتې شى او ددنیا ماذى سامان جمع کړئ.

«وَلَیْنِ مُتُّمٌ» یعنې که بالفرض تاسو سفر یا جهاد ته لار نه شى اوفى الحال د مرگ نه بچ شى نو دا خو ضرورى ده چه هرکله چه وی خوتا سوبه مړه کيږئ یا به قتلېږئ او دالله ﷻ په مخ کښې به حاضرېږئ نو بیابنه پوهه شى چه بختورهغه وو چه دالله ﷻ په لاره کښې ورته مرگ راغلي وو.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ لَئِن تَ لَهِمَّ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا
پس په سبب درحمت دالله سره نرم ئې ته دوى ته، اوکه وي ته بدزېي، سخت زړې نوخامخا به دوى خواره شوى وو
مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا
ستادچاپېره نه، پس ته دوى معاف کړه اوبخښنه غواړه ددوى دپاره اومشورې اخله ددوى ته په کار کښې، پس کله
عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ
چې ته قصدواوکړې دکولو دکار نو بيا توکل کوه په الله باندې، بېشکه الله محبت کوى دتوکل کوونکو سره

«فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ لَئِن تَ لَهِمَّ» دصحابوﷺ نه په جنگ احد کښې غلطى وشوه چه هغه سبب وگرزیده دوقتی شکست دپاره نوالله ﷻ ددوى ددغه غلطى د اظهارنه بعد دوه ځله په

قسميه اند از کنبې هغوی ته د معافی اعلان په خپل کتاب کنبې وکړو او نبی ﷺ هم ددوی سره ډیر مشفقانه سلوک وکړو او هغوی ته ئی زجر، تعنیف ونه کړو نو په دوی باندې الله ﷻ د نبی ﷺ مدح او تعریف وکړو نو معلومه شوه چه الله ﷻ دهغه چانه راځی کیرې چه د صحابو سره محبت لری اود هغوی قدر او عظمت ئی په زړه کنبې وی، په «لېما»، کنبې «با»، د سببیه ده او «ما» زانده دې د تاکید دپاره یعنی ستا دا ښکلې سلوک او نرمی د صحابو سره د الله ﷻ د مهربانی اود هغه د توفیق اثر دې او که چرې ته سخت زبان، سخت زړې شوې وې نو دوی به ستانه تبتیدلی وو. اوستا د صحبت نه به ئی نفرت کړې وې ستا د ډیر خاسته اخلاقو یو اثر او فائده داده چه دوی ستانه په هیڅ موقعه کنبې نه جدا گیری اگر که ډیره سخته موقعه وی، نو معلومه شوه چه ښه اخلاق الله ﷻ ته ډیر محبوب دی اود ښو اخلاقو دپاره نرمی د ژبې او نرمی د زړه پکار ده: ﴿رَحْمَةً لِّیَنِّهِمْ﴾. ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ﴾ یعنی په آینده کنبې هم ددوی سره داسې سلوک ساته چه معافی کوه دوی ته، ددې تعلق دهغه حقوقو سره دې چه د نبی ﷺ سره تعلق لری ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ﴾ ددې تعلق د حقوق الله سره دې ﴿وَسَاوِرُهُمْ﴾ یعنی ددوی د تالیف قلب دپاره ددوی نه مشوره اخله په امورو د جنگ کنبې او یا دهغه امورو په باره کنبې چه په هغې وحی نه وی راغلې.

﴿فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ﴾ د مشورې نه بعد چه ستا زړه په یو خبره کلک شی نو پدغه کار کنبې د کامیابی دپاره اعتماد صرف په الله ﷻ باندې کوه نه په اسبابو او ذرائعو او مشورې باندې ځکه چه په اسبابو کنبې تاثیر پیدا کول صرف د الله ﷻ کار دې او په مشوره او تدبیرو نو کنبې کامیابی ورکول صرف د الله ﷻ په اختیار کنبې دی او کوم خلق چه د اسبابو مهیا کولونه بعد په اسبابو اعتماد نه کوی او صرف په الله ﷻ اعتماد کوی نو داسې خلق الله ﷻ ته محبوب دی

إِنْ يَنْصَرِكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۚ وَإِنْ يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ

کجرې مدد او کړي تاسو سره الله، نو څوک غالب کیدې نشي په تاسو، او که مدد او نکړي ستاسو، پس څوک دې

ذَا الَّذِي يَنْصَرِكُمْ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۝

هغه څوک چې مدد به او کړي ستاسو سره روستو دهغه دامد او کولونه، او خاص په الله دې توکل کوي مومنان

﴿إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ﴾ فتح اوشکست دالله ﷻ په اختیار کښې دې نوکه په غیر دظاهری اسبابونه تاسوله فتح درکړی نو بیا څوک په تاسو باندې غالب نشی راتلې لکه په جنگ بدر کښې، او که هغه ستاسو امداد ونه کړی نو بیا بل څوک ستاسو امداد نشی کولې نو لهذا صرف په الله ﷻ باندې توکل پکار دې، مقصود دآیت نه دادې چه اسباب دنصرت الهی حاصل کړئ نواله ﷻ به در سره مدد وکړی اود اسبابو دخذلان نه خپل ځان بچ وساتی.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلِبَ ۖ وَ مَنْ يَغْلِبْ يَأْتِ بِهَا
اونه دي لائق دشان دښی سره چې خیانت اوکړي، اوڅوک چې خیانت او کړي نور اوږي به هغه
عَلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ
چې څه خیانت ئی کړېدې په کښې په ورځ د قیامت، بیا به پوره ورکړې شی هر چاته بدله دهغه عمل چې ده کړې وی
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝ أَقِمْنَ آئِمَّتَهُنَّ رِضْوَانُ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ
او په دوی به ظلم نه کېږي. آیا پس هغه څوک چې تابع وي دکاملې رضا د الله پشان دهغه چا کېدې شي چې اخته شوې وي
يَسْخِطُ مِنَ اللَّهِ وَمَا أُولَئِكَ جَهَنَّمَ ۖ وَيُسْ أَلْمِيزُ ۝
په غضب دالله اوځانې دده جهنم وی او ډېر بد ځانې د ورتللو دې دا جهنم
هُمْ دَرَجَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ ۝
دخلقو دپاره مختلف درجې دي په نیز دالله، او الله لېدونکې دې دهغه عملونو چې دوی ئې کوي

﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلِبَ﴾ غلول په اصل کښې خیانت کولو ته وائی په مال غنیمت کښې او دمطلق خیانت په معنی سره هم راځی اوکله ئی اطلاق په مطلق پتولو د یو شی باندې هم کیږی لکه په قول د ابن مسعود ﷺ کښې دی چه «غُلُوا مصاحفکم»، مفسرین حضرات فرمائی چه ددې آیت نه مقصود دصحابه کرامو ﷺ وسوسه دفع کول دی چه دوی دا گمان ونکړی چه رسول الله ﷺ په ظاهر کښې دوی معاف کړل خو په زړه کښې به ترینه خفه وی او په بله موقعه به ددې اظهار کوی اوزورنه به ورکوی، نواله ﷻ فرمائی چه دا کار د انبیاء علیهم السلام نه دې چه په زړه ئی یو خبره وی او په خوله ئی بله خبره وی، او دارنگه مسلمانان پوهه کوی چه دښی ﷻ دعظمت، عصمت او امانتداری نه ځان خبر کړئ او په زړه کښې داسې

خیالات مه راولئ چه نبی ﷺ به دغنیمت نه خه مال پت ساتلې وی، اوشاید دایی خک او فرماییل چه هغه حضراتوچه دمال غنیمت دحاصلولودپاره خپله مورچه پریښودله نو گویا کښې ددوئ په زړه کښې به داسې خیال راغلې وی چه رسول الله ﷺ به مونږته دغنیمت نه برخه نه راکوی یابه بعضې خیزونه پت ساتی، په بعضې روایاتو کښې راغلیدی (ترمذی وغیره) چه دبدریه غزا کښې «قطیفه هراء» سور خادر دمال غنیمت نه وړک شوې ؤو، او په بعضې روایاتو کښې دی چه توره ورکه شوې وه نوبعضو خلقو وویل چه کیدې شی چه نبی ﷺ اخستلې وی «نوکه منافقینو دا ویلی وی نومقصودنی طعن کول ؤو په نبی ﷺ باندې اوکه مؤمنانو ویلی وی نوهغوی پدې وجه دا ویلی دی چه نبی ﷺ ته داسې اختیار حاصل ؤو» نو دا آیت فازل شو، دا واقعه دبدرسره تعلق لری نود أحد دواقعی دبیان په مینځ کښې ذکرشو، په دې کښې اشاره ده دیته : لکه څرنګه چه په غزوه احد کښې نبی ﷺ د ډیر شفقت اونه اخلاقو دوجه نه صحابو ﷺ ته معافی وکړه نو دغه شان ئی دجنگ بدرپه موقعه ددوئ یویل تقصیرهم بالکل هرکړیدې خوتاسوته د رسول اکرم ﷺ دشان عظمت، عصمت، پاکي لحاظ ساتل پکار دی اوهیڅ قسمه کمزوری، نامناسب خیالاتو پسې تلل ندی پکار اونوبی ﷺ ته چه لکه څرنګه نسبت دغلول اودخیانت په مال غنیمت وغیره کښې ناجائز دې نو دغه شان نسبت دغلول په وحی او علم کښې هم ناجائز او کفر دې لکه بعضې شیعه ګان چه داسې کوی.

﴿يَأْتِ بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ (باء) دپاره دتعديت ده او (ما) موصله ده او عائد دموصل

مقدر دې ای (بما غله) یعنی راوړی به هغه شی چه پت کړې ؤو (لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَنْهَوْنَ عَنْ أَسْرِهِمْ) (شيع الهند رحمه الله

یا (باء) دپاره دمصاحبت ده یعنی دقیامت په ورځ به میدان حساب ته راځی نوهغه خیزونه به ورسره وی چه په خیانت سره ئی حاصل کړی دی، او په حدیث کښې دی (اخرجه الشيخان وغیرهما) ((قام رسول الله ﷺ يومافذكرالغلول فعظمه وعظم امره ثم قال لاالقين احدكم یحیی يوم القيمة وعلى رقبته بعیر، له رغاء فیقول یارسول الله اغثنی فاقول لااملك لك من الله تعالی شیئاً قدابلغتك)) یعنی نبی ﷺ خیانت ته ډیره لویه ګناه وویله اوددې امر (یعنی ددې دعذاب نه خلاصیدلوته ئی) ډیرمشکل وویل اووې فرماییل چه زه په تاسو کښې یوکس په داسې حالت کښې ونه موندم چه دقیامت په ورځ راشی اودده په خت باندې اوښ وی چه خپل

آوازونه کوی، نوپس داکس به ماته وواښی چه ځما امداد وکړه یارسول الله ﷺ! نوزه ورته ووايم چه زه اختیارنه لرم چه تا دالله ﷻ ددې عذاب نه خلاص کړم، ما تاته رسولې وو حکم الحديث. اودغه شان په دې حدیث کښې فرس، بقر، غنم، صامت یعنی زر، مذکور دی، او دا حدیث په نزد داهل سنت والجماعت په ظاهر محمول دې او الله ﷻ قادر دې چه دغه اشیاء قیامت په ورځ بیا پیدا کړی او دځان په څې ئی واچوی چه پدې سره ئی مزید تذلیل، تقبیح راشی اوپه عذاب کښې ئی زیادت راشی په سبب دثقل ددې اشیاء سره .

دا حدیث دحضرت ابوهریرة رضی الله عنه نه مروی دې اوپه بعضې روایاتو کښې راغلیدی چه چا دده نه سوال وکړو چه که یوسړی سل اوبنان غلاکړی وی یعنی سل اوبنان به ئی څرنگ په څې ځایړی، نودوئ جواب ورکړو چه دچایو غاښ دجبل احد سره برابر وی (یعنی جهنمی) او ورون ئی د ورقان سره اوپنډی ئی دبیضاء سره او دکیناستلو ځای ریزه نه د مدینه پورې وی نوآیا په څې به ئی سل اوبنان نشی راتلې؟

﴿أَفَمَنْ أَتَّبَعَ رَسُولَ اللَّهِ﴾ ددینه مراد ترك دخیانت دې یعنی دخیانت نه بچ کیدونکی په رضاء الهی پسې روان دی اوخیانت کوونکی دالله ﷻ په غضب اخته دی نو دواړو یوشان کیدې نشی .

﴿هُمْ دَرَجَتٌ﴾ دا د دواړو دلسره متعلق دې اود «درجات» نه مراد متفاوتون دی او بعضې وائی چه په کلام کښې حذف دې «ای هم ذو درجات» یا «لهم درجات» او د درجات نه مراد مطلق مراتب دی عام ددینه چه داهل جنت وی اوکه داهل نار وی یا ترینه مراد مراتب د اهل جنت دی او د اهل نارو مراتب یعنی درکات مقایسه ترك شوی دی .

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ

ځامخابه تحقیق سره احسان کړېدې الله په مومنانو باندې کله چې راېږلې ئې دې په دوی کښ رسول دجنس ددوئ نه

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

چې لولي په دوی باندې آیاتونه دالله اوپاکوي دوی لره اوبښانې دوی ته کتاب قران، اوپوهه ددین سنت،

وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝ أَوَلَمْ أَصَابَكُمْ

اوپه تحقیق سره وؤ دوی مخکښې ددېنه په گمراهۍ ښکاره کښې . آیا اوهر وخت چې اورسیدو تاسوته

مُصِيبَةً قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا ۚ قُلْتُمْ أَلَيْسَ هَذَا الَّذِي هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ

یوداسی مصیبت چې تاسو رسولی دې دوچند دهغې، نو تاسو وایئ: د کوم ځانې نه دا دې، او وایه دا د طرفه د نفوسو ستاسو نه دې

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بېشکه الله په هر څیز باندې قدرت لري.

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ دا متعلق دې د «و ما کان لنی ان یغل» سره، یعنې دغه قسمه کمزوری خیالات په زړه کښې مه راولئ بلکه د الله ﷻ ددې عظیم احسان شکر په ادا کړئ ځکه چې د الله ﷻ په انعاماتو او احساناتو کښې عظیم انعام او احسان بعثت د ذات د رسول الله دې او دارنگه دا آیت په منزله د دلیل دې د ماقبل دپاره یعنې نبي خیانت گرنشې کیدې ځکه چې نبي د الله ﷻ د طرفه لوی نعمت او احسان وی او په خیانت گرسره احسان نه راځي، او مراد د مؤمنیونو نه یا عرب مؤمنان دی یا ټول مؤمنان دی. ﴿إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا﴾ تنوین د تعظیم دپاره دې ﴿مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾ پدې جمله کښې د درې خبرو ذکر دې: رسالت «(رسولاً) عربیت «(فیهم)» بشریت «(من انفسهم)».

نو صاحب دروح المعانی د شیخ ولی الدین عراقی نه نقل کړی دی چې دده نه تپوس وشو چې علم په بشریت او عربیت د رسول الله ﷻ فرض عین دې او که فرض کفایه؟ نو ده جواب وکړو چې دا شرط دې د صحت د ایمان لپاره، یعنې فرض عین دې، نو که څوک وایی چې زه ایمان لرم په رسالت د رسول الله ﷻ باندې لیکن نه پوهیږم چې هغه د جنس دبشرته ؤو یا د ملک یا د جناتو نه یا د عرب نه یا د عجم نه، نو شک نشته دې په کفر ددغه سړی کښې ځکه دې د قرآن تکذیب کوی او انکار کوی دهغه حکم نه چې قبول کړیدې اهل اسلام خلفاً، سلفاً او ضروری دې په نزد د خاص او عام او پدې کښې څه خلاف نشته نو که داسې سړی غیبی او ناپوه وي نو واجب دی پوهه کول دده او که بیا هم انکار کوی نو مونږ به حکم کوو په کفر دده، اوضمیر د «فیهم» راجع دې مؤمنانو ته نو که مراد ددوی نه مؤمنان عرب شی نو وجه د امتنان داده چې عرب د حضور ﷺ د رسالت په وجه اشرف او افضل شو په ټول عالم کښې او عرب یو ډیر باتې قوم ؤو چې نبي ﷺ په وجه د علم او عمل په اعلی مراتبو باندې فائز شو، اونبی ﷺ د ټولو عربو د انفس نه «من انفسهم» پدې وجه دې چې د ټولو خاندانونو د عربو سره ئی نسبی شرکت ؤو ماسوا د بنی تغلب نه چې هغوی نصاری ؤو نواله ﷻ زمونږ نبي ﷻ دهغوی د شرکت د نسب نه

محفوظ ساتلې دې، او که مراد د مؤمنانو نه ټول مؤمنان شی نو بیا وجه د امتنان داده چه په وجه بشریت هم جنس والی سره دهغه فیض او علم حاصلول آسان دی ځکه چه د هم جنسوپه مابین کښې طبعی وحشت او نفرت نه وی، بله دا چه نبی صلی الله علیه وسلم بشر دې لیکن معجزات نې مافوق البشریت ښکاره کړل.

نویقینا معلومه شوه چه دا حق رسول دی ﴿تَقُولُوا عَلَیْهِمْ﴾ پدې کښې در رسول فرض منصبی بیانېږي او دویمه وجه د امتنان ده ﴿وَيُؤَيِّدُ بِهِمْ﴾ دا هم بیان د فرض منصبی د رسول الله ﷺ دې او دریمه وجه د امتنان ده ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ﴾ دا د بل فرض منصبی بیان دې او وجه د امتنان ده، او د تعلیم د کتاب ته مراد دلته تعلیم او تشریح د معانیو ده ځکه چه د الفاظو تعلیم په یتلو کښې راغلې دې ﴿وَالْحِكْمَةَ﴾ د دینه مراد تعلیم د سنت او احادیثو دې «کما قال الشافعی رحمه الله» تعلیم د حکمت د قرآن ژورې خبرې ښودل او د قرآن په اسرار غامضو او په لطائف دقیقو او عللو عمیقو باندې مطلع کول دی ﴿وَإِنْ كَانُوا﴾ «ان» مخففه عن المثقله دې، اسم ورله (هم) مقدر دې اولام په ﴿أَنْفُسِهِمْ﴾ کښې لام فاصل دې یعنی عرب د سلگونو کالونو او پیرونه را دیکخوا په انتهای جهل او ښکاره گمراهی او ضلالت کښې ډوب وو او د رسول الله ﷺ دخو ورځو د تعلیم او صحبت په برکت اصحاب د ټولې دنیا د پاره رهبران او معلمان وگرځیدل نو پکار ده چه د دې عظیم نعمت قدر وپیژنی او چرته هم داسې اقدام ونه کړی چه نبی ﷺ په هغې ناراض شی

﴿أَوَلَمْ أَصْبَحْتُكُمْ مُصِیْبَةً﴾ دا زجر دې مؤمنانو ته چه دوی په تعجب سره ویلی وو چه اُحد کښې دا تکلیف او نقصان مونږ ته د کومه نه راغې، مونږ خو د الله په لاره کښې د کفارو سره جنگیدلو او الله تعالی خو زموږ سره د امداد وعده کړې وه نو دا مصیبت په مونږ باندې ولې نازل شو، نو الله ﷻ دوی ته زورونه ورکوي او د دوی د دې خبرې جواب کوي چه اولاً داسې خبره کول پکار نه وه ځکه چه تاسو ته چه کوم تکلیف رسیدلې دې د کفارو د طرفه نو تاسو هغوی ته د دې دوچند تکلیف رسولې وو ځکه ستاسو نه په اُحد کښې او یا ۷۰ کسان شهیدان شویدي او په بدر کښې تاسو د کفارو نه او یا ۷۰ کسان قتل کړي وو او او یا ۷۰ کسان مو ترینه قید کړي وو چه دهغوی قتلول ستاسوپه اختیار کښې وو، او ثانیاً دا چه ﴿قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ﴾

يعنى ددې هزيمت اومصيبيت سبب تاسو پخپله يئ چه تاسو هغه مورچه پريښودله چه نبى ﷺ هلته د كينا ستلو حكم تاسو ته كړې وو.

﴿فَإِذْ أَنْذَرَ آلُكَ﴾ دا دبل سبب ذكر دې يعنى دا تكليف اومصيبيت ستاسو دپاره دالله ﷻ په اذن اوتقدير سره دې اوتقدير انسان ته رسى، د اذن نه مراد قضاء اوتقدير الهى دې.

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّغَى	الْجَمْعِ	فَإِذْ أَنْذَرَ	اللَّهُ
او هغه مصيبت چې رسيدلې دې تاسو ته په هغه ورځ چې مخامخ شوې دواړه لښكري پس داپه حكم دالله سره دې			
وَلْيَعْلَمْ	الْمُؤْمِنِينَ	وَلْيَعْلَمْ	الَّذِينَ
اوددې دپاره چې معلوم كړي (ښكاره كړي، مومنان او ددې دپاره چې معلوم (ښكاره) كړي هغه كسان			
نَاقُضُوا	وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا فَاكْفُلُوا	فِي سَبِيلِ اللَّهِ	أَوْادْفُقُوا
چې منافقت نې كړې دې، او اونيلى شوى ته چې راشي جنگ او كړى په لاز دالله كښې يادفع كړئ دښمن دخپل ښارنه،			
قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ	وَقَالَا لَا أَتَّبِعُكُمْ	هُمْ لِلْكَفْرِ	يَوْمَئِذٍ
اونيلى دوى كجرې مونږ پوهيدلې په جنگ خامخابه مونږ تابعداري كړې وې ستاسو، دوى كفر ته پدې ورځ			
أَقْرَبُ مِنْهُمْ	لِلْإِيمَانِ	يَقُولُونَ يَا قَوَاهِمُ	مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ
زيات نزدې دي په نسبت د دوى ايمان ته، وائ دوى په خولو خپلو باندې هغه چې نېشته دې په زړونو ددوى كښې			
وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ			
او الله خپوهه دې په هغه څه چې دوى نې پتوي			

﴿فَإِذْ أَنْذَرَ آلُكَ﴾ دا دبل سبب ذكر دې يعنى دا تكليف اومصيبيت ستاسو دپاره دالله ﷻ په اذن اوتقدير سره دې اوتقدير انسان ته رسى، د اذن نه مراد قضاء اوتقدير الهى دې.

﴿وَلْيَعْلَمْ الْمُؤْمِنِينَ - وَلْيَعْلَمْ الَّذِينَ نَاقُضُوا﴾ دا دبل سبب ذكر دې يعنى دا تكليف او مصيبت ددې دپاره راغې چه امتياز راشي دمخلص اومنافق، دلته دويم (وليعلم، عطف دې په اول (وليعلم، باندې او هغه عطف دې په (فاذن الله) باندې دقبيلې د عطف د سبب نه په مسبب باندې ﴿وَقِيلَ لَهُمْ﴾ دا په (ناقوا) باندې عطف دې، يا استيناف دې اوضمير د (هم)

منافقینو ته راجع دې اود دینه مرادهغه درې سوه منافقین دی چه په جنگ احد کښې دلارې نه واپس شوی وو چه مشرئ عبدالله بن ابی بن سلول وو. نهرکله چه دوی واپس روان شو نو حضرت عبدالله بن عمرو بن حزام اونورو مسلمانانو ددوی دواپس کولو کوشش وکړو او ورته ئی وویل «تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» یعنې راشئ دالله ﷻ ددین داعلاء دپاره د مشرکینو سره قتال وکړئ «أَوْ ادْفَعُوا» یعنې که قتال نه کوئ نو تکثیر دلنکر دمومنانو وکړئ نو دا هم جهاد دې، یامراد دادې چه که دآخرت دثواب دپاره جهاد نه کوئ نو دخپل وطن او کلی دفاع خو وکړئ «قَاتِلُوا لَوْ تَعْلَمُ قِتَالًا» یعنې که مونږ پوهیدلې چه دا جهاد فی سبیل الله دې نومونږ به ستاسو اتباع کړې وه اوپه جنگ کښې به موشرکت کړې وو خو دا ظلم دې یا خپل ځان هلاکت ته اچول دی، یا دا مطلب دې چه که چرې مونږ پوهیدلې دجنگ په طریقه نومونږ به ستاسو ملگرتیا کړې وې لیکن مونږ نه پوهیږو دجنگ په طریقه څکه چه تاسو زمونږ په مشوره عمل ندې کړې که مونږ پوهیدلې نوتاسوبه زمونږ په مشوره باندې عمل کړې وو. نوچه زمونږ په مشوره باندې عمل نه کوئ نوییا ولې مونږ ته دعوت راکوئ چه جهاد ته لار شئ، نو دا طنزیه کلام دې. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ» منافقان په ظاهر کښې دکفر نه لرې وو لیکن هرکله چه دوی په احد کښې دمیدان جنگ نه واپس شو او دانی وویل «لَوْ تَعْلَمُ قِتَالًا» نوپټ نفاق ئی ښکاره شونو دوی کفر ته زیات نزدې شو په نسبت دایمان، «للكفر» او «للايمان» دواړه په اقرب پورې متعلق دی خو اول په اعتبارد (مفضل، والی سره او دویم په اعتبارد مفضل علیه والی سره اولام په دواړو کښې په معنی د «الی» سره دې

فایده: دوه حرف جره په یوعامل پورې متعلق کیدل په غیر دعاطف نه جائز ندی مگر په درې صورتونو کښې جائز دی: **اول** دا چه یو ورپورې مطلقاً متعلق شی اودویم ورپورې بعد دتقید بالاول نه متعلق شی، اودویم داچه دویم د اول دپاره تابع وی په بدلیه وغیره سره، دویم داچه متعلق اسم تفضیل وی لکه پدې مقام کښې.

«يَقُولُونَ يَا أَهْلَهُمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ» دا جواب دسوال دې چه دوی خو کلمه دتوحید وائی نوڅرنگه کفر ته زیات نزدې دی؟ جواب دا چه دا صرف په ژبه وائی اوپه زړه کښې ئی کفر دې اوالله ﷻ ددوی په زړونو خبردې.

الَّذِينَ قَالُوا	لَا خَوَانَهُمْ	وَقَعَدُوا	لَوْ أَطَاعُونَا
داهغه کسان دې چې وای په باره د خپلورونو کښې، اوناست دي (دجهاد نه)، کچرې دوی زمونږ خبره منلې			
مَا قُتِلُوا ۖ قُلْ فَأَدْرَعُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ وَلَا تَحْسَبَنَّ			
نونه به وو قتل کړې شوي، اووايه پس دفع کړې دخپل ځانونونه مرگ که یی تاسو رښتني او هرگز گمان مه کوئ			
الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَالُهُمْ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ۝			
په هغه کسانو چې وژلې شوي دي په لار دالله کښې مړه، بلکه دوی ژوندي دي په نیز درب ددوی، دوی ته رزق ورکولې شي			
فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ۖ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ			
خوشحاله دي په هغه څه چې ورکړي دي الله دوی ته دخپل فضل نه، اوخوشحاليږي دهغه خلقوپه حال باندې			
لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ ۖ أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ			
چې لا تراوسه پورې ندې رسيدلي دوی ته، روستو په دنیا کښې پاتې دي، چې نه به وی ويره په دوی باندې			
وَلَا هُمْ يَخْزَوْنَ ۖ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ رَبِّهِمْ ۖ وَقَضَىٰ اللَّهُ وَكُفْلًا ۖ وَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ			
اونه به دوی خفه کېږي. خوشحاليږي دوی په نعمت دطرفه دالله نه اوفضل نه، اوپه دې چې بېشکه الله نه ضائع کوي			
أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ۝			
اجر دمومنانو			

﴿الَّذِينَ قَالُوا﴾ دا منصوب محلاً دې نعت دې د «الذين نافقوا» دپاره یا ترینه بدل دې یا مرفوع دې خبر دمبتداء محذوف دې. «ای هم الذين قالوا لاخوانهم» (لام) په معنی د (فی) سره دې اومضاف پکښې مقدر دې «ای فی حق اخوانهم» اومراد داخوت نه نسبی اخوت دې او ددینه مراد هغه مؤمنان دی چه په جنگ احد کښې شهیدان شوی وو. ﴿وَقَعَدُوا﴾ دا حال دې دضمیر د «قالوا» نه په تقدیرد قد سره «ای وقعدعدوا» اومراد دقعود نه پاتې کیدل دی په کور کښې اوپه قتال کښې شرکت نه کول دی، ﴿لَوْ أَطَاعُونَا﴾ اطاعت په ترک دجهاد کښې مراد دې، اوداجمله مقوله دقالوا ده یعنې هغه خلق چه جنگ احد کښې شهیدان شوی وو او دمنافقینو اقارب او رسته داروو نومنافقینو دهغوئ په حق کښې ویل چه که چرې دوی زمونږخبره منلې وې اوجنگ له نوې تللی نو دوی به نوې قتل شوی، نوالله ﷻ ددوی ددې

قول رد کوی ﴿قُلْ فَأَدْرُؤْا﴾ یعنی که چرې ستاسو په اطاعت سره اوجهاد ته په نه تلوسره څوک دمرگ نه بچ کیدلې نوپکاردا وه چه تاسو دخپل ځان نه مرگ دفع کړئ ځکه چه تاسو خومیدان جهادته نه یئ تللی. ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ که تاسو ریشتنی یئ پدې خبره کښې چه قعود سبب دنجات دې دموث نه، مفسرینو (مدارك قرطبی) لیکلی دی چه په کومه ورځ منافقینو دا خبره وکړه نو پدغه ورځ ددوئ نه اويا ۷۰ کسان مړه شو نوځکه ئی ورته داسې اوفرمايل چه ﴿فَأَدْرُؤْا﴾ نودا امر دتعجيز او استهزاء دپاره دې.

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ﴾ هرکله چه په مخکنی آیت کښې دمنافقینو زعم اوعقیده بیان شوه چه قتل کیدل د الله ﷻ په لاره کښې معمولی شی بلکه نقصان اودلت دې نو پدې آیت کښې ددوئ ددې زعم اواعتماد ردکیرې چه شهادت ډیرلوی سعادت دې او دشهید شان دادې چه ۱- چه تاسو گمان مکوی چه مړه دی ۲- بلکه ژوندی دی، ۳- دالله ﷻ دقرب شرافت ورته حاصل دې، ۴- دجنت رزق ورته ورکولې شی، ۵- په هغه انعاماتو خوشحالیږی چه دوی ته ورکولې شی ۶- اوپه هغه انعاماتو اودرجاتو خوشحالیږی چه نورومجاهدینو اومؤمنانوته دمرگ نه ورستو به ورکولې شی ﴿لَا تَحْسَبَنَّ﴾ دحسبان نه مأخوذ دې او دنفی دحسبان نه دیقین اواعتماد نفی په طریقه اولی سره معلومیږی اوخطاب نبی ﷺ ته دې اومراد ترینه هر مخاطب دې اوتعریض دې په منافقینو او ﴿الَّذِينَ﴾ موصول سره دصله نه مفعول اول دې او ﴿أَمْوَاتًا﴾ ئی مفعول ثانی دې، اودلته نفی داعتقاد شوې ده اوپه سورت بقره کښې نفی دقول شوې ده یعنې شهیدته په ژبه میت مه وائی اوپه زړه کښې ئی دمیت عقیده مه لرئ یعنې «کسانرالاموات» یعنې دوی داسې مړه ندی چه دلذتوتو اومزو نه محرومه دی بلکه دوی ته پس دمرگ نه په برزخ کښې ډیر اعلی اومزیدار جوند ملاؤ شویږی. ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ لفظ د«عند» دلته کښې دقرب مکانی دپاره ندې ځکه چه الله ﷻ منزّه دې دمکان نه اونه په معنی دحکم اورائی سره دې کمايقال عندای حنیفه ﷺ بلکه دقرب رتبې یعنې تقرب الی الله او شرافت دپاره دې یعنې دوی په اعلی حیات سره ژوندی دی چه تقرب الی الله اولوی شرافت ورته حاصل دې، او مراد ددې حیات نه دنیوی حیات ندې ځکه چه ددنیوی حیات زوال اوپه قبرکښې دفن کول مشاهد دی او ددوئ میراث تقسیمول اوزوجاتو نکاح دبل چاسره جائزکیدل ددې خبرې واضحه دلیل دې چه دنیوی حیات ختم شوې دې اوددې وجهې نه دوی

کلام او حرکت وغیره نشی کولې بلکه مراد د حیات نه حیات برزخی دې او حیاة برزخی اگرکه هر چاته حاصل دې کافر او فاسق ته د تعذیب دپاره او مؤمنانو ته د تنعیم دپاره خو د شهید حیاة ممتاز دې اوقوی دې د حیاة د نورو مؤمنانو نه چه اثرئی په بدن عنصری داسې ظاهریری چه بدن ئی نه خاوری کیږی، د انبیاءو حیاة زیات اقوی دې د حیات د شهداؤ نه چه دهغوئ بدنون هم نه خاورې کیږی او میراث ئی نشی تقسیم کیدلې او د ازواجو سره ئی نکاح نشی کیدې. مزید تفصیل په سورة بقره کښې تیر شوې دې. ﴿يُرْزَقُونَ﴾ د دینته په عالم برزخ کښې د جنت رزق مراد دې، ددې آیت تفسیریه حدیث کښې راغلې دې چه نقل کړیدې احمد او ابوداؤد وغیره دابن عباس ؓ نه چه نبی ﷺ فرمائی چه هرکله شهیدان شو ستاسو ورونه په اُحد کښې نوالله ﷺ د دوئ ارواح دشو مرغانو په ججورو کښې واچول چه د جنت نهرونو ته تلل او د جنت میوې ئی خورلې اوبیا آرام ئی کولو دسروزرو په هغه قندیلونو کښې چه د عرش د لاندې اویزان دی، نو هرکله چه دوئ وموندلې مږې د خوراک، سکاک خپل واخاسته خائ د آرام خپل نو دوئ وویل هائی ارمان چه رونه زمونږ عالمان وې په هغې چه الله ﷻ زمونږ سره کوم (سلوک، وکړو، او په بل روایت کښې داسې دی چه څوک به ورسوی دا خبر ورونو زمونږ ته چه مونږ ژوندی یو په جنت کښې او مونږ ته رزق را کولې شی ددې دپاره چه دوئ د جهاد نه بې رغښته نشی او د جنگ نه ورستو نشی نوالله ﷻ ورته اوفرمايل چه زه به ستاسو پیغام ورسوم نو دا آیاتونه نازل شو او په روایت دترمذی او حاکم کښې دی. چه حضرت جابر ؓ وائی چه ملاؤ شو ما سره نبی ﷺ نو وې فرمايل (یا جابر مالی اراک منکسرأ) یعنې ولې دې طبیعت خراب دې؟ نو ما عرض وکړو چه زما پلار په اُحد کښې شهید شویدې او عیال او قرض ئی راته پریښودلې دې، نو وې فرمايل چه آیا تاته بشارت درنه کړم په هغې سره چه ملاقات کړیدې الله ﷻ ستا د پلار سره. نو ما عرض وکړو چه ضرور! نو وې فرمايل چه الله ﷻ دهیڅ چا سره کلام ندې کړې مگر من وراء الحجاب ئی کړیدې (لیکن) ژوندې کړو الله ﷻ ستا پلار او بالمشافه ئی ورسره خبرې وکړې او ورته یی اوفرمايل چه «یا عبیدی عن علی اعطک» یعنې اې زما بنده، وغواړه چه درکړم تاته! نو هغه عرض وکړو چه یارب ما بیا ژوندې کړه چه زه بیا شهید کړې شم ستا په لاره کښې، نوالله ﷻ اوفرمايل چه ما دا فیصله کړې ده چه «انهم لا يرجعون» چه څوک بیا دنیا ته واپس نشی راتلې نو دوئ عرض وکړو چه اې ربه زما پیغام

ورستو پاتی شوی خلقو ته ورسوه، نوالله ﷺ دا آیت نازل کړو.

﴿فَرِحِينَ بِمَا﴾ دا حال دې یعنی دوئ خوشحالی کوونکی دی په هغه نعمتونوچه الله ﷻ دوئ ته ورکړی دی په عالم برزخ کښې په خپل فضل سره ﴿وَسَيُثْبِتُونَ﴾ داعطف دې په فرحین باندې اوفعل په تاویل د اسم سره دې اواستېشار په اصل کښې طلب د بشارت ته وائی اوبشارت خبر دخوشحالی ته وائی لیکن دلته مراد ترینه خوشحالیدل دی، حاصل دادې چه دوئ ته دوه قسمه خوشحالی ملاوېږي یوه خوشحالی په خپل حال باندې چه دوئ ته انعامات ورکولې شی او دویمه خوشحالی د نورو خپلوانو او دوستانو او عامو مؤمنانو په حال چه هغوی ته به دمرگ نه ورستو انعامات ورکولې شی. ﴿بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ﴾ یعنی دوئ خوشحالېږي په حال هغه کسانو چه ددوئ سره یوځای شوی ندی بلکه ژوندی دی ﴿مِنْ خَلْقِهِمْ﴾ «ای قذبقوا من خلفهم»، ورستو پاتې دی په دنیا کښې، اوپدې کښې دمفسرینو دوه قوله دی: یو دا چه ددینه هغه مجاهدین مراد دی چه دهشیدانو دشهادت په وقت کښې هغوی مصروف وو په جهاد کښې او ددوئ ملگری وو نو شهیدان دهغوی په حال خوشحالېږي چه زمونږ دې ملگروته به هم شهادت والا سعادت ملاؤشی نو دوئ ته به هم داسې انعامات اومزې ملاوېږي چه کومې مونږته ملاوېږي، هوم قول دادې چه ددینه تمام ایمان والا مراد دی اگرچه که جهاد یی نوی کړې یعنی شهادتو ته یقین وشو چه دا نعمتونه په اصل کښې په سبب د ایمان سره حاصلېږي نو دتولو مؤمنانو په حال خوشحالېږي نودلته خوشحالی دمؤمنانو یا دمجاهدینو په حال مراد ده او ددوئ په ذواتو مراد نه ده.

﴿أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ دا بدل اشتمال دې د «بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ» نه دپاره دتفصیل د مبشریه چه مبشریه ذوات نه دی، بلکه دا خبره ده چه «الاعوف» یا «مبشر به» مقدر دې چه «بقدمهم» دې، یعنی د جوندو په راتلو سره خوشحالېږي او «الاعوف» مفعول له اوعلت دې په تقدیر د لام سره یا د «باء» سره «لاجل ان لاخوف» یا «بان لاخوف» یعنې دهغوی په راتلو ځکه خوشحالېږي چه په دوئ به هیڅ قسم خوف، حزن نه وی او ددې تائید دهغه روایت نه کیږي چه دسدی ﷺ نه مروی دې چه دهشید څوک دوست یا قریب مرکېږي نو شهید ته دهغې اطلاع ورکولې شی پداسې طریقې سره چه ده ته یو کتاب (خط) ورکړې شی چه په هغې کښې ئی لیکلی وی چه ستا فلانې قریب یا دوست تاته راروان دې.

﴿يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ﴾ نعمت نه مراد ثواب د اعمالو دې ﴿وَفَضْلٍ﴾ او فضل نه مراد زیادت دې په ثواب کښې او دا جمله تاکید او تکرار د اول دې نو دا معنی د ﴿فَرِحِينَ بِمَا ءَاتَاهُمُ اللَّهُ﴾ ده. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ﴾ الایه، معنی د ﴿وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ﴾ ده.

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ	هغه کسان چې منلې نې دې حکم دالله اورسول روستودهغې نه چې رسیدلې دې دوی ته زخم، دپاره دهغه چا
أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاللَّهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ	چې ښائسته عمل نې کړېدې ددوی نه اوویره نې کړېده. اجرلویې دې، داهغه کسان دې چې اونیل دوی ته خلقوجاسوس
إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ	چې بېشکه خلقوعنی کافرانو په تحقیق سره جمع کړېدې ډېرلښکر اوسامان، ستاسودمقابلې دپاره
فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ	پس اوویرېږئ تاسو ددوی نه، پس زیات کړو دې خبرې ددوی ایمان، او اوونیل دوی کافی دې مونږ لره الله
وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ رَبِّهِمْ إِلَى ديارِهِمْ لَم يَدْخُلِ الْمَدِينُ	او هغه ښه کارساز دې، نو واپس شو دوی په نعمت دالله اوفضل سره، نه ووړسیدلې دوی ته هیڅ تکلیف
وَالَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَأَلْفَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ لَئِنْ أُلْقُوا مِنْ سَمَاءٍ لَّهُمْ شِهَابٌ مُنِيرٌ قُلْ اللَّهُ يَتْلُو آيَاتِهِ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُعْقِلُونَ	اوتابعداري نې اوکړه درضادالله، اوالله خاونددلونې فضل دې، یقینا داخبرورکوونکې جاسوس شېطان دې وړوي
أُولَئِكَ سَئَاءَ لِقَاءٍ فَلَئِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ	تاسو دوستانوخیلونه، تاسو سمه ویرېږئ دهغوی نه اوویرېږئ ځمانه کچرې یی تاسو مومنان

﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا﴾ بعضې مفسرین وائی چه پدې آیت کښې دغزوه حمراء الاسد بیان دې او بعضې وائی چه پدې کښې دغزوه بدرصغری بیان دې او امام رازی اونور محققین وائی چه دواړو ته اشاره ده، اول دغزوه حمراء الاسد او بیا د بدر صغری ذکر دې.

دغزوه حمراء الاسد بیان دادې چه کفارمکه چه کله دمیدان احد نه واپس شو نوپه لاره کښې ورته دا خیال راغې چه مسلمانان خوبعضې شهیدان شوی وو اونور زخمیان دی نودوی ډیر کمزوری دی نوبالکل ختمول نې پکاروو او په خپل واپس کیدلو باندې نادم شو او اراده

نی وکړه چه واپس لاړشو اومسلمانان بالکل ختم کړو، مگر الله ﷻ ددوئ په زړونو کښې رعب واچولو نو واپس خونه شو البته بعضې کسانوته (نعیم بن مسعود اشجعی چه بیا په یوم الخندق کښې مسلمان شو یا وفد د عبدالقیس دې، نئ وویل چه تاسو لاړشئ او دمسلمانانوپه زړونو کښې زمونږ رعب واچوئ چه مشرکینو ستاسو د استیصال او ختمولو لپاره ډیر سامان جمع کړې دې، نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته په ذریعه د وحی سره دا خبره معلومه شوه نو دجنگ احدنه په دویمه ورځ یی دا اعلان وکړو چه د مشرکینو دمقابلې دپاره تلل دی خو صرف هغه کسان به ځی چه هغوی په میدان احد کښې موجود وو.

په تفسیر قرطبی کښې دی چه دوه سوه ۲۰۰ کسان تیارشو او په بخاری شریف کښې د اویا ۷۰ کسانو ذکر دې، دوئ روان شو او کوم چه ډیر زخمیان وو او پخپله نشو تللې نو هغوی هم دنورو کسانوپه اوگو یا لاس نیولی بوتلل، حمراء الاسد مقام ته (چه دمدینې نه اته ۸ میله لرې دې) چه ورسیدل نو هغه جاسوس (نعیم بن مسعود اشجعی) ملاؤشو هغه وویل چه ابوسفیان ستاسو د ختمولو دپاره ډیر لښکر او سامان تیار کړیدی نوصحابه مرعوب نشو بلکه وې ویل : ﴿حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ او د بنی خزاعه یوکس چه معبد خزاعی نئ نوم دې اولاتر اوسه پورې مسلمان شوې نه وو خو دمسلمانانوسره نئ محبت وو دمدینې نه مکې طرف ته روان وو په لاره کښې د ابوسفیان سره ملاؤشو او ورته نئ وویل چه دهوکه نه شي! مسلمانان کمزوری ندی بلکه دهغوی لوی لښکر ستاسو دمقابلې دپاره حمراء الاسد مقام ته را رسیدلې دې نو پدوئ رعب راغې اوسیده مکې ته واپس وتختیدل اوصحابه کرامو دغه ځای درې ورځې تیرې کړې او واپس شو، او په بعضې روایاتو کښې دی چه پدغه ځای کښې به تجارتی میله لگیدله نوصحابو ﷺ په هغې کښې تجارت وکړو او ډیره نفع ورته ملاؤشوه.

اودغزه بدر صفوی بیان دادې چه هرکله جنگ احد ختم شو نو ابوسفیان اعلان وکړو چه آینه کال پدې تاریخ به په بدر کښې بیا جنگ کوو نونبې ﷺ اوصحابو ﷺ دا قبوله کړه کله چه بل کال دجنگ نیټه قریبه شوه نو په ابوسفیان باندې رعب راغې او دخوف دوجه نه مقابلې ته نشو راتلې نو دخپل ځان نه دملامتیا او طعن دفع کولو دپاره نئ دا طریقه اختیار کړه چه یوکس ته نئ رشوت ورکړو او ورته نئ وویل چه لار شه مدینې ته او مؤمنانوته دخیر خواهی په لهجه کښې داسې ووايه چه ابوسفیان او دهغه ملگرو ستاسو دمقابلې دپاره ډیر سامان تیار کړې دې، تاسو دهغوی دمقابلې طاقت نه لرئ نو ددې وجه نه میدان جنگ ته مه راځئ نو

هغه کس چه راغې او دمسلمانانو د یوولو دپاره ئی داخبره وکړه چه «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» نومسلمانان پدې سره زیات په جذبه کښې شو او هیڅ خوف او یره پرې رانغله اوبدر مقام ته لاړل او کفار د یرې دوجه نه رانغله، نومؤمنانودغه ځای کښې اته ۸ ورځې یا درې ۲ ورځې تیرې کړې اوتجارت ئی وکړو اوپه تجارت کښې ورته ډیره نفع ملاؤشوه «استجابوا» په معنی د اجابوا، اطاعوا، سره دې او «الذین استجابوا» موصول سره دصله نه مبتداء ده اواخر ورله دا ورستوجمله ده چه «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ» او په دې کښې «هن» بیانیه دې ځکه مستجیبین ټول محسنین اومتقین دی اودلته ددوئ دوه وصفه ذکرشو احسان ، تقوی، مقصود ترینه مدح ددوئ ده سره دتعلیل نه اوتقید مقصود ندې یعنی دمستجیبینو دپاره اجرعظیم دې ځکه چه دوئ ټول محسنین اومتقین دی .

«الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ» دا بدل دې دماقبل نه یاخبر د مبتداء محذوف دې «ای هم الذین» او د «الناس» نه مراد یا وفد دعبداالقیس دې یا نعيم بن مسعوداشجعی دې بناء بر اختلاف روایات او اطلاق داسم جنس چه محلی باللام وی په فرد واحد باندې کیدې شی لکه چه اطلاق دجمع محلی باللام په واحدکیدې شی، او د «إِنَّ النَّاسَ» نه مراد ابوسفیان او دهغه ملگری دی «قَدْ جَمَعُوا» مفعول به مقدر دې : «ای جمعاالجندوالسلاح» «لَكُمْ» «ای لقتالکم واستیصالکم» ، «فَرَّادَهُمْ إِيْمَانًا» ضمیرپه «زاد» کښې یا راجع دې قول ته چه په ضمن دقال کښې دې، یا راجع دې مقول ته، یا راجع دې لفظ د «الله» ته، او زیادت دایمان په اعتبار دکیفیت سره دې چه دپته قوه اوایمان قوی ویلې شی اوپه اعتباردکمیت سره ندې ځکه چه ایمان تصدیق دې اوتصدیق بسیط دې ذی اجزاء نه دې چه کم والې زیات والې پکښې راشی، او اعمال اجزاء نه دی دنفس حقیقت د ایمان دپاره، او دا تحقیق دې، او دشریعت داصطلاح نه خلاف اصطلاح جوړول یا دمنطقی اصطلاحاتومراعات ندې.

«وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ» جاسوس چه دا خبره وکړه چه «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» نومقصد ئی داووجه صحابه وه ویریری لیکن پدوئ خوف طاری نشو بلکه ایمانی جوش ئی زیات شواو د «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» په رد کښې ئی وویل «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ» «حسب» مصدر دې په معنی د اسم فاعل سره «ای مُحْسِنَاالله» اوبعضې وائی چه دا اسم فعل دی په معنی دکفی سره «حسبنا» خبرمقدم او لفظ د «الله» مبتداء مؤخره ده او«نعم» فعل مدح

دې «الوكيل»، نى فاعل دې او مخصوص بالمدح مقدر دې چې «هو» دې او «وكيل» د فعيل په وزن سره دې په معنى دمفعول سره «اى الموكل اليه» يعنې هغه څوك چې هغه ته سپارلې كيدې شى اوحواله كيدې شى او هغه چاته چې كار وسپارلې شى نوهغه كارونه هم سموى اونصرت اومددهم كوى او دضرر او د ظلم دفع هم كوى نوددې وجې نه به د وكيل معنى كله ناصر كيږي او كله دافع دضرر او كله كار ساز، مناسب دهر مقام سره.

دلته يوشهور سوال دې چې «ونعم الوكيل» جمله فعليه انشائية ده ځكه چې نعم د انشاء دمدح دپاره دې او «حسبنا الله» جمله اسميه خبريه ده نوعطف د انشاء په اخبار راغې او دا ممنوع دې، جواب په ديرو وجه سره دې:

۱- بعضي علماء وائى چې و او په «نعم الوكيل» كښې دحكايت نه دې، اودمحكى نه ندې نو بنا پدې باندې «حسبنا الله» مقوله اومفعول د «قالوا» دې په موضع دنصب كښې دې او عطف دانشاء په اخبار په «فيما له محل من الاعراب» كښې صحيح دې اودلته هم جمله معطوف عليه لره محل من الاعراب شته دې چې هغه نصب دې بنا بر مفعوليت دقالوا دپاره.

۲- و او په «ونعم الوكيل» كښې دمحكى نه دې خودا دقبيلې دعطف القصة على القصة نه دې، او عطف القصة على القصة دپته وائى چې حاصل دمضمون د احدى الجملتين عطف شى په حاصل دمضمون دبلي جملې باندې د وجه دتناسب نه په مابين ددواړومضمونينو كښې اوپدې كښې چونكه نظرفظ ته نوى بلكه صرف لحاظ دمضمون وى نو ددې وجې نه د انشاء عطف په اخبار جائز وى. ۳- «ونعم الوكيل» عطف دې په «حسبنا» باندې په تاويل دفعل سره «اى يحسبنا» نو دا عطف د انشاء دې په اخبار باندې فيما له محل من الاعراب دې. ۴- «حسبنا الله» په ظاهر كښې اگر كه جمله خبريه ده خومقصود ترينه انشاء دتوكل اودكفايت ده نه اخبار دكفايت نه، نومعطوف عليه هم درحقيقت جمله انشائية ده. ۵- «ونعم الوكيل» جمله عطف نده په ماقبل بلكه «نعم الوكيل» خبر د مبتداء محذوف دې په تاويل د «مقول فى حق» سره «اى وهونعم الوكيل» نو دا عطف دجمله اسميه خبريه دې په جمله اسميه خبريه باندې

فضيلت

په حديث دبخارى كښې دابن عباس ؓ نه روايت دې چې دا كلمه ابراهيم ؑ ويلې وه

چه کله اورته وغورزولي شو، اوزمونړېنې ﷺ «اوصحابؤ الله» ويلې وه چه کله کافرانو ورته وويل چه «ان الناس قد جمعوا اليكم»، په روايت د ابونعيم کښې دې چه «حسبنا الله ونعم الوكيل» امان دهر خائف نه دې او حضرت ابوهريرة ؓ نه روايت دې چه کله تاسوپه يو امر عظيم کښې واقع شئ نو وايئ «حسبنا الله ونعم الوكيل» علماء کرامو ددې کلمې ورد د مشکلاتو دحل دپاره ډير مفيد ويلې دې او دارنگه لږ وسائل دډيرو ضرورياتو دکافي کيدلو دپاره ډير مجرب دې (۳۱۳، ادنی (۵۰۰) اوسط (۱۰۰۰)، اعلی، خله ويلوسره.

﴿فَاتَّقُوا﴾ دامتفرع دې په مقدرچه «خرجوا» دې اوپه ذکر د «فا» کښې اشاره ده چه دا امور جزاء د استجاب او دتوکل او دخروج ده ﴿يُخَفِّقُونَ لَكُمُ﴾ د «نعمت» نه مراد سلامتيا اونور انعامات دی. اوتنوين کښې دتکثير دپاره دې او «باء» دمصاحبت دپاره ده ﴿وَفُضِّلَ﴾ د «فضل» نه مراد ربح ده په تجارت کښې «سوء»، د «سوء» نه مراد قتل اوزخم اوتکليف دطرف ددشمن نه دې.

﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ﴾ «ذالکم» خطاب مؤمنانو ته دې او په «ذلك» سره اشاره ده جاسوس، پروپیگنده کوونکی ته، «ذالکم» مبتداء ده او «الشيطان» ورله خبر دې يا «الشيطان» صفت د «ذالکم» دې او خبر ورله «يُخَوِّفُ» دې او جاسوس ته ئی چه شيطان ويلی دی نو دا يابه طور دتشبيه بليغ سره دې يا پدې وجه چه ده فعل دشیطان وکړو چه مؤمنان خوف زده کوی اودجهاد نه ئی منع کوی، يا «ذالکم» مذکور فعل ته اشاره ده او «الشيطان» په حذف مضاف سره دې «ای ذالک المذکور فعل الشيطان» او «يُخَوِّفُ» متعدی دې دؤو مفعولينو ته. مفعول اول محذوف دې «ای یخوفکم اولیاءه» اود «اولیاءه» نه مراد ابوسفیان وغیره دی چه پدغه وقت مشرف نه ؤو په ایمان سره اود ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ﴾ نه مراد نهی ده د داسې خوف نه چه په هغې سره جهاد ترک شي اوپدې آیت کښې مؤمنانو ته نصیحت اوتسلی ده چه په داسې موقعو کښې دشیاطینو دپروپیگندو نه متاثر کیرئ مه او بیرېئ مه اوصرف ځمانه بیرېئ.

وَلَا يَحْزَنُكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَكُنْ يَهُتَدُوا
اوغزن پریشان دې نه کړې تالره هغه کسان چې منډې وهي په مدد د کفر کښې، بشکه دوی هچرې ضرر نشي رسولې

اللَّهُ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝
دالله دين ته هيڅ ضرر، غواړي الله چې ورنکړي دوی لره برخه په آخرت کښې، او دوی دپاره عذاب لونی دې
إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ كُنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُثَبِّتُ لَهُمْ خَيْرٌ
بېشکه هغه کسان چې اخيستې نې دې کفر په بدله دایمان کښې، هرگز ضرر نشي رسولې الله ته هيڅ، دوی لره
عَذَابٍ دَرْدَنَاقٍ دې . اوهرگز دې گمان نه کوي کافران چې مهلت ورکول زمونږ دوی ته، غوره دي
لِأَنفُسِهِمْ ۖ إِنَّمَا نُثَبِّتُ لَهُمْ لِيَزْدَادُوا
په حق دنفسونو ددوی کښې، بل څه ندي سوا ددېنه چې مهلت ورکوو مونږ دوی ته دپاره ددې چې زیات شي دوی
إِنَّمَا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝
په گناهنگارۍ کښې، او دوی دپاره عذاب رسواکوونکې دې

﴿وَلَا يَحْزَنُكَ الَّذِينَ يَسْرِعُونَ فِي الْكُفْرِ﴾ (يسارعون) متضمن دې معنی د «يقعون» لره ((اي يقعون في الكفر سريعاً لغاية حرصهم عليه وشدة رغبتهم فيه)) او ددې وجې نه ئی په صله کښې (فی) راغليده نه (الی) کمافی قوله تعالى ((وسارعوا لي مغفرة — الآية)).

دا تسلی ده نبی ﷺ ته، او مسارعة فی الکفر علت د «لَا يَحْزَنُكَ» لپاره نه دې ځکه چې مسارعت فی الکفر ډیر قبیح امر دې نو ددې په مشاهدې سره حزن او غم پکار دې، منع دحزن نه نده پکار بلکه علت د «لَا يَحْزَنُكَ» دپاره هغه شي دې چې مرتب دې په مسارعت فی الکفر باندې چې خوف دضرر رسولودې مؤمنانوته، مراد دادې چې ته پدې خبره مه غمزن کيږه چې دوی یعنی دا منافقان یا کفار به تاسوته ضرر ورسوی وجه داده چې ﴿إِنَّهُمْ كُنْ يَضُرُّوا اللَّهَ﴾ «ای اولیاء الله»، وې حذف المضایف وتعلیق نفی الضرر به تعالی تشریف للؤمنین وایذان بان مضارقم بمزلة مضارته سبحانه وتعالی «روح» ﴿شَيْئًا﴾ مفعول مطلق دې په اعتبار د موصوف مقدره سره «ای ضراراً شیئاً». ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ﴾ یعنی ددوی په مسارعه فی الکفر کښې دا حکمت مضمردې چې الله تعالی اراده لری چې دوی بد اعمال ډیروکړی او که څه نیکی ئی وی نوچه دهغې بدله ورته په دنیا کښې ورکړې شی او په آخرت کښې ورته د عذاب عظیم نه سوا هيڅ ملاونه شی، په نسبت دمسارعه کښې کفاروته رد دې په جبریو باندې اوپه «یریدالله»

کښې رد دې په قدریو باندې او دا دلیل دې پدې خبره چه کفر دکافر په ارادې دالله ﷻ سره دې نو کفر دکافر مراد دالله تعالی دې لیکن مرضی نی نده.

﴿إِنَّ الَّذِينَ آسَرُوا الْكَافِرَ﴾ دا تخويف دې كفارو ته، مخکنې آيت په باره دمجاهر کافرانو کښې ؤو او دا عام دې منافقانولره هم شامل دې، يا دمخکنې آيت نه کافران او د دې آيت نه منافقان مراد دی. ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ﴾ دمنافقانو مکرونه بدل دی دکافرانو دمکرونو نه نو ددينه دوباره ذکر شوه نفی دضرر. ﴿وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ پدې کښې دکفارو دگمان رد دې يعنی که دوئ داگمان کوی چه مونږ سره دولت، عزت اوږدعمر وغيره انعامات، ترقیات دی نوکه مونږ معذب اومطروود وې نو دومره فراخی اومهلت ولې راکولې شی؟ نوجواب وشو چه دا امور ددوئ دپاره استدراج دې اوخيرنه دې.

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ فاعل دلايحيسن دې او «ان» سره دمدخل نه قائمقام دمفعولينو دې (ان) حرف دې دحروف مشبه بالفعل نه او (ما، مصدریه ده او «غلی» په تاویل دمفردسره اسم د «ان» دې او «غلی») ورله خبردې اودا جمله قائمه ده په مقام دمفعولينو باندې، يا (ما، موصوله ده اومابعد ورله صله ده، موصول سره دصله نه اسم د«ان» شو او «خیر») ورله خبر شو بڼا په دواړو احتماليو باندې (ما، د «ان» نه جدا لیکل مقتضی دقیاس ده لیکن چونکه په «امام» کښې یعنی په مصحف عثمانی کښې دغه شان مکتوب ؤو نودهغې اتباع وکړې شوه «غلی» د املاء نه مشتق دې او املاء اطالة المدة ته وائی او «ملاء» حین طویل ته وائی «ملوان» لیل اونهاړته وائی ځکه چه ددوئ تعاقب اودیوبل نه ورسټور اتلل طویل دی.

او «املاء الكتاب» (لکھوانا) ته ځکه املاء ته وائی چه په هغې کښې طول د مدې وی په سبب د وقوف سره، په هره کلمه ﴿لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾، یعنی دمهلت اوزیادت دعرپه وجه به ددوئ په جرم کښې ترقی وشي نو زیات عذاب به ورته ورکړې شی.

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ
داسې نه کوي الله، چې پرېږدي مومنانولره په هغه حال گډوډ باندې چې تاسو په هغې یئ، (نازولی امتحانات) تردې
الْحَبِيبُ مِنَ الظَّالِمِينَ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظِلَّكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمَيِّزُ
چې جدا کړي پليته منافق دپاک مخلص مومن، نه، اوندې الله چې خبرکړي تاسو په غيب باندې، لیکن الله غوره کوي

مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ ۖ فَأَمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ ۚ وَإِنْ تَوُحَّشُوا

درسولاتو خپلوته څوک چې او غواړي، پس تاسو ايمان راوړئ په الله او په رسولانو دهغه، او که ايمان راوړئ تاسو

وَتَتَّقُوا ۚ فَلََكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ۝

او تقوي او کړئ پس تاسوله اجر لوڼي دي

﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ مخکې آيت کښې دکفارو متعلق د شېبې جواب وو چه که چرې دوئ مطرود او مبغوض عندالله وي نو ولې ورته مهلت او عزت، دولت ورکولې شي او په دې آيت کښې دمؤمنانو متعلق د شېبې جواب دې چه مؤمنان دالله ﷻ محبوب او مقبول بندگان دي، نو پدوئ ولې تکاليف، مصائب، آزمائشونه راځي، محبوب ته خو راحتونه، آساني ورکول پکار دي، جواب دادې چه الله ﷻ دمصائبو او حالاتوپه ذريعه سره تمیز دمنافق او دمؤمن راوولی، که حالات او مصائب نه وي نو دمنافق تمیز به دمخلص مؤمن نه مشکل وو اومنافق ته به منافق ويل مشکل وو او چه مصائب او حالات راشي نو عملاً تمیز راشي دمنافق اومؤمن او دپاک اوناپاک په مینځ کښې، نو دمنافق منافقت واضح شي اودخپل منافقت نه انکار نشي کولې نومنافق ويل ورته مشکل نوی.

﴿عَلَىٰ مَا آنتُمْ عَلَيْهِ﴾ (انتم) خطاب مؤمنانو اومنافقانو دواړو ته دې اومراد د «ما انتم عليه» نه اختلاط اوالتباس دې يعنی الله ﷻ تاسو په داسې حالت باندې نه پريږدې چه تاسوپه هغې باندې يئ چه دمؤمن اومنافق تمیز نوی راغلې. ﴿حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ دخبيث نه مراد منافق دې او دطييب نه مراد مؤمن دې او «حق» غايه دمحذوف دپاره ده «ای یزل الشدائد حتى يميز» او غايه دمذکور دپاره نده ځکه چه که «حق» د انتهاء دپاره وی نومعنی به دا سې شي چه الله ﷻ نه پريږدې مؤمنانولره په حالت دااختلاط اوالتباس کښ تردې پورې چه تمیز راوولی دپليت دپاک نه نویعنی بیا به ئی پريږدې په حالت دااختلاط اوالتباس، اوظاهره ده چه دامعنی فاسده ده

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ﴾ دا جواب دسوال مقدودي اوهغه دادې چه الله ﷻ چه تمیز دمؤمن اومنافق دمصائبو او ابتلاگانو په ذريعه راوولی نو داسې ولې نه کوی چه مونږته خبر راکړی چه فلانې مؤمن دې اوفلانې منافق دې، حاصل دجواب دادې چه دامور غیبیونه ده اوالله ﷻ په امورغیبیو باندې هرڅوک نه مطلع کوی، یعنی هرچاته وحی نه کیږی

بلکه دوحی دپاره د انبیاؤ انتخاب کوی، او هغه ته په ذریعه دوحی سره د بعضی مغیباتو علم ورکوی اودې علم ته په اصطلاح دشرع کښې علم غیب نشی ویلې بلکه اطلاع علی الغیب ورته ویلې شی. علم غیب په اصطلاح دشرع کښې هغې ته وائی چه ذاتی علم وی اوپه غیر دسبب نه وی اوپه ټولو کائناتوباندې وی اوپه دې آیت کښې نفی د اطلاع علی الغیب ده د مؤمنانوته او اثبات د اطلاع علی الغیب دې رسولانولره، دعلم غیب نفی او ثبات نه دې او دارنگه په قرینه دمقام سره دغیب نه کل مغیبات نه دی مراد بلکه بعضی مغیبات مراد دی یعنی اطلاع په دې چه فلانی مؤمن دې اوفلانی منافق دې اومفسرینو ټولو د «ولکن الله یحیی من رسله» په تفسیر کښې «فیقطع بعض المغیبات» لیکلی دی، نو ددې آیت نه علم غیب کلی ثابتول انبیاؤ لره جهالت دې. «وَلَیْکُنْ اَللّٰهُ یَحْیِی» «لکن» د استدراک دپاره دې یعنی دفع دتوهم چه ناشی وی دکلام سابق نه، هغه توهم دا دې چه هیڅ چاته به الله ﷻ اطلاع علی الغیب نه ورکوی، جواب وشو چه انبیاؤ ته دوحی په ذریعه سره الله تعالی اطلاع ورکوی خو دا په مشیت د الله تعالی سره دې چه الله تعالی کله وغوړی او څومره چه وغوړی نو دهغې اطلاع ورته ورکړی «یحیی» د اجتناب نه مأخوذ دې او اجتناب رابینکلوته وائی اوپه عرف کښې ترینه مراد اصطفاء اوانتخاب دی. یعنی الله غوره کوی اومنتخب کوی د وحی اونبوت دپاره هغه څوک چه وغوړی اوپه ذریعه دوحی سره ورته اطلاع ورکوی.

﴿فَقَامُوا بِاللّٰهِ﴾ دا تفریع ده په ماقبل چه هرکله معلومه شوه چه مهلت ورکول اونعمت اودولت ورکول کفاروته دلیل دمقبولیت ندي او ابتلاء اومصائب راتلل دلیل دمبرغوض کیدلونه دې بلکه داراومدار دمقبولیت ایمان دې نوتاسوایمان راوړئ په الله ﷻ باندې او رسولانوباندې، او د ایمان بالله ورسله په تفسیر کښې صاحب دروح المعانی داسې ویلی دی: «(وقد یقال ان المراد من الایمان بالله تعالی ان یعلموه وحده مطلقاً علی الغیب ومن الایمان برسله ان یعلموه عباداً محبتین لایعلمون الا ما علمهم الله تعالی ولا یقولون الا ما یوحی الیهم فی امر الشرائع)» نو دا تصریح ده پدې خبره چه صرف الله ﷻ په تمامو مغیباتو باندې عالم کنترول ایمان بالله دې او انبیا په تمامو مغیباتوباندې عالم نه کنترول ایمان بالرسل دې. «وَلَنْ تُؤْمِنُوْا» ددې نه ایمان حقه اوصحیحه مراد دې «وَتَتَّقُوْا» ددې نه خان بیج کول مراد دی دمخالفت د امر اونهی نه او دارنگه خان بیج کول دنفاق نه مراد دی.

﴿فَلَکُمْ اَجْرٌ عَظِیْمٌ﴾ یعنی د ایمان او دتقوی بدله اجر عظیم دې.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنَّهُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
او هرگز گمان دي نه کوي هغه کسان چې شومتياکوي په هغه چې ورکړېدې دوى ته الله ذ خپل فضل نه
هُوَ خَيْرًا لَهُمْ ۚ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ ۖ سَيُطَوَّقُونَ
چې داغوره دي دوى لره، بلکه داډېرېدې دي ددوى په حق کښې، زړه چې ددوى غاړې ته به په شکل دطوق (هار) واچولې شي
مَا يَخْلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّمَوَاتِ
هغه مال چې دوى په هغې کښې بخل کړې وو په ورځ دقيامت، اوخاص الله لره دي ميراث دآسمانونو
وَالْأَرْضِ ۚ وَاللَّهُ يَبْأُ تَعْمَلُونَ خَيْرًا
اودزمکې، اوالله په هغه عملونوچې تاسونې کوئ خبردار دي

﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ﴾ ددې سورت په دويمه حصه کښې دمضمون جهاد اوانفاق ذکرېدې نو دمضمون جهاد تفصيلی ذکر نه وروسته دمضمون دانفاق اعاده کيږي اولاً اوددينه بعد ئي بيا اعاده هم کيږي، پدې آيت کښې دانفاق ذکرېدې طريقه کيږي چه وعيد ذکر کيږي په ترك دانفاق اوپه کولو د بخل باندې، او اهل علم وائى چه بخل منع دانفاق واجبه ته وائى يعنى کوم خائى کښې چه خرچ کول واجب وي لکه نفقه د اهل اوعيال، زکوة، دجهاد او اعلاء دکلمه الله دپاره خرچ کول وغيره نوپه داسې خائى کښې خرچ نه کول بخل دي، حاصل ددې وعيد دادې چه بخيل چه خپل مال نه خرچ کوي نو دا گمان کوي چه مال باقى پاتې کيدل خير دي اوگټه ده نوالله ﷻ فرمائى چه دا گمان مکوي چه دا خيږدي بلکه دا شر دي «لا يحسبن» دوه مفعوله غواړي «الذين يبخلون» فاعل دي اومفعول اول مقدر دي چه «البخل» دي او «هو» ضمير فصل دي او «خيرا» ئى مفعول ثانى دي «بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ» د «هو» ضمير بخل ته راجع دي او په ذکر ددې کښې تاکيد دي دنفى دخيريية ((سَيُطَوَّقُونَ)) دا تفصيل د «شَرٌّ» دي او ددې تفصيل په حديث کښې ذکر دي مضمون ئى دادې چه: چا ته الله ﷻ مال ورکړې وي اودې دهغې زکوة نه اداء کوي نوپه ورځ دقيامت به دغه مال په شکل دگنجى ښامار جوړکړې شى يعنى ډير زهريلا به وي اودده وخکښې به شلوى اووائى به چه زه ستامال يم اوستاخزانه يم.

﴿وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ په دنيا کښې ظاهري ملکيت دخلقو شته دي خو په مرگ سره دا ظاهري اومجازى ملکيت هم ختم شى او دنيا وما فيها به هرڅه يومالك حقيقى ته پاتې شى، ديتته ئى ميراث تشبيهاً ويلى دي، حاصل دادې چه په مرگ سره مال هسې هم

ستاسو نه پاتی کیږي خویه خپل لاس سره ئی دالله ﷻ په لاره کښې خرج کړئ نو ثواب به درته ملاؤشی.

فایده: خلق چه وایي اولیکي «الله، نبی وارث»، دا غلطه عقیده او ددی آیت نه مخالفه ده.

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنَاءُ
په تحقیق سره اورېدلي ده الله خبره د هغه خلقو چې دوی وای چې بېشکه الله فقیر دې او مونږ مالدار یو
سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا
خامخا لیکو مونږ هغه چې دوی ئی وای او لیکو مونږ قتلول ددوی نبیانو لره په ناحقه سره، او وایو به چې اوڅکي
عَذَابَ الْحَرِيقِ
عذاب داوړ سوزونکي

﴿لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ﴾ دا متعلق دې د مضمون اتفاق سره او زجر او وعید دې یهودوته، مفسرینو په مختلف روایاتو سره نقل کړیدی چه کله نازل شودا آیت ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾. الايه -، نو یهودیانو استهزاء وویل چه: «ان الله فقير» مقصود ترینه استهزاء وه او قدح په رسالت وه یعنی که چرې دا خبره «یقرض الله» فی الواقع دالله ﷻ کلام وی نویا خوا الله ﷻ فقیر دې او مونږ اغنیاء یو، حالانکه دکلام دالله مراد واضح وو چه اتفاق فی سبیل الله دې او تعبیر ترینه په قرض سره وشو څکه چه لکه څرنگه قرض واجب الاداء وی نودغه شان الله ﷻ دانفاق فی سبیل الله اجر او بدله ضرور ورکوی او پدې تعبیر کښې دانتہائی شفقت او رحمت اظهار دې نو پدې آیت کښې دوی ته وعید ذکر شو «سمع الله» دلته کنایه تلویحیه ده یعنی اشاره ده سخت وعید ته لکه مجرم ته ویلې شی چه: ما ستا خبرې واوریدی ما ستا عمل ولیدلو، مقصود ترینه د اوریدلو اولیدلو خبر ورکول نه وی بلکه سزا ورکولو ته اشاره وی ﴿سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا﴾ سین د استقبال دپاره نه دې بلکه د تاکید دپاره دې او مراد ددینه کتابت دې په ذریعه دملانکو سره ﴿وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ﴾ دا عطف دې په «ما قالوا» باندې. او قتل د انبیاءو اگرکه موجوده یهودیانو نه وو کړې بلکه ددوی مشرانو کړې وو خو دوی ته ئی نسبت پدې وجه وشو چه دوی رضاوو په فعل دمشرانو خپلو اوڅوک چه په معصیت راضی شی نو دې هم په دغه معصیت کښې شریک وی په دلیل دحدیث دابوداؤود سره ﴿اِذَا غُلِبَتِ الْحَظِيَّةُ لِيَ الْأَرْضِ كَانَ مَنْ شَهِدَهَا كَفَرًا فَكُفْرُهَا كَمَنْ غَابَ عَنْهَا وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَزَيْفٌ كَانَ كَمَنْ

شدها) «قرطبی»

اودارنگه قرطبی ویلی دی چه یوسری د امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ په مخکنې قتل د عثمان رضی اللہ عنہ ته ښه کار وویل نوشعبی رحمۃ اللہ علیہ ورته وویل چه «شرکت لی دمه» یعنې چه ته هم دهغه دویو نویولو په گناه کښې شریک شوي اوهرکله چه په اقوالوکښې ډیر اقیح قول قول مذکوره د یهودیانوو اوپه افعالو کښې ډیر اقیح فعل قتل د انبیاء وو نوقول او عمل دواړه ددوی ډیر اقیح اوسبب دلوی عذاب دپاره وو . نوځکه دقول ددوی سره یی عمل ددوی هم ذکرکړو

﴿وَنَقُولُ ذُقُوا﴾ دا تخويف اخروی دې، اودا قول په واسطه دملانکوسره دې دغه کفاروته په وخت دموت کښې یاپه حشرکښې یا په دواړو وختونوکښې، اودوق په محسوساتوکښې استعمالیږي نو پدې کښې اشاره ده دیته چه ددغه عذاب تکلیف به دوی ته پشان دمحسوساتووی یعنی جسمانی به وی، صرف روحانی به نړی اودکرد ذوق د تقلیل دپاره ندې ﴿عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ حریق بمعنی المحرق دې او اضافت بیانی دې یعنی هغه عذاب چه سوزونکې دې.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اٰیٰتِنَا ۖ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلّٰمٍ لِّلْعٰبِدِیۡنَ
دا عذاب په سبب دهغه عمل دې چې مخکښې لیرلې دې لاسونو ستاسو او بېشکه الله ندې ظلم کوونکې په بندگانو
الَّذِیۡنَ قَالُوۡا اِنَّ اللّٰهَ عٰهَدَ اِلَیۡنَاۤ اَلَا نُوۡمِنُ لِرُسُوۡلٍ حَتّٰی یَاۡتِیَنَا دَافِعَهٗ
دافعه کسان دی چې وای چې بېشکه الله حکم کړې دې مونږ ته چې ایمان به نه راوړو په هیڅ رسول باندې تردې چې راوړي مونږ ته
یَقْرُبٰنَ نَآکُلُهٗ النَّارُ ۖ قُلْ قَدْ جَآءَکُمۡ رُّسُلٌ مِّنۡ قَبْلِیۡ بِالْبَیِّنٰتِ
قرباني چې اوخوري هغې لره اور، ته اوواپه چې یقینا راوړې وې تاسو ته پیغمبرانو مخکښې ځمانه واضحه معجزې
وَالَّذِیۡ قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوۡهُمۡۚ اِنْ کُنْتُمْ صٰدِقِیۡنَ ؕ قُلْ اِنْ
اوهغه هم چې تاسو وای، پس ولې تاسو وژل هغوی لره کچرې یی تاسو ریښتني . پس که دوی تاته
کَذَّبُوۡکَ فَقَدْ کَذَّبَ رُّسُلٌ مِّنۡ قَبْلِکَ
دروغزن وای «نوسبرکو»، پس په تحقیق سره دروغزن ونیلې شوي دي ډېرو رسولانو ته ستانه مخکښې

جَعَوْ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

راوړي ووهغوي ښکاره دليونه (عقلي) اوصحيفي (واره کتابونه)، او (لوی) کتاب رڼا کوونکي

په ﴿ذَلِكَ﴾ سره اشاره ده عذاب ته، او اسم اشاره بعيد راوړي شوه نو پدې کښې اشاره ده لوی والی د عذاب ته.

﴿ذَلِكَ﴾ مبتداء ده او خبر ورله دادي ﴿بِمَا قَدَّمْتُمْ أُخْرَيْكُمْ﴾ (باء) سببيه ده يعنی دغه ډير لوی عذاب په سبب دهغه ډيرو بدو عملونو سره دې چه تاسو دخان نه مخکې ليږلی دی لکه قتلول د انبياؤ او نور قبيح اعمال او ذکر د «ايديکم» دې او مراد ترينه نفسونه ددوی دی تعبير دکل نه په جزء سره وشو ځکه اکثر افعال په لاسونو سره کولې شی، او ﴿مَا قَدَّمْتُمْ﴾ عام دې شامل دې اعتقاداتو، اقوالو، افعالو د دجوار جوړه.

﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ﴾ دا عطف دې په «ماقدمت» باندې او داخل دې تحت د حکم د «باء» سببيه نه، نو حاصل دادي چه سبب د عذاب ددوی دپاره مجموعه دامرينو ده : امراول بد عملونه ددوی دی، او امرثانی عدل دالله ﷻ دې، نفی د هر ظلم مستلزم دې عدل لره نو بدو اعمالو سزا ورکول عدل دې نو ددوی بدعملونه او عدل دالله ﷻ سبب دې دمعذب کيدلو، سوال : ظلام صيغه د مبالغې ده په کثرت دلالت کوی، نونفې د کثير ظلم وشوه او د قليل ظلم ونه شوه، جواب : ۱- فَعَال وزن هميشه دمبالغې دپاره نه راخی کله دنفس اتصاف دپاره راخی نو د «ليس بظلام» معنی ليس بذی ظلم دې (جلائين). ۲- دا نفی دمبالغې او د زیادت نه ده بلکه دا مبالغه فی النفی ده. ۳- که بالفرض ظلم کول دالله ﷻ صفت وې نو دا به د نورو صفاتو په شان پوره او کامل وې، نو بیا به الله ﷻ ظالم نه وې بلکه ظلام به وې نو ځکه نفی په صيغه دمبالغې سره وشوه.

﴿الَّذِينَ قَالُوا﴾ دا په محل دجر کښې صفت یا بدل دې د «الذين» نه په «قول الذين» کښې یا په محل کښې خبر دمبتداء مقدرې دې «ای هم الذين قالوا» ددينه يهوديان مراد دی لکه کعب بن اشرف وغيره چه دوی په نبی ﷺ باندې د ايمان نه راوړلو دپاره دا بهانه کوله چه مونږ ته الله ﷻ داسې حکم کړيدې چه په هيڅ مدعی دنیوت باندې ترهغه وخنه پورې ايمان مه راوړئ ترڅو چه دا معجزه ئی نوی ظاهره کړی چه ﴿حَتَّىٰ يَأْتِيَآ بِقُرْآنٍ﴾ (قربان) مصدر دې

بمعنی المفعول. په اصل کښې هر هغه څیز ته ویلې شی چه په هغې سره تقرب الی الله حاصلیږی، حیوان وی او که نور نفود وغیره وی، د بعضې رسولانو نه داسې معجزې ظاهرې شوې وې چه قربانی یابل یوشئ به ئی د الله ﷻ په نامه نذر کړو نو د آسمان نه به اور راغې او هغه به ئی وسيزلو او دا به د قبولیت علامه وه، نویهودیانو محض د درغو بهانه وکړه او وې ویل چه دهر نئی دپاره دا معجزه ضروری ډه او چه څوک دا قسم معجزه پیش نه کړی نو هغه به نئی نوی اومونږ په هغه ایمان نه راوړو او دا خبره دیهودیانو محض بهانه وه او دروغ وو نو الله ﷻ په دوی رد کوی چه ﴿قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ﴾ یعنی که پدغه خاصه معجزه باندې ستاسو ایمان راوړل موقوف وی نو ستاسو مشرانو هغه انبیاء ولې قتلول چه هغوی دخپل صداقت دپاره نورې ښکاره معجزې هم پیش کړې وې او دا معجزه ئی هم پیش کړې وه.

﴿وَبِالَّذِي قُلْتُمْ﴾ دا تخصیص بعد التعمیم دې، او مراد ددینه دغه معجزه د قربانی ده چه اوری و سیزه وی.

فایده : بعضې مفسرینو ویلی دی (کما فی القرطبی) چه ویلی شوی دی چه دا حکم په تورات کښې موجود وو خو پوره کلام داسې وو : «حق یاتیکم المسیح و محمد ﷺ فاذا اتاکم فامنوا بهما من غیر قربان» او بعضو ویلی دی چه دا حکم د عیسی ﷺ په راتلوسره منسوخ شو لیکن یهودیانو پدې کښې تحریف او کتمان وکړو، او بعضې مفسرین وائی چه دا شرط په تورات کښې نه وو موجود اونه پکښ تراوسه پورې شته دې، اودغه حکم اگر که د ډیرو رسولانوپه باره کښې ثابت دې لکه واقعه دقایل اوهابیل، یا لکه دیوشع ﷺ په زمانه کښې دمال غنیمت په باره کښې په صحیح حدیث سره ثابت دی او دارنگه دنوروانبیاء په باره کښې ثابت دی لیکن داسې نشته چه هر رسول به داسې معجزه راوړی لکه دموسی ﷺ په معجزاتو کښې ثابته نده او دغه شان دنورو ډیرو انبیاء په حق کښې دامعجزه نده ثابته نوبنا په هر تقدیر دغه قول دیهودیانو چه ﴿أَلَا تُؤْمِنُ لِرَسُولٍ﴾ په طریقه د عموم سره محض تعنت اودروغ دی.

﴿إِنْ كَذَّبُوكَ﴾ پدې آیت کښې تسلی ذکر کول دی نئی ﷺ ته، اودا شرط دې اوجزاء ئی مقدره ده چه «فلا تخزن» یا «فاصبر» او «فَقَدْ كَلَبَ» دمحدوفی جزاء دپاره قائمقام او علت

دې او «رُسُل» کښې تنوین دتکثیر دپاره دې یعنی که چرې دا یهودیان په تا ایمان نه راوړی اوستا تکذیب کوی نوته مه غمژن کیږه ځکه چه داسې ضدیان کفله دمخکو انبیاءو په وخت کښې هم موجود وو او دهغوئ تکذیب ئی کړې وو خالانکه چه انبیاءو ورته واضح معجزات پیش کړی وو اوهدایت اونوروالاکتابونه ئی راوړی وو ((تَهْتَاتِ)) واضحه معجزی دی او ((لَهُ)) جمع د زیورده لکه رُسُل جمع درسول ده، زجاج وائی چه «زُبُر» هغه کتابونوته وائی چه مقصور علی الحکم وی یعنی صرف احکامات وی پکښ او چا ویلی دی چه «زُبُر» د (زُبُر) نه ماخوذ دې په معنی د زجرسره «زُبُرُهُ ای زَجْرُهُ» نو زُبرهغه کتابونوته وایی چه پکښ مواعظ او زواجر وی او احکامات پکښ نه وی. او کتاب دداؤد ﷺ ته زیورڅکه وائی چه مواعظ، فضائل پکښ وو او احکامات پکښ نه وو دلته دزبرنه صحیفې اودارنگه کتاب د داؤد ﷺ مراد دې او ﴿وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ نه مراد تورات او انجیل دی.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ۖ وَإِنَّا تَافُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۖ فَمَنْ هَرَسَ وَالْخُكُوكِي دمرګ دې ، اوبقیئا پوره به درکولې شي تاسوته ثوابونه ستاسوپه ورځ دقیامت، پس څوک
زُحِرَ عَنِ النَّارِ ۖ وَأَدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ۖ وَمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَمَتًا عَ الْغُورِ ۖ چې لري کړې شوداور نه اوداخل شوجنت ته نوبقیئاهغه کامیاب شو، اوندي ژوند دنیوي مګر سامان ددهوکې دې
لَتَبْلُوَنَّ فِيْ اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ۖ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِيْنَ اَوْثَرُوا الْكَيْدَ مِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوا اَدْوٰى كَثِيْرًا ۖ خامخابه آزمېښت اوکړهشي په مالونوستاسو کښې اونفسونوستاسو کښې، اوخامخا به واژری تاسو ددهغه
الَّذِيْنَ اَشْرَكُوا مِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوا اَدْوٰى كَثِيْرًا ۖ کسانوته چې ورکړې شوېدې ورته کتاب مخکښې ستاسونه، اودهغه کسانوته چې شرک ئې کړېدې، بده وېناوېره
وَإِنْ تَصِيْرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ۖ اوکه صبراوکړو تاسواوخان موبچ کړو دګناه نه پس بېشکه داخصلت دمقصود کارونونه دې

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ په دې کښې دمضمون جهاد دوباره اعاده ده اوترغیب دې چه څوک چه جهاد نکوی نوجه دا کیدې شی چه دموث خوف ورسره وی، نوالله ﷻ اوفرمايل چه موت خو خامخا راځی اوپه هرحال کښې راځی اگرکه تاسوپه خپلوکورنو کښې دننه کيښی یا جهاد ته لارشی نوبهتره داده چه جهادته لارشی ځکه چه پدې کښې دنیوی فائدي هم دی چه

حفاظت دملک او ملت او آبرو او عزت دی او حصول دمال غنیمت دی او آخروی فائدې هم دی چه حصول د اجر او ثواب دی. ﴿وَلَا نَمَّا تَوْفَؤُنَّ﴾ یعنی ستاسو د اعمالو (مثلاً جهاد، بدله کومه په دنیا کښې یا عالم برزخ کښې ملاویږی نو هغه پوره بدله نده بلکه پوره بدله په قیامت کښې ملاویږی.

﴿فَمَنْ رُحِرَ﴾ «زحزحه» په اصل کښې تکرار «الزح» ته وائی او (زح) جذب بعجله په جلدی سره دڅه شی راښکلوته وائی، اولازم ددې سره تبعید (لری کول، دی او (فاء) د تفصیل دپاره ده ځکه چه د اجر میل اویدلو په وجه سره څوک دجهنم نه لرې کړې شی چه بالکل جهنم ته داخل نه شی بلکه ابتداءً جنت ته لارشی نودغه شان کس مکمل کامیاب او فائز دی او څوک چه دهمیشه دپاره جهنم ته لارنو هغه مکمل نامراد او نقصان مند شو او څوک چه جهنم نه ابتداءً بچ نشو اگرکه جنت ته ورستولارنو دې مکمل فائز نه دي.

﴿وَمَا الْغَوَاةُ إِلَّا نَجَسٌ﴾ مراد دحیات ددنیا نه ددنیا سامانونه (عُهدې) لذت وغیره مراددی چه دا ټول متاع الغرور دی، زمخشری وایی، چه متاع الغرور هغې ته وائی چه مشتری ئی په دهو کې سره واخلی بیا ورستو ورته دهغې فساد او ردی والې معلوم شی نودغه شان ددنیا اشیاء دی او پدې آیت کښې اعاده دمضمون دانفاق ده

﴿لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْرِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ﴾ پدې کښې دمضمون انفاق او جهاد ددواړو اعاده ده، ابتلاء دمال په انفاق فی سبیل الله سره ده او ابتلاء دنفوسو په جهاد فی سبیل الله سره ده.

﴿وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ﴾ داهم د ابتلاء یو صورت دی چه تاسو دیهودو اونصاری او مشرکینو نه طعن، تشنیع او دهجوې اشعار واورئ او دوی به په تاسو پورې مسخرې کوی.

﴿وَلَنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا﴾ یعنی ددې ابتلاء او امتحان کامیابی صبر او تقوی ده نو که تاسو صبر او تقوی اختیار کړئ نو دا ستاسو کامیابی او خیر دی، جزاء دشرط مقدره ده چه «فهو خیر» او دا قول چه ﴿لَنْ ذَٰلِكَ﴾ علت دی د جزاء محذوفې دپاره. ﴿مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ پاخه کارونه، عزم پوخ قصد ته وائی، مصدر په معنی دمفعول سره دی او اضافت دصفت دی موصوف ته «ای الامور المعزومة علیها» یعنی هغه امور چه دهغې پوخ قصد کول پکار دی دعاقل دپاره .
یا هغه امر، چه احکام الله ﷻ به ښدگان ته خا.

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ
او کوم وخت چې واخيسته الله پوخ لوظ دهغه کسانو ته چې ورکړې شوېدې ورته کتاب چې ضرور به بيانوي دا کتاب
لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ
خلفونه اونه به نه پټوي، پس دوى او غور زولو د لوظ روستو د شاگانو خپلونه، او واخيستو دوى پدې سره
ثَمَنًا قَلِيلًا فَيَسْأَلُ النَّاسُ مَا يَلْتَمِسُونَ ۝ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا
عوض ليرل (دنيا)، پس د بريد دې هغه خيز چې دوى نه اخلي. هرگز گمان مکهو په هغه کسانو چې خوشحالي يې په هغه
آتَوْا وَ يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا
کار چې ئې کړېدې (کنمان د حق)، او غواړي چې صفت او کره شي د دوى په هغه کارونو چې دوى ندې کړې (اظهار د حق)
فَلَا تَحْسَبَنَّاهُمْ بِفَارِقَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ وَلِلَّهِ
پس هرگز گمان مکهو پدوى دېچ کېدلو د عذاب نه، اودوى دپاه عذاب دردناک دې او خاص الله ۱۱ لره ده
مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
بادشاهي د آسمانونو او د زمکې او الله په هر خيز قادر دې

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ﴾ دا زجر دې احبارو او رهبانو د اهل کتابوته، او اشاره ده ديتۀ چه کوم خلق په تاسو طعن، تشنيع کوى او په تاسو پورې مسخرې کوى نو دهغوئ خپل حال خو دادې چه دوى کنمان د حق کوى. د ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ﴾ ضمير راجع دې کتاب ته او بيان نه مراد د احکاماتو بيانول دى لکه حکم د زنا دمحصن شو، او د اعتقادياتو بيانول دى چه په هغې کنبې د رسول الله ﷺ رسالت دې ﴿وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾ دا تاکيد د ماقبل دې او د ﴿فَنَبَذُوهُ﴾ ضمير راجع دې کتاب ته يا ميثاق ته او د ﴿ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ نه مراد دنپوى منافع دى، مال وى او که جاه وى او يا مرتبه وى ﴿فَيَسْأَلُ النَّاسُ مَا يَلْتَمِسُونَ﴾ دبد والى وجه داده چه دا سبب د عذاب ابدى دى. دا آيت اگرکه نازل دې په باره ديهوديانو کنبې خو حکم ئى عام دې شامل دې هر هغه چالره

چه دیهودو پشان دحکم شرعی کتمان وکړی ددنیوی مفاداتوپه خاطر.

﴿لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ﴾ پدې کښې زجر او تخويف اخروی بيانېږي اهل کتابوته اوخطاب يا حضور ﷺ ته دې ياهر مخاطب ته دې، مقصود دادې چه که اهل کتابو دحق کتمان وکړو او دنیوی مال اوجاه ئی اختيارکړو نودا ددوئ دپاره دحقیقی عزت او راحت ذریعه نه ده بلکه د ذلت او د عذاب ذریعه ده. ﴿بِمَا أَتَوْا وَتُحِبُّونَ﴾ وعید اهل کتابوته په دوو جر مونوسره بیانېږي. ۱- «بما اتوا» ددینه مراد کتمان دصفت دښی ﷻ او د احکاماتو دې، ددنیوی اغراضو او منافعو په خاطر لکه په بخاری شریف کښې دی چه رسول الله ﷺ دیهودیانونه تېوس وکړو چه آیا دا خبره په تورات کښې شته نو دوی کتمان وکړو او هغه خبره چه په تورات کښې وه نو دهغې خلاف ئی بیان کړه او په خپله کارنامه باندې خوشحاله شو چه مونږ خو دهوکه ورکړه نو پدې آیت نازل شو، اوپه بل روایت دابن عباس رضی الله عنهما کښې دی چه یهودیانو دښی ﷻ وصف پټ کړو نودا آیت نازل شو چه ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ﴾ - الایه.

۲- دویم ﴿وَتُحِبُّونَ أَنْ تُمِمُّوا﴾ - الایه - ددینه مراد دادې چه اطاعت در رسول ﷺ ئی ندې کړې او اظهار دحق ئی نه وو کړې او دائی غوښتنه چه زمونږ مدح دې وکړې شی اولوی عالم متقی. محقق راته وه ویلې شی. ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّكُمْ بِمَفَازَةٍ﴾ دا تاکید او اعاده د اول «لا تحسبن» ده «اعاده بعد عهد - شیخ رحمه الله» صاحب دروح المعانی د زجاج نه نقل کوی چه «اذا طالت القصة تعید حسبت وما اشبهها - الخ». یعنی کله چه قصه اوږده شی اومخکنې کلام نمیگړې پاتې وی نوحسبت یا ظننت وغیره اعاده کولې شی دپاره ددې چه معلومه شی چه دا کلام د اول سره متصل دې کما تقول - لاتظن زیدا اذاجاءك وکلمك بكذا وکذا - فلاتظنه صادقا. ﴿بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ﴾ مفعول ثانی دې او «مفازة» یا مصدر میمی دې اوباء، دتلبس دپاره ده «ای متلبسین بفوز ونجاة من العذاب» یاظرف مکان دې «ای محل فوز ونجاة». یا مفازة په معنی دبعید سره دې المفازة القفر.

فایده: په سورة آل عمران کښې څلور مضامین ذکرشو. ۱- توحید، ۲- رسالت ۳- جهاد، ۴- انفاق. ددینه بعد ددې مضامینو اعاده کیږي اوپدې سورت کښې اصلاح دنصاری و زیاته مد نظر ده نو دمضمون توحید اعاده پدې آیت سره کیږي.

﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ یعنی تصرف او قدرت کلی صرف الله لره دې نه عیسی
 ﷺ لره اونه حضرت مریم علیها السلام لره. ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ پدې کښې هم
 حصر مراد دې په قرینه داول سره یعنی قدرت کلی په هر شی صرف الله تعالی لره دې نه عیسی
 ﷺ اونه مریم لره.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

بېشکه په پیدائش د آسمانونو او زمکې کښې اوپه اختلاف یعنی تللو راتللو دشبې ورځ کښې ډېر دلائل دي.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

دپاره د خاوندانود صفا عقل

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ﴾ دا دليل عقلی دې په توحيد باندې، «فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ» سره
 دمعطوفاتو نه خبر د ((لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)) مقدم شويدي او ((لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)) نى اسم مؤخر دې اولام تاکيد په اسم
 داخل شو اگرکه محل نى خبروى ځکه چه دلته اسم مؤخر شويدي، اوتنوين په ((لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)) کښې
 دتعظيم اوتفخيم دپاره دې يعني پدې امورومذکورؤ کښې کثير دلائل اوعظيم دلائل
 دتوحيد د بارى تعالی دى. او «خلق السموات» نه مراد خود آسمان اونمر، سپوږمى او بې
 شماره ستورى، او ددې حرکات دى، او د «خلق الارض» نه مراد خود زمکه او ددينه
 پيدايدونکى اشياء، باغات، سبزی، ميوې، خزاني دى، او د ﴿وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ نه
 مراد رنر، تياره اوپه يوبل پسې راتلل، کميدل، زياتيدل دى، دا ټول امور دالله ﷻ د
 وحدانيت اودعظيم قدرت لوى دلائل دي.

په حديث کښې راغليدى ((وَيْلٌ لِّمَنْ قَرَأَهُ وَلَمْ يَتَفَكَّرْ)) يعني هلاکت دې هغه چالره چه دا
 آيت ولولى اوفکر ونه کړې په مخلوقاتو د الله ﷻ کښې، اوپه بل حديث کښې راغلى دى چه
 نبى ﷺ به چه کله دشبې دتهجدو دپاره بيدار شو نو په دواړو لاسونوسره به نى خوب
 دسترگو نه مسح کړو او دا آياتونه به نى ولوستل اوييا به نى اودس وکړو نوتهجد به نى کول
 او دغه شان کول مسنون دى. ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ «أَوَّلُو» جمع د(ذو) ده من غيرلفظه «الباب»
 جمع دلب ده، اولب عقل ته وائى، اوبعضى وائى چه لب هغه عقل ته وائى چه وهم نوى غلط
 کړې اوغلبه نى پرې نوى کړې

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ	داهغه خلق دي چه يادوي الله په ولاړه ، اوپه ناسته اوپه ډوځپلوياندي او فکر کوي په پيدائش دآسمانونو
وَالْأَرْضِ ۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا ۖ سُبْحَانَكَ	او زمکه کښې، وای دوی چې ای ربه زمونږ ندی پېداکړي تادا (مخلوقات بهي فاندې، مونږ پاکي وايوستا
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ ۖ وَمَا	بس بچ کړې مونږ د عذاب داور نه . انې ربه زمونږ ته چې څوک داخل کړې اور ته نويقتا تار سوا کړوهغه، اونيسته
لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ۝ رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِنْسَانِ	ظالمونودپاره هيڅ مددگار ، انې ربه زمونږ بېشکه مونږ واوړيدو چې يو آواز کوونکې په اوچت آواز سره بلنه کوي ايمان ته
أَنْ أَمِنُوا ۖ يَرْبِّكُمْ فَأَمَّا ۚ رَبَّنَا فَأَعْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا	چې ايمان راوړئ پخپل رب باندې پس مونږ ايمان راوړو، ای ربه زمونږ پس اويخښې مونږ ته گناهونه زمونږ
وَكُفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَكْبَرِ ۝	اولرې کړې زمونږ نه بدني زمونږ اووفات کړې مونږ پداسې طريقه چې شامل کړې مونږ دنیکانوسره
رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا	ای ربه زمونږ ! اوراکړې مونږ ته هغه چې تاوعد کړې ده زمونږ سره پخواسپه دخپلو رسولانو، اومه رسوا کوه مونږ
يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۚ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْوَعْدَ ۖ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ	په ورځ دقيامت بېشکه ته خلاف نه کوي دوعدي خپلې نه . پس قبولې کړې دعاگانې ددوی رب ددوی
إِنِّي لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ ۖ فَمِنْ دُونِ ذَٰلِكَ أَتُؤْتِي بَعْضُكُم	پداسې شان چې زه نه ضائع کوم نېک عمل دعمل کونکي ستاسونه که نارينه وي اوکه زنانه وي، بعضې ستاسو
مِنْ بَعْضٍ ۚ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا	دجنس دبعضونه دي. پس هغه کسانه ^۱ چې هجرت نې کړې دي اوويستلې شوي دي دکورنوخپلونه اوکړولې شوي دي

فِي سَبِيلِي	وَقَاتِلُوا	لَا يَغْرِبَنَّ	عَنْهُمْ	سَيِّئُهُمْ
به لڑخما کښې، اوجنگونه نې کړي دي، اووژلې شوي دي نوخامخا به لرې کړم ددوی نه بدې ددوی				
وَلَا تُدْخِلْنَهُمْ	جَنَّتِ	تَجَرَّتْ	مِنْ	تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِمَّنْ عِنْدَ اللَّهِ
اوخامخا به داخل کړم دوی لره جنتونو کښې چې بهیرې لاندې دهغې نه ولې، بدله ده دالله دطرفه				
وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ۝				
او الله سره ښائسته بدلې دي				

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ﴾ دا صفت د «اولوالالباب» دپاره دې نوگويا که چه په چاکښې دا مذکوره صفات موجود نه وی يعنی ذکر د الله ﷻ نه کوی نودغه خلق عقلمند نه دی.

﴿فِيمَا وَقَعُوا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ﴾ دلته دوه قوله دی، قرطبی وغیره وائی چه ددینه مراد دوام دې په ذکر يعنی په هر حال کښې دالله ﷻ ذکر کوی ځکه چه انسان ددې حالتونه خالی نوی او دغه مطلب حدیث دعائشة ؓ دې: «کان رسول الله ﷺ يذكر الله على كل أحيانه»، دویم قول چه د ابن مسعود ؓ او علی ؓ او ابن عباس ؓ نه مروی دې هغه دادې چه داپه باره دصلوة کښې دې يعنی د «یذکرون الله» نه مراد مونځ دې چه دقیام طاقت لری نویه ولاړې به نئ کوی که دقیام طاقت نه لری نوقعوداً به ئی کوی اوکه ددې طاقت نه لری نوعلی جنوبهم به ئی په اشاره سره کوی

﴿وَيَتَفَكَّرُونَ﴾ داعطف دې په «یذکرون الله» باندې، انسان مرکب دې دبدن نه چه ظاهر دې او د روح نه چه باطن دې نوذکراعترا ف دبنده ئی اودعبدیت دبدن دې اوفکر اعتراف دعبدیت دې په روح سره، اول قسم چونکه ظاهر دې نوځکه مقدم شو، بل ددې وجه نه چه فکر صحیح ته رسیدل اوعقل ته نور دهدایت حاصلیدل په ذکر سره کیږی اوهم دغه وجه ده چه ماده پرست، سائنس دانان، اگرکه په مخلوقاتو کښې ډیر فکر سوچ کوی او دنیا هغوئ ته لوی محقق اودسائنس لوی عالم وائی خود هغوئ فکر دخپل خالق، صانع معرفت نه ته رسی بلکه دزیاتې گمراهئ ذریعه گرځی اودغه قسم فکر محمود اومقبول عندالله نه دې اودغه قسم خلق

اولوالالباب عندالله ندی، بلکه «کالانعام بل هم اضل» دی، نو فکرچه صحیح نتیجی ته رسیری نو د ذکر دانواراتو په برکت سره رسیری نوددی وجه نه اول «يَذْكُرُونَ اَللّٰهَ» ذکر شو او ورپسې «وَيَتَفَكَّرُونَ» ذکر شو، قرطبی وائی: «الفكرة تردد القلب فی الشئ» یعنی فکر اړول را اړول، مگرزول را مگرزول دزه دی په یوشی کنبې، او په «فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ» کنبې اشاره ده چه فکر په ذات دالله ﷻ کنبې منع دی «کما فی الحدیث».

قرطبی روایت کړې دې چه نبی ﷺ فرمایلی دی چه فکر دیوساعت غوره دې دعبادت دیو کال نه او حسن بصری رحمه الله نه روایت دې چه فکر دیوساعت غوره دې دقیام دشیې نه. «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا» دلته «يقولون» مقدر دې او دا جمله حالیه ده یا جمله مستأنفه ده. پدې کنبې د فکر نتیجه مذکوره ده چه دخپل خالق د ربوبیت اقرار دې «ربنا» ددې اقرار چه لوی حکیم دې، «ما خلقت هذا بطلا» پاک دې دعبت او عیوبونه او دشریک نه (شُجَاؤُكَ) اوددې نه نی ذهنونه آخرت طرف ته منتقل اومتوجه شی چه هغه فی الحقیقت ددنیا دژوند آخری نتیجه ده. «فَلَقْنَا عَذَابَ النَّارِ»، «رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلُ النَّارَ» دپه منزله دعلت دې دماقبل دپاره «فَلَقْنَا عَذَابَ النَّارِ» خزی هلاکولو اوسخت رسوا کولو ته وایی او مراد ددخول نه دخول په طریقه دخلود سره دې په قرینه د «وَمَا لِلظَّالِمِينَ» سره.

«رَبَّنَا اِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا» دا دویمه دعا ده اوتنوین په «منادیا» کنبې دتعظیم دپاره دې او مراد ددینه رسول دې نودا اعاده دمستله درسالت ده او دمنادی اطلاق په قرآن هم کیږی لکه دقتاده وغیره نه دغه تفسیر مروی دې «ووج» منادی للایمان رسول هم دې اوقرآن هم دې اود دواړو د نداء او دعوت حاصل یودې چه ایمان دی ((فَأَمَّنَّا)) دا عطف دې په «سمعنا» باندې یعنی په قبول دحق کنبې مونږچه تردد اوشک ندې کړې.

«رَبَّنَا فَاعْفُ عَنَّا» «فاء» دتفریع دپاره ده نو دا متفرع دې په ایمان بالله والرسول باندې نو معلومه شوه چه ایمان وسیله ده دپاره دمغفرت، او د «ذُوب» نه مراد کبائر دی او د «سینات» نه مراد صفاتر دی، اودغفران اوتکفیر په مابین کنبې فرق نشته په نزد دبعضو.

اوبعضې وائی چه فرق ئی شته دې او هغه دادې چه غفران مستعملیری په فعل دالله ﷻ کښې اوتکفیر کله مستعملیری په فعل دعبدکښې (یقال کفر عن یمنه) نو مغفرت دکبائروسره مناسب دې اوتکفیر دصغائرو سره مناسب دې.

﴿وَوَلَّوْنَا مَعَ الْآبِرَارِ﴾ ابرار جمع دبار، یا د برده، دلته مقصود سوال دموت نه دې څکه چه په حدیث کښې «لایتمین احدکم الموت لضر نزل به» راغلي دي، بلکه مقصود معیت دابرارو دې او دمعیت دوه مطلبه کیدې شی : یو دا چه خاتمه اوعاقبت ئی دهغوی پشان شی نو دهغوی سره به ئی معیت راشی دمرگ نه ورستو په برزخ کښې اوجنت کښې، دویمه معنی ئی تابعداری د ابرارو ده یعنې مونږ دمرگ پورې په تابعداری دابراروکښې ولرې چه مرگ نه ورستو په برزخ کښې زمونږ ارواح ددوی سره په علیین کښې جمع شی او بیا په جنت کښې مو ورسره معیت نصیب شی.

﴿رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا﴾ داهم ددوی دعاده چه دخاتمه بالایمان نه بعد دجنت طلب کوی او دجهنم نه امن غواړی اوالله ﷻ خو دخپلي وعدي خلاف هسې هم نه کوی نو بیا ددې سوال کولو مقصد عاجزی اوتضرع پیش کول اواظهار دعبودیت دی، یا مراد طلب دتوفیق داسبابو دحصول دوعدي دې یعنې مقصود ترینه دادې چه مونږ ته دهغه اعمالو کولو توفیق راکړې چه په هغې سره تا وعده دمغفرت کړې ده.

﴿عَلَىٰ رُسُلِكَ﴾ دا متعلق دې د «وعدتنا» سره نومضاف پکښې مقدر دې ((ای علی اتباع رسلک، یاتصدیق رسلک، یا امتثال رسلک)) یا جار مجرور متعلق دې دمحذوف سره «ای وعدتنا وعداً کائناتاً علی السنة رسلک».

﴿وَلَا تُخْزِنَا﴾ (خزی، یعنی رسوائی، یوقسم داده چه دهمیشه دپاره جهنم ته لارشی لکه مخکښې ذکر شو «فقد اخزیته» اوبل قسم داده چه اول جهنم ته لارشی اگرکه دهمیشه دپاره نه وی. دلته دا قسم مرادده.

فایده دلته لفظ د «ربنا» پنځه واري ذکر شوې دې دپاره دالحاح، نومعلومه شوه چه په

دعا، کښې الحاح سبب دقبولیت ددعاء دې، امام قرطبی دحسن بصری نه روایت ذکر کړې دې ، «ما زالوا يقولون ربنا، ربنا، حتى استجاب لهم» یعنی هرکله چه دوی باربار، ربنا، ربنا ویل نوځکه الله ﷻ ددوی دعا قبوله کړه، او جعفر صادق علیه السلام ویلی دی چه چا ته یو مشکل پېښ شی اودې پنځه واری ربنا وواښی نو الله ﷻ به ده لره دتکلیف نه نجات ورکړی اوحاجت به ئی پوره کړی نوچا ترینه تپوس وکړو چه «وکیف ذالک؟» ، څه دلیل دې؟ نودوی وویل : «(افراء وا ان شتم الذين يذكرون الله الى قوله لا تخلف الميعاد)» ، یعنی دلته ربنا پنځه واری ذکر دې ، او ﴿فَاسْتَجَابَ﴾ پرې مرتب دې نومعلومه شوه چه پنځه واری ربنا ویلوسره دعا قبلېږی «استجاب» او «اجاب» په یوه معنی سره دی، اجابت قبولول ددعاء ته وایی، افراء وایی چه استجاب قبول د دعائه وایی او اجابت مطلق جواب ته وایی رد وی اوکه قبول.

﴿أَنَّى لَا أَضِيعُ﴾ (باء) سببیه پکښې مقدره ده او دا التفات دې دغیبویت نه خطاب ته دپاره د اظهار دشرافت ددعا کوونکو یعنی الله ﷻ قبوله کړه دعا ددوی په سبب ددې چه الله ﷻ نه ضائع کوی عمل دهیڅ چا ، او کوفیان وایی چه «ان لا اضيع» متعلق دې د «استجاب» سره ځکه چه په استجاب کښې معنی دقول ده «ای فاستجاب قائلهم ان لا اضيع» ، اومراد دعمل نه دعاگانې اونور اعمال صالحه دی. ﴿مِنْ ذِكْرِ أَوْ أَتَى﴾ دا بیان دعامل دې اوتاکید دتعمیم لپاره دې

﴿بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ﴾ یعنی دیو اصل او دیو جنس نه یی یا دا معنی ده چه دیو بل نه پیدا یی او د الله ﷻ نه څوک نه دی پیدا، نه عیسی ﷺ نه مریم ، نه بل څوک ، او دا علت دې د لا «اضیع» دپاره. یعنی الله تعالی دجاعمل نه ضایع کوی په هر عمل باندې اجر او ثواب ورکوی برابره خبره ده چه عمل کوونکې نارینه وی اوکه زنانه وی، ځکه دا دواړه دیوې نوعې دوه شاخونه دی، او دالله ﷻ سره دچا رشته، نسب نشته دې اود اعمالود قبولیت دارومدار په اخلاص دې نه په ذکوره اوانوشت باندې.

﴿فَالَّذِينَ هَاجَرُوا﴾ دا تفصیل دبعضي هغه اعمالو دې چه الله ﷻ ئی نه ضایع کوی چه

په هغې کښې اول هجرت دې «وَأَخْرِجُوا» عطف تفسیر دهاجروا دې اوپدې کښې اشاره ده دیته چه هجرت ئی دمجبوری په وجه دې «وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا» پدې کښې اعاده دمضمون دجهاد صراحه ده او دمضمون دانفاق ضمناً ده «لَا تُكْفِرْنَ» دا بشارت اُخروی دې «تَوَابًا» مفعول مطلق دې «ای لَا تُبَيِّتُهُمْ تَوَابًا» ، «وَلَا تُدْخِلْنَهُمْ» په معنی د «أُتِیْنَ» سره دې یا دا حال دې یا تمیزدې د «(جُثِیَ)» نه اوتنکیر دتوَاباً اوتوصیف ئی په من عندالله سره دپاره دتعظیم دې «وَاللَّهِ» ، دا مبتداء دې او «عِنْدَهُ» ورله خبر دې او «حُسْنُ التَّوَابِ» مرفوع دې فاعل دظرف دې یا «حسن التواب» مبتداء ده او «عنده» ورله خبردې او دا جمله خبر د مبتداء اول دې.

لَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ۝
دهوکا، دې نه کړي تالره گرځېدل راگرځېدل دکافرانو ددنیا دپاره په ښارونو کښې، دافانده لږه ده
ثُمَّ مَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِسْ الْيَهَادِ ۝
بیا ځانې ددوی جهنم دې، اویدځانې تیارشوی دې داجهنم

«لَا يَغُرُّكَ» دا خطاب نبی ﷺ ته دې او مراد ترینه اُمت دې، غرور دهوکا، ورکول دضرر دی په صورت دافاندي کښې لکه په شاتو کښې چاته زهرواچولې شی ، دا جواب دیوسوال دې او هغه دا چه دمخکښ آياتونونه معلومه شوه چه الله ﷻ مؤمنانو ته ددغه مذکوره صفاتو او دعاگانو په وجه بدله او توابونه ورکوی نو کفار به محروم او ناکام وی لیکن مونږ خو وینو چه کفار خوپه جهازونو، سیاراتو کښې په هوا گرځی او ددنیا په اطرافو، اکنافو کښې دتجارتونو دپاره شهر په شهر، ملک درملک په لوی دُم دام سره گرځی راگرځی نو دا خو ترقی او کامیابی په نظر راځی ، جواب وشو چه دا دهوکا ده په ظاهر صورت کښې فائده لیدلې شی په حقیقت کښې ضرر دې که څوک چاته یو وخت ښه خوراک ورکړی او بیا ورله دائمی قید او سخته سزا ورکړی نو دا خو کامیابی او عیش ندې.

١ - زجر تخويف مشرکینو ته.

٢ - مضمون اتفاق ته اشاره.

﴿مَتَّعَ قَلِيلًا﴾ دا علت دماقبل دې اودا خبر د مبتداء محذوفې دی «ای هدامتاع قليل»
﴿ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾ خای داستوگنې ته وایي «وَبَيْتُ الْأَيْهَادِ» «مهاد» هغه خای ته وائی چه څوک
نی دخپل ځان د آرام دپاره تیارکړی، نوجهنم ته مهاد، په طریقه د استهزاء سره ویلې شويدي

لٰكِنَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَزَاءٌ كَثِيرٌ مِّنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خٰلِدِينَ

لیکن هغه کسان چې ویرېږي درب خپل نه ددوی دپاره جنتونه دي چې بهیري به لاندې ددېنه ولې همېشه به وي

فِيهَا نَزَلًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِّلْآبَرَارِ ۝ وَإِنَّ مِنْ

په هغې کښې، میلستیا ده دطرفه دالله نه، اوهغه څه چې الله سره دي غوره دي دېکانوندپاره . اوبېشکه بعضی

أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا

د اهل کتابونه خامخاهغه دي چې ایمان لري په الله اوبه هغه کتاب چې نازل کړې شويدي تاسوته اوبه هغه

أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خُشْعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْكُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمًّا قَلِيلًا ۝ أُولَٰئِكَ

کتابونو چې نازل کړې شوي دي دوی ته عاجزي کوونکي الله ته، نه اخلي په آیاتونو دالله عوض لږ (دنیا، دغه کسان

لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝

دوی لږه اجر وټواب ددوی دې په نيزد رب ددوی، بېشکه الله زر حساب کوونکې دي

﴿لٰكِنَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ﴾ دا بشارت اخروی دې ((لٰكِنَ)) په نزد دعلماءو دبلغت
دقصرقلب دپاره راځی نوکفارو په خپل زعم کښې کامیابی خپل ځان له ثابتوله نواله ﷻ
ددوی نه نفی کړه اومتقیانوله ئی ثابته کړه نو دا قصرقلب شو اوبه نزد دنحویانو((لٰكِنَ)) د
استدراک دپاره دې یعنی دفع دتوهم چه ناشی وی دکلام سابق نه نودلته دماقبل کلام نه توهم
پیداشو چه تغلب په بلادوکښې به دهرچادپاره نقصان اودهوکه وی نومؤمنان که په
بلادوکښې گرځی راگرځی دتجارت یانورو دینی، دنیاوی مقاصدو دپاره نو آیا دا به هم

نقصان اودهوکه وی نوجواب وشو چه کله ایمان اوتقوی وی نو انسان په هرحال کښې کامیاب اوبا مراد دې، مثلاً تجارت، زراعت، معیشت، معاشرت وغیره کښې چه دالله ﷻ رضا او د احکاماتو پابندی مدّ نظروی نو پدې سره په آخرت کښې اجر او ثواب اوشانداره میلستیا ملاویږی، په ﴿وَلَا﴾ کښې اشاره ده چه نعمتونه دجنت به جنتیانوته هر وخت په ډیر اکرام اوعزت سره ورکولې شی. ﴿وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ﴾ دشرکینو مال او صلاحیت دفانی دنیا دپاره او د باطل داشاعت دپاره خرچ کیږی اودمؤمنانوهغه د آخرت اودحق داشاعت دپاره خرچ کیږی نو ددې انجام اوفائده ډیره زیاته اوداشمی ده.

﴿وَلَنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ مخکښ په ((واذاخذ الله ميثاق الذين اوتوا الكتاب — الآية — ۱۸۷)) کښې اهل کتابوته زجر وو، دلته دهغې په مقابله کښې هغه اهل کتابوته چه ضدیان متعصب ندی بشارت ذکر کیږی اوپدې کښې ترغیب الی الایمان هم دې چه حق پرست اهل کتابو ایمان راوړې دې نوتاسو ټول دهغوی اتباع وکړی او ایمان راوړی. د ﴿وَمَا أُتِرَ إِلَيْكُمْ﴾ نه مراد قرآن دې او د ﴿وَمَا أُتِرَ إِلَيْكُمْ﴾ نه مراد تورات او انجیل وغیرهها دی، او ﴿وَمَا أُتِرَ إِلَيْكُمْ﴾ ځکه ورستو ذکرشو چه بعد د نزول دقرآن نه ایمان په هغوی تابع دې د ایمان بالقرآن دپاره. ﴿خُنْثِيَّينَ﴾ دا حال دې ﴿لَا يَشْتَرُونَ﴾ پدې کښې اشاره ده دیته چه په کومو اهل کتابوکښې چه عاجزی وه او حُب جاه او حُب مال پکښې نه وو نوهغوی ایمان راوړې وو او کومو چه ایمان نه وو راوړې نوپه هغوی کښې دا دوه بیماری وی چه حب جاه او حب مال دې

يَا أَيُّهَا	الَّذِينَ	آمَنُوا	اصْبِرُوا	وَصَابِرُوا	وَرَابِطُوا
انې ایمان والو! صبر کوئ په تکلیفونو اودکفاروپه مقابله کښې صبر کوئ مضبوط شی او جهاددپاره تیار اوسئ					
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ					
اودالله نه ویرېږئ په هرحال کښې ددې دپاره چې کامیاب شی					

۱ - دټولو مضامین اعاده اجمالا ، امنو توحید صراحة ، رسالت ضمنا او په صابروا او رابطوا کښې جماد صراحة اتفاق ضمنا ذکر دي.

﴿يَتْلَاهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا دسورت په خاتمه كښې دسورت ټول مضامين اشاره ذكر كړې، په ﴿ءَامَنُوا﴾ كښې ۱- مضمون توحيد ۲- اورسالت ته اشاره ده او په ﴿وَصَابِرُوا وَرَاطِبُوا﴾ كښې. دمضمون ۳- جهاد صراحت ذكر دې اودمضمون ۴- انفاق ضمناً ذكر دې ﴿صَابِرُوا﴾ صبرحس النفس على ماتكره، ته وائی اوددې دپاره درې قسمه دی: ۱- صبرعلى المصائب ۲- صبرعلى الطاعات ۳- صبرعن المعاصي والشهوات، دا درې واړه مراددی ﴿صَابِرُوا﴾ صيغه د باب مفاعله ده يعنې دكفارو په مقابله كښې په ميدان قتال كښې صبر.

﴿وَرَاطِبُوا﴾، د رباط يو څو معنى دی: ۱- دجهاد دپاره آسونه تړل اوساتل اودارنگه ددشمن دمقابله دپاره اسلحه ساتل اوتيارول، ۲- داسلامى سرحداتوڅوكيدارى كول چه ددې دپرفصيلت په احاديثو كښې ذكرشوي دې ((رباط يوم في سبيل الله خير من الدنيا وما عليها)) ۳- يوفرض مونځ نه ورسټودبل فرض مونځ انتظار كول: ((كما في الحديث عن ابي هريرة رضي الله عنه قال: الاخيركم بما يحيا الله به الخطايا، ويرفع به الدرجات؟ اسباغ الوضوء على الكاره وكثرة الخطا الى المساجد وانتظار الصلوة بعد الصلوة فذلكم الرباط فذلكم الرباط. رواه مسلم واحمد)).

بعضې علماؤ د «رابطوا» معنى خپل مينځ كښې د رباط واتفاق ساتلو سره كړې ده فايده: «اصبروا» په عامو حالاتو كښې حكم دې او «صابروا» په وقت د بالفعل قتال كښې حكم دې «ورابطوا» په وقت د احتمال دقتال كښې دې او «وَاتَّقُوا اللَّهَ» «تقوى» مدار دټولو حسناتو دې.

﴿لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ﴾ فلاح دمذكوره امورو نتيجه اوحاصل دې.

اللهم ارزقنا الفلاح في الدنيا والآخرة بفضلك وكرمك يا ارحم الراحمين وصلى الله على حبيبه محمد وآله واصحابه اجمعين برحمتك يا ارحم الراحمين

تم تفسیر سورة آل عمران .

بتاریخ ۲۱ محرم الحرام سنه : ۱۴۲۷ هـ

مطابق ۱۹ فروری، سنه : ۲۰۰۶ ع .

د مضامینو فهرست

صفحه	عنوان
۳	پیش گفتار.....
۳	د مؤلف رحمه الله تعارف او مختصر حالات.....
۸	د دې تفسیر د تالیف سبب او تعارف.....
۹	د دې تفسیر یو څو خصوصیات.....
۱۱	مقدمه فی اصول القرآن.....
۱۲	مبحث اول په بیان د علم تفسیر کښې - د تفسیر لغوی او اصطلاحی معنی.....
۱۳	په تفسیر او تاویل کښې فرق.....
۱۳	د علم تفسیر تاریخ او تدوین.....
۱۵	دویم مبحث، حقیقت د وحی او د دې ضرورت.....
۱۶	د وحی لغوی او شرعی تحقیق.....
۱۶	په وحی او الهام کښې فرق.....
۱۷	د وحی اقسام.....
۱۸	دریم مبحث، تنزلات قرآن.....
۱۹	یو څو قابل بحث امور.....
۲۰	څلورم مبحث، د قرآن کریم تفسیر.....
۲۲	پنځم مبحث: د قرآن نومونه.....
۲۲	د قرآن لغوی او اصطلاحی تعریف.....
۲۶	شپږم مبحث: د قرآن جمع کول.....
۲۹	اووم مبحث: د قرآن د مضامینو په بیان کښې.....
۲۹	تفصیل د مسئله توحید.....
۳۰	د اثبات توحید د پاره په قرآن کښې درې قسمه دلائل.....

۳۴	د ښوولس (۱۱) قسمه شرك رفع
۳۹	مسئله د اله، د اله معنى او د دې مسئلې تعبيرات
۴۰	مشرکين دڅه قائل وو؟
۴۱	څوک څوک معبودان گرځولې شويدي؟
۴۲	قانون د لفظ د «اله»
۴۲	مسئله د رسالت
۴۳	په رسالت باندې شبهات او دهغې جوابونه
۴۵	مسئله د قيامت
۴۵	تعبير د قيامت نه په قرآن په (۳۵) اسماء سره
۴۷	بقية مباحث
۴۸	سورة فاتحه
۴۹	د سورة لغوى، اصطلاحى تحقيق، د سورتونو تقسيم او ترتيب او تعداد
۵۰	د آيت معنى، وجه تسميه او تعداد
۵۰	مکى او مدنى اصطلاحات
۵۱	د مکى او مدنى سورتونو فرق او تعداد
۵۲	د سورة فاتحې نومونه
۵۴	په «بسم الله الرحمن الرحيم» کښې د ټول قرآن د مضامينو ذکر
۵۵	اعوذ بالله، تعوذ، د اعوذ بالله صحيح ترجمه او د تعوذ ونيلو نکات
۵۷	د تعوذ فضائل
۵۹	په «بسم الله الرحمن الرحيم» کښې تفصيل
۶۰	په لفظ د «الله» کښې اقوال
۶۱	خصوصيات د لفظ د «الله»
۶۱	رحمن او رحيم کښې بحث
۶۲	د سورة فاتحه تشریح
۷۰	د ((غُثِرَ الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ)) په تفسير کښې اقوال
۷۳	د سورة البقرې نومونه او ربط
۷۶	د سورة د مضامينو خلاصه

۷۶. د اولې حصې خلاصه
۸۰. د دويمې حصې خلاصه
۸۱. مسئله د جهاد، مسئله د انفاق، امور انتظاميه، امور مصلحه
۸۲. د سورة مختصره خلاصه
۸۲. د حروف مقطعاتو او متشابهاتو بيان
۸۴. د ((الْزَيْبُ يُؤَيِّدُ)) تفسير په ضمن د سوال او جواب كښې
۸۵. د تقوى تعريف، مراتب او علامات
۸۷. په غيب او غائب كښې فرق
۸۸. د ((وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ)) تفسير او په عباداتو كښې د مونځ تخصيص
۸۸. د ((مَنَازَرَةً)) تفسير او د رزق تعريف
۸۹. اشتراكيت او سرمايه دارانه نظام باندې رد او شرعى نظام
۸۹. د ((وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ)) تفسير او قاديانى ملعون باندې رد
۹۰. د ((اُولَئِكَ عَلَى هُدًى)) تفسير او اهمه نكته په ذكر د «على» سره
۹۰. د ((وَاُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)) تفسير او د معتزله و او د خوارجو د استدلال نه جواب
۹۱. ((اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا)) د دويمې فرقې بيان او د كفر لغوى او اصطلاحى تحقيق او د كفر اقسام
۹۲. د ((سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ)) تفسير او په تركيب كښې نى احتمالات
۹۳. د ((خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ)) تفسير او يوڅو اهم امور
۹۴. د ختم (مهر) نسبت كول الله تعالى ته
۹۶. د ((وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ)) تفسير او د عذاب، عقاب، نكال معنى، او په درې واړو كښې فرق
۹۶. د ((وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ)) تفسير او د دويمې فرقې بيان
۹۷. د ((يُجَادِعُونَ اللَّهَ)) تفسير، د خدع او د خِدَاع معنى او د خدع (دهوكه) نسبت كول الله پاك ته
۹۹. د ((فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ)) تفسير او د مرض تعريف او د زړه د مرضونو بيان
۹۹. د ((فَرَادَهُمُ لِلَّهِ مَرَضًا)) تفسير
۱۰۰. ((وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا)) دلته د فساد نه څه مراد دى؟
۱۰۱. ((كُنَّا أَمَنَ النَّاسِ)) د (ناس) نه مراد څوك دى او دصحابه كرامو معيار حق كيدل او دهغوئ فضائل
۱۰۲. د ((لَا يَعْلَمُونَ)) او د ((لَا يَشْعُرُونَ)) ذكر كولو وجه
۱۰۲. د ((وَإِذَا خَلَوْا بِ شَيَاطِينِهِمْ)) تفسير او د شياطين نه څوك مراد دى؟

- ١٠٢ ((مُسْتَهْزِؤُنَ)) د استهزاء مطلب
- ١٠٤ ((لَنْهٖ يُسْتَهْزِئُ بِهِمْ)) آيا داستهزاء نسبت الله ته حقيقتاً دې او كه مجازاً او د آيت كريمه تاويلونه
- ١٠٤ ذ ((وَيَمْلِكُهُمْ فِي ظُلُمًا۟يْهِمْ)) تفسير او د «مَدَّ او «أَمَدَ» په معنى كېنې فرق
- ١٠٥ دلته كومه معنى مراد ده
- ١٠٥ ((اشْرَوْوْا الضَّلَالَةَ)) د ضلالت اخستلو مطلب
- ١٠٦ د منافقانو دوه مثالونه او د دواړو په مابين كېنې فرق، او د جمهورو مفسرينو په راي تشرېح
- ١٠٧ تشرېح د مثال په راي د حضرة الشيخ رحمه الله
- ١٠٧ ((حُمِّمَ بِهِمْ عَمًۢى)) د منافقانو تشبيه د «صم، بكم» سره د ور كولو وجه
- ١٠٨ په صيب، غيث، مطر كېنې فرق
- ١٠٨ ذ ((وَعَذَابُۢنَّارٍۭ لَّطِيفًا۟)) تشرېح
- ١٠٨ ((اِنَّ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ شَيْۜءٍ قَدِيۜرٌ)) د شئ تعريف
- ١١٠ ((يَاۤاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيۡ)) د سورة د اصل دعوي ذكر
- ١١١ ذ «الناس»، نه خوك مراد دى؟
- ١١١ په ((يَاۤاَيُّهَا النَّاسُ)) سره خطاب كولو كېنې نكته
- ١١٢ بيان د دلائلو عقليو په توحيد
- ١١٤ ذ ((وَاِنْ كُنْتُمْ فِيۡ رَيْۜبٍ)) تفسير او په كلمه د «اِنْ» باندې سوال او د هغې څلور جوابونه
- ١١٤ ذ ((عَلٰى عِبْدِيۡ)) په ذكر كولو كېنې نكات
- ١١٥ ذ ((مِنْۢ مَّوَلٰٓئِكَ)) تفسير او د تحدى «چيلنج» مراتب
- ١١٦ ذ ((شُهَدَآءُ كُمْ)) نه خوك مراد دى؟
- ١١٧ د «والحجارة»، نه مراد او تخصيص
- ١١٧ ((اَعِدَّتْ لِلْكَافِرِيۡنَ)) د مرجئه و، معتزله و، خوارجو استدلال او د هغې جوابونه
- ١١٨ ((اَنَّ لَهُمْ جَنَّتٍ)) د جنت تعريف او مصدق ئ څه خيز دې او د جمع او نكره ذكر كولو وجه
- ١١٨ ذ ((وَالْاَنْهَارَ)) معرفه ذكر كولو وجه
- ١١٩ ذ ((هٰذَا الَّذِيۡ رُزِقْتُمْ مِنْۢ قَبْلُ)) تشرېح په ضمن د سوال او جواب كېنې
- ١٢٠ ((اِنَّ لِلّٰهٖ لَا يَسْتَعِۜىۡ)) د دويمې شېبې جواب او شان نزول
- ١٢٠ د حياء تعريف او الله پاك ته ئى نسبت كول
- ١٢١ (بعوضه) د دنيا په مثال كېنې د پېش كولو وجه

۱۲۲	((فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا)) د مثال دوه حکمتونه
۱۲۲	د گمراهۍ اسباب او علامات
۱۲۳	((كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ)) د اثبات توحید او د شبهاتو جوابونه بعد اصل مسئلې طرف ته عود
۱۲۴	خلور عالمونه او د ((تَحْيَتُكُمْ)) او د ((تُحْيِيكُمْ)) تفسیر
۱۲۴	د حیات برزخیه ثبوت
۱۲۴	د ماشونه انسان ته د فائدې یوه قصه
۱۲۴	فائده ۱، فائده ۲، فرقه اباحیه او فرقه اشتراکیه باندې رد
۱۲۵	((ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ)) د استواء معناگانې
	فائده: د زمکې، آسمان د پیدائش په قرآن کې ذکر او په پیدائش کې کوم یو مخکینې
۱۲۵	دې او کوم روستو دې
۱۲۶	((وَهُوَ يَكْلَسُنِي عَلِيمٌ)) د باری تعالی په صفاتو کې مبالغه چاته راجع ده
۱۲۸	((وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ)) د آدم علیه السلام، ملائکو او د ابلیس د واقعي ذکر کولو وجه
۱۲۸	کلمه د «اذ» کې بحث او رد په راي د اهل بدع باندې
۱۲۸	تحقیق په لفظ د آدم او ملائک کې
۱۲۹	په لفظ د ابلیس او شیطان کې لغوی تحقیق
۱۲۹	د «خليفة» معنی او دلته نې مصداق
۱۳۰	د آدم علیه السلام د خلیفه جوړیدو وجه
۱۳۰	د فرشتونه د الله جل جلاله د تپوس حکمتونه
۱۳۰	((مَنْ يُفْسِدْ فِيهِمَا)) فرشتو ته د فساد معلومیدو صورتونه
۱۳۱	د تسبیح او تقدیس په مینځ کې فرق
۱۳۱	د ملائکو سره علم غیب کلی نشته دې
۱۳۱	مناط د خلافت
۱۳۲	آدم علیه السلام ته د آسماؤ د علم ورکولو طریقه
۱۳۲	طریقه د عرض د آسماؤ
۱۳۳	((إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)) د شرط او د جزاء بحث
۱۳۳	سوال او جواب
۱۳۵	د سجدي لغوی، عرفی، شرعی معنی او غیر الله ته د سجدي کولو حکم

- ١٣٥ فائده آیا په وخت د سلام کولو کښې چاته انحناء کول جائز وی او که نه ؟
- ١٣٥ ((الْأَلْبِیْسُ)) آیا ابلیس د ملائکو د جنس نه دی او که د جناتو د جنس نه
- ١٣٦ د تکبر معنی او د شیطان د سجده نه د انکار کولو وجه
- ١٣٧ ((وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ)) د کَانَ په معنی کښې دوه قولونه
- ١٣٧ د آدم علیه السلام جنت ته داخلولو کښې یې شماره حکمتونه
- ١٣٧ د بی بی حواء د پیدا کیدو کیفیت
- ١٣٨ آدم علیه السلام چه ورته داخل کړې شوې وؤ ، هغه کوم جنت وؤ ؟
- ١٣٨ د شجرې (ونې) نه کومه شجره مراد ده
- ١٣٩ د ظلم معنی او عصمت د آدم علیه السلام او د بی بی حواء
- ١٤٠ آدم علیه السلام ته د شیطان د وسوسې اچولو طریقی
- ١٤٢ د ((فَتَلَقَى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ وَكَلَّمَآءَ)) تفسیر او د کلمات په تعیین کښې اقوال
- ١٤٢ د ((فَقَاتَبَ عَلَیْهِ)) تفسیر او د توبې مفهوم
- ١٤٢ د ((فَلَمَّا أَهْبَطُوا مِنْهَا)) تفسیر، او د اهبط د آدم علیه السلام بطور سزا نه وؤ
- ١٤٣ په خوف او حزن کښې فرق
- ((يُنَبِّئُ رَأْسَ إِثْمِيلَ أَذْكَرَؤْا)) د عمومی دعوت نه بعد خصوصی دعوت او په لفظ د اسرائیل
- ١٤٤ کښې تحقیق
- ١٤٥ په ((فَازَهُؤْونَ)) او ((فَاتَّقُوْنَ)) کښې فرق
- ١٤٦ ((وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ یُّوْا)) د اول کافر معنی گانې
- ١٤٧ د اجرت اخستلو په تعلیم د قرآن، حدیث وغیره باندې
- ١٤٧ د ایصال ثواب د پاره په تلاوت باندې اجرت اخستل حرام دی
- ١٤٨ ((وَلَا تَكْلِمُوا النَّحْسَ بِالْحَاطِلِ)) په تلبیس حق او کتمان حق کښې فرق
- ١٤٨ فائده : د بعضی معاصرینو په قول باندې تفصیلی رد
- ١٥٠ د ((وَأَرْكَعُوا مَعَ الرَّآكِعِیْنَ)) تفسیر او د تخصیص د ركوع وجه
- ١٥١ د ((وَأَسْتَعِیْذُوا بِالْقُبْرِ وَالضَّلَاقِ)) تفسیر او د صبر نه څه مراد دی او د صبر معنی
- ١٥٢ صبر، تصر، اصطبار، مصابره کښې فرق
- ١٥٣ ((يُنَبِّئُ رَأْسَ إِثْمِيلَ أَذْكَرَؤْا)) د بنی اسرائیلو د پنځه (٥)، انواع ذکر
- ١٥٣ د بنی اسرائیلو د فضیلت وجه

- ۱۵۴ ((وَأَقْرَأُوا)) د مجرم د نجات څلور طریقې او په قیامت کېنې د هرې یوې نفی
- ۱۵۵ ((لِيَذَّبَ عَنْكُمْ آثَاءَ كُفْرِكُمْ)) فائده: د ماشومانو د ذبح کولو سبب
- د ((وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ)) تفسیر او د معتزله د استدلال په امتناع د رؤیت د باری تعالی او د هغې
- ۱۶۰ جوابونه
- ۱۶۰ ((ثُمَّ يَعْتَلِكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ)) تفسیر او د موت نه دلته کومه معنی مراد ده؟
- ۱۶۲ د میدان تیه واقع او په هغې کېنې د خوراک، سګاک، لباس بندوبست
- ۱۶۳ ((وَأَذْلَلْنَا أَعْيُنَهُمُ الْقَرْيَةَ)) تفسیر او د القرية نه کومه قریه مراد ده
- ۱۶۴ ((وَأَذْلَلْنَا أَبْصَارَهُمُ الْقَرْيَةَ)) د باب او د سجدات تشریح
- ۱۶۶ ((وَأَذْلَلْنَا أَسْمَاعَهُمُ الْقَرْيَةَ)) تفسیر او د الحجر (کانهی) په باره کېنې متعدد اقوال
- ۱۶۸ ((وَأَذْلَلْنَا أَسْمَاعَهُمُ الْقَرْيَةَ)) تفسیر او د ((الْبَيْتِ)) نه مراد
- ۱۷۰ ((إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا)) تفسیر او دوه (۲) ترکیبونه
- ۱۷۱ ((وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهِمْ يَتَخَذُونَ)) د هادو دوه معنی
- ۱۷۱ ((وَالْتَصَّارِي)) معنی
- ۱۷۲ ((وَالصَّابِرِينَ)) نه څوک مراد دی؟
- ۱۷۴ ((وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا)) تفسیر
- د ((وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ)) تفسیر او په واقعي د بقرې او د قتل د نفس کېنې د مفسرینو
- ۱۷۵ درې قولونه
- ۱۷۸ ((مَا هِيَ إِلَّا قَارِصٌ عَوَانٌ صَفَرَاءُ قَافِقٌ)) د الفاظو لغوی تحقیق
- ۱۷۹ د مور د خدمت بدله په دنیا کېنې
- ۱۸۰ په سبب د قتل کېنې دوه واقعات
- ۱۸۱ قتل د نفس او ذبح د بقرې په یوې واقعي قول کولو والو باندې رد
- ۱۸۲ ((فَقُلْنَا اضْرِبُوهُم بِغَضَبِنَا)) تفسیر او د ببعضها، په تعین کېنې اقوال
- ۱۸۲ فائده
- ۱۸۳ ((ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمُ)) د ((ثُمَّ)) اقسام
- ۱۸۳ د ((وَأَنْ مِنَ الْحِجَارَةِ)) تفسیر او د کاترو اقسام او د هغې تشریح
- ۱۸۴ د قساوت القلب اسباب او علاج
- ۱۸۴ د نوع ثانی تنممه چه په دې کېنې د یهودو پنځو جماعتونو ذکر دې

۱۸۵ بیان د فریق اول
۱۸۶ د تحریف معنی او په قرآن پاک کښې د تحریف لفظی او معنوی تشریح
۱۸۷ د دویم جماعت بیان
۱۸۸ د دریم او څلورم جماعت بیان
۱۸۹ د پنځم جماعت بیان
۱۸۹ د ((لَا اَنۡتُمۡ اَعۡدُوۡنَا)) تفسیر او د «ایاماً معدوده» نه څومره ورځې مراد دی ؟
۱۹۰ ((هَلۡ مِّنۡ کُفۡهٍ سَیۡفَۡةٍ)) تفسیر او د معتزله د استدلال نه جواب
۱۹۱ بیان د نوع ثالث د بنی اسرائیلو
۱۹۲ د ((وَقُوۡلُوا۟ لِلنَّاسِ حُسۡنًا)) په تفسیر کښې څلور اقوال
۱۹۳ د بنی اسرائیلو نه موافق اړیعه
۱۹۸ ((وَاَتَيْنَا عِیۡسٰی ابۡنَ مَرْیَمَ)) تفسیر او په لفظ د عیسی او مریم کښې لغوی تحقیق، او د عیسیٰ
۱۹۹ اضافت مور ته ولې اوشو ؟
۱۹۹ د رُوح القدس معنی او مراد ورته څوک دي ؟
۲۰۰ ((وَقَالُوا۟ اَلُوۡنَا۟ عَلٰی غُلۡفٍ)) تفسیر او د «غلف» تحقیق
۲۰۰ د ((وَكَاۡنُوۡمِۦنۡ قَبۡلَ یَسۡتَفۡحِیۡوۡنَ)) په تفسیر کښې اقوال او د جواز توسل په باره کښې د جمهورو
۲۰۲ متفقہ مسلک
۲۰۶ د ((سَمِعۡنَا وَعَصٰیۡنَا)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
۲۰۷ ((فَتَنۡتُوۡا۟ التَّوۡبَتَ)) تشریح او د مفسرینو د اقوالو تفصیل
۲۱۰ ((وَمِنَ الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡا)) تفسیر او د معانقه په باره کښې تنبیہ
۲۱۰ ((لَوۡ یَعۡزِیۡرُ الْاَلۡفَ سَدۡوً)) تفسیر او د «لو» اقسام
۲۱۱ ((قُلۡ مَنۡ كَانَ عَدُوًّا لِیَّ هٰذَا هُوَ)) د توحید په باره کښې د یهودو د درې شېرو جوابونه
۲۱۳ ((وَلَمَّا جَاۡءَ هٰذَا هَمۡزُ رَسُوۡلٍ)) د دویمې شېرې جواب او د حضرت شیخ رحمه الله قول
۲۱۶ د سحر او جادو ابتداء څنگه اوشوه
۲۱۶ کومو وظانفو کښې چه استمداد د غیر الله نه وی نو د هغې حکم او د جادوگر سزا
۲۱۷ ((یٰۤاِبۡرٰهۡمَ اٰرَآۤیۡتَ مَآ رُوۡدُکَ)) ترکیبونه، او د آیت په شان نزول کښې په بعضې مفسرینو باندې رد
۲۱۷ د دوو خبرو بیان، د آیت صحیح حل او د غلطې قصې رد
 ((يٰۤاَيُّهَا الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡا لَا تَقُوۡلُوۡا رَاِعَتَا)) د شېهاتو د ازالې نه بعد د غدارین ذکر، او لفظ

۲۲۰	د راعنا تحقیق
۲۲۲	((مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ)) د آیت شان نزول، او د نسخ لغوی او اصطلاحی تحقیق
۲۲۳	د نسخ تقسیمات او د منسوخاتو تعداد
۲۲۵	((فَاغْفُوا وَاضْفَعُوا)) د دواړو معنی او آیا دا آیتونه د عفو او صفح منسوخ دی او که نه ؟
۲۲۶	((وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ)) د اهل کتابو د سوالاتو نه بعد د پنځه و شکوو ذکر
۲۲۷	((بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ)) په تفسیر کښې دوه توجیه
۲۲۷	د عمل د قبولیت دپاره دوه شرطونه
۲۲۸	((وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَتَّعَ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
۲۲۹	د ((مِمَّنْ مَتَّعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ)) نه څوک مراد دی ؟
۲۲۹	د ((أَنْ يَدْخُلُوهَا)) په تفسیر کښې دوه توجیه
۲۳۰	((فَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)) تفسیر او د «وَجْهَ اللَّهِ» نه څه مراد دی
	((بَلَى لَكُمْ مَا فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ)) الله جل جلاله د ولد حقیقی او ولد حکمی (نائب) نه د منزله
۲۳۱	کیدلو تحقیقی دلیل او د قنوت معنی
۲۳۱	((بِدِينِ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ)) تفسیر او په لفظ د «کُنْ» کښې تفصیلی تشریح
۲۳۵	((قُلْ إِنْ هَدَىٰ لِلطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ)) تفسیر او د مسلمان د غیر مسلم سره د اتحاد حکم
	د «تَعَدَّ إِلَيْكَ جَاءَكَ» تفسیر او د قرآن په مخلوق والی باندې د امام احمد رحمه الله
۲۳۵	استدلال
۲۳۶	د ((حَقِّ بِلَاوَيْتِهِ)) تفسیر
	((وَإِذَا بَلَغَ الْبُرْهَانُ رُبَّهُ)) دویم مضمون په حصه اولی د سورة کښې، یعنې بیان د رسالت
۲۳۷	وما يتعلق بها
۲۳۹	د «بکلمات» تفسیر
۲۴۰	((قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي)) تفسیر او د عطف تلقین تعریف او مثال
۲۴۰	((قَالَ لَا يَنْتَظِرُ عَهْدَ الْقَالِيلِينَ)) تفسیر او د استدلال چه نبی معصوم وی
۲۴۱	د حضرت الاستاذ توجیه
۲۴۱	((وَأَدْجَعْنَا الْبَيْتَ مِفْطَحَ الْقُلُوبِ)) تفسیر
۲۴۲	د مقام ابراهیم تشریح
۲۴۲	((أَنْ ظَهَرَ الْبَيِّنَاتِ)) تفسیر او د پاکۍ نه څه مراد دی

٢٤٢	عليه السلام دعاء.....	((رَبَّنَا وَالْعِفْ فِيهِمْ)) د تمهيد نه بعد د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په باره کښې د ابراهيم
٢٤٣	((هَذَا بَلَدًا)) د بلد، نکره ذکر کولو وجه.....	
٢٤٤	هم حرم وو؟.....	فانده: آیا مکه په دعا د ابراهيم عليه السلام سره حرم گرځيدلې دې او که مخکښې
٢٤٤	د ((مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ)) تفسیر او په دعا کښې د ايمان والو د تخصيص وجه.....	
٢٤٤	د ((وَأَذِّنْ لِقَوْمِ إِزَاهِيمَ)) تفسیر او د خانه کعبې د بنيادونو په باره کښې دوه قوله.....	
٢٤٥	بناء د کعبې خو څلې شوې ده.....	
٢٤٦	د رسول يوڅو صفات.....	
٢٤٧	د ((وَالْحُكْمَةَ)) په تفسیر کښې يوڅو اقوال.....	
٢٤٧	د آيت تشریح او په منکرينو د حديث باندې رد.....	
٢٤٧	((وَيُزَكِّهِمْ)) دلته د تزکيه مؤخر کولو او په نورو ځايونو کښې مقدم کولو وجه.....	
٢٤٨	((وَمَنْ يُزْعِمْ عَنْ قُلُق)) تفسیر او د ((سَقَه)) لغوی تحقيق.....	
٢٤٩	((وَأَنَّهُ فِي الْأَجْرَةِ)) تفسیر او د صالحين معنى.....	
٢٤٩	((وَوَضِعَ يَدَاهُ إِبْرَاهِيمَ بَيْنَ يَدَيْهِ)) تفسیر او د ابراهيم عليه السلام د خامنو تعداد.....	
٢٥٠	((أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ)) تشریح په ضمن.....	
٢٥٠	د سوال او جواب کښې.....	
٢٥٠	((تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ)) تفسیر او د آيت مقصد.....	
٢٥١	((قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ)) تفسیر او د حنيف معنى.....	
٢٥٣	((إِنَّا آمَنُوكُمْ بِمَا آمَنْتُمْ بِهِ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې او صحابه کرام رضی الله	
٢٥٣	تعالی عنهم معيار د حق دی.....	
٢٥٣	د ((صِبْغَةَ اللَّهِ)) تفسیر.....	
٢٥٤	((سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ)) د اثبات رسالت نه وروستو د شبهاتو جوابونه څه واردېږي	
٢٥٤	په رسالت باندې.....	
٢٥٤	د تحويل د قبلې څلور علتونه.....	
٢٥٤	د سَيَقُولُ په صيغه کښې د مفسرينو دوه راي.....	
٢٥٧	((وَمِنَ النَّاسِ)) نه څوک مراد دی او د هرې فرقې د سوال نوعيت.....	

- ٢٥٨ ((وَكُنْ لَكَ جَعَلْنَا كُفْرًا)) تشریح او د حضرت الاستاذ اصطلاح
- ٢٥٨ ((أَمَّةٌ وَسَطًا)) معنی او په انسان کښې درې قوتونه او د هریو قوت وسط درجه او نوم
- ٢٥٩ ((وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا)) تفسیر او د اهل بدعت د استدلال نه جوابونه چه حضور صلی الله علیه وسلم حاضر ناظر ندې
- ٢٥٩ ((لَا يَنْفَعُكُمْ)) تفسیر او د معتزله د استدلال په حدوث د علم د الله باندې او د اهل سنت والجماعت د طرفه د آیت توجیهات
- ٢٦١ ((وَمَا كَانَ لِلَّهِ يُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ)) د آیت شان نزول او د ایمانکم اطلاق په صلواتکم باندې کوم اطلاق دې
- ٢٦٣ ((قَدْ نَزَى تَقَلَّبَ وَجْهَكَ)) د آیت شان نزول
- ٢٦٣ ((قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)) تفسیر او د مسجد حرام ذکر کولو او د کعبې نه ذکر کولو وجه
- ٢٦٤ حکم د تحویل قبلي په کوم حالت او په کوم مونځ کښې او په کوم مسجد کښې شوې وؤ ؟
- ٢٦٥ د تحویل قبلي د حکم مکرر کولو وجه
- ٢٦٩ ((وَلَا تَمْرَغَمَنِي)) تفسیر او د اتمام نعمت نه څه مراد دی ؟
- ٢٧٠ ((فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ)) تفسیر او د ذکر فضائل
- ٢٧١ د مفسرینو عبارتونه د دې آیت په ذیل کښې
- ٢٧١ ((وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ)) تفسیر او شان نزول او د فی سبیل الله نه څه مراد دی ؟
- ٢٧٢ ((لَا تَقُولُوا)) د نفی نه مقصود څه دی ؟
- ٢٧٣ حیات برزخی باندې تفصیل
- ٢٧٤ د حیات برزخیه په باره کښې د اهل سنت دوه قوله
- ٢٧٥ د «الخوف، الجوع، نقص من الاموال، والافس، والشرمات» تشریح
- ٢٧٦ د ((أَكَلَيْتُمُ الْيَوْمَ الزَّيْتُونَ)) د وئیلو حکم او معنی او فضیلت
- ٢٧٧ د ((صَلَوْكُمْ حَجَّةً)) معنی او د دواړو په مینځ کښې فرق
- ٢٧٧ ((إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ)) تفسیر او په شان نزول کښې درې قسمه روایات
- ٢٧٨ ((مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ)) نه څه مراد دی
- ٢٧٩ ((وَلَا جُنَاحَ عَلَيْنَا أَنْ يَتَلَوَّفَ)) د صفا او مروه په مینځ کښې د سعی حکم
- ٢٧٩ د ((وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ)) تفسیر او د لعنون نه څوک مراد دی
- ٢٨١

- ٢٨٣ ((وَالْهَكَمُّ إِلَهُ وَاحِدٌ)) تفسير په ضمن د سوال او جواب كښې او د إِلَهُ او دَ ، واحد ، معنى ٢٨٣
- ((لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)) تر كېب د ٢٨٤
- ((إِنِّي فِي خَلْقِي السَّيِّئُ وَالْأَرَضِ)) د آيت د كلماتو تشرېح او تطبيق د دليل په نذر لغير الله باندې ٢٨٥
- ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ)) تفصيلي رد په شرك فى المحبة باندې ٢٨٦
- ((وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)) تفسير او متعدد تركيبونه ٢٨٨
- ((وَتَقَلَقَّتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ)) تفسير او د بنو او بدو تعلقاتو نتيجه ٢٨٨
- «حسرات» د جمع صيغه ذكر كولو وجه ٢٨٩
- ((إِنَّمَا النَّاسُ كَلُوا مِنْ ثَمَرِهِ فِي الْأَرْضِ)) د نفى شرك فعلى په ضمن كښې د څلورو مسئلو بيان ٢٩٠
- ((إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالشُّبُوهِ وَالْفُتُوحِ)) تفسير او د سوء او فحشاء په تفسير كښې اقوال ٢٩١
- ((لَا يَفْعَلُونَ شَيْئًا وَلَا يَنْتَفِعُونَ)) تفسير او د ائمه مجتهدينو د تقليد اثبات ٢٩٣
- ((وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا)) تفسير او په تمثيل كښې درې توجيهات ٢٩٣
- ((إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ)) تفسير په ضمن د سوال او جواب كښې او د مُردارې متعلق ٢٩٥
- فقهي مسئله ٢٩٥
- ((وَلَحْمَ الْخُزْنِ)) تفسير او د شحم «وازيگي» د خنزير د حرمت ثبوت ٢٩٦
- ((وَمَا أَهْلُ بَيْتِهِ يَخْلُقُونَ)) تفسير په ضمن د اقوالو د مفسرينو كښې ٢٩٦
- كوم حيوان چه د ميلمه دپاره ذبح كړې شى د هغې حكم ٢٩٧
- فائده (١) . ((مَا أَهْلُ بَيْتِهِ يَخْلُقُونَ)) صرف په مذبوحې پورې خاص ندي ٢٩٨
- په نذر للاموات «د مرو نذر» كښې د حضرت الاستاذ رحمه الله قول ٢٩٩
- فائده (٢) : ٢٩٩
- د ((عَزَّ وَجَلَّ)) تفسير په نزد د آحافو او شوافعوا باندې ٣٠٠
- ((فَلَا أَمْرَ عَلَيْهِ)) په حق د مضطر كښې د ميته په حرمت كښې د ائمو اختلاف ٣٠٠
- ((لَيْسَ إِلَهٌ أَنْ تُولُوا)) د حصه اولي په خاتمي باندې د تحويل قبلي متعلق تنوير او په آيت كښې ٣٠٣
- د ټولو احكاماتو اجمالى بيان ٣٠٣
- مقصود د آيت ٣٠٣
- ((وَلَكِنَّ الْإِلَهَ)) تشرېح په ضمن د سوال او جواب كښې ٣٠٤
- د آيت كريمه د كلماتو تشرېح او علمي نكته ٣٠٥

٢٠٥	دويمه حصه د سورة او د هغې د مضامينو تفصيل
٢٠٧	((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصَّاعِدُ)) اول امر انتظامي يعنى حكم د قصاص او ديت، او د قصاص په باره كښې د مساوات حكم
٢٠٧	((الْحُزْنُ بِالْحَرْبِ)) د احنافو او شوافعو د اختلاف بيان
	((كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ)) دويم امر انتظامي يعنى وصيت او آيا د والدينو دپاره وصيت كول منسوخ دى او كه نه ؟
٢١٠	((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ)) بيان د امر مصلح او د مخكنى امتونو سره وجه د تشبيه
٢١١	((لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)) د روزې د فاندې تشرېح په دوؤ طريقو سره
٢١٢	((وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ)) آيت منسوخ دې او د آيت يو څو توجيهات
٢١٣	((وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي)) تفسير او د اجابت د دعا دپاره درې شرطونه
٢١٥	((أُجَلِّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّاقِ)) تفسير او د آيت د شان نزول په باره كښې دوه واقعات
٢١٦	((وَكُلُوا وَامْرَئُوا حَتَّى يَسْبِقَ)) د كلماتو تشرېح او يوه فقهي مسئله
٢١٨	((مِنَ الْفَجْرِ)) شان نزول او دعدى بن حاتم رضی الله تعالى عنه واقعه، او يو څو فقهي مسائل
٢١٩	((تَسْأَلُونَكَ عَنِ الْوَلَةِ)) د آيت په تفسير كښې اقوال
٢٢١	((مَوَاقِيتُ اللَّيَالِي وَالْأَحْجِ)) تفسير او د قمرى مياشتو حساب معلومول فرض كفايه دى
٢٢٢	((وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)) د جهاد بيان او د جهاد مقصد
٢٢٣	د قتال دپاره درې شرطونه
٢٢٥	((فَإِنِ اتَّخَذُوا آلَ اللَّهِ غُفُورًا رَحِيمًا)) تفسير او د قاتل عمد توبه قبلېرى
٢٢٦	((الْقَهْرُ الْحَرَامُ بِالْقَهْرِ الْحَرَامِ)) شان نزول او تفسير
٢٢٧	((وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ)) تفسير او د آيت شان نزول
٢٢٨	((وَلَتَكُنَّ الْخُجُوعُ وَالْعُمُورُ لِلَّهِ)) د جهاد نه بعد د حج او عمرې ذكر كولو وجه
٢٣١	د حج درې قسمونه او په اوليت كښې ئې اختلاف
	((الْحُجَّجُ أَشْهُرُ مَعْلُومَاتٍ)) د آيت د كلماتو تفسير او ((فَلَا زَفَقَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ)) نفى ذكر كولو كښې يوه اهمه نكته
٢٣٣	((فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ)) د آيت تشرېح او په «عرفات» كښې تفصيلي تحقيق
٢٣٤	وجه تسميه د عرفات
٢٣٥	

- ٣٣٦ ((لَمْ يَأْتِيُوا مِنْ حَيْثُ آفَأَسَ النَّاسُ)) شان نزول
- ٣٣٧ ((وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا)) تفسیر او د (حَسَنَةً) نه څه مراد دی
- ٣٣٩ ((وَأَذْكُرْ لَهُ فِي آيَاتِهِ مَعْلُوقَاتٍ)) تفسیر او د (رَمَى) باره کښې یوڅو مسئلې
- ٣٣٩ په اته (۸) وجوهر سره ترغیب الی الجهاد او د هغې خلاصه
- ٣٤١ ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ)) د آیت شان نزول او د شر او فساد پیدا کونکو یوڅو علامات
- ٣٤١ ((وَيُطْلِكُ الْخُرُوفَ وَالنَّسْلَ)) د منصوبه بندئ حکم
- ٣٤٢ ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُغْمِزُ فِي نَفْسِهِ)) ترغیب الی الجهاد په وجه ثاني سره او د آیت شان نزول
- ٣٤٢ ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً)) ترغیب الی الجهاد په وجه ثالث سره او د آیت شان نزول
- ٣٤٣ ((لَا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ)) اتيان «راتل» د الله د قبيلې د متشابهاتو نه دی. د اهل سنت والجماعت په نزد معنی او د هغې خلاصه
- ٣٤٥ ((سَلِّ بِنِي إِسْرَافِيلَ كَهْمَ)) ترغیب الی الجهاد په وجه رابع سره او په (کم) کښې د تحویانو تحقیق
- ٣٤٥ ((وَيُنْفِخُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا)) ترغیب الی الجهاد په پنځمه وجه سره، د (فوقهم) او د (بغير حساب) معنی
- ٣٤٦ ((كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً)) ترغیب الی الجهاد په شپږمې وجه سره او د «امه واحده» تفسیر
- ٣٤٨ ((وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ)) د درې أمورو بیان
- ٣٤٨ ((أَمَرُ حَسْبُهُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ)) ترغیب الی الجهاد په وجه سابعه سره او د درې قسمه تکلیفونو بیان
- ٣٥٠ ((يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَفِيهِ يُقَاتَلُ فِيهِ)) شان نزول او د منسوخ والی په باره کښې تفصیل او نحوی تحقیق
- ٣٥٢ ((وَمَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ)) تفسیر او د احنافو او شوافعو په مینځ کښې مسئله مختلفه
- ٣٥٥ ((يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْمِرِ)) پنځه مسائل ذو جهتين په نسبت د ماقبل سره
- ٣٥٧ ((وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى)) تفسیر او شان نزول
- ٣٥٩ ((وَلَا تَكْنُزُوا أَمْوَالَهُمْ بِآيَاتٍ مَنسُوخَةٍ)) تفسیر، د شرك تعريف او آيا دا آيت منسوخ دي او كنه ؟
- ٣٦٠ او د آیت خلاصه او علت د حکم
- ٣٦١ ((يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْبَحْثِ)) شان نزول او د حبض معنی او مسائل
- ٣٦١ یوه علمی فائده

- ٣٩٣ ((نِسَاءُكُمْ حَرْبٌ لَّكُمْ)) تفسیر او شان نزول
- ٣٩٥ ((لَا يُوَاجِدُكُمْ لَهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ)) د قسیم درې قسمونه او د هر یو تعریف او حکم
- ٣٩٦ ((الَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ)) تفسیر او د ایلاء تعریف او حکم
- ٣٧٠ ((الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ)) د طلاق اقسام او د هر یو تعریف او حکم
- ٣٧٠ د امام بخاری رحمه الله د درې طلاق په باره کښې مذهب
- ٣٧١ فائده د خلع په باره کښې د احنافو او شوافعو اختلاف
- ٣٧٢ ((وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ)) شان نزول او تفسیر
- ٣٧٥ ((وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ)) اقسام د رضاعت او یو څو مسئلې
- ٣٧٩ د مطلقي څلور قسمونه او دهرې یوې حکم
- ((حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ)) د امور انتظامیه و نه بعد د امر مصلح ذکر او د صلوٰة وسطی نه کوم
- ٣٨١ مونځ مراد دې ؟
- ٣٨٢ ((وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ)) تفسیر او آیا دا حکم منسوخ دې او که نه ؟
- ٣٨٤ ((الَّذِينَ تَرَى الْيَحْيَى حَرْجُومِنْ دِيَارِهِمْ)) تفسیر او یوه واقعه
- ((مَنْ ذَا الَّذِي يُغْرِضُ اللَّهَ قَرَضًا حَسَنًا)) تفسیر او د حضرت ابو الدحداح رضی الله تعالی عنه
- ٣٨٦ د باغ صدقه کولو عجیبه واقعه
- ٣٨٨ ((الَّذِينَ تَرَى الْيَحْيَى مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ)) ترغیب الی الجهاد او بیان د نموني
- ٣٩٠ ((أَنْ يَأْتِيَكُمْ الشَّكْوُ)) د تابوت تشریح او پس منظر
- ٣٩٣ د داؤد علیه السلام او د جالوت د مقابلې واقعه
- ٣٩٥ بغير د مملکت اسلامی نه د جهاد حکم
- ٣٩٦ ((فَلَمَّا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
- ٤٠٠ ((لَهُ إِلَّا إِلَهُ الْآهَوُ)) دعوی د توحید او په هغې باندې اوه (٧) دلائل
- ٤٠١ د حضرت شیخ رحمه الله قول په باره د خلاصې د مسئله توحید کښې
- ٤٠٢ فائده : فضائل د آیت الکرسی
- ٤٠٥ ((اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا)) تفسیر او د دوو تکوینی قاعدو بیان او په هرې یوې باندې متفرعه قصه
- ٤٠٧ ابراهیم علیه السلام او د نمرود د مناظرې سبب او واقعه
- ٤١٢ ((مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ)) د الله په لاره کښې د مال خرج کولو مثال
- ٤١٢ ((وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءً)) دواړو مثالونو کښې فرق

- د یو کم پنځوس (٢٩٠٠٠٠٠٠٠٠) کروړه ثواب ثبوت ٢١٧
- ((يُؤْتِ الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ)) د حکمت معنی او د صدقاتو ورکولو طریقې ٢٢٠
- ((أَنْتَ عَلَيَّكَ هَذَا هُمْ)) تفسیر او شان نزول ٢٢١
- ((لِلْفَقْرَاءِ الَّذِينَ أَحْبَبُوا)) شان نزول او د هر طالب علم دپاره یو خو ضروری صفات او علامات ٢٢٢
- ((الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الزُّبْرًا)) سود خوړو ته زجر او د قیامت په ورځ د دوی علامه ٢٢٣
- ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ)) شان نزول ٢٢٤
- د بینک په سود کښې د یوې مغالطې دفع ٢٢٧
- د تنگ دست مقروض سره د نرمې اجر ٢٢٨
- ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَئْتُمْ بِدِينٍ)) تفسیر او د تجارتی معاملې څلور اقسام او د هریو حکم ٢٣٠
- ((لِيَوْمَ فِي السَّيِّئَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ)) د سورة د تمامو مضامینو اعاده ٢٣٣
- د ارادې او د قصد پنځه مراتب او د هریو حکم ٢٣٤
- ((كَيْفَ لَهِ تَفْسَا)) شان نزول او د منسوخ والی په باره کښې د مفسرینو دوه رای ٢٣٤
- ((أَمِنْ الرَّسُولِ يَمَّا أَتَى)) تفسیر او فضائل ٢٣٥
- سورة آل عمران** ٢٣٩
- وجه تسمیه ، شان نزول ، ربط ، او د مضامینو خلاصه ٢٣٩
- د توحید متعلق شبهاتو اجمالی بیان او د هرې یوې جواب ٢٤٠
- ((اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)) دعوی توحید او پدې باندې درې قسمه دلائل ٢٤٣
- د وفد نجران او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مینځ کښې د مناظرې بیان ٢٤٣
- ((مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ)) تفسیر ٢٤٥
- ((وَأُخْرٌ مُّتَشَابِهَاتٌ)) د متشابهاتو تعریف او تقسیم او د جمهور ولسلفو او ائمه اربعه و د مذهب ٢٤٦
- تفصیلی بیان په استواء علی العرش ، نزول الرب وغیره کښې ٢٤٦
- تنبيه : د موجوده زمانې غیر مقلدینو مذهب قابل غور دې ٢٤٨
- د ابن تیمیه او د جمهور و محدثینو د قول په مینځ کښې باریک فرق ٢٥٠
- ((قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَّيُونٌ)) شان نزول او تفسیر ٢٥٢
- ((وَرَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ)) د شهواتو معنی او د دنیا د خیزونو سره محبت ساتلو حکم ٢٥٧
- د دعا د قبلیدو وخت ٢٥٨
- د خلفاء راشدینو دورونو ته په آیت کښې اشاره ٢٥٩

٢٦١ ((شَهِدَ لَهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)) فضائل د آیت او تفسیر
٢٦٥ د قیامت په ورځ به سخت عذاب چا لره وی ؟
٢٦٦ ((الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ)) شان نزول او تفسیر
٢٦٩ ((قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ)) تفسیر او شان نزول
٢٧٠ د آیت کریمه فضیلت
٢٧٠ ((لَا تَغِيْبُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَاذِبِينَ)) نحوی تحقیق او د کافرانو سره د مولاتو، مداراتو ،
٢٧٠ مواساتو حکم
٢٧٢ فائده : د تقيیه حکم
٢٧٢ ((قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي)) تفسیر او اتباع د سنت د دوو خبرو ذریعه ده
٢٧٥ فائده : اتباع او اطاعت کنبې فرق
٢٧٧ ((أَذَقْنَا امْرَأَاتُ عِزْرًا نَبَاتِي)) په توحید باندې د څلورمې شېبې جواب
٢٨٠ ((وَإِنِّي أُعِيذُ بِكَ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کنبې
٢٨٣ ((هَذَا لَكَ دَعَاؤُكَ بِرَبِّكَ)) د پنځمې شېبې جواب او د آیت تفسیر
٢٨٥ ((قَالَ رَبِّي أَنِّي يَكُونُ فِي غُلَامٍ)) تفسیر، او د زکریا علیه السلام او د هغه د بی بی په دغه وخت
٢٨٥ کنبې عمر
٢٨٨ ((ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ)) نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته د ټولو مغیباتو علم نه وو
٢٨٩ ((إِذْ قَالَ الْهَلَاكُ يَأْمُرُكُمْ)) د عیسی علیه السلام د پیدائش قصه او نسب او عیسیٰ
٢٩١ علیه السلام ته کلمه الله ولي وثيلي کیږي ؟
٢٩١ ((فِي الْمُهْدِ وَكَهْلًا)) تفسیر په ضمن د سوال او څلورو جوابونو کنبې
٢٩١ فائده : ماحول په انسان اثر کوي
٢٩٢ ((أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ)) بیان د معجزاتو د عیسی علیه السلام او په کومې دعاء سره به چه عیسی
٢٩٢ علیه السلام رانده او برگی والا صحیح کول، هغه دعا او د هغې خصوصیات
٢٩٨ ((وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يُعِيشِي إِنِّي مُتَوَفِّيكَ)) د آیت تشریح او د قادیانانو درې دعوي او د هغې جوابونه
٢٩٩ په تفصیل سره
٢٩٩ د قادیانانو سره د بحث مباحثې کولو مختصره طریقه
٢٩٩ د دې آیت نه د قادیانانو استدلال او د هغې جواب
٥٠٢ د بخاری شریف اصح الکتب کیدلو مطلب

- ٥٠٣ ((وَرَأَيْتُكَ الْإِنِّي)) لفظ د'الی' نه د'الله دپاره جهت ثابتول د'اهل سنت والجماعت سره خیانت دې
- ٥٠٤ ((إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ)) تکمیل د'جواب د'شبهې د'نصاری و نه
- ٥٠٥ ((فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ)) دعوت د'مباهلې وروستو د'دلائلو نه او د'مباهلې واقعہ
- ٥٠٨ مباہله اوس جائزہ ده او کنه ؟
- ٥٠٨ فائده : د'شیعه گانو استدلال او د'هغې جواب
- ٥١٠ ((قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا)) د'بحث په خاتمې باندې نصاری و ته دعوت د'ایمان
- ٥١٠ فائده : د'اختلافی مسائلو حل
- ٥١٠ ((وَلَا تَتَّبِعُوا مَعْصِيَةً أَزْوَاجًا)) د'شرک فی التشریع رد
- ٥١١ د'آیت نه د'تقلید رد نه ثابتیری
- ٥١٢ ((يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي أَمْرٍ آوَيْتُمْ)) د'اهل کتابو نه پنځه شکوې
- ٥١٥ ((وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا بِالَّذِينَ نَبَّيْتُكُمْ)) دا آیت د'مشکلاتو نه دې، ددې په حل کښې څلورتو جهات
- ٥٢٠ ((يَحْيَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ)) تفسیر او د'درس او تدریس مقصود
- ((وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ)) دویم مضمون یعنی د'رسالت اثبات او د'رسالت متعلق د'
- ٥٢١ شبهاتو جوابونه
- ٥٢٤ ((إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَأْتُواؤُهُمْ كُفْرًا)) تفسیر په ضمن د'سوال او جواب کښې
- ٥٢٧ ((لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا)) تفسیر او د'صحابه کرامو د'محبوب مال خرچ کولو واقعات
- ٥٢٩ ((كُلِّ الْقَعَامِرِ كَانَ جِلًّا)) په رسالت باندې د'اوکې شبهې جواب
- ٥٣١ ((إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ)) د'دویمې شبهې جواب او د'خانه کعبې د'جوړیدلو تاریخ
- ٥٣٢ د'«بگه، مکه»، لغوی تحقیق او وجه تسمیه
- ٥٣٢ ((مُبَارَكًا وَهُدًى وَبُخْرًا لِلْعَالَمِينَ)) تفسیر او په خانه کعبه باندې روزانه (١٢٠)، رحمتونه نازلیدل
- ٥٣٣ ((فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ)) تفسیر
- ٥٣٤ مقام ابراهیم او د'«كَانَ أَوَّلًا)) تفسیر
- ((مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا)) د'استطاعت نه کوم استطاعت (قدرت، مراد دې، د'آئمه
- ٥٣٥ د'اختلاف بیان
- ٥٣٦ ((وَيُؤَيِّدُكُمُ سُوْرَةُ)) د'اهل بدعت استدلال او د'هغې جواب
- ٥٣٧ ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ عَقِبًا تَقَاتُوا)) د'سورة دویمه حصه
- د'درې امورو ذکر (١)، جهاد (٢)، انفاق (٣)، د'جهاد او د'رسالت متعلق د'شبهې جواب او د'

٥٣٧	«حَقِّ تَقَاتَهُ» تفسیر
٥٣٨	ذُ ((كَيْلَ اللَّهِ)) تفسیرونه
٥٣٩	فانده : ذُ صحابه و ذُ لوی شان ثبوت
	((وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ)) د اعتصام بحبل الله او د باهمنی محبت پیدا کیدو دپاره ذریعه
٥٤٠	دعوت الی الله
٥٤٠	ذُ دعوت او تبلیغ د فرضیت حکم او عموم په دعوت کښې
	((وَيُحْزِنُونَ بِالْمَغْرُوبِ وَيَلْعَنُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ)) د معروف او د منکر تفسیر او امر بالمعروف او نهی
٥٤١	عن المنکر صرف په اقتدار والو پورې خاص ندې ، او فائده
٥٤٣	((تَوَاعَىٰ لَتُبَيَّضَنَّ وُجُوهٌ)) تفسیر او ذُ «یوم» په تعین کښې اقوال
٥٤٥	((كُلُّهُمْ خَيْرٌ اَقْوَاهُ عَرَضٌ لِّلْغَايَةِ)) تفسیر او عمل د دعوت طرف ته ترغیب
٥٥١	((مَنْ لَّمْ يَتَّقِ اللَّهَ لَيْسَ لَهُ اَمْرٌ فِي شَيْءٍ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
٥٥٣	((اَلَا تَتَذَكَّرْنَ اَنْ لَّكُمْ عِندَ اللَّهِ نَارٌ)) د آیت کریمه شان نزول او تفسیر
٥٥٥	((وَاِنْ تَصَدَّقُوا وَتَتَّقُوا)) په جهاد کښې د کامیابن دوه شرطونه
٥٥٦	((وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ)) تفسیر او د جنگ احد مختصره قصه
٥٦٢	((لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ)) د آیت د شان نزول په باره کښې اقوال
٥٦٤	((اَلَا تَتَذَكَّرْنَ اَنْ لَّكُمْ عِندَ اللَّهِ نَارٌ)) مسئله د انفاق او ترغیب الی الجهاد
٥٦٤	((اَلَيْسَ لِلَّذِينَ يُبْذَلُونَ فِي السَّرَّاءِ)) د مؤمنانو د دوو فریقو بیان او د هریو صفات
٥٦٤	((وَالَّذِينَ فِي الْأَعْيُنِ)) تفسیر او په غصه باندې د قابو کولو فضیلت
٥٦٧	یوه عجیبه واقعه
٥٦٩	((وَلَا تَحْزَنُوا وَلَا تَحْزَنُوا)) شان نزول او تفسیر
٥٧٤	((وَمَا تَحْزَنُوا لَآرْسُولٍ)) د آیت شان نزول
٥٧٥	فانده : د دې آیت نه د قادیانیانو استدلال او د هغې جواب
٥٨١	((مَنْ لَّمْ يَرْكُزْ لَدُنَّ عَالِمُهُ شُلُّهُ)) تفسیر او د غیر مقلدینو په قول باندې رد
٥٨٢	((وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ)) تفصیلی او تحقیقی جواب د شبهې د منافقانو په رسالت باندې
٥٨٦	((فَاَكْفِكُمْ عَنْهَا يَا مَعْشَرَ)) تفسیر او ذُ ((لَا تَكْفُرُوا)) توجیهات
٥٨٩	فانده : د آیت فضیلت
	((اَلَا تَتَذَكَّرْنَ اَنْ لَّكُمْ عِندَ اللَّهِ نَارٌ)) د تقدیر په باره کښې مؤمنانو ته خطاب او د (لو)

- ۵۹۰ د و نیلونه منع
- ۵۹۲ ((وَمَا كَانَ لِذِي الْقُرْبَىٰ أَنْ يُقَالَ)) ذ آیت مقصود اوشان نزول او د خیانت په باره کښې حدیثونه
((لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ)) تفسیر او په بشریت د نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې ایمان
- ۵۹۶ راپورول فرض عین او شرط دې د صحت ایمان دپاره
- ۶۰۲ ((وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا)) ذ آیت شان نزول او د شهیدانو د حیا په باره کښې تشریح
- ۶۰۴ ((الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِقَوْلِ الرَّسُولِ)) د غزوه حمراء الاسد او د غزوه بدر صغری بیان
- ۶۰۷ ((عَسَىٰ أَنَا لَعْنُهُ وَيَعْمَهُ الْوَكِيلُ)) تفسیر په ضمن د مشهور سوال کښې. او د آیت کریمه فضائل
- ۶۱۲ ((وَمَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يُظْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ)) تفسیر او د اطلاع علی الغیب او علم غیب کښې فرق
- ۶۱۳ ((وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْغُلُونَ)) د انفاق ترغیب او د بغل مذمت
- ۶۱۴ فائده د «الله. نبی وارث» لیکلو په باره کښې حکم
- ۶۱۶ ((لَقَدْ سَبَّحَهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا)) شان نزول او تفسیر
- ۶۱۶ ((وَأَنَّ لِلَّهِ لَبِّسَ بِظِلَامٍ لِلْعَبِيدِ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
- ۶۲۱ ((وَإِذَا أَخَذَلَهُمُ الْمَيِّتَاتِ)) تفسیر او شان نزول
- ۶۲۳ ((إِنِّي خَلَقِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)) تفسیر او د آیت کریمه فضیلت او یو مسنون عمل
- ۶۲۶ فائده لفظ د «ربنا» پنځه ځله ذکر کولو کښې اهمه نکته
- ۶۳۰ ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا)) د سورة په خاتمه کښې د ټولو مضامینو اشاره ذکر
- ۶۳۱ د «ابطلوا» معنی او د رباط فی سبیل الله فضائل